T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

MEDYA VE SİYASET BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE İSLAM REFERANSLI MUHAFAZAKÂR SİYASAL KİTLENİN MEDYAYI DÖNÜŞTÜRME POLİTİKALARI

Kürşad ERKAL

2502160525

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Güven Necati BÜYÜKBAYKAL

İSTANBUL – 2022

ÖZ

MEDYA VE SİYASET BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE İSLAM REFERANSLI MUHAFAZAKÂR SİYASAL KİTLENİN MEDYAYI DÖNÜŞTÜRME POLİTİKALARI

Kürşad ERKAL

Türk basını, evrensel basın ilkelerinden uzak, siyasal bir karakter kazanarak kurumsallaşmıştır ve bu kurumsallaşmada devlete bağımlılık ontolojik esas haline gelmiştir. Dolayısıyla toplumdan ziyade devlette yaşanan ideolojik dönüşümler paralelinde basın/medya alanı da dönüşüme dahil olmuştur. Bu bağlamda üç dönem göze çarpmaktadır. Birincisi Osmanlı dönemi modernleşmesi üzerinden biçimlenen basın rejimidir. Bu süreçte toplumsal bir dönüşüm ve talep söz konusu değildir. İmparatorluk bilincinin gerilemeye karşı reaksiyonlarının bir parçasıdır. Bir başka ifadeyle, dar bir elit kadro elinde şekillenen ve yine o dar elit kadronun düşünsel farklılaşmaları, çelişkileri doğrultusunda biçimlenen bir basın düzeni söz konusudur. Basın araçlarını, basının etki gücünü bilen, kullanan kadroların gazetecilik genleri mi yoksa siyasi genleri mi daha baskın olduğu tartışmalı bir konudur.

Basın açısından ikinci köklü biçimlenme Cumhuriyet'in ilanı ile yaşanmaya başlamıştır. Çünkü devletin ideolojisinde, geçmişten arınmayı esas alan bir dönüşüm yaşanmıştır. Tıpkı sarayın modernleşme iradesinde olduğu gibi Cumhuriyet'in kurucu kadroları da basını politikalarının önemli bir aracı olarak konumlandırmışlardır. Hedeflenen politikalar sadece siyasi kadroların siyaseti ve selametini değil, devletin ve toplumun ana karakterini, bir anlamda kimliğini dönüştürmeyi hedeflediği için de biçimlendirme müdahaleleri, sert, organize ve kalıcı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş ilkeleri basının da temel ilkeleri haline gelmiştir. Bu nedenledir ki darbe dönemlerinde basın, demokratik kültürü değil otoriter de olsa kurucu ideolojiyi savunur bir pozisyon almıştır.

Osmanlı modernleşmesi Batılı bir yenileşmeyi esas alsa da din ötekileştirilmemiş, aksine meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Fakat Cumhuriyet'in ideolojik kodları oluşturulurken bu tercihten tümüyle vazgeçilmiştir. Din, önce kamusal daha sonra da toplumsal alandan arındırılması gereken bir öteki olarak konumlandırılmıştır. Basın da bu kodlama üzerinden biçimlendirilmiş, Cumhuriyet'in laik ideolojisinin sesi, dili ve uygun vatandaş tipinin eğiticisi konumuna yerleştirilmiştir. İslami çevre de irtica kavramsallaştırmasıyla denetim altına alınmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisinin dini olana karşı takındığı katı tutum, sadece İslami çevrelerde değil, toplumsal tabanda da reaksiyoner bir bilinci doğurmuştur. Bu bilinç sayesinde İslami çevre kendisini var edecek, geliştirecek bir yaşam alanı oluşturmayı başarmıştır. 1950'lere kadar kendisini unutturan 1970'lere kadar fırsatları, boşlukları kullanarak düşünsel zeminini, insan kaynaklarını inşa eden İslami çevre, 1990'lı yılların ortalarına kadar da sivil toplum, sermaye ve medya alanlarında kurumsallaşma pratiklerini büyük oranda tamamlamıştır. 1995 genel seçimlerinde RP'nin birinci parti olmasıyla güçlü bir iktidar alternatifi olmayı başaran çevre, aynı zamanda laik ideolojik çevrelerin ölümcül tehdit algısını harekete geçirmiştir. Sonuç olarak İslami çevre, 28 Şubat postmodern darbe süreciyle kamusal ve sivil toplumsal alandan tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Süreçte medyanın takındığı tavır, oynadığı rol en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur.

28 Şubat süreci ile büyük bir darbe almasına, kendi içerisinde bölünmesine rağmen İslami çevre, AK Parti çatısı altında yeniden iktidar alternatifi haline gelmiş, 2002 genel seçimlerinde de tek başına iktidar olmayı başarmıştır. İktidar olarak AK Parti, başlarda sistemle, medyayla çatışma içerisine girilmemiş, ana akım medyanın denetiminde ekonomik alanlara odaklanılmıştır. Ancak 2007'deki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sistemle İslami çevrenin yeniden karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Bu defa geri adım atılmamış, sistemle mücadele stratejisi benimsenmiştir. Mücadelenin sonunda laik ideolojik çevreler gerilerken, AK Parti iktidarı ile her alanı etkileyen büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. En önemli ve kapsamlı dönüşüm ise medya alanında gözlenmiştir. Bir başka ifadeyle, devletin ideolojik zemininde yaşanan

değişim aynıyla medyaya da yansımış, ilk iki biçimlenmeye benzer şekilde medya, ideolojik, içerik, sermaye ve kadro olarak dönüşüme uğramıştır. Bu bağlamda araştırmamız, AK Parti iktidarı sonrasında yaşanan medyadaki bu dönüşüme odaklanmış ve derinlemesine röportaj tekniği ile uygulanan politikalar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet'in kuruluşu, Basın, İslami çevre, İslam referanslı medya, 28 Şubat postmodern darbe, AK Parti

ABSTRACT

IN THE CONTEXT OF MEDİA AND POLİTİCS, THE POLİCİES OF THE CONSERVATİVE POLİTİCAL AUDİENCE WİTH REFERENCE TO ISLAM İN TURKEY TO TRANSFORM THE MEDİA

Kürşad ERKAL

The Turkish press has become institutionalized by acquiring a political character far from the principles of universal press, and dependence on the state has become an ontological basis in this institutionalization. Therefore, in parallel with the ideological transformations taking place in the state rather than in society, the press/media field has also been involved in the transformation. In this context, three periods stand out. The first is the press regime, which was formed through the modernization of the Ottoman period. In this process, there is no social transformation and demand. It is part of the imperial consciousness's reactions to decline. In other words, there is a press order that takes shape in the hands of a narrow elite staff and is again formed in accordance with the intellectual differences and contradictions of that narrow elite staff. It is a controversial issue whether the journalistic genes or political genes of the staffs who know and use the means of the press, the power of influence of the press, are more dominant.

The second radical forming in terms of the press began to take place with the proclamation of the Republic. Because there has been a transformation in the ideology of the state, which is based on purification from the past. Just as the palace has the will to modernize, the founding cadres of the Republic have positioned the press as an important tool of their policies. The targeted policies are aimed at transforming not only the politics and the welfare of the political cadres, but also the main character of the state and society, in a sense, its identity, because the formative interventions have

been carried out in a hard, organized and permanent way. The founding principles of the Republic have become the basic principles of the press. Therefore, during the coup periods, the press took a position to defend the founding ideology, albeit authoritarian, not democratic culture.

Although Ottoman modernization was based on Western renewal, religion was not marginalized, but rather tried to be used as a legitimizing tool. However, this preference was completely abandoned when creating the ideological codes of the Republic. Religion is positioned as an other that must first be purged from the public and then from the social sphere. The press has also been shaped through this coding, and has been positioned as the voice and language of the secular ideology of the Republic and the trainer of the appropriate citizen type. The Islamic environment has also been brought under control by the conceptualization of reactionism.

The rigid attitude of the founding ideology of the Republic against the religious has created a reactive consciousness not only in Islamic circles but also in the social base. Thanks to this consciousness, the Islamic environment has managed to create a living space that will exist and develop itself. the Islamic environment, which made itself forgotten until the 1950s, built its intellectual base and human resources using opportunities, gaps until the 1970s, and largely completed its institutionalization practices in the fields of civil society, capital, and media until the mid-1990s. The environment, which managed to become a strong alternative to power with the RP becoming the first party in the 1995 general elections, also activated the deadly threat perception of secular ideological circles. As a result, the Islamic environment was tried to be eliminated from the public and civil social sphere with the postmodern coup process of February 28. In the process, the attitude of the media and the role it played has been one of the most discussed issues.

Despite the fact that it suffered a major blow with the February 28 process and was divided within itself, the Islamic circle became an alternative to power again under the umbrella of the AK Party, and it managed to come to power alone in the 2002 general elections. The AK Party, as the ruling party, did not enter into conflict with

the system and the media in the beginning, but focused on the economic areas under the control of the mainstream media. However, the Presidential elections in 2007 caused the system and the Islamic circle to come face to face again. This time, no steps back have been taken and a strategy of combating the system has been adopted. At the end of the struggle, while secular ideological circles receded, a great transformation was experienced with the AK Party government that affected every field. The most significant and comprehensive transformation has been observed in the field of media. In other words, the change experienced in the ideological ground of the state was also reflected in the media, similar to the first two formations, the media underwent a transformation as ideological, content, capital and staff. In this context, our research focused on this transformation in the media after the AK Party government and tried to examine the policies implemented with the in-depth interview technique.

Key Words: Establishment of the Republic, Press, Islamic environment, Islamic-referenced media, February 28 postmodern coup, AK Party

ÖNSÖZ

90'lı yıllar belki de Türk siyaseti açısından en çalkantılı dönemi ifade etmektedir. Henüz lise yıllarımda bu çalkantılı döneme şahitlik etmiş, "irtica", "şeriat", "karşı devrim" kavramları ile ilk defa bu dönemde karşılaşmıştım. İslami değerleri öne çıkartan söylemleri ile Refah Partisi toplumsal tabanda gittikçe güçlenip, popüler hale gelirken, bütün medya katmanlarında bu yükselişe karşı Türkiye'nin terörü de aşan bir tehditle karşı karşıya kaldığı söylemi öne çıkartılıyordu. Derinlikli olmasa da o güne kadar siyasal bilincimde var olan kavramsal ayrışma, sadece sağcılık-solculuk üzerineydi. Ülkenin içine düştüğü bunalımlı durum ve tanışmaya başladığımız bu yeni kavramlar, Türkiye'deki ayrışmanın sağcılık-solculuk boyutunu aşan çok daha derinde başka bir çatışmanın varlığına işaret ediyordu. Sanki devletin bilinç altında var olan ölümcül bir korku İslami çevreye karşı istemsizce harekete geçmişti.

2000'li yıllar da 90'lı yıllara benzer bir siyasi atmosfer hâkim olmuştur. Refah Partisi'nin içinden çıkan AK Parti bu defa İslami çevrenin temsilcisi olarak çok daha güçlü bir şekilde iktidara gelmiştir. Başlarda iki kanat arasında bir uzlaşı görünse de 2007'den itibaren Türkiye yeniden "irtica", "şeriat" ve karşı devrim" söylemleriyle şiddetli bir siyasi çatışma ortamına girilmiştir. Bu yeni gerilimli süreç, taraflar arasındaki çatışmanın, demokratik sistem içerisinde cereyan eden bir siyasal partiler mücadelesinden öte, kökleri daha derinlerde olan bir ayrışmanın varlığının sorgulanması ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Araştırmamızda Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda kaderine etki eden bu ayrışmanın, kökenleri, tarafları, temel referansları incelenmeye, Türk medyasının gelişim süreçlerine olan etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. 2002'de iktidara gelen AK Parti sonrası ana akım medya alanında yaşanan çatışma, tasfiye ve dönüşüm süreçleri de bu ayrışma bağlamında analiz edilmiştir.

Geniş bir perspektife ihtiyaç duyan tez konumu belirlerken beni cesaretlendiren, bana inanan, olabildiğince özgür düşünmemi sağlayan, ihtiyacım olduğu her zaman nezaketinden taviz vermeden sorunlarımı çözen danışmanım Prof.

Dr. Güven Necati Büyükbaykal hocama, yine doktora ders sürecinde ufkumu genişleten değerli Prof. Dr. Aslı Yapar Gönenç, Prof. Dr. Murat Özgen, Prof. Dr. Ceyda Ilgaz Büyükbaykal, Prof. Dr. Meltem Bostancı ve Dr. Öğr. Üyesi Ozan Günel hocalarıma saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca hayatımın her aşamasında sevgisiyle yanımda olan, özellikle bu süreçte her türlü sabır ve fedakarlığı gösteren, birçok sorumluluğu üzerine alan sevgili eşim Banu Erkal'a, çalışmalarım süresince her taleplerinde "müsait misin baba" diyerek hassasiyetten ödün vermeyen sevgili çocuklarım Ali Furkan ve Ahmet Enes'e, haklarını asla ödeyemeyeceğim kıymetli annem ve babama çok teşekkür ediyorum.

Kürşad ERKAL
Kırklareli – 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**

ABSTRACT ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **viii**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xv**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE GEÇİŞ SÜRECİNDE SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE BASIN

1.1. Osmanlı'nın Yıkılışını Engellemeye Dönük Siyasal Arayışlar Ve Fikir Akımları: Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık 17

1.1.1. Üst Bir Kimlik Altında Birleşmiş Tebaalardan Yeni Bir Devlet İnşası; Osmanlıcılık 28

1.1.2. Tarihsel öteki Batı"nın karşısında varoluşsal gereklilik; İslamcılık 41

1.1.3. Milliyet İdrakiyle Turan ülküsü; Türkçülük 62

1.2. Osmanlıdan Cumhuriyete Basın 76

1.2.1. Türk Basının Kökleri: Denetimli Doğum 79

1.2.2. Siyasal Modernleşme Hikâyesi Başlarken: Tanzimat Dönemi ve Basın 88

1.2.3. İlk Anayasa ve Basına Kanuni Koruma 101

1.2.4. İstibdat mı Gereklilik mi? II. Abdülhamit Dönemi ve Basın 106

1.2.5. Basın Bayramından Hayal Kırıklığına: II. Meşrutiyet ve Basın 121

1.3. Arayışların Sonu ve Kurtuluş Mücadelesi 135

1.3.1. Millî Mücadele Döneminde Siyasal Ortam ve Basın 136

1.3.2. Millî Mücadele'de Din Unsuru 149

1.3.3. Kurucu Birinci Meclis: Korkulardan Beslenen Ayrışma 163

1.3.4. 1923 Milletvekili Seçimleri ve Muhalefetin Tasfiyesi 181

1.3.5. Birinci ve İkinci Grup Ayrışmasında Basının Tutumu 188
1.3.6. İkinci Meclis ve Cumhuriyetin İlanı 191
1.3.7. Yeni Muhalefet Dalgası ve Basında Denetim 197
1.3.7.1. Basına Gözdağı 198
1.3.7.2. Yeni Cumhuriyetin Demokrasi Denemesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 203
1.3.8. Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükun kanunu ve Basın Özgürlüğü'nün Sonu . 211
1.4. Toplumsal Köklere Radikal Müdahale: İnkılaplar ve Büyük Ayrışma 225

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI AYRIŞMA VE İSLAMİ ÇEVRENİN SİYASET, BASIN GİRİŞİMLERİ

2.1. Tek Parti dönemi Din Olgusu ve Reaksiyon: 235
2.1.1. Cumhuriyetin Ötekisi: Muhafazakâr İslamcılık 237
2.1.2. Geriye Çekilme: Halk Arasında Pasif Direniş 239
2.1.3. Gelenek Üzerinden İttifak: Milliyetçilik İslamcılık İlişkisi 247
2.1.4. Dine Karşı İttifak: Sol Kemalizm İlişkisi 252
2.2. Yeniden Günyüzü; Demokrat Parti Dönemi Muhafazakâr İslamcılık 257
2.2.1. Yeni Bir İdeolojik Modele Doğru Çeviri Hareketleri 274
2.2.2. Siyasi Arenanın Yeni Özerk Kimliği; İslamcı Muhafazakâr Hareket Millî Görüş 281
2.3. Siyasal bir örgütlenme olarak Millî Görüş hareketi 288
2.3.1. Milli Nizam Partisi 290
2.3.2. Milli Selamet Partisi 302
2.3.3. Refah Partisi 316
2.3.4. Fazilet Partisi 328
2.3.5. Saadet Partisi 342

2.4. Muhafazakâr İslamcılığın Dünden Bugüne Basın Faaliyetleri 348
2.4.1. Osmanlı Dönemi Muhafazakâr İslamcı Basın 348
2.4.2. Sırat-ı Müstakim/ Sebilürreşad 349
2.4.3. Beyanü'l Hak 356
2.4.4. Volkan Gazetesi 360
2.4.5. İslam Mecmuası 363
2.5. Cumhuriyet Sonrası Muhafazakâr İslamcı Basın: Dergicilikle Gelen Canlanma 366
2.5.1. Cumhuriyet'in İlk Gözü Karası: Hareket Dergisi 370
2.5.2. Surda Gedik Açan Dergi: Büyük Doğu 373
2.5.3. Mücadeleye kaldığı Yerden: Sebilürreşad 381
2.5.4. Halkı Tutan Hakka Tapan Dergi: Serdengeçti 385
2.5.5. Gazetecilik Tecrübesinde ilk adım: Yeni İstiklal Gazetesi 391
2.5.6. Camianın İlk Günlük Gazetesi: Bugün 394
2.6. 1970 Sonrası Muhafazakâr İslamcı Basın 398
2.6.1. Asya'nın Miftahı: Yeni Asya Gazetesi 400
2.6.2. Hakikatten Türkiye Gazetesine 403
2.6.3. İslami Basının Amiral Gemisi: Millî Gazete 407
2.6.4. İslamcıların Yüz Akı: Yeni Devir Gazetesi 413
2.7. Yeni ve Aksiyoner Gazeteler 417
2.7.1. İlk Bağımsızlaşma Girişimi: Beklenen Vakit 418
2.7.2. Entelektüel Birikimin Kurumsallaşması: Yeni Şafak Gazetesi 425

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK MEDYASI ÜÇÜNCÜ BİÇİMLENDİRME GİRİŞİMİ: AK PARTİ İKTİDARI MEDYA POLİTİKALARI

3.1. Türk Basını ve Üç Biçimlenme Varsayımı 435

3.2. Üçüncü Biçimlendirme Öncesi Siyaset ve Basının Görünümü 453
3.2.1. Cumhuriyet Sonrası Oluşan Merkez Basına İktidar Etkisi 477
3.2.1.1. İdeolojik biçimlendirme ve Öteki Kimliğinin İnşası 489
3.3. Cumhuriyet Sonrası İslami Basının Görünümü 505
3.3.1. İslami Basının Motivasyonu ve Var Olma Mücadelesi 519
3.4. Üçüncü Biçimlenmenin Eşiğinde Siyaset ve Basın 538
3.4.1. Muhafazakâr İslamcı Siyasetin Yeniden Şekillenmesi; Ak Parti 553
3.4.2. Şüpheci Medyanın gözetiminde İktidar Arayışı 561
3.4.3. AK Parti İktidarı ve Merkez Basının Dönüşümüne Etkileri 570
3.5. İslam Referanslı Muhafazakâr Basının Ana Akıma Yerleşme Süreci 587
3.5.1. Genişleyen İslam Referanslı Muhafazakâr Basın 597
3.5.2. Ana Akım Basına Yeni Sermaye Girişi ve Nedenleri 603
3.5.3. Ana Akım Medyada Kadro Değişimi ve Muhafazakâr Medyanın Değişimdeki Rolü 610
3.5.4. Ana Akım Basının Yeni Söylemi 622
3.6. Basında Entelektüel Dengeleme ve Kültürel İktidar Çabaları 636
3.7. Yeni Basın Düzeninin Güvenilirlik Göstergesi 649
3.8. Dijitalleşen Basının Üçüncü Biçimlenmeye Etkileri 663
3.8.1. Sermaye Avantajına Karşı Dengeleme Gücü 667
3.8.2. Kamuoyu Oluşturmada Demokratik Eşitlik 672
3.8.3. Dijital Medya Düzeninde Laik-Muhafazakâr Etkinlik 684
SONUÇ 695
KAYNAKÇA 731
EK: 797
KATILIMCI BİYOGRAFİLERİ 797

ÖZGEÇMİŞ..... 806

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	**:**	Adı geçen eser
A.g.k.	**:**	Adı geçen konuşma
A.g.v.	**:**	Adı geçen video
AB	**:**	Avrupa Birliği
ABD	**:**	Amerika Birleşik Devletleri'nden
AK Parti	**:**	Adalet ve Kalkınma Partisi
Akt.	**:**	Aktaran
ANAP	**:**	Anavatan Partisi
AP	**:**	Adalet Partisi
BMM	**:**	Büyük Millet Meclisi'nde
CGP	**:**	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	**:**	Cumhuriyet Halk Fırkası
CKMP	**:**	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev	**:**	Çeviren
DEAŞ	**:**	Devlet'ül Irak ve'ş Şam
DİB	**:**	Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	**:**	Demokrat Parti
DSP	**:**	Demokratik Sol Parti
DTP	**:**	Demokratik Türkiye Partisi
DYP	**:**	Doğru Yol Partisi
Ed.	**:**	Editör
FP	**:**	Fazilet Partisi
HAS Parti	**:**	Halkın Sesi Partisi
IDP	**:**	Islahatçı Demokrasi Partisi
İDP	**:**	İslam Demokrasi Partisi
İKP	**:**	İslam Koruma Partisi
İŞİD	**:**	Irak ve Şam İslam Devleti
İTÜ	**:**	İstanbul Teknik Üniversitesi

LGBT	**:**	Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Trans
MBK	**:**	Milli Birlik Komitesi
MBK	**:**	Milli Birlik Komitesi
MC	**:**	Milliyetçi Cephe
MÇP	**:**	Milliyetçi Çalışma Partisi
MİT	**:**	Millî İstihbarat Teşkilatı
MKP	**:**	Milli Kalkınma Partisi
MNP	**:**	Milli Nizam Partisi
MP	**:**	Millet Partisi
MSP	**:**	Milli Selamet Partisi
MTTB	**:**	Milli Türk Talebeler Birliği
MÜSİAD	**:**	Müstakil Sanayici ve İşadamları Deneği
PDA	**:**	Proleter Devrimci Aydınlık
RP	**:**	Refah Partisi
SETA	**:**	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SHP	**:**	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SP	**:**	Saadet Partisi
SSCB	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin
TİP	**:**	Türkiye İşçi Partisi
TKP	**:**	Türkiye Komünist Partisi
TMSF	**:**	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOB	**:**	Türkiye Odalar Birliği
TpCF	**:**	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TSK	**:**	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	**:**	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
YTP	**:**	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türkiye'nin son 30 yılının özellikle siyasi atmosfer açısından sürekli artan bir gerilimle geçtiğini söylemek abartılı olmayacaktır. Bunun en önemli nedeni 1990'ların başından itibaren yükselmeye başlayan İslam referanslı siyasal çevrenin güçlü bir iktidar alternatifi olarak ortaya çıkmaya başlamasıdır. Özellikle 24 Aralık 1995 Genel Seçimleri'nden sonra başlayan süreç Türkiye siyasetini kökünden değiştirecek olayların başlangıcı sayılabilir. O güne kadar Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin nazarında meşruiyet sorunu yaşayan, sistem içinde kalmasına kerhen müsaade edilen Refah Partisi beklenmedik bir başarı ile seçimlerden birinci parti çıkmış ve hükümet kurma hakkı kazanmıştır. Aslında demokratik bir düzende bu sonuç şaşırılacak bir durum değildir. Kanunlara uygun olarak kurulmuş ve seçimlere girmeye hak kazanmış bir partinin halkın büyük çoğunluğunun oyunu alarak hükümet kurma hakkı kazanması gayet doğaldır. Ancak sonuç Türkiye'nin asker-sivil bürokrasisinde, sermaye ve medya çevrelerinde bu kadar doğal karşılanmamış, bir rejim bunalımına dönüştürülen ortam sonucunda RP hem iktidardan hem de siyaset sahnesinden tasfiye edilmiştir. Dönem açısından en dikkat çekici husus devletin ve ana akım medyanın RP'ne göstermiş olduğu ölçüsüz reaksiyondur. Özellikle medyanın kendi varlık, özgürlük, bağımsızlık gerekçelerini ortadan kaldırırcasına siyasetin karşısında, askeri otoritenin yanında yer alması anlamlandırılması güç bir durumu ortaya çıkartmıştır. Medyanın bu tavrının arkasındaki nedenin ne olduğu sorusu önemlidir fakat medya-iktidar-sermaye ilişkisini de aşan bir derinliğe sahiptir. Doğru cevabı bulmak için medyanın kuruluş kodlarını çözmek gerekmektedir. Bunun için de Türk siyasetinde yaşanan laik-seküler-mukaddesatçı-muhafazakâr ayrışmanın ve bu ayrışmanın medyaya yansımalarının çözümlenmesi gerekmektedir. Şayet bu yapılamazsa RP içerisinden çıkan ve 2002'de iktidara gelen AK Parti'nin medyayı da kapsayan birçok alandaki hegemonik dönüşüm iradesini anlamlandırmak da güçleşecektir. Dolayısıyla ayrışmanın kökenlerine inmek yerinde olacaktır.

Büyük bir imparatorluk kuran ve Avrupa kıtasına doğru yayılan Osmanlı'nın önce duraklama, sonrasında da "öteki" olarak kodladığı Hristiyan Avrupa karşısında

gerilemeye başlaması geleneksel siyaset, inanç ve kültürel fikirlerinde sarsılmalara neden olmuştur. Sürecin nasıl tersine döndürüleceği, eski ihtişamlı günlere nasıl dönüleceği konusu Saray elitlerinin düşünsel odak noktasını oluşturmaya başlamıştır. Rakip Avrupa'nın önlenemeyen yükselişi arızaların içerde aranmasına neden olmuştur. Bir tarafta bozulan inanç ve geleneğin yeniden tamir, ihyası gündeme getirilirken bir taraftan da Avrupa'nın yenilik ve tecrübelerinin bünyeye dahil edilmesi fikri tartışılmaya başlanmıştır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık şeklinde sınıflandırılan bu fikri tartışmalar uluslararası gelişmelerin içeriye yansımaları şiddetinde sırasıyla ön plana çıkacaklardır. Her ne kadar bu düşünce akımları birbirleriyle farklılıklar taşısa da temel düzeyde birbirleriyle ilişkili olmuşlar, ilişkide olmayı sürdürmüşlerdir. Özellikle II Meşrutiyet sonrası bu akımlar önemli oranda modernleşme ve dinin özünün korunmasında ittifak halindedirler. İmparatorluğun içine düştüğü bunalımlı dönemlerin -toprakların elden çıkması, tebaada yaşanan oransal değişmeler, ulus bilinciyle isyan hareketleri gibi – kendine özgü şartları nedeniyle bir akım diğerleri karşısında güç ve itibar kazanmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar tarihi bir çizgi izlenecekse sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük egemen akım olarak bürokraside ve aydın çevrelerde öne çıkmıştır. Fakat Osmanlı'nın büyük umutlarla girdiği 1.Dünya Savaşı'nda yenilip Anadolu'nun işgali başlayınca tüm fikri akımlar anlamını yitirmiş geriye bir tek "vatanın ve milletin kurtuluşu" fikri kalmıştır.

Kurtuluş savaşı yıllarında bir ideolojik tartışmadan bahsetmek mümkün değildir. Ancak mücadele boyunca egemen söylemin İslamcılık olduğunu söylemek mümkündür. Zira uzun süren savaşlarda yorulmuş, fakirleşmiş, umutları kırılmış Anadolu insanını yeniden bir savaşa motive etmenin en etkili aracı dindir. İslam'ın yeryüzündeki tek özgür toprağı kalan Anadolu'nun düşmesi İslam'ın batıl karşısındaki kesin yenilgisi anlamını taşımaktadır ve buna izin verilmemelidir. Anadolu insanının bu çağrıya güçlü bir yanıt verdiği bilinmektedir. Fakat Lozan Barış görüşmeleri sürecinde Millî Mücadeleyi yürüten kadrolar arasındaki uzlaşı yavaş yavaş bozulmuştur ve taraflar arasında ideolojik güvensizlikler baş göstermeye başlamıştır. Bu güvensizlik Cumhuriyet'in ilanında tümüyle gün yüzüne çıkacaktır. II Abdülhamit ve İttihat Terakki'nin otoriter dönemlerini tecrübe etmiş kimi önemli kadrolar Mustafa

Kemal Paşa liderliğinde kendilerine danışılmadan hayata geçirilen uygulamalardan rahatsız olmaya başlamışlardır. Cumhuriyet'in ilanı birçok önemli isim için sürpriz olmuştur. Kaldırılan saltanatın yerine kurulan yeni devlette dışlandıklarını düşünen isimlerin geride kalan Hilafet makamı ve Halifeyi bir denge unsuru olarak kullanma niyetleri ayrışmayı daha da derinleştirecek bir adımı da beraberinde getirmiştir. Tıpkı Cumhuriyet'in ilanı gibi hilafet makamı da bir uzlaşı sağlanmadan ani bir kararla TBMM tarafından kaldırılacaktır.

Yeni Cumhuriyet rejimi için hilafet makamının kaldırılması sembolik bir girişim olarak kalmamıştır. Devletin yeni ideolojisi olarak net şekilde belirmeye başlayan Batılılaşma perspektifiyle İslam dininin kamusal alandaki tüm etkinliğinin sıfırlanması için adımlar atılmaya başlanmıştır. Millî Mücadele sürecinde yüceltilen İslami değerlerin yeni rejim nezdinde tehlikeli bir "öteki"ne indirgenmesinin toplumda ve dışarda bırakılan aydın, eski bürokratik kadrolarda nasıl bir travmaya sebep olduğunu anlamak güç değildir. Osmanlı modernleşmesinden farklı olarak daha çok kültürel modernleşmeyi ön plana çıkartan yeni Cumhuriyet rejimi oluşabilecek tepki ve dirençlerin farkındadır. Bu sebeple de devlet gücünü şiddete varan oranda kullanmaktan çekinmeyecektir. İslamcı ve muhafazakar çevreler için yaşananlar büyük bir hayal kırıklığıdır. Batıcı modernleşmenin tümüyle egemen olduğu devlet gücü karşısında çaresiz kalan bu çevre kendisi için yaşamsal bir iklim sunan toplum tabanında sessizliğe çekilmiştir. Özellikle tek parti dönemi İslami çevre için tavizsiz bir dönem olarak şekillenmiştir. Örneğin TPCF ve SCF'nın kapatılmalarında ortaya konan gerekçe İslami çevreleri cesaretlendirmiş olmalarıdır. Siyaset alanında açıkça örgütlenme imkanından yoksun olsa da İslami çevrenin kurucu ideolojinin karşısında beliren muhalefet odaklarına yakın durduğu bir gerçektir. 1946 yılında çok partili sisteme geçildiğinde de bu stratejisine sadık kalacaktır. Uluslararası gelişmelerin zorlaması nedeniyle CHP içinde beliren muhalefet odağı İslami çevrenin ilgi odağı olmuştur ve dini alanda uygulanan kısıtlamaların kısmen de olsa yumuşatılması için bu yeni oluşum koşulsuz desteklenmiştir.

İslami çevre Cumhuriyet döneminde kendisine konulan meşruiyet engelini kaldırmak için sabırlı bir "fırsat stratejisi" izlemiştir. Çok partili sisteme geçiş

zorunluluğu bu stratejisi için ilk önemli fırsat olmuştur. Alternatifsiz bir şekilde devletin gücünü elinde bulunduran CHP'nin halk kitlelerinin karşısındaki rahatlığı çok partili düzene geçişle birlikte yerini tedirginliğe bırakmıştır. Zira 25 yıldan fazla bir süredir egemen olan CHP'nin din tasavvuru, tasarrufu sadece İslami çevre üzerinde bir baskı oluşturmamıştır. Dinin temel teşkil ettiği bir kültürün ürünü olan halkın psikolojisini de yormuş, devlete karşı aidiyet duygularını zedelemiştir. Dolayısıyla dönem için değerlendirilecek olursa seçme hakkı kazanan halk ile kurulacak iletişimde en iyi araç din dilidir. Doğan bu fırsatı hem DP hem de İslami çevrenin akıllıca kullandığı ortaya çıkan sonuçlardan anlaşılmaktadır.

Dışlandığı kamusal alana çevreden girmeye, kimliğine karşı geliştirilen ideolojik şiddeti hafifletmeye çalışan İslami çevre için ikinci önemli fırsat 1960'ların sonu itibariyle doğmuştur. II. Dünya Savaşı sonunda bir süper güç olarak yükselmeye başlayan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Türkiye'yi de tehdit eden yayılmacı politikaları karşısında Türkiye'nin ideolojik angajmanlarında değişimlere neden olmuştur. Devlet ateizmini benimseyen ve bütün dinleri sosyalist düzen içerisinde tehdit olarak gören SSCB'nin yayılmacı politikalarının karşısında dinler engelleyici bir mevzi olarak öne çıkmaya başlamıştır. İşte bu dönemde İslami çevre dine karşı oluşan ılımlı havadan yararlanarak kendi siyasi örgütlenmesini hayata geçirecektir. Daha önceleri merkez siyasi partiler içinde varlığını sürdüren, örtük bir özgürlük alanı oluşturmaya çalışan çevre 1970 yılında MNP'yi kurarak ilk müstakil siyasi hareketini başlatacaktır.[1]

1970'te MNP'nin kuruluşu İslami çevre için önemli bir dönüm noktasıdır. Zira Cumhuriyet'in kuruluşundan beri tarassut altında tutulan, siyasetten ekonomiye, basından eğitime hemen her alanda kısıtlı ve örgütsüz imkanlarla varlığını sürdürmeye çalışan çevre ilk defa düzenli ve idealist bir örgütlenmeye kavuşmuştur. Dikkatlice bakıldığında bu kuruluş tarihi aynı zamanda İslami çevrenin birçok alanda

[1] Daha sonraları anlaşılacağı üzere bu Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin İslami çevreye karşı rezervlerini kaldırdığı anlamına gelmemektedir. Oluşan uluslararası konjonktür gereği kerhen ve kontrollü bir istisnai durumdur. SSCB'nin çökmesinden yaklaşık 5 yıl sonra İslami çevrenin bütün bileşenleri ile kamusal alandan tasfiye edilmeye çalışılması bu anlamda üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

geleneklerinin oluşmaya başladığı tarih olarak da kabul edilebilecektir. Nihayetinde MNP ile İslami çevre kurucu ideolojinin kendisine koymuş olduğu meşruiyet rezervini kısmen de olsa aşmayı başarmıştır. Kısa bir süre sonra "laikliğe aykırı çalışmalar yürüttüğü"[2] gerekçesi ile parti kapatılmış olsa da asıl örgütlenme "Milli Görüş Hareketi" olarak gerçekleştiği için sonraki dönemlerde siyasette yükselen bir güç olmayı sürdürecektir. Bir başka ifade ile; sürekli "irticanın ve laikliğe aykırı hareketlerin odağı olmak" suçlamaları ile çalkantılı, zorlu politik süreçlerden geçmiş, zaman zaman kapatılmalara, kanuni kovuşturmalara maruz kalmış olsa da değişik isim ve kadrolarla mücadelesini sürdürmekten vazgeçmemiştir. Bu anlamda zirve olarak 1990'lı yıllar gösterilebilir. Çünkü İslami çevre RP ile ilk defa gerçek bir iktidar alternatifi olarak ortaya çıkacaktır. 1994'te gerçekleşen yerel seçimlerde Türkiye'nin İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok önemli şehirlerini kazanması, kısa sürede yönetim anlamında ciddi başarılar ortaya koyması İslami çevrenin nasıl bir siyaset ve kadro potansiyeline kavuştuğunu ortaya koyacaktır. 1995'te yapılan genel seçimlerde RP'nin birinci parti olarak çıkması ise kurucu ideolojinin alarma geçmesine, dikkatlerini ortaya çıkan bu potansiyele yöneltmelerine neden olacaktır. Sonuç olarak başlangıçta da ifade edildiği gibi kurucu ideoloji tarafından biçimlendirilmiş hemen bütün aygıtlar ölümcül bir tehdit algısıyla, elde edilen tüm demokratik kazanımları tehlikeye atma pahasına harekete geçmişler, İslam referanslı siyasal çevreyi 28 Şubat Postmodern darbesiyle ile tıpkı 1923 sonrası olduğu gibi sistem dışına itmek istemişlerdir. Dönemi itibariyle başarılı, sistemin zaferi gibi görünen bu girişimin aslında kısa süre sonra başlayacak büyük dönüşümün tetikleyicisi olduğu anlaşılacaktır. Zira 28 Şubat sürecinden 5 yıl sonra Milli Görüş Hareketi içerisinde yetişmiş, RP'de aktif görevlerde bulunmuş genç kadroların kurduğu AK Parti 2002 Genel Seçimlerinde birinci parti çıkacak, neredeyse Anayasayı değiştirecek milletvekili sayısıyla tek başına iktidar olacaktır.

1923'ten beri sürekli sistem dışında, istisnai durumlarda da kontrol altında tutulmaya çalışılan İslam referanslı çevrenin kapatmalar, bölünmeler ve daha başka engellemelere rağmen güçlü bir şekilde iktidar olabilmesi aynı zamanda sistemin

[2] Hüseyin Akyol, **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara: 2009, s. 72

gücünü dengeleyecek bir güce kavuşmuş olduğunun da bir göstergesidir. Böylesine bir denklemde artık iki seçenek ortaya çıkmaktadır. Ya iki güç uzlaşacaktır ya da yeni bir tasfiye süreci gerçekleşecektir. Konjonktür gereği bir süre güçler arası uzlaşı öne çıkmış olsa da AK Parti'nin iktidarda gücünü gittikçe artırması hala kurucu ideolojinin aygıtları olan asker, sermaye, medya unsurlarının da reaksiyonlarının artmasına, uzlaşının çatışmaya dönüşmesine zemin hazırlayacaktır. Nihayetinde AK Parti arkasında kümelenen İslami çevre sürekli sorun yaşadığı meşruiyet merkezlerini dönüştürmeye dönük bir kararlılık içerisine girecektir. Özellikle 2007'den sonra Türkiye tarihinde eşine rastlanılmayan, önemli ölçüde Cumhuriyet'in kuruluş döneminde görülen benzer bir iradeyle medyayı da içine alan resmi sivil birçok alanda derin dönüşümlere girişilecektir.

Araştırmanın konusu da tam bu noktada ortaya çıkmaktadır: 1923'te ilan edilen Türkiye Cumhuriyet'inin Batıcılık politikaları doğrultusunda "öteki" olarak kodladığı İslami çevrenin siyasi mücadelesine paralel olarak basın/medya alanındaki gelişimi ve 2002 sonrası elde ettiği siyasi, medya gücünün ana akım medyaya yansımalarının incelenmesi. Bu bağlamda; 2010'lara kadar kurucu laik devlet ideolojisinin katı irtica alerjisi devam ederken nasıl olup da İslam referanslı muhafazakar çevrenin varlığını sürdürdüğü, hangi stratejiler doğrultusunda hareket ederek; dışlandığı, görmezden gelindiği, görüldüğü takdirde de zayıflatıldığı siyaset-medya alanında yükselmeyi başardığı, siyasi ve ekonomik olumsuzluklara rağmen kendi medya kuruluşlarını nasıl inşa edebildiği, inşa edilen bu medya öbeğinin 2007 sonrası ana akım medyanın muhafazakarlık bağlamında dönüştürülmesinde nasıl bir görev üstlendiği araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Türkiye'de son dönem medya tartışmaları tarihi arka planı göz ardı edilerek yapılma eğilimindedir veyahut da çok yakın bir geçmiş dikkate alınarak güncelle ilişkiler kurulmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşımlar durumun tespitini yapabilmekle birlikte temel, kronik sorunsalın tespitinin yapılmasını engellemekte, her dönem benzer şikayetler üzerinden benzer analizler, eleştiriler ortaya konulmasına neden olmaktadır. Bu nedenledir ki son dönem medyada yaşanan köklü dönüşümler de aynı perspektif ve sorunsallar üzerinden çözümlenmeye, tahlil edilmeye çalışılmıştır ve

iletişimin ana uğraş alanlarından birisi olan "medya, iktidar ve sermaye" üçlemesi etrafında bir dönüşüm pratiğine odaklanılmıştır. Tabi ki bu yaklaşım tümüyle reddedilebilir değildir ve analizlerde dikkate alınması gereken önemli bir taban değerdir. Ancak ana akım medyada yaşanan son dönüşüm dinamiklerine ve dönüşümün çapına bakıldığında bu dönüşümün "medya, iktidar sermaye" ilişkisini de içerisine alan ancak bu ilişkiler ağını da aşan derin bir çatışmanın sonuçlarından birisi olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Araştırma yukarıda kısaca çerçevesi çizilen bu çatışmanın derinlerindeki izlerini sürerek İslam referanslı siyasal çevrenin Cumhuriyet sonrası süreçteki mücadelesinin ana hatlarını incelemeyi, bu doğrultuda da medyayı kavramsal, kurumsal, örgütsel, içerik ve misyon çerçevesinde nasıl tanımlayıp kullandıklarını; ana akım medyanın üçüncü biçimlenişinde bu tanımlamaların ne kadar etkili olduklarını sermaye, ideolojik, içerik ve kadro dönüşümü bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın bir diğer amacı da tarihsel olarak çok zayıf konumda kalmış İslam referanslı medyanın gelişim sürecini ve ana akım medyanın dönüştürülmesinde oynadığı rolü incelemektir.

2007'den sonra görülmeye başlayan ana akım medyadaki değişim hem akademik çevrenin hem de medya profesyonellerinin ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla dönüşüm sürecini farklı zaman ve boyutlarıyla incelemeye çalışan epeyce bir literatür oluştuğu söylenebilir. İfade edildiği gibi bir kısmı medya profesyonelleri tarafından oluşturulan bu eserler genel olarak eleştirel bir bakış açısıyla konuya yaklaşmışlardır. Zira birçoğu ana akım medyada önemli konumlarda bulunurken yaşanan dönüşümde yerlerini kaybetmiş isimlerden oluşmaktadır. Bunlardan birisi Gazeteci Derya Sazaktır. Sazak "Batsın Böyle Gazetecilik"[3] adlı kitabıyla özellikle 2013'ten sonra iktidar medya ilişkilerini yöneticisi olduğu Milliyet gazetesi özelinden ele almakta ve maruz kalınan baskıları anlatmaktadır. Sazak daha sonra yayınladığı "İtirazım Var"[4] adlı kitabıyla da medya iktidar ilişkisini konu edinmiştir. 1990'ları da içine alan kitapta medyadaki güncel dönüşümlerin yanı sıra gazetecilik yaşamı boyunca şahit olduğu 28 Şubat, 15 Temmuz gibi kritik gelişmeleri ve etkilerini de etraflıca işlemektedir.

[3] Derya Sazak, **Batsın Böyle Gazetecilik**, Boyut Yayınları, İstanbul: 2014
[4] Derya Sazak, **İtirazım Var**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2017

Medya içerisinden bir diğer önemli isim ve eser ise Mustafa Hoş'un yazdığı Abluka[5] adlı kitaptır. Hoş kitapta AK Parti iktidarına yakın isimlerin kurduğu 24 TV ile başlayan ilişkisini ve zaman içerisinde medyanın iktidar baskısı altına nasıl girmeye başladığını anlatmaktadır. AK Parti çevresinin ilk ciddi haber kanalı girişimi olan 24 TV'nin kuruluşunda birinci isim olarak bulunması ve AK Parti'nin iktidarını pekiştirdikçe medyaya yönelik tasarruflarında yaşanan değişimlere şahitlik etmesi açısından Hoş'un kaleme aldığı Abluka önemli bir eserdir. Ertuğrul Mavioğlu'nun yazdığı "Cenderedeki Medya Tenceredeki Gazeteci" adlı kitap da AK Parti iktidarının 2007 sonrası hız kazanan medya politikalarına odaklanmaktadır. Yaşanan dönüşümün sermaye boyutunu, gazetecilerin süreçte yaşadıkları çelişkileri, iktidar gücünün biçimlendirici etkisini, habercilik anlamında ortaya çıkan yeni anlayışları, iktidar lehine ortaya çıkan yeni medya kuruluşlarını irdeleyen kitapta ayrıca devlet medyası olan TRT ve AA'daki değişim de ele alınmaktadır. Medyanın AK Parti öncesi dönemlerine de eleştirel yaklaşan kitap medya iktidar ilişkisini aşan başka bir medyanın mümkün olup olmadığını tartışması açısından da önemlidir.

Medya içerisinde üst düzey yönetici olarak görev yapmış ve 2007 sonrası başlayan dönüşüme şahitlik etmiş isimlerden birisi olan İsmail Küçükkaya'nın "Fikri Hür Vicdanı Hür"[6] kitabı da dikkate değer çalışmalarından birisidir. Kitap Türkiye'nin son 15 yıllık çalkantılı siyasi süreçlerini ve kritik olaylarını medyayı da merkeze alarak yorumlamaya çalışmaktadır. Medyanın karakteristik sorunlarını da gündemine alarak siyasi güç dengelerinin değişmesi doğrultusunda bunun medya dünyasına nasıl yansıdığını, son yıllarda teknolojinin de etkisiyle değişen toplumsal yapının nasıl bir medya düzenine zemin hazırladığını sorgulayan kitap oldukça güncel bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Uzun yıllar çeşitli dergi, gazete ve televizyonlarda gazetecilik mesleğinde bulunmuş Mustafa Alp Dağıstanlı'nın "5 Ne 1 Kim"[7] adlı kitabı da yine içerden bir inceleme olarak kaleme alınmıştır. Türk medyasının özellikle habercilik ilke ve kalitesinde var olan sorunlarını, iktidarlarla kurulmuş çarpık ilişkilerin zamanla nasıl sorunlu alışkanlıkları ortaya çıkarttığını anlatan kitapta Dağıstanlı ayrıca hem

[5] Mustafa Hoş, **Abluka**, Destek Yayınları, İstanbul: 2014
[6] İsmail Küçükkaya, **Fikri Hür Vicdanı Hür**, Nemesis Kitap, İstanbul: 2020
[7] Mustafa Alp Dağıstanlı, **5Ne 1 Kim**, Postacı Yayınevi, İstanbul: 2014

kendi çalıştığı dönemlerde şahit olduğu hem de çeşitli gazetecilerin maruz kaldığı sansür-otosansür olaylarını gündeme getirmektedir. AA eski Genel Müdürü olan gazeteci Kemal Öztürk tarafından yazılan "Ortak Bir Hayal Kurmak"[8] adlı kitap da çok güncel olması açısından konuyla ilişkili önemli bir çalışmadır. Öztürk Cumhuriyet'in kuruluşuyla yaşıt olan AA'nın kendi dönemiyle birlikte çok dilli yayın yapan ve referans alınan uluslararası bir ajansa nasıl dönüştüğünü, siyasi, ekonomik, ideolojik olarak nasıl zorluklar yaşadığını anlattığı kitabında ayrıca medyanın içinde bulunduğu ideolojik körlüklere, AK Parti iktidarının medya politikalarını etkileyen düşünsel arka plana da değinmektedir. Yine Oray Eğin'in "İmha Planı"[9], Merdan Yanardağ'ın "Medya Nasıl Kuşatıldı?"[10], Halis Mutlu'nun "İslamcı Medyanın Kindar Yüzü"[11] adlı kitapları da son dönem medyada yaşanan mücadeleleri ve dönüşüm dinamiklerini anlatmaları açısından bakılabilecek eserlerdir.

Son dönem medya dönüşümlerini, AK Parti dönemi medya politikalarını konu edinen önemli akademik çalışmalar da mevcuttur. Bu anlamda en güncel çalışmalardan birisi Vahdet Mesut Ayan tarafından yazılan "AKP Devrinde Medya Âlemi" adlı kitaptır. 2002 ve 2018 yılları arasında Türkiye'de yaşanan ve geniş bir alanı kapsayan dönüşümü medyayı merkeze alarak inceleyen kitap yükselen İslami burjuvazinin ve İslami siyasetin iş birliğinde içerisinde medyaya dönük politikalarını tartışmaktadır. Bilge Yeşil'in İngilizce olarak yayınlanan "Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State"[12] adlı kitabı da AK Parti döneminde yaşanan medyadaki dönüşüme odaklanmaktadır. Kitap Türk medyasının diğer gelişmiş Batı medyası ile karşılaştırarak yapısal sorunlarına odaklanırken AK Parti döneminde yaşanan dönüşümün 1980'lerde başlayan değişimin devamı olduğunu savunmaktadır. Editörlüğünü Esra Arsan ve Savaş Çoban'ın yaptığı "Medya ve İktidar"[13] adlı derleme kitapta Türkiye'deki medya iktidar ilişkilerini Cumhuriyet

[8] Kemal Öztürk, **Ortak Bir Hayal Kurmak**, Yarın Yayınları, İstanbul: 2020
[9] Oray Eğin, **İmha Planı**, Destek Yayınları, İstanbul: 2011
[10] Merdan Yanardağ, **Medya Nasıl Kuşatıldı**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul: 2008
[11] Halis Mutlu, **İslamcı Medyanın Kindar Yüzü**, Sertan Yayınları, İstanbul: 2014
[12] Bilge Yesil, **Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State**, Champaign, IL:
University of Illinois Press, 2016
[13] Esra Arsan ve Savaş Çoban; **Medya İktidar**, Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul: 2014

dönemini de içine alan geniş bir tarihsel arka planla birlikte ele almaktadır. AK Parti medya ilişkilerine de genişçe işleyen kitapta özellikle "Dönüşen Medya Değişmeyen Sorunlar", "Dünden Bugüne Türkiye'de Medyanın Ekonomi Politiği", "Monarşiden Bugüne Türkiye Medyasında Baskı ve Sansür: AKP İktidarı ve Yeni Medya Karteli", "Nereye Medya Nereye" adlı makaleler dikkat çekicidir. Bir diğer akademik çalışma Gülseren Adaklı tarafından hazırlanan "2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi"[14] adlı makale çalışmasıdır. AK Parti'nin ilk 5 yıllık iktidarında medyaya yönelik politikalarının değerlendirildiği çalışmada özellikle medya sahipliğinde yaşanan değişimlere odaklanılmaktadır. Anita Oğurlu ve Ahmet Öncü'nün kaleme aldıkları "Türkiye'de Egemen Sınıfında Laik/İslami Hizipleşme ve Medya"[15] adlı çalışma da farklı bir perspektiften bakması nedeniyle önemli bir makaledir. Türkiye'deki mücadeleyi sermaye üzerinden okuyan makalede İslamcı ve laik sermaye gruplarının iktidar mücadelesinde medyayı kullanma biçimlerine ve medyanın bu iki ideolojik sermaye arasında nasıl bölündüğüne odaklanmaktadır.

Türkiye'de medyanın son 15 yılına odaklanan çalışmaların önemli bir kısmında temel sorunsal medya iktidar ilişkileri bağlamında ideolojik ve hegemonik perspektiften okunmaya çalışılmaktadır. Diğer bir kısmı ise 1980'ler ve 1990'larda egemen olmaya başlayan neoliberal politikaların şekillendirdiği sermaye etkisinin devamı niteliğinde bakmaktadırlar. Bu bakıştaki fark ise yeni bir sermaye grubu olarak İslam referanslı sermayenin medyaya kendi rengini verme çabasının ön plana çıkmış olmasıdır. Fakat tüm çalışmalarda göze çarpan ortak görüş son dönem medyada yaşananların çap olarak daha önce bir benzerinin yaşanmamış olduğudur. Araştırmayı diğer çalışmalardan ayıran fark da burada ortaya çıkmaktadır. Araştırmada; dönüşümü gerçekleştiren siyasi iradenin, siyasi iradeyi destekleyen sermaye unsurlarının ve dönüşümde rol oynayan insan kaynaklarının ortaklaşan düşünsel arka planı dikkate alınmaktadır ve dönüşümün genişliğini, şiddetini açıklayabilmenin bu arka planı ortaya koymakla ancak anlaşılabileceği savunulmaktadır. Zira AK Parti ile birlikte

[14] Gülseren Adaklı, 2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi, İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ed.), **AKP Kitabı** içinde, (559-613), Phoenix Yayınları, Ankara: 2013

[15] Oğurlu, Anita ve Öncü, Ahmet; "Türkiye'de Egemen Sınıfında Laik/İslami Hizipleşme ve Medya", Neşecan Balkan ve diğerleri, (Ed.), **Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP** içinde, (383-407), Yordam Kitap, İstanbul: 2013

sonuçları tartışılsa da ordu, yargı, akademi gibi hemen birçok alanda devletin kuruluş kodlarında, en önemlisi de inşa ettiği "öteki" kimliğinde tartışılmaz bir değişim yaşanmıştır. Bu gerçek, ana akım medya için de geçerlidir. Bu anlamda değişen sadece sermaye olmamıştır aynı zamanda tavandan tabana kadrolar da değişmiş, biçimlenmiştir. En önemlisi de "öteki" olarak konumlandırdığı kimlik değişmiştir. 2002 öncesi ana akım medyada alerjik bir reaksiyona sebep veren İslam kimliğinin "öteki" olma vasfı ortadan kaldırılmıştır. Bu gelişmeler bir iktidar, sermaye, medya ilişkisini aşan boyutu ortaya koymaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi araştırma, sosyal, siyasal, ekonomik ve medya ilişkileri, eylemleri bağlamında bir grubu, hareketi tanımlamaktan öte bu grubun eylem ve hareketlerinin nedenlerini, sonuçlarını ortaya çıkartmayı amaçladığı için Nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılacaktır. İnsan ve grup davranışlarının "niçin" ini anlamaya yönelen[16] nitel araştırmalar psikolojik ölçümler ve sosyal olaylarla ilgili nicel araştırma yöntemlerine göre daha derinlemesine bilgi sağlamakla birlikte geleneksel araştırma yöntemleriyle ifade edilmesi zor olan sorulara cevap bulmak için de gereklidir.[17] Görüşme notları, saha notları, fotoğraflar, ses ve görüntü kayıtları, günlükler, hatıralar, kişisel yorumlar gibi her türlü veriyi kullanarak yoğun betimleme imkanları sunan nitel araştırma yöntemleri[18] zengin araştırma desenleri ile de araştırmacılara esnek bir yaklaşım sağlar. Bu bağlamda çalışmada nitel araştırma desenlerinden; "Tarihsel Model"[19] ve "Derinlemesine Mülakat"[20] teknikleri yöntem olarak kullanılmıştır.

---

[16] M. Zeki Ilgar ve Semra Coşgun Ilgar, "Nitel Bir Araştırma Deseni Olarak Gömülü Teori, (Temellendirilmiş Kuram)", **İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, s. 199

[17] Şener Büyüköztürk ve diğerleri, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri,** Pegem Yayıncılık, Ankara: 2016, s. 244

[18] Büyüköztürk ve diğerleri; a.g.e. s.246

[19] Geçmişte yaşanmış belli bir olayı ve bu olayın günümüze etkilerini inceleyen (Oğuz Çetin, "Bilimsel Araştırma Yöntemleri", https://oguzcetin.gen.tr/bilimsel-arastirma-yontemleri.html) bir yöntem olan tarihsel model geçmişi nesnel ve doğru bir şekilde yeniden kurmak için yapılır. Araştırmacı ele aldığı sorunu tarihsel konum içinde inceler. Zor ve titiz bir çalışmayı gerektiren modelde veri toplama kaynakları çoğunlukla olayı yaşayan ya da tanık olan tarihsel kişiler ve kitap, belge, gazete, film, dergi gibi eserlerdir. (İrfan Erdoğan, **Pozitivist Metodoloji**, Erk Yayınları, 2. Basım, Ankara:2007, s.133)

[20] Nitel araştırmaların bir başka deseni olan derinlemesine mülakat araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu sorularla detaylı cevapların alınmasına olanak sağlayan, yüz yüze, birebir görüşülerek bilgi toplanmasına imkan veren bir veri toplama tekniğidir. Sosyal bilimlerin bütün

Araştırma kapsamında ele alınan konu ve konuya ilişkin aktörler, tarihsel bir çizgiyle günümüze bağlanmakta ve çok zengin detaylar içermektedir. Bu nedenle; sosyal ve siyasi anlamda çok boyutlu gerçekliğe sahip olay örgüsünün derin tarihsel arka planının anlaşılması açısından geçmişin olay ve aktörlerinin eylemsel nitelikleri önem kazanmaktadır. Bununla birlikte tarihsel arka plana bağlı olarak güncelde yaşanan eylem ve sonuçların doğru analiz edilebilmesi diğer bir önemli çabayı gerekli kılmaktadır. Birinci aşamada tarihsel model yöntemi ile konumuzun arka planını ortaya koyacak verilere ulaşma amaçlanmıştır. İkinci aşamada ise derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Yapılandırılmamış açık uçlu soruların yöneltildiği katılımcılar üzerinden konuya ilişkin, yakın-karşıt fikir, görüş, bakış açıları ve tanıklıklar yoluyla çoklu veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın yöntemi doğrultusunda görüşme yapılacak uygun katılımcıların belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu konuda araştırmanın güvenilirliği ve sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmesi için titiz bir çalışma yapılmıştır ve katılımcıların belirlenmesinde bazı kriterlerden hareket edilmiştir. Bu anlamda katılımcılar dört kategoride belirlenmeye çalışılmıştır. İlk olarak; İslami çevrenin düşünsel arka planını bilen, İslam referanslı medya kuruluşlarında yer almış, son dönem medya dönüşümüne şahitlik etmiş ve halen iktidara yakın gazeteciler. İkincisi; yine İslami çevrenin düşünsel arka planını bilen, İslam referanslı medya kuruluşlarında yer almış, son dönem medya dönüşümüne de şahitlik etmiş fakat son yıllarda İslami siyaset bloğunda yaşanan ayrışma dolayısıyla muhalif bir tutum izlemeye başlamış gazeteciler. Üçüncü kategori; ana akım medyada yer almış, sol veya liberal düşünceye sahip, son dönem değişime şahitlik etmiş ve bu değişimi eleştirel bir gözle yorumlayabilecek gazeteciler. Dördüncü de İslami çevrenin sosyolojisine hakim, bu alanda akademik çalışmalar yürütmüş, son dönem siyaset ve medyadaki dönüşümü yorumlayabilecek yetkinlikte

araştırma alanları başta olmak üzere, gazetecilik, hukuk, iş dünyası, tıp gibi birçok alanda profesyonel bir teknik veya yardımcı bir başvuru aracı olarak kullanılan yöntemle seçilen kişinin duygu, bilgi, tecrübe, gözlemlerine ve şahitliklerine ulaşılmaya çalışılır. Yapılandırılmamış tarzı ve bireysel tecrübeleri öne çıkartacak şekilde oluşturulan ucu açık sorularla araştırmacıya, cevapları sınıflama ve cevaplardan hareketle yeni sorular doğrultusunda konuyu detaylandırma esnekliği sağlar. Bu sayede başka bir şekilde elde edilmesi mümkün olmayan verilere ulaşılması söz konusu olabilmektedir ve bu yönüyle derinlemesine görüşme diğer görüşme tekniklerinden belirgin olarak ayrılır. (Hasan Hüseyin Tekin, "Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme", **Sosyoloji Dergisi**, 2006, Cilt, III, Sayı: 13, s. 102-103)

akademisyenler. Bu anlamda geniş bir isim listesi oluşturulmuş ve belirlenen isimlerle çeşitli yollardan iletişime geçilmeye çalışılmıştır. Bu aşamanın Covid 19 salgınına denk gelmesi bazı zorluklarla karşılaşılmasına neden olmuştur. İsimlerin bir kısmı görüşme talebini cevapsız bırakmıştır. Bir kısmı salgını, siyasi atmosferi, iş yoğunluklarını, sağlık sorunlarını sebep göstererek talebimizi geri çevirmişlerdir. Bir kısmı yine salgın nedeni ile yüz yüze görüşme talebini geri çevirmişler ancak sorulara yazılı şekilde cevap verebileceklerini belirtmişlerdir. Diğer bir kısmı ise online veya yüz yüze görüşme talebimizi kabul etmişlerdir. Bu anlamda 15 isimle görüşme gerçekleştirilmiştir. İsimlerden 4'ü sorulara yazılı şekilde cevap vermişlerdir. 2'si ile yüz yüze ofis ortamında 9'u ile ise online yüz yüze olarak Zoom ve Skypee üzerinden görüşülmüştür.

Araştırmamızda ve gerçekleştirilen görüşmelerde "Türk basın/medyası doğumundan günümüze sermaye, içerik ve kadro bağlamında bütünlüklü olarak üç kez biçimlendirilmiş, üçüncü biçimlendirme İslam referanslı siyasal kitlenin iradesiyle devletin dönüşen ideolojisine paralel olarak gerçekleşmiştir." varsayımı üzerinden hareket edilmiştir. Bu bağlamda birinci biçimlenme dönemi; Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme adımları paralelinde başlattığı basın girişiminden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar ki süreyi kapsamaktadır. İkinci biçimlenme dönemi; Cumhuriyet'in ilanı sonrası Batıcı, laik, pozitivist ideoloji ve devrimler doğrultusunda şekillendirilen ve 2002'ye kadar devam eden ana akım medya dönemini içermektedir. Üçüncü biçimlenme dönemi olarak ise İslam referanslı bir siyasi gelenekten gelen AK Parti'nin 2002'de iktidar olması sonrasından günümüze kadar gelen süreci ifade etmektedir. Bu doğrultuda çalışma üç bölüm şeklinde oluşturulmuştur.

İlk iki bölüm önemli oranda üçüncü bölümün tarihi ve düşünsel arka planını da ortaya koyacak şekilde planlanmıştır. İlk bölümde; 1800'ler sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmeye başlayan modernleşme çabalarından başlayarak basının ve düşünce akımlarının doğuşu, II Abdülhamid, İttihat Terakki ve Mütareke dönemlerinde basını etkileyen siyasi gelişmeler ve Cumhuriyet'in ilanı sonrası basına yönelik ideolojik biçimlendirme süreci sergilenmeye çalışılmıştır. Burada basının toplumsal bir taban hareketinden, ihtiyacından değil, devletin modernleşme

politikalarına paralel bir resmiyet çerçevesinde kurulduğu, Batı'daki gelişmelere paralel olarak bir muhalif karakter oluşturmaya çalışsa da devlet denetiminden kurtulmakta başarılı olamadığı, edilgen bir karaktere bürünen basının Cumhuriyet'in ilanından sonra çok daha sert bir ideolojik biçimlendirmeye maruz kaldığı ortaya konulmak istenmiştir.

İkinci bölümde Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin belirginleşen "öteki" kimliği ve bu bağlamda baskılara maruz kalan, kamusal alandan tasfiye edilen İslam referanslı siyasal çevrenin hayatta kalma mücadelesi, konjonktürel boşluklardan yararlanarak hem siyasette hem de basın alanında yükselme çabaları incelenmektedir. Toplum tabanının kültürel zeminini oluşturan İslam dininin, siyasi bir örgütlenmede Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerine tehdit oluşturacağı ön kabulünden hareket eden kurucu kadro İslami kurum ve kişileri, sembolleri baskı altına alarak tasfiye etmek, etkisiz hale getirmek istemişse de sonuç olarak kendi etkili rakibinin doğumuna sebep olmuştur. Ötekileştirildikçe artan bir kimlik bilincine varan İslami çevre İslam'ın evrensel boyutu ve siyasi motivasyon imkanını da kullanarak zaman içerisinde güçlü bir siyasi organizasyon, alternatif bir basın örgütlenmesi kurmayı başarmıştır. 2000'lere kadar sistemle mücadele şeklinde devam eden İslami çevrenin bu gelişim, alternatif olma süreci detaylarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise seküler, laik devlet ideolojisi ile İslam referanslı muhafazakâr siyaset çevrelerinin görece bir denge içerisinde karşı karşıya geldikleri 28 Şubat 1997 döneminin kırılma etkisini, tasfiye edildiği düşünülen İslam referanslı siyasal çevrenin AK Parti olarak 2002'de iktidara gelişini ve bu tarihten sonra ana akım medyada yaşanan dönüşümün boyutlarını işlemeye çalışılmıştır. Bölümde öncelikle Batıcı, laik Cumhuriyet ideolojisinin Türk basın/medyasının karakterine nasıl etki ettiğini ve bu karakterin 2002'ye kadar kendisini nasıl yeniden üretip, güncellediğini ortaya koyan bulgulara yer verilmiştir. Ardından 2002'de iktidara gelen AK Parti'nin seküler, laik ana akım medyanın denetimi altında iktidar arayışı ele alınmış ve 2007 sonrası medyayı dönüştürmek adına izlediği politikalar incelenmiştir. Bu doğrultuda ana akım medyada meydana gelen sermaye, kadro ve söylem değişimleri detaylandırılarak analiz edilmiştir. Son olarak Türkiye'de dijital medya

ortamının gelişimi ve 2007 sonrası gerçekleşen dönüşüme ideolojik, ekonomik, kamuoyu oluşturma ve demokratik eşitlik konularındaki etkileri çözümlenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE GEÇİŞ SÜRECİNDE SİYASAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE BASIN

1.1. Osmanlı'nın Yıkılışını Engellemeye Dönük Siyasal Arayışlar ve Fikir Akımları: Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık

Kuruluşundan 100 yıl sonra dünyanın en güçlü devleti haline gelen Osmanlı İmparatorluğu Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarından başlayarak birtakım sorunlarla karşılaşmaya başlamış, içte ve dışta gelişen olaylar, devletin hem toplumsal hem de sistemsel yapısına etki eder olmuştur. Kanuni sonrası tahta geçen padişahların liyakatsizliği yanında dış dünyada meydana gelen gelişmeler –ki Avrupa hızla orta çağ psikolojisinden sıyrılmaya, materyalist bir ekonomik sistemle sömürgeciliğe doğru yol alacak bir iktisadi sistemin temellerini atmaya başlamıştır[21] – Osmanlı İmparatorluğunu önce duraklama devrine, sonra gerileme, daha sonra da yıkılışa götürecektir. Aşama aşama gerçekleşen bu süreci durdurmak, tersine döndürmek ve tekrar eski ihtişamına kavuşturmak için farklı çarelere başvurulmuş, önce bürokratik elitlerin daha sonra da toplum münevverlerinin de dahil olduğu farklı düşünce ve uygulamalarla, gelişmeler yönlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuçlar şeklinde ortaya çıkan fikir akımları ve uygulamalarına geçmeden önce bu düşünceleri doğuran sebepleri anlamak, sonraki yargılamaların sağlığı açısından elzem görünmektedir.

Batı'nın siyasal, ekonomik ve bilimsel alanlarda gelişmesi, birçok yönden dünyanın diğer ülke ve toplumlarına etki etmeye başlaması, sadece Osmanlı'da değil, başta Japonya, Çin, Hindistan gibi kalabalık nüfus, köklü geleneklere sahip devletler olmak üzere tüm Avrupa dışı medeniyetlerde reaksiyona sebep olmuştur. Örneğin,

21 İlker Başbuğ, Osmanlı'dan Cumhuriyete Güç Odaklarının Mücadelesi, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul: 2018, s.119.

Batı karşısında düşülen çaresizliğin ve yenilginin vermiş olduğu tepkisellikle yaşanan modernleşme sürecinin ilginç bir örneğini Çin oluşturmaktadır.

Batıdaki gelişmelere önceleri duyarsız kalan Çinliler daha sonra gittikçe ağırlaşan Batılı istila ve işgallere karşı hanedan yöneticilerini sorumlu tutmaya başlamış, gerekli karşı koyma iradesi için devlet ve toplum yapısında dönüşümler talep etmişlerdir.[22] Çin'in uğradığı istila, halk olarak uğradığı aşağılayıcı muamele, kolay kabullenilecek ve kolay unutulacak gibi değildir. Bu aşağılanmalara şahit olan "Çinli Felsefeci Yan Fu Afyon savaşlarından Beijing'te imparatorluğun yazlık sarayının yakılmasına kadar, Batılı barbarların bir yüzyıl boyunca Çin'e yaşattığı aşağılanmayı[23] hatırlattıktan sonra duygularını öyle ifade etmektedir: "etlerini yemememizin ve postları üzerinde uyumamamızın tek nedeni, gücümüzün yetmemesiydi."[24] Çin'in maruz kaldığı bu durum Yan Fu'nun da itiraf ettiği gibi güçlerinin yetmemesiydi. Oysa çok kısa sayılabilecek bir süre önce kendi kendilerine yeten, hatta kendilerini dünyanın en gelişmiş, en medeni topluluğu olarak gören, İngiltere elçisine İmparator huzurunda diz çöktüren bir Çin vardı[25] ve "neden böyle oldu" sorusu cevaplanması gereken bir soru olarak belirmiştir. Ancak çok kısa sürede gerçekleşen bu çöküş hem Çin hanedan yetkililerini hem de entelektüellerini, soruya yönelik verilecek cevaplar konusunda tutarsız politikalara itmiştir. Başta dine ve din tabanlı geleneklere dönüşü savunacaklar, daha sonra din ve geleneğin ilerlemeye engel olduğunu iddia ederek reddedecekler, daha sonrasında ise din ve geleneğe yeniden sarılmaya çalışacaklardır. Benzer yaklaşımlar, ayrıntıları ile ileride inceleneceği gibi Osmanlı modernleşme tecrübesinde ve diğer İslam, Hint toplumlarının aydın kesimlerinde de görülecektir. [26]

Güçsüzlüklerinin farkında olan, umut ve umutsuzluk arasında oldukça cesur ve radikal çözümler arayan bu devrimci entelektüellerin bir başka ortak kaygısı ise eşitliklerini, onurlarını kazanmaya çalışırlarken, Batılılaşma ile birlikte kendi uygarlıklarında yaşanan iç bozulmaları, kendilerine ve başkalarına nasıl kabul

[22] Pankaj Mishra, **Asya'nın Batı'ya İsyanı**, Alfa Yayınları, İstanbul: 2013, s.33
[23] P. Mishra, a.g.e., s.388
[24] P. Mishra, a.g.e., s.13
[25] P. Mishra, a.g.e., s.38
[26] P. Mishra, a.g.e., s.388

ettirecekleri konusudur. [27] Ancak zamanın ruhu, kontrol edilemeyen devinimi içerisinde Batı'nın kazandığı ivme, kendisinin dışında olana gösterdiği acımasız iştah, Doğu'nun çözüme dönük fikirlerini çeşitlendirmeye devam edecek, iç hesaplaşmalar eşliğinde "gerici" tepkilerden, "sentez" tepkilere, son merhalede ise eskiye dair ne varsa kökten değiştirme şeklinde savrulmalara neden olacaktır.[28] Bu sonuçlar yadırgatıcı değildir. Zira Doğu'nun Batı karşısındaki konumu o kadar indirgenmiştir ki Batı'ya karşı kazandığı zafer dolayısıyla doğu toplumlarında bir umut, cesaret ve özgüven sembolü olan Japonya'nın seçkinleri bile; gelişmiş bir medeniyet için zayıf ve geri olan Doğu'dan kaçmayı, uygar batı uluslarıyla kader birliği yapmayı salık vermişlerdir kendilerine.[29]

Avrupa'da ortaya çıkan ve o güne kadar görülmemiş derecede dünyayı etkisi altına almaya başlayan sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve teknik anlamdaki gelişmeler, Asya'da; yukarıda bahsedilen dramatik süreçlere sahne olurken, Osmanlı İmparatorlu üzerinde de farklı bir yansıma şeklinde etki oluşturmaya başlamıştır. Buradaki farklı yansıma, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir istila veya işgal sonucu değil, bizatihi Batı'da şahit olduğu birtakım gelişmeleri görmesi sonucu, kendi iradesiyle modernleşme girişimlerini başlatmış olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılda kendi içerisinde baş gösteren sorunlar doğrultusunda askeri alanda olmak üzere bir takım modernleşme girişimlerinde bulunmuştur.[30] Bu girişimlerin kökenini modernleşmenin başlangıcı olarak kabul edilmese de II. Viyana kuşatması sonrası gelişmelere bağlamak yanlış olmayacaktır. Çünkü II. Viyana kuşatmasında yaşanan başarısızlık Avrupa'da hâkim olan durdurulamaz Osmanlı imajını yıkmış, aynı zamanda askeri ve siyasi yapılar başta olmak üzere, belli başlı kurumlarda bozulmaları gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bozulmaların giderilmesi ve yapıların ıslahına dönük düşünülen öz çözümler de zamanla sonuçsuz kalacaktır.[31]

---

[27] P. Mishra, a.g.e., s.388
[28] P. Mishra, a.g.e., s.21
[29] P. Mishra, a.g.e., s.168
[30] Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2017, s. 15
[31] Mustafa Turan, "II. Viyana Muhasarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme" **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 9, 1998, s. 429

Psikolojik üstünlüğü kaybetmesinin yanı sıra Avrupa'nın gittikçe artan bir ivmeyle yükselmesi, özellikle 17. yüzyılda Osmanlı'nın kontrol ettiği alanın teknolojik düzeyi ile Avrupa'da erişilen seviye karşılaştırıldığında kapatılması zor mesafe[32] coğrafyaya komşu, daha doğru bir ifadeyle coğrafyanın fetihçisi Osmanlı'yı gittikçe daha derinden endişelendirmeye başlayacaktır. Özellikle 1774 yılında imzalanan ve Osmanlı'nın batı karşısında yenilgisinin tescili olan Küçük Kaynarca Antlaşması ile zihinler iyice bulanacak,[33] 18. Yüzyıldan itibaren Batı tipi müessese ve ıslah düşüncesi egemen olmaya başlayacaktır. Yüzyılın sonuna doğru bu düşünceler Padişah III Selim ve himayesindeki küçük bir ıslahatçı grup tarafından hayata geçirilmeye başlanacaktır.

III. Selim tartışmasız 18. yüzyılın en önemli reformcusu olmakla birlikte, kendisinin öncesinde kimi vezirlerin hazırlanmasına katkı sağladığı modernleşme zemini söz konusudur. III. Selim, daha veliahtlığı döneminde Osmanlı'ya uygun reform tipine dönük Fransa Kralı XVI Louis ile mektuplaşmalar gerçekleştirmiş, dönemin Hariciye Nezareti Müsteşarı olan Ebu Bekir Ratıp Efendi'nin Avrupa tipi modernleşme telkinleriyle ileri adımlar atma konusunda cesaretlenmiştir.[34] İlk olarak yabancı danışmanların da yardımlarıyla askeri alanda başlatılan modernleşme girişimleri[35] Yeniçerilerin isyanıyla son bulmuş ve III. Selim tahttan indirilirken yerine muhafazakârların desteklediği IV. Mustafa geçmiştir. Devamında, kurgu romanları aratmayacak trajik gelişmelerin yaşandığı iktidar mücadelesinin sonunda katledilmekten son anda kurtulan II. Mahmut tahta geçecektir. Aslında mücadele veliahtlar arasında değil kendi görüşlerini menfaatleri doğrultusunda hâkim kılmaya çalışan muhafazakârlar ve ıslahatçılar arasındadır.[36] Bu gerçeğin izlerini IV. Mustafa'nın tahta çıkmasından sonra Yeniçerilerilerle imzalanan "Şer'î Sözleşme" maddelerinde net bir şekilde görülmektedir.[37] Şiddete ve kanlı bir hesaplaşmaya dönüşen bu mücadele, devletin sonraki tüm dönemlerini etkileyecek bir karakteri ortaya çıkartacaktır. Kendisini güvende hissetmeyen II. Mahmut, zaman ilerledikçe

[32] N. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2012, s.73
[33] P. Mishra, a.g.e., s.86
[34] Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul: 1996, s. 163
Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 164
[36] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 32
[37] N. Berkes, a.g.e., s.134-135

mutlak otoritesini sağlamak ve kafasında kurduğu modernleşme politikalarını uygulayabilmek adına, tepeden inmeci bir anlayışla devletin genetiğiyle oynayacak, geleneksel yönetim, sistem ve kurumlarını ters yüz edecektir.[38]

II. Mahut başlangıçta ihtiyatlı davranarak reform karşıtı güçlerle çatışmamaya özen göstermiştir. Ancak kafasındaki plan uygun fırsatları değerlendirerek ıslahatların önünde engel olarak gördüğü yapıları ortadan kaldırmaktır. Bu konudaki en büyük başarısı, Yeniçeri ocağını ortadan kaldırmaktır. Bu gelişme aynı zamanda II. Mahmut'un güçlü iktidarının ve köklü reformlarının da başlangıcı anlamına gelmektedir.[39] Mutlak merkeziyetçi bir devlet idaresini tasavvur eden II. Mahmut, devletin yönetim biçimini kökten sarsan düzenlemelere girişmiştir.

Geleneksel anlamda Osmanlı devlet sistemi asker kökenli kişilerden oluşan, sultana bağlı küçük bir bürokratik gruptan ibarettir. Sultan ise İktidar hakkını Allah'tan alan, devletle özdeşleşmiş en yetkili icra kişisidir. Bu anlamda saltanat ve bürokrasi, İslami ilkelerin de zoruyla birbiriyle bağlı, haliyle yetkilerini dengeleyen bir nitelikte bulunuyordu. Kısacası Sultanın sınırsız olarak görülen gücü bu tip iç kontrollerle sınırlanmaktaydı. İşte İslam'ın beslediği bir iklimde kurulan bu iç denge, II. Mahmut'un müdahaleleri sonucunda ters yüz olmuştur. Sultanın iktidarını sınırlayan Yeniçeri ocakları, tımarlar gibi belli başlı kurumlar ortadan kaldırıldı. Darbelerden dini kurumlar ve bazı tarikatlar da nasibini aldı ki bu durum, uzunca sürecek bir kimlik sorununu ortaya çıkartmıştır.[40]

Nihayet sultan amacına ulaşmıştır ve dayanakları ortadan kaldırıldığı için bürokrasi, iktidarı sınırlandıran ortak olmaktan çıkarılarak, daha çok sultana tabi olan bir grup haline gelmiştir. Yüzyıllardır belirli bir statü ile hareket eden bürokrasi, II. Mahmut'un sık sık şiddete başvuran katı tutumunun da etkisiyle yeni rolüne içten içe direnecektir ve kurulmaya çalışılan yeni merkezi idare ve vergilendirme sisteminin

[38] Kemal Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, Çev. Şair Yalçın, Timaş Yayınları, İstanbul: 2017, s. 503
[39] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 165-166
[40] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 503

yerleşmesini, başarılı olmasını engelleyecektir. Sonuçta, yıkılan kurumların yerine yenileri konulamamıştır. Bu ise devleti çöküş tehlikesiyle karşı karşıya bırakcaktır.[41]

III. Selim ile başlayan ve II Mahmut ile hız kazanan reform girişimleri, siyasi ve kültürel temelli oldukları için başlangıcından itibaren devletle toplumu kültürel bir çelişkiye sokmuştur. Kuruluşundan beri İslam teşkilatı ve akidelerine göre şekillenmiş devlet, toplum bünyesi, ıslahatlarla gelen, kendisinden tamamen farklı Avrupa müesseseleri ve devlet anlayışına ister istemez reaksiyon göstermiştir. Sultan ve birlikte hareket eden ıslahatçı bürokrasi tepkileri aşabilmek için, daha sonraki dönemlerde de sık sık başvurulacağı gibi dine bağlı kalındığı, yapılan düzenlemelerin dinin ve devletin bekası için zaruret olduğu görüşünü savunmuşlardır.[42] Zaman zaman halife kimliğini de kullanan II. Mahmut bu konuda halkı yanına almayı başarmıştır. Çünkü, genelde İslam toplumları özelde ise Osmanlı Müslüman toplumu için devlet, siyasetin en üst teşkilatıdır ve manevi/kutsal bir semboldür. Devlet olmaz ise İslam'ın emir ve yasaklarının yerine getirilmesi imkânsızdır. Aynı zamanda Kur'an'da, İslam'ın öngördüğü kurallarla, Müslüman değerleriyle çatışmadığı müddetçe idarecilere (ulü'l-emr) itaat emredilmiştir.[43] Bu kabuller nedeni ile halk ıslahatlara sert tepki göstermese de II. Mahmut'un cesaretlendirmesiyle yeni oluşan aydın zümresi gittikçe Osmanlı geleneklerine yabancılaşmaya, Batı siyasi fikirlerine olan hayranlıklarıyla Osmanlı İslam düzeni küçük görmeye başlamışlardır.[44] Daha sonraki dönemlerde yaygınlaşan modern eğitim kurumlarında yetişen yeni orta sınıf, geleneğe karşı bu indirgemeci bakış açısını daha da genişletmişlerdir. Burada yeri gelmişken, Osmanlı'da kurulmaya başlanan modern eğitim kurumlarının günümüze kadar sarkan çatışmaya etkisini belirtmek gerekir. Reformlar yoluyla eğitim alanında benimsenen modern eğitim anlayışı ile dinsel geleneğin egemen olduğu anlayış arasında bir gerilim ortaya çıkmıştır. Bir tarafta bilim ve fenni öne alan eğitim kurumları, diğer tarafta da İslami kaideleri öne alan değişim ve gelişimlerin bu çerçevede olması gerektiğine inanan geleneksel eğitim kurumları vardır. Devleti kurtarmaya çalışan ve bunun nasıl

[41] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 503-504
[42] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 15-16
[43] Furat Akdemir, "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti", **KADER Kelam Araştırmaları Dergisi,** Cilt: XI, Sayı 1, 2013, S. 433
N. Berkes, a.g.e., s. 119

olacağına dair fikirler üreten bu iki yapı arasında düşünsel zıtlıkların oluşmaya başlamasıyla gelenek dinle, din de gelenekle özdeşleştirilmiş, ilerici gerici ayrımının ilk temelleri böylelikle atılmıştır. Daha farklı bir ifadeyle; gerilemiş Doğu medeniyetinden gelişmiş Batı medeniyetine geçme çabasında olan toplumun, bunu nasıl ve hangi yöntemle gerçekleştireceği konusunda çatışmaları doğurmuştur. [45] Bu "yöntem" çatışmaları, bugün tezimize konu olacak kadar güncelliğini ve şiddetini devam ettirmektedir.

Modernleşme çabalarına geri dönülecek olursa; merkezi idareyi güçlendirmek ve eski geleneklerden arınmış, yeni bir bürokrasi kurmayı ıslahatlar için gaye edinen II Mahmut ve etrafı, bu gayelerine büyük oranda ulaşmalarına rağmen, geleneklerden programsız bir şekilde uzaklaşmaları ve Avrupa'da yaşananları gerçek manada kavrayamamaları nedeniyle, modern bir devlet kurmayı başaramamışlardır.[46] Tüm yetkileri sultanda toplayan, mutlak merkeziyetçilik, paradoksal bir şekilde güçlü ve daha sonra kontrolden çıkacak bir bürokrasinin doğumuna neden olacaktır. Her ne kadar Sultan iradesinde ıslahatlar gerçekleşse de projeleri planlayan ve yürüten bir bürokrasi kesimi ortaya çıkmış ve hızla sayıları artarak önemli bir sınıf halini almışlardır. Sultan, hastalığı ve art arda gelen harpler nedeniyle, ıslahat projelerini derinlemesine inceleyememiş, bürokrasinin kararlarını kabul edip kendi adına yayınlamak zorunda kalmış, böylece onlara ciddi bir meşruiyet kazandırmıştır.[47] II. Mahmut ölüp yerine Abdülmecid geçtiğinde bürokrasi sultanın kontrolünden tamamen çıkmış, devletin asıl efendisi konumuna gelmiştir.[48]

Yıpratıcı ve yönetimdeki ahengi bozan bu iç gelişmelerin yanı sıra, dış gelişmeler de devletin altından kalkamayacağı sorunlar yumağını beslemektedir. Tahta çıkışından hemen sonra önemli bir sorun haline gelen ayanlar ile uzlaşıya dönük Sened-i İttifak olarak bilinen anlaşmayı yapan II. Mahmut, zamanla merkezileşme politikasına da uygun olarak ayanların gücünü kırma girişimlerinde bulunacaktır.[49]

---

[45] N. Berkes, a.g.e., s.203-204
[46] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 15-16
[47] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 42-43
[48] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 503-504
[49] Akşin Sina; **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2018, s. 26-27

Büyük oranda başarılı olduğu bu girişim, devletin başına çok daha büyük sorunların açılmasına sebebiyet vermiştir. Kimi ayanların sert direniş göstermesi orduyu meşgul ederken, yıpranmasına da sebebiyet vermiştir ve kargaşadan faydalanan Rumlar bağımsızlık mücadelesi başlatmışlardır. İsyanı bastırma girişimleri başarılı olsa da Ruslarla savaşı tetiklemiş, Edirne'de varılan anlaşmadan bir yıl sonra Yunanistan bağımsızlığını kazanırken Sırbistan ve Romanya'nın özerklikleri tanınmak zorunda kalınmıştır.[50] Çok geçmeden Mısır sorunu baş göstermiş, küçük tavizlerle kolayca çözümlenebilecek bu problem II. Mahmut'un merkeziyetçi politikalarına uymadığı gerekçesiyle, devletin enerjisini tüketen, hatta dış müdahalelere açık hale getiren bir şiddet sarmalına dönüşmüştür.[51]

Burada ilginç olan, Osmanlı'ya bağlı bir eyalet statüsündeki Mısır'ın Osmanlı modernleşmesine paralel olarak modernleşme hareketlerine girişmesi ve II Mahmut'un aksine Mehmet Ali Paşa liderliğinde oldukça başarılı sonuçlar almasıdır. Karpat'a göre bu başarının arkasında geleneğe gösterilen hassasiyet yatmaktadır. Mehmet Ali Paşa, İslam geleneklerine ve kökleşmiş inançlara müdahalede bulunmadan gerçek bir merkezi sistem kurmuş, kısa zamanda tarımdan ticarete, eğitimden, askeriyeye kadar geniş bir alanda; II Mahmut'un gıpta ettiği bir başarı sağlamıştır.[52] Osmanlı ile Mısır modernleşmesi arasındaki zihniyet farkını anlatması açısından Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın dönemin bir Fransız gazetesine verdiği beyanat ilginç bilgiler vermektedir: "Bâb-ı Âlî, sivilizasyonu ters taraftan alıyor. Bir milleti kalkındırmanın yolu ona apolet ve dar pantolon giydirmek değildir. Kıyafet, topal bir insanı dimdik bir insan yapmaz. Kıyafetten başlayacakları yerde önce halkın kafasını aydınlatmak gerekirdi… Biz her çeşit okul açtık. Gençlerimizi Avrupa'ya gönderiyoruz. Biz de Türk'üz; fakat biz, bize yön verecek güçte olan uzmanların tavsiyelerini dinleriz"[53] Mısır'ın bu geleneksele sadık kalarak sürdürdüğü modernleşmenin başarısı, Osmanlı ile giriştiği savaşta sonuçlarını gösterecek, Mehmet Ali Paşa kurduğu modern ordu sayesinde[54] Osmanlı'yı karşılaştığı üç meydan

[50] S. Akşin, **Kısa Türkiye…**, s. 27
[51] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 39
[52] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 39
[53] N. Berkes, a.g.e., s. 196
[54] Ülken, Z. Hilmi; **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul: 1992, s. 47

muharebesinde de bozguna uğratacaktır.[55] Kütahya'ya kadar ilerleyen Mısır ordusu, II. Mahmut'u telaşlandırmış, uzlaşma yerine daha çetrefilli bir seçeneği tercih ederek Rusları yardıma çağırmıştır. Rusların İstanbul'a yerleşmelerinden çıkarları adına tedirgin olan İngiltere ve Fransa'nın girişimleri ile Kütahya'da anlaşma sağlanmıştır.[56] Bu gelişme, devleti dış müdahalelere tamamıyla açık hale getirmiştir. Bir taraftan Avrupa devletlerinin talepleri doğrultusunda ıslahatlara hız verilirken bir taraftan da ekonomik bağımsızlığı daraltan Balta Limanı gibi tavizkar anlaşmalar imzalanmaya başlanmıştır. 1939'da Mısır ile dördüncü kez karşılaşan Osmanlı ordusu yaşadığı bozgun sonrası tamamen çökecektir ki bu, yönetim gücünün tamamen sivil bürokrasiye geçmesine neden olmuştur. [57]

Hiçbir şekilde durdurulamayan kötü gidişata sivil paşaların bulduğu çözüm bir öncekinden farklı olmamış, içte ve dışta yaşanan derin problemlerle baş edebilmek için çok daha geniş kapsamlı reformlara başvurulması gerektiğini ileri sürerek,[58] 1830'lardan beri tanımlamaya çalıştıkları sultan, hanedan, devlet yurttaşlar arası yeni ilişki biçimlerini Sultan Abdülmecid'e kabul ettireceklerdir. Bu yeni ilişki biçiminde hükümdarın mutlak otoritesi sınırlanmakta, sadakat ve dinin sembollerinin temsili sultandan devlete aktarılmaktadır.[59] Bu kabuller çerçevesinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, bambaşka bir dönemin kapılarını açmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanına giden sürece bakıldığında modernleşme girişimlerinin kaçınılmaz olduğu ancak dönüşüm iradesinin uzlaşıdan ziyade tepeden baskıcı bir anlayışa dayandırıldığı görülmektedir. Devletin içinde bulunduğu atmosfer ve farklı sınıfların oluşturduğu güç dengelerinin ortaya çıkarttığı dramatik tecrübeler, Sultan ve çevresini böyle bir tavra sürüklemiş görünmektedir. Ancak sonuçları itibariyle bakıldığında; iç ahengin bozulmasına, çatışmaların dışında kalarak Batı ile ilişkilerini geliştiren gayrimüslimlerin yükselmesine, bu açıklardan hareket eden Batılı

[55] S. Akşin, **Kısa Türkiye…**, s. 28
[56] S. Akşin, **Kısa Türkiye…**, s.28
[57] S. Akşin, **Kısa Türkiye…**, s.29
[58] İlyas Söğütlü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modernleşme: Kırılmalar ve Süreklilikler", **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı:18, Güz 2008, s. 35-36
[59] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 360

devletlerin çıkar odaklı müdahalelerine[60] sebep olarak, devleti yarı sömürge durumuna getirdiği de bir gerçektir.[61]

Tanzimat bürokrasisi kararları alırken iki boyutlu bir etki altında kalmıştır. İlki; 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bu yana Osmanlı devleti kendi kuvvetleriyle sınırlarını koruyabilecek güçten mahrumdur ve başta Rusya olmak üzere Fransa, İngiltere, Avusturya gibi devletler kendilerine yakın gayrimüslim cemaatlerin himayesi bahanesiyle devlete nüfuz etmektedirler.[62] İkincisi ise; Batı modern bürokratik kurumların inşası ve hukuki, idari düzenlemelerle Avrupa ile açılan mesafenin beş on yıl gibi bir sürede kapatılabileceği inancındadırlar.[63] Ancak bu inancı beslerlerken, içinde yaşadıkları toplumsal şartları pek de göz önünde bulundurmadıkları gözlenmektedir. Çünkü Batı'nın kendi gelişimi çerçevesinde doğal süreçlerin ürünü olan idari ve hukuki düzenlemeler, Osmanlı toplumunun yaşadığı problemlerin çözümünde etkili olacağı tartışmalıdır.[64] Gerçi yeni kurumların ihdası zaruridir ve II. Mahmut zamanında yıkılan kurumların yerlerine henüz yenileri getirilememiştir.[65] Fakat, hazır paket şeklinde düşünülen bu düzenlemeler, erken davranılmış ya da çaresizlik izlenimi vermektedir. Alınan kararlar, İslam'ın "bilim ve fenni" reddetmediği, aksine İslam'ın evrensel gerçeklik ve bilginin ifadesi olduğu, dolayısıyla İslam ile Batı arasında bir çelişki olmadığı[66] tezine dayandırılsa da sonuç yine de iç açıcı olmamıştır. Müslüman toplumsal bünyede yeni karmaşalar meydana gelirken, gayrimüslim tebaa dış etkilerin de itmesiyle zaten var olan gelişimini hızlandırmıştır.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak bilinen ve 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı önemli kılan noktalar şunlardı: Sultan yetkilerinin bir kısmını devretmeyi kabul ediyor, tüm tebaanın can, mal ve namus güvencesini iradesinin

---

[60] Selçuk A. Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi** içinde, (88-116), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 91
[61] S. Akşin, **Kısa Türkiye…**, s. 31
[62] A. S. Somel, a.g.e., s.91
[63] İ. Söğütlü, a.g.e., s. 37, 40
[64] İ. Söğütlü, a.g.e., s. 40
[65] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s.503
[66] İ. Söğütlü, a.g.e., s. 37

dışına çıkartarak hukukun güvencesine bırakıyordu. Yine hükümet yönetiminin kendi iradesinden bağımsız olarak temel ilkeler doğrultusunda yapılacak kanunlar çerçevesinde olmasını kabul ediyordu.[67] Burada Ferman'ın ağırlık merkezini oluşturan "ferdî hak ve hürriyetleri yeter teminata kavuşturma"yı, Müslim, gayrimüslim ayırımı yapmadan tüm tebaanın eşitliğini amaçlayan "can, mal, namus güvencesinin kanuna tabi kılındığı maddedir.[68] İslami kesimler bu madde çerçevesinde Osmanlı'yı Batının uydusu konumuna getirdiğini, yapılan düzenlemelerin Müslüman halka yönelik herhangi bir faydasının olmadığını iddia ederek Ferman'a karşı çıkmışlardır.[69] Bu görüş doğru olmakla birlikte Tanzimat bürokrasisinin amacı Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması ve Sırbistan, Romanya'nın özerklik elde etmeleriyle güç kazanan; öteden beri etnik aidiyetlerine ulusal geçmişlerinden referanslar bulmaya çalışan[70] gayrimüslim tebaanın milliyetçi eğilimlerini engellemektir.[71] Bu nedenle entegrasyon için vatandaşlık bilincini öne çıkartmışlardır.[72] Bu yönelim Osmanlı toplumu açısından başka bir devrimsel dönüşümün ilk adımıdır. Çünkü geleneksel Osmanlı toplumu, kompartımanlara bölünmüş, aralarında din bağından başka bir bağ bulunmayan çok sayıda kabile tipi, dinsel ve etnik gruplardan meydana gelmekteydi ve aralarında politik ilişkiler söz konusu değildi. Kendilerini Osmanlı Devleti'nin tebaası olarak görüyorlardı. Bu yeni duruma göre ise gruplardan devlete vatandaşlık bilinciyle bağlanmaları, devleti sahip olarak değil kendilerini devletin sahibi olarak görmelerini, aidiyetlerini dini kimliklerinden bağımsız olarak Osmanlı vatandaşlığı üzerinden tanımlamaları isteniyordu.[73] Pragmatik gerekçelerle bizzat devlet tarafından desteklenen bu politika zaman içerisinde güçlü bir ideolojiye dönüşecektir. "Osmanlıcılık" olarak gelişecek bu ideoloji 1908'lere kadar varlığını sürdürürken, kendisinden beklenmedik sonuçları doğuracak, bugünkü modern Türkiye'yi de etkileyecek olan farklı ideolojik örgütlenmeleri tetikleyecektir.

---

[67] İ. Başbuğ; a.g.e., s.175
[68] Abadan, Yavuz; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı 1, 1957, s.12
[69] İ. Başbuğ; a.g.e., s. 176
[70] A. S. Somel, a.g.e., s.90
[71] İ. Söğütlü, a.g.e., s. 38
[72] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 524
[73] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s.507

1.1.1. Üst Bir Kimlik Altında Birleşmiş Tebaalardan Yeni Bir Devlet İnşası; Osmanlıcılık

Osmanlıcılık fikri resmi olmamakla birlikte Osmanlı'nın Batılılaşma iradesi gösterdiği II. Mahmut dönemine kadar götürülebilmektedir. Her ne kadar kendi iktidarını güçlendirme gayesi ile de olsa II. Mahmut'un "Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hristiyan'ını kilisede Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında başka bir guna fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır."[74] sözleri, Osmanlıcılığın ana prensibine ilk atıf sayılabilir. Sonraları, İmparatorluğun modern Avrupa'dan esen politik rüzgârların da etkisiyle dağılacağı endişesini yaşayan siyasi elitler, yavaş yavaş hanedan merkezli üstyapı etrafında bir birlik tesis etme düşüncesini şekillendirmişlerdir.[75]

Osmanlıcılık, bir yönüyle çok kimlikli yapısı gereği devletin kaçınılmaz bir şekilde başvurması gereken bir ideolojik formülasyon,[76] diğer yönüyle de güçlenen, adeta ipleri eline geçiren bürokrasinin Padişah'ın otoritesini sınırlamaya, kendi iktidarını garanti altına almaya dönük girişimi olarak da görülmektedir.[77] 18. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı ve Batı Avrupa arasında, modernleşme çabaları ve reformlar dolayısıyla ekonomik, siyasi ilişkiler artmış, özellikle ekonomik ilişkilerden Rum ve Ermeni cemaatler büyük fayda sağlamışlardır. Sadece ekonomik açıdan değil Batı Aydınlanmacılığı düşüncesiyle de erken dönemde tanışarak milliyete dayalı bir aidiyet bilinci geliştirmeye başlamışlardır. Bu onların, kendi geleneksel cemaat yönetim yapılarından bağımsızlaşmalarını ifade etmekteydi. Daha açık bir ifadeyle kilise otoritesinden bağımsız, gelenekçilikten uzak, akılcı değerleri önceleyen, bir yönüyle laik ticaret burjuvazisi diye adlandırılabilecek bir sınıf ortaya çıkmıştı. Bu durum birkaç kuşak sonrasında tümüyle yerleşik bir hal alacak, Osmanlı tebaa aidiyeti zayıflayarak ulusal bir geçmiş arayışını tetikleyecektir.[78] Diğer yandan Batılı devletler, Katolikliğin, Protestanlığın hamiliğini üstlenerek, gayrimüslimlerin haklarını koruma

[74] Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 100
[75] Şaban Çalış, **Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler**, Çizgi Kitabevi, Konya: 2001, s. 48
[76] A. S. Somel, a.g.e., s. 91
[77] P. Mishra, a.g.e., s.89
[78] A. S. Somel, a.g.e., s. 90

bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine müdahalelerde bulunacak kadar siyasal etkinliklerini artırmışlardır.[79] Kimi reformlar konusunda yönlendirici müdahalelere girişmeleri, cesaretlenen gayrimüslim tebaanın iç politik hareketlilikleri, Osmanlı devletini müdahalelere maruz kalmamak için Batı tipi ıslahat adımlarını atmaya zorlamıştır.[80] Üçüncü bir faktör de genç kuşak bürokratlar arasında, bağımsızlıklarını kazanan Hristiyan toplulukların gayrimüslim tebaayı bölücü bir unsur haline getirdiği inancının yayılmaya başlamasıdır. Bu kanaate göre gayrimüslim cemaat yapısı gayrimüslim bireylerin Osmanlı devletine sadakat duygularını zayıflatıyordu. Tüm bu faktörlerin birlikte oluşturduğu zorlayıcı atmosfer, Osmanlıcılık siyasetini doğurmuştur.[81]

Bir başka açıdan da bürokrasi daha fazla merkezileşme, yetkiyi elinde tutma/toplama adına önemli adımlar atmıştır. Telgraf sisteminin inşası ve yaygınlaşmasıyla, kırsal kesimlere sultanın adına doğrudan emir gönderilmeye başlanmış, böylece sultan ve halk arasında iletişimi sağlayan yerel önderlerin önemi zayıflamıştır.[82] Merkezi bir kontrole tabi tutulan ve önderleri pasifize edilen cemaat grupları için ise aidiyet ve sadakati sağlayacak bir üst kimliğe ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için devletin bulduğu en ideal ideolojik çözüm, din ve milliyet farklarını ortadan kaldıran, tüm farklı gurupları kapsayacak Osmanlı üst kimliğinin inşasıdır. Bu üst kimlik aynı zamanda hedeflenen yeni Osmanlı toplumunun birleştirici tutkalı olacak, farklı etnik ve dinsel gruplara ait bireylerin ortak paydasını oluşturacaktır.[83] Bunların hepsinin toplamıyla öne çıkan gerçek; Osmanlıcılık siyasetinin, imparatorluğun karşı karşıya olduğu dağılma tehlikesine karşı alınmış pragmatik bir önlem olduğudur.[84]

Osmanlıcılık kimliğinde karar kılan hükümet cemaatler üzerinde etkili olabilmek ve yeni kimliği popüler hale getirebilmek için büyük bir çaba içerisine

[79] A. S. Somel, a.g.e., s. 90
[80] Rodcric Davison, **Osmanlı imparatorluğu'nda Reform**, Çev. Osman Akınbay, Cilt: I, İstanbul, 1997, s. 17
[81] A. S. Somel, a.g.e., s. 91
[82] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 504
[83] M. Şükrü Hanioğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete: Zihniyet Siyaset ve Tarih**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 2006, s. 159
[84] A. S. Somel, a.g.e., s. 91

girmiştir. Zaman zaman İttihat-ı Osmani (Osmanlı birliği), panOsmanizm (Osmanlı Milletler İttifakı) gibi kavramları öne çıkartarak ülkenin yeni karakteristiğine güçlü vurgular yapmıştır. Tanzimat ile birlikte canlanan gazetecilik ve edebiyatı[85] da bu uğurda seferber etmiştir. Zaten denetimli gelişen basın, hükümet politikaları doğrultusunda, geleneksel yapıya çok dokunmadan ıslahatları desteklemiş, başta Takvim-i Vakayi olmak üzere gazeteler, yeni düzenlemeleri halkın anlayacağı bir dilde neşrederek, merkezileşme politikalarını, Osmanlıcılık fikriyatını sütunlarda genişçeişlemişlerdir.[86] Örneğin bürokrasinin önde gelen isimlerinin fikirlerinin neşredildiği Basiret Gazetesi'nde Osmanlı kavramının sadece Türkleri değil, tüm Müslim ve gayrimüslim grupları kapsadığı, imparatorluğun Rum, Ermeni, Arap, Kürt vs. gibi parçalara ayrılmasının önlenmesi gerektiği ve bunun tek yolunun da Osmanlılık fikrinin kabulünden geçtiği değişik yazılarla vurgulanmıştır. Yine İttihad Gazetesi Osmanlıcılık fikrini yaymak için büyük çaba göstermiştir. İsmi dahi bu fikrin bir ifadesi olarak konulan gazetede, Müslüman, Hristiyan ayrımının ortadan kaldırılması, Osmanlı birliğinin sağlanması için bol bol olumlu, teşvik edici yazılar yayınlanmış, iki tarafın işbirliğini yansıtan örnek olaylar işlenmiştir. Basının genel tutumunu yansıtması açısından, hükümet desteğiyle Müslüman ve Hristiyan gönüllülerden teşekkül eden, sancağında Hilal ve Haç'ın birlikte yer aldığı askeri birliğin kuruluş haberi önemli bir gösterge olmuştur. Habere bütün gazeteler genişçe yer vermiş, çoğunluk destekleyici bir dil kullanmıştır.[87] Burada basının devlet politikaları ile paralel hareket etmesi dikkat çekidicidir.

Tanzimat Fermanı'nından 17 yıl sonra ilan edilen Islahat Fermanı da Osmanlıcılığın gelişimi ve sonradan çatallaşan fikri bölünmeye etkisi açısından üzerinde durulması gereken bir gelişmedir. Tanzimat Fermanı, Batılı anlamda bir yenileşme, somut bir Osmanlı vatandaş tipi yaratma iradesi olmakla birlikte, gayrimüslim tebaanın konumu noktasında açık buyruklar içermemektedir. Bu belirsizlikler nedeniyle başta İngiltere olmak üzere batılı devletlerin elçileri, reform

[85] P. Mishra, a.g.e., s. 88
[86] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1992, s. 16
[87] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 507

maddelerinin uygulanması talebiyle müdahalelerde bulunarak[88] Islahat Fermanı'nın ilanını sağlamışlardır. Öyle ki, bu fermanın bizzat yabancı elçiler eliyle hazırlandığı, yerli bir reform girişimi gibi padişah adına yayınlandığına dair iddialar, önemli araştırmalar vardır.[89]

Tıpkı Tanzimat Fermanı gibi anayasal bir özellik taşımayan Islahat Fermanı, öncekinden farklı olarak bazı reformları daha somut hale getirmiştir ve çoğunlukla gayrimüslimlerin çıkarına olan bir reform paketidir. Şeriattan hiç söz edilmeyen fermanda[90] gayrimüslim tebaanın eşitliği bu defa maddelerde açık ifadelerle vurgulanmıştır. Cizye vergisi kaldırılacak, tıpkı Müslümanlar gibi askerlik hizmetine alınacaklar, mahkemelerde şahitlik yapabilecekler, hakaretvari nitelemelere maruz kalmayacaklar, vilayet ve belediye meclislerinde belirli oranda temsil edilebilecekler, Mec-lis-i Ahkam-ı Adliye'de üye bulundurabileceklerdir. Bu ferman bir yönüyle "gayrimüslim milletlerin anayasal gelişmelerinin başlangıcı ve milli bağımsızlık isteklerinin bir manifestosu olmuştur"[91] Ferman, içerdiği maddeler ve doğuracağı sonuçlar nedeniyle bizzat Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan Mustafa Reşit Paşa tarafından eleştirilir. Hatta hazırlayanları Avrupa ülkeleri lehine hainlik yapmakla suçlar. Ferman'ın yüksek şura da ya da meşveret meclisinde tartışılmadan gizlice hazırlandığını, gereksiz ve Osmanlı iradesine aykırı imtiyazlar içerdiğini, bu imtiyazların gelecekte Müslüman ve gayrimüslimleri birbirlerine düşman edeceklerini savunur.[92] Reşit Paşa'nın dediği gibi de olmuş, bir süre sonra farklı bölgelerden Müslüman ve gayrimüslimler arasında yaşanan çatışma haberleri gelmeye başlamıştır. Müslümanlar, Hristiyanlara verilen haklardan, bu hakları Batılı devletlerin himayesine de güvenerek cüretkarca kullanmalarından rahatsızlık duyarak büyük bir öfke beslemeye başlamışlardır. Suriye'de patlak veren ve şiddete evrilen olaylar sonucunda

[88] N. Berkes, a.g.e., s.216
[89] R. Davison, a.g.e., c.1, s. 69-71
[90] Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara: 2006, s. 381
[91] N. Berkes, a.g.e., s. 18
[92] C. Küçük, a.g.e., s. 381.

birçok Hristiyan hayatını kaybederken, evler ve kiliseler tahrip edilmiştir.[93] Arkasından Cidde'de olaylar çıkmıştır. Müslümanlar Hristiyanlara saldırmış, İngiliz ve Fransız konsolosları öldürülmüşlerdir. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları şehri bombalayarak, fail olduklarını iddia ettikleri 10 kişiyi idam etmişlerdir. İngiliz ve Fransızların bu tavrı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına açık bir saldırı teşkil etmiştir. Bağımsız bir devletin topraklarında işlenen suça müdahale edilerek milletler arası anlaşmalar ihlal edilmiştir. Nihayet olaylar Lübnan'a da sıçramış, uzun mücadeleler sonucunda imzalanan anlaşmayla Hristiyan bir vali başkanlığında Lübnan muhtar eyalet statüsüne girmiştir.[94] Bu gelişmelere rağmen hükümet Islahat reformlarından geri adıma atmamış, Osmanlıcılık fikrinden de vazgeçmemiştir. İlerleyen yıllarda Osmanlıcılık ideolojisi Kanun-u Esasi'de bir anayasa maddesi olarak yer alacaktır.

Sultan Abdülmecid'in iyi niyeti ve modernleşme konusundaki samimiyeti daha önce de belirtildiği gibi bürokrasinin lehinde devlet otoritesini biçimlenmesine izin vermişti. Yerine geçen oğlu Sultan Abdülaziz ise babasının vermiş olduğu "hükümdarın mutlak iktidarı"nı sınırlayan tavizlerini geri döndürebilmek ve saltanatın otoritesini yeniden güçlendirmek için halifelik ünvanını vurgulamış, kendisini sadece devletin değil ümmetin başı gibi göstermiştir. Bürokrasi ise bu hamleye karşı kontrolü kaybetmemek adına Avrupa tipi bir anayasa getirme arayışına girmiştir.[95] Çünkü, Abdülaziz ile birlikte sarayın otoritesi artarken Bab-ı Ali'nin etkinliği azalmaya başlamıştır.[96] Ancak devletin artan borçları ve Rusya'nın yükselen etkisi[97] nedeniyle politik bir mücadele hız kazanmıştır. Mücadelenin sonunda Abdülaziz tahttan indirilmiş ve sonrasında şüpheli bir şekilde hayatını kaybetmiştir. Fakat yaşanan bunalımlı süreçle birlikte anayasal meşruti yönetim arayışı olgunlaşacaktır.

---

[93] Moshe Maoz, "Tanzimat 'ın İlk Yıllannda Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara: 2006, s. 185-186

[94] C. Küçük, a.g.e., s. 382

[95] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 504

[96] Balcı, Ramazan; **Beyaz Atlının Ölümü: Sultan Abdülaziz**, Nesil Yayınları, İstanbul: 2007, s.98

[97] R. Balcı; a.g.e., s. 104-107

1876'da ilan edilen anayasa ve 1978'de oluşturulan parlamento, sultan ve bürokrasi arasında cereyan eden iktidar mücadelesinden kaynaklandığı kadar Osmanlıcılığı kökleştirme çabasının da bir ürünüdür. Meşrutiyetçiler, yönetilenlerin temsilcisi haline gelen parlamentonun bir şekilde hükümet iradesine eklemleneceği ve alınacak kararlara halkın etkisinin yansıyacağını, bu vesileyle de ülkenin birliğinin kuvvetleneceğini düşünmüşlerdir. Çok dinli, kültürlü, çok etnikli Osmanlı Devleti'nin tüm grupları parlamentoda temsil edilir ve Osmanlılığın getireceği kazanımlar iyi anlatılırsa, bu fikri formülün herkes tarafından benimseneceğine inanılmıştır.[98] Şartların zorladığı bu yönelimin yanında, modern eğitim kurumlarından yetişen, Batı karşısında düşülen onur kırıcı konumdan, artan israf ve yolsuzluklardan şikayet eden genç bir aydın kesim de meşruti yönetimi savunmaya başlamıştır. Yeni Osmanlılar olarak ünlenecek bu grup, Avrupa'da geçirmiş oldukları zaman zarfında şahit oldukları gelişmişliğin nedenlerine ve bu gelişmişliğe İslam toplumlarının nasıl ulaşacağına dair sorular geliştirmişlerdir. Buldukları cevaplar arasında ise istibdat yönetimi olarak niteledikleri Osmanlı Devleti'nin, hükümdarın yetkilerini sınırlandıran bir meşruti yönetime geçmesiyle problemlerin çözüleceği düşüncesi öne çıkmıştır.[99] Meşruti yönetim konusunda bürokrasi ile bu aydın grubunun arasındaki fark; ilki, Batılı değer ve kurumları, reformlar yoluyla İslam'ın temel teşkil ettiği kültürün aleyhinde olacak şekilde devlet ve topluma ikame etmek arzusundayken, ikinciler, Batı değer ve kurumlarının temellerini İslam ile ilişkilendirme eğilimindedirler. Bir nevi yenilikleri sentezleme yoluyla bünyeye katma arzusundadırlar. Bu amaçla, Müslümanları meşrutiyetçiliğin ve parlamentonun İslami prensiplere aykırı olmadığına, bizatihi temellerinin İslam dininin, cemaat (topluluk), şura (danışma meclisi), icma (toplumsal ittifak), meşveret (danışma) gibi temel ilkelerine dayandığına inandırmaya çalışmışlardır.[100]

Yeni Osmanlılar, ortaya çıkış süreçleri, savundukları fikirler ve daha sonraki akım olan İslamcılık düşüncesinin doğumuna yaptıkları katkılar bağlamında önemli

[98] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 506-507
[99] Ahmet Ayhan Koyuncu, "1970 Sonrası Türkiye'deki İslamcılar Ve Demokrasi: Şirkten Sahiplenmeye Paradigma Değişiminin İz Sürümü", **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume**, Cilt: X, Sayı: 6, 2015, s. 628
[100] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 508

bir gruptur. III. Selim ile başlayan, II Mahmut ile hızlanan, Abdülmecit zamanında zirveye ulaşan Batılılaşma ve merkezileşme hareketleri eğitimli personel ihtiyacını ortaya çıkartmış, böylelikle modern okulların sayısı artmıştır. Bu okullardan, zamanın siyasi fikirleri doğrultusunda, analitik düşünme becerisi gelişmiş, siyasi ve sosyal konulara duyarlı, devletin içinde bulunduğu zor koşullara dönük çareler düşünen aydın bir orta sınıf doğmuştur.[101] Bu sınıf içerisinde yer alan Yeni Osmanlılar, devletin Batı karşısında düştüğü duruma, Islahat Fermanı ile zirveye çıkan siyasi müdahalelerine içerler hale gelmiştir. Modernleşme adı altında ülkeye nüfuz etmeye başlayan Batılı kültürden rahatsızlık duyan bu grup, devlet ve toplumun bekası adına geleneği önceleyen, yönetimden bağımsız, İslam dinini modernist bir bakış açısıyla yorumlayarak ferdiyetçi fikirler geliştirmeye başlamıştır.[102] Batılılaşma ve modernleşme arasında keskin bir ayrıma giden Yeni Osmanlılar,[103] imparatorluk siyasetinde daha önce eşine rastlanmayan bir şekilde, yönetime açık ve sert eleştiriler yönelten ilk grup olmuşlardır.[104]

Tanzimat bürokrasisinin daha çok pragmatist bir önlem olarak geliştirdikleri Osmanlıcılık fikri, Yeni Osmanlılarla birlikte meşruti bir zemine oturtulmaya, entelektüel anlamda temellendirilmeye çalışılmıştır.[105] Devletin tüm çabalarına rağmen Osmanlıcılık fikri beklenen etkiyi oluşturmamıştır ve devlet içine düştüğü bunalımları bir türlü aşamamıştır. Gayrimüslimler, yürürlüğe konan reformlar sayesinde, kendi toplumsal problemlerinin çözümünde cemaat liderlerinin inisiyatifini de sınırlayan laik meclislere kavuşmuşlar, daha ötesi anayasa tasarıları hazırlarlarken, Osmanlı Müslümanları gittikçe geri düşmeye, sinikleşmeye başlamıştır. Hükümetin, çok milletli yapısı nedeniyle ülkenin parçalanmasına yol açacağı korkusuyla millî bir meclisin kurulmasından kaçınması, yine tebaanın hiçbirisini anayasal bir düzen için yeterli olgunlukta görmemesi toplumsal rahatsızlıklara neden olmuştur. İşte böyle bir ortamda, Yeni Osmanlılar'ın çekirdeğini oluşturacak "îttifâk-ı Hamiyyet" adında gizli

[101] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 504
[102] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 292
[103] İrem, Nazım; "Cumhuriyet Modernleşmesinin Sınırları ve Bir Sınır Dili Olarak Muhafazakâr Modernite", **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı:18, Güz 2008, s.19
[104] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 11
[105] A. S. Somel, a.g.e., s. 104

bir örgüt kurulacaktır. Aşırı vatansever olan bu gençler, reformların İslam çerçevesinde, Osmanlılar için ve Osmanlılar tarafından yapılması gerektiğini savunmaya başlamışlardır.[106] Sorunların çözümünü mümkün kılacak, tam manasıyla Müslüman, Hristiyan eşitliğini, uyumunu sağlayacak meşruti bir yönetim talebi bu sırada ortaya atılacaktır. Talebin sahibi kişisel hesapları doğrultusunda hükümet ileri gelenleri ile ters düşen Mısır valisinin kardeşi Mustafa Fazıl Paşadır.

İsmail Paşa'dan sonra Mısır'ın valisi olması gerekirken görev yaptığı İstanbul'da Fuat Paşa ile düştüğü anlaşmazlıktan dolayı önce Avrupa'ya sürülmüş sonrasında da Mısır valiliğinin veraset usulünde yapılan değişiklikle vali olma hakkı elinden alınmış olan Mustafa Fazıl Paşa kızgınlıkla Padişaha hitap eden, devletin sorunlarını irdelediği uzunca bir mektup yazmış ve yayınlamıştır.[107] Yeni Osmanlılar'ın koruyuculuğunu da yapan Fazıl Paşa; mektubunda devletin içinde bulunduğu sorunların kaynağını bürokrasinin denetim eksikliğine ve Tanzimat devlet adamlarının bu denetimsizlik ortamında sağladıkları mutlak hâkimiyete bağlamaktadır. İstibdadın sorumlusu da denetimden azade bu bürokratik elittir. Şayet siyasi özgürlük sağlanır, katılımcı siyaset egemen olursa hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar açısından adaletli bir idare tesis edilebilecektir. Paşa'ya göre Devletin modernleşme adına gerçekleştirdiği teşebbüsler aslında merkeziyetçi bir devlet kurma çabalarına hizmet etmektedir. Eğer devlette verimlilik isteniyorsa, vatandaş üzerinde denetimin artırılması değil bilakis azaltılması gerekmektedir. Yönetimin kendine özgü doğasından kaynaklanan bu aşırı denetim eğilimi ancak halkın özgürleşmesi ile engellenebilecektir.[108] Gazetelerde yayınlanan bu mektuplardan sonra meşrutiyet yanlıları ile karşıtları arasında basın üzerinden bir mücadele başlamış, Başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlılar'ın önde gelen isimleri yazıları ile Mustafa Fazıl Paşa'nın meşruti fikirlerini savunmuşlardır. Bir süre sonra neşrettikleri yazılarla gittikçe hükümetin öfkesini çeken genç aydınlar için sürgün kararı çıktığında Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa Paris'e, Mustafa Fazıl Paşa'nın yanına kaçmışlardır.[109]

---

[106] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 27-29
[107] S. Akşin, **Kısa Türkiye…**, s.35
[108] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s.311
[109] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 52

Paris'te Mustafa Fâzıl Paşa ile buluşan ekip anayasal meşruti bir yönetimi hedefleyen çalışmalarına devam etmişlerdir.[110] Basın yoluyla fikirlerini yaymaya çalışan grup üyelerinden Ali Suavî Muhbir gazetesini yayınlarken, Ziya Paşa ve Namık Kemâl Londra'da Hürriyet gazetesini çıkaracaklardır.[111] Mustafa Fazıl Paşa'nın Padişah ile uzlaşması sonucu desteğini çekmesi üzerine maddi imkanlardan yoksun kalan grup üyeleri, aralarında çıkan ihtilafların da etkisiyle tekrar İstanbul'a dönerek düşüncelerini basın yoluyla ifade etmeye devam etmişlerdir.[112] Aslında genç Osmanlıların meşrutiyet fikirlerinin arkasında toplumsal bir destek yoktur. Ancak padişah ve çevresine bu intibaı vermeye çalışıyorlardı.[113] Bu yönüyle bakıldığında, mutlakıyetten meşrutiyete geçiş sürecinde basın kamuoyu algısı oluşturmak adına etkili bir şekilde kullanılmıştır.[114]

Bu gelişmelerden sonra Osmanlıcılık fikri iki ana kola ayrılmış oluyordu. Bir tarafta anayasal meşrutiyetin ülkeyi parçalanmaya götüreceğini düşünerek mutlak merkeziyetçiliği savunan Bürokratik elit, diğer tarafta ise her kesimin kendini temsil edebileceği, hükümetin icraatlarını denetleyebilecek bir meclisin teşekkülüyle ayrılıkçı fikirlerin son bulacağına inanan muhalif genç aydın gurubu bulunuyordu. Zaman içerisinde gelişmeler meşrutiyetçilerin lehine gelişecek ve meşrutiyete giden süreç hızlanacaktır.

Sultan Abdülaziz'in bürokrasinin gücünü sınırlayan kendisinin ise iktidarını güçlendiren girişimleri sonucu muhalefetin alanı oldukça daralmıştı. Ancak ülkenin, sultanın duyarsızlığı nedeniyle gittikçe borç batağına saplanması, Mahmut Nedim Paşa vasıtasıyla devletin Rusya'nın etkisi altına girmesi,[115] iç muhalefeti sertleştirmiş, dışarıda da İngilizleri rahatsız etmeye başlamıştır. Bu ise saray darbesi için uygun atmosferin oluşmaya başladığı anlamına gelmektedir. Sadrazâm Mahmud Nedim Paşa'ya karşı olan devlet adamlarının kışkırtmaları sonucu Fatih, Beyazıt ve

[110] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 55
[111] Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı" **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,** Cilt: XXVI, Sayı 1, 2006, s. 255
[112] Y. Kızıltan; a.g.e., s. 255
[113] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 508-509
[114] Y. Kızıltan; a.g.e., s. 256
[115] R. Balcı; a.g.e., s.105

Süleymaniye Medresesi öğrencileri "memleketin hukuk ve istiklali tehlikede" diyerek dersleri boykot etmişler, Müslümanların, Hristiyanların eziyetine maruz kaldığı, buna sebep olanların cezalandırılması gerektiğini ileri sürerek Bab-ı Aliye doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Yolda halkın da gruba katılmasıyla büyük bir kalabalığa ulaşılmış, Sadrazam ve Şeyhülislam'ın azlini isteyen kalabalık, istekleri yerine gelene kadar dağılmamışlardır. Sonuçta Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislam azledilmiş, Sadrazamlığa Mütercim Mehmet Rüştü Paşa, Seraskerlik görevine Hüseyin Avni Paşa, Vükelâ heyetine de Mithat Paşa tayin edilmiştir. Bu gelişme, meşrutiyetçilerin lehine bir gelişmedir ve kısa süre sonra Mithat Paşa tarafından hazırlanan ve devletin içinde bulunduğu buhrandan çıkış yolunun tüm halkın eşitliğini ve hürriyetini esas alan bir anayasanın ilan edilmesi olduğunu bildiren layiha, Sultan Abdülaziz'e verilmiştir. Abdülaziz'in layihayı dikkate almayarak yine eskisi gibi hareket etmeye çalışması, İngilizlerin de etkili olduğu darbeye giden yolu açmıştır. Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin fetvasına dayanan bir askeri darbeyle Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş, yerine daha liberal fikirlere sahip V Murat getirilmiştir.[116]

Sultan Murat çok karmaşık bir dönemde tahta çıkmış, iyimser beklentilere neden olmuştur ancak süreç kısa sürede bu iyimserlikleri ortadan kaldıracak bir merhaleye evrilmiştir. Darbeyi gerçekleştiren dört devlet adamı, darbe sonrası için fikir birliğine varamamıştır. Mithat Paşa'nın meşrutiyet ısrarına rağmen diğer paşalar bunu erken bir girişim olarak görmüşlerdir. Özellikle Hüseyin Avni Paşa bu konuda sert bir muhalefet sergilemiştir. Ancak birbirini takip edecek olan dramatik olaylar, meşrutiyete giden yolu açacaktır. Sultan Abdülaziz'in gözaltında vuku bulan şüpheli ölümü sonrasında kayınbiraderi Çerkez Hasan'ın intikam amacıyla kabine toplantısını basarak dört kişiyle birlikte Hüseyin Avni Paşa'yı da öldürmesi, meşrutiyet önündeki en büyük engeli kaldırmıştır. Daha sonrasında Sultan Murat'ın akıl sağlığını yitirmesiyle tahttan indirilmek zorunda kalması 33 yıl iktidarda kalacak olan II Abdülhamid'in önünü açmıştır.

Dengeleri gözeten II. Abdülhamid, Yeni Osmanlılar'ın basın yoluyla oluşturdukları meşrutiyete ilişkin kamuoyunu ve İngilizleri karşısına almamak için

[116] Y. Kızıltan; a.g.e., s. 257

tahta çıktığı takdirde önceliğini Kanun-i Esasiye vereceğini belirtmiştir. Daha sonra Mithat Paşa ile yaptığı görüşmede vaadini tekrarlamıştır.[117] Böylece II. Abdülhamit dönemi başlamış, görevlendirilen komisyon tarafından hazırlanan ve Prusya Anayasası'ndan esinlendiği anlaşılan ilk anayasa Kanun-i Esasi 23 Aralık 1976 yılında, stratejik bir zamanlamayla Tersane Konferansı'nın toplandığı saatlerde ilan edilmiiştir. Özgürlükleri teminat altına alan, kanun dairesinde basına özgürlük tanıyan, dini özgürlükleri kabul eden anayasaya Osmanlıcılık maddesi de böylelikle girmiştir.[118] 8. maddede yer alan ifadelerle Osmanlılık; "Devleti Osmaniye tabîyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir."[119] şeklinde tanımlanmıştır. Böylelikle Osmanlı nüfusu çok parçalı cemaat yapısından tek bir kategoriye indirilmiş, Osmanlıcılık idealine oldukça yaklaşılmıştır. Ancak burada Osmanlı devletinin din kimliğinin dışlanmadığı, bilakis teokratik özelliğinin devam ettiği görülmektedir.[120] "Devleti Osmaniyenin dini islâmdır. Bu esası vikaye ile beraber asayişi halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartile memaliki Osmaniyede maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaatı muhtelifiye verilmiş olan imtiyazatı mezhebiyenin kemakân cereyanı Devletin tahdi himayesindedir."[121] şeklinde ifade edilen 11. Madde, aynı zamanda, genel asayişi bozmamak kaydıyla tüm dinlerin serbestçe yaşanabileceğini belirtmektedir. Bu yönüyle bakıldığında Kanun-i Esasi'nin, Osmanlıcılık felsefesinin doğal bir sonucu şeklinde ortaya çıkan laik yaklaşımla devletin dini kimliği olan İslam'ı uzlaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.[122]

Kanun-i Esasi'nin ilanı konferansta beklenen etkiyi yapmamış, Avrupa'nın müdahalelerini önleyememiştir. Buna rağmen Abdülhamit bazı değişikliklerin yapılması kaydıyla konferansta alınan ıslahat kararlarının kabul edilebileceğini düşünmüştür. Ancak Ruslar ile çıkabilecek savaş tehdidine rağmen Mithat Paşa'nın

[117] Sina Akşin, **Türkiye Tarihi: 1600-1908**, Cilt: III, Cem Yayınları, İzmir: 1997, s.151-153
[118] S. Akşin; **Türkiye Tarihi…,** s. 155
[119] http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm, Erişim: 26.11.2019
[120] Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, May Yayınları, İstanbul: 1974, s. 209
[121] http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm, Erişim: 26.11.2019
[122] A. S. Somel, a.g.e., s. 106

girişimleri ile konferans kararları "Meclis-i Umumi"de reddedilince Mithat Paşa görevinden alınarak sürgüne gönderilmiştir. Konferans kararlarının reddi ve daha sonraki anlaşma görüşmelerinin de sonuçsuz kalması üzerine 1977'de Ruslar Osmanlı'ya savaş ilan edecektir. Buna rağmen meşrutiyetten vazgeçilmemiş, yapılan seçimlerin ardından 20 Mart 1977'de Meclis-i Umumi göreve başlamıştır. Yeni olmasına rağmen demokratik bir olgunlukla görev yapmaya çalışan meclis savaş ortamının verdiği sıkıntılar sebebiyle hükümet üyeleriyle terslikler yaşayınca ilişkiler gerilecektir. Sonunda Rusya karşısında Osmanlı ordusunun gerilemesi ve Rus İngiliz donanmalarının İstanbul'a yaklaşması üzerine Abdülhamid aldığı kararla Mebusan Meclisi'ni 18 Şubat 1978'de süresiz olarak kapatmıştır.[123] Böylece ilk meşrutiyet denemesi son bulacak, Osmanlıcılık ideolojisi, Abdülhamid'in Yeni Osmanlılar tarafından geliştirilen İslamcılığın kültürel ve psikolojik ilkelerini aşılamasıyla İslamcı bir karaktere bürünecektir.[124] Aslında bu tercih bir sultan tercihi olmaktan ziyade gelişmelerin doğurduğu bir sonuçtur. Tanzimat'tan beri Müslümanlar aleyhine gelişen siyasi ve ekonomik ortam, toplumda Batıya ve Batıcılığa karşı büyük bir tepkiyi günden güne büyütmüştür. Yeni Osmanlılarla birlikte başlayan Batılılaşma ile modernleşme arasında bir ayrım yapılması talebi, entelektüel anlamda kuvvetlenmiştir. Zira bu durum sadece Osmanlı'da değil Batı'nın müdahalelerine maruz kalan tüm batı dışı toplumlarda gündeme gelmiiştir. Özellikle İslam toplumları bu tepkiselliği, başını Cemalettin Afagani'nin çektiği "İslam birliği" fikrinde olgunlaştırmıştır.[125] Halifeliğin Osmanlı'da olması, Hristiyan toplulukların çoğunun bağımsızlıklarını ilan etmesi ile devletin Müslüman nüfusu olarak homojenleşmesi, Batılı devletlerin bitmek bilmeyen politik çıkar ve hırsları İslamcılığı hem toplum hem de sultan nezdinde popülerleştirmiştir. Bundan sonra Osmanlıcılık fikri İslamcılık ideolojisi çerçevesinde yeni bir biçim alacak ve bütün Müslümanları birleştiren tek bir ideolojik muhtevaya bürünecektir.[126] Osmanlıcılık, oluşturulduğundaki ilk anlamı ve

[123] S. Akşin; **Türkiye Tarihi…,** s. 155-161
[124] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s.514
[125] Abdullah Alperen; "Cemâluddîn Afgâni'nin İslam Birliği ile ilgili Görüşlerinin Günümüz Müslüman Dünyasındaki Parçalanmışlık Sorunsalı Açısından Değerlendirilmesi, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 7, 2016, s. 85
[126] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 515

I. Meşrutiyet'te yüklendiği misyonu ile Abdülhamid'e karşı gelişen Jön Türk muhalefeti tarafından yeniden canlandırılacaktır.

Abdülhamid'in uzun süren saltanatı ve tahttan indirileceği kuşkusundan kaynaklanan aşırı baskıcı yönetim anlayışı, saltanatının sonuna doğru Jön Türkler olarak adlandırılacak, kendi içinde farklı olsalar da Abdülhamid yönetimine karşı birleşen geniş bir muhalefet grubunu ortaya çıkartmıştır. Bu muhalif gruplar, Osmanlıcılığı yeniden ülkenin kurtuluşu ve bütünlüğü için bir ideoloji olarak benimsemeye başlamışlardır. Buna göre Jön Türkler, ortak düşünce olarak Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasını ve Meşrutiyetçi Osmanlıcı tutumların devamını istemektedirler. Ancak detaylara inildiğinde siyaset ve devletin geleceğine ilişkin tasavvurlarında büyük farklılıklar taşıdıkları görülmektedir.[127] Örneğin bir kısmı Osmanlıcılığın Türk unsuru etrafında şekillenmesini istemektedir. Diğer bir kısım etnik kültürlerin korunmasıyla birlikte imparatorluk dahilinde yaşayan hiçbir millete üstünlük tanınmaması, ortak bir vatan bilincinin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.[128] Gayrimüslimler için ise beklenti çok daha farklıdır. Onlar, Osmanlıcılık idealini her etnik yapının gelecekteki millî varlığını teminat altına alan bir devlet ilkesi olarak görmekte, hükümetin zamanı geldiğinde Osmanlı ülkesinden ayrılma izni vermesi, hatta yardım etmesi gerektiğine inanmaktadırlar.[129]

Etnik ve dini farklılıkları etkisiz kılarak tüm toplulukları eşit statüye alma iddiasındaki ilk ideoloji olan Osmanlıcılık, önceleri pragmatik gerekçeler ve dış baskılar nedeniyle gündeme gelmiş olsa da zamanla entelektüel bir boyut kazanmıştır. Ülkenin yaşadığı bunalımlar ve siyasete olan etkileri doğrultusunda dönüşümleri yaşayan Osmanlıcılık ideolojisi, farklı düşünce akımlarına da âdete rahim görevi görmüştür. Örneğin bürokrasi tarafından geliştirilen mutlakiyetçi, otoriter Osmanlıcılığa karşı Yeni Osmanlılar, meşrutiyetçi Osmanlıcılığı gündeme getirmişlerdir. Aynı zamanda bu grup, Batılılaşma ve Batılı devletlerin baskılarına

[127] A. S. Somel, a.g.e., s. 107-108
[128] Hanioğlu, M. Şükrü; Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul: 1981, s. 212-213
[129] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s.524

karşı İslamcılık düşüncesini geliştireceklerdir.[130] Bununla birlikte Osmanlıcılık, gayrimüslimlere sağladığı ekonomik ve hukuki imkanlar nedeniyle Müslümanların aleyhinde olan, giderilmesi imkansız farklar ortaya çıkartacaktır. Gayrimüslimler cemaat bilincinden köklerini etnik kimliklerinde arayan milli ve ayrılıkçı bir bilince ulaşırken Müslümanlarda ise tepkisel olarak, daha sonra etnik tonu ağır basacak dinsel bir milliyetçiliği doğuracaktır.[131]

Osmanlıcılık bugünden bakıldığında iflas etmiş bir ideolojik formül gibi görünse de bugünkü çağdaş Türkiye'yi meydana getiren karma ideolojinin temellerini oluşturduğu bir gerçektir. Öyle ki bugün hala Balkanlar'dan Ortadoğu'ya, özellikle de Anadolu coğrafyasında Osmanlılık düşüncesi modern batının ötekisi olarak yaşamaya devam etmektedir. Kendisinden beklenen Müslüman ve Hristiyan birlikteliğini sağlayamamış, imparatorluğun dağılışını önleyememiş olsa da Müslüman topluma, millet bilincini aşılaması, yeni bir form, biçim vermesi, önüne bambaşka ufukların açılmasına vesile olması açısından oldukça önemli bir tecrübe ve birikimdir.

1.1.2. Tarihsel Öteki Batı'nın Karşısında Varoluşsal Gereklilik; İslamcılık

İslamcılık akımı, Osmanlıcılık düşüncesinden sonra Osmanlı aydın ve yöneticilerinde hâkim olmaya başlayan, dönemin siyasal gelişmelerine paralel olarak zaman zaman güçlenen zaman zamanda zayıflayan bir siyasal düşünce olarak, varlığını milli mücadele dönemine kadar sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra, kurucu kadronun Batı kurum ve kültürlerini temel alan modernleşme iradesinin ortaya çıkarttığı politik atmosferde İslamcı düşünce, Cumhuriyet'in ötekisi olarak konumlanacaktır. Batılılaşmanın; daha güncel ifadesiyle modernleşmenin önünde engel olarak görülen geleneksel İslam'ın toplumsal bünyeden arındırılmasına dönük radikal uygulamalara girişilmesi ise öteki olarak konumlanan İslamcı düşüncenin, kendisini muhafaza edebileceği bir iklimi halk tabanında oluşturmasına neden olacaktır. Böylece İslam referanslı siyasal düşünce; Cumhuriyet tarihine damgasını

A. S. Somel, a.g.e., s. 115
[131] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 509

vuracak; toplumun ve devletin nasıl bir felsefe, inanç, ideoloji, kültür temelinde yükselmesi gerektiği noktasında mücadele edecek, iki güçlü kutuptan biri olarak varlığını günümüze taşıyacaktır. "Devrim", "karşı devrim" kavramlarıyla keskinliği vurgulanan bu mücadelenin gayri resmi tarafı olarak kimlikleştirilen İslamcılık düşüncesinin kökenlerini, gelişim sürecini, motivasyonunu, değişim ve dönüşümlerini bilmek, gerçekten bir tehdit mi yoksa toplumsal tarihin ruh kökünden atiye uzanan bir kültürel damar mı olduğunu anlamak önemli bir zaruret oluşturmaktadır. Bu nedenle bir kurtuluş ideolojisi olarak doğan İslamcılık düşüncesinin doğuşundan günümüze kadar serüveni bu başlık altında irdelenecektir. Sonraki bölümler de ise Cumhuriyet'in ilk İslam referanslı siyasal hareketi olan Millî Görüş geleneği üzerinden Türk siyasetine etkileri konu alınacaktır. Daha önce "kavramsal zorluk" olarak ifade edildiği gibi zaman içerisinde eylemsel ve söylemsel olarak büyük değişimler gösterdiği için genel olarak "İslam referanslı siyasal çevre" şeklinde tanımladığımız kitlenin gelişim süreçlerini incelerken ilgili dönemlerde adlandırıldığı şekliyle ifade edilecektir. Akademik literatürde de bu ayrımlarla sık sık karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda İslamcılığın Türkiye modernleşmesine paralel olarak 2000'li yıllara kadar geçirdiği evreleri Kentel şu dört maddede özetlemektedir:

> "1 Modern Batı'ya karşı Osmanlı'nın kurtarılması için başvurulan ve "Batı'dan tekniğin alınması ve İslâmî kültürün korunmasını" amaçlayan "modernist" yaklaşım ya da "uyum"
>
> 2 Otoriter modernleşme karşısında "tasavvufa yönelme" (geri çekilme);
>
> 3 1950'li yıllarda "sağcı" siyasetle örtüşme (eklemlenme);
>
> 4 1960'lı yılların sonlarında başlayıp, 1979 İran Islâm Devrimi'yle birlikte ivme kazanan, 28 Şubat 1997'ye kadar süren ve modernleşme Batılılaşma modeli karşısında "çatışmacı" bir özellik sunan, "modern" devleti ele geçirmeye çalışan, giderek daha görünür olan, bağımsız "modern" siyasal hareket (saflaşma)."[132]

Uzun yıllardır Türk siyasetinde güç kazanan İslam referanslı siyasal gelenek aynı zamanda akademik çevrenin de ilgi odağı haline gelmiştir. Bu ilgi doğrultusunda yükselen siyasetin temelini oluşturan İslamcılık düşüncesi tanımlanmaya çalışılmıştır.

[132] Ferhat Kentel, "1990'ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller: Bilgi ve Hikmet, Umran, Tezkire Dergileri", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (721-781), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.722

Birçok tanımlama olmakla birlikte en çok kabul gören tanımlamaların bazıları şöyledir.

> "İslamcılık, 19-20. yüzyılda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim ...) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metodla Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürüsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden ... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününü ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir."[133]
>
> "Bir Müslüman olarak ilişkilerini İslam'ın tarihsel formasyonu ve geleneklerinin içinden konumlandırarak, bunu kendine bir davranış ufku kılma projesine İslamcılık diyebiliriz."[134]
>
> "19. yüzyılda İslam coğrafyasında ortaya çıkan, Batı'nın sömürgesi haline gelen Müslüman devletleri bağımsızlığa kavuşturmak amacıyla geliştirilmiş bir siyasal kurtuluş ideolojisi, bir siyasal projedir."[135]
>
> "İslamcılık, kültürel, politik ve sosyal önderler zümresinin -ki bunlar belli iddia ve taleplerle farklı etkinlik alanlarında ortaya çıkarlar- İslâmiyet'in manevi, ahlakî, kültürel ve sosyal değerlerine uygun bir dünyanın kurulmasını sağlamaya çalışmaları ve bu uğurda çeşitli alanlarda ve düzeylerde cehd göstermeleri olarak tanımlanabilir."[136]
>
> "İslâmcılık hareketi, modern Avrupa medeniyetinin İslâm dünyası aleyhinde oluşturduğu tehditlere etkili bir karşı koymanın ancak modernleşmenin gereklerine uygun bir zihniyet dünyası inşa etmekle ve dinin kılavuzluğunda gerçekleşecek bir modernleşme ile mümkün olacağı fikrine dayanır"[137]

İslamcılık düşüncesi tanımların da işaret ettiği gibi asıl olarak Osmanlı'nın gerileme döneminde ortaya çıkan "devlet nasıl kurtulur" sorusuna bir cevap üretmek adına ortaya çıkan modern bir siyasal düşüncedir.[138] Buradaki modern ifadesi önemlidir zira günümüz İslamcılık kavramı ve temsilcileri gerici, irticacı, en nezaketli ifadeyle modernlik karşıtı olarak değerlendirilmektedir.[139] Bu çelişkili durumu izole

---

[133] İsmail Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1: Metinler Kişiler**, Dergah Yayınları, İstanbul: 2014, s.17

[134] Yasin Aktay, "Sunuş Yazısı" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (13-25), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.18

[135] Zerrin Kurtoğlu, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (201-216), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 201

[136] Ali Bulaç, "İslamcılığın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (48-67), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.50

[137] İlhan Kutluer, İslamcılık, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXIII, İstanbul: 2001, s. 65

[138] Nuray Mert, "Türkiye İslamcılığına Genel Bir Bakış", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (411-419), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 412

[139] Kara'ya göre İslamcılık batılılaşmaya karşı değildir, ona paraleldir. Hatta tümüyle modernleşme ve ıslahat hareketlerinin içinde ele alınmalıdır. Diğerlerinden farkı; nihai tercihini İslam olarak

edebilmek ve niçin modernlik kavramıyla nitelendirildiğini anlamak için İslamcılığı doğuran şartları ve tepkisellik yelpazesini görmek gerekir. Bu doğrultuda denilebilir ki İslamcılık düşüncesini ortaya çıkaran üç değişik durum söz konusudur:

İlki, Batı dünyasında İslam'a ve İslam'ın peygamberi Hz. Muhammed'in kişilik ve kutsallığına yönelik karalama girişimlerine bir tepki durumudur.[140] Ernest Renan'ın ortaya attığı ve 19. yüzyılın sonlarına doğru tüm İslam coğrafyası entelektüelleri tarafından tartışılan[141] İslam'ın Terakkiye mani olduğu iddiası karşısında savunmacı bir psikoloji ile karşı durulmaya çalışılmış, Batı pozitivist ve seküler bakış açısıyla yapılan saldırılara karşı İslam temelli karşıt argümanlar geliştirilmeye çalışılmıştır.[142] İkinci durum ise Fransız İhtilali ile başlayan ve Avrupa'ya hızla yayılan özgürlük, demokrasi, halk egemenliği, meşruti yönetim gibi kavramların temellendirdiği ulus-devlet anlayışının, Osmanlı aydınları arasında da tartışılmaya başlanması, İslam'ın devlet, toplum özelinde yönetim tasarruflarının ve İslam ülkelerindeki yönetim biçimlerinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.[143] Dönem itibariyle siyasal katılım ve özgürlük talepleri artarken, bu talepleri dinsel temellere oturtmak adına Batı literatüründe yer alan; demokrasi yerine "usul-ü meşveret'', "hükümet-i meşruta", seçim yerine biat, parlamento yerine şura gibi siyasal ve yönetimsel kavramların şer'i karşılıklarının bulunmaya ve kullanılmaya çalışılması bir meşruiyet endişe ve arayışını ortaya koymaktadır.[144] Ancak İslamcı düşünceyi doğuran ve büyüten esas durum uluslararası ilişkilerdir. Osmanlı'nın yıkılışa sürüklendiği dönemde biçimlenmeye başlayan İslamcı düşünce açısından, kurtarılması gereken ümmetten ziyade devlettir.[145] Zira İslam medeniyet birikimi

belirlemesidir. Bu nedenle İslamcılığı modernleşme, batılılaşma hareketlerinin dışında, hele hele karşısında görmek büyük bir yanılgı olacaktır. Bkz. İsmail Kara, **Şeyhefendinin Rüyasında Gördüğü Türkiye**, Dergâh Yayınları, İstanbul: 2011, S.25

[140] H. Şaban Çalış, "İslamcıların Dünyası: Uluslararası İlişkilerin Dini Politiği", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (887-902), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.890

[141] Doğan, Necmettin; Türk Düşüncesinde 'Mani-İ Terakki' Meselesi, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010, Sayı:17, s. 178

[142] H. Ş. Çalış, **İslamcıların Dünyası…,** s. 890

[143] H. Ş. Çalış, **İslamcıların Dünyası…,** s. 891

[144] Yusuf Tekin ve Birol Akgün, "İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (652-681), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 653

[145] H. Ş. Çalış, **İslamcıların Dünyası…,** s. 891

açısından İslam eşittir devlettir ve bu iki kavram arasında ontolojik bir ilişki söz konusudur. Bu durum Osmanlı bağlamında en özel şekline kavuşmuştur ki halife ve padişahın tek kişide bedenlenmesi aynı zamanda din ve devletin de en yüksek irade makamında birleşmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla devletin, yani Osmanlı devletinin mağlubiyeti İslam'ın mağlubiyetidir.[146] Devletin kurtulması ise İslam'ın, halife nezdinde de ümmetin kurtulması demektir. Bu düstur perspektifinden bakıldığı için İslamcılık düşüncesi modernleşmeye karşı olmaktan çok onu bir zaruret olarak kabullenmiştir. Devletin bekası için yapılması gereken düzenlemeler; İslam'ın temel unsurları ile çatışsa dahi yapılmalıdır. Örneğin küfrün temsili olan Avrupa'nın taklidi, İslami açıdan sakıncalıdır. Ancak devletin hayati tehlikesi nedeniyle bir nevi "zaruret" halidir. Zaruret halinde ise haram olma vasfı ortadan kalkar.[147] İçinde bulunulan bu çaresiz iklim, İslamcı düşünceyi "öteki" olan Batı ile hesaplaşma için motive etmekle birlikte, sorunları ortaya çıkartan nedenler bağlamında geleneksel din anlayışına yönelik bir hesaplaşmaya da sevk edecektir.[148] İslamcı kitleyi böylesi cesur bir tavra iten neden hiç kuşkusuz mağlubiyetin getirdiği psikolojidir. Asırlardır küfrün temsilcisi Batı'ya karşı meydan okumuş, zaferler kazanmış, dönemine göre en ileri toplumsal uzlaşıları sağlamış, kurumsal bir medeniyet üretmiş, özgüveni yüksek ve aynı zamanda tüm İslam aleminin hamisi olmuş bir devletin mağlup olması, kolay atlatılacak bir travma değildir. [149]

Yukarıda İslamcılık düşüncesini doğuran sebepler şeklinde ifade edilen durumlar bir siyasal ideolojinin köklerine işaret etmekle birlikte, gerçek anlamda bir ideolojik düşünce vasfına ne zaman eriştiği konusu tartışmalıdır. Her şeyden önce, devletin yönetici elitleri dahil büyük çoğunluğu Müslüman tebaadan oluşan Osmanlı devletinde din konusu, her düşüncenin içinde yer alan bir unsurdur ve düşünülen tüm çareler dinsel bir referans taşımaktadır. Bu durum sadece Osmanlı devletiyle de sınırlı

[146] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 202-203
[147] İsmail Kara, "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi: Hem Batılılaşalım Hem de Müslüman Kalalım," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 238
[148] Ahmet Yaşar Ocak; **Türkler, Türkiye ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2013, s. 93
[149] İsmail Kara, "İslamcı Söylemin Kaynaklan ve Gerçeklik Değeri" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (34-47), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.36

değildir. İslam dünyasındaki modernleşme girişimlerinin hemen hemen hepsi bir anlamda dinsel hareketlerdir.[150] Bu nedenle İslamcılık düşüncesini bir kurtuluş ideolojisi olarak tanımlamayı esas alan tarihsel başlangıç tartışmalı bir konudur. Çalışmalar çerçevesinde dört görüş öne çıkmaktadır. Sırasıyla; Kuleli Vakası, Yeni Osmanlılar'ın İslamcılık söylemleri, Abdülhamit'in Panislamizm politikaları ve II Meşrutiyet sonrası örgütlenen aydınların fikri çerçevesi, İslamcılık düşüncesinin başlangıcı olarak tartışılmaktadır. Bu görüşlerden en zayıfı Kuleli Vak'ası'dır.

Kuleli Vak'ası Tanzimat'la birlikte hızlanan batılılaşma eğilim ve düzenlemelerine bir tepki olmanın yanı sıra devletin bozulan maliyesine rağmen yüksek bürokratik elitlerin alafranga yaşamına yönelik bir öfkenin de tetiklediği girişimdir.[151] Albayrak bu girişimi ilk İttihat'ı İslam Hareketi olarak tanımlarken[152] İslamoğlu ise örgütlenmeyi Osmanlı'da ortaya çıkan iki zıt kutbun bir tarafı olarak nitelemektedir. Yönetici elitin Lale Devri ile başlayan, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla devam eden, Batılı ülkelerin desteğinde yürüyen bir kıble değişimine karşılık, Fedailer Hareketi'nin bu yönelişi tersine çevirmeye, toplumun kendi değerlerine yabancılaşmamış bir siyasi yapıyı hâkim kılmaya çalıştığını ifade etmektedir.[153] Örgütlenmenin ismi konusunda bir netlik yoktur. "Muhafaza-yı Şeriat", "Hüseyin Daim Paşa Fırkası" ve "Fedailer Cemiyeti" gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Cemiyet'in lider ve üyelerinin yargılandığı yer olması nedeniyle tarihe Kuleli Vak'ası olarak geçmiştir.[154] Şentürk'e göre, cemiyeti İslami endişelerin harekete geçirdiğini söylemek zordur. Sanıkların gizli olarak sorgulanması ve toplumsal olarak geniş bir tabanının olmayışı bu iddiaları zayıflatmaktadır. Dolayısıyla İslamcılık düşüncesinin temeline yerleştirmek doğru değildir.[155] Gerçekten de örgütün asıl gayesinin ne olduğu anlaşılamıştır. Lider kadrosunda bulunanlarda dini hassasiyetler olmakla birlikte,

[150] İ. Kara, **İslam Düşüncesinde Paradigma…,** s. 234
[151] Zekeriya Türkmen, Kuleli Vak'ası, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXVI, İstanbul: 2002, s. 256
[152] Sadık Albayrak; **Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu**, Risale Yayınları, İstanbul: 1989, s. 74
[153] Mustafa İslamoğlu, **İslami Hareketler ve Kıyamlar Tarihi 2**, Denge Yayınları, İstanbul: 2003, s.235
[154] Emre Kurt ve Hikmet Mengüaslan, Modernleşmenin Getirdiği Tepki mi? Kuleli Vakası Üzerine Bir Değerlendirme, **Adnan Menderes Üniversitesi Uluslararası Darbe Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Cilt I, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın: 2017, s.406
[155] Hulusi Şentürk, **Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset: İslamcılık**, Çıra Yayınları, İstanbul: 2015, s. 26

Namık Kemal'in Mağosa'da tanıştığı cemiyet lideri Şeyh Ahmed'i "Ebülâhrar" şeklinde sıfatlandırması, Cemiyet azası Arif Bey'in köklü değişimlerden bahsetmesi[156] ve sonraki dönemlerde gazete çıkartacak, Batılılaşma hareketine önemli katkılarda bulunacak[157] Şinasi'nin de bu hadiseye karışmış olması, cemiyetin İslamcı ideallerden ziyade hürriyet ve ıslahat amacı güttüğüne işaret etmektedir.[158] Bu anlamda Yeni Osmanlılar Hareketi, kullandıkları kavramlar ve geliştirdikleri itirazlar bakımından, İslamcı geleneğin tarihsel hikayesinde daha belirgin bir motif olarak göze çarpmaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki Kuleli Vak'ası, her ne kadar İslamcılığın kökenlerinde belirgin bir şekilde yer etmese de Kuran'ın dikkat çektiği gibi muayyen hedefli bir ihtilal cemiyeti olarak Yeni Osmanlılar'ın öncüsüdür.[159]

Yeni Osmanlılar Hareketi'nin, İslamcı düşüncenin siyasal bir ideoloji olarak ortaya çıkışında önemli bir yeri olduğuna dair oldukça güçlü tezler vardır.[160] İslamcı akımın önemli araştırmacılarından olan ve İslamcılığın başlangıcını II Meşrutiyet sonrasına tarihleyen İsmail Kara, daha sonra bu görüşünü esneterek Yeni Osmanlılar dönemine de atıf yapmaya başlamıştır.[161] Mardin'de benzer düşüncelerle İslami köklere yapılacak bir seyahatte gidilecek yerin Yeni Osmanlılar olduğunu belirtmektedir. Ona göre Yeni Osmanlılar, aydınlanmacı kesimin fikirsel temellerini atarken, aynı zamanda bu fikirlerin İslam ile ilişkilerini kuran ilk düşünürlerdir.[162] Yine döneminin en önemli Türkçü düşünürlerinden ve "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesiyle günümüze kadar etkisini sürdüren Yusuf Akçura'da, İslamcılık akımının Yeni Osmanlı düşünürlerinden doğduğuna işaret etmektedir.[163]

Gerçekten de Yeni Osmanlılar hareketi savunduğu fikir ve çözüm önerileri ile İslam dinini yücelten bir bakış açısına sahiptir. Devletin bütünlüğü için geliştirilen ve meşruti bir yönetimi hedefleyen Osmanlıcılık düşüncesinin başarısız olması, bilhassa

---

[156] Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2012, s. 61
[157] Abdülhalim Aydın, Batı Kavşağında Şinasi ve Duruşu, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: XXVII, Sayı: 2, 2017, s. 17
[158] A. B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu…,** s. 61
[159] A. B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu…,** s. 63
[160] Şentürk, a.g.e. s. 27
[161] İsmail Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, İz yayıncılık, İstanbul: 1994, s. 20-22
[162] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 10
[163] Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1976, s.21

da din, ırk bilincinin şark siyaseti içinde önemini artırması nedeniyle, İslamcı söylemlerini daha da ön plana çıkartmışlardır.[164] Hatta siyasal olarak İslam'a yükledikleri anlam ve geliştirdikleri reformcu[165] fikirler itibariyle dünya Müslümanları açısından büyük önem taşıyan ve İttihat-ı İslam'ın kurucusu olarak kabul edilen Cemalettin Afgani'yi dahi etkiledikleri söylenebilir.[166]

Yeni Osmanlılar'ın Milliyetçilik/Türkçülük ve Batıcılık akımlarının doğuşunda da önemli bir yer tuttuğu gerçeğinden hareketle, dönemin atmosferi, şartları ve psikolojisinin bu aydınların fikir dünyalarının inşasında oynadığı rolü anlamak önemlidir. Dönemin tüm düşünce akımı ve aktörleri gibi Yeni Osmanlılar'ı da harekete geçiren gaye, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü kötü durumdur. Ancak ortada çelişkiler doğuran, yönetilmesi zor bir siyasal süreç vardır. Bir taraftan tarihsel öteki Batı'ya karşı eski gücün yeninden ihya edilmesi, diğer yandan Batı'da esen ve Osmanlı kamuoyunda hızla yayılan hürriyet, meşrutiyet gibi yeni siyasal kavramların tetikleyeceği ulusçuluk fikirlerini izole edecek bir düşünce icat etmek gerekiyordu. Bir başka ifadeyle, bir yandan devletin ve kültürün köklerine inerek çözümler üretmek diğer yandan ise gayrimüslim tebaayı da razı edecek bir yönetim biçimini devlete ikame etmek gerekiyordu. Yeni Osmanlılar bu çelişkilerin zorlaması nedeniyle; yönetici elitlerin bir devlet politikası olarak belirledikleri Osmanlıcılık siyasetini, meşruti özellikler de katarak benimsemişler, mutlak taklidi reddettikleri ve de mağlubiyeti kabullenmedikleri için de dini retoriğin ağır bastığı bir fikir hareketi oluşturmaya çalışmışlardır.[167]

Yeni Osmanlıların rahatsız oldukları konular birkaç noktada toplanmaktadır. Batıya karşı büyük tavizler verilmektedir. Yine onların baskıları sonucu gayrimüslimler birinci sınıf vatandaş haline gelmiş, Müslümanlar öncelikler konusunda geri plana itilmişlerdir. Devlette kanunsuz, keyfi bir yönetim hâkimdir ve

---

[164] Y. Akçura, **Üç Tarz-ı…,** s.21

[165] Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara: 2006, s. 38

[166] P. Mishra, a.g.e., s.114

[167] Gökhan Çetinsaya, "İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi** içinde, (265-272), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 269

bu problemlerin çözümü için meşruti rejime geçilmelidir. Bu yolla, gayrimüslim milliyetçiliğinin ve Batılı ülkelerin müdahalelerinin önüne geçilmiş, Batı tipi modern kurumlar da inşa edilmiş olacaktır.[168] Ancak bu düşünceler hem yönetim hem de toplum açısından oldukça yabancı talep ve düşüncelerdi. Dolayısıyla daha önce de ifade edildiği gibi bir meşruiyet sorunu söz konusuydu ve sorunu ortadan kaldıracak unsur dindi.[169] Bu amaçla ilk olarak meşruti yönetim sisteminin İslam'daki yeri kanıtlanmaya çalışılacaktır. Buna göre demokrasinin iki temel ilkesi olan halkın temsili ve vekâletiyle yönetme İslam'ın özünde olan bir olgudur.[170] Dört halife devri de bu gerçeğe bir delildir. Farklı tarzlarda olsa da hepsini de ümmet seçmiş ve kendi iradeleri ile biat etmişlerdir. Lüzum görüldüğü takdirde halife ümmet tarafından görevinden alınabilmektedir. Bu yönetim biçimi meşrutiyetin ta kendisidir. Emeviler ile başlayan ve zor kullanılarak kabul ettirilen saltanat ise İslam açısından gayrimeşru bir sistemdir.[171] Bir diğer benzerlik de İslam'ın insana verdiği değerdir. İslam herkesin kendini rahatça ifade edebileceği hürriyet ortamına ve insanlar arasındaki eşitliğe, adalete büyük önem vermektedir.[172] Bu görüşlerini ispatlamak için ayet ve hadislerden, Asr-ı Saadet döneminden yararlanan[173] Yeni Osmanlılar, daha sonra kendilerini takip edecek İslamcı geleneğin de benzer tavırları nedeniyle, İslam tarihi açısından derin bir kopuşa da neden olmuşlardır.[174] İslam'a karşı Batı'daki oryantalist yaklaşımların reddine yönelik getirilen bu cevap ve çözüm gayretleri, çelişik bir şekilde Batıcı modernistler ile kesişim noktası oluşturmuştur. Daha da somutlaştıracak

[168] G. Çetinsaya, **İslami Vatanseverlikten…,** s. 266
[169] Yeni Osmanlılar'ın bu tutumlarından yola çıkarak tek başına dini araçsallaştırdıkları anlamı çıkartılamaz. Hareketin bütün üyeleri geleneksel din kültürü içinde şekillenmiş samimi Müslümanlardan oluşmaktadır. Ancak devrin şartları ve Batı'dan esen farklı siyasal rüzgarlar her türlü imkânı kullanma, kaotik durumdan kurtulmak için tüm yorumları seferber etme mecburiyetini zorunlu kılmaktadır. Yeni Osmanlıların ve daha sonraki takipçilerinin de din üzerinden yapmaya çalıştıkları budur.
[170] Y. Tekin ve B. Akgün, a.g.e., s.654
[171] İ. Kara, **İslam Düşüncesinde Paradigma…,** s. 258
[172] Y. Tekin ve B. Akgün, a.g.e., s. 654
[173] Y. Tekin ve B. Akgün, a.g.e., s. 654
[174] İ. Kara, **İslam Düşüncesinde Paradigma…,** s. 249

olursak, İslamcılar da tıpkı modernist Batıcılar gibi Osmanlı İslam'ına karşıydılar.[175] Ocak, bu karşı oluşun göstergelerini şu üç hususta ifade etmektedir:

> "l Bunların, Osmanlı İslam'ının geleneksel siyasi kurumu olan saltanat rejimine karşı çıkarak, İslami bir kurum olarak algıladıkları meşverete dayalı meşruti rejim istemeleri,
>
> 2 Geleneksel İslam'ın kültürel muhteva ve kurumlarının çoğunu reddedip, İslam'ı ilk devirlerin saflığına yeniden kavuşturarak orijinal haline döndürmeyi amaçlamaları, yani Selefilik,
>
> 3 Geleneksel İslam'ı, dolayısıyla Osmanlı İslam'ının karakteristik niteliği olan taklidi terkedip, yaklaşık X. yüzyıldan beri kapalı olduğu varsayılan İçtihat Kapısı'nı yeniden açarak İslam'ın bilim ve düşünce hayatına işlerlik, canlılık, üreticilik ve yaratıcılık kazandırmak amacını gütmeleri."[176]

İyi niyetli ve tepkisel bir duruş ile dinin yetkinliğinden ve meşruiyet gücünden faydalanmaya çalışan Yeni Osmanlılar, İslami birikimlerinin yetersizliğinden de kaynaklı olarak İslamcılığı bir muhalefet aracı/dili olarak kullanmışlardır.[177] Daha doğru bir ifadeyle; ilk devir İslam anlayışının ihya girişimlerinin amacı, gerçek anlamda dinin anlaşılıp tatbik edilmesinden ziyade zamanın ruhunun mecbur kıldığı modernleşme niyetlerine uygun bir İslam yorumunu kabul edilebilir kılmaktır. [178] Ancak şüphe götürmeyen bir konu varsa o da geliştirdikleri bakış açısının zamanın ruhunun da dayatmasıyla başta II Meşrutiyet ve Cumhuriyet İslamcılığı olmak üzere diğer tüm kurtuluş düşüncelerine güçlü etkilerde bulunduğudur.

Yeni Osmanlılar'ın din referanslı yeni siyasi, sosyal yönetim yorum ve önerileri, Osmanlı devleti özelinde ve sınırları içinde kalmamıştır. Bu anlamda hem isim babası oldukları hem de evrensel bir siyasal harekete dönüşmesi hasebiyle dünya Müslümanlarını kapsayacak şekilde genişleyecek olan "İttihat'ı İslam" kavramı önemlidir. Kavram değişik şekillerde fikir bazlı olmak üzere birçok kez Basiret

---

[175] Gerilemenin suçlusu olarak Osmanlı saltanat sistemi ve geleneksel İslam'ı gören meşrutiyet yanlısı İslamcı tavır paradoksal şekilde Cumhuriyet dönemi sonrası Osmanlı tarih ve kültürünü alternatif bir söylem olarak benimsemiş, yüceltmiştir. Bu durumu şöyle yorumlamak mümkündür: İslamcı gelenek tıpkı Osmanlı İslam'ını reddedip köklerde Batıcılık fikrine meşruiyet aradığı gibi Osmanlı'yı da hatalarından arındırarak, tasfiye edildiği Cumhuriyet rejimine karşı prestijli bir kök inşasında kullanma ihtiyacını hissetmiştir. Bu tavrın ortaya çıkmasında Kemalist yaklaşımın İslam'ı ve dolayısıyla İslam'la bağ kurulan tarih dilimini inkâr etmesinin payı büyüktür

[176] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 95

[177] Mustafa Kaplan, "1980 Sonrası Türkiye'de İslamcılık", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD, Kütahya: 2016, s.21

[178] İ. Kara, **İslamcılık ve Türkiye Üzerine…,** s. 43

gazetesinde gündeme getirilmiştir. Fakat ilk olarak Yeni Osmanlılar Hareketi'nin öncü ve etkili isimlerinden gazeteci, edebiyatçı ve mütefekkir Namık Kemal tarafından 1872 yılında; kendi çıkarttığı İbret gazetesinde kullanılmıştır.[179] İlk kullanımı daha geri bir tarihe götüren, 1869 yılını telaffuz eden çalışmalar da mevcuttur.[180]

Bir Müslüman birliği kurma amacı güden İttihat-ı İslam düşüncesinin doğuşunun arka planında Rusya'nın siyasal eylemlerine duyulan tepkiler yer almaktadır. Rusya'nın 1960'larda Orta Aşya'da bulunan ve Osmanlı'nın geçmişten beri önemli ve derin bağlar kurduğu Müslüman hanlıkları işgal etmesi,[181] ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya'da bulunan Slav Ortadoks Hristiyan nüfusu üzerine yönelik giriştiği pan-Slavist politikalar, kamuoyunda infiale sebep olmuştur. Başta Basiret ve İbret olmak üzere birçok önde gelen gazete, Rusya'nın bu politikalarına karşı koymak amacıyla benzer bir politika geliştirmek istemişler ve İttihat-ı İslam düşüncesi biçimlenmeye başlamıştır. Düşünceyi formülize etmeye çalışan gazete ve gazetecilerin yanı sıra sivil organizasyonlar da görülmektedir. Örneğin "İhya-yı İslam" ve "Müslüman Memleketlerin Coğrafyasını Tetkik Cemiyeti" gibi kuruluşlar, Osmanlı kamuoyunun dikkatini dünya Müslümanlarına çekmeye çalışmıştır. Bu çalışmalar doğrudan İslam birliğinin kurulması ve dini bir gereklilik olarak Müslümanların birleşmesini vaaz ediyordu.[182] Gazetelerin Müslüman dünyaya ve İttihat-ı İslam düşüncesine gösterdikleri yoğun ilgi, bir süre sonra yıllık hac ibadetinin Müslüman birliğinin zirvesi olarak tanımlanmasını sağlamış ve fikrin yayılması amacıyla hac ibadeti dönemi boyunca çeşitli neşriyatlar basılıp dağıtımı yapılmıştır.[183] Osmanlı sınırlarını aşan ve çok daha geniş bir alan ve siyaset tasavvuru içeren bu düşünce formülasyonu, aynı zamanda Osmanlıcılık düşüncesinin zayıflamasına da neden olacaktır.[184] Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki tüm bu tepkisel çabalara rağmen İttihat-ı İslam fikri Osmanlı aydınları tarafından uygulanabilir bir ideoloji haline getirilmemiş ya da getirilememiştir.[185] İttihat-ı İslam

[179] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 194
[180] M. Kaplan, a.g.e., s.15
[181] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 23
[182] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 194
[183] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 195
[184] M. Kaplan, a.g.e., s.15
[185] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 24

düşüncesi daha çok Afganlı bir Müslüman alim olan Cemaleddin Efgani'nin çabalarıyla gelişmiş ve yayılmış,[186] entelektüel anlamda daha kapsayıcı bir boyuta erişmiştir.[187]

Özellikle II Meşrutiyet sonrası İslamcıları etkileyecek olan Efgani'nin İttihad-ı İslam'ı işgal ve sömürü altındaki, Türkistan'dan Hindistan'a Afrika'dan Endonezya'ya kadar geniş bir coğrafyada İslam birlikteliğini kurma fikrine dayanıyordu. Ancak Efgani'nin bu birlik arayışı tek çatıyı ifade eden bir birlikten ziyade ayrı ayrı bağımsızlıklarını kazanmış Müslüman toplumların oluşturacağı bir birlikti. Bunun için de her bir Müslüman toplumun kendi milli şuurlanmasını, diğer bir tabirle, milli uyanışını gerçekleştirmesi gerekiyordu. Bu milli uyanışın İslam birliği için herhangi bir sakıncası yoktu. Tam tersine, daha kuvvetli olması için asrın bir gerçeği olan milliyetçilik bilincine ihtiyaç vardı.[188] Bu fikirleri dolayısıyla Efgani, Milliyetçi akımlar açısından da son derece önemli bir figür olmuştur.

Efgani ve etkilediği diğer aydınlara göre İslam gelişmeye engel teşkil eden bir din değildi. Müslümanların gerilemesinin nedeni İslam'ın gerçek mesajını unutarak, asıl anlamından uzaklaşarak, hurafelerin inşa ettiği taassupcu bir inanışın içine girmeleriydi.[189] Bir diğer suçlu ise halkından kopuk idarecilerdi.[190] Bu düşünceler daha da geliştirilerek, kimi zaman reformcu niteliklerle birçok İslam ülkesinde iktidarlara ve sömürgeci Batıya karşı siyasi hedefler gözetmiş, ancak entelektüel anlamda büyük etkiler oluşturmasına rağmen siyasi zeminde geniş kitlere ulaşamamıştır.[191] Bunun bir nedeni, akılcı bir akım olarak tasavvuf ve kültürel birikime dayanan halk İslam'ını dışlaması,[192] diğer bir nedeni ise büyük oranda Osmanlı devleti ve Osmanlı İslamcılığının tavrıdır. Osmanlı İslamcılığı, bütün İslam

---

186 Hayrettin Karaman; Cemaleddin Efgani**, TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: X, İstanbul: 1994, s. 462
187 H. Ş. Çalış, **İslamcıların Dünyası…,** s. 891
188 Nevzat Kösoğlu; "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (208-225), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s.219-20
189 Fatma Ünsal Bostan; "Mehmet Akif Ersoy", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (72-89), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 72
190 Tarık Zafer Tunaya; **İslamcılık Cereyanı**, Cilt: II, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul: 1998, s.89
191 D. Mehmet Doğan, "Nurettin Topçu", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (438-451), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 440
192 D. M. Doğan, a.g.e., s. 440

dünyasını kapsayacak bir birlik amacı gütmüyordu. Daha çok; hilafetin de devreye sokulmasıyla, sınırlar içinde ortak bir siyasal kültür, duygusal bütünlük ve ortak dayanışma oluşturmayı hedefliyordu. Dış politikaya yönelik hedef ise koordine edilen Müslüman bölgelerle Batılı güçlere karşı bir denge, pazarlık unsuru oluşturmaktı.[193]

İslamcılığın yenileşmeci, modernist yönü hemen hemen bütün fraksiyonlarında görülmektedir. Bunun sebebini büyük oranda, kendisinin ötekisi olarak tanımladığı Batı karşısındaki konumlanış biçiminde aramak gerekir. Nitekim II. Abdülhamid dönemiyle birlikte devlet politikası haline gelecek olan İslamcılık anlayışı[194] ile ona muhalif olarak gelişen meşrutiyet taraftarı İslamcı akım arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, bu kavram çerçevesinde ele alınabilmektedir. Devlet ve toplumun içine düştüğü buhrandan kurtulabilmesi için dinin çatısı altında eğitimden teknolojiye birçok alanda yenileşmeye ihtiyaç duyulduğu konusunda hemfikir olunurken, bunun tonu, yönü, yorumu ve pratikleri konusunda ayrışmalar söz konusudur. Yani, II. Abdülhamid dönemiyle birlikte, İslamcılık fikrinin aşılamaya çalıştığı Asr-ı Saadet dönemi sonrasının reddi anlayışı, tersinden kavranmaya başlanmıştır.

II Abdülhamit,[195] modernleşme karşıtı olmamakla birlikte kültürel batılılaşma konusunda hassasiyetler taşıyan bir sultandır. İçerde ve dışarda İslam dinine karşı takınılan indirgemeci tavra karşı İslam dininin hem devlet geleneğindeki önemini yeniden tanımlamış hem de toplumsal tabanda dini kimliklerin yeniden özgüven kazanmasını sağlamıştır. II. Abdülhamit, oryantalistlerin savunduğu ve Müslüman aydınlar arasında da belli oranlarda kanıksanmaya başlanan İslam'ın gerici bir inanç olduğuna dair düşünceleri reddediyor, tam tersine karanlık bir devri aydınlatan,

[193] İ. Kara, **İslam Düşüncesinde Paradigma…,** s. 235-236
[194] M. Kaplan, a.g.e., s.16
[195] Sultan Abdülaziz'in darbe ile tahttan indirilmesi sonucu yerine V. Murat tahta geçmiş, ancak Sultan Abdülaziz'in şaibeli bir şekilde intiharı ve sonrasında gelişen olaylardan dolayı V. Murat'ın akıl sağlığını yitirmesi, Osmanlı İmparatorluğunun kaderini etkileyecek süreci başlatmıştır. Taht veraset sistemine göre varisliği olmayan II. Abdülhamit, bürokratik elitin şart koştuğu meşrutiyetin ilan edilmesi ve Kanun-i Esasi'nin hazırlanarak yürürlüğe konulmasını kabul ederek tahta oturmuştur. Başlarda bürokratik elitlerin kıskacında kalan Abdülhamit, zamanla iktidarını kuvvetlendirmiştir. 33 yıl sürecek saltanatı boyunca kültürel Batıcılığa bir tepki ve devletin bekası için İslamcılık düşüncesini devletin öncelikleri paralelinde yeniden yorumlayarak, bir devlet politikası haline getirmiştir. Abdülhamid'in bu politikası İslam'ın geçmişten gelen politik ve toplumsal etkisini daha da derinleştirirken, kendisini de güçlü bir ata figür olarak günümüze taşımıştır.

insanlara barış ve huzur getiren ilahi din olduğunu savunuyordu. Tarihi gerçekler ve başarılar hem bu gerçeği ortaya koyuyordu hem de İslam'ın bilim alanında ilerlemeye engel olmadığını kanıtlıyordu. Ona göre, son yüzyıllarda Müslümanların gelişim gösteremedikleri, tersi olarak Batı'nın sürekli geliştiği doğruydu ancak İslam'ın temel değer ve ruh kökleri bozulmamış bir şekilde canlılığını sürdürüyordu.[196] Bu canlılık Müslüman toplumları harekete geçirecek potansiyele sahipti. Hem İslam bir erdem diniydi, adalet, hoşgörü, özgürlük gibi insana dair yüce değerler, İslam'ın temel ilkelerinde yer almaktaydı. İslam kaderciliği redderken, düşünmeyi, çalışmayı ve gayretli olmayı zorunlu kılardı. Bu nedenle sorun dinde değil gelişmelere seyirci kalan Müslümanlardaydı.[197] O halde Müslümanlar tekrar ihtişamlı geçmişlerine geri dönmek istiyorlarsa, parlak devirlerinin kaynağı olan İslam'a yeniden dönmeliydiler, onu hatırlamalıydılar.[198]

Abdülhamid'in İslamcılık düşüncesinin arka planında yatan gerekçeler oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilikler kimi zaman çelişkiler şeklinde görülmektedir. Örneğin dinine bağlı muhafazakâr bir görüntü sergileyen Sultan, günlük yaşamında oldukça Avrupai bir tarz benimsemiştir. Yakın çalışma arkadaşları arasında gayrimüslim isimler yoğunluktadır. Almış olduğu birçok kararda dine uygunluktan ziyade devlet çıkarını önceleyen pragmatist bir tavır görülür. Yönetim, eğitim, ulaşım ve iletişim alanlarında yaptığı reformlar ve yatırımlar Osmanlı toplumsal dokusunda önemli dönüşümlere neden olmuş, Tanzimat reformlarından çok daha derin etkiler bırakmıştır.[199] Bu çelişik gibi görünen durum aslında II. Abdülhamid'in Osmanlı devlet geleneğinden icazet alan stratejik yönetim anlayışıdır. O da tıpkı selefleri gibi devletin bekasını ve bütünlüğünü sağlamayı kutsal bir görev olarak görmüş ve bu uğurda alınacak kararlarda geçmişten çokça örnekler

[196] II. Abdülhamid'in bu görüşü kendisini meşrutiyetçi İslamcı düşünceden ayırmaktadır. Meşrutiyet taraftarı İslamcılar, dört halife sonrasında İslam'ın özünden koptuğunu ve Emevi saltanatı ile birlikte yanlış bir yola girdiğini savunurken, II. Abdülhamid, ehlisünnet geleneğine bağlı kalarak İslam'ın seyrini tarihi bir bütünlük içerisinde kabul etmektedir.
[197] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 278-279
[198] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2007, s. 544
[199] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 247-248

bulabilmiştir.[200] En büyük amacı, iflas etmiş imparatorluğu tekrar eski ihtişamlı günlerine döndürmek, modern ve büyük bir Müslüman gücü haline getirmektir.[201]

Tıpkı selefi padişah ataları ve diğer Osmanlı aydın, bürokratlar gibi II. Abdülhamid'in de temel amacı devleti bir ve bütün bir şekilde güçlendirip düzlüğe çıkartmak iken daha öncekilerden farklı olarak İslamcılığı kurtuluş ideolojisi seçmesinin arkasında yatan neden, gayrimüslim tebaanın ulusçuluk fikirleri doğrultusunda ayrılıkçı siyasetlere eğilim göstermeleridir. Bu eğilimin doğurduğu sonuç olarak Müslüman tebaa ile ilişkilerin gerilimli bir hal alması ve bu durumu kullanarak Batılı ülkelerin hükümetler üzerinde baskı kurması, zaten tepkisel olarak güçlenen İslamcılık düşüncesini bir iktidar ideolojisi haline getirmiştir.[202] Bu yönüyle bakıldığında II. Abdülhamid'in Yeni Osmanlılar hareketinin düşüncelerini benimsediği ve geliştirdiği kanaati güçlenmektedir. Akçura'nın ifadesiyle, Yeni Osmanlılar'ın siyasetinin "bir dereceye kadar talebesidir."[203] Aradaki fark, Yeni Osmanlılar hürriyet söylemleriyle meşruti zeminde bir İslamcılık siyaseti geliştirmeye çalışmışlardır.[204] Abdülhamid ise halife sıfatını da kullanarak, dinin de sağladığı meşruiyet çerçevesinde monarşik sistemi güçlendirmeyi amaçlamıştır.

II Abdülhamid'in İslamcılık ideolojisini benimsemesinin ardında yatan sebeplerden bir diğeri de demografik değişimlerdi. Tanzimat politikalarının oluşturduğu kurtuluş çarelerinin tümüyle iflas etmiş olmasının yanı sıra ortaya çıkan coğrafik ve demografik değişimler de devletin politikalarında arayışı zorunlu kılıyordu. Berlin Antlaşması'yla[205] birçok Hristiyan vilayeti kaybedilmiş ve

---

[200] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 249

[201] François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktay, Homeros Kitabevi, İstanbul: 2006, s. 505

[202] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi…,** s. 540- 544

[203] Y. Akçura, **Üç Tarz-ı…,** s.22

[204] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi…,** s. 217

[205] 1877-1878 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sı arasında yaşanan savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması başta İngiltere, Avusturya olmak üzere Avrupa devletleri ve Balkan ülkelerinin tepkisiyle karşılaşmış, Rusya'nın büyük kazançlar elde ettiği antlaşmayı revize etmek amacıyla Berlin'de bir konferans düzenlenmiştir ve 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Başlarda Rusya konferansa karşı çıksa da karşısında konumlanan geniş ittifaka daha fazla direnememiştir. Konferansın toplanmasına olumlu bakan Osmanlı İmparatorlu ise Ayestefanos Antlaşması'nın aleyhte olan maddelerinin hafifleyeceği ve yeni kazanımlar elde edeceğini ümit etmiştir. Ancak sonuçlar tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Çok geniş katılımlı gerçekleşen konferansta herkes

buralardan önemli bir Müslüman göçü yaşanmıştı. Göçlerle birlikte Müslüman nüfus artarken Hristiyan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı düşmüştü. Bu gelişme iç siyasete bakışı da değiştirecektir. Hristiyan'ların İmparatorluk geleceğindeki yeri ve önemi tartışılırken, göçlerle ortaya çıkan Türk, Arnavut, Arap, Kürt ve Çerkezlerin oluşturduğu yeni toplumsal yapı, Müslümanlık ortak paydasının öne çıkmasına neden olacaktır. Bu doğrultuda artık devlet için esas olan Müslüman unsurlardır. II. Abdülhamid ve çevresindeki kadrolar tüm maddi imkânları Müslüman bölgelere kaydırırken, birbirinden farklılıklar gösteren Müslüman gruplara ortak bir kimlik inşası için eğitime odaklanmışlardır.[206] Çünkü, devletin hedeflediği yeni Müslüman devlete, ortak ideoloji ve kimliği paylaşan uygun bir Müslüman millet tasarımı gerekmektedir.[207] Dönemin devlet adamlarının ideali olan 'her köye bir mektep ve bir mescit' fikri bu tasarım hedefine dönüktür. [208] Bu tutum aynı zamanda II Abdülhamid döneminde görülen eğitim alanındaki büyük sıçramayı da açıklar niteliktedir.

Toplumsal tabanla ve geçmiş devlet gelenekleri ile çok çelişmeyen İslamcılık ideolojisi, kısa sürede iç ve dış siyasete, toplumsal düzene rengini vermeye başlamıştır. Halife ünvanı padişah ve sultan ünvanlarının önüne geçmiş, genel siyasetin yönünü belirlemede din unsuru, yani İslam, etkin hale gelmiştir. Eğitim tedrisatının esası dinileştirilmeye çalışılmış, Saray'da hocalar, imamlar, şeyhler itibar gören zatlar haline gelmiş, memurluklarda etkinlikleri artmıştır. Hilafetin ve İslam'ın yüceltilmesi, Batı'nın, gayrimüslimlerin indirgenmesi amacıyla kamuoyu oluşturulmuş, tüm ülkede tekke, zaviye ve cami inşası yaygınlaşmıştır. Hac ibadeti hilafet makamının güçlendirilmesi açısından önemsenmiş, Müslüman nüfusu yoğun olan Afrika ve Çin gibi birçok ülkeye elçiler gönderilmiştir. Tüm bu politikaların gösterdiği şey, Tanzimat

kendi menfaatlerini öne çıkartırken genel hava Osmanlı İmparatorluğu aleyhine döndürülmüştür. Sonuç olarak, iki devlet arasında olan bir anlaşma birçok ülkenin müdahil olduğu sorun haline gelmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Antlaşması ile kabul edilen toprak bütünlüğü ilkesi ihlal edilmiştir. Konuyla alakaları olmayan Yunanistan ve İran dahi toprak kazanmıştır. Antlaşma ayrıca gelecekteki ülkeler arası yeni ihtilafların zeminini de oluşturmuştur. Bkz: Ali İhsan Gencer, Berlin Antlaşması, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: V, 1992, s. 516

[206] G. Çetinsaya, **İslami Vatanseverlikten…,** s. 270

[207] II. Abdülhamid döneminde yapılan kurumsal ve toplumsal reformlara tersinden bakıldığında, Cumhuriyet dönemi yapılan reformlarla büyük benzerlikler gösterdiği görülmektedir. Devlet gücüyle gerçekleştirilen bu reformist tasarrufların her ikisi de hem devlet hem de toplumsal dokuda derin iz/bilinç oluşturmuştur. Bugünkü çatışmanın temelinde bu iki derin bilinç yatmaktadır.

[208] G. Çetinsaya, **İslami Vatanseverlikten…,** s. 271

ile terkedilen din devleti anlayışının yeniden ikame edilmesidir.[209] Karal'a göre bu kararın arkasında farklı Müslüman bölgelerden gelen ve İstanbul'da saray çevresinde itibar gören şeyhler grubunun etkisi vardır. Bu şeyhler önceki padişahların Avrupa devletleri ile yakınlaşmalarını bir hata olarak görüyor, İslam birliğini gerçekleştirecek bir İslamcılık fikrini telkin ediyorlardı.[210] Buradan da anlaşılacağı üzere İslamcılık, İttihat-ı İslam, Panislamizm gibi isimlerle anılan birlik ideali, tek başına II. Abdülhamid'in icat ettiği ve Osmanlı Devleti'nin yürütmeye çalıştığı bir politika değildi. Müslüman toplulukların ileri gelenlerinin de onay ve desteğiyle Batı boyunduruğuna karşı durabilecek, halife tarafından yönetilen Avrupa tipi bir hürriyet ve yönetim düşüncesiydi.[211] Nitekim hürriyetçi, yani meşrutiyet taraftarı İslamcılar, Hürriyet boyutunun eksikliği üzerinden II. Abdülhamid'e karşı güçlü bir muhalefet odağı oluşturacaklar, tahttan indirilmesinde de rol alacaklardır.

Bir yönüyle II. Abdülhamid'in Yeni Osmanlılar İslamcılığının takipçisi olduğunu ifade etmiş, ancak devletin yönetim biçiminin meşrutiyet olması konusunda ısrarcı olan Yeni Osmanlılar ile ters düşüldüğünü belirtmiştik. Ancak zaman içerisinde II. Abdülhamid'in iktidarını sağlamlaştırmasıyla meşrutiyet yanlılarının etkisi azalmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında hangi etkenlerin rol oynadığı önemli bir konudur. Çünkü günümüz iç siyasi ayrışmasında da benzer sonuçların, etkenlerin rol oynadığı görülmektedir. II. Abdülhamid'in başarısında siyasi zekâsının ve dengeleri iyi gözetmesinin rolü büyüktür. Ancak kanaatimizce daha önemli olanı, dönemin Osmanlı toplumsal yapısının temel kültürel kimliğine uygun bir siyaset tarzını benimsemiş olmasıdır. Bu siyaset tarzı onun Batılı anlamda bir çok reformlar yapmasına imkan tanımış, toplumsal bir direnç ile karşılaşmamasını sağlamıştır.[212]

---

[209] Y. Akçura, **Üç Tarz-ı…,** s.22-23

[210] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi…,** s. 544

[211] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 23, Günümüzde de İslam ülkelerinde Batı etki ve tahakkümü ortadan kalkmış değildir. Özellikle son yıllarda gerçekleşen Afganistan, Irak, Filistin gibi savaş bölgelerinde sorumlu aktörlerin Hristiyan ABD ve Avrupa ülkelerinin olması, Müslüman toplumlardaki öteki algısını ve kurtuluş arayışını devam ettirmektedir. Müslüman ülkelerin yöneticileri Batı'nın aşılamaz gücüne karşı teslimiyetçi bir politika izlese de toplumsal tabanda İslami önceliklerin motive ettiği güçlü bir muhalefet varlığı hayatını sürdürmektedir.

[212] Bugün de İslam referanslı muhafazakâr Ak Parti iktidarında benzer gelişmeler ve tavırlar söz konusudur. Muhafazakâr söylemler çerçevesinde modern politikalar güden parti kamuoyu desteğini artırırken devletin yerleşik ideolojisine sadık resmi ve sivil kurumsal yapılar ile çatışmalar yaşamıştır. Bu çatışma durumlarının aşılmasında en büyük destek yine toplumsal tabandan gelmiştir.

Her ne kadar karşısında muhalif bir aydın kesimi oluşmuş olsa da bu kesimin kamuoyu oluşturmada etkileri sınırlıdır. Kendileri de bu durumun farkındadırlar.[213] II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde kamuoyu baskısından daha çok kendi açmış olduğu modern okullarda yetişen genç aydın ve subayların rol oynadığı[214] tarihi bir gerçektir.[215]

II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile birlikte Osmanlı iç siyaseti bambaşka bir sürece girecek ve meşrutiyet yanlısı İslamcılık düşüncesi de kendi fikirleri doğrultusunda süreçte etkinliklerini artırmaya çalışacaklardır. II. Meşrutiyet İslamcılığı da Yeni Osmanlılar İslamcılığından bağımsız değildir. Beyan'ül Hak ve Sırat-ı Müstakim dergileri etrafında toplanan bu yeni İslamcı akım; kaleme aldıkları etkili yazılarla düşünsel tabanda, Yeni Osmanlı İslamcılığının geliştirdiği "usul-ü meşveretin İslam dini ile çatışmadığı, bilakis temel kurallarıyla örtüştüğü" tezini savunmuş ve geliştirmişlerdir. [216] Diğer yandan bu akım, bütün İslam aleminde derin etkiler bırakan Cemaleddin Efgani[217] ve takipçilerinden de büyük oranda etkilenmişlerdir.[218]

II. Meşrutiyet dönemi İslamcılarının ufkunu belirleyen temel prensip, İslam'ın orijinal kaynaklarına gidip onları yeniden yorumlayarak içinde bulunulan kriz durumlarına çözüm formülleri geliştirmek ve Müslümanları bu çözüm formülleri üzerinde siyaseten birleştirmektir. İslamcılık düşüncesinin İslam'ı yeniden yorumlama girişimlerindeki itici güç, Batı'yı güçlü ve üstün kılan unsurların tespiti ve sonrasında

[213] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 509
[214] Hidayet Kara, Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme; "Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies**, Cilt: XI, Sayı: 21, 2016, s. 561
[215] İ. Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1…,** s.29
[216] Y. Tekin ve B. Akgün, a.g.e., s. 654-55
[217] H. Z. Ülken, a.g.e., s. 276
[218] Sait Şimşek, "İslamcılık ve Kuran", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (698-714), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 701, İslamcı kesimde birçok isim Efgani ve Abduh'un düşüncelerinden etkilenmekle birlikte, Mehmet Akif Ersoy ve Bediüzzaman Said Nursi'deki Abduh etkisi önemlidir. Zira bu iki isim Cumhuriyet sonrası İslamcılığı için oldukça önemli isimler olmuşlar, ortaya koydukları eser ve mücadele yöntemleri ile bugüne kadar sarkan İslamcı düşüncenin ana damarlarını oluşturmuşlardır.

bu unsurların dini anlamda meşruiyetinin sağlanarak[219] yerlileştirilmesi kaygısıdır. Bu yapıldığı takdirde, durağanlaşan, gerileyen İslam medeniyet ve toplum düzeni yeni bir güç, dinamizm kazanacaktır.[220] Bu temel kabulden yola çıkarak, İslamcılığın güncel formlarına da şekil veren "motivasyon" faktörlerini de anlamak gerekmektedir.

İslamcılık düşüncesine göre İslam, akıl ve mantık dinidir. İlme önem ve öncelik verir. Doğası gereği gerilemenin, ahlaki yozlaşmanın sebebi olamaz. Terakkiye mâni değildir. Eğer terakkiye mâni olmuş olsaydı, Bağdat'tan Semerkand'a, Endülüs'ten Mısır'a, İstanbul'dan Kudüs'e kadar dünyanın en gelişmiş medeniyetlerini kuramaz, yaşatamazdı.[221] Batı karşısında düşülen sefil durumun sebebi, İslam değil ancak onu yanlış anlayan, yozlaştıran Müslümanlardır.[222] Şayet, Batı İslam'a meydan okuyacak hale geldiyse bunun sebebi, Müslümanların terk ettiği İslam'ın kural ve kaidelerini benimsemeleridir.[223] Onu var eden ve yücelten değerlerin hepsi, İslam'dan Batı'ya geçmiştir. Orta çağ karanlığından çıkmasını sağlayan İslam'ın ışığıdır. Aydınlanmacı düşünürlerin birçoğu İslam bilginlerinin eserlerinden etkilenerek fikirlerini oluşturmuşlardır.[224] Demokrasi kavram ve yönetim anlayışı yüzyıllar öncesinde İslam tarafından kurulmuş ve uygulanmıştır. Batı'nın bu anlamda geç kaldığı bile söylenebilir.[225] Ancak kabul edilmelidir ki Batı ilim, bilim, fen ve teknolojide çok ileri gitmiştir. Evrensel ve maddi değerler olan bu alanlardaki gelişmeleri İslam dünyasının almasında, kullanmasında ve geliştirmesinde bir sakınca yoktur.[226] Fakat Batı'nın yeni hayat tarzı sakıncalıdır ve insan doğasında aykırıdır. Sanayileşmenin ortaya çıkarttığı tüketim ekonomisi sadece doğayı kirletmekle kalmamakta, metalaşan kadın, bozulan aile, alkol ve uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, insan ve toplumun da kirlenmesine sebep olmaktadır. Bu bakımdan batı uygarlığı bir bunalım

---

[219] Günümüzde İslam ülke ve toplumlarında görülen ve eleştirilere neden olan ekonomik, siyasi ve toplumsal geriliklere karşı İslamcı camianın tavrı ve yanıtları Osmanlı dönemi İslamcıların retoriğine uygun düşmektedir: İslam, Kur'an ve Peygamber doğru anlaşılamamaktadır ve bu nedenle içinde bulunulan kötü koşullar, Batı'nın hegemonyası devam etmektedir.
[220] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 204
[221] Peyami Safa; **Türk İnkılabına Bakışlar**, Kanaat Kitabevi, İstanbul: 1938, s. 58
[222] İ. Kara, **İslamcılık ve Türkiye Üzerine…,** s. 31-32
[223] İ. Kara, **İslam Düşüncesinde Paradigma…,** s. 251
[224] İ. Kara, **İslamcılık ve Türkiye Üzerine…,** s. 42
[225] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul: 1960, s.83
[226] A. Bulaç, a.g.e., s. 62

içerisindedir.[227] Bunalımın temelinde de laiklik ilkesinin kabul edilmesi vardır. Siyaset ilkeleri istibdat yönetimlere karşı verilen mücadeleler çerçevesinde şekillenen Batı, din unsurunu istibdadın meşrulaştırılmasında bir araç, gericiliğin de kaynağı olarak görmüş, dini siyasetin alanından, yani devlet yönetiminden dışlamıştır. Haliyle din ve ahlak kurallarından bağımsızlaşan siyaset kurumu kontrolden yoksun kalmış, maddeciliğin peşinde hak ve adalet duygularını kaybetmiştir. Kendi toplumuna ve diğer toplumlara karşı istismarcı olmuştur. Müslümanlık bu anlamda manevi olarak üstündür, kuvvetlidir.[228] O ki vahşi, bedevi küçük bir toplumu yüce bir imparatorluğa dönüştürmüştür.[229] Bu sebeple, mantıklı olan ilerleme ve kalkınmanın temsilcisi Batı kültürünün maddi yönü alınıp uyarlanmalı, manevi yönü olan değerler sistemi ise dışarda bırakılmalıdır.[230]

Bir kurtuluş ideolojisi olarak doğan İslamcılık düşüncesi de zamanın uluslararası siyasi, toplumsal dönüşümlerine paralel olarak, tıpkı Osmanlıcılık akımı gibi yükselme zayıflama dönemleri yaşamış, devlet ideolojisi olarak kurumsal bir kimlik edinmenin yanı sıra aydınlar nezdinde üretilen farklı formülasyonları ile de entelektüel temellerini oluşturmuştur. Ancak Hristiyan tebaanın politik tutumu ve demografik erimesinin Osmanlıcılık düşüncesini zayıflattığı gibi Türklerin dışında kalan Müslüman unsurların takındığı politik tutum ve doğurduğu sonuçlar da İslamcılık düşüncesini zayıflatmıştır. Her iki akımda bir nevi test oldukları temel tezlerinde, yani devleti kurtarma iddialarında başarısız olmuşlardır. Gelinen noktada artık bir başka düşünce akımı kurtuluş idealine zemin oluşturacak, dinsel ayrışmanın

[227] Burhanettin Duran; "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (129-156), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 153

[228] T. Z. Tunaya, **Türkiyenin Siyasî Hayatında…,** s.83

[229] M. Sencer, a.g.e., s. 217

[230] A. Bulaç, a.g.e., s. 60, Günümüzde bu düşünceler hem siyaset hem de toplumsal hafızamızda etkinliğini ve geçerliliğini devam ettirmektedir. Bunun belki en önemli sebebi; özelde Türkiye genelde ise tüm İslam toplumlarının Batı karşısında işgal ettiği ikinci sınıf konumun devam ediyor olmasıdır. Başta sosyal, siyasal, ekonomik, teknolojik, bilimsel olmak üzere birçok alanda Batı'nın üstün konum ve imajı sürmektedir. Diğer bir deyişle geçmişte İslamcı düşüncenin, kimliğin muhafazası amacı ve mücadele için bir motivasyon unsuru olarak geliştirdiği maneviyat söylemi; gerekçeleri bugün hala ortada durması nedeniyle savunma argümanı olarak, düşünsel canlılığını sürdürmektedir.

yanı sıra, etnik bilinçlenmenin keskinleştiği imparatorluk sınırlarında, milliyetçi fikirler yükselmeye başlayacaktır.[231]

Sonuç itibariyle; ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren siyasal bir işlev ve amacı olduğu savunulan, kimi siyasal teorilere de temel teşkil eden İslam dininin,[232] karakterini oluşturduğu Osmanlı devlet, toplum yapısında, önceki dönemlerden farklı olarak daha eylemsel ve reaksiyoner bir ideolojik düşünceye dönüştüğü anlaşılmaktadır. Diğer yandan bu ideoloji, çelişkiler şeklinde gündeme gelen düşünsel, eylemsel tavırlar manzumesi olarak da göze çarpmaktadır. Batıcılığa, batılılaşmaya, modernleşmeye karşı bir duruşu temsil ederken aynı zamanda batılılaşma, modernleşme serüveninin meşrulaştırıcı refakatçısı da olabilmektedir.[233] Buradaki "meşrulaştırıcı merci" statüsü önemlidir. Zira İslam dini, toplum ve devlet üzerinde bir üst yapıdan ziyade temel bir şekillendirici olarak görev üstlenmektedir.[234] Bu nedenle, geleneksel ekonomik, hukuk ve sosyal düzeninin oluşmasında İslam dininin şekillendirici etkisi oldukça baskın olan Osmanlı İmparatorluğu'nda[235] ortaya çıkan tüm siyasal düşünce akımları, İslam dininin referansına, desteğine ihtiyaç duymuştur. Cumhuriyet sonrası da benzer bir biçimde meşruiyet unsuru olma özelliği devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte kurucu kadro, bilinçli bir tercih ile dini hem devletin hem de toplumsal hayatın içerisinden tasfiye etmeye, referans olma özelliğini yok etmeye çalışmış, ancak bu gayretler 1945 yılına kadar sürdürülebilmiştir. Çok partili sisteme geçildiği 1945 tarihi itibariyle dinin hem siyasi alanda hem de toplumsal alanda etkisini hızla artırdığı görülmüştür. İlerleyen

[231] Bu eklemlenme ile ortaya çıkan ve Türk İslam Sentezi şeklinde formüle edilen düşünceye göre Türklük ve İslam arasında organik bir uyum vardır ve Türklerin İslam'ı kabul etmesi kaderi bir plan dahilindedir. Türkler İslam'ı kabul ettikten sonra onu yüceltmiş, güçlendirmiştir. İslam'da muazzam Türk kültürünün oluşmasını sağlamıştır. Bkz. Etienne Copeaux, "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (44-52), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 46-47. Bu ideolojik yaklaşım daha sora görüleceği üzere, 1940'lardan itibaren Cumhuriyet döneminde etkisini artırmış ve sağ siyasetin düşünsel arka planını oluşturmuştur.

[232] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 201

[233] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 204

[234] Şerif Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2000, s.12

[235] M. Sencer, a.g.e., s. 271

bölümlerde bu gelişim seyri "Cumhuriyet sonrası İslamcılık" şeklinde kavramsallaştırılarak işlenecektir.

1.1.3. Milliyet İdrakiyle Turan Ülküsü; Türkçülük

İmparatorluğun girmiş olduğu zayıflama dönemi, buna bağlı olarak ortaya çıkan dağılma tehlikesine karşı ortaya atılan kurtuluş ideolojilerinden birisi de Milliyetçilik düşüncesidir. Bu düşünce de tıpkı Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncesi gibi kendi konjonktürel şartlarının oluşmasını, organik gelişim sürecinin tamamlanmasını bekleyecektir. Nitekim imparatorluğun hastalandığına dair teşhislerin yapıldığı, reçetelerin yazıldığı ilk zamanlar için milliyetçilik, devlet adına en zararlı ideolojidir. Zira milliyetçilik, Müslüman, gayrimüslim ayrımı yapmadan Türk olmayanları dışlayan bir anlayış çerçevesinde gelişmekteydi. Oysa İmparatorluğun demografik yapısıyla birlikte kültürel tabanı da bu düşünceye uygun değildi. Hatta, Türk nüfusu dahi kendisini Müslüman olarak tanımlıyor, etnik bir aidiyet duygusu taşımıyordu.[236] Bunda, İslam dini üzerinden inşa olunan Osmanlı değerler skalasında Türk kavramının yüklendiği negatif anlamın payı büyüktür. Osmanlı tarihi boyunca Türk, kabalığın, cahilliğin temsili olarak kullanılmıştı ve daha da ötesi, yabancı tarihçe açısından da bu temsil farklı değildi.[237] Ancak zaman içerisinde yaşanan yenilgiler, Fransız ihtilali ile tetiklenen, gittikçe Osmanlı coğrafyasında etkilerini gösteren ulusçuluk fikirlerinin Yunan, Sırp, Ermeni gibi toplumların yanı sıra Arnavut, Arap gibi Müslüman unsurlar arasında da görülmeye başlaması, bir kimlik inşası noktasında hem Osmanlı aydınlarını hem de yönetici elitlerini, Türklük kavramı üzerinde düşünmeye itmiştir.[238] Yine, kaybedilen toprakların yarattığı psikolojik yıkımla birlikte Balkanlardan Kafkaslara kadar geniş bir coğrafyadan Osmanlı içlerine doğru akan Müslüman muhacirlerin oluşturduğu yeni

[236] Taner Akçam, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (53-62), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 54

[237] T. Akçam, a.g.e., s.55

[238] 1862 yılında Osmanlı Hariciye Nazırı olarak görev yapan Ali Paşa, İmparatorluk bünyesinde bulunan Türkler dışındaki Müslüman gayrimüslim milletlerin çıkarcı emellerini ve çatışan menfaatlerini gördükten sonra birleştirici unsur olarak Türklerin olduğunu söyleyecektir. Bkz. David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Çev. Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul: 1998, s. 13,)

demografik yapı, bir üst kimlik formu olarak Türklüğün öne çıkmasını sağlamıştır.[239] Çünkü savaşlar, çatışmalar halklar arasında kutuplaşmayı artırmıştır. Dil, din ve etnik olarak yakın unsurların güvenlik kaygısıyla birbirlerine yakınlaşması, kaçınılmaz olarak milliyetçiliğin duygusal tabanını da canlandıracaktır.[240] Ancak burada atlanılmaması gereken husus, milliyetçilik düşüncesinin uyarlanabilir, geliştirilebilir bir fikir olarak Batıdan alındığı gerçeğidir.[241]

Avrupa'da 19. yüzyıldan itibaren canlanmaya başlayan millet fikri, ırk ve kan bağına dayanan ya da belli bir bölgede yaşayan, aynı dili, kültürü paylaşan topluluklar şeklinde çeşitlilikler gösteriyordu. Avrupa aydınları arasında tartışılan bu fikirler, eğitim amacıyla Avrupa'da bulunan genç Türk aydınlarını da etkileyecektir. Ancak buradaki sorun, popüler fikrin Osmanlı özelinde nasıl uygulanacağıdır. Avrupa'da gelişen millet fikri genel olarak kavmi esas alırken, Osmanlı aydınları için bu fikrin daha uyarlanabilir bir forma sokulması şarttır. Zira çok uluslu bir yapıya sahip İmparatorluk için "kavim" esasına göre milliyetçilik imkânsızdır. Bu nedenle milliyetçilik düşüncesinin esası "devletin egemen olduğu belli bir toprak parçasında yaşayan tüm topluluklar milleti oluşturur" anlayışı üzerine oturtulacak ve devletten ziyade insanlar öne çıkartılacaktır. Aslında bu, daha önce ifade ettiğimiz, ülke ve hanedan fikri üzerine kurulu Osmanlıcılık düşüncesidir. Fakat geleneksel tebaa sistemine dayalı yönetim anlayışında yapılmaya çalışılan bu radikal dönüşüm iradesi, belli bir mesafe kaydedemeden Avrupa'da Pan (birlik) hareketleri baş göstermiş, Osmanlı siyasetini de doğrudan etkilemiştir.[242]

Milliyetçilik fikri Avrupa'da güçlendikçe kendi sınırlarını da aşan bir mahiyete bürünmüş, aynı ırktan insanları bir araya getirerek daha güçlü bir yapıyı hedefleyen fikre dönüşmüştür. Bu anlamda ilk oluşum, esin kaynağı Alman milliyetçileri olan ve tüm Almanları çatısı altında birleştirerek büyük Almanya'yı kurmayı hedefleyen Pan-

[239] Birol Akgün ve H. Şaban Çalış, "Tanrı Dağı Kadar Türk Hira Dağı Kadar Müslüman: Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (584-617), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 587-88

[240] Fatma Müge Göçek; Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (63-76), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 66

[241] D. Kushner, a.g.e., s.7

[242] D. Kushner, a.g.e., s.15-16

Cermenizm idealidir. Ardından Rusların tüm Slav ırklarını kendi hakimiyeti altında birleştirmeyi hedeflediği Pan-Slavizm akımı ortaya çıkacak ve Osmanlı toprakları içerisinde yer alan Balkanlarda yürüttüğü Pan-Slavizm politikalar neticesinde, Osmanlı devleti ile karşı karşıya gelecektir. Rusların bu tutumu, Osmanlı aydın ve toplum kesiminde de büyük tepkilere neden olacak, daha sonra bu tepkilerin güdümünde Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm fikirleri gelişmeye başlayacaktır.[243]

Osmanlı'da Türkçülük düşüncesinin gelişmesi için kat edilmesi gereken önemli mesafeler söz konusuydu. Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı toplum yapısı etnik kimlik üzerinden değil, İslam'ı temel alan kendine özgü bir millet anlayışını esas alıyordu. Her ne kadar bu kendine özgülükte, Orta Asya geleneğinden gelen kavim ve dil bilinci olmuş olsa da siyasallaşma noktasında dışarıda bırakılmışlar, bilinçaltında yaşatılmışlardır.[244] Bu nedenle dil ve ırk birliği konusunda şuurlanmanın gerçekleşmesi için Türk kavramının geçmişten gelen kötü imajının dönüştürülmesi ve kullanımına yönelik rezervlerin kalkması gerekecektir. Osmanlı, kendisi için Türk kavramanı kullanmamış olsa da Avrupalı siyasetçiler ve tarihçiler tarafından Türk ve Türkiyeli şeklinde isimlendirilmişlerdir. Modernleşme hareketlerinin başlaması ile yoğunlaşan ilişkiler sonucunda Osmanlı siyasileri ve aydınları bu iki hitapla sık sık karşılaşır olacaklar, Avrupalılar tarafından yazılan Türklerle ilgili kitaplar da ilgi çekmeye başlayacaktır. Övgü ve yergi içeren bu kitaplar Osmanlı aydınlarını Türk tarihini araştırmaya yöneltmiştir.[245] Ancak bu gelişmeler kimlik bilincine katkı yapsa da siyasallaşma noktasında bir devlet tercihi söz konusu değildir. Paradoksal bir

[243] D. Kushner, a.g.e., s.16-17

[244] Kemal Karpat, **Elitler ve Din**, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul: 2009, s. 10

[245] D. Kushner, a.g.e., s.17, Yeni Osmanlı akımının önemli isimlerinden Ali Suavi, "Osmanlı İmparatorluğunun kurucu unsuru Türklerdir" fikrini öne çıkartmış, Orta Asya halklarını da Türk etnik kimliği üzerinden birleştirmeye çalışmıştır. Ahmet Vefik Paşa, Osmanlı lehçesini Orta Asya Türk halklarının lehçeleri ile karşılaştırarak köken itibariyle akraba olduklarına dair tezler öne sürmüştür. Ahmet Mithat Paşa Türklüğün Anavatanı olarak Orta Asya'yı göstermiş, Süleyman Paşa "Tarih'i Alem", Necib Asım ise "Türk Tarihii" adlı eserlerle Türklerin İslam öncesi Orta Asya dönemlerini incelemişlerdir. Osmanlı Türkçülüğünün İslam öncesi dönemine dair bir sınır aşımı olan bu görüş ve çalışmalar aynı zamanda Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ilk zamanlardan itibaren uygarlık tarihine büyük katkı sundukları iddiasını içinde barındırıyordu. Bkz. Günay Göksu Özdoğan, "Dünyada ve Türkiye'de Turancılık", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (388-408), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 394

şekilde olsa da Pan-İslamizm siyasetini benimseyen II. Abdülhamit dönemi, Türklük bilincinin gelişmesi açısından bereketli bir dönem olmuştur.

II. Abdülhamid dönemini Türklük şuurunun gelişimi açısından hem yavaşlatıcı hem de hızlandırıcı özellikler taşıdığını düşünenler mevcuttur.[246] Abdülhamid, etnik temele dayandırılarak geliştirilen milliyetçilik düşüncesini, İngilizlerin Osmanlı üzerinde izlediği bölücü bir siyaset olarak algılıyordu ve Türkler, Araplar ve diğer Müslüman unsurların ayrıştırılarak Arabistan, Suriye, Arnavutluk gibi bölgelerin Osmanlı İmparatorluğundan kopartılmak istendiğini düşünüyordu.[247] Bu nedenle Türkçülük fikirlerinin yaygınlaşmasını engellemeye çalışmış, doğrudan propagandasını, savunulmasını yasaklamıştır. Diğer yandan ise Türklüğün yüceltilmesine ses çıkartmamış, bizzat yüceltici eylemleri teşvik edip, resmi uygulamalar ve ritüellerle desteklemiştir. Çok önemsediği ve yeni toplumsal yapılandırmada büyük bir misyon yüklediği modern okullarda eğitim öğretim dilini Türkçe olarak belirlemesi, nizamiye mahkemelerinde Türkçe kullanımına dönük adımlar atması, Arapça olarak yapılan "Huzur derslerini" Türkçeleştirmesi,[248] millet olma unsurlarının başında gelen dil konusunun Türkçülük lehine yerleşmesini sağlamıştır. Devletin siyasal ritüellerinde de bir millileşme söz konusudur. Devleti yücelten ve geçmiş ile bağı vurgulayan görkemli törenler yeniden canlandırılmış, kapsamı genişletilmiştir. Yoğunlukla Türklerin kabul ettiği Sünnilik ve Hanefilik mezhepleri güçlendirilerek, devlet katında ve toplum tabanında hâkim duruma getirilmiştir. Osmanlı devletinin kurucuları olan Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Organ Gazi gibi sultanların Söğütte, Bursa'da bulunan türbeleri onartılarak milli yönü ağır basan kutsal ziyaret yerleri haline dönüştürülmüştür. Bir nevi Osmanlı hanedanı hem milletin hem de İslam aleminin büyükleri olarak konumlandırılmıştır. Abdülhamid'in ortaya koyduğu, İslami yönü kuvvetli görünen bu bir dizi eylemle Osmanlı tarihi, incelikli bir şekilde millileştirilmiştir.[249] Toplumsal bir Türklük şuurunun gelişmesinde dönemin gazeteci ve aydınlarının payı da büyüktür.

---

[246] D. Kushner, a.g.e., s. 12
[247] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 285
[248] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 589
[249] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 368

Çoğunlukla basına uygulanan sansür ve baskılar ile anılan II. Abdülhamid döneminde gazete ve dergiler içerik bakımından zenginleşmiş, tirajları artmış ve düzenli bir okuyucu kitlesi kazanmışlardır. İçeriklerdeki zenginliğin oluşmasında kuşkusuz Abdülhamid'in izlediği basın politikasının payı büyüktür. Devletin benimsediği politikalara ters düşen, hassas, devleti zafiyete düşürecek konuların tartışılması yasaklanmıştır. Dolayısıyla gazeteler zaman içerisinde siyasetten uzak durmayı öğrenerek bilim, tarih, edebiyat ve kültür alanında içeriklere yönelmişlerdir.[250] Daha çok Türk tarihi ve Türk dili, edebiyatı konularına yoğunlaşan basın, dilin sadeleştirilmesi Türk kültürünün geliştirilerek Osmanlı Müslümanlarının Türkleştirilmesi, eğitilmesi gibi düşüncelerle hareket etmişlerdir.[251] Özellikle II. Abdülhamid'in gözde gazetecilerinden olan, basının gelişmesi, içeriklerinin çeşitlendirilmesi, yeni gazetecilerin yetiştirilmesi ve bilgiyi geniş halk kitlelerine yaymasındaki rolü[252] nedeniyle "hâce-i evvel"[253] (ilk öğretmen) olarak anılan Ahmet Mithat Efendi, Türk kültürünün oluşması, dilin sadeleştirilmesi, yani halkın konuşma dilinin yazı dili haline getirilmesi noktasında büyük katkılar sağlamıştır.[254] Basın çevresinde yaşanan bu gelişmeler okuyucu kitlesinin genişlemesini, batı tarzı bilgi ve fikirlerin halk tabanında yayılmasını ve yavaş yavaş Türklük bilincini etnik anlamıyla kanıksamaya başlamasını sağlamıştır. Abdülhamid'in İslamcılık politikasının dışında olarak İmparatorluk içerisinde örtük şekilde gelişen bu etnik şuurlanma süreci, uluslararası boyutları da olan siyasi çalkantılar nedeniyle, daha çok gündem olmaya başlayacak, Türkçülük adıyla bir kurtuluş ideolojisi olarak gelişecektir.

İlginçtir; Türkçülüğün sistemleştirilerek bir kurtuluş ideolojisine evrilmesinde İttihat-ı İslam düşüncesinin dünya çapında etkili olan ismi Cemaleddin Efgani'nin büyük payı olmuştur. Dünya Müslümanlar birliğini savunan Efgani, bu amaca ulaşabilmek için önce tüm Müslüman toplumların milli kurtuluşlarını gerçekleştirmeleri gerektiğine inanıyor ve milliyetçi akımları önceliyordu. Bu anlamda Efgani, İslam ülkelerindeki Milliyetçilik hareketlerinin yönlendiricisi olarak

[250] D. Kushner, a.g.e., s.23
[251] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 576-577
[252] H. Z. Ülken, **a**.g.e., s. 113-114
[253] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 579
[254] H. Z. Ülken, **a**.g.e., s. 114

görülmektedir. Kanaat yanlış değildir. Çünkü Türk milliyetçiliğinin, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul gibi önemli isimleri üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Gökalp Efgani'yi "büyük İslam müceddidi" olarak tanımlarken[255] Yusuf Akçura'da İslam dünyasına bereketli tohumlar saçan, Doğu ve Kuzey Türklüğünde milliyetçi fikirlerin gelişmesini sağlayan kişi olarak görür.[256] Efgani, Batı sömürgesi altında hürriyetlerini kaybeden Müslümanların sömürüye karşı başkaldırabilmeleri için milli duygularının harekete geçirilmesi gerektiğini, milliyetçilik düşüncelerinin İslam birliğine engel oluşturmayacağını, hatta birliğin gerçekleşebilmesi için milli uyanışları şart koşarak, milliyetçiliğin zamanın bir gerçeği olduğunu savunuyordu.[257] Yine ona göre Müslümanların gerilemelerinin temel nedenlerinden birisi ırk meselesine, ırk birliğine önem vermeyişleriydi. Türk, Fars, Hindu fark etmeksizin hangi millet olursa olsun ırkını önemsemeliydi.[258] Batıyla hesaplaşmak, onu yenmek ya da dengelemek adına[259] dünya Müslümanları arasında yayılmaya başlayan bu düşünce iç içe geçtiği İslamcılık düşüncesinden yavaş yavaş ayrışmaya, İslam-Türk Sentezinden Türk-İslam Sentezine doğru dönüşmeye başlayacaktır.[260]

İslamcılık içerisinde gelişen ancak ortada duran, büyüyen sorunlara karşı dini reçetelerin pek de iyileştirici çözümler olmadığına dair kanaatlerin yaygınlaşması, Türkçülük düşüncesinin daha çok ve daha cesur dillendirilmesine imkân sağlamıştır. Gidişat bir nevi baskın ideolojinin ters yüz olma haliydi. Din birliğinin yanına dil birliği tezi de gelmiş oluyordu.[261] İslam'ı dışlamayan ama ikinci plana yerleştiren bir

[255] İ. Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1…,** s.38-39
[256] Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2001, s.62-63
[257] N. Kösoğlu, a.g.e., s. 219-20
[258] Y. Akçura, **Yeni Türk Devleti…,** s. 64
[259] Batı etki ve sömürüsüne maruz kalan tüm toplumlarda yükselmeye başlayan milliyetçilik düşüncesi temel olarak Avrupa'nın yurtseverlik, milliyetçilik ilkeleriydi. Anti-politik, maneviyatçı, modern devlete karşı duran Hintli Gandhi'den, iki bin yıllık Konfüçyüsçü geleneğe sahip Çinli entelektüellere, İslam'ın ruhani lideri Halifeyi barındıran Osmanlı'nın aydınlarına kadar bütün hepsi bu ilkeler doğrultusunda gelişim göstermiş, bir süre sonra geleneksel geçmişleriyle hesaplaşma içerisine girişmişlerdir. Bkz. P. Mishra, a.g.e., s. 390-391
[260] Mehmet Ö. Alkan, "Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrim Üzerine Bir Deneme", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi** içinde, (377-408), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 392
[261] B. Akgün ve H. Ş. Çalış, a.g.e., s.589

fikir olarak Türkçülük, aydın çevresinde iyiden iyiye hâkim olmaya başlamıştır. Bu dönüşümün en görünür ve iddialı çıkışını aydınlar çevresinde Yusuf Akçura yapacak ve kaleme aldığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eseriyle kurtuluş ideolojisi olarak Türkçülük lehine tarafını belli edecektir.

Türkçülük akımının önemli ideologlarından biri olan Akçura, Paris'te geçirdiği dönem boyunca Fransız ihtilali sonrasında gelişen düşünce akımlarının tartışıldığı bir iklimde kalmış ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasal sorunlara dönük fikirler geliştirmeye çalışmıştır. Bu anlamda gündemde olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini tartışmış ve 1904 yılında Mısır'da basılan Türk Gazetesi'nde yayınladığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı geniş makalesi ile bu fikir akımlarının geleceği hakkında aydınları düşünmeye çağırmıştır.[262] Akçura makalesinde, düşünce akımlarını artıları ve eksileri noktasında değerlendirdikten sonra, Osmanlıcılık düşüncesinin beyhude bir çaba olduğunu, İslamcılık ve Türkçülüğün ise benzer avantaj ve dezavantajları barındırdığına kanaat getirmektedir.[263] Her ne kadar Akçura makalesinin sonunda İslamcılık mı Türkçülük mü sorusunu aydınların tartışmasına açmış ve kendi fikrini beyan etmemiş olsa da 1903'de hazırladığı, "Osmanlı Devleti Örgütleri Tarihi Üzerine Bir Deneme" adlı tezinde "tek çıkar yol ulusçuluktur" sonucuna varmıştır.[264] Sonraki tavrı da Türkçülük düşüncesini bir kurtuluş ideolojisi olarak benimsediğini ortaya koyacak ve çatallaşan Türkçülük düşüncesinin Kafkas ekolünün ideologlarından birisi olacaktır.

Türkçülük düşüncesinin bir devlet politikası haline gelmesi için henüz vakit vardır. Ancak aydınlar çevresinde gittikçe artan oranda tartışılmaya başlanmıştır. Dikkat çeken husus ise fikrin gelişiminde coğrafya, kültür, ideal ve siyaset kaynaklı bir çatallaşmanın söz konusu olmasıdır. Bu çatallaşmanın bir ucunda Osmanlı Türk aydınlarının Türkçülük ideali, diğer ucunda ise Rusya'dan göç eden Türk aydınların[265]

[262] Y. Akçura, **Üç Tarz-ı…,** s. 4-6
[263] Y. Akçura, **Üç Tarz-ı…,** s. 8
[264] Y. Akçura, **Üç Tarz-ı…,** s. 6
[265] Rusya'dan göçen Türk aydınlarının Türk milliyetçiliğinin gelişmesi ve formüle edilmesinde önemli rolleri olmuştur. Çarlık Rusya'sının izlediği Pan-slavizm siyaseti doğrultuşunsa Kafkaslara yönelik fetih hareketleri bölgede yaşayan Türk unsurlarda, Türk dilini konuşan hakların birleştirilmesi fikrini tetiklemiş, başını Tatar büyük burjuvazisinin çektiği bir muhalefet hareketini doğurmuştur. Hareketin

Türkçülük düşüncesi vardır.[266] Türkiyeli aydınlar, Osmanlı mirasını diri tutma, bağlılıklarını sürdürme,[267] bir nevi Osmanlı vatanseverliği [268] üzerinden düşüncelerini geliştirmişler, Türkçülüğü Osmanlı içinde yer alan Türklerle sınırlandırmışlardır.[269] Rusya'dan göç eden aydınlar ise daha öncesinde Çarlık Rusya'sına karşı milliyetçi hareketleri örgütlemişler,[270] ancak Rusya'da yaşayan Türklerin büyük bölümü Rus vatandaşlığını benimsedikleri için idealize ettikleri Türk halklarının birliğini savunan milliyetçilik hareketini, Osmanlı içerisinde diriltmeye çalışmışlardır. Bu aydınlar birincilerin aksine Osmanlılık geçmişine ne politik ne de toplumsal olarak bağlılık duymuyorlardı.[271] Osmanlı toplumunun dikkatini geniş Türk dünyasına çekmeye çalışıyorlar,[272] Türk halklarının birliğini savunuyorlardı.[273] Pantürkizm kavramıyla ifade bulan bu milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı'yı yeniden kurma iddiasındaki İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından benimsenecek, göçmen Türkler tarafından hayal

---

en önde gelen girişimcisi kabul edilen İsmail Gaspıralı 1883'ten itibaren Tercüman adında bir gazete yayınlamaya başlamış, Osmanlıcaya yakın bir halk dilinde çıkarttığı bu gazete ile "dil birliği, düşünce birliği, eylem birliği" şeklinde sloganlaştırdığı Türkçülük düşüncesini savunmayı amaçlamıştır. Panislamizm düşüncesiyle iç içe gelişen ve dil, din, kültür, ekonomik tüm boyutlarıyla yürütülmeye çalışılan bu hareket, Gaspıralı'nın eserleriyle Osmanlı topraklarında geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Bu etki daha sonra Rus baskısından kaçan Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi genç aydınlar sayesinde zirve yapmıştır. Turan idealini Osmanlı gençliği arasında popüler hale getiren bu üç isimdir demek yanlış olmayacaktır. Bkz. François Georgeon, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi: 1900-1930**, Çev. Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2006, s. 5

[266] Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul: 2008, s. 20, Bu çatallaşmayı Türkçülük düşüncesinin iki önemli ismi Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın düşüncelerinde de somut olarak görmek mümkündür. "Gökalp farklı etnik kategorilerden oluşan Türkleri din ve kültür birliğine dayanan homojen bir etnik toplum -veya millet- hâline getirmeyi öngörürken, Akçura Osmanlı Türklerini zaten, dünyadaki bütün Türkleri kucaklayan siyasi Türk milletinin bir parçası olarak görüyordu." Bkz. K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 568, Bir başka farklı bakış ise Türk milliyetçiliğinin doğuşu üzerinedir. Gökap'e göre Türk milliyetçiliği bir fikir hareketidir ve kökenleri Avrupa'dadır. Buradan kimi aydınlar vasıtası ile Osmanlı içlerine yayılmış, 1908 devrimi ve Balkan savaşları ile daha görünür, dile getirilir, savunulur hale gelmiştir. Akçura'ya göre ise Türk milliyetçiliğinin doğuşu sosyoekonomik bir vakıadır. Gelişmekte olan Türk burjuvazisinin kendisine ulusal bir pazar ve siyasi özerklik oluşturma gayretlerine paralel olarak ortaya çıkmıştır. Gayrimüslimlerin Türklerin aleyhine olacak şekilde gelişmesi, zenginleşmesi, ulusal duyguları harekete geçiren bir faktör olmuştur. Bkz. F. Georgion, **Osmanlı…,** s. 95

[267] A. Gün Soysal, Tatarlar Arasında Türkçülük", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi** içinde, (196-213), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 213

[268] A. G. Soysal, a.g.e., s. 196

[269] M. Jacop Landau, **Pantürkizm,** Çev. Mesut Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul: 1999, s. 48

[270] M. Arai, a.g.e., s. 20

[271] A. G. Soysal, a.g.e., s. 196

[272] A. G. Soysal, a.g.e., s. 213

[273] M. Arai, a.g.e., s .81

edilen, Rusya'dan bağımsız bir Türk milleti ve Türk devleti ideali, büyük oranda gerçekleşmiş olacaktır.[274]

Osmanlı modernleşmesinin önemli bir halkası olarak görülen ve İttihat ve Terakki Cemiyetini[275] kuracak olan Jön Türk hareketi,[276] homojen bir siyasi, sosyal düşüncesi olmadığını düşündükleri[277]Abdülhamid yönetimine karşı birleşen, farklı düşüncelerden oluşmuş bir örgütlenmeydi. Özgün siyasal fikirlerini üretemeyen hareket, daha çok kendi dönemlerinin Avrupa'sında ortaya çıkan düşünce akımlarının etkisinde kalmış, bir yandan da büyük teorisyenlerin düşüncelerini halk seviyesinde sadeleştirmeye çalışan ikincil aydınların görüşleri etrafında bir fikri arka plan oluşturmaya çabalamışlardır.[278] Bu eksiklik, hareketi farklı düşünceler etrafında dolaşmaya, dışında gelişen sosyal siyasal düşünce akımlarından etkilenmeye, onlara meyletmeye itmiştir. Türkçülük düşüncesi de böylesi bir eğilimin ürünü olarak hareket tarafından benimsenmeye başlanacaktır.[279] Başlangıçta Türkçülükle dilbilim üzerinden ilişki kuran Jön Türkler, çok daha sonraları onu kültürel bir biçimlendirici olarak benimsemeye,[280] Rusya'dan göç eden aydınların etkisiyle de ideolojik bir siyasete dönüştürmeye başlayacaklardır. Ancak bu fikrin tamamen hâkim olabilmesi için Osmanlının iç dış siyasetinde, uluslararası boyutları olan bir dizi politik gelişmenin yaşanması gerekecektir.

Gizli bir örgütlenme şeklinde kurulan, yurt dışı, yurt içi uzun ve yıpratıcı bir muhalefet sonunda, İktidar olmayı başaran İttihat ve Terakki cemiyeti, Türkçülük düşüncesine sıcak olmakla birlikte hükümet etme politikalarında çok uluslu Osmanlıcılık fikrini sürdürmeye çalışmış, Türk milleti yaratma fikrine mesafeli yaklaşmıştır. [281] Cemiyet üyeleri, yenilenmiş ve merkezi olarak güçlendirilmiş

[274] A. G. Soysal, a.g.e., s. 196
[275] İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında daha detaylı bilgiler için şu eserler incelenebilir. Şükrü Hanioğlu: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jön Türklük, Şerif Mardin: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, Masami Arai: Türk Milliyetçiliği Jön Türk Dönemi.
[276] M. Şükrü Hanioğlu, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jön Türklük**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985, s.10
[277] Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2008, s. 24
[278] Ş. Mardin, **Jön Türklerin…,** s. 24 -25
[279] Ş. Mardin, **Jön Türklerin…,** s. 25
[280] Ş. Mardin, **Jön Türklerin…,** s. 65
[281] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 593-594

Osmanlı Devletini, farklı etnik grupların, farklı sınıfların temel haklarının koruyucusu ve güvencesi olarak görmüş, Arap, Ermeni, Arnavut gibi diğer tüm toplulukların kimlik aidiyetlerinde Osmanlı vatandaşlığını benimsemelerini istemiştir. Buna karşın Hristiyan tebaa çoktandır gelişen ulusal bilinçleri doğrultusunda başka bir siyasi beklenti içine girmişlerdir. Onlara göre Osmanlı devleti, çıkarılan ileri yasaları uygulamalı ve farklı etnik kültürlerin kendilerini serbestçe geliştirmelerini güvence altına almalıdır. İstenilen bir nevi jandarmalıktır.[282] Bu iki farklı siyasi perspektif bir süre sonra çatışacak, II Meşrutiyetin ilanı ile gelen ve büyük beklentilere neden olan toplumsal barış dönemini sona erdirecektir.

İttihat Terakki yöneticileri de kendilerinden öncekiler gibi Osmanlı'yı bir ve bütün olarak eski ihtişamlı günlerine döndürmeyi amaçlıyorlardı. Ancak Yeni Osmanlılar hareketi gibi meşrutiyeti bir kurtuluş yolu olarak benimsemişlerdi. II. Meşrutiyet ilan edilince hürriyet ortamı doğacak, her cemaat, sınıf, mecliste temsil hakkı kazanacak, böylelikle ayrılıkçı fikirler zayıflayıp ortadan kalkacaktı. Ancak ortada duran gerçek hem Müslüman Türklerin hem de gayrimüslim unsurların etnik ulus bilinçlerini güçlendirdikleriydi. II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra gerçekleşen ilk seçimlerde, etnik unsurlar arasındaki gerilimler dışa vurmuş ve "ittihat-ı anasır" idealinin ihtiyaç duyduğu toplumsal mutabakat ve birlik ruhunun olmadığı ortaya çıkmıştı. Seçimler süresince tüm Türk basını hep bir ağızdan Türkleri harekete geçirmek için uğraşmış, seçimler konusunda Türkleri bilinçlendirmeye çabalamıştı.[283] Görünen, artık Türkçülük düşüncesinin teorize edilerek bir ideolojiye dönüştürülmeye başlandığıydı. Özellikle Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın başı çektiği aydınlar ve önde gelen gazeteler, Türkçülük fikrinin yaygınlaşmasında, benimsenmesinde büyük rol oynamışlardır. [284]

II. Meşrutiyet atmosferinde doktriner bir düşünce haline gelen Türkçülük akımı, şu amaçlar doğrultusunda hareket ediyordu: Osmanlı'nın temelini oluşturan

[282] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 525
[283] Yusuf Doğan Çetinkaya, "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, ((91-102),), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 97
[284] Y. D. Çetinkaya, a.g.e., s. 94

halk unsuru olmalarına rağmen şuursuz olarak hareket eden Türkler, hedefleri olan, milli vicdana, milli idrake, milli şahsiyete sahip bir millete dönüşmelidirler. Bu şekilde İslam milletleri arasında güçlü bir unsur olarak yerini alacaktır. Diğer yandan, dayanakları yenilenmiş ve güçlendirilmiş Osmanlı saltanatı ile kuvvetlenmiş devlet, sınır dışında kalan milyonlarca Türk'le ilişkilerini geliştirecek, sonraki aşamada ise birleşmenin yollarını arayacaktır. Nihai son da bu geniş millet, İslam birliği kadar kuvvetli bir Türk birliğini, Turan adında Türk yurdunu kuracaktır.[285] Bu düşüncenin en hararetli savunuculuğunu Ziya Gökalp yapıyordu. İttihat ve Terakki Partisi'nin resmi ideoloğu olan ve Cumhuriyet sonrası resmi Türk tarih tezlerini de büyük çapta etkilemiş olan[286] Gökalp, milli bir Türk kimliği yaratımını başaracak Osmanlı'nın kültürel yayılmacılığıyla, geniş bir Türk, birliğinin oluşacağını öne sürüyordu. Uzak coğrafyalarda, farklı devletlerin egemenliği altında yaşıyor olsalar da Türk kimliği, kültürü sayesinde birbirlerine destek çıkmaları, birlikte hareket etmeleri mümkündü. Ancak bunun şartı, Osmanlı kültür kimliğinin ve siyasetinin samimi bir şekilde Türkçü olmasıydı. Değilse bütün Türklerin Osmanlılık düşüncesine yönelmesi imkân dahilinde değildi ve Türkçülük, Turancılık hareketlerine muhalif bulunanlar, Osmanlılık istikbalini baltaladıklarının farkına varmalıydılar.[287] Gökalp'in burada kastetti muhalif tavırlardan bir kısmı, İslamcılık üzerinden ümmet bilinci ve ümmet kültürünü savunan tavırlardı. Fakat Gökalp'in teorize ettiği Türkçülük fikrinde, İslam önemli bir yere sahipti.

Daha önce de ifade edildiği gibi İslam Türk sentezi Türk İslam sentezine evrilmiştir. Burada din, siyasi üst kimlikten alınarak birleştirici kültürel bir unsur haline getiriliyordu. Gökalp bu yer değişiminin gerçekleşmesinde, teorik düşünsel alt yapının kurulmasında önemli bir işlev görürken[288] iki kavramın yeni süreçte alacağı

[285] T. Z. Tunaya, **Türkiyenin Siyasî Hayatında…,** s.87
[286] Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1993, s. 27-28
[287] M. Arai, a.g.e., s.145-146
[288] Gökalp, ulus fikrine dair geleneksel yaklaşımların birçoğunu reddeder. Hiçbir ulusun homojen bir ırktan oluşmadığını savunur. Ona göre ulusal karakter kalıtımsal değildir ve eğitim vb. yollarla oluşturulan, ortak ideallerin de katkı sağladığı bir sonuçtur. Siyasal birlik olma hali de ulus olma açısından yeterli değildir. Bu anlamda Osmanlı tebaasından bir ulus oluşturmak mümkün değildir. Geleneksel İslam'ın benimsediği tüm Müslümanların tek bir millet, yani ulus olduğu görüşüne de

konumunda netleşmesini sağlıyordu. Türklük bilincini çağdaşlaşmanın temeline yerleştiren Gökalp, İslam'ı da bu sürecin başarılmasında yardımcı bir öğe olarak konumlandırmıştı.[289] Türkler Batı ile kuracağı ilişkide belli sınırları muhafaza ederek, sadece maddi gelişmelerin bilgisine ve bilimsel metotlarına odaklanmalı, İslamiyet'in ise zaman açısından işlevselliği tartışılan siyasi, hukuki yapısı terkedilerek sosyal ve kültürel yönleri benimsenmeliydi.[290] Gökalp'e göre dini, ahlaki değerlere ve bu değerlerden kaynaklanmış terbiyeye sahip olmayan bir cemaat mümkün ve muteber değildi. Din, halkı bir arada tutan etkili bir tutkal, devlete itaati farz derecesinde önemsemesiyle de devlet açısından bir meşruiyet aracıydı. Diğer taraftan Batıya yakınlaşmayla ortaya çıkacak kaçınılmaz etkilere karşı bir panzehir, bir denge unsuruydu.[291] Dinin işlevselliği noktasında Gökalp'te görülen bu "ters yüz etme" halinin, inanç yönelimini de kökünden değiştirdiği söylenebilir. Zira millet kavramına kutsallık yüklenirken, Tanrıya duyulan inanç millete bağlılık şeklinde biçimlenmiştir.[292]

Çok uluslu Osmanlıcılık fikrini yapay olarak gören Gökalp, Türkçülük ve İslamcılık düşüncelerini de kurtaracak gerçekçi bir Osmanlıcılık tasavvur etmeye çalışmış, fakat gittikçe ağırlaşan siyasi ortam nedeni ile Osmanlıcılık düşüncesini

---

katılmaz. Ona göre ulus tanımı şöyledir: "Ulus, aynı dili konuşan, aynı eğitimi gören ve dinsel, ahlaki ve bedii ülkülerinde birleşen ya da daha kısa bir ifade ile müşterek bir kültür ve dine sahip insanların oluşturduğu bir topluluktur." Bu tanıma benzer bir tanım da din unsuru çıkartılarak Cumhuriyet sonrası CHP'nin 1931 yılı parti programında yer almıştır: "Millet dil, kültür ve ülkü birliği ile bir araya gelen vatandaşların oluşturduğu siyasi ve içtimai bir organdır" Bkz. Uriel Heyd, Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1979, s.73-74

[289] Fahrettin Altun, "M. Şemsettin Günaltay", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (160-173), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 168

[290] F. M. Göçek, **Osmanlı Devleti…,** s.72, Gökalp'ın Batıcılığa karşı koyduğu rezerv, İslamcıların yaklaşımı ile aynı paraleldedir. İki fikir akımı da Batı'nın ahlak ve kültürel etkisine karşı duyarlıdırlar. Ayrışma ise dine karşı yaklaşımlarındadır. Gökalp'in dine yönelik indirgemeci ve sınırlayıcı tutumu İslamcılar ile Türkçüler arasındaki temel ayrışmayı doğurmuştur. Gerek kurtuluş savaşı ortamı gerekse de Cumhuriyet sonrası tek parti döneminde yaşanan gelişmeler, bu iki akım arasındaki farklılaşmayı esnetmiş, aralarındaki geçişkenlikleri maksimum seviyeye çıkartmıştır. Günümüzde şahit olunan İslamcı, Milliyetçi siyasetin birlikte hareket etme kabiliyetlerini bu geçmişte aramak doğru olacaktır.

[291] Hamit Bozarslan, "M. Ziya Gökalp", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi** içinde, (314-327), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 318

[292] F. M. Göçek, **Osmanlı Devleti…,** s.72, Cumhuriyet sonrası dinin toplumsal bünyeden de dışlanmaya çalışılması ve millet fikrinin öne çıkartılması bu biçimlendirmenin etkisi bağlamında değerlendirilebilir.

dışlayarak Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak[293] şeklinde ifade edeceği sentez düşüncesini formülize etmiştir.[294] Geliştirdiği bu düşünsel çizgi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne siyasi ve ideolojik büyük faydalar sağlamış, içine düştüğü fikri bunalımlarda yol gösterici olmuştur. [295] Ne var ki, 1. Dünya Savaşı hem İttihat ve Terakki İktidarının hem de Gökalp'in Türkçülük üzerinden kotarmaya çalıştıkları Turancılık projesini imkansız kılmıştır.[296]

Türkçülüğün Osmanlı aydın ve yönetici sınıfıyla birlikte toplum tabanında da geniş taraftar bulmasında bir başka etkili unsur ise dönem basını olmuştur. Abdülhamid döneminde, hatta daha öncesinde yayınlanan gazetelerin, Türk kelimesinin olumsuz anlam çağrışımlarını kaldırmak ve ona etnik bir vurgu katmak için uğraştıkları bilinmektedir.[297] Ancak II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte basın alanında yaşanan rahatlama, Türkçülük düşüncesinin duyulmasında, yayılmasında, derli toplu bir fikir olarak sunulmasında ve yeni bir ideoloji olarak benimsenmesinde önemli bir etken olmuştur.[298] Bu doğrultuda Tercüman, Türk Yurdu, Genç Kalemler, İslam Mecmuası,[299] Yeni Mecmua, Türk Derneği, Halka Doğru, Türk Sözü, Bilgi mecmuası[300] gibi birçok gazete ve dergiyi saymak mümkündür. Şunu da söylemek gerekir ki Türk basının fikirsel düzlemde birleşmesi, özgürlük ortamıyla beraber örgütlü, aksiyoner bir ulusal bilince sahip Ermeni, Rum, gibi gayrimüslim, kısmen Arap, Arnavut gibi Müslüman cemaatlerin, meşrutiyet ortamında takındıkları daha

---

[293] Gökalp'ın 1913-1914 yılları arasında Türk Yurdu Dergisinde yayımladığı makaleler serisi 1918'de "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" adıyla kitap olarak yayınlanmıştır. Bu başlığın ve de fikir dizisinin esin kaynağı Türkçülük akımı için önemli bir isim olan Rusya Türklerinden Hüseyinzade Ali'dir. Ziya Gökalp'in yakın arkadaşı olan Hüseyinzade 1907'de Bakü'de çıkarttığı Füyuzat adlı dergide "Türkleşmek İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak" başlıklı makale yayınlayarak Türkçülük düşüncesini sentezlemeye çalışmıştır. Hüseyinzade bu sloganla Türkleri "Türk yaşamını şiar edinmeye, Allah'a İslamın buyrukları doğrultusunda ibadet etmeye ve çağdaş Avrupa uygarlığını benimsemeye" çağırmıştır. Bkz. U. Heyd, a.g.e., s.173)

[294] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 526

[295] Kerem Ünüvar, "Ziya Gökalp", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (28-35), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s.30

[296] H. Bozarslan, a.g.e., s. 317

[297] 1868'de yayınlanan Terakki Gazetesi alt başlığında "Menafii Şarkiyye ve umur-ı düveliyyeye dair Türk Gazetesi" ibaresine yer vermiştir. Yine Abdülhamid döneminin ileri gelen gazeteleri Mizan ve İkdam'da "Türk Gazetesi" ifadesini gazete adlarının altında kullanmışlardır. Türk kelimesi de sık sık makale başlıklarına görülür olmuştur. D. Kushner, a.g.e., s.30-31

[298] B. Akgün ve H. Ş. Çalış, a.g.e., s.587-88

[299] B. Akgün ve H. Ş. Çalış, a.g.e., s.587-88

[300] Uygur Kocabaşoğlu, "İkinci Meşrutiyet'in Birinci Meşrutiyeti: Matbuat", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (221-236), Palet Yayınları, Konya: 2010, s. 229-230

ileri ulusal tavırdan da kaynaklanmıştır. Bu tavır aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin yaptığı devrimin sonuçlarına dönük kuşku duymasına da sebep olacaktır.[301] İmparatorluğu bir arada tutma kaygısıyla bel bağlanılan meşrutiyet yönetimi, beklenilen sonuçları doğurmamış, azınlıklar uluslaşma isteklerinden ve bağımsızlık düşüncelerinden vazgeçmemiş, Avrupa ülkeleri de bölücü emellerini sürdürmekten, iç işlere müdahale etme girişimlerinden geri durmamışlardır.

İttihat ve Terakki iktidarı açısından ideolojik anlamda ilk kırılma, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Habsburglar'ın Bosna Hersek'i işgal etmesi ile yaşanmıştı. Ancak bu kayıplar, Osmanlılık idealinden vazgeçirmemiştir.[302] Libya'nın İtalyanlarca işgali, Müslüman Arnavutların bağımsızlık amacıyla isyan etmesi, çıkan iki Balkan savaşı sonunda Osmanlı varlığının tamamen sona ermesi İttihat ve Terakki liderlerini Türkçülük konusun da alternatifsiz bırakacaktır. Gittikçe Anadolu'ya sıkışan[303] Osmanlı için artık ana mesele, kalan toprakları muhafaza etmeye kendini adayacak bir etnik çekirdek ihtiyacıdır. Bu çekirdek de Osmanlıyı kuran, yücelten, tümüyle Anadolu'da iskân olmuş Türklerdir.[304] Çok önceden yapılmış bu tespit, artık bir devlet görüşü, ideolojisi şeklinde açıktan savunulabilir duruma gelmiş, devletin tüm aygıtları bu düşünsel temelde yeniden biçimlenmiştir.[305] Ancak 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Osmanlı'nın yıkılması, Rusya'da Ekim devriminin gerçekleşmesi, Anadolu'nun can havliyle istiklal mücadelesine girişmesi, Türklerin birliği hedefini imkânsız hale getirmiştir. Revize edilmiş yeni milliyetçilik

[301] F. Georgion, **Osmanlı…,** s. 26

[302] İttihat ve Terakki yönetimi Osmanlıcılığı resmiyette sürdürmeye devam etmiş ancak Tanzimat döneminde olduğu gibi etnik, milliyet üstü bir muhtevadan arındırmaya da gayret göstermişti. Bkz. K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 596, Zira Türkçülük düşüncesinin önde gelen ideologları İttihat ve Terakki içerisinde oldukça etkin konumdaydılar. Türk olmayan Müslüman unsurların varlığı bu isimleri ve yönetici kadroları resmi bir etnik söylemi öne çıkartmalarını engelliyordu.

[303] Osmanlı Anadolu'ya doğru çekilmek zorunda kaldıkça doğal olarak Milliyetçilik, Türkçülük ideolojisi gelişim göstermiş ve organik bir karekter haline gelmiştir. Buna benzer diğer organik karakter de İslami siyaset bilinci olmuştur ki Anadolu da kalan ve Anadolu'ya göç yoluyla gelen tüm grupların etnik ortaklıktan ziyade din paydaşlığı söz konusudur. Dolayısıyla bir politikadan ziyade toplum bünyesinde tarihsel kök olarak var olan din kimliği belirgin bir özellik olmuştur. Cumhuriyet dönemi kurucu ideolojinin, organik olan Türkçülüğü alması, diğer organik karakter olan İslam'ı dışlaması büyük bir direnci, ayrışmayı, sonrasında da çatışmayı gündeme getirmiştir.

[304] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 595

[305] Bünyamin Aydın, "II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (43-72), Palet Yayınları, Konya: 2010, s.64

anlayışıyla tekrar formülize edilen Türkçülük akımı, Anadolu Türklerinin kurtuluşu ve yükselişi gayesiyle[306] Cumhuriyet Türkiye'sinin resmî ideolojisi haline gelecektir. Bu yeni biçimde din, yani İslam; dolayısıyla İslam'la iç içe şekillenmiş tarih yoktur. Zira bazı Türk milliyetçilerinin düşünce dünyasında düşman, yabancılardan ziyade iç aktörlerdir. Hanedan, dini düzen ve hatta dinin kendisi Türklüğün medeniyet yürüyüşünde başlıca engeldir. Milleti İstikbale hızlıca yürütmek, medeni dünyaya adım atmak, Avrupalılar nezdinde utanç kaynağına dönüşmüş "Osmanlı", "Türk", "Müslüman" imajından kurtulmak için Selçuklu ve Osmanlı'ya dayanan geçmişin inkârı politikası benimsenmiştir. [307] Batıcılık düşüncesi ile sentezlenecek olan bu milliyetçilik ideolojisi Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olarak belirginleşecektir.

1.2. Osmanlıdan Cumhuriyete Basın

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma hikayesi aynı zamanda basın alanında yaşadığı gelişimlerin de hikayesi olarak görülebilir. Skolastik döneminden çıkan ve o zamana kadar hiçbir toplumun yaşamadığı bir şekilde sosyal, siyasal, ekonomik dönüşümler yaşayan Batı'nın yakaladığı bu ivmenin Osmanlı yönetici ve aydın elitlerine olan etkilerini daha önceki bölümde fikirsel düzlemde anlatılmaya çalışıldı. Kurdakul'un "İmparatorluk tutkusu"[308] diye tanımladığı ve ayakta kalma, eski güce yeniden kavuşma hayalleriyle meşrulaşan bu Batı etkisi, Basın faaliyetlerinin de tetikleyicisi sayılmalıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere basın da tıpkı sosyal, siyasal alanlarda gerçekleştirilmeye çalışılan düşünsel, kurumsal dönüşümlerde olduğu gibi doğal dinamiklerinden, doğal aktörlerinde yoksun olarak suni/denetimli bir doğumun ürünüdür. Batı'da basının ortaya çıkış ve gelişim sürecine bakıldığında bu sunilik görülebilmektedir.

---

[306] M. Arai, a.g.e., s. 146

[307] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 568

[308] III. Selimden bu yana Batılılaşma hareketlerinin etkili aktörlerinin bilinçaltında yer alan mutlak düşünce "Osmanlı Hanedanı egemenliği altında devam edecek bir İmparatorluk Tutkusudur". Fikir akımları belli oranlarda ayrışsa da İmparatorluk tutkusunda müşterek hareket etmektedirler. Bu tutku Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam etmiştir. Cumhuriyet sonrasında kimi zaman gizli açık kendini hissettirmektedir. Bkz. Necdet Kurdakul, **Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1997, s. 6-7

Batı'da feodal-prekapitalist, yani geleneksel toplum yapısının kapitalist bir dönüşüm geçirmesi, yeni bir devlet formunun oluşumunu zorunlu kılmıştı. Ticaretle birlikte burjuva sınıfının gittikçe artan etkisi üniter bir devlet ihtiyacını doğuruyordu. Çünkü feodal beylerin de ortak olduğu siyasal irade, ticaretin yayılımı noktasında engellemelere gidebiliyordu. Bu nedenle, güçlenen tüccar sınıfı açısından ekonomik faaliyetlerin bütünleşik bir şekilde yürütülmesi, karşılaşabileceği belirsizliklerin ve engellemelerin ortadan kaldırılması, pazarın güvenliğinin sağlanması ve yabancı rekabet unsurlarına karşı korunulması, hayati öneme sahipti. Bunları sağlayabilecek bir merkezi devlet ve hukuk sisteminin egemen kılınması şart görünüyordu.[309]

Burjuva açısından iktidarın yeni biçimine kavuşturulması için geçilmesi gereken bir dizi aşama gerekmiştir. İlk olarak kralların feodal beyleri denetim altına alma çabalarına destek vererek gücün tek bir merkezde toplanmasına gayret göstermişlerdir. Merkezileşmenin sağladığı imkanlarla sermaye miktarları daha da büyüyecektir. Genişlemenin olgunlaştırdığı şartlar doğrultusunda bir sonraki adım, iktidardan pay talebi olmuştur. Pasif siyasetten aktif siyasete geçme anlamı taşıyan bu hareketlenmenin hedefinde, artık merkezi gücü elinde bulunduran Kral ve çevresindeki aristokrat kesim vardır. Nihayetinde, sermayenin artan bir şekilde büyümesi, iş bazında uzmanlaşma, farklı enerji türleriyle makinelerin üretim sürecine dahil olması sanayileşmeyi devrim aşamasına taşımış, kırsaldan koparak sanayi işletmelerinde istihdam olan geniş işçi kitlesi, toplumsal, siyasal dönüşümün yeni aktörü olarak, burjuva kesiminin yanında yerini almıştır. Gelinen noktada güçlenen ve dengeleri lehine çeviren burjuva sınıfı, işçi ve halk yığınlarının da desteğiyle krallıkların yıkılmasına, siyasal alanın yeniden biçimlendirilmesine önayak olmuştur.[310] Yeni bir maddi kültürün üzerine bina olacak olan[311] bu siyasal biçimleniş, yasama, yürütme yargı erklerinin ayrıldığı, farklı toplumsal kesimlerin kendilerini temsil olanağı bulduğu, kişi hak ve hürriyetlerinin güvence altına alındığı liberal demokratik sistemdir. Bireylere siyasal tercihleri doğrultusunda farklı siyasal

[309] A. Raşit Kaya, **İktidar Yumağı: Medya Sermaye Devlet**, İmge Kitabevi, İstanbul: 2009, s. 54
[310] A. R. Kaya, a.g.e., s. 55
[311] Fatma Müge Göçek, **Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Ayraç Yayınları, Ankara: 1999, s. 13-14

platformlarda mücadele imkânı da tanıyan ve temel ilkesini çoğulculuk olarak belirleyen[312] bu sistem içerisinde basın, dördüncü bir güç olarak gelişim göstermiştir.

Kuşkusuz basın; tek başına burjuva devriminin bir eseri olarak tanımlanamaz. Zira tarihçesi oldukça eskiye dayanır. 13. Yüzyılda ticari haber mektupları şeklinde görülen ilk ilkel örneklerinden sonra Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans, Reform hareketleri paralelinde gerçekleşen düşünsel dönüşümler, gazeteyi ve gazeteciliği de doğuracak bir yazınsal kültür atmosferini oluşturmuştu. Dinin doğası, Papanın ve Kilisenin gücü, işlevselliği gibi başlıklarla başlayan bu düşünsel dönüşüm süreci, aynı zamanda eleştirel bir halk düşüncesinin de gelişmesini sağlayacaktır. Bu, terim olarak kullanılmasa da kamuoyu[313] fikrinin oluşması ve halkın düşüncelerinin yavaş yavaş yönetim üzerinde etki etmeye başlaması anlamına gelmektedir.[314] Tabi ki haber ve bilginin önemli bir meta haline geldiği[315] böyle bir ortamda, kitle iletişimini sağlayacak, toplumsallaşma sürecini kolaylaştıracak, kanaatlerin oluşmasında ve aktarılmasında ihtiyaçlara cevap verebilecek bir araç gereksinimi duyulacaktır. Kısacası 17. yüzyıldan itibaren geleneksel üretim biçimlerinin çökmeye başlaması, yerleşik inanç sistemlerinin sorgulanır hale gelmesi, gücü artan burjuva kesimiyle birlikte genişleyen işçi sınıfının ortaya çıkması, geleneksel siyasi yapıların da yıkılmasını kaçınılmaz kılmış, yepyeni bir siyasi modeli gündeme getirmiştir. Daha önce tek bir kişi de yani krallarda toplanan yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin birbirinden ayrıştığı bu modelde, basın da toplum adına iktidarı denetleyen bir araç olarak dördüncü güç halini almıştır.[316]

Görüldüğü üzere Batı'da basın ve gazetecilik kavramı, 17. yüzyıldan itibaren toplumsal, ekonomik, siyasal ilişkiler çerçevesinde doğal bir oluşum süreci yaşamıştır. Burada şu yanılgıya düşülmemelidir; basın iktidarlardan ve güç yapılarından bağımsız,

---

[312] A. R. Kaya, a.g.e., s. 55

[313] Aydınlanma döneminin bir ürünü olan, 17. yüzyıl sonundan başlayarak 18. 19. yüzyıllarda liberal, demokratik siyaset felsefesinin içinde gelişen kamuoyu kavramı "Halkın kamuyu ilgilendiren konulara ilişkin kanılarının toplamı… Siyasal konular ve güncel olaylar hakkındaki tutumlarının anlatımı." Şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Erol Mutlu, **İletişim Sözlüğü,** Ütopya Yayınları, Ankara: 2017, s. 184

[314] Asa Briggs ve Peter Burke, **Medyanın Toplumsal Tarihi**, Çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul: 2004, s.95

[315] Murat Özgen, **Türkiye'de Basının Gelişimi ve Sorunları**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul: 2004, s. 4-5

[316] İsmet Bozdağ, **Basın Kurt mu Kuzumu?,** Emre Yayınları, İstanbul: 2006, s.24

salt halkın yanında duran bir bilgilendirme, kamuoyu oluşturma, denetleme aracı değildir. En azından bu yönü oldukça tartışmalıdır.[317] İfade edilmek istenen, değişimlere paralel olarak bir ihtiyacın ürünü olarak kavramsal anlamına kavuştuğudur. Yeni siyasal ve toplumsal ikliminde, meşrulaşan aktörlerle birlikte, doğal gelişim seyrini sürdürmüştür. Türk basını açısından değerlendirdiğimiz de ise başlangıçta belirttiğimiz gibi doğallıktan ziyade reaksiyoner olarak üstten biçimlendirmeye çalışılan, siyasal ve toplumsal modelin bir parçası olarak gelişmiştir. Yapay şekilde oluşturulmaya çalışılan bu iklimdeki burjuva, sermaye ve işçi sınıfı gibi ana unsurların eksikliği hem siyasetin hem de basın etkinliklerinin inorganik bir gelişim seyri izlemesine sebep olmuştur.

1.2.1. Türk Basının Kökleri: Denetimli Doğum

Osmanlı İmparatorluğu'nda basının gelişim seyrinin nereden ve nasıl başlatılacağı tartışmalı bir konudur. Zira çok uluslu yapısıyla çok geniş bir coğrafyada hüküm süren İmparatorluk içerisinde her bir gelişme farklı dinamikler içerebilmekte, yine bu dinamikler kimi yönlerden ayrışırken kimi yönlerden de iç içelikler sergileyebilmektedir. Dil, din, milliyet, kültür, bölge gibi unsurları bu bağlamda değerlendirebiliriz. Dolayısıyla bugünün ulus devleti Türkiye Cumhuriyeti'nden bakıldığında birçok konuda nirengi noktasının tespiti ya da kabulü karmaşıklaşabilmektedir. Basın ve yayıncılık konularını bu durumun en bariz örnekleri olarak gösterebiliriz.[318]

İmparatorluk bünyesinde basın faaliyetlerinin öncesinde bir kitap yayıncılığının geliştiği gözlenmektedir. Gazetelerin doğumu ve düşün hayatının gelişimi açısından elzem olan bu sürece kısaca göz attığımızda başlangıç tarihi 15. Yüzyılın sonlarına kadar götürülmektedir. İlk basılı kitaplar 1470 yıllarında Balkan toplumlarında görülmeye başlanır. 15-16. yüzyıllarda kitap yayıncılığı konusunda

[317] İ. Bozdağ a.g.e., s.19-20

[318] Mesela matbaanın Osmanlı coğrafyasında ilk görülmeye başlamasını mı yoksa ilk Türkler, Müslümanların kullanımını mı başlangıç olarak kabullenmeliyiz? Ya da yayınlanan ilk gazeteleri mi yoksa yayınlanan ilk Türk/Türkçe gazeteleri mi temel almalıyız? Bugünden, Osmanlı'nın mirasçısı ama etnik, kültürel bir ulus devlet psikolojisiyle bakıldığında biri edilgenliğin ikincisi etkenliğin temsili olarak okunabilmektedir.

oldukça gelişmiş, adeta yayıncılığın merkezi haline gelmiş Venedik'te, Yunan, Slav dillerinde basılan kitaplar Balkan halkları arasında yayılmaya, okunmaya başlanmıştır. Daha sonrasında bu bölgelerde matbaa etkinlikleri de görülecektir.[319]

Türkiye'nin bugünkü sınırlarında matbaanın kullanılmaya başlanması 1493 yılında, İspanya'dan göç eden Yahudiler vesilesi ile olacaktır. Önce İstanbul'da daha sonra da Selanik'te kurdukları matbaalarda yaklaşık elli kitap basmışlardır.[320] Matbaa ve kitap yayıncılığı konusunda gelişme gösteren bir diğer unsur Ermenilerdir. Venedik'te basım işini öğrenen Abgar Tokatetsi adındaki Ermeni, Patrikhanenin desteğiyle 1565 yılında İstanbul'da kurduğu matbaasında Ermenice olarak kitaplar yayınlamıştır. 18. Yüzyıla kadar bu matbaaların sayısı artmış ve dini kitapların yanında eğitici nitelikte kitaplarla önemli bir baskı oranına ulaşmışlardır.[321] Rumlar tarafından İstanbul'da kurulan ilk matbaa ise 1627 yılında faaliyete geçecektir. Rahip Nikodemos Meteksas tarafından Londra'dan getirtilen parçalarla kurulan matbaa, bir süre sonra Fransız Cizvitlerinin kışkırtmasıyla Yeniçeriler tarafından tahrip edilerek faaliyetleri sonlandırılacaktır. Rumlar, Cizvit cemiyetlerinin engellemelerine rağmen yayıncılık işini sürdürmüşler, kurdukları başka matbaalarla önemli bir yayın kapasitesine ulaşmışlardır. Gayrimüslim tebaanın kitap yayıncılığına gösterdikleri bu ilgi 18. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı coğrafyasında matbaa tekniği, dizgi, baskı ustalığı gibi konularda önemli bir birikimin oluşmasını sağlamıştır.[322]

Osmanlı coğrafyasında matbaa tekniğinin, kitap yayıncılığının gayrimüslimler aracılığıyla erken dönemlerden itibaren gelişmesine rağmen, Müslüman toplumda ve yönetici elit katında ilgi görmeye başlaması oldukça gecikmeli olmuştur. Bunun nedeni hakkında çok farklı sebepler ileri sürülmüştür. İlk sebep olarak taassupçu yaklaşım gösterilmektedir. Bu görüşe göre cahilleşen Ulema sınıfı, matbaanın ülkeye girmesine uzun süre engel olmuşlardır.[323] Osmanlı devletinde siyasal gücü elinde

[319] A. D. Jeltjakov,; **Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın**. Çev. Orhan Koloğlu. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979, s. 19
[320] A. B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu…,** s. 20
[321] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 19
[322] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 20
[323] A. B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu…,** s. 764

bulunduran üç kesimden birisi olan Ulema[324] hem entelektüel sınıfı hem de eğitim, kültür alanlarını kontrol ediyordu. Kendi nüfuzlarını zayıflatabileceği endişesi ile yeniliklere karşı kabul veya red noktasında bir farkındalık geliştiriyorlardı. Diğer yandan gayrimüslimleri ikinci sınıf gördükleri için de yeniliklerini kabullenmeyi acziyet olarak görüyorlar, yeni bir bilgi, kültür aracı olarak gelişen kitap yayıncılığından da dine ve kurallarına zarar vereceği endişesiyle korkuyorlardı. Bu korkuları nedeniyle matbaayı gavur icadı olduğu gerekçesi ile günah kategorisine almışlardı.[325] Bu görüşü belli oranda desteklemesi açısından 1560'ta Osmanlı İmparatorluğunda elçi olarak bulunan Busbecq'in ifadeleri ilginçtir. Ona göre; özellikle savaş sanatına ilişkin olan Avrupa'daki icat ve yeniliklere hiçbir yabancı topluluk Türkler kadar ilgi göstermemiş, iştahlı bir yararlanma yoluna gitmemiştir. Diğer yandan matbaa ve saat kulesi dikme konusunda Türkleri kimse yönlendiremez ve ikna edemez. Çünkü kutsal yazılar, kitaplar matbaada basıldıkları zaman özelliklerini kaybederler, saat kulesi ile de müezzinlerin otoritesi sarsılır, dini ritüeller zarar görür. Kısacası Osmanlı Müslüman ve yönetici sınıfı öteki olarak benimsediği Batı'ya karşı mücadelede işine yarayacak gelişmelere açık davranırken böyle bir faydasını görmediği matbaa gibi diğer gelişmelere ise kapalı bir tutum sergilemiştir.[326] Bir diğer yaygın görüş ise Osmanlı'da el yazmacılığının, hattatlık mesleğinin yaygın olduğu ve işlerini kaybetme korkusu yaşayan bu kitlenin matbaaya karşı çıktıklarıdır. Matbaanın yaygınlaştığı dönemde kalem ve divitlerini tabuta koyarak gösteri yaptıkları da söylenmektedir.[327] Ancak özellikle son yılarda bu görüşlere katılmayan, özellikle ulema sınıfını aklayan karşıt görüşler daha ön plana çıkmaktadır. Örneğin Berkes'e göre matbaanın kullanımına dönük ulemanın herhangi bir engelleyici girişimi, tavrı söz konusu değildir ve bu konuda iddia edilen delillerin hiçbirine rastlanmamıştır. Aksine Ulema ön açıcı bir tavır içerisinde olmuştur. Hattatların durumdan rahatsızlığı da engelleyici bir nitelik kazanmamıştır. Çünkü onların geçimini sağladıkları dini eserlerin matbaada basılmasına lüzum görülmemiştir ve asıl

[324] Diğer ikisi Saray (Padişah), Askeriye (Yeniçeri Ocağı)dır. Bkz. Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1994, s. 3
[325] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 21
[326] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1993, s. 42
[327] A. B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu…,** s. 20

çekindikleri konu Osmanlı lonca sistemine göre matbaacılığın beratlı bir meslek haline gelmesidir. Osmanlı yöneticilerini matbaa konuşunda alerjik yapan asıl konu, gayrimüslim cemaatler arasında din işlerinden kaynaklı sorunların siyasi sonuçlar doğurmaya başlamasıdır ki bu durumu matbaayla ilişkilendirmişlerdir.[328] İslam dinine ait eserlerin basımının istisna edilmesi de bu siyasi gerekçelerle açıklanabilir. Siyasal bir yönü bulunmadığı müddetçe kitapların basımına izin sorunu yaşanmamıştır. Yani; matbaanın gecikmesi ve yavaş gelişmesi bir din sorunu değildir. Daha çok, teknik, ekonomik, siyasal kaygıların yanı sıra okuyucu kitlesinin çok az olmasından kaynaklanmaktadır.[329]

Matbaanın gecikmesinde okuyucu eksikliği özellikle üzerinde durulan bir konudur. Ortaylı'ya göre; hurufat farklılığından kaynaklı baskı dizgi tekniklerinin uyarlanmasında yaşanan zorluklar da bir nebze geciktirici neden olarak görülse de asıl sebep dönemin Osmanlı toplumunda okuma alışkanlığı ve okunan kitap miktarının çok az olmasıdır. Bu talep eksikliğinden dolayı matbaa gelişememiştir. Dini ve yönetim baskısı iddia edildiği gibi başat bir unsur değildir. Okuyucu talebi olsa, kimi kitaplar Osmanlı'nın hemen yanı başında bulunan Venedik'te bastırılabilir ve rahatlıkla okuyucuya ulaşabilirdi.[330] Halk ihtiyaç olarak hissetmemiştir. En çok okunan kitapların toplam nüshalarının 150'yi geçmediği bir ortamda matbaayı getirip işletmek mümkün değildir.[331] Bu sadece Müslümanlar için geçerli bir sebep de değildir. Gayrimüslimler arasında da okuma oranları oldukça düşüktür. Kurdukları matbaalar sadece dini kitaplar bastığı için okur oranına pek etki etmemiştir. Bu etki gazetelerin yaygınlaşmasıyla görülecektir.[332] Benzer düşünceleri Gürkan'da paylaşmaktadır. Bir

---

[328] Avrupa ülkeleri kapitülasyonlardan kaynaklanan imtiyazlarını gayrimüslim tebaayı himaye etmek için kullanmışlar, oluşturdukları misyoner örgütler aracılığıyla kendilerine bağlı mezheplerin propagandalarını yapmışlardır. Özellikle Fransızların teşkilatlandırdığı Cizvit papazları açtıkları misyoner okulları ve kurdukları matbaalarla Katolik mezhebinin gayrimüslimler arasında etkili olmasını sağlamıştır. Sadece dini öğretilerle sınırlı kalmayan, iktisadi, ticari düşünceler de aşılayan bu propaganda çalışmaları, Rum ve Ermeni kiliselerini rahatsız etmiş, Osmanlı hükümetine tedbir alması için baskı uygulamaya başlamışlardır. Baskılar üzerine devlet, misyonerleri takibe alacak ve matbaalarını kapatacaktır. Bkz. C. Küçük, a.g.e., s. 377-378

[329] N. Berkes, a.g.e., s.57-61

[330] Ortaylı, İlber; **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitapçılık, İstanbul: 2007, s. 37

[331] İlber Ortaylı, "Menkıbeler", Suavi Aydın ve diğerleri**,** (Ed.), **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler** İçinde, (11-22), İmge Yayınları, Ankara: 2000, s. 19

[332] İ. Ortaylı, **Batılılaşma…,** s. 38

icadın gelişebilmesi için onu destekleyecek ekonomik fizibilitenin olması gerekmektedir. Osmanlı'da okur oranının düşük olması ve kitaba talebin olmayışı bu ekonomik şartı doğrudan ortadan kaldırmıştır. Matbaanın Çin'de bulunmasına, kullanılmasına rağmen orada değil de Avrupa'da gelişmesi bu sebeptendir. Çünkü o dönem kitap okuyan kitle Avrupa ve Japonya'da mevcuttur. Öyle iddia edildiği gibi dini baskı, ulemanın olumsuz tavrı, müstensihlerin[333] direnişi engel olmuş değildir. Söylenegeldiği gibi gayrimüslimler arasında da matbaanın benimsendiği tezi sorunludur. Osmanlı toplumunun genelinde kitap talep sorunu vardır ve bu sorun matbaanın gecikmesindeki ana nedendir. Şayet talep olmuş olsaydı Osmanlı devlet geleneğinde sıkça başvurulan "hile-i şer'iyye"[334] yoluyla önü açılırdı; direnilemezdi.[335] İlk matbaa girişiminin, padişaha sunulan raporlar sonrasında gerçekleştiği göz önüne alınırsa bu görüş daha da anlamlı hale gelmektedir.

Batı'da yaşanan gelişmelere dikkat kesilen Osmanlı devlet adamları, uluslararası ilişkileri geliştirmenin önemini kavramaya başlamışlardı. Özellikle III. Ahmet'in sultanlığında sadrazamlık görevini yürüten Nevşehirli İbrahim Paşa bu anlamda büyük çaba sarf edecektir. Zira Avrupa'yı yakından tanımak gerektiğine inanan ilk devlet adamıdır. Görevi başındayken İstanbul'da bulunan Batılı elçilerle yakın ilişkiler kurmuş, Osmanlı tarihinde ilk defa Avrupa'ya elçiler gönderilmesini sağlamıştır. 1719'da İbrahim Paşa Viyana'ya, 1720'de Yirmisekiz Mehmed Çelebi Paris'e, 1722'de Nişli Mehmed Ağa Moskova'ya elçi olarak görevlendirilmişlerdir. Askeri, ticari anlaşmalar yapacak bu elçilerin bir diğer görevi de Avrupa devletlerinin ordu gücü ve yönetim sistemleri başta olmak üzere kapsamlı raporlar hazırlamaktır.[336] Matbaanın Osmanlı devlet adamlarının gündemine girmesi de bu seyahatler sonrasında gerçekleşecektir. Paris'e giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi, 4 yıl kaldığı

---

[333] El yazması eserini el yazısıyla kopya eden kimse, Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (Çevrimiçi), https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 06.04.2020)

[334] Şekil bakımından hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muamele anlamında fıkıh terimi, İslam Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/hile-i-seriyye (Erişim Tarihi: 06.04.2020)

[335] Emrah Sefa Gürkan, Matbaa Osmanlı'ya Geç mi Geldi?, **Olmaz Öyle Saçma Tarih**!, Bölüm 7, (Çevrimiçi), 03.04.2020, https://www.youtube.com/watch?v=1bvDRXcUXT4

[336] Erhan Afyoncu, Avrupalılaşma Maceramız Böyle Başladı, **Sabah Gazetesi**, 27 Kasım 2016, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2016/11/27/avrupalilasma-maceramiz-boyle-basladi (Erişim Tarihi: 06.04.2020)

süre zarfında Fransa'nın devlet düzeni, sosyal yaşamı, bilimsel teknik ilerlemeleri, kültürel ortamları hakkında gözlemlerini bir rapor haline getirerek Padişaha sunmuştu. İşte bu rapor içerisinde, sekreteri olarak yanında bulunan ve kitap yayıncılığına büyük ilgi duyan oğlu Said Efendinin Paris matbaaları ve faydaları hakkındaki düşünceleri de yer almıştır.[337] Rapordan hemen sonra Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve Oğlu Said Çelebi basımevi kurma hazırlıklarına başlamışlar ve yanlarına da çok önceleri matbaa işine ilgi duymaya başlamış İbrahim Müteferrikayı alarak ortak etmişlerdir. İbrahim Müteferrika bir yandan matbaanın kurulumu için hazırlıklar yaparken bir yandan da basım sanatının gerekliliği ve faydaları üzerine bir rapor hazırlayarak sadrazam İbrahim Paşa'ya, şeyhülislam ve ulemaya sunmuştur. Raporda özetle matbaacılık konusunda geç kalınmasının Müslümanlara nasıl bir zarar verdiğinden, Avrupa karşısında geri kalmanın önemli bir nedeni olduğundan, kullanılmasıyla birlikte geleceğe dönük ne tür faydalar sağlayacağından bahsetmiştir. Kurulum için gerekli olan ferman ve fetva hiç bekletilmeden verilecektir. Hatta, şeyhülislam bazı kitapların basımı hakkında telkinlerde dahi bulunacaktır.[338] Bu izin sonrası ilk Türkçe basım yapacak matbaa, İbrahim Müteferrika ve Said Çelebi tarafından 1727'de İstanbul'da kurulmuştur.

Matbaanın kurulması hemen olmasa da zaman içerisinde yayıncılık faaliyetlerini geliştirmiştir. Özellikle gazete ve mecmua yayıncılığı hız kazanacak, devlet eliyle çıkartılan ilk gazete olan Takvim-i Vakayi Osmanlı'nın modernleşme serüveninde yeni bir dönemini başlatacaktır. 11 Kasım 1831 yılında yayınlanan ilk Türkçe gazete olma ünvanını da taşıyan[339] Takvim-i Vakayi, devrimci padişah II Mahmud'un[340] iradesiyle çıkmıştır. Gazetenin yayınlanması devletin modernleşme çizgisi ve birtakım amaçlarından bağımsız değildir. Sultan'ın yayın iznini içeren fermanında kullandığı "Bu hususun tanzimine bakılması çoktan beri emelimdi. Ancak

[337] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 22
[338] N. Berkes, a.g.e., s. 56-57
[339] İlk Türkçe gazete olarak Osmanlı'nın bir vilayeti olan Mısır'da Vali Mehmet Ali Paşa tarafından çıkartılan Vakayi Mısriye gazetesi kabul edilmektedir. Ancak 1828 yılında yayınlanan bu gazete hem dönemin valisinin bağımsız bir devlet gibi hareket etmesi hem de şu anki Türkiye Cumhuriyeti topraklarının dışında kalması nedeniyle Türk basın tarihinin başlangıcı olarak alınmamıştır.
[340] II. Mahmut, modernleşme konusunda attığı adımlardan dolayı Türklerin "Büyük Petrosu" olarak tanımlanmış, kimileri tarafından Osmanlı'nın aydın hükümdarlarından sayılarak devletteki reformcu kanadın sultanı olarak tahta oturmuştur. K. Karpat, **Elitler...,** s. 249

vakit ve mevsimi henüz gelmemiş olduğundan vaktine talikan sükûtu ihtiyar etmekte idim. Îşte, leh-ül-hamd, mevsim ve sırası gelip şer'i şerif ve nizama asla dokunur yeri olmadığından maada, Mülkçe pek çok faydaları olacağı dahi herkes tarafından kabul edilmiştir." şeklindeki ifadeleri bunu göstermektedir.[341] Çok daha öncesinde gazete yayınlama fikrini taşıdığını, uygun zamanı beklediğini belirten Sultan için fırsat, Ruslarla olan savaş halini sona erdiren 14 Eylül 1829 tarihli Edirne anlaşmasından sonra toplanan Islahat Meclislerinde doğacaktır. Devleti yeniden yapılandırma amacıyla bir araya gelen bu Islahat meclislerinde gazete konusu da gündeme gelmiş ve Islahatların bir parçası olarak yayınlanması karara bağlanmıştır.[342]

II. Mahmut'un gazete konusunda takındığı ciddiyetin arkasında birkaç neden olduğu ifade edilmektedir. İlki, merkezileşme ve modernleşmeye dönük politikalarının bir parçası olarak değerlendirmesidir. İkinci olarak, Yunanistan'ın bağımsızlığıyla sonuçlanan savaş sürecinde devletin iç ve dış kamuoyuna kendini anlatmada yetersiz kaldığını görmesi, yaşamasıdır. Üçüncü olarak da uzun süre mücadele halinde olduğu Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın 1828 yılından beri yayınlattırdığı Vakayi Mısriye gazetesine karşı alternatif bir gazete düşüncesidir.[343] Devletin gerileyişini durdurmak ve sosyal çalkantıların önüne geçmek için zamanı açısından oldukça radikal sayılabilecek adımlar atmayı göze alan bir sultan için kamuoyuna yönelik propaganda ihtiyacının hayati bir önem taşıdığı tartışmasızdır. Gazete'nin sadece Türkçe değil Fransızca, Arapça, Ermenice, Rumca gibi dillerde de yayınlanması ve gazeteyi çıkartan Vak'anüvist Esat Efendiye herkesin anlayacağı bir dil kullanılması konusunda yapılan ikaz,[344] bu gerçeği pekiştirmektedir. Ancak Takvim-i Vakayi'nin beklentileri karşıladığını söylemek güçtür. Günlük 5000 adet basılan, amaçlanan niteliği bir türlü kazanamayan gazete, doğum, ölüm, fermanlar, yapılan tayinler, bayramlar, tatiller gibi bilgileri yayınlamanın ötesine geçememiştir. Kısacası gazete, devletin Batılılaşma reformlarını fikirsel anlamda savunma, meşruiyet sağlama, kamuoyu ilgisi oluşturma

[341] Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul: 1973, s. 5
[342] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 6
[343] Nesimi Yazıcı, Takvim-i Vakayi, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: XXXIX, İstanbul: 2010, s. 490
[344] Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul: 2003, s.16

gibi işlevleri yerine getirememiştir.[345] İlk baskısı 5000 adet olan ve haftalık olarak yayınlanan gazete, bütün devlet kurumlarına, subaylara, taşra eşrafına ve elçiliklere dağıtılmıştır.[346] Buradan da anlaşıldığı gibi Takvim-i Vakayi bir toplumsal talep, ihtiyaç üzerinden hayata geçirilmemiştir. Devletin bir beka, bir ihtiyaç değerlendirmesi olarak doğmuştur. Yayınları tümüyle denetlendiği gibi çalışanları da memurdur. Bu başlangıç, Türk basınının sonraki tüm dönemlerini de etkileyecek bir karakter üretecektir.

Bekleneni veremeyen ve içerdiği resmi bilgilerden dolayı ilgi azalan Takvim-i Vakayi, zamanla bir resmî gazete niteliğine dönüşünce hükümet, devlet adına kamuoyu oluşturacak başka bir gazete arayışına girecektir.[347] Bu gazete, Takvim-i Vakayi gibi resmi değil bir İngiliz tarafından yayınlanan ve ilk özel Türkçe gazete olma özelliği de taşıyan Ceride-i Havadis'tir. Gazete'nin ilginç bir kuruluş hikayesi vardır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi koşulları göstermesi açısından da oldukça önemli olan bu hikâyeye göre İngiliz vatandaşı olan William Churchill adında biri, İstanbul Kadıköy civarında avlanırken bir çocuğun yaralanmasına neden olur. Galeyana gelen halk tarafından darp edilerek karakola teslim edilen Churchill, sorgulanarak nezarete konulur. Ancak İngiliz büyükelçi Ponsonby, kapitülasyonlara dayanarak suç işlese dahi bir İngiliz vatandaşının tutuklanamayacağını iddia eder ve hükümet üzerinde baskı kurmaya çalışır. Diğer Avrupa ülkelerinin de olaya müdahil olması nedeniyle işi daha da fazla büyütmek istemeyen Osmanlı devleti, Churchill'den özür dileyerek serbest bırakmış, tazminat olarak da pırlantalı nişan, zeytinyağı ihraç izni ve gazete yayımlama imtiyazı verilmiştir. Yaklaşık dört yıl imtiyazı elinde tutan Churchill, 1840 yılında Ceride-i Havadis gazetesini çıkartmaya karar verir. Gazetenin hurufatı, diğer malzemeleri ve musahhihleri Sultan Abdülmecid'in emriyle Takvimhâne idaresi tarafından tedarik edilir.[348] Bunun yanında ekonomik giderlerin karşılanabilmesi için her ay olmak üzere 7.000 kuruş da maaş bağlanır.[349] Bu yardımın

[345] İ. Bozdağ a.g.e., s.144
[346] H. Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere…,** s.16
[347] Orhan Koloğlu, **Osmanlı Dönemi Basının İçeriği**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul: 2010, s.18
[348] Ziyad Ebuzziya, "Ceride-i Havadis," **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: VII, İstanbul 1993, s. 406
[349] Hamza Çakır; Türkiye'de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, 2012, s. 49

arkasındaki neden, azınlık gazetelerinin çok gerisinde kalan Takvîm-i Vekāyi'den umudunu kesen Abdülmecid'in Ceride-i Havadis'i kamuoyu oluşturma adına yeni bir fırsat olarak değerlendirmek istemesidir.[350]

Yayınlanmaya başlayan gazetenin ilk üç sayısı ücretsiz olarak dağıtılır halka. Daha sonra ücretli hale gelen gazeteye talep beklenildiği gibi olmamıştır. Üç yılın sonunda ulaşabildiği tiraj 150'dir. Buna rağmen dönemin önemli yazarları Ahmet Zarifi, Ebuzziya Tevfik, Ahmet Rasim, Sadrazam Sait Paşa gibi isimler gazete de yer almışlardır. Bu isimlerin çoğunun devlet memuru olması dikkat çekicidir. Kırım savaşının patlak vermesiyle Churchill'in İngiliz gazeteleri adına cepheye gitmesiyle[351] gazetenin okunma ve satış oranları artmış, özel sayılar çıkartarak içeriklerini genişletmiştir.[352] Sayfalarında daha çok dış haberlere yer veren gazete ilk dış muhabir kullanma, ilave gazete çıkarma, tiyatro piyeslerinin tercümelerinin yayınlanması, hastalıklara ilişkin bilgiler, ansiklopedik malumatlar, ölüm ilanları, tefrika, okuyucu mektupları gibi birçok yeniliğe imza atmıştır.[353] Tüm bunlara rağmen Ceride-i Havadis ne devlet adına kamuoyu oluşturmada ne de halkın düşüncelerini yansıtarak yeni bir kamuoyu oluşturmada başarılı olabilmiştir. İlk Türkçe gazete olmasının dışında basın tarihi açısından derin bir iz bıraktığı söylenemese de[354] bürokrasiden bulduğu isimlerle oluşturduğu kadrosunun, ilk gerçek gazeteci kimlikli isimlere dönüştüğü de kabul edilen bir gerçektir.[355]

Türk basının temelini oluşturan bu iki gazete kuruluş süreçlerinden de anlaşıldığı üzere devletin içinde bulunduğu problemlere yönelik çözüm arayışlarının birer ürünü olarak varlık alanına çıkmışlardır. Okuma alışkanlıklarının düşüklüğü, yayıncılık, gazetecilik anlamında tecrübe eksikliği gibi hayati unsurlar, bu ilk

---

[350] Z. Ebuzziya, a.g.e., s. 406

[351] Ceride-i Havadis, Türk basın tarihinde hem yarı resmi niteliği hem de ilk Türkçe olma özelliği ile öne çıkmaktadır. Ancak Churchill'in bir İngiliz vatandaşı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kurdakul, Churchill hakkında "gerek İngiliz gerekse yerli gayrimüslim ticaret adamlarının oluşturdukları sosyetenin bir sözcüsü, ya da ajanı olarak, gerektiğinden çok manevra kabiliyetine sahip bir düşünür" ifadelerini kullanmaktadır. Bkz. N. Kurdakul, a.g.e., s. 90

[352] İ. Bozdağ a.g.e., s.145

[353] Z. Ebuzziya, a.g.e., s. 407

[354] İ. Bozdağ a.g.e., s.145

[355] Mardin, Şerif; Tanzimat ve Aydınlar, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985, s.47

girişimleri etkisiz kılmıştır. Hem okur-yazar ilgisi hem de basının gelişimi, özel teşebbüs gazetelerin yayınlanmaya başlamasıyla artış gösterecek, hızlanacaktır.

1.2.2. Siyasal Modernleşme Hikâyesi Başlarken: Tanzimat Dönemi ve Basın

Modernleşme girişimlerine paralel olarak devlet eliyle canlandırılmaya çalışılan basın ve yayıncılık faaliyetleri daha önce de ifade edildiği gibi uygun şartların eksikliği nedeniyle hedeflenen gelişmeleri gösterememişti. Var olan iklim, biri resmi Takvim-i Vakayi diğeri de yarı resmi Ceride-i Havadis olmak üzere iki gazeteyi ancak canlı tutmaya imkân vermişti. Bu iki gazete, devletin denetiminde, politikalarına uygun kamuoyu oluşturmak gayreti gütse de Tanzimat döneminde siyasal, sosyal, fikri, edebi gelişmelerin[356] alt yapısını kurmuşlardır. Adeta "Tanzimat dönemi yönetici ve düşünür kadrolarının oluşmasında okul görevi görmüşlerdir."[357]

Zaman içerisinde modern okullardan mezun olan, devlet hizmetinde görev almaya başlayan gençler, almış oldukları eğitimler paralelinde hem dünyada hem de İmparatorlukta yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik, bilimsel gelişmelere duyarlılık göstermeye başlamışlar, devletin kendi öncelik ve takvimine uygun yürütmeye çalıştığı modernleşme sürecine eleştirel bir yaklaşım içerisine girmişlerdi. Bu anlamda, düşüncelerin ifade edilebileceği ve Batı'da örneklerini takip ettikleri bağımsız bir gazetecilik etkinliğine ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı. Zira mevcut iki gazete, devletin kontrolündeydi. Eleştirel yeteneklerden yoksundu. Haliyle toplum adına, toplum yararına, ya da alternatif öneri ve görüşlere yönelik bir kamuoyu oluşturma imkânından yoksundular. Diğer yandan gayrimüslimler ve yabancı uyruklu gazeteler de kendi ulus çıkarları doğrultusunda hareket etmekteydiler. Hakimiyet-i Milli olarak kabul ettikleri Müslüman Türk toplumunun içinde bulunmuş olduğu bu

[356] Tanzimat Fermanı 1839 yılında okunmakla birlikte gerçek anlamda fikirisel altyapının oluşması, reformların sosyal ve siyasal planda sonuçlar vermeye başlaması, lehte aleyhte düşüncelerin karşılıklı ifade edilebilecek seviye ulaşması ve bu düşünceleri savunacak hem bürokratik hem de aydın kadroların yetişmesi 1960'ları bulmuştur. Bu nedenle Tanzimat Dönemi, özellikle basın açısından bu tarihlendirme sonrasında ele alınmaya çalışılmıştır.

[357] Orhan Koloğlu, Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985, s.71

sıkışmışlık halinin sona erdirilmesi gerektiği görüşü gençler arasında güçlendi ve bağımsız bir gazete fikri gittikçe olgunlaşmaya başladı.[358] Bu anlamda ilk girişim Agâh Efendi'den[359] gelecek ve Osmanlı Türk basını açısından bir dönüm noktasını ifade edecek olan Tercüman-ı Ahval Gazetesi, 21 Ekim 1860 yılında yayın hayatına başlayacaktır.

Takvim-i Vakayi'nin 1831, Ceride-i Havadis'in de 1840 yılında çıkmaya başladığı düşünülürse, ilk bağımsız fikir gazetesi olarak kabul edilen[360] Tercüman-ı Ahval'e gelene kadar geçen 30 yılda basının nasıl pasif bir olgunlaşma seyri izlediği anlaşılmaktadır. Gazetenin kurucusu Agâh Efendinin gazeteyi çıkarmak için yaptığı izin başvurusunda dile getirdiği gerekçe, bu pasifliğin nedenlerine dair ipuçları veriyor gibidir. Agah efendi başvurusunda yerli ve yabancı gayrimüslimlerin her dilde gazete çıkartabildiklerini, bu konuda her türlü özgürlükleri fazlasıyla kullandıklarını fakat Milltet-i Hakime olarak Müslüman Türklerin aynı özgürlüğe sahip bir gazetelerinin

[358] Günlük ve bağımsız gazete girişimlerinin arka planında, Tanzimat Fermanı ile başlayan Batılılaşma süreciyle ortaya çıkan yeni hukuk ve yurttaşlık bilinci vardır. 1960'lara gelinceye dek hem açılan modern okullardan mezun olan hem de yurt dışına eğitim için giden gençler geleneksel düşüncenin dışında daha sorgulayıcı bir karakter kazanmış, bunlar yeni dönemin kendine özgü aydın sınıfını oluşturmuşlardır. Sorunlu mevcudun değişmesini, köklü yeniliklerin, düzenlemelerin yapılmasını talep eden gençler, seslerini zamanın en etkili kitle iletişim aracı olan gazeteler yoluyla duyurmaya çalışmışlardır. Gazetelerin hem devlet tarafından hem de bu yeni genç aydın zümresi tarafından etkili bir kamuoyu oluşturma aracı olarak kullanılmak istenmesi, basını iktidar ve aydınlar arasındaki savaşın merkezi konumuna getirmiştir. Bkz. Gevgilili, Ali; **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi: Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 1990, s.41-42

[359] Asıl adı Yusuf Agâh Efendi olan ve İstanbul Sarıyer'de doğan Agâh Efendi, Yozgatlı Çapanzade ailesindendir. İlk tahsilini tamamladıktan sonra Galatasaray Tıbbiye-i Şahâne-i Adliyyenin hazırlık sınıflarına girmiştir. Yedi yıl devam etmesine rağmen bitiremeden ayrılmak zorunda kaldığı bu okuldan İngilizce, Fransızca ve İtalyanca dillerini öğrenmiştir. 1849 yılında Babıâli Tercüme Odasın'da memur olarak işe başlamıştır. 1853 yılında Paris elçilik kâtibi olarak görevlendirilmiş, üç yıl kaldıktan sonra başka bir görev için tekrar İstanbul'a dönmüştür. Birçok farklı görevde bulunan Agâh Efendi, 1860'ta Tercüman-ı Ahval'i çıkartmaya başlamıştır. Gazeteyi yayınlarken devlet memurluğu görevini de sürdürmüştür. Sayıştay üyesi iken Yeni Osmanlılar içinde yer aldığının anlaşılması üzerine görevden alınmıştır. Bunun üzerine gazetesini kapatarak 1897 yılında Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi diğer muhalif gazetecilerle birlikte yurt dışına kaçmıştır. Bkz. Yüce, Nuri; Âgâh Efendi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: I, 1988, s. 447, Agâh Efendi'nin Tercüman-ı Ahval Gazetesi'ni çıkartma gerekçesinde yaygın olarak Fransa'da bulunduğu yıllarda Fransız gazetelerinden etkilenmesi ve benzerini ülkesinde yayınlamak istemesi olarak gösterilir. Ancak bir sempozyum bildirisinde, kaynak belirtilmemekle birlikte Agah Efendi'nin Ceride-i Havadis'te çalışmış ve gazetecilik konusunda tecrübe kazanmış olduğu ifade edilmektedir. Bkz. E. Nezih Orhon ve Dimitra Dimitrakopoulou, Geç Osmanlı Dönemi Basını ve Dönemin Toplumsal Hayata Yansımaları: Dönemin İstanbul ve Selanik Gazeteciliği, **Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu (21-22 Ekim 2010)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul: 2010, s. 55 (Çevrimiçi) http://www.suatgezgin.com/yayinlar/Tercuman-i_Ahval_in_150._Yilinda_Istanbu.pdf Erişim Tarihi: 29.03.2022

[360] O. Koloğlu, **Osmanlı Dönemi…,** s. 62

bulunmadığını belirttikten sonra "parasını kendimiz ödeyerek, devletten yardım almadan, aynı özgürlüğü kullanmak istiyoruz" diyerek bağımsız bir gazete talebini ortaya koymuştur.[361] Buradaki vurgu; bağımsız bir gazete özgürlüğünün kullanılamamasının sebebinin devletin tutumu mu yoksa ekonomik yetersizlikler mi olduğunu pek açığa kavuşturmamaktadır. Zira, daha öncesinde özel teşebbüs olarak yayınlanan Ceride-i Havadis gazetesinin ekonomik sebeplerden dolayı devlete yakın durmaya çalıştığı bilinmekte ve başka da bir gazete girişimi bulunmamaktadır. Dolayısıyla devletin müdahaleci tutumuna bir örnek yok gibidir. Anlaşılan, Agâh Efendinin devletin alışkanlıkları gereği yayınlara müdahale edeceğine dair sezgileri vardır ve haksız da değildir. Verilen izin yazısında "Ceride-i Havâdis gibi -yani Bâbıâli'ye bağımlı- bir şey çıkacağından, sahibi de bendegân'dan[362] olduğuna göre sakıncası yoktur" ifadesi devletin başına buyruk bir gazete düşünmediğini ortaya koymaktadır.[363] Hem ekonomik yetersizlikler hem de devletin tavrına dönük tahminler, bağımsız gazete girişimlerini yavaşlatmış gibi görünmektedir.

Devletin bendegan olarak tanımladığı, kendi politikalarını destekleyeceğini düşünerek yayın izni verdiği Tercüman-ı Ahval, gazetenin bir diğer önemli ismi Şinasi'nin ilk sayıda kaleme aldığı baş yazısı ile bağımsız bir çizgi izleyeceğinin işaretini vermiştir. "Mâdem ki, hey'et-i ictimâ'iyyede yaşayan halk bunca vezâ'if-i kânûniyye ile mükelleftir; elbette kâlen ve kalemen kendi vatanının menâfı'ine dâ'ir beyân-ı efkâr etmeği cümle-i hukûk-ı müktesebesinden addeyler."[364] diyen Şinasi, birçok kanuni yükümlülüklerle sorumlu tutulmuş halkın, vatanın menfaatleri doğrultusunda kendi fikirlerini beyan etme hakkına da sahip olduğunu ifade ederek, devletten ziyade halkın düşüncelerinin öne çıkartılacağının vurgusunu yapmıştır. Diğer yandan, gerçek bir gazete formatı da vadediyordu Tercüman-ı Ahval. Avrupa gazetelerini örnek alacağı, gerçek anlamda fikir ve düşüncelerin tartışılacağı, iç ve dış haberlerle birlikte toplumun anlayabileceği sade bir dille faydalı konuların işleneceği

[361] O. Koloğlu, **Osmanlı Dönemi…,** s. 62
[362] Pâdişâha bağlı olanlara, pâdişâhın hizmetinde bulunan kimselere denir. Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) http://www.lugatim.com/s/bendegan (Erişim Tarihi:: 03.04.2020)
[363] O. Koloğlu, **Osmanlı Dönemi…,** s. 62-63
[364] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 293

bir gazete sözü veriliyordu.[365] Bu duruş, denetimli olarak doğan basının kendi ayakları üzerinde durma, bağımsız fikir yürütme ve düşünce ifade etme konusundaki ciddiyetini göstermenin yanında, izin başvurusunda ve ilk başyazıda takınılan sorgulayıcı tavır toplumsal düşün hareketinin nerelere evrileceğinin de işaretlerini vermekteydi.

Tercüman-ı Ahval, gerçekten de kendisinden önce yayınlanmaya başlayan iki gazeteden çok farklı bir yayın çizgisi izlemiş, politik duruşu, siyasete yaklaşımı ve içerik üretimindeki zenginleşme gayretleriyle dikkat çekici, öncü bir gazete niteliğine kavuşmuştu. Konulara yaklaşımında İktidarı öven, olaylara hükümet perspektifinden bakan bir yaklaşımdan ziyade eleştirel, sorgulayıcı ve beraberinde öneriler de getiren bir yayıncılık gayretindeydi. Tanzimat dönemi ile kavramsal olarak duyulmaya başlanan düşünce ve kanaatlerin açıklanma özgürlüğü, birey hak ve hukuk ilkeleri gibi fikirler, Tercüman-ı Ahval ile birlikte uygulanır ve kullanılır bir mahiyete kavuşuyordu. Birçok konuda fikir tartışmaları açıyor, devletin hantallığından, eğitim sistemindeki sorunlara, ülke maliyesinin kötü gidişatına kadar geniş bir alanda sorgulayıcı ama öneriler de içeren yazılara yer veriyordu. Diğer yandan içeride ve dışarıda gelişen önemli olaylara, piyasa ve borsa haberlerine, resmi haber ve duyurulara, doğum ölüm gibi istatistiklere, ilan ve reklam gibi türlere yer veren geniş bir içerik çerçevesi oluşturuyordu.[366] Gazetenin hassaten üzerinde durduğu, dilindeki, yani Türkçedeki sadelik de halkın gazeteyi okumasında, anlamasında, benimsemesinde güçlü bir etki oluşturmuştur. Bu aynı zamanda Osmanlı toplumunun okur-yazar olarak gelişmesinde, istatistiksel olarak artmasında da büyük rol oynamıştır.

Tercüman'ı Ahval gazetesinin yayınlandığı andan itibaren devletin denetimini reddettiği iddiası doğru olmakla birlikte, tümüyle iktidar muhalifi bir gazete olduğunu da söylemek mümkün değildir. Zira bu, kurucuları olan iki ismin; yani Agâh Efendi ve İbrahim Şinasi'nin sonradan ayrılmalarına da sebep olacak politik tavırlarından da anlaşılmaktadır. Agâh Efendi, döneminin diğer genç aydınlarına göre daha az politik

[365] O. Koloğlu, **Osmanlı Dönemi…,** s. 62-63
[366] Hamza Çakır, Tercümân-ı Ahvâl, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XL, İstanbul: 2011, s. 495-496

bir figürdür. Amacı, köklü bir toplumsal dönüşüm değildir. Avrupa'nın Osmanlı toplumu için faydalı olacağına inandığı yenilikleri getirmektir. Gazeteyi de bu yeniliklerden birisi olarak görmekte ve Avrupa'nın iyi bulduğu müesseselerinin yararlarını anlatmak için önemli bir araç olarak kullanmak istemektedir.[367] Bu nedenle yayınlarını ölçülü sürdürmeye çalışmış, saray ve hükümet çevrelerine yakın isimlerin gazetede yazmalarına müsaade etmişti.[368] Gazetenin kadrosunda yer alan ünlü isimlerin çoğu da aşırı ve kati Batıcılık taraftarı olmayan, Osmanlı toplum yapısını bozmadan, ihtiyaç olan yeniliklerin ikame edilmesini savunan kişilerdir.[369] Agâh Efendi, Tanzimat sonrası ilk muhalif gurup olan Yeni Osmanlılar cemiyetine katılmış olsa da bu fikirsel birliktelikten çok Ziya Paşa ile olan arkadaşlığından dolayıdır.[370] Zaten gazeteciliği diğer arkadaşları gibi ömrü boyunca yapmamış, Paris'e kaçtığı dönem de dahil 11 yıllık gazetecilik hayatından sonra yurda dönerek basından uzak bir hayat geçirmiştir.[371] Şinasi ise çok daha farklı bir siyasal perspektif içerisindedir. İdeal olanı Batı'da aramaktadır, Avrupa entelektüelliğini ve siyasal tecrübelerini daha yükseklerde görmektedir. Din ve siyaset konusunda realist bir tutuma sahiptir ve fikri anlamda, Osmanlı İslam geleneği ile uyuşmazlık içerisindedir. Zihnindeki model, Avrupa tarzı din ve devlet ayrışmasıydı. Osmanlı toplumunda bir kamuoyu fikri oluşturmayı da önemli bir amaç edinmişti.[372] Agâh Efendi ile birlikte kurduğu, başyazılarını kaleme aldığı Tercüman-ı Ahval Gazetesi'ndeki varlığı, 25. sayıya kadar sürecek, sonrasında yeni bir fikir gazetesi olarak Tasvir-i Efkâr adlı gazeteyi, 27 Haziran 1862 yılında çıkartmaya başlayacaktır.

Şinasi Efendi'nin kuruluşunda çok önemli katkılar sunduğu Tercüman-ı Ahval Gazetesi'nden 6 ay gibi kısa bir sürede neden ayrıldığı pek de bilinen bir konu değildir. Ancak ayrılığın arkasında özel nedenlerden çok düşünsel farklılıkların yattığı kesin

---

[367] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 288-289
[368] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 53
[369] İ. Bozdağ a.g.e., s.148
[370] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 52
[371] H. Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere…,** s.20
[372] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 306, Şinasi Osmanlı aydınları arasında Batılılaşmayı savunan ilk isimdir. Ortaya çıktığı döneme kadar Batılılaşma fikri resmi makamların reformlar adı altında bir dizi kurtuluş reçeteleri olarak şekillenmekteydi ve tümüyle devlet kontrolünde yürüyen bir süreçti. Şinasi ile modernleşmeyi savunanlar iki gruba ayrılmış, devlet hizmetinde bulunmakla birlikte devletin kontrol edemediği yeni bir aydın sınıfı doğmuştu. Bu aydınlar daha sonra Yeni Osmanlılar hareketini başlatacaklardır. Bkz. Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 286

görünmektedir.[373] Ayrılığı detaylıca sorgulayan Bozdağ'a göre Şinasi'nin ayrılışı sıradan bir olay değildir.[374] Ona göre Şinasi Tercüman-ı Ahval'e fazla yatırım yapmamış, siyasi kanaatlerini dışa vurmamış, sadece edebiyat üzerine yazılar neşretmiştir. Gazeteden ayrılması üzerine de Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkartmaya başlamıştır. Ona göre ilk sayıda kaleme aldığı ve gazetenin amacını açıkladığı başyazı, fikri ayrışmayı ortaya koyar niteliktedir. Özetle "Havadis vermek; halka, kendi yararlarına düşünmeyi ve kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmektir" şeklinde açıkladığı bu amaç, Tercüman-ı Ahval kadrosu ile ayrıştıkları noktadır. Zira Agâh Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Mehmet Şerif Bey, Hasan Suphi Efendi gibi önemli isimler, Şinasi'nin aksine Batıya rezervli yaklaşıyorlar, tüm kurum ve kültürleriyle benimsemekten ziyade işe yarayacak yenilikleri, kurumları, Osmanlı toplum yapısını bozmayacak şekilde[375] almak gerektiğini savunuyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla; Tercüman-ı Ahval-in kuruluşunda büyük katkısı olan Şinasi gazetenin kadrosunu oluştururken[376] kendi fikirleri doğrultusunda hareket edeceklerini öngörmüş, ancak

[373] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 53, Ayrılığı arkadaşlar arasındaki karakter farklılıklarına yoranlar da vardır. Şinasi birçok konuda aşırı titiz ve tahammülsüzdür. Ancak soğukkanlı ve düşündüklerini hemen dışa vurmayan bir kişiliği vardır. Kararlarında kati ve istikrarlıdır. İnandıklarından geri adım atmaz. Gazeteyi bir okul gibi görmüş ve okuyucusunu kendi yetiştirmek istemiştir. Devlet memurluğuna mesafelidir ve yayıncılığı benimsemiştir. Agah Efendi ise atak, sinirli, kavgacı, tez canlı, hatta ihtiraslı bir kişiliktedir. Bkz. Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul: 1988, s. 212

[374] Bozdağ'a göre fakir bir aileden gelen ve ekonomik durumu iyi olmadığı bilinen Şinasi'nin Cihangir semtinde bir ev alması, üst katını ikamet için kullanırken alt katında da matbaa kurarak gazete çıkartmaya başlaması ilginçtir. Dönemin bütün gazeteleri saraydan yardım görerek ayakta durmaya çalışırken, sarayın desteğini reddeden ve hiçbir kaynaktan yardım almayan Şinasi'nin sermaye ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı merak konusudur. Çünkü aldığı ev gözde bir semtte, konak sayılabilecek nitelikte, oldukça pahalıdır. Gazeteyi çıkarttığı matbaa ziyadesiyle moderndir. Özel döküm, kalıp gerektiren Osmanlı harfleri Avrupa'dan tedarik edilmiş ve ihtiyaç olunan kâğıtlar stoklanmıştır. Tüm bunlar için güçlü bir sermayeye ihtiyaç vardır. Bozdağ bu kaynağın yabancı ülkelerden geldiğini ima etmektedir. Ona göre Tasfir-i Efkar'ın yayın çizgisi, siyasi duruşu ve topluma bakışı İngiliz, Fransız sefaretlerinin Osmanlıya bakışıyla paralellik göstermektedir. Osmanlı kültürü ve toplumsal yapısı küçümsenirken Avrupa'nın bireyciliğe dayanan kültürü yüceltilmektedir. Bkz. İ. Bozdağ a.g.e., s.147, Yazıcı ise Tasvîr-i Efkâr'ın çıkartılmasında Courrier d'orient gazetesinin sahibi Giampietri'nin, Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın ve Şehzade Murad'ın maddî destekleri olduğuna yönelik söylentilere dikkat çeker. Bkz. N. Yazıcı, a.g.e., s. 138

[375] Örneğin Ahmet Vefik Paşa, hayranı olduğu Batılı yazarların eserlerini doğrudan doğruya Türkçeye çevirmemiş, Osmanlı toplumuna uyarlayarak okuyuculara sunmuştur. Molyer'den uyarladığı oyunlar buna örnektir.

[376] Tercüman-ı Ahval'in aslında Şinasi tarafından çıkartıldığını, kendisine imtiyaz hakkı verilmediği için Agah Efendi üzerinden yayına başlandığını ileri süren görüşler vardır. Bkz. H. Tanpınar, a.g.e., s.212, Mardin'de Şinasi'nin biyoğrafisini yazdığı bölümde "…Âgâh Efendi ile işbirliği ederek, kendisinin sahibi olduğu ilk özel Türkçe gazeteyi yayımlamaya başladı." şeklindeki ifadesiyle bilgiyi güçlendirmektedir. Bkz. Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 283, Agah Efendi'de Şinasi'nin gazete

yanıldığını anlayınca yeni bir gazete ihtiyacını hissetmiştir. Tasvir-i Efkâr'ın Türk basın tarihine gözlerini açması bu sebeptendir.[377] Düşüncelerdeki bu farklılık, Cumhuriyet sonrası "büyük ayrışma" olarak niteleyeceğimiz keskin mücadelenin ilk izlerinden biri olarak görülebilir. Zira günümüze kadar gelen tartışmanın temelinde ne kadar ve nasıl Batılı olacağız sorusunun tedirginliği yatmaktadır. Batıcılığa yaklaşım açısından bakıldığında Tasvir-i Efkâr günümüze kadar gelen Cumhuriyet basının prototipi sayılırsa Tercüman-ı Ahval de günümüz muhafazakâr basının bir prototipi olarak kabul edilebilir.

Tasvir-i Efkâr her yönüyle Türk fikir dünyası, basını açısından farklı bir gazete olmuştur. Her şeyden önce dilde takip ettiği sadeleşme politikasıyla aydın halk irtibatını sağlarken, Türkçe'ye prestij kazandırmış, okur kitlesini artırmış, yeni edebi ve siyasal düşüncelerin tartışıldığı ortamıyla Batılı kavramlarla düşünen, saray iradesinden bağımsız bir aydın sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu sınıf aracılığıyla Türk kültür ve edebiyatının Batılı fikirler doğrultusunda yeniden biçimlenmesine katkıda bulunmuştur. Bilim ve eğitim konularını Batılı perspektiften ele alarak ısrarla üzerinde durmuş, eksiklikler noktasında ısrarlı eleştiriler yöneltmiş, çözüm önerilerinde bulunmuştur. Padişahlara övgüyü reddederken kamuoyu fikrinin savunucusu olarak sayfalarında okuyucu mektuplarına, sıradan insanların düşüncelerini ifade etmelerine imkân vermiştir. O güne kadar devletin ilgili ve yetkili kurumlarının dışında gündem olmayan mali reformlar, eğitim politikaları, dış politika gibi konularla beraber milliyet, meşrutiyet, parlamenter sistem gibi kavramları halkın gündemine taşımıştır.[378] Baskı tekniğinden, içerik çeşitliliğine, sade dilinden cesur politik duruşuna kadar kendinden önceki gazetelerden farklılaşan Tasvir-i Efkâr, kısa süre sonra 24 000 satış rakamına ulaşarak geniş bir okuyucu kitlesine kavuşmuştur.[379]

çıkartma konusundaki etkisini Tercüman-ı Ahvâl'in ilk sayısında kaleme aldığı "İhtar" başlıklı yazısında ifade etmiş, Şinasi'nin kendisini söz ve fiili yardımlarıyla gazete çıkartmaya teşvik ettiğini belirtmiştir. Bkz. Salih Erol, "Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt: V, Sayı 2, 2019, s. 280, 27. Dipnot

[377] İ. Bozdağ a.g.e., s.148-149

[378] F. Mehmet Yanardağ, Tanzimat Dönemi Fikir Gazeteciliğinin Önemli İsmi Tasvir-i Efkâr ve Toplumsal Değişime Katkısı, **Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu (21-22 Ekim 2010)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul: 2010, s. 3-6

[379] O. Koloğlu, **Osmanlı Basını…,** s. S.77

Bir devlet girişimi olarak başlayabilen ve devletin gözettiği hedeflere hizmet edecek bir araç olarak tanımlanan gazetecilik faaliyetlerinin, kısmen Tercüman-ı Ahval, daha güçlü olarak da Tasvir-i Efkar ile sorgulayıcı, muhalif bir etkinlik içerisine girmesi, halk nezdinde devlete karşı bir kamuoyu oluşturma belirtileri, saray ve hükümet çevrelerinde rahatsızlığa neden olmuştur.[380] Gazete çıkarma izni talep ederken devlete itaat edeceklerini ve devletin aleyhinde herhangi bir yayın yapmayacaklarını taahhüt eden bu iki gazetenin,[381] merkezi hükümetin uyguladığı politikaları eleştirel tutum içerisine girmeleri, hükümeti basının sınırlarını çizme konusunda harekete geçirecektir. İlk olarak yerel ve yabancı basını denetleme amacıyla 1862 yılında Matbuat Müdürlüğü kurulacak,[382] çok geçmeden gazetecilik faaliyetlerini doğrudan düzenleyen 1864 Matbuat Nizamnamesi yürürlüğe girecektir.[383] Nizamname, Fransa İmparatoru III Napolyon'un 1852 yılında hazırlattığı ve basını sıkı bir şekilde kontrol etmeyi amaçladığı Fransız Basın Yasası'ndan çevrilmiştir.[384] Devlet, gazetelere belli taahhütler karşılığında ruhsatname vermekteydi ancak suç teşkil eden yayınlara dair ayrıntılı, ceza hükümleri içeren bir yasa ortada yoktu. Bu yasa ile dinamikleşen, kontrol dışı hareket etmeye başlayan basın alanı,

---

[380] Aslında dönemin iki önemli devlet adamı olan Fuat ve Ali paşalar modernleşme doğrultusunda temsili müesseselerin oluşturulmasına bütünüyle karşı değillerdi. İmparatorluğun yapısı gereği milli temsillerden ziyade mahalli nitelikli temsil organlarının gelişmesini öngörüyorlar, her vilayette seçilmiş temsilcilerden oluşan vilayet meclisleriyle, Osmanlı halkını ileride kendi kendini yönetebilecek bir olgunluğa kavuşturmayı planlıyorlardı. Zira dönem koşullarında halkın kendi geleceğini belirleyebilecek kapasiteden yoksun olduklarına inanıyorlardı ve bu niteliklerin ancak zamanla kazandırılabileceğini düşünüyorlardı. Bkz. Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 235, ancak başta Şinasi olmak üzere Batı siyasal kavramlarıyla tanışmış genç aydınlar farklı düşünüyorlardı. Ayrıca bu tavır sadece Osmanlı yönetici elitinin bir kanaati olarak kalmamış Cumhuriyet dönemi yönetici elitlerinde de benzer düşünce hâkim olmuştur. Bkz. Hasan Ünder, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** içinde, (138-155), İletişim Yayınları, İstanbul: 2009, s. 142

[381] Hamza Çakır, "II, Meşrutiyete Kadar Osmanlıda Basın-İktidar ilişkileri", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,** Sayı: 11, 2012, s. 100-101

[382] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 62

[383] Bu Nizamname Gazetecilik faaliyetlerini düzenleyen ilk yasa metni olmakla birlikte daha öncesinde yürürlüğe giren ve dolaylı olarak gazetecilik alanını da etkileyen 1857'de hazırlanmış Matbaa Nizamnamesi vardır. Bu Nizamnamenin amacı hem İstanbul hem de taşrada bulunan matbaalarda keyfi olarak basılabilecek kitap ve gazetelerin önüne geçmek ve matbaaları bir düzene koymaktır. 10 maddeden oluşan bu nizamname Osmanlı basım tarihi açısından ilk düzenleyici metin olarak kabul edilir. Yasaya göre matbaa açmak isteyenlerin talebi incelenecek, kitap ve risale bastırmak isteyenlerin eserleri incelendikten ve devlete, mülke zararlı olmadığı anlaşıldıktan sonra basımı için resmi bir izin belgesi verilecektir. Daha geniş bilgi için Bkz. Ayhan Ceylan, Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876), **Türk Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 2006, s.147

[384] M. Özgen; a.g.e., s. 14

detaylı bir şekilde denetim altına alınmak istenmiştir. Genel hükümler ve ceza hükümleri olmak üzere iki bölümden oluşan nizamname, 35 maddeden oluşuyor ve birçok durumda cezai işlemler içeriyordu. Ruhsatsız, imzasız gazete çıkartmak, imzalı nüshayı ilgili merciye teslim etmemek, resmi yazıları yayınlamamak, cevap hakkını kullandırtmamak, devletin iç güvenlik ve asayişini tehlikeye düşürecek suçların işlenmesinde tahrik edici rol oynamak ceza kapsamına alınıyordu. Yine, adap ve ahlaka aykırı yayın yaparak dinleri ve mezhepleri, padişah ve ailesini dost devletlerin hükümdarlarını, meclis, mahkeme ve devlet tarafından oluşturulacak heyetleri, devlet memurlarını, yabancı diplomatları ve halkı küçük düşürmek suç teşkil ediyor, uymayanlara çeşitli cezalar öngörülüyordu. Nizamnamede ayrıca, padişah ve bazı üst düzey mercilere karşı işlenecek suçlarda, hükümete kapatma yetkisi de yer alıyordu.[385]

İmparatorluğun içinde bulunduğu buhranlı durum ve yaşanmaya devam eden askeri, politik kayıplar, aydınlar ve bürokrasi içerisinde ihtilal, suikast gibi radikal çözüm girişimlerini doğuruyordu. Bunlardan birisi olarak meydana gelen ve Sadrazam Ali Paşa'yı hedef alan suikast girişimi sonrası Şinasi, ülkeyi terk ederek Fransa'ya kaçacak, Tasvir-i Efkâr'ın başına Namık Kemal geçecektir. Başlarda Namık Kemal oldukça itidalli bir çizgi izlemiş ve hükümetle arasını samimi tutmaya çalışmıştır. Ali Paşa da Namık Kemal'in satır aralarına yerleştirdiği politik imalara karşı toleranslıdır. [386] Ancak bu uzlaşı fazla uzun sürmeyecektir.

Namık Kemal ile Tasvir-i Efkâr, dış gelişmelere daha fazla odaklanmaya başlamıştır. Savaş metotları, Avrupa güç dengesi gibi konular üzerine derinlikli makaleler ile Avrupa devletlerinin Osmanlı dış işlerine karışmasını ele alan yazılar

[385] A. Ceylan, a.g.e., s. 151, Koloğlu'na göre Nizamname basın için ciddi bir problem olan ön sansürü kaldırmasıyla Osmanlı basın rejimini uygar ülkeler düzeyine çıkartmıştır. Yine hükümetin basın suçlarına yönelik kendiliğinden ve keyfi cezalandırma yetkisini kaldırarak bu suçlara bakacak Meclis-i Ahkam-ı Adliye adında bir mahkeme ihdas edilmesini sağlamıştır. Yabancı basının kapitilasyonları kullanarak sorumsuzca yayın yapmasına da sınırlamalar getirmiştir. Bu nedenledir ki nizamnameyi Türkçe basın olumlu karşılamış ve Tercüman-ı Ahval gazetesinde bir teşekkür yazısı dahi kaleme alınmıştır. Bkz: Koloğlu, Orhan; Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985, s.79-80 Ancak bu ılımlı niteliğine rağmen nizamnamenin yürürlüğe girmesiyle ciddi bir probleminin olduğu anlaşılacaktır. Nizamnamede gazeteciler ve gazete sahiplerinin idarenin keyfi uygulamalarına karşı kendilerini nasıl savunacakları ve temyize nasıl gideceklerine dair hiçbir hüküm bulunmamaktadır. Daha sonra gerçekleşecek kapatma cezalarında bu problemle ciddi anlamda yüzleşilecektir. Bkz. A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 53

[386] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 35-36

kaleme almıştır. Ancak bu yazılar yorumsuz, saldırgan olmayan bir üsluptadır. Uyum fazla uzun sürmeyecektir. İlk kriz, Namık Kemal'in, Rumların kahvehanelerinde Türklerin yok edilmesini konu alan şarkılar söylediğini iddia eden makalesiyle çıkacaktır. Ancak, Zaptiye Nezaretinin olayı tekzip etmesi ve bu tekzibin Namık Kemal tarafından gazetede yayınlanmasıyla kriz aşılmıştır. Fakat bu gelişme, devlet ve basın arasında yaşanmaya başlayacak yıpratıcı sürecin ilk işaretidir.[387]

Devlet ve gazeteler arasındaki gerilim artarken, 1866 yılında Türk basın tarihi açısından bir diğer önemli gazete Muhbir yayın hayatına başlayacaktır. Filip Efendi'nin sahibi olduğu ve Ali Suavi'nin yönetiminde yayınlanmaya başlayan Muhbir, Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr'a göre çok daha sert muhalefet yapan bir gazete olacaktır.[388] Muhbir'in çıkmaya başladığı zamanlar Osmanlı İmparatorluğu, Girit isyanı, Sırp sorunu gibi çetrefilli dış sorunlarla ve içeride bozulan ekonomi, artan dış borç yükü gibi kronikleşmiş problemlerle boğuşmaktadır. Diğer taraftan Mısır Hidivliği'nin veraset usulünün değiştirilmesi ve varisler arasındaki çekişme de iç politikaya yansımaktadır. Tüm bu gelişmeler, aydınlar tarafından gazetelerde tartışılmaktadır. Özellikle Girit isyanının oluşturduğu etki, Namık Kemal ve Ali Suavi'de milliyetçi tepkilere dönüşmüş, Tasvir-i Efkâr ve Muhbir'in sayfalarında üsluplar iyice sertleşmiştir. Yazılar halkın kafasını kurcalarken, hükümete güveni sarsmış, beraberinde hükümetin de basına karşı rahatsızlığını artırmıştır.[389] 1867 yılında yayınlanan ve gazetelere ciddi yaptırımlar getiren "Kararname-i Ali"[390] bu süreçte yürürlüğe girecektir.

Girit isyanı ve hükümetin isyanla beraber İngiltere, Fransa, Rusya karşısında sergilediği çaresizlik, gazetelerin ılımlı ve çekingen tutumunu üzerlerinden atmalarına sebep olmuştur. Başkentin iki Türkçe gazetesi olan Namık Kemal yönetimindeki Tasvir-i Efkâr ve Ali Suavi yönetimindeki Muhbir, hükümetten bağımsız bir şekilde ve görülmedik bir biçimde Girit'i savunmak adına inisiyatif geliştirmeye başlamışlardır. Muhbir, Rum milisler tarafından göç etmeye zorlanan, evlerinden

[387] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 36
[388] O. Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze…,** s.35
[389] A. B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu…,** s. 73
[390] Kararname Sadrazam Ali Paşa tarafından hazırlandığı içi "Kararname-i Ali" olarak adlandırılmıştır.

çıkarılan Giritli Müslümanlar için yardım kampanyası başlatacaktır. Girişim büyük yankı uyandırmış, Muhbir'e önemli bir prestij kazandırmıştır.[391] Muhbir daha da sertleşen bir yayın politikası izleyecektir. Hükümetin Belgrat kalesini Sırbistan'a terk etmesini hesap sorar bir tarzda eleştirir. Bunun üzerine Muhbir, hükümet tarafından bir ay süreyle kapatılacak, Ali Suavi'de Kastamonu'ya sürgüne gönderilecektir.[392] Muhbirin kapatılmasına bir tepki olarak ertesi gün Namık Kemal, Tasvir-i Efkar'da kapatma emrini ve altına kendi düşüncelerini de yazarak Filip Efendinin kapatmaya karşı hazırladığı protesto metnini yayınlayacaktır.[393] Aynı sayıda Girit ile ilgili Avrupa devletlerinin müdahalelerine karşı çıkılan bir makale de yer almıştır. Gazetelerin inisiyatif alan bu tavırları hükümeti önlem almaya dönük harekete geçirecektir. Sıkı kurallar içeren Kararname-i Ali adıyla hazırlanan yeni basın yasası yürürlüğe sokulmuştur. Kanunun ilk icraatlarında birisi Tasvir-i Efkar'ı bir aylık süreyle kapatmak olmuştur.[394] Ziya Paşa Kıbrıs Mutasarrıflığı'na, Namık Kemal'de rütbesi yükseltilerek Erzurum Vali Yardımcılığı'na tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır.[395] Ancak ne Ziya Paşa ne de Namık Kemal tayin oldukları yerlere gitmeyecekler, Mustafa Fazıl Paşa'nın kendilerine sunduğu teklifi kabul ederek, Ali Suavi ve Agâh Efendi ile birlikte Paris'e kaçacaklardır.[396]

Kararname-i Ali, aslında hükümetin kendisine karşı oluşan Yeni Osmanlı cemiyetinin keskin muhalefetine karşı bir savunma; alışık olunmayan; başına buyruk yayıncılık anlayışının kontrol altına alınması girişimidir.[397] Başlardaki pasif, edilgen

---

[391] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 34

[392] Hüseyin Çelik, **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1993, s.10, Tanpınar'a göre Muhbirin kapatılmasına ve Kararname-i Ali'nin yayınlanmasına neden olan asıl mesele Ali Suavi'nin Mısır Valisi'nin yeni taleplerini içeren makalesidir. Bkz. H. Tanpınar, a.g.e., s.225

[393] Filip Efendi'nin protesto metni ve Namık Kemal'in düşüncelerini ifade ettiği metnin tamamı için Bkz. Tevfik Ebuzziya, Yeni Osmanlılar Tarihi, Yay. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul: 1973, s. 54-55

[394] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 36

[395] A. Kabacalı, **Türk Basınında…,** s. 21

[396] T. Ebuzziya, a.g.e., s. 63

[397] Kararnameye göre kimi gazeteler milli bir matbuatta olması gereken prensiplerin dışında hareket ediyorlardı ve bu gazetelerin kanun ile kapatılması icap ediyordu. Kararnamenin ikaz metnine bakıldığında devletin gazetelerden yürüttüğü siyasete dair beklentileri vardı. Ancak gazeteler devletin nazarında ifrat ve tefrit sınırlarında şuursuzca hareket etmekte, yaşadıkları, tahsil imkânı buldukları ülkelerini savunmaları gerekirken tam tersi olarak fesada alet olarak, yalan yanlış haberler yayınlayarak toplumun huzurunu bozmaktaydılar. Orijinal metin de dahil bkz. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 1943, s. 24-25.

basın gitmiş yerine Şinasi'nin temellerini attığı, Yeni Osmanlı Cemiyeti[398] adlı genç aydın grubunun etkinlik gösterdiği etkili basın gelmiştir. Kararnamenin sıkı sansür öngören içeriği, basın muhalefetinin nasıl bir güç haline geldiğinin göstergesidir adeta. Kararnamede; çeşitli dillerde yayınlanan gazetelerin kullandıkları üslup ve takip ettiklerin çizgilerin ülkenin menfaatlerine aykırı olduğu, düşman ülkelerin planlarına alet olunarak devlet esaslarına zarar verecek tarzda haber ve fikirlerin yayıldığı belirtiliyordu. Yalan haber üzerinden halkın kafasının karıştırılmasına ve halk arasında düşmanlık çıkarılmasına engel olmanın hükümetin görevi olduğu vurgulandıktan sonra asayiş ve düzenin korunması, ihlal eden gazetelerin bu eylemlerinin önlenmesi ve zorlayıcı birtakım tedbirlerin alınmasının karara bağlandığı bildiriliyordu.[399] Gazeteler için bu karar büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Ebuzziya Tevfik'in ifadesiyle "felce sebep olan bir hastalık" gibidir ve böylesi bir sansürden sonra artık düşünce üretmenin hiçbir anlamı yoktur.[400] Devletin gücünü, özgürlüğün sınırlarını, düşüncelerin ölçüsünü hatırlatmaya, alanı yeniden tahkim etmeye yönelik kararnamedeki bu keskinlik, genç gazetecilerin Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris davetini hiç düşünmeden kabul etmelerine de sebep olacaktır.[401]

Kararname-i Ali'nin çıkartılmasındaki psikolojik arka plan, genel manada hükümet ve saray çevresinde basının dinamikleşmekten çok radikalleşmeye doğru gittiğine dair oluşan inançtı. Zira toplumun kazandığı dinamizmin yeterli olduğunu, daha öte değişikliklere gerek olmadığını, ya da yeni değişiklikler için uygun şartların henüz oluşmadığını düşünüyorlardı.[402] Diğer taraftan örgütlü bir muhalefet haline

Kararnamenin özünden de anlaşıldığı gibi denetimli doğan ve doğumundan itibaren kendisine biçilen misyonu yerine getirmesi beklenilen basına, görevi ve çizgileri hatırlatılmaktadır. Sonraki bölümlerde işleneceği gibi benzer yaklaşım Cumhuriyetin ilanı sonrasında da yaşanacak ve otoritenin koymuş olduğu politik hedefler doğrultusunda hareket etmeyen basın, dönemin şartlarına uygun olarak hizaya sokulacak, yeni siyasal düzene uygun biçimlendirilecektir. 2000'ler sonrası medya düzeninde yaşanan dönüşüme de bu gözle bakılacaktır.

[398] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 281

[399] A. Ceylan, a.g.e., s.152-153

[400] T. Ebuzziya, a.g.e., s. 55

[401] T. Ebuzziya, a.g.e., s.11

[402] Benzer bir yaklaşıma Cumhuriyet sonrası yaşanan 12 Mart Muhtırası döneminde şahit olunacaktır. 1960 Darbesi'nin hemen ardından hazırlanarak yürürlüğe giren Anayasanın sağladığı iklimle ortaya çıkan basın ve fikir hayatındaki hareketlilik, çeşitlilik, bir süre sonra siyasi krizleri doğuracaktır. Topluma gereğinden fazla esneklikler sağladığı düşünülen yasal düzenlemelerin yeniden revize edilmesine imkân sağlayan, 12 Mart 1971 askeri muhtırası gerçekleşecektir. Muhtıranın gerekçesi "sosyal uyanış ekonomik uyanışı geçti" sözleriyle ifade edilecektir. Bkz. M. Özgen; a.g.e., s. 51

gelen Yeni Osmanlılar hareketi üyeleri ise oluşan dinamizmi daha ilerilere taşıma iradesi gösteriyorlardı. Osmanlı devlet ve toplum yapısının pek de alışık olmadığı Hürriyet ve meşrutiyet gibi birçok Batılı kavramı kullanmaktan çekinmiyorlardı.[403] Mücadelelerini sürgünde de sürdürmeye karar veren ve Muhbir, Hürriyet, Ulûm, İttihad gibi gazeteler yayınlayan bu hareket nedeniyle geçici olarak çıkartıldığı belirtilen Kararname-i Ali, Sultan II. Abdülhamit dönemini de kapsayacak şekilde 33 yıl yürürlükte kalmaya devam edecektir.[404]

Kararname-i Ali sonrası hem Osmanlı Türkçe basını hem de siyaseti eskisi gibi olmayacaktır. Mehmet Fazıl Paşa'nın himayesinde Fransa'ya kaçan, orada buluşarak Yeni Osmanlı Cemiyetini oluşturan genç aydınlar, siyasi fikirlerini gazeteler aracılığıyla açıklamaya, yaymaya ve Osmanlı içerisinde bir muhalefet bloğu oluşturmaya devam edeceklerdir. Haliyle devlet de artık gazetelere ve basın olgusuna çok farklı yaklaşacak, yasal gücün yanında ödüllendirme mekanizmasıyla basını kontrol altında tutmak için birçok farklı yönteme başvuracaktır. Saray ve hükümet çevresinde gerçekleşen değişimler, zaruretten doğan yeni politikalar, ittifaklar sonucu muhalif basın içinde fikir, hedef ve birlik noktasında farklılıklar gözlenmekle birlikte, bahsi geçen sosyal dinamizm gerilemeden devam edecek,[405] bir başka sansürlü dönem olan II. Abdülhamit devrine kendisini taşıyacaktır. Burada şu husus da gözden kaçırılmaması gereken bir konu olarak durmaktadır. Sosyal uyanışın temelini atan, iktidardan bağımsız bir basın hareketi başlatma iradesini gösteren ve bu anlamda tehditleri göğüsleyen gazetecilerin ayakta kalabilmek için bir kaynak ve siyasi desteğe muhtaç oldukları, zaman zaman bu siyasi destekçinin çıkarları doğrultusunda hareket

[403] O. Koloğlu, **Osmanlı Dönemi…,** s.83.
[404] A. Ceylan, a.g.e., s. 153
[405] Kararname-i Ali sonrası basın alanındaki dinamizm sona ermemiş, yeni ve önemli gazeteler yayınlanmaya devam etmiştir. Bunlardan ilki 1870 yılında Basiretçi Ali tarafından yayınlanmaya başlayan Basiret Gazetesidir. İkincisi ise yine 1870 yılında Aleksan Sarrafyan tarafından çıkartılan İbret gazetesidir. Bu gazete ilk aylarında kapatılmış ve yeniden açıldıktan sonra da pek varlık gösterememiştir. Ancak 1972 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından kiralandıktan ve başyazarlığına Namık Kemal getirildikten sonra ciddi bir gazete haline gelmiştir. Ancak özellikle Namık Kemal'in yazıları yüzünden sık sık kapatılmaktan kurtulamamıştır. Bu gazetelerden başka bazı küçük gazeteler de yayınlanmış, kimisi kapanıp kapanıp yeniden açılırken kimisi de yeni adlarla tutunmaya çalışmıştır. Bunları çok azı sürekli hale gelebilmiştir. Ayrıntılar için Bkz. H. Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere…,** s.26-29

etmek mecburiyetinde kaldıkları, desteği reddettiklerinde de etkilerini yitirdikleri görülmektedir.

1.2.3. İlk Anayasa ve Basına Kanuni Koruma

Osmanlı İmparatorluğunun Batıyla açtığı ilişki kanallarının en önemli sonuçlarından birisi de meşrutiyet fikrinin genç aydınlar ve kimi devlet erkânı arasında yaygınlaşmaya başlamasıdır. Yaygınlaşmada, Şinasi gibi aydınların, bulundukları meclislerde Avrupa'daki meşrutiyet usullerinden sıklıkla bahsetmelerinin ve Kırım savaşında Fransız, Sardunya askerleri ile irtibatlı olan Osmanlı askeri yöneticilerin Meşrutiyet hakkında geniş malumat sahibi olmalarının payı büyüktür.[406] Öyle ki meşrutiyet fikri medrese ve ulema arasında da yüksek bir taraftar sayısına ulaşacaktır.[407] Daha sonraları Yeni Osmanlılar Cemiyeti meşrutiyet fikrini gaye edinecek ve yeni siyasal sitem olarak tesis edilmesi için basın yoluyla büyük çaba sarf edeceklerdir.

Meşrutiyet fikrinin ciddi bir teşebbüs ve öneri olarak dile getirilmesi ilk olarak Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektuba dayanacaktır. Bu mektupta Paşa İmparatorluğun çöküşünü meşruti bir yönetim eksikliğine bağlamış,[408] hürmetkâr ama manidar bir dille Sultandan meşrutiyetin ilanını istemiştir.[409] "Biz eski usullerimiz yüzünden telef oluyoruz. Bu eski usuller, devletimizin özellikle memurlarını bozmuş ve berbat etmiştir. Bunlar, kendileri bozulduktan sonra, eski usulü bir kat daha bozup, bir kat daha berbat etmişlerdir. Artık, bu usulü terk edelim ve … Öteki çağdaş devletlerde yerleşmiş ve onları mutluluğa ulaştırmış yeni düzenlere başvuralım." diyen Paşa, bürokratik sultaya işaret ediyor, Sultan'a, seçilmiş meclisler oluşturmasını, kararlarını bu meclisler aracılığıyla almasını telkin ediyordu.[410] Mektup İstanbul'da büyük heyecana neden olmuştu. Elde edilen metin, meşrutiyet fikrini benimseyen Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinin almış olduğu kararla Namık Kemal, Sadullah Paşa tarafından tercüme edilmiş, 50.000 nüsha şeklinde payitahtta

[406] A. B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu…,** s. 60
[407] H. Tanpınar, a.g.e., s.153
[408] Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 48
[409] A. B. Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu…,** s. 74
[410] Mektubun tam metni için, Bkz. T. Ebuzziya, a.g.e., s. 41

dağıtılmıştır.[411] Ebuzziya Tevfik'e göre Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yükselişi, meşrutiyet talebi ve Mustafa Fazıl Paşa ile tanışıklıkları bu mektubun yayınlanmasından sonra başlamıştır. Zira o güne kadar Yeni Osmanlılar ile Mustafa Fazıl Paşa arasında hiç bir irtibat söz konusu olmamış, ilişki ve bağlantılar, mektup yayınının sonrasındaki yirmi beş günlük süre içerisinde gerçekleşmiştir.[412]

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yoğun olarak gazeteler üzerinden gösterdikleri çabalar, liberal-reformist düşüncelerin başta mühendishane, tıbbiye mektebi öğrenci ve öğretmenleri olmak üzere, yeni gelişen yerli esnaf kesiminde de kabul görmeye başlamıştı. Bu kesim adeta bir kamuoyu haline gelmiştir. Ancak Cemiyet belirli bir doktrinden yoksundur. Ortak olarak savundukları kavramlar özgürlük, anayasalı bir rejim ve meclise dayalı meşruti sistemdi. Tüm bunları, yeniden yorumladıkları İslami ilkeler çerçevesinde savunuyorlardı. [413] Hükümet içerisinden güçlü bir himaye söz konusu olmadığı için sansür, sürgün gibi yaptırımlar sonucu dağılma sürecine girdiler. Fakat meşrutiyet fikri artık başka bir aşamaya geçmişti. Bürokraside değişim fikrine sıcak bakan ve Yeni Osmanlılar Hareketi'nden etkilenen[414] Mithat Paşa'nın yükselişi, genç aydınların ümitlerini yeniden harekete geçirmiştir.[415]

Mithat Paşa'nın yükselişi, meşrutiyet düşüncesinin kuvvetlenmesi sıradan bir sürecin ürünü değildi. Hükümetin basına yönelik kanuni yaptırımlarına rağmen gazete ve dergi sayıları artıyor, hareketlenen basın içinde fikirler güçlü bir şekilde tartışılıyordu. Örneğin 1867'den 1878'e kadar 113 yeni yayın basın alanına dahil

---

411 Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı…,** s. 49

412 T. Ebuzziya, a.g.e., s. 25-26

413 Bülent Tanör, Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985, s.17

414 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010, s. 42, Özellikle meşrutiyet fikrinin toplum ve İslam dini nezdinde meşruiyet sorununu çözme konusunda Yeni Osmanlılar'ın önde gelen isimleri Namık Kemal ve Hayrettin Bey'in yenilikçi din yorumunu benimsemiştir. İslam demokratik sistem ile uyumluydu hatta temellerini atmıştı. İslam özgürlükleri garanti altına alan bir dindi. Halifelik esas olarak seçimler yoluyla belirlenen bir makamdı ve din padişahın işlerini danışarak yapmasını öğütlüyordu. Bkz: R. Davison, a.g.e. c.2**,** s. 145, Tıpkı diğer meşrutiyetçi aydınlar gibi Mithat Paşa'da dinin dışında bir çözüm arayışında değildir. Bu hem içinde yetiştikleri, karakterlerini oluşturan din ve kültür atmosferinin baskın bir zorlaması hem de devlet toplum düzeninin yaslandığı temel bir kaide olmasındandır. Ne yapılacaksa dinin oluru alınarak, dinin yorumu yapılarak gerçekleştirilecektir. Cumhuriyet'in bu zarureti ortadan kaldırma girişimi bu çalışmada sık sık vurgulandığı gibi derin bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir.

415 B. Tanör, **Anayasal Gelişmelere…,** s. 18

olmuştu. Dönemin oldukça hassas olması ve art arda toplumu sarsıcı olayların yaşanması, gazeteleri gelişmelerin vazgeçilmez unsuru haline getiriyordu. Getirilen ek maddelerle kanuni alan daraltılmasına rağmen; uyarıcı bildiriler, kapatma cezaları, ücretli pul yapıştırma zorunluluğu, baskı öncesi uygunluk denetimi gibi önlemler, basındaki dinamizmi yavaşlatmıyor, tersine daha da kamçılıyordu. Bu uygulamalar hem basın hem de kamuoyunda meşrutiyete olan hevesleri daha da enerjik hale getirecektir.[416] Diğer taraftan Mithat Paşa ve çevresinde hakim olan "anayasa ilan edilirse dış müdahaleler sona erer" düşüncesi de meşrutiyete giden süreci hızlandırmıştır.[417] Bir başka unsur ise Sultan karşısında gücünü kaybetmekte olan Tanzimat bürokrasisinin meşrutiyet sayesinde koruma altına alınması kaygısıdır.[418] Nihayetinde reform önerilerine gönülsüz davranan Sultan Abdülaziz, yapılan darbe ile tahttan indirilecek, yerine getirilen V. Murat'la 1876 ilan edilecek Kanun-ı Esasi'nin önü açılmış olacaktır.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi geçici bir özgürlüğü de beraberinde getirmiştir. Sürgünde olan aydınlar İstanbul'a dönmeye başlamışlar, benzerini daha sonra II. Meşrutiyetin ilanının hemen ardından yaşananlarda göreceğimiz gibi gazetelerde geniş bir yazı, fikir özgürlüğü başlamıştır. Herkes istediği gibi yazabilmiş, yeni yeni gazetelerin yayınlanmaya başlamıştır. İlk Anayasa, Kanun-u Esasi'nin ilanı bu olumlu ortamı daha da coşkulu hale getirecektir.[419]

Görünürde meşrutiyete giden yolun önündeki tüm engeller ortadan kalkmış, reformları gerçekleştirecek ideal sultan adayı V. Murat tahta geçirilmiştir.[420] Ancak hesapta olmayan ve sonraki tüm tarihi süreci kökten etkileyecek sürpriz gelişmeler yaşanacaktır. Henüz tahta oturalı birkaç ay geçmişken V. Murat'ın akıl sağlığı bozulmaya başlamıştır. Bu ise devlet yönetiminde aksaklıklara sebebiyet

[416] O. Koloğlu, **Osmanlı Dönemi…,** s. 92
[417] B. Tanör, **Anayasal Gelişmelere…,** s.18
[418] K. Karpat, **Türk Demokrasi…,** s. 42
[419] H. Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere…,** s.48
[420] V. Murat'ın tahta çıkması gerçekten de Yeni Osmanlılar Cemiyeti için bir zafer niteliğindeydi. Zira şehzadelik zamanlarında Cemiyet üyeleri ile yakın temaslarda bulunmuş ve tıpkı Mithat Paşa gibi onların fikirlerine ilgi duymuştu. Tahta geçtikten sonra birçoğunu sarayda görevlendirdi. Örneğin Kıbrıs'ta sürgünde bulunan Namık Kemal Sultan'ın özel kalem müdürü olurken Sadullah Bey'de Mabeyn Başkâtipliği gibi kilit bir göreve getirilmişti. Bkz. B. Lewis, a.g.e., s. 161

vermektedir.[421] Halkın önüne çıkamayan, resmi görüşme ve toplantılarda hazır bulunamayan bir sultan ile iç ve dış birçok sorunla uğraşan devletin yürüyemeyeceği anlaşılmıştır. Paşalar, gönülsüz de olsa saltanat değişimini zaruri görmeye başlamışlar ve Sultan Murat'ın kardeşi II. Abdülhamit'in, anlaşmaya uyduğu takdirde tahta geçirilmesini aralarında karara bağlamışlardır. Ziyaret edilen Abdülhamid'e hükümet üyeleri tarafından hazırlanmış Kanun-u Esasi'nin bir taslağı gösterildikten ve destek garantisi alındıktan sonra[422] hal fetvası ile V Murat tahttan indirilmiştir.[423] Taht değişikliğinin üzerinden 4 hafta geçtikten sonra Anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Üyelerini bizzat Abdülhamit'in belirlediği "Cemiyeti Mahsusa" adlı komisyon tarafından hazırlanan taslak, Mithat Paşa'nın başkanlığındaki bakanlar kurulunda revize edildikten sonra Padişahın oluruna sunulmuş, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yazılı anayasası ilan edilmiştir.[424]

Büyük bir coşkuyla, umutla karşılanan Kanun-u Esasi, Osmanlı basın düzeni açısından da son derece önemli bir madde barındırıyordu. Anayasa'nın 12. Maddesi'nde yer alan hüküm "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" diyerek basına anayasal bir koruma statüsü sağlıyordu ki bu, Osmanlı basını açısından son derece önemli bir gelişmeydi.[425] Ancak, ifadede yer alan "kanun" vurgusu maddeye çok büyük esneklik sağlıyordu. "… kanun dairesinde serbesttir" demek aynı zamanda "her türlü kanunla sınırlandırılabilir" anlamına da geliyordu. Eski Matbuat Nizamnamesi

---

[421] A. Kabacalı, **Türk Basınında…,** s.44

[422] Abdülhamid'den sadece Kanun-u Esasi'nin ilanı konusunda söz alınmamıştı. Mithat Paşa aynı zamanda V. Murat'ın sağlığına kavuştuğu takdirde Abdülhamid'in tahtı ona yeniden devretmesi konusunda da anlaşmıştı. Hatta bu konuda bir de taahhüt mektubu almıştı. Abdülhamid'in Mithat Paşa'ya karşı olan öfkesinin sebeplerinden birisinin de bu mektup olduğu söylenmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında bu durum, memur bürokrasisinin nasıl bir güce eriştiğini de ortaya koymaktadır. Bkz. Cemal Kutay, **Prens Sebahattin Bey, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul: 1964, s. 30

[423] B. Lewis, a.g.e., s. 161-162

[424] B. Tanör, **Anayasal Gelişmelere…,** s. 18-19, İlk anayasanın hazırlanmasında kurulda bulunan iki grubun çatışması dikkat çekicidir. Mithat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın başı çektiği grup sorunların kaynağı olarak istibdadı görüyor ve seçilmiş bir meclisin problemleri kökünden çözeceğini iddia ediyordu. Cevdet, Namık ve Rüştü paşalardan oluşan grup ise başta padişahın yetkilerinin daraltılmasına ve Müslüman gayrimüslim eşitliğine karşı geliyorlar, milleti anayasayı anlayacak bir yeterlilikte görmüyorlardı. Bkz: Tarık Zafer Tunaya, 1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985, s. 28, Özellikle halka dair bu tutum sonraları devlet idaresini ele alacak olan İttihat ve Terakki yöneticilerinde ve Cumhuriyet sonrası oluşan iktidar elitlerinde de baskın olarak kendisini gösterecektir. Günümüzde Ak Parti iktidarı ile birlikte muhalif laik kesimde bu düşünce açıkça dillendirilmiştir.

[425] M. Özgen; a.g.e., s.14

ve Kararname-i Ali'nin de hala yürürlükte olduğu düşünüldüğünde pratik bir faydasının olmayacağı görülebiliyordu.[426] Diğer taraftan Anayasaya Abdülhamit'in ısrarı ile konulan 113. Madde de padişaha geniş bir yetki sağlıyordu. Bu maddeye göre padişah olağanüstü durumlarda gerekli görürse özgürlükleri sınırlandırabilme ve meclisi kapatabilme gücüne kavuşmuştu.[427] Kısa bir süre sonra da bu yetki kullanılacak, hem siyaset hem de basın açısından bambaşka bir süreç başlamış olacaktır.

Kanun-u Esasi'nin ilan edilmesi ve Mithat Paşa'nın sadrazam olmasıyla basın alanını yeniden düzenleyecek bir basın kanunu üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Kurulan komisyon hazırladığı tasarıyı Nisan 1877'de meclise sunar. Tasarı üç bölümden oluşmaktadır ve birinci bölümde; basımevlerinin kuruluş ve işletme ilkeleri, ikinci bölümde; gazete ve süreli yayınların yayınlanma ilkeleri ve üçüncü bölümde de basın yoluyla işlenen suçların ve verilecek cezaların nitelikleri belirtiliyordu. Tasarı mecliste büyük tartışmalara neden olmuş, lehte ve aleyhte birçok farklı fikir öne sürülmüştür. Nihayetinde mizah gazetelerini yasaklamayı ve gazete çıkartmak için garanti parası yatırmayı içeren maddelerin çıkartılmasıyla tasarı, önce mecliste kabul edilmiş daha sonra da ayan meclisinden geçerek padişahın oluruna sunulmuştur. Ancak Abdülhamit, ilgili iki maddenin çıkartılmasını iyi karşılamamış, uzun süre onaylanmadan bekletilen kanun yürürlüğe giremeden unutulup gitmiştir.[428]

Abdülhamit'in tavrından da anlaşılacağı gibi devletin umur yetkisini üzerlerine alanlar bir süre sonra basına karşı mesafeli bir tutum içerisine girmektedirler. Zira liberal düşüncenin temsilcisi olarak tahta çıkan Yeni Osmanlılar'ın ideal padişahı V Murat'ın üç ay süren iktidarında bile, basını denetim altına almaya çalışan emirnameler yayınlandığı bilinmektedir.[429] Öyleyse bu tavırları doğuran gerekçeler nelerdir? Günümüzdeki akademik yazınlar da dahil genel anlayışa göre dönemin gazeteleri ve etrafında kümelenen aydınlar, özgürlük ve demokrasi savaşçıları gibi kabul görürken, karşılarında yer alan yöneticiler ise engelleyici, despot idarenin

[426] H. Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere…,** s.48
[427] M. Özgen; a.g.e., s.14
[428] H. Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere…,** s.48
[429] A. Kabacalı, **Türk Basınında…,** s.44

temsilcileri olarak resmedilmektedir. Oysa durumu tam anlayabilmek için zaruretlere ve aktörlerin siyaset tasavvurlarına doğru bakış açısını kurmak gerekmektedir. Örneğin Cemil Meriç'in yaklaşımı farklı bir perspektif olarak dikkate değer görünmektedir. Ona göre Ali Paşa sorumlu bir devlet adamıdır. Konumu gereği düzeni savunmak, yabancı ideolojilere karşı tavır almak zorundadır. Genç aydınlar ise küçük bir grup olarak toy, sorumsuz ve serbest delikanlılardır.[430] Davison'da Ali Paşa hakkında aydınlar tarafından oluşturulan imajın adil olmadığını belirtir. Devlet adamı sorumluluğuna vurgu yapar.[431] Güngör ise çok genel bir değerlendirme ile bu "sorumluluk" gerçeğini izah eder: Tanzimat ile başlayan yeni eğitim düzeni devleti yöneten münevver sınıfın dışında ikinci bir münevver sınıfın doğuşunu sağlamıştır. Her iki sınıf için de Batılı düşünce tarzı öncelikli bir tercihtir. Hatta Batılılaşma iradesinde inisiyatifi daima saray ve Babıali elinde bulundurmuş, tüm devlet hizmetlerinde Batılı tahsil gören isimleri istihdam etmeye özen göstermişlerdir. İşte Batılılaşmayı hedef edinen bu iki sınıf arasında birinciler çözüm arayışında ikincilere göre daha ölçülü ve gerçekçidir. Diğerleri ise daha radikal ve romantik çözümler peşindedirler. İttihatçıların yaşattığı acı tecrübeler iki davranışı anlama açısından önemlidir. Zira Meşrutiyetle birlikte tüm sorunların çözüleceğini, kurt ile kuzunun kardeş olacağını düşünen kadronun bu romantik hayalleri kısa sürede gerçekliğin önünde yıkılmıştır.[432] Kısacası iktidar basın ilişkisindeki asıl problem dengenin ne olacağı hususunda sergilenen yeteneksizliktir. II. Abdülhamit ile bu dengenin iyice şaştığı, sonraki dönemlere de sirayet edecek kadar travmatik bir hal aldığı görülecektir.

1.2.4. İstibdat mı Gereklilik mi? II. Abdülhamit Dönemi ve Basın

II. Abdülhamit ismi gerek Osmanlı tarihi gerekse de Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından son derece önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu açısından önemlidir çünkü çok çalkantılı bir dönemde tahta geçmiş ve yıkılmakta olan altı asırlık imparatorluğun ömrünü uzatmıştır[433] ve 33 yıllık saltanatı döneminde toplumsal ve

[430] Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1998, s. 220
[431] R. Davison, a.g.e., c.1, s. 129
[432] Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçiliği**, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2006, s. 81
[433] Aclan Sayılgan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul: 2009, s. 5

kurumsal anlamda gelenekle modernliği harmanlayarak büyük yapısal dönüşümlere imza atmıştır. Karpat'a göre İslam'ın kapılarını Batı'ya açan kişidir.[434] Kimilerine göre de İmparatorluğun son gerçek padişahıdır.[435] Cumhuriyet tarihi açısından ise iki nedenden ötürü önemlidir. İlki, Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Atatürk'te dahil olmak üzere, Cumhuriyeti kuran kadroların yetiştiği modern askeri okullar[436] gibi Cumhuriyete taşınacak birçok kurumsal yapıyı inşa etmiş olmasıdır. İkincisi de Cumhuriyetin ayrışan iki siyasi düşüncesinden birisi olan İslami çevre tarafından, "öteki"ne karşı siyasetine temel referans olarak yüceltilmesidir.[437] Tüm bu etkenlerden dolayı II. Abdülhamit, sadece döneminin değil aynı zamanda günümüzün karakterine de derin etkilerde bulunan, bulunmaya devam eden bir sultandır. Basın alanı bu etkinin en derin hissedildiği alandır.

Abdülhamid tahta çıkmadan önce basın ve iktidar çevreleri arasında ciddi bir güvensizlik ortamı oluşmuştu. Yukarı da ifade edildiği gibi basın, devletin hassasiyetlerini gözetmeyen, sorumsuz ve toy davranan, batılı ülkelerin fesatlarına alet olan, kendi hürriyetini önemserken diğer hürriyetlere karşı lakayt davranan bir yapı olarak tanımlanmaya, bir nevi zararlı konumuna indirgenmeye başlanmıştı. Özellikle siyaset alanına yönelik tutumları büyük rahatsızlık kaynağıydı ve sadarete kim gelirse gelsin baskı konusunda sertlik gittikçe artıyordu. Kitaptan dergiye, fikir gazetesinden mizah gazetesine kadar her türlü neşriyat için kapatma kararı verilebiliyordu. Diğer taraftan da gazete ve diğer neşriyatların sayısı artıyor, basın, aydın çevreleri ve halk nezdinde daha önemli hale geliyordu.[438]

---

[434] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 19

[435] F. Georgeon, **Sultanç…,** s. 490

[436] Tuncer Baykara, II. Abdülhamid Devrinin Atatürk'ün Yetiştiği Ortam Olarak Tahlili Denemesi, **Sultan II Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul: 1994, s. 12-13, Çiftçi, Ali; Cumhuriyet Modernleşmesi ve Kazım Karabekir, **Muhafazakar Düşüne Dergisi**, 2008, Sayı: 18, s.191

[437] İslam Referanslı camianın genel ekseriyeti için II. Abdülhamit örnek alınan, takip edilen, neredeyse kutsallaştırılan bir kişiliktir. Kanaatimizce bunda iki sebep öne çıkmaktadır. Birincisi Abdülhamit, Tanzimatla birlikte dini etkisizleştirerek Batılılaşma yoluyla devleti kurtarmaya çalışan aydın ve bürokratların aksine İslamcılık siyasetini kullanmış ve hasta Osmanlı'yı çok daha güçlü bir konuma getirmiştir. Yani Batılılaşmaya bel bağlayanların devleti daha da zayıflatmasına rağmen II. Abdülhamit siyasetine İslam dinini temel alarak başarılı olmuştur. İkinci neden ise Cumhuriyetin ilanı ile sistemin kökleşmesi adına laik kadroların Atatürk'ü tartışılmaz bir lider şeklinde kutsallaştırmalarına karşılık olarak, İslami çevrenin Abdülhamit ismini idol olarak konumlandırmak istemesidir.

[438] A. Kabacalı, **Türk Basınında…,** s.45

II. Abdülhamid'in tahta çıkması tam bir kader olarak görülmekteydi. Zira kendisi veliahtlık sırasında değildi ve bu nedenle devlet işlerinden uzak, kendi halinde dengeli bir hayat sürüyordu. İmparatorluk ise içine düştüğü bunalımlı durumla baş edemez hale gelmişti. Öyle ki Avrupa'da "öldürelim mi yoksa eceli ile mi ölsün" tartışmaları yapılıyor, tüm kamuoyunda Avrupa sınırlarında bir fazlalık olarak görülüyor, tasını tarağını toplayıp gitmesi gerektiği dillendiriliyor ve Avrupa'nın emperyalist ülkeleri, kendi aralarında kavga etmeden nasıl paylaşacaklarını tasarlıyorlardı.[439] Diğer yandan, Abdülaziz'in tahttan darbe ile indirilmesi ve sonrasında intihar mı cinayet mi beli olmayan bir şekilde ölmesi, Çerkez Hasan'ın intikam için paşaları öldürmesi, tahta oturan V. Murat'ın akli dengesini yitirmesi, içerde kanlı bir siyasi bunalım sürecini başlatmıştı. Aşırı israf ve borçlanma yüzünden bozulan maliye gibi daha birçok problem arasında tahta çıkmıştı II Abdülhamid.[440]

Basın bu bunalımlı sürecin ortasında yer alıyordu. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde, sadrazamlarının itibarlarına yönelik kamuoyu oluşturulmasında, batılı fikirlerin yayılmasında, Yeni Osmanlılar ve yönettikleri gazeteler başrol oynamışlardı. Abdülhamid ise şehzadeliği döneminden beri basını yakından takip eden, payitahtın ve yabancı basının önde gelen gazete, mizah dergilerini düzenli olarak okuyan birisiydi. Dolayısıyla kamuoyunun nasıl oluşturulduğu konusunda bilgi sahibiydi. Gazeteleri, gerçekleri yazan değil, bazı çıkar çevrelerinin sözcülüğünü yapan unsurlar olarak konumlandırmıştı kafasında.[441] Bunda da haksız değildi. Örneğin yabancı gazeteler mali konularda spekülatif haberler yapıyorlar ve hileli yayınlarla borsada ciddi paraların el değiştirmesini sağlıyorlardı. Siyaset mali konularda bağımsız değildi artık ve sermaye gücü fazla olanlar basına nüfuz ederek, siyasette de nüfuzlu olmayı başarıyorlardı. Türkçe basın ise ekonomik spekülasyonlara nadir olarak bulaşsa da yabancı gazetelerin etkisinde kalarak yaptıkları haberlerle onların oyunlarına alet olmuş oluyorlardı. Yani, yapılan manipülatif ekonomik operasyonları görmüyorlar, hükümet üyelerine karşı rüşvet, yolsuzluk gibi suçlamalarla güvensizlik ortamı

[439] Orhan Koloğlu, **Avrupa Kıskacında Abdülhamid**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1998, s.11
[440] O. Koloğlu, **Avrupa Kıskacında…,** s.12
[441] Koloğlu, Orhan; **Abdülhamid Gerçeği**, Gür Yayınları, İstanbul: 1987, s. 43

oluşturuyorlardı. Elle tutulur, takip edilecek önerileri de yoktu. Kısır bir eleştiri kültürü yerleşiyordu basına.[442]

II. Abdülhamid'in tahta çıkması ve meşrutiyetin ilan edilmesi ile basın alanında rahatlama kendisini göstermişti. Hemen hemen bütün gazeteler meşrutiyetin ilanını olumlu karşıladılar. Anayasanın Osmanlılık fikri üzerinden birlik ve beraberliği sağlayacağını, problemlerin çözümüne hızla etki edeceğini ümit ediyorlardı. Yazı içeriklerinin çoğu bu konuya ayrılıyor, meşrutiyetin hem toplum hem de şeriat açısından nasıl bir zaruret olduğunu tartışıyorlardı. Saray ve hükümet çevresi ise yeni duruma uygun olarak basına fazla ses çıkartmıyorlardı. Ancak bir süre sonra durum değişecek, basına gereken hassasiyet yeniden gösterilecekti. Zira "kanun dairesinde serbest" olan basını çevreleyen kanun ve kararnameler hiçbir değişikliğe uğramamış şekilde yürürlükte duruyordu. Bu durumun ilk farkına varan Teodor Kasap olmuş, yayınladığı mizah gazetesi "Hayal"de, basınla ilgili mevcut yasa ve kararnamelerin, anayasa ile çeliştiğini ima eden çizgi ve yazılara yer vermeye başlamıştı. Ancak mevcut basın, geniş halk kitlelerinden ziyade dar bir liberal çevreye hitap ettiği için umut ve belirsizlik arasında gelişen duruma, fazla bir etki gösteremiyordu. Zaten kısa süre sonra gazeteye dava açılacak, sahibi de 3 yıl hapis cezası alacaktır. Görülen; yeni yönetim de eski politikaları uygulama eğilimindeydi.[443] Bu anlamda ilk işaret Meclis-i Mebusan'ın açılışından kısa süre sonra yayınlanan resmi bir tebliğde verilecektir. Bu tebliğde, "Eskiden gazeteler yokken dedikodular yalnız ağızlarda dolaşırdı. Şimdi herkes aklına geleni birer gerçekmiş gibi yayınlıyor. Gazetelerde çıkan yazıları da herkes tümüyle gerçek sanıyor. Bu yüzden ortaya çıkan yanlışlıklar, eskisinden çok önemlidir. Hükümetin icraatı aleyhine dil kullananlar fesatçı sayılacağı ve bu çeşitli yazı yazanlara karşı gereken şiddetli kanuni tedbirlerin alınacağı, …şimdiden ilan olunur"[444] deniliyor, gelecekteki basın düzenine dair ipuçları verilmiştir.

Birçok açıdan tarihi seyri değiştirecek gelişmeler Osmanlı Rus savaşının patlak vermesiyle başlamıştır. Abdülhamid, Kanun-u Esasi'nin 36. maddesine dayanarak 2

[442] O. Koloğlu**, Abdülhamid Gerçeği…,** s. 75
[443] A. D. Jeltjakov, a.g.e., s. 95
[444] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 52

Ekim 1877'de İdare-i Örfiye Kararnamesi ile sıkıyönetim ilan etmiştir. Kararname'de basını da ilgilendiren önemli bir ayrıntı vardı. Kararnamede; askeri hükümet gerekli gördüğü takdirde istediği kişilerin istediği gün ve saatte evlerini arayabilir, şüpheli veya sabıkalı kişileri istediği yerlere sürebilir, zihin bulandırıcı yayın yapan gazeteleri kapatabilir ve her türlü cemiyetin faaliyetlerini yasaklayabilir" deniyordu.[445] Burada vurgulanması gereken husus, özellikle basına ilişkin kararların benzerinin çok daha sert bir şekilde Rus yönetimi tarafından da alınmış olmasıdır. Hatta Abdülhamid'in uygulamaya çalıştığı sansür, Rusya'nın uygulamalarına göre oldukça başarısızdı. Rusya istediği manipülatif haberleri yaptırabiliyor, istemediği hiçbir haberi ise yayınlattırmıyordu. Oysa Osmanlı basını Avrupa'dan aldığı haberlerle her türlü eleştiriyi yayınlayabiliyordu. Daha da ötesi, Rusya'nın çoğu propagandaya dönük iddiaları ve Sırp, Bulgar isyancıların beyanları, gazete sütunlarına girebiliyordu. Kısacası bir sansür amacı güdülüyordu lakin bu konuda pek başarılı olunamıyordu.[446] Ancak savaşın ortaya çıkarttığı şartlar nedeniyle sıkıyönetim tedbirleri artarak devam etmiş, basına karşı alınan önlem ve kısıtlayıcı uygulamalar, savaş sonrası kısmen hafiflese de varlığını sürdürmüştür.[447]

Abdülhamid'in basına karşı kontrolcü tavrı kişisel bir hassasiyetten öte, Osmanlı devlet reflekslerinin basına karşı geliştirdiği bir hassasiyetin devamı niteliğindeydi denilebilir. Çünkü basın Osmanlı aydınları tarafından bir muhalefet aracı olarak keşfedilmişti. Zira bu farkındalık gelişene kadar muhalefet, Osmanlı'da hep kişisel boyutta cereyan etmiş, isyanlar yönetim şeklini hedef almaktan ziyade bir hak arama teşebbüsleri olarak belirmişlerdi. Oysa basın bambaşka imkanlar sunuyor, ciddi, organizeli, geniş kitlelere harekete geçirecek bir muhalefet aracı olarak ortada duruyordu. Fransız İhtilali'nin arka planında gazetelerin olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı yönetici elitinin tedirgin olmaması mümkün değildi. Basında gelişen muhalefeti, yönetim tarzına bir tehdit olarak algılamaya başladılar. Dolayısıyla bu etkili gücü kontrol için bir kurumsallaşmaya gidilmesi, denetim mekanizmalarının oluşturulması, devletin amaçlarına hizmet için kullanılması kanaati yerleşmiştir.

[445] Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamid Döneminde Sansür**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 2007, s.38
[446] Koloğlu, **Avrupa Kıskacında…,** s. 36
[447] F. Demirel, a.g.e., s.38

Abdülhamid de basını bu gözle bir tehdit olarak görüyordu.[448] Ayrıca basına karşı yürütülen sansür uygulamalarını devletin tabii bir hakkı olarak kabul ediyor, Avrupa'nın, Amerika'nın bu hakkı ziyadesiyle kullandığını söylüyordu.[449] Gerçekten de hem Rusya hem de diğer Avrupa ülkelerinde basın, sosyal bir güç haline geldikçe çeşitli sansür süreçlerine tabi tutulmuş, rüşvet, ağır vergilendirme, kapatma gibi farklı yolların hepsi denenmiştir.

Abdülhamid'in istibdada yönelimini artıran gerekçelerden birisi de daha iktidarının ilk yıllarında maruz kaldığı darbe girişimleriydi. Rus savaşının doğurduğu şartlar, Balkanlarda devam eden sorunlar, Mithat Paşa'nın azledilmesi, Kanun-u Esasi'nin askıya alınması, Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesi ve Yeni Osmanlılar'ın memuriyetlerle farklı yerlere dağıtılması, iç ve dış muhalif çevrelerde rahatsızlıklara neden oluyordu. İlk harekete geçen Basiret gazetesi ile özdeşleşen Ali Suavi olmuştur.[450] Suavi, Abdülaziz'in tahttan indirilişinden sonra İstanbul'a dönmüş ve Basiret gazetesinde yayınladığı yazılarla ilgi gören bir gazeteci olmaya başlamıştı. Sarayın iç ve dış politikalarına karşı sert eleştiriler getirmesine ve ciddi rahatsızlıklar oluşturmasına rağmen ne gazeteye ne de Suavi'ye dokunulmamıştı. Fakat bir süre sonra Suavi eleştirilerin ötesine geçen bir fiili eyleme girişecek, farklı vaatlerle topladığı bir grup insanla Çırağan Sarayı'nda bulunan V. Murat'ı kaçırarak tahta geçirmeye çalışacaktır.[451] Açık bir darbe olan bu girişim, iyi planlanmadığı için başarılı olamamış, muhafızlarla çıkan çatışma sonucunda Suavi, başına aldığı sopa darbesi ile hayatını kaybetmiştir. Olaydan sekiz gün sonra Basiret gazetesi kapatıldı

[448] F. Demirel, a.g.e., s.42
[449] F. Demirel, a.g.e., s.49
[450] Suavi'nin girişimi öncesinde de bir kaçırma teşebbüsü yaşanmıştır. Abdülhamid'in cülüs töreninden yaklaşık iki buçuk ay sonra V. Murat'ı kaçırma girişimi olmuştur. Maliye Nezâreti evrak odası kâtiblerinden Hüsnü ve Adliye Nezâreti İcra Cemiyeti kâtiblerinden Mehmet Efendi, Rum İstavridi ve Leh Jüli'nin oluşturduğu ekip V. Murad'ı Çırağan'dan kaçırmak istemişler, Hüsnü Efendi ile Jüli, o günlerde henüz olağanüstü güvenlik tedbirleri bulunmayan Çırağan Sarayı'na kadın kıyafetleri ve arabayla girmek isterlerken yakalanmışlardı. Bkz: Mustafa Müftüoğlu, **Her Yönüyle Sultan II Abdülhamid**, Çile Yayınları, İstanbul: 1985, s. 137
[451] Ali Suavi'nin bu girişimi bazı kaynaklar göre ilginç bulunmuştur. Örneğin Türk Ansiklopedisi'nde girişime anlam verilememiş ve şu ifadelere yer verilmiştir: Ali Suavi, Sultan Murad'ı kapatılmış olduğu Çırağan Sarayı'ndan zorla çıkartıp yeniden tahta oturtmak için teşebbüste bulunmuştur. İyileşmiş olduğu hakkında tam bir kanıt (delil) bulunmayan bir zihin hastasını tekrar padişah yapmak için, düşman ordusunun başkent kapısında bulunduğu bir sırada girişilen bu cüretli teşebbüs, Süavi ile pek çok kimsenin ölümüne sebep olmuş ve Abdülhamid'in kuruntusu ile istibdadının artmasına yol açmıştır. Akt. M. Müftüoğlu, **Her Yönüyle…,** s. 149

ve sahibi Ali Efendi tutuklanarak Yemen'e sürüldü.[452] Bu olayın üzerinden daha iki ay geçmeden bir başka darbe teşebbüsü gerçekleşecektir.[453] İstanbul'daki Mason teşkilâtında Prodos locasının üstadı âzamı olan Kelanti Skaliyeri V. Murat'ı kaçırarak tekrar Padişah yapmak niyetiyle "Skaliyeri, Aziz Bey Komitesi" adıyla bilinen bir komite kurmuştur. Masonlar, Osmanlı hanedanının tek Mason üyesi olan V. Murat'ın tahttan indirilmesi ve kendilerine yakın olan Ethem Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi karşısında endişeliydiler. Aziz Bey, Sultan Murat'ın annesinin cariyelerinden Nakşıbent Kalfa ve Ali Şefkati gibi isimlerin yer aldığı komite, önce nüfuzlu paşaları etkilemeye, tertibe dahil etmeye çalışmışsalar da başarılı olamamışlardır. Gizlice Çırağan Sarayı'na girerek Sultan Murat ile görüşen Kleanti ve Ali Şefkati Bey, Sultan'ın durumundan şikâyet edip kurtarılmayı beklediğini belirtmesi üzerine harekete geçmiş, suyollarından Saraya girerek Sultan'ın kaçırılacağı bir plan hazırlamaya başlamışlardır. Biat törenin de bu planın ihbar edilmesiyle toplantı halindeki komite üyelerine baskın yapılmış, Kleanti, Nakşıbent Kalfa, Ali Şefkati kaçmayı başarırken, Aziz Bey ve diğer üyeler yakalanmışlardır.[454] Bir jurnalde yer alan bilgiye göre Aziz Bey sorgusunda yabancıların İstanbul'da bir cumhuriyet kurmayı ve başına da Mithat Paşa'yı getirmeyi düşündüklerini söyleyecektir.[455]

İki darbe girişimi de Abdülhamid üzerinde derin bir tesir oluşturmuş ve zaten çocukluğundan gelen vehimli ruh hali daha da kronik bir hal almıştır. Halkın her zaman hükümdarına karşı kandırılabileceğine, ayaklandırılabileceğine veya

---

[452] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 206-207

[453] C. Kutay, **Prens Sebahattin…,** s. 66

[454] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi…,** s. 502-503, Karal'a göre Ali Suavi baskını ile Skaliyeri Aziz Bey Komitesi'nin tertibi arasında masonik bir ilişki vardır. İlişkiyi şu cümlelerle ifade eder: "Şimdiye kadar müstakil olarak anlatılmış ve incelenmiş olan birinci ve ikinci Çırağan olayları arasındaki ortak noktaların mevcut bulunması dikkati çekicidir. Şöyle ki, her iki olay da Sultan Murad'ın Çırağan'dan kaçırılmasını hedef tutmaktadır. Keza her ikisi de ulema, ordu ve devlet erkânının iştiraki olmaksızın tertip edilmiştir. Vesikaların açıkça ifade etmemelerine rağmen istidlal yolu ile anlaşıldığına göre, Ali Suavi ve Kelanti, ikisi de, Sultan Murad'ı İstanbul'da derhal tahta çıkarmaktan çok, Londra'ya kaçırmak istemişlerdir. Bundan başka, Ali Suavi olayında rol sahibi olan üç kişi aynı zamanda Kelanti komitesi üyesidir. Ve nihayet bütün bunlardan başka Ali Suavi ve Kelanti her ikisi de Masondurlar. Bu müşterek noktaları dikkate alarak ayrı ayrı gibi görünen bu iki Çırağan olayının üstün bir teşkilatın emriyle olmasa bile muvafakati ile yapılmış olması düşüncesi akla gelmektedir. İkinci Çırağan olayına adları karışanların Genç Osmanlılar ile münasebet derecesi hakkında açık kayıtlara rastlanmamakta ise de Kelanti ile Ali Şefkati'nin Sultan Murat ile görüşmelerinde, Mithat Paşa ve Namık Kemal'den bahsetmeleri, Genç Osmanlılarla fikir yönünden olan irtibatlarını göstermektedir." Karal; a.g.e. s. 503

[455] O. Koloğlu**, Abdülhamid Gerçeği…,** s. 273

zorlanabileceğine inanmaya başlamış, bu korku onu hem fiziksel hem de ruhsal bir çöküntü içine sokmuştur.[456] Çöküntü sürecinde Abdülhamid kendisini tümüyle İngiltere'nin tavsiyelerine bırakmış ve özellikle ortak savunma anlaşması çerçevesinde Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri bu aşamada gerçekleşmiştir. Çok sonraları gelişmeleri sakin bir kafayla değerlendiren Abdülhamid tertiplerin Kıbrıs'ı almak için İngiltere tarafından hazırlandığı kanaatine varmıştır.[457]

II. Abdülhamid'i tahttan indirmeye dönük girişimler başarısız olmuştur. Büyük mücadeleler veren, uğrunda sürgünleri, ölümleri göze alan meşrutiyetçi grubun çabaları, tüm gayretlerine rağmen sonuçlanamamıştır. Ali Suavi öldürülmüş, Mithat Paşa tasfiye edilmiş, Yeni Osmanlılar'ın önde gelen isimleri Namık Kemal ve Ziya Paşa sürgüne gönderilmiş, böylece Osmanlıcılık fikri üzerinden tesis edilmeye çalışılan meşrutiyet idaresinin savunucu kadrosu, tümüyle pasifize edilmiştir.[458] Bundan sonra devletin bekası için; hürriyet fikrinden farklı olarak saltanat sistemi güçlendirilmeye, zamanla istibdada evirilecek düzen, kurulmaya başlanacaktır. Bir başka açıdan; Abdülhamid'in hem şehzadelik döneminde görüp, yaşadıkları hem de saltanatının ilk yıllarında karşılaştığı iç, dış politik gelişmeler, onun sonraki siyaset ve yönetim anlayışını büyük oranda etkilemiştir. Bu anlamda yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı gibi basına da belli bir anlam ve misyon yüklenmiştir. Yani, bir taraftan basını güçlendiren diğer taraftan basının sosyal siyasal gücünü yok eden kontrol mekanizmaları geliştirilmiştir.

Gerçekten de II. Abdülhamid, basın üzerinde çok güçlü bir denetim kurmuştur. Topuz, bu denetim stratejisini 5 madde olarak ele almaktadır: "Basın sansürü; basına konan yasaklar. Gazetelerin kapatılması. Gazetecilere çıkarlar sağlanması ve jurnalcilik. Yabancı basının satın alınması. Yabancı ülkelerle haberleşmenin engellenmesi."[459] Basına uygulanan sansürün sıkıyönetim kanunun uygulamaya konulmasıyla başladığı kabul edilir. Başlangıçta siyasi ve fikir gazetelerini kapsayan

[456] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 269
[457] Cezmi Eraslan, **Doğrularıyla Yanlışlarıyla II Abdülhamid**, Nesil Yayınları, İstanbul: 1996, s.33-34
[458] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi…,** s. 509
[459] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 58-59

denetim, daha sonra her türlü gazete ve dergiyi içine alacak şekilde genişletilmiştir. Ülke içinde, Türkçe ve azınlık dillerinde yayınlanan gazeteler, içişlerine bağlı sansür heyeti tarafından daha yayına girmeden kontrol edilmekteydi. Uygun bulunmayan bölümler olursa yayınlardan çıkartılırdı. Yabancı dilde olan ve yurtdışından gelen gazeteler de dışişlerine bağlı Matbuatı Hariciye Müdürlüğü tarafından kontrol edilerek yurda girmesi sağlanırdı.[460]

Sansürün nasıl uygulanacağına ve gazetelerin hangi hususlara dikkat edeceğine dair tebliğler söz konusuydu. Denetimin boyutunu anlamak açısından Saray başkâtipliğinden Matbuat Müdürlüğüne gönderilen tebliğlerinden birisinde şu talimatlar yer alıyordu:

> "1. Her şeyden önce Padişah'ın değerli sağlığına, ürünlerin durumuna, ticaretin ve sanayiinin gelişmesini bildiren haberlere öncelik verilmesi;
> 2. Millî Eğitim Bakanlığının ahlâk açısından onaylamadığı hiçbir romanın veya yazı dizisinin yayınlanmaması;
> 3. Bir sayıda yayınlanamayacak kadar uzun edebî ve bilimsel yazılara yer verilmemesi. «Devamı var», «Devamı yarına» gibi deyimlerin kullanılmaması;
> 4. Yazıda boşluklar bırakılmaması, çünkü bunlar birtakım kötü sanılara ve kafaları karıştırmaya yol açabilir;
> 5. Kişilere sataşılmaması; bir vali veya mutasarrıfın hırsızlık yaptığı, para yediği, adam öldürdüğü veya ayıplanacak bir iş yaptığı söylenecek olursa saklanması gerekir;
> 6. Kişilerin ve Vilâyet ahalisinin bazı yolsuzlukları bildirmek için Hükümdara verdikleri dilekçelerin yayınlanması kesinlikle yasaktır;
> 7. Tarihte ve coğrafyada özelliği olan bazı adların kullanılmaması, örnek: Ermenistan;
> 8. Yabancı hükümdarlara karşı her ne biçimde olursa olsun girişilen suikastları veya yabancı ülkelerdeki kışkırtıcı gösterileri yazmak yasaktır. Çünkü yasalara saygısı olan barışsever halkımızın bunları duyması iyi olmaz;
> 9. Bazı kötü niyetli kişilerin yersiz yorum ve gözlemlerine yol açabileceği için bu yönergenin gazetede yayınlanması yasaktır."[461]

Gazetelerde kullanılan bazı kelimelere de yasak getirilmişti. Bu konuda yazılı bir kural veya tebliğ olmadığı halde sansür memurları inisiyatif kullanarak gerekli gördükleri kelimeleri yasak kapsamına alıyorlardı. Bunlardan ilginç olan bazıları şunlardır: "Grev, suikast, ihtilâl, anarşi, sosyalizm, infilâk, hal, kıtal, Kanuni Esasi, hürriyet, vatan, müsavat, Yıldız, büyük burun, istibdat, cumhuriyet, tahtakurusu (yanlışlıkla tahtı kurusun diye okunabilir diye) kimya ile ilgili yazılarda O = AH gibi

[460] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 58-59
[461] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 60-61

simgelerin kullanımı (çünkü bunlar «Abdül Hamid = sıfır» anlamına gelebilirdi)".[462] Örneğin Mecmua-ı Fünun dergisinin daha ilk sayısında kapanmasına "Bir Yıldız Böceği ve Bir Yolcu" adlı fıkra yazısı neden olmuştur. Buradaki "Yıldız Böceği" Abdülhamid'e çağrışım yapmaktadır.[463] Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın anılarında yer verdiği örnek de ilginçtir: "Bazı kelimeler vardı ki onların kullanılmasının doğru olmayacağım bütün yazarlar bilirlerdi. Örneğin burundan söz edilemezdi. Çünkü Tanrının yeryüzündeki gölgesinin çok büyük, kural dışı ve gösterişli bir burnu vardı. Burun sözünün onunla alay edilmesi sonucunu yaratacağı kanısına varılmıştı. 'İzlanda Balıkçısı'nı çevirirken coğrafyayla İlgili burun sözü geldikçe 'karaların denizlere doğru ilerlemiş bölümleri' diye yazıyordum."[464]

Yayın izni talep eden gazetelere de belli şartlar getiriliyordu. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra hazırlanan ve meclis onayından geçen yeni Matbuat Kanunu'nu yürürlüğe sokmamıştı. 1864 Matbuat Nizamnamesi ile devam ediliyordu ve bu nizamnameye göre yerli yabancı, Türkçe veya diğer dillerden hangisi olursa olsun, gazete çıkartmak isteyenler ruhsat almak zorundaydı. Talebi ileten dilekçenin yanında gazetenin ismi, yayın periyodu, basıldığı matbaa gibi bilgilerin yer aldığı imzalı bir senet de isteniyordu. İstenilen bir başka şey de gazete veya derginin nasıl bir yayın politikası olacağının belirtilmesiydi. Bu anlamda öncelik, siyasi içeriklere yer vermeyen yayınlaraydı. Siyasi içerikler yer alacaksa hükümet aleyhinde yazmama şartı konuluyordu. Aksi halde neşriyatın kapatılacağı belirtiliyordu. Mizah türü yayınlara ise 1877'den itibaren izin verilmemiştir.[465]

Basını kontrol etmek için kanun gücü kullanmanın yanında başka formüllere de başvuruluyordu. Gazete ve gazetecilere ödenekler tahsis ediliyor, devlet

---

[462] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 62

[463] Fıkranın içeriği şu şekildedir: "Bir yolcu bir karanlık gecede kırda giderken yolunu şaşırmış olduğu halde uzaktan bir yıldız böceği gördü. Bunu fenerli bir adam zannedip arkasından gitti ve nihayet bir bataklığa düştü. Herif pek münfail olarak böceğe ıtab etmeğe başlayıp "Allah müstahakını versin, sen niçin beri böyle fena yerlere getirdin" dedikte böcek "sana benim ardım sıra gel diyen oldu mu'" deyu cevap verdi. Başına bir felaket geldiği vakit anı daima başkasından bilme, elbette senin kusurundur. Her ne gelirse sana senden gelir. Sen anı zannetme ki benden gelir" Bkz. F. Demirel, a.g.e., s.58, Görüldüğü kadarıyla gazeteler doğrudan eleştiri yerine ima yollu eleştiri yoluna başvurmuşlar ancak bu yol da kendilerine kapatılmıştır.

[464] Hüseyin Cahit Yalçın, **Edebiyat Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1975, s.106

[465] F. Demirel, a.g.e., s. 60-61

nişanlarıyla ödüllendiriliyorlardı.[466] Ancak belirtmek gerekir ki bu sadece Abdülhamid'in basın politikasına özgü bir durum değildi. Ondan önce de yerli, yabancı basın kuruluşları hem Osmanlı hem de Avrupa devletlerinden para alırlardı. Bunların yanında ihale kovalayan Avrupalı bankerlerden ve Galata sarraflarından da yararlanmaya çalışırlardı. Bu durum sadece Osmanlı Devleti'nde görülen bir durumda değildi. Dönemin dünya kamuoyunu etkileyen iki merkez olan Londra ve Paris'te, Havas ve Reuters haber ajanları istedikleri yönlendirmeleri yapabiliyor, kamuoyu algısı oluşturabiliyorlardı. Rusya, Prusya, Avusturya Macaristan gibi birçok Avrupa ve Balkan ülkeleri, bu merkezlerde politikalarını destekletmek, siyaseten seslerini duyurabilmek için paralar harcıyordu. Muhabir, yazar, gazete, ajans satın almak sıradan bir şeydi. Daha ötesi propagandalarını yapacak gazeteler çıkartıyorlardı. Kısacası, Abdülhamid'in ne kendisi ne de kendisinden önceki yöneticiler basını para ve hediyelerle kontrol etme işini icat etmemiş, kuralları Avrupa'da belirlenen bu sistemi, uyarlamaya çalışmışlardır. Abdülhamid'in farkı ise bu sistemi icat edenlerden de daha nitelikli bir şekilde uygulayabilmiş olmasıdır.[467] Tabi kullanılan bu yöntemin bazı sakıncalı sonuçları da oluyordu. Osmanlı'ya dair yapılan haberlerden rahatsız olunduğunu anlayan basın, kendine zengin bir kaynak bulduğunu düşünmeye başlıyordu. Para koparabilmek için işi, yalvarmadan dalkavukluğa, şantaja kadar götürüyorlardı. O dönem Avrupa basınında Osmanlı aleyhine çıkan haberlerin sayısında ciddi artış olmuştu ki sebebi, büyük oranda oluşan bu kanaatti[468] Burada ayrıca düşündürücü olan, Avrupa basınının genel karakterinin düzeysizliğidir. Dördüncü güç olarak konumlanan basının çıkar odaklı siyaset ilişkisiyle halkın çıkarlarını ne ölçüde seslendireceği, oldukça şüpheli bir durumdadır.

II. Abdülhamid'in basına yaklaşımı toptan reddedici bir tavır değildir. Bilakis basının önemini biliyor ve yaygınlaşmasını istiyordu.[469] Ancak yaşadığı güvensizlik

[466] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 66
[467] Orhan Koloğlu, Abdülhamid'in Basın Karşısında Açmazı, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985, s. 84
[468] F. Demirel, a.g.e., s.132
[469] Abdülhamid, en güvendiği gazetecilerden olan Ahmed Midhat Efendiye yolladığı bir emirnamede, "Eğer minarelerde ezanın devamını, İstanbul'un ebedî başkent kalmasını, devletin ilelebed devamını arzu ediyorsak, efkâr-ı umumiyeyi bu noktada cem' etmek zaruridir" diyerek, basına yüklediği misyonun boyutunu gösteriyordu. Bkz. C. Eraslan, a.g.e., s.63

ve topluma yönelttiği nazar, basını döneminin çok ötesinde bir baskıya maruz bırakıyordu. Toplumu çocuklar, Sarayı da ebeveyn olarak görüyordu. Nasıl ki ebeveynler çocuklarının neyi okuyup neyi okuyamayacağına karar verebiliyorsa yönetimin de zararlı neşriyatları toplumun ilgisinden uzak tutması gerektiğine inanıyordu. Aynı zamanda faydalı olanı da topluma sunmalıydı.[470] Yani, gazeteler çoğalmalıydı, basın gelişip yaygınlaşmalıydı. Ancak politik içeriklerden uzak, tarım, doğal kaynaklar, fen bilimleri, kültür, medeni bilgiler gibi konuların, sade bir dille, halkın yararına olacak şekilde işlendiği bir basın düzeni olmalıydı. İllerden köylere kadar da ulaşmalıydı. Tabi ki sınırları çizilmiş, başına buyruk olmayan, Sarayın güdümünde bir basın olarak![471] Çünkü, can çekişmekte olan devletin tedavisinde kullanacağı usulde, basından istediği hareketsizliktir. Sansür için oluşturulan mekanizmalar da bu düşünceyi hayata geçirmek için düşünülmüş alt yapıydı.[472]

II. Abdülhamid, Basiret gazetesinin kapatılmasından hemen sonra Ahmet Mithat Efendiyi Tercüman-ı Hakikat gazetesini çıkartması için görevlendirmiştir. Bu, kendi güdeceği siyasetin kamuoyu nezdinde alt yapısını kuracak bir basın düzeni oluşturmanın ilk adımıdır ve meşrutiyet taraftarlarının söylem üstünlüğüne son vermeyi amaçlamaktadır. Gerçekten de Ahmet Mithat Efendi basın alanını büyük ölçüde etkilemiş, aynı zamanda Abdülhamid'in politikalarına uygun bir çalışma prensibi geliştirmiştir. Yazıları ile Müslümanlar arasında dayanışmayı öne çıkartıyor, mutlakiyetin Osmanlı toplumu için erdemlerini savunuyor, Batıyı reddetmeden, gelişim ve değişimlere dikkat çekiyor, diğer taraftan liberal meşrutiyetçilere tavır alıyordu.[473] Daha sonra yayın hayatına başlayacak olan ve dönemin önemli yayın organları olarak sayılan İkdam, Sabah, Tarik, Saadet gazeteleri ile Servet-i Fünun, Malûmat dergileri de aynı çizgiyi izleyeceklerdir.[474]

Sansür politikaları doğrultusunda biçimlendirilmeye çalışılan basının bu dönemde daha bir canlandığı, meslekleşme sürecine girdiği[475] de paradoksal da olsa

[470] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi…,** s. 411-412
[471] O. Koloğlu, **Osmanlı Basını…,** s. 87
[472] O. Koloğlu, **Abdülhamid'in Basın…,** s. 86
[473] K. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması…,** s. 314
[474] O. Koloğlu, **Osmanlı Basını…,** s. 87
[475] O. Koloğlu, **Abdülhamid'in Basın…,** s. 84

bir gerçektir. Özellikle Saltanatının ilk 10 yılında canlı bir fikir atmosferinin oluştuğu görülmektedir. Anayasaya dair tartışmalar başta olmak üzere toplumsal birçok konu kamuoyu önünde tartışılabilmiştir. Okur-yazar oranının artışına paralel olarak hem kitap basımında hem de gazete satışlarında yüksek oranlara ulaşılmıştır.[476] Namık Kemal 1882'de Batılılaşmanın kaçınılmaz olduğuna vurgu yaptığı bir mektubunda bu gelişmelere değiniyor ve Tanzimat'a göre basının çok daha fazla geliştiğini, sadece kadınlarda gazete okuma oranlarının yüz kat arttığını, esnafından uşağına kadar herkesin gazete okuyarak, dinleyerek birçok konuda medeni bilgiler edindiklerini belirtiyordu.[477] Birçok konu arasında tabi ki siyasi konular yer almıyordu. Zenginleşmenin yönünü de bu engel belirlemişti zaten. Siyasal konulardan uzak durmak zorunda kalan gazeteler derin edebi tartışmalara yönelmişlerdi. Divan edebiyatı ve Edebiyat-ı Cedide, gençler ve aydınlardan büyük ilgi görüyor, heyecanla takip ediliyorlardı. İhtilal, siyasal cinayetler gibi belli yasaklara riayet ederek dış politika konularına yer verilebiliyordu.[478] Fen konularını ve ansiklopedik bilgileri içeren yazılar, moda bir akıma dönüşmüştü.[479] Diğer taraftan devletten alınan yardımlarla teknolojik baskı ve dizgi makineleri de kullanılmaya başlanmış, yayınların baskı kalitesi artmıştı. Fakat ne kadar sistemli ve zekice kurulursa kurulsun her baskı ve dayatma, bir süre sonra kendi güçlü "öteki"ni doğuracağı gerçeği bir kez daha kendisini gösterecek, II. Abdülhamid devrinin sonunu getirecek Jön Türk Hareketi belirmeye başlayacaktır.

II. Abdülhamid dönemi, geleneksel ve modern olanın sentezlenmesi ilkesi üzerinden yürüyordu. Bu nedenle sansür devletin devamlılığı için uygulanırken, modernleşmenin gerekleri olan bilim, fen ve Avrupa hakkındaki gelişmelere dair yazılara, engel çıkartılmıyordu. Bu konuları içeren kitaplar da çoğalmaya, okulların ve insanların kütüphanelerinde yerlerini almaya başlamıştı. Böylece Müslüman toplum modernleşen dünyaya dair en genel bilgileri edinmiş oluyordu. Ancak modernliğe evirilen gelişmeci seyir ile çelişik bir durum arz etmeye başlayan aşırı şüpheci, tutucu,

[476] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul: 2006, s. 82
[477] N. Berkes, a.g.e., s.368
[478] O. Koloğlu, **Osmanlı Basını…,** s. 87
[479] N. Berkes, a.g.e., s. 368

korunmacı ve baskıcı sistem, muhalif düşüncelerin eylemsel boyutta yeniden bedenlenmesine neden oldu.

Tanzimat'tan beri baskın olan Batı'nın tartışmasız üstünlüğü anlayışı, II. Abdülhamid döneminde yapılan modernleşmeye yönelik reformlarında etkisiyle daha belirgin bir duruma gelmiştir. Oluşan bu kanaatin dayanak noktası ise yine "ilim" ve "fen" kavramlarıydı. Avrupa'nın her alanda ilerlemesi bu iki kelimenin anlaşılması ve tatbiki olarak görülmeye başlamıştı. Aydınlar arasında hızla yayılan bu kanaat, neşriyatlar üzerinden yenileşmenin şartları olarak anlatılıyor, anlatılırken de hararetli bir şekilde eski ve yeni bilim karşılaştırılmaları yapılıyordu. Buna göre yeni bilim, büyü etkisi yapan bir gerçeklikti. Eski ilim ise sadece bir hurufattan ibaretti. Derin bir inanışa dönüşen bilimin bir süre sonra yerleşik din inanıcıyla çatışık bir vaziyete girmesi kaçınılmazdı. Zamanla üstü kapalı olarak "din"i ima eden "itikadat-ı batıla" yazıları, gazetelerde, dergilerde artmaya başlamıştı. Artık gazete yazılarında çeşitli olay ve gelişmeler açıklanmaya çalışırken ahlaki kayıtsızlık ön plandaydı. Daha sonraları, olaylara yönelik dini ahlaki yorumlara, açıkça gerici muamelesi yapılacaktı. En sonunda ise Avrupa'da entelektüeller arasında yaygın olan "biyolojik materyalizm", aydınlar arasında ciddi taraftar bulmaya başlayacaktı. Fenni ve bilimsel olarak görülen bu düşünce, Abdülhamid istibdadında fazla dikkat çekmeden gelişimini sürdürmüş, siyasal bir temel oluşum için uygun kıvama gelmişti. Artık, Müslümanlığı inkâr etmeyen, ancak Abdülhamid politikalarının referans aldığı geleneksel dini anlayışı reddeden; bir başka ifade ile Avrupalı bilim insanlarının Hristiyanlığa bakış açısına benzer bir bakış açısıyla İslam'a yaklaşan, dinamik genç bir kadro oluşmuştu.[480] Abdülhamid'in İslam birliği üzerine oturan politikalarının yanı sıra gittikçe artan yasakçı tavrı, bu genç aydın kesimi üzerinde rahatsız edici tesirler oluşturuyordu. Süreçten ve uygulamalardan rahatsız olan sadece bu aydınlar değildi. Arap, Arnavut, Çerkez ve gayrimüslim gruplar da vardı. Bu gençler istibdadın kaldırılması, meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi, Osmanlı toplumunun tıpkı Batı'daki gibi hürriyetine kavuşması konularında birleşiyorlardı. Ancak aralarında organik bir fikir birliğinin olduğu söylenemezdi. Sadece Abdülhamid istibdadına karşı hedef

[480] M. Ş. Hanioğlu, **Osmanlı İttihat…,** s.19-26

birliği içerisindeydiler. Hepsi birden Jön Türkler adıyla anılıyordu.[481] Gençlerin birçoğu, tıpkı Abdülaziz döneminde muhalefet ettikleri için sürgüne gönderilmeleri sebebiyle yurt dışına kaçan Yeni Osmanlılar gibi sürgüne gönderilmişler, sonrasında yurt dışına kaçarak çıkarttıkları gazeteler ile Abdülhamid'e muhalefet yürütmüşlerdir.[482] Selim Nüzhet Gerçek'in tespitlerine göre Jön Türkler, Avrupa ve Balkanlar başta olmak üzere farklı farklı şehirlerde 95 Türkçe, 8 Arapça, 12 Fransızca ve 1 İbranice olmak üzere 116 gazete yayımlamışlardır. En etkili gazeteler; Fransa, İngiltere, İtalya, Avusturya, Belçika, İsviçre, gibi Avrupa ülkelerinde çıkmıştır. Bu ülkeler gazetelere yayınlanma imkânı sunmakla kalmamışlar, yasaklı oldukları için Osmanlı topraklarına girmeleri imkânsız olan bu gazeteleri posta sistemlerini kullanarak ülke içinde dağıtılmasını, okunmalarını sağlamışlardır.[483]

Gazetelerin muhalefet dili de oldukça serttir. Eleştiriden ziyade bir savaş dili hakimdir. Abdülhamid'e karşı hakarete varan cümleler sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin; "Kızıl Sultan", "dolandırıcı", "yalancı", "cellât", "Tanrı'nın laneti", "kanlı majeste", "kanlı despot", "soysuz tiran", "Müslümanların yüzkarası", "koyun sürüsüne çobanlık eden kurt"."[484] "Memleketi yöneten artık bir sultan değil, şeytandır", "Sultan değil, taht üzerine kurulmuş ifritin ta kendisi", "katil-i ekber", "şeyn-i (ayıp) beşeriyet", "cani-i azam."[485] "Sultan Hamîd bir katildir", "Sultan Hamîd dinsizdir" gibi ifadeler sıklıkla sürgün basının sayfalarında yer almıştır.[486] Gazeteler Abdülhamid karşıtlığında birlik olmakla birlikte ortak bir fikir üzerinde değillerdir.

[481] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi…,** s. 511
[482] Daha önce belirttiğimiz gibi Yeni Osmanlılar Avrupa'ya kaçtıklarında Mısır Valisi'nin kardeşi Fazıl Mustafa Paşa tarafından himaye edilmiş, maaşları ödenmiş ve çıkarttıkları gazetelerle meşrutiyet adına muhalefet yapmışlardı. Başta Mizancı Murat ve Ahmet Rıza olmak üzere Jön Türk üyeleri de Avrupa'ya kaçtıklarında, İngiliz işgali altında bulunan Mısır Hidivliği'nden yardım görmüşlerdir. Mizancı Murat'ın Fransız Figaro gazetesinde yer alan bir yazısında, Osmanlı yönetimine yabancı müdahale talebinde bulunması ve Ahmet Rıza'nın gazetesinde "ben Müslüman değilim doğru bir adamım" diye yazması Hidiv'in desteğini kesmesine neden olacaktır. Hidiv'in "ben bunları Müslüman biliyordum, en büyükleri ben Müslüman değilim diyor diğeri memleketi ecnebi yönetimi altına sokmak istiyor. Lanet olsun bunlara!" dediği söylenmektedir. Bkz: "Caner Arabacı, İttihat ve Terakki Basını", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (73-172), Palet Yayınları, Konya: 2010, s. 91-92
[483] C. Arabacı, **İttihat ve Terakki Basını…,** s. 91-92
[484] Arabacı, a.g.e. s. 95
[485] Arabacı, a.g.e. s. 97
[486] Arabacı, a.g.e. s.106

Yayıncı ve yazarlarının kişisel görüş ve amaçlarına uygun bir muhalefet anlayışı hakimdir.[487]

Yurt dışında sürgünde bu mücadeleler verilirken içeride de muhalif gençlik faaliyetleri, kendisini göstermeye başlamıştır. İstibdada duyulan tepki, kişisel eleştirilerin ötesine geçerek yavaş yavaş örgütsel bir yapıya dönüşmüştür. Nitekim Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencileri arasında gizli bir örgüt olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde ve II Meşrutiyetin ilanında büyük rol oynayacaktır.[488]

1.2.5. Basın Bayramından Hayal Kırıklığına: II. Meşrutiyet ve Basın

İfade etmeye çalıştığımız gibi çalkantılı bir dönemde, sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda yapısal sorunları olan bir devletin başına geçen II. Abdülhamid iç ve dış olmak üzere önünde duran sorunların halli için kendi tedavi reçetesini hazırlamıştı. Tonları farklı olsa da o güne kadar geleneklerin zayıflatıldığı modernleşmenin ise hız kazandırıldığı bir çözüm yolu benimsenmişti. Abdülhamid ise modernleşmenin yanında geleneği de güçlendiren bir siyaset çizgisi izledi. Batı'nın gelişme tecrübelerini önemseyen, ancak kültürel yönünü Osmanlı toplumundan uzak tutmaya özen gösteren bu siyaset çizgisi, yönetimsel olarak baskı ve kontrolü esas almıştı. Başta basın olmak üzere hemen hemen hiçbir yerde muhalif oluşuma imkân tanımayan bu tercih, bir süre sonra kendi karşıtını inşa etmeye başlayacaktı. Baskının şiddeti arttıkça muhalefetin de direncinin güçlendiği bir sarmaldı bu artık. Avrupa'da sürgünde gazeteler yoluyla istibdadın sona ermesi ve hürriyet, meşrutiyet fikirlerinin yaygınlaşması için uğraşan Jön Türklerin yanı sıra, bu sefer içerden, gizli olarak örgütlenen bir yapı; İttihat ve Terakki Cemiyeti ortaya çıkacaktı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Hüseyinzade Ali ve İshak Sukuti'den oluşan

[487] Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2000, s.61
[488] A. B. Kuran, **İnkılâp Tarihimiz…,** s.44

bir grup genç tarafından kurulmuştur. Gizliliği esas alan bu cemiyetin kuruluş amacı askıya alınan meşrutiyetin tekrar uygulamaya konulmasını sağlamaktı. Çünkü devletin karşılaştığı felaketlerin ana nedeni olarak kötü yönetimi görüyorlar, halkın kaderinin bir kişinin iki dudağı arasında olmasını doğru bulmuyorlardı. "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi" başlığı taşıyan bir de nizamname hazırlayan örgüt, başlarda dikkat çekecek hareketlerden kaçınarak alttan alta yaptığı propagandalarla taraftar toplamaya çalışmıştır. Cemiyetin eylemsel ilk hareketi 1894'te Ermeniler tarafından başlatılan ayaklanma ve Ermenilerin Osmanlı Bankasını işgal etmesi olaylarından sonra gerçekleşmeye başlayacaktır. Ermenilerin başlattığı bu olaylar neticesinde İngiltere ve Fransa kamuoyu, hükümetleri yakın alaka göstermiş, durumu araştırmak üzere tahkikat komisyonu kurulmasını istemişlerdi. İşte bu yakın alaka üzerine Cemiyet üyeleri harekete geçmiş, "sadece Ermenilerin değil tüm Osmanlı halklarının Abdülhamid istibdadının zulmü altında olduğunu, bu nedenle Avrupa devletlerinin alacağı kararların bir tek azınlıkları değil tüm Osmanlıları kapsaması gerektiği"ni iddia ederek seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Cami duvarlarına beyannameler yapıştırmışlar, hazırladıkları broşürleri camiler başta olmak üzere halkın yoğun bulunduğu yerlerde dağıtmışlardır. Başlangıçta ciddiye alınmayan bu cesaretli girişimler, daha sonraları hem saray hem de halk üzerinde etkili olacaktır. Güçlü bir hafiye teşkilatının olduğu dönemde gençler hakkında kovuşturmalar gecikmemiştir. Mahkûmiyet ve sürgün cezaları alan gençlerin çoğu kaçarak Mısır ve Avrupa'da üslenen Jön Türklere katılmışlardır. Muhalefetin sesinin kısılması tedbirlerin artmasına neden oluşmuştur. Ancak bu, gençleri daha da dava bilinci ile hareket etmeye sevk edecektir. Baskının sevimsizliği ve gençlerin direnişi bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyetini popülerliğini arttıracak, fikir ve mücadeleleri her yer de kendisini hissettirecektir. Yeni Osmanlılar'ın tasfiyesi ile unutulan Kanun-u Esasi talebi yeniden güçlü bir şekilde gündeme gelmeye başlayacaktır. İstibdada duyulan öfke, daha açıktan kendisini gösterir olmuştur. Artık, gerçek anlamda, organize, örgütlü ve gizli bir muhalefet vardır ülkede.[489] Gittikçe güçlenen bu muhalefet dalgasının sonu, bir takım gelişen olayların da yardımıyla amacına ulaşacak,

[489] A. B. Kuran, **İnkılâp Tarihimiz…,** s. 45-49

askıya alınan Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi ile II Meşrutiyet ilan edilmiş olacaktır.

Öncesinde de belirtildiği gibi Jön Türkler homojen bir fikir etrafında hareket etmiyorlardı. İttihat Terakki üyelerinin de katılımıyla muhalif olan blok, daha da heterojen bir yapıya dönüşmüştü. II. Meşrutiyetin ilanına giden yolda bu heterojen yapı, Abdülhamid karşıtlığında birbirlerine tutunmuşlar, basın yoluyla hedeflerine yürümüşlerdi. Bu anlamda daha organize bir yapı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, basın ayağını Jön Türkler üzerinden yürütmüştür. Ahmet Rıza'nın Paris'te çıkartmış olduğu Meşveret, Cemiyetin adeta sözcüsü konumundadır. Jön Türklerin çıkartmış olduğu diğer gazeteler de bu anlamda cemiyetin fikirlerinin yansıtılmasında rol almışlardır.[490] Yurt dışında yayınlanan bu gazeteler daha sonraki İttihat ve Terakki basının oluşmasında öncü bir model olmuştur.[491]

II. Meşrutiyetin ilanı ile oldukça heterojen bir yapı oluşturan muhalif kesimin önünde şimdi Meclisin oluşturulması, yeni yönetim modelinin kurulması, işletilmesi ve çözüm bekleyen problemlere dönük reçetelerin hazırlanması gibi çetrefilli konular vardı. Ancak basın, siyaset, Müslim, gayrimüslim kamuoyu, meşrutiyetin ilanının adeta sarhoşluğu içerisindeydi. Sokaklara bir coşku havası hâkim olmuştu. İçeriğini pek kimse bilmese de Meşrutiyet adına gösteriler, ateşli, sevinçli konuşmalar; her yönüyle yeni bir dönemin başladığını haber veriyordu. Tüm toplum sınırsız bir özgürlük havasına girmişti. Serbestçe söz söylemek, serbestçe örgütlenmek, dernek, cemiyet, parti kurmak engelsiz bir şekilde imkân dahilindeydi. Henüz hiçbir yapı, süreci yönetecek irade ve gücü elinde bulundurmadığı için her şey akışında ilerliyordu.[492] Basın ise bu ortamın en merkez unsuru haline gelmişti. [493]

Meşrutiyetin ilanı gazeteler aracılığıyla duyurulacaktır. 24 Temmuz 1908'de yayınlanan dört satırlık resmi bildiri, meşrutiyetin yeniden ilan edildiğini haber vermiştir. Gazeteciler, Sirkeci Garı'na yakın bir lokantanın bahçesinde toplanarak,

[490] B. Aydın, a.g.e., s. 61-62
[491] C. Arabacı, **İttihat ve Terakki Basını…,** s. 95
[492] B. Aydın, a.g.e., s. 50-51
[493] Y. D. Çetinkaya, a.g.e., s. 94

nasıl hareket edeceklerini kararlaştırmaya çalışmışlardır. İlk karar "Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin kurulması üzerine alınmıştır. İkinci karar ise sansür memurlarının gazetelere alınmaması içindir. Dediklerini yapmışlar ve memurları geri çevirmişlerdir. Bu vesileyle, yıllar sonra gazeteler sansürsüz çıkacak, kısa süre sonra da sansür tümüyle kaldırılacaktır.[494] Bu kararlar Osmanlı basın düzeninin ilk defa gazeteciler eliyle değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak basındaki serbestleşme bir çılgınlığa dönüşmüştür adeta. II. Abdülhamid devrinin aşırılığı, II. Meşrutiyet ile bir başka aşırılığı doğurmuştur da denilebilir. Her canı isteyen gazete, dergi çıkartmaya başlamış, çoğunun ömrü ise birkaç sayıdan öteye geçmemiştir. İstatistiki olarak vermek gerekirse; 1908 başlarında tüm gazete ve dergilerin toplamı 130 iken, meşrutiyetin ilanından sonraki yedi ay içerisinde bu rakam 730'a yükselmiştir. İstanbul'da bu sayı 52 iken 377'ye çıkmıştır.[495] Bir yandan da gümrükler matbaa makineleriyle dolmuştur.[496] Ahmet İhsan Tokgöz hatıralarında, basının içinde bulunduğu atmosferi şu cümlelerle ifade etmektedir: "…Sanki ülkenin eli kalem tutanlarının hepsi yazar oluyordu! Kimin beş on parası varsa, hemen bir gazete kurmaya kalkıyordu. Hazır parası olmayanlar, evlerindeki mallarım satıp matbaa ve gazete çıkarıyorlardı… Dergilerin, risalelerin hesabı yoktu… Bunların kimi on gün kimi iki hafta yaşıyor, ölüp gidiyordu… Günlük gazeteler içinde gücünü siyasi bir kaynaktan alanlardan başkası tutunamadı"[497] İfadedeki "…gücünü siyasi bir kaynaktan alanlardan başkası tutunamadı" cümlesi, Osmanlı basınının genel karakterinin ve hayatta kalma şartının neliğine dair keskin bir bilgi içermektedir. Zira Osmanlı'da basın siyasi bir öngörüyle doğmuş, siyaseten kullanılmış ve siyasi bir dönüşüm arzusuna kapılan muhalefet odaklarının bir aparatı olarak varlığını geliştirmiştir. Yeri gelmişken söylemek gerekirse Cumhuriyet basınının da bundan bağımsız olduğu söylenemez. Çünkü modernleşmenin rengi, tonu, dozu noktasında

[494] Hamza Çakır ve Hakan Aydın, "II Meşrutiyet Dönemi Basın ve Sansürü, Siyaset ve Basın", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (237-260), Palet Yayınları, Konya: 2010, s. 237
[495] O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla…,** s. 87
[496] S. İskit, a.g.e., s.148
[497] H. Çakır ve H. Aydın, a.g.e., s.239

siyasi mücadele hiç bitmemiştir ve devam etmektedir. Mücadele bitmediği müddetçe basının niteliği tartışılmaya devam edecektir.

Her aşırılığın birtakım sıkıntıları beraberinde getireceği aşikardır. Her türlü fikrin savunulmaya çalışıldığı, kontrol mekanizmalarının tümüyle ortadan kalktığı, adeta hükümetin buharlaştığı bir ortamda basın hürriyeti yerini basın anarşisine bırakmaya başlayacak, iş siyasi şantajlara kadar varacaktır.[498] Basın, eski yeni demiyor, hükümet üyelerini eleştiriyordu. Şahısları olur olmadık meselelerle hedefe koyuyordu. Haliyle manzara pek iç açıcı olmayacak ve hükümette rahatsızlıklar başlayacaktır. Ortada duran sorunların çözülememesinin ve gittikçe daha da bunalıma neden olan asayişsizliğin nedeninin basın olduğu, dillendirilmeye başlanmıştır. Gazetelerin saldırılarından hükümetin iş göremez hale geldiği, nazırların karar almaya korkar oldukları ifade ediliyordu. Bu, alarm zillerinin basın için ürkütücü bir şekilde çalmaya başladığını gösteriyordu.[499] Çok geçmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında ciddi anlaşmazlıkların olduğu ortaya çıktı.[500] Taraflar hızla fırkalaşmaya gitmiş, buna paralel, basında da fırkalar oluşmaya başlamıştır. Hava bulanıklaşırken, 31 Mart Vakası gerçekleşmiştir. Gerici bir ayaklanma, darbe girişimi olarak kabul edilen olayın kışkırtıcısı olarak Volkan Gazetesi'nin suçlanması, basın adına başka bir dönemin kapılarının açıldığına işaret ediyordu.[501]

31 Mart olayı[502] bir bakıma İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı devlet ve toplum gerçeğiyle yüzleşmeye başladığı bir tarihtir. Bu tarihten sonra, otoriterleşme

---

[498] S. İskit, a.g.e., s.143
[499] S. İskit, a.g.e., s.144
[500] İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyetin ilanını sağlamıştı ve bu anlamda tüm muhalif gruplardan saygı görüyordu ama hepsi buydu. Liberal ve tutucu gruplar başta olmak üzere genel eğilim, Cemiyetin siyasetten çekilmesi, yönetimi siyaseti daha iyi bilen kişilere bırakması yönündeydi. Ancak İttihatçılar aynı kanaatte değildi ve eğilimin yansımalarını gördükçe kendilerini Anayasa'nın koruyucuları olarak ilan ettiler. Artık bir uzlaşı değil tasfiyelerin planlandığı sıkıntılı süreç başlamıştır. Bkz. Ahmad, Feroz; **İtihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul: 1996, s. 12. Bu siyasal çatışma süreci Cumhuriyet sonrası ortaya çıkan ayrışma süreci ile benzerlikler taşımaktadır. Millî Mücadeleyi başarıyla sonuçlandıran Mustafa Kemal'den beklenen siyasete girmemesi ve siyaset üstü kalması yönündedir. Böylelikle teşekkül eden meclis devletin yönetimini, ideolojik istikametini belirleyecektir. Ancak Mustafa Kemal bu kanaatleri paylaşmamış, kendine yakın gruplarla hareket ederek muhalifleri tasfiyeye yönelmiştir.
[501] B. Aydın, a.g.e., s.53-54
[502] Rûmî takvimle 31 Mart 1325'te meydana geldiği için 31 Mart Vakası olarak adlandırılmıştır. Miladi olarak gerçekleştiği tarih 13 Nisan 1909'dur. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra perde arkasından gücü

eğilimleri gittikçe artacaktır.[503] Çok parçalı Osmanlı toplumunun meşrutiyetle birlikte birlik olacağı, mecliste kardeşçe, Osmanlı devletinin geleceği için çalışacağı, diğer yandan da Avrupa ülkelerinin müdahale mazeretlerinin ellerinden alınacağı, daha sıcak, yararlı ilişkiler kurulacağı düşlerinin gerçek olmadığı ortaya çıkmıştı. Hatta Cemiyet; Abdülhamid istibdadına son vermek için bayraklaştırdığı, kitleleri harekete geçirmek için sloganlaştırdığı "Hürriyet"ten nasıl kurtulacağının çarelerini aramaya başlamıştı.[504] Zira büyük istibdadın yıkılabilmesi için büyük beklentiler oluşturulmuştu. Oysa günlük hayatta, yaşanan sorunlarda bir değişme yoktu. Dış politika ise daha berbattı. Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya-Macaristan Bosna Hersek'i ilhak etmiş ve Girit Yunanistan ile birleşme kararı almıştı. Yaşanan tam bir hayal kırıklığıydı ve devrime kadar özne olarak yüceltilen halk, sık sık protesto gösterileri yapıyor, iliklerine kadar özgürlüğü hisseden basın, Cemiyete ve hükümete

---

eline alan İttihat ve Terakki Fırkası'nın sık sık hükümete müdahalelerde bulunması ve hürriyet vaatlerine rağmen kendinden olmayanlara karşı takındığı baskıcı tutum, tepkilere neden olurken muhalif grupları da ortaya çıkartmıştı. Özellikle Prens Sabahaddin'in liderliğini yaptığı Ahrar Fırkası ve kimi uygulamaları dinden sapma olarak değerlendiren muhafazakâr İttihat-ı İslam grubu, yoğun eleştirilere maruz bırakıyordu. Diğer yandan İttihat ve Terakki İçerisinde oluşan ayrışmanın intikamcı bir hesaplaşmaya doğru evrilmesi de ortamın iyice gerilmesine neden olmuştu. Dışarda yaşanan toprak kayıpları da İttihat ve Terakki'nin prestijini zedelemişti. Bulanıklaşan ortamda muhalif isimlerin faili meçhul cinayetlere kurban gitmesi olayların kontrolden çıkmaya doğru gittiğine işaret ediyordu. Mecliste yaşanan çekişmeler, düşürülen hükümetler, siyasal kaosu artırırken Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde vurularak öldürülmesi bir anda tansiyonu yükseltti. Cenaze adeta İttihat ve Terakki Partisine karşı bir öfkeye dönüşmüştü. Cenazeden birkaç gün sonra, 4. Avcı Taburuna bağlı askerler, Rumi tarihe göre 31 Mart 1325 gecesinde şeriat talebiyle isyana başladılar. Subaylarını hapseden, diğer başka asker alaylarının da katılımıyla iyice kalabalıklaşan grup, Ayasofya Meydanı'nda Meclis-i Mebusan önünde toplandılar. İttihad-ı İslam fırkası üyeleri ve Fatih, Beyazıt Medreselerinin talebeleri de isyancılara katılınca isyan tümüyle dinci bir ayaklanmaya büründü. Kendilerini ikaz eden yaptıklarının yanlış olduğunu söyleyen kimi asker ve ilmiye mensubunu öldürdüler. 11 gün süren ayaklanmada isyancılar hükümette kimi değişikliklerin yanı sıra, İttihatçı subayların atılması, alaylı subayların yeniden işbaşına getirilmesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin dağıtılması, Şeriat kurallarının eksiksiz olarak tatbik edilmesi gibi birçok talepte bulundular. Bu gelişmeler üzerine Makedonya'da toplanan ve İttihatçıların kontrolünde olan Hareket Ordusu isyanı bastırmak üzere İstanbul üzerine yürütüldü. İstanbul'a gelen ve fazla bir direnişle karşılaşmayan ordu isyanı bastırıp kurduğu harp divanı ile birçok isyancıyı idam etti. Bu olaydan sonra iktidar gücü tamamıyla İttihatçılara geçmiş oldu. Bkz. Özcan Azmi, 31 Mart Vak'ası: II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesiyle Sonuçlanan Askerî İsyan, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXIV, 2007, s. 9-10 Bugün dahi birçok kesim bu ayaklanmayı şeriatçı bir ayaklanma olarak görme eğilimindedir. Sina Akşin'e göre ise şeriat ve irtica işin perdesi durumundadır. İsyanı; Ahrar Fırkası ve onun dinsel kolu olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti altında, Prens Sabahattin, Kâmil Paşa ve oğlu Sait Paşa, İsmail Kemal, Müfit Beyler, Mizancı Murat, Mevlanzade Rıfat, Said-i Kürdî, Derviş Vahdeti'den oluşan muhalefet grubu düzenlemiş ve başlatmıştır. Ancak ayaklanma başarılı olamamış, ne olduğu pek bilinmeyen bir asker hükümet darbesi olarak kalmıştır. Bkz. Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul: 1980, s. 128

[503] Ayfer Özçelik, **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İlgi Yayınları, İstanbul: 2006, s.14

[504] A. Özçelik, a.g.e., s.14-15

karşı eleştiri dozunu artırıyordu. Bunalımlı bu süreci yönetmek İttihat ve Terakki Cemiyeti için zorlaşmaya başlamıştı. İlk adım olarak toplantı hürriyetini sınırlandırmak için yasal düzenlemelere gidilmesi kararlaştırıldı. Fakat bu sefer de Meclis'de "hürriyet" kavramının farklı anlamlarının müdafaası yapılıyordu.[505] Kısacası hem sokakta hem basında hem de Meclis'te Cemiyet ve hükümet için rahat hareket etme olanağı pek kalmamıştı. İşte böylesi bunalımlı bir dönemde 31 Mart Vakası meydana gelecek, meclis, sokak ve basın için öngörülen sıkı düzenlemeleri yapmak imkanına böylelikle kavuşulacaktır. Olaydan hemen sonra sıkıyönetim ilan edilmiştir. Kanun-u Esasi'nin 113. Maddesine dayanılarak harp divanı kurulmuştur. Volkan gazetesinin sahibi Dervişi Vahdeti ve diğer suçlu bulunanlar idam edilmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid ayaklanma ile ilişkisi olduğu iddia edilerek tahttan indirilmiş, yerine Mehmet Reşat getirilmiştir.[506] Harp divanının geniş yetkilerinin gölgesinde, meclis yoğun bir yasama faaliyetine girişir. İttihat ve Terakki ve kontrolündeki hükümet, "Tatil-i Eşgal" (Grev), "Serseri ve Mazanna-i Su-eşhas", "Matbuat", "Cemiyetler" kanunu gibi oldukça sıkıntılı yasaları rahatça meclisten geçirir. Her türlü itirazı 31 Mart Vakası teziyle susturmayı başaracaklardır. Daha sonrasında da oluşan muhalif girişimler bu irtica korkusu ile bastırılmaya çalışılacaktır.[507]

Sıkıyönetim altında basın üzerinde sert bir sansür uygulanmasına gidildi. II. Meşrutiyet'in o coşkulu özgürlük ortamı artık yavaş yavaş yok oluyordu. Kuralların dışına çıkan, muhalefet etmeye çalışan gazeteler hemen kapatılıyordu. Hassas duruma rağmen kapatılan gazeteler başka isimlerle yeniden yayınlanmaya çalışıyordu. Ancak bir süre sonra gazetelerin bu çabaları da sonuçsuz bırakılacak, çıkarılan bir tebliğle kapatılan gazetelerin sahip ve mesul müdürlerin benzer bir isimle gazete çıkartmaları yasaklanacaktır.[508]

31 Mart olayının gölgesi üzerinde olan meclise kısa bir süre sonra Matbuat sorunun tümüyle çözmek için bir kanun tasarısı getirilecektir. Zira İttihat ve Terakki

[505] A. Özçelik, a.g.e., s. 239-236
[506] S. İskit, a.g.e., s.154
[507] A. Özçelik, a.g.e., s. 490
[508] S. İskit, a.g.e., s.154-155

cemiyeti açısından olayın kışkırtılmasında basının rolü büyüktür: Hürriyet naraları arasında iktidarın elden gitmesi içten bile değildir. Diğer yandan yabancı dilde yayın yapan gazetelerin durumu da sıkıntı vericidir. Önde gelen Proodos, Teologos ve Levant Herald gazeteleri meşrutiyetin vermiş olduğu serbestlikle, cemaatler arasında ayrılıkçı fikirleri yayan, taraflı, hukuku taciz eden yayınlar yapmaktadırlar. Bu gazetelerde yer alan ve Müslüman Türk toplumuna yönelik suç içeren yazılara karşı nasıl bir ceza uygulanacağı da yasal zeminde belli değildir.[509] Kısacası bu eksiklikleri giderecek, iktidara saldırıları önleyecek, aynı zamanda politikalara uygun bir basın düzenini inşa etmeye imkân verecek bir kanuni düzenleme artık zaruridir!

Meclise getirilen Matbuat Kanunu, gazeteciler ile kimi üyeler tarafından sert eleştirilere maruz kalır.[510] 1881 tarihli Fransız Basın Kanunundan esinlenerek hazırlanan kanun aslında sansür öngörmemektedir. Sadece, devlet güvenliğini tehlikeye atacak, isyana teşvik edecek yayınlarda gazeteler dava sonuçlanıncaya kadar hükümet tarafından kapatılabilecektir. Dava sonunda gazete aklanırsa da sorumlu müdür hükümete tazminat davası açabilecektir.[511] Kanunda asıl tepkileri çeken, gazete çıkartabilmek için güvence parası hükmüdür. Milletvekilleri bu maddeye "gazeteciliğin sonu olur", "200 lira depozito yatırabilecek kimse var mı?", "Gazetecilik zenginlerin tekeline bırakılıyor", "sansür bu kısıtlamalardan daha iyi" sözleriyle ciddi itirazda bulunmuşlardır [512]ve madde tasarıdan çıkartılır. Ancak daha sonra yapılacak değişiklikle bu madde yasalaşacaktır.[513] 14 Temmuz 1909'da mecliste yapılan oylamada kabul edilen Matbuat Kanunu, Ayan Meclisi'nin hızlı onayının ardından 18 Temmuz 1909'da yürürlüğe girmiştir.

İfade edildiği gibi liberal bir görünüme sahip olan kanun yürürlükte kalacağı 22 yıl boyunca ciddi değişikliklere uğrayacak, özgürlükçü görünümünü kaybederek geniş bir baskı rejimine dönüşecektir.[514] Zaman içerisinde gerçekleşen belli başlı değişiklikler şu şekildedir: 3 Mart 1912'de yapılan düzenleme ile Gazetelerin Yazı

[509] B. Aydın, a.g.e., s. 54
[510] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 97
[511] Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 1990, s. 84
[512] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 99
[513] A. Kabacalı, **Türkiye'de Basın…,** s. 85
[514] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 97

işleri müdürlüğünü yürütecek kişiler için ya yükseköğretim ya da yedi yıllık idadi diploması olması şartı getirilmiştir. Siyasi gazete çıkartmak isteyenler için de İstanbul'da 500, taşrada 200 lira olmak üzere güvence parası yatırılması zorunlu tutulmuştur.[515] Ayrıca askerlerin gazete ve dergilerde yazı yazmaları da yasaklanmıştır. 16 Şubat 1913'te yapılan değişiklik; edep ve ahlak kurallarına aykırı olduğu tespit edilen yazı ve fotoğrafların yasaklanıp toplatılacağı üzerinedir. 9 Mart 1913 tarihli bir diğer değişiklikte de Mebus ve Ayan üyelerinin gazetelerde müdürlük yapmaları yasaklanmış, gazete satıcılığı yapmak için polisten belge alma şartı getirilmiştir. 9 Kasım1913'te ise daha sert bir değişikliğe imza atılmıştır. Devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek içerikte yayın yapan gazeteler Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılabileceklerdir. 25 Ağustos 1914 tarihinde yapılan değişiklikle Ordu ile ilgili yapılacak haberler, askeri sansür mamurlarının iznine tabi tutulmuştur. 1. Dünya savaşı şartlarında ise doğal olarak sansürün dozu da artırılmıştır. Nitekim 5 Şubat 1919'da alınan kararla sıkıyönetim bölgelerinde yayınlanacak her türlü yayın sansür memurlarının denetimine alınmıştır.[516] Değişiklikler, İttihat ve Terakki'nin basın üzerindeki denetimini sağlamak için başvurduğu kanuni düzenlemelerdir. Ancak cemiyet basının kullanımı, kontrolü ve tasfiyesi durumları için başka yöntemler de uygulamıştır.

İttihat ve Terakki Partisi sıradan bir örgütlenme değildi. Gizliliği bilinen, ileri dönük kapsamlı amaçlar güden, para-militer bir oluşumdu.[517] Tanzimat sonrası yürütülen modernleşme çabalarının çok daha ötesinde bir medeniyet değişimi hedeflediği söylenebilir. Bu nedenle iki unsurun kullanımında çok dikkatli davrandığı bilinmektedir. İlki eğitimdir; kulüp ve ocakları vasıtası ile mümkün olan her yerde eğitim kurumları açmış, var olanları etkisi altına alarak parti tabanı için gençler yetiştirmeye çalışmıştır. İkinci unsur ise basındı. İstanbul'da kendine yakın gazetelerin yanı sıra yurt içi yurt dışı örgütlendiği her yerde topluma ulaşmak, etkilemek için yerel gazeteler çıkartmaya çabalamıştır. Eğitim uzun vadeli bir yatırımdı, basın ise kısa

[515] Bu değişiklik tıpkı Abdülhamid döneminde siyasi içerikli gazete imtiyazlarının geciktirilmesi ve verilse dahi belli kuralları şart koşmasındaki amaç gibi gazeteleri siyasi olaylardan ve devletin politikalarına müdahaleden uzak tutmayı amaçladığını göstermektedir.
[516] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 101
[517] M. Özgen; a.g.e., s. 16

vadeli sonuçlar almak içindi.[518] Bu kısa vadeli hedefler; fikirleri yaygınlaştırma, taraftar toplama, hedef seçilen kişi, kurum ve yapıları yıpratarak etkisizleştirmeyi kapsıyordu. Basın politikaları parti politikalarıyla eşgüdüm içerisindedir.[519] Görüldüğü gibi bu hedefler daha özgürlükçü ve daha çoğulcu bir toplum modelini öncelememektedir. Amaçlanan, Tanzimat öncesi, Tanzimat sonrası, II. Abdülhamid döneminden farklı değildir. Model değiştirilmiş olsa da modernleşmeden beklentiler aynıdır: "Devletin bekasını sağlamak ve eski diri günlerine yeniden döndürmek!" Yüceltilen, indirgenen, üretilen, harcanan her türlü argüman bu hedefe yöneliktir. Engelleyici unsurlar ise zararsız hale getirme, dönüştürme, değilse yok etme şeklinde muamelelere maruz kalmıştır.

İttihat ve Terakki'nin basını kontrol etmeye dönük başvurduğu bir başka yöntem ise gazeteci cinayetleriydi. Cemiyet bir parti teşekkülü olmakla birlikte içinde silahlı bir grup da barındırıyordu ve kimi zaman bu grup sivil liderlerden özerk hareket ediyordu. İşte bu silahlı grup, İttihat ve Terakki iktidarına yönelik sert muhalefet eden gazetecilere saldırılar düzenleyerek faili meçhul cinayetler işlemiştir. Bu anlamda ilk öldürülen, şehit edilen gazeteci Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi olmuştur. Cinayete, Ali Kemal Bey'in, ders verdiği Mekteb-i Mülkiye'de kürsüye çıkarak yaptığı dokunaklı konuşma neticesinde öğrenciler tarafından büyük tepki gösterilmiş, kalabalık bir grup Sadaret önüne giderek Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan katilin bulunmasını istemişlerdir.[520] Olaydan on dört ay sonra bu sefer Sada-yı Millet gazetesi başyazarı Ahmet Samim Efendi vurularak şehit edilecektir. Ahmet Samim'de Hasan Fehmi gibi Ahrar Fırkası'na yakındır ve yazıları İttihat ve Terakki Partisini oldukça rahatsız etmiştir. Yazılarından birinde "Basın, halkı her konuda aydınlatmak zorundadır. Gerekirse hükümetin zayıflığını ortaya kor, kusurlarından, yanlışlarından söz eder. Bizde garip bir ruh hali var. Basın Osmanlılığın gücünden ve şanından söz ederse görevini yerine getirmiş sayılıyor, bunun dışına çıkıp da bozuklukları ortaya korsa kötü bir yol tutmuş oluyor. Sizi ihanetle, kötü bir amaca hizmet etmekle

[518] C. Arabacı, **İttihat ve Terakki Basını…,** s. 73-74
[519] C. Arabacı, **İttihat ve Terakki Basını…,** s. 116
[520] Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Siyasal Cinayetler**, Altın Kitap, İstanbul: 1993, s. 93-94

suçluyorlar"[521] diyordu. Ahmet Samim'in bu yakınışı aslında Türk basının nasıl bir siyasal cenderenin içerisinde olduğunu, daha sonraları da sık sık göreceğimiz gibi iktidar çevrelerinin kendisinden beklentisinin ne olduğunu; zamanına da örneklik olacak şekilde özetliyordu. Ahmet Samim'in öldürülmeden önce arkadaşına yazdığı mektup ise İttihat ve Terakki'nin iktidarını nasıl korumaya aldığını gösterir nitelikteydi. Samim mektubunda, öldürüleceğini bildiğini, İttihat ve Terakki'nin yarı resmi bir yolla kendisine idam fermanını ilettiğini söylüyordu.[522] Yani sınırı aştığı düşünülen gazeteciler, teşkilat tarafından gıyaplarında yargılanıyorlar ve infaz hükmü de kurbana bir yolla iteliyordu. Tabi ki bu en korkunç sansür demekti. Bu sebepledir ki Ahmet Samim'in öldürülmesi ardından zamanın Türkçe çıkan gazeteleri tepkisiz kalmıştır. Arkadaşı Refik Halit Karay o günleri şöyle anlatmıştır:

> "Bir şeyler yazacak, suçu işleyenin hükümet olduğunu ispata çalışacaktık. İstanbul'da sıkıyönetimin, divanı harplerin, kısacası hem askerî hem sivil iki başlı bir Makedonya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü bir sırada bildiri basmak bizi idama kadar götürebilirdi; fakat yayınımızı gazete ile yapabilirsek müebbet kürek (hayat boyu hapis) le kurtulabilirdik. Peki, öyle bir gazete nerede? En aşağı bizler kadar deli birini bulmamız, bu delinin de bir gazeteci olması gerekiyordu. Bulduk: Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi, gazetesinin adı: iştirak. Hilmi bunu kabul etti. Gazeteyi ben doldurdum. Kavil karşısında susan mebuslara, Türkçe gazetelere atıp tutmuştum. Şunu da söylemişim: 'Şehrimizde Alman, İngiliz, Fransız, Rum ve Ermeni dilleriyle çıkan gazeteler olaydan uzun uzadıya bahsederek hükümeti göreve çağırdılar, sütunlarını siyah çizgiler arasına aldılar. Türk gazeteleri basının onurunu sefil derecelere indirdiler...' İştirak gazetesinin o sayısı, hükümet toplatma kararı verip harekete

[521] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 108

[522] İttihat ve Terakki Partisi'nin gazetecileri tehdit etmeyi doğal bir sansür yöntemi haline getirdiği söylenebilir. Örneğin İttihat ve Terakki'nin bir numaralı kurucularından olan İbrahim Temo, farklı fikirler üzerinden bir gazete çıkartmak istediğinde parti merkezine çağrılarak "Merkez-i Umumî böyle arzu ediyor. Bu fikirden ve İttihad'ın resmî gazetelerinden başka gazeteleri yayınlamaktan vazgeçmezseniz, hakkınızda hayırlı olmaz, sonra siz bilirsiniz ve iyi düşününüz" şeklinde ifadelerle tehdit edilmiştir. İbrahim Temo anılarında ayrıca; kurduğu partinin genel sekreteri Fuad Şükrü'nün Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından baston gösterilerek "sizi sopa altında gebertirim" denilerek aşağılandığını da belirtir. Temo, İbrahim: **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 211-213, Yine Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa anılarında gazetecilere nasıl talimatlar verdiğini ve gazetelere karşı nasıl tedbirler aldığını anlatır: "Tasviri Efkar muharriri Yunus Nadi Bey'le görüştüm. Bundan sonra gazetesinde ne suretle hareket edeceğine dair talimat verdim.", "…İfham gazetesi muharriri Ferit Bey'le Sabah'ın siyasi muharriri Diran Kelekyan Efendi'yi de çağırdım. Kendilerine lazım gelen izahatı verdim. Ferit Bey, o akşam çıkan İfham'da, sulh müzakereleri lehinde bir makale neşretti", "Kendisini aydınlattım. Zavallı pek üzüldü. …bundan böyle talimatım veçhile hareket edeceğini ve efkârı umumiyeyi sulh fikrine hazırlayacağını vadetti", "İfham gazetesi müdürü Ferit Bey'in ileri gittiğini kendisine söyledim", "Vazife gazetesinin de' kapatılmasına karar verdim.", "Bu gibi şeyleri gazeteye koymaması için Diran Kelekyan'a ihtarda bulundum" Bkz: Mahmut Şevket Paşa, **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul: 1988, s. 14-15-18, 60

geçinceye kadar satışa çıkarıldı ve ertesi sabah en çok satılan, kapışılan, satış rekoru kıran bu gazete oldu...”[523]

Cinayete kurban giden bir başka gazeteci isim ise Zeki Bey’di. Daha önce Mizan ve Serbesti gazetelerinde yazılar yazan ve İttihatçıları eleştiren Zeki Bey başyazılarını yazdığı Şehran gazetesinde bir takım yolsuzluk iddialarını ve belgelerini gündeme getirmeye hazırlanıyordu. 10 Temmuz 1911’de evinin önünde saldırıya uğrayarak öldürülmüştür.[524] Hakkında pek bir bilgi bulunmayan gazeteci ve Şair Hüseyin Kami’de İttihatçılar tarafından öldürülen bir başka gazetecidir.[525]

Yukarıda da belirtildiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti sıradan bir örgütlenme değildi. Hedefleri doğrultusunda planlı ve programlı hareket eden, para-militer yapısıyla kriminal eylemlerden dahi kaçınmayan sert bir ideolojiye sahipti. Osmanlı’nın birliğini esas alan bu ideoloji, nihayetinde şartlar ağırlaştıkça birçok değerin feda edilmesi, tasfiye edilmesi noktasında tereddüt etmiyordu. Basın bu anlamda önemli bir değerdi ve illegal dönemlerinden beri Cemiyet, basın gücünün farkında olarak etkili bir şekilde kullanıyordu. Ancak ideolojik perspektiften bakıldığında şartlara göre biçimlendirilmesi normal, zaruri görülen bir unsurdu. Tek başına; ileri bir meşruti sistemin vazgeçilmez bir parçası olarak değil, iktidar olmada, iktidarı sürdürmede, diğer bir ifadeyle kurgulanan kurtuluş mücadelesinde etkin bir araç; askeri terminolojiyle söylersek silah nispetindeydi. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti sadece taraftarı olmayan basını dışlamak, susturmakla[526] kalmamış aynı

[523] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 109-110
[524] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 111
[525] A. Kabacalı, **Türkiye’de Siyasal…,** s. 93-94
[526] Partiye muhalif gazetelerin ileri sürdükleri birtakım iddialar, partizan gazeteleri vasıtasıyla hedef alınıyor ve iddia sahipleri müfterilik, şirretlikle suçlanıyordu. Özellikle Rumeli’de çıkan Cemiyete yakın “Top, Süngü, Hançer, Silah” gibi gazeteler bu anlamda çok sert yayın yapıyorlardı. Bu gazeteler için söylenen "yıkmadık namus, dokunmadık haysiyet bırakmadılar" cümlesi nasıl bir çizgi izlenildiğini ortaya koyar niteliktedir. Ayrıca gazete isimlerinin savaş kavramlarından seçilmesi de misyonlarına dair bilgi vermektedir. Bkz. Ali Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı Destekleyen Matbuat”, Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (197-210), Palet Yayınları, Konya: 2010, s. 200-201

zamanda "partizan gazeteciliği"nin[527] de Türk basınında gelişmesini sağlamıştır.[528] Bu dönemde gazeteler tümüyle politikaya angaje olmuş, gazetelerin birçoğu parti bültenine dönüşmüş,[529] siyasi partilerle adeta özdeşleşmişlerdir.[530]

Dönemin sert siyasi atmosferi içerisinde gazetelerin partizan bir niteliğe bürünmesi şaşırtıcı bir durum değildi. Zira kuruluş döneminden beri basın siyasi irade nazarında boş bırakılmaması gereken, kontrol edilmesi şart bir araç olarak benimsenmişti. Basın özgürlüğünü savunan muhalefetler dahi iktidara geldiklerinde bu anlayışı sürdürmüşlerdir. İronik olan ise muhalefet yaptıktan sonra iktidar olan kadrolar arasında önemli oranda gazetecilerin de yer almasıdır.[531] Yine de dönemin gazetelerinin baskılara direnmediği, özgürlükçü bir basın rejimi kurmaya çalışmadıkları söylenemez. Eleştirilere maruz kalan gazetecilik anlayışını, kanuni düzenlemelere gerek kalmadan, kendi otokontrollerini sağlayarak iktidarın mazeretlerini ortadan kaldırmayı savunan isimler olmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın ve Abdullah Zühdü gibi isimler, gazetecilerin bir araya gelerek kuracakları bir özdenetim

[527] Partizan gazetecilik sadece İttihat ve Terakki'ye özgü bir durum değildi. İttihat ve Terakki Partisine karşı birçok eğilimin bir araya gelerek kurduğu Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni destekleyen gazeteler de partizan gazeteciliğine örnekler oluşturmuştur. Aynı zamanda bu gazetelere uygulanan kapatma cezaları da dönemin atmosferini yansıtmaktadır. 1913'e kadar İttihat ve Terakki'ye karşı mücadele yürüten Fırka kapandığında, geride epey bir gazete bırakmıştı. Bu anlamda önemli gazeteler Tanzimat, Şerrah, Alemdar, Yeni İkdam, Sabah, Yeni Gazete'dir. Fırka kurulur kurulmaz yaptığı ilk işlerden birisi, fikirlerini yayıp, savunacağı gazeteler çıkartmak için imtiyazlar almak olmuştur. Ancak bu imtiyazlar basına uygulanan baskılara karşı da bir tedbir içermekteydi. Fırkanın önemli isimlerinden Lütfü Fikri, Fırka'ya bağlı on beş milletvekilinin ayrı ayrı gazete imtiyazı aldığını belirtmektedir. Amaç kapanan gazetelerin yerine ertesi gün çıkacak şekilde hemen farklı bir isimle gazete yayınlayabilmektir. Bkz. A. Birinci, a.g.e., s. 198

[528] C. Arabacı, **İttihat ve Terakki Basını…,** s. 80

[529] C. Arabacı, **İttihat ve Terakki Basını…,** s. 116

[530] U. Kocabaşoğlu, **İkinci Meşrutiyet…,** s. 225

[531] Çalışmanın başlarında da vurgulandığı gibi Türk Basını devlet bürokrasisinin ocağında kurulmuş ve memurların başlattığı bir meslek olarak gelişmiştir. Daha sonraki özgürleşme dönemlerinde de bu özellikleri görülmüştü. Namık Kemal, Agah Efendi, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi birçok gazeteci aynı zamanda devlet hizmetinde bulunan isimlerdi. Abdülhamid döneminde de bu değişmemiş, sultan taraftarı önemli isimlerle birlikte muhalif olan birçok isim de memuriyetlere atanarak pasifize edilmeye çalışılmıştı. Bu gelenek II. Meşrutiyet döneminde de değişmemiş, birçok etkili gazeteci devlet kadrolarında kendilerine yer bulmuşlardır. Ahmet Emin Yalman'ın ifadelerine göre kimi kabinede nazır olmuş, kimileri vilayetlerde genel vali olarak atanmış, kimileri mutasarrıflık görevlerine getirilmiş, kimileri de öğretmenlik yapmışlardır. Yine bu dönemde gazetelerde reklam odaklı bir yönelimin olduğunu, idari birimin yazı işlerine göre daha çok önem kazandığını belirten Yalman, dolayısıyla en büyük reklam veren konumunda bulunan devletin bu imkanını gazeteler üzerinde bir ödüllendirme veya cezalandırma aracı olarak kullandığını belirtmektedir. Günümüzde dahi bu tespitler hala tartışılmaktadır. Bkz: Ahmet Emin Yalman, **Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın:1831-1913**, Çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2018, s. 128-129

mekanizmasının yararlı olacağını savunmuşlardır. Nihayetinde Eylül 1908'de bu anlamda bir girişimde de bulunulmuş, İttihat ve Terakki Cemiyetinin öncülüğünde Türkçe, Rumca, Ermenice yayın yapan gazetelerin sorumlu müdürleri bir araya gelerek "Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye" adlı bir birlik oluşturmuş, bir takım yayın ilkeleri belirlemişlerdir. "Matbuat Programı" olarak duyurulan bildiride şu ilkeler yer almıştır: Padişah hakkında daima saygılı bir ifade benimsenecek ve ima yoluyla da olsa hakaret durumunda seçilmiş heyet bunu inceleyecektir. Devlet adamlarının şahsiyetleri üzerinde değil icraatları üzerinde durulacaktır. Devlet memurları hakkında hakaret içeren ifadeler kullanılmayacak, itiraz ve şikâyetler dikkate alınacaktır. İslamiyet aleyhinde yazılara yer verilmeyecek, diğer din ve mezheplere karşı saygılı olunacaktır. Toplumda fitneye sebep olacak yazılardan kaçınılacaktır. Dış politika konularında kalem oynatırken dikkatli olunacak ve yeni sorunlara sebebiyet verilmeyecektir.[532] Bir anlamda "kendi oto sansürünü uygulama" anlamı da taşıyan bu ilkeler yine de dönemine göre kendi özerk alanını oluşturmaya dönük, akılcı girişimler olarak kabul edilmelidir. Ancak ifade etmeye çalıştığımız gibi Osmanlı ülkesinde aranılan; bireyin öne alındığı, hatta merkeze yerleştirildiği, toplumun, devletin, geleceğin selameti için önünün açıldığı bir sistem değildi. İrili ufaklı bütün bürokratik/sivil aydın kişi ve gruplarının amacı, devleti muhafaza etmekti ki bu ideal hedefle çelişen, çatışan her şey, ideal olana uydurulacak şekilde müdahalelere maruz kalıyordu. Haliyle sorun olan gazetenin kendisi değildi, vazettiği düşünce sistemi, pratiğiydi. İktidar ifade özgürlüğü de dahil basın etkinliklerinin sınırlarını, içeriğini, amacını kendisi belirlemek istiyordu. [533]

Nihayetinde II. Meşrutiyet özlemi de I. Meşrutiyet gibi hem siyaset açısından hem de basın açısından hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Aradaki fark, I. Meşrutiyetin, meşrutiyet fikrini benimsemeyen bir sultan tarafından akamete uğratılmasıdır. Oysa II. Meşrutiyet bizzat hürriyet fikrini sloganlaştıran gruplar tarafından etkisizleştirilmiştir. Basın açısından bakıldığında da meşrutiyet ortamında nasıl ki sayısı ve etkisi artmışsa, meşrutiyetin işlevsizleştiği bir ortamda da sayısı ve etkisi azalmıştır. Diğer bir deyişle "31 Mart Vakası", "Babıâli baskını", "Mahmut Şevket

[532] H. Çakır ve H. Aydın, a.g.e.,s.243
[533] B. Aydın, a.g.e., s. 54-55

Paşa'nın öldürülmesi" gibi siyasi olayların iyice daralttığı basın alanı, 1908 öncesindeki durumunun daha da gerisine düşmüştür. 1914'te İstanbul'da yayınlanan Türkçe günlük gazete sayısı sadece 8'dir.[534] Yabancı dilde yayın yapanlar da dahil olmak üzere günlük, haftalık, aylık gazete ve dergilerin toplam sayı ise 63'tür.[535] Bu gerilemede sıkıyönetim ve baskı politikalarının yanında, zamanla savaş şartlarında çekilen kâğıt sorunun da payı vardır. Siyaseten baskılanan gazeteler kâğıt teminin de de sıkıntılar yaşayınca tek tipleşen, İttihatçıların desteklediği gazetelerin ayakta kalabildiği bir basın düzeni ortaya çıkmıştır.

Ayaklanmalar, darbeler, cinayetler; iyi başlayan ancak kötü giden II. Meşrutiyet sonrası dönem, 1. Dünya savaşının patlak vermesi, İttihatçıların son bir hamle ile Osmanlı'yı savaşa sokmasıyla tüm tartışmaları sona erdirmiştir. Bu aynı zamanda İmparatorluğu ayakta tutma idealinin de sonudur. Zira kurtarılması gereken devlet değil artık millettir.

1.3. Arayışların Sonu ve Kurtuluş Mücadelesi

III. Selim ile başlayan II. Mahmut ile devam eden; başlarda kibirle, daha sonraları ise yenilgiyi itirafla sürdürülen; ideal devlet, ideal toplum, ideal düzen kabulüyle yüceltilen Batılılaşma serüveni, 1. Dünya savaşının sonunda Batılı devletlerin sınırlara dayanmasıyla son bulmuştur. Dünyanın en gelişmiş, en medeni ülkeleri, dünyayı harabeye çevirdikten sonra Osmanlı Devleti'nin taksimi için bir araya gelmiş, İstanbul'un işgali ile bir milli varoluş sorunu ortaya çıkmıştır. O güne kadar "Batılılaşmak", "Doğulu kalmak" ya da "nasıl Batılılaşmak", "ne kadar Batılılaşmak" üzerinden sürüp giden tüm tartışmalar ehemmiyetini yitirmiştir. Kavramların, kavgaların daha da kötüsü umudun sonudur artık. Büyük oranda "kadere razı gelmek" fikri öne çıkmıştır. Büyük çoğunluğu Batılı bir ülkenin koruması olmadan ayakta kalmanın imkansızlığına inanmış bir aydın, yönetici sınıfı ile savaşlarla derin bir yoksulluğun pençesine düşmüş bir halkın oluşturduğu ülkenin psikolojisinin böyle şekillenmesi, yadırgatıcı değildir. Ancak kısa süre sonra fiili

[534] U. Kocabaşoğlu, **İkinci Meşrutiyet…,** s. 224
[535] U. Kocabaşoğlu, **İkinci Meşrutiyet…,** s.224

işgallere reaksiyon vermeye başlayan Anadolu'da küçük umutların büyük hayallere dönüşeceği bir Millî Mücadele dönemi başlayacaktır.

1.3.1. Millî Mücadele Döneminde Siyasal Ortam ve Basın

Büyük siyasi dönüşümlerin yanı sıra sanayi devrimini de gerçekleştiren başta Fransa, İngiltere ve Almanya olmak üzere Avrupa devletleri kendi aralarında hem tarihsel mücadeleleri nedeniyle hem de gelişen sanayileri için ihtiyaç duydukları hammaddelerin temininde sert bir paylaşım kavgasına doğru gidiyorlardı. 1870'te Almanya'ya yenilen ve rövanş almak için hazırlanan Fransa, Ruslarla müttefiklik arayışındaydı. Diğer taraftan Rusya'nın Balkan politikalarından rahatsız olan Avusturya-Macaristan ise Almanya'ya yakınlaşıyordu. İngiltere bir süre Ruslara karşı gibi görünse de Almanya'nın ciddi bir güç haline gelmesi nedeniyle Fransız Rus eksenini desteklemeye başlamıştı.[536] Abdülhamid döneminde Osmanlı; uzun zamandır Avrupa içlerinde enerji biriktiren bu ayrışmanın farkındaydı ve bütün stratejisini bu devletlerin birbirlerine düşmesi üzerine kurmuştu.[537] Zira Osmanlı'nın bu büyük devletlere karşı kendi gücüyle ayakta kalmasının mümkün olmadığına inanıyor, tek seçenek olarak aralarındaki rekabeti körükleyecek politikalar geliştiriyordu. Dünyayı bölüşme arzusundaki bu devletlerin her birine daha fazla imtiyaz vererek birini diğerine karşı düşmanlaştırmak istiyordu.[538] Ancak II. Meşrutiyetin ilanı ile iktidarı etkisi altına alan İttihat ve Terakki Partisi'nin büyük devletlere ve aralarındaki rekabete bakışı değişmeye başlamıştı. Partinin yöneticileri Osmanlı'nın ayakta kalabilmesi için büyük güçlerden birisinin koruması altına girmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu sebeple de bir müttefiklik arayışındaydılar. Ancak kadrolar arasında, farklı ülke tercih ve tesirleri vardı. Enver Paşa Almanya, Bahriye Nazırı Cemal Paşa Fransa, Maliye Nazırı Cavid İngiltere, Talat Paşa ise Rusya tarafındaydı. Ülkelerle ayrı ayrı kurulan iletişimler fayda vermemiş ve hiçbir Batılı ülke ittifaka yanaşmamıştı.

[536] Tuncer Baykara, **Millî Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1985, S.27
[537] Cevdet Küçük, Abdülhamid II, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: I, 1988, s. 220
[538] C. Eraslan, a.g.e., s. 63

Ancak Enver Paşa ve gelişen yeni durumlar nedeniyle Osmanlı'nın genel eğilimi ağırlık olarak Almanya tarafında kalmıştı.[539]

Avusturya-Macaristan veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da suikaste uğraması Avrupa ülkeleri arasında gerilimin savaşa dönüşmesi için gereken kıvılcımı sağlamıştır. Avusturya-Macaristan Sırbistan'a ağır talepler içeren bir nota vermiş Sırbistan'ın bunu reddetmesi üzerine de savaş ilan etmişti. Rusya Slav Ortodoks olan Sırpları korumak için seferberlik edince 1. Dünya Savaşı'nın ilk adımı atılmış oldu. Zira Ruslar, seferberlik ilanını hem Avusturya-Macaristan hem de Almanya için yapmıştı. Savaşın bu ayak sesleri Avusturyalıları İttifak için Osmanlı'ya yöneltti. Ancak Almanya Osmanlı'nın yıpranmış askeri gücü ve maliyesi nedeniyle ittifaka sıcak bakmıyordu. Bu rezerv, bizzat Alman İmparatoru tarafından kaldırılınca Osmanlı'nın da savaşa girişinin önü açılmıştı. Enteresan olan ise Osmanlı tarafının ittifak görüşmelerini birkaç kabine üyesiyle birlikte diğer üyelerden gizli olarak yürütmeleriydi. Yapılan gizli anlaşma çerçevesinde Osmanlı ordusunun sevk ve idaresinde Alman askerleri yetkili konuma geliyordu. Diğer taraftan Almanya Osmanlı'nın bütünlüğünü silahla savunacağını garanti ediyordu. Anlaşmanın ortaya çıkmasından sonra, habersiz olan hükümet üyeleri duruma büyük tepki gösterdiler. Mümkün olduğunca savaşa geç girme stratejisini savundular. Hükümet üyelerinin çoğunluğu savaşa girme konusunda isteksizdiler. Hatta İtilaf devletleri nezdinde diyalog çalışmaları yaptılar, ittifak önerileri götürdüler. Ancak hiçbir ülke önerilere sıcak bakmadı. Paylaşılması düşünülen bir ülkeyle ortaklık kurmayı doğru bulmuyorlardı.[540]

Devleti içine düşmüş olduğu bunalımdan, dağılma tehlikesinden kurtarmak için meşrutiyetten sıkıyönetime, komitacılıktan ihtilalciliğe kadar her yolu denemekten çekinmeyen İttihat ve Terakki liderleri bu sefer savaşı göze almışlardı. Özellikle Enver Paşa olmak üzere birkaç ileri gelen paşa, hükümet ve kamuoyunu savaşa girmek için ikna edemeyeceklerini düşünerek hayati anlaşmaları gizli olarak

[539] David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul: 2008, s. 45-46
[540] S. Akşin, **Kısa Türkiye…**, s. 94-95

yürütüyor ve imzalıyorlardı.[541] Çünkü halkın ve diğer siyasi kolların İttihatçı liderlere güvenleri kalmamıştı. Başlarda kurtarıcı olarak görülseler de kısa süre sonra içte ve dışta yaşanan hayal kırıklıkları yavaş yavaş nefrete dönüşmeye başlamıştı. İttihatçı liderler ise son bir ümit olarak savaşı görüyorlar, genel bir savaş durumunda tüm başarısızlıklarının üzerini örtecek bir zafer hayali kuruyorlardı. Hayallerinin sınırları oldukça genişti. Mısır'dan Selanik'e, Trablus'tan Girit'e kadar kaybedilmiş bütün toprakları geri alabileceklerini, ülkenin kaybolan itibarını yeniden kazanabileceklerini ümit ediyorlardı.[542] Ancak entrikalarla girilen savaşın sonucu maalesef beklendiği gibi bir zafer getirmeyecektir. Şamsitdinov'a göre getirmesi de imkânsızdır. Çünkü savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye fiili olarak tümüyle Almanya'nın kontrolü altına girmiştir. Türk ordusu ve donanması Alman komutası altındadır. Ekonomi bütünüyle Alman kapitalizminin buyruğuna geçmiştir. Diğer yandan siyasal kararlarında da tam yetkiye sahip olmuştur. Kısacası, savaşı ister İtilaf devletleri ister İttifak devletleri kazanmış olsun Osmanlı için değişen bir şey olmayacaktır. Sonuç olarak kaybetmeye mahkûmdur.[543]

Savaş İtilaf devletlerinin zaferiyle sonuçlanmıştı. İttihatçı liderlerin beklentisi içerisine girdikleri kaybedilen topraklar alınamadığı gibi geriye kalan tek Türk yurdu Anadolu'nun da elden gitme tehlikesi belirmiş, itibarı için savaşılan devletin varlığı tartışılır hale gelmişti. İmparatorluk çökmüştü. Bozuk olan maliyesi daha da bozulmuş, savaş öncesi borçları dörde katlanmıştı. Toplumsal düzen de tehdit altındaydı, yağma ve yolsuzluklar artmış, gıda sorunu ortaya çıkmış, hayat altından kalkılamayacak derecede pahalılaşmıştı. Mütareke istemekten başka çare kalmamıştı.[544] 30 Ekim 1918'de Limni Adası Mondros Limanı'nda mütareke şartları kararlaştırılarak imzalanmıştır. 25 maddeden oluşan antlaşmada en önemli maddeler Boğazlar'ın açılması, mayınların temizlenmesi, Türk harp gemilerinin belirli limanlara çekilmesi ile ilgili olanlar (1,2,3 ve 6. Maddeler) ve İtilaf devletlerinin tehdit algıladıkları

[541] D. Fromkin, a.g.e., s. 57-58
[542] Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbası, Ankara: 1970, s. 3
[543] A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul: 1999, s. 16
[544] İ. Başbuğ, a.g.e., s.314

herhangi bir Osmanlı toprağını işgal edebileceklerini ifade eden maddedir. (7. Madde)[545] Antlaşmadan hemen sonra İtilaf devletleri gerekçe dahi ortaya koymadan işgallere başladılar. Başta İstanbul, Doğu Trakya, Boğazlar, Hatay, Antalya, Musul, Çukurova çevresine girdiler. Eskişehir, Konya, Trabzon, Samsun, Erzurum gibi önemli gördükleri yerlere de küçük birlikler ya da denetim subayı gönderdiler. Ordu silahsızlandırırken bir yanda da terhis işlemleri hızlandırıldı.[546]

Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra İttihat ve Terakki'nin önde gelen; Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa ve Said Halim Paşa gibi isimleri bir Alman zırhlısıyla yurt dışına kaçmışlardı. Bu kaçış bir hükümet bunalımına neden olmuş, kaçışa göz yumdukları gerekçesi ile hükümet üyeleri suçlanmıştı. Hükümet istifa etmiş, ülkenin en trajik döneminde yönetim zafiyetleri daha da kritik bir hal almış, ülke dirayetli ve tutarlı bir hükümet imkânından da mahrum kalmıştı.[547] Diğer yandan toplumda meşrutiyete olan inanç sarsılmış, yetkileri sınırlanan sultan/halifenin gücü artmaya başlamıştı. "Şeriata dayalı meşverete evet, Kanun-u Esasiye hayır" düşüncesi yaygınlaşıyordu.[548] Zira 33 yıllık Abdülhamid iktidarında devlet birçok açıdan güçlenmiş, uluslararası gücünü korumuştu. Oysa meşrutiyeti bir kurtarıcı olarak gören, büyük umutlarla gelen İttihat ve Terakki kadroları 10 yıl gibi kısa bir süre içerisinde devleti yok olmanın eşiğine getirmişlerdi. Dolayısıyla daha fazla tahribatın önüne geçmek için saltanat sisteminin kuvvetlendirilmesi gerektiğine inanılıyordu. Ancak saltanat sistemi de istikrarı sağlamak, güçlü bir siyasi irade oluşturmak konusunda başarısızdı. Yapacak fazla bir şey yoktu. Artık milletin kendi kaderini çizeceği, çizmek zorunda kalacağı bir döneme doğru ilerliyordu süreç. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali bu dönemin başlangıcı olacaktır.

Anadolu'nun işgalleri karşısında zararı artırmamak adına ılımlı ve çaresiz bir tavır sergileyen İstanbul yönetiminin aksine Anadolu'nun çeşitli yerlerinde partiler, çıkarlar üstü bir direniş hareketleri görülmeye başlamıştı. Bölge halkının içinden çıkan öğretmen, doktor, avukat, öğrenci, gazeteci, şeyh, hoca, tüccar gibi kişilerin

[545] T. Baykara, **Millî Mücadele…,** s. 30
[546] S. Akşin, **Kısa Türkiye…**, s. 119
[547] T. Baykara, **Millî Mücadele…,** s. 32
[548] O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla…,** s. 110

öncülüğünde "Müdafaa-i Hukuk" cemiyetleri kuruluyordu.[549] Bu örgütlenmeler arasında belli hedef ve amaçlarda ortaklıklar görülmekle birlikte hepsi bölgesel yapılanmalardı. Aralarında birlikte hareket etmeyi sağlayacak ilişkiler olmadığı gibi gelecek için böyle bir plan da yoktu. Silah ve cephane noktasında sıkıntılıydılar ve ancak gerilla taktikleriyle güçlü düşman kuvvetlerine direnmeye çalışıyorlardı. Düşman işgalinden kurtulmak hariç ideolojik motivasyonları da değişiklikler gösteriyordu. Kimisi halife ve sultanın kurtarılacağını ve şeriat düzenine geçileceğini, kimisi bölgesel özerklikler elde edileceğini, kimisi de Şura (Sovyet) yönetimi kurulacağını düşünüyordu. Fakat en büyük sorun, beş yıl boyunca süren savaşların yıprattığı, yoksullaştırdığı; yani maddi ve manevi olarak çökmüş köylünün/halkın direnişe katılma konusundaki isteksizliğiydi.[550] Bir yanda birlik olmayan ve farklı motivasyonlarla hareket eden örgütleri birleştirmek, bir taraftan da yılgın, kaderini kabullenmiş bu halkı, büyük bir mücadeleye inandırıp hazırlamak, imkânsıza yakın gibi görünüyordu.[551] Bu iki hayati problem Mustafa Kemal'in önderliğinde aşılacak, Anadolu kaderini eline almak için ayağa kalkacaktır.

Osmanlının yenileşme çabalarından beri kurtuluş ideolojilerinin hayat bulduğu, geliştiği, yayıldığı ve yeniliğin, değişim mücadelelerinin verilmeye çalışıldığı ortam olan basın alanı da yenilgi psikolojisinden, dayatılan şartlardan nasibini almıştı. İttihat ve Terakki iktidarının süresi boyunca biçimlendirilmeye çalışılan basın, savaşla birlikte tamamen askeri yönetimin denetimine girmişti ve katı bir sansüre maruz kalmıştı. Siyasi muhalefetin tümüyle susturulduğu bir ortam da

[549] N. Berkes, a.g.e., s.478

[550] Sebilürreşad dergisinin sahibi Eşref Edip'in Kastamonu'da karşılaştığı manzara halkın kayıtsızlığını ortaya koyması açısından önemlidir. Edip, İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmek üzere Kastamonu'ya hareket eder. Kafasında dağı taşı kıyama kalkmış bir Anadolu vardır. Ancak Kastamonu'ya vardığında manzara hiç de öyle değildir. Halkın kayıtsızlığını vali ve komutanla görüşen Edip; daha önce teşebbüsler olmasına rağmen halkı bir türlü harekete geçiremedikleri cevabını alır. Edip'in ısrarlarıyla halkın örgütlemeye yönelik bir deneme daha yapılması kararlaştırılır. Her mahalleden, muhtarıyla birlikte üçer kişi Yılanlı Dergâhı'nda toplantıya davet edilir. Edip kürsüye çıkarak işgal durumunun vahametini anlatan, din vatan kavramlarıyla bezenmiş manevi dozu yüksek bir konuşma yapar. Toplantıya katılanlar çok etkilenirler. Yetkililerin durumu böyle ciddiyetle anlatmadıklarını, kendilerini jandarma zoruyla harekete geçirmek istediklerini, halkın ise buna kırıldığını, tepkisiz kaldığını söyleyeceklerdir. Kısa sürede halk disiplinli bir şekilde örgütlenir ve adeta bir ordu vaziyeti alır. Bkz. Caner Arabacı, "Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (96-128), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 98

[551] N. Berkes, a.g.e., s.479

basının etkinliğinden söz etmek güçtü zaten ve gazetelerin sayısı oldukça azalmıştı. Savaşa girildiği yıl 73 olan gazete ve dergi sayısı 1915'te 6'ya düşmüştü. 1916'da 8'e, 1917'de de ancak 15'e yükselebilmişti. Savaşın sonlarına doğru ise ciddi bir artış gözlenmiş, sayı 71'e ulaşmıştı.[552] Rakamların bu şekilde dalgalanmasının sebebi, İttihat ve Terakki'nin uyguladığı sansür politikalarının yanı sıra, daha önce de belirtildiği gibi çekilen kâğıt sıkıntısıdır. Mütareke dönemine doğru artmasının nedeni ise İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşmesi ile yasaklanmış muhalif gazetelerin tekrar yayın hayatına girmeleridir.[553] Sansür kalkmıştır ancak uzun süreli olmayacaktır. Kısa sürede işgal bölgelerinde işgal kuvvetlerinin uyguladığı sansürlerin[554] yanı sıra, idare gücünü büyük oranda eline alan Sultan Vahdettin tarafından atanan hükümetler de basına sansür uygulayacaklardır. İkinci Tevfik Paşa Hükümeti tarafından çıkartılan 3467 numaralı kararname ile idare-i örfiye uygulanan bölgelerin tümünde gazete, dergi, kitap gibi basılı neşriyatların baskı öncesi sansür memurları tarafından görülmesi zorunlu kılınmıştır.[555] Uygulanan bu sansür nedeniyle gazetelerin birçoğu boş sütunlarla çıkmak zorunda kalmıştır. Ancak sütunların boş bırakılması tamamıyla gazetelerin tercihiydi. Çıkartılan yazıların boş kalan sütunlarını doldurmayarak sansürün derecesini halkla paylaşmış oluyorlardı. Bir anlamda sansürü protesto yöntemi geliştirmişlerdi.[556]

Sansürün gittikçe şiddetini artırmasının nedeni işgale karşı Anadolu'nun birçok yerinde başlayan Kuvayı Milliye ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde güçlenen Millî Mücadele hareketleriydi. Gerek İstanbul hükümeti gerekse de işgal kuvvetleri, kontrollerinin dışında gelişen bu hareketlerin kamuoyu oluşturmasının önüne geçmek istiyordu. Anadolu'da basın oldukça zayıftı. Daha sonra değinileceği gibi kıt imkanlarla mücadeleye basın desteği sağlanmaya çalışılıyordu. Basının merkezleri durumunda olan İstanbul ve İzmir ise işgal atında yoğun bir

[552] İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1981, s.27
[553] O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla…,** s. 108
[554] Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 1989, s.148
[555] Z. Arıkan, a.g.e., s.11
[556] Mustafa Özdemir, Mütareke Dönemindeki Siyasal Akımların Türk Basınına Yansımaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2008, Cilt: VII, Sayı: 16, s. 206

denetim altındaydı. Ayrıca savaşın yenilgisi ve işgalin psikolojik çöküntüsü içerisinde gazeteler, gelişen durumlar karşısında nasıl tavır alacakları konusunda kararsızdılar. Anadolu'daki hareketi kimisi yeni ve sonuçsuz bir macera olarak görürken kimisi de sempati beslemekten öte geçmiyordu.[557] Sıkıyönetim komutanlığında yargılanmak ve meşhur Bekirağa Bölüğü'ne tıkılmaktan korkuyorlardı.[558] Sadece birkaç gazete sansüre rağmen net olarak destekleme iradesi gösterebiliyordu.

Millî mücadele dönemi basın etkinliklerini, üç farklı grupta ele almak doğru olacaktır. İlki, Milli Mücadeleye karşı yayın yapan gazetelerin oluşturduğu gruptur.[559] Bu grup; İstanbul'da yayın yapan Alemdar, Peyam-ı Sabah, Türkçe İstanbul adlı gazeteler ve Aydede, Ümit adlı dergilerden oluşuyordu.[560] Başta Alemdar ve Peyam-ı Sabah olmak üzere bu gazeteler, Milli Mücadele hareketine adeta ateş püskürüyor, hareketi ve liderlerini halkın gözünde kötü göstermek, halkı harekete kışkırtmak için çabalıyorlardı.[561] İstanbul hükümetinin harekete karşı giriştiği eylemlere de geniş yer

---

[557] Birinci Dünya Savaşına girerken, var olan "büyük bir devletin himayesinde olmadan devletin yaşama şansı olmadığı" kanaati İstanbul'un işgaliyle birlikte iyice kanıksanmış görünmektedir. İstanbul'da yayınlanan gazetelerin ezici çoğunluğu manda fikrine sıcak ve açıkça da dillendirmektedirler. 1919 yılları ortasında hâkim olan bu hava, Akşam gazetesinin yaptığı bir ankete şöyle yansımaktadır: Vakit ve Tasvir-i Efkar gazeteleri Amerikan Mandasından yanadırlar. Tercüman, Tarik, Yeni Gazete ve İfham gazeteleri 'Amerikan Müzahereti' taraftarıdırlar. Ancak İfham 'İktisadi bağımsızlığın esas olduğu bir 'Amerikan Müzahereti'nden yanadır. İstiklâl gazetesi ise öncelik olarak 'Amerikan Mandası'nı benimsemekte, şayet o olmazsa İngiliz Mandası'nın uygun olacağını düşünmektedir. İstanbul ve Alemdar gazeteleri 'İngiliz müzaheret ve siyasi refakati'nden yana tavır almaktadırlar. İkdam ve Zaman gazeteleri manda konusunda bir fikir beyan etmemektedirler. Anketin sahibi Akşam gazetesi 'bir dost devletin hayırlı yardımı' beklentisindedir. Sadece Memleket gazetesi manda fikrine karşıdır. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllık, Cilt: VI/ Ankara: 1981, s. 109-110

[558] A. Kabacalı, **Türk Basınında…,** s.93

[559] Hülya Baykal, Millî Mücadele'de Basın, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 11, 1988 s. 471

[560] İ. Öztoprak, a.g.e., s. 8 – İstanbul dışında da Millî Mücadele'ye karşı sert yayın yapan gazeteler vardı. Bunlar; Adana'da Ferda, Trabzon'da Selamet, Balıkesir'de İrşad, İzmir'de Köylü, Islahat, Kastamonu'da Zafer, Edirne'de Teemmin gibi yerel gazetelerdi. Bkz. Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1994, s.93

[561] Bu gazetelerde Kuvayı Milliye ve Millî Mücadele'nin lider kadrosuna gerçekten de çok sert, karalayıcı yazılar yer almıştır. Anadolu halkının Kuvayı Milliye'yi tasvip etmediği, cebren Bolşevikleştirilmeye çalışıldığı ve halkın bu baskıya direnmeye çalıştığına dair haber ve yazılarla birlikte, Mustafa Kemal Paşa Lenin, Grinin, Enver gibi isimlere benzetilerek zorba bir eşkıya başı olarak betimlenmektedir. Rusya'daki devrime benzer bir devrim hayal ettiklerini iddia ettikleri bu kadroların acilen durdurulmaları gerektiğine dair çağrılar yapmaktadırlar. Yazılarda Kuvayı Milliyeciler dinsiz, şaki, asi, münafık, eşkıya, soyguncu, zorba, fitneci gibi ağır sıfatlarla nitelendirilmektedirler. Halkın Millî Mücadele'ye olan desteğini keserek ve Kuvayı Milliyeyi zayıflatmayı ve ortadan kaldırmayı hedefleyen bu yazılar, kısmen de olsa amacına ulaşmış, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayaklanmaların

veriyor, propaganda faaliyetleri yürütüyorlardı.[562] Gazetelerin bu düşmanca tutumu nedeniyle Mustafa Kemal Paşa Müdafa-i Hukuk Merkezlerine bir tebliğ göndermiş, İstanbul basının tümünün Anadolu'da dağıtımını yasaklamıştır. Daha sonrasında İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkartılan bir kararname ile İstanbul basınının Anadolu'ya girişi suç sayılmıştır.[563] Basın etkinliklerinde yer alan ikinci grup Milli Mücadeleyi destekleyen gazetelerin oluşturduğu gruptur. Anadolu ve İstanbul basını olarak ikiye ayrılmıştır. Tasvir-i Efkâr, Vakit, İkdam, Akşam, İleri, Yenigün ve Sebilürreşad gazeteleri İstanbul'dan Milli Mücadeleye destek verirken Ankara'da İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye, Balıkesir'de İzmir'e Doğru, Kastamonu'da Açıksöz, Adana'da Yeni Adana, Erzurum'da Albayrak, Konya'da Babalık, Afyonkarahisar'da Öğüt, Trabzon'da İstikbal gazeteleri de yayınlarıyla Anadolu'dan destek vermişlerdir.[564] Başta İstanbul olmak üzere birçoğu işgal edilmiş şehirlerde yayın yapan bu gazeteler, özellikle Milli Mücadele'nin ilk yıllarında büyük zorluklar altında yayın yapmışlardır. Erzurum kongresi gibi çoğu önemli gelişmeleri yayınlayamamışlar, haberlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın ismini yazamamışlardır. Yazanlar ise kapatılma cezasına çarptırılmış, sorumlu bulunanlar tutuklanmışlardır.[565] Üçüncü grup ise yabancı basındır ki bu grupta yer alan gazeteler de Millî mücadeleyi karalama ve uluslararası kamuoyunda mahkûm ettirme gibi çabalar içerisine girmişlerdir.

İstanbul hükümeti işgal şartları altında basını denetim altına almaya ve Anadolu'da başlayan hareketi engelleme noktasında basını hem sansür hem de propaganda amaçlı kullanmaya çalışırken, Millî Mücadelenin önderliğini yapan Mustafa Kemal Paşa da basın ve basının etkinliğinin farkında olarak tedbirler almayı ihmal etmemiştir. Mustafa Kemal Paşa zaten gazetelerin kamuoyu oluşturmada ve haber akışındaki önemini biliyordu. Basını; bir milletin aydınlanmasında, saadet ve selamete yürümesinde başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehber olarak

çıkmasına neden olmuştur. Bkz. Osman Akdere, Mütareke Dönemi İstanbul Basınında Kuvayı Milliye Aleyhindeki Bazı Suçlamalar (Bolşeviklik, Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik), **Türk Basın Tarihi**, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2018, s. 1088-1089

[562] H. Baykal, a.g.e., s. 471

[563] Nurettin Güz, **Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri: 1920-1927**, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara: 1991, s. 23

[564] İ. Öztoprak, a.g.e., s. 8

[565] H. Baykal, a.g.e., s. 472-473

görüyordu.[566] Daha öğrencilik yıllarında arkadaşlarıyla birlikte memleketin gidişatına yönelik oluşan fikirlerini Harbiye Mektebi'ndeki diğer öğrencilere duyurmak için el yazılarıyla hazırlanmış bir gazete çıkartmışlardı. Yazıların çoğunu da kendisi yazmıştı.[567] Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce de Fethi Okyar ile birlikte bir gazete çıkarmaya karar vermiş, askerliği boyunca biriktirdiği parayı yatırarak Minber adında bir gazete yayınlamaya başlamışlardı. Mütareke'nin imzalanmasından bir gün sonra yayınlanmaya başlayan gazetenin sahibi ve başyazarı Fethi Okyar'dı.[568] O dönem Liberal Ahrar Fırkası'nın başkanı olan Fethi Okyar, Minber gazetesi ile mevcut Tevfik Paşa hükümetinin çekilmesini sağlamaya çalışmış, yerine Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırı olacağı yeni bir hükümetin kurulması için kampanya yapmıştır.[569] Ancak savaş şartlarında gazete ekonomik sorunları aşamayacak ve kapanacaktır.[570]

Millî mücadeleyi başlatırken de haber akışının ve basının kontrolünün nasıl bir hayati öneme sahip olduğunun bilincindeydi Mustafa Kemal Paşa. Askeri ve Ulusal teşkilatların Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar ulaşması için çabalarken, bu teşkilatlara ve yöreye gelişmelerle ilgili bilgilerin aktarılmasının da şart olduğunu görüyordu.[571] Bu sebeple ilk iş olarak Sivas Kongresi'nden sonra Müdafaayı Hukuk

---

[566] M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul: 1982, s. 20

[567] Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, Cilt: XII, İstanbul: 2003, s. 162

[568] Fethi Okyar gazete çıkartma teklifinin Mustafa Kemal Paşa'dan geldiğini ve teklif gelene kadar gazete çıkartmayı düşünmediğini belirterek şu ifadeleri kullanmaktadır: "…Memleketi perişan eden ve muhalefet adı altında irtikâp edilen taarruz ve tahripler de, daha çok gazeteler vasıtasıyla oluyor. Bunlara karşı milleti uyandırmak için en iyi vasıta, aynı yoldan mukabele etmek, yani bir gazete çıkartmaktır. Benim, maaşlarımdan biriktirdiğim biraz param var. Onu koymaya hazırım. Ben askerim… İmtiyaz alamam... Sen, bugün genellikle haklı tenkit sebeplerinin çoğunun dışında kaldın, hattâ bunlarla mücadele ettin. Hakikatleri halka, hattâ düşmanlarımıza anlatabilmek için gel, beraberce bir gazete çıkaralım." Bkz. Fethi Okyar: **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul: 1980, s. 267-268. - Falih Rıfkı Atay ise Mustafa Kemal Paşa'nın Minber gazetesine ticari olarak baktığını; "Yazacaksın, yazdıracaksın, fikir kavgaları yapacaksın, üstelik para da kazanacaksın" şeklinde bir bakış açısına sahip olduğunu ifade ederken, bu gazete ile Mustafa Kemal Paşa'nın gazeteciliğin gerçek mahiyeti hakkında önemli bir tecrübe edindiğini ima etmektedir. Bkz. Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul: 1999, s.52.

[569] Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul: 2016, s. 21

[570] H. Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere…,** s. 117

[571] Yücel Özkaya, "Millî Mücadelenin Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 3, 1985, s. 879

Cemiyetinin sözcüsü olacak bir gazete çıkartmaya karar vermişti.[572] Amaç, Milli Mücadele'nin gerekliliğini savunmak, Sivas Kongresi'nin kararlarını duyurmaya çalışmaktı.[573] İrade-i Milliye adını alan gazete 14 Eylül 1919'da Mazhar Müfit Kansu'nun yönetiminde yayınına başlamış, ilk yazıları bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından dikte ettirilmiştir.[574] Bu yazılar Milli Mücadele'nin önemini vurgulayan, içinde bulunulan şartları izah eden, yapılmak istenen işlerin duyurularını yapan yazılardı.[575]

Sivas Kongresinden sonra Milli Meclis çalışmaları için Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa bu sefer de kurulacak meclisin sözcülüğünü yapacak bir gazete çıkartmayı tasarlıyordu. Sivas'ta çıkartılan İrade-i Milliye gazetesi orada bırakılmış, Ankara'ya taşınmamıştı.[576] Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelir gelmez gazetenin hazırlıklarına başlamış ve 10 Ocak 1920'de Hakimiyet-i Milliye adını taşıyan gazetenin ilk sayısı yayınlanmıştı. Recep Zühtü sorumluluğunda çıkan gazete, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına yayınlanıyordu. Başlarda haftada iki üç gün çıkan gazete bir yıl sonra haftanın altı günü yayınlanmaya başlayacaktır.[577] İlk yazılarının çoğu Mustafa Kemal Paşa tarafından yazdırılan gazetenin birinci sayısında ismi ve amacı ile ilgili şu ifadeler yer alıyordu: "Gazetemizin ismi takip edeceği mücadelenin de nev'idir. Şu hâlde diyebiliriz ki, Hakimiyet-i Milliyenin mesleği, milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır."[578]

Hakimiyet-i Milliye, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte kurulan hükümetin resmi yayın organı olarak faaliyet göstermeye başlamış, Kurtuluş Mücadelesi ile tüm malumat ve resmi bildiriler bu gazete aracılığıyla duyurulmuştur.

---

[572] O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla…,** s. 114
[573] Aytül Tamer, **İrâde-i Milliye: Ulusal Mücadele'nin İlk Resmi Yayın Organı**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul: 2004, s. 33
[574] İ. Öztoprak, a.g.e., s. 11
[575] H. Baykal, a.g.e., s. 477
[576] İrade-i Milliye Gazetesi'nin yöneticileri arasında anlaşmazlıklar çıktığı gibi Mustafa Kemal Paşa ile de bazı fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa İrade-i Milliye Gazete'nin Ankara'ya taşınmasını istememiş, kendi kontrolünde bir gazete yayınlamayı daha doğru bulmuştur. Bkz. O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla…,** s. 114
[577] İ. Öztoprak, a.g.e., s. 11
[578] H. Baykal, a.g.e., s. 477

Böylelikle Anadolu'da halk gelişmelerden hızlı bir şekilde bilgilendirilirken[579] mücadeleyi destekleyen diğer gazetelere de gerçek bir haber kaynağı görevi görmüştür.[580] Gazetenin tüm yazı içeriklerini Heyet-i Temsiliye üyeleri düzenlerken Mustafa Kemal Paşa'da gazetenin her yere ulaştırılması, emniyetli bir şekilde dağıtılması, herkes tarafından okunması ve abone sayısının artırılması noktasında bizzat kendisi ilgilenmiştir.[581]

Atatürk'ün Millî Mücadele'nin basın ayağını tahkiminde attığı bir diğer adım ise Anadolu Ajansının kurulmasıdır. Heyet-i Temsiliye adına Millî Mücadeleye dair haber, bilgi ve fikirlerin Anadolu'da yayılması Hakimiyet-i Milliye gazetesi üzerinden yürütülmeye çalışılırken, mücadelenin haklılığının ispatı noktasında dış basına yönelik bir girişim söz konusu değildi. Fakat eksikliği ciddi anlamda hissediliyordu. Zira İstanbul basını, sansür kıskacındaydı ve Anadolu'dan gelen haberleri yayınlamakta güçlükler çekiyordu. Yabancı basın için ise haber kaynağı basının merkezi konumundaki İstanbul'du. Sorunu aşabilmek için bir Ajans kurulma fikri gündeme gelmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın oluruyla Halide Edip ve Yunus Nadi Bey'in çalışmaları sonucu 6 Nisan 1920'de Ankara'da Anadolu Ajansı kurulmuştur.[582] Büyük Millet Meclisi'nde (B.M.M) gerçekleşen kuruluş görüşmelerinde, en az silah kadar etkili olan düşünce örgütlerinin ihmal edilmemesi gerektiği vurgulandıktan sonra Ajansın görevi şu ifadelerle belirtiliyordu: "…birincisi dileklerimizi ve amaçlarımızı dışarıya tanıtarak davamızın haklı olduğunu ispat etmek, ikincisi de halkı sürekli olarak aydınlatmak."[583] Bu görevlerin yerine getirilmesi için hızlıca teşkilatlanmaya gidilmiş, İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya, Kars ve İzmit'te birer şube kurulmuş, askeri telsiz dinleme servisleriyle de dış basın izlenerek bilgiler Ankara ile paylaşılmıştır. Kurtuluş mücadelesine dair doğru bilgilerin dış basında duyurulması için de Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre ve New York gibi önemli merkezlerde haber bürolarının teşkili kararlaştırılmıştır.[584] Anadolu Ajansı'nın faaliyetlerine

[579] H. Baykal, a.g.e., s. 477
[580] A. Tamer, a.g.e., s.60
[581] Y. Özkaya, a.g.e., s. 904 -910
[582] Y. Özkaya, a.g.e., s. 894
[583] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 132-133
[584] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 133-134

başlamasıyla birlikte, Anadolu ve İstanbul basının doğru haber ihtiyaçları karşılanmaya başlanmıştır.[585] Yine Kurtuluş Savaşı boyunca milli birliği sağlama noktasında ve birliği tehdit edici yalan, kışkırtma haberlerin engellenmesinde, B.M.M.'nin aldığı kararların hızlı bir şekilde duyurulmasında büyük hizmetler görmüştür.[586] Ajansın başarılı olmasında, üzerine titizlenilmesinin payı büyüktür. Bizzat Mustafa Kemal Paşa; Hâkimiyet-i Milliye'de olduğu gibi Ajansın faaliyetlerini yakından takip etmiş, haberleri haber akışlarını ve içeriklerini denetlemiş, yerlerine zamanında ulaşabilmesi için kati emirler vermiştir. Bu konuda ihmalkâr davrananların vatana ihanet suçuyla yargılanacakları belirtilmiştir.[587]

Basın alanına yönelik tüm bu ilgi ve girişimleri daha da ileriye götürecek, Millî Mücadele davasını içte ve dışta daha organize bir şekilde çok daha çeşitlendirilmiş araçlarla yürütecek bir teşkilatlanmaya da gidilmiştir. Anadolu basının ihtiyaçlarının karşılanması, fikri birliğinin ve kontrolünün sağlanması, Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar yeni gazete ve neşriyatların yayınlanması, Avrupa basının takibinin yapılarak Millî Mücadele lehine yazıların yayınlatılması, Türk ve İslam âleminin desteğini almaya yönelik neşriyatların hazırlanıp dağıtılması;[588] kısacası içte ve dışta tüm kamuoyunu lehte etkilenmesi amacıyla, 7 Haziran 1920 tarihinde Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Teşkilatın 6 Sayılı kuruluş kanununda görevleri şu ifadelerle belirtilmiştir: "Alelumum dahili ve harici neşriyat ve irşadat ve istihbarat işleriyle meşgul olmak ve bilcümle matbuat umuruna merci teşkil eylemek üzere Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi unvanı ile İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine merbut bir müdüriyeti umumiye tesis edilmiştir."[589]

Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü kurulduktan sonra Anadolu Ajansı ve Hakimiyet-i Milliye gazetesini bünyesine almış, Ceride-i Resmiye adlı yeni bir gazete daha yayınlamaya başlamıştır. Diğer yandan birçok bülten, risale, kitap yayınlamış, dağıtımını sağlamış, açtığı yurt dışı yurt içi temsilcilikleri vasıtasıyla

[585] H. Baykal, a.g.e., s. 478
[586] Y. Özkaya, a.g.e., s. 894
[587] H. Baykal, a.g.e., s. 478
[588] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 63
[589] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 59-60

propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Müdürlük yerli ve yabancı basına ayni ve nakdi olmak üzere yardımlarda da bulunmuştur. İlk yıl bütçesi düşük tutulduğu için gazetelere kâğıt, hurufat ve diğer başka malzeme yardımlarında bulunulmuş, daha sonra bu yardımlar nakdî olarak devam etmiştir. Dış basında ise Millî Mücadeleye sempatiyle bakan gazetecilere çeşitli hediyeler şeklinde yardımlarda bulunulmuş, Yunan mezalimini kanıtlayan fotoğraf ve belgeler yollanmıştır.[590]

Teşkilat kurulduğu tarihten itibaren zaman zaman beklenilen çalışmaları gerçekleştirme konusunda yetersiz kaldığı yönünde eleştirilere uğramış olsa da içerde ve dışarda çok etkili çalışmalar yürüttüğü, sonuç aldığı bir gerçektir. Millî Mücadele'nin dış propaganda ayağında önemli işler görmüştür. Açtığı Roma, Zürih, Berlin, Paris, Moskova şubeleri vasıtasıyla basın ve diplomatik çevreleri etkilemeye çalışmış, Trablusgarp İslam Komiteleri ve Hindistan Hilafet Delegasyonu arasında Ankara Hükümetinin ilişkilerini yürütmüştür. Yine buralardan yapmış olduğu basın izlemeleri ve istihbarat çalışmaları ile de yapılması gereken propaganda çalışmalarının belirlenmesini sağlamıştır.[591] Anadolu basınını tümüyle olmasa da büyük oranda kontrol altına almayı başarmış, propaganda açısından canlı bir organizasyona dönüştürmüştür. [592]

Millî Mücadele dönemi basın etkinlikleri bir yönüyle, Cumhuriyet sonrası kurulacak basın rejiminin de nasıl olacağına dair ipuçları içermesinden dolayı önemlidir. Özellikle Millî Mücadele'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Paşa'nın basına karşı gösterdiği ilgi, takındığı tutum, bu süreçte kendisini büyük oranda belli etmiştir. Bu anlamda süreç değerlendirildiğinde şu çıkarımlarda bulunulabilir:

Mustafa Kemal Paşa basının ne kadar önemli ve etkili bir araç olduğunun farkındadır ve zararlı etkilerinin önüne geçmek için de faydalarından yararlanmak için de tedbirler almada gecikmemiştir. Kontrolünü sağlayamadığı basını etkisiz kılmak

[590] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 65-66
[591] Hikmet Zeki Kapcı, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün İstihbarat Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme, **International Journal of Social Scienc,** No:3, 2015, s**.** 269
[592] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 67

için yasaklama, sansür yoluna başvururken tümüyle kontrolünü sağladığı bir basın düzenini kurabilmek için de maddi manevi, kanuni ve kurumsal düzenlemelerden kaçınmamıştır.[593] Sadece bu da değildir; resmi gayri resmi tüm yayın organlarını yakından izlemiş ve denetlemiştir. Hatta editöryal bir hassasiyet gösterdiği söylenebilir. Kontrolünde olmayan, hem işgal bölgesi altında olması nedeniyle baskı altında olan hem de Tanzimat'tan beri iyi kötü kendi geleneklerini oluşturmuş olan İstanbul Basını ile de ilişkilerini fayda üzerine kurmayı bilmiştir. Basının önde gelen gazete ve yöneticileri ile iletişime geçmiş, değerlerini takdir ederek Millî Mücadeleye desteklerini, inançlarını artırmaya çalışmış, bu gazeteler aracılığıyla vermiş olduğu demeçlerle İstanbul kamuoyunu Ankara lehine etkilemeye çalışmıştır. Tüm bunlar göstermektedir ki basının amaçlar doğrultusunda kontrol altında tutulması, yönlendirilmesi gereken bir alan/araç olduğu fikri, Mustafa Kemal Paşa'da yerleşik bir kanaattir. Cumhuriyet sonrası yaşanacak basının biçimlendirilmesi süreci bu kanaatin açıkça görüleceği bir dönem olacaktır.

1.3.2. Millî Mücadele'de Din Unsuru

Kuşkusuz Türk ve Türklük kavramları anıldığı zaman gerek Doğuda gerek Batıda çağrışan diğer bir kavram da İslam'dır. Zira Türkler, İslam'ı seçtikten kısa bir süre sonra İslam toplumları arasında sivrilmiş ve özellikle Selçuklular'dan itibaren İslam'ın temsilcisi olarak öteki olan Batı/Hristiyanlık karşısında konumlanmıştır. Önce Hristiyan yayılmacılığını durduran daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa'nın içlerine kadar gerileten Türkler kavram ve kimlik olarak İslam ile özdeşleşmiş, içte ve dışta Müslümanların hamisi, Batı'nın ötekisi olarak kanıksanmış, kabul edilmiştir. Tüm çabalara, uygulanan tüm reçetelere rağmen kurtarılamayan Osmanlı'nın yıkılış sürecinde, kurtuluş hareketine direniş azmini veren de bu

[593] Mustafa Kemal Paşa bu konudaki girişim ve başarısını 28 Eylül 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada şu cümlelerle ifade etmiştir: "Anadolu'da bir sene evvel, altı ay evvel matbuat denecek bir şeyler yoktu. Bunu cümlemiz biliriz. Fakat bugün hakikaten Anadolu'da matbuat vardır ve bu matbuat, yine Anadolu'da vuku bulan mesainin neticesidir. Hemen hemen mühim bir merkezimiz yoktur ki orada bir gazete çıkmamış olsun. Demek ki Anadolu'da matbuat vardır. Binaenaleyh matbuat ihmal edilmemiştir… Hayatlarını idame etmek için maddî muavenet (yardım); fakat ihtimal ki mevzubahis edilmek lâzım gelen en mühim ve hakikî muavenet (yardım), fikrî muavenet olacaktır ki bu da yapılmıştır. Bütün gazetelere ne yolda idare-i kalem edeceklerine dair tarafımızdan talimat verilmiştir ve bütün matbuatımız bu dairede ifayı vazife etmektedir" Bkz. Y. Özkaya, a.g.e., s. 900

kimliktir. Doğal oluşan bu kimlik tasarımı ve temsil yetkisi Cumhuriyetin ilanına kadar resmi olarak sürmüştür. Her ne kadar yeni Cumhuriyetin kültürel Batılılaşmaya öncelik vermesiyle birlikte ikinci plana itilerek, silikleştirilmeye çalışılsa da bu kimlik, gayri resmi olarak içte ve dışta benimsenmeye devam etmiştir. Bugün dahi Balkanlardan Kuzey Afrika'ya, Ortadoğu'dan uzak Asya'ya kadar geniş Müslüman coğrafyasında bu kabullenişin sembol ve söylemleri görülmektedir,[594]

Birçok tarihçiye göre Türkler asıl kimliğini İslam'da bulmuşlardır. İslamiyet öncesi kendine özgü, kavmi özellikler taşıyan pek gelişmemiş bir kültüre sahip olan Türkler, İslamiyet ile birlikte Milli vasfını kaybetmekle birlikte evrensel, yüksek bir din ve kültüre; gelişmiş bir ilim, düşünce ve sanat dünyasına katılmış olurlar. Zira İslamiyet o dönemin en yüksek kültürünün adıdır. Kısa sürede Türklerin tarih sahnesindeki konumu da değişmeye başlayacaktır.[595] Diğer taraftan Türklerin İslamiyet'e girişi de İslam alemi açısından son derece önemli bir gelişme olmuştur. 10. yüzyıldan itibaren medeniyet olarak gerilemeye başlayan İslam alemi, Türklerle birlikte taze bir kana kavuşmuş, askeri ve siyaset alanında adeta bir Rönesans yaşamıştır. Sonraki dönemlerde de Hristiyan aleminin düzenlediği haçlı seferlerini de göğüsleyerek yok olma tehdidi altına giren İslam alemini kurtarmakla kalmamış, yüzyıllar sürecek bir hakimiyeti de tesis etmiştir.[596] Bu anlamda Selçuklu dönemi, İslam'ın kültürel inkişafında kritik bir rol oynamıştır. Kurulan medreseler, kütüphaneler ve rasathaneler sonraki dönemler için sağlam bir temel oluşturmuştur.[597] İslamiyet sayesinde sağlanan bu birlik ve dinamizmin getirdiği zaferler, toplumun temel karakterini ve kültürel kodlarını da derinlikli olarak şekillendirmiş, devletin kurumsal yapılarından, hukuki düzenine, ekonomik etkinliklerinden üretim biçimlerine kadar, İslami değerler çerçevesinde biçimlenmesini sağlamıştır. Padişah Yavuz Sultan Selim döneminde hilafetin Osmanlı'ya geçmesiyle birlikte, İslam adına en büyük siyasi otoriteye sahip olan Türklerin İslam ile bağları, başka bir boyut

[594] Yusuf Kaplan, "Gönül Coğrafyamız, Fokur Fokur Kaynıyor, Bizi Bekliyor…" **Yeni Şafak Gazetesi**, 08 Eylül 2017, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/gonul-cografyamiz-fokur-fokur-kayniyor-bizi-bekliyor-2040021 (Erişim Tarihi: 29.05.2020)
[595] Turgut Akpınar, **Türk Tarihinde İslamiyet**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, s.201-202
[596] T. Akpınar, a.g.e., s.203
[597] Refik Turan ve Güray Kırpık, "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", s. 25, http://www.alicinki.com/wp-content/uploads/2012/06/02-SelcukluTarihi.pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2020)

kazanır. Artık Osmanlı Padişahları sadece devletin başı değil, aynı zamanda İslam peygamberinin vekili olarak tüm dünya Müslümanlarının hamisi konumuna geçmiştir.[598]

Döneminin en güçlü imparatorluğu haline gelen Osmanlı yönetici eliti ve toplumu açısından başarının kaynağı İslam dini nezdinde Allah'a olan sadakattir. Erişilen siyasi, askeri ve ekonomik gücün temelinde bu sadakat ve düzen anlayışı vardır. Aynı zamanda bozulmuş, kutsallığını yitirmiş dinlerin takipçileri olan gayrimüslimlere karşı sağlanan egemenlik, İslam'ın son din olarak üstünlüğünün kanıtıdır. Yüzyıllar süren bu muktedir psikoloji devlet ve toplumun genlerine işlemiştir denilebilir. Daha sonraları Batı'da görülmeye başlayan yenileşme ve gelişmeler, bu psikolojinin kimi elitler tarafından sorgulanmasına, devletin dinle olan bağında gevşemelere neden olsa da toplumun genel inanç karakterini değiştirmemiş, Müslüman kimliği baskın olarak devam etmiştir.[599] Hatta yapılmak istenilen birçok reform ve yenileşme girişimleri, dini meşruiyet çerçevesinde uygulama imkânı bulabilmiştir.[600]

---

[598] Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yayınevi, İstanbul: 2007, s. 180

[599] Toplumdaki bu baskın dini kimlik, Cumhuriyet sonrasında da kendisini muhafaza etmiştir ve Cumhuriyet'in Batıcı kültür politikalarına karşı sert reaksiyonlar göstermiştir. Sencer'e göre bunun sebebi tüm Batılılaşma iradesine rağmen gerek Osmanlı'da gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin değişmeden devam etmesidir. Bu üretim ilişkileri din temelli kültür ve kuralların hâkim olduğu bir ilişki biçimidir. Dolayısıyla bir ideolojik sistem olarak geçerliliğini sürdürürken, yeni kurulmak istenen düzene karşı reaksiyon göstermektedir. Bkz. M. Sencer, a.g.e., s. 275

[600] Bu konuda Osmanlı dönemi içerisinde birçok örnek vardır: II. Mahmut'un reform hareketlerinde görülen Batıcı eğilime karşı oluşan ve oluşabilecek tepkilere karşı dini bir kalkan oluşturulmaya çalışılmıştır. Bizzat II. Mahmut, şeyhülislam Yasincizade Abdülvahab'ı İslami kaynaklardan padişaha mutlak itaati ve yenileşmenin zaruri olduğunu gösteren bir dizi deliller getirmesini istemiştir. Bunun üzerine Abdülvahab, İslam tarihi ve geleneğinden 25 delil getirerek sultana itaatin farz olduğunu, II. Mahmut'un da kendisini İslam dini ve ümmetinin geleceğini kurtarmaya adamış bir yenilikçi padişah olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Kimi durumlarda peygamberin de istisnai kararlar aldığını ifade ederek yapılan reformlara meşruiyet sağlamaya çalışmıştır. Matbaanın kurulması, gazetenin yayınlanması, kılık kıyafet düzenlemesi gibi birçok yeniliğin yürürlüğe girmesinde fetvaların yayınlandığı görülmektedir. Bkz. K. Karpat, **Elitler...,** s. 220, Benzer şekilde Tanzimat Fermanı'nın ilanında da dini referanslara başvurulmuş, Ferman'ın ilanı yoğun dini ritüeller eşliğinde gerçekleşmiştir. Dualar edilmiş, kurbanlar kesilmiş, devletin ileri gelenlerinin hepsi Kur'an üzerine yemin ederek Ferman'a sadık kalacaklarını belirtmişlerdir. Bkz. Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, (Ed.), Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, İçinde, (65-83), Phoenix Yayınları, Ankara: 2006, s. 64

Gaza geleneği ile yükselmiş[601], kendisini Yaradan'ın buyruklarını yeryüzünde hâkim kılmaya, haksızlığı ve zulmü önlemeye adamış[602] cihangir bir devlet/toplum geleneğine sahip Türk toplumunun Batı karşısında gittikçe zayıflamış iradesini, Kurtuluş Savaşı'nda yeniden diriltme noktasında, din motivasyonu tekrar devreye sokulacaktır. Zira yenilen sadece Osmanlı değildir. Aynı zamanda İslam'dır.[603]

Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'yi başlattığında 1. Dünya Savaşı sürecinde tümüyle yıpranmış, birçok bölgesi işgal edilmiş, çaresiz, bir o kadar da umutsuz Anadolu halkı vardır. İktidarı büyük umutlarla karşılanan İttihat ve Terakki Partisi'nin kısa sürede Osmanlı'yı ölümcül bir savaşın içerisine sokması, alınan kötü sonuçlar, İmparatorluğun dağılması, elde kalan Anadolu'nun birçok bölgesinin işgal edilmesi, tükenen insan kaynağı ve aşırı derecede artan yoksulluk, toplumda devlete olan güveni sarsmıştır. Mütareke'nin teslimiyetçi acısı, toplumdaki devlet bilincini zedelemiştir. Bu nedenle, mütareke şartlarına aykırı olarak her bölgenin halkı kendi içinden öne çıkan isimlerle lokal direnişlerini başlatmışlardır.[604] Mücadelenin önde gelen isimlerinin önemli bir kısmı dini kimlikler taşıyordu. Hemen hemen kurulan Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri'nin hepsinde; müftü, imam, kadı, müderris ve vaiz gibi ulema sınıfından başkan veya üye sıfatıyla mutlaka birileri bulunuyordu.[605] Toplumun dini hassasiyetleri, yukarıda da ifade edildiği gibi kuşkusuz yüksek ve tarihi bir derinlik taşıyordu. Ancak yenilgiyle çıkılmış bir savaşın sonunda nasıl hareket edileceği, nasıl tepki verileceği soru işaretiydi. Dolayısıyla ilk direniş hareketlerinde halkı motive etme konusunda ulema sınıfına büyük iş düşmüş, onlar da olağanüstü bir gayretle bu hareketlerin içerisinde yer almışlardır.[606] Bu gerçeği Millî Mücadele'nin önemli komutanlarından birisi olan Ali Fuat Cebesoy hatıralarında şöyle ifade ediyordu:

> "Muhitlerinde, hiçbir başka şahsiyetin sahip olamayacağı hürmet ve muhabbete sahip olan hoca efendiler bir ellerine silahlarını, öteki ellerine seccadelerini alarak bir

[601] T. Akpınar, a.g.e., s. 203
[602] Maksutoğlu, Mehmet; Analitik Osmanlı Tarihi, İnkılap Yayınları, İstanbul: 2020, s. 10
[603] N. Mert, a.g.e., s. 412
[604] İlber Ortaylı, **Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı**, Kronik Kitap, İstanbul: 2018, s. 53
[605] İsmail Çolak, **Kuvayı İlmiye,** Nesil Yayınları, İstanbul: 2008, s. 99
[606] Samih Nafiz Tansu, **Teşkilat-ı Mahsusa: İki Devrin Perde Arkası**, Nokta Kitap, İstanbul: 2012, s. 423-425

din adamının vatanı uğruna omuzlayacağı en mukaddes vazifelerin ardı ardına örneklerini verdiler… Yer yer başlamış olan karşı koymaların başında din adamlarının olması, işgalcilerin buralarda halkın mukavemetini kıramayacaklarının en sağlam delili sayılmıştır… Hocaların toplayabildikleri faal kuvveti hiçbir zaman aşamamıştık. Tanınmış ulemaya halktaki hürmet, onları yaşlarına rağmen ellerinde silah at üzerinde dağ bayır didinirken gören halkta, ayrı kalmanın affedilmez sorumluluğuna katlanabilecek kimse bırakmamıştı."[607]

Afyonkarahisar Mebusu Müderris İsmail Şükrü Efendi'nin hatıralarında yer verdiği bir davranışı da Türk halkının Millî Mücadele'ye nasıl hazırlandığı, ikna edildiği noktasında önemlidir:

"Ne kadar silah ve cephane varsa derhal bana teslim edilmesi için Ankara silah deposuna emir verdiler. Depoya gittim. Ne göreyim: 14 adet martinden muaddel tek ateşli bekçi silahlarından başka silah yok. Bunları aldım. Kırka iblâğını istedim. Ankara Kolordu Kumandanı ve Vali Vekili Nuri Beyin bunu bulacağını ümit ediyordum. Maalesef buna imkân olmadığını söyledi... Resmi makamlardan ümit kesilince Allah'a dayanarak bir çare düşündüm. Hemen bir gün içinde bir asker elbisesi diktirdim. Başımdaki sarığı muhafaza ederek bu asker elbisesini giydim. Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazından sonra kürsüye çıktım... "Ey cemaati müslimin!" dedim. "Kapıları kapayınız. Hiçbiriniz camiden dışarı çıkmasın. Sizinle görüşecek mühim meseleler var!" dedim. ...coştum, söyledim. Evde duvarlarda asılı duran harp silahlarının boşuna asılı kalırsa ev sahibine lânet edeceğini anlattım. Memleket ve din tehlikede kalırsa yedisinden yetmişine kadar bütün Müslümanların cihatla mükellef olduğunu anlattım. Mustafa Kemal Paşa'nın teminatını söyledim. Cemaat ağladı. Ben ağladım. Nihayet arkamdaki ilmiye cübbesini çıkararak asker elbisesiyle başımda sarık olarak kürsüde ayağa kalktım. "Ey cemaati müslimin! dedim. İşte ben asker kıyafetine girdim cepheye gidiyorum. Memleket ve din kurtuluncaya kadar cephelerde düşmanla çarpışacağım. Memleketini dinini seven benimle gelsin" dedim... Herkes sağa sola koştu. O gün akşama kadar 700 silah, 600 mücahit, 120 at toplanmıştı."[608]

Millî Mücadele'nin ileri gelen komutanlarından birisi olan Kilikya Garp Mıntıkası Genel Komutanı Sinan (Tekelioğlu) Paşa'da din adamlarının Kurtuluş Mücadelesinde nasıl bir etkiye sahip olduklarına vurgu yapmaktadır:

"Maddi imkanların yok olduğu yerde insanların yapılmaz zannedilene el atabilmesi, ancak ruh ve iman kudreti ile mümkün oluyor. Bunu da, halkta yaratabilen tek kaynak, din uleması idi. Bu sözcüğe Müftü'den en ücra köydeki İmam'a kadar hepsi dahildi. Bilhassa köylerde yorgun, savaştan bıkmış, belirli yaş haddi içinde erkek nüfusunu kaybetmiş halkı, yeni bir mücadelenin imkanına ve zaruriliğine inandıracak tek kudret, din adamları idi: Onlar, sadece telkin ve aydınlatma ile kalmadılar, ellerine silah da aldılar, yaşlarına ve itiyatlarına rağmen en tehlikeli mevzilerde, harbi sanat edinmiş meslekten askerlerde hayranlık uyandıracak cesaret ve azimle dövüştüler… Din

[607] İ. Çolak, a.g.e., s. 99-100
[608] Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları**, Cilt: I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2012, s. 48-49

bilgileri, bizim kuşkuya düştüğümüz ve halka bul ve tatbik ettirmede zorluğa uğradığımız her mevzuda yardımımıza koşup güçlükleri çözdüler… Nizami Ordu ve vaziyete hakim oluncaya kadar kurduğumuz Milli Bölükler'e mensup erlere hergün birer çift etmek ve neferlere yirmi , çavuşlara kırk, takım kumandanlarına altmışar kuruş para, giyecek, silah ve benzer ihtiyaçlar için para lazımdı. Bunu nereden bulacaktık? Silifke Mut Müftüsü Nadir Efendi verdiği bir Fetva ile bize, hizmetlerimize devamı temin eden maddi ihtiyaçları temin etti: Muhitin yaşama şartlarını çok iyi bilen bu muhterem din adamı, asgari yaşama hakkını sahiplerine bırakarak geri kalanını, tam bir adalet ve nısfet içinde Kuva-yı Milliye Teşkilatına topladı. Fetvada kullandığı sade lisan, tesir kudreti, vatanın içinde bulunduğu tehlikeli istisnasız geçkininden yedi yaşındaki çocuğa kadar anlatan dokunaklı üslubu ile sadece Silifke'de değil, bütün Çukurova'da milli teşkilata baş yardımcı oldu. Bu fetva'dan yüzler, binlerce bastırdık, işgal altındaki mıntıkalar dahil evlere dağıttık. Fetvayı okumadan muhtelif sebeplerle hiç bir yardımını görmediklerimiz yaşlı gözlerle bize katıldılar, canla, başla, malla hizmet ettiler"[609]

Benzer gözlem ve ifadeler; sonraları Balıkesir milletvekilliği yapacak olan Millî Mücadele Kilikya Cephesi komutanlarından Kemal Doğan Paşa tarafından da dile getirilmiştir:

"Adana, Mersin, Urfa, Antep, Maraş ve buralara bağlı yerlerde Türkler de sarıklı olsun olmasın, hatta resmi vazifesi bulunsun bulunmasın Hoca olarak umumi şekilde ifade edilen ülema'nın tesiri altında idiler ve bu mıntakada muayyen maksatlı teşkilat yapabilmenin ilk şartı, din adamlarım benimsetilmek iste nen davanın safına alabilmek mecburiyeti idi. Şükran ve minnetle kaydetmek icap eder ki, bu vatan vazifesini bizim ulemamız, ancak şahit olanların inanabilecekleri vecid ve heyecan içinde yerine getirmişler, birçok yerlerde bizlere vazife bırakmadan teşkilat işinin başına geçmişler, fiili ola· rak çarpışmalara katılmışlar, birçoklarının ileri yaşlarına, meslek ve meşreblerinin silahlı mücadele olmamasına rağmen, hepimize nümüne olacak besalet ve şecaat (yiğitlik ve kahramanlık) göstermişlerdir."[610]

Mustafa Kemal Paşa'da Millî Mücadele'yi Anadolu halkının benimsemesi ve bu uğurda gayretlenmesinde din adamlarının rolünü vurgulamıştır:

"Efendiler, bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da bütün millet gibi vaziyeti hakikiyeyi anlamamışlardı. Fikirlerde teşevvüş vardı. Dimağlar âdeta durgun bir halde idi. Ben burada bir çok zevatla beraber Kâmil Efendi Hazretleriyle de görüştüm. Bir camii şerifte hakikati halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dediler ki: "Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti ve İstiklâli hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icabederse vatanın son bir ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Padişah olsun, halife olsun, isim ve ünvanı her ne olursa olsun hiçbir şahıs ve makamın hikmeti mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çarei halâs halkın doğrudan doğruya hâkimiyeti eline alması ve iradesine kullanmasıdır". İşte Efendi Hazretlerinin bu mürşidane vukubulan vaaz ve nasihatından sonra herkes çalışmaya başladı. Bu münasebetle Müftü Kâmil Efendi Hazretlerini takdirle yadediyorum."[611]

---

[609] Cemal Kutay, **İstiklal Savaşı'nın Manevi Ordusu**, Yelken Matbaası, İstanbul: 1977, s. 146
[610] C. Kutay, **İstiklal…,** s. 216-217
[611] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayını**, Ankara, 1989, C. I-II, s. 208-209

Anadolu'nun her bir köşesinden buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür[612] ve görüldüğü gibi hem Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde bir bütün olarak örgütlenmeden önceki direniş hareketlerinde hem de Millî Mücadele sürecinde din adamları ve din retoriği, önemli bir işleve sahip olmuşlardır. Her şeyden ötesi Millî Mücadele boyunca Anadolu'nun en yaygın ve en baskın ideolojisi İslam olmuştur.[613] Mustafa Kemal Paşa'da kurtuluş stratejisini bu ideoloji üzerinden yürütecektir. Strateji, daha sonra görüleceği gibi sadece içeri için değil dışarı için de uygulanacaktır.[614]

Mustafa Kemal Paşa'nın üç nedenden dolayı stratejisini İslamcılık ideolojisi üzerine kurduğu söylenebilir. Birinci neden, Anadolu halkının dini duygularının baskın olması, onları harekete geçirecek unsurun sadece İslam dinine olan bağlılıklarının olduğu düşünülmesi. İkinci neden ise İstanbul hükümetlerinin Millî Mücadele'nin seyrinden duydukları rahatsızlıklar nedeniyle hilafet ve şeyhülislamlık makamlarını da kullanarak halkı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kışkırtma girişimleridir.[615] Üçüncüsü de toplumda bir kanaat olarak yerleşen "dinsiz ittihatçı" yaftasından kurtulmak içindir.[616] Bu sebeplerden dolayıdır ki Tunçay'ın ifadesiyle Millî Mücadele istismar boyutuna varacak kadar dini duyguların üzerine kurulmuştur. Zira o dönemde Anadolu'da Türk milliyetçiliği adına harekete geçecek pek kimse yoktur.[617]

Gerçekten de Millî Mücadele döneminde dinin görünürlüğü, sevk ve idaredeki gücü Osmanlı döneminden bile daha fazlaydı. Özellikle BMM'nin açılışı sürecinde yaşanan görüntü, İslami ritüellerden oluşan bir şölene dönüşmüştü. Planlanan ve

[612] Daha geniş bilgi ve hatıralar için bkz. Sarıkoyuncu, Ali; Milli Mücadele'de Din Adamları, Cilt: I-II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2012, C. Kutay, **İstiklal…**
[613] Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara: 2018, s. 29
[614] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 29-30
[615] Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar**, Sel Yayınları, İstanbul: 1955, s. 27
[616] Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği**, Dost Yayınları, Ankara: 1988. s. 101
[617] Mete Tunçay, Milli Mücadele Dini İstismar Etti, **Korkusuz Tarih**, Ed. Neşe Düzel, Alkım Yayınları, İstanbul: 2011, s. 44

gerçekleştirilen açılış, Mustafa Kemal Paşa'nın Hey'et-i Temsiliye adına yayınladığı 6 maddeden oluşan genelgede şöyle ifade ediliyordu:

> "1 — Allah'ın yardımıyla Nisan'ın 23'üncü Cuma günü, cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.
>
> 2 — Vatanın bağımsızlığı, yüce Hilâfet ve Saltanatın kurtarılması gibi en önemli ve ölüm kalımla ilgili görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma gününe tesadüf ettirmekle, o günün kutsallığından faydalanılacak ve bütün saygıdeğer milletvekili hazretleriyle kutsal Hacı Bayram Velî Câmi-i Şerifinde cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından ışık alınacaktır. Namazdan sonra, Peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal sancak alınarak özel toplantı yerine gidilecektir. Özel yere (Meclis'e) girmeden bir dua okunacak kurbanlar kesilecektir. Bu törende kutsal camiden Meclis'e kadar kolordu komutanlığı tarafından askerî birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.
>
> 3 — O günün kutsallığını pekiştirmek için bugünden itibaren il merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği gibi hatim indirmeye kutsal Buhari-i Şerif okunmayla başlanacak ve kutsal hatmin son bölümleri uğurlu olsun diye cuma günü namazdan sonra Meclis önünde okunup bitirilecektir.
>
> 4 — Mukaddes ve yaralı vatanımızın her köşesinde yukarıda belirtildiği gibi bugünden başlamak üzere Buhari okumaya ve kutsal hatim indirmeye başlanarak Cuma günü ezandan önce minarelerde salavat verilecek ve hutbe okunurken halifemiz ve padişahımız efendimiz hazretlerinin kutsal yüce adı anılırken ulu padişahımızın kendisi ve ülkeleriyle bütün uyruklarının bir an önce kurtarılması ve mutluluğa kavuşmaları için ayrıca dua edilecek ve Cuma namazı kılındıktan sonra hatim indirilmesi tamamlanarak yüce hilafetin ve saltanatın ve bütün ülke bölümlerinin kurtulması amacıyla yapılan ulusal çalışmaların önemi ve kutsallığı ve her yurttaşın kendi vekillerinden oluşan bu Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatan vazifelerini yapmaya zorunlu bulunduğu hakkında vaazlar okunacaktır. Daha sonra halife ve padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selameti ve bağımsızlığı için dua edilecektir. Bu dini ve vatani tören yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra Osmanlı memleketlerinin her yerinde, hükümet konağına gelinerek Meclis'in açılışından dolayı resmi kutlamalarda bulunulacaktır. Her tarafta Cuma namazından önce uygun şekilde kutsal mevlit okunacaktır.
>
> 5 – Bu bildirinin hemen yayınlanıp dağıtılması için her vasıtaya başvurulacak ve hızla en uzak köylere, en küçük askeri birliklere, memleketin bütün örgüt ve kurumlarına bildirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve yapılabilen yerlerde bastırılıp çoğaltılarak bedava dağıtılacaktır.
>
> 6 – Cenabı Hak'tan başarı için yakarılacaktır.
>
> Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal"[618]

[618] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, En Kitap, İstanbul: 2107, s. 395-396, Mustafa Kemal Paşa yayınladığı bu genelgeyi "o günün duygu ve düşüncelerine ne denli uymak zorunluluğunda bulunulduğunu gösterir bir belge" şeklinde izah ederek mücadele dönemi Anadolu'nun manevi atmosferine vurgu yapmaktadır. Ancak savaşın kazanılması için dayanılan ve gücüne inanılan bu manevi atmosferin, toplumdaki derin dini karakterin Cumhuriyet sonrası yapılacak radikal dönüşümlere uzun süreli bir direnç göstereceği tahmin edilmiş midir bilinmez. Zira dış düşmana karşı birleştirici bir tutkal, güçlü bir motivasyon aracı olarak kullanılan din, daha sonraları hem devletten hem de toplumdan tasfiye edilmeye çalışıldığında dayanışma içeri yönlü bir çatışmaya dönüşmüştür. Yani, dış düşmana karşı manevi kuvvet, direnç motivasyonu olan din, bu defa yeni yönetim anlayışına karşı direnç merkezi olmaya başlamıştır.

Gerçekten de BMM'nin açılışı, genelgede ifade edildiği şekil ve şartlarda gerçekleştirilmiştir. Dini sembol ve ritüellerin yoğun olduğu açılış programına halkın ilgisi olağanüstüdür. Bu manzarayı Yunus Nadi şöyle ifade etmektedir:

> "Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı 23 Nisan 336 Cuma günü, Ankara'nın geçirdiği muhteşem ve heybetli günlerden biri oldu… Daha sabahtan herkes en büyük bir bayramın zevk ve şetaretine iştirak etmek üzere evlerinden dışarıya uğramışlar, kadın erkek, çoluk çocuk, haline göre herkes allı güllü en güzel elbiselerini giyerek Hacıbayram Camii ile Büyük Millet Meclisi içtimagâhı ittihaz olunan binaya "kadar azamî bir kilometre kutrundaki daire dahilinde bulunan bütün arsaları, bazan damlarının tepelerine kadar bütün binaları doldurmak üzere her tarafı istilâya koyulmuşlardı… İstiap kabiliyeti nihayet bin, bin beş yüz kişilik olan Hacıbayram Camiinde dahi erkenden mevki almağa müsaraat edenler çok olmuştu. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına yer bulmak için bilâhara hayli müşkilât çekilmiş, hayli uğraşılmak mecburiyeti hasıl olmuştu… Hacıbayram Camiinin Cuma namazına iştirak edebilenler camiin içinde yerlerinden kımıldayamayacak kadar kucak kucağa idiler, kapılardan taşmışlar, mermer avluya dolmuşlar, mezarların üzerine ilişmişler, sokaklarda mevki almışlardı… Hükümetçe ve kolordu kumandanlığınca alınan bütün tertibata rağmen camiden Meclise kadar gitmek mesele olmuştur. Ulema, meşayih, binbir âyet yazılı ruhanî bayraklar önde, Mustafa Kemal Paşa ve mebuslar onları takip ederek Meclise gitmek için kesif bir insan kütlesini yarmak lâzım geliyordu… En heybetli iki manzaradan biri Meclisin kapısında, diğeri içeride ve millet kürsüsünde temaşa edildi. Meclisin kapısında bir taraftan kurbanlar kesilirken, diğer taraftan gür sesli bir hocanın Türkçe duası bütün o muhitte âmin sesleriyle dalgalanıyordu. Meclisin içine girdiğimizde kürsü, ruhanî bir manzara arzedecek veçhile bayraklarla muhat bulunuyordu. Hatimlerin sonları orada ikmal olunarak dualar ediliyor ve bunların akisleri dışarıda Hacıbayrama kadar azîm bir gulgule halinde temadi ediyordu."[619]

[619] Y. Nadi, a.g.e., s. 29-31, Türkiye Cumhuriyeti 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirdiği Anayasa referandumuyla parlamenter sisteme son vererek Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçtiğinde de benzer bir dini tören gerçekleştirilmişti. 24 Haziran 2018'de yapılan seçimlerle, AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı olarak göreve gelmişti. Seçimin ardından kabinesini oluşturan Recep Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanlığı Kabinesi 1. Toplantısı Açılış Töreni'nden önce Hacı Bayram Veli Camii'nde bakanlarla Cuma namazını kılmış, yapılan hatim duaları sonrasında 1. Meclis binasına gelerek ilk toplantısını burada yapmış ve bir konuşma gerçekleştirmişti. Erdoğan konuşmasında 1920'de açılışı yapılan ilk meclise vurgu yaparak "Meclis'in açılışı için Cuma saati, bu mübarek günün bereketinden ve feyzinden istifade edebilmek amacıyla seçilmişti. Biz de yine bir mübarek Cuma günü, aynı hissiyatla burada toplandık… Kurtuluş Savaşımızın başkomutanı, birinci Meclis'imizin ve devletimizin ilk başkanı, Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile istiklalimizin kazanılmasında emeği geçen tüm milletvekillerimizi, komutanlarımızı, askerlerimizi, yedisinden yetmişyedisine, erkeğinden kadınına tüm kahramanlarımızı tazimle, rahmetle yâd ediyorum… Ecdadımızın emanetini yere düşürmemek, ezanlarımızı susturtmamak, bayrağı indirtmemek, haysiyetimizi çiğnetmemek için alın terimizle ve gerektiğinde canımızı ortaya koyarak mücadelemizi sürdürüyoruz." demişti. https://m.ensonhaber.com/ic-haber/610-yeni-kabine-1-mecliste Burada dikkat çeken konu, gerek AK Parti'nin gerekse de Recep Tayyip Erdoğan'ın muhafazakâr İslami bir kimlikle siyaset alanında var olması; iktidara geliş, iktidarda kalış ve sistemin değiştirilmesi sürecinde daima halkla iletişiminde bu değerlerini ön planda tutmasıydı. Katı laik askeri ve sivil bürokrasinin yanı sıra, katı laik medya ve sivil toplum örgütlerinin daralttığı siyasi alanları aşmasında, halkla kurduğu bu manevi ilişki ve iletişimin yadsınamaz derecede büyük etkisi vardır.

Daha önce hiçbir meclisin açılışında görülmeyen bu görkemli dini merasimli açılış, Kazım Karabekir tarafından dahi yadırganmış ve görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

> "Tarihimizde bu kadar koyu bir taassuplu, dini merasimle hiçbir meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu muazzam törenler… Acaba yer yer başlayan ayaklanmalara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü? Ne olursa olsun, inançla taassubu Milli Meclis'in başlangıcı gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu. Yani ne Cuma gününü seçmeye ne de bu kadar velveleye lüzum yoktu. Güzel bir dua daha iyi tesir yapardı. Gösterilen bu taassubun devamı mümkün olamayacağından, aksi tesiri daha tehlikeli olabilirdi."[620]

Karabekir Paşa'nın "…acaba yer yer başlayan ayaklanmalara karşı bir sigorta mı olacağı düşünüldü?" sorusuna Atatürk'ün daima en yakınında bulunan isimlerden Yunus Nadi'nin verdiği cevap evettir. Ona göre İstanbul hükümeti direnişi boğmak için birçok silaha başvurmuştur ve bunların en etkililerinden birisi de din ve şeriatı kullanarak halka yaptıkları propagandadır.[621] Bu hususta oldukça ileri gitmişlerdir. Bu sebeple Ankara'nın da aynıyla mukabele etmesi gerektiği düşünülmüş, öyle de yapılmıştı.[622] Diğer yandan açılış genelgesinde yer alan "savaşın hilafet ve saltanatın kurtuluşu için verildiği" beyanı da İstanbul'un ne kadar etkili olduğunun bir göstergesidir. Tabi ki yüzyıllar boyu süren İslam, hilafet sadakatinin

---

[620] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 139

[621] Kurtuluş savaşı sürecinde "fetvalar savaşı" olarak nitelendirilen İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında yaşanan meşruiyet mücadelesi önemlidir. Dördüncü kez başa gelen Damat Ferit Paşa hükümeti, Ankara'nın iradesini kırmak ve halkı Millî Mücadele hareketine karşı kışkırtmak için İngilizlerin de baskısıyla bir Fetva yayınlatmak ve direnişi yöneten, direnişte yer alan kadroları "Kuvayı Bağıye" yani eşkiya kuvvetleri olarak tanımlayarak, Anadolu halkını Ankara'nın aleyhine çevirmeye çalışıyordu. Bu amaçla başta Haydarizâde İbrahim Efendi'ye gidilmiş, ancak kendisi bu fetvayı vermeyi reddetmişti. Daha sonrasında da bu fetvayı verdirecek bir şeyhülislam adayı bulmakta epey güçlük çekmişlerdi. Hatta bu yüzden hükümetin kuruluşu iki gün gecikmiştir. Sonunda Dürrizâde Abdullah Efendi'nin görevi kabul etmesiyle fetva yayınlanabilmiştir. Dürrizâde Abdullah tarafından 11 Nisan'da yayımlanan ve direniş hareketlerini Kuvayı Bağıye olarak tanımlayan fetvanın ardından Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele aleyhine bir bildiri yayınlamış, bildiri başta İstanbul gazeteleri olmak üzere birçok yerde yayınlanmış, işgal kuvvetlerinin yardımıyla Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar denizden, karadan, havadan ulaştırılarak dağıtılmıştır. Bu fetvalar etkili olmaya ve Anadolu'nun birçok yerinde isyanlara neden olmaya başlayınca, Ankara Müftüsü Rifat Efendi (Börekçi) ve birçok din alimi harekete geçmiş, Anadolu'daki tüm din adamlarını da uyararak karşı fetva yayınlamışlardır. Bu fetvanın altında 150'den fazla din adamının imzası yer almış, sadece Dürrizade'nin imzasını taşıyan İstanbul fetvasının etkisini kırmıştır. Diğer bir deyişle zaferin önündeki en büyük engellerden biri böylelikle kaldırılmıştır. Bkz. A. Sarıkoyuncu, a.g.e., c. 2, s. 13 -14

[622] Y. Nadi, a.g.e., s. 27-28, Mustafa Kemal Paşa kurtuluş Savaşı boyunca aralıksız dini terminolojiye başvurmuş, Anadolu'nun ileri gelen din alimlerinin hemen hemen birçoğuyla mektup ve aracılarla, kimi zaman da yüz yüze olmak üzere temasa geçmiş, din, ümmet, hilafet kavramlarını, birliği sağlama stratejisinde kusursuz kullanmıştır. Bkz. T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 139

birkaç eylem, söylem ve fetva ile bertaraf edilebileceği düşünülemeyecek bir konudur. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki gerek Anadolu'daki gerek İstanbul'daki gerekse de diğer İslam toplumlarındaki ulema sınıfı ve önde gelen tarikat, cemaat önderleri, büyük oranda Ankara hükümetinin yanında yer almışlar ve BMM'ni desteklemişlerdir. Bunun nedeni merkeze sadık, sarayla politik ilişkileri güçlü olan şeyhülislam ve çevresine nazaran, Anadolu'da şehir ve kasabalarda görev yapan alt kademe ilmiye sınıfının merkeze bağlılık, bağımlılık noktasında zayıf olmasıdır. Saray ve Babıali'nin yaptığı modernist reformlara karşı içten içe tepki geliştiren bu kesimlerdir. Ekonomik, siyasi olarak merkeze bağımlı şeyhülislam reformları meşrulaştırırken, alt kademe ilmiye grubu, daha bağımsız bir yapı olarak gelenekten uzaklaşıldığı, İslam'dan sapıldığı ve bu tercihin devleti çıkmaza sürüklediğini düşünmekteydiler.[623] Savaşın getirdiği sonuç itibariyle zamanın kendilerini haklı çıkarttığı kanaatindeydiler. Belki de İstanbul'dan bağımsız olarak ilk direniş hareketlerini başlatan isimlerin bu grup arasından çıkmasının sebebi buydu. Manda fikrine de koşulsuz olarak ilk itiraz eden yine ulema sınıfından isimler olmuştur.[624]

İslamcı bir siyaset izlenmesi daha önce de ifade ettiğimiz gibi sadece iç politikaya yönelik bir strateji değildi. Dış politika açısından da tercih edilen bir politikaydı. Kurtuluş mücadelesinde İslam dünyasının desteğini almak, özellikle İngiltere üzerinde çok büyük etki gücü olan, yer yer ayaklanmaların yaşandığı Hindistan'daki Hintli Müslümanları, İngiltere'ye karşı harekete geçirerek desteklerini Milli Mücadeleye kanalize etmek amaçlanıyordu.[625] Bunu yaparken Mustafa Kemal

---

[623] K. Karpat, **Elitler...,** s. 220

[624] A. Sarıkoyuncu, a.g.e., c. 1, s. 37, Burada İslamcı fikir akımını ve temsilcilerini de vurgulamak gerekir. Bir kurtuluş ideolojisi olarak doğan İslamcılık düşüncesi öteden beri sürdürdüğü Batıcılık karşıtı tavrının işgalle birlikte kesin haklılığını göstermiş oluyordu. Mondros Mütarekesinden sonra her türlü particiliği reddeden bu grup, fırkalara ayrılarak, mutlak bir birliğin sağlanamaması durumunda hem vatanın hem de İslam'ın elden gideceğini seslendirmişler, bu birliği de ancak ve ancak İslam'ın sağlayabileceğini savunmuşlardır. Bu bağlamda mandacılık fikrine de mutlak bir karşı duruşları vardır. Mandanın bir kurtuluş değil esaret olacağını savunmuşlar, bu fikre sıcak bakan her kesime "bir ülke, halk kendi hayatını, özgürlüğünü kurtarmazsa kimse bu hakkı ona lütfetmeyecektir" diye sert tepki göstermişler, tüm kesimleri; her şeyi göze alarak, her vasıtaya başvurarak, kurtuluş mücadelesine davet etmişlerdir. Bkz. İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı 1920-1923**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul: 2009, s.141-144 – Mehmet Akif Ersoy, Eşref Edip gibi önde gelen İslamcı isimler yayınladıkları gazete, bildiri ve verdikleri vaazlarla; bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın tebrik ettiği Anadolu'da çok etkili bir propaganda gerçekleştirmişlerdir. Bkz. C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 109-110

[625] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 139

Paşa çok dikkatli davranmış, gelecekte Türkiye'nin tanınması için anlaşması gerektiğini bildiği İngiliz çıkarlarına karşı oldukça hassas davranmıştır.[626] Bir taraftan özellikle İngiltere'yi endişelendiren İslam siyasetini telaffuz etmemeye çalışırken bir taraftan da Batı'nın haçlı seferleri gibi bütüncül saldırılarına karşı dışarıda maddi manevi dayanak noktaları oluşturmayı düşünmüştür. Kendi ifadesiyle "…selamet ve kurtuluş için yegâne kaynak İslam âleminin kuvvetleri" diyerek, emperyalist ülkelere karşı geniş bir coğrafya stratejisi izlemiştir. Bu amaçla BMM 9 Mayıs'ta İslam âlemine yönelik bir beyanname yayınlayacaktır.[627]

Uygulanan İslam stratejisi, içeride olduğu gibi dışarıda da başarılı sonuçlar vermiştir. İngiliz Baştercümanı Andrew Ryan, 25 Aralık 1919'da Londra'ya gönderdiği raporda[628] Milliyetçilerin iki söylem geliştirdiğini, bunun ilkinin "Milliyetçi ol çünkü İslam'ı kurtaracak yegâne yol odur" ikincisi ise "İslam'a sadık ol çünkü milli varlığını kurtaracak yegâne yol odur" şeklinde olduğunu belirtiyor ve devamında "…Panislâmizmi ezemeyiz bu tıpkı Batı'daki milliyetçilik gibidir. Bizim şimdiki gayemiz bölmek, arkadaş gibi davranıp kazanmak ve sonra hükmetmek olmalıdır…" diyordu.[629] Mustafa Kemal Paşa'nın izlediği politika, özellikle İngiltere'yi ürkütmüştü. Gerçekten de Ryan'ın önerdiği gibi İslam birliğini zayıflatmak, parçalamak ve birbirlerine düşürmek için daha önce de yapmaya çalıştıkları gibi hilafet kurumunu Araplar üzerinden yeniden kurgulamaya çalışacaklar, ancak Hintli Müslümanların Osmanlı'ya ve Türk kurtuluş hareketine gösterdikleri fedakârane ilgi nedeniyle başarılı olamayacaklardır.

Kurulan İslami stratejinin dış yansıması güçlü bir şekilde Hint Müslümanları üzerinden görülecektir. İslami bildiriler, Anadolu ulemasının fetvaları, meclisin İslami ritüellerle görkemli açılışı, açılan meclisin sürekli İslam'ın ve İslam aleminin kurtuluşuna vurgu yapması, dünya Müslümanları üzerinde büyük tesirler oluşturmuş,

---

[626] Bülent Tanör, **Kurtuluş Üzerine 10 Konferans: Türkiye 1918-1923**, Der Yayınları, İstanbul: 1995 s. 198
[627] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 150-151
[628] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 169
[629] Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Aykaç Kitabevi, İstanbul: 1967, s. 220

Hint Müslümanlarının maddi, manevi ve politik olarak Millî mücadeleye destek vermesini sağlamıştır.[630]

Daha Osmanlı topraklarının İtilaf devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmasıyla Hintli Müslümanlarda bir tepki başlamıştır. II. Abdülhamid döneminde uygulanan İslamcı siyasetin etkisiyle Hintli Müslümanlar Osmanlı hilafetini benimsemiş ve II Abdülhamid'in İngilizlere karşı vermiş olduğu siyasal mücadelede önemli bir ağırlık kazanmışlardır. O dönemden beri gelişen manevi ilişki, Millî Mücadele döneminde de güçlü bir şekilde kendisini hissettirmiştir. Savaşın sona erdiği 1918'de önde gelen Hintli Müslümanlar Hindistan Müslüman Birliği adında bir örgüt kurmuşlardır. İlk toplantının konusu 1919'da başlayacak barış görüşmelerinde Türkiye'ye verilecek destektir. Diğer taraftan Hint Ulema Cemiyeti adlı bir kuruluş da aynı amaçla camilerde örgütlenmiştir. Hızlı bir şekilde genişleyen hareket 15 bin kişinin katılımıyla büyük bir miting gerçekleştirir. Mitingde alınan kararla; Hintli lider Mahatma Gandhi'nin de desteğini açıkladığı Hilafet Komitesi kurulur. Bu komite birçok şehirde hızla şubeleşerek etki alanını genişletir. Gelişmeler İngilizlerin endişelerini artırır. Yumuşak söylemlerle hareketi sakinleştirmeye çalışırlar. Ancak İzmir'in işgali Anadolu'da oluşturduğu infialin bir benzerini Hintli Müslümanlar üzerinde de oluşturur. Hindistan genelinde protestolar başlar. Tepkiler üzerine İngiltere'nin Hindistan İşleri Bakanı Lord Montague, beraberinde bulunan Müslüman ve Hindu temsilcilerle Paris Barış Konferansı'nda oluşan gerginliği anlatır ve Müslümanların incitilmesinin hata olacağını vurgular. Özellikle İstanbul'un işgalinin ise büyük hata olacağını belirtir. İstanbul'un işgali gerçekleşince tüm Hindistan'a yayılan gösteriler Londra'da da başlarmıştır. Hintli Müslümanlar burada da mitingler yaparak Türkiye'nin parçalanmasına razı olmayacaklarını, Hilafetin İngilizler tarafından Arap Şerif Hüseyin'e verilmesi girişimini de asla kabul etmeyeceklerini açıklarlar. İstanbul'un işgaline karşı İngiltere Başbakanı Lloyd George ile görüşerek Hilafet Komitesi adına muhtıra verirler. Ancak asıl tepki ve direniş Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra başlar. Grevler, sivil itaatsizlik hareketleri ve protestolar Hindistan'a yayılır. "Cihad imkânsız ise hicret mümkündür" diyerek 60 bin

[630] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 177

Hintli Müslüman sefalet içinde bağımsız Afganistan'a gider. Bu durum İngiliz otoritesini adeta sarsar. Ardından otoriteye karşı sivil itaatsizlik ve İngiliz mallarına boykot çağrıları yapılır. Yapılan boykotlar nedeniyle İngiltere milyonlarca dolar kaybeder. Eylemler İngiltere üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş, Türkiye'ye karşı güdülen politikalarda tereddütler başlamıştır. Hindistan'daki İngiliz Genel Vali gönderdiği telgrafta kaygılarını aktararak Hintli Müslümanların tatmin edilmesi için barış şartlarının yumuşatılmasını, yaşanan gelişmelerin İngiltere'nin Asya'daki nüfuzunu çok kötü bir şekilde sarstığını, adeta İngilizleri düşmanlaştırdığını ifade eder. Hindistan İşleri Bakanı Montague'da durumdan endişelidir. Tepkilerin büyüklüğünü vurgular ve yapılacak anlaşmanın Türklere karşı adil olmaması durumunda Hindistan'daki olayların durulmayacağını, Trakya ve İzmir'in Türkiye'ye bırakılmasını, Hilafet hukukunun da kabul edilmesi gerektiğini Londra'ya iletir. Hintli Müslümanların tepkileri bunlarla da kalmaz. Karaçi'de toplanan ve iki gün süren Hilafet Konferansı'nda "Müslümanların sömürge askeri olarak İngiliz ordusunda kalmalarının dine aykırı" olduğu ve "İngiliz hükümetinin Ankara'ya karşı açık veya gizli, doğrudan veya dolaylı bir askerî tedbir almaya kalkması halinde Hindistan Müslümanları… bütün kanunları çiğneyecek, Hindistan'ın bağımsızlığını ilan etme zorunluluğu duyacakları" kararını alırlar. İngiliz Başbakan Lloyd George bu baskılar karşısında sessizliğini bozmak zorunda kalarak Reuters Ajansına açıklama yapacak, Türkiye ve Yunanistan arasında İngiltere'nin tarafsız olduğunu açıklayacaktır. Bu muazzam destekler Mustafa Kemal Paşa tarafından memnuniyetle karşılanır ve yayınlanan bildiriler ve gazete yazılarıyla Hintli Müslümanlara başta olmak üzere İslam dünyasından gelen desteklere teşekkür edilir.[631]

Hintli Müslümanların Millî Mücadeleye olan bu destekleri, eylemsel boyutla da kalmaz. Anadolu'ya para yardımı yapmak için kampanyalar başlatmışlar ve kendileri de çok yoksul olmalarına rağmen birkaç gün aç kalma pahasına ellerinde bulunanları bağışlamışlardır. Diğer İslam halklarının da yardımlarıyla Anadolu'ya gönderilen para 1 milyon 35 bin 608 Türk lirasıdır ve bunun 782 bin lirası Hint Hilafet Komitesi tarafından yollanmıştır. İngilizlerin bu desteği engellemek için birçok

[631] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 177-188

entrikaya başvurduğu, Ankara ile Hintli Müslümanların arasını açmaya çalıştığı bilinmektedir. Ancak tüm girişimler boşa çıkmış, Hintli Müslümanlar Millî Mücadelenin arkasında durmaktan vazgeçmemişlerdir. Yunanlıların başlattığı işgal ve taarruz dönemlerinde İngilizleri tarafsız kalmaya zorlamışlar, Yunanlılar yenildikten sonra şayet İngiliz ordusu Ankara'ya karşı harekete geçerse sessiz kalmayacaklarını ilan etmişlerdir. Türk Ordusu Büyük Taarruz'a hazırlanırken yayınladıkları bildirilerde de "Türklere karşı İngiltere savaşa girerse 75 milyon Müslüman Hintli İngiltere'nin düşmanı olacaktır!... Türk-İngiliz savaşı çıkarsa, koca bir Hindistan Türkiye'nin yanında yer alacaktır!" diyerek İngiltere'yi tehdit etmişlerdir.[632]

Hintli Müslümanlar başta olmak üzere, Cezayir, Tunus, Fas, Suriye, Irak gibi birçok Müslüman ülkede örgütlenen kuruluşların Anadolu'da başlayan Millî Mücadeleye verdikleri destek, Türkiye'nin Bolşevizm siyasetiyle de birleşince, İngiltere ve diğer ülkeler karşısında elini güçlendirmiştir. Diğer taraftan, etnik olmasa da dinsel anlamda homojenleşen Anadolu'da İslam üzerinden sağlanan birlik, işgallere karşı direnme gücünü sağlamıştır. Kısacası Mustafa Kemal Paşa'nın uyguladığı İslamcı siyaset, içte halk desteğinin kazanılması, tüm olumsuz şartlara rağmen bağımsızlık iradesinin canlanması, dışta da özellikle İngiltere'nin çıkarları tehdit edilerek Ankara'ya karşı tavrının yumuşatılması noktasında son derece başarılı olmuştur. İzmir'i işgal eden ve Anadolu içlerine kadar ilerleyen Yunanlara karşı kazanılan zafer sonrası bağımsızlık yolunda önemli engelleri kaldıran Ankara, artık eli güçlenmiş bir şekilde anlaşma masasında kaderini çizmeye çalışacak, yavaş yavaş İslamcı politikaları terk ederek, Batıcı bir çizgi izlemeye başlayacaktır. Tercih edilen bu yeni politik tavır, içerde birtakım huzursuzluklara neden olacak, tercihler keskinleştikçe, Millî Mücadele'yi veren kadrolar arasında anlaşmazlıklara, derin ayrışmalara yol açacaktır.

1.3.3. Kurucu Birinci Meclis: Korkulardan Beslenen Ayrışma

İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan üyelerinden bazılarının tutuklanmasından sonra Meclis çalışmalarını askıya almış, 18 Mart 1920 tarihinden

[632] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 188-189

itibaren süresiz olarak kapanmıştır. 11 Nisan 1920 itibariyle de Padişah Vahdettin tarafından feshedilmiştir. Gelişen bu olağanüstü durum sonrası, Mustafa Kemal Paşa harekete geçerek Heyet-i Temsiliye adına Vilayetlere, müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına gönderdiği bir genelge ile "…makarrı devletin masuniyeti, milletin istiklalini ve devletin tahlisini temin edecek… millet tarafından salahiyeti fevkaladeyi haiz… bir meclis, umuru milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir." diyerek, Ankara'da bir meclisin toplanacağını duyurmuştur. Meclis'in kimlerden teşekkül edeceği de genelgede yer almış, Meclis-i Mebusan'ın Ankara'ya gelebilecek üyeleri ve yürürlükteki kanuna göre her livadan seçilecek beşer kişi yer alacaktır.[633]

Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu Anakara'da toplanma çağrısından sonra; daha önce anlatıldığı gibi görkemli bir dinsel törenin ardından Meclis Ankara'da toplanmış, çalışmalarına başlamıştır.[634] Ancak gerek meclis çağrısı gerekse

[633] Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara: 1984, s. 3-4

[634] B.M.M.'ne kaç milletvekilinin katıldığı konusunda farklı araştırmacılar tarafından çeşitli rakamlar telaffuz edilmektedir. Bunun sebebi o günkü özgün seçim koşullarından kaynaklanmaktadır. Nitekim seçimler bir günde yapılıp tamamlanmamakta livalar arasında farklı zamanlarda seçimler yapılmaktaydı. Meclis açıldıktan sonra bile seçimler devam etmiş, Meclis'e milletvekilleri gelmeye devam etmiştir. Diğer taraftan yürürlükteki yasa gereği bir kişi kendi adaylığını koyabildiği gibi yöre halkı tarafından haberi olmadan aday da gösterilebiliyordu. Böylece bir isim, bazen iki üç, hatta dört bölgeden bile vekil seçilebiliyordu. Haliyle bir tek yerden vekil olunabileceği için de diğer yerlerde tekrar seçimlere gidilmek zorunda kalınıyordu. Çeşitli gerekçelerle istifalar da söz konusuydu ve daha birçok gerekçeden dolayı milletvekili sayıları değişiklik göstermiştir. Dolayısıyla gerçek sayıyı bulmak güçleşmektedir. Meclis'in sosyolojik yapısı da oldukça çeşitlidir. Adeta toplumun bütün renkleri yer almıştır. Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, tarikat şeyhi, aşiret lideri, belediye başkanı, doktor, mühendis, işçi gibi toplumsal tabakaların hemen hemen tümü mecliste kendisine yer bulmuştur. Meclis Eğitim konusunda da ilginç bir dağılıma sahiptir. İlkokul bitiren vekillerin yanı sıra birkaç yüksekokul bitirmiş isimler de vardır. İhsan Güneş'in verdiği bilgilere göre meslek ve eğitim dağılımı şu şekildedir. "… milletvekillerinin % 34.2'si devlet memuru, % 24'ü serbest meslek mensubu, % 13.2'si asker, % 12.7'si yerel yönetici, % 8.6'sı din görevlisi, % 4'u sağlık mensubu, % 1.2'si aşiret reisi., % 1'i de teknik elemandır.", "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunan ve devlet memurluğundan gelmiş olanların % 38'i yükseköğretim kurumlarını, % 18.6'sı medreseyi, % 5.9'u meslek okulunu, % 4'ü Özel eğitim kurumlarını, % 3.2'si ortaöğretim kurumlarını bitirmiştir. Askerlerin % 94.2'si yükseköğretim kurumlarından, % 3.8'i ortaöğretim kurumlarından, % 1.9'u da meslek okullarından mezun olmuştur. Serbest meslek sahiplerinin % 36.l'i ortaöğretim kurumlarından, % 32.9'u yükseköğretim kurumlarından, % 18'i medreseden, % 4.2'si meslek okullarından, % 2.l'i ilköğretim kurumlarından mezun olmuştur. Özel eğitim almış olanlarsa % 5.3'tür. Din görevlilerinin % 91.l'i medrese eğitimi almıştır. Din eğitimi alan milletvekillerinin %8.8'i de özel öğrenim görmüştür. Yerel yöneticilerin % 55'i ortaöğretim kurumlarından, % 28.5'i medreseden, % 6.l'i yükseköğretim kurumlarından, % 2'si ilköğretim kurumlarından mezun olmuştur, özel öğrenim görenlerse % 4'ü oluşturmaktadır. Sağlık elamanlarının tümünün yükseköğretim kurumlarında okuduğu dikkati çekmektedir." Meclis'te yer alan milletvekilleri yabancı dil bilgisi konusunda da zengin bir nitelik taşımaktadır: "… milletvekillerinin % 50.l'i Türkçe'nin dışında bir yabancı dil bilmektedir. Dil bilen

de toplantı sonrası açık olmayan durum Meclis'in niteliğidir. Meclis, Osmanlı Meclis'i Mebusan'ın devamı mıdır yoksa kurucu bir Meclis midir? Bu sorunun cevabını bugün vermek kolaydır ve kurucu meclis olarak teşekkül etmiştir. Ancak o günün şartları ve aktörleri açısında bu tam tersi bir durumdur. Mustafa Kemal Paşa ve bir grup arkadaşı haricinde tüm meclis üyeleri, halk açısından açılan Meclis, Meclis'i Mebusan'ın devamı niteliğindedir. Amacı da hilafet ve saltanatı kurtarmaktır. Nitekim Meclis'in açılışı için yayınlanan bildiride de açıkça vurgulanan amaç, Osmanlı Türk Devleti'nin kurtarılmasıdır. Bu yönüyle Ankara'da açılan Meclis, Goloğlu tarafından Osmanlı Meclis'i Mebusanı'nın devamı, "Üçüncü Meşrutiyet"in başlangıcı olarak tanımlanmaktadır.[635] Ancak Meclis'in ortada hiçbir şüpheye yer bırakmayan niteliği "Hakimiyet-i Milliye" amacıdır.[636] İnkılapçılar, muhafazakarlar ve diğer tüm grupların ortak amacı, Misak-ı Milli sınırlarındaki tüm işgali sonlandırmak, Milli kurtuluş amacını gerçekleştirmektir.[637] Daha önceki bölümlerde detaylarıyla anlatmaya çalıştığımız; farklı kurtuluş fikirlerine mensup isimler, yeni Meclis çatısı altında buluşmalarına rağmen Milli Mücadele sonlanana kadar bir ulusal uzlaşma üzerinde hareket etmişler, mücadeleye zarar verecek, birliği bozacak partileşme ve parti rekabeti gibi konulara hiçbir şekilde girmemişlerdir.[638] Ancak bu uzlaşı Meclis'te çatışmaların yaşanmadığı ve alınan kararlar üzerinde müzakere ve muhalefet edilmediği anlamı taşımamaktadır. Daha sonra görüleceği gibi bazı konularda görüş ayrılıkları yaşanacak, kimi aşılamayan konularda gruplaşmalara gidilecek, bir mecliste olması gereken farklı sesler doğal bir gelişim seyri içerisinde kendisini gösterecektir. Ancak tüm bu ayrışmalar Millî Mücadele sonuçlanıncaya kadar Meclis'in birliğine yönelik bir tehdit durumuna gelmeyecektir.

---

milletvekillerinden % 37.7'si devlet memuru, % 17.3'ü asker, % 14.7'si serbest meslek mensubu, % 11.7'si din görevlisi, % 8.l'i yerel yönetici, % 6.6'sı sağlık mensubu, % l'i aşiret reisi, % l'i teknik elemandır." Meclisin sosyolojik yapısı için daha kapsamlı bilgi için bkz. İ. Güneş, a.g.e., s. 73- 122

[635] Bu görüşün gerekçeleri Goloğlu'nun kitabında detaylarıyla açıklanmıştır: Bkz. Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet, Nüve Matbaası**, Ankara: 1964, s. 149- 55

[636] Bir başka tartışmasız konu da din referansıdır. Hemen hemen mecliste bulunan milliyetçi olsun, sosyalist olsun tüm kişi ve fırkalar açıklama, beyan ve nizamnamelerinde din vurgusu yapmakta, İslam dinine sadakatlerini beyan etmektedirler. Bu konuda detaylı bilgi için Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, Yurt Yayınları, Ankara: 1981, S. 339-455

[637] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 18

[638] İ. Başbuğ, a.g.e., s. 391

Birinci Meclis ve yaşanan muhalefet konusu Türkiye tarihi açısından belki de en az işlenilmiş dönemler arasında gelmektedir. Bu az ilgi de yine resmi tarih yazımının etkisi altında gerçekleşmiştir. Bu da büyük oranda yanıltıcı kanaatlerin oluşmasına neden olabilmiştir. Klişelerden oluşmuş bu kanaatlerin en belirgini özetle; Mecliste iki grup vardır ve Mustafa Kemal Paşa'nın temsil ettiği Birinci Grup gerçekçi, ileri görüşlü bir tavırla; çökmüş olan Osmanlı'nın köhnemiş kurumlarının ve kültürünün yerine demokratik, laik, modern kurumlar getirmeye çalışmaktadır. Karşısında konumlanan İkinci Grup ise şeriata dayalı bir yönetim isteyen dinci, muhafazakar gerici üyelerden oluşmuş, çökmüş Osmanlı kültür ve kurumlarını kör bir siyasi anlayışla muhafaza etmek istemektedir.[639] Oysa son yıllarda daha derinlikli araştırma ve edinilen çıktılar, dönemin bu klişelerden oldukça uzak bir nesnelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.[640] Yeterince tartışılmayan, aydınlatılmayan bu durum; "ilerici", "gerici" kavramlarıyla günümüze kadar süren yıpratıcı siyasi bölünmenin, aydın çevreler de dahil geniş çevreler tarafından layıkıyla muhakeme edilememesine neden olmaktadır. Haliyle aşılamayan bir uzlaşı sorununa da!

Açılan Meclis'te, ifade edildiği gibi çok farklı fikirlere sahip insanlar vardır. Bu gruplar vatanın kurtuluşu noktasında kısır çekişmelere girmekten kaçınarak fikirlerini ikinci plana atmışlardır. Ancak ilerleyen zamanlarda ve yaşanan gelişmeler doğrultusunda bazı noktalarda keskin görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir grup milletvekili; bugünden bakıldığında makul karşılanabilecek taleplerde ya da itirazlarda bulunmuştur. Ancak bu talep ve itirazlar, Mustafa Kemal Paşa'nın siyaset yöntem ve amacıyla, konjonktürel şartlarla da çatışan bir hal almaktadır. Nitekim süreç ilerledikçe adı konulmayan, sonrasında da Birinci ve İkinci Grup olarak anılacak olan gruplaşma ortaya çıkmıştır. Sonuçları itibariyle günümüz Türkiye siyasetini de önemli oranda etkilediğini, günümüze kadar gittikçe derinleştiğini düşündüğümüz bu ayrışmanın tarafları, fikirleri ve ayrışma noktaları büyük önem taşımaktadır.

---

639 Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2015, s. 117

640 Döneme yönelik en güncel akademik çalışmalar arasında Prof. Dr. Ahmet Demirel'in; Meclis tutanakları başta olmak üzere döneme ait kaynaklardan faydalanarak hazırlamış olduğu "Birinci Mecliste Muhalefet: ikinci Grup, İlk Meclis'in Vekilleri: Millî Mücadele Döneminde Seçimler, Ali Şükrü Bey ve Tan Gazetesi, Tek Parti'nin Yükselişi" gibi kitapları ilgi çekicidir.

Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta Meclis'teki gruplardan bahsederek onları "Tesanüt (Dayanışma) Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Zümresi Grubu, Islahat Grubu" olarak beş başlıkta toplar. Ayrıca bu gruplar dışında özel amaçlar güden isimsiz bazı oluşumların olduğunu da söyler. Atatürk'e göre bu guruplar, Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek amacıyla kurulmakla birlikte tersi sonuçlara neden olmuşlardır. Gruplar birbirleriyle iletişim kurmaktan ziyade rekabete girişmişler ve bu durum, Meclis'i karmaşaya sürüklemiştir. Özelikle Anayasa'nın meclisten geçmesinden sonra Meclis üye ve gruplarını bir arada tutmak, birlikte çalışmalarını sağlamak oldukça güçleşmiştir. Grupları birleştirmek için çok çalıştığını ifade eden Atatürk, başarılı olamadığını ve çözüm olarak bir grup oluşturma ihtiyacı hissettiğini belirtir.[641]

Savaş şartlarında gösterdiği önderlik nitelikleri doğrultusunda Meclis'in avantajlı psikolojisine sahip olan Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk'un temel amacının temsilini, kendi uhdesine almak üzere tasarladığı grup düşüncesini hayata geçirmek için harekete geçmiş ve 10 Mayıs 1921'de Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu'nun kuruluşunu duyurmuştur.[642] Grubun kuruluşuna tepkiler gecikmez. Başta Kazım Karabekir bu kararın sakıncalarından bahsederek Mustafa Kemal Paşa'nın partiler üstü kalmasının[643] daha doğru olacağını ifade eder. Karabekir çektiği telgrafla neden grup oluşumuna taraftar olmadığını şöyle ifade eder:

> "Bendeniz, yüce şahsiyetinizin özellikle mücadelemizin şu andaki durumunda, bu gibi siyasi grup ve fırkalara katılmaktan veya kamuoyunca her türlü muhalefet ve münakaşalara zemin olabilecek cereyanlara katılmaktan uzak durmasına ve yalnız milli mücadelemizin doğal başkanı olarak bulunmasına özellikle taraftarım. Bu fikrimin, millet ve memleketin gerçek çıkarlarının gereğinden olduğu kadar, yüce şahsiyetiniz hakkındaki samimi saygımdan doğduğuna da kanaat buyurulacağından emin olarak açıkça arzediyorum."[644]

Kazım Karabekir'den gelen bu görüşe yanıt veren Mustafa Kemal Paşa; Grup kurmasının ve başına geçmesinin bir sakınca doğurmadığını, zira Meclis'in İstanbul

---

641 M. K. Atatürk, a.g.e., s. 526-527
642 Rıdvan Akın, **TBMM Devleti: 1920-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2001, s. 59
643 Mustafa Kemal Paşa'nın partiler üstü kalmasını isteyen ve tavsiye eden sadece Kazım Karabekir Paşa değildir. Tüm gruplar ve Millî Mücadele'nin önde gelen komutanları da aynı fikirdedir. Daha sonra İstanbul gazeteleri de benzer taleplerini dile getireceklerdir.
644 A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 368-369

Mebuslar Meclisi olmadığını, olsa bile bir partinin üyesi olmanın doğal sayılması gereken bir konu olduğunu ifade eder. Ayrıca BMM'nin yürütme yetkisi de bulunduğu için bir anlamda hükümet niteliği taşıyan bir Meclis'e başkanlık ettiğine de dikkat çeker. "Bütün benliğimle karışmış bulunduğum Cemiyet'ten (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) ayrılamayacağım gibi, o Cemiyet'ten doğan Grup içinde bulunmam da zorunludur." diyerek öneriye karşı tavrını ortaya koyar.[645]

Grup oluşumuna meclis dışından da tepki gelir. Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu'nun kuruluşundan rahatsız olan ve hilafet ve saltanatın kaldırılacağını, Cumhuriyet rejiminin geleceğini sezen Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve Heyet-i Temsiliye üyesi Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi; mukaddesatın korunması gayesini göstererek başında bulunduğu cemiyetin ismini Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti olarak değiştirmiştir.[646] Muhalif bir oluşum anlamına gelen bu girişim, aynı zamanda Meclis dışında gelişen ilk muhalif fırka olarak da kabul edilir.[647]

Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu'nun kurulması kuşkusuz bazı üzeri örtülen ayrışmaların yeniden gün yüzüne çıkmasına zemin hazırlamıştır. 20 Ocak 1920'de Teşkilat'ı Esasiye'nin kabulü sonrası ortaya çıkan bölünme emarelerinin altında yatan neden Sezgin'e göre bir rejim sorunudur.[648] Anadolu'da isyanların devam ettiği dönemde Yunanlıların da Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlaması karşısında Meclis'te tek kurtuluş olarak Bolşevik olmak gerektiği seslerinin işitilmesi üzerine muhafazakar kesim tepki göstermiş ve İslamiyet noktasında hareket edildiği, edilmesi gerektiği yönünde uyarılar yapmıştır.[649] Ancak resmi tarih yazımında olduğu gibi İslami perspektiften bakılması, bir gericilik ve eskinin muhafazası amacıyla değildir. Özellikle Muhalif grubun önde gelen isimlerinden olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Bolşevizme karşı itirazı ilgi çekicidir. "… açık söylüyorum… Ben Bolşevizm cereyanına karşı değilim. Fakat eskiden olduğu gibi bugünkü dünyanın geçirmekte olduğu büyük inkılaptan müteessir olmayacağız diye kimse diyemez… İrademizde

[645] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 369
[646] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 528-529
[647] R. Akın, a.g.e., s.59
[648] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 54
[649] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 46

değişiklik olacak, fakat bunu eski yaptığımız gibi yine taklit ederek, Rusların yaptığına, Almanların yaptığına bakarak… yapacak olursak memlekete ikinci bir nifak sokmuş olacağız."[650] İfadelerden anlaşıldığı gibi muhafazakârların itirazı; değişecek olan yönetim yapısının taklitlerden ziyade milletin özüne uygun bir şekilde değiştirilmesidir. Ortaya çıkan bunalım, Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile aşılacak, rejim sorunu bir süreliğine ertelenecektir.[651] Ancak Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması hem siyasi rejim konusunu hem de muhalif bir oluşumu güçlü bir şekilde yeniden gündeme getirecektir. Çünkü grubun dışında bırakılan/kalan kesim, siyasetin doğası gereği kendiliğinden öteki, yani muhalif konuma yerleşmiş, yerleştirilmiş olmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmasının gerekçelerini 1923'te İzmit'te gazetecilere açık olarak şöyle ifade etmiştir:

> "Blok halinde bulunan bir Meclis bir gün oldu beş parçaya ayrıldı. Fakat böyle sağ ve sol cenah şeklinde değil, hissi, şahsi, fikri, çeşitli nedenlerden dolayı çeşitli parçalara ayrıldı ve hiçbirisinde de bir karar sağlayabilecek çoğunluk mevcut olmadı. Zaman zaman bazen birleşirlerdi. Fakat çoğunlukla birbirlerinden ayrı olarak çalışırlardı. Ve hükümet mevkiinde olan ve Heyet-i Vekile içinde bulunan arkadaşlar olağanüstü zor durumlarla karşılaşıyorlardı. Çünkü yürütme yetkisine sahip olan bu Meclis'e birçok önemli meseleleri danışmak, oradan karar almak zorundaydılar. Halbuki en basit meselelerde bile Meclis'ten karar almak imkânı kalmıyordu. Ben bunu çok tehlikeli gördüğümden bir tedbir düşündüm ve hatırıma gelen şey bu ufak parçaları birleştirmek ve bir grup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim. Bunlarla önce teker teker ve ardından toplu halde görüşmek suretiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ile bir grup yaptık. Ve o gruba esas program olmak üzere gösterdiğimiz iki nokta vardır. Birincisi Misak-ı Milli, İkincisi Anayasa."[652]

Ancak durum bu kadar basit değildir. Grubun kurulmasının arkasında yatan neden aslında Mustafa Kemal Paşa'nın kendi düşüncesindeki vekilleri bir araya toplayarak sonraki düşüncelerini gerçekleştirebilmenin zeminini hazırlamaktır. Grubun programında yer alan ve asıl amacını gösteren madde şöyledir:

> "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ilkesi bugünkü mücadelenin başından beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirtilen ve son Osmanlı Meclis-i Mebusânı ile Büyük Millet

[650] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 48
[651] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 54
[652] Arı İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları,** TTK Basımevi, Ankara: 1996, s. 57-58

> Meclisi'nde de kabul edilip pekiştirilen ulusal isteklerin özeti bulunan Ulusal Ant (Misak-ı Milli) esaslarına göre ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak barış ve esenliği meydana getirmektir. Grup, bu kutsal amacı elde etmek için milletin bütün maddi ve manevi gücünü gereken hedeflere yöneltecek ve kullanacak ve ülkenin resmi ve özel bütün kuruluşlarını bu ulusal amaca yardımcı kılmaya çalışacaktır. Grup, bu ulusal amacı elde etmeye çalışmakla beraber, devlet ve millet kuruluşlarını da anayasaya göre peyderpey tespit etmeye ve hazırlamaya çalışacaktır."[653]

Grubun programında artık saltanat ve hilafetten bahsedilmemektedir. Yukarıdaki maddede yer alan "Grup, bu ulusal amacı elde etmeye çalışmakla beraber, devlet ve millet kuruluşlarını da anayasaya göre peyderpey tespit etmeye ve hazırlamaya çalışacaktır." İfadesi de örtük bir şekilde yeni bir devlet düzenine gidileceğini göstergesidir. Ayrışma da buradan kaynaklanacak, bu yeni düzenin ne ve nasıl kurulacağı kuşkusu ortaya çıkacaktır. İşte bu yönelim doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa elini ve kadrosunu güçlendirmek için kendi düşüncesindeki milletvekillerini bir araya getirmeye çalışmıştır.[654] Belirlenen isimler haricinde kimse guruba alınmamıştır. Neden alınmadıklarına dair bir açıklama da yoktur. Dolayısıyla dışarda kalan milletvekillerinin sanki Millî Mücadele'ye karşılarmış gibi bir izlenim oluşmuştur. Grup dışında kalan milletvekilleri bu gelişme karşısında duruma tepki göstereceklerdir. Grubun kurulmasını gazetelerden öğrenen Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey,[655] Meclis Başkanlığı'na bir önerge verecektir. Önergede; Meclisteki bütün milletvekillerinin zaten kurulan Grubun programında yer alan gayenin gerçekleşmesi için çalıştıklarını, Grubun kurulmasının Meclis'te bu gayeye muhalif kimselerin olduğu izlenimini yaratabileceğini belirterek; "madde-i esasiye"nin Mecliste yeniden oylanmasını ve oylamaya ait zaptın gazetelerde yayınlanmasını isteyecektir.[656] Önergenin amacını açıklamak için söz alan Hüseyin Avni (Ulaş) Bey: "Bu grubun ilkesi, yediden yetmişe herkesin ilkesidir. Bütün millet bu grubun içindedir. Ben de ayrı değilim… Ayrılık doğru değildir. Anadolu'da, yarın, "Mecliste bu amaca aykırı kimseler varmış" diye bir düşünce doğar. Birlik zedelenir. Mecliste bu amaca karşı kimse yoktur… Beni dışarıda bırakmak doğru bir şey değildir.

---

[653] Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru: 1921-1922**, Nüve Matbaası, Ankara: 1971, s. 160- 161

[654] Ömür Sezgin grubun oluşumunda etken olan düşüncenin "belli bir düşünceyi paylaşan, siyasi görüşü savunan vekillerin bir araya getirilmesi değil, daha çok Mustafa Kemal Paşa'ya koşulsuz itaat edecekleri düşünülen isimlerin bir araya toplanması" olduğunu söylemektedir. Bkz. Ö. Sezgin, a.g.e., s. 82

[655] M. Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru…,** s. 161

[656] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 222-223

Rica ediyorum ki, grubun programını Meclis Genel Kuruluna getiriniz de hepimiz kabul edelim. Dünya bilsin ki, mecliste buna karşı kimse yoktur…"[657] sözleriyle duyduğu rahatsızlığı dile getirir.

Mecliste istikrarı sağlama adına atıldığı söylenen bu adım, Meclis'te ilk ciddi ayrışmayı da doğurmuş oluyordu. Bir yanda meclis çoğunluğunu sağlamış, tüzüğü, programı olan ve bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlarına hükmeden grup üyeleri varken diğer yanda grup dışında bırakılan milletvekilleri vardır.[658] Bazı şeylerin artık daha ciddi olarak sezinlendiği bu ortamda Grup dışında kalan milletvekilleri, daha organize bir muhalefet için İkinci Grup olarak anılacak grubu oluşturacaklardır.

İkinci Grubun kuruluşuna geçmeden önce belirtmemiz gereken konu, öncesinde değinildiği gibi Grubun şeriat ve saltanat taraftarlığı ile özdeşleştirilmesinin gerçeği tam olarak yansıtmadığıdır. Bu söylemin temelinde yatan gerekçe büyük oranda 18 Ağustos 1920'de Meclis'e sunulan "Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine dair Mevadı Kanuniye" tasarısıdır. Bu tasarı aslında önemli bir yenilik getirmemektedir, ancak hilafet ve saltanat konusunda açık bir ifadenin yer almayışı, konunun muallakta kalması muhafazakâr milletvekillerinin tepkisini çekmiştir. Konu Meclis'te tartışmalara neden olmuş, hilafet ve saltanatın kurtuluşunun hala Meclis'in ana gayesi olduğu tüm taraflar tarafından vurgulanmasıyla sorun aşılmıştır. Ömür Sezgin bu durumu, var olan çatışmanın yeniden nüksetmesi olarak tanımlamaktadır.[659] O günden bakıldığı zaman itirazların normal olduğu ve gerek Erzurum, Sivas kongrelerinde gerekse de Meclis açılışında vurgulanan bu esasın ciddi bir taraftarının olması gayet doğaldır. İtirazların karşılığında farklı bir görüşün iması da söz konusu değildir. Fakat süreç ilerledikçe, İstanbul hükümetleri ve Saray'ın Millî Mücadele ile

[657] M. Gologlu, **Cumhuriyete Doğru…,** s. 162
[658] M. Gologlu, **Cumhuriyete Doğru…,** s. 162 – Ahmet Demirel bu ayrışmayı: "Artık, tartışılan, kurulduğu açıkça belli olan yeni Türkiye'nin rejiminin temel taşlarının nasıl olması gerektiğiydi ve temel çatışmanın ekseninin bir yanında yürütmenin üstünlüğüne dayanan bürokratik seçkinci anlayış, diğer yanında ise yasamanın üstünlüğüne dayanan demokratik anlayış yer almaktaydı" cümleleriyle tanımlamaktadır. Bu tanımlama, darbelerin önemli bir yer tuttuğu Türkiye siyasetinin günümüzde de tartışılan özelliklerini ve taraflarını anlama açısından aydınlatıcı bir işlev görebilir. Bkz. A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 236
[659] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 55

çelişen tavırları, Sevr Antlaşması'nın imzalanması Padişah'ın meşruiyetini sarsmaya başlamıştır ve en sert eleştiriler muhalif grubun üyeleri tarafından yapılmıştır. Diğer taraftan saltanatın kaldırılması da yine hiçbir itiraz yaşanmadan oy birliği ile kabul edilmiştir. Yeri gelmişken vurgulanması gereken; çatışmanın temelinde bir diktatörlük korkusunun yatması[660] ve Hakimiyet-i Milliye esasına dayanan Meclis iradesinin elden çıkmasıdır. Bütünlüklü bakıldığında muhalefetin ileri gelen isimlerinin ve büyük çoğunluğunun tüm çabasının bu olduğu; Meclis iradesinin daha önceleri Abdülhamid ve İttihat Terakki dönemlerinde olduğu gibi belli bir gücün eline geçmesi korkusudur.[661] Zira Demirel'in de tespit ettiği gibi; henüz Mustafa Kemal Paşa tarafından Birinci Grup kurulmadan, daha sonra İkinci Grubu kuracak olan muhalif milletvekillerinin de desteğiyle çıkarılan yasalarla Ankara tek meşru irade olarak tanımlanmış, İstanbul ve

[660] Ali Fuat Cebesoy İkinci Grubun bu korkusunu şöyle açıklamaktadır: "İkinci grup, Meclis Reisinin diktatörlüğe doğru gittiğinden şüphe ediyordu. Teşkilât-ı Esasiye ve Başkumandanlık Kanunlarına göre, Meclis Reisi istediği takdirde hem İcra Vekilleri Heyetine ve hem de Meclise icrayı nüfuz edebilirdi. Birinci grup âzasından ve Gazi Paşa'nın yakınlarından olan bazı mebuslar, ikinci grup üzerine tazyik yapabilmek için icabında reisin diktatörce teşebbüsleri de olabileceğini işae etmişlerdi. Bu şayialar üzerine endişeye düşen İkinci Grup azaları, Meclis Reisinin tahakkümünü önlemek için mukabil teşebbüslere geçmişlerdi. Bunlardan en mühimi 1921 yılında İcra Vekilleri heyetinin vazife ve mesuliyetini tâyin eden kanun lâyihası hazırlanırken, Teşkilât-ı Esasiyemize kabine usulünün sokulmasının istenmesiydi. Bu suretle Vekillerin, Meclis Reisinin nüfuzu altında çıkarılması ve bunların Meclise karşı mes'ul olması düşünülmüştü." Bkz. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar: Büyük Zafer'den Lozan'a**, Cilt: I, Temel Yayınları, İstanbul: 2002, s. 15

[661] Millî Mücadele döneminde yayınladığı Tan Gazetesi ile Muhalif grubun sözcülüğünü yapan Ali Şükrü Bey, neşrettiği bir yazısında Hakimiyet-i Milliye idealinin gerçekleşememe korkusunu şöyle ifade etmektedir: "… Azizim. Türk milleti yalnız bu sefer değil, 600 seneden, hatta tarihin kaydettiği zamandan beri aynı vadide birçok harikalar ibda etmiştir. Fakat dikkat edilecek cihet şudur ki Türk milleti kanı, malı pahasına ibda ettiği bütün bu harikaların semeratını müdiran-ı umurun tedbirsizliği, idaresizliği, ihtirası yüzünden layıkıyla iktitaf edememiştir. Asıl korktuğumuz temin etmek istediğimiz cihet de bu sefer yine böyle olmaması ve zat-ı alinizin izah buyurduğunuz ve üç seneden beri mütemadiyen vaadetmekte bulunduğumuz esasların yine kavide kalmasıdır." Bkz. Ahmet Demirel, **Ali Şükrü Bey'in tan Gazetesi**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1996, s. 281, 10 Nisan 1922'de Divan-ı Temyiz-i Askeri Kanunu Meclis'te görüşülürken "divanın başkan ve üyelerinin seçimi" konusunda "Heyet-i Vekile Reisi'nin ve Büyük Millet Meclisi Reisi'nin katılımıyla alınan üç imzalı karar"ın teamül gereği milli irade yerine geçtiği ve yeterli olduğu görüşüne itiraz eden Hüseyin Avni Ulaş; yaptığı itiraz konuşması ile milli irade konusundaki hassasiyeti şöyle ifade etmiştir: "TBMM'nin manevi şahsiyetine milli irade derler. O da çoğunluğun iradesine dayanır. Çoğunluğun iradesine dayanmayan iradeler, milli irade değil, şahsi iradedir. Reis'in görevi, Anayasa'da diyor ki: Meclis kararlarını Meclis adına imza eder. Yoksa efendiler bağımsız olarak bir irade, bağımsız olarak bir makam sahibi, Meclis'ten başka hiçbir kimse yoktur. Lafzan da yoktur, manen de yoktur, hakikaten de yoktur, hiçbir veçhile de yoktur. Reis'in Meclis adına hareket edebilmesi için Yüksek Heyet'in kararma dayanmalı, onların oyları toplanmalı. O zaman, onların oylarını tebliğe memur olunmuş olur. Yoksa Meclis Genel Kurulu adına burada bir şahsı kabul edecek bir fert yoktur. Anadolu öyle kimseyi kabul edemez." Meclis iradesine yönelik benzer tepkiler özellikle muhalif milletvekilleri tarafından sıklıkla gündeme getirilmiş ve çoğunlukla da Birinci Gruptan taraftarlar da bulmuşlardır. Bu konudaki diğer örekler için de bkz. A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 233-377

saltanatın yetki ve iradesi geri dönüşü olmayacak şekilde sıfırlanmıştır. Yani, saltanat ve hilafet makamının kurtarılması gayesi artık kullanımdan çıkmış durumdadır. Kaldı ki mecliste yapılan açık toplantılarda dahi halife ve sultan için küçültücü, alaycı ifadeler kullanılabilmektedir.[662] Öyleyse günümüze kadar gelen ve hala büyük oranda "hilafet ve saltanat savunucuları" olarak bilinen muhalefet grubunun Birinci Grup ile aralarında yaşanan fikir ayrılıkları, temel ayrışma noktaları nelerdir? Demirel bu noktaları "Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları, Meclise ait yetkilerin kullanılış biçimi, Başkumandanlık Kanunu, Vekil seçimlerinde aday gösterme yönteminin uygulanışı, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı, İstiklal Mahkemeleri, Temel hak ve özgürlükler" olmak üzere altı bölümde incelemektedir.[663]

Önde gelen muhalif isimlerden Selahattin Köseoğlu, İkinci Grubun siyasal tutumunu "meclis diktatörlüğüne taraftar, şahıs otokratlığına muhalif, şahıs hakimiyeti yerine kanun hakimiyeti" ilkesi üzerine bina ettiğini söylemiştir. Bu anlamda Grubun takip ettiği muhalefet çizgisi "devlet mekanizması, otoritesi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkileri" noktasında odaklandığı görülmektedir. Vermiş oldukları takrir ve kanun tekliflerinden anlaşılan, bürokratik devlet geleneği ve memur egemenliğine karşı tavır aldıklarıdır.[664] Başlarda dağınık, örgütsüz olarak hareket eden, bireysel çıkışlarla meclis çoğunluğunu etkilemeye çalışan muhalif isimler; ancak Birinci Grubun kuruluşundan 14 ay sonra, 22 Temmuz1922'de İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlenebilmişlerdir.[665] Liderliğini Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'in yaptığı Grubun amacı, Birinci Grubun gayesiyle aynıdır. Mecliste cereyan eden; taraftar olmadıkları, tepki gösterdikleri konularda kendi görüşlerini kabul ettirme, hızlı bir şekilde sonuca ulaşma arzusudur. Diğer bir neden olarak da Birinci Grup'tan bazı milletvekillerinin meclis çoğunluğunu etki altına almak ve

[662] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 236
[663] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 237
[664] R. Akın, a.g.e., s. 61
[665] Mustafa Kemal Paşa İzmit Basın Toplantısında İkinci Grup'la ilgili soruya verdiği cevapta Grubun nasıl kurulduğunu ve neden o ismi aldığını anlatmıştır. Misak-ı Milli konusunda mecliste gruplar arasında bir fikir ayrılığının olmadığını belirten Paşa, ancak Teşkilat-ı Esasiye konusunda farklı düşünceler olduğunu söylemiştir. Kendilerinin grup kurmasından sonra dışarıda kalan isimlerin grup oluştururken ayrı bir isim almadıklarını çünkü kendilerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin asli mensupları olarak gördüklerini, bu nedenle de İkinci Grup ismini benimsediklerini kaydetmiştir. Bkz. N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 73

önemli yasa tekliflerini Meclis'ten çıkartabilmek amacıyla gizli bir örgütlenmeye gitmeleridir.[666] Birazdan görüleceği gibi birçok önemli meselelerde muhalif grubun direnci Birinci Grubun birliğini sarsabilmiştir. Bu durum karşısında yeni bir taktik geliştirme ihtiyacı hisseden Mustafa Kemal Paşa, Birinci Grup içindeki çoğunluğu da yanında tutabilmek için Selamet-i Umumiye Komitesi adında gizli bir örgüt kurmuştur.[667] Bu gelişme üzerine Meclis'teki etkilerini tümüyle kaybedeceklerini düşünen muhalif milletvekilleri hızlıca örgütlenerek İkinci Grubu kurmuşlardır.[668]

İkinci Grubun teşekkülü tam da amaçladıkları gibi sonuçlar vermiş, birçok meselede kendi görüşlerini mecliste kabul ettirmeyi başarmışlardır. İlk olarak başından beri karşı çıktıkları vekil seçimlerinde izlenen yol yürürlükten kaldırılarak Meclis'in ilk açılış döneminde uygulanan esasa; yani adaysız doğrudan seçim yöntemine dönülmüştür. Yeni seçim yöntemi sonrasında sık sık görülen Meclis'teki tıkanıklıkların da sona erdiği görülmektedir. Bunun nedeni muhalif grubun görüşmeleri boykot tavrından vazgeçmesidir.[669] İkinci Grubun konuya yönelik itirazlarına bakıldığında yine Hakimiyet-i Milliye hassasiyeti öne çıkmaktadır. Aday gösterme yöntemini eleştiren Ali Şükrü Bey, bunun Meclis'in sınırlanması imkânsız haklarından birisi olan serbest seçim hakkına müdahale olduğunu söylemiş, uzun konuşmasında Meclis iradesinin üstünlüğünü bir kez daha vurgulamıştır:

> "Hakimiyet-i milliyeden bahsediyoruz. Hakimiyet-i milliye demek, benim anlayabildiğim, hukuki teoriye girmiyorum, milletin kendi hakkını, aracısız olarak, doğrudan doğruya kullanması demektir. Fakat, malesef buna imkân olmadığı içindir ki millet, herhangi bir seçim yöntemiyle kendi işlerini yönetmek için bir meclisi toplar ve onlara der ki; benim işimi görünüz. İşte efendiler, hukuk teorisine göre, hakimiyet-i milliyeyi sağlamak ve uygulamak açısından bu bile cazip olmayıp, tek tek milletin bütün bireylerinin kendi hakkını kullanması zorunludur. Tam hakimiyet-i milliye yöntemi fiili olarak uygulanabilir olmadığından, zorunlu olarak milletvekillerinden oluşan şu meclisi, bu adaylık yöntemiyle tekrar ve bir kat daha kayıt altına almış bulunuyoruz. Bendeniz diyorum ki; hakimiyet-i milliyenin gerçek kavramını şu Heyet bile tamamıyla uygulayamaz. Nerede kaldı ki bu Heyet'in içinden seçilmiş olan beş on kişiden oluşan ve daha ufak bir zümreye bunun verilmesi."[670]

---

[666] A. Demirel, **Ali Şükrü…,** s. 24-25
[667] İ. Güneş, a.g.e., s.204
[668] A. Demirel, **Ali Şükrü…,** s. 25
[669] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 420
[670] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 413 -414

Konuşmanın içeriği; İkinci Grubun oluşturulmuş tarihsel şeriatçı ve saltanatçı kimliği açısından oldukça ilginç ve etkileyicidir. Hukuk teorisine dahi başvurmadan felsefi bir tanımlama ile doğrudan insan ve toplum iradesine, egemenliğine vurgu yapan bir düşünce anlayışının, sultan ve teokratik bir düzen için mücadele verdiği iddiası havada kalmaktadır. Kaldı ki mecliste bu niyette olan mebusların varlığı da yok değildir. Bugün açısından önemi ise aralıklarla ifade ettiğimiz gibi toplumun, dönemin taraflarını algılayış, kabulleniliş biçimlerinin günümüzde benzer şekilde devam etmesidir. Zira O gün tartışılanların bugün tartışılanlara, o gün kullanılan kavramların bugün hala kullanılıyor olmasına, söylemlerin oldukça benzeşik bir şekilde tekrarlandığına bakıldığında, süren bir mücadelenin, canlı bir kökten beslendiği algısı güçlenmektedir.

İkinci Grubun bir diğer başarısı ise Başkumandanlık Yasası'nda yer alan ikinci maddenin iptalini sağlamalarıdır. Bu madde Başkumandana olağanüstü yetkiler vermektedir. Değişiklikle birlikte Başkumandanlık emriyle kurulmuş ve meclis denetiminden muaf bir şekilde görev yapan İstiklal Mahkemeleri'nin görevleri de sonlanmıştır. İkinci Grup öteden beri İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluş, uygulama ve yetkileri konusunda çekinceler koymuştur.[671] Bu çekincelerin başında yine, kimi

[671] Millî Mücadele'nin başlaması ile ortaya çıkan otorite sorunu, düzenli ordu için gereken asker teminin yapılamaması, asker firar ve kaçaklarının fazlalığı, İstanbul hükümetleri ile bağlantılı bölücü faaliyetlerin varlığı gibi konular, B.M.M.'ni önlemler almaya itmiş, gecikilmeden Hıyanet-i Vataniye kanunu çıkartılmıştır. Kanunun uygulanması ise yoğun bir tartışmadan sonra "bidayet ve liva mahkemelerine verilmiş, gerektiği durumlarda sıkıyönetim ilan edilerek harp divanlarının kurulması karara bağlanmıştır. Ancak zaman içerisinde bu kanunun yeterli gelmediği, caydırıcı olmadığı eleştirileri yapılmaya başlanmıştır. Kanunun yetersiz gelmesinin sebepleri; mahkemelerin yetersizliği, hızlı ve caydırıcı kararlar alamamasıdır. Mahkemelerin yapısından ve üyelerinden kaynaklanan yavaşlamaların yanı sıra keyfi uygulamalar da vardır. Hiyanet-i Vataniye kanununa göre verilen karaların Meclis'e gönderilmesi ve incelenmesi süreci büyük gecikmelere neden oluyordur. Dolayısıyla olağanüstü durumlarda daha sonuç alıcı, hızlı tedbirlere ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Tüm bu sebepler İstiklal Mahkemelerin kuruluş gerekçelerini hazırlamıştır. Çetelerden kaynaklanan tehditlerin bertaraf edilmesi ve kaçakların önüne geçilmesi, Meclis'in halk üzerindeki otoritesinin tesisi için Meclis'te yapılan görüşmeler sonucunda İstiklal Mahkemeleri adıyla bir mahkeme kurulması kararlaştırılmıştır. Bu mahkemelerin kararlarının kesin olduğu ve kararların her kurumca yürütüleceği madde ile sabit hale getirilmiştir. Kanun mecliste görüşülürken iki görüş arası tartışmalar yaşanmış, bir grup cephe gerisinin tutulabilmesi için elzem kabul ederken bir grup ise halkı korku ve paniğe sevk edeceği, cephe gerisinde mücadeleye darbe vuracak daha fazla bir kitlenin oluşmasına sebep vereceğini iddia etmişlerdir. Diğer taraftan kişi hak ve hürriyetleri açısından da tartışmalar yaşanmış, özellikle asker kaçakları için uygulanan ailesinin sürgüne gönderilmesi, mallarının tahrip edilmesi veya el konulması gibi uygulamaların suçun şahsiliği ilkesiyle bağdaşmayacağı konusunda düşünceler ortaya atılmıştır. Bkz. Ergun Aybars, İstiklal Mahkemeleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul: 1975, s. 43 -68

hassas kararların Meclis onayı olmadan alınması hususu vardır. Grup yaptığı girişimler ve geçirmeyi başardığı kanunla yeni kurulacak İstiklal Mahkemeleri'ni meclis denetimine bağlamıştır. Ayrıca kurulma önerisi getirilen yeni İstiklal Mahkemeleri'ne de sınırlı destekler vermiş, yerel ve askeri mahkemelerin yeterli olduğunu düşündüğü bölgeler için mahkeme iznine karşı çıkmıştır.[672] Konuya ilişkin kendi ve İkinci Grubun düşüncesini açıklayan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey; başından beri karşı olduğu İstiklal Mahkemelerine TBMM'ne bile verilmeyen adam asma yetkisinin verilmesini aklının almadığını söylemiş, düşüncelerini şöyle gerekçelendirmiştir:

> "Memleketimiz üç İstiklal Mahkemesiyle mi idare ediliyor? Efendiler her kazada bidayet mahkemeleriniz vardır. Cinayet mahkemeleriniz vardır. Gelişigüzel üç kişiye 'kendi görüşünüze göre siz hüküm verin' deyip yetki vermek, milletin hukukunu tepelemek demektir. İhtilalin de bir hukuku vardır. Hüner isyan ettirmemektir. Kanun hâkim olmalı. Şahısların hakimiyeti payidar olamaz. Samsun ve havalisinde 30-40 mahkememiz vardır. Bu mahkemeler ilimle donatılmıştır... Elinizde bir kanun vardır. Bunu herkese eşit olarak uygulamakla sorumlusunuz. İçinizde özel emel taşıyan, hükümetimizi yıkmak isteyen bu gibi kimselere ceza kanunumuz gayet vasi cezalar tayin etmiştir. Bunları ehline vererek ve uzmanlığını adalete uygun bir şekilde uygulamaya muvaffak olursanız, hükümet manası çıkar. Yoksa onlara karşı muamele yaparsak hükümet sisteminden ayrılmış oluruz ki, millet onu bizden istemez."[673]

Değinilmesi gereken bir diğer önemli çatışma konusu da Hürriyet-i Şahsiye Kanunu olarak bilinen (kişisel dokunulmazlık) yasanın mecliste kabul ettirilmesidir. Kişisel hak ve özgürlüklerle birlikte basın özgürlüğünü de yakından ilgilendiren bu yasanın hazırlanış ve kabul ediliş nedeni, dönem şartlarında değerlendirildiğinde ne kadar ileri bir demokrasi kültürünün Meclis'te var olduğu anlaşılmaktadır. Erzurum'da yayınlanan Albayrak gazetesinde çıkan bir yazısı dolayısıyla gazeteci Mithat Bey ordu kumandanının emriyle hapse atılmıştır. Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey olaya tepki göstererek meclise taşımıştır. Önergede yer verilen görüşler oldukça dikkat çekidir: "Ordunun asli görevi dışarıdan gelecek düşmana karşı ülkeyi savunmaktır, sıkıyönetim halleri hariç, yurt içinde ordunun hiçbir görevi yoktur... Her insan düşünme, düşündüğünü söyleme hakkına sahiptir... Savcılık dışında hiçbir makamın

[672] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 444-445

[673] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 445 İstiklal mahkemeleri İkinci Grubun duruşu ve Birinci Grupta yer alan birçok milletvekilinin benzer fikirleri paylaşarak ve Meclis iradesinin üstünlüğü konusundaki duyarlılıkları nedeniyle sınırlanmış olsa da ilerleyen süreçlerde bir tasfiye aracına dönüştürülecek, kimi zaman kendisini Meclis'inde üzerinde görecek bir psikolojiye bürünecektir.

soruşturma yetkisi olamaz..."[674] Yasanın kabul edilmesi, Türkiye demokrasisi açısından çok ileri bir adımdır. Daha sonraları görüleceği gibi tek parti düzenine geçildikten sonra bürokratik tahakkümün toplum üzerinde nasıl egemen kılındığı, sonuçlarının ne kadar trajik olduğu, demokrasi kültürünün gelişmesinde nasıl bir önleyici etken olduğu bilinmektedir.

Çoğunlukla "Meclis üstünlüğü ve yetkilerinin kullanılış biçimleri" konusunda duyarlılıklar gösteren ve Birinci Grup karşısında etkili bir muhalefet bloğu oluşturan İkinci Grup ile asıl derin çatışma Lozan görüşmeleri esnasında yaşanacaktır. Sürecin sonunda İkinci Grubun etkili ismi Ali Şükrü Bey cinayete kurban gidecek, alınan seçim kararıyla Meclis yenilenecek, ancak İkinci Grup milletvekilleriyle birlikte zaman zaman onlarla hareket eden Birinci grup üyeleri de tasfiye edilecektir.

Dönemin tüm meşakkatlerine karşın Meclis'in gösterdiği irade bozulmamış, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk ordusu büyük zaferi kazanarak Lozan sürecinin başlamasını sağlamıştır. Artık Meclis'in gündeminde iki esaslı konu vardır. Önceki sorun rejimin nasıl olacağıdır ki savaş ortamında geçici bir çözümle üzeri örtülmüştü; ikinci konu Lozan'da oturulacak masada nasıl davranılacağı ve Misak-ı Milli olarak belirlenen sınırların masa da muhafazasının gerçekleşmesiydi.[675] Görüşmelerin çetin geçeceği belliydi. Zafer dolayısıyla hem meclisin hem de Mustafa Kemal Paşa'nın prestiji tamdı. Meclis'teki İkinci Grubun Meclis yetki ve iradesine

[674] Bu öneri Meclis'e 18 Nisan 1921'de verilmesine rağmen Birinci Grup üyeleri tarafından engellenmiş, ancak Lozan görüşmelerinde İkinci Grubun Meclis'te daha etkin olmaya başlamasıyla yasalaşabilmiştir. Önergede yer alan maddelerin özeti şu şekildedir: "Rütbe ve mevkii ne olursa olsun, herhangi bir devlet memuru, hürriyet-i şahsiyeye tecavüz ederek Kanun-ı Esasi'yi [anayasa] ihlal ederse üç seneye kadar hapsedilir. Birinci maddedeki suçun işlendiğini öğrenen savcılar soruşturma açmazlarsa görevden atılırlar. Savcıların soruşturma emirlerini bütün devlet memurları yerine getirmeye mecburdur. Kanun-ı Esasi hükümlerine aykırı hareket edenler bakan bile olsa şahsen sorumludur. Birinci maddede belirtilen şekilde hürriyeti tahdit edilen kişiler mahkemede dava açabilirler. Haksız tutuklama için ödenecek tazminat, suçu işleyen devlet görevlisinden taksitle alınır. Bakanların veya herhangi bir memurun imzasını taklit ederek Kanun-ı Esasi hükümlerini ihlal edenler ve bu kabil sahte evrakı bilerek kullananlar on sene hapsedilir. Mahkeme veya yetkili makamların emri olmadan bir kimseyi hapishaneye kabul eden veya tutuklulan noter ve avukatlarıyla görüştürmeyen gardiyan ve müdürler üç seneden aşağı olmamak üzere hapsedilir. Kanuna aykırı olarak hapsedildiğini ileri sürenlerin noter vasıtasıyla bu durumu protesto etmesini engelleyenler ve protestoyu muhataplarına tebliğ etmeyen noterler üç seneden aşağı olmamak üzere hapsedilir. Bu suçlardan mahkûm olanlar hakkında af yetkisi yürürlükten kaldırılmıştır. Bu maddelere aykırı olan bütün kanun ve tüzük maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanunu bakanlar kurulu yürütür." Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, Doğan Kitap, İstanbul: 2012, s. 227-228

[675] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 196-197

karşı gösterdiği hassasiyete şimdi de Misak-ı Milli hassasiyeti ekleniyordu. Meclis her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Birinci Grubun hâkimiyetinde olsa da bu iki konuda muhalefet Meclis çoğunluğunu yanına çekebiliyordu. Mustafa Kemal Paşa burada da yine dinin meşruiyet ve himayesine başvuracak, halkı yanına çekebilmek için kurmayı düşündüğü Halk Fırkasının kuruluşunu bir cami minberinden ilan edecektir. Mustafa Kemal Paşa Balıkesir'de bulunduğu 7 Şubat 1923'te Zağnos Paşa Camii'ne gitmiş, burada cemaatle kıldığı namazdan sonra minbere çıkmış, okuduğu hutbeden sonra kurmayı düşündüğü halk fırkasından bahsederek kurulacak bu fırkaya sadece meclisteki milletvekillerinin değil bütün milletin dahil olacağını söylemiştir.[676] Dini retoriği baskın bir konuşma yapan Atatürk, burada "Kanuni Esasi Kur'an-ı Azimüşşandır" diyerek[677] yoğun olarak halkın dini duygularına hitap etmiş, yeni gelişmelerde halkı yanına çekmek istemiştir. Diğer taraftan Meclis'teki muhalif gruplar da hamle yapacaktır. Başkumandanlık Kanunu'nun dördüncü kez uzatılması için yapılan görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa'nın "amacının vatanın kurtuluşu olduğunu, zaferden sonra sine-i millette serbest bir millet ferdi olacağını" söylemesinden yola çıkarak Meclis'e bir önerge vermişlerdir. Buna göre, "Paşa'nın millete vermiş olduğu söz gereği bir tarafa çekilmesi şartıyla hayatını sürdüreceği bir saray ve ayda 10 bin lira ödenek verilmesi" teklifi yapılıyordu. Bu konuda muhalifler yalnız da değildir. İcra Vekilleri Heyeti; yani Bakanlar Kurulu içinde de bu önergeyi destekleyen önemli isimler vardır.[678] Ancak bu hamlenin öncesinde yaşanan bir gelişme Muhalifleri harekete geçirmiştir. İzmir'in kurtuluşundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile 6 gün süren irtibatsızlıktan sonra Başvekil Rauf Bey telgrafla Ankara'ya çağırarak, bundan sonra izlenecek hükümet politikalarının Bakanlar Kurulunda görüşülmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise durumun kritikliğini belirterek Bakanlar Kurulunun görüşmek üzere İzmir'e gelmesini istemiştir. Bu talep Meclis'te tepkilere neden olacak, Meclis'in Başkumandanın ayağına gidemeyeceği, değilse

[676] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 196
[677] Abdurrahman Dilipak, **Cumhuriyete Giden Yol**, Beyan Yayınları, İstanbul: 1989, s.328
[678] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 196

yönetimin bir Meclis sistemi olmaktan çıkacağı belirtilecektir.[679] Sine-i Millet önergesinin bu tavırdan sonra geldiği görülmektedir.

Karşılıklı yoklamaların yapıldığı, rejimin gelecekte nasıl şekil alacağının anlaşılmaya çalışıldığı bu dönemde, Lozan görüşmeleri ilişkileri daha da gergin bir hale getirmiştir. İkinci Grup, yapılacak Lozan görüşmelerinin Meclis'in yönetiminde ve denetiminde yapılması, son sözün meclis tarafından söylenmesini istiyordu. Misak-ı Milli sınırlarından taviz verileceği söylentileri bu konudaki hassasiyetlerini daha da artırıyordu. Diğer taraftan Birinci Grup, görüşmelerin Heyet-i Vekile tarafından yürütülmesini istiyordu. Konu Mecliste tartışmaya açıldığında İkinci grup tavizsiz olarak görüşmeye katılacak delegelerin meclis tarafından seçilmesi gerektiğini savunsa da yapılan oylama sonucu delegelerin Heyet-i Vekile'ce seçilmesi kabul edilmiştir.[680]

Meclis'in çoğunluğu, Lozan Konferansı'na gidecek isimlerin başında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'in olmasını istiyordu. Bunun sebebi, Rauf Bey'in Avrupa tarafından iyi tanınması ve Avrupa'yı iyi tanımasının yanında, uluslararası ilişkiler alanında tecrübeli, lisanlara aşına önemli bir devlet, siyaset adamı olmasıydı. Diğer azalar da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sıhhiye Vekili Doktor Rıza Nur Bey olarak öne çıkmaktaydı. Ancak Konferansa katılacak diğer ülkelerin başvekillerini göndermek istememesi üzerine onların mevkidaşı olan Rauf Bey'in katılması da uygun görülmeyecektir. Rauf Bey bu durumu Meclis'e ayrıntılı olarak açıklar.[681] Konferansa ülkelerin dışişleri bakanları katılacaktır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki isim Garp Cephesi Komutanı olan İsmet (İnönü) Paşa'dır.[682] İsmet Paşa iyi bir asker olmakla birlikte diplomasi yönü zayıf ve yabancı lisan bilgisi sınırlıdır. Fakat Mustafa Kemal Paşa kararını uygulamış, istifa ettirdiği Hariciye Vekili'nin yerine İsmet Paşa'yı seçtirerek Lozan'a gidecek heyetin başı olarak belirlemiştir. Bunun sebebi kendisine en sadık olarak İsmet Paşayı görmesi, inatçı

[679] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 197
[680] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 505-506
[681] A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar…,** s. 114 -115
[682] T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 353

kişiliğiyle Paşa'nın politikalarını uygulayacağından, prensiplerinden ayrılmayacağından emin olmasıdır.[683]

İsmet Paşa ile diğer delegelerin de belirlenmesiyle 20 Kasım 1922'de Lozan Görüşmeleri başlamış, görüşmeler paralel olarak Meclis'te gizli oturumlarda takip edilip, tartışılmıştır. Konferansta Osmanlı borçları, Boğazlar, Musul, Türk-Yunan sınırı, azınlıklar ve kapitülasyonlar gibi konularda çetin münakaşalar yaşanmış, ancak bir anlaşmaya varılamamıştır. Bunun üzerine görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilecektir. Önerilen barış projesi Meclis'e sunularak 2 Mart 1923'ten itibaren madde madde görüşmeye açılmıştır. Bu görüşmeler esnasında Birinci ve İkinci Grup bir kez daha ve çok daha şiddetli bir şekilde karşı karşıya geleceklerdir.[684]

İsmet Paşa'nın Meclis'te Lozan Konferansı hakkında verdiği bilgiler ve hükümetin takip etmek istediği siyaseti ortaya koymasından sonra, mecliste bir belirsizlik, Lozan heyetine karşı bir güvensizlik ortaya çıktığı görülmektedir. Heyet'in verdiği bilgilerin eksik olduğu ve kendilerine verilen yetkileri aştıkları kanaati Meclis'e hâkim olmuştur.

Lozan görüşmelerine kadar Misak-ı Milli'ye sadakat, iman derecesine varmış olduğu için hiçbir şekilde taviz akıllara getirilmemişti. Görüşme heyetinin getirmiş olduğu öneriler şokun sebebiydi. Bu durumu İzmit Mebusu Sırrı Bey'in ifadesi açıkça ortaya koyuyordu: "Misak-ı Millîden fedakârlık yapan bir hükümet ve murahhas heyeti ile herhangi bir mevzu üzerinde müzakere yapılmadan evvel Meclisten itimat reyi istemesi lâzım gelir." Ortaya çıkan hava özellikle İkinci Grup üyelerinin meclis konuşmalarının da etkisiyle hükümet aleyhine dönmüş, İstanbul basının konuyla yakından ilgisi ve yer verdiği havadisler durumu daha da abartılı bir hale getirmiştir.[685] Gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki Meclis ve Meclis hükümeti imajını tümüyle değiştirecek, Meclis karşısında daha bağımsız hareket edecek bir Bakanlar Kurulu tasavvur etmeye başlamıştır.[686] Zira Lozan Barış görüşmelerinde

[683] İ. Ortaylı, **Cumhuriyet'in İlk…,** s. 65
[684] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 506
[685] A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar…,** s. 269
[686] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 94

anlaşmaya varılsa dahi Meclis'ten onay alıp alamayacağı şüpheli hale gelmiştir. Tartışmaların şiddetlendiği bir zamanda İkinci Grup üyesi Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Kumandanı Topal Osman tarafından öldürülmesi ortamı tümüyle karmaşık bir hale getirince Meclis'in yenilenmesine yönelik kanaatler iyice pekişmiştir.[687]

1.3.4. 1923 Milletvekili Seçimleri ve Muhalefetin Tasfiyesi

Lozan görüşmelerinin ortaya çıkarttığı "ya savaş ya da kimi tavizlerin göze alındığı barış" ikilemi, İkinci Grubu ve etkilediği diğer milletvekillerini zor bir duruma sokmuştur. Millet adına savaş kararı vermenin zorluğu, diğer yandan millete verilen Misak-ı Milli sözünün tutulamayacak olması göze alınması gereken iki seçenektir. İkinci Grup düştüğü bu ikilemden seçim yoluyla çıkmayı deneyecektir. İzmit Mebusu Sırrı Bey, Meclis'in barış antlaşmasını bu haliyle imzalamasının millete verilen Misak-ı Milli sözünü tutmaması anlamına geleceğini, şayet seçime gidilirse barışın imzalanıp imzalanmaması gerektiğini halkın vereceği oylarla belli edeceğini ileri sürmüş, seçime gidilmesini teklif etmiştir.[688] Meclis'in en önemli isimleri Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy da aynı fikirdedirler. Rauf Bey'e göre Millî Mücadele'de kader birliği yapan, en çetin durumların üstesinden gelerek zafere ulaşan Meclis, çeşitli sebepler ve Mustafa Kemal Paşa'nın diktatörlüğe gittiğine yönelik kuşkular nedeniyle artık önemli konularda uzlaşamaz hale gelmiştir. Gelecekte karşılaşılacak zor durumların aşılabilmesi için Meclis'in yenilenmesi gerektiği fikrini Mustafa Kemal Paşa'ya açmıştır. Ali Fuat Cebesoy'un da bulunduğu üçlü bir müzakere sonucunda Meclis'in yenilenmesi kararı alınmıştır.[689] Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın seçimlerin yapılmasına çok daha önce karar verdiğini gösteren bilgiler de mevcuttur. Ocak 1923 tarihinde İzmit'teki gazetecilerle buluşmasında konuya ilişkin açıklamalar yaparken "Meclis gayesine vasıl olduktan sonra vazifesini ikmal etmiştir ve yeni intihabata karar vermeye ve dağılmaya mecburdur. Şu veya bu bahane ile idame-i hayata çalışması

[687] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 507-512
[688] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 123
[689] Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul: 1965, s. 124-125

istibdata başlaması demektir."[690] diyerek seçim sinyalini vermiştir. Ancak Teşkilat-ı Esasiye'nin "münferit maddesi"ne göre "gayenin gerçekleştiğine ve seçimlere gidileceğine meclis ancak üçte iki çoğunlukla karar verebilecektir!"[691] Gazetecilerin bu maddeyi hatırlatması üzerine Mustafa kemal Paşa'nın vermiş olduğu cevap Meclis'teki gaye farklılıklarının ve takınılacak tutumun seyri ve sertliği açısından ilginçtir: "Eğer meclis bunu yapmazsa o zaman millete karşı vazife ve salahiyetini suistimal etmiştir... Millet hukukunu suistimal edenlere karşı otomatikman hareket eder. Yani millet bu meclise karşı isyan eder." Bu ifadelerdeki "millet" liderlik ve karizmasıyla Mustafa Kemal'in kendisidir.[692] Paşa o toplantıda başka sert ifadeler de kullanacaktır. Hatta yeni dönemin nasıl yürütüleceğine dair açık ipuçları vardır. Bu ipuçlarından en ilginci kullandığı "İnkılap Kanunu"dur. Gazetecilerin Lozan'dan, Musul meselesine, yeni rejimden irticaya kadar her konudaki sorularına cevaplar veren Mustafa Kemal Paşa Meclis'in aynı paralelde hareket etmemesi durumunda nasıl davranacağı sorusuna; karşılıklı diyaloglar çerçevesinde şu cevabı verecektir:

> "Gazi Paşa - Bir milletin çoğunluğu bizimle beraberse, fırka deyiniz, ne derseniz deyiniz! Yürümek mümkündür. Çoğunluk beraber değilse grup deyiniz, heyet deyiniz, buna istinaden inkılapta başarı mümkün olmaz.
>
> Gazeteci Suphi Nuri - O zaman ne yapmak lazım?
>
> Gazi Paşa - O zaman inkılabın temini için tarihin gösterdiği vasıtaya müracaat edeceğiz!
>
> Suphi Nuri - Kanunda bir açıklık yok.
>
> Gazi Paşa - İnkılabın kanunu mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe ve bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça, başladığımız yenilikçi inkılap bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de hep böyle olacaktır."[693]

---

[690] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 512

[691] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 223

[692] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 224

[693] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 221 – İnkılap Kanunu'nun ne olduğu, nasıl işleyeceği ve amacı konusunda Yeni Gün gazetesinde başmakale olarak Yunus Nadi tarafından kaleme alınan "Yeni Bir Cidal Devri" başlıklı yazı ön bilgiler vermektedir. Gazetenin hükümetin yarı resmi yayın organı olması ve Yunus Nadi'nin de Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlığı bilindiğinden, makale Meclis'te büyük tepki çekmiş, dolayısıyla adres mesajı almıştır. Yazı bir siyaset değişikliğini haber vermekte ve her ne olursa olsun birliğin devamının sağlanması siyasetinden vazgeçildiğini göstermektedir. Milletin padişahtan iradesini kurtardığını ancak bazı kişilerin hala padişah istediğini, bu isteklere göz yumulmayacağını ve bunların kendi kanları içinde boğulacağını belirten yazıda, Meclis'in dahi böyle bir imada bulunması durumunda dağıtılacağı, hürriyet ve serbestliğin bu konuda geçerli olmayacağı ihtarı verilmektedir. Ömür Sezgin bu ihtarın sahibinin Ordu olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ö. Sezgin, a.g.e., s. 102-103, Burada dikkat çekici olan Meclis'te güçlü bir saltanatçı akımın olduğu iddiasıdır. Oysa saltanat, muhalefetin de güçlü desteği ile oybirliğine varılarak kaldırılmıştır. Yani saltanat ve padişah konusu çok önceleri gündemden çıkmıştır. Muhalefetin çok sert tepkisine neden olan, millet ve Meclis iradesine

Görüldüğü gibi seçimlerin yenilenmesinde herkes hemfikirdir. Ancak yenilenecek Meclisten beklentiler aynı değildir. Mustafa Kemal Paşa tümüyle kontrolüne geçecek bir Meclis tasavvur ederken, muhalefet ise çetrefilli konularda daha rahat karar alabilecek; millet onayından geçmiş bir Meclis beklentisi içerisindedir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın inkılapçı iradesini yavaş yavaş ortaya koyacağı, Meclis'te yer alan Milletvekillerinin iradesini değil kendinde toplandığını, kendisinin temsil ettiğini düşündüğü Milli iradeyi esas alacağı kesinleşmiştir. Bu irade de halk da pasif konumdadır ve yönlendirilmesi esastır: "Halkı kendi haline terk edecek olursak bir adım ileri atılamaz."[694]

Sarsıcı gelişmelerin sonunda tüm tarafların oybirliği ile 1 Nisan 1923'te Meclis'in yenilenmesine yönelik seçim kararı alınmıştır. Yapılacak seçim ve oluşacak yeni Meclis, taraflar açısından var olan ve gelecekte var olması muhtemel problemlerin çözüm adresi olacaktır. Seçim kararının alınmasının hemen ardından Meclis'e sunulan iki kanun önerisi iktidar ve muhalefet arasında yeniden gerilimin artmasına neden olmuştur. İkinci Grup kurucu üyelerinden olan üç milletvekili "seçim kanununda değişiklik" önergesi vererek öncelikli görüşülmesini istemiştir. Kanun tasarısında yer alan 14. Madde Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekecek ve çok sert tepki gösterecektir. Paşa'ya göre tasarının 14. Maddesi doğrudan doğruya kendisini hedef almaktadır. Maddeye göre milletvekili adayı olabilmek ve seçilme hakkı kazanabilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içerisinde yer alana bir bölgenin yerleşik halkından olmak ya da kendi seçim bölgesinde yerleşmiş olmak gerekmektedir. Diğer taraftan göçmen olarak Anadolu'ya gelenler, yerleştirildikleri tarihten itibaren en az beş yıl geçtikten sonra aday olma hakkı kazanabileceklerdir. Mustafa Kemal Paşa bu maddeye itiraz etmiş ve söz alarak kendisinin doğum yerinin Türkiye'nin sınırları dışında kaldığını, bunun kendisinin kabahati olmadığını, ayrıca ömrünün cephelerde geçtiğini, vatan hizmetinden dolayı hiçbir şekilde beş yıl bir yerde kalma, yaşama fırsatı bulamadığını söylemiştir.[695] Bu tepki üzerine İkinci Grup

saldırıldığı gerekçesi ile soruşturulması, cezalandırılması istenilen yazı ne Meclis ne de savcılık tarafından kovuşturmaya değer bulunmamıştır. Makalenin tam metni ve konuya ilişkin daha detaylı bilgi için bkz. A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 492-592

[694] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 221

[695] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 626-627

başkanı Hüseyin Avni Bey kürsüye gelerek durumu izah etmeye çalışmış, Mustafa Kemal Paşa'ya iltifatlarda bulunarak "kendisinin vatanın ve milletin kalbinde, her bir toprağında yeri olduğunu söyledikten sonra yasanın Arap ve Arnavutların Meclis'te yer almasının önüne geçmek için hazırlandığını, kesinlikle anlaşıldığı gibi bir kasıt taşımadığını söyleyecektir. Paşa'nın ikna olmaması üzerine yasayı hazırlayan isimler namus ve şerefleri üzerine yemin ederek; maddeyi yazarken akıllarından kesinlikle böyle bir şey geçmediğini söylemişlerdir. Açıklamalar üzerine Paşa, başka söz söylememiş, ortam yatışmıştır. Demirel'e göre mebuslar ifadelerinde samimidirler ve zafer kazanmış bir milli lideri böyle bir girişimle meclis dışında bırakabileceklerini düşünecek kadar dar görüşlü değillerdir.[696]

Seçime yakın Meclis'e gelen ve Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik öngören teklif de uzun süren tartışmalara neden olmuştur. Daha önceki seçim kanununda değişiklik teklifi İkinci Grubun bir seçim hamlesi miydi bilinmez ancak Hıyanet-i Vataniye kanunu seçimde Meclis'in nasıl oluşacağını doğrudan etkileyecek bir girişimdir. İkinci Grup'un muhalefeti değişiklik teklifinin görüşülmesini engellemiş ancak Birinci Grup ısrarlı girişimleriyle teklifi Meclis gündemine sokmuştur. Tartışmalar, değişikliğin gerekliliği üzerinedir. İkinci Grup üyeleri, seçim sürecinde özgürlükleri ortadan kaldırabilecek, suistimallere neden olabilecek bir değişikliğe anlam veremediklerini ifade edeceklerdir. Muhalefetin tüm direnişine rağmen kanun maddesi kısmi değişikliklere uğrayarak şu şekilde değiştirilmiştir:

> "Saltanatın ilgasına ve hukuk-u hakimiyet ve hükümraninin gayrıkabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 (1922) tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruyetine isyanı mutazamının kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesan haini vatan addolunur."[697]

Değişiklik sonrası siyaset tümüyle Birinci Grubun kontrolüne geçmiş oluyordu. Daha doğrusu, Birinci Grup harici siyasi grupların faaliyetlerini yürütebilmeleri imkânsız hale geliyordu. Çünkü her an vatan hainliğiyle suçlanabilirlerdi. Miehacl Martin Finefrock Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki bu

[696] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 517-520
[697] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 517-520

değişikliği "15 Nisan 1923 darbesi" olarak niteledikten sonra seçim sürecinde Birinci Grup adaylarının karşısına çıkıp siyaset yapmanın cesaret istediğini, böyle bir cesaretin "ülkede idam cezasının kanuni olup olmadığını görmek için uluorta bir cinayet işlemekle eş anlamlı hale" geldiğini söylemektedir.[698] Aköz'e göre de değişiklik sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın belirlediği çizginin dışında bir siyaset izlemenin mümkün olmaktan çıkmıştır.[699] Rauf Orbay'ın ifadesiyle, kanunundaki değişiklik amacına ulaşmış; seçimler gürültüsüz ve patırtısız bir şekilde gerçekleşmiştir.[700] Seçim tarihinin belirlenmesi ile birlikte ortaya çıkan İttihatçı ve solcu gruplar da yapmış oldukları değerlendirmelerde siyaseten Birinci Grubu destekleyeceklerini beyan etmeleri nedeniyle İkinci Grup muhalefeti zayıflamış, seçime grup olarak girmekten vazgeçerek, tüm milletvekillerinin serbest hareket etmesi kararını almışlardır.[701]

Seçim, öngörüldüğü gibi Birinci Grubun başarısı İkinci Grubun ise tasfiyesi ile gerçekleşmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat onayladığı adaylar Meclis'e girmiştir.[702] Sezgin, seçimlerdeki Birinci Grup başarısının arkasında baskı olmadığını, savaş ve barış tercihinin yapıldığını, halkın barışı tercih ettiğini söylemesine rağmen[703] Demirel'e göre gerekli tedbirler alınmış ve tam manasıyla güdümlü bir seçim gerçekleştirilmiştir.[704] Sonuç itibariyle sadece İkinci Grup değil, Birinci Grup'un

---

[698] Akt. A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 531

[699] Emre Aköz, Kız gibi Meclis'in tek seçeneği M. Kemal'di, **Sabah Gazetesi**, 18 Mart 2007, (Çevrimiçi), http://arsiv.sabah.com.tr/2007/03/18/gnd113.html (Erişim: 14. 06.2020)

[700] F. Kandemir, a.g.e., s. 128

[701] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 557

[702] Kazım Karabekir bu aday belirleme sürecini şöyle anlatmaktadır: "…her taraftan kendisine en çok emniyeti verenler listeye girdiler. Ve hatta hükümet ve Müdafaa-i Milliye vekilinin dahi yardımı ile seçime arz olundular. İkinci gruptan kimse namzet gösterilmedi. Halbuki, bunların çoğu İstiklâl Harbi'ne ilk günden beri canla başa hizmet etmiş insanlardı. Bu hususta aramızda münakaşa da oldu. Gazi: Ben muhalif istemiyorum... diyor ve kendisine söz le ve yazıyla en çok sadakat gösterenleri, birinci Meclis' te fiiliyatıyla bu emniyeti kazananları ve hemen bütün karargâh mensuplarını namzet gösteriyordu. Ben de: Böyle emre ram bir Meclis ile dünyaya hâkim olan itilâfmilletlerinin emniyetini kazanamayacağımı ve dahilde de hürriyet mefhumunu kaldıracağımızı ve belki da ha şiddetli bir muhalefete yol açılacağını söyleyerek itiraz ediyordum. Nihayet İntisap Komitesine gitmedim". Bkz. Mumcu, Uğur; **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Tekin Yayınları, İstanbul: 1990, s. 81, Mustafa Kemal Paşa yeni mecliste muhalefet istemediğini, kendi tabiriyle "kız gibi bir Meclis" istediğini İsmail Habib Sevük'e şöyle ifade etmiştir: "… Her şeyden evvel kız gibi bir Meclis yapalım da ondan sonra istediğiniz gibi yazınız…" Bkz. İsmail Hâbib Sevük; **Atatürk İçin: Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatındayken Yazılanlar**, Cumhuriyet Matbası, İstanbul: 1939, s. 58

[703] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 133

[704] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 571-583

yaklaşık %50'si de Meclis'ten tasfiye olmuştur. Daha önce de görüldüğü gibi İkinci Grup, Başkumandanlık Yasası, İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması, Lozan görüşmeleri, Misak-ı Milli, Hakimiyet-i Milli, Hürriyet-i Şahsiye gibi önemli konularda Birinci Grup üyelerinden birçok milletvekilinin desteğini sağlayarak kendi siyaseti doğrultusunda Meclis'i yönlendirebilmişti. İşte bu sebeplerden dolayı Mustafa Kemal Paşa hilafetin kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, inkılapların gerçekleştirilmesi gibi çok daha ileri adımlarda Meclis'te süprizlerle karşılaşmak istememektedir.

Buraya kadar anlaşılan; vatanın ve milletin kurtuluşu için ortaya atılan, halkı kurtuluş ideolojisine motive etmek, sevk ve idaresini yapmak için Meclis'i açan, başarılı bir şekilde sonuca ulaşan aydınlar "Millet" ve "Milli irade" kavramları etrafında geliştirdikleri tezlerle yeni yönetimin ne olacağı konusunda çatışma içerisine girmişlerdir. Düşmandan kurtulduktan sonra ne yapılacağı konusunda planlı bir projeleri olmayan muhalefet, karşısında ise bütün kurumları ve kültürüyle Batılı bir devlet teşekkülü, Cumhuriyet sistemi projesi olan iktidar vardır. Meclis'te takındıkları tavır, savundukları fikirler, özgürlükçü ve milli iradeyi temel alan duruşlarına bakıldığında günün şartlarının çok ötesinde liberal, özgürlükçü, demokratik bir yönetim idealini temsil etmeye çalışan Muhalefetin, daha bürokratik, üstenci, buyurgan, ihtilal ve devrim odaklı siyaseti göze almış iktidar kanadına göre hiç şansının olmadığı görülmektedir. Bunun gerekçeleri birkaç maddede sayılabilir. En başta millet bir ölüm kalım mücadelesinden çıkmıştır ve bu mücadelenin kahramanı kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa'dır. İkincisi, Millî Mücadele'yi zaferle sonuçlandıran kısa sürede disiplinini sağlayan Türk ordusudur ve tüm komuta kademesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın emrindedir. Üçüncüsü, muhalefet Mustafa Kemal Paşanın karizması altındadır ve halkla olan iletişimi sınırlıdır. Bu yüzden arkasında bürokratik bir güç olmadığı gibi denge kurabilecek bir halk desteği de yoktur. Dördüncüsü, Mustafa Kemal Paşa halkın en hassas olduğu din ve maneviyat konusunda adımlarını oldukça bilinçli atmaktadır. Beşincisi, Mustafa Kemal Paşa her koşulun kilidi ve anahtarı konumundadır ve hiçbir formül onu dışarda bırakacak bir yetkinliğe sahip değildir. Altıncısı, Mustafa Kemal Paşa Batılı devletlerle diyalog kanallarını açmış, uluslararası ilişkilerde de Türkiye'nin tek meşru, karizmatik lideri olarak kabul edilmiştir. Yedincisi ve en önemlisi ise Mustafa Kemal Paşa'nın takvime bağlanmış hedefleri,

belli bir programı vardır. Muhalefet ise dağınık ve iktidarın eylem ve niyetlerine göre kendisini konumlamaya çalışmaktadır. Bu sebepler nedeniyle muhalefetin Mustafa Kemal Paşa'nın iradesini kırmasının imkânı yoktur. İhtilal ve inkılaplar kaçınılmazdır. Ancak uzlaşmadan ziyade çatışma ve tasfiye ile kurulacak bu yeni rejim, kendisini de hep bir tehdit içinde hissedecektir. Erzurum Mebusu Salih Bey'in Meclis'te sarf ettiği şu cümleler tedirginliğin kaynağını gösterir niteliktedir:

> "Heyeti Vekile veya Vekalat sandalyasını işgal eden zevat zaman zaman milletin ruhuyla bilitizam ve milletin kanuniyle bilitizam oynuyorlar. Fakat bunu katiyen bilsinler k, Meclis sinesinde bu oynanan şeyleri hıfzediyor ve inşallah Taala bu yapılan zendeleri, bu bilitizam oyunları biinayetullahı Taala ben değil isem, her halde milletim, evladım, ahfadım, kendilerinden bu sandalyaları işgal edenlerin kendi evlatları işgal ettikleri sırada anlayacaklardır. Rica ederim memleketin ruhuyla oynamasınlar."[705]

İkinci Grup'un çıkışları ve kültürel geçmişi de temel alan bir Hakimiyet-i Milliye savunusu, savaş ortamı ve şartları bağlamında çok inandırıcı bulunmamış, en azından savunulan siyasetler tam olarak belirginliğe kavuşmadığı, Mustafa Kemal Paşa'nın da düşüncelerini bir takvime bağlı olarak açıkça ifade etmediği için zafere ulaştıran bir lidere karşı menfaatçi bir oluşum gibi önyargılara maruz kalmışlardır. Ancak daha sonraki dönemlerde benzer muhalif çıkışlar, benzer argüman ve şikayetlerle ortaya çıkmaya başlayınca, çatışmanın gerçek içeriği ve siyasi tarafları tümüyle belirginleşmiştir. Bu nedenledir ki pek çok araştırmada Türk siyasetindeki sağ damarın kökenini İkinci Grup ile ilişkilendirme eğilimi güçlüdür. Öğün bu ilişkilendirmeleri abartılı bulup, çok partili sisteme geçildiği süreçte sağ siyaseti temsil eden DP'nin CHP içinden çıktığını, dolayısıyla İkinci Grupla bu kadroların çok da uzlaşır olmadığını, "Türk merkez sağının oluşumunun ardında, elit-içi çatışmalardan beslenen süreçlerin yattığı"nı,[706] söylese de İkinci Grup Siyasetinden beslenen bir geleneğin tüm kurumsal yapıları dönüştürmüş Tek Parti ideolojisine karşı uygun bir strateji geliştirmiş olabileceğini dışlamış görünmektedir. Bugünden dikkatlice bakıldığında sağ siyaset figürlerinin fikri temelleri, rehber isimleri, sloganları, çatışma dilleri, siyaset perspektifleri İkinci Grup üzerinden ve onu da aşarak çok daha gerilere

[705] Ö. Sezgin, a.g.e., s. 106-107

[706] Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (539-589), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 539

gittiği görülebilmektedir. DP'nin Birinci Meclis'ten tasfiye edilen siyaset için bir sıçrama noktası olup olmadığı, Kara'nın dikkat çektiği gibi zamanı ve konjonktürü iyi değerlendirerek çıkan fırsatlardan en üst düzeyde istifade etme stratejisinin[707] bir parçası mı olduğu tartışılması gereken bir konudur.[708] Acaba sağ siyaset, savaş ortamının verdiği tüm avantajları kullanarak köklü devrimlere girişen Batıcı siyasetin stratejisini, kendi lehine mi kullanmıştır. Değilse, kuruluşunun yüzüncü yılında Cumhuriyet kurumlarında yetişen birkaç kuşağın karşı devrim yaptığı iddialarını nasıl yorumlamak gerekir?

1.3.5. Birinci ve İkinci Grup Ayrışmasında Basının Tutumu

Millî Mücadele'de birkaç gazete ve dergi dışında basın, Anadolu direnişini desteklemiş, Ankara basını baştan beri, İstanbul basını ise üzerindeki şaşkınlığı attıkça, baskılar azaldıkça ve Anadolu'nun umut verici ilerleyişine şahit oldukça zafere inancı artmış, tüm gücüyle katkı vermeye çalışmıştır. İşgalin bütün fikir gruplarını tek bir hedefte birleştirip, ayrılıkları bir kenara itmesi gibi basın da Misak-ı Milli'ye odaklanmış, mücadeleye destek dışında siyasal olayları dışarda tutmuştur. Meclis'te yaşanan görüş ayrılıklarını da tarafsız ve yapıcı bir şekilde izlemiş, yansıtmaya çalışmıştır. Genel olarak basının Birinci ve İkinci Grup arasındaki mücadeleye tarafsız ve suskun kaldığı söylenebilir.[709]

---

[707] İ. Kara, **Şeyhefendinin…,** s. 258

[708] Şerif Mardin'in şu değerlendirmesi ilginç bir şekilde, bugün Türk siyasi aktörleri arasındaki tartışmaların içeriğine şaşırtıcı derecede benzemektedir: "Türk Kurtuluş Savaşı (1920-1922) sırasında, bu merkez-çevre ikiliği, ulusal direnme hareketinin yönetici organı olan Büyük Millet Meclisinde bir kez daha ortaya çıkar. Burada Kemalistler, görevinden alınmış memur sınıfı üyelerinin liderliğinde bulunan ve genellikle eşrafın partisi olan dağınık bir grupla mücadele etmek durumundaydılar. Bu grup, "İkinci Grup" diye bilinir… Bu kimseler, milletvekili seçimi, askerler, dinsel öğretim ve dinsel uygulama konusunda çok ilginç bir dizi siyaset ileri sürdüler. Seçimlerde milletvekili olarak adaylığını koyacak kişinin seçim bölgesinde beş yıl oturmasını istediler; askerleri denetim altına almaya çalıştılar … jandarma kuvvetlerini içişleri Bakanlığı'na bağlamaya çalıştılar, din okulları aracılığıyla eğitim yapmayı kuvvetle destekliediler, içki kullanımını yasaklayan bir yasa onaylattılar. Bu grubun bileşimi ve tutarlığı konusunda sağlam incelemeler elimizde olmadığı için, birliklerinin ne ölçüde sağlam olduğu konusunda da fazla bir şey söyleyemiyoruz; ama topluluğun, Kemalistlere muhalefetin bir dayanak noktası olduğu kesindir." Bkz. Şerif Mardin, Türkiye'de **Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2006, s. 59-60

[709] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 533

Birinci ve İkinci Grubun siyasi ayrışmalarının basına ilk yansımaları İkinci Grubun fikirlerini duyurmak, savunmak için Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey tarafından çıkartılan Tan gazetesinin yayınlanmasıyla başlamıştır. Gazete'nin birkaç sayısından sonra Birinci Gruba yakın ve daha sonraları da hep Cumhuriyet Halk Fırkasının içinde bir gazeteci olacak olan Falih Rıfkı (Atay) Bey, Akşam gazetesinde yazdığı "Garip Alametler" başlıklı makaleyle hem Tan gazetesini hem de İkinci Grup oluşumunu sert bir şekilde eleştirecektir. Atay makalede; İkinci Grup üyelerinin şahsi sebepler yüzünden Birinci Gruba küstüklerini, korkak ve riyakâr oldukları için İkinci Grup adını aldıklarını, Müdafa-i Hukuk kimliğinin şerefine sığınarak muhalefet yaptıklarını, Tan gazetesinin de muğlak ifadelerle belli belirsiz fikirler ima etmeye çalıştıklarını, ama tam olarak ne istediklerinin anlaşılamadığını, ifade etmektedir. Yazıda ayrıca Grubun irticai bir emel taşıdığını ancak inkılapçı ruhun buna izin vermeyeceğini, seçimlerde irticanın normal bir şeymiş gibi propagandasının yapılmaması için Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile mutlak kontrolünün yapılması gerektiği de önerilmektedir. Yazının sonunda "'İrtica'ya karşı hareket için daha müsmir diğer bir teklifimiz daha var ki onu yarın öbür gün bütün Türk gençliğinin nazar-ı dikkatine vaz' edeceğiz." diyen Atay, iki gün sonraki yazısında önerisini açıklamıştır. "Türk Ocaklarının ve Milliyetperver Gençliğin Nazar-ı Dikkatine: İnkılâbın Müdafaasına Aid Bir Teklif" başlıklı yazısında İtalyan Faşistlerin Bolşeviklere karşı kullandıkları sopalı şiddet yolunu örnek gösteren Atay, bu yöntemin Türkiye'de irticaya karşı kullanılabileceğini söylemektedir. Bu saldırgan üsluba karşı Tan gazetesinden Atay'a cevap gelir ve çok daha sert bir üslupla Hıyanet-i Vataniye kanunu önerisi eleştirilir. Üstü kapalı olarak Atay'ı her devrin adamı olmakla suçlayan yazıda "Şayan-ı ibrettir ki bu adamlar büyük bir cüret ve hareket göstererek hassas bir ibre-i mıknatısı gibi mevki-i iktidarın temayüllerine ayaklarını ve dimağlarım uydurarak her gün bir şekil ve surette fikir meydanında raks etmeye muktedir olmuşlardır." İfadeleri kullanılır. Hıyanet-i Vataniye talebine ve sopalı tehdide de cevap veren yazıda "Bu efendiler galiba Anadolu inkılâbını bir kılıç darbesiyle vücuda gelen muvakkat ve esassız bir tahavvül addediyorlar. Düşünmüyorlar ki hukuk-ı millete uzanacak el yed-i beyzâ olsa onu kırmayı vazifeyi namus addeden bir kütle-i münevvere ve milliye vardır." diyerek meydan okumaktadır. Birkaç makale daha

süren bu polemik sonrası basın, gruplar hakkında yazılar yazmamış, seçim atmosferine girildikten sonra gruplarla ilgili yazılar sıklaşmıştır. Basının ilgisi iki yönlü olmuştur. İlki seçimde grupların nasıl bir yol izleyecekleri ikincisi, iki grup arasındaki farklar ve İkinci Grubun muhalefet nedenleridir.[710]

Seçim kararını başlangıçta şaşkınlıkla karşılayan basın, daha sonra iç ve dış nedenlerine değinerek takdirle yaklaşmaya başlamışlardır. Lozan barış görüşmelerinin birinci neden olduğu üzerinde durulurken, milletvekilleri arasında çıkan uzlaşmazlıkların da seçim kararında etkili olduğu yoğun bir şekilde vurgulanmıştır.[711] Şartların ve zafer atmosferinin devam etmesi nedeniyle tüm çevrelerde olduğu gibi basınının da ilgisi Mustafa Kemal Paşa üzerinedir. Alacağı tavır, vereceği kararlar dikkatlice takip edilmekte, büyük oranda da koşulsuz desteklenmektedir. Örneğin Halk Fırkası'nın kurulacağının açıklanmasından itibaren Ankara'da bulunan gazetelerin yanı sıra İstanbul'daki bazı gazeteler de duyuruyu sevinçle karşılamakla kalmamış, bizzat Halk Fırka'sına gazete sayfalarından oy istemişlerdir.[712] Muhalif İkinci Grup'un savunduğu fikirlerin ise basında pek bir etkisi olmamıştır. Daha doğrusu basın, İkinci Grup'a başlangıçta önyargıyla yaklaşmış, Birinci Grup ile ayrıştıkları noktalara ilgi göstermemiş, hükümet yanlısı basının da etkisiyle onları "kişi hakimiyetini" benimseyen, halifeye siyasi güç verilmesi için çalışan kişiler olarak algılamışlardır. İkinci Grubun bu alğıya yönelik girişim ve demeçleri sonrası İstanbul basınının büyük bölümü Grubun Hakimiyet-i Milleye'ye sadık olduğuna kanaat getirerek eleştirel tutumlarını değiştirmişlerdir. Ancak basının Hakimiyet-i Milliye kavramına yönelik soyut tutumu neticesinde Meclis'te olup bitenlere derinlikli bakmayışı, Birinci Grup ile İkinci Grup arasında yaşanan çatışmaları yorumlamakta hataya düşmelerine neden olmuştur. Zira basının mantığına göre iki grup da Hakimiyet-i Milleye taraftarıysa muhalif görünen taraf ne için muhalefet yapmaktadır? Paylaşılamayan nedir? Demek ki muhalefet hissi ve şahsi hareket etmektedir.[713] Bu nedenle ikinci Grup'un itiraz ettiği konulara tam anlamıyla eğilinmemiştir. Basın bir

[710] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 533-547
[711] Hasan Türker, **Türk Devrimi ve Basın**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir: 2000, s.66-67
[712] H. Türker, a.g.e., s. 69-70
[713] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 547-548

sonraki süreçte, İkinci Grubun yerini alacak, çok benzer düşüncelerle, bir tek adam sistemine gidildiğine dair kuşkularını dile getirerek, Halk Fırkası'nın uygulamalarına karşı muhalefet görevini üstlenecektir.

1.3.6. İkinci Meclis ve Cumhuriyetin İlanı

Ulusal bağımsızlık savaşı tüm zor şartlara rağmen başarıyla sonuçlandırılmış, barış sürecinde ortaya çıkan yeni şartların daha soğukkanlı değerlendirilip, karar aşamalarında milletin yaklaşımını görmek adına, 1 Nisan 1923'te Birinci Meclis dağılmıştır. Yerine 11 Ağustos 1023'te büyük oranda yenilenen İkinci Meclis göreve başlamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Birinci Meclis'te ortaya çıkan muhalif düşünceler, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının hareket alanını daraltmış, yorucu bir döneme neden olmuştu. Gelecek tasavvurunda bambaşka bir yönetim modeli olan Mustafa Kemal Paşa'nın benzer bir meclis ile hedefine ulaşamayacağı kesindi. Bu nedenle kolay yönetilir, tümüyle kendisine sadık bir meclis tabanı hayal ediyordu. Bu amacına ulaşmış, tümüyle kendi belirlediği isimlerden oluşan bir Meclis kurmayı başarmıştı. Gerek kendi grubundan gerekse de İkinci Grup'tan muhalefet olan ya da olma potansiyeli taşıyan isimler Meclis dışında bırakılmıştı. Fakat beklenildiği gibi olmamış, muhalif isimler tasfiye edilmiş ancak muhalif düşünceler Meclis dışına çıkartılamamıştır. Meclis'in göreve başlamasından çok kısa süre sonra bir muhalefet gücü daha yavaş yavaş kendisini göstermeye başlayacaktır.[714]

Yeni oluşturulan İkinci Meclis, en yaşlı üye olarak Abdurrahman Şeref Bey başkanlığında toplanmıştır. "Hayra hizmet" ve "memlekete uğurlu olması" temennisi âmin sesleri eşliğinde tüm vekillerce paylaşılmış "Selefimiz olan Birinci Meclis vatanın kurtarıcısı oldu. Yüce Meclisinizin vazifesi de devletin nâzımı [düzenleyicisi] olmaktır." cümlesiyle de yeni Meclis'in misyonu ifade edilmiştir.[715] Yeni Meclis'in önündeki en aciliyetli konu Lozan Barış Antlaşmasıydı. Birinci Meclis'te büyük tartışmalara neden olan antlaşma şartları, ikinci Meclis'te kimi çekinceler olmakla birlikte kabul edilerek tanındı. Zira Mustafa Kemal Paşa antlaşmanın imzalanması

[714] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)**, Cilt:III, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1999 s. 137
[715] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 275

taraftarıydı ve bir an önce iç politikaya yoğunlaşıp tasavvurundaki devlet düzenini kurmak istiyordu.[716] Nitekim muhalif düşünceler ve içe sinmeyen birtakım maddeler olmakla birlikte, savaşın yorgunluğu, anlaşmanın getirdiği bağımsızlık, dünya tarafından onaylanan milli sınırlar, ekonomik pranga kapitülasyonların feshi gibi büyük kazanımlar[717] çekincelerin izole edilmesini sağlamıştır. Birinci Meclis'te yaşanılan tartışmalar yaşanmadan antlaşma rahatça Meclis'te onaylanmıştır. Ancak buradaki gerçekçi, zaruri şartların getirdiği uyum, yeni devletin yönetim şeklinin ne olacağı konusunda görülmeyecektir.

Lozan Antlaşması'yla bağımsız bir devlet haline gelen Türkiye'nin yönetim şeklinin ne olacağı tartışma konusu olmaya başlamıştı. Saltanatın kaldırılması, Hilafetin ise bir anlamda alıkonulması, devlet düzeninde bir boşluk oluşturmuştu.[718] Halihazırda Meclis Hükümet Sistemine dayanan yönetim modeli[719] kimi aksaklıklara rağmen işlerliğini sürdürüyordu ancak eski düzenin izlerinin ve taşınan kimliğinin tümüyle ortadan kalkabilmesi için başka bir yönetim modelinin devrimci bir anlayışla benimsenmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki bu model cumhuriyetti.[720] Onun cumhuriyeti ilan edeceği dedikoduları büyük bir tartışmayı tetikledi.[721] Tartışmalar çerçevesinde mecliste düşünsel bölünmeler meydana gelmiş, kimisi hararetli bir şekilde Cumhuriyet idaresini savunurken bir kesim ise Teşkilat-ı Esasiye'de yeni düzenlemelerle mevcut sistemin iyileştirilmesini talep etmişlerdir. Dönemin Tanin gazetesi Ankara muhabirinin Meclis'in havasına yönelik şu cümleleri bölünmenin niteliğini ifade etmektedir: "Garp demokrasisine harfi harfine intibak etmek, hukuk-u esasiye kitaplarının gösterdiği tarzlardan birine uygun bir Cumhuriyet yapmak isteyenler bulunduğu gibi Teşkılat-ı Esasiye'nin, Cumhuriyet idaresinden daha modern bulunduğunu, binaenaleyh onun biraz tadili ile işlerin ıslah edileceğine kanaat getirenler de vardır."[722] Aslında mevcut yönetimin mahiyeti ve işleyiş tarzı

[716] T. Akyol, **Atatürk'ün İhtilal…,** s. 275
[717] Kocatürk, Utkan; Atatürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1987, S.46
[718] B. Lewis, a.g.e., s. 261
[719] Bu sistemde "Meclis in kendisi Devlet Başkanı idi. Hem teşrii hem icrai selâhiyetin sahibi bulunuyor başbakanı ve bakanları birer birer kendisi değiştiriyordu." Bkz. Altay, Fahrettin; **Görüp Geçirdiklerim: 10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul: 1970, s. 238
[720] B. Oran, **Atatürk Milliyetçiliği…,** s. 144
[721] B. Lewis, a.g.e., s. 261
[722] H. Türker, a.g.e., s. 100-101

dönemin hemen hemen tüm yazarlarına göre bir Cumhuriyet rejimiydi. Bunun devletin adında yer alıp almayacağı, doğrudan ilan edilip edilmeyeceği hususu tartışılıyordu.[723] Buradan yola çıkıldığında, Mecliste çıkan düşünce ayrılıklarının temelini iki hususta endişenin belirlediği söylenebilir. Bunların biri Hilafet makamının yeni rejim içerisinde nasıl konumlanacağının tam kestirilememesidir. Diğeri de tıpkı Birinci Meclis'te muhalefetin sezinlediği gibi bir diktatörlük endişesidir. Zira basın da Meclis'teki birtakım vekiller de sürecin Mustafa Kemal Paşa iradesinde oldu bittiler şeklinde cereyan ettiğine yönelik kanaatler oluşmaya başlamıştır. Şayet Cumhuriyet iradesi benimsenecekse bu Batı'daki temel ilkelerine sadık kalınarak, tüm kurumlarıyla birlikte benimsenmeli ve yerleşmeliydi.[724] Kısacası, kız gibi teşekkül eden İkinci Meclis'te de bir teyakkuz halinin baş göstermeye başladığı, muhalif bir oluşumun kendisini göstermeye başladığı anlaşılıyordu. Mustafa Kemal Paşa bu oluşumun ciddiyetini şu cümlelerle ifade ediyordu: "Bizimle görüşte ve çalışmada uzlaşıp, birleşmeyi gerekli görmeksizin, bağımsız ve gizli olarak çalışan bir grup belirdi. Bu grup temiz yürekli ve haktan yana görünerek bütün partililere kendi görüşlerini benimsetmekte başarılı olmaya başladı."[725] Bahsi geçen başarının en önemlisi Mustafa Kemal Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen İçişleri Bakanlığı'na Erzincan Milletvekili Sabit Bey'in, Meclis İkinci Başkanlığı'na da Rauf Bey'in seçilmiş olmalarıdır.[726] Burada üzerinde durulması gereken konu, Mustafa Kemal Paşa'nın tüm karizması ve hakimiyetine rağmen tıpkı Birinci Meclis'te yaşadığı gibi kararlı bir muhalefetle karşılaşmış olmasıdır. Oysa İkinci Meclis'in oluşumunda çok dikkatli davranılmış, Hıyanet-i Vataniye Kanunu gölgesinde tek tek belirlenen isimlerin Meclis'e girişi sağlanmıştı. Şimdi ise daha ilk aylarda ve en temel konularda sözünü dinlemeyen, meclis ekseriyetini kontrolüne alabilen bir muhalif oluşumla karşı karşıyaydı. Millî Mücadele'nin tartışmasız lideri, büyük zaferin başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın tüm etki ve karizmasının üzerine çıkabilen kaygı neydi? Bu kaygı her neyse dönemin elitleri arasında derin bir etkiye sahip olduğu kesindir. Durumun

[723] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 76
[724] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 76
[725] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 688
[726] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 688

farkında olan Mustafa Kemal Paşa, her zaman yaptığı gibi fırsatı iyi kollayacak,[727] yerinde müdahalelerle uygun şartları oluşturarak, kendi planı doğrultusunda Cumhuriyetin ilanını gerçekleştirecektir.

Meclis'in kontrolünde güçlükler çeken Mustafa Kemal Paşa, kendisine rağmen Rauf Bey'in Meclis İkinci Başkanlığına seçilmesi üzerine bir hükümet bunalımı oluşturarak Cumhuriyetin ilanına giden süreci başlatmıştır.[728] Paşa, kendi kurmayları ile yaptığı toplantı sonucunda izlenecek yolu belirlemiş, Fethi Bey'in başkanlığındaki Bakanlar Kurulunun istifa etmesini, istifa eden bakanların Meclis'te yeniden seçilmeleri durumunda tekrar istifa edeceklerini karara bağlamıştır. Paşa, istifa stratejisinde Genel Kurmay başkanı Fevzi Çakmak'ı istisna tutarak ordunun kontrolünü elinde tutmayı da ihmal etmemiştir.[729] Bakanlar Kurulu'nun istifasının Meclis'te okunmasının ardından Milletvekilleri yeni bakanlar kurulu listeleri oluşturmaya çalışsa da güvenoyu alabilecek listeler bir türlü yapılamamıştır. Ayrıca muhalefetin etrafında toplandığı isim olan Rauf Bey'in Ankara dışında olması, bunalımın çözümünü imkânsız hale getirmiştir. Sonuç vermeyen yoğun uğraşlar sonrası Halk Fırkası grup toplantısında, sorunun Genel Başkan olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından çözülmesi karara bağlanmış, Paşaya bildirilmiştir. Ancak bir gün öncesinde Mustafa Kemal Paşa Çankaya'da İsmet Paşa, Savunma Bakanı Kazım Paşa ve Fethi Bey ile buluşmuş, Cumhuriyetin ilanının vaktinin geldiğini, "yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz" sözleriyle planının amacını açıklamıştı. Bu amacını çok dar bir isim grubuna bildirmesinin nedenini de diğer bütün arkadaşlarının kendisinin düşüncelerine destek vereceklerini bildiğini, konuyu onlarla tartışmaya gerek görmediğini söyleyerek açıklayacaktır.[730] Buluşmadan sonra Çankaya'da kalan İsmet Paşa ile Cumhuriyetin ilanı ile ilgili yasa tasarısı hazırlanmış, Teşkilat-ı Esasiye kanunun birinci maddesine "Devletin yönetim biçimi Cumhuriyettir" ifadesi eklenmiştir. Daha sonra komisyonda "devletin dini İslam'dır" maddesi de

[727] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, Cilt: II, Cumhuriyet Kitap, İstanbul: 2000, s. 45
[728] Zürcher bu süreci ve Cumhuriyetin ilanını "Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Hareketi içinde Mustafa Kemal Paşa tarafından yönlendirilen radikal kanadın gerçekleştirdiği bir hükümet darbesi" olarak nitelemektedir. Bkz. Zurcher, J. Eric; **Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: (1908-1928),** Çev. Ergun Aydınoğlu, Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul: 2005, s.92
[729] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 690-691
[730] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 693

eklenecektir. Hazırlanan tasarı, parti meclisinde hararetli tartışmalar sonucunda kabul edilmiş, 29 Ekim 1923'te saat 18.45'te toplanan TBMM, 20.30'a kadar tasarıyı görüşerek onaylamıştır. Böylelikle Meclis'te yükselen "yaşasın Cumhuriyet" sesleri ile devletin yeni adı resmen konulmuştur.[731]

Cumhuriyetin ilanında izlenen yöntem Millî Mücadele'nin önemli isimleri ve İstanbul basının önde gelen gazetelerinde rahatsızlığa yol açmıştır. İlan, acele ve danışılmadan, emrivaki bir karar olarak algılanacaktır. Zira önde gelen komutan ve vekillerin Cumhuriyet'in ilanından haberleri yoktu. Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Dr. Adnan ve Refet Bele haberi İstanbul'da bulundukları sırada öğrenmişlerdi.[732] Kazım Karabekir ise Sarıkamış'tan İstanbul'a dönerken Trabzon'da alt rütbeli bir subaydan Cumhuriyetin ilan edildiğini haber almıştı.[733] Karabekir, vapur ile İstanbul'a geldiğinde Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve Rauf Bey tarafından Boğaz girişinde karşılanacak, Sirkeci'ye yaklaştığında ise biriken büyük halk grubunun yanı sıra resmi zevatında katıldığı coşkulu bir törene dönüşecektir gelişi. Sonrasında Halifeyi ziyaret edecek, şerefine verilen yemeğe katılacaktır.[734] Bu gelişme, Mustafa Kemal Paşa ve yakın silah arkadaşları arasındaki gerilimi daha da artıracak, İkinci Meclis'teki ilk muhalif partinin doğumuna kadar gidecek ayrışmayı derinleştirecektir. Tarihin bu önemli dönüm noktası, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonraki süreçlerinde yaşanacak gerilimlerin, enerjisini tüketen mücadele ve ayrışmanın da miladı sayılabilir. Zira Birinci Meclis'te zamanın atmosferinin de etkisiyle ortaya çıkan muhalif düşüncelere anlam vermek oldukça güç oluyordu. Hemen hemen her kesim, yaşanılanları yersiz kaygılar ve çıkar endişeleri olarak görüyordu. Ancak bu sefer gelişmeler farklı yorumlanabiliyor ve kaygı boyutu ve alanı daha da artıyordu. Nitekim muhalif isimler sıradan değildi. Millî Mücadele döneminin en kudretli, kahramanlaşmış şahsiyetleriydi. Gericilik ve saltanatçılıkla suçlanamayacak kadar açıkta isimlerdi. Bu nedenle Hakimiyet-i Milliye kavramı kafaları karıştıran bir kavram olarak yeniden

[731] Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1981, s. 128
[732] A. F. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar…,** s. XXII
[733] Faruk Alpkaya, "Kazım Karabekir", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (44-53), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 46
[734] F. Alpkaya, **Kazım Karabekir…,** s. 46

gündeme gelecektir. Cumhuriyet'in ilanını gerçekleştiren kadro, yöntem ve zamanına yönelik tepki koyan bu isimleri Cumhuriyet'e karşı olmakla itham edecektir. Ancak derindeki sorun, Cumhuriyet idaresinden ziyade, gelecekte tasavvur edilen Cumhuriyet modelinin gerçekleştirilebilmesi için yapılacak düzenlemelere, uygun ortamın hazırlanmasıydı. Cumhuriyet'e karşı olmakla itham edilen Rauf Orbay[735] itirazını dile getirirken bu duruma dikkat çekiyordu:

> "Rauf Cumhuriyetçidir ama. Cumhuriyet mi millî hâkimiyetin tekâmülüdür, yoksa millî hâkimiyet mi Cumhuriyetin tekâmülüdür diye bir sual varit olur. Böyle bir sual varit olunca, açıkça ifadeye mecburum ki efendiler, sultanlar kendi kendilerini ma'dum ettiler ve millet bihakkın lânetine müstahak oldular. Meşruti saltanat dedik ve millet onu kahr-u tedmir etti. Şimdi ise, kayıtsız şartsız millî hâkimiyet esasına dayanan bu idareyi, demokrasi denilen halk idaresi esaslarını kurmak için milletten vekâlet aldık. Fakat… Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını meclisten alıp, şu veya bu makama, meclisi fesh ve kanunları red hakkını vermek düşünce ve temayülünü gösterdiler. İşte ben, buna muhalifim."[736]

Kazım Karabekir de Cumhuriyet yanlısı ancak benzer kaygılar içerisindedir: "Ben Cumhuriyetten yana, fakat kişisel yönetime karşıyım."[737] Konuyla ilgili bir başka açıklayıcı diyalog ise Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Cebesoy Paşa arasında geçiyordu. Muhalefetten rahatsızlığını dile getiren ve kendisine itimat etmeleri gerektiğini söyleyen Mustafa Kemal'e karşı Cebesoy, kendisine itimat ettiklerini ancak yanında belirmeye başlayan türedi şahsiyetlerden rahatsız olduklarını, kendilerinin partiler üstü bir kişilik olarak kalmalarını[738] arzu ettiklerini beyan edecektir. Görüşmede aynı zamanda Mustafa Kemal'in "iş Cumhuriyetin ilânı ile

---

[735] Kinros'un Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa için yaptığı değerlendirmede de Rauf Bey'in demokrat kişiliğine vurgu vardır: "Rauf Bey hem inanç hem karakter olarak demokrattı; Mustafa Kemal ise, inanç bakımından demokrat, fakat karakter bakımından otokrattı." Lord Kinros, **Atatürk: Bir Milletin Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul: 1994, s. 345

[736] Orbay, Rauf; **Rauf Orbay'ın Hatıraları,** Temel Yayınları, İstanbul: 2005, s.363-364

[737] L. Kinros, **Atatürk: Bir Milletin…,** s. 525

[738] Mustafa Kemal Paşa'nın partiler üstü kalması, Cumhuriyetin kurucu banisi olarak görevini devam ettirmesi düşüncesi hem milli mücadele komutanlarının hem de basının önde gelen isimlerinin temennisiydi. Bu isimler arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar, Rauf Orbay, Adnan Adıvar vardı. Bkz. T. Akyol, **Ama Hangi…,** s. 375. Örneğin Rauf Orbay Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra görüştüğü Paşa'ya, daha önce Refet Paşa'nın evinde yaptıkları görüşmede verdiği "barış imzalanır imzalanmaz olağanüstü yetkilerini bırakacağı" sözünü hatırlatarak, "partiler ve kişiler üstünde, yön tutmayan, arabulucu bir devlet başkanı durumunda görmek istediğini" söyleyecekti. Bkz. L. Kinros, **Atatürk: Bir Milletin…,** s. 569, Times gazetesinin İstanbul muhabiri de gazetesine yolladığı notta Ankara'daki havayı değerlendiriyor ve birçok milletvekili ile temas kurduğunu, çoğunluğunun Cumhurbaşkanının parti başkanlığından çekilmesini olumlu karşılayacağını belirtiyordu. Bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt: II, Pera Turizm ve Ticaret Yayını, İstanbul: 1997, s. 983,

bitmemiştir. Dünya medeniyet alemine katılmak için bazı mühim inkılaplar yapılması lâzım gelmektedir" çıkışına cevap olarak Cebesoy, bu inkılaplara karşı gelinmeyeceğini, destek verileceğini belirtmiştir.[739] Görüldüğü üzere Cumhuriyet konusunda bir ayrışmadan ziyade istişareye dayalı bir süreç talebi vardır. Bu talebin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından görmezden gelinmesi neticesinde, Millî Mücadele'nin önemli isimleri kaygılarının da yönlendirilmesi ile dengeleyici bir siyaset arayışına gireceklerdir. Bu siyaset, İstanbul basının da yardımı ile Halife üzerinden yürütülmeye çalışılacaktır.[740] Hilafetin kaldırılması ise bu seçeneği de ortadan kaldıracak, muhalefet meclis içinde demokratik yapıyı hayatta tutmak adına bir parti teşekkülü için harekete geçecektir.

1.3.7. Yeni Muhalefet Dalgası ve Basında Denetim

Millî Mücadele'nin büyük oranda başarı ile sonuçlanmasının ardından ortaya çıkan yeni devletin geleceğe dair atacağı adımların ne olacağı konusu ağırlık kazanıyordu. Her şeye rağmen Osmanlı devletinin mirası üzerine teşekkül eden devletin yeni teşkilat yapısı, rejimi ve ideolojisinin ne olacağı, kurtuluş ideolojisinin aksine kafalarda net değildi. Birinci Meclis döneminde zaman zaman Meclis yetkisinin kullanımı ve idare anlayışına yönelik tartışmalar ortaya çıkmış olsa da bu tartışmalar savaşın şiddeti ve atmosferi içerisinde ayrıştırıcı bir rejim meselesine dönüşmemişti. Diğer yandan, Mustafa Kemal Paşa'nın karizması, halk, ordu ve basın üzerindeki güçlü tesiri de güçlü bir muhalif damarın, fikrin gelişmesine imkân tanımamıştı. Ancak savaşın sona ermesi, Lozan'da barışın gerçekleşmesi sonrası geri planda kalan yeni devletin ne olacağı sorusu cevaplanması gereken öncelikli mesele halini almıştı. Anadolu halkı özellikle İslami kültürün şekillendirdiği Osmanlı toplum yapısına sadıktı ve Millî Mücadele'yi gerçekleştiren yönetici elit de her ne kadar Batılı değerlerin bilincinde ve taraftarı olsa da Osmanlı devlet düzeninin ve İslami kültürün birer üyesi ve ürünleriydiler. Dolayısıyla bu kadronun büyük çoğunluğu, yeni devletin nasıl olacağı konusuna radikal fikirlerden ziyade sentezlenmiş, tekamülcü bir anlayışla yaklaşıyorlardı. Zira Osmanlı'nın Tanzimat'tan beri izlediği yol büyük oranda

[739] F. Altay, a.g.e., s. 377-378
[740] M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde…,** s. 68

böyleydi. Ancak Atatürk'ün başını çektiği grup ise tekamülcü yaklaşımdan ziyade radikal, otokrat bir düzen içinde devleti modernleştirmek, teşkilat yapısını kurmak ve kurulan bu yeni rejim özelinde toplumu biçimlendirme taraftarıydılar.[741]

Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan sonrası Cumhuriyet'in ilanında ve Hilafet'in kaldırılmasında izlediği tavır, Birinci Meclis'te ortaya çıkan diktatörlük endişelerini yeniden ve güçlü bir şekilde gündeme getirdi. Bu sefer endişelenenler bir grup milletvekilinden ibaret değildi. Millî Mücadele'nin en önemli isimleri Rauf Orbay, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Cebesoy gibi etkili isimlerin yanı sıra İstanbul basının en itibarlı gazeteleri, gazetecileri de vardı. Danışılmadan, tartışılmadan, aceleye getirilerek ilan edildiği düşünülen Cumhuriyet rejiminden hemen sonra, İslam alemi üzerinde siyasi bir güç olarak görülen, iç siyasette de tek adam siyasetine karşı emniyet olarak benimsenen Hilafet makamının da kaldırılması, muhalif grupları yeni bir yol izlemeye itmişti. Çözüm parlamento içerisinde bir parti teşekkülüyle Cumhuriyet'i demokratik sistem içerisinde tutmaktı. Bu gelişmelerin sonucunda Cumhuriyet döneminin ilk muhalif siyasi partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) doğmuş olacaktı. Burada değinilmesi gereken konu, Cumhuriyet sonrası kurulan hükümetin uygulamalarına karşı bir muhalif odağı olabileceğini düşündüğü İstanbul basınına yönelik giriştiği eylemin meclis içi muhalefeti tetiklemiş olmasıdır.

1.3.7.1.Basına Gözdağı

Cumhuriyet'in ilanında İstanbul basının takındığı muhalif ve bağımsız tavır, Ankara'da hoş karşılanmamıştı. Hilafet'in kaldırılmasının düşünüldüğü bir ortamda Hilafet merkezinde bulunan ve kamuoyu oluşturmada oldukça etkili olan İstanbul basının kontrolsüz bırakılması düşünülemezdi. Bu nedenle tıpkı Anakara basını gibi hükümetin siyasetini içselleştirecek ve politikalarına destek olacak bir İstanbul basınına gereken gözdağının verilmesi gerekiyordu. Aranılan bahane Hilafet

[741] Cemil Koçak, "Atatürk Ordu Siyasete Karışmasın Demedi", Ed. Neşe Düzel, (Ed.), **Korkusuz Tarih** içinde (16-25), Alkım Yayınları, İstanbul: 2011, s. 21

tartışmalarında bulunacak, İstanbul basının ileri gelen gazete ve gazetecileri İstanbul İstiklal Mahkeme'sinde yargılanacaklardı.[742]

İngiltere'de yerleşik olan ve sözde Hintli Müslümanların liderleri arasında gösterilen Ağa Han ve Emir Ali Hilafetin kaldırılmaması gerektiği ve dünya Müslümanları açısından taşıdığı önemi belirten bir mektup yazarak Başbakan İsmet Paşa'ya göndermişti. Ancak mektubun daha İsmet Paşa'ya ulaşmadan Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanması, hem Hilafet tartışmalarını başka bir boyuta taşımış hem de İstanbul basınını Ankara'nın öfkesinin merkezine yerleştirmiştir.[743] Özellikle Hakimiyet-i Milliye gazetesi başta olmak üzere hükümete yakın gazetelerin konuya sert yaklaşımı hükümetin basına yönelik atacağı adımlara zemin hazırladığı söylenebilir.

Hükümet mektup olayını mektubun sahiplerinin kimliklerinden yola çıkarak İngiltere'nin iç işlerine bir müdahalesi olarak tanımlar. Kanunlar nezdinde yaşanan durumun Hıyanet-i Vataniye kapsamına girdiğini ve meclisin İstiklal Mahkemesi kurarak duruma el koyması gerektiğini belirtir ve İstiklal Mahkemesi kurulmasını teklif eder. İsmet Paşa'nın başında bulunduğu hükümete yakın isimler bu teklifi desteklerken İstanbul Milletvekili Rauf (Orbay) Bey Hıyanet-i Vataniye kanunun tatbiki için illa İstiklal Mahkemesi kurulması gerektiğine dair bir kanunun bulunmadığını, durumun çözüme kavuşturulması için İstiklal Mahkemesine lüzum olmadığını söyleyerek teklife karşı çıkar.[744] Ancak yapılan oylamada İstiklal Mahkemesi kurulması teklifi 63 ret oyuna karşı 89 oyla kabul edilir. Üyelerinin seçimiyle birlikte Mahkeme İstanbul'a giderek görevine başlar. Mektup olayını görüşen mahkeme geniş bir gözaltı kararı verir. Karara göre, Ağa Han ve Emir Ali'nin Başbakan'a yolladıkları mektubu gazetelerinden yayınlayarak "kamuoyunu ifsad ve teşvik" etmişlerdir. Bu nedenle Tanin, Tevhid-i Efkar ve İkdam gazetelerinin sahipleri, sorumlu müdürleri bulunan Hüseyh Cahid, Velid Ebuzziya, Ahmet Cevdet Bey, Hayri Muhiddin ve Ömer İzzettin Bey'lerin Hıyanet-i Vataniye kapsamında, devletin iç ve

[742] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 116-117
[743] H. Türker, a.g.e., s. 147
[744] H. Türker, a.g.e., s. 150

dış güvenliğini ihlal, hükümet şeklini değiştirme suçundan İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere göz altına alınmaları uygun görülmüştür.[745] Alınan bu karar doğrudan basına, dolaylı olarak da Cumhuriyet'i kuran iradeye karşı gelişecek düşünsel ve fiili tavırlara karşı bir gözdağıdır. Zira İstiklal Mahkemesi'nin yayınladığı metindeki şu ifadeler niyeti açıkça ortaya koyuyordu: "… Bu tarzdaki tahrikatın milletimiz için mucib olduğu elem ve felaketleri daima hatırlayacak olan yüz binlerce Türk'ün kanı pahasına elde edilen Cumhuriyet'imizin mevcudiyet ve esasatı hilâfında hareket ve teşebbüsata cür'et edenleri mevcut ve mevzu olan kavanini tatbik ederek, şiddetle tecziye ve bu suretle…"

İstiklal Mahkemesi ilk duruşmasını İhsan Bey başkanlığında 15 Aralık 1923'te gerçekleştirir ve 02 Ocak 1924'e kadar sürer.[746] Savcılık iddianamesinde gazetecilerin Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunu yayınlayarak propagandalarına alet olduklarını, bu eylemleri ile Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. Maddesine göre cezalandırılmaları gerektiğini savunur. Buna karşılık gazeteciler aksini iddia ederek suçsuz olduklarını savunma makamında ifade ederler. Oldukça tartışmalı geçen duruşmalar sonucunda mahkeme, savunmanın itirazlarını yersiz bularak Mektubun Halifeye siyasi güç talebinde bulunduğunu, bu davranışla milleti hukuk egemenliğine karşı kışkırttığını, dolayısıyla isnat edilen suçun işlendiğini belirtir. Ancak gazetelerin mektubu yayınlamadaki niyetin önemli olduğunu, görüldüğü kadarıyla da yayınlanma gerekçesinin haber atlatma kaygısı olduğunu ifade eden mahkeme, vatana ihanet derecesinde bir kastın söz konusu olmadığına kanaat getirerek tüm sanık gazetecilerin beraatlarını hükme bağlar. Mahkeme başkanı kararın bir uyarı olduğunu vurgulamak istercesine gazetecilerin bundan sonra yeni rejime muhalif propagandalara alet olmamalarını ümit ettiğini karar açıklamasında belirtir.[747]

Cumhuriyet'in ilanı ile kurucu iradenin basınla ilk karşılaşması böylece gerçekleşmiş oluyordu. Millî Mücadele döneminde özellikle İstanbul basının etkisini ve gücünü kullanabilmek adına iyi ilişkiler geliştirilmiş, gazeteler de Anadolu'daki

[745] H. Türker, a.g.e., s. 150-151
[746] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 99
[747] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 104

bağımsızlık hareketini anlamlı bir şekilde desteklemişlerdi. Şimdi durumlar değişmiş, örtük bir iktidar mücadelesinin işaretleri ortaya çıkmıştı. Meclis'te oluşabilecek bir muhalif harekette İstanbul basının takınacağı tavır, Ankara Hükümeti açısından artık görülebiliyordu. Zira Rauf Orbay'ın Cumhuriyet'in ilan şekline karşı gösterdiği tepkiye büyük İstanbul gazeteleri destek vermiş, tek adam rejimi tehlikesi sezdiklerini gazete sayfalarında ifade etmişlerdi.[748] Dolayısıyla iktidar yanlısı olan Ankara basınına göre etki ve kamuoyu oluşturma gücü çok daha yüksek olan İstanbul basının uyarılması, tehdit durumundan çıkartılması gerekiyordu. Mektup olayını bir fırsata dönüştüren iktidarın İstiklal Mahkemelerini özellikle bu amaç için kullanması da anlamlıydı. Nitekim İstiklal Mahkemeleri, Millî Mücadele döneminde görev almış ve Hıyanet-i Vataniye kanunu çerçevesinde yargılamalarını gerçekleştirmişlerdi. Gazetecilerin sıradan mahkemelerde değil de İstiklal Mahkemelerinde yargılanmaları başlı başına incitici ve ürkütücüydü. İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin Mahkeme sürecinde gazetecilerin arkasında durması, Meclis'e mektup yazması[749] İstanbul basının gelen baskı ortamına karşı bir direnişi olmakla birlikte, iktidarın mesajı verilmiş, gazeteciler beraatı bir lütuf olarak kabul etmişlerdi. İstanbul Matbuat Cemiyeti'nin beraat eden gazeteciler şerefine düzenlediği çay partisine Mahkeme üyelerini de çağırarak teşekkür, iyi niyet gösterisinde bulunması, basının yeni dönemde üstlenmesi gereken rolün ne olması gerektiğine dair uyarıların yapılacağı Mustafa Kemal Paşa ile gazetecilerin buluşmasının da zeminini hazırlayacaktı. Mahkeme başkanı İhsan Bey'in aracılık yaptığı[750] buluşma 4-5 Şubat tarihlerinde İzmir'de gerçekleşmiş, görüşmeye Tanin gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahid, İleri gazetesi Başyazarı Celal Nuri, İkdam gazetesi Sahibi Ahmet Cevdet, Vakit gazetesi Başyazarı Mehmet Asım, Akşam gazetesi Başyazarı Necmeddin Sadak, Vatan gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Bey ve Tercüman-ı Hakikat gazetesi Başyazarı Hüseyin Şükrü katılmışlardır.[751]

[748] H. Türker, a.g.e., s.126-127
[749] H. Türker, a.g.e., s. 157
[750] A. E. Yalman, **Yakın Tarihte…,** c. 2, s. 914
[751] H. Türker, a.g.e., s. 163-164

Gazetecilerin İzmir'e davet edilmesi sıradan bir olay değildir. Bu buluşmada, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yaptığı kurucu iradenin gelecek tasavvurunda basına nasıl bir rol biçtiği, basından ne beklendiği bizzat gazetecilerin kendilerine ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa görüşmede gazetecilere Millî Mücadele ve sonrasında gerçekleştirilen yenilikleri anlatmış, yapılacak çok daha büyük işlerin olduğunu, mücadelenin henüz sona ermediğini söyledikten sonra basının önem ve sorumluluğuna vurgu yaparak beklentilerini dile getirmiştir.[752] Mustafa Kemal Paşa'ya göre "Türkiye matbuatı milletin hakiki sada ve iradesinin tecelligahı olan Cumhuriyet in etrafında çelikten bir kale vücuda getirmeli"dir. Bu "bir fikir kalesi, zihniyet kalesi!" olacaktır. "Erbab-ı matbuattan bunu talep etmek Cumhuriyet' in hakkıdır"[753] İfadeden de anlaşıldığı gibi bahsedilen Cumhuriyet idaresinde basının serbest ve özgürce kendisini ifade etmesi, evrensel basın ilkeleriyle hareket etmesi değildir. Yapılan ve yapılacak olan uygulamaların basın tarafından benimsenmesi ve savunulmasıdır.[754] Tunçay'a göre bu tavır Mustafa Kemal Paşa'nın Jakoben demokrasi anlayışının bir göstergesidir. Basını da halka karşın kendi önderliğinde oluşmuş iradenin destekçisi olarak görmek istemektedir.[755]

Mustafa Kemal Paşa'nın yapıcı, yumuşak ve basını önemseyen tavrı, gazetecilerin toplantıdan oldukça hoşnut ayrılmasını sağlamış olsa da bu hoşnutluk, uzlaşı havası fazla uzun sürmeyecek, iktidar ve basın arasında yeni gerilimler kendisini gösterecektir. Yalman'a göre uzlaşıyı Tanin gazetesi sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit'in Hilafet konulu hükümeti eleştiren yazısı bozmuştur.[756] Buluşmaya alınmayan Tevhid-i Efkâr gazetesinin sahibi Velid Ebuzziya Bey'de sert yazılarla iktidarı eleştirmeye başlayınca, İstanbul basını kısa sürede itidali elden bırakmıştır. Yalman'a

[752] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 108
[753] A. E. Yalman, **Yakın Tarihte…,** c. 2, s. 919-920
[754] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 108
[755] M. Tunçay, **Millî Mücadele…,** s. 85
[756] Halifeliğin kaldırılmasına yönelik girişim, İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin gazetecileri yargılaması ve sonrasında gerçekleştirilen İzmir gazeteciler buluşmasından bir ay sonra gerçekleşmiştir. Hilafetin kaldırılması sürecinde basının tavrı olumsuz olmakla birlikte, sert muhalefet etme cesaretini gösterememişler, karara karşı teslimiyetçi yaklaşırlarken, uğraşılması gereken konuların eğitim, ekonomi, bayındırlık gibi işler olduğunu ima ederek, üstü örtük tepkier vermişlerdir. Bkz. Seçil Akgün, "Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1983, s. 2189, Kuşkusuz bu tavırda gazetecilerin hilafet meselesiyle İstanbul İstiklal Mahkemesinde yargılanmalarının büyük etkisi vardır.

göre iktidar da gazetelerin tenkitlerini haklı çıkartacak bir sürü olumsuz işlere imza atmıştır. Fakat iktidar karısında gücü sınırlı olan basın, başına buyruk tavrının cezasını çekecek, TpCF'nin tasfiyesi sürecinde iktidarın yıkıcı öfkesine maruz kalacaktır.[757]

1.3.7.2. Yeni Cumhuriyetin Demokrasi Denemesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Daha önce de ifade edildiği gibi Birinci Meclis'te Başkumandanlık Yasası, İstiklal Mahkemeleri, Lozan görüşmeleri ve özellikle de Meclis egemenliğini ortadan kaldıracak tavırlara karşı gelişen muhalif oluşumların bir daha görülmemesi adına yeni teşekkül eden Meclis'e girecek vekillerde büyük hassasiyetler gösterilmiş, önceki dönemin muhalif olan ve muhalefet potansiyeli taşıyan isimleri tasfiye edilmişlerdi. Ancak muhalefetsiz olarak kurgulanan ikinci Meclis'te de muhalif tavırların görülmesi ve aykırı seslerin işitilmesi çok zaman almayacaktı.

Meclis'te bulunan 282 milletvekilinin 281'ini içinde barındıran Halk Fırkası'nda ilk çatlak yine bir İstiklal Mahkemesi'nin kuruluş önerisinde yaşanacaktır. Gazetecileri yargılamak üzere İstanbul'a gönderilmek üzere kurulması önerilen İstiklal Mahkemesi'nin Meclis'te yapılan oylamasında 89 kabul oyuna karşı 63 ret oyunun kullanılması şaşırtıcı bir gelişme olmuştur. Zira ret oylarının bu denli fazlalığı muhalif potansiyelin gücü konusunda açık bir fikir vermektedir. Kısa süre sonra Hilafetin kaldırılmasına yönelik çıkan tartışmalar ve Meclis'teki yansımaları, Halk Fırkası'nın planlandığı gibi bir birlik ruhu taşımadığını iyice gün yüzüne çıkartacaktır.[758]

Cumhuriyet'in ilanı sürecinde ortaya çıkan ve Millî Mücadele'nin etkili isimleri arasında bir uzlaşmazlık olduğu izlenimi veren gelişme büyümeden önlenmiş, Meclis içinde sorun halledilmişti. Ancak İsmet Paşa başkanlığındaki hükümete karşı eleştiri ve güvensizlik günden güne artmaktaydı. Musul'un durumu, yurt dışına kaçan azınlıkların geride kalan mallarını alabilmek için kimi milletvekillerinin devreye

[757] A. E. Yalman, **Yakın Tarihte…,** c. 2, s. 919-921-922
[758] H. Türker, a.g.e., s. 189

girmesi, ülkeye gelen muhacir kitlelerin sefalet içerisinde olması, hükümet adına olumsuz eleştiriler olarak kamuoyuna yansıyordu. Aynı zamanda öteden beri var olan diktatörlük korkusu da Mustafa Kemal Paşa ve Parti ileri gelenlerinin nüfuzunun artmasıyla daha da hissedilir oluyordu.[759] Meclis üzerindeki bu baskıyı kırmak ve gerçek bir cumhuriyet düzeni kurabilmek için Rauf Orbay, Refet Paşa, Adnan Adıvar ve İsmail Canbulat Beyler'in başını çektiği bir grup muhalefet odağı oluşturmaya başlamışlardır.[760] Oluşum zamanla Mecliste bir bunalım halini alacak, Milli Mücadele'nin lider kadrosu arasındaki parçalanma artık kaçınılmaz bir hal alacaktır. Muhalif tarafta gittikçe güçlenen vefasızlık ve otoriter düzen endişesine karşılık Mustafa Kemal Paşa çevresinde bir komplo endişesi hâkim olmuş, ikiye ayrılan kadro arasında iletişimi tümüyle kesecek bir kuşku ortamı doğmuştur.[761] Aşılan bu psikolojik eşik sonrasında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalif partisi olarak TPCF'nin kuruluşu gerçekleşmiş olacaktır. Amaçlarının iktidara gelmek olmadığını, murakabede kalarak Mecliste bir denge oluşturmaya çalıştıklarını ifade eden kurucu üyelerden Ali Fuat Cebesoy TPCF'nin kuruluş hikayesini şöyle anlatmıştır:

> "Atatürk gibi tarihî bir lidere karşı hiç kimse fırka teşkil etmeye cesaret edemiyordu. Bu yüzden, hükümet Meclis murakabesinden mahrum kalmıştı. Bu durum çok devam edemezdi. Düşündük; memlekete son bir hizmet daha ifa edebilmek için, o zaman işgal ettiğimiz mühim mevkileri bırakarak, sırf Büyük Millet Meclisi'nde murakabe durumunda kalmak şartıyla «Cumhuriyet» namını verdiğimiz bir fırka teşkil ettik. … Meclis'ten bize 80 kadar mebus gelmek istediyse de, bizim hedefimiz iktidara geçmek değil, bilâkis murakabede kalmaktı. Bunun için 38 kişi ile iktifa ettik."[762]

Cebesoy'un, "işgal ettiğimiz mühim görevleri bıraktık" diye ifade ettiği görevler ordu müfettişliğidir. İlk olarak Kazım Karabekir Paşa hazırladığı raporların dikkate alınmadığını iddia ederek ordu müfettişliği görevinden ayrılır ve Meclis'e katılır. Ardından Ali Fuat Cebesoy ordu müfettişliğinden istifa eder. Refet Paşa ise daha öncesinde verdiği milletvekilliğinden istifasını geri çekerek Mecliste kalır. Meclis'in en güçlü figürlerinden birisi olan Rauf Orbay'ın da bu isimlerle hareket

[759] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 137-138
[760] Fethi Tevetoğlu, **Atatürk ile Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1987, s. 109
[761] Ş. S. Aydemir, a.g.e., s.188-189
[762] Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, Temel Yayınları, İstanbul: 2000, s. 291-292

etmesi Mustafa Kemal Paşa'da bir komplo şüphesini doğuracaktır. Paşa bu önemli komutanların orduyu kendi görüşleri istikametinde etkilemeye çalışarak arkalarına almayı planladıklarını düşünmektedir. [763] Paşa'nın hamlesi de ordu üzerine olacak, kendisine sadık komutanlardan milletvekilliklerinden istifa etmelerini isteyerek ordu üzerindeki kontrolünü mutlaklaştıracaktır.[764] Burada ifade etmek gerekirse; ordu üzerinden gerçekleşen bu siyasi manevrayı yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinde görülecek olan ordu siyaset ilişkisinin ilki olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Komutanların istifalarını vererek Meclise katılmaları ayrışmanın artık fiziksel boyutlara ulaşacağını gösteriyordu. Basında bu konu işleniyor, yeni kurulacak partinin programı yazılıyor, kaç milletvekilinin katılacağı dahi bildiriliyordu.[765] Diğer bir husus ise muhalif oluşumun meclisteki etki ve gücüne dair muğlak bilgilerdi. İktidara mesafeli, muhalif oluşuma yakın duran İstanbul basının büyük çoğunluğu iyimser bir hava içerisindeydiler. Yapılan değerlendirmeler Cumhuriyet Halk Fırkası'nı korkutmuş, bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı dahi partisinin mecliste azınlık kalabileceği endişesine sevk etmiştir.[766] Ancak korkulanın aksine bir istifa seli yaşanmamış, zaman içerisinde Halk Fırkası'ndan toplamda 43 milletvekili istifa etmiştir. Bunların da 32 kadarı kurulacak TPCF'ye katılacaktır.[767]

İstifa eden milletvekillerinden bir kısmı mecliste bir muhalif parti oluşumuna ihtiyaç olduğunu ifade ederek konuyu tartışmaya açarlar. Vekiller sık sık Sabit (Sağıroğlu)'nun evinde buluşarak yeni partiye dair toplantılar yapmaya başlarlar. Rauf Orbay Bey hastalığının kötüleşmesi nedeniyle İstanbul'a gitmek zorunda kaldığı için bu toplantılara katılamamıştır. Çok hararetli geçen toplantılarda öne çıkan konular, kurulacak partinin programı, ismi, tüzüğü, İslamcı muhafazakârlar ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile yürütülecek ilişkiler, bir de ordunun rolünün ne olacağı üzerinedir.[768]

---

[763] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 733
[764] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 140
[765] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 141
[766] Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev: Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul: 1992, s.73
[767] Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver…,** s.74-75
[768] Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver…,** s.74-75

Parti hazırlıkları sürerken yeni muhalefet cephesine Mustafa Kemal Paşa'nın ve Halk Fırkası mensuplarının nasıl bir tavır takınacakları, ne tepki verecekleri merak konusuydu. Kafalardaki soruyu Fethi (Okyar) Bey Mustafa Kemal Paşa'ya bizzat yönelterek öğrenmeye çalıştığını belirtir ve aralarındaki şu diyaloğu nakleder:

> "Gazi'ye şu suali sordum: Meclis içinde bugün, kanunların hakkı, hudutları içinde teşekkül etmiş bir muhalefet fırkası var. Bu fırka da bizim gibi cumhuriyetçi ve dini siyâsetten ayırmış… Şu iki esas temel felsefe dışında elbetteki, bizimle esastan görüş farkları olacak ki, muhalefet yapabilsin ve muhalif safta mevcudiyeti bulunsun. Şimdi çok açık ve samimî düşünelim: Biz böyle bir muhalefet fırkasının mevcudiyetine ve felsefesini halka benimsettiği takdirde iktidara gelmesine razı olacak mıyız? Gazi biraz mütehayyir tavırla çok tabiî cevabını verdi. Bunun üzerine endişelerimi ortaya koydum: Sizin bu sualime müsbet cevap vereceğinizi bilerek sualimi sordum. İşte benim asıl endişem, Halk Fırkası'nın bir kanadının bu hakikati kolaylıkla kabul etmeyeceği ihtimalidir. Bu takdirde ya İsmet Paşa gibi istifa etmek mecburiyetini tercih zarureti olur veya bizzat fırka içinde mücadeleyi göze almak şıkkı..."[769]

Mustafa Kemal Paşa bu diyalogdan da anlaşılacağı gibi soğukkanlı davranarak muhalefete karşı uzlaşmacı bir yaklaşımda bulunmuş, her zaman yaptığı gibi taktik üstünlüğünü kullanarak muhalefeti zaman içerisinde sindirme yoluna gitmiştir.[770] Bu anlamda Mustafa Kemal Paşa muhalif bir partiye karşı olduğunu 16 Eylül'de Trabzon Halk Fırkası Şubesi'nde yaptığı konuşmada dolaylı yoldan ifade eder. Konuşmada tarafsız olmadığını, Halk Fırkası'nın Türkiye'yi medeni dünyanın bir parçası yaptığını ve bu medeni dünyada yükseltme azminde olduğunu, kendisinin de fırkanın umumi reisliğini yapmaktan şeref duyduğunu belirtir.[771] Dört gün sonra Samsun'da yaptığı konuşmada ise muhalif bir parti kurulmasına açıktan karşı çıkar: "Bugün muayyen yolun mebdeinde bulunuyoruz. Henüz mülâhazalara tesir icra edecek kadar mesafe katolunmuş değildir. Noktai nazarlar lüzumu derecede vuzuh ve isabet kesbetmelidir. Ondan evvel tefrika fikri alelade fırkacılıktır ki, memleket ve milletin huzur ve emniyet şeraiti henüz böyle bir tefrikaya yol açmaya müsait değildir, efendiler…"[772] Bu düşüncesini muhalif isimlerin önde gelenlerinden Ali Fuat Cebesoy'la da paylaşmış, Cumhuriyetin ilanı ile işlerin bitmediğini, medeni dünyanın bir parçası olmak için önemli inkılaplara ihtiyaç olduğunu, bunun için de muhalif bir cephenin

[769] F. Okyar, a.g.e., s. 354
[770] Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver…,** s. 81
[771] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2006, s. 195
[772] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri…,** c.2, s. 199

yaratılmamasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Ancak Cebesoy düşüncelerini açıkça ifade ederek parti konusundaki kararlılıklarını ortaya koyacaktır.[773] Bu konuşma ve diyaloglardan anlaşılan Mustafa Kemal Paşa'nın kurulacak bir fırkaya karşı kesin cephe alacağıdır ki[774] Nutuk'ta TpCF için oldukça öfkeli, incitici bir dil kullanmış, partinin programını da gizli ellerin hazırladığı, en hain dimağların ürünü olarak nitelemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu öfkenin sebebi programda yer alan "Parti dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır" ifadesinden kaynaklanıyordu. Zira bu ifadeyi bir bayrak gibi kullandıklarını, amacın dinsel bağnazlığı galeyana getirerek milleti Cumhuriyetin, ilerlemenin aleyhine kışkırtmak olduğunu belirtiyordu."[775] Oysa TpCF kurucuları İslamcı isimlerle aralarına mesafe koymuş, bu konuda etkili isimleri partiye almama kararı almışlardı.[776] Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın din vurgusu üzerinden Partiyi ötekileştirmesi, dinin kitleleri mobilize edebilecek bir imkana sahip olmasından kaynaklanıyordu. Bu kanaat öyle yerleşik hale gelmiştir ki ordunun ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) temel ideolojisi olarak günümüze kadar süren bir tartışmanın, hesaplaşmanın köklerini oluşturmuştur.

Meclis'te, basında ve kamuoyunda geniş bir tartışmanın konusu olan Muhalif oluşum 17 Kasım 1924 tarihinde partileşme sürecini tamamlamış, Terakiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla resmen kurulmuştur. Partinin genel başkanlığına Kazım Karabekir, başkan yardımcılığına Dr. Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay) Beyler, genel sekreterliğine de Ali Fuat (Cebesoy) getirilmiştir. Parti ilk şubesini Urfa'da açmış, sonrasında ise Sivas, İstanbul, İzmir, Ordu ve Trabzon illerinde örgütlenmeye devam etmiş, gittikçe ülke çapında yayılmasını sürdürmüştür.[777] Parti, kuruluşuyla birlikte halktan büyük ilgi görmüştü. Devrin aydınları da CHF'den ziyade TpCF'ye karşı daha ılımlı ve taraftar durumdaydılar.[778] İstanbul basının büyük çoğunluğu da iktidarla mesafeli olduğu, TpCF'yi iktidarı dengeleyecek önemli bir unsur olarak gördüğü için desteğini esirgemiyordu. Diğer yandan Birinci Meclis'te etkin muhalefet eden ve

[773] F. Altay, a.g.e., s. 377-378
[774] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 144.
[775] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 760-761
[776] Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver…,** s.78
[777] Osman Akandere ve Yaşar Semiz, **Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Eğitim Yayınevi, Konya: 2019, s.197
[778] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Cilt: IV, Cumhuriyet Gazetesi Kitaplığı, İstanbul: 1999, s.64

İkinci Meclis ile tasfiye edilen İkinci Grup üyeleri de Partiye koşulsuz destek veriyordu. Önde gelen bütün üyeleri TpCF'ye katılmışlardı.[779]

Meclis, muhalefet partisine kavuşmuş, demokratik bir Cumhuriyet rejimi işler hale gelmişti ancak CHF'nin radikal kanadı bu yeni durumu kabullenmekte güçlük çekiyordu.[780] Çeşitli sebep ve suçlamalarla Partiye hücum ediyorlardı. Bu anlamda üç farklı suçlama gündeme geliyordu. İlki, partinin gerçek bir programa sahip olmadığı, çıkarcı bir grup siyasetçi ve general tarafından kurulmuş olduğu üzerineydi. Bu isimler Mustafa Kemal Paşa'yı kıskanıyorlar, etrafında oluşan genç kadroları çekemiyorlardı. İkincisi ise TpCF'nin kadrolarının gizli saltanatçı olduğuydu. Üçüncü olarak da TpCF'nin tavrının dinci kesimi, irticai hareketleri cesaretlendirdiği yönündeydi.[781] Bu son suçlama partinin kapatılma sürecinde en önemli gerekçe olarak kullanılacaktır.

Meclisin ilk muhalif partisine karşı isnat edilen suçlar ağır bir içerik taşıyordu ve gerçekliği sorgulanması gereken bir konuydu. Öncelikle partinin ileri gelenleri Millî Mücadele'nin en önemli komutanlarıydı. Cumhuriyet idealine karşı duracak bir kültürel arka plana ve yaşam tarzına sahip değillerdi. Hazırladıkları parti programında da bu durum açıkça göze çarpıyordu. Parti hem siyasi hem de ekonomik anlamda liberal demokrasiyi savunuyordu. İnkılaplara karşı çıkılmıyor ancak halkın desteği olmadan yapılmasının toplumsal çatışmaya zemin oluşturacağı iddia ediliyor, bu nedenle değişimin zamanla, sindirilerek gerçekleşmesi gerektiği vurgulanıyordu. Cumhurbaşkanına verilen aşırı yetkilerin sınırlandırılmasını öneriyorlar, merkeziyetçi anlayışın terkedilmesi gerektiğini[782] yerine ademi merkeziyetçiliği, güçler ayrılığını,

---

[779] O. Akandere ve Y. Semiz, a.g.e., s.197, Falih Rıfkı Atay'a göre TpCF, türlü akımların buluştuğu bir mecra olmuştur. İçinde samimi demokratlar, şahsi kinleri ve hırsları olanlar, gericiler, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olmayan ancak şahsi otoritesini sınırlandırmak isteyenlerle ondan mutlak surette kurtulmak isteyenler, devrimi sonlandırıp eski düzeni kurmak isteyenler hep bir arada bulunmaktadır. Bkz. F. R.Atay, **Çankaya…,** s.70-71, Atay'ın bahsettiği bu birlikteliği radikal olmamakla birlikte sağ merkez partilerde günümüze kadar sürdüğünü iddia etmek yersiz olmayacaktır. Atatürk sonrası dönemde ordunun ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin gösterdiği devrim hassasiyetiyle sınırlandırılan siyasi alanı genişletmek için birçok kesim birlikte hareket etmek durumunda kalmış, güçlü merkez partileri içinde yer almışlardır.

[780] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 144.

[781] Erik Jan Zürjher, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (40-53), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s.42-43, F. R. Atay, **Çankaya…, s**.63

[782] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 146-147

kişisel hürriyetleri esas alan dar çerçeveli, depolitize olmuş bir devlet düzenini savunuyorlardı. Programda geçmişe dönük herhangi bir talep bulunmazken, iddiaların aksine saltanatçılık ve dini taassuba dair hiçbir atıf, ima bulunmuyordu.[783]

TPpF'nin topluma bakışı da CHF'den ayrışıyordu. Yayınladığı beyannamenin girişinde yer verilen "İstiklâl-i siyasisini kendi azim ve iradesinden nebean eden kuvvetle istihsal eyledikten sonra mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşt ve kabiliyetini izhar eden milletimize dahil olduğu bu yeni sahada sarsılmadan yürüyebileceği ivicacsız bir yol açmak emeliyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil ettik"[784] cümleleri, halkın demokratik bir düzen için olgun olmadığı, yol gösterilmesi gereken bir kitle olduğu kanaati taşıyan çevrelere karşı bir ret niteliği taşıyordu.[785] Atay'a göre de TpCF kurucuları "bila kayd-ü şart Hakimiyet-i Milliye" prensibini" temel ilke edinmiş, "ilk gerçek demokrasi savaşını" vermişlerdir.[786] Aydemir'de TpCF'nin liberal ve demokratik bir programa sahip olduğunu kabul etmekle birlikte yanlış zamanda kurulmuş bir parti olduğu, o günlerdeki Türkiye'nin demokrasi ve liberalizm ilkeleri üzerinde yürümesinin zor olduğunu, bu yüzden TpCF'nin tarihi zorunluluklarla çatıştığı kanaatini taşır.[787] Dönem için geçerli olarak kabul edilen bu kanaat, Türkiye'nin etkin olan birçok çevrelerinde güncelliğini 2000'li yıllara kadar korumuştur. Darbeler tarihi olarak da tanımlanabilecek Türkiye Cumhuriyeti yakın tarihinde, gerçekleşen askeri müdahalelerin önde gelen gerekçesini bu kanaat oluşturmuştur. Şartların değiştiğini ve toplumun reşit olduğu kanaatini nasıl ve kimler tarafından onaylanacağı hep muallakta kalan bir konu olmuştur.

Meclis'te denetimsiz kalan iktidarı denetlemek, Cumhuriyeti demokratik bir zeminde yaşatmaya çalışmak amacıyla örgütlenen TpCF'nin ömrü fazla uzun sürmeyecektir. CHF'nin radikal devrimci kanadının niyeti uzun dönemli toplumsal, kültürel reformlar yapmadır ve bu reformları geniş bir toplumsal uzlaşmayla yapabileceklerine inanmamaktadırlar. Bu nedenle devletin erişilebilir ve kullanılabilir

[783] E. J. Zürjher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal…,** s.52
[784] M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde…,** s. 370
[785] E. J. Zürjher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal…,** s.128
[786] F. R.Atay, **Çankaya…,**, s.23
[787] Ş. S. Aydemir, a.g.e., s.199

tüm gücünü elde etmek, kullanmak amacındadırlar.[788] Dolayısıyla Mecliste yetki almış denetleyici bir partinin varlığını kabullenmek imkânsız gibidir. Büyük sataşma ve suçlamalarla yıpratmaya çalıştıkları TpCF'yi Meclisten tümüyle tasfiye etme fırsatını Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da patlak veren Şeyh Sait İsyanı ile yakalayacaklardır. İsyan ile bir ilişkisi bulunmamasına rağmen parti hem dinsel gericilikle hem de ayaklanma ile ilintilendirilerek, İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.[789] Kapatma için hazırlanan hükümet kararnamesinde İstiklal Mahkemelerinin araştırmalarıyla TpCF'nin İstanbul'daki ve isyan bölgesindeki kimi görevlilerinin parti programında yer verilen "efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkâr olmak" hükmünü kamuoyunu etkilemek, gericiliği kışkırtmak için kullandıkları anlaşılmıştır" denilerek, isyan bölgesi İstiklal Mahkemelerinin kendi yetkilerini kullanarak, partinin bölge şubelerini kapattığına vurgu yapılmıştır. Yine kararname metninde, değişik yerlerden gelen, TpCF'nin dini politikaya alet ettiği yönündeki şikâyetlere yer verilmiş, dolayısıyla irticaya alet olmuş, dini politikaya alet etmiş bir fırkaya hükümetçe izin verilemeyeceği belirtildikten sonra Takrir-i Sükun Kanunu gereği TpCF'nin bütün şubelerinin kapatıldığı bildiriliyordu.[790] Fırkanın kapatılmasıyla milletvekilleri bağımsız olarak mecliste kalmakla birlikte, CHF'nin radikal vekillerinin suçlama ve sataşmalarına maruz kalmaya devam etmişler, vekilliklerinin düşürülmesi için kanuni olarak olanaksız olmasına rağmen, ikinci seçmenlerden imza toplama gibi yollara başvurmuşlardır.[791] Bu yollardan sonuç alınamamış fakat 1926'da İzmir Suikastı davasıyla ilişkilendirilen tüm muhalif isimler siyasetten tasfiye edilmişlerdir.

İsyan sonuçları itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin ve ideolojik düzeninin şekillenmesinde derin bir etkiye sebep olmuştur. Muhalif bir partinin tasfiyesi değil, aynı zamanda Osmanlı'dan beri özgürlük mücadelesi veren basının da

[788] E. J. Zürjher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal…,** s.52
[789] Ş. Mardin, **Türkiye'de Toplum…,** s. 61
[790] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 188, Türkiye'nin siyasi tarihinde daha sonra yaşanacak parti kapatma davalarının büyük çoğunluğunda bu gerekçe öne çıkacak, İrtica odağı olmak, dini siyasete alet etmek doğrudan partinin kapatılması için yeterli bir iddia olacaktır. Bunun en son örneği Ak Parti iktidarında yaşanmıştır. Halkın büyük çoğunluğunun oyunu almasına, iktidarda bulunmasına ve laiklik ilkesini kabul ettiğini açıklamasına rağmen kapatma davasıyla karşı karşıya gelmiş, Anayasa Mahkemesi kapatma istemini altıya karşı beş oyla reddetmiş olsa da hazine yardımının kesilmesi cezasının gerekçesini yine "Laikliğe karşı eylemlerin odağı olmak" suçu oluşturmuştur. Bkz. https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/-gerekceli-karar-resmi-gazetede/428212 Erişim: 23.08.2020
[791] M. Tunçay, **Millî Mücadele…,** s. 148

sonunu getirmiştir. Zira özellikle İstanbul basını, II. Abdülhamid istibdadı ve İttihat Terakki baskısına dair geçmiş tecrübelerden de yola çıkarak CHF'nin otoriter eğilimlerine karşı TpCF'nı desteklemişti. Kısacası, Mustafa Kemal Paşa'nın ve CHF'nin ideallerindeki Cumhuriyet tasarımının önünde engel olarak sadece muhalif siyaset değil durumu kavrayamayan basın da vardı.

1.3.8. Şeyh Sait İsyanı, Takrir-i Sükûn kanunu ve Basın Özgürlüğü'nün Sonu

TpCF'nin Mustafa Kemal Paşa ve CHF'nin radikallerinin uyarılarına rağmen kurulması, görünürde genç Cumhuriyetin demokratikleşme konusundaki kararlılığını ortaya koyuyordu. Fakat gelişmeler bu adımın aleyhine seyredecekti. Mustafa Kemal Paşa mutabakata dayalı bir idareden taraf değildi. Kafasındaki modeli uygulayacak uygun şartları kollama ve oluşturma amacındaydı. Bunun için de tek parti yönetimi taraftarıydı. Hem de sadece parti muhalefetine değil, fikrinin ve kontrolünün dışında herhangi bir sivil oluşuma da karşıydı. Türk Ocağı ve Türk Kadınlar Birliği'nin kapatılması bunun göstergelerindendi.[792] Böylesi bir siyaset idealinde muhalif bir fırkanın yaşayacağı zorluklar ortadayken, tüm aykırı sesleri kısmaya, alternatif siyaset yapma imkanlarını ortadan kaldırmaya fırsat verecek Şeyh Sait İsyanı patlak verecektir.

TpCF'nin kurulmasından üç gün önce Meclis'te hükümet tarafından verilen sıkıyönetim teklifi reddedilmiş, İsmet Paşa bu gelişme üzere mazeret beyan ederek Başbakanlıktan istifa etmişti. İstifadan hemen önce CHF İdari Heyeti'ni toplayan Mustafa Kemal Paşa, dini kullanan güçlerin bir kalkışmaya hazırlandığını ve karşı devrim niyetinde olduklarını, bu nedenle İsmet Paşa'nın istediği sıkıyönetim talebinin olumlu karşılanması, hükümeti güçlendirecek bazı yasal düzenlemelerin yapılması taraftarı olduğunu ima etmiş, üyelerin fikirlerine başvurmuştur. Ancak üyeler, telkinlere rağmen olağanüstü önlemlere gerek olmadığını düşündüklerini açıkça ifade ettiklerinde Mustafa Kemal Paşa "Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor

[792] Taha Akyol, "Millî Mücadele ile İstiklal Geldi Hürriyet Gitti", Neşe Düzel, (Ed.), **Korkusuz Tarih içinde**, (87-96), Alkım Yayınları, İstanbul: 2011, s. 89,

İnşallah ben yanılmışımdır" diyerek manidar bir tepki vermiş, hükümet değişikliğinin gerçekleşeceğini açıklamıştır. Yeni hükümet İsmet Paşa'ya göre daha ılımlı ve liberal görüşleriyle öne çıkan Fethi (Okyar) Bey başkanlığında kurulmuştur.[793] Burada ilginç olan iki konu dikkat çekicidir. Birincisi Mustafa Kemal Paşa'nın bütün kudretine rağmen parti yönetimi farklı fikirleri dile getirebilmekte, baskıya yönelik eğilimlere mesafeli yaklaşmaktadır. İkincisi ise Mustafa Kemal Paşa'nın "kan ve barut kokusu alıyorum" uyarısının yaklaşık dört ay sonra Şeyh Sait İsyanı ile gerçeğe dönüşecek olmasıdır. İsyanla birlikte, öncesinde kabul ettirilemeyen sıkıyönetim kanunu meclisten geçirilmiş, tüm özgürlük alanlarını sınırlayan, hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe sokulmuştur. Toker'in ifadesiyle "Olay, Cumhuriyet'in bir dönemeci almasının fırsatı yapılmıştır".[794]

13 Şubat'ta 1925'de Genç'in (Bingöl) Ergani kazasına bağlı Eğil bucağı Piran köyünde Şeyh Sait ile adamlarının, jandarmanın teslim ol çağrısına uymayarak ateşle karşılık vermesi sonucu çatışma çıkmış, eşkıya olarak nitelenen bu grup, telefon ve telgraf hatlarını tahrip ettikten sonra takviye kuvvetlerin gelmesiyle kaçarak gizlenmiştir.[795] Daha sonra Diyarbakır, Elazığ, Genç illerinde yayılmaya başlayan İsyan üzerine Hükümet ivedilikle harekete geçmiş, 1547 ve 1551 sayılı Kararnâmelerle hemen hemen tüm Doğu Bölgesi'ni kapsayan bir sıkıyönetim ilânı yapmış, Meclis'e gönderilen iki tezkere ile sıkıyönetim kararının Anayasanın 86. maddesi gereğince onaylanmasını talep etmiştir.[796] 25 Şubat'ta tezkerelerin Meclis'te okunması üzerine Başvekil Fethi Bey söz alarak isyan hakkında geniş bir bilgi vermiş, İsyanın çapı ve amacını izah etmeye çalışmıştır. Bilgilere göre İsyan daha önce hazırlanmasına rağmen erkene alınmış, bölgede, içlerinde Şeyh Sait'inde bulunduğu 800 kişinin hükümetçe öldürüleceğine dair söylentiler çıkartılmış, İsyan sonunda padişahlığın ve hilafetin yeniden getirileceği iddia edilerek propaganda faaliyeti yürütülmüştür. Şeyh Sait'in dini kullanarak halkı en zayıf yerinden yakalamak istediği,

[793] M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde…,** s. 106
[794] Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Cumhuriyet Kitaplığı, İstanbul: 1998, s.9
[795] Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930**, Baştur Matbaası, Ankara: 1972, s.102
[796] M. Goloğlu, **Devrimler…,** s.101

Cumhuriyet'e karşı halkı kışkırtmak için dinin bir araç olarak kullanıldığı, asıl amacın Kürtçülük olduğu belirtilmiştir.[797]

İsyan bölgesinde ilan edilen sıkıyönetimle birlikte hükümet diğer başka tedbirlerle duruma hâkim olmaya çalışırken, TPCF'da hükümete destek vermiş, "Dini araç ederek ulusal varlığımızı tehlikeye sokanlar her türlü lânete lâyıktırlar. İç ve dış herhangi bir tehlike karşısında bütün dünya bilmelidir ki; bu vatanın tek bir vücut halindeki evlâtları her zaman, her fedakârlığa hazırdırlar. Hükümetimizin kanunlara uygun olan yürütümüne biz de bütün varlığımızla yardımcıyız" denilerek yasal çerçevede yapılacak her türlü mücadeleyi destekleyeceklerini beyan etmişlerdir.[798] Başını İsmet Paşa ve Recep (Peker) Bey'in çektiği CHF içerisindeki radikaller ise isyana karşı tedbirlerin sınırlı ve hafif olduğunu iddia ederek, ülke çapında daha sert tedbirlerin alınması gerektiği konusunda hükümeti sıkıştırmışlardır. Talepleri, İstiklal Mahkemelerinin kurulması, basının kontrol altına alınması ve ihtiyaç duyulan her alanda sert tedbirlerin alınmasından çekinilmemesidir. Fethi Bey bu taleplere kabine üyeleri ile birlikte mecliste karşı durmuş, tedbirlerin sadece karışıklık çıkaranlarla sınırlı kalmasında ısrarcı olmuştur.[799] Radikallerin ılımlıları bağnazlıkla suçlamaları üzerine Fethi Bey'in "Anayasaya göre Devletin dini İslam'dır" hatırlatması bir anda meclisi gerilimli bir havaya sokmuştur.[800]

CHF içinde oluşan bu iki farklı tutum karşısında her zaman olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı belirleyici olacaktır. İsyanı bir gericilik hareketi olarak gören Paşa, beklemektense önce davranarak bu dar çerçeveli kalkışmayı ezmek gerektiği düşüncesindedir. Ayrıca bu olay TpCF'yi Meclis'te susturmak için iyi bir bahane de sunmaktadır. Dolayısıyla daha sınırlı bir sıkıyönetim taraftarı olan Fethi Bey yerine ülkeyi kapsayacak bir olağanüstü hâl önerisinde bulunan İsmet Paşa'yı desteklemeyi uygun bulmuştur: "Milletin elinden tutmak zorundayız. Devrime

[797] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 155
[798] M. Goloğlu, **Devrimler…,** s.105
[799] Fethi Bey tedbirleri savunurken, "Aldığımız tedbirler kâfidir. Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana boyayamam" diyerek şiddetin dozuna dair kesin bir sınır koymuştur. Kendisinin bu tavrı Başvekilliğine mal olacaktır. Bkz. Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 206
[800] Lord Kinros, **Atatürk,** Altın Kitaplar, İstanbul: 1994, s. 547

başlamış olanlar, onu tamamlamalıdırlar." Paşa'nın bu tavrı üzerine Fethi Bey Başvekillikten istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa gelmiştir. [801]

İsmet Paşa Hükümeti daha önce önerdiği sert tedbirler için hemen harekete geçerek 4 Mart 1925'te üç maddelik Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkartır. İki yıl geçerli olacak şekilde kabul edilen kanun hükümete olağanüstü yetkiler vermekteydi. Sadece birinci maddesi bile kapsam, niyet, yetki anlamında durumu anlamaya yetiyordu; "İrticaa, isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, emniyet ve asayişini bozmağa sebep olacak her türlü teşkilât ve tahrikatı teşvik ve teşebbüs ve yayınları; hükümet, Cumhurreisinin tasdikinden sonra re'sen ve idareten yasak etmeye mezundur, iş bu fiilleri işleyenleri hükümet, İstiklal Mahkemesine verebilir." Yasada suç tanımlarına yönelik muğlaklık, kavramlardaki bulanıklık nedeniyle her türlü yorumlamaya açık bir mahiyet taşımaktadır. [802]

Kanunun yürütmesi İstiklal Mahkemeleri tarafından gerçekleştirilecekti. Çoğunluğunun isyan bölgesinde kurulacağı bu mahkemelerin vereceği idam cezaları meclis onayına gerek duyulmadan uygulanabilecekti. Hükümet bu mahkemelerle yetinmeyecektir. Yurdun diğer bölgelerinde de asayişi ve huzuru sağlama adına Ankara'da bir İstiklal Mahkemesi teşkil edecektir. Yalnız bu mahkemenin vereceği idam cezaları Meclis'in onayına tabi olacaktır. TpCF, hükümete mutlak iktidar sağlayacak olan bu kanuna Anayasa'ya ve insan haklarına aykırı olduğu, ülkede özgürlük adına bir şey bırakmayacağı gerekçesi ile şiddetle muhalefet etse de sonuç alamayacaktır.[803]

Muhalefetin korkuları yersiz değildi. Daha öncesinde çalışma şekilleri tecrübe edilmiş İstiklal Mahkemeleri ve muğlak ifadelerle hazırlanmış kanunun varlığında, iktidara aykırı düşüncelerin hiçbir garantisinin olmayacağı açıktı. Çok geçmeden de bu gerçekle yüzleşilecektir. İstiklal Mahkemeleri'nin hâkim ve savcılarının belirlenmesinde TpCF'yi hoşlanmayan isimlerin esas alındığı anlaşılmaktadır.[804] İki

[801] L. Kinros, **Atatürk…,** s. 547-548
[802] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 116
[803] L. Kinros, **Atatürk…,** s. 549
[804] L. Kinros, **Atatürk…,** s. 549-550

ay öncesinde başlayan İsyan, Şeyh Sait'in adamları ile birlikte yakalanmasıyla sona erecek, suçu sabit olan, açıktan devlete isyan eden isimler mahkeme önünde yargılanacaklardı. Korkulduğu gibi halk isyana destek vermemiş, aksine büyük bir tepki göstermiş, dini telkinlerin geniş çaplı bir etkisi olmamıştı. Böylelikle Cumhuriyet, karşı karşıya kaldığı badireyi hafif şekilde atlatmış görünüyordu. Ancak devlet için kapanması gereken başka hesaplar da vardır. Açıktan isyan bastırılmıştır lakin inkılaplar için içerde ciddi bir muhalefet potansiyeli yerinde durmaktadır. Dolayısıyla fırsat değerlendirilecek, alt yapısı oluşturulmuş tasfiye süreci bu defa "ötekiler" olarak konumlanan muhalefet partisi[805] ve basın için başlatılacaktır.

Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyetin ilanından itibaren muhalif düşünce ve girişimlere sıcak bakmadığını açık veya örtük olarak birçok zaman ve zeminde ifade etmiştir. TpCF daha kurulmamışken karşıtlığını ortaya koymuş, isyan sonrası da partinin kendisini feshetmesini Fethi Bey aracılığıyla istemiştir.[806] Basın içerisinde oluşan muhalif fikirlere karşı da benzer tepkiler vermiş, bizzat gazetecilerle yaptığı toplantılarda basından beklentilerini doğrudan iletmiştir. Gözdağı vermek, ciddiyetini ortaya koymak için de gazetecilerin İstiklal Mahkemelerinde yargılanmalarına göz yummuştur.[807] Kısacası Paşa, kafasında kurduğu modernleşme projesinde aykırı ses, alternatif model istememektedir.[808] Ancak Paşa'nın ve CHF'nin radikallerinin doğrudan veya dolaylı tüm uyarılarına rağmen bu iki kesim çizgi dışına çıkmayı göze almıştır. Haliyle isyanın yarattığı atmosferde cesaretlerinin sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalacaklardır.

---

[805] CHF'nın radikalleri, Şeyh Sait İsyanı ile ilgili TpCF'yi sorumlu tutuyorlar, partinin isyanı desteklediğini, cesaretlendirdiğini ileri sürüyorlardı. Gittikçe şiddetini artıran bu tazyikler sonucu isyandan 10 gün sonra, Başvekil Fethi Bey TpCF'nin Genel Başkanı Kazım Karabekir Paşa ile birlikte Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'i davet ederek durumun ciddiyetini belirtmiş, kendilerine şu konuşmayı yapmıştır: "Size, fırkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız, geleceği çok karanlık görüyorum. Kan dökülecektir… Sizinle bu surette konuştuğuma çok müteessirim. Bilirsiniz ki ben, her türlü örfî muamelelerin aleyhindeyim… Azınlıkta kalacağımdan korkuyorum." Bkz. Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 206, Kazım Karabekir Paşa bu teklife karşı kararlı bir duruş sergilemiş ve şu cevabı vermiştir: "Kanun dairesinde fırka teşkil etmek elimizdedir. Ama bunu dağıtmak elimizde olmayan bir şeydir. Hükümetsiniz. Her nevi kuvvetiniz, türlü vasıtalarınız vardır Fırkamızı behemehal dağıtmak arzu ediyorsanız, onu yapmak elinizdedir." Bkz. M. Toker, **Şeyh Sait…,** s.53

[806] M. Toker, **Şeyh Sait…,** s.54

[807] Aybars Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Yayınları, Ankara: 2009, s. 288

[808] T. Akyol, **Millî Mücadele…,** s. 95,

Takrir-i Sükûn Kanunun kabulünden hemen sonra, İstanbul'da gazeteler üzerinde tam bir baskı havası esmeye başlamıştır. "Tevhid-i Efkar", "Son Telgraf", "İstiklal" gazeteleri ve "Sebilürreşad", "Orak Çekiç", "Aydınlık" dergileri kapatılır.[809] Anadolu'da ise Trabzon'da yayın yapan "İstikbal" ve Adana da çıkan "Sayha" gazetelerinin yayını durdurulur. Kısa süre sonra bu kapatmalara yenileri de eklenecek, sırasıyla İstanbul'da "Press de Soir", İzmir'de "Kahkaha", Bursa'da "Yoldaş", İstanbul'da "Resimli Ay", "Millet", Mersin'de "Doğru Öz", Adana'da "Tok Söz" gibi gazete ve dergiler, Hükümetin kapatma kararıyla karşılaşacaktır. Kapatma dalgası henüz dinmişken, TpCF'nın İstanbul şubesinin aranması ile ilgili yaptığı haber mazeret gösterilerek, Hüseyin Cahit Yalçın'ın gazetesi Tanin de kapatılacak, Ahmet Emin Yalman'ın gazetesi Vatan'ın kapatılmasıyla basına yönelik operasyon tamamlanacaktır.[810]

Basına yönelik girişilen bu sert müdahale sürpriz değildi. Zira Şeyh Sait İsyanı sonrası CHF radikalleri TpCF ile basını da isyanın nedenleri arasında gösteriyorlardı. Meclis'te yapılan tartışmalarda basına yönelik ağır suçlamalar yapılıyor, özellikle İstanbul basının kötü niyetli olduğu, ülkenin huzurunu bozduğu iddia ediliyordu. Recep Peker, Takrir-i Sükûn Kanunun gündeme gelmesinin sebebini İstanbul basını olarak gösteriyor, kanunla birlikte "bu yılan yuvalarını tahrip" edeceklerini, susturacaklarını aleni olarak Meclis kürsüsünden söylüyordu.[811] TpCF ise gelişmelerin nereye seyredeceğini sezmiş, yasa çıkmadan önce amacın basını ve muhalefeti susturmak olduğunu, hükümetin Meclis'in üzerine çıkmak istediğini Rauf Bey, Kazım Karabekir gibi isimlerin ağzından ifade etmişlerdi. Yine de Anayasa'ya aykırılığı noktasında açık delillerle ortaya konan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkartılmasını ve yürürlüğe konulmasını engelleyememişlerdi.[812] Gazete ve dergilerin kapatılmasıyla birlikte bu defa Muhalefet, hükümetten kapatmaya dair gerekçelerini açıklamasını isteyecek, Hükümet cevap olarak gazetelerin Takrir-i Sükûn Kanunu'na aykırı yayın yaptıkları için kapatıldıklarını söylecektir. Oysa TpCF Erzurum Milletvekili Rüştü

[809] Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul: 1987, s.96
[810] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 173
[811] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 167-168
[812] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 164-165

Paşa'nın da belirttiği gibi gazete ve dergilerin suç olarak nitelendirilen yayınları kanun yürürlüğe girmeden önce yapılmıştı. Rüştü Paşa, Hükümetin kendisine yakın durmayan basını susturduğunu, artık yanlışlıkları, yolsuzlukları yazacak, konuşacak kimsenin bırakılmadığını söylemesi üzerine ise hükümet kanadı gazete ve dergilerin Hükümet eleştirisinden değil, bozgunculuk yaptıkları, sosyal düzeni bozdukları ve dini siyasete alet ettikleri gerekçeleri ile kapatıldıklarını söyleyecektir.[813]

Kapatılan yayın organları arasında fikri çeşitlilik dikkat çekiciydi. Liberal, sosyalist, İslamcı, Milliyetçi görüşleri benimsemiş isimler vardı. Hükümetin hepsini birden bozguncu ve huzur bozucu olarak tanımlaması nasıl bir siyasi tasarım hedeflendiğinin de ipuçlarını veriyordu. Dini ve irticai konuları geçmişle araya mesafe koyma iradesi açısından anlaşılabilirdi. Lakin liberal düşüncelerin de aynı tonda suçlanıp, cezalandırılmak istenmesi, yeni bir devlet, yeni bir toplum tasarımına işaretti.[814] Zaten bu niyeti Hükümete yakın Cumhuriyet gazetesi de dile getirmişti. 7 Mart 1925 tarihli sayıda yer alan "Takrir-i Sükûn Kanunu" başlıklı yazıda, kanunun Cumhuriyeti güvence altına almak için çıkartıldığını belirtiyor ve kapatılan gazetelerle ilgili de "Dün İstanbul'da birkaç gazete birden tatil edildi… Eğer aylardan beri Ankara'nın göstermiş olduğu sabır ve teenniyi bu gazeteler hüsn-ü istimal etmiş olsalardı, başlarına elbet bu felaket gelmezdi... eğer hükümetin tedbirleri yalnız bu kadarla kalacak olursa yine memnun olmamız lazım gelir."[815] Yazıda temenni edildiği gibi Hükümetin tedbirleri o kadarla kalmayacaktır ve sırasıyla birçok gazeteci tutuklanarak İstiklal Mahkemelerine sevk edilecek, daha sonrasında bir kısmı Şeyh Sait'in yönlendirilmiş ifadesiyle[816] isyan ile ilişkilendirilerek isyan bölgesi İstiklal Mahkemelerine gönderileceklerdir.

Ankara İstiklal Mahkemesi 12 Mart'ta göreve başlamış ve ilk gazeteci olarak Mersin'de yayınlanan "Doğru Öz" gazetesinin sahibi Ata Çelebi'yi Takri-i Sükûn

[813] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 173-174
[814] Sabiha Sertel, Hükümetin İstiklal Mahkemeleri ile bir taşla üç kuş vurmak istediğini belirtmektedir. Bunları "Bir taraftan Kürt isyanına katılanları cezalandırmak, diğer taraftan basını susturmak, öte yandan işçi hareketlerini kösteklemek" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre "İşçilerin Şeyh Sait isyanı ile, gericilikle ne ilgisi olabilirdi?" Bkz. S. Sertel, a.g.e., s.97
[815] H. Türker, a.g.e., s. 231
[816] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 117

Kanunu aleyhinde yazılar yazdığı gerekçesiyle yargılamaya başlamıştır. Yargılama sonucunda Çelebi bir yıllık hapis cezasına çarptırılır. Sonraki gazeteci Adana'da yayınlanan "Toksöz" gazetesi Yazı İşleri Müdürü Şükrü Oğuz'dur. O da isyana karşı ilan edilen seferberlikte silah altına alınacak gençleri dini duyguları da kullanarak askerlik hizmetinden kaçmaya kışkırtmak suçundan dolayı tutuklanmış, üç sene kalebendlik cezasına çarptırılmıştır. Mahkemeye çıkartılacak bir diğer isim Tanin gazetesinin sahibi Hüseyin Cahit Yalçın'dır. TpCF'nın İstanbul Şubesi'nin aranmasını haber yapan gazete başlıkta "Dün Gece Terakkiperver Fırkası basıldı" ifadesini kullandığı için hem kapatılacak hem de Yazı İşleri Müdürü Baha Bey, Sorunlu Müdür Muammer Bey ve Yazı İşlerinden Kadri Bey tutuklanmışlardır. Bu isimlerin, gazetenin yayın politikasından sahibinin sorumlu olduğunu söylemeleri üzerine Mahkemenin emriyle Hüseyin Cahit Yalçın'da tutuklanarak Ankara'ya getirilmiştir. Bu gelişme önemlidir. Zira ilk defa büyük bir gazetenin sahibi tutuklanmıştır. Mahkeme esnasında yaşanan bir diyalog ise o güne kadar muhalif tavırlar sergileyen isimlerle hesaplaşılacağına dair önemli bir işaret gibidir. Mahkeme'de suç isnat edilen habere dair savunma yapan Hüseyin Cahid'e Mahkeme Başkanı Ali Bey geçmişi hatırlatmış ve Lozan'dan beri hükümete muhalefet ettiğini, hükümet lehinde çalışmadığını söylemiştir.[817] Dava içeriğiyle ilişiği olmayan bu diyalog bir süre sonra İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edilecek gazetecilerde anlamını bulacaktır. Hüseyin Cahit Yalçın yargılama sonucunda ömür boyu sürgün cezasına çarptırılarak Çorum'a gönderilir. Tutuklanan ve yargılamaları başlayan diğer gazeteciler "Resimli Hafta Mecmuası"nın sahibi ve Sorumlu Müdürü Zekeriya Sertel ve suça konu olan "İdama Mahkûm Olan İnsanlar Ölüme Bile Bile Nasıl Giderler" başlıklı makalenin yazarı Cevat Şakir'dir (Halikarnas Balıkçısı). Makale "ordu ileri gelenlerine ve hükümete karşı tahrik ve askeri kaçmaya kışkırtmak" suçu kapsamında değerlendirilmiş, tutuklanan Sertel'e üç yıllık kalebentlik cezası, Şakir'e ise üç yıllık

[817] H. Türker, a.g.e., s. 232-235

sürgün cezası verilmiştir.[818] İdam kararı bekleyen bu iki isim verilen cezalar karşısında şaşırmış ve mutlu olmuşlardır.[819]

Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yaşananlar gazeteciler açısından bir giriş niteliğindedir. Asıl terbiye ve hesaplaşma süreci, Şeyh Sait'in ifadesinde, isyana motivasyonunda basının etkili olduğunu söylemesiyle başlayacaktır. Mahkeme'de Şeyh Sait'e yöneltilen "İsyanda Meclis'teki muhalefetin etkisinin olup olmadığı sorusuna hayır diye cevap veren Şeyh Sait, basının etkisinin ise çok büyük olduğunu, özellikle Sebilürreşad dergisi ve Tevhid-i Efkâr gazetesinin etkisinde kaldığını söyler. İsyanda yer alan emekli Binbaşı Kasım Bey'de benzer ifade vererek, Toksöz, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Sebilürreşad'ın Şeyh Sait ve çevresini hükümete karşı cesaretlendirdiklerini söylemesi[820] üzerine, mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey savcılıktan bilgi istemiş, savcılık ise ifadelerde adı geçen gazetelerin suç teşkil eden sayı ve yazılarının belli olmadığı, bu nedenle hangi sorumlu müdürlerin, yazarların yargılanması gerektiğinin bilinmediği, dolayısıyla gazetelerin koleksiyonlarının incelenmesi sonucunda bir karara varılabileceğini bildirmiştir. Mahkeme bu öneri sonrasında 7 Haziran 1925'te aldığı kararla, "Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi, Sadri Ethem beylerin tutuklanmasına, "Sebilürreşad, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Vatan, İstiklal, Tanin, İleri ve Toksöz"ün 1924 yılından, davanın başladığı veya kapatıldıkları tarihe kadar olan sayılarının incelenmek üzerine getirilmesine karar vermiştir.[821] Savcı Süreyya Bey'in izne ayrılması nedeniyle getirilen gazeteler incelenemezken, mahkeme 11 Ağustos'ta aldığı bir kararla, Vatan gazetesinin geçici olarak kapatılmasına, sahibi Ahmet Emin Yalman'ın ve gazeteciler

[818] E. Aybars, a.g.e. s. 289

[819] Zekeriya Sertel anılarında tutuklandıkları ve neyle suçlandıklarını bilmedikleri halde günlerce nasıl kötü şartlarda hapis yattıklarını ve mebus arkadaşı Nebizade Hamdi Bey'in kendisine idam edileceği haberini getirdiğini anlatır ve şu diyalogları aktarır: "Nebizade, ertesi sabah erkenden geldi. Müdürün odasında buluştuk. Suratı asıktı. Yüzüme bakmaya cesaret edemiyordu. Sanki suçlu kendisiydi. - Kardeşim, dedi, dün akşam İstiklal Mahkemesi üyelerini evime yemeğe çağırdım. Beraber yedik, içtik. Senin durumunu sordum. Sana kötü bir haber getirdim ama, üzülme sakın. Merakım arttı: - Söyle bir an önce, söyle ne söyleyeceksen ... Başını eğdi, gözleri dolu doluydu. Mırıldanır gibi dudaklarından şu kelimeler döküldü: - Seni asacaklar kardeşim. İdam hükmünü öyle de soğukkanlı eda ile veriyordu ki, şaka ediyor sandım. Fakat durumun şakaya gelir yeri yoktu. Zaten bütün alametler bunu göstermiyor muydu? Bkz. Zekeriy Sertel, **Hatırladıklarım,** Remzi Kitabevi, İstanbul: 2001, s. 125-130

[820] E. Aybars, a.g.e. s. 248

[821] E. Aybars, a.g.e. s. 259

Ahmet Şükrü, Suphi Nuri, İsmail Müştak beylerin tutuklanmasına karar vermiştir. Böylelikle İstanbul basının en etkili ve tirajlı gazetelerinden biri daha kapanmış, yetkilileri tutuklanmıştı.[822]

Önce de ifade edildiği gibi İstiklal Mahkemeleri'nin geçmiş icraatlarından ve elinde bulundurdukları yetkilerden dolayı muhalifler üzerindeki etkisi, imajı ürkütücüydü. Hele hele Cumhuriyetin varlığına yönelik bir ayaklanma sonrasında kurulan, yetkilendirilen bir mahkemede yargılanacak olmak daha da ürkütücüydü. Gazeteciler, Meclis onayına ihtiyaç duymadan, verdiği idam cezalarını uygulama yetkisine sahip isyan bölgesi İstiklal Mahkemesine götürülüyorlardı. Savunmanın etkisi ve mahkemenin adaleti noktasında şüphedeydiler. Yılların gazetecileri ve aydın kişilikleri olan bu isimler, daha önce de tecrübe ettikleri gözdağının bu sefer çok daha ciddi bir şekle büründüğünü sezinlemişlerdi. Dolayısıyla daha savunma haklarını kullanmadan Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar çekerek affedilmelerini isteyeceklerdir. Telgrafın ilki Suphi Nuri, İsmail Müştak, Ahmet Emin ve Ahmet Şükrü İmzasıyla Adana'dan çekilmiştir. Telgrafta gazeteciler, Mustafa Kemal Paşa'nın dehasına ve eşsiz liderliğine vurgu yaptıktan sonra, kendilerinin onun politikalarına, hedeflerine, Cumhuriyet ilkelerine itirazlarının olmadığını, bilakis taraftar ve hizmetkarları olduklarını, sadece tatbikatta tercih edilen usullere karşı fikir beyan ettiklerini belirtmektedirler. Tatbikata dair neşriyatlarında hatalı olabileceklerini, ancak buradaki amaçlarının tümüyle daha kuvvetli bir Cumhuriyet inşası olduğunu söylüyorlar, münakaşa hürriyetini savunurken, mahzurlarını göremediklerini, yazdıklarının İsyanda payı olabileceklerini bilseler, kalemlerini tereddütsüz kıracaklarını ifade ettikten sonra, yeni rejimin yerleşebilmesi için memleketin bir sükûn devresine ihtiyaç duyduğunu, kendilerinin de bu nedenle gazeteciliği ve siyaseti bırakarak, faydalı iktisadi işlerle uğraşacaklarını belirtiyorlardı.[823] Mektubun içeriğinden anlaşıldığı üzere, gazeteciler mesajı almışlardı

[822] E. Aybars, a.g.e. s. 259-260, Ahmet Emin Yalman tutuklanmasının sebebini, daha önce tutuklanan gazetecilerin mahkemede yaptıkları bir itirazdan dolayı olduğunu belirtmektedir. Gazetecilerden birkaçı mahkeme heyetine; benzer tenkitleri yaptıkları halde Ahmet Emin Yalman'ın, Ahmet Şükrü'nün ve diğer başka isimlerin serbest ve gazetelerinin başında olduklarını, bu durumu manidar bulduklarını söylemişler, bunun üzerine Mahkeme heyeti ilgili kişiler hakkında da tutuklama kararı çıkartmıştır. Bkz. A. E. Yalman, **Yakın Tarihte…,** c. 2, s. 1003

[823] Telgrafın tam metni için bkz. N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 235

ve affedildikleri takdirde gazetecilik mesleğini bırakacaklarına, siyasi konulara girmeyeceklerine dair söz veriyorlardı. Yine aynı isimler tarafından imzalanarak Diyarbakır'dan yollanan telgrafta da benzer ifadeler kullanılmıştı. Masa başında ülkenin gerçeklerini göremediklerini dile getiriyorlar, vatanın süratli inkişafı için münakaşalara değil, birlik ve beraberliğe ihtiyaç olduğunu, kendilerinin de bu uğurda, her zeminde çalışacaklarını ifade ediyorlardı.[824]

Gazeteciler 21 Ağustos'ta Elazığ'a vardıklarında, isyanla ilgili tutukluların kaldığı yerleri gördükleri zaman çok etkilendiler. Gerçekten şartlar çok kötüydü ve kendilerinin de bu şartlarda hapsedileceklerini düşünmüşlerdi. Fakat bir süre sonra kendilerinin aynı muameleye tabi tutulmayacakları açıklandı. Gerçekten de gazetecilere iyi davranılmış, mahkeme üyeleri ile her akşam içki alemleri düzenleyecek kadar serbest bırakılmışlardır. Ancak her gün kurulan idam sehpaları korkularını canlı tutuyor, Mahkeme üyelerine karşı saygıda kusur etmemeye dikkat ediyorlardı.[825]

11 Ağustos'ta başlayan gazetecilerin yargılamaları, 13 Eylül'e kadar sürmüştür. Yargılamalar çoğunlukla, rejimin kendisine muhalefet eden basının, geçmiş fiillerinin hesabını sorma şeklinde geçmiştir.[826] Gazeteciler zaten bunun farkındadırlar ve Gazi'ye çektikleri telgrafın amacı da bu farkındalıklarını pişmanlıkla ortaya koymaktır. Gazeteciler, mahkemenin sonuna doğru kendilerine verilen öğüte de uyarak Mustafa Kemal Paşa'ya affedilmelerini isteyen yeni bir telgraf çekerler.[827] Mustafa Kemal Paşa ardı ardına gönderilen af telgraflarına kayıtsız kalmamış, İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na bir telgraf çekerek, gönderdikleri mektuplarda Cumhuriyet'e ve rejime sadakatlerini, geçmiş tavırlarına dair pişmanlıklarını belirten ve aflarının isteyen gazetecilerin samimi tavırlarının dikkate alınmasının yerinde olacağını iletmiştir. Telgrafın mahkeme üzerinde ne kadar tesirli olduğu hem savcının iddianamesinde hem de mahkemenin hüküm kararında kendisini gösterecektir. Her iki

[824] İkinci Telgrafın tam metni için bkz. Güz, N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 236
[825] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 176-180
[826] H. Türker, a.g.e., s. 240
[827] Telgrafın tam metni için bkz: N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 237

metinde de telgrafa atıf yapılarak Mustafa Kemal Paşa'nın lehteki tavrı vurgulanmıştır.[828]

Savcı iddianamesinde, savaş sonrası imzalanan Lozan Antlaşması ile huzur ve sükûn ortamının tesis edilip, yaraların sarılmasına ihtiyaç duyulduğu bu zamanlarda, bir takım kimselerin yeni bir ruhla yapılan inkılapların aleyhinde hareket ettiklerinin, eski kurumları yaşatma gayretine girdiklerinin, Cumhuriyetin ve yeni rejimin aleyhine çalıştıklarının bilindiğini, bu girişimlere bazı basın yayın organlarının da alet olduğunu, olumsuz etkide bulunduğunu vurgulamıştır. Bu organların basın hürriyetini kötüye kullandıkları, devleti ve hükümeti itibarsızlaştırmaya, diktatörlük imajı oluşturmaya çalıştıkları, kamuoyunu hükümet aleyhinde etkileyerek perde gerisinde fırsat kollayan Cumhuriyet düşmanlarına uygun ortam hazırladıklarını belirtikten sonra, İsyancı Şeyh Sait'in bu ortamdan yararlanarak ayaklanmaya giriştiğini iddianamede belirtmiştir. Ancak gazetecilerin tüm bunları yaparken bilinçli bir kasıt gütmediklerini, yazıların gelişi güzel yazıldığı ve isyan ile bir irtibat kastı güdülmediği, haliyle durumun Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki kasıt hükmüne uymadığını, gazetecilerin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdikleri pişmanlık belirten af mektuplarının da bu kanaati doğruladığı, bu nedenle Matbuat Kanunu'nun 32. Maddesi gereği suçun varlığına rağmen davanın devamına son verilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. İddianamenin ve savunmanın sona ermesiyle birlikte, 87 gün süren gazeteciler davasında karar aşamasına gelinmiş, mahkeme iddianameye paralel olarak gazetecilerin yapmış oldukları yayınlar ve yazdıkları yazılarla Cumhuriyet rejiminin aleyhinde bir hava oluşturarak, huzur ve sükunu bozucu bir işlev gördüğü, dolayısıyla suç kapsamında değerlendirildiğini belirttikten sonra; kasıt hükmünün oluşmaması ve pişmanlıkların bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesi nedeniyle gazetecilerin tutukluluk hallerinin sona ermesi, serbest bırakılmaları hükmünü vermiştir.[829]

Beraatla sonuçlanan mahkeme sonrasında yeni Cumhuriyet'in basın inşası için uygun ortam oluşturulmuş oluyordu. İsyanın kışkırtıcısı ve Takrir-i Sükûn

[828] E. Aybars, a.g.e. s. 261-262
[829] E. Aybars, a.g.e. s. 261-262

Kanunu'nun çıkartılış sebebi olarak gösterilen gazetecilerden hiçbirisi ceza almamıştı. Ama suçsuz bulunan bu gazetecilerin gazetelerini açmalarına da izin verilmedi. Büyük oranda yapılmak istenen buydu. Gazetecilerin korkutulması, basın sahasının kontrol dışı unsurlardan temizlenmesiydi. Mustafa Kemal Paşa bu niyet ve kararlığı, aynı zamanda nasıl bir basın düzeni istediğini 1 Kasım 1925'te TBMM'nin ikinci dönem toplantısının açılış konuşmasında ortaya koyacaktı:

> "Basın hürriyetinden doğacak mahzurların bizzat basın hürriyeti ile yok edileceğine dair Büyük Meclis'in doğru olarak saygı duyduğu esaslar eğer Cumhuriyet'in ruhu olan erdemlilikten yoksun cür'et sahiplerine, basının koynunda haydutluk fırsatını verirse, şayet doğruluktan ayrılanların fikri sahadaki yanlış tesirleri tarlasında çalışan masum vatandaşların kanlarının akmasına, yuvalarının dağılmasına sebep olursa, buna rağmen kötülüğün en kötüsünü yapan bu tür sapıklar, kanunların özel müsaadelerinden yararlanma imkânı bulurlarsa, Büyük Millet Meclisi'nin terbiye ve kahreden elinin işe karışması ve akıllarını başlarına getirmesi gerekli olur. Muhakkak ki Cumhuriyet döneminin kendi zihniyet ve ahlâk anlayışıyla bezenmiş basınını yine ancak Cumhuriyet'in kendisi yetiştirir. Bir taraftan daha önceki dönemlerde yetişen basın mensupları ve basının düzeltme imkânı olmayanları milletin gözünde belli olurken, diğer yandan Cumhuriyet basınının temiz ve bereketli alanı genişleyip yükselmektedir. Büyük, temiz ve soylu milletin yeni çalışma ve uygarlık hayatını kolaylaştıracak ve cesaretlendirecek, işte bu yeni düşüncedeki basın olacaktır" ve gazetecileri gerçekten de saf dışı edilmişti. Onun yerini iktidara yakın «Cumhuriyet döneminin kendi zihniyet ve ahlâk anlayışıyle bezenmiş.» basın ve gazeteciler almıştı."[830]

Meclis kürsüsünden ve bizzat Cumhuriyet'in en muktedir isminin ağzından söylenen bu sözler, basın açısından gelecek projeksiyonunu ortaya koymuş, gerçekten de bahsi geçen "geçmiş günlerin gazete ve gazetecileri" basın alanından tasfiye olurken, Cumhuriyetin kendi ideolojik zihniyet ve ahlak anlayışıyla barışık gazeteciler, basın alanını işaret edildiği şekilde yeniden biçimlendirmişlerdir.[831] Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak ömür boyu Çorum'a sürgün edilen Tanin gazetesinin sahibi Hüseyin Cahit Yalçın, bu değişime işaret eden bir anısını paylaşır ve 1935 yılının bir bayram sabahı tırmandığı Babıali yokuşunda, kendisini nasıl yabancı hissettiğini anlatır: "Burası önceleri benim yerimdi, evimdi, yurtluğumdu. Her adımda bir tanıdık yüz bulurdum, buranın her günkü adamı, bir alışkanıydım…

[830] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 201
[831] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 201

Şimdi?... Hani o eski tanış yüzler? Bir kalabalık günde buradan geçsem kaç kişi beni tanıyacaktı? Buranın alışkın, bilinen yaşamı beni kendisinden sayacak mıydı?"[832]

Cumhuriyet'in kurucu kadrosu ve ideolojisi açısından Şeyh Sait İsyanı muhalif siyaset ve muhalif basının susturulması açısından oldukça elverişli bir imkân sunmuştur. Bu imkân kullanılarak 1925'te basın 1926'da da Meclis'teki muhalefet tümüyle etkisiz hale getirilmiştir.[833] Gücünü, çoğunlukla Meclis'te var olan muhalif oluşumlardan alarak özgür hareket etmeye çalışan basın, bu dayanağından yoksun kalmasıyla, 1950'lere kadar sürecek bir suskunluk içerisine girmiştir. Artık iktidarın istedikleri yazılırken istemedikleri de görmezden gelinmektedir. Değil iktidarı, belediye hizmetlerini dahi eleştirme özgürlüğünden yoksundur.[834] 1930'larda güdümlü bir muhalefet oluşturularak kontrollü bir demokrasi girişiminde, birkaç gazete iklimi kullanarak özgür hareket etmeye çalışmış olsa da akıbetleri eskilerden farklı olmayacak, hatta yeni ve daha otoriter bir basın kanununun çıkartılmasında gerekçe teşkil edeceklerdir.

Takrir-i Sükûn kanunun sunmuş olduğu bir diğer imkân da devrimler için lazım olan uygun ortamın oluşturulmasıdır. Yeni Türkiye'yi kurumsal ve toplumsal olarak Fransız tipi laiklik çizgisine oturtmaya kararlı olan Mustafa Kemal Paşa'nın[835] ihtiyaç duyduğu devrimleri yapması, zamanın İstanbul'unda ve Anadolu'sunda pek de mümkün değildi. Meclis'te sürekli boy veren muhalefetin ve basında çıkan aykırı seslerin temelinde bu gerçek vardı. Takrir-i Sükûn Kanunu ile Meclis'teki muhalefet ve basın tasfiye edilmişti. Şimdi sırada toplumda ne sonuçlar vereceği bilinmeyen devrimlerin yapılmasına gelmişti. Hükümet uygun iklimden yararlanarak kafasındaki modeli uygulamaya koyacak, Medeni Kanun, Kılık Kıyafet, Harf devrimleri gibi birçok değişikliği hayata geçirecektir.[836] Fakat devrimler, pek hazır olmayan halkta

[832] Hüseyin; Cahit Yalçın, **Edebiyat Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1975, s. 169-170
[833] N. Güz, **Türkiye'de Basın İktidar…,** s. 202,
[834] İ. Bozdağ a.g.e., s. 169
[835] Zafer Toprak, Atatürk Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyetini Kurdu, Neşe Düzel, (Ed.) **Korkusuz Tarih içinde**, (65-76), Alkım Yayınları, İstanbul: 2011, s. 76
[836] M. Toker, **Şeyh Sait…,** s.10

reaksiyonlara neden olacak, muhalif tavırlar bu sefer toplum katmanlarında görülmeye başlanacaktır.

1.4. Toplumsal Köklere Radikal Müdahale: İnkılaplar ve Büyük Ayrışma

Daha önce düşünce akımlarında bahsettiğimiz gibi Osmanlı münevverlerinin devletin kötü gidişatına yönelik aradıkları çözümler bağlamında ortaya çeşitli düşünceler çıkmış, zamanla bu düşünceler iki ana damar olarak Batıcılık ve İslamcılık şeklinde şekillenmişti. II Abdülhamid döneminde İslamcılık akımının bir devlet politikası haline getirilmesi sonucu Cumhuriyet dönemine kadar olan dönemde İslamcı düşünce ve gelenek zayıflamış olsa da yönetici elitler arasındaki etkisini devam ettiriyordu. Bütün çağdaşlaşma ve Batılılaşma iradesine rağmen dini temel alan kültürü dışlama, mutlak bir öteki haline getirme düşüncesi hâkim olmamıştı. Yapılmaya çalışılan, dini geleneğin gözetiminde, meşrulaştırıcı gücünden yararlanılarak Batılı bir dönüşüm geçirmekti. Ancak bu anlayış, Cumhuriyet ile birlikte tasfiye olacak, dinle ilişkili olan her şey devlet ideolojisinin bütününden dışlanacaktır. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı'nın Batı Uygarlığı'na dahil olma istek ve heveslerinin başarısız olmasını, onun almış olduğu yarım önlemlere bağlıyordu. Yani; Batı'nın maddi gelişmişliklerini takip ederken kültürel yönün dışlanması doğru bir yaklaşım değildi. Oysa uygarlık ve kültür bir bütündü. Birbirinden ayırmak güçtü ve lüzumsuzdu.[837] Bu nedenle uygarlığın bir parçası olması gereken yeni Türkiye Cumhuriyeti adımlarını buna göre atması, "biçim"i de içine alan köklü değişimleri gerçekleştirmesi gerekiyordu. Bu ideal ve iradeyi Peyami Safa şu şekilde ifade etmiştir:

> "Garp metodunu, yeni çağ Avrupa'sının tekniğini yıkılmış bir imparatorluğun, zarurî kıldığı endişelerden hiçbiriyle sakatlanmadan, şeriat ve saltanat korkusundan temizlenmiş bir bütünlükle, yekpare ve tastamam bir inkılâb hareketi halinde memlekete sokmak. Artık tanzimatın yarı şer'î, yarı nizamî mahkemesinden eser kalmayacaktı; artık Türk maarifi yarı mekteb, yarı medrese içinde bilgi dağıtmayacaktı; artık Enveriye, şu bu gibi yan şapka, yarı külâh acayip serpuşlar aranmayacaktı; artık yarı alaturka, yarı alafranga musiki olmayacak ve Türk kadını yarı tavuk, yarı insan halinden çıkacaktı.

[837] Macit Gökberk, **Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk,** Cumhuriyet Gazetesi Kitaplığı, İstanbul: 1997, s. 44-45

> Atatürk'ten evvel, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılâb hareketleri, yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletin başına bütün belâları üşüştüren bu yarımlıktı; Türk bünyesini hem şark ve garb, hem din ve milliyet arasında yarımşar ve sakat iki parçaya bölüyordu."[838]

Meclis'teki muhalefet ve dışarda kontrolsüz bulunan basın bu gayeler doğrultusunda tasfiye edilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın ifade ettiği gibi "Bu devrim, sözcüğün birdenbire akla getirdiği ihtilal anlamından ilerde, ondan daha geniş bir değişmeyi dile" getiriyordu. Dolayısıyla değişimin önünde engel olacak tüm unsurların kontrol edilmesi, değilse etkisizleştirilmesi veyahut da yok edilmesi elzemdi. Bu başarılmış, köklü dönüşümün yolu açılmıştı. Zaman kaybedilmeden girişilen; "dünya kültürünün, uygarlığın edinimlerinden Türk halkını yararlandırma"[839] amacındaki devrimler, Batılıları dahi şaşırtacak kadar kapsamlı, cesaretli ve hızlıydı.[840] Şaşırılan taraf tabi ki kültürel alanda gerçekleştirilen değişimlerdi. Türkiye toplumu öncekilerden çok farklı olarak; baştan aşağı bir medeniyet dönüşümüne gidiyordu. Bin yılları bulan bir geleneğin, karakterin, dünyayı algılama biçiminin değiştirilmesiydi hedeflenen. Nitekim bu çerçevede laiklik ilkesini yerleştirmek ve benimsetmek adına, sırasıyla din ile dünyanın ayrılması ve meşihatın ilgası, Medreselerin ve şer'î mahkemelerin kapatılması, Tekkelerle zaviyelerin kapatılması, Okullardan din derslerinin kaldırılması, Dinî hukukun ilgası ve Avrupa hukukunun kabulü gibi kanunlar çıkartılarak uygulamaya konulmuştur.[841]

Dini kültürün etkin olduğu kurumsal yapıların tasfiyesi yeter şart değildi. Medeniyetin bütünlüğü esasından hareketle çağdaşlık, uygarlık sadece düşüncede, bilgide, kafa yapısında değildi. Aynı zamanda dış görünüşle de ilintiliydi. "Öz ve biçimimin tutarlı ve uyumlu" olması gerekiyordu.[842] Dolayıyla bu alanda da kesin ve kati devrimlere ihtiyaç vardı. Şapka Devrimi biçimin tutarlılığı açısından atılan bir adım olarak gerçekleşti. Ancak sorun şuydu ki Türk halkında "şapka" bir ecnebi adeti, ecnebi tanımlayıcısı olarak kabul görüyordu. Zira Osmanlı döneminde şapka

---

[838] P. Safa, a.g.e., s. 84-85
[839] Johannes Glosneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III**, Cumhuriyet Gazetesi Kitaplığı, İstanbul; 1998, s. 17
[840] François Georgion, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, Çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1996, s. 1
[841] P. Safa, a.g.e., s. 92-93
[842] Suna Killi, **Türk Devrim Tarihi III**, Cumhuriyet Gazetesi Kitaplığı, İstanbul: 2000, s.55

gayrimüslim tebaa için mecburi tutulan bir başlık türüydü. Her ne kadar son yüzyılda Osmanlı Batıcı entelektüellerinde şapka giyme eylemleri olsa da[843] bunun toplumsal karşılığı yoktu.[844] Halktaki bu kanaati kırmak ve yeni çağdaş kıyafet sitilini tanıtmak için Mustafa Kemal Paşa bizzat şapkalı giyim kuşamı tatbik etmiş, Kastamonu-İnebolu gezisinde halkla temasında konuya ilişkin açıklamalar yapmıştı. 24 Ağustos 1925'te gerçekleşen bu gezide, Mustafa Kemal Paşa elinde taşıdığı şapka ile halkın karşısına çıkmış, kılık kıyafet konusunda yeni Türkiye'nin tercihinin ne olacağına dair konuşmalar yapmıştı. Cumhuriyet'i kuran Türk Milleti'nin tarihten beri uygar bir millet olduğunu ifade eden Paşa, "Türkiye'nin gerçekten uygar halkı, baştan aşağıya dış görünüşü ile de uygar ve ileri insanlar olduğunu göstermek zorundadır." diyerek devrimin haberini veriyordu. Sorular yönelterek halkın fikirlerini almaya, hem de fikrine yönelik etkilemeye çalışan Paşa, zamanın giyim tarzının milli olmadığını anlatıyor, "Turan kılığını da araştırıp canlandırmanın gereği"nin olmadığını, uluslararası uygar kıyafetlerin millet için de uygun olduğunu belirterek şöyle diyordu: "Onu, giyineceğiz. Ayakta iskarpin ya da fotin, bacakta pantalon, vücutta yelek, gömlek, kıravat, yakalık, ceket ve bunların tabii tamamlayıcısı olarak başta güneşten koruyucu kenarlı başlık (siperi şemsli serpuş). Açık söylemek isterim, bu başlığın adına 'şapka' denir." [845] Şapkanın caiz olduğunu da karşılaştırmalı örneklerle açıklayan Paşa'yı halk da onaylamış, herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Fakat durum halkın alanda verdiği tepki gibi sakince ve kolayca karşılanmayacak. Ülke genelinde ciddi itiraz ve itaatsizlikler gerçekleşecektir. Paşa'nın bu gelişmeleri öngördüğü konuşmalarındaki kimi vurgularından anlaşılmaktadır. "Korkmaynız, bu gidiş zorunludur ve bu zorunluk bizi yüksek ve önemli bir sonuca ulaştırıyor. İsterseniz bildireyim ki; bu kadar yüksek ve önemli bir sonuca ulaşabilmek için, gerekirse bâzı kurbanlar da verelim. Bunun önemi yoktur. Önemli olarak şunu hatırlatırım ki, bu

[843] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu**, Bilgi Yayınevi, İstanbul: 1995, ss.184

[844] Yahya Kemal bir hatırasında, Müslüman halkın şapkaya karşı ne kadar olumsuz baktığına değinir ve şöyle söyler: "… Bir Müslüman gencinin şapka giymesinin en müthiş bir manzara olduğu o senelerde, vapurdaki dönme gençleri ve diğer Türkleri hayrette bırakmak için, Etienne Flage'nin bir şapkasını başıma geçirdim. Öyle birçok gezindim. Fakat bu şapka giymek hâdisesinden sonra vapurun Müslüman yolcuları artık bana yanmış ve mahvolmuş bir yolcuya bakar gibi bakıyorlardı." Bkz. Yahya Kemal Beyatlı, **Çocukluğum Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 2008, s. 81 –

[845] M. Goloğlu, **Devrimler…,** s.141

durumun korunmasında körü körüne bir inanış ve direniş, hepimizi her an kurbanlık koyun olmak gidişinden kurtaramaz."[846] Gerçekten de bu öngörü gerçek olacak "Şapka Devrimi" halktan kurbanlar alacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu ziyaretinde kılık kıyafet konusunda düşüncelerini açıklaması ve öğütler vermesi sonrası büyük şehirlerde memur ve okur-yazar kesiminde şapka kullanımı yaygınlaşmıştı. 25 Kasım 1925'te milletvekilleri ve memurları kapsayan, halka da şapka dışında bir başlığı giymeyi yasaklayan 671 sayılı kanun yasalaştıktan sonra, Anadolu'nun birçok yerinde inkılaba karşı tepkiler görülmeye başlandı. Ardından gelen "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Şeddine ve Türbedarlıklarla Bir Takım Ünvanların Men' ve İlgasına Dair" 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı Kanun, tepkilerin daha da ciddileşmesine, din elden gidiyor kaygısı ve propagandasına neden olmuştu. Erzurum, Rize, Samsun, Giresun, Maraş, Sivas, Kırşehir, Kayseri, Tokat, Amasya, Trabzon, Gümüşhane gibi Anadolu'nun dört bir yanında ortaya çıkan tepkilere karşı teşekkül edilen seyyar İstiklal Mahkemesi hızlı bir şekilde bu şehirleri dolaşarak yargılamalarda bulunmuş, hapis cezaları bir tarafa, birçok idam cezası vermiş ve uygulamıştır.[847] Bu durum yeni Cumhuriyet ve geleceği açısından bir dönüm noktası olarak görülebilir. Zira bu gelişmeyle kurucu kadro ve

[846] M. Goloğlu, **Devrimler…,** s.141-142

[847] M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde…,** s. 149-155, Şapka devrimi konusunda iktidar öylesine ciddi ve sert önlemler almıştır ki Tunçay bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir. "…doğan tepkilerin şiddetle bastırılması üzerine ise; hiç kimsede şapka giymenin pahalı olabileceğini söyleyecek hâl kalmamıştır; çünkü görülmüştür ki, artık sorun fes ya da şapkayı değil, onlardan birinin giyileceği kafayı yerinde tutabilmektir." Şapka Devrimi'ni kanun zoruyla benimsetmeye çalışan hükümet görüntüde başarılı olmakla birlikte halkın içselleştirmesi noktasında oldukça zorluk çektiği anlaşılmaktadır. Serbest Fırka'nın kuruluşu sonrasında Fethi Bey'in İzmir'de yaptığı bir mitingde yaşananlar, bu anlamda ilginç bir anı oluşturmaktadır. Mikrofonsuz ortamda bağırarak konuşan Fethi Bey'in sesinin daha ötelere ulaşabilmesi İçin Nuri (Conker) Bey'de bağırarak tekrar etmektedir. Bu tekrar nedeniyle konuşma kelime kelime ilerlemektedir. Konuşmanın bir yerinde "Fethi Bey: Bazı kimseler... Nuri Conker: (Daha yüksek sesle tekrar ederek) Bazı kimseler!.. Fethi Bey: Bizim... Conker: Bizim!.. Fethi Bey: Şapkayı atıp! Fethi Bey: Tekrar fesi getireceğimizi... Conker: Tekrar fesi getireceğimizi!" işte cümlenin tam burasında (şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi) elli bini aşan kalabalıkta bir uğultu oluşmuş, cümlenin devamını beklemeden dinleyicilerin neredeyse kırk beş bini "Yaşa Fethi Bey" diye bağırmaya, başlarındaki kasket ve şapkaları yere atarak üzerinde tepinmeye başlamışlardır. Buz kesen ortamda Fethi ve Nuri Beyler halkı uyarmaya çalışmış, birkaç dakika süren kargaşadan sonra cümlenin aslı "Bazı kimseler bizim şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi zannediyorlar, yanılıyorlar. Gazi'nin inkılapları devam edecektir." Şeklinde düzeltilince, halk hayal kırıklığı içinde tozlu şapkalarını tekrar başlarına geçirmişlerdir. Bkz. Berat Petek Özipek, Serbest Fırka'nın Mürtecileri, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (245-259), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 249

ideolojinin karşısında bu sefer halkın içinden bir muhalefet durumu şekillenmektedir. Özellikle Şapka Kanunu'ndan bir yıl evvel basılan "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı risalesinden dolayı yargılanarak idam edilen İskilipli Atıf Hoca, Şapka Devrimi'nin sembolü haline gelmiş, dört bir yanda gerçekleştirilen idamlar, toplumsal hafızaya kazınarak günümüze kadar süren ayrışmanın besleyici damarları olagelmiştir.[848]

Şapka devrimin ardında başka köklü devrimler de gelecektir. Devlet gücünü kullanarak toplumsal dönüşümü tepeden inme bir devrim[849] şeklinde tasarımlayan iktidar, Arapça harflerin yerine Latin alfabesini, Hicri Takvim'in yerine Miladi Takvim'i Cuma olan hafta tatilinin yerine Pazar tatilini getirmiş, kimi unvan ve lakapların kullanımını yasaklamıştır. Ezanın Türkçeleştirilmesinin de içinde olduğu daha birçok alanda yapılan devrimlerin esası, Kurtoğlu'na göre doğrudan veya dolaylı olarak dinle ilişkilidir. Yapılan inkılaplara bakıldığında bu gerçek açıklamaya ihtiyaç bırakmayacak derecede açıktır.[850] Bunun anlamı, Osmanlı'nın son zamanlarında Ziya Gökalp'in formüle ettiği "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" üçlemesinden dinin çıkartılarak, pozitivist bir yaklaşımla laiklik prensibinin ikame edilmesi,[851] Müslüman Türk toplumunun "semiyolojik ve sembolik dünyasını"n radikal bir biçimde değiştirilmesidir.[852]

Yeni kimlik tanımı ordu, basın, yüksek bürokrasi, akademi, siyasetçi, aydın ve büyük sermaye grupları tarafından benimsenmiş olsa da geleneksel İslami değerlere bağlı kalan halkın çoğunluğu açısından zoraki bir kabullenme söz konusuydu.[853] Çünkü benimsetilmeye çalışılan değerler kanıksadıkları İslami değer ve kodlarla

---

[848] Bugün dahi, İskilipli Atıf Hoca siyasetin konusu olmaya devam etmektedir. CHP başta olmak üzere sol siyasi kitlelerde İskilipli Atıf Hoca hain olarak görülürken, Milliyetçileri de içine alan sağ siyasal kitle içerisinde tarihsel bir aydın, kahraman olarak kabul görmektedir. AK Parti'li Çorum belediyesi Atıf Hoca'ya anıt mezar yaparken, CHP'li Yeni Mahalle Belediyesi İdamına karar veren İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya'nın ismini bir parka vermektedir. Çok güncel olan bu olaylar siyasetin tepesinde tartışılmaktadır. Bkz. (Çevrimiçi) https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/05/18/erdogan.chpyi.atif.hocayla.vurdu/617205.0/index.html (Erişim Tarihi: 21. 08. 2020

[849] Levent Köker, **Modernleşme. Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2007, s. 15

[850] İsmail Kara, Diyanet İşleri Başkanlığı: Devletle Müslümanlar Arasında Bir Kurum, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (178-200), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.179-180

[851] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 113-115

[852] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 208

[853] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 113-115

tümüyle zıttı. Bir alt üst oluş haliydi. Dünyayı anlamlandırdıkları zihin haritaları silinmiş, yerine yabancı oldukları bir başkası çizilmişti. Sonuç olarak devrimler toplumsal hafızada kapanması zor yaralara sebep olmuştu.[854] Büyük ayrışma olarak nitelediğimiz ve dinin dışlanması politikalarının sebep olduğu; devlet-toplum ilişkisinde ortaya çıkan çelişik durumları Ocak'ın tespitlerinden de hareketle özetleyecek olursak; Birincisi katı laik, milliyetçi devlet ve Batıcı aydın elit ile çoğunluğu oluşturan Müslüman halk arasında, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren görülmeye başlayan antipatik durum, Cumhuriyet ile birlikte daha da keskinleşmiş, bilenmiş, nefret boyutunun baskın olduğu karşılıklı bir öteki haline gelmiştir. Gündelik yaşamda toplumla devlet arasında oluşan mesafeyi fark etmek zor olmamakla birlikte, en bariz göstergeyi halkın siyasal tercihlerinde görebiliriz. Zira dine mesafeli ve dışlayıcı olan sol siyaset halktan ilgi görmez, iktidar olamazken dine saygılı ve yumuşak yaklaşan sağ siyasete güçlü destek sağlamakta, iktidara taşımaktadır. [855] Bu kural günümüze kadar değişmemiştir.

İkincisi; Cumhuriyet sonrası İslam siyasallaşma evresine girmiştir. Kurucu ideolojinin dini dışlarken İslam'ı zararlı öteki olarak kodlaması, Müslüman kitlenin kendisini siyasal anlamda temsilini engellemesi, bir reaksiyona sebep olmuş, tepkisel siyasal arayışlara itmiştir.[856] Üçüncüsü; bin yılları bulan bir zaman diliminde geleneksel ve kültürel temelde siyasal, toplumsal, ahlaki, hukuki tüm değerlerini İslam'a dayandıran topluma birden bire alternatif bir din, model gibi dayatılan laisizm, devlet kuvvetiyle başarılı olmuş gibi görünse de İslam'ın sadık temsilcilerinin yer altına inmesine sebep olmuş, onları örtük bir mücadeleye itmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medrese ve tekkelerin kapatılması, İslam dininin disipliner bir eğitimden mahrum kalmasını doğurmuştu. Resmi okullardan da dışlanması ile bu alanda istihdam olan ulema sınıfı açıkta kalmıştı. İbadet motivasyonu ve toplumsal bir sorumluluk bilinciyle hareket eden bir kısım ulema dinin öğretilmesine dönük gizli faaliyetlere girişecektir. Can havliyle, plansız, programsız

[854] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 208
[855] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 120
[856] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 121

girişilen bu faaliyetler fikir ve muhteva olarak da yetersizdi. Bilimsellikten uzak, fıkıh ve tasavvuf ağırlıklı, orta çağın bilinç seviyesinde, modern çağın sorunlarına ilgisiz, dramatik bir şekilde tepkisel bir öğretim girişimiydi.[857] Bu durum sadece kurucu ideoloji için değil iktidar alternatifi olacak olan İslamcı siyaset için de ciddi sorunlara neden olacak, iktidar sürecinde yerel ve küresel anlamda sosyolojik, ekonomik, siyasi gerçeklerle yüzleşen kitle, ideolojik olarak çelişkilere düşecektir.

Dördüncüsü; devletin radikal laiklik konusundaki ısrarcı tutumu, radikal İslamcılığın güçlenmesine neden olmuştur. Şöyle ki; 1960'lı ve 70'li yıllarda Mısır, Pakistan ve İran gibi ülkelerde popüler hale gelen radikal görüşlü, İslam şeriatını yeni baştan yorumlayan öğretiler Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamıştır.[858] Oysa Türkiye'deki İslamcı düşünce, Osmanlı İslam'ını temel alan, devletle barışık, toplumsal düzende laikliğe yakın bir hukuk sistemine eğilimliydi. Tanzimat'tan beri süren modernleşme tecrübeleri doğrultusunda demokratik sistemle de barışık bir anlayış geliştirmeyi başarmıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren baskıcı tutumuna karşı da bu demokratik kültür üzerinden tepki vermeyi tercih etmişti. Ancak radikal laik tutum, bu yerli İslami muhalefeti zayıflatmış, tepkisellik sonucu ilginin, uluslararası radikal siyasal İslam'a kaymasına neden olmuştur.

Beşincisi ise; vaktiyle imparatorluk sistematiği içerisinde sanattan, siyasete, ekonomiden adalete kendi kurumsal yapılarını, değerlerini üreterek şehirli bir üst kültür inşa eden İslam; laik ideolojik baskıyla bu besleyici köklerinden yoksun kalmış, dolayısıyla gelişigüzel bir güzergahta hurafelerin egemen olduğu, estetik açıdan yoksullaşmış bir nevi köylüleşmiştir. Tüm ilerici iddialarına rağmen Cumhuriyet Türkiye'sinin şehirleşme, sanayileşme, teknoloji, ekonomi, eğitim gibi alanlarda yeterli performans gösterememesi, Anadolu köy, kasaba ve şehirlerinin yanı sıra büyük kentlerin kenar mahallerinde kümelenmiş geniş yığınların da bu köylüleşmiş İslam'ın etkisine girmesine neden olmuştur. Diğer taraftan laik, Batıcı elitlerin toplumsal problemlere ilişkin çözüm üretmedeki eksikliklerine tepki vermede, bu

[857] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 123
[858] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 124-125

popüler İslam kültürü, muhalif bir kimlik olarak benimsenmiştir.[859] Burada sorulması, tartışılması gereken soru, kapitalist ve emperyalist Batı'ya karşı daha organize, daha entelektüel imkanlara sahip olmasına rağmen sol sosyalist ideolojilerin neden kitlelerde ilgi görmediğidir. Bu sorunun cevabıyla, sol ideolojilerin dini anlamlandırma biçimlerinin yakın ilişkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. II. Mahmut ile güç kazanan modernleşme serüvenin tüm çelişkilere rağmen neden toplumsal reaksiyonla karşılaşmadığı ve zamanla benimsendiği konusu da tersinden benzer bir cevap üretmektedir.

Zamanının bazı kesimleri tarafından modernleşme girişimleri nedeniyle "gavur padişah" olarak adlandırılan II. Mahmut'un girişimleri de dönemi itibariyle büyük inkılaplar olarak nitelendirilebilir. Cumhuriyet'tekine benzer bir şekilde yenileşmeye karşı güçlü itirazların yine dini muhtevada olduğu görülmektedir. Ancak ıslahatları tehdit edici özellikler taşıyan bu muhalefete karşı geliştirilen çözüm daha önce de sık sık başvurulduğu gibi dinin meşrulaştırıcılığını kullanmak olmuştur.[860] İktidar elitleri arasında dini muhtevada gerçekleşen çatışmalarda geniş halk tabanın tepkisizliği bu sayede sağlanmış, dini dayanaklarının oluşturulması kitlenin yenilikleri benimsemelerini kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan devletin ve toplumun en temel birleştirici unsuru olan dinin mantıksal yorumlarla esnekleştirilmesi, modernlik ve gelenek arasında meydana gelen boşlukların doldurulmasını da sağlamıştır. Böylelikle devlet ve toplum bünyesinde oluşabilecek derin yarılmaların önüne geçilmiştir.[861] Cumhuriyet idaresinin Osmanlı'nın yenileşme hareketlerinde izlediği bu güvenli yolu terk ederek marjinal bir model üzerinden yürümesinin yanlış sonuçlar doğuracağına dair içeriden itirazlar da yok değildir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa'nın iktisat müşaviri olarak görev yapan Ahmet Hamdi Başar, tercih edilen yolun arızalarına dikkat çekerek toplumun devlet ile arasının açılacağını, dini cemiyetin dışına çıkartmaktansa inkılapların emrine verilmesi gerektiğini belirtmektedir:

> "Layıklığın bizde anlaşılmağa başlanan şekilde tatbiki dinsizlikten başka bir şey değildir: ... Bu vaziyette bütün yaptıklarımıza din muhalefet edecek; şapka giyeceğiz, din gavur oldunuz diyecek. Yeni harfler, yeni kanunlar, hulasa yenilik namına her ne yaparsak hepsi dinin dışında olacak. Bunları yapan adam kâfir sayılacak. Eğer halk dine inanırsa hükümete ve devlete inanmayacak. Halk ya hükümetsiz veya dinsiz kalacak. … Layıklık İnkılâbını şimdi anladığımız şekilde kabul edince ve İslâmlığı fedaya

[859] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 124-125
[860] Y. Aktay, **Sunuş…,** s.20
[861] İ. Kara, **Diyanet İşleri…,** s. 178-179

> kalkınca ortaya o mahiyette koyacak hiçbir şey bulamayacağız ve koyamayacağız, … Bizde dinî cemiyetin dışına atmak değil, bilakis inkılabın emrine vererek yaşatmak lazımdır. Camileri yıkıp, terk edip onların yerine Halkevleri yapmak suretiyle maksadımızda asla muvaffak olamayacağız."[862]

Anlaşılacağı üzere Osmanlı'dan beri zorunlu bir serüven olan Batılılaşma/modernleşme hikayesi, Cumhuriyet ile "makuliyet dozunu" iyi ayarlayamamış,[863] toplumun kendine özgü değişim ritminde düzensizliğe, görünüşte olmasa da içerikte derin bir ayrışmaya sebebiyet vermiştir.[864] Bir tarafta boyun eğmiş, görünüşte tam da kurucu ideolojinin istediği gibi Batılı görünen, ancak düşünce olarak farklı, geçmişiyle ilişkisini, iddialarını sürdüren, kimlik inşasını geleneksel değerleri üzerinden gerçekleştiren; bir nevi bildiğini okuyan geniş toplum tabanı vardır. Diğer tarafta ise tarihi sıfırlayarak yeni bir bilinç, toplum inşası amacındaki kurucu ideolojinin yetiştirdiği, Batılı değerleri benimsemiş, geleneğe karşı ciddi antipati besleyen, özgül ağırlığı yüksek kesim. Bu iki kesim arasında yaşanan gerilim, ekonomik örgütlenmelerden sivil toplum kuruluşlarına, eğitimden sanata, siyasetten devlet içi kurumlara kadar hemen hemen her alanda kendisini göstermektedir. Adeta bir toprak üzerinde; geçmiş ve gelecek tasavvurları tümüyle birbirine zıt iki farklı toplum yaşamaktadır. İlerici-gerici, çağdaş-yobaz, Batılı-Doğulu, laik-dinci, Atatürkçü-şeriatçı gibi dikotomik bir terminoloji üzerinden kendisini açık eden bu ayrışma[865] Mardin'in ifadesiyle "biri laik diğeri İslamcı" iki farklı ulus olasılığını yaratmıştır.[866] Yine Mardin'e göre bunun sebebi laik ideolojiyi kurgulayanların dini dışlarlarken yerine güçlü bir inanç, felsefi temel koyamamış olmalarıdır.[867] Nihayetinde bu iki kesim öteki kavramı üzerinden kendilerini ifade etme, varlıklarını sürdürme olanağı bulmaktadır. Ayrıca ideolojik perspektiflerini devlet mekanizması üzerinde hâkim kılmak gibi bir motivasyonla hareket etmektedirler. Günümüzün kuşakları bile bu durumun yarattığı gerilimin etkisi altındadır. Kısacası, devlet ve

[862] İ. Kara, **Diyanet İşleri…, s**.197
[863] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 210
[864] Ahmet İnsel, **Türk Toplumunun Bunalımı**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2019, s.13
[865] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 143-144
[866] Ş. Mardin, **Türkiye'de Din…,** s. 236
[867] Ş. Mardin, **Türkiye'de Din…,** s. 242-243

toplum olmanın gerek şartı olan her alan ve unsurda, bu iki kesimi zıtlık halinde görmek mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI AYRIŞMA VE İSLAMİ ÇEVRENİN SİYASET, BASIN GİRİŞİMLERİ

2.1. Tek Parti dönemi Din Olgusu ve Reaksiyon:

Yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti batılılaşmayı kesin ve keskin bir tercih olarak belirlemiş, Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" üçlemesinden ikincisini dışlayarak, pozitivist bir yaklaşımı benimsemişti. Fransız usulü bir laikliği esas alan bu yaklaşım, doğal olarak Osmanlı'nın ve toplumun köklerinde yer alan İslam kültür ve medeniyet birikiminin, yapılarının tasfiyesini gerekli kılmaktaydı. Dönemi itibariyle Kemalizm olarak adlandırılan, laikliği İslami kimliğin yerine ikame etmeyi amaçlayan bu siyaset, gücü nispetinde sonuçlar almakla birlikte, geleneksel İslami kimliğine sadık halk tarafından kabulü zoraki gerçekleşiyordu. Geniş kitlelerde rızayı sağlamakta zorlanan siyaset, her şeye rağmen metodunu değiştirmemiş, baskıyı bir benimsetme aracı olarak kullanmaya devam etmiştir.[868]

İdeolojik kurgusunda zaten var olan "toplumu imal etme, denetleme" işleviyle hareket eden pozitivist yaklaşım, birtakım dirençlerin belirmesi üzerinden daha da sert bir niteliğe bürünecek, pozitivist-otoriter iktidar bağlamında kamusallığı tümüyle dışlayacaktır. Yani; toplum tarafından belirlenmeyen, daha doğru bir ifadeyle talep edilmeyen bir toplum biçim ve dönüşüm modelinin başarısı için kamusuz bir cumhuriyet modeli inşa edilecektir. Cumhuriyet ile özdeşleştirilen yeni toplum modelinin inşasında temel sorunlardan biri ise eski toplum düzeninin meşruiyet kaynaklarıydı. Bu kaynakların tasfiyesi için hâkim kılınan bakış açısı ise mutlak indirgemeci bir tutumdu. Eski düzen çürümüşlüğün sembolüydü, imha edilmesi,

[868] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 113-115

tümüyle tarihe hapsedilmesi gereken bir yapıydı. Yeni olanla hiçbir şekilde ilişkisi kurulmamalıydı.[869]

Resmî ideolojinin kurgusal yeni devlet, toplum ideali, ideolojik modelde uygun durmakla birlikte pratikte birtakım sorunlarla karşılaşacağı bir kesinlik içeriyordu. Zira bu sorunlar daha Osmanlı döneminde tecrübe edilmiş, gerekli kurumsal ve kültürel altyapılar oluş-turulmadan girişilen modernleşme çalışmaları, toplumsal yapıda iğreti bir kültürel ikiliği ortaya çıkartmıştı.[870] Cumhuriyet'in ilanı sonrasında ise toplumsal yapıda ve ekonomik üretim biçimlerinde bir değişim söz konusu değildi. Yani, önerilen yeni toplum biçiminin kabulünü sağlayacak tabanda bir değişim, dönüşüm, hareketlilik yoktu. Tam aksine modernleşme serüveninin sonucunda Osmanlı'nın dağılmış olduğu kabul görüyordu. Kurtuluş savaşı boyunca benimsenen İslamcı söylem ve politikalar da bu kanaati pekiştirir nitelikteydi. Dolayısıyla halk egemenliğini esas alan devrimden, halkın belli olmayan bir süreye kadar sürecin dışında tutulması elzem görüldü. Bu tercihin gereklerinden olarak hem söylem hem de eylem planda bir ötekinin varlığına ihtiyaç duyulacaktır. Amiens piskoposunun 1895'te Fransa için söylediği "İki Fransa var, bizimkisi 'iyi' diğerlerininki ise 'kötü' olandır" ifadesinde olduğu gibi iki Türkiye ortaya çıkacak,[871] resmî ideolojinin Türkiye'si iyi iken geleneksel hayat düzenine sadık halkın Türkiye'si ise kötünün temsili olarak tanımlanacaktı. Halkın buna tepkisi ise yukarıda ifade edildiği gibi zorunlu bir kabul ile açık olmayan, pasif ama etkili bir direnç şeklinde olacaktır. Tasarruflar karşısında susarken bildiğini okumak şeklinde.[872]

---

[869] Nilgün Toker ve Serdar Tekin, Batıcı Siyasî Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetim 'Kamusuz Demokrasi'ye, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil**, (**Ed.) **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık** İçinde, (82-106), İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.87

[870] Ahmet Yücekök, **100 Soruda Devrim Tarihi**, Gerçek Yayınları, 1968, s.19

[871] M. Şükrü Hanioğlu, "İki Türkiye" nasıl ayrıştı ve kutuplaştı?" **Sabah Gazetesi**, 30 Temmuz 2017, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2017/07/30/iki-turkiye-nasil-ayristi-ve-kutuplasti (Erişim Tarihi: 21. 09.2020)

[872] A. İnsel, **Türk Toplumunun…,** s.13 – Toplumun neden ve neye direnç gösterdiğini anlamak açısından şu karşılaştırma ilginç olacaktır. Cumhuriyet ideolojisi de tıpkı Osmanlı devlet geleneğinde olduğu gibi itaatkâr, kayıtsız şartsız sadakati esas alan bir toplum düzeni hedefliyordu. Yani kutsal baba/sultan imgesinin yerini ulus devlet almış, kutsallaştırılan devlet imgesini koruyacak bir siyasal üst yapı inşa edilmişti. Öyleyse itaat kültürüne yatkın halk neden Osmanlı'da sultan/devlet otoritesine rıza gösterirken Cumhuriyet otoritesine karşı isteksizdir? Örneğin II. Abdülhamit'in baskıcı yönetim anlayışına karşı olumlayıcı ve itaatkâr bir tavır takınan halk, Cumhuriyet döneminde neden reaksiyoner

Halkın büyük kesiminde görülen, kimi devrimlere dönük tepkisellik ve bildiğini okuma tavrı, kurucu iradenin halka yönelik kanaatlerinde de indirgemeci bir anlayışın egemenliğini iyice pekiştirecektir: Halk önceki egemenler tarafından cahil bırakılmıştır ve eğitilmesi, terbiye edilmesi elzemdir. Ancak halk da cehaletinde direnmekte, mevcut değerlerin muhafazasında ısrar etmektedir. Bu nedenle direncin kırılması için geleneksel dayanak noktalarının imhası, yeni nesillerin eğitim ve bilim yoluyla yetiştirilmesi ilke olarak benimsenmiştir.[873] Sadece bu da değildir. İmha edilen geçmiş düzenin duygu, düşünüş biçimlerinin ve kurumlarının yerine yenilerinin ihdası da düşünülmüştür. Geçmiş düzende halk ve devlet arasında bir bağ işlevi gören[874] tekke ve zaviyelerin yerine Türk Ocakları, Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi yapılar oluşturulmuş, daha ötesi, Atatürk'ü ilahlık derecesine çıkartacak kadar fantezi bir dini söylemin içerisine girilmiştir.[875]

Kurucu ideolojinin baskılayıcı tutumu, halkın ise bu reaksiyoner tavrı, ileriki gelişmelerin seyrini de belirleyecektir. İslamcı siyasetin tasfiyesi sonrası toplumdaki İslami kimliğin tasfiyesinde karşılaşılan bu direnç, ötekinin kendisini inşa sürecinde kilit rol oynayacaktır.

2.1.1. Cumhuriyetin Ötekisi: Muhafazakâr İslamcılık

Osmanlı'nın en karmaşık dönemi olarak nitelenebilecek ve modernleşmenin zirvesi sayılabilecek II, Meşrutiyet döneminde dahi din siyasetin merkezindeydi. Belirleyiciliğini devam ettiriyordu. Kurtuluşa dair tüm tedbirlerin görünür iki amacından birisi devleti ayakta tutmak ise ikincisi Müslümanlığın muhafazası ve devamlılığıydı. Cumhuriyet dönemiyle birlikte İslam'ın bu belirleyiciliği ortadan

bir tavır içine giriyordu? Bunun cevabının toplumun dini ve kültürel karakterinde gizli olduğu tartışmasızdır. Osmanlı'da modernleşme hareketleri her şeye rağmen devleti kurtarmanın bir nevi Müslümanlığı muhafaza etmenin zorunlu bir gereğiydi; öyle görülüyordu. Bu sebeple toplum tabanı ve iktidar arasındaki ayrışmalar sınırlı kalabiliyordu. Oysa Cumhuriyet Batılılaşmasının böyle bir hedefi ve kaygısı yoktu. Aksine din dışlanması gereken bir olgu olarak kabullenilmişti.

[873] Ayhan Akman, "Etnik Sivil Kuramsal İkileminin Ötesinde Modern Milliyetçilik: Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (81-90), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.89

[874] Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2018, s. 93

[875] Zafer Yörük, "Politik Psişe Olarak Türk Kimliği", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (309-324), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s.316-317

kalkacaktır. Müslümanlık hassasiyeti de önceki dönemin aksine yüceliğini, itibarını kaybedecek, düşünce dünyası, yaşam biçimi, giyim kuşamıyla birlikte horlanan, aşağılanan bir kimliğe dönüşecektir.[876] Yaşanılan dönüşüm sıradan bir gelişme değildir. Georgion'un ifadesiyle "20. yüzyıldaki en büyük tarihsel gelişmelerinden birisidir." [877] Zira yüzyıllara dayanan bir geçmişle; diğer hiçbir İslam devletinde görülmemiş bir biçimde İslam'la özdeşleşmiş, onu bir ideoloji haline getirmiş Osmanlı Devleti'nin[878] birkaç yıl içerisinde ulus devlete dönüşmesi, laikliği benimsemesi öngörülebilir bir durum değildir. Hele hele bir bütünlüğü ifade eden din ve devlet kavramlarının ayrıştırılarak, farklılıklarının vurgulanması hiç düşünülebilecek bir durum değildir.[879]

Gerçekten; öngörülmesi tarihsel perspektiften mümkün olmayan, Batılı ideallere tutkulu bir şekilde bağlanmış laik Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, kurucu iradenin cesur ve tavizsiz tutumu sayesinde gerçekleşmiş, varlığını kabul ettirmiş, daha ötesi radikal bir tavırla, geçmişin egemen ideolojisi olan İslam'ı devlet için tehdit içeren "ötekisi" olarak konumlandırmıştır.[880] Tercih edilen ideoloji bağlamında düşünüldüğünde iki nedenden dolayı bunda yadırgatıcı bir durum görülmemektedir. İlki, Cumhuriyet ideolojisi eskiyi ret üzerine inşa edilmiştir ki bu özelde Osmanlı'dır. Osmanlı ethosuna bakıldığında temel biçimlendiricinin, sınırsız kapsayıcılığıyla İslam dininin olduğu görülmektedir.[881] İkincisi ise dinin güçlü bir şekilde denetim işlevinin olmasıdır. Kimi etki gruplarının dinin meşruiyetini kullanarak bir denetim baskısı oluşturabileceği, kurucu aydınlar tarafından hesaba katılmıştır.[882] İşte bu nedenlerden dolayıdır ki laik devlet sistemine karşı güç toplayacak, karşı devrim tehdidi oluşturacak yegâne unsur olarak din belirlenmiş, ideolojik bir etkinlik oluşturabileceği sahalar; sivil alan da dahil olmak üzere tümüyle denetim altına alınmıştır.[883]

---

[876] Özdenören, Rasim; "Necip Fazıl Kısakürek" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (136-149), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 138
[877] F. Georgion, **Türk Milliyetçiliği…,** s. 1
[878] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 25
[879] F. Georgion, **Türk Milliyetçiliği…,** s. 1
[880] Binnaz Sayarı, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı: 33, 1978, s. 175
[881] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 208
[882] B. Sayarı, a.g.e., s. 175 **5**
[883] Gencay Şaylan, **Türkiye'de İslamcı Siyaset**, Verso Yayıncılık, Ankara: 1992, s. 80

Kurucu ideolojinin öngördüğü bu tehdit odağı ve öteki kimlik tanımı, ideolojik kurgusu içerisinde gerçekçi bir politikaya dayanmakla birlikte tahayyül ve hafızasını tümüyle İslam'ın şekillendirdiği[884] çok geniş bir halk kitlesinin de hedef alındığı bir gerçektir. Halkın hafızasını yenileyecek, kendiliğinden gelişen bir ekonomik kültürel dinamizm yokken devletin organizasyon ve şiddet gücünü kullanarak dönüşümün sağlanabileceğini öngörmek de sosyolojik açıdan gerçekçiliği tartışmalı bir konudur.[885] Gelinen noktada halk İslam'dan vazgeçmemiş,[886] kendi pasif stratejisiyle direnişini sürdürmüştür. Sonuç olarak Huntington'un da bahsettiği gibi iki parçalı bir yapı ortaya çıkmıştır: Bir yanda tavizsiz Batıcılık yanlısı devlet elitleri, diğer yanda ise dini gelenek ve göreneklerini muhafaza eden, her fırsatta bu taleplerini siyasal alana taşıyan halk kitlesi.[887] Geniş bir tabanı oluşturan bu halk kitlesi, katı laik devlete pasif direniş göstermekle kalmayacaktır. Aynı zamanda kurucu ideolojinin öteki şeklinde kimliklendirdiği İslam'ın siyasal anlamda canlanışına uygun bir iklim de sağlayacaktır.

2.1.2. Geriye Çekilme: Halk Arasında Pasif Direniş

Öncesinde de ifade edildiği gibi yeni Cumhuriyet, pozitivist radikal laikliği esas alan bir politik çerçeve oluşturmuş, dine dair tüm semboller bu çerçevenin ya dışında bırakılmış ya da denetim altına alınarak zamanla yok edilmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin İsmet İnönü dini "hürriyet ve medeniyet içinde bir hayat tarzı kurulmasına mâni bir zehir" olarak nitelerken, eski başbakanlardan Şükrü Saraçoğlu da "30 sene daha işi böyle sürükleyebilirsek din meselesini tümüyle bertaraf etmiş oluruz"[888] diyerek nasıl bir siyasi hedef güdüldüğünü ifade etmişlerdir. Bu siyasi

[884] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 208
[885] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 162
[886] Halkın pasif direnişine örnek olması açısından İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım'ın tavrı oldukça ilginçtir. Gerek Başbakanlığı gerekse de Cumhurbaşkanlığı döneminde dine karşı çok sert bir politika izleyen İsmet İnönü'nün aksine eşi Mevhibe Hanım, dine karşı yakın durmuş ve dini vecibelerini yerine getirmeye gayret etmiştir. Cumhuriyet döneminin içkili sofra alemlerinden uzak durmuş, muhafazakâr bir tavır sergilemiştir. Sadece bu da değildir; evine getirttiği özel hanım hocalarla çocuklarına din eğitimi de verdirmiştir. Bkz. Abdurrahman Dilipak, **İnönü Dönemi,** Beyan Yayınları, İstanbul: 1989, s. 17
[887] Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Çev: Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, İstanbul: 2015, s. 98-99
[888] Eşref Edip Fergan, **Kara Kitap**, Beyan Yayınları, İstanbul: 2018, s. 77

hedefin bir diğer kolu ise boşalan dini alanın yerine laisizm temelli bir din ikame etmektir. Kemalizm adı altında formüle edilen bu düşünce, devletin resmi dini olarak benimsetilmeye çalışılmıştır.[889] Dolayısıyla hilafet, tekke, zaviye gibi kurumsal yapıların ve sembollerin ortadan kaldırılmasının yanında, dini temsil eden, dini kültür ve siyasi sembol isimlerin de tasfiye edilmesi gerekmiştir. Yerine de Cumhuriyet ideolojisine sadık, onu kitlelere benimsetecek aydınlar yerleştirilecektir. Bu aydınlar gayretiyle toplumun geçmişten gelen adet ve alışkanlıkları değiştirilecek, tarih, dil, sembol ve referanslar, daha genel bir ifadeyle tüm bir yaşam tarzı devletin gücü de kullanılarak yenilenecek, yeniden biçimlendirilecektir.[890] Bu uğurda Nutuk'un Kur'an'ın yerine geçirilmesi, Atatürk'ün de peygamber, hatta tanrı gibi tasvir edilmesi,[891] "Söylev ve Demeçler'in bir hadis külliyatı gibi algılanması"[892] dahi söz konusu olmuştur.

Millî Mücadeleye katılmış, toplumu kurtuluş mücadelesine inandırmak için büyük gayret göstermiş, fiili olarak bizzat savaşmış, modernleşmeye değilse de bütüncül bir batılılaşmaya mesafeli olan dindar sembol isimlere karşı yeni rejimin takındığı güvensizlik hali[893] derin bir hayal kırıklığına neden olacaktır.[894] Ancak, yaşanan hayal kırıklığının ortaya çıkarttığı tepkiler isimler açısından farklı farklıdır. Örneğin, Türkçe Kur'an meali hazırlayan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır inkılapların hemen sonrasında evine kapanmış, camiye gitmek dışında sokağa çıkmayarak pasif bir direniş içerisine girmiştir.[895] Yine İstiklal Marşı'nın yazarı Mehmet Akif Ersoy hem radikal devrimler karşısında yaşadığı derin kaygı hem de yeni rejim tarafından takip altında tutulması nedeniyle Mısır'a göç etmiş, ancak ölümüne

[889] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 147
[890] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 210-211
[891] Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali**, Birikim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 124
[892] H. Şaban Çalış, **Hayalet Bilimi ve Hayalet Kimlikler**, Çizgi Kitabevi, Konya: 2001, s. 91, 115. Dipnot
[893] Beşir Ayvazoğlu, "Tanrıdağ'dan Hira Dağı'na Uzun ince Yollar", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (541-578), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 546
[894] A. Y. Ocak, a.g.e., s. 116-117, Millî Mücadele'nin büyük oranda İslamcı ideoloji üzerinden yürütüldüğü hesaba katıldığında bu hayal kırklığının şiddeti daha iyi anlaşılabilir.
[895] Mesut Okumuş, **Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri, Bir Kur'an Mütefekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2016, S.21

yakın bir zamanda Türkiye'ye dönebilmiştir. Mısır'da kaldığı tüm yıllar boyunca da Türk istihbaratı, hariciyesi ve genelkurmayı tarafından takip edilmiş, seyahat ettiği diğer başka beldelerde de bu takipler devam etmiştir.[896] Risale-i Nur Külliyatı'nın müellifi ve Nurculuk hareketinin lideri olan Said Nursi ise İstanbul'dan taşraya geçerek farklı bir mücadele metodu geliştirmiş, o da yeni rejim tarafından sürekli denetim altında, sürgünlere tabi tutulmuştur. Babanzade Ahmet Naim üniversitede kalarak akademik çalışmalara yoğunlaşmış, Mehmet Şemsettin Günaltay ve İzmirli İsmail Hakkı Efendi gibi isimler, yeni rejimle uyum sağlayarak, birlikte hareket etmişler,[897] Ahmet Hamdi Akseki gibi isimler ise sistem içinde kalarak, daha ileri uygulamaların önüne geçmek istemişlerdir.[898]

Takrir'i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri ile tüm muhalefeti ve basını sindirmeyi başaran kurucu irade, gerçekten de hareket alanını genişletmiş, politik hedefine giderken tüm güzergâhları temizleyebilmiş miydi? İktidar elitleri böyle olacağına derin bir inanç besliyorlardı.[899] Ancak toplumsal ve İslam'ın inanç kodlarının dine karşı takınılan bu radikal dışlayıcı ve dönüştürücü tavrını kolay kolay kabul etmeyeceği anlaşılacaktır. İslam'ın gerek toplumda gerekse de dindar aydın çevrelerde nasıl algılandığını, nasıl bu kadar direnç gösterdiğini anlatması açısından şu tarihi anekdot önemli bir fikir vermektedir: İstiklal mahkemesinde yargılanarak idam edilen İskilipli Atıf Hoca mahkeme edilişi sırasında hakimin kendisine şapkanın da sarığın da bir bez parçasından ibaret olduğunu, sarığı çıkartıp şapkayı takmasının ne mahsuru olduğunu sorduğunda Atıf Efendi salondaki Türk bayrağını göstererek "Reis Bey; arkanızdaki duran Türk bayrağı da çaput İngiliz bayrağı da çaput, bunu

---

[896] Bardakçı, Murat; "Mehmed Âkif devlet tarafından "İrtica-906" diye kodlanmış, ölüm döşeğinde yatarken bile izlenmiş ve Safahat'ı da imha edilmişti!", **Habertürk Gazetesi,** 19 Ekim 2018 (Çevrimiçi), **https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2225662-mehmed-akif-devlet-tarafindan-irtica-906-diye-kodlanmis-olum-doseginde-yatarken-bile-izlenmis-ve-safahati-da-imha-edilmisti** (Erişim Tarihi: 18.03.2021)

[897] Özgür Oral, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (184-190), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 186. Eşref Edip rejimle uyum içerisinde hareket eden İslamcı ve inançlı isimlerin "CHF içerisinde kalarak şerri defetmenin daha büyük bir mücadele olduğuna" inandıklarını söylemektedir. Bkz. E. E. Fergan, **Kara kitap…,** s. 18

[898] İ. Kara, **Şeyhefendinin…,** s. 23

[899] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 210-211

indirip onu assanız ne olur?" şeklinde cevap verecektir.[900] Görüldüğü gibi kanıksanmış dini semboller, kurucu elitlerin yaklaşımından farklı olarak dindar çevrelerde kutsal bir nitelik taşımaktadır. Yine de kurucu irade, İskilipli Atıf Hoca'da olduğu gibi dine karşı yaklaşımını değiştirmemiş, idam da dahil her türlü denetim aracını kullanmaktan çekinmemiştir. Bu tutum, 1950'lere kadar İslami muhalefeti sosyopolitik alanda tümüyle tasfiye etmiş gibi görünse de gerçekte İslamcılık düşüncesi çekildiği halk tabanında, kendisini muhafaza etmeyi başarmış, bir dip akıntı olarak varlığını sürdürmüştür.[901]

Yönetici elitlerin dindar çevrelere uyguladığı kanuni ve polisiye tedbirlerin İslami çevreyi zayıflattığı bir gerçektir. Kimi zaman bunaltıcı baskılara karşı İslamcılar da kendilerini unutturmayı, baskılardan kurtulmak için bir seçenek olarak kullanmışlardır.[902] Yukarıda alıntıladığımız Şükrü Saracoğlu'nun ifadesinden de anlaşıldığı gibi kurucu elitler de başlarda ulaşılan sonuçlardan oldukça umutlanmışlardır. Fakat İslami kesim var olma sorunu yaşadığı bu dönemde, kendi stratejisi olan zamana yaydığı pasif bir mücadele yolu izlemiştir. Sessizliği temel alan bu mücadelede iki esas vardır. İlki, kapalı kapıları zorlamamak, dikkat çekmemek ve dini, geleneğe dayalı değerleri muhafaza etmek, devamlılığını sağlamaktır. İkincisi de şartların ortaya çıkarttığı fırsatları iyi değerlendirerek, aralanmış kapılardan girerek alınacak en hızlı mesafeyi almaktır.[903]

İslami çevrenin sessiz direnişine dair oldukça yoğun anılar ve tarihi belgeler mevcuttur. Örneğin hayatını dönemin Mardin ve Ceylanpnar'ında geçirmiş olan Melle Sabri (Sabri Alkış) dine ve Kur'an'a karşı uygulanan baskıyı ve halkın tepkisini şöyle ifade etmektedir: "Devlet Kur'an'ı yasaklamıştı. Eğer millet devletin istediği gibi hareket etseydi Türkiye'de bir tek Müslüman kalmazdı. Fakat Müslümanlar kendi kendine gizli olarak hocalar tutuyorlardı. Kur'an'ı ve diğer dini bilgileri

[900] Yasin Aktay, "Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz-Diyar Algısı", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (68-95), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.73
[901] B. Ayvazoğlu, a.g.e., s. 546
[902] Necdet Subaşı, "1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme Tefekkür Tahayyül", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (217-235), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.220
[903] İ. Kara, **Şeyhefendinin…,** s. 258

öğreniyorlardı."[904] Gerçekten de Anadolu'nun dört bir yanında çocuklara gizli olarak Kur'an öğretmeyi, temel düzeyde dini bilgiler vermeyi, halkın dini duygularını diri tutmayı amaç edinen önemli bir insan kaynağı aktif faaliyet yürütmüştür.[905] Diğer yandan gizlice verilen derslerle yasağı deldikleri gerekçesiyle tutuklanan, dövülen, hakaretlere uğrayan hoca, talebe ve velilerinin hikayeleri de[906] dilden dile dolaşarak toplumda tepkisel bir hafızanın inşasına önemli oranda kaynaklık etmiştir.

Halkın mecbur bırakıldığı yeni inanç ve davranış kalıplarına karşı sergilediği isteksiz tavrı; kurumları ellerinden alınan, siyasetin merkezinden dışlanan, geçmişle geleceğin bağını, en azından din ve gelenek anlamında sürdürmeyi hedefleyen dindar aydınlar tarafından etkili bir şekilde yönetildiği söylenebilir. Zira bu aydınlar, rejimin uygulamaya koydu baskılara karşı oldukça soğukkanlıdırlar. İnancın bir şiarı olarak karşılaşılan zorluğun bir imtihan olduğuna, sabırla aşılacağına, hatalarının sonuçlarını yaşadıklarına ve istikbalde dinin yeniden inkişaf edeceğine inanıyorlardı.[907] Bu motivasyonla riskleri de göze alarak hem içerden hem de dışardan, çeşitli mücadele metotları geliştirmişlerdi. Mücadele metotlarının organize ve tek merkezli olduğu söylenemez. Yukarıda da ifade edildiği gibi dindar aydınların gelişmelere karşı aldıkları tavırlar birbirinden faklıydı. "Hicret"i ve inzivayı seçenlerle CHF içinde muteber konumlar elde edenler haricinde, geleceğe dair etkisi büyük olan iki tipolojiden bahsedilebilir. Birincisi Ahmet Hamdi Akseki'nin tercih ettiği gibi sistemin içinde kalarak baskıyı hafifletmek ve zararı en aza indirmek, dine karşı

---

[904] Alkış, Mehmet; Bir Devir Bir Şahit: Melle Sabri, Beyan Yayınları, İstanbul: 2015, s. 26

[905] Y. Aktay, **Halife Sonrası…,** s.81, Süleyman Uludağ, tek parti döneminde köyde geçen çocukluğunu anlatırken dinin üzerindeki baskıyı ve ilk dini bilgilerini nasıl öğrendiklerini şöyle anlatmaktadır: "Dini yasakları köylerde de olsa şiddetli bir şekilde yaşardık. Devlet tarafından kontrol edilmediği, yabancı birisi gelmediği zaman Arapça ezan okunurdu. Ama karakoldan birisi veya bir devlet memuru gelirse hemen Türkçe okunmaya başlardı. Ücreti köylü tarafından verilen hocanın en önemli görevlerinden biri köy çocuklarına Kuran okumayı öğretmek, ilmihal bilgilerini vermekti. O tarihlerde bunların hepsi yasak olduğu için, hoca bu eğitimi caminin bitişiğindeki bir odada kaçak verirdi. Ben de Kuran okumayı, ilk dini bilgileri orada aldım. Köye bir devlet görevlisi geldiği zaman hemen haber gönderilir, "bugün medrese yok, camiye gitmeyin" denilirdi. Ahıskalı yaşlı bir teyze de kızları okuturdu. Bunu haber alan karakol komutanı iki kere hocanın ifadesini almak için karakola götürdü. Yaşlı teyze eziyet görmesine, tehdit edilmesine rağmen eğitim vermeye devam etti." Diğer anlatılar için de bkz. Sevda Dursun, Türkçe Ezanın Hatırlattıkları, **Gerçek Hayat Dergisi**, Sayı: 943, 19 Kasım 2018, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/turkce-ezanin-hatirlattiklari/ (Erişim Tarihi: 09.10.2020)

[906] A. Dilipak, **İnönü…,** s. 276-277, Hasan Başpehlivan, **Kâğıt Kokulu Yıllar**, Beyan Yayınları, İstanbul: 2013, s. 213

[907] İ. Kara, **Şeyhefendinin…,** s. 12

yapılan planlara karşı olabildiğince etki edebilmek şeklindedir. Uzun yıllar Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yürüten ve makamı kabul etmesini "daha fazla kötülüğe mâni olmak" şeklinde açıklayan Akseki, Kara'ya göre gerçekten de kritik müdahalelerle Türkiye'de İslam'ın dayanak noktalarını korumasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Kurucu iradenin belli gayeler güderek hazırlatmak istediği Kur'an'ı Kerim meal ve tefsiriyle, hadis külliyatı tercümelerini amacın tam tersi bir sonuç verecek şekilde yönlendirmeyi başarmıştır. Kur'an meali işinin Mehmet Akif Ersoy'a Tefsir işinin Elmalılı Hamdi Yazır'a ve Buhari tercümesinin Babanzade Ahmet Naim Bey'e verilmesini sağlaması, bu isimlerin; İslami ilimlerde son derece ehliyet sahibi olmakla birlikte rejimle sorunlu kişiler olması, Akseki'nin nasıl bir misyon ve motivasyon ile hareket ettiğini kanıtlar gibidir. Yine dini neşriyatların yayınlanmasına izin verilmediği ve sıkı denetimlere tabi tutulduğu 1924-1945 arası dönemde Akseki'nin, Diyanet bütçesini kullanarak devlet eliyle yayınlattığı dini eserler, sonraki dönemlerde ihtiyaç duyulacak ilmi yapıt ihtiyacını karşılar nitelikte olmuştur.[908]

İkincisi; Bediüzzaman Said-i Nursi gibi sistemle hiçbir şekilde uzlaşmayarak dışarda kalmak, sistemi doğrudan hedef almadan, toplum içerisinde İslami esasların varlığını sürdürmesini mümkün kılmaya çalışmaktır. İslami duyarlılığa sahip hemen hiç kimsenin yazıp çizmeye cesaret edemediği bir dönemde Said-i Nursi rejimin hapis, sürgünlerine aldanmadan Arap harfleriyle Risale-i Nur diye adlandırılan yüzlerce sayfalık eserlerini kaleme almış, halktan gönüllülerin el yazılarıyla çoğalttığı bu eserler, Türkiye'nin her tarafına ulaşmıştır. Bu el yazısıyla çoğaltma işi o kadar sistemli ve ibadet bilinciyle yapılmıştır ki evler adeta el matbaaları haline gelmiştir.[909] Bediüzzaman'ın üzerindeki rejim denetimini ve mücadelesindeki kararlılığını anlamak açısından şu ifadeler aydınlatıcı olacaktır:

> "Bana, 'Sen şuna buna niçin sataştın?' diyorlar. Farkında değilim. Karşımda müthiş bir yangın var. Alevleri göklere yükseliyor. İçinde evlâdım yanıyor, imanım tutuşmuş yanıyor. O yangını söndürmeye, imanımı kurtarmaya koşuyorum. Yolda biri beni kösteklemek istemiş de, ayağım ona çarpmış; ne ehemmiyeti var? O müthiş yangın karşısında bu küçük hâdise bir kıymet ifade eder mi? Dar düşünceler, dar görüşler! Beni,

[908] İ. Kara, **Şeyhefendinin…,** s. 23-28
[909] İ. Kara, **Şeyhefendinin…,** s. 19

nefsini kurtarmayı düşünen hodgâm bir adam mı zannediyorlar? Ben, cemiyetin imanını kurtarmak yolunda dünyamı da feda ettim, ahiretimi de. Seksen küsur senelik bütün hayatımda dünya zevki namına bir şey bilmiyorum. Bütün ömrüm harp meydanlarında, esaret zindanlarında, yahut memleket hapishanelerinde, memleket mahkemelerinde geçti. Çekmediğim cefa, görmediğim eza kalmadı. Divan-ı harplerde bir cani gibi muamele gördüm, bir serseri gibi memleket memleket sürgüne yollandım. Memleket zindanlarında aylarca ihtilâttan men edildim. Defalarca zehirlendim. Türlü türlü hakaretlere maruz kaldım. Zaman oldu ki, hayattan bin defa ziyade, ölümü tercih ettim. Eğer dinim intihardan beni men etmeseydi, belki bugün Said topraklar altında çürümüş gitmişti. … İşte benim bütün hayatım böyle zahmet ve meşakkatle, felâket ve musîbetle geçti. Cemiyetin imanı, saadet ve selâmeti yolunda nefsimi, dünyamı feda ettim; helâl olsun. Onlara bedduâ bile etmiyorum."[910]

Bediüzzaman'ın kurucu iradenin din tasarrufuna karşı oluşturduğu bu direnç, kuşkusuz en etkililerinden birisi olmuştur. Ancak tek başına değildir. Daha birçok cemaat ve tarikat oluşumları, önderleri benzer metotlarla İslami bilincin toplum tabanında canlı kalabilmesinin mücadelesini verecektir. Bu cemaat oluşumlarından; Türkiye sosyolojisine, siyasetine ve dinin yeniden canlanmasına etkisi bakımından değinilmesi gereken isimlerden birisi de Süleyman Hilmi Tunahan'dır.

1921'de Darü'l-Hilafeti'l-Âliyye Medresesine Türkçe öğretmeni olarak atanan Süleyman Hilmi Tunahan 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkartılmasıyla bu görevini sonlandırmak zorunda kalmıştır. Kanunun hemen ardından dine karşı uygulanmaya başlanan yasakların nereye varacağını sezen Tunahan, kâtibi olarak görev yaptığı 520 üyesi bulunan Dersiamlar Cemiyeti'ne bir çağrıda bulunarak, her bir üyenin kendi imkanlarıyla olmak üzere beşer öğrenci yetiştirmesi teklifinde bulunur. Bu şekilde İslam'ın Türkiye'deki ömrünün en az bir nesil uzayacağını, bu sorumluluğu almayanların dinen sorumlu olacaklarını söyler.[911] Buna rağmen üyelerin birçoğu teklifi sakıncalı bulunca girişimi gerçekleşmez. Bunun üzerine kendisine destek veren arkadaşlarıyla Meclis'e başvurarak devlet imkanlarını kullanmadan çocuklara dini eğitim vermek istediklerini belirtir. Gelen cevapta yeni kanunlara göre bu girişimin suç sayılacağı ve gerçekleştirildiği takdirde şiddetle cezalandırılacakları ifade edilir. Dönemin sert ikliminden dolayı geriye çekilen Tunahan, 1937'ye kadar serbest ticaret ile uğraşmış, bu yıldan itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı'nda vaiz olarak çeşitli

[910] Muzaffer Taşyürek, **İslam'ın Sisli Yılları**, İhtar Yayıncılık, İstanbul: 1995, s. 261-262
[911] Reşat Öneren, "Tunahan Süleyman Hilmi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2012, s. 375

camilerde vaazlar vermeye başlamıştır.[912] İşte bu süreçte; daha öncesinde de duyduğu, İslam'ın yeni nesillere öğretilememe kaygısıyla harekete geçmiş, cami odalarında, kimi evlerin bodrum katlarında gizli gizli ders halkaları oluşturmuş, Kur'an eğitimi vermeye başlamıştır. Böylelikle halk içerisinde tanınırlığı artacaktır.[913] Zengin dindar kişilerin sağladığı imkânlarla gayrı resmi olarak din üzerine birçok öğrencinin yetişmesini sağlar.[914] Tek parti iktidarını en güçlü dönemlerini yaşadığı bu dönemde yapılan çalışmalar tabi ki kolay olmamıştır. Tunahan birçok kovuşturma geçirir. Birkaç kez tutuklanır, elinden vaizlik yetkisi alınır.[915] Ancak faaliyetlerinden vazgeçmez, çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte Kur'an kursu faaliyetlerine açıktan devam eder. 1951'de resmi Kur'an kurslarının açılmaya başlamasıyla birlikte, yetiştirdiği öğrenciler sınavlar yoluyla bu kurslara atanmaya başlar.[916]

"Hizmet muvaffak olsun da isterse bizim yerimiz caminin pabuçluğu olsun" diyen Tunahan'ın izlemiş olduğu mücadele yöntemi, gerçekten de çok etkili sonuçlar vermiştir. 1950'den sonra yumuşayan hava sonrası yeniden canlanan dini ortamın ihtiyaç duyduğu insan kaynağının hazır hale getirilmesi bir yana, geliştirdiği yeni Kur'an öğrenme metodu ile çok kısa zamanda kursların tamamlanmasını, dini ilimlerin öğrenilmesini mümkün kılmıştır. Bu süratli öğrenim sisteminin niteliğini Bediüüzaman "Eskiden 10-15 senede öğrenilen İslami ilimleri şimdi Kur'an kursları 1-2 sene içinde öğretiyorlar" diyerek belirtmektedir.[917]

Muzaffer Taşyürek'in "sisli yıllar" diye ifade ettiği[918] bu dönemde tüm riskleri göze alarak, kendi inanç doğrultularında mücadele veren isimlerden hemen hiç kimse izlemiş oldukları yoldan dolayı birbirlerini tenkit etmemişler, bilakis saygı duymuş ve birbirlerini taltif edip desteklemişlerdir. Tek partinin dine uyguladığı yasak

---

[912] Mustafa Aydın, "Süleymancılık", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (314-318), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 315

[913] M. Basi Chatitze, "Yaygın Bir Cemaat Olarak Süleymancılık ve Hadise Bakışı", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa: 2019, s.8

[914] Ünver Günay ve A. Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri: 1999, s. 263

[915] M. Aydın, a.g.e., s. 315

[916] M. Aydın, a.g.e., s. 316

[917] M. Taşyürek, a.g.e., s. 283

[918] M. Taşyürek, a.g.e., s. 258

politikalarını, halkın gösterdiği ilgiyle belli oranda etkisiz kılmada başarılı olmuşlardır. 1950'ye kadar yer altından sürdürülen bu mücadelenin[919] bir başka boyutu da milliyetçi mukaddesatçı bir çizgiyle İslami olanı savunma anlayışıdır. Tüm esnemelere rağmen İslamcı alerjisi daima diri kalacak olan rejim karşısında dindar çevre, milliyetçi bir söylemle kendisini ifade etmeye çalışmıştır.

2.1.3. Gelenek Üzerinden İttifak: Milliyetçilik İslamcılık İlişkisi

Birinci bölümde ele alındığı gibi Osmanlı'nın kurutuluş çareleri olarak ortaya atılan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık fikirleri, çoğunlukla birbirinden bağımsız değil, iç içe geçmiş düşüncelerdi. Zamanın dış ve iç politik gelişmelerinin paralelinde; öne çıkan veya geriye düşen bu düşünce akımları, öz itibariyle geleneği ve dini asli unsur olarak kabul etmeye devam ediyor, dışlamıyorlardı. Batıcılık düşüncesi için dahi bu görüş geçerliydi. Geleneğin yenileşmeyle ilişkisinde bir problemin varlığı kabul ediliyordu, ancak çözüm olarak dinin yeniden yorumlanması, çağa uydurulması noktasında tartışmalar yürütülüyordu. Özellikle Milliyetçilik ve İslamcılık akımları fazlasıyla iç içelik arz eden iki düşünce grubuydu. Yayınlarından düşünürlerine kadar ortaklıkları vardı. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında tüm ilgi İslami çevreye yöneltilmiş, Milliyetçi unsurlar da resmî ideolojinin Türkçülük düşüncesini benimseyerek rejime eklemlenmiş olsa da ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak ideolojik, manevi krizler, milliyetçi düşüncenin İslamcı düşünce ile yollarının kesişmesine neden olacaktır. İslamcı çevre de üzerinde uygulanan şiddetli baskıyı hafifletmek, sınırlamaları aşmak için milliyetçilikle etkileşime geçecektir.[920] Şentürk'ün ifadesiyle, milliyetçilik İslamcılar için adeta bir liman vazifesi görecektir. Yani; rejimin ideolojik tonunda milliyetçiliği baskın bir şekilde kullanması İslamcıların bu kavramı muhalif söylemleri için bir sütre olarak kullanmaya itmiştir.[921]

[919] G. Şaylan, a.g.e., s. 92
[920] H. Şentürk, a.g.e., s. 13
[921] H. Şentürk, a.g.e., s. 380

Öyle ki 1960'ların sonuna kadar kimin İslamcı kimin milliyetçi olduğunu anlamak neredeyse imkânsızdır.[922]

İslamcılık ve Milliyetçilik ilişkisinin tarihi derinliği ve Cumhuriyet sonrasında da ilişkinin sürmesinin en önemli nedenlerinden birisi, sadece Osmanlı içerisindeki Türk varlığının değil, birkaç küçük istisna dışında tüm Türki toplulukların Müslüman olmaları, kendilerini Türk olduğu kadar da Müslüman olarak tanımlamalarıydı.[923] Ayrıca İslamcılığın ideolojik hinterlandı tüm Türk coğrafyasını kapsamaktaydı. Aralarındaki sorun, dinin konumlandırılışından ziyade siyasi tahayyülün farklılığıydı. Türkçüler tüm coğrafyalardaki Türk topluluklarını içine alan, din, dil ve ırk esasında birlik fikrine dayanan büyük bir Türk dünyası tasarımlarken, İslamcılar ırk, kavim, millet ayrımı gözetmeden sadece İslam'ın esas alındığı bir İslam Dünyası vücuda getirme düşüncesindeydiler.[924] Diğer yandan 19. asır itibariyle işgallere uğrayan farklı İslam coğrafyaları hem dini hem de milliyetçiliği "geçişkenli" birer direniş ideolojileri olarak kullanmışlar, İslam'ın ilk dönemlerine göre milliyetçiliğe büyük oranda meşruiyet de kazandırmışlardır.[925] Her iki düşünce de Batı karşısında geri kalındığını kabulle birlikte mesafeleri kapatmak için mutlak benzeşmeyi uygun bulmamaktadırlar. Tekniğini almanın yeterli olacağı, kültürel değerlerini benimsemenin millet için varlık sorunu oluşturacağı kanaatini paylaşmaktadırlar. Bu anlamda muhafazakarlık ortak paydasıyla meşruiyet ilişkisi sağlanmış olur.[926]

Milliyetçilik, İslamcılık ilişkisinin bir diğer boyutu ise Osmanlı ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne yüklenen liderlik rolüdür. Her iki ideoloji de Türk, İslam coğrafyaların ayağa kalkabilmesi için Türkiye'nin liderliğine ihtiyaç olduğunu düşünmektedirler. Coğrafyaları ayağa kaldıracak potansiyel sadece Türklerde vardır. Bu düşünceyi İslamcı, Milliyetçi hemen bütün aydınların fikirlerinde görmek mümkündür. Örneğin Eşref Edip'e göre "Türkler bütün mîlletlerin gözbebeğidir.

[922] B. Akgün ve H. Ş. Çalış, a.g.e., s.597
[923] B. Akgün ve H. Ş. Çalış, a.g.e., s.589
[924] P. Safa, a.g.e., s. 62
[925] İ. Kara, **İslamcılık ve Türkiye Üzerine…,** s. 37
[926] Mehmet Akıncı, "Türk Muhafazakâr Düşüncesinde Ana Temalar: 1946-1980 Dönemi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara: 2008, s. 68

Asırlardan beri koca bir Garp alemine karşı sinesini geren, mücadeleden mücadeleye atılan Türklerdir."[927] Mehmet Akif Ersoy ise İslam ve ümmetin varlığını Osmanlı'nın varlığına eşler: "Ey cemâat-i müslimîn! Artık gözünüzü açınız, aklınızı başınıza toplayınız; zîrâ taht-ı saltanat gıcırdıyor!... Eğer Rusya'daki Müslümanlar henüz dinlerini muhafaza ediyorlarsa; eğer Fransızların taht-ı idâresindeki dindaşlarımız hâlâ tanassur etmemişlerse; eğer İngiltere, Hintli kardeşlerimize şimdilik ses çıkarmıyorsa... İyi biliniz ki, hep çürük çarık yine bu hükümet sâyesindedir. Maâzallâh bu giderse hepsinin gittiği gündür."[928] Necip Fazıl Kısakürek de Müslümanların ayağa kalkıp yeniden Batı'nın karşısına dikileceğini, bunun önderliğini de Allah'ın bir kaderi olarak Türklerin yapacağını düşünmektedir: "…Burada bozulup bütün İslâm aleminde bozulanı, burada düzeltip bütün İslâm aleminde düzeltmek... Ve sonra, Allanın Türk'e bahşettiği tarihî kader tecellisindeki imtiyazla, tek noksanı olmayan bir tamamlık içinde Batının karşısına çıkmak…"[929] Sezai Karakoç da bir pakt kurarak Türkiye'nin "Endenozya'dan Nijerya ve Fas'a kadar uzanan İslâm halklarını bir blokta, bir çizgide" toplayabileceğini, bunun çağımız için yepyeni bir kuvvet doğuracağını söyleyerek, Türkiye'nin liderlik potansiyelini belirtmektedir.[930] Mehmet Şemsettin Günaltay'da Türklerin İslam dünyasındaki ayrıcalıklı yerine vurgu yapar ve Millet olarak Türklerin İslâm'ın kurtarıcıları olduğunu, bu kurtarıcılık misyonunu Türkiye'nin sürdüreceğini iddia eder.[931] Milli Görüş Hareketi'nin lideri Necmettin Erbakan için de Türklerin misyonu farklı değildir. O da İslam aleminin düzene girmesinin ancak büyük Türkiye'nin inşasıyla mümkün olacağını savunmaktadır.[932] Bu inanç Türkiye'deki sağ siyasetin hemen bütün fraksiyonlarında baskın bir şekilde vardır.

Türkiye'nin İslam alemi için toparlayıcı önder bir ülke olduğu kanaati sadece Türkiye içinde olan bir durum değildir. Uluslararası siyaset sahnesinde de kabul gören bir kanaattir. Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) bir raportörün Komünizme

[927] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 127
[928] İ. Kara, **İslam Düşüncesinde Paradigma…,** s. 243
[929] Necip Fazıl Kısakürek, **Rapor**, Cilt: II, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul: 1976, s. 18
[930] Karakoç, Sezai, **Günlük Yazılar II: Sütun**, Diriliş Yayınları, İstanbul: 1989, s.104
[931] F. Altun, a.g.e., s.169
[932] M. Hakan Yavuz, "Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (591-603), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 594

karşı alınması gereken önlemlerin yer aldığı raporunda şu ifadeler dikkat çekicidir: "İslam hayatının Türk davasına ne kadar bağlı olduğunun görmemek kabil değildir. Dünyanın her tarafına yayılmış olan İslam aleminin, inkılapçı ve modern İslam'ı temsil eden Türkiyesiz bir mana ifade etmeyeceği açık bir hakikattir. … İslam milletleri, vaktiyle Almanya ve İtalya'nın yaptıkları gibi bir birlik teşkil etmeye muvaffak olsalar bunun sebep ve amillerini Türkiye'den başka yerde aramamalıdır."[933]

Cumhuriyet döneminde İslamcı ve milliyetçi çevrelerin "milliyetçi mukaddesatçı" bir çizgide sentezlenmesinde kurucu ideolojinin boşalttığı manevi alandan duyulan rahatsızlıkla[934] birlikte, dünyayı geniş ölçekte etkilemeye başlayan komünizmden duyulan tedirginlik de büyük etkendir. 1930'lardan itibaren kurucu elitler arasında ortaya çıkan "dinsiz bir millet yaşayamaz", "manevî bir gıda lâzım" gibi söylenmeler, dini, milli kimlikle eşleyen düşünce grupları için genişletilebilir bir alanın açılmasına imkân tanımış, 1940'ların yarısından itibaren de devletin din politikalarında yeni bir safhaya girilmiştir.[935]

Yeri gelmişken burada şunu da vurgulamak gerekmektedir. Daha sonra milliyetçiliğin Ülkücü, İslamcılığın Millî Görüş versiyonunda da görüleceği gibi dinin siyasetle ilişkisini Anadolu'nun derinliklerinde var olan kültürel dinamikler belirlemektedir. Anadolu'da mayalanmış dini kültürel değerler bütünü, din temelli bir nitelik taşısa da siyasal alanda üretilen -olumlu veya olumsuz- din içerikli ideolojilere teslim olmamakta, bilakis bu ideolojileri kendi çizdiği sınırlara uymaya zorlamaktadır. Tek parti dönemi elitlerinin din konusundaki geri adımını da Türkçülüğün İslam'ı ana omurgaya dahil etmesini de, İslamcılığın nihayetinde evrensel iddialardan daha gerçekçi bir politikaya evrilmesini de bu şekilde açıklamak mümkündür. Örneğin Türkiye'de emperyalizme karşı toplumun neden daha organize olan, entelektüel birikimleriyle daha cesur bir tavır izleyen sol örgütlenmelere eğilim göstermediğinin cevabını da burada bulmak mümkündür. Kısacası, Anadolu'dan referans almayan, toplumsal organik dinamizmi okuyamayan düşünce akımlarının varlık sorunu olmasa

[933] Hamza Türkmen, **Türkiye'de İslamcılık ve Özeleştiri**, Ekin Yayınları, İstanbul: 2014, s. 34
[934] T. Bora, a.g.e., s.76
[935] T. Bora, a.g.e., s.125

da etkinlik ve meşruiyet sorunu yaşayacağı kesin gibidir. Bu karakterden kaynaklı olarak SSCB'nin yayılmacı bir politika ile komünizm ihraç etmeye dönük çalışmalarına devlet içi reaksiyonla birlikte toplumsal dinamikler de harekete geçmiş, dinsizlik olarak algılanan bu ideolojiye karşı Anadolu'da tepkisel bir atmosfer oluşmuştur.

Burada ABD'nin Komünizme karşı geliştirdiği din referanslı savunma politikası da unutulmamalıdır. Zira, ABD'li politika yapıcıları Tanrı'yı inkâra dayanan Komünist ideolojinin panzehiri olarak dini görüyorlar ve müttefik ülkelerde dini şuur ve iman duygularını artıracak bir takım uygulamalar öneriyor/dayatıyorlardı. Türkiye'de bu halkanın içerisindeydi. Yapılan önerilere karşı dönemin hükümetleri duyarsız kalmamışlar ve dine karşı yumuşayan bir politikayı devreye almışlardır.[936] Milliyetçi-Mukaddesatçı çizginin bu politikalardan etkilendiği bir gerçek[937] olmakla birlikte ABD'nin şemsiyesi altında geliştiğini söylemek çok da gerçeği yansıtmış olmayacaktır. Olsa olsa daha önce ifade ettiğimiz gibi dini çevrelerin "kapıları zorlamamak, ancak açılan kapılardan sonuna kadar faydalanmak" stratejisinin uygulandığı bir dönem olacaktır. Yani zamanın uluslararası konjonktürüyle uyuşan bir amaç örtüşmesidir. Çünkü milliyetçi mukaddesatçı çevrede Osmanlı'dan kalma bir "Moskof" alerjisi vardır ve Komünizmin tüm dinlere karşı yaklaşımındaki indirgemeci tavır da din, vatan, millet, ırk retoriğinin baskın olduğu çevrede, reaksiyona sebep olmaktadır. Böylesi bir karşıtlığa ABD'nin din politikası ile eklemlenmesi, yön vermesi zor olmayacaktır. [938]

İslamcı ve milliyetçi sentezin oluşmasında sembol isimlerin katkısı tartışılmazdır. Komünizme karşı sert tavırlarıyla da dikkat çeken bu isimler; İslamcı olsun milliyetçi olsun Türk sağının inşacısıdırlar. Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Sezai Karakoç ve Osman Yüksel Serdengeçti gibi isimlerden oluşan aydın grup, geniş sağ siyasetinin en önemli ortak paydasını oluşturmaktadırlar. 1940'tan sonra yetişecek muhafazakâr nesillerin fikir dünyalarına damgayı bu düşünürler

[936] H. Türkmen, **Türkiye'de İslamcılık…,** s. 34-35
[937] B. Akgün ve H. Ş. Çalış, a.g.e., s.597
[938] B. Akgün ve H. Ş. Çalış, a.g.e., s.597

vurmuştur. Bu etki; İslamcı, Ülkücü fark etmeksizin bugün dahi geçerliliğini korumaktadır.[939]

1960'lardan sonra başlayan sosyal ve siyasal tabakalaşmalar, "iş birliği/güçbirliği" yapan İslamcı Milliyetçi düşünceyi yeniden bir yol ayrımına sokmuştur. 1960'ların sonuna doğru İslami çevre üzerinde görülmeye başlayan Türkiye dışı İslamcı akımların etkisi[940] bu ayrımda önemli bir rol oynamış olsa da 1970, 1980, 1990'lı yıllara doğru gelişen devlet toplum çizgisinde bir yönetim pratiği olarak dinin dozu artmış,[941] Türk-İslam Sentezi şeklinde formüle edilen "milli din ideolojisi" devlet ideolojisine eklemlenmiştir. Bu "din dilinin siyasallaşmasına" neden olurken, İslami siyaset modeline de gittikçe alan açmıştır.[942] Zaman içerisinde; Turgut Özal döneminde sermayeleşme, Refah döneminde iktidar sorumluluğu, 28 Şubat postmodern darbesinde devlet ve toplum dinamikleriyle yüzleşme gibi olaylar, İslamcı camiayı daha gerçekçi siyaset üretmeye zorlarken, büyük oranda "İslamcı dış etkilerden" de sıyrılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla toplumsal gerçekliği öne alan siyaset modeli hâkim oldukça, İslamcı siyasette milliyetçilik dozu gittikçe yeniden belirgin hale gelmiştir. Bugün İslamcı ve milliyetçi çevreler birbirinden farklı siyasal yapılar olarak örgütlenmiş olsalar da aralarındaki söylem ortaklıkları belirgin olarak görülmekte, aynı toplumsal tabana yaslanmayı sürdürmektedirler.

2.1.4. Dine Karşı İttifak: Sol Kemalizm İlişkisi

Milliyetçi ve İslamcı çevrelerde görülen organik ilişki ve bağların bir benzeri de sol çevrelerle ulusalcı Kemalist çevreler arasında görülmektedir. İlişkinin varlığını kısa da olsa burada tartışmanın önemi, "öteki" üzerinden kendi kimliğini tanımlama noktasında her dört yapının da benzer söylem geliştirmeleri, benzer nefret ve dostluk bağları kurmalarıdır. Diğer taraftan, ana hatlarıyla Türk siyasi tarihi ele alındığında; iki zıt kutbun belirgin bir şekilde ayrıştığı, yoğunlukları farklı olan sıvıların birbirine

[939] Gökhan Çetinsaya, "İslamcılıktaki Milliyetçilik", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (420-451), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 446-447
[940] B. Ayvazoğlu, a.g.e., s. 546
[941] Orhan Gökdemir, **AKP'li Yıllarda Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınları, İstanbul: 2018, s. 16
[942] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 214

karışmadıkları gibi doğal, istikrarlı bir etkileşim gerçekleştiremedikleri görülmektedir. Bu nedenle genellikle bu iki kutbun tanımlanmasında "milliyetçi-muhafazakâr" "sol-Kemalist" kavramsallaştırmaları kullanılır. Burada, hâkim ideoloji olarak Kemalizm'in meşruiyet sınırlarını çizen[943] konumunu vurgulamak gerekir. Zira ne milliyetçilik ne de İslamcılık düşüncesi kendisini açıktan Kemalizm ideolojisinin karşısında konumlandırmaz. Bu niteliğinden dolayı da Kemalizm'i bir tek tanımla ve anlayışla kavramsallaştırmak mümkün değildir. Sol-Kemalizm olduğu gibi sağ-Kemalizm, liberal-Kemalizm de vardır.[944] Ancak Türk siyasetinde keskin karşıt tezleri sınıflamak istediğimizde ister istemez daha incelikli bir perspektif kullanmak gerekmektedir. Doğru perspektif için de "dini" bir mihenk taşı olarak belirlemek yanlış olmayacaktır. Zira milliyetçi ve muhafazakâr İslami çevre için din belirleyici bir kimlik unsurudur. Kemalizm ve sol çevreler için ise aydınlanmanın, ilerlemenin zıttı, gericiliğin sembolüdür. Milliyetçi, İslamcı çizgi, din temelli kültürel değerleri muhafazakâr bir anlayışla koruma ve sürdürme isteğindeyken sol Kemalist çizgi, büyük oranda reddetme eğilimindedir. Tarih algıları da farklıdır; bir taraf Osmanlı'yı da içine alan görkemli, derin bir tarih kesitine yaslanmaya çalışırken diğeri Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bir tarih şuuru yaratmaya çalışmaktadır.

Sol ideolojilerin Kemalizm ideolojisi ile ilişkileri daha Millî Mücadele dönemindeki Birinci Meclis'e kadar götürülebilir. Birinci Meclis'te ortaya çıkan ve Birinci, İkinci Gruplar olarak kümelenen siyasi ayrışmada Aydınlık dergisi etrafında toplanan sol çevreler şartlı da olsa Birinci Grubu desteklemiş ve İkinci Gruba tavır almışlardır. Şefik Hüsnü Bey İkinci Meclis'i oluşturacak seçimlere gidilerken 15 Mayıs 1923 tarihli Aydınlık dergisinde yayınladığı yazısında "Müdafaa-i Hukuk gibi ülkemizi yüzde yüz ölümden kurtarmış bir örgüte yardım etmek boynumuzun borcudur. Fakat bu yardım onun göstereceği her adaya kesinlikle oy vermek değildir."[945] diyerek bir nevi kendilerini de müstakil bir taraf olarak konumlamış,

[943] Mehmet Akıncı, "Türk Muhafazakâr Düşüncesinde Ana Temalar: 1946-1980 Dönemi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara: 2008, s. 60

[944] Ahmet İnsel, "Giriş", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** içinde, (17-28), İletişim yayınları, İstanbul: 2002. s. 14

[945] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 553, 7. Dipnot

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Birinci Grupla dayanışma içerisinde olacaklarını ifade etmiştir. Şefik Hüsnü'nün buradaki şartlı destek tavrı önemlidir. Çünkü İkinci Meclis seçimlerine yönelik kaleme aldığı bir başka yazısında Birinci, İkinci gruplarla birlikte İttihat ve Terakki'nin de üçüncü bir grubu teşkil ettiğini ve böylece üç yörüngenin ortaya çıktığını ifade etmektedir.[946] Cumhuriyet sonrası döneme bakıldığında Birinci Grup'un Batıcılara, İkinci Grup'un muhafazakâr liberallere, İttihat ve Terakki Grubunun ise milliyetçi muhafazakarlara tekabül ettiği söylenebilir. Kendilerini bu gruplardan bağımsız gören Aydınlık Grubu ise bu durumda bugünün sosyalist sol gruplarına denk düşmektedir. Nasıl ki milliyetçi muhafazakâr İslamcı gruplar kimi zaman ayrı düşseler de katı Batıcı, laik uygulamalara karşı geçişken bir fikri birliktelik içerisine giriyorlarsa, Kemalist Batıcı ve sol gruplar da aynı şekilde din içerikli siyasete karşı fikri bir yakınlık kurmaktadırlar. Ayrıca dönemin sol düşüncesinin din ve geleneğe karşı yaklaşımı Kemalist ideolojiden farklı değildir. Örneğin 1924'de Türkiye Komünist Partisi (TKP) tarafından basılan bir yayında Birinci ve İkinci gruplar "biri, başında Gazi ve İsmet Paşalar olmak üzere radikal ve entransijan (yani irticaın, tegallübün, ecnebi sermaye tahakkümünün önünde serfüru etmemeye azimkar), diğeri mütegallibenin, softanın, muhtekirin, ecnebi sermayenin isteğine, iradesine itaate mail, oportünist;" şeklinde tanımlanıyor ve İkinci Grup'u "bu grup ("diktatörlük" aleyhinde mübareze) ve hakimiyet-i milliyeyi müdafaa şiarlarıyla çıkmışlardı, fakat bu avamfirip şiarlar hakiki bir oportünizmi örtüyor, arkadan gelen irticaa siper oluyordu" diyerek irticacı oldukları iddia ediliyordu. Aynı yayında CHF'ye karşı kurulan TpCF'de benzer şekilde "Adı 'Terakkiperver', hakikatte ise oportünist (ecnebi sermaye, kara kuvvet, tegallüp önünde serfürû [baş eğme] etmeye müsteit) bir fırka" diye yaftalanıyordu.[947] Bugün dahi Kemalist-sol ideolojilerin TpCF'ye bakışıyla milliyetçi-İslamcı çevrelerin bakışı arasında büyük bir zıtlık vardır. Aynı şekilde Demokrat Parti'nin (DP) gözünde CHF solcu, komünist iken CHF'nın gözünde DP gericidir.[948]

[946] A. Demirel, **Birinci Meclis'te…,** s. 553, 7. Dipnot
[947] M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde…,** s. 104-105
[948] Abdurrahman Dilipak, **Menderes Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul: 1990, s. 13

Din ve gelenek karşıtlığı üzerinden kurulan sol-Kemalist ilişki, tıpkı Millî Mücadele sırasında kurulan İslamcı-Batıcı ilişkisinin zafer sonrası bozulduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın ideal devlet kurgusunun tatbiki sırasında bozulacak, TKP olarak örgütlenen sol ideoloji ve aktörleri, sakıncalılar listesine alınarak tasfiyeleri sağlanacaktır. Mustafa Kemal Paşa "Şurası unutulmamalıdır ki Türk Milletinin En büyük düşmanı Komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmelidir"[949] derken bunu bir harp ilanı olarak kabul eden TKP yayınladığı bildiri ile "TKP, Türkiye burjuvasının reisi, Türkiye amele, köylü ve esnafının en büyük düşmanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın resmi ilanı harbini, büyük bir soğukkanlılıkla karşılar ve mücadelesine devam eder." diyerek meydan okumuştur.[950] Gerçekten de Kemalist kurucu ideoloji sol çevrelere karşı 1923'den başlamak üzere 1951'e kadar kesintisiz bir baskı uygulamış, önde gelen isimler hapis, sürgün gibi cezalara çarptırılırken kimi isimler de faili meçhul şekilde cinayete kurban gitmiştir. En bilen örnekler olarak Nazım Hikmet ve Sabahattin Ali verilebilir.[951]

Bir siyasal akım olarak daha sonraları Türk Siyasetinin en etkin ideolojik bileşeni olacak olan sol-Kemalizm ilişkisinin kökenleri 1930'larda yayınlanmaya başlanan Kadro dergisine kadar götürülmektedir. İlginç bir şekilde derginin yöneticileri olan Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör gibi isimler, eski TKP yöneticileridir. Derginin yayınlanmasını hem Mustafa Kemal Paşa hem de İsmet İnönü desteklemişlerdir.[952] Anlaşılan o ki tıpkı İslamcı ideolojinin önde gelen bazı isimlerinin kurucu kadroya eklemlenerek statü almaları gibi sol çevrenin bu önde gelen isimleri de halkaya dahil olmuştur. "Dergi, amacını sürmekte olan inkılâbın zaten içerdiği "fikir ve prensip unsurlarını, (...) inkılâbın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi" olarak tanımlamıştır."[953] İhtilalle birlikte sağlanan ulusal

[949] Aydın Yalçın, **Türk Komünizmi Üzerinde Bazı Gözlemler**, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara: 1976, s. 28
[950] S., Aclan, a.g.e., s. 459
[951] Mehmet Önder, "Mustafa Kemal Solcu muydu", **Gerçek Hayat Dergisi**, Sayı: 1040, 28 Eylül- 4 Ekim 2020, s. 61-63
[952] Faruk Alpkaya, "Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** içinde, (477-500), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 477. Karpat'a göre "solcu fikirler sıklıkla modernleşmeden doğan ihtiyaçlara cevap vermek için" kullanılmıştır. Bkz. Kemal Karpat, **Türk Siyasi Tarihi**, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul: 2017, s. 77
[953] F. Alpkaya, **Sol Kemalizm…,** s. 477

birlikten sonra iktisadi bağımsızlık ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ve inkılabın tamamlanması gerekmektedir. Bu anlamda, sanayileşmeyi planlı bir şekilde yürütecek ve sonuca ulaştıracak yegâne güç devlettir. Dolayısıyla inkılapçı bir kadroya ihtiyaç vardır. Dergi bu kadronun yetiştirilmesinde kendisine işlevsel bir rol yüklemektedir. Ancak derginin sosyalist kökenli yazar kadrosu, inkılabı yürütecek kadrolar için oluşturmak istedikleri ideolojide büyük oranda TKP saflarında savundukları fikirleri referans almışlardır. Yani eski savundukları fikirleri rejimin temel karakterine uygun bir şekilde yeniden yorumlamışlardır. Bu anlamda kadrocular SSCB'nin planlama ve kollektifleştirme politikaları sayesinde yakaladığı sanayileşme tecrübesini Türkiye'nin kendi koşullarına uyarlayarak uygulamak istemektedirler. Ancak önerilen bu politika liberal görüşlü Celal Bayar'ın Atatürk'ün de onayıyla iktisat vekili olmasıyla sönümlenecektir.[954] 1960'a gelindiğinde sol-Kemalizm ideolojisinin ikinci yorumu ortaya çıkacak, Yön dergisi etrafında toplanan Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal, Cemal Reşit Eyüboğlu ve Hamdi Avcıoğlu gibi aydınlar yeni bir "Atatürk'ün koyduğu çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak için yapılması gerekenler" listesi hazırlayacaklardır.[955] 1974 Muhtırasından sonra dergi etrafında değil de daha çok Cumhuriyet gazetesinde yazan aydınlar tarafından savunulmaya devam eden ideoloji, 1980 darbesi sonrasında kendisine alan açmaya başlayan Türk-İslam Sentezi'ne karşı kendisini yeniden tanımlamaya girişecektir.[956]

Özellikle 1990'lardan sonra Türkiye'nin yayıncılık ve basın alanında önemli bir ağırlık merkezi oluşturmuş olan bu sol-Kemalizm ideolojisi, toplumsal tabanda yükselişe geçen ve merkeze doğru ilerleyen İslamcı siyasete karşı bürokrasinin ve sermayenin de desteğiyle, güçlü bir direnç göstermiş, "devrim", "karşı devrim" tezleriyle Türkiye açısından yıpratıcı bir sürecin baş aktörlerinden olmuştur.

[954] F. Alpkaya, **Sol Kemalizm…,** s. 477-478
[955] F. Alpkaya, **Sol Kemalizm…,** s. 478
[956] F. Alpkaya, **Sol Kemalizm…,** s. 479

2.2. Yeniden Günyüzü; Demokrat Parti Dönemi Muhafazakâr İslamcılık

Osmanlı İmparatorluğu; daha öncesinde belirttiğimiz gibi kurumsal yapı itibariyle dinin etkisinin yoğun olduğu, büyük oranda dinin denetiminde olan bir devletti. Modernleşme sürecinde de bu etkiden kendisini tümüyle bağımsızlaştırma yoluna gitmemiş, laik kurumları oluştururken İslami kurumlara dokunmamıştı. Yani, iki yapıyı da sürdürme yolunu seçmiş, hatta laik kurumları İslami meşruiyet çerçevesinde kabul ettirmeye çalışmıştı. Cumhuriyet ideolojisi ise çarpık olarak kabul ettiği bu yapıdan tümüyle kurtulma, dinin etkisinin sıfırlandığı modern bir devlet yapısı oluşturma yolunu seçmişti. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için dinin denetim altına alınması gereken bir unsur olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla Batı'da uygulanan laiklik sisteminden farklı bir laiklik modeline yönelmişler, dini yapıların otonom bir şekilde örgütlenmesine izin vermezken, bu yapıları denetleyecek kurumları devlet bünyesinde teşkil etmişlerdi. Kısacası devleti denetleyen bir din anlayışından dinin denetlendiği bir devlet anlayışına geçilmişti. Bütün dikkatini din üzerine veren devletin toplumsal, siyasi ve hukuki alanlarda yaşadığı laikleşme problemleri nedeniyle, 1946 sonrası çok partili dönemde din yeniden bir denetim mekanizması olarak Türkiye gündemine girmiştir.[957]

1946'ya gelene kadar Türkiye'de tek parti sistemine karşı muhalif birkaç parti girişimi olmuş, ancak dahili sebeplerle gerçekleşen bu girişimler iktidarın devlet gücü sayesinde dramatik şekillerde tasfiye edilmişti. En son yaşanan SCF denemesinden tam 16 yıl sonra yeni bir muhalif parti teşebbüsü söz konusu olacak, Türkiye bir kez daha çok partili, demokratik bir sisteme geçmeyi deneyecekti. Bu sefer farklı olan, sadece dahili sebepler değil harici bir takım sebeplerin de varlığıydı.[958]

Atatürk 1938'de vefat etmiş, yerine İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmişti. Başlarda mevcut kabine sistemine fazla müdahalelerde bulunmayan İnönü, bir süre sonra yeni nesil siyasetçilerle Milli Mücadele'ye katılmış siyasetçilerden oluşan karma

[957] B. Sayarı, a.g.e., s. 180
[958] Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul Ticaret Postası Matbaası, 1963, s. 69

bir kabine sistemine geçecektir. Şükrü Saracoğlu, Hasan Ali Yücel, Suat Hayri Ürgüplü, Ali Rıza Türel gibi yeni nesil siyasetçiler, Millî Mücadeleye katılmamakla birlikte kendilerini Cumhuriyet nesli olarak görüyorlar, haliyle Cumhuriyet'in gerçek temsilcileri olduklarına inanıyorlardı. Cumhuriyet ilkelerini her şeyin üzerinde gören bu neslin üzerinde hassasiyetle durduğu asıl konu ise laiklikti. Eskilere göre dinle bağları daha kopuk olduğu için de laiklik tanımını oldukça sübjektif yorumlama eğiliminde olmuşlar, din ve ibadetlerle ilgili her türlü söz ve davranışa laikliğe aykırılık muamelesi yaparak,[959] dini çevreler üzerindeki baskının artmasına sebep olmuşlardır. İslami çevrelerin birbirlerinden bağımsız olarak yer altında dini eğitimlere başlayıp, sert bir direniş süreci başlatmalarının da bu döneme rastlaması anlamlıdır. Cumhuriyet rejiminin kanun gücü ve okullar vasıtasıyla oluşturmaya çalıştığı rejim sadakatine karşı İslami çevrenin gayri resmi yöntemlerle sürdürdüğü direnç[960] devam ederken, dış dünyada da bir takım önemli gelişmeler yaşanmaktadır.

1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı tarafsız kalmayı tercih etmesine rağmen Türkiye üzerinde derin etkileri olan bir savaş olmuştur. Dünya'daki dengeler değişirken Türkiye'nin tehdit algıları da farklılaşmıştır. SSCB çarlık Rusyası döneminde olduğu gibi boğazlara dönük yeni statü talebinde bulunurken, Miğfer devletlerin Türkiye aleyhine gelişen Akdeniz politikaları Türkiye'yi İngiltere ve Fransa eksenine yakınlaştırmıştır.[961] Ancak savaş sürecinde takınılan ikircikli tavır, bu yakınlaşmayı bir müttefiklik boyutuna taşımamıştır. Haliyle savaşın sona ermesiyle Türkiye, müttefik kuvvetler tarafından dışlanmıştır. Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan tablo, Türkiye açısından da bir yıkım olmuştur. Türkiye ekonomisi hemen hemen savaşan ülkeler kadar kötüleşmiştir. Savaşın galiplerinden olan SSCB'nin şartları fırsat bilerek boğazlardan askeri üsler ve Kars, Ardahan şehirlerini talep etmesi, Türkiye'yi Avrupa'nın koruyuculuğu rolünü de üstlenmiş olan ABD'nin yanına itmiştir. Böylelikle Türkiye Batı bloğuna yakınlaşmış, Sovyetlere karşı koruma

[959] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 163

[960] Abdurrahman Dilipak katıldığı bir görüntülü röportajda eğitim hayatına başladığında okulda anlatılan resmi tarihe karşı büyük bir şüphe duyduğunu çünkü kendi ailesinde, çevresinde anlatılanlarla okulda öğretilenler arasında büyük çelişkiler olduğunu söylemektedir. Bkz. Abdurrahman Dilipak, **Sözlü Tarih Görüşmesi**, 29 Ocak 2018, (Çevrimiçi), https://sozlutarih.idp.org.tr/mulakatlar/abdurrahman-dilipak-ile-sozlu-tarih-gorusmesi (Erişim Tarihi: 03.10.2020)

[961] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 163-164

şemsiyesi olarak değerlendirdiği bu blokta kabul görmek için gayretler sarf etmiştir. Gayretlerden birisi de totaliter devlet düşüncesinden demokratik devlet düşüncesine geçmedir.[962]

Demokratikleşme düşüncesinin zaruret halline gelmesinde, kurulan yeni dünya düzeninin rolü büyüktü. İç gelişmeler de artık Türkiye'nin tek parti düzenini sürdürmesini olanaksız kılacak şekildeydi. Üst etmenler olarak sayılacak olursa en önemlisi tarım ve ticaret burjuvazisinin kabına sığmaz bir şekilde gelişmiş olmasıydı. Türkiye'nin tarıma dayanan iktisadisinde önemli bir yer edinen bu grup, artık tek parti düzenin aşırı kontrolcü sınırlarına hapsolmak istemiyordu. Can sıkıcı varlık vergisinden sonra toprak reformu tehdidinin de gündeme gelmesiyle demokrasi talebi bu kesimde artmaya başladı.[963] Erer'e göre bir üst etmen de İsmet İnönü'nün samimi bir şekilde demokrasiyi istemesiydi. İnönü daha önce kurulan TpCF ve SCF'nin kapatılmasında büyük rol oynamıştı ve tarihe bu mesuliyetle geçmek istemiyordu. Bilakis demokrasinin önünü açan kişi olarak anılmak istiyordu.[964]

Demokrasiye geçişte etkili olan alt etmenlerden biri ise ülkedeki yolsuzluk iddia ve haberlerinin aşırı derecede gündem olmaya başlamasıydı. Meclis ve bürokraside yer alan birçok ismin ve çevresinin haksız çıkar elde ettiklerine dair güçlü bir kanaat oluşmuştu kamuoyunda.[965] Mecliste bunu soruşturacak, denetleyecek bir mekanizma yoktu. Savaşın ülkeye yansımaları içerisinde gittikçe fakirleşen halk için bu durum daha da tepkici bir hal alıyordu. İktidardan umutlarını kesmiş görünüyorlardı.[966] Diğer en önemli alt etmen ise dine ve dini olana karşı takınılan sert tutumdu. Baskılar halkta travmalara neden oluyordu. İrtica söylemiyle laiklik adına dindarlara nefes aldırılmıyordu.[967] Halkın sessizce sürdürdüğü muhalefet bizzat CHF içinde de rahatsızlıklara neden olmaya başlamıştı. Kimi ılımlı vekiller, demokrasiye evrilen süreçte seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Okullarda din eğitiminin verilmesinin zaruretinden, komünizme karşı dinin güçlendirilmesinden bahsediliyordu

[962] K. Karpat, **Kısa Türkiye…**, s. 165
[963] A. Yücekök, a.g.e., s. 105
[964] T. Erer, a.g.e., s. 70
[965] A. Dilipak, **İnönü Dönemi…,** s. 248-249
[966] A. Dilipak, **Menderes Dönemi…,** s. 71
[967] A. Dilipak, **Menderes Dönemi…,** s. 71

Meclis'te. Tabandan da baskılar artıyordu. Katı laiklik anlayışının yumuşatılması gerektiği savunuluyordu.[968] Özellikle 1947'de gerçekleşen kurultayda delegelerin birçoğu din adamı eksikliğinden ve gençliğin din eğitiminin ihmal edilmesinden yakınmışlar ve uygulanan laik politikaların özeleştirişini yapmışlardır.[969]

Şartlar içte ve dışta bir demokrasi düzenin kurulması için olgunlaşmış gibi görünmekte, daha ümit verici olan ise bizzat İsmet İnönü'nün bir muhalif parti kurulabileceğine dair beyanıdır. Ocak 1945'te Meclis'e sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu CHP içinde bölünmeye neden olmuş, özellikle 17. Madde dolayısıyla hükümete karşı ilk defa içeriden görülmedik bir muhalefet sergilenmiştir.[970] Tasarıyı destekleyenler sivil askeri bürokrat kökenliydiler ve konuyu büyük oranda sosyal entelektüel planda ele alıyorlardı. Diğer grup ise büyük toprak sahipleri ve sivil bürokratlardı. Ancak bu grup tasarıya değil tasarıda yer alan 17. maddeye karşı çıkıyorlardı. Onlara göre toprak bölünmemeliydi, ziraat usullerinin geliştirilmesi gerekmekteydi. Eğer çiftçilere toprak verilecekse bunu devlet kendi arazilerinden vermeliydi, zira mülkiyet hakkı Anayasa'da garanti altına alınmış bir haktı. Türkiye'nin yönetiminde tek söz sahibi ve disiplin üzerine kurulu bir yapı olan Cumhuriyet Halk Parti'si için bu durum oldukça ilginçti ve açıkça parti disiplinine aykırıydı.[971] Toprak Reformu tasarısı birtakım değişikliklerle Meclis'ten geçmiş olsa da artık bir muhalefet odağının oluştuğu açıkça ortadaydı. Bu muhalefet odağı, yepyeni bir dönemin başlayacağına işaret ediyordu. İsmet İnönü'nün 19 Mayıs Nutku da bu dönemin işaretlerini barındırıyordu: "…Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikri hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir."[972]

---

[968] M. Taşyürek, a.g.e., s. 14
[969] B. Sayarı, a.g.e., s. 182
[970] Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları Cep Üniversitesi, İstanbul: 1991, s.12
[971] Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2001, s. 46-47
[972] A. Yeşil, a.g.e., s. 50

Daha sonra "dörtlü takrir"[973] olarak tarihe geçecek ve CHP'nin kendi içerisinden kendisine en büyük rakibi doğuracak olan sürecin bu aşaması ne anlama geliyordu? Gerçekten bir muhalefet partisi mi doğuyordu yoksa 1930'da muvazalı olarak kurumaya çalışılan SCF'ye benzer bir demokrasi denemesine mi girişiliyordu? Bu duruma hem evet hem de hayır diye cevap verilebilir. Çünkü dış ve iç etkenler Meclis'te bir muhalefet odağının varlığını artık elzem kılıyordu ki CHP bunu önlemenin imkânsız olduğu kanaatine varmıştı. Diğer taraftan da her zaman olduğu gibi kurucu ideolojinin kontrolü dışında bir yapıya da asla müsaade edilmemeliydi. Kurulacak parti bilinen ve inkılaplara sadakatini ispat etmiş kişiler tarafından teşekkül etmeliydi.[974] Bu düşüncelerden hareketle CHP kendi rakibini kendisi belirleyecek, müstakil olarak CHP'den bağımsız şekilde kurulan partileri gündemine almayarak, dikkatlerden uzak tutacaktır. Kısacası CHP'nin hesaplaşacağı parti, halkın da partisi olacaktı. Macera ve riskler böylelikle ortadan kaldırılacaktı. Zira DP'den daha önce; Ünlü iş adamı Nuri Demirağ ve Birinci Meclis İkinci Grup lideri Hüseyin Avni Ulaş tarafından kurularak muhalefet işine girişen Milli Kalkınma Partisi (MKP) böyle bir muameleye maruz kalacaktır. Parti kuruluşunu ilan etmesine, Türkiye genelinde hızla teşkilatlanmasına rağmen, İsmet İnönü düzenlediği bir basın toplantısında "mecliste yeni bir partiye ihtiyaç var" diyerek MKP'yi yok saymıştır. Basın da aynı tutumu sergilemiş. MKP'ye karşı ilgisiz davranmış, ilgi gösterdiği zamanlarda da çoğunlukla magazinsel yaklaşmıştır.[975]

Çok partili sisteme geçileceği anlaşılmakla birlikte İnönü'nün tavırları bunun yine danışıklı bir demokratikleşme girişimi olduğu endişesini doğuruyordu. Birçok çevre, aynı kanaatteydi. Bir gazeteci bu endişeyi Celal Bayar'a Serbest Fırka olayını da hatırlatarak soracaktır.[976] Zira daha ortada parti yok iken aylar öncesinden yeni bir

---

[973] Daha sonra Demokrat Parti'yi kuracak olan İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuad Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes imzasıyla CHP Meclis Grubu Başkanlığına verilen önergenin adıdır. Önergede temel olarak harbin bittiğine vurgu yapılıyor, köylü ve aydınların demokrasi kültürünün geliştiğine değiniliyor ve Meclis'in hükümeti tümüyle denetlemesi gerektiği söyleniyordu. Bu anlamda Anayasa'da belirtilen hak ve hürriyetlerin tanınması, birden fazla parti kuruluşuna izin verilmesi, dolayısıyla CHP tüzüğünde değişikliklerin yapılmasını talep ediliyordu. Dörtlü Takrir'in tam metni için bkz. A. Dilipak, **Menderes Dönemi…,** s. 64-67

[974] T. Timur, **Türkiye'de Çok Partili…,** s.24

[975] H. Şentürk, a.g.e., s. 187-189

[976] Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye: 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1990, s. 83

parti kurulacağı, programının henüz belli olmamakla birlikte adının Demokrat Parti olacağına dair söylentiler dolaşmaktadır.[977] Bayar bu söylentileri reddetse de sonradan bazı ilkelerde anlaşıldığı ortaya çıkacaktır. İnönü çok partili hayata geçerken Cumhuriyetin temel ilkelerine ve dış politika hedeflerine bağlı bir partinin kurulması taraftarıdır.[978] Celal Bayar, DP'nin programını İnönü'ye sunarak onayını almak istediğinde İnönü partinin programını eline alarak şu soruları sorar: "Terakkiperverlerde olduğu gibi, 'İtikadatı diniyeye biz riayetkarız' diye madde var mı? Celal Bayar, 'Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var' dedi. 'Ziyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?' 'Hayır.' 'Dış politikada ayrılık var mı?' 'Yok!' 'O halde, tamam ...'"[979] Böylelikle CHP'nin kendi muhalifi saydığı DP, Dörtlü Takrir'e imza atan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü öncülüğünde 7 Ocak 1946'da kurulmuştur.

Meclis'te yeni bir partinin kuruluşuna izin verilmiş fakat bunun kontrol dışı, temel politikalardan farklı arayışlar içerisinde olmamasına, özellikle de din bahsinde rejimden farklı düşünmemesine özen gösterilmiştir. Hatta amaçlanan tıpkı SCF olayında olduğu gibi iktidar hesabı olmayan, sınırlı sayıdaki milletvekili ile Meclis'te muhalefet görevi yürütecek bir partidir. Tekin Erer başından geçen ilginç bir olayı anlatarak böyle bir durumu ima etmektedir: 1946'daki seçimlerden 20 gün önce Kazım Karabekir ile bir mülakat yapan Erer, Karabekir'in "…ben Demokrat Parti'nin ancak 60-70 mebusla Meclis'e gireceğine kaniim. Bundan fazla mebus çıkartamayacaktır. Esasen bizim karşımızda bu kadar muhalif kâfidir. Memleketin muhalif ihtiyacını 60-70 mebus pekâlâ karşılayabilir. Dört beş ayda parti kurup iktidara gelmek nerede görülmüştür." dedikten sonra milletin iktidarı değiştirmek isteyeceğini ancak devletin kudretinin idamesi için buna izin verilmesinin doğru olup olmayacağını sorgulayarak, "münevverlerin takdirine" bıraktığını söyler. Erer, mülakatı gazetede yayınlamak üzere hazırladığı sırada Karabekir'in gazete sahibini arayarak "bana gönderdiğiniz genci sempatik buldum. Kendisini aydınlatması… politik sahadaki görgülerini

[977] Ahmet Gülen, "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci'nin ilk Yansımaları: 1946 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XV, Sayı: 30, 2015, s. 224
[978] A. Gülen, a.g.e., s. 223
[979] M. Toker, **Tek Partiden…,** s. 81

artırması için bazı şeyler söyledim. Şayet bunları yazarsa gazetenizi tekzip ederim. Bu mülakatı olmamış kabul etmenizi rica ediyorum" dediğini söylemektedir. Erer isim vermeden gazetede Karabekir'in 60-70 mebus ancak çıkarır tahminini haber yaptıklarını ve seçim sonuçlarının açıklanmasıyla birlikte şaşırtıcı şekilde DP'nin belirtilen rakamlara yakın bir mebusla Meclis'e girdiğini ifade ederek "bu intihabatın nasıl bir komedi şeklinde cereyan ettiğini göstermektedir" diyerek kanaatini belirtir.[980]

DP'nin kendisine biçilen böyle bir rolden tam anlamıyla haberi var mıydı?[981] bilinmemekle birlikte CHP liberal bir programla ortaya çıkan bu muhalefete karşı rekabeti ciddiye almış görünüyordu. Daha DP partileşme sürecine yeni atılmışken, CHP hamlelerine başlamıştı. Amacı DP'nin liberal programını boşa çıkartmaktır. İlk iş olağanüstü kurultay yapılarak tek dereceli seçim sistemi, sınıf esasına göre parti kurulabilmesi ve "değişmez" parti başkanlığı ilkesinin seçimli başkanlık ilkesiyle değiştirilmesi kararlarını alıyordu. Ayrıca öğrencilere dernek ve birlik kurma hakkı tanınıyor, üniversitelere bilimsel özerklik veren kanun çıkarılıyor, matbuat kanununda yer alan ve hükümete kapatma yetkisi veren meşhur 50. madde değiştirilerek gazete kapatma yetkisini mahkemelere devrediyor, basın suçları da affediliyordu. Halk tabanı da unutulmamıştı. Köylülerin öncelendiği toprak kanunu çıkartıldı. Toprak mahsulleri vergisi kaldırıldı. İşçilerin lehine olan işçi sigortaları kanunu yürürlüğe kondu.[982]

Hızlıca yapılan değişikliklerle halkın gözündeki imajını düzeltmeye çalışan CHP genel seçimlerde bir risk yaşamamak için başka bir hamle yaparak genel seçimleri bir yıl erkene alır. Oysa DP daha örgütlenmeye dahi fırsat bulamamıştır.

---

[980] T. Erer, a.g.e., s. 129-130

[981] Millî Mücadele'nin kahramanlarından olan ve TpCF'yi kurduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya suikast iddiasıyla İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan Rauf Orbay'ın çok partili sisteme geçişle ilgili ilginç değerlendirmeleri vardır. Rauf Orbay, İsmet İnönü'nün çok partili düzene geçiş döneminde kendisine TpCF'yi yeniden kurma teklifinde bulunduğunu, ancak kendisinin bunu İnönü'nün yeni bir oyunu olarak değerlendirdiği için teklifi reddettiğini söyler. Rauf Orbay, o günkü değerlendirmesinin doğru çıktığını, 27 Mayıs Darbesi'nin bu oyunun bir parçası olduğunu söyledikten sonra, şayet teklifi kabul etmiş olsaydı kendisinin yargılanıyor olacağını belirtmiştir. Orbay ayrıca Celal Bayar'ı da İnönü'nün bu oyununa düşmemesi için uyardığını ifade eder. Bkz. Murat yılmaz, "Rauf Orbay", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (54-65), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.62

[982] Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara: 1990, s. 14 – Eroğul, DP'nin kazandığı milletvekili sayısını 62 olarak vermesine rağmen diğer birçok kaynakta bu sayı 66 olarak verilmektedir.

Baskın bir şekilde gerçekleşen seçimler sahada da seçmene baskı olarak yansıyacaktır. Sıkıyönetimin henüz kaldırılmadığı bir ortamda gerçekleşen seçimde devletin gücü sandıklara yansıtılmıştır. Açık oy gizli tasnif gibi antidemokratik bir usulle yapılan seçim sonucunda CHP iktidarını korumuştur.[983] 465 milletvekilliği için 273 aday gösterebilen DP, sadece 62 milletvekilliğini kazanabilecektir. Oysa DP'nin halk desteğinin bu rakamın çok çok üzerinde olduğu bilinmekteydi. DP yetkilileri sonuca itiraz ederek, Türkiye genelinden seçimlerde birçok baskı ve usulsüzlük yapıldığına dair raporlar yayınladılar. Durumun düzeltilmesi için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye telgraf protestoları çektiler, İzmir, Ankara, Konya, Adana gibi büyük kentlerde protesto mitingleri düzenlediler. Ancak tüm çabalar sonuçsuz kalacaktır.[984]

İtirazlara kulak tıkayan CHP'ye karşı DP'nin muhalefeti sertleşmiş, seçim usulsüzlüklerini uzun süre Meclis gündeminde tutmuştur. CHP ise bu tavra karşı daha otoriter eğilimlere başvuracaktır. Hükümet programını okuyan Başbakan Recep Peker bir taraftan demokrasi düşüncesini kökleştirme azminde oldukların vurgularken diğer taraftan da "hürriyeti hürriyet düşmanlarından korumak" lazım geldiğini, mevcut kanunlar devlet nizamını korumaya yetmez ise yenilerini getirebileceklerini söyleyerek muhalefeti tehdit ediyordu.[985] İlk iş olarak DP'yi destekleyen, seçim usulsüzlüklerine sayfalarında genişçe yer veren gazeteler hedef alınır. Tek parti döneminde sıkı denetim altındaki basın, Meclis muhalefetinden cesaret almış, geçmiş dönemin olumsuzluklarının da etkisiyle DP'nin yanında, CHP'nin karşısında konumlanmıştır. Bu durumdan tedirgin olan Hükümet yeni bir önergeyle basın kanununda değişiklik talebinde bulunur. Buna göre kötü şöhrete sahip olanlar gazete çıkartamayacak (mad. 12), kanuni vasıfları taşımadığı düşünülenlerin gazete çıkartma başvuruları geçersiz sayılacaktır. (Mad. 17) Daha da önemlisi gazete veya derginin yayınlandığı yerin en büyük mülki amiri tarafından sahibi kötü şöhretli olarak nitelenirse, yayınları durdurulup, kapatılabilecektir. (Mad. 18) Amacı belli olan bu önerge DP tarafından sert bir dille eleştirilecek, gerilimli bir tartışma ortamının oluşmasına neden olacaktır. Tartışmalar adeta iki farklı zihniyetin çatışması gibidir.

---

983 , H. Emre Oktay, **Türk Tarihinin Kayıp Yılları: İnönü Dönemi**, Akis Kitap, İstanbul: 2013, s. 43
984 C. Eroğul, a.g.e., s. 16
985 T. Timur, **Türkiye'de Çok Partili…,** s. 55-56

CHP'nin durum değerlendirmeleri, eylem mazeretleri, çözüm önerileri totaliter bir düzen çağrışımı yaparken DP insan hakları, basın hürriyeti gibi kavramları gündeme getirerek muhalefet yapmaktadır.[986]

Meclis'teki rekabet meydanlarda da yaşanmaya başlamıştı. Tıpkı SCF döneminde olduğu gibi İzmir'de iki parti karşı karşıya gelecektir. Başbakan Recep Peker gidişata karşı takındığı otoriter tavrını sürdürmektedir. DP'lilere karşı İstiklal mahkemelerini hatırlatarak yeniden kurulacağından bahsetmektedir. Tehditler halkta öfkeye neden olur. Recep Peker'in İzmir'de olduğu 1 Nisan 1947'de Celal Bayar ve Adnan Menderes'in de gelmesiyle olanlar olacak, kolluk kuvvetleriyle halk arasında büyük bir arbede yaşanacaktır. Halk Bayar ve Menderes'i Konak Meydanı'nda karşılamaya geldiğinde emniyet müdürü halktan dağılmalarını ister. Meydanı hınca hınç dolduran halk çağrılara uymaz. Güvenlik görevlileri önce havaya daha sonra da halkın üzerine ateş açar. Direnen kalabalık emniyet görevlilerinin silahlarını alarak denize atar. Devlet gücünün artık yapacağı bir şey kalmamıştır. Toplantıya engel olunamaz. Bu olaydan sonra DP ve halk daha coşkulu bir siyaset atmosferine bürünür.[987] DP saflarında iktidar umudunu beslerken halk tabanında da CHP'den kurtulma inancını güçlendirir.

CHP de halkın birikmiş tepkisinin farkındadır. Hile yoluyla alındığı kanaati yüksek olan seçimlerde zaferini ilan etmiş olsa da artık iktidarından emin değildir. Parti içi kimi etkili kişiler bir sonraki seçimi kazanmanın yolunun dindar görünmekten geçtiğine inanmaya başlamıştır.[988] İç eleştirilerden yola çıkarak ve de parti içi çatlamaları göze alarak dini konularda kendisinden beklenmeyecek tavizler vermeye hazırdır. İmaj değişikliği için önce halkın ihtiyaçlarını gidermek adına imam hatip okulları ve ilahiyat fakülteleri kurulacaktır. Sonrasında ise hacca gitmek isteyen vatandaşlar için döviz tedarik edilecektir. Yirmi Türk büyüğünün türbeleri halkın

[986] C. Eroğul, a.g.e., s. 18
[987] A. Dilipak, **Menderes Dönemi…,** s. 129
[988] Cemil Koçak, CHP'nin 1950'deki Ekmeleddin'i Şemsettin Günaltay, **Star Gazetesi**, 28 Haziran 2014, (Çevrimiçi), https://www.star.com.tr/yazar/chpnin-1950deki-ekmeleddini-semsettin-gunaltay-yazi-902503/ (Erişim Tarihi: 7.10.2020)

ziyaretine açılır.[989] CHP'nin imaja yönelik en ciddi adımı İslamcı gelenekten gelen ve 1947 kurultayında "fikir hürriyeti, matbuat hürriyeti gibi vicdan hürriyetinin de partimizce ve memleketimize yerleşmesi icab eden mukaddes bir esas olduğu kanaatindeyim" diyerek din vurgusu yapan Şemsettin Günaltay'ı başbakanlığa getirmesi olacaktır. Dine karşı şahin politikalardan böylesi ılımlı bir siyaset zeminine inmek bazı CHP'liler için inanılması güçtür. Fakat tüm bu imaj çalışmalarının ve yapılan jestlerin halkın kanaatlerini lehe çevirmeye yetemediği kısa süre sonra görülecektir.[990] CHP'nin din bahsinde ortaya koyduğu ılımlı tavrın gösterdiği asıl gerçek ise oy kaygısının başat olacağı bu yeni atmosferde, dinin göz ardı edilemez bir unsur olarak kabul edilmiş olmasıdır.[991]

DP'nin gerçek anlamda muhalif bir tavır sergilemesi kendisine duyulan şüpheleri en azından toplumda yavaş yavaş giderecektir. Halkın değerlerine karşı takındığı olumlu yaklaşım da ilginin artmasının bir başka sebebidir. Ama en önemli destek sebebi tek parti döneminin baskı düzeniyle özdeşleşmiş CHP'nin iktidar isteğine son vermektir. Zira TpCF ile bunu denemiş, SCF ile bir kez daha harekete geçmiş halk, önünde beliren imkânı tekrar kullanmak arzusundadır. Kısacası, CHP'yi iktidardan indirebileceğine inandığı için DP'ye yöneldikleri söylenebilir. Halkın DP'nin parti programını okuyup beğendikten sonra tercihlerini yaptıklarını iddia etmek güçtür.[992] Rejimin esas gadrine uğrayan İslami çevreler de benzer düşüncededirler. 1945'ten itibaren başta MKP olmak üzere dine ve geleneklere saygılarını belirten, hatta İslam Demokrasi Partisi (İDP) gibi isminde İslam kelimesine bile yer veren birden çok parti[993] olmasına rağmen DP'yi desteklemeyi tercih etmişlerdir. Öyle ki DP'den dini reform isteyerek ayrılan, açıkça din ve geleneğin sosyal hayatta daha önemli hale getirilmesini savunarak 1948'de muhafazakâr bir kimlikle kurulan Millet Partisi'ne[994] (MP) dahi yönelmemişlerdir. Çünkü rejim dine

[989] Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960**), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1995, s. 24
[990] C. Koçak, **CHP'nin…**
[991] İ. Halil Aşgın, "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum: 2018, s.161
[992] M. Taşyürek, a.g.e., s. 85
[993] T. Z. Tunaya, **İslamcılık Cereyanı…,** C. 3, s. 13
[994] T. Z. Tunaya, **İslamcılık Cereyanı…,** C. 3, s. 13

karşı tutumundan esas olarak vazgeçmemiş, laiklik üzerindeki hassasiyetini sürdürmektedir. Dini merkez alan bir parti, dolayısıyla dini siyasete alet etmek zorunda kalacaktır ki bu dindarlar için riskli bir durumdur. Bu nedenle özgürlükleri tesis edecek, dine karşı da saygılı olacak demokratik bir siyaseti desteklemek en akıllıcası olacaktır.[995] Kısa süre sonra bu tavrın haklılığı ortaya çıkmıştır. 1946'da kurulan, partiden çok bir dernek şeklinde örgütlenen İslam Koruma Partisi (İKP) ve 1951'de kurulan İslam Demokrat Partisi laikliğe aykırılıkları gerekçesi ile kapatılacaklardır.[996]

DP özünde laik bir partidir ve Atatürk ilkelerine tümüyle bağlıdır. Dine karşı oldukça dikkatli bir yaklaşım sergilemektedir. Rejimin laiklik konusundaki hassasiyetinin farkındaydı ve önünde özellikle TpCF'nın dramatik tecrübesi vardı. Bu nedenle tüm stratejisini rejimin çizgisini aşmadan, liberal bir eylem biçimiyle muhalefet etme üzerine kurmuştu. Laiklik kavramını da bu stratejisine uygun olarak evrensel boyutuyla tanımladı. "Partimiz, lâyikliği, devletin din ile hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır. Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, … asla müsamaha olunmamalıdır."[997] Böylelikle dinin siyasete alet edilmesine karşı olduğunu diğer yandan da iktidarlarında din bahsinde baskıcı olmayacaklarını ifade etmiş oluyordu. İzlenilen strateji hedefine ulaşacak ve DP, 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerde %52,7 oy alarak 27 yıllık tek parti iktidarına son verecektir.

DP iktidarı pragmatist yaklaşımını seçimlerden sonra devam ettirerek halk desteğinin devamını amaçlıyordu. İnönü'ye atfedilen "gerçi zahiren iktidardan indik ama, gerçek iktidar bizim elimizdedir"[998] sözünün işaret ettiği gibi iktidar gücünü kullanmada sınırlı dayanaklara sahipti. Bu nedenle parti yönetimi tahlil ettikleri halkın hassasiyetlerine yönelik adımlar atmakta gecikmediler. Celal Bayar durumunu şöyle

---

[995] Metin Karabaşoğlu, "Said Nursi", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (270-289), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 281

[996] H. Şentürk, a.g.e., s. 214-215

[997] Demokrat Parti Programı 1946, s. 4, (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 06. 10. 2020)

[998] M. Taşyürek, a.g.e., s. 26

ifade ediyordu: "… iktidara gelirken baktık halk ne istiyor. Dine saygı, ezanın aslına döndürülmesini istiyor. Arapça okunsun dedik. İmam hatipler istiyor, açılsın dedik, nasıl olsa müfredatlarını biz hazırlamayacak mıydık… Baraj dolmuştu, patlamak üzereydi… Biz barajın drenaj musluklarından bir kaçını açarak barajı sakinleştirdik.".[999] Bayar'ın ifadelerinden anlaşıldığı gibi DP halkın taleplerini karşılamak gayesindedir ancak bunun gerekçesi rejim için oluşan tehdidin bertaraf edilmek istenmesidir. Diğer taraftan bakıldığında bu; o güne kadar her türlü karar mekanizmalarından dışlanan, horlanan, terbiye edilecek, şekil verilecek vasıfsız bir kitle olarak görülen halka, daha özelde de dindar çevrelere verilmiş bir tavizdi. Bir başka ifade ile karşılıklı tavizlerdi. DP İslami argümanları kullanarak dindar halkı devletle barıştırmak isterken halk da laiklik ilkesi üzerinden dine kurulan katı denetimi iyice yumuşatıyordu.[1000] Ezanın Arapça aslına döndürülmesi dindar çevre için bir milattı. Yaşanılan adeta Cumhuriyet'in Asr-ı Saadet dönemiydi.[1001] İslam'ın bir zaferi,[1002] bir mucizesiydi.[1003] O güne kadar DP'ye CHP'nin liberal versiyonu şeklinde bakarak mesafeli yaklaşan Sebilürreşad, Büyük Doğu çevreleri dahi Menderes'i bir kahraman, DP'yi de 50 yıllık baskı altında tutulan Müslümanlığın kurtarıcısı olarak görmeye başlamışlardı.[1004] Ali Fuat Başgil'e göre ise DP'nin iktidara gelişi Allah'ın bir mucizesiydi.

İslamcı siyasi gelenek açısından DP iyinin kötüsü gibi kabul görse de dine karşı gösterdiği toleranslar hem İslamcı siyasetin canlanmasında hem de yurt genelinde dinin yeniden inkişafında büyük önem taşımıştır. Fakat DP'nin bu toleranslı siyasetinin sebebi sadece toplumsal gerilimin sürdürülebilir olmaktan çıktığı düşüncesi değildir. Aynı zamanda kendi içinden çıkan, çok daha ileri dini talepleri dile getiren Millet Partisi'nin kurulmuş olmasıdır. Programında laiklik prensibine temelden bağlılığını ifade eden MP, daha ileri bir yorumla dini kurumların otonom olacağı laik

[999] M. Taşyürek, a.g.e., s. 26
[1000] M. Taşyürek, a.g.e., s. 27
[1001] Serdar Şengül, İslâmcılık, Kürtler v e Kürt Sorunu, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (525-543), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 526
[1002] İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Can Yayınları, İstanbul: 1997, s. 357
[1003] "Asil Türk Milletinin Evladlanna Halisane Tavsiyemiz", **Sebilürreşat Dergisi**, 1952 Cilt: V, Sayı: 124, s. 375
[1004] T. Z. Tunaya, **İslamcılık Cereyanı…,** C. 3, s. 70

bir düzeni savunuyordu. Diğer taraftan CHP'nin "altı ok"unun güvence altına alındığı anayasanın ikinci maddesinin kaldırılmasını talep ediyor, TpCF'nın kapatılması gerekçesi olan cümlenin bir benzerine 8. maddede yer veriyordu: "Parti din müessesesine ve milli ananelere hürmetkârdır."[1005] DP daha sonra kendisine taban olarak rakip gördüğü bu partiyi dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle suçlayacak, ceza mahkemesinde yargılanan MP, "amacını gizleyen dine dayalı bir cemiyet" olduğu gerekçesiyle kapatılacaktır.[1006] MP'nin Meclis çatısı altındaki bu cüretli çıkışı çok partili sisteme şartlı izin veren rejimi hızlı bir şekilde harekete geçirdiğini de burada vurgulamak gerekmektedir. Zira CHP ve DP ortaklığıyla 10 Haziran 1949'da Türk Ceza Kanunu'nun 163. Maddesinde yapılan değişiklikle "dine dayalı devlet kurmaya yönelik propaganda yapmak ve örgüt oluşturmak" gibi eylemler bir suç olarak yeniden düzenlenmiştir.[1007] Hem Meclis içinde hem de toplum içinde oluşabilecek İslami hareketlerin önüne geçmeyi amaçlayan maddenin görüşüldüğü oturumda, MP düzenlemeye ciddi bir şekilde karşı çıkmış, tasarıyı "İslam'a tecavüz, laikliğe külliyen muhalif ve Anayasayı ayaklar altına alan" bir düzenleme olarak tanımlamıştır. İşin ilgin tarafı ise tasarıya DP içerisinden de eleştiriler gelmiş olmasıdır. Tasarının hazırlanmasında DP'nin Genel Başkanı Celal Bayar ile danışıklı hareket eden Başbakan Şemsettin Günaltay, DP içerisinden gelen bu tepkiler karşısında şaşkınlığa uğrayacak ve "sizlere mi, başkanınıza mı inanayım, rica ederim samimi olun efendiler" diyerek DP'nin tasarının hazırlanmasında etkisinin olduğunu açık edecektir.[1008]

Rejimin Cumhuriyet ilkelerine dair hassasiyet ölçüsünü her fırsatta ortaya koyması, her şeye rağmen Meclis'teki tüm partilerin laiklik konusunda sergiledikleri itaatkâr tavır, MP içesinde süregiden kavgalı ortam, halkın ve dindar çevrenin ilgisini ve taleplerini DP'ye yöneltmelerinin nedenleri olarak sayılabilir. DP'de bu ilgiyi sürdürebilmek adına rejimin sınırlarını da gözeterek karşılamaya çalışacaktır.[1009]

[1005] "Millet Partisi Program ve Tüzük", Sakarya basımevi, Ankara: 1948, s. 4-5
[1006] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 40
[1007] M. Taşyürek, a.g.e., s. 132
[1008] M. Taşyürek, a.g.e., s. 184
[1009] Tek parti rejiminin kurmuş olduğu sistemde DP'nin din konusunda kendisini nasıl sınırlanmış hissettiğini anlamak açısından; Pakistan'ın öncülüğünde kurulmak istenen Müslüman Milletler Birliği projesini anlatmak için Türkiye'ye gelen ve Adnan Menderes ile görüşen Muhammed Esed'in aktardığı şu diyalog ilginçtir: "Hem Bayar ve hem de Menderes Pakistan'ın çabalarını onayladılar ve Adnan

Gerçekten de DP dönemi İslam'ın yeniden canlanması, sembollerini görünür kılması, dindarlar üzerinde uygulanan baskıların kalkması noktasında bereketli bir dönem olmuştur.

DP'nin dindar çevrelere karşı yaptığı ilk jest Arapça ezanın serbest hale getirilmesidir. 1933 yılında Arapça olarak okunması yasaklanan, Türkçe okunması zorunlu hale getirilen ezan, halkın çok büyük tepkisine neden oluyordu.[1010] Yasağı çiğneyenler için ise üç aylık bir ceza öngörülüyordu. İslam'ın önemli bir sembolü olan ezanın bu şekilde değiştirilip, yasaklanması belki de CHP halk arasında bugün dahi yaşanan geriliminin ana sebeplerinden birisi denilebilir. DP iktidara gelir gelmez 16 Haziran 1950'de bu yasağı kaldırarak hem halkın hem de dindar çevrelerin büyük sevgisini kazanmıştır. Yine DP'yi ve özellikle Adnan Menderes'i muhafazakâr çevrelerin bugün dahi farklı bir muhabbetle anmalarının en büyük sebebi, ezanın Arapça yasağını kaldırmasıdır denilebilir.

Arapça ezan yasağının kaldırılmasından hemen sonra devlet radyolarında Kur'an yayınlanmaya başlayacaktır. Ramazan ayında başlayan, sabah akşam onar dakikalık olmak üzere günde iki kez radyodan verilen bu yayınlar daha sonra haftada bir olarak Cuma sabahları yayınlanacaktır. Ezan ve Kur'an yayınları bir anlamda sembolik tutumlardı. Asıl düzenlemeler dindar çevrenin sonraki dönemlerde önünü açacak hem toplumsal hem de entelektüel anlamda gelişimini sağlayacak eğitim sahasında gerçekleşecekti. 4 Kasım 1950'de din dersleri ilkokullarda ders müfredatına dahil edilecektir. 1951-52 ders yılında İmam-Hatip okulları açılarak eğitime başlar. 1956'ya gelindiğinde din dersleri ortaokul ders müfredatına da girer. 19 Kasım

Menderes ilaveten şöyle dedi: 'Pakistan'dan gerçekten beklentilerimiz var. Allah'tan dileğim şudur ki, dünyanın her tarafında Müslümanların uyanışına ülkenizin öncü olmasını sağlasın!' Aynı zamanda, kendilerinin çok yavaş ve temkinli bir şekilde ilerleyeceklerini, çünkü Kemal Atatürk'ün baskın mirasının ülkede, özellikle şehirlerde hâlâ çok güçlü olduğunu ve İslam üzerinde güçlü bir şekilde vurgu yapılmasının şu anda gücü ellerinde tutanlar üzerinde şiddetli bir tepkiye sebep olabileceğini açıkça ifade ettiler. Bkz. Esed, Muhammed; **Kalbin Yuvaya Dönüşü: Mekke'ye Giden Yol II**, İşaret Yayınları, İstanbul: 2018, s. 181

[1010] Ezanın Arapça okunmasının yasaklanmasından sonra gelişen olaylar ve halkın tepkisinin geniş bir incelemesi için bkz. Mustafa Armağan, **Türkçe Ezan ve Menderes,** Timaş Yayınları, İstanbul: 2010

1959'da da İmam-Hatip okullarının yükseköğretimini teşkil edecek Yüksek İslam Enstitüsü İstanbul'da kurulur.[1011]

Dini eğitimin devlet okullarında verilmeye başlanmasının arkasında yatan sebep öncekilerle benzerdi. Halka, Cumhuriyet'in temel ilkeleri ile çelişmeyen bir din eğitimi verilerek devlete ısındırılırken DP'de toplumsal sempatisini pekiştirecekti. Başlangıçta çocukların din derslerini alabilmesi için velilerin dilekçe vermesi zorunlu tutulmuştu. Ancak ailelerin derslere talebi yüksek olunca (%98) dilekçe zorunluluğu kaldırıldı. Dersi almak istemeyen aileler bir dilekçe ile okul yönetimine bildirecekti. Bu konudaki bir başka önemli değişiklik ise din derslerine de geçme notu zorunluluğu getirilmesiydi. Öncesinde böyle bir zorunluluk yoktu ve öğrenciler derslerden sınava tabi tutulmuyorlardı. Bu değişiklikle birlikte din dersleri müfredatın temel bileşenlerinden biri olmuş oluyordu. Eğitim alanına yansıyan bu gelişme, halkın okullara olan ilgisini de artıracaktı. Özellikle kırsal kesimlerde öğrenci kayıtlarında dikkat çekici, ani artışlar olmuştu.[1012]

İmam-Hatip okullarının açılması da ciddi bir gelişmeydi. Türkiye'nin son 40 yıllık siyasetine damga vuran önemli isimlerin İmam-Hatip okullarından mezun oldukları düşünüldüğünde bu ilk adımın ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır. İmam-Hatip okulları Cumhuriyet'in ilk yıllarında; 1924 yılında, medreselerin kapatılmasından sonra doğan boşluğu doldurmak, din hizmetlerini yürütecek din görevlileri yetiştirmek adına açılmıştı. Ancak açılan 29 okul 1930'a kadar tümüyle kapanacaktır. Gerekçesi ilgisizlik olarak açıklansa da dini alana yapılan baskıların neticesinde gelecek vadetmeyen bu meslekten vatandaşların uzak durduğu anlaşılmaktadır.[1013] 1951-1952 eğitim yılında yeniden açılması kararlaştırıldığında açılan okul sayısı yedidir. 1960'a kadar bu sayı otuz beşe çıkacaktır. Millî Eğitim Bakanlığı, Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan bu okullardan mezun olan öğrenciler köylerde imam olarak atanıyor, isteyenler ise diğer orta ve lise ders farklarını vererek lise diploması alabiliyorlardı. Doğrudan İmam-Hatip okullarından

[1011] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 57-61
[1012] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 78
[1013] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 80

mezun olanlar ilahiyat da dahil hiçbir fakülteye kabul edilmiyorlardı. Okulun önündeki bu tıkanıklığı açmak ve bir kariyer olanağı tanımak için daha sonrasında Yüksek İslam Enstitüsü kurulacaktır.[1014]

İmam-hatip okulları Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altında nitelikli ve laik düşünceyi benimsemiş bir eğitim amaçlıyordu ancak bunu gerçekleştirebilecek yeterli eğitmen kadrosu yoktu. Sonuç olarak eğitmen kadrosu büyük oranda medrese eğitimi almış, kafa yapıları da medrese geleneğine uygun kimselerden oluşacaktır. Çoğunluğu şehirlerde kurulan okulların öğrencileri ise büyük oranda köylerden gelmiştir. Bu öğrenciler diğer okulların öğrencilerine göre daha disiplinli, daha intizamlıydılar. Devletin okullara yardımı da sınırlıydı ancak halkın ilgisi yüksektir. Gönüllü yardım grupları oluşturularak bu okulların binalarından, sıralarına kadar tüm ihtiyaçlarını bağışlar yoluyla karşılamaya çalışıyorlardı. İmam-hatip okullarının sayı olarak artışıyla yardım derneklerinin sayısal artışının paralel olması ilginç bir veri oluşturmaktadır. İlk kuruldukları 1951-52 yılında İmam-Hatip okulları sayısı yedi, yardım derneği sayısı birdir. 1959-60 yıllarında ise İmam-Hatip okulu sayısı 35 iken yardım derneği sayısı da 33 olmuştur.[1015]

İmam-hatip okullarının dışında geniş bir yayılma alanı bulan dini eğitim kurumlarından biri de Kur'an kurslarıdır. İmam-hatiplere göre çok daha hızlı yayıldığı görülmektedir. Nedeni ise kurulum maliyetlerinin düşük olmasıdır. Tıpkı İmam-Hatipler gibi Kur'an kurslarının yapımı ve ihtiyaçları da halkın kurdukları dernekler vasıtasıyla karşılanmaktadır. Kursların kurulum maliyetleri düşük, açılış prosedürleri de kolay olduğu için sayısal artışı hızlı gerçekleşmiştir. Benzer şekilde Kur'an kurslarının sayılarıyla yardım derneklerinin sayıları arasında da paralellik söz konusudur.[1016] Burada dikkat çeken husus, halkın bu eğitim kurumlarını çoğaltmak ve yaşatmak için elde ettiği organizasyon yeteneğidir. Bu gaye birliği ve yetenekler daha sonra siyaset sahnesine atılacak olan dindar çevreler için önemli bir kuvvet teşkil edecektir.

[1014] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 82
[1015] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 85-87
[1016] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 88-89

Okullarda din derslerinin verilmeye başlanması, imam hatip okullarının yaygınlaşması, halkın bu iki düzenlemeye de yoğun ilgi göstermesi bir takım eksikliklerin ortaya çıkmasına neden oldu. Ders kitapları eksikliği ve öğretmen azlığı ilahiyat fakültelerinin önemini gündeme getirmişti. Başlangıçta mezunlar az olmakla birlikte İmam-Hatip okullarında ve ilkokul öğretmeni yetiştiren okullarda kolayca iş bulabiliyorlardı. Ancak ihtiyacı karşılamakta yeterli değillerdi. Hem okulların ihtiyacı olan öğretmen açığını kapatabilmek hem de İmam-Hatip okullarından mezun olanlara yükseköğretim imkânı tanımak amacıyla Yüksek İslam Enstitüsü kurulması gündeme gelecektir.[1017] Böylelikle eğitim alanında tabandan tavana kadar tüm resmi kurumsal süreçler tamamlanmış olacaktır.

DP ile Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) da daha fonksiyonel hale gelmiştir. Yapısında çok büyük değişiklikler yapılmasa da bütçesinin artırılması kurumun daha faal ve etkili çalışmasına olanak sağlamıştır. 1951'de dini yayınlara harcanmak üzere Meclis'te alınan bir kararla DİB bütçesine extra tahsisat yapılmış, zamanla artan bu tahsisat miktarıyla kurum yayın sayısını epeyce artırabilmiştir. Diğer taraftan kurumun başkanlarının niteliklerinde de bir değişim gözlenmektedir. DP öncesinde görev yapan başkanlar daha çok laik, modernist, reformcu özellikleriyle öne çıkarken DP iktidarından sonraki başkanlar, dini konularda daha muhafazakâr fikirlere sahiptirler. Bu nitelikler, kurumun işleyiş ve faaliyetlerine de yansımaktadır.[1018]

Kurumsal planda gelişen dini alan, sivil alanda da kendisine geniş bir hareket alanı yakalamıştır. İmam-hatip ve Kur'an kursları açmak için örgütlenen dernekler, vakıflar, dolaylı yoldan da olsa dinin toplumsal alanda etkinliğini artırmalarına destek sağlamışladır. 1950'de dini derneklerin ülkedeki toplam dernekler arasındaki payı %1,3 iken 1960'ta bu oran %29.7'ye çıkmıştır. 1946'da dini dernek sayısı 11 iken 1960'ta bu oran 5104 olmuştur. Dernekler ve vakıflar sadece okul ve kurs yaptırmakla kalmamışlardır. Durumu iyi olmayan, kırsal kesimlerde okuma imkânı bulamayan birçok yoksul gencin tahsil yapmalarına da imkân sağlamışlardır. Cami yaptırma dernekleri de bu anlamda oldukça faal çalışmışlardır. 1950-60 döneminde ilgili

[1017] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 96
[1018] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 100-103

derneklerin katkılarıyla 5000 caminin ibadete açıldığı belirtilmektedir.[1019] Bu faaliyetler için harcanan paraların hemen hemen hepsinin halk tarafından karşılandığı düşünüldüğünde, halktaki dini duyarlılığının hassasiyet derecesi de anlaşılmış olacaktır.

Cumhuriyet döneminde yasaklanan tarikat ve cemaat tipi yapılar da bu dönemde kendilerini görünür kılmaya başlayacaklardır. Özellikle Nakşibendiler, Nurcular, Süleymancılar gibi gruplar üniversite öğrencilerinden, devlet memurlarına, küçük esnaf gruplarına, köy ve kasabaların eğitimli sınıflarına kadar sosyal alanın geniş bir kesiminde öne çıkmaya başlamışlardır.[1020]

DP'nin gelişiyle oluşan liberal demokratik ortam, dindar çevre için uzun bir aradan sonra canlanma, kendine gelme fırsatı sunmuştur. Yaygınlaşan din eğitimi, kurumsallaşan dini yükseköğretim kurumları yeni bir dindar aydın sınıfının yetişmesini sağlamıştır. Bu sınıflar zamanla birçok alanda nüfuzlarını artıracaktır. Diğer yandan ibadet şuurunda çalışan, ileriki nesillerin sorumluluğu ile hareket eden gruplar önemli bir organizasyon yeteneğine kavuşacaklardır. Tüm bu birikimler; yasal çerçevenin dışına çıkmadan, mevcut düzen içinde bir siyasi kutup, katı laik rejime karşı etkili bir muhafazakâr muhalefetin altyapısını hazırlayacaktır.

2.2.1. Yeni Bir İdeolojik Modele Doğru Çeviri Hareketleri

İslami çevre için bereketli bir dönem olan DP iktidarının 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle dramatik bir şekilde sona ermesi, çevre açısından derin bir tedirginlik sebebi yaratmıştır. Çünkü darbe, CHP'nin de içinde yer aldığı Kemalist asker-sivil bürokrat, aydın çevreyle DP'nin popülist siyaseti arasındaki mücadelenin serleştiği bir ortamda gerçekleşmişti. Darbeyi gerçekleştirenlerin kimlikleri ve kimi beyanatları, çok partili dönem öncesindeki baskıcı döneme geri dönüleceği endişesini güçlendirmişti.[1021] Endişeler yersiz de değildi. Darbenin kudretli albayı Alparslan Türkeş, 17 Temmuz 1960'da Cumhuriyet gazetesine verdiği bir mülakatta kara çarşafın bütün Anadolu'yu

[1019] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 104-105
[1020] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 1018
[1021] Ahmet Ertürk, "Türkiye'de İslami Hareketin Gelişim Süreci: 60 ve 70'li Yıllar," **Dünya ve İslam**, Sayı: 4, Güz 1990, s. 120

bir yangın gibi sardığını söylüyor, Türkçe ezanın Arapça aslından okunmasına izin verilmesini ihanet olarak görüyor, "Türk camiinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil" diyordu.[1022] Darbe sonrası kurulan ve ülke yönetimini eline alan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) başı Orgeneral Cemal Gürsel'de benzer fikirlere sahipti.[1023] Ancak MBK'de yapılan açık oylama sonucunda ezanın yeniden Türkçe okutulması önerisi reddedilecektir.[1024] Sadece reddedilmekle de kalmayacak, MBK adına yayınlanan 35 Numaralı tebliğle halkta oluşan tedirginlik giderilmeye çalışılacaktır. "Vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimizin, irticai ve siyasî cereyanlara âlet edilmeden, saf ve lekesiz kalması, Millî Birlik Komitesi'nin en büyük emelidir." İfadesinden hemen sonra "Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine 'Ne kanun ve ne de zor kuvveti ile' müdahale edilemez." diyerek, dini ibadetlerin yerine getirilmesinde geçmişteki uygulamalara dönülmeyeceği bildiriyordu. Tebliğde ayrıca garanti de veriliyordu: "Bu maksatla, şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan, ezan ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir suretle Millî Birlik Komitesi'nin fikirlerini ifade etmez."[1025]

MBK'nin başlangıçtaki sert tutumuna karşın din konusunda yumuşama sergilemesi dindar çevre için rahatlatıcı bir gelişme olmuştur. İslamcıların önemli yayın organlarından Sebilürreşad dergisinde yayınlanan imzasız bir yazıda, tebliğden duyulan memnuniyet dile getiriliyor "Hakikaten böyle bir tebliğe ihtiyaç vardı… bu tebliğ ile Müslüman Türklerin gönüllerindeki hüzün ve keder gitmiş, kalplere huzur ve itminan gelmiştir." deniliyordu.[1026] MBK'nin böylesi bir geri adımı neden attığı sorusunun cevabı sanki tebliğin içinde gizlidir. Halkın tepkisinden çekinildiği satır aralarında görülmektedir. MBK'nin dine karşı bu yaklaşımı aslında bir stratejinin ürünüdür. Amaç, dini çıkar gruplarının ve partilerin elinden alarak devletin bir siyasi

[1022] Süleyman Şahin, "Menderes Niçin İdam Edildi", **Gerçek Hayat Dergisi**, Sayı: 1022, 25-31 Mayıs 2020, s. 27
[1023] Armağan, Mustafa: **Türkçe Ezan ve Menderes,** Timaş Yayınları, İstanbul: 2010, s. 55
[1024] S. Şahin, **Menderes…,** s.27
[1025] Hüdavendigar Onur, **Türk Sağının Kronolojisi,** Sam Yayınları, İstanbul: 2011, s. 38
[1026] "Dine Hiçbir Suretle Müdahale Edilemez", Sebilürreşad, Cilt: CCCXI, Sayı: 13, Temmuz 1960, s. 162

aracı haline getirmektir.[1027] Bunun içindir ki Cemal Gürsel çıktığı yurt gezisinde halka bol bol dini terminoloji ile seslenmiştir: "İslâm, çalışmamızı ve mükemmele ulaşmamızı emreder", "Geriliğimizden dini sorumlu tutanlar yanılıyorlar. Hayır, geriliğimizin nedeni dinimiz değil, dinimizi bize yanlış tanıtanlardır. İslam, dünyadaki en kutsal, en yapıcı, en dinamik ve en güçlü dindir... Fakat yüzyıllarca İslam bize kötü ve yanlış açıklanmıştır. Dünya milletlerinin gerisinde olmamızın nedeni budur"[1028]

Dine karşı tavır almanın zararlı sonuçlar doğurduğunu kavrayan MBK dini istismar edilmekten kurtarmakla birlikte zamanla devletin kontrolünde reforme edebileceğini de düşünüyordu. Şu sözler de bu niyeti açıklar nitelikteydi: "İzlediğimiz yol öyle bir yoldur ki, bir gün, halkımızın bilgilenmesi sayesinde, duaların ve Kur'an'ın Türkçe okunması talebi aşağıdan, bizzat halkımızdan gelecektir. Böyle bir yol takip ediyoruz. Halkımızı bu yola hazırlayacak ve eğitecek şekilde gerekli unsurları eğitiyor ve gerekli kurumları hazırlıyoruz."[1029] Gerçekten de DP döneminde din alanında yapılan düzenlemelere dokunulmamış, daha ileri sayılabilecek adımlar atılmıştır.

27 Mayıs Darbesi sonrasındaki bu gelişmeler İslami çevrenin endişelerinin yersiz olduğunu ortaya koyacaktır. Her ne kadar 1961'de yapılan Anayasa ile laiklik ilkesinin alanı genişletilip, rejime karşı oluşan tehditleri önleyecek mekanizmalar oluşturulmuş olsa da[1030] iç ve dış gelişmelerin dayatması[1031] ile genişletilen özgürlük alanlarından sol çevrelerle birlikte İslamcı çevre de yararlanacak,[1032] yayıncılık alanında baş gösteren tercüme hareketleriyle Türkiye'deki İslami çevre bambaşka bir boyuta taşınacaktır. 1960'lara kadar ortak paydaları milliyetçi-mukaddesatçı tavır olan; vasat, fantastik tarih algısıyla, evliya menkıbeleriyle, örf ve adet üzerinden ibadet ehli bir halkla, tasavvufi fikirler, fıkhi sistemler ve diğer İslami ilimlerle hemhal aydın

[1027] Y. Tekin ve B. Akgün, a.g.e., s. 658
[1028] Ahmad Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),** Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul: 1992, s. 476
[1029] A. Feroz, **Demokrasi Sürecinde…,** s. 477-478
[1030] Z. Kurtoğlu, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi…,** s. 213
[1031] Ahmet Ertürk, "Türkiye'de İslami Hareketin Gelişim Süreci", **Dünya ve İslam**, Sayı: 3, 1990, s. 107
[1032] Murat Yılmaz, "Darbeler ve İslamcılık", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (632-639), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 635

çevresinden oluşan İslamcılık düşüncesi,[1033] tercüme hareketlerinden sonra evrensel bir nitelik kazanacaktır.

İhtilal sonrası oluşan özgürlükçü ortamda kendisine önemli bir alan açan laik temelli bürokratik sol düşüncenin düşmanlığa varan bir tarzda din konusunu gündeme getirerek DP döneminde varlığını yeniden ortaya koyan dindar çevreyi sindirme hedefine yönelmesi, İslamcı düşüncenin fikri düzeyde kendisini daha güçlü ifade etmesi ihtiyacını doğuracaktır. DP'nin kapatılması, yerine kurulan Adalet Partisi'nin (AP) Süleyman Demirel kaynaklı olarak dini propaganda konusunda ikircikli tavrı, dindar çevrelerin siyasi ve fikri olarak daha serbest hareket etmelerinin yolunu açacaktır. Bu hareketlilikte en önemli iç figür Sezai Karakoç ve onun edebiyat çizgisi olmuştur. İslami çevrenin duyarlılık ve beğeni noktasında seviyesini yükselten bu çizgi, aynı zamanda çevrenin kendi dışındaki dünyaya bakışını derinleştirmesine ve daha eleştirel, sorgulayıcı bakabilmeyi öğrenmesine zemin hazırlamıştır. İslami çevrede oluşan bu yeni muhalif bilinç, bir dış faktör olarak tercümeler yoluyla fikri bünyeye dahil olan Seyyid Kutup ve Mevdudi'nin düşünceleriyle yeni bir biçim alacaktır.[1034]

"Tasavvufçu, mezhepçi, saltanatçı bir din anlayışına"[1035] sahip Türkiye İslamcılığını Kur'an'i esaslar üzerinden dönüşümünü başlatan ve 1990'ların mücadeleci İslamcı muhalefetin tohumlarını atan[1036] tercüme harekeleri ilk olarak, 1958'den itibaren Salih Özcan tarafından çıkartılan Hilal Dergisi çevresinde başlayacaktır. O günlerde yeni açılan İmam Hatip Okullarından yetişen gençler yeni bir bina yapacaklardı. Ama malzemeleri yoktu." diyen Özcan "Onların ufkunu açacak, onlara malzeme olacak yeni kitaplar ve yeni yorumlar" gerektiğini, bu ihtiyacı gidermek üzere bir gecede aldığı kararı uygulamaya geçirerek, İslâm ülkelerindeki yaşayan belli başlı İslâm alimlerinin eserlerini çevirtip Türkiye'de yayınlamaya başladığını söylemektedir. Dergide Seyyid Kutup'dan Ebul Hasan en-Nedvi'ye, Hasan el-Benna'dan Mevdudi'ye, Meryem Cemile'den Yusuf el-Kardavi'ye, Muhammed

[1033] A. Ertürk, **60 ve 70'li Yıllar…,** s. 121
[1034] A. Ertürk, **Türkiye'de İslami…,** s. 107-108
[1035] H. Türkmen, **Türkiye'de İslamcılık…,** s. 78
[1036] A. Ertürk, **Türkiye'de İslami…,** s. 108

Kutup'dan Said Havva'ya kadar geniş Müslüman coğrafyasının ileri gelen İslami entelektüellerinin eserleri, çeviri olarak parça parça yayınlanır. Daha sonrasında ise derginin yan kuruluşu Hilâl Yayınları'nda çeviri kitap şeklinde basılır.[1037]

Çeviri hareketi Hilal dergisi çevresinde başlamış olsa da bir süre sonra yeni gelişmeye başlayan İslami yayıncılık alanına hâkim olmaya başlayacak, bir anda dindar çevrenin düşünce dünyasına etkileyecektir. Bu sonuçta, tek parti iktidarının din üzerindeki katı tutumunun da etkisi vardır. Harf inkılabı ile sadece Osmanlı dönemi ile değil, geçmişin din ve kültür alanındaki birikimleriyle de irtibat kesilmiş, İslamcı aydınların sindirilmesiyle yerli olan din kültürünün üretimi kesintiye uğramıştır. Ayrıca bu döneme kadar bir devlet yedeğinde gelişimini sürdürmüş olan dinin en önemli paydaşı devletten de mahrum kalarak onun şiddetine maruz kalmasıyla, dış İslami düşünce etkilerine yeterince açık hala gelmiştir. 1960'lardan sonra bakir kalmış bu alana Mısır, Pakistan gibi İslam coğrafyasında, emperyalist batıya karşı gelişen İslamcı düşüncelerin girişi ve kabul görmesi zor olmayacaktır.

1950'lerden sonra yaşanmaya başlayan ekonomik, sosyolojik gelişmeler, Türkiye'nin sosyal yapısında ciddi değişimlere sebep olmuştu. Ulaşım ve iletişim imkanlarında görülen iyileşmeler, ekonomik atılımların tetiklediği kentlere doğru yönelen iç göç hareketleri ve bu sayede oluşan yeni sosyal doku, diğer taraftan da İmam-Hatip okullarından mezun olmaya başlayan genç nesiller bir kitap ihtiyacını doğurmaya başlamışlardı.[1038] Çevirilere olan ilgi, adeta bir açlık halini andırıyordu. Yerli telif eserlerin olmayışının da etkisiyle, gerekli, gereksiz, uygun olup olmadığına bakılmadan ne bulunursa çevirileri yapılıyordu. Bu tavır zamanla daha seçici olmaya başlayacaktır. Diğer taraftan yerli düşünürlerin telif eserleri de ortaya çıkmaya

[1037] Fatih Uğurlu, "Günümüz İslâm Alimleri Türkiye'ye Hilâl Dergisi ile Girdi", **Altınoluk Dergisi**, Sayı: 8, 1986, s. 40
[1038] H. Başpehlivan, a.g.e., s. 81

başlayacaktır.[1039] Ancak şu da vardır ki bu telif eserlerin birçoğu da çeviri eserlerden inşa edilmiş düşünce dünyasının ürünleridir.[1040]

Çevirileri yapılan kitaplara bakıldığında, İslamcı çevrenin nasıl bir siyasi söyleme doğru evrileceğinin işaretleri görülebiliyordu. Seyyid Kutup'tan İslam'da Sosyal Adalet, Mevdudi'den İslam'da Devlet Nizamı, Muhammed Kutup'dan Peygamber'den İktibaslar, A. Sıddıki'den İslam Devletinde Mali Yapı, Mahmut Babilili'nden İslam'da Şura, Muhammed Abdul Mannan'dan İslam Ekonomisi, Malik Bin Nebi'den İdeolojik Savaş Ajanları, Muhammed Ebu Zehra'dan İslam'da Savaş Kavramı kitapları yayıncılar ve okuyucular arasında büyük ilgi görüyordu.[1041] Kitap isimlerine bakıldığında İslamcı düşüncenin evrensel bir siyaset ve devlet düzeni tasavvuru geliştirdiği anlaşılmaktadır ve bu tasavvurun Türkiye'ye yansımaları asıl olarak 1990'larda kendisini gösterecektir.[1042] Zira bu yayınların en büyük okuyucu kitlesi 90'larla birlikte entelektüel, siyasetçi, işadamı ve başka önemli rollerle ortaya çıkacak dönemin gençleridir.[1043]

Türkiye İslamcılığını yerel kodlardan uzaklaştırarak daha evrensel bir söylem içerisine sokan dış kaynaklı İslamcılığın düşünsel arka planına bakıldığında, Osmanlı sonrası kurulan düzene yönelik reaksiyoner bir tepkinin ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Birinci dünya savaşıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin hukuken ortadan kalkması, hilafetin ilgası, dünya üzerinde yaşayan tüm Müslümanlar için tartışma zemini

---

[1039] H. Başpehlivan, a.g.e., s. 57

[1040] İslamcılık düşüncesinin, çeviri eserler yoluyla Türkiye'de evrensel bir nitelik kazanması, emperyalist Batıcılık düşüncesine karşı güçlü bir alternatif olarak ortaya çıkması, ilginç bir şekilde Türkiye'deki Batıcılık düşüncesinin ortaya çıkması ve gelişmesine benzemektedir. Zira Osmanlı'dan Türkiye'ye süregelen Batıcılık düşüncesi de çeviri eserler yoluyla biçimlenmiştir. Cumhuriyet'in ilk icraatlarından birisinin tercüme kurulu oluşturarak çoğunlukla Batı düşüncesini formüle eden kitapların çevirisini yaptırdığı, okullarda da okuttuğu düşünüldüğünde, konu daha iyi tahlil edilebilecektir. Bkz. Yücel Bulut, Türkiye'de İslâmcılık ve Tercüme Faaliyetleri, İsmail Kara ve Asım Öz**, (**Ed.) **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri** içinde, (339-368), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul: 2013. s. 345

[1041] H. Başpehlivan, a.g.e., s. 76. Dönemin İslamcı gençleri aynı zamanda Kemalist ideolojiden sıyrılarak farklı bir siyasal düşünce etrafında ülke gündemine nüfuz etmeye başlayan sol çevrelerden de etkilenmişler, "Sömürü, emekçi sınıflar, sosyal adalet, eşitlik, kapitalizm, emperyalizm gibi kavramları" tartışır hale gelmişlerdir. Bkz. Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar**, Metis Yayınları, İstanbul: 1991, s. 252

[1042] A. Ertürk, **Türkiye'de İslami…,** s. 108

[1043] H. Başpehlivan, a.g.e., s. 87. Bu kitapların gençler üzerinde nasıl güçlü bir tesir bıraktığı konusunda bkz. H. Başpehlivan, a.g.e., s. 105-106

değiştirmiştir. Osmanlı topraklarında kurulan birçok ulus devlet oluşumlarının ardından yaşanan siyasal gelişmeler, İslamcılar için travmatik bir durumu da ortaya çıkartmıştır. Bilhassa hilafet otoritesinin elden çıkması ve yenilmişlik psikolojisinin yanı sıra ötekileştirilmiş kimlik sendromu, İslamcı çevreyi daha reddiyeci, tekfirci bir anlayışa sürüklemiştir. İslami olmayan bir devlet, toplum düzeninde yaşanıldığına inanan bu çevre için artık toplum ve devlet, yeniden İslamileştirilmesi gereken unsurlar olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Zira İslami olmayan devlete itaat eden bir toplum da İslami değildir. Öyleyse İslami olmayan bir sistemi meşrulaştıran inanç anlayışında sakatlıklar vardır. Dolayısıyla İslam dışıdır. Yapılması gerekenler ise iç ve dış düşmana karşı toplumu bilinçli birer Müslümanlar haline getirecek mücadele tarzının geliştirilmesidir.[1044] Bir anlamda kendi kuşağını etkileyen, hatta yetişmesine neden olan bu çeviri hareketlerinin hemen hemen tüm Türkiye İslami çevrelerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Belirtildiği gibi daha çok gençler üzerinde etki eden hareket, dindar öğrenciler tarafından organize edilen Milli Türk Talebeler Birliği (MTTB), Nakşi ve Nurcu cemaatlerle ilişkili üniversiteliler, Milli Görüş çizgisinde örgütlenen Akıncı gençlik, milliyetçi ülkücü gençlik, hatta Marksist gençlik arasında popüler olmuş, bu yapıların üst hiyerarşileri tarafından kabul görmemesine rağmen sahiplenilmiştir.[1045] Bu durumu, Osmanlı'dan beri merkezi İstanbul kabul edilen kurtuluş ideolojisi İslamcılık hareketinde bir kırılma olarak kabul edebiliriz. "İslam'ın ve tüm İslam coğrafyasının hamisi" görüşünü benimseyen, özellikle Türk tarihi ve devlet geleneğini İslam'ın ve Müslümanların geleceğinde referans kabul eden, devlete değil rejime karşı muhalefet geliştiren milliyetçi mukaddesatçı[1046] yerli İslamcılık düşüncesi bir anlamda kendisini lağvetmiştir. Bir anlamda; Asr-ı Saadet sonrası oluşan mirası sıfırlayarak, yeni bir vahyi, tevhidi bilinçlenmeyi öneren,[1047] direnç merkezini ve kaynağını coğrafyadan, toplumlardan alarak Kur'an'a veren, bir siyasi ideolojiye eklemlenmiştir. İslami çevreye entelektüel ve basın alanıyla birlikte siyasette de farklı bir dinamizm katan bu

[1044] Y. Bulut, a.g.e., s. 344
[1045] H. Türkmen, **Türkiye'de İslamcılık…,** s. 86-87
[1046] Ballı, Rafet; "1960-80: Tercüme İslam'ın hikayesi", 17 Mart 2015, (Çevrimiçi), https://www.aydinlik.com.tr/1960-80-tercume-islamin-hikayesi, "Erişim Tarihi: 13.10.2020"
[1047] R. İhsan Eliaçık, **Adalet Devleti**, Bakış Yayınları, İstanbul: 2003, s. 323-324

kırılmanın, 28 Şubat 1997 post-modern askeri darbesine kadar sürdüğü söylenebilir. Bu tarihten sonra, özellikle AK Parti iktidarı ile birlikte yerli İslamcılık, yani Anadolu'nun gelenekçi, milliyetçi mukaddesatçı siyaset kodlarının yeniden baskın hale gelmeye başladığı gözlemlenmiştir.

2.2.2. Siyasi Arenanın Yeni Özerk Kimliği; İslamcı Muhafazakâr Hareket Millî Görüş

Kurtuluş savaşı sürecinde herkesin üzerinde uzlaştığı başat ideoloji olan İslamcılık düşünce akımı, Cumhuriyet sonrası karşılaştığı yıpratıcı, hatta yok edici dışlanmaya karşı geliştirdiği var olma stratejisi çerçevesinde doğrudan siyaset sahnesine çıkmamış, daha çok rejimin olurunu almış partilerde yer alarak kendine bir yaşam alanı oluşturmaya çalışmıştır. Bu anlamda sırasıyla, TpCF ve SCF yanında CHF'ye karşı konumlanırken, çok partili sistemle birlikte DP'yi bir şemsiye yapı olarak benimsemiştir.[1048] Bir başka ifadeyle; doğrudan veya dolaylı olarak yürütülmeye çalışılan siyaset faaliyetleri, rejimin çerçevesini çizdiği oyun alanının içinde gerçekleşmiş, sınırları aşmaya, aşındırmaya dönük bir girişimde bulunulmamıştır.[1049] 27 Mayıs Darbesi ile yaşanılan geriye gidiş tedirginliğinin travmatik etkisi de yine bu strateji ile atlatılmaya çalışılacaktır. DP'nin devamı olarak kurulan AP İslamcı çevre için kendini ifade edebileceği, meşruiyetini sağlayacağı yeni adres olacaktır.

11 Şubat 1961 yılında kurulan ve ilk genel başkanlığını emekli Orgeneral Rağıp Gümüşpala'nın yaptığı AP, destekçi bir kitle olarak DP'den miras kalan İslami çevreyi kendisine kanalize etmekte zorlanmayacaktır. Başta Nurcular ve Süleymancılar olmak üzere İskenderpaşa ve Işıkçılar cemaati AP'nin kuruluşuyla birlikte desteklerini açık edeceklerdir.[1050]

[1048] Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, Alan Yayıncılık, İstanbul: 1985, s. 90
[1049] A. Ertürk, **60 ve 70'li Yıllar…,** s. 119
[1050] H. Şentürk, a.g.e., s. 320

İslamcı çevrenin portansiyel halk desteğine sahip olmasına rağmen, 1970'lere kadar kendi bağımsız mecrasını oluşturamamış olması ve milliyetçi mukaddesatçı bir sütre gerisine sığınmasının[1051] sebebini, büyük oranda katı bürokratik baskıya karşı dış destekten mahrum olmasında aramak gerekmektedir. Zira uluslararası siyaset sahnesinde kendisini arkalayacak bir ideolojiden yoksundur. Hâkim Batı ideolojisi açısından İslamcılık, aydınlanma fikirleriyle, demokratik düzen anlayışıyla çelişen bir inanç sistemidir ve temelde bir tehdit olarak görülmektedir. Komünizm ise dine ve dini olana karşı çok daha indirgemecidir. Din egemenlerin elinde toplumları uyutmak için kullandığı bir afyondur.[1052] Yani, İslami düşünceyi temel alan siyasi fikirler sadece Türkiye içinde değil, uluslararası siyaset sahnesinde de dışlanmaktadır. Bugün dahi dünya siyasetinde, İslami siyasetin hâkim olduğu bir toplum şöyle dursun güçlü, seküler bir Müslüman ülkeden söz etmek mümkün değilken, dünya düzeninin yeni yeni şekillendiği bir dönemde İslamcıların katı laik düzen içerisinde müstakilleşebileceklerini düşünmek çok gerçekçi bir değerlendirme olmayacaktır. Kapitalist ve komünist dünya görüşlerinin çatışmaya başladığı bir dönemde dinin komünizme karşı bir takviye kuvvet olarak benimsenmesiyle, İslamcı siyasetin belirgin bir şekilde vücut bulmaya başlamasının aynı tarihlere rastlaması bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

1960'lardan sonra dünyayı etkisi altına almaya başlayacak ve Türkiye'ye sağ-sol olarak yansıyacak olan kapitalizm-komünizm çatışması, doğrudan olmasa da dolaylı olarak İslamcı siyasetin Türk siyasetindeki liberal, solcu temsillerinin yanında üçüncü bir görüş olarak politik sahneye çıkmasını sağlayacaktır.[1053] Zira, bir taraftan Komünizm rüzgarlarına karşı devlet politikalarına etki edecek kadar din popülerleşirken diğer taraftan ise kapitalizmin gelişmesiyle belirginleşen sınıflar içerisinde küçük sermaye grupların siyaseten temsil sorunları ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin tepkisel bir çıktısı olan işçi-emekçi sınıfı, Türkiye İşçi Partisi (TİP) etrafında temsil arayışındayken, liberal büyük sermaye grupları AP'yi bu anlamda desteklemektedir. Bürokratik devlet eliti ise önemli oranda CHP üzerinden kendilerini

[1051] Nurettin Nebati, **Milli Görüşten Muhafazakar Demokrasiye**, Alfa Yayınları, İstanbul:2014, s.138
[1052] Akif Manaf, **Siyaset Nedir ve Nasıl Yapılır?,** AZ Kitap, İstanbul: 2019, s. 109
[1053] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s.110

ifade etmektedirler. AP içerisinde bir temsil arayışı içerisindeki Anadolu'da faaliyet gösteren küçük sermaye grupları ise AP'nin benimsediği büyük sermeye gruplarını önceleyen politikalardan rahatsız oldukları için bir başka seçenek yaratma yönelimine gireceklerdir.[1054] Dini karakteri baskın olan, dışlandığını düşünen bu küçük sermaye grupları ve entelektüel kadro[1055] açısından hem komünizm hem de yerleşmeye başlayan kapitalizm, reddedilmesi gereken fikirler olarak öne çıkmıştır. AP dışındaki bu temsil arayışı ile İslami çevrenin siyaset arayışının örtüşmesi üzerine, Türkiye'nin gelecek yıllarına damgasını vuracak olan Milli Görüş hareketi doğmuş olacaktır.

1960 sonrası iktisadi alandaki gelişmeler neticesinde yeni bir bölüşüm arayışının ortaya çıkması ve AP'nin Batılı, büyük şehirlerde konumlanmış büyük sermaye gruplarının yanında yer alması, diğer başka unsurların da gündeme getirilerek bir iç muhalefeti güçlendirmekteydi. Öteden beri devletin uyguladığı laik kültürel politikalara karşı AP'nin pasif tutum sergilemesi bu unsurlardan birisiydi. Başlarda bir kişi veya grup özelliği göstermeyen iç rahatsızlıklar bir süre sonra belli isimler etrafında yoğunlaşma gösterecektir.[1056] Diğer taraftan MP, Yeni Türkiye Partisi (YTP)

[1054] Serdar Şen, **AKP Millî Görüş mü**?, Nokta Kitap, İstanbul: 2004, s.26

[1055] Aslında dindar küçük sermaye grupları ve İslamcı entelektüellerde öteden beri siyaset içerisinde bir arayış söz konusudur. Çok partili döneme geçişle birlikte daha DP bile kurulmadan, kuruluşunu ilan edip örgütlenmeye başlayan MKP bu durumun en yakın örneğidir. Partinin kurucu isimleri oldukça ilginçtir. Nuri Demirağ; dönemin önemli sanayicilerinden birisidir ve kurduğu teyyare fabrikası hükümet tarafından baltalanan önemli bir sanayicidir. Hüseyin Avni Ulaş; Milli Mücadele Dönemi Kurucu Meclisi'nin önde gelen isimlerindendir ve Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu birinci gruba kaşı örgütlenen ikinci grubun lideridir. Cevat Atilla İlhan; İslamcı çevrenin önde gelen isimlerinden, gazeteci ve emekli generaldir. İlhan 1952'de kurulacak olan İslam Demokrat Partisi'nin de kurucularından olacaktır. Çok partili döneminin bu ilk teşebbüsü başlarda hızlı bir gelişim gösterir. Kuruluşundan iki ay sonra ülke genelinde 150 şubeye, yüzbinleri aşan üye sayısına ulaşır. Ancak tek parti döneminin geçmiş acı tecrübeleri ve dönemin devam eden baskıcı atmosferi içerisinde fazla iddialı bir duruş sergileyemez. İktidar ve basın tarafından da bilinçli olarak görmezden gelindiği için fazla bir varlık gösteremeden siyaset sahnesinden çekilecektir. Fakat partinin programına bakıldığında sonradan kurulacak İslam referanslı siyasi partilere temel teşkil ettiği görülmektedir. Parti yabancı milletlerin prensiplerinden ziyade yerli prensiplerin egemen olacağı yönetim modelini benimsemektedir. Milliyetçi hassasiyetler taşımakta ancak bu ırkçılık esasından uzaktır. Daha çok Osmanlı milliyetçiliğini referans almaktadır. Programda ayrıca İslam şark Milletleri Federasyonu ideali de vardır. Türk milleti üstün özellik ve yetenekleriyle İslam dünyasına liderlik yapabilir. Ekonomik model olarak sosyal değerleri önemseyen bir liberalizm anlayışı benimsenmektedir. İslam ideolojik bir angajman değil sosyal, kültürel, ahlaki bir değer olarak kabul edilmektedir. Bu yönleriyle Milli Nizam Parti'sinden AK Parti'ye kadar Millî Görüş çizgisindeki tüm İslam Referanslı partileri etkilediği söylenebilir. Partiye dair daha detaylı bilgi için Bkz: H. Şentürk, a.g.e., s. 180-195, Orhan, Özacun, "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:2, 2013, s. 205-233

[1056] O dönem sağ siyaset çevrelerinde yaşanan rahatsızlık ve arayışı Süleyman Arif Emre şöyle anlatmaktadır: "Biz 60'larda İslam'ı dava edinmiş 50 milletvekili olarak bir parti kurma niyetindeydik.

ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) içinde yer alan milliyetçi, maneviyatçı isimlerin de toplumsal tabandaki hareketlenmeye dikkat kesilmeleriyle, müstakil bir partileşme fikri güç kazanacaktır.

Öncülüğünü M. Tevfik Paksu, Hasan Aksay, Süleyman Arif Emre, Osman Yüksel Serdengeçti gibi isimlerin yaptığı bu hareket, başlangıçta parti fikrinden uzaktırlar. Uzlaşılan konu, mecliste farklı partilerde yer alan milliyetçi maneviyatçı milletvekillerinin kendi partilerinde kalmaları, ancak belli konularda birlikte hareket etmeleridir. Bir süre sonra bu fikirden vazgeçilerek partilerin birleştirilmesi gündeme gelir. AP'de dahil YTP, MP, CKMP içinden toplam 101 milletvekilinin bu birleşme projesine onay vereceği hesaplanmaktadır. YTP ve CKMP genel başkanları nezdinde girişime onay verse de MP başkan ve vekiller projeyi onaylamazlar. Böylelikle girişim başarısız olur. Ancak öncül isimler arayışlardan vazgeçmeyeceklerdir. Bu defa yeni bir parti fikri gündeme gelir. İslami çevrenin önemli entelektüel ve siyasetçilerinden Prof. Dr. Ali Fuat Başgil ziyaret edilerek kurulacak partinin başkanlığını yapması istenir. Önce yaşlılığını mazeret gösteren Başgil, ısrarlar sonucu teklifi kabul ederek çalışmalarına başlasa da ömrü vefa etmez. Başgil'in vefatı üzerine bu sefer teklif AP'den ihraç edilen Prof. Dr. Osman Turhan'a götürülür. Fakat Turhan'ın işleri ağırdan alması nedeniyle ekip birlikte çalışmaktan vazgeçer ve başka bir isim üzerinde arayışa girer. Bulunan isim, Türkiye Odalar Birliği (TOB) Genel Sekreteri Necmettin Erbakan'dır.[1057]

Necmettin Erbakan, siyasete yabancı birisi değildir. Tüm muhafazakâr dindarlar gibi o da AP içerisinde siyaset arayışındadır. Ancak onun siyaset hikayesi diğerlerinden farklı gelişmiştir. Erbakan'ın başarılı bir eğitim ve akademik hayatı vardır. Aynı zamanda dindar kişiliği ile dikkat çeker. İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) mezuniyet yıllığında arkadaşları onu "Sofudur, dindardır, çalışkandır. Hayatının yarısını namaz, yarısını da projeleri işgal eder. Sınıfının yarısını kendisi, yarısını da

Bu partinin, daha doğrusu oluşumun da İslami liyakatlere sahip bir lidere ihtiyacı vardı. Osman Yüksel Serdengeçti, Hasan Aksay gibi arkadaşlar ile İslam davasına hizmet edecek bir lider arıyorduk." Bkz. Tolga Saçıkaralı, Süleyman Arif Emre: Millî Görüş'ü Ümmeti Ayağa Kaldırmak İçin Kurduk, **Millî Gazete**, 02 Mart 2018, (Çevrimiçi), https://www.milligazete.com.tr/haber/1510036/suleyman-arif-emre-milli-gorusu-ummeti-ayaga-kaldirmak-icin-kurduk (Erişim Tarihi: 13.11.2020)

[1057] H. Şentürk, a.g.e., s. 322-24

arkadaşları işgal eder."[1058] gibi övücü cümlelerle tanımlamaktadır. Öğrencilik yıllarında makine mühendisliği bölümünde okumasına rağmen siyasi alandaki fikri tartışmaları da yakından takip eden Erbakan, dönemin, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu gibi etkili mütefekkirleriyle ve kimi cemaat önderleriyle de yakınlıklar kurmuştur. İTÜ'de öğretim üyesi olduktan sonra da dini, tasavvufi ve siyasi çevreyle olan ilişkilerini geliştirmeye devam edecektir. Kısacası bu dönem Erbakan açısından hem meslekî, teknik bilgisini hem de İslami konulardaki ilmini geliştirdiği bir dönem olmuştur.[1059]

İTÜ'de asistanlık dönemini başarıyla tamamlayan Erbakan, teknik bilgi ve donanımını daha da geliştirmesi için üniversitesi tarafından Almanya'daki Aachen Teknik Üniversitesi'ne gönderilir. Burada motorlar üzerine önemli ve başarılı projelerde çalışır. Almanya'da bulunduğu süre içerisinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan harap çıkan Alman toplumunun tüm imkansızlıklara rağmen sanayileşme ve teknoloji geliştirme konusundaki azminden etkilenecek, bunun Türkiye'de de başarılabileceğine dair bir inanç geliştirecektir.[1060] İşte bu Erbakan'ın hayatındaki asıl kırılma dönemidir. Sonraki tüm zorlu yaşamı bu ideali gerçekleştirmek üzerine şekillenecektir. Siyaset de bir anlamda bu idealin bir ürünüdür. Almanya'dan tekrar İTÜ'deki görevine dönen Erbakan, 1956 yılında 200 ortaktan oluşan Gümüş Motor AŞ'yi kurarak Türkiye'nin ilk yerli motorunu üretmek için girişimde bulunacaktır. Bu girişimin öncüsü Erbakan olmakla birlikte arkasında kendisinin de intisap ettiği İskender Paşa Cemaati ve lideri Mehmet Zahit Kotku vardır. Kotku, sadece fabrikayı teşvik etmemiş, bizzat fabrikanın hisselerinden satın almış, gerek kendi cemaat üyelerini gerekse de gönül bağı olan başka cemaatleri hisse almaya teşvik etmiştir. Zira Kotku'ya göre maddi ve manevi kalkınma ancak birlikte yürür. Ekonomik bağımlılığın olduğu bir yerde kültürel bağımsızlıktan söz edilemez. Müslümanlar birleşerek ağır sanayi hamlelerini gerçekleştirmelidirler. Fabrikanın bir başka özelliği ise faizsiz kalkınma modelinin ilk girişimi olmasıdır.[1061]

[1058] Soner Yalçın, **Hangi Erbakan**, Başak Yayınları, 1994, s. 16
[1059] İ. H. Aşgın, a.g.e., s. 260-261
[1060] İ. H. Aşgın, a.g.e., s. 262-264
[1061] İ. H. Aşgın, a.g.e., s. 265

Gümüş Motor girişiminin belki de en önemli çıktısı Necmettin Erbakan'ın siyasete girmesinin alt yapısını oluşturmasıdır. Çünkü fabrikanın kuruluş, finans, üretim ve pazarlama noktasında karşılaştığı zorluklar Erbakan ve çevresinde siyaset fikrini doğurmuştur. Üniversitede çalışıp anlattığı bilimi sahada kullanarak ülke kalkınmasına katkı yapmayı amaç edinen Erbakan'ın karşılaştığı engellemeler onda geçmişten beri var olan bazı kanaatleri iyice pekiştirecektir. Ona göre ülkede kalkınmak için çabalayan bir çevre ile kalkınmanın önünü kesen bir çevre vardır. Ancak egemen olan ikinci gruptur ve tüm karar mercilerini ellerinde bulundurmaktadırlar. Örneğin Gümüş Motor seri üretime geçmesine ve muadili ithal ürünlerden daha ucuza ürünler piyasaya sürmesine rağmen mevzuata aykırı olarak haksız bir rekabete maruz kalmıştır. İthalatçı firmalar fiyatlarında indirime gitmekle kalmamış, motor ithalatını da artırmışlardır. Oysa geçerli mevzuata göre bunu yapma hakları yoktur. Zira yerli bir iştirak olarak Gümüş Motor Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu motorları üretme kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla ithalatın yasa gereği durdurulması gerekmektedir. Ancak ithalatçı firmalar bu yasayı Sanayi Bakanlığı ve Odalar Birliği nezdinde yaptıkları girişimlerle delmişlerdir.[1062] Bunun anlamı üretmenin tek başına yeter bir gayret olmadığıdır. Bu nedenle Erbakan'ın hedefi bu sefer Odalar Birliği'nde kararlara etki edilebileceği bir koltuk kazanmaktır.

Erbakan, 1966'da istediği koltuğu elde eder ve ithalat kotalarını düzenleme yetkisi bulunan Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olur. Çünkü Gümüş Motor döneminde ithalat kotalarında yapılan değişikliklerle büyük zarar görmüşlerdir. Ancak çok geçmeden başkanlığını yaptığı dairenin aldığı kararların Odalar Birliği Genel Sekreterliği tarafından keyfi olarak değiştirilebildiğini fark edecektir. Bunun üzerine yeni hedef olarak Odalar Birliği Genel Sekreterliği belirlenir. 1967'de bu hedefine de ulaşır ve Genel Sekreterlik koltuğuna oturur. 1968'de ise Odalar Birliği Yönetim Kurulu Üyeliğine seçilir. Bu konumda Odalar Birliği'nin yapısını daha içerden görme fırsatı bulan Erbakan'a göre Masonlar, Birliğin yönetiminde çok etkilidirler ve Türkiye'nin kalkınmasını engellemeyi kendilerine amaç edinmişlerdir.[1063] Konuyu gündeme getirerek küçük sermaye gruplarının sözcülüğünü üstlenir. Süleyman

[1062] Ekrem Kızıltaş, **Herkesin Hocası Erbakan**, Hayat Yayınları, İstanbul: 2011, s. 42-43
[1063] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 66-82

Demirel yönetimindeki AP'yi büyük sermaye gruplarıyla yabancı sermeyenin tahakkümü altında, farmasonların ve Siyonistlerin kuklası olmakla suçlar.[1064] Dinsel retoriklerle sürdürdüğü seçim çalışmalarında sonuç alacak olan Erbakan, 1969'da TOB'nin başkanı seçilecektir. Ancak ne Demirel yönetimindeki AP'nin ne de İstanbul-İzmir sermaye gruplarının Başkanlığı Erbakan'a bırakmaya niyetleri yoktur. Ticaret bakanlığı seçimleri ve Erbakan'ın başkanlığını tanımaz. Seçim yargıya taşınır. Danıştay'da çelişkili iki karar çıkar. Erbakan yapılanın hukuksuz olduğunu iddia ederek başkanlığı bırakmayacaktır. Seçimlerin hemen öncesi "Odalar Birliği Genel Kurulu'nda Başkanlık Seçimi" maddesini iptal eden hükümetin başındaki Demirel, Erbakan'ı indirtmekte kararlıdır. Verdiği talimatla Erbakan polis zoruyla makamından indirilir.[1065] Bu olay Erbakan'a aşması gereken bir engelin daha olduğunu göstermektedir. Odalar Birliği Başkanı olmanın da yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Sonuç olarak bu olaylar zinciri Erbakan'ı siyaset çizgisine getirirken[1066] AP içerisinde yeni bir parti arayışındaki ekibin parti başkanlığı teklifi de daha bir anlamlı hale gelmiştir. Artık dindar çevre mücadelesini müstakil bir parti ile siyaset sahnesine taşıma konusunda daha kararlı olmak durumundadır.

Kendisine yapılan parti teklifini "hürmet ettiğim alim insanlarla ve yakın arkadaşlarımla istişare ettim, siyasi aksiyona geçmeye, parti kurmaya karar verdim" diyerek kabul eden Erbakan ve arkadaşları, çalışmalara başlayacaklardır. Seçimlere kısa bir süre vardır. Partileşme süreci yetişmeyeceği için yeni yollara başvururlar. İlk düşünülen AP'den milletvekili olarak Meclis'e girmektir. Fakat Demirel'in müdahalesi ile Erbakan'ın başvurusu reddedilir. Bu arada MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, genel başkanlık da dahil parti genel idare kurulunu devretmeyi teklif eder. Daha önce yaşanan tecrübelere dayanarak, Bölükbaşı'nın idare edilmesinin zor olacağı gerekçe gösterilerek teklif reddedilir. Geriye tek çare kalmıştır ki o da seçimlere bağımsız olarak girmek. Müstakiller hareketi olarak seçime giren bağımsız aday sayısı on birdir. Adaylar arasından bir tek Konya'dan aday olan Erbakan seçilebilecektir. Bu

[1064] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 2000, s. 374
[1065] H. Şentürk, a.g.e., s. 325
[1066] Mustafa Özdamar, **Yaşı ve Başıyla Mim Sin Harekâtı**, Çığır Yayınları, İstanbul: 1977, s. 36

gelişme hem Erbakan hem Türk siyaseti açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü Erbakan'ın Meclis'e girmesiyle Millî Görüş olarak anılacak ve siyasetin gelecek 50 yılına damgasını vuracak özerk kimlikli İslamcı hareket böylelikle başlamış olacaktır.

Necmettin Erbakan'ın sanayileşme idealiyle başlayan mücadelesi tek başına giriştiği bir hareket değildir. Arkasında Türkiye'nin köklü İslamcı siyaset geleneği ve Nakşi tarikat kültürü de vardır. Öğrenciliğinden beri tasavvufi tarikat çevrelerinde bulunan Erbakan hem İslamcı siyasetin tarihsel politik söylemini hem de tarikatların din ve toplum perspektiflerini benimsemiştir.[1067] Siyaset öncesi çalışmalarında da siyaset içerisindeki adımlarında da bu iki çevrenin yakın destek ve istişaresini hep önemsemiştir. O kadar ki İTÜ tarafından Almanya'ya gönderilirken dahi intisaplı bulunduğu Abdülaziz Bekkine'nin[1068] iznini alarak gitmiştir.[1069] Bu istişare ve icazetler bağlamındaki ilişki daha sonra parti çalışmalarında da görülecektir.

2.3. Siyasal bir örgütlenme olarak Millî Görüş hareketi

"İslam'ı da içine alan yeni bir dünya düzeni fikrini" [1070] ifade eden Milli Görüş hareketi Erbakan'ın söylemleri ışığında; hak ve batılın mücadelesinde hakkı temsil eden, mücadele azmini tarihten gelen şuurla milletin özünden alan, küresel ölçekte ise Siyonizm ve taklitçiliğin karşısında duran bir harekettir.[1071] Diğer yandan, Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren 1965'lere kadar baskılanan ve kendi entelektüel mecrasını oluşturma imkanlarından yoksun kalan İslamcılığın, doktriner

[1067] Özellikle Nakşibendi Tarikatı'nın bir kolu olan Gümüşanevi Dergahı'nın etkili şeyhi Mehmet Zahid Kotku Hoca'nın düşünceleri Erbakan ve çizgisi açısından belirleyicidir. Kotku, Said Nursi ile başlayan siyasi, ekonomik, kültürel sorunlara yönelik ilgiyi, daha da geliştirerek özellikle çevresindeki üniversite gençlerini bu alanlara yönlendirmiş, bkz. Şerif Mardin, **Türkiye, İslam ve Sekülarizm**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2018, s. 193, Politika dışında kalarak, devlet kadrolarında sağlanacak eetkinliklerle ülkeproblemlerine İslami bir perspektifle çözümler üretilebileceği konusunda onları cesaretlendirmiştir. Bkz. R. Çakır, **Ayet ve Slogan…,** s. 22

[1068] Bekkine aynı zamanda tek parti döneminde ilk defa İslami görüşleri dile getirmeye başlayan Hareket Dergisi'nin yayıncısı Nurettin Topçu'nun da intisap ettiği isimdir. Daha çok milliyetçi mukaddesatçı çevreyi etkilemiş olan Topçu ile ümmetçi bir İslamcı siyaseti savunan Erbakan'ın aynı kaynakta buluşmaları Türkiye'nin muhafazakâr siyasetinin kökenleri konusunda ciddi bir ipucu vermektedir.

[1069] İ. H. Aşgın, a.g.e., s. 262

[1070] Fatma Demir, "Türkiye'de İslamcılık Söylemi Millî Görüş'ten Ak Parti'ye**"**, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya: 2012, s. 12

[1071] Talip Tuğrul, "Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri**"**, **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 10, 2017, s. 619

ve aksiyoner olarak ilk bağımsız hareketidir. Kendisini tıpkı diğer İslamcı hareketler gibi modernleşme eleştirisi üzerinden ifade etmektedir. Örtük olarak dile getirdiği eleştiriler, büyük oranda Cumhuriyet'in mutlak model olarak aldığı ve edilgen bir politika olarak benimsediği Batı taklitçiliğine yöneliktir.[1072] Bu nedenle geliştirdiği tezler, bir revize talebinden çok II. Meşrutiyet İslamcılığı gibi bütünlüklü bir kurtuluş ideolojisidir. Dini sembollerin egemen olduğu alternatif yeni bir kimlik üretimiyle, alternatif bir iktisadi model ile Batı'ya karşı teslimiyete son verilebilir, makus talih geriye döndürülebilir iddiasındadır.[1073] Hemen belirtmek gerekir ki Millî Görüş hareketi de diğer selefi olan İslamcı akımlar gibi Batıya tümden karşı bir ideoloji değildir. İtiraz ettiği kavramlar varken kabul ettiği kavramlar da vardır. Kültürel bir devrim ve dönüşüme karşıdır. Ancak bilim ve teknoloji anlamında yenilikleri kesinlikle alınmalıdır.[1074] Bu konuda da tümüyle Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiş değildir. Tarihin en büyük milleti olarak örnek medeniyetler kuran, uzun bir süre dünyaya nizam veren Türk ve İslam milleti ilimde, fende, teknolojide de önde ve öncül durumdayken Batı'nın içten çökertmeye yönelik entrikaları sonrasında özünü unutmuş ve geri kalmıştır.[1075] Görüldüğü gibi Millî Görüş Hareketi de öz düşünce olarak Osmanlı dönemi İslamcılığının Batıya bakış açısını benimsemiş görünmektedir: Kültürünü gümrükte bırakırken bilim ve tekniğini olabildiğince kullanmak. Burada dikkat çekici olan asıl konu ise, Batıya yönelik bu İslamcı yaklaşımın bir parti programında yeniden ifade edilmeye başlanmış olması ve 1924'ten itibaren tasfiye edilmiş olan İslamcı kurtuluş psikolojisinin yeniden canlanmasıdır.

Osmanlı dönemi İslamcı akımlarla, Cumhuriyet sonrası ümmetçi İslamcı akımların tesirinde, bağımsız bir ideoloji olarak doğan Millî Görüş hareketi yasal alanları aşmayacak bir parti kimliğinde siyasi mücadelesine atılmış, buna rağmen resmi ideolojinin tehdit algısında ön sıralarda yer almıştır. Üzerine yoğunlaşan bu dikkatin hareketi hem dönüşüme hem de daha dirençli mücadeleye sevk ettiği söylenebilir. Ancak zaman boyutundan bakıldığında her ideoloji gibi Millî Görüş

[1072] N. Nebati, a.g.e., s.138-139
[1073] N. Mert, a.g.e., s. 414
[1074] N. Nebati, a.g.e., s. 139
[1075] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s.100

hareketinin de iç ve dış siyasi gelişmelerden, toplumsal dönüşümlerden etkilenerek kendisini revize etmek durumunda kaldığı gözlenmektedir. Bu bağlamda hareketi iki döneme ayırmak mümkündür. İlki, Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve Refah Partisi (RP) ile siyaset sahnesinde yer alındığı dönemlerdir. İkincisi ise Fazilet Partisi (FP), Saadet Partisi (SP) ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile gerçekleştirilen siyaset dönemidir. Daha çok iç dinamikler üzerinde yükselen ve ülke ekonomisinde benimsenen, toplumsal dinamikleri de derinden etkileyip yönlendiren kapitalist modelde yaşanan değişimlere paralel olarak hareket değişse de[1076] temel iddialarından vazgeçtiği söylenemez. Zira ilerde görüleceği gibi iç ve dış dengeleri sağladıkça, meşruiyet sorununu aştıkça, sermaye ve bürokrasiye hâkim oldukça; büyük oranda toplumsal tabanda kabul gören siyasi hedeflerini devlet politikası haline getirmeye çalışacaktır. Bu anlamda hareketin ilk partileşme tecrübesi olan MNP'nin kuruluş sürecine ve devamında yaşanan gelişmelere yakından bakmak yerinde olacaktır.

2.3.1. Milli Nizam Partisi

Muhafazakâr dindar kimliğiyle küçük Anadolu sermayesinin temsilcisi olarak TOB'nin başkanlığına kadar yükselen Necmettin Erbakan'ın, büyük sermaye grupları ve AP iktidarı işbirliğiyle tasfiyesi edilmesi, onu ve çevresini mücadele için siyasi düzleme yöneltmiş, bir grup arkadaşıyla bağımsız girdiği 1969 seçimlerinde Konya Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Bu gelişme, zaten arayışı içerisinde olunan parti fikrinin tüm dindar çevreler tarafından kabullenilmesini ve somut bir adıma dönüşmesini sağlayacaktır.

Erbakan'ın Meclis'e girmesi siyaset çevrelerinde de büyük heyecan yaratır. Meclis içerisinde yer alan partiler içinden kurulacak yeni partiye iltihak edecek birçok ismin olduğu dedikoduları yayılır. Böylece daha güçlü bir motivasyon sağlanmıştır ve yola çıkılır. Partinin geniş bir tabana oturması ilk hedeftir. Geniş bir istişare meclisi oluşturulmak istenir. Çevresinde sevilen, sayılan, güvenilir, dindar ve davaya samimi bir şekilde bağlı isimlerden oluşmasına dikkat edilen istişare meclisinde 133 kişi yer

[1076] S. Şen, a.g.e., s.12-13

alır. Heyetler halinde yapılan toplantılar sonucunda milli ve manevi yapıya uygun, taklitçiliği reddeden, mazbut, muhafazakâr kitleyi teşkilatlandıracak bir siyasi partiye ihtiyaç olduğu, partinin kurulma vaktinin geldiği yönünde kararlar alınır.[1077]

İstişarelerin sonucu büyük oranda parti fikri olgunlaşmış olsa da heyet dışından, Anadolu genelinden bir takım önemli zatlara da başvurulmuş, fikirleri sorulmuştur. Bu kişilerin en önemlisi kuşkusuz bir Nakşibendi Tarikatı şeyhi olan ve Necmettin Erbakan ile çok yakın teması bulunan Mehmet Zahit Kotku'dur.[1078] Parti çalışmalarını yürüten ekibin başında yer alan Süleyman Arif Emre ve önde gelen isimler, Kotku'yu Fatih'teki evinde ziyaret ederek konuyu açarlar. Temel ahlak nizamını esas alan Millî Görüş istikametinde aksiyona geçmek üzere bir siyasi parti kurma düşüncesinde olduklarını ve tavsiyelerini almak üzere geldiklerini ifade eden ekibe Kotku'nun cevabı olumlu olacaktır. Parti fikrini tasdik ederken geniş bir tarihi perspektif çizen Kotku'nun öne çıkan düşünceleri, İslamcı çevrenin genel siyasi perspektifini ortaya koyması açısından ilginçtir:

> "Sultan Abdülhamid Han'ın tahtan indirilmesinden sonra ülkenin yönetimi batı taklitçiliği yapan masonların eline geçmiştir. Bunlar bir azınlıktır. Milletimizi temsil edemezler, yönetimin milletimizin gerçek temsilcilerine geçmesi için kanunların müsaadesi içerisinde siyasi parti kurarak çalışmanız kaçınılmaz bir tarihi vazifedir. Bu teşebbüse katılın ve eğer arkadaşlarınız istiyorlarsa bu işin başına geçin. Çalışmaya başlayın. Şimdiye kadar geç bile kalınmıştır."[1079]

Kotku'nun ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Batıcılık düşüncesinin iktidarı, II. Abdülhamit sonrasında gerçekleşmeye başlamış ve bu iktidar masonların kontrolünde hala devam etmektedir. Yasaların dışına çıkmadan siyaset içerisinde milletin desteğini alarak bu iktidarın el değiştirmesi, gerçek sahiplerine geri verilmesi gerekmektedir. İnisiyatif almak için geç bile kalınmıştır. Benzer tonda düşünceler hemen hemen tüm İslami çevrede baskın bir kanaattir.

[1077] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…, s**. 122

[1078] Ruşen Çakır ve onu kaynak göstererek Şerif Mardin, Mehmet Zahit Kotku'nun parti kurması için Erbakan'ı bizzat teşvik ettiğini ifade etseler de gelişmelerin canlı tanıklarının anlattıklarına göre partinin kurulma aşamasının farklı geliştiği anlaşılmaktadır. Ancak büyük katkıları olduğu kesindir. Bkz. R. Çakır, **Ayet ve Slogan…,** s. 22, Ş. Mardin, **Türkiye, İslam ve Sekülarizm…,** s. 193, H. Şentürk, a.g.e., s. 327

[1079] Süleyman Arif Emre, **Siyasette Otuz Beş Yıl**, Cilt:II, Akabe Yayınları, İstanbul: 1990, s. 185

İstişareler İstanbul'da akademik ve iş çevrelerinde de sürdürülür. Bizzat Erbakan Hoca'nın girişimleri söz konusudur. Kendi evinde yapılan ve Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Sabri Ülker gibi isimlerin de yer aldığı bir toplantıda Parti fikri enine boyuna tartışılmıştır. Ancak buradaki kanaat olumlu olmayacaktır. Genel değerlendirme, şartların henüz uygun olmadığı ve partinin kurulma fikrinin ertelenmesi gerektiği üzerinedir. Ayrıca cemaatin böyle bir işe dahil edilmesinin de yanlış olacağı belirtilmiştir. Fakat bu değerlendirme ve öneri genel eğilim doğrultusunda dikkate alınmayacaktır. Parti'nin kuruluşu kısa süre sonra gerçekleşecektir. Parti kurulduktan sonra İstanbul'daki istişare heyeti, partileşmeye yönelik itirazını sürdürmeyecektir. Çünkü o dönemlerde İslami çevrede benimsenen prensibe göre, tasvip edilsin edilmesin bir işe girişildiği zaman başarısı için çalışmak esastır. Zira başarısızlık durumunda fatura şahıslara değil, cemaat çevresine kesilmektedir.[1080]

İsmini ünlü İslamcı gazeteci yazar Eşref Edip'in koydu[1081] MNP, aralarında Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Süleyman Arif Emre, Tevfik Paksu, Ali Haydar Aksay, Tahsin Armutçuoğlu gibi isimlerin yer aldığı 18 kişilik bir kadro tarafından, 26 Ocak 1970 yılında kurulur.[1082] İlk kuruluş toplantısı da "Allahuekber, Âmin, İnşallah" nidalarıyla Büyük Sinema'da yapılır.[1083] Türkiye'de ilk defa dini muhalefetin ortaya çıkması anlamına gelen MNP'nin[1084] kuruluş beyannamesi de içerik olarak bu yönünü vurgular niteliktedir:

> "Allah'ın, Hakkı tutma, iyiyi sağlama ve kötüyü menetme yolunda bulunmak üzere seçtiği mümtaz ve aziz milletimiz! Asırlardan beri özleyip beklediğin, kendi ruhunun derinliklerinden gelen ve senin bizatihi kendi öz varlığının mânâ ve madde

[1080] Sabahattin Zaim, **Bir Ömrün Hikayesi**, İşaret Yayınları, İstanbul: 2008, s. 282-283
[1081] Özellikle Eşref Edip isminin, partinin kuruluş sürecinde yer alması, Millî Görüş hareketinin Osmanlı dönemi İslamcı düşünceyle bağı açısından önemlidir. Aynı zamanda Eşref Edip'in MNP'nin kurulmasıyla birlikte Cumhuriyetin kuruluşundan beri Mehmet Akif Ersoy ile hasretini çektikleri partinin kurulmuş olduğunu belirtmesi, ilişkinin başka bir anlamlı göstergesini oluşturmaktadır. Bkz. Ertemden Akt. Müslüm Yarıcı, "Millî Görüş Hareketinin Fikri Temelleri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Konya: 2017, s. 54
[1082] H. Şentürk, a.g.e., s. 328
[1083] T. Bedia Ahmad ve Feroz Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1971, s. 383
[1084] Hikmet Özdemir, 1960-1980 Dönemi, **Türkler Ansiklopedi,** Cilt: XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 40

sahasında yeniden doğuşundan başka birşey olmayan Millî Nizâm Partisi, kuruluşu münasebetiyle sana ilk hitabını yaparken, önce Cenab-ı Hak'kın sayısız nimetlerine şükreder. Millî Nizâm Partisi, Milletimizin fıtratında mevcut ahlâk ve fazileti kuvveden fiile çıkarmak ve bu sayede cemiyetimize nizâm, huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza da saadet ve selâmet getirmek gayesiyle kurulduğunu belirtir; bugün içinde bulunduğu durum ne olursa olsun, Hak'kın yardımıyla çok yakın bir gelecekte, milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağını müjdeler; bütün vatandaşlarımızı bu ulvi gayenin tahakkuku için el birliği ile çalışmağa çağırır."[1085]

Beyannamede dikkatleri çeken husus, popülist bir dil içermekle birlikte oldukça iddialı olduğudur. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri devlet politikası Batıcılığı, muasır medeniyetler seviyesine çıkmak, medeniyet sahasında yerini almak, kendisini buraya kabul ettirmek şeklinde idealize ederken, MNP beyannamesinde bir "öteki" kimlik şeklinde tasarımlanmakta, karşısına alternatif bir güç ideali ortaya koymaktadır. Bu bir anlamda Osmanlı'da ortaya çıkan ve Batıya karşı gelişen kurtuluş ideolojilerinin Cumhuriyet dönemine ilk yansımasıdır. Yine metinden anlaşılan, örtük bir birikimin uzun vadeli bir şekilde devreye sokulmak istendiğidir. Beyannamede, dünyada hüküm süren maddi kalkınma yarışına ve egemen iki sistem; kapitalizm ve sosyalizme dikkat çekilerek, Türkiye'nin kalkınma yarışında geri kaldığı, hâkim iki sistemin de manevi krizler yaşadığı, Türk toplumunun, bünyesine uymayan bu iki sisteme karşı 150 yıldan beridir kabuğuna çekildiği, ancak uygun iklimle birlikte harekete geçeceği, büyük dünya medeniyetini kuracağı günü beklediği ifade edilmektedir. MNP'de bu iklimi oluşturacak, cevheri harekete geçirecek, kabuğu kıracak olan tohum olarak tanımlanmaktadır.[1086]

Beyannamede tarihe de önemli atıf vardır. Rejimin büyük oranda reddettiği, diğer sağ partilerin ise ikircikli olarak telaffuz ettiği İslam motifli Türk tarih anlatısı, MNP'nin iç ve dış politik perspektifine güçlü bir şekilde yansımaktadır. Batı'nın üstünlüğünü kabullenmiş, ilerleme tasavvurlarında referans almış laik bakış açısının aksine, Müslüman Türk milleti tarihin en büyük ve dünyaya uzun zaman nizam vermiş, Batının tüm bileşenlerine karşı yekvücut karşı durmuş, haçlı seferlerini püskürtmüş

[1085] **Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi**, Nüve Matbaası, Ankara: 1970, s.1 (Çevrimiçi) http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/1%20MNP/MNP%201970%20Kurulu%C5%9F%20Beyannamesi.pdf (Erişim Tarihi: 06.11.2020)
[1086] **Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi…,** s. 2,3

millettir. İstanbul'u fethederken, Viyana kapılarına dayanırken taşıdığı cesur ruhun temelinde iman vardır. Diğer yandan anlatıldığı gibi ilimde, fende, eğitimde ve teknolojide de geri kalınmamıştır. Bilakis bu alanlarda da dünyada önderlik yapılmıştır. Bugün görünen, temelini Müslümanların attığı maddi ilimlerden Batı'nın daha iyi faydalandığıdır. Gerilemenin sebebi de milletin kendisi ve kültürü değildir. Ona güç yetiremeyenler içten çökertme yolunu tutmuşlar ve asırlar süren gayretleri sonucunda başarılı da olmuşlardır. Ancak beklenen zaman gelmiştir: "Bugün; bundan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale'de İstiklâl Harbimizin şaheserlerini meydana getiren Millî ruh, yeniden şahlanıyor, coşuyor ve Millî Nizâm Partisi'ni kuruyor."[1087] Bu aşkın ve coşkun dil kongre konuşmalarına da yansır. Açılış kongresinde kurucuları tek tek tanıtan Erbakan daha sonrasında katılımcılara "Biraz önce sizlere MNP kurucuları takdim olundu. Ama sizden niçin saklayalım" diyerek partinin asıl kurucularının farklı olduğunu söyleyerek şöyle diyecektir: "Açıkça ilan ediyorum ki, bizim partimizin kurucuları Sultan fatih Hazretleri, Sultan Yıldırım Hazretleri, Sultan Murat, Sultan Melik Şah, Ulubatlı Hasan, Orhan Gazi, Nizam-ul Mülk, Akşemseddin, Sultan Yavuz, Kılıçarslan, Alparslan, Gelenbevî hazretleri, Sultan Hamid'tir."[1088]

Beyanname ve konuşmalarda hissedilen İslami dil MNP'nin programında da aynı şekilde dikkat çekmektedir. Tabi ki doğrudan değil dolaylı olarak. Çünkü günün şartlarında bir partinin programında İslamiyet'ten bahsetmesi yasaklı bir durumdur. Fakat kullanılan "ahlak, fazilet, selamet, manevi kalkınma, hak ve hakikat" gibi kelimeler bağlamında bakıldığında güçlü bir İslami çağrışım göze çarpmaktadır. Yine programda yer alan ifadelerden partinin demokrasiyi, vicdan hürriyetini özümsediği ve savunduğu görülürken, öte yandan maarifte uygulanması gereken politikalarda dinin referanslığına vurgu yapması, Diyanet İşleri Başkanlığı ve diğer dinsel oluşumların etkinliğinin artırılması talepleri, esas eğilimin ne olduğunu gösterir

[1087] **Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi…,** s. 3-7,
[1088] Kasadar, Mustafa; Millî Görüş Hareketi'nin Kökleri, **Milli Gazete**, 11 Kasım 2019, (Çevrimiçi), https://www.milligazete.com.tr/makale/3301668/mustafa-kasadar/milli-gorus-hareketinin-kokleri (Erişim Tarihi: 06, 11.2020)

niteliktedir. Kısacası MNP'nin programında açıkça İslamiyet zikredilmese de yasaların elverdiği oranda metne İslami bir nitelik kazandırılmıştır.[1089]

İçtimai ve iktisadi alanda inançlı bireyler yaratarak İslam'dan teşekkül eden bir ahlaki düzeni hedefleyen MNP'nin ekonomiye dair fikirleri de benzer niteliktedir. İktisadi düzenin temeli ahlaktır. İnsan ahlaklı olursa ondan edinilecek fayda da maksimum seviyelerde olur. Dolayısıyla rejim ve iktisadi model ikinci planda kalır. MNP'nin bu yaklaşımının özü hem komünizm hem de kapitalizm karşıtlığıdır. Komünizm ferdi, edilgen bir kimliğe büründürürken elindeki ekonomik hak ve hürriyetleri alarak devletin denetimine vermektedir. Kapitalizm ise sermeye hareketliliğini insanın, toplumun zararına olacak şekilde kontrolsüzleştirmekte, emekler üzerinde istismara imkân tanımaktadır. Türkiye'nin ekonomik düzeni de buna benzer olarak belirli zümreler tarafından kontrol edilen bir kapitalist yapıdır. Bu nedenle mülkiyet hakkına riayet etmekle birlikte helal kazancı teşvik eden, özel ekonomik teşebbüsleri ayrımsız tüm ülke sathına yayan bir kalkınmayı esas alan iktisadi düzene ihtiyaç vardır.[1090] Burada Çınar'ın İslamcı çevrenin örtük olarak bir karşıt sosyal mühendislik niyetinin olduğuna dair tespitine de yer vermek gerekir. Çınar'a göre İslamcılar, mevcut yapıyı yok sayarak bir hükümet modeli geliştirirken aynı zamanda Batıcı devlet ideolojisinin yaptığı gibi bir sosyal mühendislik projesini de hedeflemektedir: "Eğer Batılılaştırıcı devlet bir sosyal mühendislik projesi yoluyla (Batılılaşmış) bir insan modeli meydana getirmeyi amaçlamışsa, İslamcılığın hâkimiyeti altında aynı devlet, yeni ideoloji uyarınca bu kez de dindar bir Müslüman insan modeli inşa etmeyi amaçlayacaktır"[1091] Milli Görüş Hareketi'nin ve partilerinin kurucu, öncü isimlerinden Süleyman Arif Emre'nin verdiği bir röportajda söyledikleri Çınar'ın bu tezini destekler mahiyetindedir: "Herkes Milli Görüş'ün esas hedefini ağır ve milli sanayinin inşası zanneder ama bu davanın esas gayesi ahlaki reform yapmaktır. Öz değerlerinden kopmuş, tam bağımsızlığını hakkıyla sağlayamamış bir

[1089] M. Jacop Landau, **Türkiye'de Aşırı Akımlar**, Çev: E. Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara: 1978, s. 272-273, MNP'nin İslami kimliği asıl olarak kongre ve teşkilat açılışlarında gerçekleşen konuşmalardan anlaşılmaktadır. Yoğun bir din dili kullanılan bu konuşma içerikleri için bkz: **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı: 9, Ankara: 1991 s. 5-9

[1090] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s. 103

[1091] Menderes Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, Dipnot Yayınları, Ankara: 2005, s. 42

nesil, ancak ahlaki bir eğitimle düzeltilebilir. Bu da ancak ülkede planlı şekilde yapılacak bir ahlak reformuyla mümkündür." Emre hükümet ortağı oldukları 1979'da ahlak reformunu gerçekleştirmek için kalkınma planına koyduklarını, Süleyman Demirel'in buna engel olduğunu söylemektedir: "O dönem ben maliyeye bakıyordum. Erbakan Hocam, "Arif Bey maddi hizmetlerin bütçesini azaltalım, manevi hizmetlerin bütçesini artıralım." dedi. Fakat ahlak reformuna Süleyman Demirel karşı çıkıyordu."[1092]

MNP'nin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığı'na verilir verilmez örgütlenme faaliyetlerine başlanır. Partinin katılımlar konusunda belli hassasiyetleri vardır. Erbakan kuruluş dilekçesinin verilmesinden altı gün sonra yaptığı basın toplantısında bu hassasiyetleri açıklayarak "MNP'ye masonlar, komünistler ve Siyonistlerin giremeyeceğini, bunların dışında herkesin üye olabileceğini söyler.[1093] MNP ve Erbakan basını etkili olarak kullanmak niyetindedir. Ancak basın partiye karşı kayıtsızdır. Tıpkı MKP'ye yaptığı gibi yok saymaktadır.[1094] Basının ekseriyetine göre parti ve yöneticileri, siyasi İslam'ın Türkiye'deki temsilcileridir. Bir tek Mehmet Şevket Eygi'nin yönettiği Bugün ve Babı Ali'de Sabah gazeteleri partiyi destekler görünmektedir. [1095] Onlar ise partinin tanıtılması ve kamuoyu oluşturulması noktasında yetersiz kalmaktadır. Sorunu çözmeye yönelik bir basın teşkilatlanması öngörülmüşse de buna imkân olmayacaktır. Başka bir yolla sorun aşılmaya çalışılır. Hızla teşkilatlanma işine girişen parti teşkilatlandığı her ilde şube açılışlarını büyük bir gövde gösterisine dönüştürmeye çalışır. Amaçlarında da başarıya ulaşacaklardır. Açılışlar salonlardan taşan yoğun kalabalıklara sahne olur, miting havasına dönüşür. Bu coşkulu atmosfer içerisinde parti Doğu ve Güneydoğu'daki 20 il hariç, Türkiye'nin bütün illerinde kısa sürede örgütlenmeyi başarır. Başlarda teşkilatlanma ve üye sorunu yaşanan 20 ilde ise bizzat Erbakan'ın bölgeyi gezmesi ile sorun aşılacaktır. Bölge

[1092] T. Saçıkaralı, a.g.e.,
[1093] Ali Yaşar Sarıbay, "Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Parti Programının İçeriği", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (576-590), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 576
[1094] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 128
[1095] M. J. Landau, **Türkiye'de Aşırı…,** s. 270-271

halkıyla buluşan Erbakan, İslami tonu yüksek konuşmalarla Partiye karşı ilgiyi artırmıştır.[1096]

MNP kurulduktan hemen sonra Meclis'te temsil edilmeye başlanır. Genel Başkan Necmettin Erbakan henüz parti kurulmadan önce Konya'dan bağımsız milletvekili seçildiği için Meclis'tedir. Daha sonra AP'den istifa eden Isparta milletvekili Hüsamettin Akmumcu ve Tokat milletvekili Hüseyin Abbas'ın da partiye katılmasıyla üç kişilik bir sayıya ulaşılır.

MNP kuruluşu itibari ile birçok kesim ve akademik çevre tarafından incelenmiş ve siyasete çıkış süreci büyük oranda küçük Anadolu sermayesinin sağ merkez siyaset içerisinde ihmal edilmesine bağlanmıştır. Bu kanaati besleyen en önemli veri ise Necmettin Erbakan'ın TOB geçmişinden kaynaklanmaktadır. Erbakan burada Anadolu sermayesinin sözcülüğünü yapmış, hükümet ve büyük sermaye grupları ile çatışmalara girmiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla partileşme fikri ne Erbakan'ın ne de temsil ettiği küçük Anadolu sermayesinindir. Erbakan sadece kendisine gelen parti teklifini değerlendirmiştir. Teklifi kabul gerekçelerinin altında yerli sanayi idealinin önüne çıkarılan engellerin aşılması için siyaseti bir çıkar yol görmesiyle birlikte ta öğrencilik yıllarından itibaren İslamcı münevverlerden aldığı dini, siyasi ve ideolojik terbiyenin payının daha büyük olduğu söylenebilir. Bu bağlamda; partinin kurucular kimliği ve destek çevresi göz önünde bulundurulduğunda çok daha tarihsel bir çekişmenin gün yüzüne çıkma halinin söz konusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çakır da dolaylı olarak bu duruma dikkat çekmektedir. Ona göre MNP üç toplumsal katmandan oluşmaktadır: "1) Taşra kökenli dindar ailelerden gelip Cumhuriyet'in laik eğitim kurumlarından yetişmiş ve genellikle serbest meslekle iştigal eden yeni seçkinler; 2) Taşrada ticaret ve sanayiyle iştigal eden dindar girişimciler; 3) Hem taşra hem büyük kentlerde yaşayan dar gelirli Sünni dindarlar." Birbirinden farklı görünen ve kimi zaman farklı arayışlar içerisinde olan bu grupları bir araya getiren ise "soyut bir İslam kardeşliği"dir. Aralarındaki kaynaşma ve irtibatı

[1096] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 128-131

da dini konularda yetkin isimlerle birlikte İslami cemaat önderleri sağlamaktadır.[1097] Bu anlamda, Nurcu, Nakşi, Kadiri gibi birçok cemaat, tarikat yapısını, Necip Fazıl Kısakürek, Eşref Edip, Mehmet Şevket Eygi gibi kanaat önderlerini MNP'nin arkasında görünmektedir.[1098] Kısacası; laik rejim tarafından bastırılmış olan İslami çevre 1970'lere kadar oluşan imkanlar doğrultusunda sağ merkez içerisinde hayatiyetini sürdürmeye çalışmış, burada edinilen politika tecrübesi ve nitelikli yönetici kadroların yetişmesiyle kendisine bağımsız bir alan açabileceğine dair özgüven kazanmıştır. Diğer taraftan devlet desteğinden bağımsız olarak taşrada kendi imkanlarıyla gelişen dindar tüccar sınıfı da ihtiyaç duyulan mali zeminin sağlanması için yeterli konuma gelmiştir.[1099] Buradan da anlaşılabileceği gibi dindar tüccar sınıfı İslamcı siyasetin yaratıcısı değil, daha derin ve geniş çerçeveli ideolojik bilincin, önemsenmiş parçasıdır.

MNP'nin programında yer alan esaslar büyük oranda Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinde tehdit olarak kodlanan değerlere atıf yapıyordu. Bir anlamda Cumhuriyet tarihi boyunca sürekli gündemde tutulan, ötekinin kimliklendirilmesinde kullanılan, bir meşruiyet çizgisi olarak belirlenen ve tüm muhalif çıkışların bertaraf edilmesinde makas görevi gören "irtica" kavramının ilk somut hedefini oluşturuyordu. İslami çevre içerisinde partinin kuruluşuna itiraz eden, henüz vakit ve şartlar uygun değil diyen kesimin çekincelerini doğru çıkaracak gelişmeler çok geçmeden kendisini gösterecek, 26 Ocak 1971'de kurulan MNP'ye 5 Mart 1971 tarihinde "laikliğe aykırı davranışlar" gerekçesiyle savcılık tarafından kapatma davası açılacaktır.[1100]

Cumhuriyet'in ilanından itibaren üzerine titrenilen konu, kurucu iradenin formüle ettiği laik düzenin güvenliği ve devamlılığıydı. Bu uğurda Millî Mücadele'nin en önde gelen komutanlarının kurduğu TpCF, Atatürk'ün önerisiyle ve en yakın arkadaşı tarafından kurulan SCF ve son olarak iktidar olmuş ve yıllarca devleti yönetmiş olan DP kapatılmıştı. Gerekçeler tartışmalı ve çeşitli olmuş olsa da öne

[1097] Çakır, Ruşen; Millî Görüş Hareketi, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (544-575), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 545-546
H. Şentürk, a.g.e., s. 334-335
[1099] R. Çakır, **Millî Görüş…,** s. 546
[1100] H. Şentürk, a.g.e., s. 338

çıkarılan mazeret, bu partilerin irticanın ve gericiliğin merkezine dönüşmüş olduğu iddiasıydı. 27 Mayıs sonrası yönetime el koyan ve rayından çıktığını düşündüğü devleti yeniden rayına oturtan askeri yönetim, hazırladığı Anayasa'da özgürlükçü bir vitrin oluştursa da 1965'te hazırlanılan Siyasi Partiler Kanunu'yla Kemalist ideolojinin dışına çıkabilecek niyetleri kuşatmıştı. Kanunun 83'ten başlayıp 107. Maddeye kadar olan hükümleri, Kemalist ilkeler doğrultusunda siyasi partilerin sahip olması gereken bir meşruiyet çerçevesi oluşturuyordu. Nitekim MNP'de bu hükümler arasında yer alan 92, 94 ve 97. maddelere dayanılarak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. [1101]

MNP'ye soruşturma açılmasından yedi gün sonra, Başbakan Süleyman Demirel liderliğindeki AP hükümetinin istifasına neden olacak 12 Mart Askeri muhtırası verilmiş, hemen akabinde ise MNP'nin kapatma dosyası Yargıtay Başsavcılığı tarafından Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmiştir. MNP yöneticileri kapatma davasını 15 Mart 1971'de akşama doğru yayınlanan bir radyo haberi ile

[1101] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s. 106
İlgili maddeler: MADDE 92. — Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini değiştirmek amacını güdemezler, MADDE 93. — Siyasi partiler, halifeliğin yeniden kurulması amacını güdemezler, MADDE 94. — Siyasi partiler, Devletin sosyal, iktisadi veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi yahut şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amaciyle her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edici ve kötüye kullanıcı faaliyetlerde bulunamazlar. MADDE 95. Din veya mezhep veya tarikat esasına veya adına dayanan siyasi partiler kurulamaz. MADDE 97. — Siyasi partiler, Türk toplumu m çağdaş uygarlık seviyesine eriştirmek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini korumak amacını güden:
1. 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu hükümlerine;
2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisası hakkında Kanun hükümlerine;
3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair Kanunun hükümlerine;
4. 17 Şubat 1923 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi ile kabul edilen evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medeni nikâh edasını ve aynı kanunun "Evlendirme memuru merasimin hitamı üzerine derhal karı ve kocaya bir evlenme kâğıdı verir. Evlenme kâğıdı ibraz edilmeden evlenmenin dini merasimi yapılamaz. Bununla beraber, evlenmenin tamamiyeti dinî merasimin icrasına mütevakkıf değildir." hükmünü sevk eden 110'uncu maddesine;
5. 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki Kanunun hükümlerine;
6. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1238 sayılı Beynelmilel Erkanın kabulü hakkındaki Kanunun hükümlerine;
7. 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2598 sayılı bâzı Kisvelerin giyilemeyeceğine dair Kanunun hükümlerine; ve
8. Bu kanunların amacına; Aykırı amaçlar güdemezler. Bkz. Siyasi Partiler Kanunu, s. 692-693, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800648.pdf (ErişimTarihi: 08.11.2020)

öğrenecektir.[1102] "20 Ocak 1970 tarihinde, merkezi Ankara'da olmak üzere kurulan Millî Nizam Partisinin çeşitli il ve ilçelerdeki kuruluş ve açılış toplantılarında yapılan konuşmalarda, Türkiye Cumhuriyetinin Anayasa ile belirtilen lâiklik ilkesine aykırı davranışlarda bulunulduğu yolunda basında yayınlanan haberler üzerine Siyasî Partiler Kanununun 4 üncü kısım hükümleri çerçevesinde gerekli inceleme yapılmıştır."[1103] denilerek başlayan iddianamede "genel başkan Necmettin Erbakan, genel başkan yardımcıları Hasan Aksay, Tevfik Paksu ve Hüsamettin Akmumcu ile Umumi sekreteri Süleyman Arif Emre, Genel İdare Kurulu Üyesi Fehmi Cumalioglu'nun değişik yer ve zamanlarda yaptıkları konuşmalara, partinin toplantılarında atılan sloganlara yer"[1104] verilmektedir. Konuşmaların bant çözümlerinin detaylıca yer aldığı iddianamede odaklanılan nokta, İslami içerik ve İslami iddialardır. Bazı konuşma çözümlemeleri MNP'nin nasıl bir psikoloji ve motivasyon ile hareket ettiğini açıkça gösterir niteliktedir:

> "6/10/1970 günü Kırklareli'nde inci Sinemasında yapılan toplantıda … «Millî Nizam Partisinin diğer partilerden farklı bir çok yönleri bulunduğunu, esasen bir nizam ve düzen içinde çalışma gayesini güden teşkilatlarının kanunlar muvacehesinde böyle bir parti adı almak zorunda kaldığını, kendilerinin dinine, örf ve âdetlerine bağlı imanlı müslümanlar olduklarını, Avrupalılaşmanın anlamını bulamadığını, bir kadının kocasından boşanmak için iki şahidin kâfi geldiğini, Medenî Kanunun bir kadına kocasından izinsiz çalışmak hakkını verdiğini, kendilerinin millet olarak bin yıllık hak yoluna döneceklerini» … söylemiştir.
>
> 7/10/1970 günü, Edirne'de Ayvazoğlu Sinemasındaki konuşmasında … sık sık «Millî Nizam Harekâtı» ndan söz ettikten sonra «Millî Nizamın programının lâlettayin bir broşür gibi okunmamasını, kalp gözüyle okunacağını, söyleyen sözlerin altında büyük manalar yattığnı, bu mananın ne olduğunu anlayacak feraseti Cenabı Hakkın verdiğini … seçimle idare edilmeye başladığımız elli senedenberi millet olarak batıl yola sürüklendiğini, benzemek istediğimiz Avrupalının yıkanmasını bile bilmediğini, elli seneden beri sizi avrupalılaştıracağız, sizi benzeteceğiz dedikleri insanların memleketimize geldikleri zaman gördüğümüz bitli turistler olduğunu…
>
> 3/1/1971 günü Samsun il kongresinde … Bugün Türkiye'de hak ile batılın mücadelesinin yapıldığını, Türkiye'deki manevi harpte hak cephesinin bir, batıl cephesinin 72 fırka olduğunu, tek hak cephesinin de Millî Nizam bulunduğunu, Millî Nizamdan başkasına hizmet etmenin yahudi askerliği olacağını (S. 5) Ortak Pazara girmenin islâm aleminin başı olan Türkiye'yi Hıristiyan pazarında eritmek demek olduğunu, çocuklarımızı mektebe alıp putperestlikten başlayıp her türlü Haham kitabının fikriyatını okutarak zehirleIt yen bugünkü maarifi kökünden değiştireceklerini, …

[1102] H. Şentürk, a.g.e., s. 338
[1103] Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı: 9, Ankara: 1991 s. 3
[1104] H. Şentürk, a.g.e., s. 338

28/6/1970 günü Urfa'da yaptığı konuşmada : (C. 2. E. 20) «Maarifimizin dinî tedrisat yaptırmadığını, din ile alâkalı kitaplar vc buna dokunan mevzuların çocuğu dininden uzaklaştırmak maksadını taşıdığını (S. 24), elli yıldır yapılan işlerin Nemrut'un iki sütununa gerilmiş mancınık gibi milleti ateşe attığım, Millî Nizama düşen vazifenin tıpkı Hak Peygamberi İbrahim Aleyhisselâmm yoluna sadakat ve hakka teslimiyet olduğunu, yakalarındaki rozetin biz ibrahim Aleyhisselâmm yolundayız anlamına geldiğini, ...

"Asil milletimizin elli senelik dalâlet yolundan sonra karar gününe geldiğini ve aslına döneceğini, bizi batı mukallidi yapma gayretinin, bizi dinimizden uzaklaştırmak maksadına matuf bulunduğunu, 1000 senelik tarihimizde, Sultan Selim'de, Sultan Fatih'de, Sultan Hamit'de dinimize sımsıkı bağlı olduğumuzu ve dünyanın en ileri memleketi bulunduğumuzu, halbuki, şimdi 130 devlet arasında 90 inci sıraya düştüğümüzü (S. 12- 13), Mustafa Reşit Paşanın Türkiye'de de gâvurluğu resmiyle sokmak ve Tanzimatı getirmek için dışarıda yetiştirilmiş bir mason olduğunu, İttihat ve Terakkinin de bu oyunla Abdülhamit'i tahtından indirdiğini,…"[1105]

Kapatma istemiyle düzenlenen savcılık İddianamesinin kabul edilmesi ve MNP'nin yaptığı savunmanın ardından Anayasa mahkemesi, 20. 05. 1971 tarihinde verdiği kararla MNP'yi şeriat yanlısı kabul ederek kapatmıştır.[1106] Sarıbay, MNP'nin kapatılmasında muhtıra ile ortaya çıkan siyasal ortamın etkili olduğunu belirtmektedir. Çünkü 12 Mart ile bürokrasi iktidara ağırlığını koymaya başlamıştır ve diğer zamanlarda olduğu gibi Kemalist ilkeler bu ağırlıkta etkilidir.[1107] Ancak, muhtıranın hemen öncesinde kapatma soruşturmasının başlamış olması, muhtıranın üzerinden fazla bir süre geçmeden MNP'nin devamı ve Millî Görüş Hareketi'nin ikinci partisi olan MSP'nin kurulmuş olması, farklı bir değerlendirmeye de imkan tanımaktadır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan hükümler üzerinden MNP'nin kapatılması hiç de zor ve şaşırtıcı bir süreç değildir. Ancak MNP cephesinden kapatılma gerekçesi daha başkadır. Onlara göre kapatılmalarının ardında yatan neden dünya Yahudi liderleridir. Süleyman Arif Emre'nin ağzından beyan edilen iddiaya göre MNP'nin 24 Ocak 1971 tarihinde yaptığı büyük kongreden birkaç gün sonra Yahudilikten Müslümanlığa dönmüş birisi ısrarla genel Başkan Erbakan ile görüşmek istemiştir. Emre'nin de hazır bulunduğu görüşmede kendisini Washington'da bulunan Yahudi liderlerinin görevlendirdiğini söyleyen kişi MNP'nin kurulmasını İsrail'in komünizme karşı korunması noktasında müspet karşıladıklarını ancak Erbakan'ın söylemlerindeki Yahudi ve Siyonizm vurgularının çok rahatsız edici

[1105] Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı: 9, Ankara: 1991 s. 5-9
[1106] H. Şentürk, a.g.e., s. 340
[1107] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s. 106

olduğunu, bundan vazgeçmelerini, sonraki konuşma ve beyanlarında geçmişi tekzip edici ifadeler kullanmalarını, aksi takdirde partinin siyasi hayatına son verileceği uyarısında bulunur. Yine iddiaya göre MNP uyarıya kulak asmamış, bildiği gibi devam etmiştir ve görüşmenin üzerinden henüz bir ay dahi geçmeden kapatma davası açılmıştır.[1108]

Cumhuriyet ile organik gelişim olanağını kaybeden İslami çevrenin entelektüel açılım sorunları yaşadığı kesindi ancak iddia ve heyecanını kaybetmediği MNP ile ortaya çıkmıştı. Tecrübeden yoksun olarak açığa çıkan bu heyecan MNP'yi birtakım sorunlarla karşı karşıya getirecekti. Daha öncesinde hep merkez partiler altında düşüncelerini etkili kılmaya çaba gösteren geleneğin bağımsız siyaset konusunda ne kadar yetersiz olduğu anlaşılacaktı. Bir başka deyişle Parti, tam olarak ideolojisini belirleyememiş, ne evrensel İslamcılık iddialarını güçlendirecek dışa açık entelektüel fikirler geliştirebilmiş ne de kendisini sağ siyasetin dışında konumlandırabilmiştir. Osmanlıcılığı, milli bağımsızlıkçılığı, İslamcılığı ve modernizmi harmanlamaya çalışan MNP,[1109] uzun ve derin bir toplumsal, siyasal tecrübeye ihtiyaç duyan böylesi karmaşık bir ideolojinin arızalarıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Farklı iddialar, gerekçeler ortaya atılsa da sonuç olarak kapatma davası ile İslami çevrenin ilk müstakil siyasi hareketi tasfiye edilmiştir. Ancak bu kısa tecrübede İslami çevre hem kendi hem de toplumun potansiyelini görmüştür. Kapatma cezasına rağmen partileşme fikrinden geri adım atılmayacak, MSP ile Türk siyasetindeki varlığın sürdürülmesine devam edilecektir.

2.3.2. Milli Selamet Partisi

MNP Anayasa mahkemesi tarafından kapatılmış ancak partinin yöneticileri hakkında herhangi bir cezai soruşturma açılmamış, siyaset yasağı da getirilmemiştir. Parti'nin Meclis'te bulunan üç milletvekili Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Hüsamettin Akmumcu ve Hüseyin Abbas bağımsız kalmışlardır. MNP ile siyaset sahnesine çıkan, teşkilatlanma olarak Anadolu'da önemli bir karşılık bulan İslami çevre için partinin

[1108] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 132-133
[1109] R. Çakır, **Millî Görüş…,** s. 546

kapatılması öldürücü bir darbeden ziyade daha da canlandırıcı bir işlev görecektir. Örgütlenmiş, parti fikir ve kimliğini iyice benimsemiş taban, açıkta kalan kadrolara yeni bir parti kurmaları için ciddi bir baskı oluşturacaktır. Ancak bir yandan 12 Mart muhtırası sonrası oluşan siyasi atmosferin devam etmesi diğer yandan Anayasa'da birtakım değişikliklerin yapılacağına dair gelişmeler, yönetici kadroların parti fikrine mesafeli yaklaşmalarını gerektirmiştir. Anayasa değişikliklerinin gerçekleşmesi, ortamın yumuşaması yönetici kadroların da harekete geçmesini sağlar. Yeniden istişare kurulları toplanır. Yaşanılanlardan dersler çıkartılarak, takip edilecek siyaset tarzı belirlenmeye çalışılır. Bu doğrultuda; şartların da hassasiyeti gözetilerek bazı önemli isimlerin geri planda tutulması kararı alınır.[1110] Bu arada AP içinde rahatsız olan 80 milletvekilinin yeni bir parti kurmak için harekete geçtiği, MSP'nin kuruluş çalışmalarının ertelenmesinin siyasi sonuçlar açısından daha iyi olacağı, çalışmaları yürüten Süleyman Arif Emre'ye iletilecektir. Bizzat ayrılıkçıların liderliğini yapan Sadettin Bilgiç tarafından dile getirilen bu rica, niyetleri uygun bulunmadığı için kabul edilmez. Emre'ye göre oluşum bir nevi "***Demirel'i sevmeyenler derneği***"dir. Gelip geçici duygularla hareket eden bir yapının ulusal ve uluslararası çapta bir siyasi hareket ortaya koyabilmesi imkansızdır.[1111]

MSP'nin kuruluşu adına yurt genelinde geniş istişareler sürdürülürken MNP'nin genel başkanı olan Necmettin Erbakan İsviçre'dedir. Partinin kapanmasından sonra tedavi amacıyla gittiği bu ülkeden kuruluş çalışmalarının olgunlaşması üzerine geri döner ve çalışmalara katılır. Kurulacak yeni parti için çalışanlar büyük oranda MNP kadrolarıdır. Kamuoyunda da bu görüş hakimdir. Kurulacak parti bir nevi MNP'nin devamı niteliğinde olacaktır. Ancak, yukarıda ifade edildiği gibi kurucu çevreler temkinli hareket edilmesi gerektiğinin farkında olarak, kurucu kadroda MNP içinde yer alan öncü isimlere yer vermemeye özen gösterirler. Zira isimler üzerinden yeni partinin de kapatılma cezasıyla karşı karşıya kalacağı düşünülmektedirler. Nihayet 11 Ekim 1972'de kurucu üyeleri tümüyle yeni isimlerden

[1110] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 142
[1111] S. A. Emre, a.g.e., s. 15

oluşan parti, kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığı'na vererek siyasetteki yerini almıştır.[1112]

Kamuoyunda MSP'nin MNP'nin devamı olduğu algısı hâkim olmasına rağmen nasıl olup da kuruluşuna onay verildiği tartışma konusu olmuştur. Bir iddiaya göre 12 Mart Muhtırasından sonra yapılacak seçimlerde AP'nin yüksek oy alarak yeniden hükmet kurmasını önlemek isteyen kimi yüksek rütbeli askerler sağ merkezi bölecek bir parti arayışıyla MSP'nin kuruluşunu teşvik etmişlerdir. Bizzat dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Orgenral Turgut Sunalp İsviçre'ye giderek Erbakan'ı Türkiye'ye dönmesi konusunda ikna etmeye çalışmışlar, kuracağı parti için her türlü güvenceyi vermişlerdir.[1113] Ancak bu iddiayı Millî Görüş camiası gerçekçi bulmamaktadır. Çünkü Necmettin Erbakan İsviçre'ye giderken de dönerken de Milletvekili sıfatı devam etmektedir. Yani Erbakan temelli bir ikamet için değil tedavisi için orada bulunmaktadır. Diğer yandan Erbakan'a güvence verildiyse neden açıktan MSP'nin kuruluşunda yer almamış, arka planda kalmaya özen göstermiştir. Şayet açıktan yer alsa partinin teşkilatlanması çok daha hızlı ve kolay gerçekleşebilecektir.[1114]

MNP'den hiç kimsenin kurucuları arasında yer alamayan MSP'nin yeni kurucu kadrosu büyük oranda tüccar ve mühendislerden oluşuyordu. Yakın zamanda yapılacak genel seçimlere katılabilmek için parti genel başkanını seçmek, il ve ilçelerde teşkilatlanabilmek için hızlıca harekete geçmiş 21 Ocak 1973'te yapılan büyük kongrede genel başkanlığa Süleyman Arif Emre getirilirken 42 il ve 300'e yakın ilçede teşkilatlanmasını tamamlamıştır.[1115] İddialı bir şekilde seçimlere hazırlanan partinin programı 7 maddeden oluşuyordu:

> "1- Partimizin ana gayesi milletimizin manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete ermesidir.

[1112] H. Şentürk, a.g.e., s. 348
[1113] S. Yalçın, a.g.e., s. 67. Bu iddiada konumuz açısından dikkat çeken taraf, demokratik bir düzen iddiasındaki Türkiye'de icazet merkezinin kimler ve hangi merciler olduğunun açık bir delilini ortaya koymuş olmasıdır. Zira daha önce Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan bir siyasi parti liderine, kuracağı partiye kapatılmama garantisini hukuk siyaset ya da hukuk değil, atanmış askeri bürokrasisi vermektedir. 2010'lara kadar süren bu siyaset üstü teamülün, İslamcı çevrenin toplumsal meşruiyetinde büyük rol oynadığı kuşkusuzdur.
[1114] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 24
[1115] Ruşen Çakır, **Ne şeriat Ne Demokrasi**, Metis Yayınları, İstanbul: 1994, s. 218

2- Manevi kalkınmamızı sağlamak için: insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması: Demokratik nizam içinde iç barışın tam ve kamil manada tahakkuku ve devlet Milet birlikteliğinin sağlanması;…

3- Ve yine manevi kalkınmamızın sağlanması ve milletimizin muasır medeniyetin her bakımdan üstüne çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurabilmesi için: Büyük ve şanlı mazimizle iftihar eden; Mazisine bağlı, anane ve örflerini hürmet ve saygıyla muhafaza eden; Her türlü taklitçilikten uzak; Milli şahsiyetini müdrik; Her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla hareket edilmesi zaruretine inanıyoruz.

4- Partimizin maddi kalkınma bakımından ana gayesi, milletimizi medeniyet yarışında en müreffeh ve gelişmiş bir seviyeye çıkartmaktır.

5- Bu maddi kalkınmamızı sağlamak için: İçtimai ve ferdi refahı sağlamak; Anayasa 'nın öngördüğü gibi herkes için insanlık haysiyetine yaraşır seviyesinin tahakkukuna çalışmak; Meşru kazanç ve faaliyetleri teşvik etmek; Mülkiyet hakkına hürmetkar olmak temel prensiplerimizdendir.

6- Bu maksatla partimiz: İsrafın kaldırılması; Her türlü istismar ve tefeciliğin terki; Yaygın kalkınmanın hızla sanayileşerek gerçekleşmesi; Yurdumuzdaki zümresel ve coğrafi dengesizliğin giderilmesi; Vergilerin basit ve adil esaslara ircaı; Birikmiş para ve imkânlann tevcihinde, iktisaden ve sosyal yönden kalkınma bakımından en önemli olan sahaların yer almasını temin edecek verimli bir sistemin gerçekleştirilmesi ve Yürütülmesi; Kalkınma çabalarının milli bir şuur, hamleci ruh ve aşkla yapılmasının gerektiğine inanır ve

7- Partimiz aziz milletimizi, bu gayeler için gönül ve elbirliği ile çalışmaya davet eder."[1116]

Maddelerin içeriğinden de anlaşıldığı gibi program hemen hemen MNP programı ile aynıdır. Daha sonra maddeler arasında iki önemli konu öne çıkartılacak, partinin sloganları olarak kullanılacaktır. Biri "Önce Ahlak ve Maneviyat" diğeri "Ağır Sanayi Hamlesi." Seçilen bu sloganlar 1945'te kurulan ve çok partili dönemin ilk muhalif partisi olan MKP'nin sloganlarıyla birebir aynıdır.[1117] Benzerlik sadece sloganlarda değildir, program ve ana umdeler de büyük oranda örtüşmektedir. Bunlar "ahlak ve maneviyat, şahsiyetli dış politika, iktisadi bağımsızlık ve antisiyonizm"dir.[1118] Millî görüş çizgisinin MKP'ye dayanması ilginç bir durumu ortaya çıkartmaktadır. O da çok partili dönemde ilk muhalif hareketin İslamcı çevre ile ilişkili olduğunu kanıtlıyor olmasıdır. Daha sonra ele alınacağı gibi AK Parti programının da birçok açıdan MKP'nin programıyla benzerlikler taşıdığı görülmektedir.[1119] Bu da Türkiye'de dönüştürücü, alternatif siyasi hareketin

[1116] **Milli Selamet Partisi 2. Büyük Kongresi**, Elif Matbaacılık, Ankara: 17 Kasım 1974, s. 7-8
[1117] H. Türkmen, **Türkiye'de İslamcılık…,** s. 54
[1118] A. Dilipak, **Sözlü Tarih…,**
[1119] Millî Görüş hareketi ile MKP arasında yer alan İslam Demokrat Partisi'ni de (İDP) İslamcı siyasi gelenek bağlamında anmak gerekir. 27 Ağustos 1951'de kurulan partinin genel başkanı Cevat Rifat

rastlantısal, konjonktürel değil, köklü bir ideal ve iddiaya dayandığını kanıtlamaktadır. Diğer taraftan neden Batıcı, laik egemen ideolojinin en güçsüz zamanlarında bile İslami çevreden tedirginlik duyduğunu, sürekli tetikte olduğunu açıklamaktadır.

MNP'den tecrübeli olarak teşkilat alt yapısı hazır olan MSP'nin hızlıca örgütlenerek seçime girmesi kimsenin beklemediği ölçüde bir başarıyı getirmişti. Aldığı oy ve kazandığı milletvekili sayısı MSP'yi bir anda siyasetin üçüncü büyük partisi haline getirmişti.[1120] 14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimlere Süleyman Arif Emre liderliğinde giren MSP, 1.265.771 oy almış, %11,8'e tekabül eden bu rakam, partinin 48 milletvekilini Meclis'e sokmasını sağlamıştır. Senato seçimlerinde de benzer bir performans gösterecektir. %12,3'lik bir oranla üç senatör seçtirmeyi başarmıştır. Ortaya çıkan sonuçların anlamı büyüktür.[1121] Sağ merkez bölünmüş, CHP ve AP gibi iki büyük partinin siyasetteki egemenliği sona ermiş,[1122] MSP siyasetin anahtar partisi konumuna gelmiştir.[1123]

Seçimlerden hemen sonra Süleyman Arif Emre MSP genel başkanlığından çekilmiş, yerine 20 Ekim 1973 tarihli Genel İdare Kurulu'nda alınan kararla Necmettin Erbakan getirilmiştir.[1124] Bu gelişme yeni döneme hazırlık niteliğindedir. Kilit konuma gelen parti Meclis aritmetiğine göre çetrefilli bir sürece evrileceği beli olan hükümet kurma görüşmelerinde konumunu sağlamlaştırmak niyetindedir. Seçimlerin ortaya koyduğu sonuçlara göre bir partinin tek başına hükümet kurma olanağı bulunmamaktadır. Bir koalisyon hükümeti kaçınılmaz görülmektedir. Ancak MSP'nin Genel İdare Kurulu'nun koalisyon ortaklığına karşı tavrı soğuktur. Hükümet kurma

---

Atilhan, İslami camia ve İslami siyasetin önde gelen isimlerinden birisidir. MKP'nin kuruluşunda da yer alan Atilhan aynı zamanda MNP'nin kuruluşunda da etkin olarak yer almıştır. İDP'nin savunduğu fikirler ve sloganlara bakıldığında Millî Görüş Hareketi ile nasıl bir organik ilişkisi olduğu göze çarpmaktadır. Kısa sürede hızlı bir şekilde örgütlenmesine rağmen İDP "dini siyasete alet etmek" suçlaması ile kapatılacaktır. Fazla bir varlık gösteremeden kapatılmış olan bu partinin siyasi mirasına ifade edildiği gibi büyük oranda Millî Görüş hareketi sahip çıkacaktır. Kapatma davaları ve gerekçeler de bu mirasa dahildir. Daha detaylı bilgi için bkz. Celil Bozkurt, Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları, **History Studies**, Cilt: V, Sayı: 2, 2013

[1120] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s.109-110

[1121] R. Çakır, **Ne şeriat Ne…,** s. 218

[1122] H. Özdemir, a.g.e., s. 47

[1123] A. Y. Sarıbay, **Milli Nizam…,** s. 580

[1124] Binnaz Toprak, Milli Selamet Partisi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınlan, Cilt: VIII, 1983, s: 2104

görevi önce CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e verilir. Ancak Ecevit tarafından yapılan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanınca bu sefer görev AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e tevdi edilir. Ancak o da başarısız olur. Bu defa görev kontenjan senatörü olan Naim Talu'ya verilir. Onun görüşmelerinden de sonuç çıkmaz ve görevi tekrar Cumhurbaşkanına iade eder.

Süreç tüm partiler açısından ciddi bir krizi işaret etmektedir. Nitekim sonuçsuz kalan görüşmelerin üzerine yerel seçimler gelmiş, bu seçimlerde de bazı sürpriz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Görünüşe göre MSP'nin ciddi bir oy kaybı söz konusudur. Gerçi MSP ülke genelinin %55'inde seçimlere katılmıştır ve oy yüzdesinde görülen dramatik düşüş pek de gerçeği yansıtmamaktadır. Ancak mazeretler çıkartıldığında dahi partinin belli bir oy kaybı yaşadığı gerçektir. Durum MSP yönetimini kaygılandırmaya yetecektir. Sebepler arasında iki görüş öne çıkar. Birincisi, parti içinde yaşanan koalisyona katılıp katılmama tartışmasıdır ve tartışmalar neticesinde seçimlere gereken ilgi gösterilememiştir. İkincisi ise CHP ile koalisyon söylentilerinin seçmen kitlesinde tepkiye yol açtığıdır. Sonuç olarak parti içi değerlendirmede farklı bir hareket tarzının benimsenmesi kararı çıkar ki bu eğilim MSP CHP koalisyonunun önünü açacaktır. Çünkü parti yönetimi olası bir erken seçimde aynı başarının gösterilemeyeceği ve mevcut milletvekili sayılarına asla ulaşılamayacağı kanaatine varmıştır. Bu nedenle bir koalisyon ortaklığının parti geleceği açısından daha olumlu sonuçları olacağına inanmışlardır.[1125]

CHP'nin Ocak 1974'te; rezervlerini büyük oranda kaldıran MSP ile yaptığı görüşmeler olumlu sonuçlanmış, 1 Şubat 1974'te Meclis'te okunan hükümet programıyla koalisyon hükümeti kurulmuştur. Anlaşmaya göre "MSP'den Necmettin Erbakan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı. Süleyman Arif Emre Diyanet'ten sorumlu Devlet Bakanı, Şevket Kazan Adalet Bakanı, Oğuzhan Asiltürk içişleri Bakanı, Fehim Adâk Ticaret Bakanı, Korkut Özal Tarım Bakanı, Abdülkerim Doğru Sanayi ve Teknoloji Bakanı olarak görev alacaktır.[1126] CHP ve MSP arasında kurulan koalisyon bir hükümet etmenin çok ötesinde anlamlı bir gelişmedir. Zira genelde

[1125] H. Şentürk, a.g.e., s. 357-358
[1126] H. Şentürk, a.g.e., s. 358

İslami çevrenin özelde ise MSP'nin uzun zamandır sıkıntısını yaşadığı meşruiyet sorunu aşılmış, aynı zamanda İslamcı ideoloji devlete kabul ettirilmiş olmaktadır.[1127] Okutucu'da bu gerçeğe dikkat çekmekte ve İslamcı siyasetin iç siyasetle birlikte sınır dışını aşan kazanımına vurgu yapmaktadır:

> "Siyasal İslam'ın Türkiye siyasetine kendisini kabul ettirmesidir, Koalisyonun sürdüğü bir yıl boyunca Meclis ve bakanlıklar dinin pratiğine şahit oldu. Her ne kadar CHP-MSP koalisyonu İslamcıların çoğunluğu tarafından eleştirilse de CHP gibi devletin partisi kimliğindeki siyasi oluşumla yapılması sistemin yok saydığı, kaydını düşüp mühür bastığı bir kesimi yeniden kabullenmesi, yani onu sistem içi ilan etmesiydi. MSP'nin koalisyon yoluyla da olsa iktidara gelmesi dünyadaki diğer İslamcı hareketler için bir örnek teşkil edecektir. Erbakan'ın İslam dünyasında ayrı bir konuma oturtulmasının nedenlerinden biri de bu"[1128]

Koalisyonu rejim içerisinde bir meşruiyet fırsatı, CHP'yi de kendisine yapılabilecek bir darbeye karşı bariyer olarak değerlendiren MSP,[1129] ortaklık müddetince hem devlet içerisinde kimliğini görünür kılmaya çalışıyor hem de devlet imkanlarını ideolojisi doğrultusunda kullanma gayreti güdüyordu. Ankara Kocatepe Camii'ne artık kırmızı plakalı bakan araçları yanaşıyordu. İçkiye ve heykellere yüksek perdeden eleştiriler yapılıyordu. İmam-Hatip okullarının açılması, dini eğitimin zorunlu kılınması için Millî Eğitim Bakanlığı üzerinde baskı kuruluyordu. Erbakan ise Başbakan Yardımcısı olarak yanına CHP'li bir bakanı da alarak umre için Mekke'ye gidip ihram giyiyordu.[1130] Bunlar rahatsızlıklara neden olsa da koalisyonun sürdürülmesine gayret gösteriliyordu. Fakat yaşanan daha başka gelişmeler koalisyonun çatırdamasına, birinci yılında da bozulmasına neden olacaktır.

Ortaklar arasında ilk ciddi kriz af konusunda yaşanacaktır. CHP'nin çıkartmaya çalıştığı ve koalisyon sözleşmesinde de yer alan "düşünce ve inanç suçlarını kapsayan genel af" konusu Meclis'te görüşülmeye başladığında, bazı MSP'li milletvekilleri 5. Maddeye ret oyu kullanarak koalisyon protokolünün dışına çıkarlar. Bu tavır iki parti arasında zaten zorunluluklardan dolayı tesis edilen güveni sarsacaktır. DP Milletvekili Hasan Değer'in hafta sonu tatilinin Cuma'ya alınmasını öngören yasa

[1127] G. Şaylan, a.g.e., s. 102
[1128] Okutan'dan akt. H. Şentürk, a.g.e., s. 358-359
[1129] N. Nebati, a.g.e., s.156
[1130] Sadık Albayrak, **Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı**, Araştırma Yayınları, İstanbul: 1989, s. 85

teklifinin İçişleri Komisyonu'nda MSP'li üyelerce desteklenmesi partiye dönük irtica düşüncesini canlandıracaktır. Elinde bulundurduğu bakanlıklar aracılığıyla İslami açıdan sakıncalı olan birtakım uygulamalara müdahale etmesi de koalisyonun sağlıklı işleyişinde sorunlara neden olmuştur. Örneğin Adalet Bakanı Şevket Kazan, ilk icraat olarak müstehcen yayınlarla mücadeleye girişmiş, Karaköy Meydanı'nda bulunan çıplak kadın heykelini kaldırtmıştır. İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk ise alkol satışlarına sınırlamalar getirmiş, lokantalarda bira satışlarını özel izne bağlamıştır.

Manevi alanın kalkındırılması konusunda da oldukça cesur girişimleri söz konusu olmuştur MSP'nin. Binden fazla köy camisinin yapımı devlet bütçesinden karşılanmış, beş bin imam, müezzin, Kur-an Kursu hocası kadrosu bütçeye ek olarak koydurulmuştur. Daha önce kapatılan İmam-Hatip okullarının orta bölümlerinin açılması sağlanarak, İmam-Hatip lisesi mezunlarına üniversitede tüm fakültelerin giriş hakkı tanınmış, yine ahlak dersleri ilkokul, ortaokul, lise ders müfredatına dahil edilmiştir. Daha da ötesi, Diyanet İşleri Başkanı'nın ömür boyu görevde kalmasını sağlamak amacıyla bir yasa önerisi hazırlanarak Meclis'e sunulmuş, şeyhülislamlığın diriltilmesi girişimi olarak algılanan bu teklif reddedilmiştir. Bu ve diğer ekonomi, sanayi gibi konularda yapılan icraat ve girişimler ortaklar arasında sürtüşmeleri şiddetlendirmiştir.[1131]

Kıbrıs sorununun ortaya çıkması koalisyon ortakları arasındaki gerilimi biraz olsun hafifletecektir. Ancak Kıbrıs'a yapılan askeri harekatla birlikte daha büyük bir ayrışma su yüzüne çıkacaktır. Zira harekatın amaç ve sınırlarında iki ortak arasında ciddi fikir ayrılıkları vardır. CHP harekatın Türklere yönelik tehlike ve tehditlerin önlenmesi ve güney kıyılarımızın güvenliğinin sağlanması ile sınırlı kalmasını istemektedir. MSP ise adanın taksimini mümkün kılacak kazanımlar elde edilene kadar harekatın sürmesi taraftarıdır. Kıbrıs ile ilgili Cenevre görüşmeleri sonrası ortaklar arası sürtüşme iyice artacaktır. Harekat sonrası Ecevit'in halkta popülaritesi artarken MSP harekatın kendilerinin diretmesi sonrası gerçekleştiğini, CHP'lilerin çekimser kaldıklarını etrafa yayarak konumunu dengelemeye, harekattan pay almaya çalışınca

[1131] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s. 190

koalisyonun yürütülemeyeceği iyice anlaşılacaktır.[1132] İskandinav ülkelerine seyahate çıkacak olan Başbakan Bülent Ecevit'in protokol gereği vekaletini Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'a değil de CHP'li Devlet Bakanı Orhan Eyüboğlu'na bırakması bardağı taşıran son damla olmuştur. Tepki olarak MSP'lilerin İskandinav gezisi kararnamesini imzalamaması[1133] Ecevit'in; ortağını ciddiyetsizlikle suçlayarak koalisyonun bozulmasına dönük adım atmasına neden olacaktır. Temeldeki gerekçe ise genel kanaate göre farklıdır. Kıbrıs harekâtı ile kamuoyu desteği artmış olan Ecevit'in bu fırsatı yeni bir seçim ile değerlendirmek istemesidir.[1134]

MSP ve CHP'nin koalisyon hükümeti kurmaları bir bakıma İslamcı ve Batıcı ideolojilerin ilk defa resmi ve icraatsal olarak karşılaşmaları anlamına geliyordu. Bir yıllık hükümet etme sürecinde devlet, toplum ve dış politika tasavvurları bağlamında iki partinin perspektifleri daha net ortaya çıkmıştır. MSP geleneksel değerler temelinde yükselen ve Batı'ya karşı yeniden direnebilecek, dindar ama sanayileşmiş bir devlet toplum inşa etme iddiasındayken CHP daha çok modern Türkiye kimliğini, Batı değerlerini muhafaza etme ve gelişimi bu temeller üzerinden yürütme niyetindedir. Kıbrıs harekâtı esnasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarında Ecevit'in telaffuz ettiği cümleler iki ideoloji arasındaki tasavvur farkını ortaya koyar niteliktedir: "Sizinle anlaşmamız kolay değil; çünkü CHP olarak bizler Atatürk'ün 'yurtta sulh, cihanda sulh' ilkesini esas alırken sizler ise Fatih Sultan Mehmet'in fetih ilkesine göre hareket ediyorsunuz."[1135] Bu görünüm koalisyon sonrası konuşan iki liderin konuşmalarına da yansıyacaktır:

> "Türkiye'de 40 milyon memleket evlâdını birbirine kardeş yapmak bakımından güzel bir sembol olacağına inanılarak ... MSP ile CHP bir koalisyon yapmakla memleketi bir rejim buhranından kurtarmıştır... CHP'nin birtakım konularda kıskanç davranması bize firen olmasına rağmen faydalı işler yapılmıştır. Bu sözü söylerken meselâ uçak sanayii kurulmasını CHP'nin engellediğini kastediyorum. Motor

[1132] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s. 191

[1133] Akgül, Ahmet; **Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi**, s. 25, (Çevrimiçi), http://www.necmettinerbakan.net/kitaplar/erbakan-devrimi.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020)

[1134] R. Çakır, **Ayet ve Slogan…,** s. 218, MSP çevresi ise Ecevit'in koalisyonu bozma gerekçesine birkaç ihtimal üzerinden bakmaktadırlar. Birincisi genel kanaatte olduğu gibi popülariteyi oya tahvil etmek, ikincisi MSP'nin başlattığı ağır sanayi hamlesinin önünü kesmek, üçüncüsü ise AP tabanından MSP'ye önemli kaymalar olmuş, bu durum masonik yapıları ürkütmüş ve Ecevit üzerinde koalisyonu bozması için baskı uygulamışlardır. Bkz. E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 175

[1135] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 170

fabrikalarının kurulmalarını engellediğini kastediyorum. Türkiye'de planın öngördüğü bütün ağır sanayi yatırımlarını... engellediğini kastediyorum... bunlar yapılırsa MSP puan kazanır diye bir partizan düşüncenin içine girilmiştir ve bu kararnamelerin hepsi başbakanlıkta yığılmıştır... Bizim milletle beraber oluşumuzu da aynı zamanda kıskanmıştır... MSP'nin süratle gelişmesine dair bir kıskançlık"[1136]

"Biz MSP ile bazı önemli konularda ayrılıklarımız olduğunu bilmekle beraber, başka bazı önemli konularda da yakın olduğumuz izlenimini edinmiştik. Bu izlenimin yanlış olduğu belirdi. Bunlardan biri rejim ve özgürlükler konusudur... MSP'den daha çok kendi eğilimleri, kendi düşünceleri ve inançları yönünden tam özgürlüğün gerçekleşmesini, fakat başka yönlerdeki düşünce özgürlüğü bakımından bizim kadar duyarlı olmadıkları izlenimi bizde uyanmış oldu. Bu arada gazete, dergi, kitap toplatma uygulamaları da aynı kaygımızı doğruladı. Gerçi biz de müstehcen yayınların tam bir serbestlik içinde olması gibi bir düşünce beslemiyoruz, ama önemli olan bu yayınlara karşı alınacak tedbirlerde izlenecek yöntemdir. Eğer bizim hukuk anlayışımıza sığmayan yöntemler izlenecek olursa, bu yöntemler bugün müstehcen yayınlar için izlenir -bir kere yol açılmış olacağı için- iktidarların hoşuna gitmeyebilecek başka yayınlar için de izlenebilir. Bunu son derece tehlikeli bir eğilim olarak görüyorduk... Ekonomik ve sosyal konularda görüşmelerimizin de birbirine çok yakın olduğu izlenimini edinmiştim. Bu konudaki iyimserliğimin de aşırı olduğu sonucuna zaman içinde hem ben hem de beraber çalıştığım bakan arkadaşlarım vardılar."[1137]

Koalisyon bozulsa dahi MSP artık Türk siyasetinin önemli bir parçasıydı ve Cumhuriyet dönemi boyunca ilk defa devletin yönetim kademelerinde doğrudan yer almış, tecrübe sahibi olmuştu. Toplumsal destek noktasında kendi beklentilerinin gerisinde kalmış olsalar da çekirdek kadrolarına anlamlı bir özgüven aşılamış, söylemden çıkarak pratik alan test edilmişti. Ayrıca bu ilk olmayacaktı. Kurulacak Milliyetçi Cephe hükümetlerinin ikinci büyük partisi olarak iktidarda kalmayı sürdürecekti.

Bir yıl süren koalisyonun sona ermesi üzerine çeşitli seçenekler üzerinden hareket edilerek hükümet kurma girişimleri olmuştur. Seçeneklerin hiçbirisi sonuç vermeyecek, ülke ciddi bir hükümet bunalımına sürüklenecektir. Bunalımın giderilmesi için Cumhurbaşkanı tarafından Başbakan olarak atanan kontenjan senatörü Sadi Irmak'ın kurduğu hükümetin Meclis'te gerekli güvenoyunu alamaması üzerine hükümet krizi daha da derinleşecektir. Bir çıkış arayan siyaset içerisinde sağı temsil eden AP, MSP, MHP, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) bir araya gelerek Milliyetçi Cephe (MC) adını verdikleri koalisyon üzerinde anlaşmaya varacaklardır. 31 Mart

[1136] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s.192
[1137] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s.193

1975'te Demirel liderliğinde kurulan hükümet, 12 Nisan 1975'te Meclis'te güvenoyu alarak görevine başlar. Geniş katılımla gerçekleşen bu hükümetin oluşturulmasının tarafları da kapsayan birçok amacı vardır. Her şeyden önce, ortaya çıkan hükümet bunalımı giderilmiştir. Diğer yandan oy oranı gerileyen AP'nin solu temsil eden CHP'ye karşı sağ partileri bir araya getirerek sağ seçmen gözünde itibar arayışı söz konusudur.

Öteki partiler açısından amaç ise iktidar olmanın vermiş olduğu avantajlardan maksimum yararlanmaktır. Özellikle MSP, önceki koalisyonda olduğu gibi ideolojik angajmanları doğrultusunda devlet mekanizmasına daha çok nüfuz etme çabasındadır. Zira hükümet etme sürecinde en çok üzerinde durduğu konu kadrolaşmadır. Hedeflerine ulaşabilmek için kilit atamaları yapabilmeyi zaruri görmektedir. Takındığı bu tutum ise koalisyonun diğer üyeleri ile arasında sürtüşmelere neden olmaktadır. Öyle ki müftülerin, valilerin görevlerini üstlenmesi, İslâm ülkelerine görevlendirilecek bürokratların o ülkenin diline hâkim olan ve namaz kılan kimselerden seçilmesi, İmam-Hatip okulundan mezun olan kişilere polis ve ordu mensubu olma hakkı tanınması gibi koalisyon çerçevesini aşan talepler rahatsızlıklara neden oluyordu. Sonuçta, Meclis başkanının seçimi, vali ve elçilerin atanması, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin suç kapsamının belirlenmesi konularında yaşanan çatışma, Erbakan'ın İslam Konferansı'nda konuşma isteğinin engellenmesi, Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün MSP'ye bağlı bakanlığa bağlanmaması, Erbakan'ın hükümet adına Kıbrıs'ta bağımsız bir Türk Devleti kurmanın zamanının geldiği açıklamasını yapması, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ankara'da büro açmasına izin verilmesi talebi gibi hususlar, MSP'nin koalisyonla olan bağını zayıflatmıştır. Gerilen ortam sonucu MSP, "hizmet yapma imkanlarından mahrum bırakıldıkları"nı ileri süren bir şartlar bildirisi ile koalisyondan çekilme sinyali verecektir. Bildirinin genel çerçevesine bakıldığında, İslamcı ideolojinin temel argümanlarının sıralandığı görülmektedir: Eğitim, ahlak ve maneviyatı temel alan bir anlayışla yeniden düzenlenmeli, mevcut sakıncalı durumlar düzeltilmelidir. Çok katmanlı düşünülmüş sanayi alanında MSP'nin belirlediği program hızlıca hayata geçirilmelidir. Güçlü bir harp sanayi kurulmalıdır. Adil vergi düzeni tesis edilmeli, Basın Yayın Genel Müdürlüğü MSP'ye ait devlet bakanlığına bağlanmalıdır. Müslüman ülkelerde tahsil yapan öğrencilerin

denklik sorunu giderilmelidir. Binaları bitmiş İmam-Hatip okulları açılmalıdır. Koalisyon lideri Demirel başta bu talepleri programlarında yer aldığını belirterek kabul eder gibi görünse de CHP ve diğer ortakları da ikna ederek MSP'nin muhalefetine rağmen 1977 seçimlerini erkene almıştır. Böylelikle MSP'nin stratejisi boşa çıkartılacaktır. Demirel'in MSP'yi eritme politikası seçim sürecinde de devam etmiş, hedefine doğrudan MSP'yi koyarak sağ seçmen gözünden düşürmeye çaba göstermiştir. Fakat yapılan seçimlerden elde edilen sonuçlar hem AP hem de MSP için hayal kırıklığıdır. CHP kazandığı milletvekili sayısıyla birinci parti olmayı başarmıştır. Ufukta CHP'nin bir azınlık hükümeti kurabilme ihtimali belirince Demirel seçim öncesi bozduğu koalisyonu yeninden kurma gayretine girişir. İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti olarak anılacak olan ve AP, MHP, MSP'nin oluşturduğu bu hükümet girişimine MSP başlangıçta istemez bir tavır takınsa da sonrasında teklifi kabul ederek üçüncü kez ortak olarak hükümette yer alacaktır.[1138]

MSP, önceki dönemde sahip olduğu milletvekili sayısını yarı yarıya kaybetmiş olsa da hükümetteki kilit konumunu kullanarak tavizsiz tavrını sürdürmüştür.[1139] Her ne kadar hükümet olma sürecinde önemli tavizler koparmış gibi görünse de uygulamada başarılı olduğu söylenemez. Gerek icraatlarını gerçekleştirme konusundaki sert ve ısrarcı tutumunun neden olduğu sürtüşmeler gerekse de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulların ağır oluşu başarısızlıkta önemli iki etken olmuştur. Nihayetinde önceki koalisyon döneminde olduğu gibi AP ve MSP arasında yaşanan çekişmelere benzer çekişmelerle koalisyon yıpranmış, tepki olarak istifa eden AP'li on milletvekilinin verdiği gensoru ile koalisyon hükümeti sona ermiştir.[1140]

Cumhuriyetin ötekisi olan bir ideolojiye sahip olmasına rağmen, kurulduktan çok kısa süre sonra hükümet ortağı olan MSP, zamanın şartlarının sunmuş olduğu imkanları iyi değerlendirerek etkili bir siyasi merkez olmayı başarmış, laikliği özgün olarak yorumlayan, dini tümüyle siyasetten dışlayan rejime kendisini, ideolojisini kabul ettirmiştir. Hükümetlerde yer aldığı dönemlerde ideolojisine sadık bir tutum

[1138] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s.196-202
[1139] R. Çakır, **Ayet ve Slogan…,** s. 219
[1140] A. Y. Sarıbay, **MSP Örnek Olayı…,** s. 203-204

izleyen MSP, programında ve söylemlerinde ısrarla işlediği İslam'ı temel alan "manevi kalkınma" ve ağır sanayiyi esas alan "Milli sanayi" konularında inatçı olmuştur. Devletin gücünü kullanmak için ciddi oranda kadrolaşırken, cami, İmam-Hatip okulları, Kur'an kursları gibi yapılarla da genişleyen, dinamik bir taban oluşturmuştur.

İkinci Milliyetçi Cephe hükümetinin kısa ömrü sonrasında, ülkenin içine düştüğü buhranlı siyasi dönemde yerini alan MSP, hızla 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ne giden sürecin de önemli bir aktörü olmuştur. İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesine bir tepki olarak 6 Eylül 1980'de Konya'da düzenlenen miting, siyaset diliyle adeta bir şeriat provasına dönüşmüştür. Mitingden yansıyan görüntüler ise kamuoyunda sert bir tartışmayı başlatmıştır. Önderliğini MSP'li Konya Belediye Başkanı Mehmet Keçeciler'in yaptığı tertip komitesi tarafından düzenlenen ve Genel Başkan Necmettin Erbakan'ın da yer aldığı mitinge çevre illerden de dahil olmak üzere yaklaşık 100 bin kişi katılmıştır. Mitingde öne çıkan manzara laik Türkiye'yi rahatsız edecek niteliktedir. Büyük kısmı sarıklı, cübbeli, şalvarlı kişilerden oluşan kalabalık, alana hareket ederken içlerinden bazıları bina duvarlarına yeşil boyalarla sloganlar yazmaya başlayacaktır. Duruma tepki gösteren, slogan yazılmasını engellemek isteyen Dergâh Oteli yöneticilerine karşı bir grup saldırıya geçmiş ve otelin camlarını kırmışlardır. Hızını alamayan grup önüne çıkan içkili lokanta ve tekel bayilerine de saldırır. "Dinsiz devlet yıkılacak", "Konya faşistlere mezar olacak", sloganları ile miting alanına doğru yedi kilometre yürünür. Alanda da olaylar devam eder. Kalabalık; "Şeriat İslam'dır, Anayasa Kur'an'dır" "Şeriat Hakkımız Söke Söke Alırız", "Komutan Erbakan Akıncı Asker", "Yaşasın İslam Devleti", "Ya Şeriat Ya ölüm", "Tek Halife Tek Devlet", "Cihadımız Devletimizi Kuruncaya Dek." İçerikli pankart ve sloganlarıyla gösterilerini sürdürürler. İstiklal Marşı'nın okunacağı anonsuyla bir başka olay patlak verecektir. Kalabalıktan bir başka grup "düzene isyan", "şeriat haktır inanmayan alçaktır" sloganlarıyla kalabalığı kışkırtmaya çalışır. "Ezan sesi istiyoruz" denilerek okunan İstiklal Marşı yuhalanırken, bir anda gruplar arasından üzerinde Kelime-i Tevhid yazılı yeşil bayraklar açılır. Aşırı grupların neden olduğu iddia edilen bu olaylar neticesinde miting amacından sapacaktır. MSP yöneticileri provokasyon yapıldığı gerekçesi ile olaylara neden olanlar hakkında

savcılığa suç duyurusunda bulunur. Yöneticiler yine İstiklal Marşı'na karşı yapılan saygısızlığa dair çok sert açıklamalar yapar.[1141] Ancak olan olmuş, miting basında geniş bir yankı bulmuş, bir şeriat kalkışması olarak tanımlanmıştır. Olaylar altı gün sonra gerçekleşecek askeri darbe ile daha anlamlı bir duruma gelecektir. 12 Eylül günü sabaha karşı saat 03.59'da radyolardan çalan İstiklal Marşı ile ordunun yönetime el koyduğu anlaşılır. Marşın hemen ardından darbeye dair bildiri okunur. Saat 13.00'de okunan ikinci bildiride Kudüs Mitingi'ne de atıf vardır: *"*Bir kısım bedbahtlar Türk Milleti'nin bağımsızlığını, birlik *ve* beraberliğini temsil eden İstiklal Marşımıza, koyu taassup *veya* sapık ideolojik amaçlarla protesto maksadıyla oturarak… *"*[1142] Mitingde yaşananların asker üzerindeki etkisini Genel Kurmay Başkanı ve darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik Konseyi'nin başı Orgeneral Kenan Evren şöyle ifade edecektir:

> "Konya'da çok çirkin olaylar cereyan etti. Milli Selamet Partisi İsrail'in Kudüs'ü işgali dolayısıyla Konya'da bir miting tertiplemiş ve bu mitinge Türkiye'nin çeşitli yörelerinden militanlarını, din adamlarını ve hatta ülkemizde bulunan müslüman ülkelerin adamlarını da iştirak ettirmişti. Mevlana türbesi ve camii önündeki meydanda büyük nümayişlerle konuşmalar yapılmış, İstiklal Marşımızı söyleyenler protesto edilmiş, bu esnada yerlere oturulmuş, bir kısım yobazlar "Ezan sesi istiyoruz, bu marşı söylemiyoruz" diye bağırmışlar, Erbakan ve vaktiyle bakanlık yapmış bir kısım Milli Selamet Partili milletvekillerinin de katıldığı kortej kol kola girerek, eski Türkçe pankartlarla, ilahilerle yürüyüşe geçmişler ve tam manası ile tarihte cereyan eden 31 Mart olayını tekrar etmek istemişlerdir. … Olayı televizyonda seyredip ertesi günü gazetelerde de okuyunca çok sinirlendik."[1143]

Darbeye zemin hazırlayan, darbeciler tarafından da gerekçe oluşturduğu sık sık dile getirilen[1144] Kudüs Mitingi'nin ortaya çıkardığı göstergeler tahlil edilmeyi gerektirmektedir. Birincisi Cumhuriyet'in ilk yılları ve tek parti dönemlerinde ciddi anlamda varlık sorunu yaşayan İslamcı çevre, geçen yıllar zarfında büyük bir özgüven kazandığı anlaşılmıştır. Bu özgüvenin arkasında ise MSP'nin ideolojik anlamda gösterdiği net tavrın etkisi büyüktür. İkincisi de kazanılan bu özgüvenin MSP açısından son derece tehlikeli, tehdit edici bir muhtevaya bürünmüş olmasıdır. Nitekim kendisini destekler görünen bir kısım aşırı kitlenin talepleri ile siyasi kadronun

[1141] H. Şentürk, a.g.e., s. 366-367
[1142] Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları**, Cilt: I, Milliyet Yayınları, İstanbul: 1990, s. 551
[1143] K, Evren, a.g.e., s. 535
[1144] G. Şaylan, a.g.e., s. 103

ideolojik perspektifi pek uyuşur gözükmemektedir. Çünkü MSP her şeye rağmen maneviyatı İslam ekseninde kalmak şartıyla modernleşme taraftarıdır.

2.3.3. Refah Partisi

12 Eylül Askeri Darbesi'nin üzerinden 3 yıl geçmiş, bu süre zarfında siyasi partiler yasaklanmış, mallarına el konulmuş, ileri gelen yöneticilerine siyasi yasaklar getirilmişti. Cumhuriyet döneminin en uzun ve eskiye göre özgürlükleri olabildiğince kısıtlayan Anayasa hazırlanmış, halkoylamasında da kabul ettirilmişti. Halkın birlik ve beraberliğini sağlamak için de Atatürkçülük temel ideoloji olarak belirlenmişti.[1145] Gerçi Atatürkçülük her zaman devletin değişmez ideolojisiydi ancak sivil siyasetten askerlerin gölgesi çekildiği anda siyasiler farklı cereyanların etkisinde kalabiliyorlardı. Askerler de İsmet İnönü'nün ifade ettiği gibi onarım yapmak zorunda kalıyorlardı: "Türkiye zaman zaman restorasyon (onarım) dönemlerine girer. O dönemlere girildi mi ordu müdahale eder, bir süre kalır ve ayrılır. Bir süre geçer ve biz politikacılar işleri yine bozarız, yine ordu müdahale eder. Bu böyle gidecektir ve bu onarım dönemleri de gitgide sıklaşacaktır."[1146] Bahsi geçen onarım süreçleri gerçekten de sık sık yaşanmıştır. Ancak neden sürekli bir onarım ihtiyacı duyulduğu, siyasetçilere, halkın tercihlerine neden güvenilmediği sorusu önemlidir. Bu anlamda en net cevap belki de darbelerde kaleme alınan bildirilerde aranmalıdır: "…bu tarihi karara başvurulmasaydı, Ulu Atatürk'ün kutsal emanetleri ve ilkeleri sapık ideolojilerin kölesi olacak ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin yurduna geleneksel ve sınırsız bağlılığı, eşsiz kahramanlık ve fedakarlığı, şanlı tarihinin ve ulusunun önünde bu felaketin ağır vebali altında kalacaktı."[1147] Bildirilerden örnekleri çoğaltmak mümkündür ve denilebilir ki Cumhuriyet'in hemen hemen tüm kuşakları bu bildirilerin muhatabı olmuştur. Bu bağlamda Yılmaz'ın tespiti de hem konu hem de çalışmamızın ana varsayımları açısından anlamlıdır:

> "31 Mart sonrasında askerî müdahalelerin temel gerekçelerinden biri "irtica" adıyla takdim edilen İslamcılıktır. Bu iddiaya göre, İslamcılık ilerlemeye karşı çıkan, dini kullanarak bu hususta halkı tahrik eden ve fırsat bulduğunda da siyasi iktidarı ele

[1145] Mehmet Ali Birand, **12 Eylül: Saat 04.00**, Karacan Yayınları, İstanbul: 1984, s. 318- 320
[1146] M. A. Birand, a.g.e., s. 13
[1147] K, Evren, a.g.e., s. 548

> geçirerek modernlik yolundaki kazanımlar! ortadan kaldırarak "geriye dönmek" isteyenlerin ideolojisidir. Din, bu çerçevede siyasete girince, onu dengelemek ve siyaseti ele geçirmesini engellemek için "terakki" taraftarı ordu da siyasete müdahale eder. Cumhuriyet döneminde de "Tevhidi Tedrisat ve Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti Memalikî Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun" teklifiyle beraber genel kurula sunulan ve basılıp dağıtılmadan hemen görüşülmesine geçilen "Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun" teklifinin sunuşunda da bu ilgi zımnen kurulmuştur. "Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alâkadar olması birçok mahaziri daidir" denilen bu sunuşta, din ve ordunun beraber zikredilmesi, birinin, dinin, siyasete müdahalesinin diğerini, orduyu siyasete davet edeceğine işaret eder gibidir."[1148]

Alıntıda da dikkat çekildiği gibi, sıklıkla yaşanan askeri darbelerin ortak yönü ve öne sürülen gerekçe, Atatürk ilke ve inkılaplarının tehlikeye düştüğü ve irtica tehdidinin arttığı konusudur. Bu anlamda şu tespiti yapmak yanlış olmayacaktır: Cumhuriyet'in ötekisi olarak konumlandırdığı ve sürekli bir tedirginlik haliyle denetim altında tutmaya çalıştığı din temelli ideolojiler, başlangıçta dolaylı olarak hedef olsalar da sonraki dönemin, günümüze de sarkan darbelerinde doğrudan hedef olacaklardır.

12 Eylül Darbesi sonrası yazılan yeni anayasayla, sınırlarının, çizildiği düşünülen siyaset alanında parti kuruluşlarına izin verilmiştir. Kriterlerinin sıkı sıkıya belirlendiği, eski çatışmalara dönülmemesi gerekçe gösterilerek önceki siyasetçilerin yasaklı hale getirildiği bu dönemde, birçok parti kuruluş için başvuru gerçekleştirmiştir. Müracaatlardan biri de RP'nindir. 33 kurucusu ile kuruluş dilekçesini veren parti aslında MSP'nin bir devamıdır. Ancak yöneticilerinin çoğu yasaklı oldukları için partinin kurucuları arasında yer alamamışlardır. Fakat kurucu üyelerin birçoğuna askerlerden oluşan MGK'dan izin çıkmayacaktır. Genel Başkan Ali Türkmen'de dahil 29 isim veto yiyecektir. Reddedilen isimlerin yerlerine yeni isimler eklenerek kurucu liste güncellenir. Ancak verilen isimlerin 25'i daha vetoya uğrar. MGK'nin vetosu, partinin de kurucu üyeleri güncellemesi devam eder.[1149] Vetolar sadece RP için işletilmez. Diğer birçok parti aynı muameleye maruz kalmaktadır. Sebebi, MGK'nin bulduğu bir engelleme metodu olmasıdır. Seçimlere girmesi istenilmeyen partiler bu şekilde engellenmektedir. Bu yönteme göre listede yer

[1148] Y. Murat; **Darbeler ve İslamcılık…,** s. 632

[1149] İlhami Soysal, "12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt: VIII, İstanbul: 1995, s. 2140

alan kurucu üyeler arasından gelişi güzel isimler çıkartılmakta böylece partinin kuruluşu hukuki olarak mümkün olmamakta, aynı zamanda da hukukun dışına çıkılmamış olmaktadır. Refah Partisi seçime iki gün kala iki isim nedeniyle yine veto yiyecek, partinin yerlerine atadıkları isimleri MGK'nin denetlemeyi unutması üzerine parti, kuruluşunu Ahmet Tekdal'ın genel başkanlığında seçim öncesi gerçekleştirmeyi başaracaktır. Ancak kanuni şartları yerine getirmiş olmasına rağmen RP yine de seçimlere giremez. Bizzat Kenan Evren tarafından engellenmiş olur.[1150]

RP önceki MNP ve MSP partilerinden dolayı tecrübe ettiği siyaseti bu sefer daha temkinli yürütme niyetindedir. MSP döneminin önde gelen isimleri vitrin gerisinde tutulur. Partinin programında da ihtiyat elden bırakılmamıştır. "Bu program: Anayasa ve Siyasi Partiler Kanununda yer alan, Atatürk ilkeleri doğrultusunda;" diyerek başlayan programda Cumhuriyet, demokrasi ve Atatürk Milliyetçiliğine bağlılık vurguları dikkat çekicidir. Temel gaye bölümünde ise örtük olarak ideolojik karakterinin yansımaları vardır: "Temel gayemiz, milletimizi çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkartmaktır. Bu gayeye erişebilmek için; memleketimizin her alanda imar ve kalkınmasına, kültürel ve manevi gelişmesine gayret edeceğiz. Bu çabalarımız milli karakter ve özelliklerimiz göz önünde tutularak yapılacaktır."[1151] Programda yoğun olarak demokrasiye yapılan atıf, üç yıllık darbe döneminin baskıcı karakteri üzerinden değerlendirilebilir. Zira Cumhuriyet açısından oldukça sakıncalı bir ideolojinin ancak ve ancak demokratik bir düzende savunulabileceği gerçeğiyle yüzleşilmiş gibidir ki İslamcı camia açısından ilk ciddi özgüven kırılması anlamına geldiği de söylenebilir.

Askeri yönetimin engelleme stratejileri sonuç vermiş ve 1983 genel seçimlerine sadece üç parti katılabilmiştir. Partilerin ikisinin genel başkanlığını da emekli generaller yapmaktadır. Sadece Anavatan Partisi'nin (ANAP) genel başkanı Turgut Özal sivildir. Askerlerin kurguladığı kontrollü demokraside Millî Görüş ideolojisinin yeni partisi RP dışlanmıştır ancak İslami çevre siyasetten dışlanabilmiş

[1150] Necmettin Erbakan, **Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılgılar**, Rehber Yayıncılık, 1991, s. 101
[1151] **Refah Partisi Programı**, Eser Matbaası, Samsun: 1986, s. 6-7, (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/636 (Erişim Tarihi: 19.11.2020)

midir? Bu konuda soru işaretleri vardır. Çünkü seçime giren tek sivil genel başkan olan Turgut Özal ve çevresi, dindar kimlikli ve muhafazakâr, hatta Milli Görüş kökenleri taşıyan kimselerdir. Geldiği gelenek ve siyasi ortamı anlamak için Korkut Özal'ın aktardığı anısı oldukça önemli veriler sunmaktadır: "1961'de muhafazakâr cepheden cumhurbaşkanlığı için bir flaş isim çıktı: Ali Fuat Başgil. Ali Fuat Başgil, halkın tercihi, … Başgil'i Milli Birlik Komitesi'nin üyeleri bulmuş, resmen tehdit etmişler…" Başgil'in adaylığını desteklemek için muhafazakarların toplantılar ve kulis çalışmaları yaptığını belirten Korkut Özal'ın toplantılardan birine dair verdiği bilgilerde yer alan isimler oldukça tanıdıktır: Geniş bir salon var. O salonda biz bir otuz kişi filan varız. Rahmetli ağabeyim de vardı, Sayın Erbakan da vardı, Sayın Demirel de vardı, … ve konuşuluyor. Hoca'yı bulup, kulisi tamamlamak istiyoruz, ertesi gün cumhurbaşkanı seçimi var. Fakat Hoca kayıp." Toplantı sürerken gece saat 03.00 sularında tehdit edilen Ali Fuat Başgil'in senatörlükten istifa ettiği, aynı zamanda da politikayı bıraktığı haberi alınır. Haber sonrası geleceğin önemli üç siyasetçisi olacak isimlerin tepkilerini Özal şöyle aktarmaktadır: "Bu haber gelince ben üç kişiye özellikle baktım. Biri ağabeyim, rahmetli onun rengi karardı… Sayın Demirel bir koltukta oturuyordu. "Of, bu iş bitti" dedi. Bir çaresizlik hali vardı … Erbakan, telefonun başında, o ne dedi biliyor musunuz? "Arkadaşlar sabaha kadar vaktimiz var, yeni bir aday bulalım" dedi."[1152] Anıda; yer alan isimlerin muhafazakarlık noktasında erken dönemlerden beri aynı fikirde buluştukları, aynı odağa karşı tepki duydukları, aynı kadro ortamını paylaştıkları anlaşılmaktadır. Diğer yandan Erbakan'ın tepkisi, inatçılığı da dikkate değerdir. Yine Bülent Çapanoğlu'nun verdiği şu bilgi de Özal'ın muhafazakâr, İslamcı, Millî Görüş camiası ile ilişkilerini göstermesi açısından önemlidir:

> "O zaman 1977'de seçimler sırasında Mehmet Zahit Kotku Efendi Teknik Üniversiteli bir profesör aracılığıyla, ki bu Erbakan Hoca'nın aynı zamanda çok yakın akrabasıdır, diyor ki: "Git Necmettin Bey'e söyle, Turgut Rey'i bir yerden milletvekili adayı yapsın." O da gidiyor hemen Ankara'ya Erbakan Hoca ile uzun boylu konuşuyorlar. O profesör beyin bana anlattığı, diyor ki: "Üç saat anlattık adama, üç saat sonra da bana dedi ki sen kefil olursan ben aday gösteririm." Yahu nasıl kefil olmam ben, Hoca Efendi söyledi, kalkmışım buraya gelmişim. Tabii kefilim dedim. Ve onun neticesinde 77 yılında İzmir' den MSP adayı olarak Turgut Bey seçimlere girdi. Ama benim bildiğim arada, Turgut Bey'in çok yakınlarından duyduğum, o anda Turgut Bey'e

[1152] Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitap, İstanbul: 2012, s.31-32

onlar teklif etmişler. O da "Ben henüz hazır değilim siyasete girmeye. Beni bağışlayın" şeklinde mazeret bildirmiş. Ancak Hoca Efendi'nin böyle bir arzusu üzerine tabii ki reddetmeden kabul etti. Ve İzmir'den l000 oyla 77 seçimlerini kaybetti. Orada da Allah'ın bir hikmeti var, politikaya ısınma açısından tecrübe oldu. Ancak kazanmayınca 12 Eylül'den sonra parti kurmasına vesile oldu. Kazansaydı, o zaman, tekrar parti kurması mümkün değildi, yasaklılar sınıfına giriyordu o zaman."[1153]

Özal'ın aday gösterilmesi ve siyasete girmesi konusunda Mehmet Zahit Kotku etkisini Korkut Özal'da tasdik etmektedir. Özellikle eşi Semra Özal'ın karşı çıkmasına rağmen adaylık talebini bizzat Şeyhi Mehmet Zahit Kotku'ya danıştığını belirten Korkut Özal, Kotku'nun siyasete yaklaşımını da ifade eden şu bilgiyi paylaşmaktadır:

"Rahmetli ağabeyimin 1977'de MSP'den aday olması mevzuunda içerden de bir muhalefet gördüğünü biliyorum, ailesinden. Fakat o kendisi Şeyh'le danıştı, Mehmet Zahit Efendi'yle. 1977 seçiminde Mehmet Zahit Efendi ona tavsiye etmiş, git aday ol, demiş, siyaseti öğren. Turgut Bey İzmir'den MSP'den aday oldu… Rahmetli Hoca Efendi (Mehmet Zahit Kotku) ülkeye sahip olunmasını şart koşuyordu. Yani ülke bizimdir, bize bir emanettir, ülkemize sahip olalım. Ve sahipliğini de şöyle nitelendiriyordu: Dünya devletleri arasında, bizim seçkin bir yerimiz olması lazım. Biz buna layığız. Ve bunun yolu da dediğim gibi dünya devletlerinin gittiği çizgide, nasıl gitmişlerse, mesela sanayi bunlardan birisidir. Mesela demokrasi mevzuunda da çok güzel bize öğütleri vardır. Mesela biz İslam'ın, demokrasiyle olan ilişkisinin, İslam'la demokrasi arasında bir mesele olmadığını biz oralarda öğrendik. Yani, İslam'ın gerçek uygulaması, demokrasiyle ters düşmüyor."[1154]

Görüldüğü gibi askeri yönetimin tüm engellemelerine rağmen İslami çevrede yetişmiş, tarikat kültürü[1155] ve Millî Görüş kökenleri de olan bir isim olarak Turgut Özal, 1983 seçimlerine girmeyi başarmıştır. Seçim de askerlerin beklediği gibi değil, tüm tasarımlarına rağmen Turgut Özal'ın tek başına iktidara gelmesiyle sonuçlanacaktır. Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi çerçevesinde oluşan bürokratik, siyasi iktidar elitlerine karşı muhafazakâr, İslami çevrenin de bir ideoloji, kadro üzerinden kendisini var etmeye çalıştığı gerçektir. Demirel, Özal ve Erbakan isimleri bu kadrolar içerisinde öne çıkanlar olmakla birlikte dönemin şartlarına göre ayrıştıkları, farklı siyaset tarzı belirledikleri de anlaşılmaktadır. Bunun nedeni her üç ismin de devleti yönetir pozisyonlara gelecek derecede siyasette derinleşmeleri ve karşılaştıkları koşullar neticesinde farklı siyaset kültürü geliştirmek zorunda kalmaları

[1153] M. A. Birand ve S. Yalçın, a.g.e., s.50-51
[1154] M. A. Birand ve S. Yalçın, a.g.e., s.51
[1155] Turgut Özal, Nakşibendi Tarikatı'na mensup, Mehmet Zahit Kotku Hoca'ya intisaplı dindar bir kişilik olarak tanınmaktadır. Bkz. M. A. Birand ve S. Yalçın, a.g.e., s. 53

şeklinde değerlendirilebilir. Ancak her üç ismin de iktidar tecrübelerinde devletin dine ve dindara karşı olan katı laik tutumunu gerilettikleri, çevre diye tabir edilen Anadolu'nun merkezde etkinliğini artırmasına imkanlar sağladıkları tartışmasızdır. Darbe sonrası ortamda yeniden imkanları kollayan İslami çevre, Özal ve Anavatan etrafında kümelenerek devletteki etkin pozisyonunu korumayı sürdürmüş, Özal'ın önünü açtığı Anadolu sermayesi ile önemli bir ekonomik güç elde etmiştir. Özellikle Millî Görüş çizgisinde örgütlenen Müstakil Sanayici ve İşadamları Deneği (MÜSİAD) bu dönemde muhafazakâr değerlerini de muhafaza ederek neo-liberal ekonomi politikaları benimsemiş, dış ekonomik pazarlara açılarak uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Örgüt aynı zamanda İstanbul merkezli, geleneği dışlayıcı, devletin laiklik esasına sıkı sıkıya bağlı olarak oluşturulmuş Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği'nin de (TÜSİAD) karşısında konumlanmıştır.[1156]

Özal dönemi Türkiye'yi serbest piyasa ekonomisine geçirerek yeni neoliberal dünya ekonomik sistemine entegre eden bir süreç olarak öne çıksa da iç siyasette uyguladığı iki önemli politika, sonraki döneme damgasını vuracak nitelikte olmuş, Millî Görüş geleneğinin önünü açmıştır. Bunlardan birisi yukarıda bahsedildiği gibi muhafazakâr İslami sermayenin işlevselliğini artıran ve daha da güçlenmesini sağlayan teşvik edici politikalar, diğeri ise İslami çevrenin başında bir giyotin gibi asılı duran[1157] 163. Maddenin değiştirilmesidir.[1158] Bu değişiklikle dini konular daha rahat konuşulmaya başlamış, dini cemaatler rahat bir şekilde toplanma ve dini sohbetler yapma imkanına kavuşmuştur. Bu dönem Refah Partisi iktidarının toplumsal

[1156] Selahattin Balkan ve Hasan Çimen, Türk Siyasi Değişiminde Anadolu Burjuvazisi, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, 2018, Cilt: IX, Sayı: 2, s. 33

[1157] Millî Görüş geleneğinin önemli isimlerinden birisi olan Meclis Eski Başkanı Bülent Arınç, katıldığı bir sempozyumda 163. Maddeye dikkat çemiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: 'TCK'da meşhur bir 163. madde vardı. Allah rahmet etsin, Turgut Özal 1991 yılında bu maddeyi TCK'dan çıkardı. Ceza kanunundan çıkarılana kadar bir giyotin gibi çalıştı, zulmetti, şikâyet ettirdi, sıkıntı verdi. Masum insanların, dindar insanların talepleri o zamanlar laikliğe aykırı gibi görülüyordu. Devletin temel nizamını değiştirmek suçuyla yargılanıyorlardı." (Çevrimiçi), https://www.haberler.com/duzeltme-arinc-163-madde-giyotin-gibi-calisti-2264930-haberi/ (Erişim Tarihi: 20.11.2020)

[1158] 163. Madde: "devletin sosyal ve ekonomik veya siyasi veya hukuki düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya siyasi amaçla veya siyasi menfaat temin ve tesis eylemek maksadıyla, dini veya dini hissiyatı veya dince mukaddes tanınan şeyleri alet ederek (...) propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse, beş yıldan on yıla kadar hapisle cezalandırılır." Hayrettin Karaman, Din istismarı, **Yeni Şafak Gazetesi**, 27 Eylül 2012, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/din-istismari-34214 (Erişim Tarihi: 20.11.2020)

altyapısını kuran belki de en önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Laik kesim değişikliği Özal'ın laik cumhuriyete büyük bir kazığı olarak nitelemiştir.[1159]

1983 seçimlerine girmeyi başaramayan RP, 25 Mart 1984'te yapılacak olan yerel seçimlere hazırlanır. Ancak sonuçlar beklendiği gibi gerçekleşmez. Şanlıurfa, Van olmak üzere iki il merkeziyle beş ilçe belediyesi kazanabilir. İl Genel Meclisi oy oranı da %4,4 gibi oldukça düşük bir rakamdadır. Çıkan bu sonuçta Turgut Özal ve partisinin rolü büyüktür. ANAP'ın dört eğilimin birleştiği bir parti olarak tanıtılsa da ana karakter olarak muhafazakardır.[1160] Hem bu sebepten hem de daha önceleri de olduğu gibi İslami çevre, sistemin doğrudan hedefi olmamak, bir başka deyişle sisteme karşı risk almamak adına ortada görünen, icazet almış ANAP'ı tercih etmiştir.

1 Eylül 1987'de siyasi yasakların kalkmasına yönelik yapılan referandumda evet çıkması üzerine, Türk siyaseti için yeni bir dönemin de kapıları açılacaktır. Ahmet Tekdal yönetiminde varlığını sürdüren RP vakit kaybetmeden ikinci olağan kongresini gerçekleştirerek genel başkanlığı asıl sahibine geri vermiştir. 11 Ekim 1987'de gerçekleşen bu kongrede Necmettin Erbakan ile 13 eski MSP'li isim de partiye geri dönecektir. Şartların yeniden sert siyasete imkân verdiğini düşünen Erbakan, tek aday olarak katıldığı ve 538 delegenin tamamının oyunu aldığı kongrede yaptığı konuşmada, gelecek seçimin "yeni bir istiklal savaşı" olduğunu söylüyordu. Erbakan'ın genel başkanlığında girilen 1987'deki ilk seçimde, dikkat çekici bir oy artışı yaşandığı söylenebilir. %7,16 olarak gerçekleşen oy oranı MSP döneminde elde edilen oy yüzdesine yakındır. Seçim sistemine göre baraj altında kalınmış olsa da alınan oy cesaretlendirici niteliktedir. Millî Görüş çevresi için özgüven tahkimi, sonraki seçimlerde de devam edecektir. 1989'da yapılan yerel seçimlerde alınan %9,8'lik oran ise bir sonraki genel seçimlerde partinin baraj sorununu kolayca aşacağı anlamını taşımaktadır. Elde edilen başarı, iktidarda bulunan, bünyesinde geniş bir muhafazakâr siyasetçi kitlesini bulunduran ve tarikat, cemaat desteğine sahip ANAP'a

[1159] Ekşi, Oktay; 163 için artık çok geç..., **Hürriyet Gazetesi**, 30 Eylül 1997, (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/163-icin-artik-cok-gec-39266633 (Erişim Tarihi: 20.11.2020)
[1160] H. Şentürk, a.g.e., s. 379

rağmen olması, RP'nin tarikat, cemaatlerden bağımsız olarak halk tabanında bir zemin bulduğu anlamını taşımaktaydı.[1161]

RP için gerçek anlamda dönüm noktası olacak olan seçim, 20 Ekim 1991 genel seçimleriydi. Çünkü parti %16,2 oranında oy alacak, MSP'den sonra ilk defa 60 milletvekiliyle Meclis'e girmiş olacaktır. Ancak 60 milletvekilinin hepsi RP'ne ait değildi. Seçim sisteminde yer alan %10 seçim barajına takılmamak için "inananların bir partide birleşmesi" şeklinde formüle edilen yöntemle Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) RP çatısı altında birleşerek seçime girmişlerdi. Daha sonra bu milletvekilleri eski partilerine geçecek, RP'nin mecliste sandalye sayısı 40'a düşecekti.[1162] İttifak RP içerisinde ciddi tartışmalara neden olmuş, özellikle Doğu ve Güneydoğu teşkilatları ciddi tepki göstermişler, hatta Altan Tan, Yakup Hatipoğlu, Fuat Fırat, Haşim Haşimi gibi önde gelen isimler, tepki olarak partiden istifa etmişlerdir.[1163] İttifakla alınan oy oranının beklenilenin altında kaldığı iddiaları da parti içinde gündem olacaktır. Fakat, sonradan anlaşılacağı üzere ittifak en çok RP'nin işine yaramış olacaktı. İttifak ile çok daha geniş bir tabana hitap edecek olan RP propaganda yöntemlerini değiştirmiş, daha modern bir kampanya için profesyonel ajanslarla çalışmaya, söylemlerini sadece dindar kitleye değil, ezilen yığınlar üzerine yoğunlaştırmıştır. Diğer yandan ittifakın gerçekleşmesinde çok büyük ısrarcı olan milliyetçi, mukaddesatçı, muhafazakâr İslami çevrenin etkin kuruluşları Birlik Vakfı, Milli Türk Talebe Birliği, Aydınlar Ocağı, İş Dünyası Vakfı gibi oluşumların, Türkiye ve Zaman gibi de İslami gazetelerin desteğini alarak, İslamcı çevrede tabanını genişletecektir. "Kuvayı Milliye'nin yeniden uyanışı, İslam'ın ayağa kalkışı, milli birlik ve beraberliğin yeniden ihyası" gibi söylemlerle RP seçmen gözünde adeta markalaştırılmıştır. Bu da daha sonraki seçimlerde hem İDP'nin düşük seçmen kitlesinin hem de Ülkücü Camia içerisindeki Türk-İslam Sentezci kesimin RP'ye kaymasına sebep olmuştur. Daha çok milliyetçi muhafazakâr özellikler gösteren İç Anadolu, Doğu Anadolu, Akdeniz bölgelerinin bazı illeri, partinin kalesi durumuna gelmiştir. Dahası, önceleri DYP, ANAP gibi merkez sağı destekleyen Birlik

[1161] H. Şentürk, a.g.e., s. 480
[1162] R. Çakır, **Ne şeriat Ne…,** s.29-30
[1163] R. Çakır, **Ne şeriat Ne…,** s.39

Vakfı, Ensar Vakfı gibi milliyetçi İslamcı aydın yetiştiren vakıflar bu ittifaktan sonra RP ile paralel hareket eder olmuşlardır. Yine Türkeş'in başında bulunduğu devlet çizgisindeki MÇP ve kimi devletçi İslamcıların ittifakta yer alması, RP açısından meşruiyet sorunun ortandan kalkmasını sağlamıştır. Böylelikle sıradan Müslümanlar için RP güvenilir bir adres olmaya başlamıştır.[1164] Kazanımların olumlu göstergeleri 1994'te gerçekleşecek yerel seçimlerde kendisini gösterecektir.

Seçimlerden hemen sonra ittifak dağılsa da RP'nin önüne çok farklı bir dönemin kapıları açılır. Edinilen tecrübeler ışığında seçmen hedefleri yeniden belirlenir, proje ve söylemler bu hedeflere uygun bir biçimde geliştirilir. Artık sadece az gelişmiş, kırsal kesimlere hitap edilmeyecektir, ilgi daha gelişmiş, büyük kentlere yönlendirilecektir. Propagandalarda dini terminoloji geri plana itilirken adaletsizlik ve ezilenler vurgusuyla sosyal demokrat politikalar içeren dil ön plana çıkartılacak, düzensiz göç ve çarpık kentleşmeyle sistemin dışında kalmış geniş gecekondu kitlelerine ulaşılmaya çalışılacaktır. Gelenekçi bir yaklaşımla, dışarda tutulan kadınlar ilk defa aktif bir şekilde parti çalışmalarına dahil edilecektir. Bu anlamda geniş bir gönüllü kitlesini harekete geçiren parti, hayret verici bir başarı sağlayacaktır. Diğer yandan genel olarak yaşlı bir profil çizen Türk siyaset geleneğinin aksine parti vitrinini genç isimler ile dolduracak, Recep Tayyip Erdoğan, Melih Gökçek, Abdullah Gül gibi isimler performanslarıyla siyasetin ilgi merkezini yönlendireceklerdir. Ayrıca DYP-SHP koalisyonunun hükümette sergilediği kötü performans, RP'nin halk tabanında yükselişini hızlandıracaktır.[1165]

Adil Düzen vaadiyle sistem dışına itildiğini düşünen tüm kesimleri kucaklayan ve yeni bir dünya tasavvuru üzerinden iletişim kanalları oluşturan RP[1166] 1994'e gelindiğinde gerçek bir iktidar alternatifi haline gelmiştir. Artık sadece toplumun değil, güçlü siyaset odaklarının, ana akım medyanın ve laik devletin tüm koruyucu mekanizmalarının da ilgisi RP'nin üzerindedir. Özellikle ana akım medya, sistem dışı olarak konumlandırdığı partinin kamuoyu desteğini engellemek için ayrı bir çaba

[1164] Mustafa Haki Okutucu, **İstikamet Şeriat: Refah Partisi**, Yeryüzü Yayınları, İstanbul: 1996, s. 72-73
[1165] M. H. Okutucu, a.g.e., s. 75-76
[1166] N. Nebati, a.g.e., s.159

göstermektedir. Kamuoyu araştırmalarında partinin İstanbul ve Ankara'da seçim yarışına dahil olduğu açıkça görülmekle birlikte, gazete manşetlerinde yer alan araştırma sonuçlarında RP'ye pek şans verilmemektedir. [1167] Fakat 27 Mart 1994'te gerçekleşen yerel seçimlerin sonuçları herkes için şok etkisi yaratacaktır. RP almış olduğu %19,2 oy oranı ile[1168] tarihinin en yüksek oyunu almıştır. Daha önemlisi ise İstanbul ve Ankara gibi Türkiye'nin iki önemli metropol şehrinin belediye başkanlıklarını kazanmıştır. Bu sıradan bir başarı değildir, zira dönemin RP karşıtı medyasının seçmeni uyarıcı nitelikli yayınlarında şu cümleler öne çıkmaktadır: "10 milyonluk Megapol sadece kendine bir belediye başkanı seçmeyecek, Aynı zamanda, Türkiye'nin başbakandan sonra en etkili siyasetçisini de seçecek"[1169] Gerçekten de bu tarihten sonra Türkiye siyasetinde RP ve onun geleneğinden gelen parti ve siyasetçiler söz sahibi olmaya başlamışlardır.

RP sadece İstanbul ve Ankara büyükşehir belediyelerini kazanmamıştı. Erzurum, Konya, Kayseri ve Diyarbakır olmak üzere dört büyükşehir ve 22 şehir belediyesi olmak üzere 26 belediye daha kazanmıştı. Medya da dahil devletin zinde unsurlarının korktukları senaryo gerçek olmuştur. Çabalara rağmen İslamcı karakteriyle öne çıkan Millî Görüş hareketinin üçüncü örgütü RP, halktan Türkiye'nin en önemli belediyelerini yönetme yetkisi almıştı.

Daha öncesinde merkezi yönetimin, yüksek kurumların gölgesinde kalan belediyecilik RP için iyi değerlendirilmesi gereken kazanılmış mevziler olarak kabullenilir. Gerçekten de uyguladığı yeni belediyecilik anlayışıyla kısa sürede halkın dikkatini çekmeyi başarırlar. Belediyelerde ortaya konulan hizmetler halk tabanında büyük bir beğeniye dönüşmüş, parti adeta vaatlerini yerine getiren güvenilir bir parti kimliğine kavuşmuştur.[1170] Bir başka deyişle elde edilen belediyeler; İslamcı çevrenin

[1167] Ferruh Mutlu Binark ve Süleyman İrvan, 1994 Yerel Seçimleri ve Kamuoyu Yoklamaları: Temsiller ve Koro; **Amme İdaresi Dergisi**, 1991, Cilt: XXVII, Sayı: 3, s. 111-114
[1168] Cemal Altan, "Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 2005 Cilt: III, Sayı: 12, s. 184, (Çevrimiçi), https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6126/82175 (**Erişim Tarihi:** 18.03.2022)
[1169] Nebi Miş, "AK Parti Belediyeciliği: Gelenek, Uygulama ve Beklentiler", **Kriter Dergisi**, Sayı: 29, 2018, (Çevrimiçi), https://kriterdergi.com/dosya-ak-parti-ve-yerel-yonetimler/ak-parti-belediyeciligi-gelenek-uygulama-ve-beklentiler (Erişim Tarihi: 24.11.2020)
[1170] N. Nebati, a.g.e., s.172

sistem dışı özgün ideolojilerini tecrübe etme imkânı buldukları laboratuvar işlevi görmeye başlamış, hizmet noktasında gösterdikleri başarılar, genel seçimler öncesi etkin bir halkla ilişkiler çalışmasına dönüşmüştür. Öyle ki bu çalışmalar bir sonraki genel seçimlerde RP'nin birinci parti olmasında büyük rol oynamış, İslami ahlak anlayışına dayanan ve "Adil Düzen" olarak formüle edilen alternatif ekonomik model de kitleler nezdinde merak edilebilir olmaya başlamıştır.

"Adil düzen" yaklaşımı daha çok bir ekonomik ve refah modeli olarak lanse edilmiş olsa da bütünlüklü bir toplumsal düzeni ifade etmektedir. Şu da söylenebilir ki savunduğu temel esaslar ve yaslandığı ilkeler bağlamında özgün bir modeldir. Zira diğer siyasi geleneklere bakıldığında hem ekonomik hem de toplumsal tasarımlarında; kapitalizm veya sosyalizm fark etmez, Batı tecrübelerini esas aldıkları görülmektedir. Sürekli taklitçilik eleştirisi yapan ancak eleştiriyle sınırlı kalmayıp ayrıca özgün bir çözüm modeli de sunan bir partinin toplum tabanında dikkatleri çekeceği kuşkusuzdur. Savunucuları tarafından evrensel barış ve bereket medeniyetinin özgün bir tanımı olarak kabul edilen, arkasında geniş bir ilmi zekasının bulunduğu, her bir maddesinin ehil kadrolar tarafından tartışılarak oluşturulduğu belirtilen "Adil Düzen Modeli" temel olarak İslam'la insanlığı bütünleştirmektedir. Genel esasları itibariyle İslami, ilmi, insani kaideler çerçevesinde din, dil, kavim ayırmadan her seviyede insanların hak ve hürriyetlerinin korunduğu, bir ve beraber, barış ve bolluk içinde yaşayabilecekleri bir düzeni ifade eden Adil Düzen Modeli,[1171] bir yönüyle Cumhuriyet sonrası Batıcılık ideolojisine karşı net ve sistemli bir meydan okuma olarak da kabul edilebilir.

Belediye seçimlerinde gösterilen seçim başarısının aynı şekilde belediye icraatlarında gösterilmeye başlanması partiye karşı halk memnuniyetini yükselişe geçirmişti. Diğer yandan ana akım medya karşıt, indirgeyici yayınlarını sürdürüyor, çoğu iktidarda bulunmuş, siyasetin önemli partileri de blok halinde RP'ne sistem dışı muamele yapıyordu. Ancak yerel hizmetler bağlamında halkın en uç kesimlerine dahi ulaşabilme imkanını yakalayan, bunu çok iyi kullanarak uygulamalarıyla söylem eylem birlikteliğinin mümkün olabileceğin gösteren RP halk tabanında lehine olacak

[1171] Akgül, Ahmet; **Adil Düzen ve Yeni Bir Dünya**, Yayınevi Yok, İstanbul: 2013 s. 41-43,

bir reaksiyonu harekete geçirmeyi başarmıştı. Durum karşısında daha da tedirgin olan devletin egemen ideolojisinin sertleşmesi, çatışmayı net bir biçimde laik-antialik (İslamcı) zemine taşımıştır. RP'nin de gayretleriyle İslam çatışmanın bir tarafı haline gelmiştir. Bu da o güne kadar bölünmüş siyasi kimliklere sahip İslami çevrenin, RP'nin arkasında kümelenmesine neden olmuştur.[1172]

Diğer partilerden farklı olarak aralarında rekabetten uzak, liyakat ve fedakârlık esasına göre inanmışlar olarak hareket eden RP teşkilatları,[1173] elde edilen başarılarla büyük bir moral değer kazanmışlar, bir sonraki hedef olan iktidar partisi olma idealine daha sıkı sarılmaya başlamışlardır. Tüm kesimler açısından da bu ideal artık gerçekleşmesi mümkün bir ideal olarak kabul edilmektedir. Kısacası geçmişin kilit partisi olarak siyasette kendisine alan bulmaya çalışan hareket, şimdi iktidarın ana aktörü konumuna yükselmiştir. Bu anlamda kimileri için korkulan kimileri için beklenen kimileri için de istenen sonuç gerçekleşmiş, 24 Aralık 1995'te yapılan erken genel seçimlerden RP aldığı %21,4 oy oranıyla birinci parti çıkmış, 158 milletvekili kazanmıştır. Sonuçlar laik çevreler için şok olsa da İslamcı çevre için beklenilenin altında kaldığı söylenebilir. Zira beklenti %30 oy oranı ve 250 milletvekilidir. Kimi çevreler için partinin son dönemdeki hataları bu sonucu doğurmuştur.[1174]

RP seçimlerden tek başına iktidar olma imkanını yakalayamamıştı ancak aldığı oy oranı ve milletvekili sayısı nedeniyle hükümet kurma görevi teamüller gereği ilk olarak ona verilmek durumundaydı. Fakat ortada çok gerilimli bir hava oluşmuştu. Seçimler öncesi medyanın ve diğer etki alanı yüksek laik çevrelerin oluşturduğu korkulu atmosfer, seçim sonuçları ile daha da katı bir hal almıştı. Hemen hemen her kesim bu atmosferin etkisi altındaydı. Siyasetin diğer aktörleri de böylesine ötekileştirilmiş bir parti ile koalisyon ortaklığı kurmaya cesaret edebilecek durumda değillerdi. Denilebilir ki siyaset bu anlamda 1974'ün şartlarının gerisine düşmüştü. Yani 1974'te Cumhuriyet'in kurucu partisi CHP ile sistemde meşruiyet tanınan

[1172] M. H. Okutucu, a.g.e., s. 83
[1173] Kemalist sol kesimin önemli isimlerinden İlhami Soysal, Milli Görüş hareketinin teşkilat yapısındaki inanmışlığı vurgulamakta ve hayretini dile getirmektedir. MSP'nin 40 il teşkilatını gezdikten sonra edindiği kanaatler için Bkz. E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 149,
[1174] M. H. Okutucu, a.g.e., s. 84-85

İslamcı siyasetin 1995 yılı itibariyle meşruiyeti, tüm kamusal alanlardan kaldırılmak isteniyordu. Siyaseten bu gerilemenin nedeni çok farklı değerlendirmelere açık bir konu olsa da çok yalın bir gerekçesi vardı. O da 1970'li yıllarda sistemin kominizim tehdidine karşı toplumsal maneviyatı güçlendirmek istemesi sonucu dine ve dindarlara yönelik yumuşamasıydı. Dünyada, SSCB gibi merkez bir kutbu olan sol fraksiyonlara karşı durabilmek için dinin yardımcılığında toplumsal bir blok oluşturmak elzem bir politika olarak benimsenmişti. İslami çevrenin bu gibi fırsatları değerlendirdiği bir gerçekti. 1980'lerde de benzer şartların hâkim olması, hatta devletin bizzat Türk İslam Sentezini bir devlet politikası haline getirmesi[1175] dinin ve dindarların önünün daha da açılmasını sağlamıştı. Devletin tüm bu ılımlı yaklaşımları sergilerken güttüğü amaç; mevcut laik düzeninin temel felsefesine zarar vermeden, dini ve dindarları devletin gözetiminde kamu yaşamının sınırlarında tutmak, aynı zamanda da dini toplumsal bir denetim aracı olarak kullanmaktı.[1176] Ancak temelleri Osmanlı'ya dayanan ve özü itibari ile de bir devlet tasavvuru olan İslam dinini referans alan İslamcı ideolojinin kuvvet noktasına erişmesi, laik devlet elitlerini alarma geçirmiştir. Hayati bir tehdit algısıyla harekete geçen ordu, yargı, medya gibi daha birçok laik Cumhuriyet kurumu RP'nin kapatılmasıyla sonuçlanacak süreci başlatmışlardır. Süreç oldukça sancılı gerçekleşmiş, devlet ve toplum bağlamında büyük alt-üst oluşlara neden olmuştur. Bu sancılı süreç, çalışmanın üçüncü bölümünde geniş bir biçimde incelenecektir.

2.3.4. Fazilet Partisi

1995 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkan RP dışlanma ve tehditlere rağmen Doğru Yol Partisi (DYP) ile 54. Koalisyon Hükümetini kurmayı başarmıştı. Bu gelişme aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa İslami ilkeleri referans alan bir siyasi partinin iktidar olması anlamına geliyordu. Tek parti döneminde, özellikle kendilerine yönelen baskıcı tutuma karşı varlık mücadelesi veren İslami çevrenin istikrarlı ve sabırlı stratejinin ürünü olan bu başarı, Cumhuriyet'in laik egemen güçleri için ise düşündürücü bir başarısızlık oluyordu. Nitekim medyanın da içinde etkin olarak yer aldığı Ordu inisiyatifinde yürütülen bir dizi çalışma sonucunda

[1175] Copeux, s.47
[1176] O. Gökdemir, a.g.e., s. 49

RP, irticanın odağı olarak resmedilmiş, 28 Şubat 1997'de dokuz saate yakın süren Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararlarla parti köşeye sıkıştırılmış, post-modern darbe olarak tarihe geçen bu toplantı ve bildiri sonrasında da Anayasa Mahkemesi tarafından 16 Ocak 1998'de tümüyle kapatılmıştır. Yani; 1950'lerden itibaren uluslararası çalkantılar sonucu oluşan konjonktürler ve İslami çevrenin inatçı mücadelesi nedeniyle dini oluşumlara gösterilen müsamaha, tanınan meşruiyetin sonuç olduğu tehdit, görece olarak böylece bertaraf edilmiş oluyordu. Sınırlı bir halk desteğinin yanında medya, sermaye ve bürokratik anlamda da oldukça zayıf kalan İslami çevre ise fazla direnç göstermeden, kanunlar içerisinde kalmayı tercih ederek sonuçlara razı olmuştur. Fakat bu razı oluş, teslim olmak, kendisini feshetmek demek değildi. Her zaman olduğu gibi şartlara kendisini uyarlamak, siyasette açılan alan ve fırsatları kullanarak iktidar idealini sürdürmek şeklinde bir razı oluştu. Daha RP kapatılmadan yönetici kadronun girişimleri ile alternatif bir parti oluşumunun hayata geçirilmesi, stratejinin öncekilere benzer, önemli bir göstergesiydi. Hareketin yarı resmi yayın organı olan Millî Gazete'nin attığı manşette hedef ve stratejiyi açıkça ortaya koyuyordu. RP'nin kapatılmasının gerekçeli kararının yayınlandığı gün Gazete, "Yeniden ve Daha Güçlü" manşetiyle çıkıyor, "Vurgun ve talan düzenini isteyenler boşa sevinmesin" başlığıyla yayınlanan başyazının ilk satırları ise Fetih Suresi'nin ilk ayeti ile başlıyordu.[1177]

İslami çevrenin bütün katmanlarında RP'nin kapatılacağına kesin gözüyle bakılıyordu. Bu nedenle henüz kapatma davası sürerken geçmişte MSP'nin avukatlığını yapan ve camiada güvenilir bir isim olarak kabul edilen, ancak kamuoyunda pek tanınırlığı olmayan İsmail Alptekin'in başkanlığında, 17 Aralık 1997'de Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur.[1178] Böylelikle RP'nin kapatılmasının ardından bağımsız kalacak olan milletvekilleri, teşkilat mensupları ve seçmen için adres bellidir artık. Kısa süre içerisinde, bağımsız kalan milletvekillerinin dördü hariç hepsi FP'ne geçecektir. Bu dört isim de Süleymancılar Cemaati'nin kontenjanından

[1177] Mustafa Karaalioğlu, **Hilal ve Ampul: Fazilet'ten Saadet ve AK Parti'ye Bir Hareketin Öyküsü**, Bakış Yayınları, İstanbul: 2001, s. 8

[1178] Hakan Özdemir, "28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı :2, 2015, s. 180

meclise giren isimlerdir. Diğer taraftan eski ANAP milletvekilleri Ali Coşkun ve Cemil Çiçek partiye katılacaklardır. Yukarı da FP'nin yönetim kademesi şekillenirken tabanda ise Türkiye geneli RP'nin teşkilatları yeni duruma göre hazırlıklar yapıyordu. Birkaç gün içerisinde tüm tabelalardan "Refah" kelimesi kaldırılıyor yerine "Fazilet" yazılıyordu. Yeni bir kapatma girişimine maruz kalmamak adına da tedbirler alınıyordu. Hem partinin kurucu kadrolarında hem yerel teşkilat yapılarında RP yer almış isimler geri plana çekiliyor, vitrine daha çok partiyle ismi anılmayan kişiler ve daha önce ANAP, DYP gibi partilerde yer almış muhafazakâr isimler konuluyordu. Amaç, daha geniş bir kitleye açılmaktı. Bu anlamda denge %60 yeni %40 eski isimler şeklinde kurulmuştu. [1179] Bu durum Millî Görüş hareketi açısından alışılmış bir durum haline gelmişti. MSP ve RP'de aynı durumlar yaşanmış, aynı tedbirler doğrultusunda hareket edilmişti ki FP için de akıbet aynı olacak, hareket bir kez daha aynı tedbirlere başvurmak zorunda kalacaktı.

RP'nin kapatılması, yerine FP'nin kurulması hareketin tarihi seyri açısından normalmiş gibi görünse de bu defa olanlar ve ortaya çıkan gelişmeler farklı sonuçların doğacağının işaretlerini veriyordu. Her şeyden önce İslami çevrenin siyasete girişinden itibaren geçen zamanda ikinci kuşak kadrolar yetişmişti ve izlenilen politikalara, elde edilen sonuçlara eleştirel bir yaklaşım sergiliyorlardı. Hareketin; RP ile zirveyi zorladığı bir dönemde hem iktidarından hem de partisinden olması, bu genç kuşak içerisinde bazı sorgulamaları gün yüzüne çıkartıyordu. Nihayetinde çok dışarıya yansıtılmasa da parti "Gelenekçiler ve "Yenilikçiler" şeklinde ikiye bölünüyordu. Yenilikçiler olarak anılan grup, başlarda çekingen tavırlar sergilese ve "emir komuta" içerisinde kalmaya özen gösterseler de zamanla seslerini yükseltecekler, yönetimde ve partinin politikalarının belirlenmesinde daha çok pay talep edeceklerdir.

Parti içerisinde ortaya çıkan bu çatlağın birden çok sebebini saymak mümkündür. Birincisi devletin sürekli müdahaleleri sonucu bir yöntem sorgulaması doğmuştur. Benzer davranışlarla benzer sonuçlar alınmaktadır ve bir vizyon değişimine ihtiyaç olduğu kanaati güçlenmiştir. İkincisi çok partili düzende siyasi kariyerine başlamış genç jenerasyon arasında parti içindeki mutlak itaat kültürüne dair

[1179] H. Şentürk, a.g.e., s. 511

rahatsızlıklar oluşmuştur. Düşünen, siyaset üreten ve aksiyon oluşturan bu jenerasyonun ürettiği enerjiyi zapt etmek, eskiden olduğu kadar kolay değildir. Fikir planında gerilerde tutulmaları reaksiyonlarını artırmıştır. Üçüncüsü, İslami sermayenin gelişmesi, uluslararası nitelik kazanması nedeniyle yeni şartlara uygun bir siyaset modeli talep ettiğini hissettirmesidir. Zira Millî Görüş'ün ısrarla üzerinde durduğu ekonomik modelinin piyasa ekonomisiyle ilişkisi bulunmamaktadır. Kontrollü bir ekonomik düzen vadetmektedir. Oysa, İslami sermaye büyük oranda Özal döneminden beri piyasa ekonomisine entegre olarak gelişim göstermiştir. Dördüncüsü, iç siyaset dengesinde dış siyasetin ne kadar etkili olduğu tecrübe edilmiş, halk desteğinin güç anlamında sınırlılığının farkına varılmıştır. Yani, ütopik ideallerle siyasetin gerçekleri arasında derin bir uçurum olduğu anlaşılmıştır. Ancak yine de bu farklılıklar bir iç tartışma şeklinde cereyan edecek, FP çatısı altında bir ayrışma yaşanmayacaktır. Her şeyden önce Necmettin Erbakan'ın partinin istikameti noktasındaki gücü ve belirleyiciliği hala tartışılmazdır.

İsmail Alptekin'in başkanlığında kurulan FP'nde iç dengeler zamanla oldukça hassaslaşmıştı. Mevcut genel başkanla işlerin yürümeyeceği yönünde baskın bir kanaat vardı. Hem yenilikçileri hem de gelenekçileri memnun edecek bir ismin başkanlığı tartışılmaya başlanacaktır. Öne çıkan isim ise Erbakan'ın başından beri yanında bulunan Recai Kutan'dır. Sakin, hoşgörülü mizacı, İslamcılık konusunda aşırılıklardan uzak olması nedeniyle Yenilikçiler tarafından da benimsenen Kutan, 14 Mayıs 1998'de yapılan kongrede genel başkanlığa getirilir. Bu aynı zamanda ana muhalefet partisinin liderliği anlamına da gelmektedir.[1180]

28 Şubat postmodern darbesi sonucu, Başbakan Necmettin Erbakan'ın istifa etmesiyle Refah-Yol hükümeti düşmüş, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermişti. Demokratik Sol Parti (DSP) lideri Bülent Ecevit ve Refah-Yol koalisyonuna tepki olarak DYP'den istifa eden milletvekillerinin kurmuş olduğu Demokratik Türkiye Partisi (DTP) Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk ile görüşen Yılmaz, bir azınlık hükümetinin kurulması konusunda anlaşmayı gerçekleştirmiştir. CHP'nin de dışardan desteklediği 55.

[1180] M. Karaalioğlu, a.g.e., s. 12

ANASOL-D hükümeti böylelikle kurulurken öncelikli politika olarak da irticanın durdurulması benimsenmiştir.[1181] 17 ay gibi bir süre iktidarda kalacak olan bu azınlık hükümeti, FP'nin de içinde bulunduğu muhalefetin vermiş olduğu Türk Bank İhalesi ile ilgili gensoru sonucunda düşecektir. ANASOL-D hükümetinin kuruluşu sırasında anlaşılarak 1999'a çekilen genel seçimlere 6 ay kala yaşanan bu gelişme beklenmedik bir hükümet krizine dönüşecektir. Sorunu çözmek adına harekete geçen Cumhurbaşkanı Demirel yeni bir hükümet kurma görevini DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e verir. Aslında görevin verilmesi gereken Parti en büyük ana muhalefet partisi olduğu için FP'dir. Ancak, devlet nezdinde RP'nin devamı olarak görülen parti, meşruiyetini yitirmiş gibidir. Cumhurbaşkanı Demirel ve diğer siyasi partiler tarafından ısrarla bir şekilde dışlanır. DYP'de bu anlamda irticacı bir partiyi iktidara taşıdığı için dışlanmaktadır. Hükümet kurma görevi, azınlık durumundaki partiler üzerinden sonuçlandırılmaya çalışılmaktadır. Nihayetinde Ecevit uzun görüşmelere rağmen hükümet kurmayı başaramayacaktır ve görev bu sefer de Yalım Erez'e verilecektir. Onun da başarısız olması üzerine DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in devleti hükümetsiz bırakmamak adına Ecevit'in kuracağı bir azınlık hükümetini destekleyeceğini söylemesiyle kriz çözülmüş olacaktır. Altı ay kadar iktidarda kalacak bu hükümet ülkeyi seçime kadar yönetecektir.

Krizlerle yürüyen siyaset içinde FP dışlanmasına rağmen bir parti olarak denklemlerde yer almaya, siyasetin yönüne etki etmeye çalışsa da gelişmeler hızla onu kendi krizine doğru sürüklemektedir. Erkene alınan genel seçimlerin yaklaşmasıyla siyasette yeni endişeler belirmiştir ve bu endişelerin birinci kaynağı da FP'dir. Hem askerler hem Cumhurbaşkanı hem de merkez siyaset, seçimlerden bir FP-DYP koalisyonunun çıkmasından korkmaktadırlar. Korku ve uyarı, bizzat tarafsız kalması gereken Cumhurbaşkanı Demirel tarafından gazetelere demeç verilerek dışa vurulacaktır. Demirel kendisine yöneltilen "Bu seçimlerde siyasi istikrar olacak mı?" sorusuna "Daha dokuz ay zaman var, ama anketler umut verici görünmüyor." cevabını verirken, ardından gelen "Önümüzdeki seçimlerden sonra Türkiye`ye Refahyol yerine

[1181] Orkun Genç, **Beraber Yönettik Biz Bu Yıllarda 3,** 21. Ağustos 2015**,** (Çevrimiçi), **https://www.gazetebilkent.com/beraber-yonettik-biz-bu-yillarda-3-refahyol-anasol-d-dsp-mhp-anap/** (Erişim Tarihi: 27.1.2020)

Fazılyol gibi bir şey gelirse, Türkiye 28 Şubat sürecine yeniden girer mi?" sorusuna da "İkisi arasında fark var mı? Yani Refahyol ile Fazılyol farklı şeyler mi?" şeklinde yanıtlayacaktır. Devamında da "Bir bilen olarak söylüyorum. Bu seçim, mesaj isteyen bir seçimdir. Seçmenin yönlendirilmesi lazım. Verso'nun Türkiye genelindeki son araştırması, FP`yi yüzde 24 ile birinci parti gösteriyor. DYP ve ANAP yüzde 16 civarında. DSP yüzde 12, CHP ise barajın altında." sözlerini sarf edecektir.[1182] Diyalogdan anlaşılan, RP'nin devamı olan FP hala siyasetin en güçlü partisi konumundadır ve buna izin verilmemesi gerektiği açıkça Cumhurbaşkanı tarafından dile getirilmektedir. Darbeler görmüş, sistemle çatışmış, tecrübeli bir siyasetçi olan Demirel'in söyledikleri aslında askerlerin kaygısı anlamına geliyordu. Askerlerin istediği, seçmenin yönlendirilerek mevcut düzenin devam ettirilmesiydi. Değilse daha önce de tecrübe edildiği gibi askeri bir müdahale ile sisteme "balans ayarı" yapılacaktı. 28 Şubat MGK kararları ortada dururken seçmenin macera araması anlamsızdı.

Seçimlere dokuz ay kala, askerlerin müdahalesine maruz kalmış bir partinin hala birinci parti konumunu koruyor olması zıtlaşanların kimler olduğu konusunda fikir verir niteliktedir. Görünürde laik düzen elitleriyle İslamcı bir siyasi partinin mücadelesi gibi görünse de taraflardan birisinin toplumun geniş bir kesiminin olduğu anlaşılmaktadır. Daha önceki bölümlerde de anlatılmaya çalışıldığı gibi TpCF'den, SCF'den ve DP'den beri toplum, kurucu ideoloji ile kendi pasif yöntemiyle çatışma içerisindedir. Darbelerin sık görünürlüğünün arkasında yatan neden de toplumun pasif çatışma yönteminde demokratik sistemi bir araç gibi kullanmasından kaynaklanmaktadır. Kısacası, siyaseti kendi inisiyatifine almak isteyen halkla halkı ve siyaseti kendi kontrolünde tutmak isteyen kurucu ideolojinin elitleri arasında bir çekişme yaşanmaktadır. Çekişmede cesur davranan, vesayet sistemini geriletme konusunda başarılı olan lider ve partilerin halk desteğinin arttığı da bir gerçektir. 27 Mayıs Darbesi sonrası başbakan ve bakanların idam edilmesi halk da ve siyaset kurumunda cesaretin itidalli kullanılması konusunda bir bilinç oluşturmuştur. Askerlerin görünür olmaya başladığı bir ortamda siyasetin gerilemesi âdettendir. Bu

[1182] Ali Bayramoğlu, Demirel darbe komisyonu önünde ne anlatmış olabilir?, **Yenişafak Gazetesi**, 16 Haziran 2012, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/alibayramoglu/demirel-darbe-komisyonu-onunde-ne-anlatmi-olabilir-32840 (Erişim Tarihi: 27.11.2020)

defa da böyle olacak, FP sistemin yargılamalarına karşı değiştim retoriğini öne çıkartacaktı.

Kamuoyu araştırmalarının halkın eğilimini ortaya koyması ve Cumhurbaşkanı Demirel'in kaygılı demeçlerinden sonra FP'nin geriletilmesine dönük birtakım hamlelerin yapıldığı görülmüştür. Ordunun FP'yi RP'nin bir devamı olarak gördüğü, seçimlerden birinci parti olarak çıkmasının Ordu düşmanlığı anlamına geleceği söylentisi, siyasete hâkim kılınmaya çalışılmıştır.[1183] Söylentilerin amacı bellidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi hiçbir kişi, kurum ve kuruluş doğrudan Ordunun hedefi olmak istemezdi. Siyasetin diğer aktörleri de bu söylentiyi güçlendirici demeçler vermekten geri durmuyordu. Seçmende FP'nin oy alsa bile iktidar olma şansının olmadığı kanaati oluşturulursa tercihlerini sorgulamak zorunda kalacağı düşünülüyordu. Seçim sathına girildiği andan itibaren her hafta bir meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kalmaya başlayan FP için önemli bir sürpriz Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın açtığı "trilyon davası" olacaktır. Savaş, RP döneminde ön planda olan ancak FP'nde geri plana çekilen Necmettin Erbakan, Oğuzhan Asiltürk, Aydın Menderes, Recai Kutan, Fehim Adak, Şevket Kazan, Rıza Ulucak, Abdullah Gül, Musa Demirci, Abdülkadir Aksu, Ahmet Tekdal ve Abdürrahim Bezci gibi isimleri 1 trilyon 200 milyar lirayı zimmetlerine geçirmekle suçluyor, haklarında yedi buçuk yıl ağır hapis cezası talep ediyordu. İsmi geçen kişileri "Cumhuriyet tarihinin en büyük sahtekârlar çetesi" olarak niteleyen iddianamede çok ağır ifadeler yer alıyordu. Suçlama "Hazine parasını zimmete geçirmek, özel evrakta sahtecilik ve parti defterinde tahrifat yapmak"tı.[1184] Davanın amacı belliydi. Bir yandan FP baskı altına alınırken diğer yandan Cumhurbaşkanı Demirel'in dikkat çektiği gibi seçmen yönlendirilmeye çalışılıyordu. Zaten kapatılan RP'nin ve maruz kaldığı meşruiyet krizlerinin sebep olduğu bunalımı aşmaya çalışan FP için bu dava çok daha yıpratıcı bir darbe olacaktır.

[1183] M. Karaalioğlu, a.g.e., s. 35
[1184] M. Karaalioğlu, a.g.e., s. 36

Kendilerinin yeni bir parti olduklarını ifade etmelerine, programlarında ileri demokrasinin tüm ilkelerini vurgulamalarına,[1185] serbest piyasa ekonomisini savunmalarına[1186] rağmen, FP üzerindeki baskı gittikçe daha çok şiddetleniyordu. Partinin toplumsal desteğinin düşmemesi, aksine artması tüm değişim beyanlarını gölgede bırakıyor, adeta başına bela oluyordu. Sahtekarlık davasının arkasından ikinci şok İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'a verilen hapis cezasıyla geliyordu. Daha önce hakkında takipsizlik kararı verilerek kapatılan ceza dosyası, yeni duruma uygun olarak askerin talimatıyla yeniden açılmış,[1187] Erdoğan'ın siyasi hayatını bitirecek bir kararla neticelendirilmişti.[1188] Bu karar sıradan bir karar değildi. Recep Tayyip Erdoğan'da sıradan bir siyasetçi değildi. Kronik sorunlarla boğuşan İstanbul gibi bir metropole başkan olduktan sonra sergilediği performans sadece İstanbulluların değil tüm Türkiye'nin dikkatini çekmişti. Medyanın aleyhinde yapmış olduğu programlar popülaritesinin daha da artmasına neden olmuştu. Tüm çevreler tarafından kabul edilen gerçek, Erbakan'dan sonra liderliği onun üstleneceği yönündeydi. Sadece parti içinde değil seçmen kitlesinde de bu beklenti hakimdi. Ancak Ordu himayesinde yargı eliyle yürütülen ve İslamcı siyasetin tümüyle tasfiyesini hedefleyen süreçte Erdoğan cezalandırılarak siyaset dışına itilmiş, İslamcı çevrenin umut bağladığı isim, adeta hukuki olarak söndürülmüştü. Cezanın verilmesinin ardından ana akım medyanın başta gelen gazeteleri kararı olumlayan manşetlerle çıkmış, Türkiye'nin en büyük gazetesi olan Hürriyet sürmanşetten "Siyasi hayatı bitti" derken hemen yanına iliştirilmiş kutuya da "muhtar bile seçilemez" diye yazıyordu.[1189] Laik iktidar elitlerinin yargı eliyle İslami çevreye yönelik belki de en

[1185] **Günışığında Türkiye**, Fazilet Partisi 18 Nisan 1999 Seçim Beyannamesi, (Çevrimiçi), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/4%20FP/fp_1999_secim_beyannamesi.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

[1186] S. Şen, a.g.e., s. 131

[1187] 6 Aralık 1997'de incelemelerde bulunmak üzere Siirt iline giden Recep Tayyip Erdoğan Cumhuriyet Meydanı'nda biriken halka hitap etmiş ve burada Ziya Gökalp'e ait olan "Asker Duası" adlı şiirinden "Minareler süngü, kubbeler miğfer, Camiler kışlamız, müminler asker," dizelerini okumuş, mahkemeye taşınan bu konuşma dolayısıyla Erdoğan "Halkı din ve ırk farkı gözeterek kin ve din düşmanlığına açıkça tahrik etmek" suçundan mahkûm edilmiştir. Savcının beraat istemine rağmen verilen bu ceza ile Erdoğan, İstanbul Belediye Başkanlığı'nı bırakarak 26 Mart 1999'da dört aylık cezasını çekmek üzere cezaevine girmiştir. Bkz. H. Şentürk, a.g.e., s. 513

[1188] M. Karaalioğlu, a.g.e., s. 36

[1189] Siyasi Hayatı Bitti, **Hürriyet Gazetesi**, 24 Eylül 1998

stratejik adımı Erdoğan davasıydı. Fakat verilen ceza kararı, FP'yi derinden sarsacak olsa da asıl sarsıntılar uzun yılları kapsayacak şekilde Türk siyasetinde görülecekti.

FP'nin maruz kaldığı baskılar parti içinde ortaya çıkan yenilikçiler ve gelenekçiler ayrışmasını bir nebze geri plana itmişti. Ancak seçim günü yaklaştıkça siyasetin genelinde bir hareketlilik yaşanıyordu. Gelişmeler FP içindeki ayrışmayı yeniden gün yüzüne çıkartacak, daha doğrusu geri döndürülemez bir boyuta taşıyacaktı. Hükümet krizinin ardından Bülent Ecevit liderliğinde DSP azınlık hükümeti kurulmuş, bir nevi Türkiye'yi seçime götürmesi için Meclis tarafından görevlendirilmişti. Seçime çok az bir süre kala yaşanan bir gelişme siyasetin seyrini değiştirecekti. PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan Kenya'da yakalanmış, Türkiye'ye teslim edilmişti. Türkiye açısından muazzam olan bu gelişme Bülent Ecevit'e büyük bir prestij kazandırmıştı ve tıpkı 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra yaptığı gibi başarıyı seçimlerde kullanmak istiyordu. Bu nedenle muallakta kalan erken seçim kararını uygulamak için harekete geçecekti. Ancak listelere giremeyen isimler seçimi engellemek istiyordu. "Küskünler hareketi"[1190] olarak adlandırılacak girişim başarısız olsa da FP içerisinde ayrışmayı tetiklemiştir. Gelenekçiler bu

[1190] 18 Nisan 1999 seçimlerine iki ay kala kesinleşen milletvekili listelerinde liste dışı kalan, ya da listedeki yerlerini beğenmeyen milletvekili adayları Türk siyasi tarihine "Küskünler Hareketi" olarak geçecek girişimi başlatmışlardır. Özellikle DYP ve ANAP milletvekillerinin başı çektiği hareketin amacı, önce hükümeti düşürmek sonra da seçimleri ileri bir tarihe erteletmektir. Normal şartlarda sıradan bir siyasi olay olması gereken bu hareket, 28 Şubat Postmodern Askeri Darbesi'nin etkilerinin devam ettiği bir dönemde yaşandığı için ilginç ve etkili bir girişim halini almıştır. Zira asıl amaç vekillerin liderlerini cezalandırmak istemesi gibi görünürken, 28 Şubat sürecini de tasfiye edecek bir potansiyel taşıyordu. İşte hareketin bu yönü bizzat Necmettin Erbakan tarafından fark edilmiş ve hem siyasi yasaklarının kaldırılması hem de askerlerin dayattığı birtakım düzenlemelerin gündemden çıkartılabilmesi için yönlendirici bir aktör olarak hareketin içinde yer alınmasını istemiştir. En büyük kazanım olarak da 312. maddenin değiştirilmesi olarak görülmüştür. Bu maddenin değiştirilmesiyle parti kapatma imkânsız hale getirilirken RP'nin kapatılmasıyla doğan yasaklar da ortadan kaldırılmış oluyordu. Çok parçalı ve çok hesaplı bir ortamda yürüyen hareket, Demirel'in yönlendirmeleriyle bir anda güç kazanmış, Erbakan'da bir anlamda yeni Başbakan'ı belirleyecek konuma yerleşmişti. Çünkü FP hangi projeye destek verirse o kazanır pozisyona geliyordu. Bu arada Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş'ın askerler adına dönemin Başbakan'ı Mesut Yılmaz'dan 312'nin kaldırılmamasını istemesi ve şayet kaldırıldığında daha ağır bir maddeyi getirmek zorunda kalacakları yönündeki ikazının Meclis'te açık edilmesi, küskünlerin etkisini daha da artırmıştı. Demokrasiden yana tavır aldıklarını göstermek için bütün partiler talebe tepki göstereceklerdir. Fakat hareket tam da sonuca en yakın olduğu bir durumda sona erecektir. Nedeni ise askerlerin açıktan girişime müdahale etmesidir. 17 Mart 1999 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu bir gazeteciye demeç vermiş ve "312 kalkmasın seçimler de ertelenmesin" şeklinde özetlenebilecek bir açıklama yapmıştır. O saatten sonra tüm gelişmeler hareketin aleyhine dönecek, küskünler hareketi ve seçimlerin ertelenmesi konusu gündemden düşecektir. Bkz. M. Karaalioğlu, a.g.e., s. 49-58

harekete destek verirken yenilikçiler karşı çıkacak, erken seçime gidilmesini destekleyeceklerdir. Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Bülent Arınç ve Abdüllatif Şener gibi isimlerin oluşturduğu yenilikçilerle, Millî Görüş hareketinin kıdemli isimleri arasında yaşanan çekişmenin saklanamaz bir boyuta geldiği bir dönemde gidilen seçimler, FP için rakamsal olarak çok kötü sonuçlandı. Beş altı ay öncesine kadar tüm anketlerde birinci parti olarak çıkan FP, seçim sonuçlarına göre %15,9 oranıyla üçüncü parti oluyordu. Seçimin galibi %22,17 ile DSP olurken MHP ise aldığı %17,98 oyla sürpriz bir şekilde ikinci parti olarak çıkıyordu.[1191]

RP'nin aldığı oyların 6 puan gerisine, 158 milletvekili sayısından 111 milletvekiline düşülen seçim sonucunda çekingen süren tartışmalar şiddetlenecektir. Yapılan ilk başkanlık divanında yenilginin nedenleri üzerine sert tartışmalar yaşanır. Gelenekçiler Millî Görüş ilkelerinden sapıldığı savını ortaya atarken yenilikçiler sonuca "Küskünler Hareketi"nin neden olduğunu iddia ederler. Gerilen parti içi dengeleri yeniden düzene koymak adına Necmettin Erbakan devreye girecektir. Ancak Erbakan'ın da gelenekçilere yönelik eğilimi yenilikçi gruptaki rahatsızlığı daha da artıracaktır. Abdullah Gül, Cemil Çiçek, Abdulkadir Aksu, Ali Coşkun gibi isimler tepki olarak parti yönetiminden istifa edeceklerdir. İstifalar gelecek kongrenin çok çetin bir mücadeleye sahne olacağının işaretidir bir anlamda.

Kongreye dair ilk çıkış yenilikçilerin etkili ismi Bülent Arınç'tan gelir. Seçim yenilgisinin sebebi olarak "Küskünler Hareketi"ni gösteren Arınç, kongrede bir aday çıkartılması gerektiğini, yenilikçiler olarak doğal liderlerinin Recep Tayyip Erdoğan olduğunu, ancak yasaklı olması nedeniyle adaylık hakkının Abdullah Gül'de olduğunu, şayet o olmak istemez ise kendisinin mutlaka aday olacağını söyleyecektir. Erbakan'a rağmen yapılan bu konuşma, aynı zamanda parti içindeki ayrışmanın kamuoyuna açıktan duyurulması anlamına gelmekteydi. Arınç'ın ifade ettiği gibi yenilikçi kanat Abdullah Gül'ü aday olarak kongreye sokacaktır. 14 Mayıs 1999'da gerçekleşen 1. Olağan Kongresi'nde mevcut genel başkan Recai Kutan'a karşı yarışan Gül, seçimi 633'e karşı 521 delege oyuyla kaybetse de yenilikçilerin parti içindeki gücünün ne kadar yüksek olduğunu ortaya çıkartacaktır. Hemen hemen birbirine denk

[1191] H. Şentürk, a.g.e., s. 513

iki kuvvet haline gelen ayrışmaya rağmen kongre olaysız bir şekilde tamamlanmış olsa da iki kesim arasındaki çekişme şiddetlenerek devam edecektir. Kongreyi kazanan gelenekçiler, teşkilatlardan hızla yenilikçileri tasfiyeye girişmişlerdir. Yenilikçiler ise daha örgütlü bir biçimde alternatif politikalar geliştirerek, merkeze yönelik muhalefeti sistemleştireceklerdir. TBMM'de görüşülen temel konularda iki kesimin tavrı neredeyse iki farklı parti oldukları izlenimini vermektedir.

Yenilikçilerin gerçek anlamda müstakilleşmesi, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev süresini uzatmayı öngören 5 artı 5 formülünün siyasette tartışılmaya başlanmasıyla olacaktır. Siyasi yasaklı durumda olan Necmettin Erbakan yasağının kaldırılması karşılığında bu formüle destek verirken, yenilikçi kanat karşı çıkmış, Meclis'te yapılan oylamada bu formül yenilikçilerin ret oylarıyla kabul edilmemiştir. Gösterilen bu tavır, Demirel'in siyasi hayatını sona erdirirken, Erbakan'ın siyasete dönmesinin de önünü kapatmıştır. Bu gelişmenin en önemli göstergesi, yenilikçiler henüz bir parti olarak teşekkül etmemelerine rağmen, siyasette oluşacak yeni düzene şekil vermeye başlamış olmalarıydı. Vesayet odağı olarak görülen Ordu[1192] ile hareket ettiği gerekçesi ile 28 Şubat Dönemi'nden beri iyi gözle bakılmayan Demirel tasfiye edilirken, Millî Görüş hareketi üzerinde tartışmasız etkisi bulunan Erbakan'ın yeniden siyasete dönerek yenilikçilerin önünü kesme ihtimali ortadan kaldırılmış oluyordu.

İki farklı düşüncenin içinde sıkıştığı bir parti konumuna gelen FP'de kimse bir bölen olarak öne çıkmak istemiyordu. Gelenekçilerin gücünü aşamayan ancak sıradan bir oluşum olmadıkları da anlaşılan yenilikçiler siyasi geleceklerine yön vermekte ciddi tereddütler yaşamaktaydı. Tarihleri boyunca mücadele ettikleri egemen sisteme karşı bölünmüş ve yenilmiş bir izlenim vermek istemiyorlardı. Ayrıca ayrılık, hareketin doğal lideri Erbakan'a ve harekete ihanet şeklinde algılanıyordu. Parti içerisinde bu sancılar yaşanırken ayrılığı mümkün kılacak gelişme Yargıtay Başsavcılığından gelecektir. FP'ne tıpkı MNP, MSP ve RP'ne yapıldığı gibi kapatma davası açılacaktır.

[1192] Fazıl Hüsnü Erdem ve Vahap Coşkun, "Askeri Yargı ve Askeri Vesayet", **SETA Analiz**, Sayı: 9, 2009, s.7, (Çevrimiçi), http://file.setav.org/Files/Pdf/askeri-yargi-ve-askeri-vesayet.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

Asker, Yargı ve bizzat Cumhurbaşkanı Demirel'in müdahaleleri sonuç vermiş; kendi içerisinde ayrışmasının etkisiyle de ilişkili olarak FP birinci parti imkanını kaybetmişti. Yine de 111 gibi azımsanamayacak sayıda milletvekiline sahipti. Kurulacak denklemlerde kilit rol oynayabileceği gibi özellikle Yenilikçiler içerisinde toplumu sürükleyecek itibar kazanmış potansiyel siyasetçileri de vardı. Recep Tayyip Erdoğan'ın siyaseten yasaklanması da bu potansiyellerden birisini devre dışı bırakmaya yönelik bir adımdı. Kısacası, FP'nin varlığı siyaset çevrelerinde olmasa da Asker ve Yargı cenahında hala rahatsızlık konusuydu. Çok geçmeden aranılan fırsatlar yakalanacaktı. FP seçimlerin öncesinde RP'nin kapatılmasında önemli gerekçelerinden birisi olan türban konusu ile yeninden yüzleşmemek, gerilimin tarafı olmamak için milletvekili listelerinde türbanlı bir adayın olmaması konusunda görüş birliğine varmış, kamuoyu ile de paylaşılmıştı. Fakat listeler açıklandığında iki türbanlı isim dikkat çekiyordu. Necmettin Erbakan'ın iradesiyle İstanbul birinci bölgeden Merve Kavakçı ve Ankara birinci bölgeden Ayşenur Tekdal aday gösterilmişlerdi. Asıl sorun ise Merve Kavakçı'nın aday olduğu bölgeden seçilerek Meclis'e girme hakkı kazanmasıyla ortaya çıkacaktı. Durum çok hassas bir noktaya gelmiş, parti için adeta çıkmaz bir sokağa dönüşmüştü. Şayet Kavakçı'ya Meclis'te türbanlı olarak yemin ettirilmeye kalkılırsa bunun kapatma nedeni olacağı ve savcılığın hemen harekete geçeceği bizzat bir devlet görevlisi kanalıyla partiye iletiliyordu. Diğer yandan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Bülent Ecevit de durumun ve devletin hassasiyetleri noktasında genel Başkan Kutan'ı uyarıyorlardı. Parti içinde sorunun nasıl çözüleceğine ilişkin formüller aranmakla birlikte bir türlü uygun çözüm geliştirilemiyordu.

2 Mayıs'ta yapılacak yemin töreni için hazırlıklar Meclis'te yapılmış, askerî erkandan isimler de Meclis locasında yerlerini almışlardır. Nazlı Ilıcak ile Genel Kurul Salonu'na giren Merve Kavakçı büyük bir tepkiyle karşılaşacaktır. İşi fiziki engellemeye kadar vardıracak olan DSP'lilerin başı çektiği milletvekilleri, alkış eşliğinde Kavakçı'dan dışarıya çıkmasını isterler. Başbakan Bülent Ecevit ise Meclis kürsüsünden "burası devlete meydan okunacak yer değildir… lütfen bu hanıma haddini bildirin" diye bağıracaktır. O gün, Türk siyasi tarihinin en gerilimli

günlerinden birisi yaşanırken FP tekrar irtica söylemlerinin ve suçlamalarının odağına oturacaktır.[1193] Çok geçmeden de yargının hamlesi gelecektir.

RP'nde olduğu gibi Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş kameraların karşısına geçmiş, geniş katılımlı bir basın toplantısı ile FP'ne açılan kapatma davasının duyurusunu yapacaktır. Suçlamalar aynıdır. Cumhuriyet tarihi boyunca kontrolden çıktığı düşünülen partilere yapıldığı gibi FP'ye de laiklik karşıtı eylemlerin, yani irticanın odağı olmak suçlaması getirilecektir. En geçerli sebep olarak da partinin türbanı savunması olarak gösterilmiştir. Yine RP'nin üst düzey yöneticileri ve milletvekillerinin FP'nin aktif üyeleri olmaları da kapatma gerekçelerinden sayılacaktır. Kapatılmış bir partinin devamı olarak faaliyet göstermesi kanunlara aykırıdır.[1194] 7 Mayıs 1999'da Anayasa Mahkemesine sunulan iddianamede çok ağır ifadeler yer almaktadır:

> "Kamusal kuruluşlarda ve öğretim kurumlarında başörtüsü ve onunla birlikte kullanılan belli biçimdeki giysi, bir ayrıcalıktan öte ayırım aracı niteliğindedir. Dinsel kaynaklı düzenlemelerle girişimler Anayasa karşısında geçerli olamaz ve bu tür eylemler Anayasa'daki laiklik ilkesine aykırılık oluşturur. … parti yetkililerinin mahkeme kararlarını etkisiz hale getirmek için resmi daire ve üniversitelerde türban kullanmayı teşvik eden laiklik ve hukuk devleti ilkelerine aykırı konuşmalar yaptıkları anlaşılmıştır. … Hiçbir uluslararası sözleşmede «dinsel kimliğini açığa vuran giysilerle öğrenim görme veya kamu kuruluşlarında görev yapmanın inanç özgürlüğünün bir parçası olduğu veya insan haklarından sayıldığına» dair herhangi bir hüküm bulunmamasına rağmen, Fazilet Partisi Genel Başkanı dahil, tüm yöneticileri, milletvekilleri ve belediye başkanları adeta kandan başka bir şeyle beslenemeyen vampirler gibi, vatandaşlarımızın bir kısmının dinsel inançlarını en kolay bu yoldan sömürüp laik devlet düzenimizle çatışmaya sokabileceklerinin bilincinde olarak ve Anayasa Mahkememizin anılan kararını hiçe sayarak, meydan meydan, köy köy dolaşıp, tüm televizyonlardaki açık oturum ve söyleşilere katılarak, «kamu kurumlarında ve üniversitelerde başörtüsü ile çalışma ve öğrenim görmenin vazgeçilmez bir insan hakkı olduğunu, yasaklar getiren mevzuat ve bunları uygulayan kamu görevlilerinin laikliğe aykırı davranışta bulunarak suç işlediklerini» iddia ederek, halkımızın bir bölümünü Devletimize karşı kışkırtmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. … Fazilet Partisi, yalnız Refah Partisinin değil, aslında ülkemizde dini siyasete alet ettiği için kapatılan tüm siyasi partilerin devamı niteliğindedir. Metastaz yapan habis bir ur gibi, demokrasimizin sağlıklı işlemesini engelleyen, Anayasal düzenimiz için daima «açık ve yakın tehlike» oluşturmuş bu çeşit partilerin kapatılması, Türkiye Cumhuriyeti'ni sonsuza kadar yaşatabilmenin vazgeçilmez koşuludur."[1195]

[1193] M. Karaalioğlu, a.g.e., s. 75-76

[1194] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 517

[1195] Fazilet Partisi'nin Kapatılması İstemiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nca Anayasa Mahkemesi'ne açılan davanın iddianamesi, 7 Mayıs 1999, Sayı: SP.95 Hz.1999/116, (Çevrimiçi),

Kullanılan dil hem ağır hem de hukuk dilini aşan bir nitelik taşımaktadır. Davaya bakan Anayasa Mahkemesi de bu üslup sorunundan rahatsızlık duymuş olacak ki dilekçede yer alan kimi ifadeleri ara kararında ilgili paragraftan çıkartacaktır. İddianamenin hukuk terminolojisini de aşan bir üslupla kaleme alınmasının arkasında yatan sebep/öfke, çalışmamız açısından son derece önemli bir veriyi de ortaya koymaktadır. Zira metinde yer alan ve yukarıda da alıntılanan "Fazilet Partisi, yalnız Refah Partisinin değil, aslında ülkemizde dini siyasete alet ettiği için kapatılan tüm siyasi partilerin devamı niteliğindedir. Metastaz yapan habis bir ur gibi, demokrasimizin sağlıklı işlemesini engelleyen, Anayasal düzenimiz için daima «açık ve yakın tehlike» oluşturmuş bu çeşit partilerin kapatılması, Türkiye Cumhuriyeti'ni sonsuza kadar yaşatabilmenin vazgeçilmez koşuludur." İfadesi adeta bir hafızanın dışavurumudur. FP'nin kökenlerine vurgu yaparken parti isimleri değil bir anlayış, siyasal bir davranış tarzına vurgu yapılmaktadır. FP Millî Görüş geleneği içerisinde teşekkül etmiş bir partidir ve köken olarak ancak MNP'nin kuruluşu sürecine tarihlenebilir. Oysa iddianame böyle bir tarihlemeye gitmemekte ve "ülkemizde dini siyasete alet ettiği için kapatılan tüm siyasi partilerin devamı niteliğindedir." diyerek, Cumhuriyet'in ilk yıllarını da içine almaktadır. Çünkü ilk muhalefet partisi olan TpCF ve sonrasında kurulan muvazaalı SCF'de anayasal düzene tehdit olarak dini siyasete alet etmek, en azından cesaretlendirmek suçlamaları ile karşılaşmış, kapatılmalarında bu kanaatler başat rol oynamıştır. Bir başka ifadeyle; Türkiye Cumhuriyeti kuruluş ilkeleri bağlamında sisteme asıl tehdidin dini alandan geleceğini öngörmüş, tüm gelişim süreçlerinde bu tedirginliği yaşamış, toplumsal karakterin dini niteliğinin ağır basması nedeniyle de siyaseti hep denetim altında tutmaya özen göstermiştir. Daima demokratik düzen eleştirisiyle karşılaşan bu tavra rağmen din referanslı siyasi görüşler, sistemin sınırlarını geriletmeyi başarmışlardır. RP dönemi bu geriletmenin zirvesi olarak kabul edilmektedir. Teşkilat, insan ve sermaye kaynakları bakımından büyük bir güce sahip olan, toplumsal desteğini gittikçe artıran bu yapının devletin tüm imkanlarının kullanılarak tasfiye edilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır. Medyanın

https://silo.tips/downloadFile/fazilet-partisinin-kapatlmas-stemiyle-yargtay-cumhuriyet-basavclnca-anayasa-mahk?preview=1 (Erişim Tarihi: 30. 11. 2020)

ve yargının ötekileştirici, indirgeyici dili bir anlamda bu kararın gereği doğrultusundadır.

Anayasa Mahkemesi kapatma davası ile ilgili ilk incelemesini 12 Haziran 1999'da yapmış, belgelerin eksik olduğu gerekçesi ile daha fazla kanıtlara ihtiyaç duyulduğu başsavcılığa iletilmiştir. FP gelişmeden ümitlense de sistemin işleyişinde bir değişiklik olmayacaktır. Vural Savaş'ın yerine göreve gelen Sabih Kanadoğlu'nun sunduğu ek iddianame ile dava yeniden başlamış, 22 Haziran 2001'de mahkeme parti için kapatma kararı vermiştir.[1196]

Kararla birlikte tarih bir kez daha tekerrür etmiş oluyordu. MNP ile başlayan İslami çevrenin siyaset serüveni dördüncü kez Devletin laiklik sınırlarına çarparak tabelasını indiriyordu. Ancak değişen bir şey olmayacaktı. Bu defa İslamcı siyaset iki parçaya bölünmüş olarak yoluna devam edecekti. Gerçi tüm planların bu sonucu sağlamak üzere kurulduğu söylenebilirdi. Millî Görüş'ün ileri gelenleri de bu sonucun doğmasından endişeliydiler. Parçalanmanın davaya darbe vuracağını, bölünmenin yok oluşa neden olacağını savunuyorlardı. Nihayetinde korkulan olmuş, hareket Saadet Partisi ve AK Parti olarak ikiye bölünmüş olsa da yakın gelecekte yaşanacak olan gelişmeler, kimsenin hesap ettiği gibi çıkmayacaktı.

2.3.5. Saadet Partisi

FP'nin kapatılması Millî Görüş hareketi için katlanılması zor bir durum yaratmıyordu. Daha önce defalarca tecrübe edilen bir vaka ile yeniden karşılaşılıyordu. Değişen şey sadece tabela oluyor, hareket yoluna daha da motive olmuş bir şekilde devam ediyordu. Hareketin doğal lideri olan ancak siyasi yasağı bulunan Necmettin Erbakan'da FP'nin kapatılmasından hemen sonra yaptığı konuşmalarda bu durumun yine aynı olacağını söylüyor, Bursa'da katıldığı bir etkinlikte "FP'nin kapatılmasına üzülüyoruz ama şimdi aydınlığın yeni ferahlık döneminin açılış sevinciyle geliyoruz. … yepyeni bir dönemin başlangıcının sevincini yaşayın. Sizin bu büyük coşkunuz sürdükçe, geçmişteki partilerin genel başkanı ve başbakan olarak geldiğim Bursa'ya

[1196] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 518

Yıldırım olarak, Üftade olarak geleceğiz. Osmanlı payitahtının başkenti Bursa'da, yeryüzüne Refah'ın, aydınlığın yeni ferahlık dönemini başlatıyoruz"[1197] diyerek yeni bir başlangıcın startını veriyordu. Fakat bu defa gelişmeler farklı seyredecekti. Siyasetin dizayn edildiği izlenimini veren bir dizi karar doğrultusunda hareketin bütünlüğü bozulacak, ortaya iki tabela çıkacaktı.

Yenilikçilerin tavrı belliydi. Gelenekçiler ayrılığın özellikle de yenilikçilere yaramayacağını iddia ederek ayrışmayı önlemeye çalışsalar da başarılı olamayacakları ortadaydı. Yenilikçiler FP'nin kapanmasından sonra daha rahat hareket etmek için fırsat yakalamışlardı. Kurulu bir partiden ayrılarak işleyen bir süreci güçsüz bırakmış olmak, aynı zamanda çok duygusal bir siyasal temele, tabana dayanan İslami çevre de "ihanet" suçlamasıyla karşılaşmak istemiyorlardı. Bir anlamda Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararı yenilikçileri özgürleştirmiş oluyordu. Onlar kendi yolunu çizmek için uğraşırken, gelenekçi kanat Erbakan'ın himayesinde partileşme sürecini hemen başlatmıştı. 20 Temmuz 2001 tarihinde Saadet Partisi (SP) olarak kurulan partinin Genel Başkanı yine Recai Kutan'dı. 135 üye ile kuruluşunu gerçekleştiren partinin yelpazeyi oldukça geniş tutmaya çalıştığı görülüyordu. Kurucu üyelerin 51'i kapatılan FP'nin bağımsız kalan milletvekilleriydi. 48'i ise eski milletvekiliydi. 10'u FP eski il teşkilat başkanlarıydı. Ayrıca aralarında 5 profesör 2 de doçent ünvanlı akademisyen bulunuyordu. Zengin bir vitrin oluşturulmaya çalışılmasının sebebi, alternatif bir oluşum olarak çıkmaya hazırlanan yenilikçilere karşı siyasi bir hamleydi. Amaç tabana, İslami çevreye ve seçmene Millî Görüş hareketinin temsilcisinin SP olduğu mesajını vermekti.[1198]

SP, Millî Görüş geleneğini temsil ettiği iddiasıyla siyasetteki yerini almış olsa da 28 Şubat süreci sonrası başlayan politika değişikliğini daha da ileri taşıdığı anlaşılmaktaydı. Özellikle ekonomik anlamda FP döneminde geliştirilen serbest piyasa ekonomisini esas alan politikalar SP programında çok daha kapsamlı ve esaslı ele alınıyordu.[1199] Özelleştirmeci yaklaşımlarla, dünya pazarlarıyla daha bütünleşik bir

[1197] Erbakan'dan 'ferah' işareti, **Türkiye Gazetesi**, 26 Haziran 2001, (Çevrimiçi), https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a114295.aspx (Erişim Tarihi: 02.12.2020)
[1198] H. Şentürk, a.g.e., s. 520
[1199] S. Şen, a.g.e., s. 115

ülke ekonomisi savunuluyordu. Dünyanın küreselleşme yönü dikkate alınıyor, küresel ekonominin bir parçası olma vaadiyle bölgesel güç hedefi konuluyordu. Bu politika değişikliği, daha önce de ifade edildiği gibi Adil Düzen programında yer alan devletin denetimini, kapsayıcılığını temel alan ekonomik anlayıştan tamamıyla farklıydı. Küresel anlamda da özellikle Batı dünyası bir öteki olarak görülüyordu. Ekonomik düzenlerine karşı alternatif ekonomik model, birliktelik geliştirme iddiası güdülüyor, bu uğurda Müslüman ülkelerle D8 projesi hayata geçirilmeye çalışılıyordu. Dışa açık, küresel pazarlarla ilişkiyi benimseyen partinin ekonomi politikaları doğal olarak devlet anlayışından, toplumsal, kültürel ilişkilere, dış politikadan bireysel yaşama değin diğer birçok alana da yansıyordu.[1200]

En göze çarpan politika değişikliklerinden birisi de kuşkusuz Avrupa Birliği (AB) ile olan ilişkilere bakış konusundaydı. RP'ye kadar tavizsiz bir Batı karşıtlığı geliştiren, Ortak Pazara, Avrupa Topluluğu Üyeliğine ve Gümrük Birliği Antlaşmasına karşı çıkan Millî Görüş[1201] SP ile adeta AB üyeliğini öncelikli politikalar arasında göstermiştir. Türkiye'nin insan hakları ve demokrasi uygulamalarında daha ileri mesafeler alabilmesi için AB üyeliğinin önemli olduğunu belirten programda, "Türkiye – AB ilişkilerinde 1999 yılı sonunda Helsinki Belgesi ile gelinen yeni aşamayı bir fırsat olarak görmekteyiz. Ancak, Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgesi'ne karşılık hazırladığı Ulusal Program'ın, özellikle siyasi kriterlerde, zamanlama ve içerik açısından beklentileri karşılamadığını düşünüyoruz." denildikten sonra, "Eğer bu program revize edilmezse Türkiye'nin AB üyeliği süresi yavaşlayacaktır. Biz Türkiye- AB ilişkilerinin devam etmesi ve Türkiye'nin makul bir sürede AB üyesi olmasının, hak ve adalete dayalı yeni bir dünyanın kuruluşuna çok önemli katkılar bulunacağına inanıyoruz" [1202] diyerek, tarihsel öteki ve bir Hristiyan kulübü olarak görülen[1203] birliğe girme isteğini açıkça beyan etmekteydi. Buna rağmen

[1200] S. Şen, a.g.e., s. 377
[1201] Ruşen Çakır, Millî Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın, (Çevrimiçi), http://rusencakir.com/Milli-Gorus-hareketi-Dun-bugun-yarin/2020 (Erişim Tarihi: 02.12.2020)
[1202] Saadet Partisi Programı, 2001, (Çevrimiçi), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/5%20SP/sp_2001_program.pdf (Erişim Tarihi: 02.12.2020)
[1203] Osman Gürçay, Konuklarımız Millî Görüş Neferleri, (Çevrimiçi), http://agazete.com.tr/yazi/konuklarimiz-milli-gorus-neferleri-3232.html (Erişim Tarihi: 02.12.2020)

programın dış politika bölümü tümüyle Erbakan'ın görüşleri doğrultusunda hazırlanmış, adeta bir Millî Görüş manifestosu gibidir.[1204]

Yeryüzünde yaşayan 6 milyar insanın mutluluğunun hedef alındığı belirtilerek başlayan bölümde adil bir uluslararası sistemin inşa edilmesinin gerektiği, bunun için de Türkiye'ye büyük bir iş düştüğü ifade edilmektedir. Teknolojik gelişmelerin sağladığı imkanlara rağmen, 20. Yüzyıl açlık, yoksulluk, çevre felaketleri ve aile yapısını bozan kültürel dejenerasyonlarla geçmiştir. Adeta kayıp bir yüzyıla dönüşmüştür. 21. yüzyıl nasıl olacaktır? Dünya sistemi yeniden kurulurken ekonomik ve siyasi sitemlerdeki dengeler değişkenlik göstermektedir. Süreç umutlar yanında kuşkuları da ortaya çıkartmaktadır. Materyalizm mutluluk getirmemiştir. Bu nedenle dünyaya yeniden maneviyatcılık egemen kılınmalıdır. Uluslararası ilişkilerde eşitlik ve adalet esas alınmalıdır. Sömürü düzeni son bulmalıdır. Türkiye stratejik konumu ve barındırdığı potansiyel ile adil bir sitemin kurulmasında rol oynamalıdır.[1205]

Eğitim ve laiklik konularında ise SP'nin gelenekçi yaklaşımı eskisi gibi çok net sınırlar içermese de geçerliliğini sürdürmektedir. MNP döneminden beri ifade edildiği gibi eğitim ve öğretimin sadece bilgi ve becerilerin geliştirilmesi olarak ele alınamayacağı, aynı zamanda manevi yönünün de gözetilmesi gerektiği savunulmaktadır. Farklı olarak din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin yanında zorunlu olarak insan hakları ve demokrasi derslerinin de verileceği belirtilmektedir. Sistem tarafından sürekli laiklik karşıtı eylemlerin odağı olma suçlamasına maruz kalmasına rağmen programda bir kez daha evrensel laiklik uygulamasına atıf yapan parti, konuyu "din ve vicdan özgürlüğü ve laiklik" başlığı altında ele almıştır. Türkiye'nin artık din ve laiklik tartışmalarını aşması gerektiğini savunulurken, evrensel normlara uygun bir laiklik tanımının yapılması, uygulamaya geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[1206]

İkiye bölünmüş ve popüler birçok ismi bünyesinden ayrılmış olarak seçimlere giden SP 2002 yılında gerçekleştirilen erken seçimlerde büyük bir şok yaşayacaktır.

[1204] Işıl Arpacı ve Abdulkadir Baharçiçek, "Millî Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi"**, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: İktisat Özel Sayısı, 2017, s. 122

[1205] Saadet Partisi Programı, a.g.e.,

[1206] Saadet Partisi Programı, a.g.e.,

%2,5 oy oranıyla meclis dışında kalırken, kendi içerisinden çıkan Yenilikçi kanadın partisi AK Parti, %34,28 ile tek başına iktidar olma imkanına kavuşacaktır. Tabana verilen "Millî Görüş'ün adresi" mesajının pek de ciddiye alınmadığı ortaya çıkmıştır. Düşen oy oranı telafi edilecek gibi değildir. Necmettin Erbakan'ın liderliğe dönmesinin SP'nin rüzgarını yeniden güçlendireceği düşünülmektedir ki 11 Mayıs 2003 yılında yapılan 1. Olağan Genel Kurulu'nda Erbakan SP'nin başına geçecektir. Erbakan, aktif bir şekilde siyaset sahnesinde görünmeye başlar. Eski talebelerine karşı "işbirlikçi zihniyetli" suçlamasıyla sert bir muhalefet dili geliştirir ve tabanı yeniden SP'ye döndürmek için gayret eder.[1207] Ancak önü bir kez daha yargı tarafından kesilecektir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı kesinleşmiş hapis cezası olması nedeniyle Erbakan'ın parti üyeliğinden istifa etmesi gerektiğini tebliğ edecektir. Karar üzerine Erbakan, 30 Ocak 2004 tarihinde hem genel başkanlıktan hem de parti üyeliğinden istifa ederek ayrılacaktır.

SP başa dönmüş ve Recai Kutan yeniden genel başkanlığa getirilmiştir.[1208] Erbakan ayrılsa da SP'nin politikalarını belirlemeye devam etmiştir. Tabandaki meselenin sadece Erbakan'ın yokluğuyla alakalı olmadığı birkaç seçim sonrasında tümüyle anlaşılacaktır. 2004 yılında gerçekleşen yerel seçimlerde oy oranı %4,77'ye çıkmasına rağmen 2007'de yapılan genel seçimlerde 2004'ün de gerisine düşerek %2.34'e inecektir. Sonuçlar SP içerisinde gelenekçilerin geliştirdiği mazeret ve çözümlerin gerçekçi olmadığı görüşünü güçlendirecektir. Bir kan değişikliği, yeni bir anlayışla hareket edilmesine yönelik sesler yükselmeye başlamıştır. Bu bir anlamda parti içinde ikinci bir yenilikçi kanadın doğduğu anlamına gelmektedir. Partinin bulunduğu seviyeden hoşnut olmayan, yönetim anlayışından rahatsız olan bir grup, Recai Kutan'ın genel başkanlığı bırakmasını istemeye başlayacaktır. Geçmişteki yenilikçiler gelenekçiler krizine benzeyen bu tartışma sonucunda yeniden bir saflaşma ortaya çıkar. İkinci yenilikçi grup genel başkan yardımcısı Numan Kurtulmuş etrafında kümelenecektir.[1209]

[1207] E. Kızıltaş, **Herkesin Hocası…,** s. 550
[1208] M. Yarıcı, a.g.e., s. 75
[1209] Milli Görüş'te 2. yenilikçiler krizi!, (Çevrimiçi), **https://www.haber3.com/guncel/milli-gorus8217te-2-yenilikciler-krizi-haberi-355975 (**Erişim Tarihi: 03.12.2020)

AK Parti kapatma davasının sonuçlanmaya yakın bir döneminde gerçekleşen ısrar ve itirazlar sonuç verecek, 29 Mart 2008'de yapılan kongrede Numan Kurtulmuş "Şimdi Saadet" sloganlarıyla genel başkanlığa getirilecektir. Bu değişikliğin tabanda ciddi bir etki yarattığı söylenebilir. Zira 29 Mart 2009'da yapılan yerel seçimlerde partinin oyunda ciddi bir yükselme görülmektedir. %5,3 oy oranıyla 80 belediye başkanlığı SP'ye geçmiştir. Fakat 2010'a gelindiğinde Numan Kurtulmuş'un genel başkanlığı bir krize dönüşecek, SP'den ayrılarak Halkın Sesi Partisi'ni (HAS Parti) kurmasına kadar gidecek bir süreç başlayacaktır.

Numan Kurtulmuş'un ayrılmasından sonra gelenekçilerin adresi olarak siyasi hayatına devam eden SP, daha sonra yoluna Necmettin Erbakan'ın genel başkanlığında devam edecek ancak girdiği hiçbir seçimde oy olarak %2,10'un üzerine çıkamayacaktır. 27 Şubat 2011 tarihinde Erbakan'ın vefatı üzerine parti genel başkanlığına Mustafa Kamalak geçmiştir. Parti ilginç bir şekilde yeni bir bölünme içine girecektir. Yönetimi her şeye rağmen elinde tutan gelenekçi kanat bu sefer de Necmettin Erbakan'ın oğlu Fatih Erbakan ile mücadeleye girişecektir. Genel başkanlığa aday olan Fatih Erbakan destekçileriyle birlikte parti yönetimi tarafından dışlanacaktır.[1210] Partiden istifa etmek zorunda kalan Fatih Erbakan, önce Necmettin Erbakan Vakfı'nı kurarak tüm Türkiye'de şubeleşecek, daha sonra da Yeniden Refah Partisi'ni kurarak siyasete atılacaktır.

SP, Millî Görüş Hareketi'nin temsilcisi olarak kendisinden önceki diğer partiler gibi kapanmamış olsa da içinde yaşanan çatışmalar ve bölünmelerle siyasi etkisi oldukça sınırlı bir oluşuma dönüşmüştür. Dolayısıyla da katı laik devlet ideolojisinin ötekisi olmaktan çıkmıştır. Artık sistemin ötekisi, Millî Görüş hareketinin genç jenerasyonu olan ve halkın büyük desteğiyle iktidara gelen AK Parti olacaktır.

[1210] Saadet Partisi'nde Erbakan tasfiyesi, (Çevrimiçi), https://odatv4.com/saadet-partisinde-erbakan-tasfiyesi-0112121200.html (Erişim Tarihi: 03.12.2020)

2.4. Muhafazakâr İslamcılığın Dünden Bugüne Basın Faaliyetleri

2.4.1. Osmanlı Dönemi Muhafazakâr İslamcı Basın

II. Abdülhamid döneminde mutlak bir denetim altında gelişen basın II. Meşrutiyet'in ilanı ile adeta bir patlama yaşamış, meşrutiyetin ilanından sonraki bir buçuk ay içerisinde iki yüzden fazla gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştı. Rakamlar 31 Mart Vakası'na kadar geçen sekiz buçuk aylık zaman içerisinde neredeyse iki katına çıkacaktır.[1211] İslamcı çevrenin aydınları da bu serbestleşme döneminde etkin bir şekilde yayın faaliyetlerine girişmiş, günlük gazetelerden ziyade dergiler vasıtasıyla kendi fikri platformlarını oluşturmaya çalışmışlardır. Devletin benimsediği yeni yönelimlere karşı destekleyici veya eleştirel bir anlayışla hareket eden bu entelektüel çevre, İslamcılığın özgürlükçü, liberal, modernleşmeci çizgisinden, muhafazakâr, gelenekçi, tutucu anlayışlarına değin geniş bir alanda yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır.[1212] Diğer düşünce akımlarıyla karşılaştırıldığında bu yayın faaliyetlerinin kıyas götürmeyecek kadar fazla olduğu görülmektedir. Öne çıkan yayın organları; daha sonra Sebilürreşad olacak olan Sırat-ı Müstakim, Beyanü'l Hak, İslam Mecmuası, Volkan, Sada-yı Hak, Mekâtip ve Medâris, Livayı İslam, Mahfel gibi dergilerdir.[1213] Kuşkusuz bu yayınlar arasında hem muhteva, hem kadro hem seviye hem de siyasi münasebetler bakımından Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşad farklı bir konuma, etkinliğe sahiptir.[1214]

Dergilerde işlenen ana başlıklar, çoğunlukla oryantalist tavırlara, iddialara cevaplar şeklindedir. Diğer yandan Batı medeniyeti, Batılılaşma gibi konular tartışılmıştır. Entelektüeller Batılıların İslam'a karşı yaklaşımlarına bir karşı duruş

[1211] A. Kabacalı, **Türk Basınında…,** s.55
[1212] Mehmet Salih Arı ve Halil İbrahim Ozan, "Sırât-ı Müstakîm ve Volkan'a Göre 31 Mart Vakası", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (227-247), Cilt: I, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s.227
[1213] T. Z. Tunaya, **İslamcılık Cereyanı…,** C. 1, s. 15. İslam'ı esas alan fikirlerle yayın yapan başka dergiler de olmakla birlikte, etkinlik ve süreklilik bağlamında değerlendirilerek bu yayınlara yer verilmemiştir.
[1214] Fahrettin Gün, "Eşref Edip Fergan'ın Hayatı, Eserleri ve Sırât-ı Müstakîm Sebilürreşad Mecmuası", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (251-265), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s. 252

sergilerken, aynı zamanda da İslam medeniyetine modern dünyada bir konum belirlemeye çalışmışlardır. İslam dünyasının içine düştüğü bunalımdan nasıl kurtulacağına dair çözümler ve İslam'ın modernlikle çelişmediğine dair ispatlar konusunda geniş bir tartışma kültürü geliştirmişlerdir.[1215]

Daha sonrasında Cumhuriyet dönemi İslamcılığını da etkileyecek olan bu kültür, dikkatle bakıldığında reaksiyoner bir tavır olarak geliştiği ve devam ettiği görülecektir. Bu tavrın kabaca bir karaktere dönüştüğü söylenebilir. Zira Osmanlı'da Batıya karşı geliştirilen savunma refleksi, sonrasında Batılılaşmayı esas alan Cumhuriyet ideolojisine karşı da devam etmiştir. Fikri egemenliğini bir türlü kuramayan İslamcı ideolojinin basın alanındaki görünümü de farklı olamayacaktır. Bütün enerjisini fikri bütünlüğünü ayakta tutmaya, kabul ettirmeye harcayan ideoloji, basın imkanlarını başka bir amaçla değerlendirme düşüncesine bir türlü geçiş yapamayacaktır. Yani ticarileşme, meslekleşme süreçleri akamete uğramıştır. Daima siyasetin, fikrin yedeğinde bir araç olarak gelişmek zorunda kalmıştır.

2.4.2. Sırat-ı Müstakim/ Sebilürreşad

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra ortaya çıkan basın serbestisinden İslamcı akımın temsilcileri de yararlanacaklar ve kendi fikirlerini, seslerini duyurmaya dönük yayın faaliyetlerine girişeceklerdir.[1216] Bu anlamda ilk ve etkili adım Ebül'ulâ Zeynelâbidin (Ebül'ulâ Mardin) ve H. Eşref Edip (Fergan) ikilisinden gelecek, 27 Ağustos 1908'de Sırat-ı Müstakim adlı haftalık gazeteyi yayınlamaya başlayacaklardır. Gazetenin birinci sayfasında yer alan başlık klişesi altında "Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmdan bâhis haftalık gazetedir" ibaresi okunmaktadır. 50. Sayıya gelindiğinde ise bu ibare değiştirilerek "Siyasiyattan ve bilhassa gerek siyasî ve gerek içtimaî ve medenî ahval ve şuûn-i İslâmiyye'den bahseder" yazılmaya başlanacaktır.[1217]

[1215] Ö. Oral, a.g.e., s. 184

[1216] F. Ü. Bostan, a.g.e., s.73

[1217] Mahmut Öztürk, "Sebilürreşad Mecmuası'nın Çanakkale Savaşları Münasebetiyle İzlediği Yayım Politikası: Tefsir Yazıları", Merve Uğur, (Ed.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Kitabı** içinde**,** (379-412), Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2018, s. 384

Gazetenin yayına başlayacağı sıralarda geniş bir çalışma yapılarak uzun soluklu bir yayının alt yapısı kurulmaya çalışılmıştır. Öncelikli olarak yazı kadrosu ve yazı türleri belirlenmeye çalışılır. İslami çevrenin önde gelen isimlerine konu açılarak destekleri talep edilir. İsimlerden birisi de daha sonra gazete ile özdeşleşecek olan Mehmet Akif Ersoy'dur. Gazete, niyetini heyecanla karşılayan Akif, her sayıya bir şiirle katkı sağlayacağını vadedecek, ancak gittikçe yazı ve çevirileriyle gazeteye damgasını vuracaktır.[1218] Yazı kadrosunun belirlenmesi sonrasında gazetenin isminin konulmasına sıra gelmiştir. Birçok isim üzerinde düşünülür, ancak uzlaşı sağlanamaz. Eşref Edip'in önerisiyle bir Kur'an tabiri olan "Sırat-ı Müstakim" (apaçık, dosdoğru ve hak yol)[1219] ismi üzerinde uzlaşılır.[1220]

Yayın politikasını İslamcılık üzerine bina eden gazete İslam dünyasının içine düştüğü siyasi, iktisadi, toplumsal içerikli modern çelişkileri izole etmek, sorun oluşturan meselelere çözüm üretmek için büyük çaba göstermiş, bir anlamda entelektüel temele dayanan "İslam Modernizmi"ni inşa etme amacını gütmüştür.[1221] II. Meşrutiyet'in savunucuları olan gazete ekibi aynı zamanda Meşruiyet rejiminin İslam ile çelişmediğini bilhassa itikada uygun olduğunu savunmuş, Müslümanlardaki bozulmalara dikkat çekerek İslam'ın kusursuzluğunu modernlik çerçevesinde ispatlamaya çalışmışlardır.

İslamcı bir düşünce etrafında şekillenmesine rağmen farklı fikirler de gazetede yer bulabilmiştir. Örneğin Türkçülük düşüncesinin önde gelen kişilerinden Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu yazı kadrosunda yer alan iki önemli isimdir.[1222] Kadroda yer alan diğer isimler ise şu şekilde sıralanmaktadır: İsmâil Hakkı (Bereketzâde), İsmâil Hakkı (Manastırlı), İsmail Hakkı (İzmirli), Ahmed Naim (Babanzâde), Halim Sabit (Şibay), Ispartalı Hakkı, Mithat Cemal (Kuntay), Mehmed Tâhir (Bursalı), Mûsâ Kâzım, Ömer Ferit (Kam), Tâhirülmevlevî (Olgun), Halil Hâlid (Çerkeşşeyhizâde),

[1218] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 99
[1219] Hülya Alper, Sırât-ı Müstakîm, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXVII, İstanbul: 2009, s. 119
[1220] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 100
[1221] Mehmet Birekul, "Bir Dönemin Hafızası Sırât-ı Müstakîm- Sebilürreşad Dergileri ve İslamcılık Düşüncesi Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (341-369), Cilt: I, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s, 342
[1222] F. Ü. Bostan, a.g.e., s. 74-75

Mehmet Şemsettin (Günaltay), Edhem Nejat, Gıyaseddin Hüsnü (Nuralizâde), Şeyhülarap, Mehmed Fahreddin, Ahmed Hilmi (Hocazâde), Abdürreşid İbrahim, Ömer Fevzi (Bursa mebusu), Ömer Lutfi (Ankara İstînaf reisi), Şerefettin (Yaltkaya), Ahmet Hamdi (Aksekili), Osman Fahri, İbrahim Alâeddin (Gövsa), Kazanlı Ayaz (Muhammed Ayaz İshakî İdilli), Kâmil (Tepedelenlioğlu).[1223]

Dergi yayınlandığı zaman büyük ilgi görmüştür. İlk sayısının çıktığı zamanı ve tepkileri Eşref Edip şöyle aktarmaktadır:

> "14 Ağustos 1324, 30 Şaban 1326 Perşembe günü ilk nüsha çıkınca Babıâli alt üst oldu. Müvezz ilerin "Sırât-ı Müstakim, Sırât-ı Müstakim' âvazeleri caddeleri kapladı. 24 saat sürmedi, on binlerce nüshası yağma oldu, bir tane kalmadı. Tekrar bastık, yine bitti. Arkasından ikinci nüsha yetişti. Memleketin her tarafından telgraflar yağmaya başladı. Matbaalar gece gündüz çalıştığı halde yetiştiremez oldular. Az zamanda İşkodra'dan Bağdat'a ve Yemen'e kadar bütün memleket Sırât-ı Müstakimce doldu ve bütün İslâm dünyasına taşmağa başladı. Büyük âlimlerin, kudretli üstatların kıymetli eserleriyle, kıymetli şiirleriyle Sırat-ı Müstakim en birinci mecmua halini aldı. Hele Akif'in şiirleri bütün gönülleri öyle heyecana verdi ki"[1224]

Sahip olduğu zemin ve savunduğu fikirler bağlamında İttihad-ı İslam düşüncesinin yayın organı olarak kabul edilmeye başlanan ve muharrir kadrosu ile de entelektüel bir saygınlığa kavuşan gazete, dört yıl gibi bir sürenin sonunda İsmini değiştirerek yoluna devam etmek durumunda kalacaktır. Zira yayın haklarını ellerinde bulunduran Ebül'ulâ Zeynelâbidin ve Eşref Edip'in yolları ayrılacaktır. Ancak ayrılık anlaşmazlık yüzünden değildir. Ebülulâ Bey önce milletvekili ardından da müderrislik ünvanı almıştır. İşlerinin yoğunlaşması dergiye gereken vakti ayıramamasına neden olunca geriye çekilmek durumunda kalmıştır. Tüm yük üzerine kalan Eşref Edip ise Mehmet Akif Ersoy'u da yanına alarak yeni bir başlangıç yapmaya karar verecektir.[1225]

Dört yıl boyunca yayınlanan ve 182 sayı çıkan Sırat-ı Müstakim, 8 Mart 1912'de 183. sayısını yeni ismiyle yayınlayacaktır. Sebilürreşad olarak belirlenen ismin koyuluş hikayesi de ilginçtir. Eşref Edip ve Mehmet Akif Ersoy, Prens Abbas

---

[1223] Adem Efe, Sebilürreşad, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXVI, İstanbul: 2009, s. 252
[1224] Eşref, Edip Fergan, "Ebu'l-Ula Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkardık?" **Sebilürreşad**, Cilt: X, Sayı: 238, 1956, s. 200
[1225] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 101

Halim Paşa'nın Heybeliada'daki köşkünde buluşmuşlar ve Sırat-ı Müstakim hakkında konuşmaktadırlar. Gazetenin ismini değiştirme kararı verilince ne olacağı huşunda da istişarede bulunurlar. Karar verilemeyince Abbas Paşa'nın teklifi uygulanacaktır. Abbas Paşa Kur'an'dan bir sayfa açmalarını ve ismi açılan bu sayfadan bulmalarını önerir. Kabul gören öneri üzerine Abbas Paşa eline aldığı Kur'an mushafından besmele ile bir sayfayı açar. Açılan sayfada 'ittebiuni ehdiküm Sebîlerreşad' ayeti karşılarına çıkar. Tıpkı Sırat-ı Müstakim gibi "doğru yol" anlamına gelen Sebilürreşad ismi hemen benimsenir.[1226] Hem 182 hem de 183. sayılarda isim değişikliği okuyuculara "8. ciltten itibaren aynı mesleği daha etraflı bir surette takip etmek üzere Sebilürreşâd unvanı altında intişar edecektir. Muhterem kârilerimizin malumu olmak üzere beyanı lüzum gördük." ifadeleriyle bildirilir. Yayının değişen sadece ismi olacaktır. Formatı, basım düzeni, eski bölümleri aynı form üzerinden devam edecektir.[1227]

Müslümanların birliğini sağlamak, Müslümanların içinde bulunduğu sorunları aşmaya dönük fikirler geliştirmek, İslam'ın çağın problemlerine yönelik yetersiz kaldığı iddialarını çürütmek, İslam ülkeleri arasında tanışıklıkların artmasını, birlik duygularının gelişmesini sağlamak amacıyla[1228] yayın faaliyeti yürütme gayesindeki Sebilürreşad, II. Meşrutiyet sonrası rahat bir yayın faaliyeti sürdürmüş olsa da İslamcılık fikrinin gelişmeler doğrultusunda zeminini kaybetmeye başlaması, mutlak iktidar olarak İttihat ve Terakki Partisi'nin de İslamcı kesime karşı sırtını dönmesi sonucu ciddi sorunlar yaşamaya başlayacaktır. Daha önce de ifade edildiği gibi II. Meşrutiyet sonrası Arap milliyetçiliğinin güçlenmesi ve ardından balkanlarda başlayan Arnavut isyanı ile bir kurtuluş ideolojisi olan İslamcılık fikri zayıflamış, diğer taraftan Türkçülük ulusçuluk fikri İttihat ve Terakki Partisi'nde daha baskın bir düşünce halini almıştı. Gelişmeler İslamcılık düşüncesinin ikinci plana atılmasına neden olmuştu, ancak bunla sınırlı kalmamıştı. İslamcı aydınlara karşı açık bir tavır da alınmaya başlanmıştı. Akımın en etkili isimlerinin yer aldığı Sebilürreşad bu olumsuz tavırların en öndeki muhatabı olmuş oluyordu. Ülkenin yaşadığı derin başarısızlıklar

[1226] E. E. Fergan, **Ebu'l-Ula Beyle…,** s. 200
[1227] Adem Efe, "Uzun Soluklu İslâmcı Bir Dergi: Sebilürreşâd", **Marife**, Sayı: 2, 2008, s. 159
[1228] A. Efe, **Uzun Soluklu…,** s.160

neticesinde İttihat ve Terakki yönetiminin gittikçe daha otoriter bir karaktere bürünmesi, artan muhalefete karşı daha da sertleşmesi, Sebilürreşad ve çevresinin işini daha da zorlaştırmıştır.[1229]

Başlangıçta hürriyet fikri üzerinden birleştiği İttihat ve Terakki Partisi ile ideolojik kırılmadan dolayı yolları ayrılan Sebilürreşad, kapatılma cezalarıyla yüzleşmeye başlamıştır. İlk kapatılma Mayıs 1911'de olsa da bu yanlış bir anlaşılmadan dolayıdır. Olayın aslı anlaşıldıktan sonra kapatma cezası uygulanmayacaktır. İkinci kapatma cezası Haziran 1914'te gelir. Ancak dergi ismini Sebilünnecat olarak değiştirir ve hiç ara vermemiş olarak yayınına devam eder. Bu arada, içeriklerden bazılarına sansürler de uygulanır. Üçüncü kapatma cezası ise oldukça uzun süreli olacak şekilde 1916'da gelir. İttihat ve Terakki yönetimi gazeteye 22 ay sürecek bir kapatma cezası uygular. Kimi anekdotlara göre kapatma cezasının uzun sürmesinin sebebi Mehmet Akif ve Eşref Edip'in iktidarın uzlaşma isteğini reddetmesidir. Sadrazam Talat Paşa'nın Merkez-i Umumi'dekilerle barışmaları teklifine Akif "Anlaşmak ne demek? Bizim şahsi bir emelimiz, bir gayemiz mi var? Bizi simsar mı zannettin?" diyerek çok sert tepki vermiştir.[1230] İfadelerden de anlaşıldı gibi anlaşmazlık şahsi değildir. Sebilürreşad İttihat ve Terakki içerisinde bazı aydınların dinde reform amacı güttüğünü öğrenerek muhalefetini sertleştirmiştir. Reformcu aydınlara göre yirminci asırda dinden bahsetmek anlamsızdır. Yani, dinin bir geçerliliği kalmamıştır. Sürekli dinden bahseden ve İslam birliğini savunan Sebilürreşad da bu anlamda susturulması gereken bir yayın konumundadır.[1231] Anlaşılan, Talat Paşa'nın Ziya Gökalp ile uzlaşılması isteği de bu konuyla ilintilidir. Din bahsinde geri adım atmayan ve anlaşmaya yanaşmayan Sebilirreşad süresiz olarak kapatılmıştır. Gazetenin yeninden yayına başlaması ancak İttihat ve Terakki'nin iktidarını kaybetmesiyle mümkün olacaktır. Sebilürreşad 4 Temmuz 1918'de 361 sayısı ile yeniden yayın hayatına başlayacaktır.[1232]

[1229] F. Gün, a.g.e., s. 252

[1230] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 103-104

[1231] M. Ertuğrul Düzdağ, **Mehmet Akif Ersoy**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1996, s. 74

[1232] C. Zeynep İskefiyeli, "Sırat-I Müstakim/Sebilü'r-Reşad Dergisi Örneğinde Osmanlı Basınında Misyonerlik Algısı", Merve Uğur, (Ed.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Kitabı** içinde**,** (413-476), Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2018, s. 418,

İttihat ve Terakki yönetiminin iktidardan düşmesinden sonra başlayan mütareke dönemi de tüm basın alanını olduğu gibi Sebilürreşad'ı da etkilemiştir. Gazete ağır sansüre maruz kalmış, kimi zaman bazı sayfaları boş çıkmıştır. Savaş şartlarının ağırlığı dolayısıyla yayınlarında aksamalar meydana getirmiş, periyodik yayın zamanında şaşmalar yaşanmıştır. Bu anlamda gazete 308 ve 354 sayılar arasında iki hafta da bir yayınlanmak zorunda kalmıştır. Daha da ötesi aylarca yayınlanamadığı zamanlar yaşamıştır. Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte gazete Anadolu'ya geçerek yayın faaliyetlerini oradan sürdürecek, Milli Mücadele'ye önemli bir yayın desteği sağlayacaktır.[1233]

Basın tarihçileri açısından Sebilürreşad'ın görmezden gelindiği bir gerçektir. Bunda İslamcı kimliğinin rolü büyüktür. Oysa gazete fikri platformda döneminin en etkili yayın organlarından birisidir. Diğer yandan Millî Mücadele döneminde gösterdiği yararlılıklarda yabana atılacak cinsten değildir. Buna rağmen tarihçilerin gündemine girmeyi başaramamıştır. Ne Millî Mücadeleyi destekleyenler arasında sayılmaktadır ne de desteklemeyenler arasında. Bilimsel açıdan sorunlu olan bu dışlayışa rağmen Sebilürreşad'ın mütareke ve Millî Mücadele'deki tavrı belki de diğer tüm gazete ve gazetecilerden çok daha net ve bağımsızlıkçıdır.[1234] Sonradan Cumhuriyet basının önemli isimleri haline gelecek olan Ahmet Emin (Yalman) Yunus Nadi (Abalıoğlu), Celâl Nuri, Rauf Ahmet, Necmettin Sadık, Mahmut Sadık, M. Cemal ve daha birçok gazeteci muharririn mütareke döneminde manda fikrini savundukları bilinen bir gerçektir.[1235]

Millî Mücadele dönemi Sebilürreşad için de zorluklarla ve tehlikelerle geçecektir. Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte tereddütsüz destekte bulunan gazete, dönem boyunca belki de en etkili gazetelerden birisi olmuştur. İstanbul'dan itibaren başlayan destek serüveni Ankara, Kastamonu, Kayseri gibi şehirlerde devam

[1233] C. Z. İskefiyeli, a.g.e., s. 418-419
[1234] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 104
[1235] Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi: 1919 -1920**, İleri Basımevi, Giresun: 1972, s. 36

etmiş, bazı sayıları halk ve asker üzerinde uyandırdığı tesir nedeniyle farklı farklı matbaalarda basılarak geniş bir kesime ulaştırılmaya çalışılmıştır. [1236]

Kuvayı Milliye grupları düşmana karşı direnmeye başladığı ilk zamanlarda, davet beklemeden Balıkesir'e çıkar gazete ekibi. Heyetin, özellikle de Mehmet Akif Ersoy'un gelişi halkta büyük bir coşkuya neden olacaktır. Büyük İslam Şairi olarak karşılanan Akif, Zağnos Paşa Cami'inde verdiği vaazla halkı mücadeleye desteğe çağıracaktır.[1237] Gazete ekibinin bu girişimi İngilizler tarafından öğrenildikten sonra, İstanbul'da daha fazla baskıya, sansüre maruz kalmaya başlayacaktır. Yine de gazete riskli işleri göze almaktan çekinmez. Hindistanlı İslâm düşünürlerinden olan Hüseyin Kıdvay'ın İngiliz ve diğer işgalcileri hedef alan, Türkleri savunan eseri 'İslâm'a Çekilen Kılıç'ı İngilizce'den Türkçe'ye çevirerek ve on binlerce nüsha basarak gizlice Anadolu'ya yollayacaklardır. Diğer yandan da İstanbul'da TBMM'nin özel postasını idare işini üstlenmiştir. Ankara'dan gelen kuryenin getirdiği özel posta dergi ofisine bırakılmakta, Millî Mücadele grubundan bir subay gizlice bu postayı almaktadır. Sebilürreşad bir müddet sonra bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın talebiyle[1238] Ankara'ya gidecek ve Millî Mücadeleye desteğini orada sürdürecektir.[1239] Bu anlamda Mehmet Akif ve Eşref Edip Anadolu'nun birçok yerini birlikte gezerek halkı Milli Mücadeleye destek vermeye çağırırlar. Akif coşkulu vaazları ile cami kürsülerinden halka seslenirken Eşref Edip ise bu vaazları kaydederek baskıya hazırlamaktadır. Daha sonra bu vaazlar, defalarca baskısı yapılarak memleketin dört bir yanına, askerler de dahil dağıtılacaktır. Bu gayretler mücadelenin manevi cephesinin kuvvetlenmesinde büyük bir ol oynamıştır.[1240]

[1236] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 105

[1237] Hayrettin Karan, "Millî Mücadele'de Sebilürreşad", **Sebilürreşad**, Cilt: X, Sayı: 235, 1957, s. 152

[1238] Sebilürreşad Ankara'ya taşındıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, Mehmet Akif Ersoy ve Eşref Edip ile görüşmek istemiş ve onları istasyonda küçük bir odada kabul etmiştir. Görüşmede Mustafa Kemal Paşa şu ifadeleri kullanır: "Kastamonu'daki vatanperverane mesainizden çok memnun oldum. Sevr Muahedesi'nin memleket için ne kadar feci bîr idam hükmü olduğunu Sebîlürreşad kadar hiçbir gazete memlekete neşredemedi. Manevi cephemizin kuvvetlenmesine Sebîlürreşad'ın büyük hizmeti oldu. Her ikinize de bilhassa teşekkür ederim. Ben sizin daha İstanbul'dayken de Millî Mücadelemize yaptığınız hizmetlerinizi bilirim. … sizin samimiyetinizi, millî davaya karşı candan bağlılığınızı Anadolu'da neşrettiğiniz nüshalar tamamıyla gösterdi" Bkz. C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 110

[1239] H. Karan, a.g.e., C.10, s. 184

[1240] H. Karan, a.g.e., C.11, s. 31

Sebilürreşad İslamcı bir geleneğin temsilcisi olarak "Bugün İcma-ı ümmet Anadolu'dadır" düsturuyla Millî Mücadele'ye destek verirken aynı zamanda gayri milli tavır içinde gördüğü saray ve çevresine de cephe almıştır. Ancak Millî Mücadele başarıya ulaşıp Cumhuriyetin ilan edilmesinden ve de Batıcılık düşüncesinin egemen olup İslamcılar tasfiye edildikten sonra, Sebilürreşad İstanbul'a dönerek yayınlarına devam etmeye başlamıştır.[1241] Fakat, Şeyh Sait İsyanı üzerine çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve kanuna dayanarak muhalif basının tutuklanması sürecinde İstiklal Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Sahibi Eşref Edip'de mahkeme de idam ile yargılanır. Yargılamalar sonucu beraat eden Eşref Edip, İstanbul'a dönerek ilmi faaliyetlerle meşgul olur. Tek Parti yönetiminin zayıflamaya başladığı dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı İslam Ansiklopedisi'ne alternatif İslam-Türk Ansiklopedisini yayınlama girişimi ile sesini yeniden duyuru. Tek Parti dönemi içerisinde ilk ciddi muhalefet hareketi olarak görülen bu girişim sonrası Edip, Sebilürreşad'ı yeniden yayınlamak için harekete geçer. Oluşturduğu yeni yazar kadrosu ile Mayıs 1948'de ilk sayı yayınlanır. 362 sayı sürecek bu yeni serüven 1966 Şubat'ında sona erecektir.[1242]

2.4.3. Beyanü'l Hak

II. Abdülhamid döneminin baskıcı ortamından rahatsız olan çevrelerden birisi de İslamcı çevre içerisinde yer alan İlmiye sınıfıydı. Padişahın bu sınıfa karşı mesafeli tutumu yanında onu etkisiz kılmaya dönük girişimleri de aradaki güvensizliğin derinleşmesine neden olmuştu. Dolayısıyla ilmiye sınıfı da Abdülhamid'in kendisini

[1241] Sebilürreşad ekibi Cumhuriyet rejimine karşı değillerdir. Ancak benimsedikleri Cumhuriyet şekli dindarlığı esas almaktadır. Cumhuriyet'in ilan edildiği ve Anayasa'da "Dini İslam'dır" ifadesinin yer aldığı ilk yıllarda neşredilen bir yazıda Cumhuriyet rejimi hakkında şu görüşlere yer verilir: "Türkiye bir Cumhuriyet-i İslâm iyedir. Saltanat-ı Osmâniye'nin Kanun-i Esasisinde sarahaten münderic bulunan bu mahiyet-i diniye, 2 Teşrinisani 1338'de Saltanat ilga edilirken teyit edildiği gibi 29 Teşrinievvel 1339'da Cumhuriyet ilan kılınırken muadil mevadd-ı esasiyenin ikinci numrosuyla te'kid edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti daima alemdâr-ı İslâm'dır, Bundan İn'izâli (çekilmesi) mümkün değildir. Cumhuriyet en hakîki devlet-i İslâmiye olduğundan, biz sair düvel-i İslâmiyeden ziyade ruh-ı İslâm'a tevfîk-ı hareket etmişizdir" Bkz. C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 126, Shaw'a Göre'de Sebilürreşad çevresi reformist bir İslamcı gruptur ve Meşrutiyetin, demokrasinin İslamiyet ile çelişmediğini, anayasal parlementer sistemin de Müslümanların ilk istişare uygulamaları olduğu tezini güçlü bir şekilde savunmuşlardır. Bkz: J. Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, **History Of The Ottoman Empıie And Modern Turkey**, Volume II, Cambridge University Press, Cambridge: 2002, s. 304

[1242] F. Gün, a.g.e., s. 252-253

ve politikalarını desteklememiş, bilakis ona karşı örgütlenen yapılarla iş birliğine girmekten çekinmemiştir.[1243] İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek verdikleri bilinmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanını ilmiye sınıfı da heyecanla karşılamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, yöneticilerine büyük övgüler dizmişlerdir.[1244] Diğer taraftan oluşan özgürlük ortamından faydalanarak hem cemiyetleşme hem de yayın faaliyetleri işine girişmişlerdir. Öncülüğünü Mustafa Sabri Efendi'nin yaptığı bir grup ulema, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'yi' kurmuş, fikirlerini yaymak ve yaygınlaştırmak için de Beyan'ül-Hak dergisini çıkarmaya başlamışlardır.[1245]

Beyan'ül Hak, 22 Eylül 1908'de ilk sayısını çıkartır. 22 Kasım 1912'ye kadar yayın hayatında kalacak olan dergi, toplamda 182 sayı yayınlanır. Derginin sahibi olarak Mütareke döneminde Şeyhülislam olacak olan Tokat Milletvekili Mustafa Sabri Efendi ve Şehri Ahmet Efendi görünmektedir. Ulemadan önemli isimleri yazı kadrosunda bulunduran dergi, döneminin önemli bir fikir dergisi olmayı başarmıştır. Yazarları arasında Babanzade Ahmed Naim, Mustafa Sabri, Mehmed Zeki, Şerafeddin (Yaltkaya), Mehmed Tahir, Salih Zeki,[1246] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ermenekli M. Safvet, Ömer Nasuhi Bilmen, Tâhirülmevlevi, İskilipli Mehmet Atıf[1247] gibi isimler öne çıkmaktadır. Derginin ilk sayısında Mustafa Sabri Efendi'nin kaleme aldığı, "Beyanu'l-Hakk'ın mesleği" başlıklı makalede derginin yayınlanış amacı şu cümlelerle ifade edilmektedir:

> "İslamın eskiden beri meşru malı olan hürriyetin, gasbeden ellerden kurtularak aslına rücu etmesi sayesinde biz de Cemiyet-i İlmiye'nin fikirlerinin naşiri olmak üzere şu haftalık risaleyi neşretmeye imkân bulabildik.
>
> Risalemizin mesleği ve kuruluş maksadı; Müslüman ve gayrimüslim bilcümle Osmanlı fertleri arasındaki güzel geçimin takrir ve idamesine çalışmanın; her ferdin mezellet ve meskenetin aşağı derecesinde oturup kalmayarak dünyevi ve uhrevi terakki vesilelerimizi hazırlamaya güç sarfetmesinin ve aramızda daima hakkı, adaleti, şefkati ve eşitliği gözetmenin yüce dinimizin gereklerinden olduğunu anlatmaktır.

[1243] Şerif Demir, "Beyânü'l-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 32, 2012, s. 310,

[1244] İ. Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2…,** s.924

[1245] Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Cilt: I-II, Eser Neşriyat, İstanbul: 1977, s. 292.

[1246] Hakan Temiztürk, "Türk Basınında Alternatif Arayışlara Bir Örnek: İslamcı Basın", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul: 1998, s.64

[1247] Kadir Metin Akbaş, "Milli Görüş Hareketi'nin Gazetesi Milli Gazete Bağlamında Türkiye'de İslamcı Basın", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Kocaeli Üniversitesi Soayal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimler Ana Bilim dalı, Kocaeli: 2015, s. 29

> Risalemiz en başta "Allah korkusu" olmak üzere, iffet, istikamet, hamiyet, hemcinsine yardım, meşru surette hürriyet, ciddiliklerle ülfet, zulüm ve istibdada nefret, ilimlere ve fenlere mahabbet gibi faziletli hisleri genelleştirmeye sebep olacak neşriyatıyla, necip Osmanlı milletinin fikri seviyesini yükseltmeye çalışacak ve özellikle "İslam dininin terakkiye mani olduğu" gibi zanların ve lafların batıl olduğunu Allah'ın yardımıyla isbat etmektir.
>
> Risalemiz İslam dini aleyhinde vukubulması muhtemel itirazlara, ikna edici delillerle cevap verecek ve herhangi bir dini veya ilmi mesele hakkında hatırlara gelebilen şek ve şüpheleri ortadan kaldırmak ve izale etmekle İslam dininin -bütün insanların gerçek menfaatlarının hulasası durumunda olan- iki dünya saadetine ulaştırdığını gözler önüne sermeye gayret edecek ve şeri hükümlere, milli adaba aykırı gördüğü durumları ve neşriyatı tenkit ederek "emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker" vazifesini ifa etmekten geri kalmayacaktır."[1248]

Dini merkeze alan ancak toplum ve devletin dönüşümünde özgürlükleri, meşruti yönetim çizgisini destekleyen Beyan'ül Hak çevresi, bir süre sonra İttihat ve Terakki yönetimi ile ters düşmeye başlayacaktır. Çatışmanın arkasındaki neden, İttihat ve Terakki yönetiminin baskıcı uygulamalarıdır.[1249] Muhalif oluşumlara karşı takınılan sert tutum, hürriyetlerin kısıtlanması, faili meçhul cinayetlerin yaşanması, devlet yönetiminde yaşanan zafiyetler, diğer İslamcı gruplar gibi Beyan'ül Hak çevresinin de İttihat ve Terakki'den uzaklaşmasına, hatta endişe duymasına neden olmuştur. İlk sayısında büyük övgülerle teşekkür edilen "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne merbut" cümlesiyle bağlılık beyanı edilen İttihat ve Terakki yönetiminden üç ay gibi kısa bir zaman içerisinde ayrışılmıştır. Derginin birinci sayfasında büyük puntolarla yer alan "*Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye'nin İttihat* ve *Terakki Cemiyeti'ne rabıtası olmadığı* ilan olunur" cümlesiyle de bağ tamamen kopartılmıştır.[1250]

Beyan'ül Hak içerik olarak geniş bir alanı konu edinmiş sosyal, siyasal, bilimsel, kültürel, ilmî, tarihî, birçok başlıkta görüşler ortaya koymuştur. İslam temelli üretilen bu görüşler, dönemi açısından oldukça etkilidir ve dergiyi de fikir sahasında ciddi bir yere taşımıştır. Modernleşmenin gittikçe etkisini artırdığı Osmanlı toplumunda önemli başlıklar haline gelen yönetim şekli, hilafet, şeyhülislamlık, eğitim ve diğer başka yenilikçi konular da derginin ilgi alanında olmuştur. Siyaset alanına

---

[1248] İ. Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2…,** s.924

[1249] Ramazan Boyacıoğlu, "Beyanü'l- Hak'ta Ulema, Siyaset ve Medrese", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, 1998, s. 51,

[1250] İsmail Kara, **İslâmcıların Siyasî Görüşleri**, İz Yayıncılık, İstanbul: 1994, s. 72

fazla girmek istemese de gerek gördüğü durumlarda düşüncelerini ifade etmekten çekinmediği de görülmektedir. Zaman zaman bu sebeple kapatılmıştır. Yine eğitim konusu Beyan'ül Hak'ın özellikle ilgi duyduğu bir alan olmuştur. Medreselerin ıslah edilmesine yönelik yazıların yanında, ilme ve kütüphanelere değer verilmesi, talebelerin barınma ihtiyaçlarının giderilmesi, imtihanların kalitesinin artırılması, halkın bilgi ve eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, dünyadaki gelişmelerden haberdar edilmesi gibi konular da sıklıkla sayfalarda yer almıştır. [1251]

Bir irtica kalkışması olarak tarihe kaydedilen ancak özünde asker hükümet darbesi olan[1252] 31 Mart Vakası'nda Beyan'ül Hak'ın duruşuna da değinmek gerekir. Beyan'ül Hak İttihat ve Terakki yönetimi ile arasını açmış olmakla birlikte tümüyle İttihat ve Terakki yönetimini hedef alan 31 Mart olayında itidalli bir tavır ortaya koymuştur. Yayınladığı yazılarla askerleri fitneye ve kan dökmeye karşı uyarmıştır. İsyanın başlaması ile olayın nereye gideceğini kestiren Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, Beyan'ül Hak'ta "Asker Evlatlarımıza Hitabımız" başlıklı bir beyanname yayınlayarak askere uyarı niteliğinde nasihatler de bulunmuştur. Kullanılan dil ve üslup oldukça ilgi çekicidir: "Biz olmasak Şeriat'ı nereden bilecektiniz, kıymetini nasıl takdir edecektiniz. Mademki Şeriat istiyormuşsunuz ne güzel taleb ne âlî himmet. Lakin yavrularımız afv edersiniz, o bizim vazifemizdir. Sakın vazifemizi gasbetmeyiniz. Sizin vazifeniz cihad-ı fi sebilillah'dır, yani muharebedir. Ama nerede? Düşman hududunda, İstanbul'da değil, birbirimizle de değil." [1253] Dergi daha sonraki yazılarda İsyana doğrudan karşı çıkmış, İsyancıların İslam ve İslamiyet'le ilgilerinin bulunmadığını, asıl maksatlarını gizlemek için şeriat talebini badana olarak kullandıklarını savunmuştur. Olaylar yatıştıktan ve İttihat ve Terakki Partisi kontrolü tamamen ele geçirdikten sonra, isyandan sorumlu olanlardan biri olarak İlmiye sınıfını gösterecektir. Daha başka suçlamalar ile grup üzerindeki baskılarını artıracaktır.[1254]

[1251] Taha Yasir Cevher, "Beyânü'l-Hak (1-3. Ciltler): İnceleme: Edebiyat ve Eğitimle İlgili Metinlerin İrdelenmesi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Elâzığ: 2013, s. 16
[1252] S. Akşin, **100 Soruda…,** s. 128
[1253] Ş. Demir, a.g.e., s. 315-316,
[1254] Ş. Demir, a.g.e., s. 316,

2.4.4. Volkan Gazetesi

Volkan Gazetesi İslami basın açısından belki de en tartışmalı yayınlardan birisidir. 31 Mart olayı nedeniyle hem ait olduğu cemiyet hem de gazete olarak kendisi sorumlu tutulmuş ve İrtica söylemli ilk darbe girişiminin kışkırtıcısı olarak tarihe geçirilmiştir.

Volkan Gazetesi II. Meşrutiyet'in ilk yılından itibaren 11 Aralık 1908'de günlük olarak yayınlanmaya başlamış, kapandığı gün olan 20 Nisan 1909'a kadar 108 sayı yayınlanmıştır.[1255] Gazete'nin sahibi ve yazı işleri müdürü Derviş Vahdeti'dir.[1256] İlk sayılarda gazetenin tüm içeriğini Vahdeti tek başına oluşturmuş, tashihlerini ve dağıtımını da kendisi yapmıştır. Daha sonra gazeteye başka yazarlar da yazı göndermeye başlamışlardır. İncelenen 108 nüshada 100 farklı yazarın imzasına rastlanılmaktadır. Yazarların büyük çoğunluğu ulema sınıfından ve din adamlarındandır. Yazıları en çok yayınlanan isimler şunlardır: "Kesriyeli Müftüzade Mehmed Sıdkı, Bediüzzaman Said Kürdi (Nursi), Faruki Ömer, Ayıntablı Dersiam Abbas Lütfi, Ali Sami Yozgatlı, Ebul Feyzi" Gazetenin yazı içerikleri ağırlıklı siyasi ve dini olmakla birlikte nesir yazılarına da yer verildiği görülmektedir. Vahdeti'nin yazıları halkın anlayacağı bir dilde, sade olarak kaleme alınmıştır. Ulema çevresine hitap eden yazılarda ise ıstılahlı bir üslup göze çarpmaktadır. Görsel anlamda ise hiç fotoğraf kullanılmamıştır.[1257]

İstanbul'da memurken Diyarbakır'a sürgün gönderilen Vahdeti, II. Meşrutiyetin ilanı ile İstanbul'a dönerek yeninden bir memuriyet kadrosu için uğraşmış, ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi taraftarlarını tercih etmesi nedeniyle isteğini gerçekleştirememiştir. İşsiz kalan Vahdeti, kendisi gibi olanların haklarını savunmak amacıyla Hâdim-i İnsâniyyet Cemiyeti'ni kurmuş hem cemiyetin

[1255] Nurten Kaan, "II. Meşrutiyet Dönemi: Volkan Gazetesi'nde Meşrutiyet Düşüncesi (1908- 1909)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırklareli: 2019, s. 41

[1256] Aslen Kıbrıslı ve oldukça ilginç bir hayat hikayesi olan, 31 Mart olayından sonra darbe kışkırtıcılığı suçuyla idam edilen Derviş Vahdeti'nin hayat hikayesi için, Bkz. Müftüoğlu, Mustafa; **31 Mart Vak'ası İrticâ mı? İngiliz Oyunu mu**?, Risale Yayınları, İstanbul: 1995, s.18-24

[1257] N. Kaan, a.g.e., s. 43

sesi olması hem de düşünce ve itirazlarını dile getirmek için Volkan gazetesini çıkartmaya başlamıştır. İttihatçıların geniş bir kesimi hedef alan baskıcı tutumunu eleştiren yazıların yanında, çıkarılan kanunların dine uygunluğunu sorgulayan yazılara da imza atmıştır.[1258] İstibdat endişesini farklı bir şekilde ortaya koyan Vahdeti, parti diktatörlüğü tehlikesine dikkat çekmeye çalışmış, kavim esasından örgütlenen derneklerin ülkeyi bölünme tehlikesine sürüklediğini iddia etmiştir. Vahdeti'nin bu muhalif tutumu gazetecilikten gelmemesine, mecrayı pek tanımamasına rağmen Volkan'a etkili bir muhalefet gazetesi görünümü kazandırmıştır. Belli oranda oluşan bu popülariteden yararlanmak isteyen İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Vahdeti ile iletişime geçerek; geniş imkanlara sahip, önemli İslam merkezlerinde teşkilatlanmakta olan cemiyetlerinin yayın organı olmasını teklif etmişlerdir. Başlarda bu cemiyet üyelerine inanan Vahdeti, gazetesinde tanıtım yazılarının yanı sıra cemiyet nizamnamesini de yayınlayarak tekliflerini kabul etmiştir. Bir süre sonra ise cemiyet üyelerinin karanlık, hurafeci, irtica ve istibdat yanlısı kişiler olduğunu iddia ederek ilişkisini kestiğini yazacaktır gazetede. Ona göre bu kişiler orduyu ele geçirmeye çalışan ve dini kullanan bir fesat cephesinin üyeleridir. Vahdeti, cemiyetle ilişkisini kestiğini ilan etmekle birlikte aynı adla bir cemiyet kurduğunu, kendi hareketini başlattığını ilan ederek, gazetede nizamnamesini yayınlayacaktır.[1259]

İlginç ve dramatik bir hayat hikayesine sahip olan Derviş Vahdeti İslamoğlu'nun ifadesiyle hem dostlarının hem de düşmanlarının diline düşmüş, talihsiz bir tarihi figürdür. Ona göre Vahdeti kanaatlerin kurbanıdır ve kimse onu yazdıklarından, düşüncelerinden tanımamış, tanımaya çalışmamıştır. İttihat ve Terakki cephesi zaten muhalif olduğu için onunla hesaplaşma niyetindedir. İslami camia ise Abdülhamid'in 31 Mart ile alakasının olmadığını ispatlamak için Vahdeti'yi karalama yoluna gitmiştir.[1260] Vahdeti 31 Mart Vakası'nın kışkırtıcısı, gerici, irticacı olarak tanımlanmasına rağmen hemen hemen bütün yazılarında meşrutiyeti övücü, meclisi yüceltici bir dil kullandığı, eski Jön Türkler'i, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birçok

[1258] M. Ertuğrul Düzdağ, Volkan: Derviş Vahdetî'nin 1908-1909 Yıllarında Çıkardığı Dinî, Siyasî Günlük Gazete, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XLIII, İstanbul: 2013, s, 124
[1259] M. E. Düzdağ, **Derviş Vahdeti…,** s, 124
[1260] M. İslamoğlu, a.g.e., s.65, İslamoğlu kitabında 31Mart Vakası ve Derviş Vahdeti'ye genişçe bir yer ayırmış, hayatı, düşünceleri ve ona isnat edilen suçların detaylı incelemesini yapmıştır. Bkz: s. 61-81

önde gelen ismini hürriyet kahramanları olarak nitelediği görülmüştür. Hatta dine karşı katı tavrı ve yazılarıyla tanınan Abdullah Cevdet'e bile bu minvalde yaklaştığı anlaşılmaktadır. Yine de Kara'ya göre İslami çevrenin diğer oluşumlarına göre Volkan çevresi daha sert bir muhalif damarı temsil etmiştir.[1261]

Volkan gazetesinin isminin önce altında sonra da üstünde olmak üzere şu ifade yer almıştır: "insaniyete hâdim dinî siyâsî yevmî gazetedir." 48. sayıdan itibaren bu yazı değişerek "İttihâd-ı Muhammedi Cemiyetinin mürevvic-i efkârıdır" şeklini almıştır.[1262] İfadeden de anlaşılacağı gibi gazete İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı haline gelmiştir. Satış grafiği dalgalı bir seyir izlemiştir. Başlarda 500 ile 2000 civarında bir baskı yapan gazete, daha sonraları bu rakamı 4000'lere kadar çıkarmıştır. Önemli günlerde ise bu sayı aşırı bir artış göstermekte ve 15-20 bine kadar yükselmektedir. İstanbul'da yayınlanmasına rağmen İstanbul dışında aboneler yapmayı, Üsküp, Manastır, Kavala, İzmir gibi şehirlerde de dağıtımlar yapmayı başarmıştır. Sert muhalefeti, tirajını artırması ve dağıtım ağını genişletmesi nedeniyle zaman zaman İttihat ve Terakki yönetimi tarafından engellemelere maruz kalmıştır. [1263] Baskı arttıkça Volkan çevresinin de muhalefeti daha katılaşmıştır. Ancak daha önce de ifade edilmeye çalışıldığı gibi gazetenin tavrı bahsedildiği gibi bir şeriat talebi değildir. Cemiyet oluşumundan önce de sonra da kararlı bir şekilde meşrutiyet, hürriyet ve serbestlik fikirleri ön planda tutulmuştur. Neşredilen yazılar içinde saltanatçılığa, dini irticaya ve askerleri isyana yönelik tek bir yazı dahi bulunmamaktadır. Bilakis saltanat yönetimine, dini taassuba ve isyan dedikodularına karşı reddedici yazılar mevcuttur. Belki de isnat edilen suçlamalara delil teşkil edecek tek unsur, yayınladığı er mektuplarıdır. Bu mektuplarda erler, dini hafife alan ve namaz kılınmasına izin vermeyen İttihatçı komutanlardan şikayet etmektedirler.[1264] Anlaşıldığı kadarıyla gazete mektubu yayınlamakla birlikte askerlere itidal ve üstlerine

[1261] İsmailKara, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", İsmail Kara ve Asım Öz, (Ed.), **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri** içinde, (15-43), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları: 2013, s. 26

[1262] M. Ertuğrul Düzdağ, "Volkan: 1908-1909 Yıllarında Yayınlanan Dini, Siyasi Günlük Gazete", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (211-220), Palet Yayınları, Konya: 2010, s.211-212

[1263] M. E. Düzdağ, **Volkan: 1908…,** s.212

[1264] M. E. Düzdağ, **Volkan: 1908…,** s.214

itaati tavsiye etmektedir.[1265] Masonlara karşı eleştirel yazıların yer almasına rağmen ulemanın locaların kapatılması için hükümete baş vurmasını sert bir dille eleştirerek fikir özgülüğüne aykırı bulduğunu, bu davranışın yasakçılığa kapı aralayacağını, istibdata götüreceğini belirterek mason localarını savunduğu da görülmektedir.[1266] Yine 31 Mart Vakası'na giden süreçte uyarı niteliğinde yazılar kaleme alındığı, parti, ırk, alaylı mektepli ihtilaflarının ülkeyi kaosa götüreceği, itidalli olunmazsa gidişatın kan dökülmeye kadar varacağı ifade edilmiştir. Sultan Abdülhamid'e de Meclis'i kapatmayarak meşrutiyetin yanında yer almasını tavsiye eden mektuplar yayınlanmıştır. İsyanın ilk gününde çıkan gazetenin içeriğinden ise isyandan haberdar olunmadığı anlaşılmaktadır.[1267]

İsyan döneminde yayınladığı son yedi sayısında itidal, sükûnet ve itaat çağrıları yapmasına rağmen Vahdeti, Hasan Fehmi cinayetinin hemen ardından başlayan ölüm tehditleri, tedirgin edici savcı davetleri nedeniyle endişeye kapılmıştır. Gözaltında katledileceği korkusuyla İstanbul'u terk ederek İzmir'e kaçmıştır. İhbar edilmesi üzerine yakalanan Vahdeti, 31 Mart İsyanı'nın "asli tahrikçilerinden" olduğu gerekçesi ile idam edilmiştir.[1268] Böylece İslami çevrenin örgütlendiği cemiyetlerden birisi olan İttihat-ı Muhammedi'nin yayın organı Volkan, yayın hayatından çekilmiştir.

2.4.5. İslam Mecmuası

II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra yayınlanmaya başlayan ve İslamcı bir nitelik taşıyan yayınlardan biri de İslam Mecmuası'dır. Dergi, İslamcı düşüncenin en önemli yayın organı olan Sırat-ı Müstakim'den kopan bir grup ile onlara katılan Türkçülük akımının temsilcisi Türk Yurdu dergisinin kimi yazarları tarafından, 12 Şubat 1914'te yayınlanmaya başlanmıştır.[1269] Dergi, İslamcı düşünce akımın

[1265] M. İslamoğlu, a.g.e., s. 69
[1266] M. E. Düzdağ, **Volkan: 1908…,** s.214
[1267] M. E. Düzdağ, **Volkan: 1908…,** s.214
[1268] M. E. Düzdağ, **Volkan: 1908…,** s.212
[1269] Ruhi Güler, "İslâm Mecmuası (1914=1918) ve İçeriği", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bölümü, İstanbul: 1995, s. 12

temsilcisi olmakla birlikte diğer güçlü bir akım haline gelen Türkçülük düşüncesinin İslamiyet ile ilişkisini kurmayı gaye edinmiş bir fikri muhtevayı savunmuştur. Onu diğer İslamcı yayın organlarından ayıran özellik de budur. İslamiyet'in siyaset yönünden çok sosyal yönlerine, fonksiyonelliğine odaklanmış, "dinli bir hayat, hayatlı bir din" düsturunu benimsediğini beyan etmiştir. Her sayısının arka kapağında yer alan "İslâm Mecmuası, büyük Allah'ın yardımına dayanarak kalplerdeki fıtrî din ve iman hissinin inkişafıyla neşv ü nemâ bulmasına, din ve milliyet fikirlerine canlı, münevver bir cereyan verip Müslümanlık âlemi için mesut bir hayat hazırlamaya çalışacaktır" ifadeleriyle, dinin karakterini oluşturduğu milliyet fikrini esas aldıklarını daima vurgulamıştır.[1270] Masami, bu ifadelerden yola çıkarak derginin amacının laikleşmeden ziyade İslam'ın yeniden canlandırılması olduğunu belirtir.[1271]

İslam Mecmuası'nın yayınlanmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti önemli bir rol oynamıştır. Zira parasal kaynak bizzat Cemiyet tarafından karşılanmıştır.[1272] Cemiyetin amacı, İslamcılarla Türkçüleri bir platformda buluşturarak düşünceleri sentezlemek, manevi olarak da İslam'ın gücünü iktidarına aktarmaktır.[1273] Tunaya'da bu amaca dikkat çekmektedir. İttihatçılar, Batıcılığı reddetmeyen, hatta tavizci bir kabulle, İslam ve Türkçülüğün yanına ikame eden bir anlayışa sahiptirler. Bu üçlü politik bakış açısı ise İslamcılık akımı içerisinde şiddetle reddedilmiştir. Bu anlamda İslam'a cephe almadan, kendi politikalarına uygun olarak İslam'ın gelenekçi yönünü törpüleyecek, zamanın şartlarına uygun şekilde ıslahını sağlayacak sentezci bir düşünceye ihtiyaç duymuşlardır. İslam Mecmuası işte bu ihtiyacın bir ürünü olarak düşünülmüş ve desteklenmiştir.[1274] Bayur'da İttihatçıların dinin siyasal, sosyal meselelerdeki yerleşik inançlarını değişikliklere uğratabilmek, gelenekçilerden gelecek sert tepkilere karşı politikalarına referans teşkil edecek görüşlerin ortaya konulması adına, İslam Mecmuası'ndan faydalanmak istemiştir:

> "İttihat ve Terakki'nin dinin siyasal ve sosyal konulara ait kısmında dilediği yenilikleri yapabilmek için fetvahaneye ve ona mensup çoğu çok mutaassıp hoca lara

[1270] Tuğba Çavdar Karatepe, İslâm Mecmuası: I. Dünya Savaşı Yıllarında Yayımlanan Fikir Dergisi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXIII, İstanbul: 2001, s. 53
[1271] M. Arai, a.g.e., s. 128
[1272] M. Arai, a.g.e., s. 129
[1273] R. Güler, a.g.e., s. 69
[1274] T. Z. Tunaya, **İslamcılık Cereyanı…,** C. 1, s. 31

> ve onlara uyan koyu sofulara dayanabilmesi güçtü, belki imkânsızdı; herhalde onların dışında dinsel esasları gözden uzak tutmayan ancak bir takım yenilikleri kabul eden kimseler bulmak, bunların yazıları ve sair propagandaları ile bir cereyan yaratmak, bu sayede fetvahaneyi de kısmen inandırarak ve bilgisel yoldan ilzam ederek, kısmen de manevî baskı altında tutarak, hükümetle düşünce birliği yapacak şeyhü'l-islâmların tesirinden faydalanarak istenilen amaca ulaşmak gerekiyordu. Bu cereyan 1330'da çıkmaya başlayan 'İslâm Mecmuası' yolu ile yaratılmak istenilecektir."[1275]

Türkçü akımdan olsun İslamcı akımdan olsun, İslam Mecmuası yönetim kadrosunun ortak özellikleri hem geleneksel hem de modern eğitim görmüş olmalarıydı. Bu nedenle İslam'ın zamanın getirdiği yeni durumlar karşısındaki konumlarını karşılaştırmalı bir şekilde sorgulayabiliyorlar, çözümlere yönelik reformist fikirler öne sürebiliyorlardı. Genellikle savunulan düşünce; İslam günün şartlarına göre yozlaşmış, gerçek din karakteri hurafeler kıskacında görünmez hale gelmiştir. Oysa İslam, kaynak olarak ilerici, dinamik, terakkiye engel olmayan bir dindir. Hurafelerden arındırıldığında, özüne döndürüldüğünde Müslümanların, İslam ülkelerinin içinde bulunduğu sorunların çözümü de mümkün hale gelecektir.[1276]

İslam Mecmuası yukarıda belirtildiği gibi içerik olarak daha çok sosyal meseleler üzerine odaklanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile organik bir ilişkisi olmasına rağmen siyasi içeriklerin olabildiğince az olması ilgi çekicidir. İçerikte öne çıkan başlıklar şu şekilde sıralanabilmektedir: "İslâm dünyasının gerileyiş sebepleri, kadının toplumsal hayattaki konumu, Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalan İslâm topraklarının durumu, problemler, bâdireler, İslâm dünyasında uyanış belirtileri, İktisadî konular, hukuk, İslâm hukuku" [1277]

Mecmuanın her sayısı seçilmiş Kur'an ayetlerinin tercüme ve tefsirleriyle başlamaktadır. İslam hukuku geniş şekilde işlenmekte, çeşitli konularda var olan hükümler değişik yazarlarca tartışılmaktadır. İslam'da öze, ilk kaynaklara dönüş konusu, inanç ve ibadetlerin günlük yaşamdaki önemi, milli iktisat ve milli sermaye konuları da yine önemli birer tartışma başlıklarını oluşturmaktadır. Türk edebiyatı, Edebiyat, toplum ve İslam ilişkileri üzerine de ciddi makalelerin yer aldığı

[1275] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** Cilt: II, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1983, s. 375-376
[1276] M. Arai, a.g.e., s. 131
[1277] R. Güler, a.g.e., s. 14

görülmektedir. Kadın hakları konusu ise derginin işlediği konular arasında belki de en özgün olanıdır. Dergide kadının konumu üzerine iki eğilim göze çarpmaktadır. İlki, İslamcıların görüşünü yansıtan; kadının şeriat sınırları içerisinde konumlandırıldığı görüştür. Kadınların toplumsal konumu şeriata göre belirlenmeli, kanunlar bu esasa uymalıdır. İkinci görüş ise Türkçü yazarların eşitlikçi yaklaşımıdır. Kadınlar da erkeklerle eşit haklara sahip olmalıdır ve hakkında kesin hükümler bulunmayan konularda değişikliklere gidilebileceği kabul edilmelidir. Bu iki eğilimden ikincisi daha baskın bir görüş olarak derginin çizgisine yansımıştır. [1278]

30 Ekim 1918'de yayınlanan 63. sayısı ile yayın hayatına veda eden İslam Mecmuası, Türk düşünce ve siyaset tarihinde önemli bir iz bırakmış, bugün dahi tartışılan pek çok konu başlığını zamanının gündemine taşımış, tartıştırmıştır.[1279] Din ve modernleşme konularında inisiyatif alarak, geleneksel İslami olanı sosyolojik bakış açısıyla inceleyen, bunu da İslami ilimle sentezlemeye çalışan dergi çevresi, Cumhuriyet sonrası dönemi de yoğun bir şekilde etkilemiştir.[1280] Özellikle Sebilürreşad çizgisinin tasfiye olmasından sonra oluşan düşünce zeminine, Türkçülük fikirleriyle adeta damgasını vurmuştur. 1940'lardan sonra ortaya çıkmaya başlayan Milliyetçi mukaddesatçı oluşumun düşünsel zemininde de yine İslam Mecmuası'nın etkilerini görmek mümkündür.

2.5. Cumhuriyet Sonrası Muhafazakâr İslamcı Basın: Dergicilikle Gelen Canlanma

İslamcılık, Osmanlı'nın gerilemesi ile ortaya çıkan ideolojik düşüncelerin en güçlülerinden birisiydi ve özellikle II. Meşrutiyet ile yayıncılık faaliyetlerinde de bu gücünü ziyadesiyle hissettirmişti. Kurtuluş savaşında da İslamcı ideoloji ön plana çıkartılmış, iç ve dış kamuoyu desteği sağlamak için mücadeleye dini bir retorik hâkim

[1278] Remziye Tuğba Çavdar, "İslam Mecmuası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi"**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul: 1988, s. 14-18
[1279] R. Güler, a.g.e., s. 113
[1280] Mustafa Bakırcı, "II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İslâm Mecmuası (1914-1918)", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: 17, 2004, s, 209,

kılınmıştı. İslamcı kesimin en etkili yayını olan Sebilürreşad Gazetesi ile onun etkili baş yazarı Mehmet Akif Ersoy ve sahibi Eşref Edip de mücadelede büyük gayret ve yararlılıklar göstermişti. Millî Mücadele'nin sonunda kurulacak yeni düzenin karakterinin İslami bir nitelik taşıyacağı beklentisi yüksek olmakla birlikte gelişmeler tam tersi gerçekleşmiş, din, kurulan Cumhuriyet'in ötekisi olarak adeta yeniden tanımlanmıştı. Bu ötekinin ideolojik temsilcileri dışlanırken, yayın faaliyetleri de tümüyle durdurulmuştu. Cumhuriyet kendisine özgü bir basın rejimi tasarlarken, İslami olanın dışlandığı bir yapının kurulmasında büyük gayret gösterdi.[1281] Öyle ki, II. Meşrutiyet döneminin Batıcı kalemleri, Cumhuriyet'in kurulması ile dine ve dindarlara karşı çok daha sert, cesur yayınlara giriştiler. Bir anlamda Cumhuriyet'in benimsediği maddeci pozitivizmin propagandacısı konumuna gelmişlerdi.[1282] İslam ve Müslümanlık konu olduğunda gerici, çirkin, üfürükçü, büyücü, hileci, topluma zararlı bir tipoloji resmediliyordu.[1283] 1920'li yılların Türkiye'sindeki halkın dini hassasiyetleri göz önünde bulundurulduğunda, girişilen bu yayınların mahiyeti adeta halka ve değerlerine karşı bir savaş niteliği taşıyordu. İslam'ın temel öğretileri, tesettür ve ezan gibi ana sembolleri tartışmaya açılmış, zihinsel ve kültürel anlamda indirgemeye maruz bırakılmışlardır.[1284] Devletin politikasının sağlamış olduğu bu serbestlik ve güvenceli ortamın yanı sıra, İslamcı entelektüellerin tasfiye edilerek basın alanındaki faaliyetlerinin ortadan kaldırılması, merkez Cumhuriyet basının genel

[1281] Çok partili döneme kadar sürdürülen bu politikaların amacı asıl olarak, Cumhuriyet neslinin din düşüncesi ile tanışmasının önüne geçmek laik Cumhuriyet değerlerini benimsemelerini sağlamaktır. 1943 yılında Sebilürreşad Dergisinin "Hz. Muhammed" konulu yayınına uygulanan yasak üzerine bilgi talep eden Eşref Edip'e gönderilen Matbuat Müdürü Vedat Nedim Tör İmzalı yazıda aynen şu ifadeler yer almaktadır: "Muhterem Efendim, Mektubunuzu aldım. Biz, her ne şekil ve suretle olursa olsun memleket dahilinde dinî neşriyat yapılarak dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dinî bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz. Zât-ı âlilerinin herkesçe de müsellem olan ilim ve faziletine hürmetkârız. Ancak, günün bu kabîl neşriyata tahammülü olmadığını siz de takdir edersiniz." Bkz: A. F. Başgil, a.g.e., s, 13 Bu cevaptan iki yıl sonra, yine Matbuat Umum Müdürü olarak Vedat Nedim Tör, dönemin gazetelerine bir genelge göndererek din konusunda rejimin hassasiyet derecesini bir kez daha ortaya koymuştur: "Gazetelerinizin son günlerdeki neşriyatı arasında dinden bahis bazı yazı, mütalâa, ima ve temsillere rastlanmaktadır. Bundan sonra din mevzuu üzerinde gerek tarihî gerek temsili ve gerek mütalaa kabilinden olan her türlü makale ve fıkra ve tefrikaların neşrinden tevekki edilmesi ve başlanmış bu gibi tefrikaların en son on gün zarfında nihayetlendirilmesi..." Bkz; E. E. Fergan, **Kara kitap…,** s.33

[1282] A. F. Başgil, a.g.e., s. 262-263

[1283] N. Subaşı, a.g.e., s. 230

[1284] Tacettin Ural, **Medyatik Kuşatma**, Etkin Kitaplar, İstanbul: 2008, s. 125-128

karakterinin "din cahili"[1285] denilebilecek bir nitelikte şekillenmesine neden olmuştur.[1286]

Rejimin katı bir tutumla resmi ve kamusal olmak üzere hemen hemen her alanda gösterdiği laik hassasiyet, dindar çevrenin muhalefet gücünü tümüyle zayıflatmıştı. Özellikle basın alanı İslami düşünce açısından büyük bir kabahat sahası haline gelmişti. Zira ötekileştirilmiş bir düşüncenin savunucuları olarak soruşturma ve kovuşturmalar hızlı bir şekilde devreye girebiliyordu. Bu nedenledir ki önden ya da geriden gelen İslamcı aydınlar, yeni koşullar çerçevesinde kendisini konumlamak zarureti hissetmişler, farklı ilgi alanlarına yönelerek, kendilerine çizilen sınırları aşmamaya özen göstermişlerdir.[1287] Dolayısıyla basın alanı bütünüyle laikleşirken, İslami düşünceyi esas alacak alternatif oluşum imkanları ortadan kalkmıştır. Ortaya çıkan bu durumun İslamcı çevre açısından nasıl bir travma doğurduğu, doğuracağı konusunda Başgil şu ifadeleri kullanmaktadır: "Dini neşriyat dindarlar camiasının ağzı ve dilidir. Bu neşriyattan mahrum olan bir memleketin dindarları, tıpkı dili koparılmış bir kötürüme döner."[1288]

İslamcı çevrenin yeniden yazın ve yayın alanına dönmesi ancak 1940'lı yıllarda mümkün olacaktır. Özellikle çok partili düzene geçişin belirginleştiği dönemde, kendini göstermeye çalışan İslamcı çevre açısından ciddi bir problemin ortaya çıktığı görülmektedir. Zira uzun süren kesinti dönemi, İslami çevrenin geleneklerinden kopmasına, aydın entelektüel isimlerini kaybetmesine neden olmuştur.[1289] Kısaca ifade etmek gerekirse, maruz kalınan bu şartlar, İslamcı çevre için bir hafıza, beceri, yetenek ve sermaye kaybına neden olmuştur. Daha sonraki tüm

[1285] Aköz'den akt: Yusuf Özkır, "Medya'nın Din Bilgisi"**,** Mete Çamlıdere (Ed.), **Medya ve Din** içinde, (13-31), Köprü Kitapları, İstanbul: 2014, s. 26

[1286] Cumhuriyet sonrasında iç basın alanı dini düşünceler konusunda çoraklaştırılırken sınırlar dışında bu anlamda girişimlerde bulunulduğu bilinmektedir. Bu girişimlerden birisi son Şeyhülislamlardan olan Mustafa Sabri Efendinin İskeçe'de yayınladığı Yarın gazetesi, diğeri Hafız İsmail tarafından Kahire'de çıkartılan Musavat gazetesidir. Her iki yayın organı da yeni Cumhuriyet'e dini temel alan eleştiriler yöneltmekle birlikte çok fazla etkili oldukları söylenemez. Gazeteler hakkında daha detaylı bilgiler için Bkz. Mert, Nuray; "Cumhuriyet'in İlk Döneminde Yurtdışında İki Muhalefet Yayını: Yarın ve Müsavat", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 69, 1996, s. 128-147

[1287] N. Subaşı, a.g.e., s. 221

[1288] A. F. Başgil, a.g.e., s. 118

[1289] G. Çetinsaya, **İslamcılıktaki…,** s. 437

süreçlerde etkisini gösterecek olan bu durum nedeniyle yayıncılık alanındaki girişimler, çok seyrek ve zayıf kalmıştır. Diğer taraftan rejimin yumuşamasına rağmen, dini olana koyduğu rezervler, büyük oranda devam etmektedir ki bu da girişimlerin zayıflığının bir başka nedenidir. Tüm bu zayıflıklar ve devam eden meşruiyet sorununa rağmen birkaç önemli ismin bağları kopmak üzere olan geleneği yeniden canlandırmak, yeniden etkili bir dinsel söylem alanı inşa etmek için giriştikleri cesur çalışmalar,[1290] gelecekte kurulacak İslami siyaset ve basın kuruluşlarının hem fikri temellerinin atılması hem de kadrolarının yetiştirilmesi noktasında hayati bir rol üstlenecektir. Bu anlamda zikredilecek en önemli isimler Hareket dergisini yayınlayan Nurettin Topçu, Sebilürreşad dergisini çıkartan Eşref Edip ve Büyük Doğu dergisini yayıncısı Necip Fazıl Kısakürek'tir.[1291] O dönemin İslami basın açısından sıkıntılarını ve bahsi geçen isimlerin sistem tarafından maruz kaldıkları baskıları Aksay şöyle ifade etmektedir: "Bizim zamanımızda İslami kesimi temsil eden medya hiç yoktu desek doğrudur. Çöl misali kurutulmuştu. Sadece birkaç tane mecmua ve gazete sayabilirdik. … Sebilürreşad, Büyük Doğu gibi gazete ve mecmualarına abone idik… Fakat o dönemde bu yayınlarda sürekli kapatılır ve açılırdı. Üzerlerinde sistemin baskısı vardı."[1292]

Zayıflıklarına, gelenekten kopartılmış öğretilerini el yordamı ile yeniden düzeltme çabalarına, sistemin sert baskısına rağmen mücadeleden vazgeçmeyen bu yayın organları, iki yönlü bir etki oluşturmuşlardır. Birincisi, tek partinin muazzam denecek etki ve baskısına karşı İslami çevredeki psikolojik eşiğin aşılmasını sağlamışlar, başka yayın girişimlerine cesaret vermiş, zemin hazırlamışlardır. İkincisi, oluşturdukları kadrolar, ortaya koydukları eleştirel düşünceler ile kendilerinden sonra meydana gelecek İslami çevrenin ana omurgalarını inşa etmişler, bu dergiler etrafında buluşan isimler Türk siyasetinde, sanatında, edebiyatında özellikle de basın ayağında oldukça etkin konumlara gelmişlerdir. Özellikle siyasi alanın tahkim edilmesinde

[1290] N. Subaşı, a.g.e., s. 222

[1291] Vahdettin Işık, "Türkiye'deki Değişimi İslamcı Dergiler Üzerinden Okumak", Berkehan Kıran, (Ed.), **Toplumsal Değişim Sempozyumu Kitabı** İçinde, (411-444), 2016, s. 414, (Çevrimiçi, https://tde.org.tr/index.php/toplumsal-degisim-sempozyumu-kitabi/ (Erişim Tarihi:19.03.2022)

[1292] Aksay'dan akt: Gedik, Eser; "Türkiye'de Fikir Gazeteciliğinin Gelişimi Bağlamında Millî Gazete: 28 Şubat Örneği", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Medya ve Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı, İstanbul: 2019, s. 30

ihtiyaç duyulan aydın, gazeteci, sanatçı, edebiyatçı isimler bu kaynaklardan beslenmiş kişiler olmuştur. Bugün gelinen noktada sağ muhafazakâr olarak bilinen geniş kitlenin değerler ve uzlaşı kanallarının bu yayın organlarının oluşturduğu iklimle bağlantılı olduğu bir gerçektir.

2.5.1. Cumhuriyet'in İlk Gözü Karası: Hareket Dergisi

Cumhuriyet sonrası kontrolü elinde tutan tek parti döneminde iyice sindirilmiş olan İslami çevre açısından en önemli yayınlardan birisi kuşkusuz Hareket dergisidir. Dinden bahsetmenin zor olduğu bir dönemde, üstü örtük de olsa İslami duyarlılıklar gösteren, bu temel üzerine eleştiriler ortaya koyan ilk dergidir Hareket.[1293] Derginin kurucusu, Fransa'nın önde gelen üniversitelerinden birisi olan Sorbon'da felsefe üzerine doktora yapan Nurettin Topçu'dur. Sorbonne Üniversitesi'nde doktora tezi veren ilk Türk öğrencisi ünvanını alan Topçu "İsyan Ahlakı" adını taşıyan doktora tezi ile de o yıl üniversite jürisi tarafından en iyi tez derecesi ile ödüllendirilir.[1294] Akademik kariyerini Fransa'da devam ettirmesine yönelik teklifleri reddeden Topçu, 1934 yılında Türkiye'ye dönerek Galatasaray Lisesi'nde felsefe öğretmeni olarak göreve başlar.[1295] Ancak bir süre sonra Topçu için sürgün dönemleri başlayacaktır. İlk sürgünü, Hareket dergisinin de serüveninin başlayacağı İzmir'e olacaktır. Sürgünün gerekçesi, okulun bazı hatırlı öğrencilerini dersinden geçirmesini talep eden okul yönetimine karşı gelmesidir.[1296] Topçu'nun maruz kaldığı sürgün bu olayla sınırlı kalmayacaktır. Daha da önemli olan ise savunduğu milliyetçi, İslamcı fikirler nedeni ile Üniversiteler tarafından dışlanmış olmasıdır. Oysa Topçu'nun hem başarılı bir doktora tezi hem de İstanbul Üniversite'nden alınmış olduğu doçentlik tezi vardır.

[1293] Metin Çınar, "Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara: 2007, s. 152
[1294] H. Şentürk, a.g.e., s. 237
[1295] Kara, İsmail; **Topçu Nurettin: Fikir Adamı, Ahlâk Felsefecisi, Hareket Dergisinin Kurucusu**, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: XLI, İstanbul: 2012, s. 249
[1296] Hüseyin Karaman, "Nurettin Topçu ve İslâm Ahlâkı", **Din ve Hayat**, Sayı: 1, 2009, s. 73

Düşünsel üretkenliğine ve üniversitelerde akademisyen açığı olmasına rağmen Topçu "eylemsiz doçent" olarak öğretmenlikten emekli olacaktır.[1297]

Nurettin Topçu'yu genel olarak Türk fikir hayatı, özel olarak da milliyetçi İslamcı çevre açısından önemli kılan neden, Hareket dergisini çıkartması ve burada ortaya koydu fikirler doğrultusunda sağ, muhafazakâr kitleyi derinden etkilemiş isimlerden birisi olmasıdır. Bu bağlamda Doğan, aksiyoner ve fikir adamı olarak Topçu'nun önemini şu cümlelerle ifade eder: "Batı tefekkürünü hazmetmiş, psikoloji ve felsefe literatürünü ve dilini iyi bilen bir düşünür olarak Nurettin Topçu Türkiye'nin yeni döneminde tamamen saf dışı bırakılmış olan dinî düşünceyi neredeyse tek başına canlandıracak bir başlangıç yapar."[1298]

Topçu, sürgün olarak gönderildiği İzmir'de, 1939 yılında Hareket dergisini çıkartmaya başlamış, istikrarsız bir periyotla Mayıs 1943'e kadar 12 sayı yayınlamıştır. Dört yıllık bir aradan sonra daha geniş bir kadro ile yayına başlayacağını duyuran dergi, Mart 1947'de 13. sayısı ile fikir hayatına yeniden dönmüştür. "Fikir" ve "sanat" alt başlığının yanına "ahlak"ı da ekleyerek başladığı bu ikinci macerasına dergi, Haziran 1948'de yayınladığı 28. sayısı ile son verecektir.[1299] Benzer şekilde aralıklarla, Nurettin Topçu'nun vefatından sonra da 1982 yılına kadar yayın hayatına devam edecek olan dergi, 187 sayıya kadar ulaşacaktır.[1300] Dergi oldukça zengin bir içeriğe sahip olmuştur. Edebiyattan musikiye, felsefeden sosyolojiye, tarihten siyasete kadar geniş, zengin bir alanda entelektüel kaygısı yüksek yazılar neşredilmiştir. [1301]

Nurettin Topçu nezdinde Hareket dergisinin ideolojik çerçevesini başlangıçta "Anadoluculuk" düşüncesi oluşturmuştur.[1302] Daha sonra İslamcı-Anadolucu çizgisine evrilecek[1303] bu akım, 1 Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın yenilmesiyle elde

[1297] M. Mehmet Doğan, "Nurettin Topçu", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (438-450), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s. 438
[1298] M. M. Doğan, a.g.e., s. 439
[1299] M. Çınar, a.g.e., s. 147
[1300] Yasin Özdemir, "1939-1953 Dönemi Hareket Mecmuasında Milliyetçi-İslamcı Düşünce", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (189-204), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s. 189
[1301] Vahapoğlu, Sedat; "Hareket Dergisi'nin Türk Fikir Hayatındaki Etkileri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: 2006, s. 94
[1302] M. M. Doğan, a.g.e., s. 438
[1303] N. Subaşı, a.g.e., s. 223

kalan Anadolu'yu merkeze alarak ortaya çıkan siyasi bir görüşe dayanmaktadır. Savaş öncesi çeşitli zamanlarda aydın ve bürokrasi çevrelerinde egemen olmuş Osmanlıcılık, Turancılık, İslamcılık düşüncelerine bir tepki, alternatif olarak doğan "Anadolucuk"a göre Anadolu, Türk milletinin tek ve gerçek vatanıdır. Ulus kimliğinin temel kurucu unsurlarından birisidir. Bu anlamda Anadolu toprakları Türk kimliğinin yeniden tanımlanmasında, Batı ile doğrudan ilişkilerin kurulmasında işlevsel bir rol üstlenmektedir. Çünkü akıma göre Anadolu uygarlıkların beşiğidir ve Batı'nın da beslendiği merkezdir.[1304] Cumhuriyet'in ilanı sonrasında etkisini yitiren bu akımı Nurettin Topçu ve kendisi ile aynı dönemde yurt dışında eğitim gören arkeolog Remzi Oğuz Arık, sosyolog Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi isimler yeni bir çerçevede ele almışlar, vatan kavramına insan, tarih ve kültürü de dahil ederek daha da zengin bir içeriğe kavuşturmuşlardır. Daha sonra Topçu bu ikiliden farklı olarak, dini de Anadoluculuk düşüncesinin güçlü bir unsuru haline getirecek, salt milliyetçiliği aşan bir boyut kazandıracaktır. [1305]

Nurettin Topçu'nun Anadoluculuk düşüncesinin bir anlamda Türk İslam Sentezi'ne[1306] dönüşmesinde, düşünce dünyasının İslami bir karakterle şekillenmesinde Nakşi şeyhi olan Abdülaziz Bekkine'nin büyük etkisi olmuştur. Fransa'dan döndükten sonra iç çatışmalar yaşayan, kafasında bir tülü çözümleyemediği sorularla uğraşan Topçu, bir arkadaşı vasıtası ile "Onu tanımasaydım Peygamberi anlayamazdım" dediği Bekkine ile tanışmış ve bütün hayatını etkileyecek, düşüncelerini şekillendirecek bu kişiye intisap etmiştir.[1307]

Düşünsel çerçevesi Nurettin Topçu'nun perspektifiyle şekillenen Hareket dergisinin din ve İslamcılık anlayışı, hemen ardından ortaya çıkacak diğer İslamcı oluşumlardan farklılık göstermiştir. Türkmen'e göre Hareket dergisinin İslam anlayışının çapı evrensel ve tevhidi değildir. Ümmet ve tevhit bilinci zayıftır ve vahiy eksenli bir din anlayışının yerine tarihi bir İslam anlayışını esas almaktadır. Bu

[1304] Köksal Alver, "Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken", **AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1, 2001, s. 133-134
[1305] M. M. Doğan, a.g.e., s. 438
[1306] Süleyman Seyfi Öğün, **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul: 2004, s. 414
[1307] H. Karaman, a.g.e., s. 73

yönüyle de kendinden sonra gelen birçok cemaat, tarikat ve akademik çevreyi derinden etkilemiş, dini kimliklerinin şekillenmesinde rol model oluşturmuştur.[1308] Dergi, milliyetçilik anlayışında da zamanın resmi görüşlerinin aksine bir görüşü benimsemiştir. Dini dışlayan, ya da geri plana iten ırk temelli düşüncelerin karşıtı olarak kavim ve dini sentezleyerek, vatansever bir Türk milliyetçiliği inşa etmeye çalışmıştır. Her ne kadar Topçu'nun İslam ruhçuluğu tezi derginin fikri temellerinde esas yeri teşkil etmiş olsa da, genel karakter olarak Anadolu Türk milliyetçiliği, İslami akımlardan daha üstün tutulmuş, ümmetçilik milli hedeflere ulaşma açısından engelleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir.[1309] Dikkatlice bakıldığında Hareket dergisi için söylenebilecek en ideal cümlelerden birisi; onun birden fazla düşünce akımının kesiştiği kavşak bir konumu teşkil ettiğidir.[1310]

Yukarıda da ifade edildiği gibi mutlak Batıcı ve pozitivist rejimin dine ve dini olana karşı tavizsiz tutumunun egemen olduğu bir dönemde, başlarda örtük de olsa İslami olarak ilk eleştirel fikri düzlemi inşa etmeye başlayan Hareket dergisi, çok partili sisteme geçme emarelerinin başladığı ikinci döneminde muhalif tavrını ve İslami hassasiyetlerini, vurgularını artırmış[1311] kendinden sonra oluşacak geniş bir muhalif damara nüfuz etmiştir. Formüle ettiği fikirler, komünizm ve Yahudi karşıtlığı, [1312] maddeci Batı kültürü ve taklitçiliğine yönelik tavrı ile Milli Görüş çizgisi başta olmak üzere, İslami çevrenin önde gelen cemaatleri olan Nurcuları, Süleymancıları, İskenderpaşacıları ve Diyanet teşkilatını geniş bir biçimde etkilemiştir.[1313]

2.5.2. Surda Gedik Açan Dergi: Büyük Doğu

İslamcılığın yeniden gün yüzüne çıkmasında ve sisteme karşı alternatif bir söylem üretmenin başlangıcında kuşkusuz en önemli yayın organı Büyük Doğu dergisi ve onunla özdeşleşmiş isim Necip Fazıl Kısakürek'tir. Mahmut'un ifadesiyle,

[1308] Hamza Türkmen, "Hareket Dergisi (1939-1982)", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (715-720), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004, s.715
[1309] H. Türkmen, **Hareket Dergisi…,** s.715
[1310] Y. Özdemir, a.g.e., s. 189
[1311] M. Çınar, a.g.e., s. 152-153
[1312] S. Vahapoğlu, a.g.e., s. 95
[1313] H. Türkmen, **Hareket Dergisi…,** s. 715

Cumhuriyet sonrasında İslamcılığın yaşadığı fetret devrinin sona erdirilmesinde ve yeniden inşa edilmesinde,[1314] özellikle rejimin dinden uzak tutmaya çalıştığı gençlerin dine yönelmelerinde, Büyük Doğu dergisi kilit bir rol üstlenmiştir.[1315] Meşakkatli, konuşmanın oldukça riskli olduğu bir zaman diliminde, muadillerine göre tartışmasız çok daha cesur yayın ve yazı içerikleriyle dönemine damga vuran dergi, inişli çıkışlı yayın periyodu, muhatap olduğu davalar ve İslamcı çevrede oluşturduğu etki bağlamında ilginç bir mecmua olarak öne çıkmaktadır. Kuşkusuz bu sonuçta dergiye kendi felsefesi ve karakteriyle damgasını vuran şair, yazar ve ideolog Necip Fazıl Kısakürek'in rolü büyüktür.

Necip Fazıl'ın geldiği nokta itibariyle ilginç bir hayat hikayesi vardır. Ağır Ceza Hâkimi olan dedesinin Çemberlitaş'taki konağında dadılar ve mürebbiyelerle büyüyen[1316] Necip Fazıl, çocukluk olarak dini bir ortamdan gelmemektedir. Tam aksine laik, seküler bir eğitim sürecinden geçtiği söylenebilir. İlk okul deneyimleri Fransız ve Amerikan kolejlerinde başlamış, daha sonrasında Heybeliada Donanma Akademisi'nde bahriyeli olarak devam etmiştir. Fakat, subay olamadan bu okulu bırakmıştır. Sonrasında İstanbul Üniversitesi Felsefe ve Edebiyat bölümüne başlamış, bu yıllarda Türkiye'nin ünlü yazar ve şairleri ile tanışmış, kimi mecmualarda şiirlerini yayınlamaya başlamıştır. Şiirleri dönemin birçok ünlü yazarının dikkatini çekmiş, takdirini kazanmıştır. Genç Cumhuriyet'in yurtdışına öğrenci göndermek için açtığı sınavları kazanmasıyla kısa süren Paris macerası da başlamış olacaktır. Ancak "hüsran beldesi" dediği[1317] bu şehirde bir dönem kaldıktan sonra yeniden Türkiye'ye dönecektir. Seçkin ancak istikrarsız gibi görünen bu eğitim hayatına rağmen, seçkin bir yazar ve şair ünvanı kazanmıştır. Edebiyat çevrelerinde gözde bir isim olmakla

[1314] Mahmut Hakkı Akın, "İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (103-120), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s.112-113

[1315] N. Subaşı, a.g.e., s. 224-225

[1316] Orhan Okay, **Necip Fazıl Kısakürek: Kendi Sesinin Yankısı**, Etkileşim Yayınları, İstanbul: 2007, s. 15

[1317] Necip Fazıl Kısakürek, **O ve Ben**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul: 1999, s.67

birlikte, ekonomik sıkıntılarını giderecek yayın imkanlarından yoksun olduğu için bir bankada işe başlayarak birkaç yılını böyle sürdürecektir. [1318]

Necip Fazıl aristokrat geçmişi, yüksek düzeydeki eğitimi, edebiyat çevresindeki bilinirliğine, kısacası seçkin bir çevre içerisinde yer almasına rağmen derin iç çatışmalar yaşayan, kendini anlamsız boşluklarda gören, yaptığı işlerin, yaşadığı hayatın yüzeyselliğinden rahatsızlık duyan bir duygu dünyasının içindedir. Yaşadığı iç buhranlar onu, bir Nakşibendi şeyhi olan Abdülhakim Efendi'ye götürecek, intisap ettiği bu şeyhin ölümüne kadar geçen dokuz sene boyunca sadık bir müridi olacaktır. Bu karşılaşma ve bağlanış Necip Fazıl'ın sonraki tüm hayatını etkileyen varoluşsal bir dönemeç olmuştur.[1319]

Abdülhakim Efendi'nin öldüğü yıl olan 1943, aynı zamanda Necip Fazıl'ı idolleştirecek,[1320] Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en etkili isimleri arasındaki yerini belirleyecek olan Büyük Doğu dergisinin de yayın hayatına başladığı yıldır. Necip Fazıl'ın[1321] bu girişimi, Batı'yı hedefleyen laik Cumhuriyet sistemine en cesur meydan okumalardan birisini gerçekleştirirken, sindirilmiş İslamcı camianın da bir nevi dirilişine katkı sağlayacaktır. [1322]

Büyük Doğu dergisi başlarda ciddi bir edebiyat dergisi görünümündedir ve yazar kadrosuna bugünden bakıldığında muhafazakârlar açısından oldukça şaşırtıcı isimler[1323] yer almaktadır.[1324] Zamanla İslami bir nitelik kazanmaya başlayacak olan dergi, oldukça yüksek tirajlara da ulaşacaktır.[1325] 35 yıl boyunca yayın hayatında

[1318] Elizabeth Özdalga, **İslamcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif**, Çev. Gamze Türkoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul: 2007, s.134-136
[1319] E. Özdalga, a.g.e., s.134-136
[1320] Y. Murat; **Darbeler ve İslamcılık…,** s. 633
[1321] Elyasa Koytak, "İkinci Yeni ve İslamcılığın Yeniden Doğuşu: Sezai Karakoç'un Şiir Sanatı Dergisi", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (465-486), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s. 469
[1322] N. Subaşı, a.g.e., s. 224-225
[1323] Bu dönemde muhafazakâr camia için ilginç gelebilecek yazarlar şunlar olmalıdır: Burhan Belge, Sait Faik Abasıyanık, Nizamettin Nazif, Cemal Reşit Rey, Reşat Ekrem Koçu, Şükrü Baban, Oktay Akbal, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Mukbil Özyörük, Ali İhsan Sabis, Abdülkadir Kemalî Öğütçü, Özdemir Asaf, Salâh Birsel. Bkz. Cemil Koçak, "Türk Milliyetçiliğinin İslam'la Buluşması: Büyük Doğu", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (601-613), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 602-603
[1324] M. H. Akın, **İslamcılığın Fetret…,** s.104
[1325] M. H. Akın, **İslamcılığın Fetret…,** s.104

kalmayı başaran Büyük Doğu, 1978 yılında çıkardığı 512. sayıyla mevcudiyetini sonlandırmıştır. Uzun soluklu bir yayın hayatı olsa da arada çok büyük yayın boşlukları yaşanmıştır. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi kapatma cezalarıdır.[1326] Bir diğeri Necip Fazıl'ın farklı zamanlarda aldığı hapis cezalarıdır. Bir başka neden ise ekonomik nedenlerle verilen aralardır.[1327] Necip Fazıl, Büyük Doğu'nun mücadelesini, maruz kaldığı baskı ve olumsuzlukları, İslam davası için önemini kendi ifadeleri ile şöyle açıklamaktadır:

> "1943 yılında, "Allah" demenin bile Basın ve Yayın Umum Müdürlüğünce yasak edildiği devirde, din ölçülerini papağanvâri gevelemek yerine o ölçülerden tütücü bütün bir dünya görüşü hamlesiyle (agora)ya çıkan... Bilhassa Halk Partisine ve eser dediği şeye amansız bir mücadele açan... Zindandan zindana sürünen, derken günlük gazeteye inkılâp eden, sonra ayrı darbeler neticesinde yaralanıp (koma)ya giren, 1952'de yahudi öciyle 1 sene 3 gün zindanda ölüm ve cinnet terleri döken... Yine dergiye dönen, yine günlük gazeteye çevrilen yine (sabotaj), yine dergi, yine kapanış... İhtilâl ve ölüyü tekrar öldürmek ister gibi, kapalıyken kapatılan, peşinden birkaç-zuhura rağmen aradığı geniş fikir zümresini bulamayan, fakat bugün Türkiye'de İslâm dâvası adına ne varsa hepsinin birden annesi olduğunu bilen, ama çocuklarının daha bulûğa ermeden rüşd iddia ve istiklâl ilân etmeleri karşısında dudaklarını ısıran Büyük Doğu…"[1328]

Büyük Doğu'nun inişli çıkışlı serüvenini Beyaz, on altı devre olarak kategorileştirmektedir. 17 Eylül 1943 ve 5 Mayıs 1944 tarihleri arasını kapsayan bu devrede haftalık olarak 30 sayı çıkmıştır. 2 Kasım 1945 ve 2 Nisan 1948 tarihleri arasını kapsayan ikinci ve üçüncü devrede yine haftalık olarak 87 sayı yayınlanır. Bu dönemler derginin zengin bir muhtevaya kavuştuğu dönemlerdir. Yazar kadrosu genişlemiş, fikir, sanat, edebiyat, felsefe, politika, gibi türlerde ciddi yazılar ortaya konulmuştur. 25 sayının yayınlandığı 11 Mart 1949 ve 26 Ağustos 1949 arası dördüncü devrede dergi, gazete görünümünü almakla birlikte, haftalık olarak yayınlanmaya devam etmiştir. Sayfa sayısı düşerken, işlediği konularda da bir daralma yaşanmıştır. 14 Ekim 1949 ve 29 Haziran 1951 arası beşinci devre 62 sayı neşredilmiş

[1326] Kapatma cezalarının ilginç gerekçeleri vardır. Örneğin birinde "Allah'a itaat etmeyene itaat edilmez" hadisinin dergi içeriğinde yer alması olarak gösterilmiştir. Bir diğerinde ise derginin kapağında bir kulak görselinin basılması ve altına "Başımızda kulak istiyoruz" yazılmasıdır. Devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bir kulağının işitmemesi nedeniyle bu yayın devlet reisine hakaret kapsamında değerlendirilmiş, dergi kapatılırken Necip Fazıl'da mahkûm edilmiştir. Bkz. İnan, Akif; Hayatından Çizgiler, **Mavera Dergisi**, 1983, Cilt: VII, Sayı: 80, 81, 82, s. 8-9 Kulak iması ile derginin kapatılması, II. Abdülhamid dönemindeki sansür gerekçeleriyle benzerlik göstermektedir. Zira "burun" ve daha birçok kelimenin matbuatta kullanılmasına izin verilmiyordu.

[1327] M. H. Akın, **İslamcılığın Fetret…,** s.104

[1328] Necip Fazıl Kısakürek, **Babıâli**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul: 1999, s. 296

içerik olarak dini siyasi yazılar öne çıkmaya başlamıştır. Edebiyat ve sanat yazıları da bu dönemde yok denecek kadar azalmıştır. 16 Kasım 1951 ve 12 Aralık 1951 arası altıncı devre de 27 sayı çıkmış, bir önceki dönemde olduğu gibi içerik ve kadro bağlamında çok zayıf kalmıştır. 16 Mayıs 1952- 19 Eylül 1952 arası yedinci dönemde dergi, tümüyle format değiştirerek günlük gazete formatına geçer. 122 sayı olarak devam eden bu dönemde içerikteki zenginleşme ve çeşitlilik göze çarpmaktadır. 7 Temmuz 1954 ve 9 Temmuz 1954 tarihleri arasındaki sekizinci devre de yeniden haftalık formata geçilmiş, sadece 10 sayı çıkabilmiştir. 30 Mart 1956- 4 Temmuz 1956 tarihleri arasındaki dokuzuncu devre de yeniden günlük gazete formatına geçilecek bu defa da 92 sayı kadar yayınlanabilecektir. Onuncu devre yeniden bir dergi formatıdır ve 6 Mart 1959 ve 16 Ekim 1959 arası haftalık olarak 33 sayı yayınlanmıştır. Bu sayılarda edebiyat ve sanat yazıları daha ağırlıklı yer tutmaktadır. 9 sayının neşredilebildiği 30 Eylül 1964 ve 25 Kasım 1964 arası on birinci devrede ağırlıklı yer alan kültür sanat sayfasını, sonraları İslamcı camianın gözde isimlerinden olacak Sezai Karakoç yönetecektir. 22 Eylül 1965 ve 12 Ocak 1966 tarihleri arasını kapsayan on ikinci devrede 17 sayı olarak yayınlanan dergide DP'nin devamı olan AP'ne yakın bir yayın çizgisi izlenmiştir. 19 Temmuz 1967 ve 10 Ocak 1968 tarihleri arasındaki on üçüncü devre de 26 sayı yayınlanmış, haftalık yayınlarda içerikler zenginleşirken sayfa sayıları da 32'ye kadar çıkmıştır. Bu dönem yine dini, tasavvufi ve siyasi yazıların arttığı, mason yapılara dikkat çekildiği bir dönem olmuştur. 7 sayının yayınlandığı ve aylık olarak çıktığı Mayıs 1969 ile Aralık 1969 arası dönemde AP'ye karşı bir tavır alındığı daha sonraları MNP olarak siyasete girecek olan bağımsızlar hareketine destek verildiği görülmektedir. 6 Ocak 1971 ile 28 Nisan 1971arası on beşinci dönemde, 17 sayı ile yayın hayatını sürdürürken, 1971'de ilan edilen sıkıyönetim dolayısıyla kapanmak durumunda kalmıştır. Son devre olan 8 Mayıs 1978 ve 5 Haziran 1978 arası on altıncı dönemde ise dergi sadece 5 sayı yayınlanabilmiştir. Bu dönem aynı zamanda Büyük Doğu'da MHP sempatisinin başladığı dönemdir. Bir yandan MTTB'yi MHP çizgisi ile buluşturmaya çalışırken diğer taraftan da MHP'ye İslami bir kimlik giydirmeye uğraşmıştır. [1329]

[1329] Yasin Beyaz, "Büyük Doğu Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı (1943-1960)", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (353-390), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s.355-356

Yukarıda çıkış periyotları detaylıca verilen Büyük Doğu mecmuasını, sergilediği yayın politikaları doğrultusunda üç dönemde değerlendirmek mümkündür. İlk dönem tek parti baskısının gölgesinde olduğu için başlarda edebi bir dergi havasındadır. Hatta "siyasal tavrı, Kemalist ve sol eğilimlerle örtüşebilecek özellikler taşıyan bir muhafazakârlıkla tanımlanabilir."[1330] Daha sonra çok partili döneme doğru oluşan ılımlı hava ile dini siyasi boyutu gittikçe ağırlık kazanmaya başlamıştır.[1331] Dönemin atmosferine göre dini konu alan çok cesur, soruşturmacı yayınlar yaptığı görülmektedir.[1332] Bu sebeptendir ki siyasi elitlerin dikkatini çekmiş, hemen takibe alınmıştır.[1333] Ara ara muhalif çıkışlar da yapmaya başlayan dergi, kısa sürede rejimin baskısıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bir süre baskılarını yaptıracak matbaa dahi bulamamıştır. Derginin dizgisinin yapıldığı esnada baskısının durdurulduğu süreçler de yaşamıştır. Kapatmalar ve protestolar eşliğinde yayın hayatını sürdürmeye çalışan dergi, yıldırıcı baskılardan bunaldığını çok kere sayfalarında, bizzat Necip Fazıl'ın kaleminden dile getirmiştir.[1334] Yine de bu dönem için bakıldığında Büyük Doğu'yu dini ağırlıklı bir dergi olarak tanımlamak pek olası değildir. [1335] Sonraki dönemlerinde siyasi ve politik yönü ağır basacak olsa da hemen hemen bütün sayılarında sanat, edebiyat, tarih, tıp, teknik, bilim, hukuk gibi konularda ehliyetli yazılara yer verilmiştir.[1336]

İkinci dönemi çok partili sisteme geçilmesi ve muhalefetin meşru bir olgu olarak kabul edilmesinden sonraki süreç olarak başlatabiliriz. Bu dönem itibariyle Büyük Doğu dergisi edebi kimliğinden hızla İslamcı kimliğe doğru evrilmiştir. Sonraki dönem sağ, İslamcı muhalefetin argümanlarının üretildiği aksiyoner bir dil geliştirecektir. Metin içerikleri neredeyse bir parti programı niteliği taşımaktadır. Talep edilen artık evrensel ahlakçı bir düzen değildir, İslam'ın esas alındığı bir toplum

---

[1330] Levent Cantek, "Büyük Doğu", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (645-655), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s .646

[1331] M. H. Akın, **İslamcılığın Fetret…,** s. 109

[1332] Kurtuluş Kayalı, İslamcılığın 1940'lı Yıllarda Şekillenişi Üzerine Bazı Düşünceler, Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (15-25), Cilt: I, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s.21

[1333] M. H. Akın, **İslamcılığın Fetret…,** s. 107

[1334] Çetin, Şule; "Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul: 2016, s. 36

[1335] L. Cantek, a.g.e., s. 646

[1336] Mehmet Cemal Çiftçigüzeli, "Gazeteci Necip Fazıl", **Mavera Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 80,81,82, 1983, s. 142

düzenidir. Bu dönüşüm, derginin kadrosunda ciddi değişimlere neden olacaktır ve ahlakçı bir bakış açısı ile siyasal eleştiri geliştiren isimler, İslamcı kimliğin egemenliği sonrası dergi ile yollarını ayıracaktır.[1337]

Üçüncü dönem ise İslami dilin, taleplerin ağır bastığı, sert bir tek parti ve CHP eleştirisinin hâkim olduğu, Osmanlı'nın ve özellikle II Abdülhamid'in sembolleştirildiği bir dönem olmuştur. Necip Fazıl'ın siyasal perspektifinde derginin misyonu da zaman zaman keskin değişimlere uğramıştır. Sırasıyla Büyük Doğu Cemiyeti kurulmuş, bu cemiyet daha sonra partileşme sürecine girmiştir. Başarılı olamayan bu süreçte dergi günlük bir siyasi gazete hüviyetine kavuşmuştur. Partileşmenin akamete uğramasıyla birlikte, DP iktidarına rezervli destek verilmiştir. DP'de İslamcı sağ muhafazakâr kitlenin desteğini almak üzere Büyük Doğu dergisine yakınlık göstermiş, maddi desteklerde bulunmuştur.[1338] 27 Mayıs Darbesi'nden sonra siyasete mesafeli bir çizgi izleyen dergi, AP'nin kurulmasıyla yönünü yeniden siyasete çevirerek AP'nin İslami kimliğine destek vermiştir. AP'de yaşanan ayrışma sonunda ise İslamcı siyasetin ilk kurumsal partisi MNP'nin kuruluşunda destekçi olmuş, son olarak da milliyetçi kanadın İslami bir tona dönüşmesinde belirleyici olmuştur.

Büyük Doğu dergisi laiklik karşıtı bir sistem muhalifi[1339] olarak aynı zamanda Batı karşıtıdır. Onu tüm kötülüklerin anası olarak kabul etmektedir. İsminden de anlaşıldığı üzere Doğu'yu da bir alternatif olarak konumlamaktadır. Batı iyi olanın katledildiği bulanık bir medeniyet iken, Doğu bir anlamda bu medeniyetin panzehiridir. Batı'nın sebep olduğu endişelere, çare Doğu'nun değerleridir. Doğu erdemli yaşamın, ruh, kişilik, nitelik ve düzenin sembolü iken, Batı açgözlü materyalizmin, maneviyatı dışlayan kuru akılcılığın, daha ötesi inançsızlığın, beraberinde gelen ahlaki yozlaşmanın, kaosların kaynağı halindedir.[1340] İslam dünyası da farklı bir yerdedir Büyük Doğu için. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Araplarla ilişkiler kesilmiş olsa da dönem şartları gereği yeniden güçlü ilişkiler kurulmalıdır. Elli sene gibi çok kısa bir süre önce aynı idare altında bulunan halk ve toprakların şimdi birbirini

[1337] L. Cantek, a.g.e., s.647
[1338] L. Cantek, a.g.e., s. 647
[1339] E. Özdalga, a.g.e., s. 131
[1340] E. Özdalga, a.g.e., s. 96

yabancı görmeleri kabul edilmemelidir. Arapların gözünde İslam'ı terk etmiş görünen Türkiye, eski iddialarına dönmek, büyük olabilmek için bu kanaati değiştirmeli, sınırlarının ötesine geçebilmelidir. Bu anlamda Büyük Doğu, kendisini görevli olarak düşünmektedir.[1341]

Büyük Doğu dergisi, İslamcılık düşüncesine nüfuz ettiği kadar milliyetçilik düşüncesine de etmiştir. Hatta bu konuda milliyetçiliği bir politika olarak belirleyen Kemalist rejimin yönetici ve aydınlarının dahi önüne geçtiği söylenebilir. Zira hem Necip Fazıl hem de diğer Büyük Doğu yazarları, Milliyetçilik kavramını halkın dini duygularına ve geleneklere uygun bir tonda işlemişler, Kemalist rejimin Batı kültürü üzerinden modellemeye çalıştığı milliyetçiliği, Doğu kültürü üzerinden daha ikna edici bir dille gündeme taşımışlardır.[1342] Milliyetçiliği İslam ile uzlaştıran, düşünsel kabul şartlarını oluşturarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası modernleşmenin ortaya çıkarttığı kimlik sorununa da bir cevap gibi sunulan bu ideolojik harmanlama, daha sonrasında Türk-İslam sentezine dönüşecektir.[1343]

İslamcılık ve milliyetçilik düşüncesini harmanlayarak, Batıcı laik düzene karşı en etkili muhalif damarı ortaya çıkartan Büyük Doğu dergisi, tüm gayretlerine rağmen bir türlü kurumsallaşamamış, istikrarlı bir kadrolaşma yapamamış, yetiştirdiği ve etkilediği genç yazarları bünyesinde değerlendirememiştir. Bunda maruz kaldığı baskıların, ekonomik imkansızlıkların payı büyük olmakla birlikte, Necip Fazıl'ın kişisel karakterinden de kaynaklanmıştır.[1344] Ancak, eksikliklerine rağmen Büyük Doğu'nun hem toplumda hem de İslamcı milliyetçi aydın kadrolardaki etkisi muazzamdır. Seyhan, bu etkiyi bütün boyutlarıyla şu ifadelerle anlatmaktadır:

> "Cahit Zarifoğlu bir yazısında üstad için «O bir mektepti» deyimini kullanmıştı. Çok güzel buldum bu deyimi. Ersin Gürdoğan da Mehmet Efendi Hazretleri'nin ardından yazdığı bir yazıya "görünmeyen üniversite" başlığını koymuştu. Üstadın kurduğu üniversite görünüyordu ve adını da koymuştu: Büyük Doğu. Onu yetiştiren muhterem de görünmeyen üniversitenin öğreti üyesiydi. Büyük bir iz bıraktı O. Bugün ne kadar yazıp çizen Müslüman aydın varsa Büyük Doğu Üniversitesi'nin dolayısıyla O'nun öğrencileridir denilebilir. Müslüman kanatta (hangi grupta olursa olsun) bizim

[1341] Y. Beyaz, a.g.e., s.359
[1342] E. Özdalga, a.g.e., s. 98-99
[1343] N. Subaşı, a.g.e., s. 224-225
[1344] M. C. Çiftçigüzeli, a.g.e., s. 142

kuşakta, hatta bizden bir önceki kuşakta üstadın hakkı ve emeği vardır. Bunu kimse göz ardı edemez. Kurduğu mektebin öğrencileri Anadolu'ya dağılmış bulunuyorlar. Kimi öğretmen, kimi yazar, kimi gazeteci, kimi avukat, kimi mühendis vs. Ama hepsinde onun emeği var. Hepimiz O'nun akıttığı nur oluğundan içtik. Onun mücadeleye atıldığı şartları biz yaşamadık, nerden nereye geldiğimizi ondan öğrendik."[1345]

2.5.3. Mücadeleye kaldığı Yerden: Sebilürreşad

II. Meşrutiyet sonrası İslamcı düşüncenin en önemli yayın organı olarak yayınlanan ve Cumhuriyet sonrası çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunu ile yayınına son verilen Sebilürreşad, aradan geçen 22 yıl sonra dergi formatında yine Eşref Edip tarafından yayınlanmaya başlanacaktır. Çok partili sisteme geçişte önemli bir dönüm noktası olan bu yılda, dergi kısa sürede eski popülerliğine kavuşmuştur. Bunda Eşref Edip'in geçmişi ve İslamcı çevredeki prestijinin önemli etkisi olmuştur.[1346]

Mayıs 1948'de Cevat Rıfat Atilhan, M. Raif Ogan, Kamil Miras, A. Azzam Paşa, Cemal Öcal ve İzzet Mühürdaroğlu gibi önemli İslamcı yazarların desteğiyle haftalık bir dergi olarak ilk sayısı yayınlanan[1347] Sebilürreşad'da, dinin sembol ve retoriği ön plandadır. Derginin ilk sayfasında başlık klişesinin hemen altında Celi Sülüs hat sanatıyla yazılmış[1348] büyükçe "Ya Muhammed Sallallahü aleyhi vesellem" ifadesi bulunmaktadır. İmzasız olarak yer alan ilk başyazının başlığı da "22 sene fasıladan sonra Allahın inayetiyle yeniden Sebilürreşad'a başlıyoruz" şeklinde olacaktır. Dergide yer alan diğer yazı başlıkları da şu şekildedir: "Allah (mensure), Kur'anı alkışlayan büyük adamlar, Filistin için Cihadı Mukaddes, Haccın ifası için elzem bilgiler, Din düşmanı, kızıl ve sinsi tehlike: Farmasonluk, 'Müslüman Çocuğunun' Kitabı hakkında tenkitler,"[1349] Dergi başyazıda, niçin yayınlanmaya başladığını, yayın planlarını, millet ve devlete karşı zararlı akımlarla nasıl mücadele edeceğini, abonelik sistemi ve kurumsallaşma hedeflerini geniş bir izah ve

[1345] Recep Seyhan, "Üstad'ı Anlamak", **Mavera Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 80,81,82, 1983, s. 65
[1346] Fahrettin Gün, "Sebilürreşad Dergisi'nde Din Siyasete ve Laiklik: 1948-1954", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı, İstanbul: 1998, s. 34
[1347] Ş. Sitembölükbaşı, a.g.e., s. 169
[1348] C. Arabacı, **Eşref Edip Fergan…,** s. 123
[1349] Sebilürreşad; Cilt: I, Sayı: 1, 1948, s. Kapak

değerlendirmeyle okuyucuya anlatır.[1350] Başyazıda yer alan şu ifadeler derginin din konusunda nasıl bir motivasyon ile hareket edeceğini anlatması açısından önemlidir:

> "Elbette çalışacağız. Elbette yeise düşmiyeceğiz. Elbette bu hürriyet nimetinden istifade edeceğiz. Kapılarına zincir vurulan din müesseselerimizi açacağız. O mübarek ilim ocaklarında harıl harıl Kur'an okutacağız, hadis okutacağız, fıkıh okutacağız, bütün islâm ilimlerini, İslâm dinini, İslâm dininin bütün yüksek hakikatlerini öğreteceğiz.
>
> Uzun seneler Allahın, Peygamberin adı anılmıyan mekteplere, Millet Meclisinin arzusu ve hükümetin himmetiyle, din dersleri konacak, çocuklarımız dinini, diyanetini öğrenecek, müslüman çocuklarının kalblerinden sökülmek istenen iman ve fazilet tahkim olunacak.
>
> Din hürriyetine, vicdan hürriyetine, demokrasiye ve lâikliğe aykırı ne kadar kanunlar varsa, hepsi tadil olunacak. Memleketimizde yaşayan hıristiynlâr, yahudiler, ibadetlerini nasıl istedikleri dille yapıyorlarsa, Müslüman Türkler de ibadetlerini, ezanlarını, tekbirlerini, istedikleri lisanla yapacak. Büyük Millet Meclisimiz, din üzerindeki baskı mahiyetinde olan bütün kanunî, gayrıkanunî kayitleri bertaraf edecek.
>
> İnşallah, millet ve hükümet elbirliğiyle her şeyler düzelecek. Artık milletin manevî varlığına da kimse tecavüz edemiyecek. Millet, dinini kimseye çiğnetmiyecek. Bütün kudret ve kabiliyetiyle dininin terakki ve inkişafına çalışacak.
>
> Sebiliirreşad, bugünlere kavuştuğundan dolayı, Cenabı Hakka şükreder."[1351]

Resmi ideolojinin gadrine uğramış bir yayın olarak Sebilürreşad'ın yayın çizgisinde rejime eleştiriler önemli bir yer tutmuştur. Bu anlamda dergi, zamanın popüler iki partisi olan CHP ve DP'ye karşı mesafeli bir tavır almış, parti programlarını ve icraatlarını ciddi anlamda eleştirmiştir. Özellikle siyaset, din, laiklik ve inkılaplara karşı yaklaşımları tavizsiz bir şekilde sorgulanmıştır. Sorgulamalar ve eleştirilerde temel alınan referans noktası ise eskiden olduğu gibi İslam'dır. Partilerin İslam'a karşı gösterdikleri tavır, derginin onlara göstereceği tavrın en önemli gerekçesini oluşturmuştur. İslam bahsinde olumlu tavır alan partiye destek, aleyhte bulunana ise muhalefet edilmiştir. Burada Sebilürreşad'ın kendisini partiler üstü konumlandırdığını da vurgulamak gerekir. Zaman zaman farklı partilere karşı gösterilen ilgi ve desteğin nedeni ifade edildiği gibi İslam planında yapılan değerlendirmelerden kaynaklanmıştır.[1352]

Sebilürreşad birinci döneminde olduğu gibi ikinci döneminde de din ve siyaset ağırlıklı bir yayın çizgisi takip etmiştir. Dini anlamda İslami ilimler, fıkhi konular,

---

[1350] "22 Sene fasıladan sonra Allah'ın inayetiyle yeniden Sebilürreşad'a başlıyoruz", Sebilürreşad; Cilt: I, Sayı: 1, 1948, s. 2-4

[1351] Sebilürreşad; Cilt: I, Sayı: 1, 1948, s. 3

[1352] F. Gün, **Sebilürreşad Dergisi'nde Din…,** s. 34

İslam tarihi ve coğrafyası konu edilirken, siyaset bağlamında da yine din laiklik ilişkisi yoğun olarak tartışılmıştır.[1353] Sebilürreşad birinci dönem çizgisini devam ettirmekle birlikte yazı kadrosunun büyük oranda değiştiği gözlemlenmektedir. Bunun sebebi, eski dönem yazarlarının birçoğunun vefat etmiş olmasıdır. Çok olmamakla birlikte kimi yazarlarının da farklı kulvarlara geçmiş olmasıdır. Dolayısıyla birkaç yazar dışındaki tüm kadro, Cumhuriyet kuşağından yazarlardır ve geçmişle ilişkileri nostaljik bir Osmanlı hayranlığıdır. [1354] Buna rağmen İslami hassasiyetleri ve siyasi bilinç düzeyleri oldukça yüksektirler. Sonraki dönem, İslami hareketleri ve siyasi yönelimleri etkileyecek isimlerin yoğunluğu dikkat çekicidir. İslami çevrenin özellikle basın alanında nasıl bir aydın tabanına sahip olduğunu, bugün dönüştürücü bir siyasi güç olarak var olan İslamcı kitlenin derinliğini anlamak açısından bu isimleri zikretmek önemli olacaktır: Başta Eşref Edib (Fergan) olmak üzere, , Cevat Rifat Atilhan, M.Raif Oğan, Ahmet Kâmil Miras, Haşan Basri Çantay, Ömer Nasuhi Bilmen, Ali Fuat Başgil, Ömer Rıza Doğrul, Yusuf Ziya Çağlı, Yusuf Ziya Kösemen, Kemal Kuşçu, Kadircan Kaflı, Ahmet Hamdi Akseki, H. Hüsnü Erdem, Abdülaziz Çaviş, Nezihe Araz, Rifat Araz, M. Zerrin Akgün, Ali Kemal Aksüt, Halil Aslangül, Ermanaklı Saffet Aysu, Abdullah Aytemiz, A. Fehmi Bilgin, Tabir Harimi Balcıoğlu, , Osman Çandır, Nihat Sami Banarlı, Bekir Berk, Şakir Berkim. Said Çekmegil, Yakup Dadaşi, İ. Hami Danişmend, Nuri Demirağ, Ulvi Dönmez, Osman Ergin, İzzet Mühürdaroğlu, Haşan Basri Erk, İ. Hatip Erzen, M. Şevket Eygi, Fahrettin Kerim Gökay, Ahmet Gürkan, Mehmet Kıdeyş, Aziz Kandudemir, Ali Ulvi Kurucu, Mithat Cemal Kuntay, A. Şeref Laç, M. Naci Saraçlar, Tahir Olgun, Cemal Oğuz Öcal, M. Zeki Pakalın, Peyami Safa, Ruhi Naci Sağdıç, Hakkı Şenkon, A. Nihat Tarlan, Abdullah Tercüman, Murat Terek, Fethi Tevetoğlu, Nurettin Topçu, Mümtaz Turhan, H. Fehmi Ustaoğlu, Kemal Ünaldı, A. Süheyl Ünver, Zahit Yıldız, Yusuf Ziya Yörükan. Bu isimlerin büyük çoğunluğu dergide düzenli yazmışlar, kimileri de en az üç-dört makale ile yer almışlardır. [1355]

[1353] F. Gün, **Sebilürreşad Dergisi'nde Din…,** s. 35
[1354] F. Gün, **Sebilürreşad Dergisi'nde Din…,** s. 37-38
[1355] F. Gün, **Sebilürreşad Dergisi'nde Din…,** s. 37

Uzun bir aradan sonra İslami olanın maruz kaldığı baskı ve sindirmelere ciddi bir bilenmişlikle yayın hayatına başlayan Sebilürreşad, geleceğe yönelik kurumsallaşma adına adımlar da atmaya çalışmış, bugünkü anlamıyla geniş bir medya ağı kurmayı tasarlamıştır. Uluslararası bir gazeteyi de içeren bu proje, ekonomik problemlerden dolayı hayata geçirilemeyecektir. Derginin amacı iki yüz bin lira sermayeli bir "İslam-Türk Anonim Şirketi" kurmaktır. Bu sermayenin yarısının dindar tüccarlar tarafından karşılanılması, diğer yarısının ise şirketin faaliyetleri, okuyucuların destekleriyle karşılanılması öngörülmüştür. İslamcı çevrenin daha sonraları sürekli hayata geçirmeye çalışacakları medya modelinin ilk örneği sayılabilecek bu girişimin detayları şöyle ifade edilmektedir:

> "Esaslı iş görmek, için sermayeye ihtiyaç var. Ferdî mesai ye fedakârlıkla büyük işler görmek mümkün olmuyor. Sıkıntı ve güçlükle yürüyen islerde, büyük inkişaflar olamaz. Yüksek gayelerin tahakkuku için müşterek himmetler lâzım. Bizden sonra da bu işe devam edebilecek bir şahsiyeti mâneviyenin teşkilini zarurî görüyoruz. Bir matbaa binası inşa etmek, lâzım gelen makineleri almak, doğrudan doğruya fabrikalardan kâğıt getirmek, muhtelif tabakadaki okuyucular için İslâmî eserler telif, tercüme ve neşretmek, İslâm - Türk Ansiklopedisinin neşrine, hız vermek, bunun için burada olduğu gibi Mısır, Bağdat ve Hindistanda da birer tahrir heyeti, teşkil etmek bütün İslâm dünyası matbuatını, telifatını takip ve celbetmek, ayrıca haftalık büyük siyasî bir gazete çıkarmak, bütün dinî neşriyatı (kitap, gazete, mecmua) himaye etmek, memleketin muhtelif merkezlerinde şubeleri olan büyük bir kütüphane tesis etme... Bunlar İslâmî neşriyatın inkişafı için yapılması zarurî olan şeylerdir. Bunları ancak bir şirket yapabilir. Bu şirket, büyük hizmetler ifa etmekle beraber, hissedarlarına kâr da temin edecektir. … Misyonerlerin muazzam cemiyetlerle, milyon sermayeli şirketlerle, şayanı hayret himmet ve fedakârlıklarla tâ memleketimize kadar gelerek dinlerini neşretmelerine mukabil, bizim şimdiye kadar böyle ufacık bir Şirket teşkil edemeyişimiz, acınacak bir haldir."[1356]

Gelecek nesilleri de kapsayacak şekilde manevi bir medya teşekkülü hayali kuran Sebilürreşad çevresi, bu amacına ulaşamadığı gibi mevcudiyetini sürdürme noktasında sorunlar yaşayacaktır. Beklentiler gerçekleşmemiş, aboneler de ödemelerini düzenli olarak yapmadıklarından dergi zaman zaman ekonomik darboğaza girmiştir. Büyük oranda Eşref Edip'in özel gayretleri ile hayatına devam eden Sebilürreşad, artık gayretlerin de taşıyamadığı bir noktaya gelerek yayın hayatını

[1356] Sebilürreşad; Cilt: I, Sayı: 1, 1948, s. 4

sonlandırmıştır. Şubat 1966'da son sayısıyla yayın hayatından çekildiğinde Sebilürreşad, geride 362 sayılık büyükçe bir arşiv bırakacaktır.[1357]

Sebilürreşad 18 yıllık yayın hayatı ile İslami çevrenin fikri, siyasi, edebi çehresinde derin izler bırakmış, her şeyden öte tek parti döneminde koparılan İslami kültür, medeniyet bağının yeniden inşasında,[1358] İslami bilince sahip bir kitlenin yetişmesinde başat rol oynamıştır.[1359] Cumhuriyet rejimi içerisinde kullandığı stratejinin İslamcı siyasete de bariz bir şekilde yansıdığını da vurgulamak gerekir. Rejimle karşı karşıya gelmeyen, keskin bir dil yerine daha temkinli ama ısrarcı bir muhalefet tarzı belirleyen, laikliğe açıktan cephe alarak değil demokratik söylem içerisinde dine alan açmaya çalışan, savunduğu değerlerin, yapmış olduğu muhalefetin meşruiyetini yine rejimin içerisinde sağlamaya çalışan tavrı, 1970'lerden itibaren aktif olan İslamcı siyasetin; en azından güçlü bir damarı tarafından benimsenmiş, bir karakter olarak yerleşmiştir. Yani; şiddeti, çatışmayı reddeden, Cumhuriyet rejimi içerisinde pragmatik, uzlaşmacı bir siyaset güden, meşruiyet arayışlarını Batıcı Cumhuriyet değerlerini ihlal etmeden, hatta bizzat bu değerlere atıfla gerçekleştirmeye çalışan İslamcı siyaset ile Sebilürreşad'ın muhalefet çizgisi arasında bariz bir benzeşiklik söz konusudur.[1360]

2.5.4. Halkı Tutan Hakka Tapan Dergi: Serdengeçti

Cumhuriyet sonrası İslamcı çevrenin basın faaliyetleri arasında anılması gereken yayınlardan bir tanesi de Serdengeçti dergisidir. Yayıncısı, yayınlandığı dönem ve kullandığı siyasi dil bağlamında ele alındığında çok cesur bir girişim olduğu anlaşılmaktadır. Derginin kurucusu Osman Zeki Yüksel'dir. Cesareti, tek parti

[1357] Hülya Kurt, "Sebilürreşad Dergisi'nde Yayımlanan Yazılar Bağlamında Laiklik, İnkılaplar ve Din Eğitimi (1948-1955)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Denizli: 2019, s. 66

[1358] F. Gün, **Sebilürreşad Dergisi'nde Din…,** s. 40

[1359] Duman, Doğan: "Türkiye'de İslamcı Yayıncılık", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: II, Sayı:4, 1994, s. 80,

[1360] Ali Osman Çakmak, Cumhuriyet Dönemi İslamcılığının Kurucu Tavrı Olarak Sebilürreşad Dergisi (1948-1950), Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (312-338), Cilt: I, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s. 336-337

baskısına karşı duruşu ve kendisiyle özdeşleşen dergisinin adının serdengeçti oluşu nedeniyle Osman Yüksel Serdengeçti olarak bilinmektedir.

Antalya'nın Akseki ilçesinde doğan ve dindar bir ailede yetiştiği için dini duyarlılığı yüksek olan Osman Zeki Yüksel'in yayıncılık macerası üniversite tahsili için geldiği Ankara'da başlayacaktır. 1940 yılında Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin Felsefe bölümüne kayıt yaptırsa da son sınıfa geldiğinde patlak veren 3 Mayıs 1944 Milliyetçilik Olayları tahsilini tamamlamasına engel olacak gelişmelerin başlangıcı olacaktır. Milliyetçilik olayları sırasında gözaltına alınmış, bizzat dönemin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan tarafından sorgulanmış, daha sonra da İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'ne sevk edilerek Tabutluk denen hücrelerde aylarca işkencelere maruz kalmıştır. Bir süre sonra suçsuz bulunarak serbest bırakılacaktır. Fakat bu beraat, okul hayatına devam etmesine yetmeyecektir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in müdahalesi ile son sınıfında bulunduğu okulundan kaydı silinmiştir. Bir dilekçe yazarak okuluna tekrar dönmek istese de dilekçesini hiçbir kurum kabul etmemiştir.[1361] Bu gelişme Osman Yüksel Serdengeçti'nin tüm hayatını değiştirecek, kendisine hem cezaevlerinin hem de Meclis'in kapılarını açacak olan Serdengeçti dergisinin doğmasın neden olacaktır.

Okuldan atılması ve hakkını ararken karşılaştığı zorluklar nedeniyle öteden beri hayali olan dergi yayıncılığını hayata geçirmek için harekete geçen Osman Yüksel, adını Serdengeçti olarak belirlediği dergiyi 20 Nisan 1947'de çıkartmaya başlayacaktır. "Hakka tapar halkı tutar", "Hürriyete, millete, vatana koşanların dergisi" sloganlarıyla yayınlanmaya başlayan Serdengeçti'nin ilk sayısında yer alan "Bizim milliyetçiliğimiz", "Bir nesli nasıl mahvettiler", "Bir fakültenin iç yüzü", "Değişmeyen zihniyet" başlıklı yazılar, derginin nasıl bir yol izleyeceğini anlatır

[1361] Osman Yüksel daha sonra bu dilekçeyi mizah dergisi olarak yayınladığı Bağrıyanık dergisinde yayınlamış ve bu sebepten tutuklanmıştır. Dilekçenin tam metni şöyledir: 'Yüksek Vekâletin Alçak Vekiline/Ankara. Ben, 3 Mayıs 1944 hadiselerine öncülük yapmak, gençliği kışkırtıp tahrik etmek suçuyla, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin, Felsefe Şubesi'nin son sınıfının son noktasından bir telefon emrinizle atılan ben, Osman Yüksel!... İstanbul'a sürülüp, örfi idare komutanlığının emrine teslim edildikten, tabutluklara tıkılıp, zincirlere vurulduktan sonra, suçsuz olduğum anlaşılmıştır. Kader beni yine sizin karşınıza dikmiştir. Hakkımı istiyorum efendi, hakkımı!... Senden bahşiş istemiyorum!... İmtihan hakkımı ya verirsin, ya zorla alırım… Beni tuttuğum yoldan Yücel değil, ecel gelse döndüremez!..." Bkz. Ali Özcan, "Serdengeçti Dergisi ve Siyasal İktidarlarla İlişkisi", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 3, 2014, s. 303- 304

niteliktedir.[1362] Rejimin yaptığı yanlışları ve tarafı olduğu haksızlıkları millete duyurmak, gücü yettiğince durdurmak, din ve mukaddesat düşmanlarının üzerine adı gibi Serdengeçti cesaretiyle gitmek için kurulduğu belirtilen dergi, ilk sayısından itibaren büyük ilgi görecektir.[1363] İlginin arkasında yatan neden, tek parti rejiminin baskısına rağmen adeta geniş bir kitlenin söylemek isteyip de korkudan söyleyemediği duygularını, şikayetlerini açıkça söylemiş olmasıdır.[1364] Gerçekten de dönemin egemen atmosferine göre düşünüldüğünde Serdengeçti'nin içeriği, büyük cesaret gerektiren, gözü kara yazılarla doludur. Çok geçmeden bu cesaretin bedeliyle yüzleşecektir. İktidarın yanlış bulduğu uygulamaları ve dine olan yaklaşımlarına dair eleştirileri ceza konusu olacak, muhtelif dönemlerde aldığı cezalarla Osman Yüksel 4 buçuk yılını cezaevinde geçirecektir.[1365] Serdengeçti dergisi ise sık sık kapatılacak, toplatılacak, matbaa sorunları yaşayacak, ne zaman ve nerede yayınlanacağı belli olmayan bir süreli yayın olarak yaşam mücadelesi verecektir. Bu durumu Serdengeçti okurlarına biraz da mizahi bir dille şöyle ifade etmiştir: "Serdengeçti, Türkiye'nin en ateşli, en cesur mücadele dergisidir. Arkadaş: Serdengeçti Allah'a vatana, millete vatana koşanların dergisidir. Sen de bu yolda yürüyorsan ona yardım et oku okut. Abone ol, abone bul. Serdengeçti'nin ne zaman nerede çıkacağı belli olmaz. Muhakkak çıkar. Bir çıkar, pir çıkar."[1366] 15 yıl gibi uzun bir süre de sadece 33 sayı çıkabilen derginin büyük ilgi görmesine rağmen neden bir türlü istikrar

[1362] Serdengeçti; Sayı 1, 1947

[1363] Derginin ilk sayısında gençlere hitaben yazılan şu cümleler derginin neyi amaçladığı ve nasıl bir motivasyon ile hareket ettiğinin ilk ipuçlarını vermektedir: "Genç Arkadaşlar!.. Serdengeçtiler, her türlü kötülüklerle amansız bir şekilde mücadele etmek için ortaya atıldılar. Onlar ilhamlarını Allah sevgisinden, millet sevgisinden, vatan sevgisinden alıyorlar. Bu memlekete ve bu millete, bitmiş tükenmiş müstahase haline gelmiş adamlardan, İttihat ve Terakki artıklarından hayır gelmeyeceğine inanmış bulunuyorlar. Vatanı taze bir heyecan tufanıyla yeniden fethetmek, bu topraklara, 'Bu topraklar için toprağa düşenlerin' çocuklarını hâkim kılmak istiyorlar. Gençler! Aşınmamış vicdanların gür sesleri… Sizde bu çetin yolda pervasızca yürümeğe yemin edenlerin safına, Serdengeçtiler kafilesine katılınız!" Bkz. Serdengeçti; Sayı 1, 1947, s. 2 – Bu cümlelerde yer alan ifadeler, ülke idaresinin, milletin kültürüne yabancı bir anlayışın, grubun elinde bulunduğunu ima ediyor ki bu imaları sonraki dönemlerde İslamcı tüm çevrelerde görmek mümkündür. Bugün iktidar tarafından sloganlaştırılan "yerli ve milli" kavramı dahi bu bakış açısının yansıması olarak kabul edilebilir.

[1364] İlhan, Fatih; "Türk Muhafazakârlığı ve Serdengeçti Dergisi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Trabzon: 2019, s. 43

[1365] A. Özcan, **Serdengeçti Dergisi ve Siyasal…,** s. 310

[1366] Serdengeçti; Sayı: 5, 1948, s. 16

kazanamadığını Osman Yüksel, eleştirilere de bir cevap mahiyetinde 10. yıl 27. sayıda şöyle açıklamaktadır:

> "10 yılda 26 sayı…Ve bunun altında, da şu itham: Ne atâlet, ne durgunluk, ne uyuşukluk bu cânım!.. Evet 10 yılda 15 milyon genç değil de 26 sayı… Fakat bu hangi 10 yıl.. Serdengeçti'nin ilk sayısı 1947 Nisan ayında çıktı. Çıkar çıkmaz ortalığı yıktı. Gürültüsü fakültelerden Meclise kadar sirayet etti. O zamana kadar Türkiye matbuat tarihinde görülmemiş bir sürüme, alâkaya mazhar oldu.. Aynı sayı üç defa tekrar tekrar basıldı. İkinci sayıdan sonra hapsaneye girdik.. Üçüncü sayımız çıktı. Dördüncüde tekrar hapsaneye girdik… Beşinci sayımız çıktı. Altıncı sayıda tekrar hapsaneye girdik... 7, 8, 9. sayılarda iki tecilli mahkûmiyet geçirdik. 10, 11, 12 sayılarımızda da 4 defa daha mahkemeye verildik. Beraat ettik... Mütemadi mahkemeler, koğuşturmalar, mahkûmiyetler, hapsaneler, devamlı çalışmamıza mâni oldu. 1950 de asker olduk... Askerlik faslı 1.5 yıl sürdü... Terhis olunca 13. sayıdan başladık. 13. sayıdan 20. sayıya, Malatya hâdisesine kadar 7 sivil, 2 askerî mahkemede, hakkımızda 9 kovuşturma yapıldı. Bunlar devam ederken Malatya Hâdisesi tevkif... kollarımızda kelepçe... Malatya hapsanesine... Sonra Malatya'dan tekrar Ankara'ya... 11 ay hapsanedeyiz. Beraat ve tahliye... 11 gün sonra tekrar tevkif... İki ay daha yat bakalım.,. Böylece 1954 yılma geliyoruz. 1954 seçimleri... Seçimlerde neşrettiğimiz beyannameden dolayı üç yerde mahkeme. Nihayet beraat! 1954 ten 1958 in başına kadar altı sayı: 21, 22, 23, 24, 25, 26. sayılarımız ve 8 kitap… Şimdi neticeyi okuyucularımızın insaf ve idrakine bırakıyorum... 10 senede 26 sayının macerası budur."[1367]

Yaşadığı tüm bu olumsuzluklara, yıldırıcı baskılara rağmen Serdengeçti Şubat 1962'ye kadar din ve mukaddesat davasında varlığını ve mücadelesini sürdürecektir. Siyasi baskıların yanı sıra ekonomik sorunlar dergiyi yayın faaliyetleri noktasında çokça zorlamıştır. Ancak burada bir konuyu özellikle vurgulamakta fayda vardır. Varlığını sadece okuyucularının dergiyi alırken ödediği ücrete ve yayınlamaya çalıştığı kitaplardan elde ettiği gelirlere dayandıran Serdengeçti, her şeye rağmen ilan ve reklam almamayı ilke edinmiş, bunu bağımsızlığına tehdit olarak tanımlamıştır.[1368] Aynı amaçla İslami camiadan gelebilecek destekleri de tek parti iktidarının cazip teklifini de reddedetmiştir. Bu, Türk basın tarihi açısından çok nadir görülen bir tavırdır. Tek parti iktidarının "ikna et değilse sindir" şeklinde özetlenebilecek basın rejimini anlamak açısından da iyi bir örnek teşkil eden teklifi Osman Yüksel, dergide şöyle açıklamaktadır:

> "C.H.P. den dört kodaman bizim tanıdığımız büyüklerden birini ziyaret ediyor. Bu gence yazık olmasın, biz bunu himaye edelim. Matbaa bulalım, para bulalım»

[1367] Serdengeçti; Sayı: 27, 1958, s. 7

[1368] Abdulah Kutalmış Yalçın, "Sistem Karşısında Milliyetçi Muhafazakar Bir Siyasi Model: Osman Yüksel ve Serdengeçti Dergisi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 23, 2018, s. 329,

diyorlar. Tabii biz reddediyoruz. Halbuki bizim o zaman posta kutusu tutacak kadar paramız dahi yoktu. Birinci sayının birinci baskısındaki havale ve muhabere adresi evin adresidir. Nihayet o evden de devletin evi diye çıkarılıyor sokakta kalıyoruz. Fakülteden de atılıyoruz. Sonra da mahkemeye veriyorlar. Belâ belâ üzerine. Mahrumiyetler, mahkûmiyetler birbirini kovalıyor. Bu gürültüler arasında II sayı çıkıyor. Bu sayımız Ankara piyasasından keyfi kanunsuz olarak toplatılıyor, bayilerimiz tehdit ediliyor. Bazılarından da bu mecmuayı satmıyacaklarına dair kâğıt alıyorlar. Elinde matbuat kanunu olduğu halde Ankara C. Savcısı Kemal Borava çıkıyoruz. Bu hareketin kanunsuz bir hareket olduğunu zira gazete ve mecmua ancak mahkeme kararıyla toplanabileceğini söylüyorum. Savcı «bi» yanlışlık olduğunu mecmuaların hemen iade edileceğini söylüyor. Ve nihayet mecmualar iade olunuyor. Neden acaba daima bizim mecmualar yanlışlıkla toplatılır da bir kerrecik olsun 'Ulus' toplatılmaz?"[1369]

Serdengeçti, edebiyat ve sanat içeriği açısından zayıf; daha ziyade siyaset ve kültür ağırlıklı, gerçek anlamda da muhalif bir dergidir. [1370] Diğer önemli bir özelliği ise mizahi yönüdür. Serdengeçti için İslamcı basında ilk mizahi yayın demek belki de yanlış olmayacaktır. Zira Osman Yüksel mizaç olarak esprili, nüktedan, hicve, mizaha yatkın birisidir. Onun bu kişiliği dergiye de sirayet etmiş, mizahi bir muhalefet çizgisi ortaya koymuştur.[1371] Kendisinin bu yönünü hem Osman Yüksel hem de o dönem basın camiası da farkındadır. "Ben asıl mizah yazarı olmalıydım, bunu başarabilirdim. İçinde yaşadığımız şartlar, mücadeleler buna fırsat bırakmadı. Laf aramızda bu işi Aziz Nesin'den çok daha iyi kıvırırdım" diyerek içindeki uhdesini dışa vuran Yüksel'e Aziz Nesin'in, "Osman Bey, sen yanlış yerde dükkân açmışsın. Sizin camiada senin kıymetini bilmezler. Gel birlikte bir mizah dergisi çıkaralım. Sen bizde olsan Nobel alırsın." diyerek iltifatta bulunduğu belirtilir.[1372]

Osman Yüksel'in "Ben asıl mizah yazarı olmalıydım" dediği, ancak şartların buna izin vermediği yakınması boşuna değildir. Yazılarında kullandığı mizahi dilin çok beğenilmesi üzerine "Bağrıyanık" adlı bir mizah dergisi çıkartmak için girişimde bulunmuş ve başarmıştır da. Yayın periyodu, fiyatı, abonelik bedeli belirlenen "Bağrıyanık; bildiğiniz, gördüğünüz, okuduğunuz beylik gazeteler gibi olmıyacak,

[1369] Serdengeçti; Sayı: 5, 1948, s. 7
[1370]Mehmet Cemal Çiftçigüzeli, "Yorumlu Haberler: Bu Millet Neden Ağlar, Serdengeçti Hayatta ya", **Mavera Dergisi**, Sayı: 85, 1983, S. 4
[1371] Ali Özcan, ""Serdengeçti Dergisi'nde Mizah", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Cilt: XXI, Sayı 21, 2019, s. 117
[1372] Göktaş, Evin; **Prof. Dr. Cemal Kurnaz ile yapılan Röportaj:** "Türk Milletinin Ona Borcu Var." Yeni Düşünce Dergisi Sayı: 787, 2016, (Çevrimiçi) http://yenidusunce.com.tr/kultursanat/y582-Prof_Dr_Cemal_KURNAZ_merhum_Osman_Yuksel_SERDENGECTI_hakkinda_konustu_TURK_MILLETININ_ONA_BORCU_VAR_.html Erişim: 24.01.2021

erkekçe, mertçe, Türkçe konuşacaktır. Bağrıyanık; gazetecilikte, Türk mizahında yeni bir çığır açacaktır." şeklinde duyurusu da yapılan dergi[1373] 10 Ağustos 1952'de yayınlanır. Dergiye ilgi şaşırtıcı şekilde yüksek olmuş, 50 bin gibi bir satış rakamına ulaşmıştır. Bu başarı idarenin gözünden kaçmayacak, müstehcen yayın kapsamında hakkında soruşturma açılarak toplatılacaktır.[1374]

Serdengeçti dergisinin yazılarının büyük çoğunluğunu Osman Yüksel kendisi kaleme almış, Necip Fazıl Kısakürek, Cevat Rıfat Atilhan, Yavuz Bülent Bakiler, Arif Nihat Asya, Nevzat Yalçıntaş, Nihal Atsız, Peyami Safa, Tahsin Ünal, Nurettin Topçu, Ali Fuat Başgil, A. Zeki Velidi Togan, İ. Hakkı Yıldırım, İsmail Hamdi Danişmend, M.Şevket Eygi ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi devrin tanınmış İslamcı muhafazakar isimleri de yazılarıyla katkılarda bulunmuşlardır.[1375]

Tek Parti döneminin henüz sert etkisinin sürdüğü, din ve mukaddesat konularının tartışılmasının tavizsiz yasak olduğu bir ortamda yayınlanmayı göze alarak ciddi bir muhalefet cephesi oluşturan Serdengeçti, dergisi hem İslamcı hem de milliyetçi çevrelerde önemli bir etki bırakmıştır. Uzun ömrüne az sayı sığdırmasına rağmen yayınlayabildiği sayılarla çok talep edilen ve konuşulan bir yayın olmayı başarmıştır. Özellikle kimi inkılaplara ve tek partinin baskıcı, İslam'ı dışlayan Batılı kültürel uygulamalarına karşı neşrettiği eleştirel yazıları, İslamcı, milliyetçi-mukaddesatçı çizginin cesaretini artırmıştır. Genç neslin milli ve dini anlamda etkilenmesinde de önemli bir rolü olmuştur. Yine, İslamcıların milliyetçi görüşlerinin güçlenmesinde,[1376] "Tanrıdağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslümanız" sloganıyla da milliyetçi cephenin İslam çizgisine yaklaştırılmasında[1377] ciddi rol oynamıştır.

[1373] Serdengeçti; Sayı: 13, 1948, s. 16
[1374] A. Özcan, **Serdengeçti Dergisi'nde Mizah…,** s. 118
[1375] A. K. Yalçın, a.g.e., s.329
[1376] Aktaş, Cihan; "İslâmcı Harekette Roman'tik Huzursuzluk", İsmail Kara ve Asım Öz, (Ed.), **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri** içinde, (639-652), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları: 2013, s. 652
[1377] Ahmet İşler, "Osman Yüksel Serdengeçti'nin Muhalefet Anlayışı", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt: IV, Sayı 3, 2018, s. 173

2.5.5. Gazetecilik Tecrübesinde İlk Adım: Yeni İstiklal Gazetesi

İslamcı çevre, tek parti döneminin baskıcı atmosferinden kısmen de olsa kurtulmuş, bağları kopmuş geleneği yeniden canlandırmak için birkaç bireysel; cesur girişimle yayıncılık ve neşriyat alanında kendisini göstermeye çalışmaktaydılar. Bütünlüklü, organize olmayan bu girişimler yukarıdaki başlıklarda ifade edildiği gibi rejimin baskısı ve ekonomik imkansızlıklar nedeniyle istikrarlı, kurumsal bir niteliğe kavuşamamışlardır. Bu ise hem rejimin hem de sol düşünce akımlarının fikri baskısına karşı bir zayıflığa neden olmaktadır. İslami çevre bu sorunu çözmek, fikri mücadeleyi çok daha güçlü vermek, milletin milli ve manevi çıkarlarını daha kararlı bir şekilde savunmak için güçlü bir yayıncılığa ihtiyaç duyulduğunun farkındadır. Dergicilik konusunda mesafe alınmış olsa da günlük siyasi bir gazetenin yokluğu, önemli bir eksikliktir. İşte bu tespitler doğrultusunda hayata geçirilecek ilk girişim Yeni İstiklal gazetesidir.

27 Mayıs Darbesi sonrası İslami çevre oldukça tedirgin olmuş, tek parti dönemi baskıcı koşullarının yeniden geleceğinden endişe etmişlerdir. Darbenin kudretli ismi Albay Alparslan Türkeş'in kimi beyanatları da bu korkuları beslemiştir. Sol düşüncenin oldukça kuvvetlendiği ve siyasi platformda güç kazandığı bir dönemde, İslami çevrenin edilgen kalması düşünülemezdir. Bu nedenle siyasi sahada mücadele edecek bir gazete arayışı içine girilmiştir. Camianın ileri gelen ticaret insanları bir araya gelerek konuyu görüşürler. Ortak kanaat profesyonel bir şirket kurarak yayın ve neşriyat işine girmektir. Yeterli ve sürdürülebilir sermaye bulmak güçtür ancak daha güç olan ise gazeteyi yürütecek nitelikli kadroyu bulmaktır. Çözüm olarak camianın önde gelen aydınlarından Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'den yardım istenir. Kurulacak şirketin idare meclisi başkanı olmayı kabul ettiği takdirde sermaye toplanacaktır.[1378] Prof. Dr. Sabahattin Zaim'in de aralarında bulunduğu bir grup akademisyenin cesaretlendirmesi ile Başgil teklifi kabul eder. Böylelikle İslami eserler neşredecek,

[1378] Fatih Uğurlu, "Yıllar Sonra Bugün Gazetesine Dönüşecek Olan Yeni İstiklal", **Altınoluk Dergisi**, Sayı: 6, 1986, (Çevrimiçi), https://www.altinoluk.com.tr/yillar-sonra-bugun-gazetesine-donusecek-olan-yeni-istiklal.html Erişim Tarihi: 24.01.2021

milli manevi hassasiyetli gazete ve dergiler yayınlayacak şirket için çalışmalar başlatılır. İstanbul ve Anadolu'nun dindar sermayedarlarının kapıları çalınır ve Ülker, Bilge, Gürel, Çavuşoğlu, Üretmen, Uğur, Derin ve Ocakçıoğlu ailelerinin destekleriyle "Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık Şirketi" resmen kurulur. Diğer taraftan Türkiye'nin birçok yerinden on binlerce insan küçük hisselerle şirkete ortak edilir.[1379]

Şirketin ilk işlerinden birisi gazete çıkarmak olacaktır. Yapılan istişare ve toplantılarda günlük bir gazetenin çıkartılamayacağı anlaşılır. Zira ne gazeteyi çıkartacak ne de yazacak kadro, onlara ödenecek bütçe ortada yoktur. Bu nedenle gazete haftalık olarak çıkartılmaya karar verilir. **21 Aralık 1960'ta yayınlanmaya** başlayan ve adı Yeni İstiklal olarak belirlenen gazetenin başına da öğretmen Mahir İz getirilir. İz, bir yanda öğretmenlik yaparken diğer taraftan da gazeteyi çıkartmakla uğraşmaktadır. Gazetecilik mesleğine yabancı olması ve iş yoğunluğu nedeniyle gazetenin gidişatı parlak değildir. Bir türlü beklenen başarı gelmez ve gazete zarar etmeye başlar. Krizden çıkmak ve gazeteyi canlandırmak için işi bütünüyle sırtlanacak, gerçekten gazetecilikten anlayacak birinin bulunmasına çalışılır. Arayışlar sonunda zamanın mülkiyeli gençlerinden Mehmet Şevket Eygi üzerinde karar kılınır. 27 Mayıs Darbesi'nin bunalttığı bir ortamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nda başkan Ömer Nasuhi Bilmen'in özel kalem müdürlüğünü yapan Eygi'ye konu bir mektupla bildirilir. Öteden beri bir dergi çıkartma isteğinde olan Eygi, teklifi kabul eder ve gazetenin başına geçmek için görevinden istifa ederek İstanbul'a yerleşir. [1380] Eygi'nin karşılaştığı manzara iç açıcı değildir. İslamcı çevrenin basın konusundaki tecrübe ve birikimine de ışık tutacak şu ifadelerle durumu izah etmektedir. "Müslümanların o

[1379] Kurulan bu şirket birçok eser yayınlamasına, milyonlarca takvim basmasına rağmen ortak ve hissedarlarına kar payı dağıtmamış, genel kurulların da bunu İslam'a hizmet ile gerekçelendirmiş ve bu nedenle ortakların şirkete olan ilgileri azalmıştır. Daha sonra şirketten bir kaç isim hisselerin çoğunluğunu ele geçirerek başka iş kollarına yönelmişlerdir. Geniş Bilgi için bkz. Akkoca, Mustafa; "KİT, BİT ve Ciltler!..." Önce Vatan E Gazete, 05 Şubat 2010, (Çevrimiçi), https://www.oncevatan.com.tr/kit-bit-ve-ciltler-makale,25885.html Erişim Tarihi: 26.01.2021, İslami camianın bu girişime benzer birçok girişimi olmuş, kimisi hayata geçemeden sonlanırken kimisi de benzer şekilde maksadını yerine getiremeden birkaç kişinin eline geçmiştir. En bilinen örnekleri 90'larda yaşanmıştır. İslami holdingler ve Kanal 7'nin kuruluşu için bkz. Kürşad Erkal, "Bazı Türk Özel Televizyonların Yapılanması Üzerine Bir Araştırma", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Ana Bilim Dalı, Konya: 2008, s. 337-354

[1380] F. Uğurlu, **Yıllar Sonra Bugün…,**

tarihte basın birikimi diye bir şeyleri yok. Mesela haftalık bir gazetede tam sayfa kaktüsler hakkında bir yazı çıkıyor."[1381]

Sönmez Şirketi'nin Neşriyat Müdürü olarak göreve başlayan Eygi altı ay kadar gazeteyi yayınlamıştır. Ancak şirketin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle gerekli yatırımlar yapılamamış, gazetenin durumunda bir iyileşme olmamıştır. Altı ayın sonunda gazetenin geleceği tartışılır olmuştur. Gazetenin kapatılması durumunda memuriyete geri dönmek istemeyen Eygi, yönettiği gazeteye talip olur. Borç olarak bulduğu 15 bin lira ile gazeteyi satın alır. Şirketten bağımsızlaşan gazete tüm olumsuzluklar içinde direnmeyi başarır. Eygi'nin gayretleriyle 2-3 bin olan gazete 20 bin abone ve 35 bin tiraja ulaşır. Artık gazete ismini duyurmuş, farklı gruplardan oluşan İslami çevre içerisinde her kesimden kabul görür, takip edilir olmuştur. Yayın çizgisi ve içerikleriyle adeta dindar kesimlerin sözcüsü konumuna yerleşmiştir.[1382]

Yeni İstiklal diğer yandan fikri sahayı kontrol eden laik ve sol basına karşı camia açısından önemli bir alternatif haline gelir. Sadece İslamcılar değil Türkçü muhafazakâr isimler de gazete de yer almaya başlarlar. Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, Eşref Edip, Nurettin Topçu, Cevat Rıfat Atilhan, Zekai Konrapa, Nuri Pakdil, Ertuğrul Düzdağ, Rasim Özdenören, Cahit Zarifoğlu, Ahmet Kutlay[1383] gibi İslamcı yazarların yanı sıra "Mümtaz Turhan, Nihal Atsız gibi laik ve katı derecede milliyetçi görüşü temsil eden kişiler de"[1384] gazetede makaleleriyle yer almışladır. Bu birlikteliğin arkasında yatan önemli bir etken Yön dergisi etrafında toplanan sol düşünür ve hareketlerin hızla etkisini artırmaya başlamış olmasıdır.[1385] Dönemin siyasal atmosferine göre bakıldığında gerçekten de gazetenin yoğun olarak sol düşünceyi hedef aldığı görülmektedir.[1386] Şu da vardır ki, Yeni İstiklal'in kültür sanat ve edebiyat sayfaları siyasal atmosfere göre oldukça özgürdür.

[1381] Mehmet Şevket Eygi ile yapılan Röportaj, "Hiçbir işe yarayamıyorum", (Çevrimiçi), **https://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=948 (**Erişim Tarihi: 24.01.2021)

[1382] Siyami Akyel, "Yeni İstiklal Gazetesi ve M. Şevket Eygi", (Çevrimiçi) http://www.siyamiakyel.com/haber/genclerbirligi/yeni-istiklal-gazetesi-ve-msevket-eygi/102.html (Erişim tarihi: 20. 06. 2018)

[1383] F. Uğurlu, **Yıllar Sonra Bugün…,**

[1384] G. Şaylan, a.g.e., s. 100

[1385] G. Şaylan, a.g.e., s. 100

[1386] D. Duman, a.g.e., s. 81

Sonraları İslamcı çevrenin önde gelen isimlerinden olacak olan Rasim Özdenören ve Ahmet Kutlay, hazırladıkları sayfalarda Dostoyevski, Sait Faik, Alain, Kafka gibi muhafazakar camianın alerjik olduğu isimleri işleyebilmişlerdir. Bu yüzden zaman zaman gazetede komünistlerin çalıştığına dair söylentiler dahi çıkartılmıştır.[1387]

Yeni İstiklal, İslamcı çevrenin ilk gazete denemesi denilebilir. Daha sonraları ortaya çıkacak benzer yayınlar için bir öncü, yol açıcı, cesaret figürü olmuştur. Hiçbir ayrım yapmadan tüm dindar çevrelere hitap eden üslup ve çağrısı kabul görmüş, dindarların gazetesi olarak bilinmiş, benimsenmiştir. Eygi'nin ifadesiyle "Yeni İstiklâl okuyucu zümresi için doğrudan doğruya, onlar vasıtasıyla da dolaylı olarak İslâmî bir ekol teşkil etmiştir. … Bir yandan müslüman okuyucularını yetiştirirken, diğer yandan nüfus kağıdı müslümanlarından da nice kişilerin hidayetine vesile olmuştur."[1388] Gazete, gençlerin üzerinde de büyük bir tesir oluşturmuştur. [1389] Ama İslamcı basın açısından en önemlisi, Yeni İstiklal'in bir günlük gazeteyi doğuracak olmasıdır. Edinilen başarı ve tecrübe ile ilk günlük Bugün gazetesi, yine aynı kadro ile hayata geçirilecek, bu gazete kabul gördükten sonra 1967'de Yeni İstiklal yayınına son verecektir.

2.5.6. Camianın İlk Günlük Gazetesi: Bugün

Bir gazete formatında yayın macerasına Yeni İstiklal gazetesi ile başlayan İslamcı çevre için artık bu haftalık gazete yeterli gelmemeye başlamıştır. Edinilen tecrübe ve oluşturulan kadro ile bir günlük gazetenin çıkartılabileceği düşünülmektedir. İlk öneri İskender Paşa Cemaati Lideri Mehmet Zahit Kotku tarafından gelir. Necip Fazıl Kısakürek ve Hacı Nazif Çelebi de önemli destekçilerdendir.[1390] Camianın ileri gelenleri konuyu bizzat görüşmek üzere toplanırlar ve İslami kesimin günlük bir gazetesinin olması gerektiği üzerinde

[1387] Selçuk Karakılıç, "Rasim Özdenören'in Açık Mektuplar'ı", **Türk Dili Dergisi,** Cilt: VI, Sayı: 749, 2014, s. 126 s. 8
[1388] F. Uğurlu, **Yıllar Sonra Bugün…,**
[1389] Mustafa İsmet Uzun, "Muallim Abdullah Mahir İz", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII** içinde, (217-237), Cilt: II, Üsküdar Belediyesi, İstanbul: 2015, s. 231
[1390] Kızıltaş, Ekrem; "Mehmed Şevket Eygi….", Takvim Gazetesi, 14 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), https://www.takvim.com.tr/yazarlar/ekrem-kiziltas/2019/07/14/mehmed-sevket-eygi Erişim Tarihi: 20.032022

uzlaşırlar. Kotku bu girişime hesabından bin lira bağışladığını belirtir ve toplantının sonunda 27 bin lira gibi bir para toplanır.[1391] Gazetenin başına kim getirileceği konusu açıldığında ise akla gelen kişi Mehmet Şevket Eygi'dir. Yeni İstiklal'in yanında pekala günlük bir gazete çıkartılabilir bulunur. Eygi teklifi kabul edecektir ve böylelikle İslami çevrenin ilk günlük gazetesi böylece yayın hayatına başlayacaktır.

Bugün gazetesi 4 Aralık 1966'da Mehmet Şevket Eygi yönetiminde yayınlanmaya başlar. Gazete artık İslami camianın sesi durumundadır. İç ve dış politik gelişmeler yakından takip edilmekte, eleştiri ve öneriler İslami hassasiyetler çerçevesinde dile getirilmektedir. Bir yandan "Yurdun her yanındaki liseli imanlı gençler din ve ahlak dersi okutulmasını istiyor"[1392], "Reisicumhur 'liselerde din dersi okutulmalıdır' dedi"[1393] şeklinde manşetlerle devletten dini taleplerde bulunulurken, "CHP aşırı solcuların eline geçiyor"[1394], "Bildirici profesörler komünizmi himaye ediyor"[1395] gibi manşetlerle de sol fraksiyonlara cephe almaktadır. Adeta alternatif bir yayın haline gelen gazete, kısa sürede tirajını 100 bin rakamına çıkartacaktır. Dönemine göre bu rakam oldukça yüksektir.[1396]

Yeni İstiklal gazetesi ile tavizsiz bir şekilde sürdürülen sol karşıtlığı, Bugün gazetesinde daha kronik bir karşıtlığa dönüşmüştür. Sol-Marksist oluşumlar yayıncılık anlamında etkili bir konumdadırlar. Ordu içinde de epeyce bir taraftar bulmuş durumdadırlar. Böyle bir ortamda Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) mensubu bir ismin

---

[1391] Ekrem Bektaş, "Bugün", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XLI, İstanbul: 2012, s. 360
[1392] Bugün Gazetesi, 14 Mayıs 1967
[1393] Bugün Gazetesi, 25 Haziran 1967
[1394] Bugün Gazetesi, 16 Mart 1967
[1395] Bugün Gazetesi, 30 Mart 1967
[1396] E. Bektaş, a.g.e., s. 361. Necip Fazıl Kısakürek Bugün gazetesinin yakaladığı bu yüksek tirajı, İslami çevrenin basın etkinliği açısından büyük bir fırsat olduğunu, ancak Eygi'nin bu fırsatı toyluğu nedeniyle heba ettiğini belirtmektedir. Değerlendirmenin tam metni şöyledir: "Sahibinin imanı ve ahlâkı bakımından kimsenin şüphelenmeye hakkı olmayan "Bugün", Necip Fazıl'ın "Çerçevelerini yazdığı ve ana tefrikasını kaleme aldığı devirde baskısını 90 binin üstüne çıkardığı ve 100 bine yaklaştırdığı hâlde, eline geçen bu müstesna iklimi koruyamamış, gazete olamamış, genç patronunun birden bire kendisini bir fikir selâhiyeti sanması ve mütefekkir rolüne kalkışması gibi toy bir nefsaniyet belâsına uğramış, birtakım batak yatırımlara saplanmış, hapse mahkûm şanlı bir dâva adamının kendi vatanında kalıp her çileye katlanması ve yakınında kalması gerekirken, yabancı diyarlara sığınmayı tercih ettiğine şahit olmuş, başsız kalmış, herkesin kitaplarda bulabileceği mukaddes "ilm-i hal" ölçülerini asabiyetle öne sürmeyi fikir ve gazetecilik sayıcı bir anlayışa kurban edilmiş, nihayet tek bobinlik bir İstanbul baskısından ibaret kalarak, eski satışının onda birine düşmüştür." Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, "Aceze Basın", **Büyük Doğu Dergisi**, Sayı: 2, 13 Ocak 1971, s. 12-13

getirdiği bilgi, gazete ve İslami çevreyi tedirgin etmiştir. Bilgiye göre Türkiye adım adım komünist bir siteme doğru gitmektedir. Bir yanda katı laik Cumhuriyet rejimi, diğer yanda dinsiz komünist rejim söz konusudur. Kendilerini iki ateş arasında kalmış hisseden İslami çevre gazete yoluyla sola karşı tavırlarını daha da sertleştirecektir.[1397]

Dönemin en ateşli, sert gazetelerinden birisi haline gelen Bugün gazetesi[1398] iki gelişmeyle döneme damgasını vuracak sonraki dönemlerde de bu iki eylemle anılır olacaktır. Bunlardan biri, çağrılarıyla organize ettiği "toplu sabah namazları"dır. Eygi'nin öncülük ettiği çağrılarla gazete, Müslümanları İstanbul'un sembol camilerinde sabah namazında buluşmaya davet etmiş, on binlerce insan bu çağrılara uyarak camilerde buluşmuşlardır.[1399] Buluşmalarda vaiz ya da imam komünizmin halk ve din açısından tehlikelerinden bahsetmektedirler.[1400] Diğer bir önemli olay ise "Kanlı Pazar" olayıdır. Komünizm karşıtlığının zirve yaptığı bir dönemde Türkiye'ye davet edilen ABD'nin Akdeniz'deki gücü 6. Filo İstanbul'a gelmiş, ziyaret sol kesimde büyük bir tepki ve protestolara dönüşmüştür. Organize edilen gösterilerden biri de öğrenci ve işçi örgütlerinin 16 Şubat'ta İstanbul Taksim'de düzenleyecekleri mitingdir. Öncesinde ise 14 Şubat'ta İstanbul'da sağcı gençliğin katıldığı 'Bayrağa Saygı' mitingi yapılacaktır. Öncülüğünü Komünizmle Mücadele Derneği ve MTTB'nin yaptığı ve Cuma namazı sonrası gerçekleşen mitingde iki gün sonra

---

[1397] **Mehmet Şevket Eygi ile yapılan röportaj…,** Yaşanan şu gelişme İslami kesimin hem komünizme hem de yeri geldiğinde sansür olayına nasıl yaklaştığına iyi bir örnek teşkil etmektedir: Amerikan emperyalizmi ve sömürü düzenine karşı mücadele yürüttüğü iddiasıyla sol bir düşünce çerçevesinde yayın yapan "Ant dergisi" yapmış olduğu anlaşma gereği baskılarını Tan Matbaası'nda yapmaktadır. Matbaanın işletme hakları ise Necip Fazıl Kısakürek tarafından yayınlanan ve daha sonra Bugün gazetesiyle birlikte çıkartılmaya başlanacak olan Babıali'de Sabah gazetesine devredilmiştir. Anlaşma devam etmesine rağmen matbaa derginin baskısını yapmayacağını tebliğ eder. Dergi yönetimi ise anlaşmaları hatırlatarak bunu bir susturma girişimi olarak görür. İtirazlar sonucunda dergiye Babıali'da Sabah gazetesinin sahibi Hacı Topbaş şu mesaj iletilir: "Biz İslâm ümmetinin sesini duyurmak için gazete çıkartıyoruz. Bizim gazeteyi çıkartmamız bir takdir i İlâhidir. TAN tesislerini kiralayan müslüman tüccarlar ortaklığı ANT'ın bu tesilerde bastırılmaması için kati karar almış ve imtiyaz sahibi olarak da kararı uygulamakla beni görevlendirmiştir. ANT'ın, yazılı anlaşma da olsa Tan tesislerinde bundan böyle basılması mümkün değildir." Bkz. "Ant'a Sabotaj, **Ant Dergisi**, Sayı: 42, 17 Ekim 1967, s. 2-3

[1398] Ekrem Buğra Ekinci, "Mehmed Şevket Eygi'nin Ardından", 14 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), https://www.ekrembugraekinci.com/articles/?ID=1 (Erişim Tarihi: 27.01.2021)

[1399] Yunus Arslan, Ekrem Kızıltaş ile Yapılan Röportaj: "Basında bir Osmanlı Beyefendisi: Mehmet Şevket Eygi", **Lacivert Dergi**, (Çevrimiçi) http://www.lacivertdergi.com/soylesi/2019/10/01/basinda-bir-osmanli-beyefendisi-mehmet-sevket-eygi (Erişim Tarihi: 27.01.2021)

[1400] https://www.internethaber.com/gazeteci-yazar-mehmet-sevket-eygi-vefat-etti-erdogan-taziye-mesaji-yayinladi-2036133h.htm

gerçekleşecek 6. Filo protesto yürüyüşüne katılacak komünistlere hadlerini bildirme çağrısı yapılır. 16 Şubat geldiğinde büyük bir kalabalığa dönüşen sol göstericilerle onlara karşılık gelen sağcı gençlik arasında bıçaklı, taşlı sopalı kavga başlamış, olaylar sonrası iki genç hayatını kaybederken 200'e yakın kişi de yaralanmıştır.[1401] olayların kışkırtıcılarından biri olarak Bugün gazetesi gösterilecektir. Çünkü bir gün önce yayınlanan gazetenin manşeti "Kızılları boğmanın vakti geldi" şeklindedir. Haber içeriğinde bir gün önce sağcı gençlik tarafından yapılan "bayrağa Saygı mitingi"ne atıf yapılarak şöyle denilmektedir: "Müslüman Türk'ün 500 yıllık şehrine kızıl bayrak çeken Moskof uşaklarına İstanbul halkının muhteşem cevabı. Kızıl emperyalizmin para ile tutulmuş uşaklarını en ufak kıpırdanışta gebertmek için and içildi." 16 Şubat 1969 tarihli nüshada yer alan Mehmet Şevket Eygi'ye ait başyazıda da şu sert ifadeler yer almaktadır: "Müslümanlar ile kızıl kâfirler arasında topyekûn savaş kaçınılmaz hale gelmiştir... Müslüman kardeşim, sen bu savaşta bitaraf kalamazsın. Ben namazımı kılar, tespihimi çekerim... Etliye, sütlüye karışmam deyip de kendine zulüm edenlerden olma, gözünü aç, bak!... Onlarda taş, sopa, demir, molotof kokteyli mi var? Biz de aynı silahları kullanmaktan aciz değiliz... Cihat eden zelil olmaz. Sağ kalırsa gazi olur, canını verirse şehitlik şerefini kazanır".[1402] Bu olaylar sonrası Eygi yurt dışına çıkmak zorunda kalacak ve bir süre kaçak hayatı yaşayacaktır. Yurt dışına çıkmış olsa da Bugün gazetesinin yayın politikası Eygi'nin belirlediği şekilde devam edecektir.[1403] Günlük 83 bin satış rakamındayken 1971 Askeri Muhtırası sonrası başa gelen Nihat Erim hükümetinin kararıyla süresiz olarak kapatılmıştır.[1404]

Günlük bir gazete olarak Bugün gazetesi hem tiraj hem de etkinlik bakımında başarılı olmuş, İslami kesime teknik ve yazar olarak önemli bir kadro birikimi kazandırmıştır. Necip Fazıl Kısakürek, Refik Özdek, İsmail Oğuz, Refik Şevki, Bülent Şeren, Sezgin Sezer, F. Cemal Oğuz Öcal, Ahmet Güner, Sinan Omur, A. Selâmi Tosçuoğlu ve İhsan Cemil Derbent ve Ali Genceli öne çıkan yazarlardan bazılarıdır.

[1401] Berrin Kalsın, "12 Mart 1971 Muhtırası'na Gidilen Süreçte Türk Basını: Kanlı Pazar ve 15-16 Haziran Olayları", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 18, 2015, s. 235

[1402] B. Kalsın, a.g.e., s. 235

[1403] E. Bektaş, a.g.e., s. 360

[1404] İsa Tatlıcan, Mehmet Şevket Eygi ile Yapılmış Röportaj: Eygi: 'Siyasetin yanındayım', **Sabah Gazetesi**, 19 Şubat 2014, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/02/19/eygi-siyasetin-yanindayim (Erişim Tarihi: 27.01.2021)

Aynı zamanda Eşref Edip, Altan Deliorman, Nail Papatya, Abdülhalim Akkul, N. Nazif Tepedelenlioğlu, Hüseyin Hilmi Işık, Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu gibi isimlerde önemli yazı dizileriyle gazete de yer almışlardır.[1405] Yine etkinlik bakımından dini duyarlılıkların gelişmesinde dindar çevrelere yapılan baskılara karşı fikir ve itiraz üretmede, sol fikir akımlarının egemenlik kurmaya başladığı bir dönemde milliyetçi-mukaddesatçı çizgiyi diri tutmada son derece etkin bir rol üstlenmiştir. Aynı dönemde yayınlanan ve 15 günde bir çıkan İlahi Işık adlı gazetede yer alan şu ifadeler Bugün gazetesinin misyonuna dair önemli bir içerik sunmaktadır:

> "Din düşmanları tarafından son günlerde meydana getirilen menfur hadiseleri gününe göre değerlendirip, müslüman halkımızın nazarlarına aksettirerek uyarıcı neşriyatta bulunan (Bugün) Gazetisini samimiyetle tebrik ederiz. Yıllarca islam düşmanı, Moskova hayranı neşriyat tarafından müslüman halkımız aldatılıp avutulmuş, en dinsiz, en zalim en gaddar insanlar süslü kelime oyunları ile halka iyi gösterilmeye çalışılmış, dindarlar kötülenmiş, yobazlıkla itham edilmiş, dine yapılan saldırılar bir zafer gibi alkışlanmış, dindarın faaliyeti sindirilmek istenmiştir. Hadiseler olduğu gibi değil, kendi menfaatlarına uygun şekilde aksettirilip okuyucular aldatılmıştır. Dindarı tahkir etmek için sebep araştırılmış, iftiralar tertip edilerek zindanlara attırılmak yolu güdülmüştür. … Din düşmanları tarafından dinimize yöneltilen menfur faaliyetleri gününe göre hakkıyla değerlendirip müslümanlara arz eden Mücahit Gazete (Bugün) ü candan tebrik ve takdir eder, Mehmet Şevket Eygi beye ve arkadaşlarına mücadelelerinde başarılar dileriz."[1406]

2.6. 1970 Sonrası Muhafazakâr İslamcı Basın

İslamcı çevre, 1970'lere gelene kadar hem dergicilik hem de günlük gazete konusunda epey tecrübe kazanmış, fikri ortamın çok boyutlu geliştiği bir dönemde geçmişin çekingen karakterinden yavaş yavaş sıyrılmaya başlamıştır. 1970'lere gelindiğinde ise İslami çevre siyasi ve fikri mücadelede basının önemini kavramıştı. Sermaye konusunda sıkıntılar devam etse de dini ve siyasi cemaatleşme faktörüyle bu sorun aşılmaya çalışılacaktır. Yeni İstiklal, Bugün ve tirajı düşük de olsa Bâbıâli'de Sabah gazeteleri çevrenin üzerinde ittifak kurup okuduğu gazeteler haline gelmişti. Geniş bir çevreyi oluşturan, bakir bir okur kitleye sahip olan mütedeyyin kesim için bu gazeteler yeterli değildi. Hala sol ideolojiler dar bir toplumsal desteğe sahip olsalar da basın yoluyla fikir sahasını kontrol ediyorlardı. Bunun dengelenmesi için basın

[1405] E. Bektaş, a.g.e., s. 360-361
[1406] Şaban Arslan, "Hadiseler ve Bugün Gazetesi", **İlahi Işık Gazetesi**, 15 Şubat 1968, s. 1

alanının daha iyi kullanılması, muhafazakâr aydın çevrenin genişletilmesi gerekiyordu. Genel kanaat ve motivasyon bu görünmekle birlikte, genişlemeye çalışmanın asıl sebebi İslami çevrenin parçalanmışlığında saklıydı. Cemaatler ve gruplar şeklinde örgütlenmiş irili ufaklı tüm yapıların genel amacı savundukları din ve geleneğin Türkiye siyaset ve toplumunda etkin bir şekilde rol oynamasını sağlamaktı. Bu anlamda laikliği esas alan ve dini dışlayan mevcut devlet düzeninin değişmesini talep ediyorlardı. Ancak yakından bakıldığında tüm bu cemaatlerin kendilerine has gelenek, düşünce ve liderlikleri vardı ki bunlar tartışılmaya da açık değildi. Genel perspektif açısından bir gibi görülseler de detayda keskin ayrışmalar, fikir bölünmeler, itikat farklılıkları yaşadıkları görülebiliyordu. İşte bu sebepten dolayı her yapı kendi sesini, kendi öğretisini öne çıkartmak, kitlesini genişletmek, siyasetteki gücünü artırmak için basın araçlarına ilgi duyuyordu. Dolayısıyla günlük bir gazete her bir cemaat veya grup yapısı için prestij ve güç demekti. 1970 sonrası yayınlanmaya başlayan gazetelerin kimliklerine ve ait oldukları yapılara bakıldığında, bu gerçek ortaya çıkmaktadır. Örneğin Hakikat Gazetesi liderliğini Hüseyin Hilmi Işık'ın yaptığı Işıkçılar cemaatine aitti. Milli Gazete İskenderpaşa cemaati ve Milli Görüş Hareketi'ne, Yeni Asya gazetesi ise başında Zübeyir Gündüzalp'in bulunduğu Nurcular grubuna aitti. Zaman içerisinde bu yayın organlarının kimi dini ve siyasi konularda birbirleriyle ters düştükleri, karşı karşıya geldikleri de görülmüştür. Fakat konumuz açısından şöyle bir gerçekliği ortaya koyuyorlardı: hitap ettikleri okuyucu kitlesini dindarlaştırıyorlar, genel bir dini siyasi bakış açısı kazandırıyorlardı. Sol ve Kemalist yapılara karşı sert bir karşı tavır aşılanıyordu. Gelecekte siyaseten güçlenecek İslamcı partiler, toplum tabanına kazandırılan bu bakış açısından ve tavırdan fazlasıyla yararlanacaktır.

Kısacası bu gazeteler uzunca bir süre İslamcı çevrenin sesleri olmuş, merkez basının çeperlerinde alternatif bir oluşum olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu gazeteler hiçbir zaman etkili ve gündem belirleyici bir güç ve nitelik kazanamasalar da İslamcı çevrenin basın faaliyetlerinin diri tutulması, mütedeyyin insanların gazete ihtiyaçlarının karşılanarak daha dindar bir bilince kavuşmalarını sağlamışlar, çok daha

önemlisi de basınla uğraşan temel bir kadronun yetiştirilmesi anlamında büyük bir misyon icra etmişlerdir.[1407]

2.6.1. Asya'nın Miftahı: Yeni Asya Gazetesi

Yukarıda da ifade edildiği gibi İslamcı çevrenin gazetelere ilgisi artmış, kendi açılarından mücadeledeki gücü keşfedilmişti. Ancak cemaatlerin kendilerine özgü öğreti ve hiyerarşileri vardı ve mevcut birkaç muhafazakâr gazetenin inisiyatifiyle sınırlanmak istemiyorlar, başka itikat ve öğretilerin etkisine girmek istemiyorlardı. Bu anlamda ilk harekete geçen Nurcu grup olacaktır. Cemaatin gazete yayıncılığının önemine ve farklı grupların gazetelerine bakışının ne olduğunu Gönüllü şöyle ifade etmektedir:

> "O zamanlar Milli Nizam Partisi destekçisi olan bazı İslâmî kesimlerin çıkardığı gazeteler vardı. Bu gazeteler Nur Talebeleri tarafından çıkarılmıyordu, ama bazı talebeler, sırf "dindar kesim çıkarıyor" diye bu gazeteleri okuyorlardı. Bu gazetelerin Risale-i Nur mesleğine zıt bazı tutumları vardı. Bu da, o gazeteleri takip eden kimi Nur Talebelerine yansıyor ve cemaate zarar veriyordu. Meslek ve meşrebi sağlam olan Nur Talebeleri de bu durumdan oldukça rahatsızdı ve 'Lahana yaprağı kadar da olsa kendi gazetemiz olsa, Risale-i Nur hakikatlerini burada neşr etsek, haykırsak, hem de muarızlarımıza hak ettikleri cevabı verebilsek' diyorlardı."[1408]

Cemaatin gazete talebinin arkasındaki neden sadece kendilerine ait olmayan gazetelerin etkisinden kurtulmak değildi. Başka büyük bir gerekçeleri daha vardı.

[1407] Uzun yıllar Matbuat çevresinde bulunan ve gazete yöneticiliği yapan Mustafa Akkoca, İslamcı çevrenin basın konusundaki tecrübesini ve Yeni İstiklal, Bugün ve Babıali'de Sabah gazetelerinin kadrosunun çıkartmak istedikleri gazete için nasıl yardım ettiklerini şöyle anlatmaktadır: "1970 yılının ilk ayları, ilk önce haftalık bir gazetenin çıkarılması kararlaştırılmış, ismi tesbit edilmiş, imtiyaz hakları için alâkalı makamlara icap eden müracaatlar yapılmıştı. İmtiyaz hakları alındı, "UFUK Haftalık Siyâsî Gazete (Dergi)"... Gazete çıkarmaya karar verildi de, nasıl? Kiminle? O güne kadar bizlerin gazetecilikle alâkamız, içimizden bâzılarının zaman zaman gazete ve dergi okuru olmamızdan ibârettir. Bu sebeple haftalık da olsa bir gazeteyi idâre edecek idârî kadro yok, yazar-çizer takımından kimse yok, teknik eleman dediğimiz, muhteva (içerik) ve şekil (Nizampaş) olarak dizgiye-baskıya hazırlayacak eleman da yok... "El-Câhilü Cesûrun" câhil cesur olur fahvasınca korkmadan yine de hazırlıklara devam ediyoruz. … UFUK SİYASİ GAZETE'yi zaferler ayı olan Ağustos 1970 ayının ilk haftasında çıkarmaya karar verdik. … Gazetenin hazırlanmasında matbaa'da şekillenmesinde Bugün ve Bâb-ı âlîde SABAH Gazetesinin yazarları, çizerleri, sekreterleri, foto muhabirleri, idare ve müessese müdürleri yardımcı oldular." Bkz. Akkoca, Mustafa; "Barbaros Hayreddin Bey'in Vefatı Dolayısiyle...", **Önce Vatan Gazetesi**, 13 Mart 2004, (Çevrimiçi), https://www.oncevatan.com.tr/barbaros-hayreddin-beyin-vefati-dolayisiyle-makale,16603.html (ErişimTarihi: 30.01.2021)

[1408] Mustafa Gönüllü, **"İttihadımız Gazete ile Olacaktır", Genç Yorum Dergisi**, 11 Nisan 2018, (Çevrimiçi), http://www.gencyorumdergisi.com/2018/04/ittihadimiz-gazete-ile-olacaktir/ (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

Dönemin en önemli ve organize cemaati olarak Nurcular rejimin doğrudan hedefindeydiler. Bu anlamda Nurculukla Mücadele Komitesi dahi kurulmuş ve bu komite askeri kışlalar ve Anadolu'nun birçok bölgesinde Nurcuları hedef alan konferans ve yayınlar gerçekleştiriyorlardı.[1409] Bu organizasyona karşı mücadele etmek için cemaat de kendi imkanlarıyla cevap vermeye, oluşturdukları etkileri kırmaya çalışmaktaydı. İşte bu süreçte basılı bir neşriyat ihtiyacı kendisini göstermişti. Mevcut muhafazakâr gazeteleri bu anlamda kullanmak isteseler de verimli olmuyordu. Zira gazeteler dönemin ağır siyasi koşullarında Nurcuların perspektifi ve diliyle rejimin karşısına geçmek istemiyordu.[1410]

Gelişmeler doğrultusunda Cemaat bir gazete yayınlamayı kararlaştıracak ve bu amaçla cemaat içerisinde yayıncılık tecrübesi olan isimleri tespit etmeye çalışacaktır. Ancak çok fazla seçenekleri yoktur.[1411] Sonunda Erzurum'da cemaate yakın bir isim olan ve Hareket adlı yerel bir gazete çıkartan Mustafa Polat'ı İstanbul'a getirtmeye karar verirler. İstanbul'a gelen Polat'ın bir süre Babıali'de Sabah gazetesinde çalışması, ardından gazete işine girmesi kararlaştırılır. Fakat bu gerçekleşmez. Alternatif olarak Yeni İstiklal Gazetesi'nde başlayarak bir süre çalışır.[1412] Daha sonra Mustafa Polat ve Mehmet Kutlular'ın ortaklığında bir komandit şirket kurulur. Şirket altında da Genel Yayın Yönetmeni Mustafa Polat'ın olduğu haftalık İttihat Gazetesi çıkartılmaya başlanır. Vurucu manşetler kullanan, tüm İslami kesimleri kucaklayan, sisteme karşı da sert bir muhalefet yapan İttihat gazetesi, bir süre sonra cemaat için

[1409] Ömer Özcan, **Ağabeyler Anlatıyor 4**, Nesil Yayınları, İstanbul: 2010, s. 86

[1410] Mehmet Kutlular, "**Gazetemiz yokken neler yapıyorduk?",** Yeni Asya Gazetesi, 14 Ağustos 2018, (Çevrimiçi), https://www.yeniasya.com.tr/dizi/gazetemiz-yokken-neler-yapiyorduk_470254 (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

[1411] Cemaat daha önce, 1964'te İzmir'de Zülfikar ve Uhuvvet adlarında iki dergi yayınlamış, ancak bunların yayın ömrü çok kısa olmuştur. Zülfikar 10 sayı yayınlanmış sonrasında bütün sayıları sıkıyönetim komutanlığı tarafından toplatılarak kapatılmıştır. Ardından Uhuvvet dergisi yayınlanmaya başlamış, o da sadece 9 sayı çıkartılabilmiştir. Bu iki gazetede genel olarak cemaat üyelerinin yargılandığı mahkeme süreçleriyle ilgili bilgiler, Risale-i Nur ile ilgili tefrikalar, Bediüzzaman Said Nursi'nin hayat hikayesi ve Cemaat hakkında çıkan olumsuz yayınlara cevap veren yazılar yer almaktadır. Bkz. Hüseyin Arslan, "Dinî Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya Grubu Örneği", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Ankara: 2011, s. 46-48

[1412] M. Kutlular, a.g.e.,

yeterli gelmemeye başlayacaktır.[1413] Cemaatin lideri Zübeyir Gündüzalp'e göre günlük yayınlarla yapılan saldırılara karşı haftalık bir gazete ile karşı koymaya çalışmak etkili olmamaktadır. Bu nedenle günlük bir gazetenin çıkartılması gerekmektedir. Gündüzalp, "Bu gazetenin mutlaka günlük olması lâzım. Bu bizim birlik ve beraberliğimizi siyasî noktada da temin edecek. … Aynı zamanda haberleşme aracımız da olacaktır" sözleriyle günlük bir gazetenin yolunu açacaktır.[1414] İttihad gazetesi ile belli bir tecrübe kazanan cemaat, çalışmalara başlar. İstişareler sonunda ismi Yeni Asya olarak belirlenen günlük gazete 21 Şubat 1970'te yayın hayatına başlamış olur.

Medyayı bir ticari araç olarak değil de dini inanç ve öğretilerin halka benimsetilmesi, dindar çevrenin haklarının ve hukuklarının korunmasında önemli bir araç olarak gören cemaat yerleşik basın anlayışının birtakım kurallarından, sonuçlarından endişelidir. Bu anlamda bir tedbir ve cemaat ilkelerinin muhafazası için birkaç maddelik temel prensipler belirlenir:

> "Öncelikle istişareye önem verilecekti. Demokrasi her hal ve şart altında müdafaa edilecek, demokrasiyi tahrip edecek hareketlere karşı çıkılacaktı. Dinsizliğin ve komünizmin mahiyetini ortaya koyacak yayınlar yapılacaktı. İnsanları hakka ve hakikate davet ederken ikna yolu benimsenecekti. İslamiyet asla istismar edilmeyecek ve kimseye de istismar ettirilmeyecekti. Hür dünya ile medeni münasebetler kurma fikri esas alınacak; Hıristiyanların dindar ruhanileriyle iyi münasebetler kurmanın yolları aranacaktı. Yayın prensiplerine uymayan reklamlar alınmayacak; banka reklamlarına kesinlikle yer verilmeyecekti."[1415]

Yeni Asya gazetesi, İttihad gazetesi gibi sert bir yayın politikası izleyecektir. Bu tavrı, sayıları az olan ve daha temkinli olmaya çalışan diğer İslami gazeteler içinden ayrılmasına, dindar çevrede daha çok dikkat çekmesine yarayacaktır. Aynı zamanda

---

[1413] 24 Temmuz 1967'de yayınlanmaya başlayan gazete kısa sürede İslami kesimde ilgi çekmeyi başarır. Oldukça cesur bir yayın yapan gazete, başörtü yasağı ve dindarları hedef aldığını iddia ettikleri kanun tekliflerine karşı kamuoyu oluşturma ve toplumu bilinçlendirme amacıyla ısrarlı yayınlar yapar. Hatta 1969'da çıkartılan "Anayasa Nizamını Koruma Tasarısı" gazetenin neden olduğu tepkiler üzerine geri çekilir. Gazete 7 Haziran 1971'de sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır. Bkz. Zeynep Erdem, "Yeni Asya Gazetesi"**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul: 1993, s. 1

[1414] Mehmet Kutlular, **Birliğimizi Gazete Sağlar**, Yeni Asya Gazetesi, 17 Ağustos 2018, (Çevrimiçi), https://www.yeniasya.com.tr/dizi/birligimizi-gazete-saglar_470529 (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

[1415] R. Çakır, **Ayet ve Slogan…,** s. 89

Nurcu grubun İslami kesimde saygınlığını ve etkinliğini de artıracaktır.[1416] Gazetenin tüm İslami kesimlere hitap eden tavrı, genel anlamda dini duyarlılığı bu sonuçta önemli bir etken olmuştur. Yayınlanmaya başladığı dönem itibariyle karmaşık bir atmosferde yayınlanan gazete, itidalli ve barış dilini, uzlaşıyı, demokratik kültür vurgusunu ön plana çıkartmıştır. Zira cemaatin genel inanışına göre İslam'ı yaşamak ve ona hizmet etmek ancak demokratik bir ortamda mümkün olacaktır. [1417] Başlangıçta siyasi partiler karşısında tarafsız olduklarını, barış ve huzurun ancak tüm siyasi tarafların uzlaşısıyla mümkün olacağını belirtip savunsalar da ilerleyen zamanlarda gazetenin ibresi AP'ye dönecek, baskıcı rejime karşı demokratik bloğun AP'yi desteklemesi gerektiğini savunmaya başlayacaktır. Siyasetin dalgalı süreçlerinde farklı fikirler gazete sayfalarına yansımış olsa da genel olarak gazetenin tavrı hiç değişmemiş, AP geleneğine sadık, CHP çizgisine muhalif bir yayın çizgisini sürdürülmüştür.

Gazetenin başlardaki yazar kadrosu Bekir Berk, Mustafa Polat, Hekimoğlu İsmail, Ahmet Şahin, Necmeddin Şahiner gibi cemaatin önemli isimlerinden oluşuyordu. Bu isimler, günlük yazılarıyla gazetenin yazar ihtiyacını karşılarken, yanlış yollara girmemesi, ilkelerden sapmaması noktasında da sigorta görevi görüyorlardı.[1418] Bugün hala yayın hayatını sürdüren gazete, cemaat içinde görülen bölünmelere paralel olarak zayıflamış, etkinliğini yitirmiştir. Ancak uzun yayın hayatı vesilesiyle birçok gazeteci kadrosunun yetişmesini sağlamıştır. Burada sektöre atılan birçok isim, daha sonraları gelişecek sağ muhafazakâr basın organlarında yer alacaklardır.

2.6.2. Hakikatten Türkiye Gazetesine

1970'e gelindiğinde günlük gazete konusuna ilgi duyan bir başka cemaat de başında Süleyman Hilmi Işık'ın bulunduğu Işıkçılar cemaatidir. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi atmosfer ve sol fraksiyonların etkinliği diğer İslami gruplarda olduğu gibi Işıkçılar grubunda da tedirginliklere neden olmakta, etkili bir tepki için yayıncılığa

[1416] R. Çakır, **Ayet ve Slogan…,** s. 89
[1417] Z. Erdem, a.g.e., s. 12
[1418] H. Arslan, a.g.e., s. 52

merak sarmaktaydılar. Bu kaygı ve ilgiyi, gazetenin kuruluş sürecini, Hilmi Işık'ın damadı ve gazetenin sahibi olan Enver Ören şöyle anlatacaktır:

> "Memleketin bir anarşi şokuna girdiği o şanssız 1970'li günlerde biz, İstanbul üniversitesi Fen Fakültesinde asistanız. İhtisas için gittiğimiz İtalya'dan dönmüş, vatanımıza mensubu olduğumuz kürsüden ilim yolu ile hizmet vermek arzusundayız. Ama ne mümkün? Çünkü üniversite anarşi ve terörün bizatihi merkezi. Gençlik kamplara bölünmüş, birbirini kıl, kıpırdamadan öldürüyor, bombalar patlıyor, okumak ve okutmak isteyenlere fırsat veri1miyor. Üniversite duvarları orak-çekiç ve komünizmin nazariye ve tatbikatçılarının resimleri ile dolu. Silahlı, parkalı, sarkık bıyıklı ve sol yumruğu havada bir azınlık, üniversiteden, fabrikanın, meydanın fiili hâkimi… O tüy1er ürpertici günlerde asistanlık ve bu yolla hizmet yapamayacağımızı anladık ... Üniversite'den ayrılmamız ve birkaç arkadaşla anlaşarak basın yoluyla memleketimize hizmet vermeğe başlamamız için gazete çıkarmak birkaç haftalık müddete sığdı. 22 Nisan 1970'de Bab-ıali'de yeni bir gazete dünyaya gelirken, bu gazeteye omuz veren gençlerin sayıları ancak, bir elin parmakları kadardı. Ne var ki, diğer arkadaşlarımız da bizim gibi mesleğin yabancısı idi. Bu kadar da değil; paramız yoktu, kağıdımız yoktu, mürettiphanemiz yoktu, matbaamız yoktu, kamyonlarımız, yoktu, dağıtım şirketimiz yoktu, en fenası elemanımız yoktu ..."[1419]

Ören'in ifadelerinden gazeteye sıfırdan başlanıldığı gibi bir kanaat ortaya çıksa da cemaat mensuplarının Hakikat gazetesi öncesi Mehmet Şevket Eygi'ye ait olan Babıâli'de Sabah gazetesinin yayınlanmasında görev aldıkları bilinmektedir. Gazeteciliği öğrenmek amacıyla girişilen bu yayıncılık faaliyetinde bir süre sonra Eygi ile anlaşmazlığa düşülecektir. Sebebi ise Işıkçılar ekibinin gazetede AP lideri Süleyman Demirel'e ölçüsüzce destek vermeleridir. 1969 seçimlerine doğru ihtilaf daha da artmış, sonrasında cemaat kendi gazetesini çıkartmak için arayışlara girmiştir.[1420]

[1419] Şaban Petek, Siyasal ve Teknik Açıdan Türkiye Gazetesi (1970- 1990), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul: 1992, s. 4-5

[1420] Mustafa Akkoca, Camia ile Sonraki Temaslarım!.., **Önce Vatan Gazetesi**, 02 Ocak 2006, (Çevrimiçi), https://www.oncevatan.com.tr/camia-ile-sonraki-temaslarim-makale,15935.html (Erişim Tarihi: 30.01.2021) Cemaatin Demirel'e olan desteği diğer İslami gruplarda rahatsızlık yaratmıştır. Zira AP'den ayrılan ve MSP'yi kuran bir kitle, siyaset sahnesinde hem İslami duyarlılığı daha yüksek bir politika izlemekte hem de Demirel'i büyük sermaye gruplarının temsilcisi olarak gördüğü için sert bir muhalefet yürütmektedir. Ayrıca Demirel'in İslami tutum ve yaklaşımlarını da sorunlu bulmaktadırlar. Bu nedenle Necip Fazıl Kısakürek Büyük Doğu dergisinde Işıkçılar cemaatinin Demirel'e olan desteğini ve Hakikat gazetesini bu amaçla kullanmasını sert bir şekilde eleştirmiştir: "…şimdi mukaddesatçı basında, bizzat din hükmüyle en menfî örneği belirtici bir organ vardır ki, o da isminin tam tersinden müsemmâsı "Hakikat" gazetesidir. Edep ve terbiyemizin îma ve hayal etmeye bile izin vermeyeceği şekillerde, kim bilir hangi menfaat peşinde bu gazete Demirel'cilik ve hükûmetçilik yapmakta ve işin en tahammül

22 Nisan 1970'te çıkmaya başlayan gazetenin yayın politikası siyasi bir perspektif taşımakta, katı komünizm karşıtlığı ve AP destekçiliği bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Enver Ören'in İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ndeki asistanlık görevi devam ettiği için gazetenin imtiyaz sahibi olarak görünen Mahmut Genç'in ilk sayıda kaleme aldığı "Hakikat gazetesi niçin çıkıyor" başlıklı yazıda özellikle tek parti döneminde dine ve Müslümanlara yönelik yapılan baskılardan, kültürel dejenerasyondan bahsetmekte, AP iktidarının millete ve ülkeye kısa zamanda nasıl büyük hizmetler yaptığını vurgulamaktadır. "Allahü Teala'ya sonsuz şükürler olsun… Milletin başına demokrasi ruhu ile yetişmiş, millet oyu ile seçilmiş, milleti için çalışan evlatlarını getirdi. Hangi partiden olursa olsun bütün millet Adalet Partisi hükümetinin uzun yıllarda yapılabilecek işleri, birkaç senede başardığını, çeyrek asır içinde sahipsiz, boş bırakılmış ve sömürülmüş olan yurdumuzu kalkındırdığını… görmektedir."[1421] cümlelerinin yer aldığı yazı, adeta parti bülteninden alınmış gibidir.[1422]

Gazetenin tek köşe yazarı olan İhsan Mumcu'da "Hakikat" adlı makalesiyle gazetenin genel karakterini ortaya koyar:

> "HAKiKAT, hakkı batıldan, iyiyi fenadan, refahı vahşetten ayıran temizleyen, şimdiye kadar bin bir ümidIe bağlandığı yayın organlarından umduğunu bulamayarak; meyus, mükedder, adeta ümitsiz bir hale gelmiş olan bağrı yanık Müslüman-Türk gençliğinin günlük gazetesidir. … HAKiKAT'da dinsizlik propagandası yapan la dini eserlerin meddahlığına ve gayrı milli yayınlara, bünyesinde asla yer verilmeyecek, en küçük haberlerinde yorumlarına kadar bunların gerçek yüzleri açıklanacaktır. HAKiKAT'de müstehcen neşriyata, fuhuş, içki, kumar gibi insanların maddi ve manevi mahvolmasına sebep teşkil eden resim, makale ve ropörtaj da bulunmaz. Çünkü

edilmez tarafı, bu tavrını İslama istinat ettirmeye yeltenmekte ve tam bir bedahet ve hakikat ifadesiyle aksini iddia edenlere küfür isnat etmeyerek gitmektedir. Bir mümine küfür isnadı küfür olduğuna göre, "Demirel masondur diyen kâfirdir!" fetvasını çıkarmış, böylece küfrün en açığına düşmüştür." Bkz. N. F. Kısakürek, **Aceze Basın…,** s. 12-13. Bu yazıdan sonra Hakikat gazetesinde kendisini ve Necmettin Erbakan'ı hedef alan yazılar üzerine, Necip Fazıl çok daha sert bir yazı kaleme almış, Hakikat gazetesini Hiyanet Gazetesi olarak tanımlamıştır. İlgili yazı için bkz. Kısakürek, F. Necip; **Hücum ve Polemikler**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul: 2009, s. 248

[1421] Akt: Ş. Petek, a.g.e., s.7

[1422] Bu doğrudan desteğin arkasındaki sebeplerden birisi de AP'nin içinden çıkarak daha dini söylemlerle siyasete giren MNP'nin kurulmuş olmasıdır. Gazete doğrudan AP'yi desteklerken MNP'ye de tavır almaktadır. Bu tavır sonraki sayılarda gittikçe daha belirgin hale gelecek, Necip Fazıl gazeteyi ağır bir dille şöyle eleştirecektir. "Necip Fazıl'ı, yahudilerden para alan, içki ve kadın meclislerinde, Necmeddin Erbakan'la karşılıklı kumar masasında bir tip olarak tasvir etmeye yeltendi. Necmeddin Erbakan'ın arkasına bir çift abdest takunyası koymakla da kâfirlerin müslümanlara bakışını tam benimsemiş oldu. Necip Fazıl dururken Necmeddin Erbakan'ı karıştırmasına ne lüzum vardı? Vardı; çünkü emir bâbadan geliyordu ve Demirel aleyhtarı olarak bir taşla iki kuş vurulmasını hedef tutuyordu..." N. F. Kısakürek, **Hücum ve Polemikler…,** s. 248

kadrosunda Türk Gençliğinin temsilcileri yer almış bulunmaktadır. HAKiKAT, kendi servetlerini bin bir entrikalarla sağlayanlara asla yer vermeyecek, en küçük düşmanlarının, moksof zülmü altında inim inim inleyen Müslüman Türkistanlı ırkdaşlarımızın yıllar boyu maruz kaldığı ve kalmakta devam ettiği zulüm, vahşetten hiç bahsetmeyerek, milli bekamızın devamını sırf Amerikan düşmanlığında arayan küstahların, nereden, nasıl idare edildiklerini bugünden sonra Aziz Türk Milletine ilmi ve tarihi vesikalarla açıklayacaktır. Hakikati söylemeyenler bir gün hakkın sillesini yiyeceklerdir." [1423]

"Hakikat" adıyla 30 Nisan 1972'ye kadar çıkan gazete bu tarihten sonra ismini değiştirecektir. Yeni ismi "Türkiye" olan gazete, siyasetle ilgisini hep sürdürecek, bunu yaparken de sürekli oportünist bir politika izleyecektir. Gazetenin bu politikası; bir zamanlar en büyük destekçisi olduğu Süleyman Demirel tarafından Enver Ören kastedilerek şöyle eleştirilmiştir: "O durakta beklemez, gelen otobüse biner"[1424] Zira gazetenin yayın politikası İmtiyaz sahibi Ören tarafından belirlenmektedir. İslami çevre içerisinde de epey eleştiri alan bu tutumunu gazete "kaosu değil, istikrarı gözetmek" şeklinde savunmaktadır.[1425] Gazete siyaseten eğilimlerini değiştirse de dini ve muhafazakâr kimliğini daima sürdürmüştür. Dini içerikleri ve cemaate olan sadakati hep devam etmiştir.

Gazetenin İmtiyaz sahibi Enver Ören'in Japonya'da katıldığı bir kongrede tanıştığı Asahi Shimbun'dan aldığı aboneli dağıtım fikrinden sonra gazete abonelik sistemiyle dağıtılmaya başlanacaktır.[1426] Bu oluşum daha sonra cemaat tarafından önemli bir dağıtım ve pazarlama ağı haline getirilecektir. Gazetenin asıl büyümesi ve gerçek bir kitle gazetesi olması Turgut Özal'ın iktidar olduğu dönemde gerçekleşmiştir 12 Eylül Askeri Darbesi'nden sonra yapılan 1983 seçimlerinde iktidara gelen Özal, dönemin sağ kesimine hitap eden Tercüman gazetesi ile ters düşünce, alternatif güçlü bir gazete oluşturmak amacıyla Türkiye gazetesini destekleyecektir. Gazete; aldığı yüksek meblağlı teşvik kredileri, Türkiye geneline yaygınlaştırdığı aboneli dağıtım sistemi ve mütedeyyin Anadolu halkına yaptığı çağrılarla kısa sürede tirajını artıracak

[1423] Akt: Ş. Petek, a.g.e., s. 8-9
[1424] Tuna, Salih; "Hiçbir şey bu satışı unutturamaz!", **Yeni Şafak Gazetesi**, 16 Ağustos 2006, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/salihtuna/hicbir-ey-bu-satii-unutturamaz-494 (Erişim Tarihi: 02.02.2021)
[1425] "40. Yıl Heyecanı", **Türkiye Gazetesi**, 22 Nisan 2009, s.1
[1426] "Tarihçe"; http://www.ihlasgazetecilik.com.tr/tarihce Erişim: 02.02.2021

ve Türkiye'nin en çok satan gazetesi ünvanını almayı başaracaktır. 1990'da ulaştığı 1 milyon 424 bin satış rakamıyla o güne kadar gerçekleşmemiş bir rekor kırmıştır.[1427]

Türkiye Gazetesi yakaladığı yüksek satış rakamları ve abonelik sistemiyle kurduğu pazarlama ağıyla birlikte büyük bir ekonomik güce de kavuşmuştur. Bu sayede imkan ve kadrolarını genişletirken, dergi, radyo, televizyon gibi diğer medya araçlarına da sahip olacaktır. Geniş bir medya ağına kavuşan cemaat, kendisine azımsanmayacak ekonomik ve siyasi güç devşirirken iki nedenden dolayı genel İslami çevreye farkında olmadan fayda sağlamıştır. Birincisi, medyanın her alanında yetkin insan kaynağının gelişmesini sağlayacaktır. İkincisi, kampanyalarla eriştiği geniş toplum kesimlerinin daha dindar bir dünya görüşü oluşturmalarına katkı sağlamıştır. Bu yayınlarla dini bir perspektiften dünyayı algılayan kitlelerin İslami çevrenin politik söylemlerine daha eğilimli hale geldikleri bir gerçektir.

2.6.3. İslami Basının Amiral Gemisi: Millî Gazete

Millî Gazete de tıpkı Yeni Asya ve Hakikat gazeteleri gibi bir ticari işletme mantığı ve hedefiyle değil, bir cemaat, siyasi bir örgüt misyonuna hizmet amacıyla yayınlanmaya başlayacaktır. 1969'da siyasi bir örgütlenme olarak ortaya çıkan Millî Görüş Hareketi'ni fikri planda destekleyecek, duyurusunu yapacak, hakkında çıkan menfi haberleri tekzip ederek, doğrularını ifade edecek bir gazete bulunmamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi farklı gruplardan oluşan İslami çevre, İslami inanç ve ideallerde birlik olsa da farklı liderlik ve öğretilerde ayrışma içerisindeydiler. Özellikle siyasi zeminde görüşler daha ciddi olarak ayrışabiliyordu. Bu nedenle her grup kendi yayın organını çıkartma ihtiyacı hissediyor, kendi tabanını diğer gazete ve dergilerin etkilerinden korumak istiyorlardı. Millî Gazete de benzer bir ihtiyaçtan dolayı hayat bulacaktı.

Millî Görüş hareketi de diğer gruplar gibi dini nitelikleri ön planda olan bir oluşumdur. Diğerlerinden farklı olarak doğrudan siyasete katılmış, dini söylemlerle resmi bir parti teşkilatlanmasına öncülük etmiştir. Arkasında da İskenderpaşa cemaati

[1427] K. Erkal, a.g.e., s. 167-168

başta olmak üzere güçlü dindar gruplar vardır. Daha önce yayınlanan İslami gazetelerde özellikle bu grupların öncülük ettiği de bilinmektedir. Fakat öncülük edilen gazetelerin etkin olamayarak varlıklarını sürdürememesi, elde edilen tecrübeler sonrası her cemaatin kendi gazetesini çıkartmak için girişimlerde bulunması, daha da önemlisi gruplara yakın gazetelerin siyaseten denge ve çıkar gözettikleri için Millî Görüş hareketine doğrudan destekten kaçınmaları Necmettin Erbakan ve arkadaşlarını gazete konusunda harekete geçmeye sevk edecektir. Gazete'nin ilk yayın yönetmeni de olan Hasan Aksay'ın detaylıca anlattığı kuruluş süreci, günün siyasi ve ekonomik zorluklarına dikkat çekmesi bağlamında önemliyken aynı zamanda AK Parti iktidarına kadar tüm muhafazakâr parti ve yayın kuruluşlarının yaşayacağı zorlukları, basına verdikleri önemi özetlemesi bakımından da ilginç bilgiler içermektedir.

> "Mehmet Şevket Eygi'nin Bugün gazetesi, Bizim Anadolu gazetesi vardı. Sonradan Eygi Avrupa'ya gitti. Bir de Topbaşlar Sabah gazetesini çıkardı. Milli Nizam Partisi'ni kurmadan önce bir gazete kurmak için 150 bin lira para toplamıştık. Hasan Armutçuoğlu ve Mehmet Satoğlu'nun da arasında olduğu dört kişiden. Gazeteyi zamanında kuramayınca paralarını geri iade ettim. 600 bin lira taahhüt edilmişti ama 150 bin lirasını toplayabilmiştik. MNP kapatılınca Ekim 1972'de MSP'yi kurduk. Partimizin kapatılmasında gazetelerin haberleri delil olarak gösterildi. MSP kurulunca 15 ilde de teşkilatını tamamlamış olması gerekiyordu. Kongre yapacak ve aradan 6 ay geçtikten sonra seçime girebiliyorduk. Seçimler de yaklaşmıştı. 24 Ocak'ta kongremizi yapmamız gerekiyordu ve bunun için bir gazeteye ihtiyaç doğmuştu. Bugün olduğu gibi o gün de medya çok ama çok önemliydi. Bu hareket büyük bir yola çıkmıştı. Bu mukaddes yolculuk 'sessiz' hedefine varamazdı. Sadece siyasi bir hareket için değil; Anadolu'nun gücünün de bu milleti millet yapan değerlerin de bu millete yeniden hatırlatılması gerekiyordu. İslami aksiyona sahip bir gazeteye o kadar büyük bir ihtiyaç vardı ki. Millet kendisini medya alanında da görmeli ve tanımalıydı. O zaman dedik ki Mehmed Şevket Eygi'nin Bugün gazetesini satın alalım. Fakat bazı yasal prosedürlerin ileride çıkarabileceği zorluktan dolayı bundan vazgeçtik ve yeni bir gazete kurmaya karar verdik. Diğer gazetelerin yalan haberler yazması bizi ürkütüyordu. Bunun için gazete çıkarmamız lazımdı. 16 Ocak 1973'te Ramazan ya da Kurban Bayramı geliyordu. Bayramdan sonra gazeteyi kurmak geç olacaktı. Bundan dolayı 12 Ocak gazeteyi kurmak için iyi bir tarihti. Anlatılamayacak derecede çok heyecanlıydık. Kimsenin heyecanını saklayacak hali yoktu. O heyecan cidden ancak yaşanabilecek bir şey; anlatımı kifayetsiz kalır. Entelektüel birikime sahip yaklaşık 20 arkadaşımızı köşe yazarı yaptık. '20 Dev Yazar' diye gazetede de ilan ettik. Necip Fazıl gibi birçok isim de yazar kadromuzdaydı."[1428]

Gazete 12 Ocak 1973'te, İstanbul Cağaloğlu'nda kiralanan bir han dairesinde yayın hayatına başlamıştır. Yayın duyurusu MSP'nin birinci olağan kongresinde

[1428] Aksay'dan akt: E. Gedik, a.g.e., s. 30-31

bizzat Erbakan tarafından müjde şeklinde duyurulacaktır. Milli Görüş Hareketi hakkında çarpıtılmış bilgilerin önüne geçmek amacıyla kurulan gazeteye delegelerin ve tüm tabanın destek vermesi istenmiştir.[1429] Logosunda İsra Suresi'nde yer alan "Hak Geldi Batıl Zail Oldu" ayetini sloganlaştıran Milli Gazete, Hasan Aksay'ın kaleme aldığı başyazıda çıkış nedenini anlatmıştır: "Mili Gazete, gemileri karadan yürüten, çağ kapayıp çağ açan, Hak davasının bayraktarı, asırlarca bütün insanlığa ışık tutmuş, büyük milletimizin temel duyuş, görüş ve çağrısının sahibi fikir gazetesi olmak için çıkmaktadır." Aksay ilkeli bir yayıncılık yapacaklarını da belirterek şöyle devam etmektedir: "Sefere giderken bağdan yediği üzümün parasını dalına bağlayan ecdadın evladı olarak, herkesin hakkına azami saygılı olma kararıyla çıkıyoruz"[1430]

Millî Gazete'de de problemler aynıdır. Diğer İslamcı gazeteler gibi para ve kadro sorunu zirvededir. Gazeteyi çıkartacak ekip, ekipman ve bütçe yok denecek kadar azdır. Kötü bir matbaada basılmaya çalışılırken sık sık da kâğıt sıkıntıları yaşanmaktadır.[1431] Toplama bütçe de kısa sürede tükenmiş, gazetenin yayını zorlanmıştır. Her şeye rağmen aralıksız çıkmayı başarmış olsa da ekonomik sorunları her zaman devam ettiği söylenebilir. Diğer basın kuruluşlarında benimsenen ücret politikaları maalesef İslami basında pek uygulanmamıştır. Resul Tosun bu durumu verdiği bir röportajda dile getirmiş ve İslami camiada ilk telif ücret ödemesini kendisinin başlattığını, 1990'lı yıllarda yayınladığı Yörünge dergisinde ödediği teliflere yazı gönderen yazarların çok şaşırdıklarını "biz bu ciddiyeti başka bir yerde görmedik" dediklerini belirtir.[1432] Çalışanların ücretleri de yüksek değildir. Çoğunlukla bir dava ve hizmet eri misyonu ile motive edilmeye çalışılan personele,[1433]

[1429] K. M. Akbaş, a.g.e., s. 152, Yorgancılar, Serkan, **Millî Görüş: 1960-1980**. Pınar Yayınları, İstanbul: 2012, s. 142

[1430] Hasan Aksay, "Çıkarken", Millî Gazete, 12 Ocak 1973, s.1

[1431] K. M. Akbaş, a.g.e., s. 152-153

[1432] Resul Tosun, Sözlü Tarih Görüşmesi, 12 Temmuz 2018, (Çevrimiçi), https://sozlutarih.idp.org.tr/mulakatlar/resul-tosun-ile-sozlu-tarih-gorusmesi (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

[1433] Muzaffer Deliğöz'ün şu yazdıkları, İslamcı çevrenin gazeteciliğe ve çalışanlara nasıl bir misyon yüklediklerini, nasıl fedakarlıklar beklediklerini güzel ifade etmektedir: "Benim Müdürü olduğum NİDAŞ (Nizam Neşriyat Dağıtım A.Ş.) Milli Gazete için gerekli sermaye taahhüt edenlerin paralarını topluyordu. Millî Gazetenin çıkması için kurulan şirkete ortak olan bir seyyar satıcı kardeşimiz her gün gelir, o gün yaptığı satıştan önce taahhüt ettiği parayı bize yatırır, sonra kalanı ailesi için ayırırdı. Bazen bize verdiği paradan sonra çok cüzi para kaldığını görüp, bize verdiği parayı almak istemediğimizde; 'ümmetin gazeteye evin ihtiyacından daha fazla ihtiyacı var' diyerek ısrarla sermaye ödemesini yapardı.

piyasa şartlarının çok altında ve düzensiz ücretler verildiği, bu durumun yakın zamanlara kadar devam ettiği bilinmektedir. Millî Gazete de benzer bir politika uygulamış, cemaat mantığı içerisinde çalışanlarını düşük ücretlerle istihdam etmeye çalışmıştır. 1986'da Milli Gazete'nin Genel Yayın Yönetmeni Sadık Albayrak'ın istifasını konu alan bir haber yorumda bu konu şöyle ifade edilmiştir: "Albayrak'ın en çok şikayet ettiği konuların başında ücret konusu geliyordu. Gazetede çalışanların 20 ile 40 bin arasında değişen aylık bir ücretle çalıştırılmaları, özellikle kira ücretinin 50-60 bin lira olduğu bir şehirde, çok gülünç ve düşündürücüydü. Fehmi Koru'lar bunu düşünmek ve dile getirmek suçundan ayrılmak zorunda kalmışlardı"[1434] Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki İslamcı basının profesyonelleşme sorunu yaşamasının arkasında yatan en ciddi nedenlerden birisi hem ücret politikası hem de gazeteciliği mesleki bir birikim ve nitelik sorunu olarak kabul etmemeleridir. Zira her gazetenin çıkış amacı arkasında bulunan cemaat veya grubun çıkarlarını korumak, öğretilerini yaygınlaştırmak ve tabanlarını genişletmektir. Dolayısıyla demokratik sistemlerin vazgeçilmez unsurları olarak örgütlenen, buna göre de belli ilkeler ve ticari hedefler

---

Ben bu seyyar satıcı kardeşimizin sözlerini çalışanlarımıza daima hatırlatır, Millî Gazete'nin sıradan bir gazete olmadığını, bir misyonu, kardan öte bir gayesinin olduğunu belirtirdim." Bkz. Muzaffer Deliğöz, Milli Gazete Sıradan Bir Gazete Olmadı", **Milli Gazete**, 14 Ocak 2016, (Çevrimiçi), https://www.milligazete.com.tr/haber/951427/milli-gazete-siradan-bir-gazete-olmadi (Erişim Tarihi: 07.02.2021) – Mehmet Atilla Maraş da, yazdığı bir hatırasında Milli Görüş camiasının basın konusuna yaklaşımına ve ücret politikalarına dair şu ilginç bilgileri verir: "Mustafa Miyasoğlu, Yeni Devir Gazetesi'nde haftada iki gün olmak üzere köşe yazarlığı yapmam hususunda bana teklifte bulundu. Kalkıp İstanbul'a gittim. Mustafa'yla buluştuk. … Yeni Devir Gazetesi'nin o günkü Yazı İşleri Müdürü Hüseyin Evliyaoğlu ile buluştuk. Haftada iki gün yazı yazma konusunda anlaştık. Konu, telif ödemeye gelince, Hüseyin Bey yan çizdi. Bize dedi ki; "Ben istersem bu gazeteyi liseli öğrencilerin bize gönderdiği onlarca yazı ile de çıkarabilirim. Ama siz yazın istiyorum. Ancak yazılarınıza telif filan ödeyemem. Siz Allah rızası için yazacaksınız" diyerek bize ve vereceğimiz emeğimize karşı bir saygısının olmadığını esefle gördük. Ben de "İnsan emeğine saygı duyulmayan bir yerde, bir dakika bile durmamalıyız." deyip oradan ayrıldık. … Ertesi gün Mustafa bizi, Millî Gazete'nin basıldığı Milsan Matbaa Tesisleri'ne götürdü. … Dizgi makinaları bodrum katındaydı. Burada havalandırma, aspiratör, pencere filan hiçbir şey yoktu. Havasız ve karanlık bir yerdi burası. Çok düşük mumlu, sarı ışık veren elektrik ampulleriyle aydınlatılıyordu. Entertip dizgi makinelerinin başında, süratle dizgi yapan gençleri gördüm. Temmuz ayı ateş püskürüyordu. Hava çok sıcaktı. Çalışırken kan-ter içinde kalan gençler, gömlek ve iç çamaşırlarını çıkarmış oldukları halde on parmakla yazıyor, makinaya kurşundan harfler dökerek dizgi yapıyorlardı. Büyük bir özveri ile çalışıyorlardı. Ben bu manzara karşısında, "İşte gerçek emekçi, gerçek idealist gençler bunlar. Bunların aldığı para ana sütleri gibi onlara helaldir." dedim. Merak ederek Abdurrahman Şen'e sordum. "Bu gençler aylık ne ücret alıyorlar? Herhalde patronlar en yüksek ücreti bu arkadaşlara veriyordur." dememe kalmadan Abdurrahman Şen, acı acı güldü ve bana dönerek dedi ki; "Ne parası abi, bunlar asgari ücretle çalışıyorlar. Hiçbir güvenceleri de yok. Hiçbiri sigortalı bile değil. Patronun bir işaretiyle her an kapının önüne konulup işsiz kalabilirler." Bkz. A. Mehmet Maraş, "Entertip'te kurşun döken işçiler", (Çevrimiçi), https://ankaraekspresi.com/makale-entertip-te-kursun-doken-isciler-796 (Erişim Tarihi: 08.02.2021)

[1434] Millî Gazete'de Neler Olup Bitiyor, **Girişim Dergisi**, Sayı: 8, 1986, s. 26

belirleyen basın kuruluşlarından ayrışırlar. Tabi ki İslami yayın organlarının basın ilkeleri olmadığına yönelik bir iddia değildir bu. Ancak reaksiyoner bir mantıkla örgütlendikleri ve belli bir inanç, ideolojiyi savunan yapılara yaslandıkları için iki değer çatıştığında hangi ilkelerin galip geleceği konusu -iyi niyetli bir yaklaşımla- net değildir. Şöyle ifade edersek durum daha iyi anlaşılabilecektir; Laik Cumhuriyet basını Atatürkçülük, laiklik ve ticari çıkarlar gündeme geldiğinde nasıl ki tüm basın ilkelerini ve demokratik değerleri ikinci plana atabiliyorsa İslamcı basın da İnanç ve cemaat çıkarları söz konusu olduğunda bu ilke ve değerleri geri plana atabilmektedir.[1435]

Millî Gazete kurulduğu günden bugüne bir parti gazetesi olma özelliğinden kurtulamamış, tirajını hiçbir zaman anlamlı bir şekilde artıramamıştır. Bizzat Erbakan tarafından; davanın sesi olarak kurumsallaştırılmaya çalışılan, her Müslüman kişinin eline ulaşması amaçlanan gazeteye özel bir önem veriliyordu. İl ilçe kongrelerinden köy buluşmalarına kadar tüm toplantılarda Millî Gazete'nin alınması seçmen tabanına telkin ediliyor hatta alınması için yemin ettiriliyordu. Bir Millî Görüşçüye iki vazife tanımlanıyordu. Birincisi partiye oy vermek ikincisi de Millî Gazete'ye abone olmak, abone bulmaktı. Teşkilatlarda bulunan kadın erkek, genç yaşlı herkes gerekirse kapı kapı dolaşarak bu iki vazifeyi eksiksiz yerine getirmeliydi. Tüm bu telkin ve talimatlara, emirlere, genişleyen tabana rağmen "davanın sesi", hakikatin gür sadası" olan gazetenin satışlarında bir değişim olmuyordu. Siyasi menzil için canla başla çalışan kitle, Millî Gazete konusunda aynı hassasiyet ve gayreti ortaya koymuyordu. Bunda Millî Gazete'nin bir gazete gibi değil de manşetlerini ve haberlerini büyük oranda Erbakan'ın oluşturduğu bir parti bülteni gibi görülmesinin payı büyüktür.[1436] Daha sonra görüleceği gibi bu kanaat bizzat gazete içerisinde de oluşacak, büyük bir kopuşla yeni bir İslamcı gazetenin doğuşuna neden olacaktır.

[1435] Millî Gazete Genel Yayın Yönetmenlerinden Mustafa Kurdaş gazetenin karakterini ve yayın politikalarını tanımlarken İslam inancının nasıl bir önem arz ettiğini şöyle belirtmektedir: "Millî Gazete salt bir parti gazetesi değil. Biz salt İslamcı bir gazete de değiliz. Bu tanımlama da eksik kalır. Çünkü biz bir taraftan "Hak geldi, batıl zail oldu" derken, olaylara İslami perspektiften, ümmet perspektifi ile bakıyoruz. Millî Gazete sadece Anadolu'yu göremez, bununla sınırlandıramaz kendini. Ankara'yı merkeze alıp, Şam'ı, Bağdat'ı, Kahire'yi unutamaz; İslamabad'ı, Kabil'i, Saraybosna'yı öteleyemez. Çünkü biz İslam kardeşliğini esas alan bir gazeteyiz" Bkz. K. M. Akbaş, a.g.e., s. 155

[1436] Asiye Güldoğan, "Erdoğan Nasıl 'Medya Patronu' Oldu" 26 Şubat 2015, (Çevrimiçi), https://odatv4.com/erdogan-nasil-medya-patronu-oldu-2602151200.html (ErişimTarihi: 02.07.2021)

Gazeteye yapılan "parti bülteni" eleştirileri en sonunda Erbakan'ı harekete geçirecek, camianın yeni entelektüel gençleri olan Nabi Avcı ve Fehmi Koru'yu gazeteyi adam etmeleri için görevlendirecektir. Genç ekip üç ay deneme süresi talep ederek tüm camia tarafından takdir edilecek olan bir gazete çıkartmayı başarmışlardır.[1437] Ancak gazete takdir edilmiş olsa da ekibin ömrü uzun sürmeyecek, üç ay sonra gazete ile yolları ayrılacaktır. Ayrılığın arkasındaki nedenin ekonomik sebeplerin olduğu, ekibin mevcut şartlar ve ücret politikalarıyla gazetenin yürüyemeyeceğini söylemeleri üzerine gerçekleştiği ifade edilmektedir.[1438] Nabi Avcı'da bu görüşü destekler nitelikte şu açıklamayı yapmaktadır:

> "1983 yılıydı. Rahmetli Erbakan, Fehmi Koru ile beni davet etti ve 'Millî Gazete'yi adam edin' diye talimat verdi. Biz de 'olur ama bize üç ay müsaade edin dedik. Tamam, dedi. Biz de üç ay çok çalışıp gazeteyi değiştirdik. Çok güzel bir gazete yaptık. Ancak maddi anlamda bir katkı olmadığı için işi bırakıp ailelerimizin yanına da gidemiyoruz. Üç ayın sonunda karar için gittiğimizde, merhum Erbakan kurdurduğu safrada bizi ağırladı. Konu durumumuza gelince de "Ümmet size müteşekkirdir. dedi. Böylece oradan da ayrılmış olduk."[1439]

Avcı ve Koru'nun gazeteden ayrılmasından sonra eski ekip yeniden görev başına gelmiş, eski bülten formatına yeniden dönülmüştür. Millî Gazete'nin bir misyon ve Milli Görüş siyasetinin iktidarına giden yolda anahtar bir unsur olduğu kitleye anlatılmış, ancak bugün de dahil olmak üzere gazete hiçbir zaman dar tiraj zemininden kurtulamamıştır.

Millî Gazete 50 yıla yaklaşan yayın hayatında İslami çevre için ideal bir gazete formatını oluşturamasa da sonraki dönemlerde genişleyecek olan Muhafazakar İslamcı basının alt yapısının kurulmas, kadrolarının yetişmesinde büyük bir rol oynadığı inkar edilemez. Her şeyden önce kendi bünyesinden "Yeni Devir" ve "Beklenen Vakit"

[1437] Avcı, Millî Gazete'deki değişimin nasıl karşılandığını bir anısıyla şöyle anlatmaktadır: "O günlerde Almanya'dan bir misafir geldi. Millî Görüş teşkilatından biri. "Ben buraya size teşekkür etmeye geldim. Almanya'da bir Türk dişçiye gittim. Bekleme salonunda masanın üzerinde sehpada Alman gazeteleri vardı. «Ne zaman benim Millî Gazetem de şu gazeteler gibi güzel olacak, diye içimden geçirip o çok beğendiğim gazeteyi elime aldım bir baktım ki Millî Gazete. Teşekkür ederim" dedi." Bkz. Ayşe Olgun, Nabi Avcı İle Yapılan Röportaj: "Nabi Avcı, Zaman ve Yeni Şafak Dönemlerini Anlattı", **Yeni Şafak Gazetesi**, 23 Ocak 2017, (Çevrimiçi), https://basin.ktb.gov.tr/TR-172558/kultur-ve-turizm-bakani-nabi-avci39nin-yeni-safak-gazet-.html (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

[1438] "Millî Gazete'de Neler Olup Bitiyor", a.g.e., s. 26

[1439] Nabi Avcı, "Gençliğimizdeki dergiler edebiyatı bize sevdirdi", **Türkiye Yazarlar Birliği 40'lar Meclisi Edebiyat ve Hayat söyleşileri**, (Çevrimiçi), https://www.tyb.org.tr/gencligimizdeki-dergiler-edebiyati-bize-sevdirdi-37242h.htm (Erişim Tarihi: 04.02.2021)

gazetelerinin doğmasına neden olmuş, geniş bir yazar kadrosuna ev sahipliği yapmış,[1440] genç kalemlerin yetişmesine imkân sağlamış, adeta bir okul vazifesi görmüştür.[1441] Bugün muhafazakar basının dönüştürdüğü merkez basında Milli Gazete'den yetişmiş birçok yazar, muhabir, teknik kadro görev yapmaktadır. Basında gündem oluşturma ve etkinlik bağlamında tartışılır olmakla birlikte Alman şarkiyatçı Dr. Esther Debus'un değerlendirmesi ilginçtir: "Tirajı, onun pek de yaygın olmayan bir gazete olduğunu düşündürse de yarattığı etki, satış rakamlarının ortaya koyduğundan çok daha güçlüdür"[1442]

2.6.4. İslamcıların Yüz Akı: Yeni Devir Gazetesi

1970 sonrası yayın hayatına giren ve iz bırakan muhafazakâr İslamcı gazeteler arasında anılması gereken gazetelerden birisi de Yeni Devir gazetesidir. Öyle ki

[1440] Millî Gazete'nin bugüne kadar olan yayın hayatına bakıldığında özellikle İslamcı muhafazakar çevrenin önde gelen birçok isminin yazılarına rastlanılmaktadır. Gazetenin arşivinde şu isimler yer almaktadır: Prof. Dr. Ayhan Songar, Prof. Dr. Osman Turan, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, İsmet Özel, Mustafa Yazgan, Rasim Özdenören, Alaaddin Özdenören, Erdem Bayazıt. Cahit Zarifoğlu, Osman Yüksel Serdengeçti, Mustafa Müftüoğlu, Ahmet Hulusi, Edip Yüksel, Sedat Yenigün, Rıfkı Kaymaz, Tevhit Karakaya, Naci Terzi, Nabi Avcı, Fehmi Koru, Ahmet Kot, Abdurrahman Dilipak, Atilla Özdür, Hasan Karakaya, Mustafa Karahasanoğlu, Ahmet Kekeç, Süleyman Çobanoğlu, Bünyamin Yılmaz, Selahattin Yusuf, İbrahim Paşalı, Hakan Albayrak, Selami Güder, Sadık Albayrak, Resul Tosun, Özkul Eren, Hasan Aycın, Özhan Eren, Mesut Uçakan, Ayşe Şasa, Ahmet Fevzi İnceöz, Mehmet Metiner, Afet Ilgaz, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Prof. Dr. Sebahattin Zaim, Prof. Dr. Esad Coşan, Salih Mirzabeyoğlu, Hasan Aksay, Süleyman Arif Emre, Tahir Büyükkörükçü, Prof. Dr. Ahmet Akgündüz, Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma, Prof. Dr. İskender Pala, Ali Bulaç, Prof. Dr. Durali Yılmaz, Tarık Tufan, Hüseyin Akın, Doç. Dr. Abdullah Özkan, İbrahim Balcı, Necdet Kutsal, Ekrem Kızıltaş… Mustafa Kurdaş, Mehmet Şevket Eygi, Abdulkadir Özkan, Zeki Ceyhan, Kemal Belgin, Adnan Öksüz, Prof. Dr. Ata Atun, Prof. Dr. Burhanettin Can, Necati Tuncer, Ercan Özcan, İsmail Hakkı Akkiraz, Ayhan Kaya, Doğan Bekin, Fatma Tuncer, Cafer Keklikçi, Sadrettin Karaduman, Şakir Tarım, Mustafa Yılmaz, Mehmet Seyfettin Erol, İlhami Yetiş, Mine Alpay Gün, Mevlüt Özcan, Reşat Nuri Erol, Mahmut Toptaş, Burak Kıllıoğlu, Ali Haydar Haksal, Ekrem Şama, Gülay Pınarbaşı, AmmarAcarlıoğlu, Bilali Yıldırım, Mehmet Biten, Abdülaziz Kıranşal, İdris Cevahir, Turgut Akyüz, Yusuf Yalanız, Siyami Akyel, Prof. Dr. Cevat Akşit, Hatice Çay, Mustafa Kasadar, Ahmet Yavuz, Hüseyin Akın. Bkz. E. Gedik, a.g.e., s. 32-33

[1441] 14. Yılında Millî Gazete, **Girişim Dergisi**, Sayı: 5, 1989, s.20

[1442] Debus'tan Akt: Muharrem Coşkun, "Debus'un Övdüğü, Subayın Kızdığı Gazete", **Belge Haber**, 5 Nisan 2010, (Çevrimiçi), https://www.belgehaber.com/?artikel,1297/debus-un-ovdugu-subayin-kizdigi-gazete/muharrem-coskun (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

cemaat ve siyasi angajmandan olabildiğince arınmış bir gazete olarak entelektüel kapasitesi[1443] ile "İslamcıların Cumhuriyet gazetesi" olarak tanımlanmıştır.[1444]

Mehmet Durlu yönetiminde 1977 yılında yayınlanmaya başlayan gazete görünüşte Millî Gazete'nin yedeğinde hayatına başlamıştır. Tahta paravanla ayrılan bir bölmede yayınlanmaya çalışılan gazete kendine ait hiçbir teknik altyapıya sahip değildir.[1445] Ancak gazetenin yönetici ve çalışanlarının gayretleri, siyaseti değil kültürü önceleyen stratejisiyle kısa sürede İslamcıların genç entelektüel çevresinin toplanma yeri olmuştur. 1970'lerden itibaren fikir ve basın alanında etkin olan sol politik çevreye karşı muhafazakâr bir tavır geliştiren bu gençlerin gösterdiği başarı, İslamcı geleneğin basın alanına bakışını da değiştirmiş, sonraki dönemlerde aşılması hedeflenen bir ölçü olarak kabul edilmiştir. Örneğin 1986 yılında Ankara'da kurulan Zaman[1446] ve 1994'te kurulan Yeni Şafak[1447] gazeteleri, Yeni Devir'i model alarak yayın hayatına başlamışlardır.

Yeni Devir, Milli Görüş camiasının içerisinden doğmuş olmakla birlikte mevcut İslamcı gazetelerin aksine belli bir grup güdümünde hareket etmemiş, tepkisel bir düşünceden ziyade aksiyoner bir düşünceyi temsil etmiştir. Cumhuriyet döneminden itibaren yerleştirilmeye çalışılan toplumsal kültür kodlarına karşı ilk esaslı düşüncelerin neşredildiği, bir başka deyişle; Batılı değerlerin temel alındığı Türkiye'nin düşünce, kültür, edebiyat, sanat, tarih alanlarına yeni bir soluk getirdiği, hayata, insana ve eşyaya dair farklı bir bakış açısı kazandırdığı söylenebilir.[1448]

[1443] Yusuf Temizcan, Hasan Aycın ile Yapılan Röportaj: "İnsan Soyunun En Yorgun Kuşağıyız Ama Daima Ümit Halindeyiz", **Genç Dergisi**, Sayı: 160, 2020, (Çevrimiçi), https://gencdergisi.com/13593-insan-soyunun-en-yorgun-kusagiyiz-ama-daima-umit-halindeyiz.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

[1444] Adem Turan, Fadime Özkan ile Yapılan Görüşme: "Özlenen Bir Gazete", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi),https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

[1445] Adem Turan, Hasan Aycın ile Yapılan Görüşme: "İlk İmzamı Orada Atmıştım", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

[1446] Adem Turan, Ali Sali ile Yapılan Görüşme: "Müslüman gençlerin sığınabilecekleri kültürel bir liman", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

[1447] Tosun, Resul; Yeni Şafak ve Ustura Üzerine, **Yörünge Dergisi**, Sayı: 214, 1995, s. 37

[1448] Adem Turan, Ferman Karaçam ile Yapılan Görüşme: "Şimdi Geriye Dönüp Baktığımızda", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

Yazarlarından birisi olan Nazif Gürdoğan'ın Yeni Devir için söyledikleri bu anlamda önemlidir:

> "Yeni Devir, bir dönemin en etkili kültür gazetesiydi. Kültürsüzlüğün gazetecilik olduğu bir dönemde Yeni Devir, 'kültürsüz politika olmaz' diyen sanatçı yazarlarıyla, güzel düşünen ve güzelliği arayanların gazetesi olmuştu. Yeni Devir için peşinde koşulan iyi haber kötü haber değil, doğru haberdi. Bundan dolayı, Yeni Devir haber yapan bir gazete değil, haber veren bir gazeteydi. Yazarları herkesin baktığına bakar, kimsenin düşünemediğini düşünürdü. Yeni Devir Anadolu insanının sesiydi. Onun bin yıllık tarihinin yoğurduğu kültürün, sözcüsü ve savunucusuydu. Yeni Devir sağduyuydu, sağduyu Yeni Devir'di. O, belirleyici olan ekonomi değil kültürdür, diyenlerin gazetesiydi."[1449]

Tek parti döneminin sonlarına doğru büyük bir cesaretle İslami geleneği canlandırmaya çalışan Büyük Doğu, Diriliş ve Hareket ekollerinin yetiştirdiği isimlerin bir araya geldiği[1450] Yeni Devir gazetesinin Sali'ye göre başka bir özelliği daha vardır. 1970'li yılların şiddeti gittikçe yükselen buhranlı atmosferinde muhafazakâr İslamcı gençler için sığınabilecekleri kültürel bir liman olmuş, onları sokaktan uzak tutmaya çalıştığı gibi nasıl bir tavrı benimseyecekleri noktasında eğitici bir rol üstlenmiştir.[1451] O dönem yazılarıyla, şiirleriyle, çizgileriyle gençliği etkileyen ve bir anlamda rol model olan isimler sonraki dönemlerde Türkiye'nin düşünce, siyaset, edebiyat, kültür ve basın alanlarına yön verecektir. Bu isimler arasında en dikkat çekici olanlar Rasim Özdenören, Alaaddin Özdenören, Mehmet Akif İnan, İsmet Özel, Fehmi Koru, Nabi Avcı, Erdem Beyazıt, Hasan Aycın, Mehmet Ocaktan, Hasan Celal Güzel, Cahit Zarifoğlu, Atasoy Müftüoğlu, Nazif Gürdoğan, Ferman Karaçam, Mustafa Miyasoğlu'dur,

İslam referanslı çevre için basın ve gazetecilik anlamında bir mihenk taşı olmayı başaran Yeni Devir'in neden uzun ömürlü olmadığı ve yakaladığı bu başarıyı neden sürdüremediği sorusunun da ilginç ve acıklı bir cevabı vardır. Millî Gazete'nin

---

[1449] Adem Turan, "Nazif Gürdoğan ile Yapılan Görüşme: **Kültür Gazeteciliğinde Yeni Devir**", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

[1450] Adem Turan, "Ferman Karaçam ile Yapılan Görüşme: **Şimdi Geriye Dönüp Baktığımızda**", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi, https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

[1451] Adem Turan, "Ali Sali ile Yapılan Görüşme: **Müslüman gençlerin sığınabilecekleri kültürel bir liman**", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

yedeğinde yayınlanan ancak hem etkinlik hem de tiraj olarak onu geçen gazete dikkatleri üzerine çekmiş, Milli Gazete yönetiminin uyguladığı kısıtlamalar ve doğrudan partinin yayın organı olmasına yönelik baskılar[1452] Yeni Devir'in sonunu getirmiştir. O dönem gazetede çalışan Şakir Kurtulmuş yaşananları şöyle açıklamaktadır:

> "Necmettin Erbakan Milli Gazete patronlarını, yöneticilerini çağırıyor Ankara'ya; Yeni Devir'i önlerine atarak diyor ki: şöyle bir gazete çıkaramıyorsunuz! Sonra Milli Gazete'yi bir türlü Yeni Devir çizgisine getiremedikleri için veya arzuladıkları istikamette yayın yapamadıkları için çareyi Yeni Devir'i kapatmakta buldular. Kapatmakta nasıl çare buldular! Elimizdeki imkânları almak istediler. Mesela dediler ki maddi imkânsızlıklar yüzünden taş baskı yapacağız. Böyle bir şeyi kabul etmek mümkün değil. Elinde koskacaman ofset makinaların var, kendi tesislerinde basıyorsun, İstanbul'a ilk defa sen getirmişsin, bu imkânı reddediyorsun; diyorsun ki eski sistem baskıya geçeceksin. Buna kargalar bile gülerdi, biz de güldük. Zaten itiraz ettik, kabul etmedik. Kendi çocuğumuzu kendi elimizle öldüremeyiz dedik. Sonra da hepimizin işine son verildi zaten."[1453]

1978'de yayınlanan Mavera dergisinde Abdurrahman Cem'in kaleme aldığı bir yazıda da gazetenin dağıtımcı şirket ve patronaj tarafından sabote edildiği, bayilere giden gazetelerin birkaç taneyi geçmediği iddia edilmektedir: "Kesin kanaatimiz şudur. Yeni Devir'i dağıtan firma, bilmediğimiz karanlık nedenlerle dağıtım işini hem üzerine almış hem de belli bir trajın üzerine çıkmaması için kendi metotlarıyla gerekli tedbiri almış ve bunu başarmıştır. Gazetenin patronu veya patronları kontrol ve takip işini yapmaktan aciz kalmışlardır. Gazetecilikten bihaber görünmektedirler. Koltuklarına oturup sabotajı seyretmişlerdir."[1454]

Başta da belirtildiği gibi cemaat ve siyasi angajmandan uzak bir şekilde alternatif bir fikir ve düşünce zemini oluşturmaya, bunu da İslamcı bir perspektifle basın alanında gerçekleştirmeye çalışan, hatta yeni, alternatif bir basın tasavvuru ortaya koyan Yeni Devir gazetesi de Türk basının kaderinden kaçamamış, siyasetin

---

[1452] Adem Turan, "Sıtkı Caney ile Yapılan Görüşme: **Bir gazetecilik efsanesi: Yeni Devir**", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

[1453] Adem Turan, "Şakir Kurtulmuş ile Yapılan Görüşme: **Yeni Devir Bizim Çocuğumuzdu**", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

[1454] Abdurrahman Cem, "Haberler ve Bir Yorum: Basın Hürriyeti", **Mavera Dergisi**, Sayı: 14, 1978, s. 49

müdahalesinden kendisini koruyamamıştır. Gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet dönemi basını Siyasetin ve iktidarın gösterdiği istikametten dışarı çıkmayı başaramamış, karakter olarak bu durumu içselleştirmiştir. Tepkisel olarak doğan ve laik Cumhuriyet düzeninin biçimlendirdiği merkez basının dışında, alternatif bir model şeklinde gelişen İslamcı basının yeni, özgün ve bağımsız bir karaktere dönüşme hamlesi olarak görülebilecek Yeni Devir tecrübesinin siyasetin çemberinden kurtulamadığı görülmektedir.

2.7. Yeni ve Aksiyoner Gazeteler

1990'lara gelene kadar İslami çevre sosyal ve siyasal alanların yanı sıra basın alanında da epey girişimde bulunmuş, kayda değer bir tecrübe kazanmış, ciddi bir kadro birikimi sağlamıştır. Ancak Yeni Devir gazetesi haricinde etkili ve entelektüel bir gazete vücuda getirememiştir. Bunda daha önce vurguladığımız gibi farklı grupların başta siyaset olmak üzere öznel çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinin payı büyüktür. Kendi cemaatlerini önceleyen bir yayın politikası izleyen bu gazeteler, zamanla kendi cemaatlerinin sınırlarına hapsolmak zorunda kalmışlar, hatta daha dar bir kitleye mecbur olmuşlardır. Örneğin Millî Görüş hareketi siyasi zeminde büyük bir oy yüzdesine sahip olmasına rağmen Milli Gazete bu yüzdenin çok gerisinde bir tiraja sahip olmuştur.[1455] Yeni Asya gazetesi de farklı değildir. Başlarda tüm grupların ilgisini çekse de siyasi tutumu ve katı cemaat ilkeleri nedeniyle kısa sürede tirajı düşmüş, küçük bir misyon gazetesi olarak hayatını sürdürmüştür. Türkiye Gazetesi ise görece tirajını artırmış, ekonomik anlamda büyümüş olsa da merkez medyadaki etkisi tirajına paralel seyretmemiş, cemaat referanslı yazarları ve oportünist yayın politikası nedeniyle ciddi bir gazete olarak kabul görmemiştir. 1986 yılında Nabi Avcı ve Fehmi Koru'nun önderliğinde Yeni Devir gazetesi referans alınarak Ankara'da yayına başlayan Zaman Gazetesi bu anlamda ileri bir girişim sayılsa da devam ettirilemeyecek, kısa süre sonra el değiştirerek o da bir cemaat gazetesi haline dönüşecektir. Kısacası 1990'lara kadar İslami çevre basın araçlarına sahip olmuş olsa

[1455] Gazete hiçbir zaman 100 bin tiraja ulaşamamıştır. Oysa Refah Partisi 90'larda 4milyon üyeye sahiptir. Bu rakamın %10'u gazeteyi almış olsa tiraj 400 bin olabilir. Bkz. Fatih Sinan, "Millî Gazete 25 Yaşına Giriyor", **Yörünge Dergisi**, Sayı: 302, 1996, s. 31

da alternatif bir basın alanı ve marka bir gazete oluşturamamıştır. 1990'ların ilk yarısında ise bu durumu belli ölçüde değiştirecek olan "Beklenen Vakit" ve "Yeni Şafak" adlı iki gazete yayın hayatına başlayacaktır.

2.7.1. İlk Bağımsızlaşma Girişimi: Beklenen Vakit

İslami çevre açısından belki de en dikkat çekici gazete girişimi "Beklenen Vakit" ismiyle yayına başlayan gazetedir. Onu ilginç kılan en önemli özellik, belki de İslami inancı önceleyerek tüm cemaat tarikat bağlantılarından bağımsız bir yayın çizgisi gütme amacıyla yola çıkmış olmasıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İslami çevre kendi içerisinde tarikat, cemaat ve siyasi olmak üzere farklı gruplar şeklinde örgütlenmekte, basın ve yayıncılık faaliyetlerini de daha çok bu dar hedefler doğrultusunda icra etmeye çalışmaktaydılar. Bu "ben merkezci" yaklaşımlar da İslami çevrenin merkez basın oluşumlarına karşı güçlü ve kurumsal nitelikte bir alternatif ortaya koymasını engelliyordu. Siyasi aktivizmi elinde bulunduran Millî Görüş hareketi de benzer bir yaklaşımla hareket ediyordu. Basın anlamında attığı adımlarda partiyi önceleyen bir ilkeyi benimsiyordu. Bu ise genişleyen ve laik sisteme karşı kolektif bir inanç mücadelesi talep eden muhafazakâr kitlede tepkilere neden oluyordu. Kısacası beklenti; grup menfaatlerine dayanan dar misyon gazeteciliğinden sıyrılarak daha geniş bir misyon gazeteciliğinin inşa edilmesiydi. Hem böylelikle sistemin baskılarına karşı daha sert bir direnç gösterilecek hem de laik ve batıcı bir ideolojiyle yapılandırılmış, etki gücünü elinde bulunduran merkez basına karşı güçlü bir alternatif oluşturulabilecekti. Beklenen Vakit gazetesinin yayınlanma gerekçesi büyük oranda bu düşüncelere dayanmıştır. Zira yayıncılarının ifadesiyle gazete ne devlet imkanlarına ne de herhangi bir partiye, cemaate, holdinge yaslanmamakta, bağımsız ve bağlantısız bir yayın çizgisi benimsenmektedir.[1456] Gazetenin en büyük gayesi de dini ve milli değerleri esas alarak Müslümanların hukukunu savunmak, tüm cemaatleri kucaklayarak bir iç bütünlük sağlamak, gelişen İslami entelektüel kesime düşünce zemininde bir kaynak oluşturmak şeklinde ifade edilmektedir.[1457] Sloganlarından yola

[1456] Erdal Şimşek, "Cuma Direnişin Sembol İsmi", **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000, s. 23
[1457] Metin Hasırcı, "Cuma'm İntişan En Samimi Temennim" **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000, s 17

çıkacak olursak gazete; "inananların gözü, kulağı ve sesi" olurken "mü'mine müşfik, kafire şedid" olacaktır.[1458]

Beklenen Vakit gazetesinin diğer İslami gazetelerden farklı olarak hazır bir kadro ve okuyucu üzerine kurulduğu söylenebilir. Gazeteyi çıkartan ekibin hemen hemen hepsi Millî Gazete çalışanıdır. Milli Gazeteyi bir parti bülteni gibi değerlendiren ve rahatsızlık duyan bazı isimler, daha bağımsız bir gazete fikri üzerinde düşünmektedirler. [1459] Bu isimlerin başında ise Mustafa Karahasanoğlu gelmektedir. Karahasanoğlu 1979-1982 yılları arasında Milli Gazete'nin Genel Yayın Yönetmenliğini yapmış[1460] o tarihlerde gazetenin tirajını 80 bine kadar çıkartmış,[1461] 1982'de gazeteden ayrıldıktan sonra ise basın alanından kısmen uzaklaşarak baba mesleği olan nalburiyeciliğe dönmüştür. Fakat, inanç, ideoloji ve fikri görüşlerinin toplumsal planda hayat bulabilmesi için basının vazgeçilmez bir araç olduğuna olan inancı gazeteciliğe karşı ilgisini diri tutacaktır.[1462] 1990'larla birlikte gerek siyasi gerekse toplumsal tabanda görülen İslami kitleselleşmenin artışı muhafazakar basın alanında da bir çeşitlenme ihtiyacını gündeme getirmiştir.[1463] Karahasanoğlu da benzer düşünceler içerisindedir. Ancak günlük bir gazetenin herhangi bir gruba yaslanmadan ayakta durmasının imkansızlığının bilincindedir. En azından bir haftalık dergi ile başlangıç yapılabileceği fikri üzerinden Milli Gazete'de birlikte çalıştığı Haşan Karakaya, Haşan Hüseyin Maden, Kemal Güler, Ülkü Kumral, Yalçın Turgut, Abdurrahman Dilipak ve Haşan Aksay gibi isimlere konuyu açar. İstişareler sonucunda dergi fikri olumlu karşılanır.[1464] Her ne kadar konu dergi olarak tartışılsa da sürecin aslında günlük bir gazeteyi hedeflediği bilinmektedir.[1465] Gazete için gerekli maddi imkanlar oluşturulana kadar dergi olarak fikri mücadele verilecek diğer yandan da dergi üzerinden gazeteye bir okur kitlesi hazırlanacaktır. Bu anlamda farklı

[1458] Mustafa Karahasanoğlu, "Cuma'dan" **Cuma Dergisi**, Sayı: 162. 1993, s.1
[1459] K. M. Akbaş, a.g.e., s. 154
[1460] Mustafa Karahasanoğlu, "Cuma Dergisi, Tavizsiz Çizgisinden Hiç Ayrılmadı" **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000, s.30
[1461] M. Hasırcı, a.g.e., s 17
[1462] M. Karahasanoğlu, **Cuma Dergisi, Tavizsiz…,** s.30
[1463] Yayın Dünyası, **Değişim Dergisi**, Sayı: 8, 1993, s. 74-75
[1464] M. Karahasanoğlu, **Cuma Dergisi, Tavizsiz…,** s. 30
[1465] Yalçın Turgut, "Hakkın Hatırını Dostların Hatırından Aziz Bilmek", **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000, s.7

bir strateji izlenir. 6 Nisan 1990 Cuma günü Cuma ismiyle bir dergi yayına başlatılır. Derginin yayın politikası olarak aksiyoner bir strateji belirlenir. Buna göre; muhafazakar yayınlar açısından karakteristik bir özellik haline gelmiş olan iddia ve ithamlara karşı reaksiyoner, tepkisel, müdafi duruşun aksine "en iyi müdafaa taarruzdur" fikri benimsenir.[1466] Gerçekten de strateji işe yarar. Hem tüm İslami camiayı kucaklayan, birliği önceleyen tavrı hem de sisteme karşı sert üslubu ile kısa sürede bir dergi için oldukça yüksek olan 40 bin tirajlarına ulaşır.[1467]

Derginin yayınlanmasından ve camia içerisinde ciddi bir başarı sağlamasından üç yıl sonra günlük bir gazete çıkartma fikri daha gerçekçi bir şekilde gündeme gelecektir. Yine de işi sıkı tutan ekip, gazete fikrini dergi okuyucuları ile de istişare eder. Hazırlanan istişare formu dergiyle birlikte Anadolu'nun her tarafına dağıtılır. Ayrıca derginin önemli isimlerinden olan Ülkü Kumral Anadolu'yu baştan sona gezerek gazete fikrini yüz yüze tartışır. Yapılan değerlendirmeler sonrasında günlük bir gazetenin yayınlanmasına karar verilir.[1468]

Ekibin hemen hepsini Millî Gazete'den transfer eden Beklenen Vakit, yazar kadrosunu da büyük oranda bu gazeteden oluşturur. İslami camianın tanıdığı Yalçın Turgut, Yılmaz Yalçıner, Hasan Aksay, Yaşar Kaplan, Abdurrahman Dilipak, Mustafa Kaplan, Atilla Özdür.[1469] Hasan Karakaya, Abdülkadir Özkan[1470] Ahmet Kekeç, Yusuf Kerimoğlu,[1471] gibi birçok isim günlük ve haftalık yazılarıyla gazetede yer alır. Acemi olmayan, yılların gazetecilik tecrübesine sahip profesyonel bir kadro tarafından yayınlanmasına rağmen ilk sayılarında ciddi eksiklikler göze çarpar. Örneğin gazetenin idare merkezinin adres ve telefonu baskıda yoktur. Yazı tashihlerinde ciddi sıkıntılar vardır.[1472]

İlk sayılarda ortaya çıkan basit hatalar eleştirilmekle birlikte gazetenin yayın hayatına başlaması genel olarak memnuniyetle karşılanır. Ancak daha öncesinde

[1466] M. Karahasanoğlu, **Cuma Dergisi, Tavizsiz…,** s.31
[1467] Serdar Arseven, "Dergi ile büyümek" **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000, s. 22
[1468] M. Karahasanoğlu, **Cuma Dergisi, Tavizsiz…,** s.33
[1469] Hüseyin Ertok, "İşte Beklenen Vakit İşte Kadro", Sayı: 161, **Cuma Dergisi**, 1993, s. 43
[1470] Fatih Sinan, Vakit Geldi, **Yörünge Dergisi**, Sayı: 144, 1993, s. 35
[1471] "Yayın Dünyası", **Değişim Dergisi**, Sayı:8, 1993, s. 74-75
[1472] F. Sinan, **Vakit…,** s. 35

gazetenin yayınlanmasına dönük bazı eleştirilerin olduğu da kimi yazarların izahat yazılarından anlaşılmaktadır. İtirazlar, İslami camia için yeni bir gazeteye gerek olup olmadığı noktasında yoğunlaşmaktadır. Farklı gazetelerin olmasına rağmen hiç birisi güçlü ve etkili değildir. Yapılması gereken yeni bir gazete çıkartmak değil çıkanlardan birisini tam ve etkili bir gazeteye dönüştürmektedir.[1473] Ancak bu endişelerin ya da tartışmaların gerisinde diğer cemaat gruplarının yayın organlarının okuyucularının bölünmesi endişesi vardır. Özellikle Millî Görüş camiası kendi içinden çıkan bu gazeteye gönülsüzlüğü söz konusudur.[1474] Gazeteyi yayınlayanlar da bunun bilincindedir. Camianın kendilerine tavır almasından endişelenmektedir.[1475] Gazeteye dair verdikleri mesajlarda yeniliğin ve çeşitliliğin gerekliliğini, camiaya ve Müslüman topluma katacağı zenginlikleri vurgulamaya çalışırlar.[1476] Bu anlamda İslami camia içerisinden destekte vardır. Camianın çok satan prestijli dergilerinden birisi olan Yörünge'de gazetenin yayına başlamasına dair kaleme alınan haber "İslami düşünceyi savunan gazete ve dergilerin sayılarının artması bizce sevindirici bir olaydır. Birinin ulaşamadığı kitleye öteki ulaşır. Böylece de her biri bir hizmet görür düşüncesindeyiz." ifadeleriyle bitmektedir. Yine camianın genç entelektüellerinin yayınladığı Değişim Dergisi de gazetenin yayınlanmasından duyduğu memnuniyeti sayfalarına taşır:

> "İslami kaygılarla yola çıkan her yayın, yeni bir ses, yeni bir cephe ve yeni bir hizmet demektir. Biz, Beklenen VAKİT'i müslüman- lar arasında yeni bir ses olarak görüyor, İslami gelişmeler açısından hayırlı sonuçlara yol açacak yeni bir günlük gazete olarak selamlıyoruz. Bazı dostların "şu sırada yeni bir günlük gazeteye ihtiyaç var mıydı?" sorusuna, hiç tereddüt etmeden "evet vardı" diyoruz. Müslümanların bir değil, birkaç günlük gazeteye ihtiyaçları olduğunu düşünüyoruz. Bu bakımdan Beklenen Vakit'in zamansız çıktığını söyleyen dostlarımıza katılmıyoruz. İyi bir zamanda çıkmıştır ve inşallah hayırlı hizmetler verecektir. … Beklenen VAKİT'in bir grubun, bir partinin, bir cemaatin yayın organı görüntüsünden sakındığı görülüyor ki, bu tutum müslümanların genel menfaatlerini gözetmek gibi çok hayırlı bir politika olur. Hiçbir ayırım gözetmeksizin, bütün müslümanların haklarını savunan bir gazete olmak, bütün müslümanlara şefkatle, yaklaşmak VAKİT'den beklenen görev."[1477]

[1473] Aksay, Hasan; Yeni Bir Gazete, **Cuma Dergisi**, Sayı: 162. 1993, s. 9
[1474] Basında Beklenen Gazete ve Dergiler, **Yörünge dergisi**, s. 142, 1993, s.36
[1475] F. Sinan, **Vakit…,** s. 35
[1476] H. Aksay, **Yeni Bir…,** s. 9
[1477] "**Yayın Dünyası…,"** s. 74-75

Vakit gazetesi yayın politikası olarak daha önce de ifade edildiği gibi "en iyi müdafaa taarruzdur" felsefesiyle hareket etmeyi benimsemiştir. İlk sayısını yayınlamak için seçtiği 12 Eylül tarihi dahi bu felsefesinin bir yansımasıdır. Mustafa Karahasanoğlu gazetenin yayınlanacağı günle alakalı kaleme aldığı yazıda neden 12 Eylül'ü tercih ettiklerine dair izahatta bulunmaktadır:

> "12 Eylül Pazar gününden itibaren tüm CUMA okurlarıyla, her sabah Beklenen Vakit gazetesinde buluşacak olmanın heyecanını yaşıyorum... 1980'de tüm siyasî partileri ve parlamentoyu feshedip, ülkeyi kurtarma vaadiyle darbe yapan generallerin anarşiyi de ekonomiyi de hangi noktaya getirdikleri 13 yıl sonra daha açık bir biçimde görülmektedir. Laik rejimin kendi demokratik kuralları ve son çare olarak gördükleri darbelerin çözüm olmadığı ortadadır. Çözüm İslâmdadır. Kurtuluş, bin yıl Türk, Kürt, Çerkez, Laz. Boşnak, Arnavut, Abaza ve diğer etnik kökenlerden insanları içiçe beraberce yaşatmayı başaran İslâm kardeşliğidir. 1980 12 Eylül darbesinin 13'üncü seneyi devriyesinde "Beklenen Vakit" darbeciler değil biz geliyoruz sloganıyla yayın hayatına başlıyor.' 70 yıldır ülke yönetiminde tam bir hakimiyet sürdüren laik zihniyet, partileriyle darbecileriyle her yolu denedikten sonra geldiği nokta iflastır. Halka hizmet etmenin ilk temel şartı Hakk'a tabi olmaktır. Bu gerçeği temel prensip olarak kabul eden Beklenen Vakit bütün inananları kucaklayıcı yayın politikasını izlerken dürüst bir gazetecilik yapacaktır. "Beklenen Vakit" 163 sayıdır sevdiğiniz, benimsediğiniz ve Türkiye'de en çok satan haftalık dergi yaptığınız CUMA'nın mü'mine müşfik, kafire şedid, üslubunu günlük gazete olarak sürdürecektir. "Beklenen Vakit" inşaallah, inananların gözü, kulağı ve sesi olacaktır." [1478]

Gerçekten de vakit gazetesi sisteme karşı çok sert bir yayın politikası izleyecektir. Attığı manşetler özgün, cesur ve dikkat çekicidir. Belirlenen gündemleri değil kendinin önceleldiği konuları manşetlerine taşımaktadır.[1479] Örneğin ilk sayısında manşete taşıdığı konu İmam Hatip Okulları'dır. "İmam-Hatipliler üvey evlat mı?" başlığını taşıyan manşet haberin üst başlığında "Azınlık okulları öğrenci bekliyor İmam-Hatiplilere okul yok" ifadesi yer alırken alt başlıkta da "Millet müslüman kalmak istiyor rejim diretiyor" cümlelerine yer verilmektedir.[1480]

28 Şubat postmodern darbe döneminin arifesinde yayın hayatına başlamış olan Vakit gazetesinin laik sisteme karşı sert üslubu gerilim arttıkça daha da şiddetlenecektir. Refah Partisi güç kazandıkça laik refleksleri artan devlet bürokrasisinin uygulamalarına karşı manşetlerini daha bir keskin hale getiren gazete,

---

[1478] M. Karahasanoğlu, **Cuma'dan…,** s.1
[1479] "**Yayın Dünyası…,"** s. 74-75
[1480] "İmam-Hatipliler üvey evlat mı?" **Beklenen Vakit Gazetesi**; 12 Eylül 1993, s. 1

başta devlet bürokrasisi olmak üzere laik çevrelerin ilgisini üzerine çekmiştir.[1481] Gazete ve yazarları hakkında birçok dava açılmış, tazminat cezaları verilmiş,[1482] polis baskınları düzenlenmiş,[1483] hatta Cumhuriyet tarihi boyunca hiçbir yayın kuruluşuna uygulanmayan "resmi ilan istikakı"nın kesilmesi cezası uygulanmıştır. Mahkeme kararı olmadan Basın İlan Kurumu'nun aldığı bu kararın gerekçesi olarak yayınlar gösterilmiştir.[1484] Ancak iki olay vardır ki bu olaylarda gazete doğrudan cinayete tahrikle suçlanmıştır. Bunlardan birisi Gümüşhane Baro Başkanının öldürülmesi olayıdır. Başkanı öldüren şahsın Akit gazetesi tarafından tahrik edildiği iddia edilmiş ve gazetenin kapatılması talep edilmiştir.[1485] Diğer olay ise 17 Mayıs 2006'da gerçekleşen ve Türkiye'yi sarsan "Danıştay Saldırısı"dır. Alparslan Aslan adında bir Avukat, Danıştay 2. Dairesi'nin üyeleri toplantı halindeyken salona baskın yapmış, etrafa açtığı ateş sonucunda bir üye hakim hayatını kaybederken dört kişi de yaralanmıştır. Saldırgan kaçamadan yakalanırken, saldırının sebebi kamuoyuna Türban gerginliği şeklinde yansıyacaktır.

Saldırıdan aylar önce Danıştay 2. Dairesi'nde görüşülen bir davada Aytaç Kılınç adlı ana okulu öğretmenin okul dışında da Türban takmasının uygun olmadığına yönelik bir karar alınmıştır. Karar sonrasında Vakit gazetesi kararı mahkeme üyelerinin fotoğraflarıyla birlikte "İşte O Üyeler" başlığıyla manşete taşır. Saldırganın arabasında bu manşeti gösteren bir yazıcı çıktısı bulunmasıyla gazete birçok çevre tarafından mahkeme üyelerini hedef göstermekle suçlanacaktır. Üzerinde büyük bir baskı oluşturulan gazete ana akım medyanın da etkisiyle olayın faillerinden biri konumuna taşınacaktır. Gazete için süreç son derece yıpratıcı geçmiştir. Öyle ki aleyhinde oluşan

[1481] Akit Gazetesine Dostça Bir Uyarı!, **Haksöz Dergisi**, Sayı: 78, 1997 s.14
[1482] "Akit Gazetesi'ne 'ekonomik' infaz", **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Aralık 2001, s. 1
[1483] "Akit'e 'sansür' baskını", **Yeni Şafak Gazetesi**, 29 Ekim 1999, s. 1, Gazeteye yapılan polis baskını Mazlum-Der'in faaliyet raporunda şöyle ifade edilmektedir: "Akit Gazetesi yapılan bir suç duyurusu üzerine baskın ve aramaya maruz kalmıştır. Yüzün üzerinde polis ve panzerlerle gazeteye baskın düzenlenmiş olması ve hiçbir suç unsuruna rastlanmadığı beyanına rağmen gazete sahibi Mustafa Karahasanoğlu ve yazı işleri müdürü Ali İhsan Karahasanoğlu'nun gözaltına alınmaları ile sonuçlanan olaylar Türkiye için bir ayıptır." Bkz. Mazlumder Faaliyet Raporu, **Mazlum Der Dergisi**, Sayı: 36, 1999, s. 26
[1484] **"Akit Gazetesi'ne 'ekonomik' infaz…,"**, s. 1
[1485] Fatih Sinan, "Akit Suçsuzdur", **Yörünge Dergisi**, Sayı: 237, 1995, s. 39

hava, yayınlarına sempati duyan, çizgisini destekleyen çevreleri dahi etkileyecek, gazete sorumsuzlukla suçlanırken, yayın politikaları içeriden tartışmaya açılacaktır.[1486]

Vakit gazetesi çalkantılı yayın hayatı sürecinde birkaç kez ismini değiştirmiş[1487] ancak sahiplik yapısı, yazar kadrosu, yayın ekibi fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Bugün hala yayın hayatını sürdüren gazete laik kesimlere karşı sert üslubunu devam ettirmektedir. 2002'den itibaren iktidara gelen AK Parti hükümetlerini güçlü bir şekilde destekleyen gazetenin kimi hükümet politikalarına muhalefet ettiği de görülmektedir. En güncel muhalefet örneği olarak Kadına yönelik ev içi de dahil şiddetin önlenmesini ve bu gibi durumlarla mücadeleyi amaçlayan İstanbul Sözleşmesi gösterilebilir. AK Parti iktidarı özellikle kadın kollarının koordinasyonuyla bu sözleşmeyi hem imzalamış hem de 2012 yılında 6284 sayılı "Ailenin korunması kadına karşı şiddetin önlenmesine dair" kanun çıkartmıştır.[1488] Gazete ve başta Abdurrahman Dilipak olmak üzere birçok yazarı bu sözleşmeye; aile bütünlüğünü yok ettiği, milli değerleri sarstığı, eşcinselliği meşrulaştırdığı gerekçesi ile karşı durmuşlardır.[1489]

İslamcı ve laik Batıcı elitler arasında büyük bir mücadelenin yaşandığı 90'lı yılların başında yayınlanmaya başlayan Vakit gazetesi yayın hayatını sürdürmektedir. İzlediği yayın politikası ile hala belli kesimler tarafından eleştirilmekte gazetecilik anlayışı sorgulanmaktadır. Bu kesimler arasına son yıllarda muhafazakâr camiadan kimi gruplarda dahil olmuş durumdadır. Gazete ise ilk günkü gibi değişmeden, kendi

[1486] Rıdvan Kaya, "Vakit Niçin Hedef Alınıyor?", **Haksöz Dergisi**, Sayı: 113, 2006, s.12

[1487] 1993 yılında "Beklenen Vakit" ismiyle yayın hayatına başlayan gazete, isim hakkının bir başka kişiye ait olduğu gerekçesi ile 1995 yılında adını "Akit" olarak değiştirecektir. 2001 yılına gelindiğinde ise hakkında açılan davalar sonucu oluşan tazminat cezalarını ödeyemeyince "Anadolu'da Vakit" ismini alır. Bu son değişiklik olmayacak, gazetenin ismi dördüncü kez 2010 yılında "Yeni Akit" olarak değiştirilecektir. Bu son değişikliğin sebepleri arasında iki farklı iddia yer alır. İlki, gazetenin imtiyaz sahibi olan Nuri Akyon'un vefat etmesi sonucu yayın kurulu isim değişikliğine gitmiştir. Diğer bir iddia ise hakaret davaları sonucu yüksek miktarda tazminat cezalarına çarptırılan gazete bu cezaları ödememek için isim değişikliği kararı almıştır. Bkz: https://www.medyatava.com/haber/anadoluda-vakit-gazetesinin-ismi-degisti_55411 , https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kemalist-gazete-yeni-akit-mi-oldu-1302306

[1488] AK Parti iktidarı bu sözleşmeden 20 Mart2021 tarihinde yayınlanan 3718 sayılı Cumhurbaşkanı kararıyla geri çekilmiştir.

[1489] Vehbi Kara, "İstanbul Sözleşmesi ve Aileyi Yok Etmek İçin Alınan Kararlar", **Yeni Akit Gazetesi**, 31 Ağustos 2019, (Çevrimiçi), https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/vehbi-kara/istanbul-sozlesmesi-ve-aileyi-yok-etmek-icin-alinan-kararlar-29588.html (Erişim Tarihi: 20.03.2022)

ilkeleri doğrultusunda yayın çizgisini sürdürdüğünü ve sürdüreceğini sık sık dile getirmektedir.[1490]

Son olarak; Vakit gazetesi de İslamcı çevrenin basın alanında kökleşmeye çalıştığı süreçte önemli bir figür olmuştur. Özellikle AK Parti'nin medyaya dönük dönüştürücü politikalarında gazetede yetişen kadrolar etkin görevler üstlenmiş, ana akım medyada yaşanan tasfiyeler sonrasında oluşan boşlukların doldurulmasında gazeteden yetişen isimler de yer almıştır.

2.7.2. Entelektüel Birikimin Kurumsallaşması: Yeni Şafak Gazetesi

1990'lı yıllarla birlikte genişleyen İslami kitlenin basın alanındaki ihtiyacı henüz giderilememişti ve arayışlar devam etmekteydi. Millî Gazete'den kopan ekip tarafından çıkartılan Vakit Gazetesi'de aynı arayışın ürünüydü ve henüz beklenilen etki ve performansı gösterememiş, okuru tatmin edememişti.[1491] Kısacası İslami kesimde entelektüel birikimi yansıtacak, ortaya koyacak bir günlük gazete açlığı sürüyordu. Yeni Şafak gazetesi bir anlamda bu açığı kapatmaya yönelik bir girişim olarak düşünülmüş, kısa süre sonra da böyle benimsenmiştir. Tosun "islami kesime hitap eden bir gazeteye ihtiyaç olduğunu düşünmüyorum" başlığını taşıyan yazısında camianın gazetelerini kategorize ederek Yeni Şafak gazetesinin nasıl görüldüğüne dair bilgi vermektedir:

> "Benim kanaatime göre müslümanların islami kesime hitap eden gazetelere ihtiyaçları yok. Ben bir müslüman olarak zaten şu anda yeterli sayıda gazeteye sahibim. Siyasi haberleri okumak istediğimde Millî Gazete'ye bakıyorum. Millî Gazete benim gazetem. Tavizsiz olarak radikal yayın okumak istediğimde Akit gazetesi okuyorum. Bir Müslüman olarak Akit'i de kendi gazetem görüyorum. Fikri ağırlıklı yazılar okumak istediğimde Yeni Şafak okuyorum. Bir müslüman olarak Yeni Şafak'ı da kendi gazetem olarak görüyorum. Bu saydıklarımın tamamından çok satan diğer iki gazeteyi de kendi gazetem olarak görmekle birlikte siyasi konulardaki istikrarsızlıkları ve her gelen hükümetin arabasına nereye gittiğine bakmaksınızın binmeleri sebebiyle -kimi kıymetli

[1490] Faruk Arslan, "24 yıldır değişmeyen çizgi", **Yeni Akit Gazetesi**, 12 Eylül 2016, s. 2
[1491] Şule Kalay, "Yeniden Yeni Şafak", **Matbuat**, Sayı: 10, 1995, s. 4

yazarları hariç- onları tutarlı görmüyorum. Binaenaleyh ben İslami kesime hitap eden bir gazeteye ihtiyaç olduğuna inanmıyorum."[1492]

Yeni Şafak gazetesi ilk olarak 19 Eylül 1994 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Hekimler Birliği Vakfı Başkanı Dr. Yakup Yönten ve Mazlum Der Başkanı Tufan Mengi'nin öncülük ettiği, desteklediği gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Zakir Barutçu'dur. Ayrıca Fatih Böhürler, Akif Emre, Cemal Ragıp Derin gibi isimler de üst düzey görevler üstlenmişlerdir.[1493] Gazetenin yayınlanış amacı yukarıda belirttiğimiz gibi İslami camiayı beklentileri karşılayacak bir yayına kavuşturmaktır. "Onlar gidiyor Şafak geliyor; gerçekleri yazan gazete" gibi iddialı bir sloganla yayın hayatına başlamasına rağmen kısa süre sonra ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalacak ve üçüncü ayını doldurmadan kapanacaktır. Bu başarısızlığın nedenine dair bir değerlendirme yapan Böhürler'in dikkat çektiği konular İslami camianın o döneme kadar neden basın alanında bir türlü istenen kurumsallığa, kitleselliğe kavuşamadığını da açıklar niteliktedir. Öncelikle İslamcı kesim gazete konusunda keskin birtakım sınırlamalarla karşı karşıyadırlar. Her haberi ve fotoğrafı kullanma özgürlükleri yoktur. Özellikle okuyucu hedef kitle bu konuda çok hassastırlar.[1494] Diğer taraftan kadro da bu anlamda yetkin, yeterli değildir. Ciddi bir profesyonellik sorunu vardır. Gazeteye yatırım yapan iş insanlarının dar ufukları da gazetelerin gelişememesinde, profesyonelleşememesinde önemli bir etkendir. Sınırlı destekler ve teknik yetersizlikler başarısızlığı garanti kılmaktadır.[1495]

Gazetenin ilk yayın macerası kısa sürmüş, ancak İslamcı camianın gazete arayışı devam etmektedir. Hekimler birliğinde bulunan yayın hakları camia içerisinde başka bir oluşuma devredilir. Dönemin önemli sermayelerinden birisi olan Kombassan

---

[1492] Tosun, Resül; "İslami Kesime Hitap Eden Bir Gazeteye İhtiyaç Olduğunu Düşünmüyorum", **Yörünge Dergisi**, Sayı: 351, 1997, s. 26 Tosun'un paragrafta bahsettiği, isim vermediği çok satan iki İslami gazete "Türkiye" ve "Zaman" gazeteleridir. İslami çevrenin geniş bir kesimi bu iki gazeteyi daima pragmatik olmakla suçlamışlardır.

[1493] Şark, Elif; "Yeni Şafak Gazetesi'nin Yayın Politikası ve Haber Söylemi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, İstanbul: 2010, s. 27

[1494] Böhürler'in dikkat çektiği sınırlılıklar, gerçekten de çok katıdır. Örneğin Yeni Şafak'ın yayınına başlamasını haber yapan İslamcı bir dergide gazetenin popülist yayın yaptığından şikayet edilmekte ve TV sayfasında "soysuz kanallar"ın program akışlarının tümüyle yayınlanması, "malayani filmlerin" okura tavsiye edilmesi sert bir şekilde eleştirilmektedir. Bkz. Mesut Göçmen, "Yeni Şafak Yayında, **Yeni Yeryüzü Dergisi**, Sayı: 16, 1994, s.14

[1495] Ş. Kalay, **Yeniden Yenişafak…,** s. 4

Holding'in de içinde bulunduğu bir grup adına gazeteyi Mehmet Kahraman alır.[1496] Çok geçmeden gazete bir kez daha el değiştirecektir. Bu defa gazeteye talip olan İz Yayıncılık'ın sahibi Ahmet Şişman'dır. Aynı zamanda Ensar Vakfı'nın başkanı olan Şişman, vakfın ve İmam Hatip Dernekleri'nin "bir gazetemiz olsa" düşüncesini hayata geçirmek için bu girişimde bulunmuştur. Camianın önemli kanaat önderlerinden birisi ve hala gazetede yazan Hayrettin Karaman, satın alma hikayesini şöyle anlatmaktadır: "Osmanlı'nın ilk yerleştiği yerlerden biri olan Güzelyayla'da bir İmam Hatipliler pikniğindeydik. Konuyu bana açtılar. 'Eğer sen yazarsan bu gazeteyi alacağız. Yazmazsan almayacağız' dediler. Ben mazeret beyan ettim. 'Köşe yazarı değilim' dedim. 'Öyleyse biz de almayız' dediler. Böyle bir şeye sebep olamayacağım için yazmayı kabul ettim."[1497]

Gazete yeni bir ekip ve mizanpaj ile yayın hayatına hazırlanmaya başlar. Genel Yayın Yönetmenliğine tanınmış ve tecrübeli bir isim olan Nabi Avcı getirilir. Daha önceki kadronun yanına yeni isimler eklenir. Yayın Yönetmeni Mehmet Ocaktan, Yazı İşleri Müdürü Yusuf Ziya Cömert ve Mustafa Karalioğlu, Dış Haberler Müdürü Mustafa Özcan, Toplum Sayfası sorumlusu Nusret Özcan, Kültür Sanat Sayfası sorumlusu İbrahim Kiras, editörler de Akif Emre ve Hakan Albayrak olur.[1498] "Türkiye'de şafak söküyor" sloganıyla yayına başlayan gazetenin yazar kadrosu ise oldukça güçlü isimlerden oluşturulur: "Ahmet Taşgetiren, İhsan Süreyya Sırma, Mustafa Özel, Ali Bulaç, Afet Ilgaz, Rasim Özdenören, İsmail Berduk Olgaçay, Davut Dursun, Hayrettin Karaman, Nabi Avcı, İsmet özel, Ömer Lütf Mete, Mustafa Kutlu ve İsmail Kara."[1499]

"Türkiye'nin birikimi" sloganına temel teşkil eden yazar kadrosu büyük oranda İz Yayınlarının bünyesinde çıkartılan dergilerde yazan isimlerdir.[1500] Özellikle haber

[1496] Mehmet Kahraman, "Türkiye'nin Birikimi", **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Mayıs 2019, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/hayat/turkiyenin-birikimi-3469308 (Erişim Tarihi: 11.03.2021)
[1497] Emeti Saruhan, "Hayrettin Karaman İle Yapılan Röportaj: "Kalemlerimiz 18 Yıla Şahit", **Yeni Şafak Gazetesi Pazar Eki**, 27 Ocak 2013, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/amphtml/yenisafakpazar/kalemlerimiz-18-yila-sahit-462786 (Erişim Tarihi: 12.12.2017)
[1498] İbrahim Sarp, "Şafak Yeniden Söktü", **İzlenimler Dergisi**, Sayı: 20, 1995, s. 76
[1499] Ş. Kalay, **Yeniden Yenişafak…,** s. 4
[1500] M. Kahraman, a.g.e.,

ve yorum dergisi olarak yayınlanan "İzlenim" ve burada yazan isimler 90'lı yıllarda İslamcı gençler üzerinde derin etkiler oluşturmuştur. Yeni Şafak'ın yazar kadrosunda yer alan isimlerin hemen hepsi gençler tarafından bu dergi vasıtasıyla tanınmaktadır.[1501] Derginin sıkı takipçisi olan gençler doğal olarak gazetenin hedef kitlesi olmuştur. Gazete yönetimi de zaten öncelikli olarak okuyan, üniversite gençliğini hedeflediklerini belirtmişlerdir.[1502] Yeni logosu, sade mizanpajı, haber içerikleri, yazar kadrosu ve Hasan Kaçan tarafından yayınlanan Ustura mizah dergisinin gazete eki olarak verilmeye başlanması hedef kitleye ulaşma amaçlı tercihler olmuştur.

Yenilikler kendisini gösterecek ve gazete 15 bin tirajını yakalayacaktır. Ancak öncelikli hedef potansiyel okuyucu sayısı olarak belirlenen 30 bin rakamına ulaşmaktır. Dağıtım ve tanıtım sorunları nedeni ile hedefe ulaşılamasa da gazetenin tutacağına dönük inanç artmıştır.[1503] Anadolu'nun muhafazakâr öğretmen, mühendis, avukat, üniversite öğrencileri gibi aydın tabakasının gazeteyi sahiplenmeleri hedefin doğru belirlendiğinin göstergesi olmuştur.[1504] Bu kesimlerin gazeteyi benimsemelerini sağlayan nedenin izlenilen yayın politikası olduğu söylenebilir. Daha çok cemaatçilik mantığıyla hareket eden gazetelerden hoşnut olmayan yeni nesil İslamcı aydınlar, edilgen değil etken bir fikri temelden hareket eden, merkezci ve haberi öne çıkartan bir yayıncılık talebinde bulunmaktadırlar. İzlenim, Yörünge gibi entelektüel yoğunluklu dergilerin İslamcı genç aydınlar arasında ilgi görmesi de bu talebin göstergeleri arasındadır.

Yeni Şafak'ın kurucu kadrosu ve sahiplik yapısı da benzer bir tabana, anlayışa yaslanmaktadır. Kurgulanan çizgide ilerlenerek entelektüel anlayış derinleşmiş, alışılmadık bir biçimde sağcı, solcu, İslamcı gibi ayrımlara gidilmeden sinema, edebiyat, şiir ve müzik eserlerine kültür sanat sayfalarında yer verilmiştir.[1505] Bu tutum

[1501] Üstün Bol, "Herkes Biliyor Zarların Hileli Olduğunu", 13 Mart 2021, (Çevrimiçi), https://hertaraf.com/haber-herkes-biliyor-zarlarin-hileli-oldugunu-ustun-bol-6520 (Erişim Tarihi: 13.03.2021)
[1502] Şule Kalay, Mehmet Ocaktan ile yapılan Röportaj: "Gazete haberin tarafında olmalı", **Matbuat**, Sayı: 10, 1995, s. 4
[1503] Ş. Kalay, **Mehmet Ocaktan Röportaj…,** s. 4
[1504] İ. Sarp, a.g.e., s. 76-77
[1505] E. Şark, a.g.e., s. 28

camia içerisinde tartışmalara dahi sebep olmuştur. Haberleştirdiği olaylara olabildiğince nesnel yaklaşan, değişik bakış açılarını aynı anda sunan, muhafazakâr kesime, cemaatlere yaklaşırken tarafsız bir tavır takınan, kısacası habercilik hassasiyetini önde tutmaya çalışan gazete camia içerisinde soru işaretleri meydana getirmiştir.[1506] Daha sonra gazetenin Genel Yayın Yönetmenliğini yapacak olan Mehmet Ocaktan eleştiri ve soru işaretlerine cevap verdiği bir demeçte gazetenin yayın politikalarını da içine alan açıklamalar yapacaktır. Yeni Şafak'ın herhangi bir siyasi oluşumun, cemaatin, grubun gazetesi olmadığını, Türkiye'de yayınlanan bir gazete olarak tüm Türkiye'ye seslendiğini belirten Ocaktan %90'ı Müslüman olan, katı laik bir yönetim anlayışına rağmen Müslümanların potansiyelleri üzerinde duran bir devlette İslami değerleri barındırmalarının marjinalmiş gibi algılanmasının yanlış olduğunu söylemektedir. Ocaktan'a göre Yeni Şafak gazetesi Türkiye'de hiçbir cemaati dışlamamaktadır. Onların yapılarına, işleyişlerine karışmamakta, yol ve yordam üzerine akıl da vermemektedir. Bugüne kadar hep dışlanan, horlanan İslami cemaatlerin hakkını hukukunu gözetmeyi, saldırılara karşı onların hakkını müdafa etmeyi ise görev tanımları içerisinde saymaktadır. Ancak bu sadece İslami Cemaatler için geçerli olan bir tavır değildir. Haksızlığa uğrayan her grup ve cemaat için aynı ilke geçerlidir. Bunun basit anlamı "bir cemaatin yanında yer almak değil, topluma haber vermektir." Geriye kalan her şey tali konulardır. Tarafsızlık ve nesnel habercilik hassasiyetinin bir kimliksizlik olarak algılanmaması gerektiğini de belirten Ocaktan, bu kimliğin ilkelerinin de İslam inancından geldiğini ifade etmektedir: "Mutlaka gazetenin kendi temel ilkeleri var, nedir bu ilkeler? Müslüman bir insansa onun inançlarıyla çakışmayan ve ona ters yaklaşımları dışarıda bırakan ilkemiz var. Müslüman insanın, dünyaya ve olaylara bakış tarzı olmalıdır. Çıkardığımız gazetede de habere olan tavrımız bu doğrultuda olacaktır."[1507]

Yeni Şafak gazetesi gerçekten de içerik ve görsellik açısından düzeyli bir gazete olmayı başaracaktır ancak tüm İslamcı yayın organlarının kaderi haline gelen ekonomik problemlerden o da bir türlü kurtulamayacaktır. Gazete'nin devam edebilmesi için 1998'de hisselerin %60'ı Albayrak Grubu ve BİM marketler zincirine

[1506] İ. Sarp, a.g.e., s. 76-77
[1507] İ. Sarp, a.g.e., s. 76-77

satılır.[1508] Daha sonra sahiplik yapısı tümüyle bugün de hala gazeteyi bünyesinde bulunduran Albayrak grubuna geçecektir. Gazetenin markalaşması, Türk basının en etkili gazetelerinden birisi olması da bu tarihten sonra oldu denilebilir. Özellikle 28 Şubat süreci gazete için bir dönüm noktası olmuştur.

Her açıdan Türkiye'de bir kırılmayı ifade eden ve Postmodern bir darbe olarak kabul edilen 28 Şubat sürecinde, güçlenen İslamcı siyaset ve arkasındaki geniş kitle, "İrtica" kavramsallaştırmasıyla birinci öncelikli tehdit haline getirilmiş,[1509] tehdidin tasfiyesi için geliştirilen uygulamalar tüm toplumu etkileyen bir bunalıma dönüşmüştür. Sürecin yürütücüsü ordu gibi görünse de ana akım medyanın darbeye gerekçe hazırlanmasında ve uygun havanın oluşturulmasında oynadığı rol nedeniyle basın çok daha öne çıkmış, İslamcı çevrenin yanında toplumun tüm katmanların da bir güven sorununa neden olmuştur. İşte bu süreçte mağdur ve hedef haline getirilen muhafazakâr camianın sesi olma çabasıyla hareket eden muhafazakar İslamcı yayın organlarına ilgi artacak, Yeni Şafak gazetesi de bu yayınların en başında yer alacaktır.[1510] AK Parti'de milletvekilliği yapan ve İslami camianın etkili kalemlerinden birisi olan Aydın Ünal Yeni Şafak'ın darbe sürecindeki posizyonunu şöyle özetlemektedir:

> "90'ların direniş hattının muhkem kaleleri arasında Yeni Şafak'ı saymamak büyük haksızlık olur. Hatta, Yeni Şafak (ve elbette Kanal 7) olmasaydı, 28 Şubat'ın hepimiz üzerindeki yarası daha derin olacaktı. 12 Eylül'ü de yaşamış mütefekkir ve muharrirleriyle, cesur çalışanlarıyla, hiçbir tehdide ve saldırıya boyun eğmeden, susmadan, çekinmeden, Yeni Şafak gerçekten şanlı bir direniş sergiledi. Mazlumların doğru haber kadar özgüvene ve dik duruşa da ihtiyacı vardı ve Yeni Şafak o ihtiyacı ziyadesiyle karşıladı."[1511]

Gazete 28 Şubat döneminde halk desteğini alarak, meşru bir seçimle iktidara gelen Refah Partisi'ne karşı yürütülen tasfiye girişimlerine karşı dururken bir parti

---

[1508] Albayraklar ve BİM Yeni Şafak'a ortak oldu, **Yörünge Dergisi**, Sayı: 371, 1998, s.39

[1509] "İşte Darbe Komisyonunun "28 Şubat" Raporu", 19 Kasım 2012, (Çevrimiçi), https://www.trthaber.com/haber/gundem/iste-darbe-komisyonunun-28-subat-raporu-63907.html (Erişim Tarihi: 16.03.2021)

[1510] Abdurrahman Güner, "Dünden bugüne Yeni Şafak Gazetesi'nin haber politikası", 12 Ağustos 2020, (Çevrimiçi), https://www.haksozhaber.net/dunden-bugune-yeni-safak-gazetesinin-haber-politikasi-132271h.htm (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

[1511] Aydın Ünal, "Bismihi", Yeni Şafak Gazetesi, 29 Şubat 2016, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/aydinunal/bismihi-2027122 (Erişim Tarihi: 16.03.2021)

savunuculuğunun ötesinde özgürlükçü ve demokratik bir tavrı benimsemiş, yaptığı haberlerde ve yer verdiği yazılarda hukuk ve etik dairesinde kalmaya özen göstererek saygılı bir dili benimsemiştir.[1512] Diğer yandan büyük oranda destekçisi olduğu Refah Partisi'nin ve onun koalisyon ortağı Doğru Yol Partisi'nin iktidardaki tutum ve politikalarını da eleştirebilen gazete "her şeye rağmen" anlayışında olmadığını da ispatlamıştır.[1513] Bu tavır gazetenin sadece İslami camiada değil aynı zamanda demokratik düzeni savunan tüm kesimlerde de itibarını artırmasını sağlamıştır.

Ordu, medya, sermaye, akademi ve laik sivil toplum kuruluşlarının birlik içinde hareket ettiği o ağır ve baskıcı atmosferde ciddi cesaret göstererek muhafazakâr İslami kesimin mağduriyet yaşadığı konuları işleyen, zaman zaman polis baskınlarına da maruz kalan gazete bir başka davranışıyla da Türk basını için önemli bir konuma yükselecektir. Ana akım medyada yazan ve ordunun siyasete müdahalesini vesayetçi bir düzen olarak gören, yazılarıyla da karşı çıkan Cengiz Çandar, Nazlı Ilıcak, Mehmet Barlas, Ali Bayramoğlu, Alpar Görmüş gibi kimi ünlü yazarların işlerine gazeteleri tarafından son verildiğinde gazete bu isimlere sayfalarını açacak, fikirlerini paylaşma imkânı sunacaktır. Ancak gazetenin cesaret ettiği oranda büyük de bir risk aldığı kısa süre sonra anlaşılacaktır. Özellikle, andıçla PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'a yardım etmekle itham edilen Cengiz Çandar'ın gazeteye alınması Yeni Şafak'ı dönemin egemen siyasi ve bürokratik güçlerinin hedefi haline getirecektir. Dönemin içişleri bakanı Rüştü Kazım Yücelen tarafından 'Bir bekçi alır gelir sizi yok ederim' diyerek gözdağı verilen gazetenin patronları bir süre sonra ailecek geniş çaplı bir soruşturmanın parçası olarak gözaltına alınacaklar, Yeni Şafak gazetesi de yüzlerce polis eşliğinde baskına uğrayacaktır.[1514]

2002 itibariyle iktidara gelen AK Parti ile 28 Şubat döneminin etkilerinden sıyrılmaya çalışan Türkiye'de yine demokrat ve özgürlükçü yayın politikalarını devam

[1512] A. Güner, a.g.e.,
[1513] Yeni Şafak'ın 28 Şubat dönemindeki yayın politikasının geniş bir değerlendirmesi için bkz. Utku Uraz Aydın, "28 Şubat Muhtırası ve Yeni Şafak Gazetesi: Bir Yayın Politikasının Analizi", **SOBİDER**, Sayı: 6, 2016, s. 449-468
[1514] Belkıs Kılıçkaya, Yeni Şafak Gazetesi İcra Kurulu Başkanı Mustafa Albayrak ile Yapılan Röportaj: "28 Şubat ve Medya", Yayınlanma Tarihi: 17 Nisan 2012, (Çevrimiçi), https://www.haberturk.com/video/haberturk/izle/28-subat-ve-medya/59848 (Erişim Tarihi: 16.03.2021)

ettiren Yeni Şafak gazetesi 2010'lara kadar süren vesayet tartışmalarında iktidarın yanında yer alsa da henüz tam iktidar olamamış bir siyasetin tarafında olarak değerlendirildiği için basın içerisindeki güvenilir pozisyonunu sürdürmüştür. Ancak AK Parti'nin seçimler yoluyla iktidarını sürekli yenilemesi ve gittikçe vesayetçi olarak tanımlanan odakları geriletmesi neticesinde mutlak bir iktidara kavuşmasıyla gazetenin siyasi duruşu ve iktidara verdiği destek sorgulanır olmuştur. Bu sorgulama sadece dışardan değil içerden de gerçekleşmeye başlayınca birçoğu kuruluşundan beri gazetede yazan kimi yazarlar gazete ile yollarını ayırmak zorunda kalmışlardır. Ahmet Taşgetiren, Ali Bayramoğlu, Kürşat Bumin, Hakan Albayrak, Yusuf Ziya Cömert, Özlem Albayrak, Kemal Öztürk, Aydın Ünal, bu isimlerden bir kaçıdır. Özlem Albayrak Yeni Şafak'ın tarihi itibariyle yüklendiği özgürlükçü misyonunun kayboluşunu gazeteciliğin geldiği noktayı da değerlendirerek şu ifadelerle eleştirmektedir:

> "Yeni Şafak bir zamanlar sadece muhafazakâr/mütedeyyin kesimin entelektüel yüzü değil, aynı zamanda ifade özgürlüğünün de kalesiydi. 28 Şubat döneminde sansüre uğrayan, sesleri kesilen pek çok yazara kapılarını açan, tüm yazarların özgürce yazabildiği bir kurumdu. Gelinen noktayı ise şahsım adına değil, ama Türkiye'deki medya düzeninin geldiği durumu göstermesi açısından hem ibret hem de üzüntü verici bulduğumu söyleyebilirim. Gayet makul, hakaret içermeyen, samimi ve adil eleştirilerin bile kendine yer bulamadığı bir medyada gazetecilere iki seçenek sunuluyor; ya kendine otosansür uygulamak ya da bırakıp gitmek. Ben ikincisini seçtim."[1515]

Yeni Şafak gazetesi muhafazakâr İslamcı çevrenin Cumhuriyet'in kuruluşundan beri mücadele verdiği katı laik ideolojinin geriletilmesinde entelektüel kapasitesiyle önemli bir aktör olmuştur. Ayrıca kuruluşundan itibaren ciddiyetle ele aldığı gazetecilik anlayışıyla yüzlerce profesyonel ve nitelikli elemanın yetişmesini sağlamıştır.[1516] Büyük çoğunluğu yazar, gazeteci, muhabir ve teknik personel olarak hala medya sektöründe önemli konumda görevler icra eden[1517] bu isimler, basının

[1515] Arpacık, Cihan; Özlem Albayrak ile Yapılan Röportaj: "Gazetecilik değil holiganlık yapmamız isteniyor", 12 Eylül 2019, (Çevrimiçi), https://www.indyturk.com/node/70001/medya/yaz%C4%B1s%C4%B1-sans%C3%BCrlendi%C4%9Fi-i%C3%A7in-yeni-%C5%9Fafak%E2%80%99tan-ayr%C4%B1lan-%C3%B6zlem-albayrak-gazetecilik-de%C4%9Fil (Erişim Tarihi: 17.03.2021)

[1516] Yaşar Süngü, "Türkiye'nin Birikimi", **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) https://www.yenisafak.com/hayat/turkiyenin-birikimi-3469308 (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

[1517] Gökan Özcan, "Yeni Şafak'la geçen yıllar", **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) https://www.yenisafak.com/hayat/gokhan-ozcan-yeni-safakla-gecen-yillar-3469299 (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

muhafazakar kimlik ekseninde üçüncü kez biçimlendirilmesinde kadro olarak çok önemli roller üstlenmişlerdir. Yeni Şafak gazetesi bugün geldiği noktada iktidar yandaşı olmakla suçlanarak gazetecilik anlamında ciddi eleştirilere maruz kalsa da hala Türkiye'nin en önemli gazete markalarından birisi olmayı sürdürmektedir ve dijital alanı da kapsayan geniş yatırımlarla önemli bir okur, izleyici kitlesine ulaşmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK MEDYASI ÜÇÜNCÜ BİÇİMLENDİRME GİRİŞİMİ: AK PARTİ İKTİDARI MEDYA POLİTİKALARI

3.1. Türk Basını ve Üç Biçimlenme Varsayımı

Türk basınının doğumu ve gelişimi bugün dahi idealize edilen Batı basın düzeninden farklı bir karakterde gelişmiş, adeta başkasına bağımlı bir hasta gibi bir türlü kendi irade ve ehliyetini elde edememiştir. Bu bağlamda basın iktidar medya ilişkisinde hep edilgen bir konumda bulunmuş, büyük oranda da devletin ideolojik yaklaşımı çerçevesinde biçimlenmiştir. Uzun tarihi süreci itibariyle değerlendirildiğinde çeşitlenmelere paralel olarak farklı düşüncede yayınlar ortaya çıksa da ana akım diye tabir edilen ve sektörü domine eden yayın gruplarının devletin beklentilerine uygun ve ideolojisine sadık bir çizgi izlediği görülmektedir. Genel olarak bu edilgen ve ideolojik angajman kesintisiz devam etmiştir. Fakat Osmanlı'yı da içine alan Türkiye tarihi içerisinde ortaya çıkan derin siyasi ve ideolojik kırılmalara paralel olarak basın da farklı biçimlendirilmelere maruz kalmıştır. Yani devlet yaşadığı derin ideolojik kırılmalar sonrasında basından beklentilerini değiştirmiş, basın da isteyerek ya da istemeyerek bu beklentiler doğrultusunda yeniden şekillenmek zorunda kalmıştır. Buradan yola çıkarak Türk basının ideolojik, kültürel ve kadrolar olmak üzere bütünlüklü olarak üç farklı biçimlenme dönemi yaşadığı düşünülmektedir. Birincisi Osmanlı dönemi modernleşmesine paralel kurulan basın rejimidir. Bu basın rejiminde saray, devlet politikası olarak belirlediği modernleşmenin kurumlara ve topluma benimsetilip kabul ettirilmesinde basını kullanmak istemiştir.[1518] Dönem içerisinde kimi zaman dış politik etkilerle muhalif bir basın kanadı ortaya çıkmış ve baskın hale gelmiş olsa da ana akım yayın kuruluşlarının devlet kontrolü büyük oranda sağlanmıştır.[1519] Diğer taraftan muhalif bir basın damarını temsil eden gazetelerin

[1518] Ragıp Duran, "Dümdüz... Sessiz...Hareketsiz...Ulvi Gibi... Medya Nasıl Kürtaj Edilir?", U. Uraz Aydın (Ed.), **Neoliberal Muhafazakâr Medya** İçinde**,** (19-30), Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2015, s. 28

[1519] Osmanlı'da önemli derecede muhalif gazeteciler olmakla birlikte açıktan uzun süreli muhalefet yapamamışlar, birçoğu Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmışlardır. Aynı zamanda devlet matbuat

görünümü dönemin evrensel basın ilkelerini özümsemiş kuruluşlardan ziyade iktidara muhalif birer siyasi parti görünümündedirler. Sonraki dönemlerde de sıklıkla görüldüğü gibi gazeteciler ve gazete sahipleri siyasetin hep içinde aktif olmuşlar, iktidar gücünün içinde oldukları dönemlerde de ironik olarak basının muhalif tavrından rahatsızlık duymuşlardır. İktidar gücünün sağlamlaştığı dönemlerde ise çok az istisna olmak üzere gönüllü bir taraflılık tavrı sergilemişler, cılız muhalif seslerin susturulmasında kanunların da önünde yer almışlardır. II Mahmut, Sultan Abdülaziz, II Abdülhamit ve İttihat ve Terakki dönemlerinde hep bu tür manzaralarla karşılaşıldığı söylenebilir.

İkinci köklü biçimlenme ise Cumhuriyet'in ilanı sonrası gerçekleşecektir. Saltanatı ve hilafeti kaldırarak Cumhuriyet rejimini kuran kadroların basından beklentileri de Osmanlı modernleşmecilerininki ile benzerdir. Bu anlamda basına yeni sistemin karakteri olarak beliren pozitivist, laik, batıcı ideolojinin topluma benimsetilmesi noktasında büyük bir görev tanımlanmıştır. Osmanlı döneminde epey tecrübe kazanan, siyasal iktidarın mutlak etkisinden kurtularak Batılı tarzda bir basın düzeni talep eden gazeteler başlarda direnmeye çalışsa da İstiklal Mahkemeleri eliyle bu niyetlerinden vazgeçirilmişlerdir.[1520] Kısa sürede anlayış, kültür ve kadro olarak devletin yeni ideolojisine uygun, bağlı, bağımlı ve oldukça sadakatli bir basın düzeni teşekkül etmiştir. Öyle ki; kritik dönemlerde ana akım basın, demokratik siyasetin ve taleplerin yanında değil her zaman cumhuriyetin kurucu ideolojisinin hakimiyetini sürdürmeyi gaye edinen bürokratik yapıların yanında yer almıştır.

---

nizamnameleri ile alanı kontrol etmeye çalışmıştır. Bkz. Mazıcı, Nurşen; **Tek Parti Dönemi**, Pozitif Yayınları, İstanbul: 2011, s, 122-123

[1520] Mahmut Hakkı Akın, 12, 05.2021 tarihli kişisel görüşme
Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden yılında mezun oldu. 2004 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat, Sosyoloji Bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında 2005 yılında yüksek lisansını tamamladı, 2009 yılında doktora eğitimini tamamladı. Doktora eğitimi devam ederken bir süre Maastricht Uluslararası İletişim Fakültesi'nde siyaset ve iletişim üzerine dersler aldı. 2013 yılında sosyoloji alanında doçent oldu. 2018 yılında Profesör ünvanı alan Akın, halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. "Türk Sağı", "Çağa İz Bırakan Önderler: Aliya İzzetbegoviç", "Aliya İzzetbegoviç, Hikmet, Özgürlük ve İslam", "Türkiye'de Modernleşme", "Toplumsallaşma Sözlüğü", "Siyasallığın Toplumsal İnşası", "Bir Müslüman Batı Medeniyeti'ne Nasıl Bakmalı?" adlı yayınlanmış kitaplarının yanı sıra Akın, bir çok derleme kitaba da imza atmıştır.

Üçüncü biçimlenme ise 2002'de iktidara gelen ve İslami değerleri referans alan AK Parti'nin uzun iktidarı döneminde yaşanmıştır. AK Parti, ilk siyaset teşebbüsü "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti" ile başlayan köklü bir siyaset geleneğinden ayrışmıştır. Bu gelenek sırasıyla Birinci Meclis'te Trabzon mebusu Ali Şükrü beyin liderliğinde temsil edilmiş, Birinci Meclis'in feshi sonrasında ise TPCF ve SCF'de arka planda kalarak varlığını sürdürmüş, çok partili dönemle birlikte de İslam Demokrat Partisi, İslam Koruma Partisi, Türk Muhafazakâr Parti gibi örgütlenmelerle partileşme teşebbüslerinde bulunmuştur. Tüm bu parti girişimleri kapatılma ile sonuçlanmıştır. Daha sonrasında DP, AP saflarında yer alan gelenek 1970'ten itibaren Millî Görüş çizgisinde yeniden müstakil olarak partileşme çabasına girmiştir. Fakat bu çizginin 2000 yılına kadar kurduğu tüm partiler irtica suçlaması ile Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.[1521] İşte AK Parti böylesi bir meşruiyet sorunu içerisinde iktidara gelmiş hem kendisine konulan rezervleri aşmak hem meşruiyet merkezini değiştirmek hem de siyaseten savunduğu değerleri sisteme benimsetmek amacıyla medyaya karşı dönüştürücü bir tasarrufta bulunmuştur. 20 yılı aşan bir iktidar sürecinde gerçekleşen bu biçimlenme döneminde medyada muhafazakâr nitelikli olarak sermaye, siyasi kültür ve kadro bağlamında önemli dönüşümler yaşanmıştır.

Akyel bu üç biçimlenme dönemi varsayımına katılmaktadır. Fakat bu dönemlerin benzer ve farklı yönlerinin bulunduğunun altını çizmektedir. Osmanlı Dönemi oluşturulan yeni basın rejiminin yönetime rağmen, bir bakıma muhalif

[1521] Siyami Akyel, 30. 05. 2021 tarihli kişisel görüşme
Siyami Akyel, Zile İmam Hatip Lisesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve A.Ü İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Akademik kariyerine Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yaparak devam etti. Üniversite yıllarından itibaren Ali Nar, Doç. Dr. Nedim Urhan, Mehmet Şevket Eygi, Enver Baytan ve Prof. Dr. Osman Öztürk gibi İslami camianın önde gelen entelektüelleri ile çalıştı. Mehmet Şevket Eygi ile "Yakın Tarihimizde Cami Kıyımı" kitabını hazırlayıp yayınladı. İslami Edebiyat dergisinin Yazı İşleri Müdürlüğü ve Genel Yayın Yönetmenliği görevini yürüttü. Haseki Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi Müdürü Hafız Ramazan Pakdil'den aşere, takrip ve tashih-i huruf ile hafızlık dersleri aldı. Ali Nar Hoca'nın vasiyeti üzerine İslami İlimler, Kültür ve Edebiyat Vakfı'nın, başkanı oldu. İslami camia içerisinde önemli bir konu olarak ele alınan Sabetaycılık üzerine araştırmalarda bulundu. Bu anlamda Osmanlıca yazılmış yüzlerce sayfa tercümeler gerçekleştirdi. Tv 5, Tv Net, Akit Tv ve Kanal 42 gibi İslami camianın önde gelen televizyonların da İslam İslam üzerine anlatımlarda bulundu. Değişik yerlerde konferans ve seminerler verdi. İlmi, dini ve siyasi makaleler yazdı. 2016 yılından itibaren, haftada iki gün olmak üzere Milli Gazete'de dini, ilmi ve edebi yazılar yazmaya başladı ve halen yazmaya debam etmektedir. "MTTB ve MTTB'liler", "Türkiye'deki Ünlü Çerkesler", "İslam'da Reform Projesini Tenkid", "Cizlavet'ten Togo'ya" başta olmak üzere 9 kitabı yayınlanan Akyel önemli 5 esere de katkıda bulunmuştur.

karakterli olarak şekillendiğini, ancak Cumhuriyet döneminde ve 2002 sonrası oluşmaya başlayan basın rejimlerinin iktidar gücünü desteklemek üzere inşa edildiklerini belirtmektedir. "Cumhuriyet dönemindeki basın, yeni kurulan rejimin ikamesi ve desteklenmesi için daha çok ideolojik yönüyle temayüz etmiştir. 2002 yılından sonra şekillendirilen basın da iktidarın devamına desteklemek için gerek ideolojik gerekse kartelin dönüştürülmesi şeklinde ortaya çıkmış, bu yönde şekillendirilmiştir."[1522] Taşgetiren de medya iktidar ilişkisinin geçişkenliği üzerinden bu varsayımı desteklemektedir. Ona göre iktidar erki daima basın üzerinde belirleyici bir etken olmuştur. Zira iktidar erki her zaman kendi tezlerini topluma taşıyacak bir iletişim kanalı oluşturmaya çalışmış, resmi seslerin yanında sivil alandaki yapılanmaları da güdüleme yolunu daima denemiştir. Özellikle tek parti döneminde Cumhuriyet devrimlerinin ikamesinde, kurucu tezlerin topluma taşınmasında ve karşıt oluşumların baskılamasında basına önemli bir görev yüklenmiştir. Basın bu görevi çok uzun süredir devam ettirmiştir ve bugün medya alanı çeşitlenmesine rağmen hala bu görev bilinci ile hareket eden güçlü bir damar mevcuttur. İslam eksenli muhafazakâr siyaset için de medya önemli bir unsur olmuştur. Millî Görüş geleneğinde bu ilgi "müspet bir medya" şeklinde tanımlanmıştır. Fakat 2002 sonrası oluşmaya başlayan ve İslam referanslı medyayı da içine alan ana akım medya ise iktidara yakın duran, onu destekleyen, liderin karizmasına, imajına hizmet misyonu ile hareket eden bir yapıya dönüşmüştür. Bu anlamda bir biçimlenmeden bahsetmek mümkün olsa da bunun muhafazakâr bir biçimlenme olduğu tartışmalıdır.[1523] Ünal'da Taşgetiren'in görüşüne paralel bir düşünce ortaya koymaktadır. İlk iki dönemin dönüşüm tezine katılmakla birlikte üçüncü dönem biçimlenmenin gerçekleştiği konusunda şüpheleri

[1522] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**

[1523] Ahmet Taşgetiren, 22. 04. 2021 Tarihli kişisel görüşme
Ahmet Taşgetiren İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. Henüz İmam Hatip Lisesi'nde iken okulun Gonca adlı dergisinde yazmaya başladı. Üniversite yıllarında Yeniden Millî Mücadele hareketinin içinde yer aldı. Hareketin aynı adı taşıyan dergisinde yazarlığa başladı. Pınar dergisinde şiir, hikâye ve denemeleri yayınlandı. Yeniden Millî Mücadele hareketinin gazete denemesi olan Bayrak gazetesinin yazarlarından oldu. Daha sonra Tercüman gazetesinin yazı işleri kadrosuna dahil olarak ilk profesyonel gazetecilik hayatına başlamış oldu. 10 yıl kadar bu görevini sürdürdü. Altınoluk dergisinin kuruluş çalışmalarında bulundu. İslami camianın önemli gazete girişimlerinden birisi olan Yeni Şafak gazetesinde yazarlığa başladı. Uzun yıllar gazetenin başyazarlığını yaptı. Daha sonra sırasıyla Bugün, Star gazetelerinde köşe yazarlığı, Altınoluk dergisinde genel yayın yönetmeliği görevlerini yürüttü. Ayrıca çeşitli radyo ve televizyon kanallarında yorumcu olarak programlar yaptı. Halen Karar gazetesinde köşe yazılarına devam eden Taşgetiren'in yaklaşık 20'ye yakın yayınlanmış kitabı vardır.

olduğunu belirtmektedir. 2007 sonrası medyada ciddi bir dönüşüm yaşandığı kesindir ancak bu dönüşümün muhafazakarlık, İslamcılık ya da dindarlık ekseninde yaşandığını söylemenin pek mümkün olmadığını ifade etmektedir. Özal dönemi yaşanan liberalleşme sürecine dikkat çeken Ünal bu dönemde İslami çevrenin diğer başka gruplarla birlikte önemli bir hareket alanı bulduğunu ve 90'lar sonrası yavaş yavaş medya alanında "ben de varım" demeye başladığını ancak müstakil ve iktidar etkisinden bağımsız olarak gelişen bu İslam referanslı basının bile 2007 sonrası büyük oranda merkezileşen iktidarın güdümüne girdiğini savunmaktadır.[1524] Özkan ise üçüncü biçimlenme döneminin çok daha erken bir dönemde başladığını belirtmektedir ve bu anlamda Yeni Şafak gazetesinin ve Kanal 7 televizyonun milat olarak alınmasını zira bu iki kuruluşun paralel görüşlere sahip olduğu siyasetin de üzerinde bir etkiyle topluma nüfuz ettiğini, İslam referanslı çevrenin medyada özgüven sağlamasına imkan sağladığını belirtmektedir. Ona göre özellikle 2007 sonrası görülmeye başlayan biçimlenmenin arka planında 1990 sonrası yaşanan bu gelişmeler vardır. "Yani 2007'den önce bir tarla ekimi bakımı söz konusudur"[1525]

[1524] Aydın Ünal, 23. 04.2021 Tarihli kişisel görüşme
Aydın Ünal Ankara Merkez İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Öğretmenliği bölümüne kaydoldu. Üniversiteyi bitirdikten sonra Yörünge dergisiyle basın alanına girdi. Daha sonraları Belde, Ülke, İkindi Yazıları, Hece, Tezkire gibi dergilerde yazılar kaleme aldı. İslam referanslı medyada gazete, radyo ve televizyon alanında muhabir, yazar ve yönetici olarak çalıştı. Uzun yıllar Hak-İş işçi sendikasının basın danışmanlığını yürüttü. AK Parti iktidarı ile siyaset sahasına girdi. Sırasıyla Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı Danışmanlığı, Başbakanlık müşavirliği, Başbakan Başmüşavirliği ve Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı görevlerinde bulundu. 2008'den 2015'e kadar Başbakan ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşma metinlerini hazırladı. Haziran ve Kasım 2015'te gerçekleştirilen genel seçimlerde AK Parti'den Ankara Milletvekili olarak Meclis'e girdi. TBMM'nde "İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu" ve "Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu" üyeliklerinde bulundu. Milletvekilliği sonrasında bir süre Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. Ünal ayrıca Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde akademisyen olarak da görev yapmıştır.
[1525] Fadime Özkan, 18.05.2021 Tarihli kişisel görüşme
Fadime Özkan, İlkokul, ortaokul ve liseyi Eskişehir'de tamamladı. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "İletişim Bilimleri" dalında yüksek lisans yaptı. Prof. Dr. Ünsal Oskay'ın danışmanlığında hazırladığı "Popüler Kültürün Özel TV Kanallarının Haber Bültenlerine Etkisi" başlıklı teziyle master derecesi aldı. Medya sektörüne Kanal 7'de yapımcı-yönetmenlik yaparak girdi. Üç yıl boyunca haber, medya ve kültür sanat programları hazırladıktan sonra 1999 yılında Yeni Şafak gazetesine geçti ve muhabirlik, editörlük, kültür-sanat şefliği ve köşe yazarlığı yaptı. Yeni Şafak Kitap ekini çıkardı. 2006 yılında Star gazetesine transfer oldu ve 13 yıl boyunca gazetenin siyasi gündem ağırlıklı "pazartesi röportajlarını" yaptı, köşe yazmayı sürdürdü. Halen Akşam gazetesi bünyesinde yayınlanan haftalık fikir eki Açık Görüş'ün kurucu editörlüğünü üstlendi, üç yıl boyunca koordinatörlüğünü yürüttü. Medya Derneği'nin kurucu üyesi. 2016 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından röportaj dalında ödüllendirildi. Nisan

Yenice, üç biçimlenme varsayımına büyük oranda katıldığını ama dönemlerin kendi içerisindeki etkenler nedeniyle farklılaşmalarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. İlk iki dönemin oldukça uzun bir zaman dilimini içerdiğini ve kendi içlerinde farklı kırılma noktalarının bulunabileceğini söyleyen Yenice, bu anlamda en açık olan dönemi 2002 sonrası olarak tanımlamaktadır ve bu dönemde ciddi bir dönüşüm beklentisi olduğunu ancak bütünlüklü bir dönüşümün yaşanmadığını kaydetmektedir. Son dönem de dahil olmak üzere bütün dönemlerin benzerliği basının gücüne odaklanmalarıdır. Basının kendisi de bir güç peşindedir ve bu gücün inşası için hemen dönüşebilmektedir. İslam referanslı basın da böyle bir sınavdan başarılı olarak çıkamamıştır: "Medyanın gücünü hissettikleri, medya ekonomisi ve hegemonyasını ellerine aldıkları an dönüşüm başlıyor. Yani muhalefetteyken kullanılan dil muktedir olunduğunda değişiyor. İslam referanslı basının hemen hemen hepsinin muhafazakâr iktidar sonrası bu dil değişimini yaşadığını söyleyebilirim." Yenice, bu tutarsızlığın sebebini "ideolojimiz, dünya görüşümüz ayakta kalsın" kaygısından kaynaklandığını belirtiyor.[1526]

Türk basın tarihini dönemlere ayırmak, kategorik ayrımlara tabi tutmak kolay değildir. Zira tarihsel gelişim sürecinde birçok etken söz konusudur. İktidar ilişkileri, ekonomik ilişkiler, ideolojik ve hukuki çerçeveler, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkilere sahip uluslararası gelişmelerin iç yansımaları basının biçimlenme süreçlerini etkilemektedir. Bu nedenle basının dönemsel baskın karakterlerinin ne olduğu ve en çok hangi etkiye maruz kalarak şekillendiği sorusu cevaplanması zor bir soru haline gelmektedir. Öcal bu belirsizliğe vurgu yaparak basın adına gerçekleştirilen kanuni düzenlemelere işaret etmektedir ve bu kanun metinlerinin basın üzerindeki asıl baskının niteliğini gizlediğini, anlaşılmasını zorlaştırdığını söylemektedir. İttihat Terakki ve Cumhuriyet dönemlerini örnek veren Öcal basın

2013'te Hükümet tarafından oluşturulan 63 kişilik Akil İnsanlar Heyeti'nde yer aldı ve PKK terörünün sonlandırılması için çalıştı. Halen Star gazetesinde köşe yazarlığı, Ülke TV'de İnce Fikir programını yapıyor, siyasi gündemi takip ediyor. Özkan'ın "Yemenimde Hare Var", "Kral Şeffaf", "Dil Yarası-Kürt Meselesini Konuşmak", "Deneme Bir İki", "2007'den 2017'ye Hükümet Sistemi Tartışmaları" adında yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

[1526] S. Yenice, 29.05.2021 Tarihli kişisel görüşme
Görüşme yapılan katılımcı isminin doğrudan kullanılmasını istemediği için müstear ad-soyad kullanılmıştır

üzerinde etkin olanın kanunlar değil dönem ideolojilerinin şiddeti ve stratejileri olduğunu belirtmektedir: "… evet, ortada bir kanun metni var ama bu kanunun uygulanışındaki baskıcı zihniyeti görebilmemiz kolay değil. Düşünün adamlar başbakanlığı basıyorlar, başbakanı öldürüyorlar. Ertesi gün gazeteler ne yazacak, nasıl yazılacak? Bu çok önemli. Dolayısıyla ortadaki yasa metni ile o günkü basının niteliğini açıklayamazsınız." Öcal bu noktadan hareketle Türk basının üç biçimlenme evresi varsayımına katılmaktadır. "Bu anlamda haklısınız. O dönem önemli ölçüde biçimlendirilmiş bir basın söz konusu. Bunun nasıl bir biçimlendirme olduğunu, nasıl bir baskıcı karaktere sahip olduğunu da ancak daha sonra Kemalist olacak olan ekibin yazdığı hatıratlardan, romanlardan otobiyografilerden görebiliyoruz. İşin başında ne yazacağınızı gidip soruyorsunuz. Adamlar yayınlanacak metni önceden okuyorlar." Benzer durumun Cumhuriyet dönemi için de geçerli olduğunu söyleyen Öcal "Cumhuriyet ile basın özgürlüğü konusunda kanuni olarak daha bir geniş özgürlük gelmiş görünüyor" dedikten sonra bu özgürlüğün kâğıt üzerinde kaldığını ifade etmektedir:

> "Mustafa Kemal'in kendisi bizzat asker ve siyasetçi olarak gazeteciliğe çok meyyal birisi. Daha mütareke döneminde bir gazetecilik girişimi var. Ankara'da Meclis dahi ortada yok iken ilk işlerinden birisi gazete çıkartmak ve Anadolu Ajansını kurmak olmuş. Tabi buradan beklenti basına açık bir rejimin kurulacağı ancak böyle olmuyor. Herkes ne yazılacağı, nasıl yazacağını Mustafa Kemal Atatürk'ün ağzından çıkacak olanlara göre belirliyor. Kâğıt üzerinde basın kanun dairesinde özgür ama asıl kanun Mustafa Kemal Atatürk'ün ağzından çıkacak olanlar. Bunu herkes biliyor. 1940'lara kadar İttihat ve Terakki dönemini hiç aratmayacak şekilde baskıcı, kontrollü bir basın düzeni hâkim kılınmıştır. Örneğin Cumhuriyet döneminde harf inkılabı, kılık kıyafet inkılabı gibi altı yedi tane büyük devrim gerçekleştiriliyor -ki Falih Rıfkı Atay bu devrimlere "İtikat Devrimi" diyor- ancak gazetelerde böylesi köklü devrimlerin getirisine götürüsüne dair tek satır çıkmıyor. Kanunlar Meclis'e geldiği, kabul edileceği gün gazetelerde bu değişikliklere dair haberler yer alıyor. Bu haberler de sonradan yapılacak haberlerde olduğu gibi hepsi müspet. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren basının sınırları çizilmişti."[1527]

[1527] Hakkı Öcal, 23.04.2021 Tarihli kişisel görüşme
Hakkı Öcal, Lise eğitimini Ankara, Kırıkkale ve Yozgat olmak üzere üç farklı şehirde tamamladı. 1971'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Henüz üniversite öğrencisiyken Hürriyet gazetesi Ankara bürosunda gazeteciliğe başladı. Mezuniyet sonrasında İstanbul'a gelerek Hürriyet Haber Merkezi Müdür yardımcılığı görevini üstlendi. İki yıl sonra ise gazetenin Yazı İşleri Müdürü oldu. 1975'ten itibaren akademik kariyerine başladı. Boğaziçi Üniversitesi'nden yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. Daha sonra Amerika'ya giderek Harvard Üniversitesi'nde Prof. Samuel Huntington'ın başkanı olduğu Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'nde doktora-sonrası çalışma yaptı. Türkiye'ye dönünce Tercüman gazetesi Genel Yayın Müdürlüğüne getirildi. Uluslararası Basın

Öcal medyadaki üçüncü biçimlendirme sürecini farklı yorumlamaktadır. 2002 sonrası yaşanan siyasi gelişmeleri bir halk devrimi olarak görmektedir ve medyadaki dönüşümü de bu tarihten sonrası için tartışmak gerektiğini söylemektedir: "Bu devrimin meyvelerini verebilmesi, seçilmiş hükümetin parlamento kanalıyla istediğini yapabilmesi için çok sıkı bir şekilde kurulmuş vesayet sisteminin geriletilmesi gerekiyordu. Bu da 2007'den sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Medya konusunu karşılaştıracaksak da bu tarihi esas almak durumundayız. Burada ben iktidarın medya üzerinde idari herhangi bir işleminin olmadığını söyleyebilirim." 2007 sonrası kurulan basın ve iletişim rejiminin daha önceki iki dönemle karşılaştırmanın mümkün olmadığını hatta aralarında 180 derece farklılık olduğunu söyleyen Öcal iktidar etkisinden bahsedilebileceğini ama iktidarın basın rejimi etkisinden bahsedilemeceğini belirtmektedir:

> "İktidarın etkisinden bahsediliyor; evet olabilir ancak rejim etkisinden bahsedilemez. İktidarın basın rejimi dediğiniz zaman bana göstermeniz gereken şey idari kararlarla yapılan uygulamalardır. Hükümet bir karar alacak gazete kapatacak, hükümet bir karar alıp bir televizyonu kapatacak. Böyle bir şey varsa tamam, Kemalist rejim aynen devam ediyor demektir ancak bu tür uygulamalar söz konusu değil günümüzde. Bu nedenle diyebilirim ki 2002 sonrasında Türkiye'de basın demokratik bir döneme geçmiştir. Bu söylediklerime hemen itiraz gelebilir; efendim gazeteler kapanıyor, yönetimler el değişiyor, iktidara yakın duruluyor… Tamam; bunları iktidar medya ilişkisi bağlamında tartışabiliriz ancak önceki dönemlerde rejim etkisi ve tasarruflarıyla kıyaslanacak bir durum değil bu." [1528]

Tarih boyunca iktidar odakları hitap ettikleri insan topluluklarını yönlendirebilmek, onların bilgi, yargı ve ilkelerini kontrol etmek, belirlemek için çok çeşitli yollara başvurmuşlar[1529] ve bu anlamda basını da etkili bir araç olarak görmüş, kullanmışlardır. Öztürk basında yaşanan üç biçimlenmeyi bu ilişki üzerinden okumaktadır ve dönüşümlerde seküler laik ya da muhafazakâr dindar bir etkinin söz konusu olmadığını ifade etmektedir. 2002 sonrası yaşanan biçimlenmeyi de iktidar

---

Enstitüsü'nden Basın Özgürlüğü Ödülü aldı. Daha sonra Amerika'nın Sesi radyosuna katıldı. UUNet isimli bir servis sağlayıcının bünyesinde Internet devriminin temellerinin atılmasına tanık olacak bir konumda görev yaptı. George Mason Üniversitesi ve Northern Virginia Community College'da masaüstü yayıncılık, görsel tasarım ve Web Tasarımcılığı dersleri verdi. Byte, PCWorld, PCLife dergilerinde yazı ve bilgisayar programlara dilleriyle ilgili kitaplar yazdı. Bahçeşehir Üniversitesi'nde Rektör Danışmanı ve İletişim Fakültesi öğretim üyesi olarak çalıştı. Öcal halen İbn Haldun Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

[1528] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

[1529] Anıl Ural, **Medya Siyaset Sermaye Üçgeni**, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul: 2010, s. 31

medya ilişkisinin yeni bir evresi olarak değerlendirmektedir: "Medyayı şekillendiren ve biçimlendiren şeyin iktidarlar tarafından yapıldığı kanaatindeyim. Osmanlı Tanzimat dönemi ile başlayan modernleşmenin ana ekseni de iktidar. Tepeden aşağı doğru bir dönüşüm ve değişim var. Cumhuriyet de aynı şekilde, orada da tepeden aşağı doğru bir değiştirme dönüştürme var. Bütün kurumları dönüştürdüğü değiştirdiği ve şekillendirdiği gibi benzer şekilde basını da şekillendiriyor." Üçüncü dönemde etkin bir rol alan ve 1990'lardan sonra varlık göstermeye, oyunun bir parçası olmaya başlayan İslam referanslı basının iktidar etkisinin ve ana akım basının dışında sosyal tabanın çabalarıyla ortaya çıktığını ifade eden Öztürk buna karşılık 2007 sonrası oluşan yaygınlaşma ve oyunun bir parçası olma çabalarının tamamının iktidar etkisiyle gerçekleştiğini dolayısıyla dönüşümü muhafazakâr dindar camianın değil iktidarın gerçekleştirdiğini belirtmektedir:

> "İktidar muhafazakar temayülleri olan bir ekip tarafından kurulduğu için medya böyle gözüktü. Bana göre böyle değil. Bugün sahip olduğumuz, bir başka ifadeyle iktidarın etkisinde olan medyanın davranış biçimlerine, haberlere bakış biçimlerine, yayınlama şekli ve kurgusuna baktığımızda geçmişte iktidarlar tarafından yaratılan medya biçimlerinden çok farklı olmadığını görüyoruz. Milliyetçilik nosyonu biraz daha yüksek ve daha fazla dini argümanları öne çıkartan bir yapı var gibi ama ana görünüm açısından iktidar medyası."[1530]

Cömert'de Öztürk gibi iktidar gücünün belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Basın iktidar ilişkisi, roller ve aktörler değişse de çok fazla değişmiyor. Cömert'e göre de her dönem basın içerisinde farklı, muhalif sesler olagelmiştir: "Bazen eski gazetelerden iktibasları görüyorum. Diyelim istibdat döneminde; "Buna da izin mi

[1530] Kemal Öztürk, 25.04.2021 Tarihli kişisel görüşme
Kemal Öztürk, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun oldu. Okul yıllarından itibaren İslami camianın sivil toplum kuruluşlarında yöneticilik yaptı. 1995'te Yeni Şafak gazetesinde çalışmaya başladı. 1997' yılında ise Kanal 7 Televizyonuna geçti. 1999 yılından itibaren belgeseller çalışmaları gerçekleştirdi. Yapmış olduğu belgeseller yerli ve yabancı televizyon kanallarında yayınlandı. 2000 yılında Kanada ve ABD'de bulunarak dil eğitimi aldı. Bu ülkelerde kaldığı süre boyunca belgesel üzerine araştırmalar yaptı. AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte siyaset alanına geçti. 2003 yılından itibaren TBMM eski başkanı Bülent Arınç'ın danışmanlık ve başdanışmanlık görevlerini yürüttü. Daha sonra dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Basın Danışmanlığını yaptı. 3 Ağustos 2011 yılında Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdür olarak atandı. Üç yıldan fazla bir süre bu görevleri yürüttü ve 1 Aralık 2014 tarihinde istifa etti. 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığına başladı. Haziran 2015 genel seçimlerinde AK Parti'den milletvekili aday adayı oldu. Bu tarihten sonra siyasetten uzaklaşan Öztürk gazeteciliğe ağırlık vermeye başladı. Halen Habertürk televizyonunda yorumcu, Habertürk internet gazetesinde de yazarlık yapan Öztürk'ün "Ortak Bir Hayal Kurmak", "İlk Meclis", "Pera Palas" gibi yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

verilmiş" diyebiliyorum. Dönemin adı istibdat dönemi ama muhalifler bir şeyler söyleyebilmiş. Düşünsenize Abdülhamit'e suikast düzenleniyor birisi de o suikastı düzenleyen adamı övüyor. Böyle şeyler olabiliyor ama ilişki biçimi değişmiyor." Cömert iktidarların basından her zaman belli bir yayın çizgisi talep ettiğini belirtiyor: "Bu talebi benimseyip benimsememek basın kuruluşuna veya gazeteciye düşmektedir. Benimserseniz daha rahat ve kazançlı bir konuma geliyorsunuz. Ruhen sıkılsanız dahi maddeten ve statü olarak zenginleşiyorsunuz. Benimsemez direnirseniz merkezin dışına itiliyorsunuz ve birtakım sıkıntılara göğüs germek durumunda kalıyorsunuz. Bu durum aşağı yukarı her dönem aynı şekilde gelişiyor." Bu düşüncelerinden yola çıkarak Cömert Türk basın tarihinin çok parçalı bir şekilde dönemselleştirilebileceğini, dönem sayılarının artırılıp eksiltilebileceğini ancak iktidar medya ilişkisinin aktörler ve rollerin farklılaşması haricinde hep aynı kaldığını, değişmediğini ifade etmektedir. Güç piramidinin en üst katmanında yer alan iktidar gücüne hiçbir şekilde kefil olunamayacağını savunan Cömert o gücü elde eden her bir kişi, kurum ve ideolojinin gücü koruma güdüsüyle hareket ettiğini ve her bir aracı bu amaçla elde etmeye, elde edemezse de dönüştürme, baskılama yoluna gittiğini söylemektedir. Basının Türkiye'deki dönüşümlerini de bu bağlamda okumak gerekmektedir.

Basın sadece Türkiye değil dünya genelinde hep edilgen bir konumda bulunmuş ve çoğunlukla iktidarların veya iktidar dışı ideolojilerin, inançların, sermaye gruplarının etkisinde kalmıştır. Medya kuramları bu etkilerin tespiti ve çözümleri noktasında gelişim göstermiştir. Özellikle Batı'da basının bağımsızlaşabilmesi için çok ciddi çabalar harcanmış, bedeller ödenmiş, meslek olarak evrensel ilkeleri belirlenmiş olsa da ideal bir basın özgürlüğüne ve bağımsızlığına kavuşulduğu söylenemez. Bu anlamda Türkiye basınının özgürlük ve bağımsızlık karnesi, karakteri çok daha sorunlu bir sicile sahiptir. Akın bu soruna dikkat çekerek Türk basının kendi içerisinde bir gelenek oluşturup sürdüremediğini, bunun nedeninin de belli aralıklarla sürekli kesintiye uğraması olduğunu ifade etmektedir:

> "Sansür kurumları üzerinden II Mahmut dönemini, Abdülmecid, Abdülaziz, II. Abdülhamid Dönemlerini bu kesintili sürece dahil edebiliriz. 1908'de ki Meşrutiyet ve hürriyet havası ile 1 yıl gibi farklı bir atmosfer hâkim olmuş ama sonrasında gene kapanma ve muhalefete tahammül edememe durumu baskın hale gelmiş. Millî Mücadele dönemi şartların mecbur kıldığı bir refleksle biraz daha İslamcı dozun arttığı

> dönem oluyor basın açısından. Ankara basını, İstanbul basını gibi savaş ortamının getirdiği bir bölünme olsa da görece daha serbest bir ortam söz konusu. Nihayetinde 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu ile bu ortam da son buluyor. Bu kanun çerçevesinde konuşacak olursak geriye kalanlar için basın tabirini ne kadar kullanabiliriz bilmiyorum. Çünkü basın açısından totaliterizme varan bir uygulamaya dönüşmüştür ve uzun müddet de devam etmiştir bu uygulamalar. Sonrasında demokratikleşme adımları paralelinde bir çeşitlenme görülüyor. Örneğin Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde basının rolü inkâr edilemez. Bu dönem de öyle uzun sürmemiş, 1957'de yeniden bir otoriterleşme süreci başlamıştır. Devamında darbeler vs. Böyle açılıp kapanan bir makas var basın tarihimizde. Bu sebeple 1923 ve 2002'ye kadar süregelen basın düzenini belli bir anlayış, kurucu temel zihniyet etrafında şekillendiğini düşünmüyorum. Belli dönemlerde devlet gücüne kim hâkim oluyorsa onun etrafında bir şekillenme ya da otoriterleşme hissediliyor, bu güç zayıflayınca da yeniden bir çeşitlenme oluyor. AK Parti dönemine baktığımda da bu tarihsel tecrübenin dışında çok farklı bir durum göremiyorum."[1531]

Akın, tüm bunlardan yola çıkarak üçlü bir tasnifin yapılabilmesini, basın tarihinin doğrudan dönemlere ayrılmasını zor ve tartışılır bulmaktadır. Şayet dönemlere ayrılacaksa bahsedilen üç dönemin de kendi içerisinde dönemlere ayrılması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü Türk basınının uğradığı kesintiler nedeniyle farklı karakterlere büründüğünü düşünmektedir. Osmanlı'da dahil devletin en başat güç olarak konumlandığı Türkiye'de basının farklı karakterlere bürünmesini, edilgen ve evrensel basın kimliğinden uzak bir şekilde kurumsallaşmasını normal karşılayan Akın devletin terbiye edici rolüne vurgu yapmaktadır: "Türkiye'de modernleşme de siyaset üzerinden, devlet merkezli gelişmiş olduğu için toplumsal yapılar bu güç etrafında çok kolay pozisyon alabiliyorlar. Basın da bunlardan birisi ve devlete bir yönüyle bağlı. Ekonomik anlamda söylüyorum. Türkiye'de kendi ayakları üzerinde duran, kendi kendine yeten bir basından söz edemiyoruz." [1532]

Kıvanç da Türk basını için üçlü bir tasnifin yapılamayacağını, sadece iktidar üzerinden değil basının kendi dinamikleri üzerinden de biçimlenmelerin olduğunu savunmaktadır. Oda örnek olarak Osmanlı'dan başlayarak günümüze kadar gelen değişimlere dikkat çekmektedir: "Meselâ 1980'lerde basının "medya"ya dönüşmesi, çok önemli bir dönüşümdür. Osmanlı'nın son dönemindeki görece özgür ve çeşitlilik barındıran basın hayatına karşılık tek parti döneminin basını bambaşkaydı, ama çok-partili hayata geçişten sonraki basın da farklıdır. 1980 sonrası basınla şu andaki medya

[1531] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1532] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

da epeyce farklı." Bu farklılıkları doğuran sebep olarak sadece siyaset ve iktidar olgusunu almanın doğru olmayacağını belirten Kıvanç, sermaye yapısından, gazeteciliğin toplumdaki yerine, meslek olarak statüsüne kadar bir dizi iç dinamiğin de önemli roller oynadığını ifade etmektedir. Ayrıca üçüncü dönem olarak tanımlanan dönüşümün de muhafazakâr olarak nitelendirilemeyeceğini, başlarda böyle bir beklenti oluştuğunu ancak gelinen noktada tek merkezden yönetilen, gazetecilik bakımından büyük değer kaybetmiş, tek taraflı bir propaganda aygıtının ortaya çıktığını söylemektedir.[1533]

Akın ve Kıvanç'ın Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini kendi içlerinde dönemlere ayırma fikrine benzer olarak Mazıcı da Dankwart A. Rustow'un Türk siyasal yaşamını "genişleme ve kasılma" kavramları üzerinden dönemlere ayırmasından hareketle basının gelişimini de benzer şekilde dönemlere ayırmaktadır.[1534] Rustow Osmanlı ve Türkiye'de siyasi gelişmeleri uyumlu bir genişleme (g) ve kasılma (k) hareketleri üzerinden sınıflamaya çalışmış[1535] bu tarihlemede de demokratik hak ve özgürlüklerin genişleyip daraldığı dönemleri baz almıştır. Tarihleme şu şekildedir:

"I g) 1865-78 k) 1878-1908
II g) 1908-13 k) 1913-18
III g) 1918-23 k) 1923-45
IV g) 1945-54 k) 1954-61
V g) 1961…"[1536]

Tunçay, Rustow'un 1961'de bıraktığı dönemselleştirmesini şöyle devam ettirmektedir:

"V g) 1961-71 k) 1971-73
VI g) 1973-80 k) 1980- ?"[1537]

[1533] Ümit Kıvanç, 04.27.2021 Tarihli kişisel görüşme
Ümit Kıvanç, Mareşal Fevzi Çakmak İlkokulu, İstanbul Erkek Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nu bitirdi. Sırasıyla Altın Kitaplar Yayınevi, Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri, Yeni Gündem, Birikim dergileri ile İletişim Yayınlarında redaktörlük ve düzeltmenlik yaptı. 1997'den itibaren Medyakronik İnternet Sitesi editörü olarak çalışmalarını sürdürdü. Yazarlık, çevirmenlik, grafikerliğin yanında müzisyenlik yönü de bulunan Kıvanç üç yıl "Mozaik" grubunda davulcu olarak yer almıştır. "Nikaragua: Bir Kıvılcım", "Demiş Bulundum: memleket ahvali üstüne yazılar", "Pan-İslâmcının Macera Kılavuzu" gibi eserler başta olmak üzere siyasi, edebi birçok kitabı yayınlanan Kıvanç'ın yine önemli çeviri eserleri de bulunmaktadır.
[1534] N. Mazıcı, **Tek Parti Dönemi…,** s, 121
[1535] A. Dankward Rustow'dan akt. M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde…,** s. 21.
[1536] N. Mazıcı, **Tek Parti Dönemi…,** s, 121
[1537] A. Dankward Rustow'dan akt. M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde…,** s. 21.

Mazıcı Rustow'un yaptığı bu dönemselleştirmelerin basın için de kullanılabileceğini zira basındaki dönüm noktaları ile siyasal rejimlerin dönüm noktalarının örtüştüğünü belirtmektedir ve basın açısından genişleme daralma sürecini 1961- 1980'i genişleme 1980 – 2010'u da daralma şeklinde alarak sürdürmektedir.[1538]

Kıvanç ve Akın'ın değişim dinamiklerinin çeşitliliğine vurgu yapmaları, Mazıcı'nın dönemselleştirmeleri basının biçimlendirilmesi açısından önemli tespitler olmakla birlikte basının idealize ettiği dünya görüşü ve meşru olarak kabul ettiği iktidar odağının tespiti noktasında birtakım soruları açıkta bırakmaktadır. Ne kadar baskıcı olursa olsun her dönemde basın içerisinde farklı sesler varlığını sürdürmüştür. Ancak bunların etkinlik ve devlet ilişkilerindeki düzeyleri ana akım olgusunun dışında kalmıştır. Ana akım medya ise devletin oluşturduğu merkez ideolojinin dışına çıkmamış, bu merkezin idame ettirilmesinde, savunulmasında ve korunmasında kendisini adeta görevli hissetmişlerdir. Bu durumun göstergelerine darbe dönemleri basının tavrında ve 1990 sonrasında radyo ve televizyonların devlet tekelinden kurtulduktan sonra şekillenen karakterlerinde görebiliriz. İlginçtir ki bu dönemde yapılan anayasa değişikliğiyle daha özgür, demokratik ve sorgulayıcı bir basın-medya düzeninin gelmesi beklenirken ana akıma dahil olan özel radyo ve televizyonlar da benzer bir karaktere, psikolojiye bürünmüşler, bürokratik iktidarı siyasi iktidarın önünde konumlandırmaya devam etmişlerdir.[1539] Duran'da özel televizyonların büründüğü ideolojik karaktere dikkat çemiştir: "Bugün "Özeller resmen geldi ve özeller oldu resmî" diyebiliyoruz. Radyo ve televizyonların özellikle haber bültenlerindeki içeriğe, haber hiyerarşisine ve kullanılan dil ve söyleme baktığımızda, TRT'nin çeşitli kılıklardaki kardeşlerinin mantar gibi türediğini görüyoruz. Resmî ideoloji herhangi kamusal bir alanı özgür bırakmadığı gibi sözümona özel sektörü de neredeyse tamamen işgal etmiş durumda."[1540] Dolayısıyla basını çok parçalı bir dönemsel çeşitlilikle ele alabileceğimiz gibi ana akım medya oluşumlarının psikolojik

[1538] N. Mazıcı, **Tek Parti Dönemi…,** s, 122
[1539] Murat Erdin, **Silahsız Kuvvetler Medya**, Destek Yayınları, İstanbul: 2010, s. 223
[1540] Ragıp Duran, **Apoletli Medya**, Belge Yayınları, İstanbul: 2000, s. 13

ve ideolojik sınırlarının gerçek anlamda biçimlendirildiği dönemlerin çok da çeşitli olmadığı kanaati öne çıkmaktadır.

Türk basını açısından en çalkantılı dönem büyük oranda Osmanlı dönemidir. Çünkü hem devlet hem de aydınların modernleşme ve batılılaşma konusunda kafaları net değildir. Sadece Osmanlı değil Rusya'dan Çin'e, Japonya'dan Hindistan'a kadar dünyanın büyük bir bölümünde modernleşme olgusu ile yüzleşilmeye çalışmışlardır. Ancak bunun nasıl yapılacağı konusunda her toplumun aydın ve idarecilerinde farklı fikirler mevcuttur. Bu nedenle modernleşmenin önemli bir aracı olarak gelişim gösteren basına bakış konusunda da farklılar ortaya çıkmıştır. Kullananın elinde etkili bir araca dönüşen basın bu nedenle tüm farklı fikir sahibi insan ve grupların ilgisini üzerine çekmiştir. Osmanlı özelinde bakıldığında toplumun okur yazar oranındaki düşüklük nedeniyle devre dışı kalması, basın üzerindeki hakimiyet mücadelesinin iki dar kadro olan "iktidar elitleri" ve "sivilleşmeye çalışan aydınlar" arasında geçmesine neden olmuştur. Zaman içerisinde bürokrasi içinde ortaya çıkan ayrışmalar, değişen iktidar yapıları, meşrutiyet denemeleri gibi olaylar Tanzimat sonrası Osmanlı siyaset ve basın alanının çok çalkantılı geçmesine sebep olmuştur. Dağıstanlı bu çalkantılı döneme vurgu yaparak ilk dönem için net bir biçimlenmeden bahsetmenin mümkün olamayacağını belirterek "Basın her zaman bir mücadele, bir çatışma alanıdır. Cumhuriyet'e kadar olan dönemi tümüyle devlet denetiminde olmaktan ziyade çalkantılı ve mücadelenin sürdüğü bir dönem olarak ayırmak daha yerinde olur"[1541] demektedir. Cumhuriyet döneminin Osmanlı'nın çalkantılı dönemlerinden farklı olarak basın açısından daha bir netlik ortaya koyduğunu ifade eden Dağıstanlı bu netliğin baskıcı bir tutumla gerçekleştiğini söylemektedir:

> "Çağ farklı, şartlar farklı ama asıl farklı olan Cumhuriyet döneminin lök gibi basının üzerine çökmüş olmasıdır. Takrir-i Sükûn Kanunu ve sonrasında çıkartılan

[1541] Mustafa Alp Dağıstanlı, 25.04.2021 Tarihli kişisel görüşme
Mustafa Alp Dağıstanlı, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1985'te basın sektörüne girdi. Güneş, Cumhuriyet, Yeniyüzyıl gazeteleri, Şehir, Start, Gergedan, Argos adlı dergiler ve NTV, Show TV, ATV, Kanal D gibi televizyonlarda editörlük ve muhabirlik yaptı. Atlas, Express, Birikim dergilerinde ve birçok internet sitesinde yazıları yayınlandı. Diğer taraftan akademik çalışmaların içerisinde de yer aldı. 10 yıldan fazla bir süre İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde dersler verdi. Halen "diken.com.tr" adlı internet haber sitesinde yazıları yayınlanmaya devam etmektedir. Dağıstanlı'nın "5 Ne 1 Kim" ve "Bildiğin Gibi Değil – Osmanlı" adlı yayınlanmış iki kitabı bulunmaktadır.

> Matbuat kanunları feci bir denetim mekanizması kuruyor. Hep II Abdülhamit döneminde yaşanan basın denetimi konuşulur ama Cumhuriyet dönemi sansürü, baskısı daha örtücüdür bir bakıma. Devletle gazetecilik ilişkisi ve kurulan baskının işe yaraması bakımından Tek-parti dönemi çok daha sıkıdır. Zaten Cumhuriyet'in kurucuları basından beklentilerini açıkça dile getiriyorlar. Atatürk'ün ve dönemin ileri gelenlerinin basın ve matbuata dair söylediği sözler kayıtlarda."[1542]

Dağıstanlı üçüncü dönem için ise olumsuz bir görüş bildirmektedir. AKP'nin iktidara gelme sürecinde medyanın çok kötü bir sınav vermekte olduğunu, tekelleşmiş, son derece taraflı, devletle çok sıkı fıkı, akçeli ilişkiler kurmuş bir medya düzeninin hakim olduğunu söyleyen Dağıstanlı AKP'nin iktidara geldiğinde basındaki bu çarpıklığı gidereceğini, daha demokratik ve özgürlükçü bir medya kuracağını vadetmesine rağmen bunun için adım atmadığını, tam aksine Cumhuriyet'in ilk yıllarında olduğu gibi basından bir takım beklentiler içerisine girdiğini, sonuç olarak da geçmişten daha kötü, kalitesiz bir medya ortamının ortaya çıktığını belirtmektedir.[1543]

Cumhuriyet'i de içine alan Türk modernleşmesinde tepeden inmeci bir politika benimsenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de hemen hemen hiçbir kurumsal alan kendiliğinden, bağımsız olarak şekillenmemiştir. Buradan hareketle basını da biçimlendirilen kurumsal bir alan olarak gören Avan'a göre basın, devlet politikalarını meşrulaştıran bir aygıta dönüştürülmüştür. Üç biçimlenme varsayımına dönemsel siyasi ve toplumsal şartları da dikkate alarak bakmanın daha yerinde olacağını belirten Avan yine de varsayımı destekleyen dönemsel bazı ortak noktaların varlığını kabul etmektedir:

> "Türkiye'de birçok kurumda olduğu gibi kurumların kendiliğinden dolayısıyla bağımsız olmadığı Türk modernleşme pratiklerinden, serüveninden bilinmektedir. Tük burjuvazisinin, oluşumu nasıl devlet eliyle oluşmuş ve her dönem kendi burjuva sınıfını oluşturmaya çalışmış ya da oluşturmuşsa, aynı alışkanlık basının ikame edilme sürecinde de görülmüştür. İlk gazete olarak bilinen Takvim-i Vekayi devletin görüşlerini yansıtan resmi bir gazetedir. Son dönem olarak 2007 diye kategorize edilen dönem de yine devlet gücü ile ete kemiğe bürünmüştür."[1544]

[1542] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

[1543] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

[1544] Mesut Hayati Avan, Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. Hacı Bayram Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler alanında yüksek lisans öğrenimi görüyor. 2014-2018 tarihleri arasında Muş Alparslan Üniversitesinde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. Siyaset, Eğitim, Popüler Kültür, Gündelik Hayat Sosyoloji ilgi alanını oluşturmakta ve bu başlıklarla ilgili dersler vermektedir.

İslam referanslı muhafazakâr basın kuruluşları 90'lardan itibaren gelişim göstererek bağlı olduğu siyaseti de aşan bir kurumsallaşmaya gitmiş, bir alternatif basın hüviyetinde etkin olmaya başlamıştır. Buna rağmen bir ana akım medya etkisine sahip değildir. Avan 2007'den sonra devletin kurumsal hafızasının devreye girerek, İslam referanslı basını ve devletin diğer basın yayın araçlarını da içine alan yeni bir ana akım basın anlayışını canlandırdığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Batı'daki örneklerinden farklı olarak gelişmiş ve şekillenmiş Türk basınının devletle olan ilişkisinde bir kez daha tek yönlü ilişki ortaya çıkmıştır ve ilişkinin yönünü yine devlet belirlemiştir.[1545]

Tosun'da Cumhuriyet öncesi basın düzeninin parçalı dönemselliğinden bahsetmektedir. Fakat ona göre; basın özellikle II Abdülhamit ve İttihat Terakki dönemlerinde farklı düşünsel kulvarlarda yer alsalar bile ortak noktaları baskı ve sansürün katılığıdır. II Abdülhamit basına siyaseti yasaklamış ve sadece kültür, sanat eksenli bir özgürlük tanımıştır. İttihat ve Terakki partisi ise muhalif siyasi fikirleri kontrol altına almak isterken kendi siyasi fikirlerinin ana akım basında egemen olmasına çalışmıştır. Ancak belirtildiği gibi ikisi de sansür ve baskıyı çekinmeden ve katı bir şekilde uygulamışlardır.[1546] Tosun'un buradaki vurgusu dikkat çekicidir. Her

Halen Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

[1545] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**

[1546] Resul Tosun, 15.04.2021 Tarihli kişisel görüşme

Resul Tosun, Tokat Gazi Paşa Lisesi'ni bitirdi. Hacettepe Üniversitesi İş İdaresi Bölümünü kazandı. Fakat dönemin anarşi olayları nedeni ile üniversiteye kaydını yaptıramadı. Daha sonrasında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne kayıt yaptırsa da burada da derslerin büyük oranda boykot ve eylemlerle geçmesi nedeniyle devam etmedi. İstanbul'dan otostop ile Suudi Arabistan'a gitti. Burada Medine İslâm Üniversitesi'ne kaydoldu. Davet ve Din Usulleri Fakültesin'nden mezun olarak 1981'de Türkiye'ye döndü. Bir süre özel eğitim kurumlarında öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulundu. Akademik olarak da çalışmalar yürüten Tosun, 1986 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Hukuku Bölümü'nden "İslâm Hukukunda Mahkeme Sicilleri ve İsbat Gücü" adlı tezi ile mastır derecesi aldı. 1987'de Milli Gazete'de yazmaya başlayarak gazeteciliğe adım attı. 1988'de Türkiye'nin ilk İslami Edebiyat dergisi olan ve aynı adı taşıyan derginin yayın yönetmenliğini üstlenerek yayına hazırladı. Asıl önemli yayıncılık girişimini ise 1990'da haftalık siyasi Yörünge dergisi ile yaptı. Dergi 408 sayı yayınlandı ve 2000 yılına kadar yayınını sürdürdü. Dergi birçok açıdan İslami basın çevresi açısından önemli bir girişim olarak görüldü. Baskı tekniği, içerik formatı ve yönetim anlayışı açısından İslami basın çevresine önemli yenilikler getirdi. Dönemin önemli seküler dergi markalarıyla rekabet eder duruma gelen dergi ekonomik anlamda da ciddi başarılar gösterdi. Diğer yandan yetiştirdiği kadrolar daha sonra yayına başlayacak gazete ve televizyonlara ciddi bir insan kaynağı oluşturdu. Yörünge dergisi kapandıktan sonra Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığı yapmaya başlayan Tosun AK Parti'nin kurulmasıyla birlikte siyasete atıldı. 2002 yılında AK Parti'den Tokat milletvekili olarak Meclis'e girdi.

iktidarın basından beklentisi benzerdir ve beklentilerini yerine getirmeleri için baskı araçlarını kullanmaktan çekinmemektedirler. İktidar medya ilişkisi açısından bu yadırganacak bir durum değildir. Her güç kendi denetim araçlarını oluşturmaya ve kullanmaya çalışır. Fakat bu dönemin çalışmamız açısından bütünselliğini sağlayan konu kültürel dönüşüm olgusunun olmayışıdır. II. Abdülhamit ve İttihat Terakki arasında basının da dahil edildiği bir farklılaşma, mücadele mevcuttur ama temelli bir kültürel dönüşüm hedefi yoktur. II. Abdülhamit var olan geleneksel dindar kültürü arka planına milliyetçiliği de yerleştirerek öne çıkartmak isterken İttihat Terakki ise tersi bir politika ile arka planına dini yerleştirdiği bir milliyetçilik politikasını öne çıkartmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde hem siyaset hem de basın üzerinde temelli bir kültürel dönüşümden bahsetmek mümkün değildir. En geniş tanımlamayla amaçlanan şey basının iktidar politikaları çerçevesinde denetim altında tutulmasıdır. Tosun Cumhuriyet dönemi değerlendirmesinde bu noktaya değinmektedir:

> "Cumhuriyet ile kurulan ana akım basın ise Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan Batılılaşma politikalarının başarıya ulaştırılmasında etkili bir aparat olarak görülmüş, sınırları bu politikalara uygun şekilde çizilmiştir. Ona yüklenen görev kurucu kadronun benimsediği Batılılaşma çağdaşlaşma düşüncesine uygun hareket ederek Türk toplum ve devletini kendi öz kültüründen uzaklaştırmasıdır. Batılı değerleri, kurumları topluma benimsetmesidir. Bu bağlamda bir biçimlendirmeden bahsedilebilir."[1547]

Tosun'un 2002 sonrası başlayan dönüşüm için ise kanaati olumsuzdur. Bir biçimlendirme niyeti olduysa da bunda başarılı olunamadığını söylemektedir: "Türk basınının İslam referanslı muhafazakâr siyasi çevre tarafından biçimlendirildiği kanaatinde değilim. Çünkü son 20 yıldır iktidarın desteğini temin eden medyanın İslami referanslardan ziyade iktidara destek olabilme faktörüyle hareket ettiklerini görüyorum. Dolayısıyla İslami hassasiyetlerin baskın olduğunu söylemek zor." [1548]

Basın özgürlüğü tüm zamanların en karmaşık tartışmalarından birisidir. Özgürlük tanımları, tanımı yapanların perspektifinden hep farklı olmuştur ve ideal bir özgürlük tanımı üzerinde uzlaşmak zorlaşmaktadır. Siyasetin basın özgürlüğüne bakışı farklıyken basın içerisinde yer alan örgütlenmelerin özgürlük kuram ve

---

Milletvekilliğinden sonra Star gazetesinde köe yazarlığına devam eden Tosun, birçok İslami sivil toplum kuruluşunun yönetim kurulu üyeliklerinde görev almaktadır.

[1547] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

[1548] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

uygulamalarına bakışları çok farklıdır. Kamuoyu oluşturma, kamu yararı, mahremiyet alanları, kişisel özgürlükler, iktidar müdahaleleri, parasal ilişkiler, reklam kaygıları, ideolojik tutumlar, etkin kişi ve kurum hatırı gibi daha birçok etken basın özgürlüğü kavramını çetrefilleştirmektedir. Net tanımlamalar yasa metinlerinde, ilgili meslek ve akademik literatürlerde yapılmış olsa da pratikte bu tanımlar havada kalmaktadır. İster basın içerisinden isterse siyaset alanından olsun basın özgürlüğü çok büyük oranda egemen alanın dışına düşmüş kişi ve kurumların geçici olarak hatırladığı ve savunduğu bir kavram olagelmiştir. Bu sapmalar sebebiyle olsa gerek Balzac, "Basın hiç var olmasaydı, onu hiç icat etmemek gerekirdi"[1549] demektedir. Arseven'de basın özgürlüğü kavramının pratik olarak alana hiç yansımadığını savunmaktadır. Daha da ileri giderek Türkiye'de basın özgürlüğü denilen kavramın bir ütopya olduğunu, böyle bir şeyin şu ana kadar mümkün olmadığı ve mümkün olamayacağına inandığını belirtmektedir. Ona göre basın içinde bulunduğu şartlara göre şekillenmektedir ve tersi olarak basının şartları şekillendirme gibi bir yeteneği, gücü yoktur. Dolayısıyla süreçleri kategorize etmek, dönemlere ayırmaya çalışmak doğru bir yaklaşım değildir. Şayet yapılacaksa da Osmanlı döneminde bürokrasi mücadelesi üzerinden Cumhuriyet ve sonrasında ise sermaye üzerinden bu dönüşümler incelenmeye çalışılmalıdır. Ana dinamikler sermaye grupları ve tasarruflarıdır.[1550] Arseven'in sermaye uyarısı 1980 sonrası basının medyaya evrilmesi ve holdingleşmesi sürecinde rol oynayan sermaye değildir. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde bürokrasi tarafından oluşturulan sermaye grupları ile bu dönemde dışlanan fakat zaman içerisinde büyüyen küçük ölçekli Anadolu sermayesidir. Bir alternatif güç olarak büyüyen Anadolu sermayesi ülke

[1549] Jeanney, Noel-Jean; **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, Çev: Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2006, s.121

[1550] Serdar Arseven, 05.05.2021 Tarihli kişisel görüşme
Serdar Arseven, Üniversite hayatına Mimar Sinan Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde başladı. Henüz üniversite öğrencisiyken Güneş gazetesinde gazeteciliğe başladı. 1991'de babasının sağlık sorunları ve vefatı üzerine gazeteciliğe bir süre ara verdi. Bu dönemde dini yönelimleri artan Arseven tekrar gazeteciliğe dönmek istediğinde bu mesleği dindar bir çevrede yapmaya karar verdi. O dönem yayınlanmaya başlayan ve bugünkü Yeni Akit gazetesini doğuracak olan Cuma dergisinde işe başladı. Dergide muhabirlik yaptı, röportajlar yayınlandı. 1993'te Beklenen Vakit gazetesinin yayın kadrosunda yer aldı. Gazetenin muhabir, haber müdürü, Ankara Temsilcisi, Genel Yayın Danışmanlığı gibi hemen her kademesinde görev aldı. Ama en çok Ankara temsilciliği görevini yürüttü. Kısa sürelerle de olsa Türkiye ve Tercüman gazetelerinde de çalıştı. Halen Milat gazetesinde Genel Yayın Koordinatörü ve Köşe Yazarı olarak görev yapan Arseven'in "Sona Doğru", "Dostmodern Darbe" adlı yayınlanmış iki kitabı bulunmaktadır.

kaynaklarının bölüşümünde daha fazla pay istemeye başlamış ve girişilen mücadele siyasetten medyaya kadar genişçe bir alanın yeniden biçimlenmesine neden olmuştur. 2002 sonrası basında beklenilen muhafazakâr dönüşümün bir türlü gerçekleşememesinin sebebini de burada aramak gerekmektedir. İslam referanslı basının doğumu Anadolu sermayesinin büyüme dönemlerinde gerçekleşmiştir, merkezileşmesi ve ana akım içerisinde erimesi de bu sermeyenin genişlemesi sonucu olmuştur.

3.2. Üçüncü Biçimlendirme Öncesi Siyaset ve Basının Görünümü

İlk Türkçe gazete 1831'de yayına başladığında dünya gazetecilik konusunda yaklaşık iki yüz yıllık bir tecrübeyi yaşamış bulunuyordu.[1551] Aradaki bu nitelik farkından daha başka olan şey ise yayınlanmaya başlayan bu ilk gazetenin doğal bir toplumsal dönüşümün ürünü değil de bir iktidar tasarrufu ve seçkinci bir çevre uğraşı olmasıydı. Toplumun henüz farkında olmadığı ve bilinçli bir talepte de bulunmadığı burjuva modernizminin bu ideolojik aygıtı[1552] Osmanlı sarayının modernleşme ve Batılılaşma çabasının bir ürünüydü. Dolayısıyla gazetenin doğumunu gerçekleştiren saray yaşamasından da sorumlu olacaktı. Kâğıt üzerinde durduğu gibi durmayan, önce Avrupa feodal yönetimlerinin sonrasında da kralların tahtlarının sarsılmasında önemli bir araç olarak kullanılan basının saltanatla yönetilen Osmanlı için büyük riskler barındırdığı da bir gerçekti. Bu nedenle hem yaşatılması için maddi destek verilmesi hem de devlet yararı için işlevselleştirilmesi için ideolojik çerçevesinin çizilmesi gerekmekteydi. Amaç zaten devletin içte ve dışta ihtiyaç duyduğu propaganda faaliyetlerini daha modern bir araçla gerçekleştirmekti.[1553] Kızıltaş'a göre Türk

[1551] Karaman, Ahmet; **Cici Basının Sefalet ve Rezaleti**, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul: 1996, s. 31

[1552] Emine Çakmak Kılıçaslan, **Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi**, Kriter Yayınevi, İstanbul: 2008, s. 113

[1553] İ. Bozdağ a.g.e., s. 143, Oğur da Osmanlı devletinin gazeteyi bir propaganda aracı olarak kullandığını, bu anlamda Takvim'i Vakayi'de yayınlanan Tırnavo Kadısı'nın mektubunu ilk kara propaganda örneği olarak belirtmektedir. Mektupta kasaba halkına dadanan iki yaratıktan bahsedilmektedir. Bu yaratıklar insanlara saldırmakta ve evlere girerek erzak ve eşyaları talan etmektedirler. Yapılan tetkikler sonucu bu yaratıkların iki yeniçeri mezarından hortladıkları anlaşılmış ve mezarlar açıldığında bedenleri, saçları, tırnakları büyümüş ve vampire dönüşmüş yeniçerilerle

basının bu başlangıcı temel bir özellik halini almış ve 2000'li yıllara kadar baskın olarak kendisini hissettirmiştir. Basının Osmanlı'dan itibaren hiçbir zaman kendi kendisine yeten bir sektör olamadığını ve o tarihten itibaren içerden ya da dışardan olmak üzere hep bir desteğe, teşvike ihtiyaç duyduğunu belirten Kızıltaş ilk özel gazete olan Ceride-i Havadis'in yayınlanma sürecindeki devletin parasal desteğine dikkat çekmektedir:

> Osmanlı'da yayınlanan İlk özel gazete Ceride-i Havadis İngiltere Büyükelçiliği'nde çalışan William Churchill adında bir diplomat tarafından çıkartılmıştır. Bir av sırasında küçük bir çocuğu yaralayan bu diplomatın cezaevine konması sonucunda İngiltere'nin baskısına maruz kalan Osmanlı, bir özür mahiyetinde Churchill'e gazete çıkartma izni vermiştir. Ama enteresan olan, bu gazetenin çıkartılması için aynı zamanda belirli bir miktar da para yardımı yapılması kararlaştırılmıştır. Çünkü devlette gazetenin kendi başına ayakta kalamayacağına dair bir görüş hakimdir.[1554]

Kızıltaş Osmanlı'nın aynı zamanda gazetelerin içeriklerinin yönünü de tayin etmeye çalıştığını, çizmiş olduğu sınırların dışına çıkmasına izin vermediğini, bu amaçla da matbuat kararnameleri çıkarttığını belirtmektedir.[1555] Devlet batılılaşma doğrultusunda basını ideolojik bir aygıt olarak kullanmak istese de basının Batıda şekillenen sorgulayıcı ve muhalif karakterinin içeri yansımaya başlaması fazla uzun sürmeyecektir. Bu anlamda üzeri örtük de olsa iktidara muhalif bir çizgi izleyen gazeteler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeyi Türk basının ilk başlangıcı olarak kabul eden birçok isim vardır. Dağıstanlı'ya göre Türk basınını devletten bağımsız olarak gazete

---

karşılaşılmıştır. Kasaba halkı bu vampire dönmüş yeniçerilerden ancak cesetleri yakarak kurtulabilmiştir. Oğur'a göre bu gerçek olmayan haberin yayınlanma nedeni 7 yıl önce kılıçtan geçirilen yeniçerilerin katlinin nasıl da yerinde bir karar olduğuna halkı inandırmaktır. Bkz. Oğur Yıldıray; "Kullanışlı bile olmayan bir aptallık üzerine...", **Türkiye Gazetesi**, 05 Şubat 2014, (Çevrimiçi), https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/578075.aspx (Erişim: 21.03.2022)

[1554] Ekrem Kızıltaş, 25.05.2021 Tarihli kişisel görüşme

Ekrem Kızıltaş, İlk ve orta tahsilini orduda tamamladı. Daha sonra İstanbul'a gelerek İstanbul Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu'nu (Marmara İletişim) bitirdi. Henüz öğrenciyken Milli Türk Talebe Birliği'nin Çatı dergisinde gazeteciliğe başladı. 1980'de haftalık Sebil gazetesine geçerek yazı işleri müdürü oldu. İslami camianın ilk entelektüel gazetesi olan Yeni Devir gazetesinde editörlük, Hikmet Yayınları'nda yayın müdürlüğü yaptı. Daha sonraları Millî Gazete'de çalışmaya başladı. 2011'e kadar ilk 21 yılı yazı işleri müdürlüğü, sonrasında ise yazar ve yayın danışmanı olmak üzere Milli Gazete çalışmalarını sürdürdü. 2004-2007 arasında TV5'de Gündönümü ve Ortak Zemin adlı programları hazırlayıp sundu. 2008'de kanalın ana haber bültenlerini sundu. 2010 yılında kurulan Medya Derneği'nin kurucu üyelerinden olup halen başkanlığını sürdüren Kızıltaş, aynı zamanda Takvim gazetesinde köşe yazarlığı yapmaktadır. Kızıltaş'ın 2011'de yayınlanan "Herkesin Hocası Erbakan" isimli bir de kitabı bulunmaktadır.

[1555] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

çıkartmaya başlayan Şinasi ile başlatmak gerekmektedir. Şinasi ve arkadaşlarının çabaları hem Osmanlı modernleşmesinde hem de basının sivilleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.[1556] Zira Şinasi yayınlamaya başladığı Tasvir-i Efkâr gazetesi için devletin yapmış olduğu yardım teklifini reddetmiştir. Bu görünüşte devletten ve onun ideolojik istikametinden bağımsızlaşma gibi görünse de Bozdağ'a göre yardım teklifini reddetme cesaretinin sorgulanması gerekmektedir. Çünkü Şinasi Efendi fakir bir aileden gelmektedir. Okumak için gittiği Paris'te bulunduğu süre boyunca ihtiyaçları Mustafa Fazıl Paşa tarafından karşılanmış ve bu yardımlar ihtiyaçtan fazlasını aşmamıştır. Fakat Şinasi Efendi Paris'ten döndükten sonra Cihangir'den dayalı döşeli küçük bir konak satın almış ve alt katta bir matbaa kurmuştur. Gazetenin ihtiyacı olan özel döküm Osmanlıca harfler Avrupa'dan sağlanırken epey de bir kâğıt stoklanmıştır. Bozdağ tüm gazetelerin zarar ettiği ve devlet yardımları ile ayakta kalmaya çalıştığı o dönemde Şinasi'nin böyle bir bütçe bulup gazete çıkartmasını şüpheli bulur ve yayınladığı gazetenin siyasi çizgisinin İngiltere ve Fransa sefaretlerinin Osmanlı toplumuna bakışlarıyla paralel olmasından yola çıkarak bu ülkelerden yardım aldığını ima etmektedir. Şinasi'nin bu ülkelerden yardım alıp almadığı tam olarak bilinmese de sonraki dönemlerde birçok gazetenin hem devletten ham de yabancı ülkelerden parasal destek gördükleri bilinmektedir.[1557] Öyle ki bu konu günümüzde dahi güncelliğini koruyan bir konudur ve bölünmüş basın birbirlerini devletten ve yabancı ülkelerden fonlanmakla suçlamaktadırlar.[1558]

Osmanlı'da, bir devlet kararı olarak basının faaliyetlere başlaması başka bazı temel kusurları da beraberinde getirmiştir. Dağıstanlı'ya göre muhabirlik kavramı yoktur ilk gazetelerde. Haberler diye sunulan içerikler de asıl olarak hükümetten, saraydan çıkan iradeler, düzenlemelerdir. Muhalif eğilimler de daha çok batılılaşma eksenli içerikler üretmekte ve bu işin bayraktarlığını yapmaktadır.[1559] Türk basınında ilk çatallaşma da burada görülmektedir. Ancak bu çatallaşma, siyasal bir ayrışmanın

[1556] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[1557] A. E. Yalman, **Yakın Tarihte…,** c. 1, s. 99-100
[1558] Necati Doğru, "Gazeteci için 5 Ölüm", **Sözcü Gazetesi**, 25 Temmuz 2021, (Çevrimiçi), https://www.sozcu.com.tr/2021/yazarlar/necati-dogru/gazeteci-icin-5-olum-6555293/ (Erişim Tarihi: 04.10.2021)
[1559] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

ürünüdür. Hem devlet hem de muhalif aydınlar, Batılılaşma konusunda hem fikir olmakla birlikte bunun dozu ve yöntemi konusunda ayrılığa düşmektedirler. Devlet elitleri, idealize ettikleri Batılılaşma hedeflerine ulaşabilmek için basını kanun ve mali bağımlılıklarla kontrol etmek için uğraşırken, farklı bir yolu savunan aydınlar da basın özgürlüğü gibi kavramları kullanarak, kendilerinin hareket alanını genişletmek istemişlerdir. Daha sonraları görüleceği gibi iktidarların etkisini kırmak için uğraşan gazeteci aydın çevreleri, iktidar değişiklikleri sonrasında siyasete etki ettikleri oranda basının hakimiyet alanlarını daraltmaya yönelik tavırlar içerisine girmişlerdir. Hem İttihat Terakki hem de Cumhuriyet sonrası basın üzerinde oluşan baskıların mimarları arasında önemli ölçüde gazetecilerin olduğu görülmektedir. Bu çelişkili durumu izahat için verilecek en önemli gerekçe, gazeteci kimliği taşıyan insanların büyük oranda politize olmaları ve olmayanların da siyaset alanından ihtiyaç duyulduğunda dışlanmalarıdır.

Basının devlet eliyle ve denetimiyle Osmanlı'da hayat bulması tümüyle kontrollü bir alan olduğu anlamına gelmiyordu. Avrupa'da eğitim görmüş, orada gazeteciliği tanımış ve devletin gerilemesine kafa yoran aydınlar gazeteyi Avrupa'daki muadilleri gibi ülkede konumlandırmak istiyorlardı. Bu konuda cesur uğraşlar verseler de çok geçmeden basının karakterinin biçimlenmesinde önemli bir süreç olacak olan Abdülhamid dönemi başlayacaktı. Abdülhamid aydın muhalefetini engellemek için iktidarda kökleşmek isterken aydınlar da muhalefette kökleşmeye başladılar. Basın birbirine zıt bir şekilde ilerleyen bu iki uç arasında tamamen araçsal bir konuma indirgendi. Okur-yazar ve bilinçli bir toplum kitlesinin olmayışı da basının siyasi çekişmelerin aracı olmasını kolaylaştırdı. Sınırları ve hatta sınır dışını da kontrol etmek isteyen Abdülhamid sadece baskı ve kanuni yaptırımlara başvurmadı aynı zamanda maddi imkanları da kullanarak gazetelerin ve aydınların direncini kırmaya çalıştı. Bir yönüyle zenginleşme imkânı da sağlayan bu uygulamayı birçok gazeteci farklı sebeplerle benimsemiş oldu. Başlangıçta da vurguladığımız gibi Türk basını için iç veya dış fark etmeksizin yardım almak kanıksanan bir davranış olmaya başladı. Kızıltaş çok uzak olmayan bir tarihten örnek vererek basındaki bu alışkanlığın devam ettiğini belirtmektedir. ABD'nin Irak işgali sürecini iyi hatırladığını, o dönemde savaş karşıtı bir tutum izlemeye çalışan ana akım Türk medyasının bir anda tavır değiştirerek

ABD yanlısı yayınlar yapmaya başladığını ve bir anda gerçekleşen bu değişimin sebebinin dış kaynaklı para yardımlarının olduğunu ifade etmektedir: "Şaşkınlık verecek derecede bir anda olmuştu bu yayınlar. Yıllar sonra Kuveytli bir yetkili ABD'nin Türkiye'de birçok yayın kuruluşuna ve önemli isimlerine para yardımı yaptığını ve bu yardım paralarının da Kuveyt'in ABD bankalarında bulunan parasından ödendiğini söylemişti. İşin daha vahimi parayı alan isimlerden kimileri evet aldım ne olmuş tavırlarına girmişti."[1560]

II. Meşrutiyet basından ziyade siyaset açısından yeni bir kırılma anlamına gelmektedir. Kökleşen Abdülhamid iktidarına karşı, kökleşen ve genişleyen muhalefet, şartların da yardımıyla bir zafer kazanmıştır. Zafer havasıyla ortaya çıkan serbestlik ortamı adeta bir kutlama süresi gibidir. Fazla zaman geçmeden kutlama merasiminin bittiğini tüm kesimler kavramak zorunda kalacaktır. "Muhalefete tahammül edememe" durumu yeni iktidarda da baskın hale gelecektir[1561] ve çok kısa sürede "yanımda" ya da "karşımda" tasnifinde bulunacaktır. Bu defaki baskı çok daha sert ve ölümcüldür. Geçmişte sürgünlerle, parayla susturulmaya çalışılan muhalif sesler artık hayatları tehdit edilerek susturulmaktadır. İktidarın ciddiyeti muhalif üç gazetecinin sokak ortasında öldürülmesiyle anlaşılacaktır. Dağıstanlı dönemin gazetecilerinin bu baskıyı hemen kabullendiklerini belirtmektedir. Örnek olarak da Ahmet Samim cinayetinden sonraki basının tavrını göstermektedir: "Bu baskı karşısında basının nasıl yamulduğunu, nasıl ilkesiz olduğunu (bugünlerde de kalın izleri var) göstermek bakımından ibret verici bir örnek. Yabancı dilli ya da azınlık gazetelerinde Ahmet Samim'in öldürülmesi haberi büyükçe başlıklarla verildi, Türkçe gazetelerde ise minicik bir haber olarak. Arkadaşları birkaç gün sonra, İştirakçi Hilmi'nin İştirak gazetesinde özel bir sayı hazırladı"[1562] Öcal'da basının İttihat ve

[1560] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[1561] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1562] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,** Benzer bir yakınmayı kendisi de bir suikaste kurban giden Uğur Mumcu yapmaktadır. Abdi İpekçi'nin öldürülmesinden sonra özellikle İpekçi'nin gazetesi Milliyet'in cinayetin aydınlatılmasına karşı takındığı duyarsızlık için şöyle yazar: "Abdi ipekçinin öldürülmesinden, katil sanığı Mehmet Ali Ağca'nın askeri cezaevinden kaçırılmasına kadar geçen süre, bu olayın üzerindeki kuşku bulutlarını daha da yoğunlaştırmıştır, Ağca'nın kaçışıyla Abdi İpekçi olayı, sanıldığından da daha koyu ve giz dolu karanlıkların içine gömülmüştür. Ve ne acıdır ki, Milliyet Gazetesi bu karanlığı yırtmak için en küçük bir çaba harcamamakta, üstelik ipekçinin kemiklerini sızlatırcasına, olayları göz ucuyla izlemekle yetinmektedir." Bkz. Uğur Mumcu, **Saklı Devletin Güncesi**, Umag Yayınları, Ankara: 2006, s. 40

Terakki'nin benimsediği şiddet politikasından korktuğuna ve boyun eğdiğine dikkat çekmektedir ve başbakanlığı basıp başbakan öldüren bir gücün, anlayışın basında nasıl algılanacağına vurgu yapmaktadır: "Feci bir sansür var. İşin başında ne yazacağınızı gidip soruyorsunuz. Adamlar yayınlanacak metni önceden okuyorlar."[1563] Gerçekten de basın o kadar denetim altına alınmıştır ki tarihe "Sarıkamış Faciası" olarak geçen ve çok dramatik bir yenilgi yaşanan Sarıkamış Harekatı'nın başarısızlığı sonrası Enver Paşa İstanbul'da havai fişeklerle karşılanmıştır. Zira basın Enver Paşa'yı kahramanlaştırırken yaşanan faciayı yazamamış, haliyle hiç kimsenin haberi olmamıştır. Facia ancak 8 yıl sonra, Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü 1922 yılında, emekli Binbaşı Şerif Bey'in hatıralarını yazmasıyla ortaya çıkacaktır.[1564]

Kurtuluş savaşı dönemi basın açısından bir serbest dönem olarak kabul edilse de olağanüstü şartlar nedeniyle gerçek anlamda bir gazetecilik faaliyetinden bahsetmek pek mümkün değildir. Savaş şartlarında ortaya iki iktidar odağının çıkması basını da ikiye bölmüştür ve yayınlar bu eksende gerçekleşmektedir. Savaşın hâkim olduğu, düşmanın belirginleştiği, siyasetin netleştiği bir ortamda gazete ve gazetecilerin fazla bir seçeneği yoktur. Ankara hükümetini destekleyen basının tek gayesi toplumu ve orduyu bu savaş psikolojine hazırlamak ve diri tutmaktır. Gazetelerin Millî Mücadele şartlarının mecbur kıldığı bir refleksle İslamlaşma eğilimi gösterdiği görülmektedir.[1565] Milli Mücadele kadroları da benzer bir politika izlemektedirler ve halkın moral ve motivasyonunu yükseltmek, hükümete desteklerini sağlamak için basının gayretini desteklemektedirler. Ancak mücadele ruhuna zarar verecek her türlü yayına karşı da kontrol peşindedirler.

Basınla hükümet arasındaki bu ülkü birliği savaş sonrasında bozulacaktır. Zira 1831'den beri edinilen tecrübe ile basın iktidar olgusunu, iktidar da basın olgusunu iyice kavramışlardır. Savaşı yürüten ve Cumhuriyeti kuran kadronun kafasında teferruatlı bir devrim düşüncesi varken basının önde gelen isimlerinin kafasında da yeni kurulacak düzenin temellerinin atılmasında, düzenin kurulmasında söz sahibi,

[1563] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[1564] Alnur Ceyhan, "Sarıkamış Faciası", (Çevrimiçi), https://www.alnurceyhan.com/detay.php?id=120 (Erişim Tarihi: 14.10.2021)
[1565] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

akil aydın olma hesabı vardır. Başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere kurucu kadro başlangıçta basına yumuşak ve sorumluluk yükleyen bir tonda nasıl davranmaları gerektiğini vaaz etmiş, fakat bu taleplerin sahada karşılık bulmadığını gördüklerinde de geçmiş devlet reflekslerine geri dönmüştür. Nihayetinde Kurtuluş Savaşı ile başlayan ve savaş tehdidinin ortadan kalkmasına kadar özgür ve serbest bir görüntü sergileyen basın alanı 1925'te çıkartılan Takrir-i Sükûn kanunu ile son bulmuştur. Akın, bu kanunun etkilerini şöyle ifade etmektedir: "Bu kanun çerçevesinde konuşacak olursak geriye kalanlar için basın tabirini ne kadar kullanabiliriz bilmiyorum. Çünkü basın açısından totalitarizme varan bir uygulamaya dönüşmüştür ve uzun müddet de devam etmiştir bu uygulamalar."[1566]

Cumhuriyet dönemi birçok araştırmacı açısından diğer dönemlere göre daha katı ve biçimlendiricidir. Sansür ve baskı unsurları olarak daha örtücüdür ve devletin basın üzerindeki etkisi diğer zamanlara göre daha sonuç alıcı olmuştur. Bu denli ağır bir baskı düzeni kurulmasının gerekçesi olarak Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki olağanüstü koşullar mazeret alınmaktadır. Mazıcı'ya göre olağanüstü şartların hâkim olduğu dönemlerde basın özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca bu durum sadece Türkiye için geçerli değildir. İngiltere, Fransa, ABD gibi gelişmiş Batı demokrasilerinin tarihlerinde de zaman zaman bu gibi basını sınırlayıcı tutumlar içerisine girilmiştir: "Kısacası demokratik nitelikte bile olsa devrimlerin hemen ardından hak ve özgürlükleri hukuksal güvence altına almak, kısa sürede mümkün olamamaktadır. Bu da devrimlerin kurumsallaşmasının bir süreç sonucu oluşabileceğini, karşı devrimlere yenik düşmemek için öncelikle devrimin kendisini güvenceye alması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır."[1567] Ünal'da Mazıcı'nın bu tespitine katılmakta ve kurucu kadrodaki ideolojik korkuyu bir noktaya kadar haklı bulmaktadır. Ancak bu korkuların kronik bir hal aldığını ve dünyada pek de örneği görülmemiş bir şekilde günümüze kadar geldiğini ifade etmektedir:

> "Cumhuriyet'i kuruyorlar ama sürekli de bir korku içindeler haklı olarak: "Acaba bu kurduğumuz yapı elimizden gider mi, yeniden eski günlere dönülebilir mi?" … Dolayısıyla kurdukları Cumhuriyet'i ittihat-terakki dönemindeki tecrübeleri de dikkate alarak korumak istiyorlar ve birtakım tedbirler almak

[1566] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1567] N. Mazıcı, **Tek Parti Dönemi…,** s, 133

> zorunda olduklarına inanıyorlar. Bu korku ve tedbir inancı medyanın da biçimlendirilmesinde önemli bir neden olmuştur. … 1930'lar ve ikinci dünya savaşı yılları da dahil olmak üzere genel anlamda 1950'lera kadar basına, özgürlüklere karşı sistemli bir baskı süreci yürütüldüğünü görüyoruz. Ben kendisini İslamcı olarak tanımlayan birisi olarak bu baskıların son derece haklı nedenlere dayalı olduğunu düşünüyorum. Yani bir rejimi muhafaza etmek, güçlendirmek istiyorsanız özgürlükleri kaçınılmaz olarak kısıtlamak zorundasınız ki Cumhuriyet'te bunu yaptı. Özgürlükleri, özellikle basın alanında özgürlükleri kısıtladı ve bu sayede de ayakta kaldığını, kendisini güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Burada sorun bu baskının uzun yıllar boyunca devam ettirilmiş olmasıdır ki bu çok şaşırtıcıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu baskıların ortadan kalkması, bu ideolojinin biraz kabuk değiştirmesi, esnemesi beklenirdi. Ama bu olmamış, dünyanın birçok ülkesi değişirken, hatta 90 sonrasında Sovyetler Birliği bile değişirken Türkiye'de bu değişim yaşanmamıştır."[1568]

Ünal'ın dikkat çektiği ve günümüze kadar gelen kurucu ideolojinin korkularının sert sonuçları zaman içerisinde ve birden fazla olarak darbeler şeklinde ortaya çıkmıştır. İronik olarak demokrasinin yeniden tesisi ve kökleştirilmesi için yapıldığı ifade edilen darbelerin asıl açık mesajı ise kurucu ideolojiden sapmanın önüne geçmektir. Basın bu konuda istisnasız darbecilerin yanında yer almıştır.

Türk basının temel karakterini, ilkesel biçimlenişini anlamak için onun demokrasinin kesintiye uğratıldığı darbe dönemlerindeki tavrına bakmak önemli olacaktır. Zira demokratik sistemin ve ifade özgürlüğünün en temel araçlarından olan basının kendisine oksijenli bir alan sunan demokratik düzene karşı çok hassas ve reaksiyoner olması gerekmektedir.[1569] Oysa ana akım Türk basını istisnasız darbelerin yanında yer alarak siyasetin hiçleştirilmesine, askeri vesayetin kurumsallaşmasına ve kanıksanmasına büyük katkı sağlamıştır. İlginç bir şekilde dünyada büyük değişimler olurken, demokratik değerler yükselirken, basın neoliberal gelişmelerin sonucu olarak medya biçimini alırken dahi bu tavrını sürdürebilmiştir. Bunun sebebi bilinen

---

[1568] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

[1569] Darbelerden önce; Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili düzene geçme denemesi olarak kabul edilen SCF'nin kurulması sonrası da ana akım basın darbelerdeki tavrını aratmayan bir yayın politikası izlemiş hem partiyi hem de partiyi destekleyen birkaç muhalif gazeteyi adeta boğmuştur. İktidara yakın ana akım basın, önce muhalif basının nasıl olması gerektiğini telkin etmiş daha sonrasında da birkaçı geçmeyen bu gazetelerin vatan hainliğine kadar giden ithamlarla kapatılmalarını isteyen yayınlar yapmıştır. SCF'nin ve muhalif gazetelerin kapanmasıyla ve baskıcı bir basının kanunu talebiyle sonuçlanan bu döneme ait daha geniş bilgiler için bkz. Nurettin Güz, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara: 1993, Abdülhamit Avşar, **Bir Parti'nin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul: 1998

anlamıyla bir korku mu, yoksa çıkar kaybı endişesi mi ya da ideolojik aidiyetin zorunlu hallerde çıplak bir şekilde kendisini göstermesi mi? Bunların hepsine evet demek mümkündür. Ancak asıl açıklayıcı olan Türk basınının kurucu ideolojinin kendisini biçimlendirdiği şekliyle "cumhuriyet değerlerinin koruyucusu" olma vazifesini içselleştirmiş olmasıdır. Avan'ın da ifade ettiği gibi eğer Türk basını evrensel basın ilkesinin ontolojik özelliklerini benimsemiş olsaydı iktidarda kimin olduğuna bakmaksınız bağımsız karakterini sergilemesi gerekirdi. Avan iki büyük gazetenin sloganlarından da yola çıkarak basının kurucu ilkelerle süren ilişkisine dikkat çekmektedir: "Türkiye'de basının mazisi bağımsız olmaktan uzak bir serüvene sahiptir. Sabah gazetesi "Türkiye'nin gazetesi", Hürriyet gazetesi "Türkiye Türklerindir" sloganıyla çıkmaktadır. Basının devletçi milliyetçi refleksler sergilemesi Cumhuriyet'in değerlerinin bekçisi olarak pozisyon alması, devletin kurucu ilkelerinden beslenmesi basının en büyük motivasyonlarından biridir." [1570] Avan'ın bahsettiği motivasyonu ana akım basının darbe dönemlerinde takındığı tavır ve atmış olduğu manşetler açıkça ortaya koymaktadır.

Siyasi partiler demokratik düzenin vazgeçilmez unsurlarıdır. Zira halkın iradesi yönetim kademelerine ancak bu sayede taşınabilmekte ve farklı toplum kesimleri partiler aracılığıyla iradelerini ortaya koyabilmektedir. Ülkenin yönetme sorumluluğunu kimlerin alacağı kanunlarla çerçevesi çizilmiş hür seçimler sonucu belirlenir. Bu kadroların denetimi de yine kanunların belirlediği sınırlar için de muhalefet partileri, yüksek yargı kurumları, sivil toplum kuruluşları ve diğer bazı baskı grupları ile gerçekleştirilir. Bu anlamda iktidar yetkisini kullanan parti ve kadroları kanunla kendilerine belirlenen sürenin sonunda yine hür seçimlerle ödüllendirilir veya cezalandırılırlar. İşte bu yöneten ve yönetilen arasındaki iletişimin kurulması, denetleme mekanizmasının sağlıklı işleyebilmesi için medya vazgeçilmez bir araçtır. Ancak Türkiye'de yaşanan ve demokratik düzeni tehdit eden, kesintiye uğratan olağanüstü zamanlarda basının tavrı demokratik ilkelerle uyuşmayan bir nitelik göstermiştir. Eleştirinin yönü sadece basının bu olağanüstü dönemlerde suskun kalması değildir, aynı zamanda demokratik düzene karşı yapılan yanlışların

[1570] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**

meşrulaştırılmasındaki gönüllü tavrıdır. Daha da ötesi demokratik düzeni kesintiye uğratan askeri darbelerin birçoğunun altyapısını da hazırlama işlevini de göstermiş olmasıdır. Erdin'in ifadesiyle: "Darbe yapmak her normal ülkede suç sayılırken, bizim medyanın dilinde "hak" olmuş"tur.[1571] 27 Mayıs 1960 Darbesi bu anlamda basının vermiş olduğu ilk kötü sınavdır. DP'nin uzun iktidar sürecinde gittikçe otoriterleşen siyasi anlayışına karşı basının duyarlılığı anlaşılabilir bir tavır olmakla birlikte iktidarla hesaplaşmayı bir askeri darbe üzerinden kurgulamak ve bunu meşru bir hak gibi kamuoyuna sunmak anlaşılabilir bir tavır değildir. Bir başka gözden kaçan konu ise basının doğrudan kurumsal bir askeri darbeyi değil bir grup alt rütbelinin aslında orduya da yapmış olduğu darbeyi itirazsız desteklemiş olmasıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu desteğin gerekçesini korku ve ekonomik çıkar kaygıları ile açıklamak belli oranda mümkün olabilmekle birlikte asıl gerekçe tüm darbelerin ortak gerekçesi olan "Atatürkçülükten uzaklaşma"dır.[1572] Bir anlamda basın Recep Peker'in talep ettiği gibi "devletle iş birliği yaparak" rejimden sapma gösteren siyasi iktidar partisinin antidemokratik usullerle devrilmesinde "yardımcı kuvvet" rolünü yerine getirmiştir. Bu anlamda Saydam'ın 1931'de SCF sonrası oluşan muhalefet dalgasının nasıl bertaraf edileceğine dair ifadeleri ana akım basının ideolojik arka planını kavramak açısından önemlidir: "Bizde fena bir âdet oldu: Memlekette fırka ve matbuat münakaşaları başladığında devlet kademelerinde bir gevşeklik oluyor, sanki bu gibi mücadelelerden mutlaka büyük bir hâdise, bir inkılâp doğacağı beklentisine giriliyor. Kanaatimizce tehlikenin büyüğü budur… Ancak vatandaşlar müsterih olsunlar ki; muhalefetin azgınlığı memlekete daha büyük zarar verecek duruma geldiğinde memleketin kanunları, inkılabın adaleti harekete geçmekte asla gecikmez"[1573]

27 Mayıs Darbesi öncesi ve sonrası basın tümüyle itidalini kaybetmiş görünmektedir. En temel kural olan haberin ve bilginin doğruluğu ilkesi tümüyle ortadan kalkmış, gerçek dışı haberler sorgusu dahi yapılmadan manşetlere taşınmıştır. Hürriyet Gazetesi "Türk Ordusu Vazife Başında" manşeti atarak darbe yapmayı ordunun görevlerinden biri olarak tanımlamakla kalmamış ayrıca "bayram sevinci"

[1571] M. Erdin, a.g.e., s. 6
[1572] Erkanlı, Orhan; **Anılar Sorunlar Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul: 1972, s. 373
[1573] Saydam, Mahmut; "Fırtına Devam Ederken", **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Haziran 1931, s.1.

olarak duyurmuştur.[1574] Cumhuriyet gazetesinin manşeti de sevinçlidir: "Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı."[1575] Yeni İstanbul gazetesi darbecileri yücelten Meclis'i ise indirgeyen bir manşetle çıkmıştır: "Başkumandan Meclis'i Fes Etti". Gazetenin alt başlıklarında da darbeyi meşrulaştırıcı ifadeler yer almaktadır: "Bütün yurtta mutlak bir huzur hâkim", "Ankaralılar orduyu sevinçle karşıladı"[1576]

Darbeyi sevinçle karşılayan basın daha sonrasında darbenin ve darbecilerin meşruiyetini sağlamak için manşetler atmaya başlamıştır. Manşetlerin çoğu Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) verdiği bilgiler üzerinden atılmaktadır: "Ağaoğlu Yunanistan'a kaçarken yakalandı. Eski vekil yakalandığında çoban kıyafetindeydi.", "Sabık iktidarın taraftarlarını silahlandırmaya çalıştığı ve ordudan 37 bin tüfek istediği açıklandı.", "Buzhanelerden toplu halde cesetler çıktı. Cesetlerin ekserisinin nümayişlerde öldürülen talebeler olduğu açıklandı.", "Mezarları arayan askeri idare Emniyet Müdürü Vahap Erdoğan: 'elimizde birçok ihbar var. Bize Eyüp ve Üsküdar'da da taze mezarlar bulunduğu, talebelerin buralara ikişer, üçer tekilde gömüldüğü bildirildi' demiştir.", "Harp Okulu'nun imha planları açıklandı."[1577], "Cesetler yem makinelerinde kıyılıp toz haline getirilmiş"[1578], "Hürriyet şehidi gençlerimiz hakkında dün Milli Birlik Komitesi açıklama yaptı. Cesetlerin makinelerde kıyılıp toz haline getirildiği ihbar edildi."[1579] "DP'nin korkunç planları: Hükümet CHP'yi kapatmayı ve münevverleri kırıma uğratmayı planlamış"[1580], "Menderes'in korkunç tasavvurları ortaya çıktı: Uydurma bir halk hareketi hazırlanacak ve bir çok kimse insafsızca öldürülecekti"[1581], "Menderes hiç sıkılmadan Millete Yalan Söylüyordu"[1582], "DP'lilerin silahlandırılmasına dair Menderes'in emri: Yurtta kardeş kavgası çıkarmak için yapılmış hazırlık teferruatıyla

[1574] "Türk Ordusu Vazife başında", **Hürriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1960, s.1
[1575] "Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1960, s.1
[1576] "Başkumandan Meclis'i Fes Etti", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 28 Mayıs 1960, s.1
[1577] M. Erdin, a.g.e., s. 51
[1578] "Cesetler yem makinelerinde kıyılıp toz haline getirilmiş", **Akşam Gazetesi**, 4 Hairan 1960, s.1
[1579] "Hürriyet şehidi gençlerimiz hakkında dün Milli Birlik Komitesi açıklama yaptı", **Hürriyet Gazetesi**, 4 Haziran 1960, s.1
[1580] "DP İdarecilerinin Korkunç Planları", **Vatan Gazetesi**, 31 Mayıs 1960, s.1
[1581] "Menderes'in korkunç tasavvurları ortaya çıktı", **Tercüman Gazetesi**, 31 Mayıs 1960, s.1
[1582] "Menderes'in korkunç tasavvurları ortaya çıktı", **Tercüman Gazetesi**, 31 Mayıs 1960, s.1

açıklandı."[1583], "Topkapı olayları ve Menderes'in İtirafı"[1584], "Sakıtların yurtta iç harbi nasıl hazırladıkları açıklandı"[1585], "Harbokulunun imha plânları açıklandı." Bu haberin detayında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "1.500 Harbiyeli'nin imhasında hiç mahzur yok" dediği iddia edilmektedir.[1586], "Beyazıt meydanında dün ordu ve gençlik büyük bir heyecanla kucaklaştı."[1587] "Menderes Orgl. Gürsel'e "Beni kurtardınız" dedi: Gürsel, eski Başvekilin hareketi tasvip eden mesaj gönderdiğini basına açıkladı"[1588]

Manşetlerden de anlaşıldığı gibi basın DP iktidarının itibarını yok etmek darbecilerin ise meşruiyetini sağlamak için ciddi bir gayret göstermiştir. Hemen hemen tüm birinci sayfalar devrik hükümetin kötü icraatlarından ve MBK'nın vatan ve millet için yaptığı olumlu girişimlerden bahsetmiştir. Basının bu yayınları toplumda darbeciler lehine ciddi etkiler yapmıştır. O dönem CHP'nin Beyazıt İlçe Başkanlığını yapan gazeteci Orhan Birgit yayınların halkın kanaatlerini nasıl etkilediğini anlatmaktadır: "O günlerde cesetler Et Balık Kurumu'nda kıyma yapılıyor ve toz haline getiriliyor diye gazetelerde manşetler çıktı. Bu haberleri yayan dönemin basın yayın işlerinden sorumlusu Kurmay Albay Ertuğrul Alatlı idi. Sıradan vatandaşlar bu haberlere inanmak istemiyor ama bir yanda hükümet bir yanda asker iki arada bir derede kalıyor sonunda inanıyordu. Darbeciler basının gücünü iyi kullandılar."[1589] Basın mı darbecileri kullandı yoksa darbeciler mi basını kullandı sorusunun cevaplanması da oldukça zordur. Zira darbeciler basından özellikle de Gazeteci Metin Toker ve arkadaşlarının çıkarttığı Akis Dergisi'nden çok etkilendiklerini belirtmektedirler. Aynı zamanda İsmet İnönü'nün damadı olan Toker'in çıkarttığı derginin darbeciler ve ordu üzerindeki tesirini dönemin MBK Genel Sekreteri Binbaşı Orhan Erkanlı şöyle anlatmaktadır:

> "Biz bu Akis Dergisi'ni hep okurduk. Yalnız bizim örgüt değil (darbeyi yapan grubu kastediyor) orduda da çok okunurdu. Bu derginin kendine mahsus bir usulü vardı. Mesela rahmetli Polatkan ile Fatin Rüştü Zorlu'nun asılma sebebinin başlıcası Akis'in

[1583] "DP'lilerin silahlandırılmasına dair Menderes'in emri", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 4 Ekim 1960, s.1
[1584] "DP'lilerin silahlandırılmasına dair Menderes'in emri", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 4 Ekim 1960, s.1
[1585] "Sakıtların yurtta iç harbi nasıl hazırladıkları açıklandı" **Yeni İstanbul Gazetesi**, 5 Ekim 1960, s.1
[1586] "Harbokulunun imha plânları açıklandı", **Milliyet Gazetesi**, 9 Haziran 1960, s.1
[1587] "Beyazıt meydanında dün ordu ve gençlik büyük bir heyecanla kucaklaştı.", **Havadis Gazetesi**, 14 Haziran 1960, s.1
[1588] "Menderes Orgl. Gürsel'e "Beni kurtardınız, dedi ", **Milliyet Gazetesi**, 1 Ekim 1960, s.1
[1589] M. Erdin, a.g.e., s. 54

> bu neşriyatıdır. Çünkü o kadar bunların aleyhine yazmıştır ki biz daha işe başlarken bunları zaten mahkum etmiştik kafamızda. Halk Partisi'ne yakın yayın organları bu ortamı meydana getirdikten sonra İsmet Paşa'nın beyan ettiği gibi "şartlar tamam olur, ihtilal meşru olur." Dedikten sonra, yani bize meşru fetvasını verdikten sonra biz de harekete geçtik."[1590]

Erkanlı'nın ifadesinden de anlaşılacağı üzere basın sadece darbenin meşruiyetini sağlamamıştır. Aynı zamanda alt yapısını da hazırlamıştır. Dönem için sıklıkla DP'yi destekleyen ve hükümetten destek alan gazeteler olduğu vurgulanır. Bu gazeteler darbenin hemen sonrası darbe destekçisi kesilmiş ve DP'nin üzerine toprak atmada yarışmışlardır. Bu hakikat üzerinden Türk basının bir ideolojisinin olmadığı her zaman gücün yanında saf tuttuğu ifade edilmektedir. Bu görüş doğru olmakla birlikte resmi tüm boyutları ile göstermeye yetmemektedir. Çünkü Türk basını başlangıcından beri siyasetin yedeğinde varlık göstermeye başlamış ve siyaset parçalandıkça o da parçalanmıştır. Bir dördüncü kuvvet olarak değil her zaman bir yardımcı kuvvet olarak pozisyon almıştır. Burada esas olan basın alanını domine eden ana akım düşüncenin ne olduğudur? Bu soruya da siyaset üzerinden giderek cevap bulmak daha kolay bir yoldur. Bulunacak cevap aynı zamanda parçalı basının darbeler sürecinde neden bir bütün haline geldiğini anlamamızda da yardımcı olacaktır.

Türkiye'de egemen siyasi düşünce Batıcı bir modernleşmeyi esas alan, laikliği de en katı haliyle devlet politikası haline getiren düşüncedir. Bu düşüncede laiklik gericiliğin, dinci tehlikenin panzehiri olarak benimsenmiştir. Yeni rejimde her kim hareket edecekse bu düşüncenin sınırları içerisinde hareket etmesi gerekmektedir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu bu ilke ve bilinci bütün kesimlere benimsetmek için hiçbir politikadan kaçınmamıştır. Özellikle ordu eğitim yoluyla özel bir bilinç kazanmıştır. Dönemin şartlarında çok partili siyasete geçilerek kurucu düşüncenin sınırları belli oranda esnetilmek istendiyse de hem siyasetteki ideolojik damar hem de ordu içerisindeki genç subaylar bu sapmaya reaksiyon göstererek harekete geçmişlerdir. Sonraki dönemlerde ordu kurucu ideolojinin koruyuculuk görevini tümüyle üstlenecektir. Dolayısıyla tek parti döneminde biçimlendirilen basının bir kısmı ideolojik esnemeye doğrudan tepki gösterirken diğer bir kısmı da askeri

[1590] Ilıcak'tan Aktaran; M. Erdin, a.g.e., s. 55-56

müdahale sonrasında hiçbir direnç göstermeden çağrılan merkezde yerini almıştır. Çünkü basın biçimlendirilen kodları sayesinde devletin asıl ideolojisinin ne olduğunu ve asıl gücün nereden kaynaklandığını bilmektedir. Askeri yönetim, sorunsuz bir şekilde gerçekleşen darbe sonrası basının bu gönüllü ve gayretli desteğine teşekkür etmeyi unutmayacaktır. MBK'nın Başkanı Cemal Gürsel darbeden 13 gün sonra 9 Haziran 1960 günü, gazete sahipleri ve başyazarlarıyla yaptığı toplantıda "Ben sizleri milli inkılâbımızın fedakâr ve şuurlu öncüleri olarak kabul ediyor, hatta bize cesaret veren kahramanlar sayıyorum."[1591] diyerek hem teşekkür etmiş hem de ideolojik kodlarına dikkat çekmiştir. Türkiye'deki çarpık asker ve basın ilişkisinden daha ilginci ise basının darbedeki rolüne, merkezi Amerika'da bulunan Uluslararası Basın Enstitüsü'nden destek gelmiş olmasıdır. Enstitünün müdürü Jim Rose 25 Kasım 1960 tarihli Vatan gazetesine yaptığı açıklamada şöyle diyecektir: "Türk basınının ve başyazarlarının mücadelesini dünya büyük bir hayranlıkla takip etmiş ve bu mücadelesi, diğer dünya gazetelerine de bir misal teşkil etmiştir."[1592]

Yukarıda da ifade edildiği gibi 27 Mayıs Darbesi devletin kurucu ideolojisinden sapmayı önlemek amacıyla gerçekleştirilmiş ve devletin ideolojik çizgileri biraz daha belirgin olarak tüm kesimlere belletilirken ordunun statüsü ve görev tanımı da açık bir şekilde belirtilmiştir.[1593] Bu tarihten itibaren basın tümüyle askeri bir niteliğe bürünmüş, aklı ve gözü daima ordunun tavrı ve hareketlerine odaklanmıştır. Neyin doğru neyin yanlış olduğu artık askerden gelecek enformasyona göre belirlenecektir.[1594] Cumhuriyet gazetesinin 12 Mart Muhtırası sonrası yaşanan siyasi süreçte kullandığı bir manşet ordunun Türkiye siyaseti ve basını üzerindeki konumunu en iyi ifade eden manşetlerden birisi olmuştur: "Ordu ve Parti liderleri anlaştılar, Meclis bugün açılıyor" üst başlığıyla verilen haberin manşet başlığı "Liderler Komutanlar Önünde Protokol İmzaladılar." şeklindedir. Demokratik bir sistemde

[1591] Yıldırım, Hasret; "Askeri darbelerin hazırlayıcısı ve tetikçisi masonik medya", **Gerçek Hayat Dergisi**, 4 Mart 2019, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/askeri-darbelerin-hazirlayicisi-ve-tetikcisi-masonik-medya/ (Erişim Tarihi: 27.09.2021)
[1592] H. Yıldırım, a.g.e.,
[1593] 12 Mart Muhtırası sonrası Cumhuriyet gazetesi "Ordu görevini yerine getirdi" şeklinde manşet atarak siyasete müdahale etmeyi ordunun görevleri arasında göstermiştir.
[1594] Yusuf Özkır, "27 Mayıs Darbesi ve Basın", (Çevrimiçi), https://www.setav.org/27-mayis-darbesi-ve-basin/ Erişim: 21.03.2022

siyasi iktidara bağlı olması gereken ordu siyasi iktidarın denetçisi konumundadır ve basının bu durumu kanıksadığı görülmektedir. Daha sonraları medya, siyaset üzerindeki bu denetmenlik görevini ordu adına yerine getirecektir.

27 Mayıs Darbesi sonrası yapılan 1961 Anayasası ile basın önemli olanaklara sahip olmuş, geçmişe oranla özgürlükçü bir ortama kavuşmuş görünüyordu. Tabi basın üzerindeki kanuni denetimler tümüyle ortadan kalkmış değildi. Topuz'un ifadesiyle "Basının başının üstünde Demokles'in kılıcı gibi sallanan bazı kanun maddeleri yürürlükte"ydi fakat oluşan yeni özgürlükçü atmosfer içinde savcılar bu maddeleri uygulama yoluna başvurmuyorlardı.[1595] Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi de farklı fikir akımların güçlenmeye başlaması ve bu anlamda basın faaliyetlerinin çeşitlenmiş olmasıdır. Özellikle sol basın "Türkiye'nin tarihinde eşi görülmemiş bir zenginliğe" kavuşmuş, "solun her rengi, her eğilimi" basında kendisini göstermeye başlamıştır.[1596] Gelişen sadece sol basın değildir. İslami basını da içine alan sağ basında da önemli çeşitlenme meydana gelmiştir.[1597] Tahir, 27 Mayıs darbesi sonrası oluşturulan özgürlükçü ortamı ve basında, fikri alanda meydana gelen çeşitlenmeleri 27 Mayıs darbecilerinin bir stratejisi olarak görmektedir. Ona göre darbenin esas sebebi kurucu ve inşa edici işlevini kaybetmiş olan Kemalizm'e yeni bir varlık alanı kazandırmaktır. Darbe ile kurucu ideoloji için yeni bir alan tanımlanmış bu alanda Kemalizm'e yeni bir hareket, yeni bir varlık alanı oluşturulmuştur. Tahir, bu hareket alanını şu şekilde tarif etmektedir: "27 Mayıs sonrası olan hadise özellikle mezkur ideolojik akımların kitleselleşmesinin önünün açılması, belki de kitleselleşmelerinin sağlanması ve bunun gerçekleştirilmesidir. 27 Mayıs sonrası 55 yıl Cumhuriyet hayatiyetini, Türkçülük, İslamcılık, Kürtçülük ve Sosyalizm akımlarının çatışmalarının belirlediği bir dünyada devam ettirir"[1598] Gerçekten de 1960'a kadar iki temel kutup etrafında şekillenen Türkiye siyasi hayatı bu tarihten sonra ordunun müstakilleştiği çok

[1595] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 131
[1596] H. Topuz, **100 Soruda…,** s. 132
[1597] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1598] Celal Tahir, "Eskiyen ve yenilen Kemalizm, 27 Mayıs'la hayat buldu," **Gerçek Hayat Dergisi**, 24 Eylül 2019, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/eskiyen-ve-yenilen-kemalizm-27-mayisla-hayat-buldu/ (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

parçalı bir siyasi toplumsal yapıya geçmiştir. Böylelikle siyaset askeri bürokrasi karşısından daha bölünmüş, edilgen ve güçsüz bir konuma düşmüştür.

Toplumu ve siyaseti bölen fikri çeşitlilik, bir anlamda zenginliğe imkân veren ortam, kısa süre sonra kontrolden çıkma tehlikesi gösterdiğinde yeni bir denetim mekanizması kurmak için ordu bir kez daha devreye girecektir ve basındaki çeşitlilik yerini tek tipliğe bırakacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki 27 Mayıs darbesine kıyasla bu süreçte basının bir kesininde itiraz ve temkinlilik gözlenmektedir. "Sosyal uyanış ekonomik uyanışın önüne geçti" tespitiyle harekete geçen[1599] ve hükümete muhtıra vererek şartları yerine getirilmez ise yönetime el koyacaklarını açıklayan ordunun bu müdahalesine, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Devrim[1600] Hürriyet, Günaydın[1601] gibi gazetelerden oluşan basının önemli bir bölümü tıpkı 27 Mayıs'ta olduğu gibi olumlu bir karşılık vermiştir.[1602] Hürriyet gazetesi muhtıranın hemen öncesinde hükümeti suçlayan ifadelerle ordunun örtük müdahalesini doğal bir gelişme gibi haber yapmıştır. "Hükümetin istifası için generallere söz verildi." Başlığını taşıyan haberde hükümeti suçlayıcı ifadeler kullanırken[1603] "Yüksek Komuta Konseyi'nin önceki günkü toplantısında yapılan konuşmalarda "30 kadar Adalet Partili parlamenterin bazı generallerle hükümetin istifası için gayret sarf ettiklerini ve böylece gergin olan siyasi tansiyonun bir hayli düşeceğini" söylediklerini anlatmışlardır." ifadeleriyle de ordunun siyasete karışmasını normal karşılamaktadır.[1604] Gazetenin orduyu yücelten tavrı muhtıra yayınlandıktan sonra da devam edecektir. Aynı gün yaptığı yıldırım baskı ile muhtırayı "Ordu Ültimatom Verdi: "Hükûmet çekilsin" şeklinde manşetine taşıyacak ve "Milli Hükûmet kurulmazsa ordu idareye el koyacak" alt başlığıyla da seçilmiş vekillerden Meclis'te kurulmuş meşru hükümeti gayri millî olarak tanımlayacaktır.

[1599] Melih Pakdemir, "Sınıftaki Ders", (Çevrimiçi), https://www.birgun.net/haber/siniftaki-ders-14894 (Erişim Tarihi: 17.10.2021)

[1600] Hayati Tek, Darbeler ve Türk Basını, **Bilge Oğuz Yayınları**, İstanbul: 2006, s. 114

[1601] Beyza Kural, "Komutanlar Ültimatom Verdi", (Çevrimiçi), https://bianet.org/biamag/siyaset/144929-komutanlar-ultimatom-verdi (Erişim Tarihi: 18.10.2021)

[1602] Şirin Yekta, "12 Mart'ın 50. yılı... Medya tarihinde kötülüğün sıradanlığı" (Çevrimiçi), https://www.star.com.tr/acik-gorus/12-martin-50-yili-medya-tarihinde-kotulugun-siradanligi-haber-1617547/ (Erişim Tarihi: 17.10.2021)

[1603] Özge Önder, **12 Mart'ın Basına Etkisi: Milliyet – Cumhuriyet Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Ankara: 2008, s. 45

[1604] "Hükümetin istifası için generallere söz verildi.", **Hürriyet Gazetesi**, 12 Mart 1971, s. 1

Diğer gazetelerin manşetleri de benzer içerik ve tavır üzerinden atılmaktadır: "Ordu Ültimatom verdi ve Demirel İstifa Etti"[1605] "Generaller Liste Verdi"[1606], "Hükümet Dün İstifa Etti … Komutanların ültimatomu: Cumhuriyetin geleceği tehlikede"[1607] "Ordu, şartları uygulanmazsa yönetime el koymaya kararlı olduğunu bildirdi … Komutanların ültimatomu üzerine Demirel istifa etti",[1608] "Silahlı kuvvetler demokrasiyi kurtarma çabası içinde"[1609], "Silahlı Kuvvetler Sunay'a ve meclise muhtıra verdi"[1610], "Ordu yönetime el koyacak: Komutanlar parlamentoyu uyardı"[1611]

Manşet ve haberler muhtırayı normal karşılamış, geçmişte olduğu gibi demokrasi dışı bir müdahale olan muhtıra kabullenilirken siyaset kurumu her şeyin sorumlusu olarak yansıtılmış, "Ordu Ne İstiyor: Komutanlar Çankaya'da"[1612] manşetinden de anlaşılacağı gibi ordu karşısında siyasetin edilgen konumu iyice pekiştirilmiştir. Orduyu yücelten, muhtırayı meşrulaştıran sadece manşet ve haber içerikleri değildir. Yazarların büyük çoğunluğu adeta bir sevinçle müdahaleyi köşelerine taşımışlardır.

Altan Erbulak, "Biz böyle bir toplumuz. Asker doğmuşuz. Askeri sembol yapmışız, bayrak yapmışız. Ne olur, dokunmayın askere... " ifadeleriyle orduyu selamlarken Burhan Felek de Nasrettin Hoca'nın fıkrasından yola çıkarak "yorgan gitti, kavga bitti" ifadeleriyle muhtırayı meşrulaştırmaktadır. Felek bir başka yazısında ise ordunun demokrasi ve laik cumhuriyetin korumayı amaçladığını, muhtıra ile parlamenter sisteme bir şans daha verdiğini savunmaktadır. Abdi İpekçi yazdığı yazılarda muhtıranın meşruluğunu izah etmeye çalışmış, hukuki açıdan bakıldığında sorunlu bulunsa da Türkiye şartlarında hukukiliğin tek başına yeterli bir unsur olmadığını savunmuştur.[1613] Kimi yazarlar da doğrudan darbe talep eden çok sert

[1605] "Ordu Ültimatom verdi ve Demirel İstifa Etti", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 13 Mart 1971, s. 1
[1606] "Genelraller Liste Verdi", **Yeni İstanbul Gazetesi**, 14 Mart 1971, s.1
[1607] "Hükümet İstifa Etti", **Akşam Gazetesi**, 13 Mart 1971, s. 1
[1608] "Komutanların ültimatomu üzerine Demirel istifa etti" **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Mart 1971, s. 1
[1609] "Silahlı kuvvetler demokrasiyi kurtarma çabası içinde", **Günaydın Gazetesi**, 13 Mart 1971, s. 1
[1610] "Silahlı Kuvvetler Sunay'a ve meclislere muhtıra verdi", **Milliyet Gazetesi**, 13 Mart 1971, s. 1
[1611] "Ordu yönetime el koyacak. Komutanlar parlamentoyu uyardı" **Yeni Gazete**, 13 Mart 1971, s. 1
[1612] "Kumandanlar Çankaya'da", **Hürriyet Gazetesi**, 14 Mart 1971, s. 1
[1613] Köşe yazılarının detayları için bkz. H. Tek, a.g.e., s. 114-116

yazılar kaleme almışlardır. Nadir Nadi, Oktay Akbal, İlhan Selçuk[1614], İlhami Soysal, Çetin Altan, Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu gibi önemli birçok yazar muhtıranın yeterli olmayacağını ancak bir darbenin sorunu çözeceğini, Türkiye'nin "göstermelik bir demokrasi" yerine "devrimci bir yönetimle" idare edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Yazarlar köşelerinde zaman zaman yazılarının dozunu çok sertleştirmişlerdir. Yazılarda sık sık halkın cahilliğinden ve kandırılabilirliğinden sözler edilirken, siyasilerin çoğunluğunun da tutucu ve gerici olduklarını bu nedenle darbeye dönüşmeyen muhtıranın anlamsız olacağını askere iletmeye çabalamışlardır.[1615]

12 Mart Muhtırasını bir kurtarıcı gibi gören ve ülkedeki her olumsuzluğun suçlusu olarak siyaseti adres bilen ana akım basının görüşünün aksine muhtıra ve sonrasında biçimlendirilen siyaset işe yaramamış, çok geçmeden Türkiye yeni bir siyasi çalkantı içerisine girmiştir. 12 Mart'ta geniş bir yazar takımının ısrarla istediği bütünlüklü darbe 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşmiştir. Daha önceki askeri müdahalelerde olduğu gibi ana akım basın bu darbe sürecinde de önceki duruşlarını aratmayacak bir tavır içerisine girmiştir. Genel olarak bakıldığında ana akım basın için sorunun kaynağı da çözümü de bellidir. Siyasiler hırsları, çıkarları, uzlaşmazlıkları ve yanlış kararları ile ülkeyi uçuruma götürürken Ordu bu gidişatı engelleyen, engelleme imkânı olan ve engellemesi gereken yegane güçtür. Siyasilerin her adımı, tavrı sorgulanabilirken ordunun tavrı ve kararlarının sorgulandığı pek görülmemektedir. Darbe ve muhtıralara giden süreçte ilginç ve olağanüstü olaylar, kışkırtmalar bir gazetecilik refleksiyle sorgulanması, aydınlatılması gerekirken bu gibi konuların üzerine gidilmemiş, sebepler güçsüz halka konumundaki siyasetin üzerine yıkılarak bir anlamda sorumluluktan kaçınılmaya çalışılmıştır. Ya da ideolojik taraftarlık nedeniyle

[1614] Cumhuriyet Gazetesi yazarı v sonraları yöneticisi de olacak olan İlhan Selçuk'un darbecilerle ilişkisini ve gazetedeki etkisini Barlas şöyle anlatmaktadır: "Madanoğlu Cuntası İlhan Selçuk aracılığıyla Cumhuriyet gazetesine girmişti. Onun karşısında Ecvet Güresin vardı. Hatta Kanlı Pazar'ın olduğu gün ben Cumhuriyet ailesine yemek vermiştim. Orada Ecvet Beyle İlhan kavga ettiler. Ecvet Bey "Ben bu gazeteyi postal kokutturmayacağım" diye bağırdı. Nadir Bey İlhan Selçuk'u tuttu. Ecvet Bey hafif kalp krizi geçirdi... Sonra Ecvet Bey'in işine son verdiler..." Bkz. Melih Altınok, Mehmet Barlas ile yapılan röportaj: "Darbelerin arkasında ABD var, bunlarda oyun bitmez", **Sabah Gazetesi**, 06 Kasım 2016, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/pazar/melihaltinok/2016/11/06/darbelerin-arkasinda-abd-var-bunlarda-oyun-bitmez (Erişim Tarihi: 23.10.2021)

[1615] Köşe yazılarının detayları için bkz. H. Tek, a.g.e., s. 117-131, 156-162

gazetecilikten uzak, adaletsiz durum okumaları yapılmıştır.[1616] Hem 12 Mart Muhtırası sürecinde hem de 12 Eylül Darbesi'ne giden süreçte sağ ve sol basın ayrımından, bu anlamda olayların taraflı yorumlandığından, yansıtıldığından, kimi zaman da saklandığından şikâyet edilmiştir.[1617] Gelinen noktada Türkiye'de siyaset ve basının kendi içerisinde bir çatışma içerisine girdiği, rejim ideolojisinin sınırlarını çizen ve koruyan ordunun bu egemenliğini kabul ettiği, dolayısıyla kendi içlerinde kısır bir döngüye girdikleri görülmektedir. Nitekim temel basın ilkelerinden uzaklaşarak, birbirlerini tasfiye etmeye çalışan siyasi kampların sözcüleri olarak konumlanan gazeteler, demokrasiyi askıya alan bir darbeyi daha sevinçle karşılamışlardır.

12 Eylül Askeri darbesi Türk basının en çok eleştirildiği dönemlerden birisi olmuştur. Zira sadece darbeye alkış tutmamış darbe öncesindeki kaotik durumun derinleşmesinde rol oynadığı suçlamalarına maruz kalmıştır. Dönemin en çok takip edilen gazeteleri Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet ve Tercüman'da yer verilen haber ve köşe yazıları toplumun psikolojisini darbeye karşı hazırlamış ve tüm kesimlerde bir darbe beklentisini ortaya çıkartmıştır.[1618] Darbe gerçekleştiğinde de gazetelerin manşetleri ve köşe yazıları adeta askere bir alkış niteliğindedir: "Ordu yönetime el koydu"[1619], Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu, MGK Başkanı Kenan Evren Açıkladı: Yeni Anayasa Yapılacak"[1620], "Amaç Demokrasiyi Rayına Oturtmak"[1621],

[1616] Bedii Faik, Orhan Seyfi Orhon, Ergün Göze, Ahmet Kabaklı gibi birçoğu sağ basının kalemleri olan isimler ana akım basında yer alan solcu yazarları anarşiye sebep olan gençleri ve örgütleri korumakla, askeri darbe yapmaya kışkırtmakla suçlamaktadırlar. Bu isimlerden Badii Faik hariç, diğerlerinin askerlere karşı oldukça yumuşak ve temkinli olduklarını da söylemek gerekir. Örnek yazı ve görüşler için Bkz. H. Tek, a.g.e., s. 134-142

[1617] Hayati Tek, 12 Eylül Darbesi'ne giden süreçte sol basın olarak Cumhuriyet gazetesini sağ basın olarak da Tercüman'ı alarak Mayıs 1980'de yapılan haberlerin karşılaştırmasını yapmıştır ve şu ifadelere yer vermiştir: "Mayıs 1980'de 43 adet terör haberi yayınlayan Cumhuriyet, bunun 19 'unda sağcıların, 3 'ünde ise solcuların eylemlerinden bahsetmektedir. 21 haberde ise taraf belirtilmemektedir. Bu tabloya bakıldığında, Cumhuriyete göre, Mayıs ayında ülke sağ teröre teslim olmuş gibidir. Aynı ay içinde Tercüman'da 41 terör haberi yayınlanmıştır. Bu haberlerden 15'ı solcuların eylemlerine aittir, 25'inde ise taraf belirtilmemiştir. Bir tek haberde ise, eylemin sağcılar tarafından gerçekleştirildiği kaydedilmiştir. Bu tablo da göstermektedir ki, Cumhuriyet ve Tercüman gazeteleri, aynı günün olaylarını verirken bile tezat bir turum sergilemişlerdir." Bkz. H. Tek, a.g.e., s. 180-181

[1618] H. Yıldırım, a.g.e.,

[1619] Yıldırım baskı yapan Hürriyet birinci sayfada Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren'in gülümseyen bir illüstrasyon fotoğrafıyla birlikte vermiştir manşetini. "Ordu yönetime el koydu", **Hürriyet Gazetesi**, 12 Eylül 1980, s.1

[1620] "Yeni Anayasa Yapılacak", **Tercüman Gazetesi**, 13 Eylül 1980, s.1

[1621] "Amaç Demokrasiyi rayına Oturtmak", **Günaydın Gazetesi**, 13 Eylül 1980, s.1

“Parlamento ve Hükümet Feshedildi: Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”[1622], “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”[1623], “Evren: Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı”[1624] …

Basın darbenin hemen ardından darbe ve darbeciler lehine kamuoyu oluşturmak için harekete geçmiştir. Kullanılan başlıklar, seçilen haberler ve kullanılan dil tümüyle darbenin kamuoyu meşruiyetini sağlamaya yöneliktir. Şu haber başlıkları gazetelerin nasıl bir meşruiyet kaygısı güttüklerini ortaya koyar niteliktedir: “Terörün sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyinde”, “Atatürk yolunda devam”, “Eski parlamenterler konuştu: "Yeni yönetim hayırlı olsun", “Eski Cumhurbaşkanı Korutürk, Org. Evren'e tebrik mesajı gönderdi”, Ordunun yönetime el koyma harekatı titizlikle hazırlanmış bir planla gerçekleştirildi”, “Demokrasi için "12 Eylül'ün başarısı şarttır”, “Sunay: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyması bir zaruret olmuştu”, “İstanbul Üniversitesi: Yeni yönetimi destekliyoruz”, “Prof. Irmak: Ordunun yönetime el koyması zorunlu olmuştur.”, “12 Eylül'ün ideolojisi Kemalizm’dir.”,” Devlet Başkanı Evren’in basın toplantısı dış dünyada olumlu yankılar yaptı”, “Turan Güneş: Türkiye demokrasiden ayrılmış değildir”, “Korutürk: Silahlı Kuvvetlerin mutlaka başarıya ulaşacağı inancındayım.”, “Feyzioğlu yeni hükümeti "iyi bir ekip" olarak değerlendirdi”, “Eskiden "İstiklal Marşı" bile söylenemiyordu”, “Kurtarılmış bölgelerde bayrak satışları arttı” … [1625], “Ordu Millet Elele: Parlamento ve hükümet feshedildi…”[1626], “İşadamları Milli Güvenlik Konseyi'nin ekonomik kararlarından memnun”[1627]

Ayrıca gazetelerde Batı ülkelerinin darbe ile ilgili verdikleri olumlu mesajların yoğunluğu dikkat çekicidir. Hemen hemen önde gelen bütün gazetelerin sayfalarında her gün dış basından ya da siyaset kuruluşlarından gelen olumlu mesajlara yer vermektedirler. Hürriyet bu anlamda “Dünya bizi konuşuyor” şeklinde bir başlık

[1622] “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Eylül 1980, s.1
[1623] “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, **Milliyet Gazetesi**, 12 Eylül 1980, s.1
[1624] “Evren: Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı”, **Milliyet Gazetesi**, 13 Eylül 1980, s.1
[1625] H. Tek, a.g.e., s. 190-195
[1626] “Ordu Millet Elele”, **Haber Gazetesi**, 15 Eylül 1980, s. 1
[1627] “İşadamları Milli Güvenlik Konseyi'nin ekonomik kararlarından memnun”, **Haber Gazetesi**, 21 Kasım 1980, s. 1

açmıştır: “Ortak Pazar'a göre "iç savaş" önlenecek”, “AET Sekreteri: Müdahaleye terörün tırmanışı neden oldu dedi”, “Hollanda ordunun yönetime el kovmasını ilk haber olarak verdi”, “Kıbrıs'ta halk gün boyunca radyo başından ayrılmadı”, “Alman televizyonu: Evren ilerici, ülke sever bir asker”, “Schmidt: Türkiye'ye yardım devam edecek”, “Amerika: Türkiye’de demokrasinin en kısa zamanda yeniden tesis edileceğini umuyoruz”, “Observer: Teröristler temizlenip yönetim sivillere devredilecek”, “The New York Times: Ordu son bir yıl içinde politikacıları uyarmıştı”, “Akropolis: Yunanistanlı sosyalistler ders almalı”, “Washington Post: Türkiye bir Güney Amerika Cumhuriyeti değil”, “Der Spiegel: Övün, çalış, güven”, “Avrupa Parlamentosu "Türkiye'yi kınama" önerilerini reddetti”[1628],

Milliyet ve Tercüman gazeteleri de darbeye karşı dışardan gelen tepkilere önemli bir yer ayırmıştır. Ancak bunların hepsi olumlayan ve destekleyen mesajlardır: “Dış basın yeni yönetimi destekliyor”, “BBC: Yeni yönetimin Türkiye ye huzur getireceğine herkes inanıyor”, “İsrail, Fransa ve İngiltere yeni yönetimi savundu”, “Batı basını olumlu derken, doğu basını yorum yapmıyor”, “Yunan basını, yeni yönetim için olumlu tepki gösterdi”, “Almanya’da yayınlanan Suddeutche Zeitung'a göre: Evren, demokrasiye dönüleceğini dünyaya ilan etti”, “Washington Post gazetesinin eski yazı işleri müdürü: Türkiye’deki durum insan haklarına aykırı değil”, “Frankfurter Allgemeine Zeitung: Evren kısa zamanda ordusu ile birlikte kışlasına çekilme taraftarı”, “İsviçre Basını: Ordu, Türk ekonomisine düzen getirecek”, “Kaddafi Evren'ı kutladı”, “Dış dünya: Ordu mecbur kaldı”, “Federal Alman Radyosu: Harekat demokrasiyi engelleyen manialardan doğdu”, “BBC: "Milletlerarası kuruluşların yardımları devam edecek”, “Fransız Radyosu: Ordu ikaz ermişti”, “Evren'in açıklaması NATO 'da sevinçle karşılandı”, “BBC ve The Times: Türk ordusu, her sefer, görevini yerine getirdikten sonra yönetimi sivillere devretmiştir”, “Türk halkı teröre dur denmesini destekliyor”, “Hollanda Barış Enstitüsü Uzmanı Mewlein in radyo konuşması / İhtilal sabahı NATO ülkeleri derin bir oh çekti ve Türkiye kurtuldu”[1629]

[1628] H. Tek, a.g.e., s. 190-192
[1629] H. Tek, a.g.e., s. 192 - 195

Gazetelerin köşe yazıları da oldukça coşkuludur. 27 Mayıs ve 12 Mart'ta olduğu gibi gazeteler darbeden duydukları sevinci yine köşelerine taşımışlardır. Daha öncesinde olduğu gibi "başka çare olmadığı", "askerin ülkeyi uçurumun kenarından kurtardığı", "Atatürk'ün mirasına sahip çıkıldığı", Laikliğin garanti altına alındığı", "siyasilerin demokrasiyi beceremedikleri, askerin darbeye mecbur kaldığı", "silahlı kuvvetlerin büyük bir fedakarlığa katlandığı", "basının askere yardımcı olması gerektiği" gibi askeri yücelten, siyasileri indirgeyen bir içerik hâkim olmuştur köşelere.

Basının döneme özgü yayın politikaları, darbe için ortamın olgunlaşmasında, sonrasında da meşruiyetinin iç ve dış kamuoyunda sağlanmasında önemli bir işlevi yerine getirmesine rağmen askeri yönetimin sıkı ve baskıcı denetimine maruz kalmaktan kurtulamamıştır.[1630] "Darbe daha ilk günden "Demokrat" ve "Aydınlık" gibi Babıâli gazeteciliğinin dışında bir çizgi izleyen yayın organlarını kapatmış, ötekileri de sıkı bir disiplin altına almıştı. Darbeci genarellerin Milli Güvenlik Konseyi'nin ve bütün ülkede ilan edilen Sıkıyönetim komutanlıklarının emir ve direktifleriyle gazetelere sıkı yasaklar getirilmiş, sık sık kapatma cezalan verilerek baskı uygulamaya başlanmıştı." [1631] Askerin basın üzerindeki egemen tavrını anlamak için Nezih Demirkent'in anlattığı bir hatıra ilginç fikirler vermektedir: "Necdet Öztorun Paşa geldi, oturduk. Anlatmaya başladı. Bir dakika müsaade eder misiniz' dedim, "sözümü kesme' dedi. Tekrar anlatıyor. Tekrar müsaade istedim, "sana sözümü kesme diyorum' deyince sinirlendim. "Bir çay-kahve içer misiniz onu soracaktım' dedim."[1632] Yine Cüneyt Ağcayürek'in döneme ilişkin anılarında paylaştığı hatıra da askerin basına bakışına dair ilginç bilgiler içermektedir: "12 Eylül askeri kadrosunun önde gelenleri ile konuşmaya gitmiştim. Yemeğe kalmamı istediler. Yemekteyken bir deniz subayı geldi… Basınla ilgili çok ilginç görüşleri vardı ve söyledi: "Bu kadar gazeteye gerek yok. Tek bir gazete çıkarılmalı. Tam 36 sayfa. Üç bölüm. Birinci 12 sayfa sadece sol yazılar, haberler. İkinci 12 sayfa tümüyle sağ yazılar ve haberler. Sonunda 12 sayfada

[1630] Zentürk, oligarşik vesayet sisteminde basına verilen görevi, darbelere zemin hazırlamak ve darbecilerin halk zemininde meşruiyetini sağlamak olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ardan Zentürk, "Medya patronları... Siyaset... Oligarşi..." **Star Gazetesi**, 8 Ekim 2015, (Çevrimiçi), https://www.star.com.tr/yazar/medya-patronlari-siyaset-oligarsi-yazi-1061266/ (Erişim Tarihi: 26.09.2021)
[1631] Emin Karaca, **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, Gendaş Yayınları, İstanbul: 1998, s. 361
[1632] M. Erdin, a.g.e., s. 145

da orta yol yazılar, haberler. Dileyen dilediği bölümü okumalı."[1633] Darbenin başı olan Orgeneral Kenan Evren'in basının bağımsızlığı ve tarafsızlığı konusundaki yaklaşımı da ilginçtir: «Basınımızın bizde özel bir yeri var ... Bu üç kuruluşumuzun da bilhassa bu dönemde çok tarafsız bir yönetim altında bulunmaları gereğine inandık. Onun için de asker arkadaşlarımızı buraya vermekte büyük yarar gördük. Zannediyorum bunun böyle olması her zaman lehimize olur. Diğer sivil kesimden bulunamaz mıydı? Bulunurdu belki, ama şimdilik böyle olmasında daha büyük fayda var ."[1634]

Askeri yönetimin kendisini destekleyen basınla bir süre sonra arası açılmaya başlayacaktır. Basının istediği, sivillerin kontrol edemediği terör olaylarının sona erdirilmesi[1635] ve ideolojik çatışmaların sebep olduğu belirsizliğin ortadan kaldırılarak Türkiye'nin uzaklaştığı Atatürk devrimlerine yeniden döndürülmesiydi.[1636] Bir başka talep de laiklik konusunda askerin olabildiğince hassas ve din sömürücülerine karşı uyanık olmasıydı ve laikliğin daha öncesinde olduğu gibi Cumhuriyet'in en temel ilkesi olmaya devam etmesiydi.[1637] Yani Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in de bizzat ifade ettiği gibi Ülkeyi Atatürkçü bir yönetime emanet etmeliydi.[1638] Ancak basının bu ideolojik hassasiyetine rağmen askeri yönetimin kafasında başka bir model vardır. Bu modelden olsa gerek basın askeri yönetime sertleşecek, alkışların yerini eleştiriler almaya başlayacaktır. Zira askeri yönetim ideolojisini aynı tutmakla birlikte konjonktürel olarak içeriğinde değişikliklere gidecek[1639] ve Türkiye'yi yeni baştan biçimlendirmek için adımlar atacaktır.[1640] Kışlalı'ya göre 12 Eylül Darbesi'ni gerçekleştiren askerlerin Atatürkçülük anlayışı ile 27 Mayıs Darbesi'ni gerçekleştiren askerlerin Atatürkçülük anlayışları farklıdır.

[1633] Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Döneminde Üç Adam**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2000, s. 80-81
[1634] Oran, Baskın**; Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1989, s. 62
[1635] C. Arcayürek, a.g.e., s. 81
[1636] Oktay Akbal, "Yeni bir tarih yaprağı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Eylül 1980, Ekşi, Oktay; "Oh olsun demeli mi?", Milliyet Gazetesi, 14 Eylül 1980, s. 2
[1637] H. Tek, a.g.e., s. 202
[1638] "Evren: "Ülke Atatürkçü yönetime emanet edilecek", **Milliyet Gazetesi**, 6 Ocak 1981, s.1, Buradaki emanet edilecek ifadesi de Türk siyasetinin konumu ve yetki alanının ne kadar geniş olduğunun anlaşılması açısından önemlidir. Zira emanet, mülkiyetinin başkasında olduğu, mülk sahibinin izni ve onayıyla bir süreliğine refakat edilen şey anlamına geliyor. Gazete'nin söylemi olduğu gibi manşetine taşıması da basının ordunun bu konumlanışını içselleştirdiğini göstermektedir.
[1639] Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, Ankara: 2000, s. 316
[1640] C. Arcayürek, a.g.e., s. 82

Değişen iç ve dış koşullar nedeniyle askerler geçmişte inandıkları ideolojinin içeriğini değiştirerek başka çözüm yoluna yönelmişlerdir.[1641] Kışlalı'nın bahsini ettiği içerik değişimi Parla'ya göre "Türk-İslam Sentezi"dir. Kuruluşundan beri Kemalizm'in Türk-Batı sentezi anlayışı üzerinden yürüyen ideolojisi 1980'den sonra İslam'ı da yedeğine alan "Türk-İslam Sentezi"ne dönüştürülmüştür. Bu anlayış MSP'nin temsil ettiği İslamcılık akımının aksine Batı karşıtı değildir.[1642] Kışlalı bu akımın ABD'nin Orta Doğu politikaları doğrultusunda benimsendiğini ve generallerin Atatürk'ün laiklik ilkesinden saptıklarını ifade etse de[1643] Parla Atatürk'ün 1920'lerde saf bir Türklük ve saflaştırılmış bir İslamiyet ile Türk-İslam Sentezi'ni denediğini belirtmektedir: "Atatürk'ün en azından 1920'lerde erken bir "Türk-İslam (-Batı) sentezi" fikriyle oynamış olduğu söylenebilir: Saf bir Türklük - saflaştırılmış bir İslamiyet sentezi. İhya edilen Türklük ve restore edilen, ama aynı zamanda modernize de edilen, İslamiyet sentezi. Tabii, devletin ve şefin önderliğinde."[1644] Görüldüğü kadarıyla askeri yönetim ideolojik dönüşümünde tutarlı görünmektedir. Zira Cumhuriyet ideolojisinin koruyucusu olarak değişen şartlara göre ideolojinin devamlılığını sağlamak adına pragmatist davranmaktadır. Bu sebepledir ki İslami çevre kendilerine kısmen göz kırpan bu ideolojik dönüşüme mesafeli yaklaşmış ve "Kemalist İslam Projesi" olarak tanımlamışlardır.[1645] Sol kesim ise bu politikanın modernist, seküler sol kesimin ezilmesi ve topluma kontrollü bir din şırınga edildiği gerekçesi ile karşı gelmiştir.[1646] Ana akım medyanın büyük oranda sol kökenli isimlerin kontrolünde olduğu düşünüldüğünde askerlerin pragmatist yaklaşımına karşı durmaları, mesafe koymaları ve sık sık laiklik hatırlatması yaparak tedirginliklerini ifade etmeleri yadırgatıcı değildir.[1647] Neoliberal dönüşüm zamanında ana akım medyadaki sol düşünceden gelen

[1641] A. T. Kışlalı **Siyaset Bilimi**…, s. 316
[1642] Taha Parla, **Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 1980-1989**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1993, s. 203-205
[1643] Ahmet Taner Kışlalı, **Kemalizm Laiklik ve Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara: 2001, s. 226
[1644] Taha Parla, **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul: 1992, s. 276
[1645] Dilipak, Abdurrahman; "Tebbet yeda", **Yeni Akit Gazetesi**, 11 Mayıs 2015, (Çevrimiçi), https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/tebbet-yeda-10544.html (Erişim Tarihi: 21.10.2021)
[1646] O. Gökdemir, a.g.e., s. 42
[1647] Öyle ki Kenan Evren hakkında "laiklikten taviz veriyor, dini örgütleri destekliyor" şeklinde basında haberler çıkmıştır. Kenan Evren hatıralarında bu konuda kendisini nasıl savunduğunu anlatmaktadır: "Ben ki memleketteki irticanın önlenmesi için bu kadar gayret sarf ediyorum. Atatürkçü düşünceyi yerleştirmek için bu kadar çırpınıyorum, bana maalesef bunu da söylediler. 'Rabıta' diye bir örgüte ben sanki taviz vermişim. Bunu bile söyleyebildiler." Bkz. B. Oran, Kenan Evren…, s. 241

isimler sistemle uyum sağlamış görünse de dine ve dini kültür alanına, özellikle de siyasetteki din etkisine hep mesafeli ve reaksiyoner kalmaya devam etmişlerdir. Turgut Özal yönetimindeki ANAP'a, RP'ne ve AK Parti'ye yapılan muhalefette hep bu mesafe ve reaksiyonlar görülmüştür.

3.2.1. Cumhuriyet Sonrası Oluşan Merkez Basına İktidar Etkisi

Genel olarak ana akım basının evrensel basın ilkelerine yaslanan bir düzen kuramayışını ve büyük oranda iktidarların edilgen bir aparatı konumuna gelmesini ekonomik bağımlılıkla açıklama eğilimi hakimdir. Bu eğilim reddedilebilir ya da hafife alınabilir bir yaklaşım değildir. Ancak şu ana kadar işlemeye çalıştığımız basının iktidar ilişkilerinde öne çıkan ideolojik unsur ekonomik kaygılarının da önünde seyretmektedir. Bir kere; Türkiye'nin çalkantılı siyaset tarihi boyunca basın hiçbir şekilde parlamenter demokratik sistemden yana tavır koymamıştır. Ekonomik bağımlılığı böyle bir tavrın sebebi olarak zikretmek gerçekçi bir tespit gibi durmamaktadır. Hangi ekonomik çıkar basını askeri darbelerin yanında olmaya itmiş olabilir sorusuna bir cevap bulmak güçtür. Bilinir ki askerler siyasilerden daha otoriter, daha ketum ve maaşlı bürokratlar olarak devlet bütçesine karşı daha hassastırlar. Ekonomik ve siyasi ikbal hedefleri oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla basın sektörünün çıkar hesaplarında askeri yönetimleri daha kolay kullanabilecekleri düşüncesi kayda değer değildir. Siyasiler üzerinden çıkar güdülmesi daha realist bir yaklaşımdır ki ekonomik bağımlılık ve çıkar ilişkilerinin söylem kaynağı da hep siyasetin işlevsel olduğu dönemlerdir. Diğer bir ihtimal ise basının "silahlı güç"ten korktuğu şeklinde bir değerlendirme olabilir. Bu ihtimal de göz ardı edilemeyecek bir konudur ancak en azından basının darbelerde nötr kalması, demokratik düzenin askıya alınması karşısında isteksiz, soğuk bir yaklaşım sergilemesi, örtük bir direnç göstermesi beklenirdi. Oysa tam tersi olarak darbeleri bayram ve kurtuluş günleri olarak karşılamışlardır. Geriye en güçlü neden olarak basının parlamenter demokrasiyi de aşabilen ideolojik karakteri, biçimlenme kodları kalmaktadır. Bu kodlar sayesindedir ki ana akım basın askeri müdahaleleri bir tehditten ziyade ayarlara dönüş olarak görmüş, ideolojik ana damarın temsilcisi olarak siyaset kurumlarını değil orduyu

benimsemiştir.[1648] Daha ötesi; ana ideolojiden sapma gösterdiği gerekçesi ile 12 Eylül Darbe Yönetimi'ne muhalefet etmeye başlamıştır. Yani demokratik düzenin askıya alınmasına karşı göstermesi gereken muhalif ve soğuk tavrı kurucu ideolojiden sapma olarak değerlendirdiği bir politikaya karşı göstermiştir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki ana akım basının siyaset ve ekonomik kaygıları da aşan bir ideolojik kaygısı vardır. 90'lar sonrası oluşan medya ortamını biçimlendiren de bir anlamda bu kaygıdır. Yenice, basına geçmişte bir ideolojik misyon yüklendiğini ve basının da bu misyona sadık davrandığını kabul etmektedir.[1649] Kızıltaş da basındaki "kurucu ideoloji" devamlılığını onaylamaktadır ve devlet ile basın arasında ekonomik bağımlılığı da içine alan organik bir ilişkiden söz etmektedir. Gücü temsil eden devlet başından beri ana akım mecrayı belirlemiştir. Görünürde bir serbest piyasa mantığı işliyor olsa da mecrada hangi aktörlerin güçleneceğine hangi aktörlerin zayıflayacağına dair devlet müdahil olmuştur. Kısacası sistemin ideolojik tavrına aykırı duran bir basın kuruluşunun hayatta ve ayakta kalma maliyeti artmaktadır. Devlet birilerini teşvik ederken diğerlerini de mahkemelerle, ticari usullerle mümkün olduğu kadar engellemiştir. Basının egemen düşüncesinin inşasında bu tasarruflar önemli bir etken olmuştur.[1650] Akın'da benzer bir yaklaşımla ana akım basının ideolojik ve ekonomik bağımlılığına vurgu yapmaktadır. Ona göre; Türkiye'de "modernleşme" devletin bir kurgusu olduğu için, bu kurgu içerisinde üretilmiş, şekillenmiş tüm yapılar gibi basın da bu gücün yanında kendisini kolayca konumlandırmaktadır. Diğer yandan ekonomik yoksunluk önemli bir sorundur. Basın hiçbir zaman ayakları üzerinde duran bir kurumsallaşmaya gidememiştir ve Cumhuriyet basınının devlete bağımlılığı Harf İnkılabı sonrası ontolojik bir bağımlılığa dönüşmüştür: "1927'de Mustafa Kemal Atatürk Harf İnkılabı ile ilgili kapatmalarla birlikte sayıları oldukça azalan gazete yöneticileri ile toplantı yaptığında onlara örtülü ödenekten ekonomik destek garantisi veriyor. Zaten okur yazar oranının düştüğü bir ortamda gazetelerin hayatta kalması mümkün değil. Dolayısıyla sadece siyasi bir pozisyon olarak değil ontolojik bir

[1648] Burada devlet kavramı öne çıkmaktadır ve devleti kimin temsil ettiği sorusu önemlidir. "Cumhuriyet'i koruma ve kollama görevi"ni üstlenen ve bu tehdidi sezdiği takdirde harekete geçerek, tüm işler kurumsal yapıları yeniden biçimlendirme iradesini gösterdiğine göre devletin asıl gücü ve temsili ordu olarak görülmektedir.
[1649] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[1650] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

bağımlılık söz konusu oluyor. Sonradan da bu ilişki biçimi devam edip gidiyor."[1651] Duran da ana akım basındaki homojenleşmeye dikkat çekmektedir. Gazetelerin sahip, yönetici ve yazarlarının aynı fikriyat ve siyasetten insanlar olduklarını ve aynı değer yargılarına bağımlı olduklarını belirtmektedir. Bu benzerlikler nedeniyle zaman zaman kendi aralarında büyük transferler gerçekleştirebilmektedirler."[1652]

Duran'ın Türk medyası için dikkat çektiği homojenleşmeyi sağlayan unsurlar nelerdir? Homojenleşme nasıl gerçekleşmiştir? Görmüş'ün ifadesi ile "egemen yekpare medya bloğu"[1653] nasıl mümkün olmuştur? Kızıltaş bir yayın kuruluşunun inşa edilirken kadrolaşma sürecini şöyle ifade etmektedir: "Gazete sahibi kendisine uygun bir yayın yönetmeni bulur yayın yönetmeni de kendisinden istenen ve kendisinin de katıldığı görüşe uygun bir yapı oluşturur. Dolayısıyla artık kurumsal kimlik bir dünya görüşüne göre inşa edilmiş olur. Gazetecilik sözleşmesinin gereği olarak da gazeteci gazete sahibinin istediği gibi yayın yapmak zorundadır ve yöneticiler muhabirlerinden kendi istediği türde yayınlar yapmasını isterler."[1654] Kızıltaş'ın "kurumsal kimlik bir dünya görüşüne göre inşa edilmiş olur" cümlesinden ve Duran'ın "Bizim gazetelerin sahip, yönetici ve yazarları da aynı fikriyat ve siyasetten insanlar"[1655] ifadelerinden yola çıkarak bu egemen görüşün, fikrin, yapının ne olduğu ve nasıl inşa olduğu izah edilmesi gereken bir konudur. Bunun için de Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında basın iktidar ilişkilerine gitmek gerekecektir.

Daha önceleri de vurgulandığı gibi Cumhuriyet'in ilanı ve sonrası Türk devlet ve toplumu açısından her yönüyle köklü devrimlerin gerçekleştiği, her şeyden önemlisi yüzyıllardır süregelen bir iktidar odağının tasfiye edilerek yerine yenisinin inşa edilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla iktidar gücünün kurumsallaşması,

[1651] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1652] R. Duran, **Apoletli Medya…,** s. 30, Kızıltaş da Duran gibi ana akım basın alanının belli bir anlayışa sahip kadrolarla şekillendiğini, bu anlayışa aykırı kalan kişilerin de zaman içerisinde kendiliğinden tasfiye olduğunu belirtmektedir, E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[1653] Alper Görmüş, "Önsöz", **Yaz. Zafer Özcan, Arz Ederim** içinde, (9-11), Kaynak Yayınları, İstanbul: 2010, s. 9
[1654] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[1655] R. Duran, **Apoletli Medya…,** s. 30

toplumsal rızanın üretimi[1656] konuları kurucu kadronun önünde önemli bir sorun olarak durmaktadır. Zira iktidar olabilmeniz için sadece devlet aygıtına sahip olmanız değil aynı zamanda belli bazı kurumsallaşmalara, kontrol mekanizmalarına sahip olmanız gerekmektedir. Daha özel bir ifade ile devletin ideolojik aygıtlarını yeniden biçimlendirmeniz gerekmektedir.[1657] Cumhuriyet'i kuran ve bir anlamda "itikat devrimi yapan"[1658] kadrolar da bu gerçeğin farkında olarak dinden eğitime, siyasetten sanata kadar devletin ve toplumun bütün etkileşim alanlarını hem kurumsal hem de ideolojik olarak biçimlendirme yoluna gitmişlerdir. Basın alanı da bu anlamda en önemli ve dikkat gerektiren bir alan olarak öne çıkmıştır. Zira Cumhuriyet'in kurucu lideri Atatürk kariyerinin çok erken dönemlerinde basını tanımış ve kullanmıştır. [1659]

Atatürk basının ne anlama geldiğini bilen bir liderdir. Geçmiş tecrübelerinden ve okumalarından yola çıkarak kurmak istediği Cumhuriyet ve onun rejiminde basının nasıl bir rol üstlenmesi gerektiğini baştan beri tasarladığı görülmektedir. Öcal'a göre Atatürk'ün Milli Mücadele yıllarında ilk iş olarak bir gazete çıkartması ve AA'nı

[1656] Gramsci, egemen sınıfların toplum üzerindeki iktidarlarını ya güç kullanarak, ya rızalarını üreterek ya da her ikisini birlikte devreye sokarak kurduklarını ifade etmektedir. Ordu, polis, yargı ve hapishane gibi kurumlar gücün araçlarıdır ve bu araçlarla fiziksel güç kullanarak bireyler sistemin vazettiği ilişkilere zorlanır ve boyun eğdirilirler. Ancak sadece güç aygıtları ile iktidarı sürdürmek pek mümkün değildir. Egemenlerin iktidarlarının devamlılığı için ayrıca kendi dünya görüşlerini ve düşünme biçimlerini toplum bireylerine kabul ettirmeleri gerekmektedir. Bu anlamda Okul, kilise (din), medya gibi kurumlar bireylerin düşünce ve düşünüş biçimlerini biçimlendiren ve tekrar tekrar yeniden biçimlendiren kurumlardır. Bkz. Levent Yaylagül, **Kitle İletişim Kuramları**, Dipnot Yayınları, Ankara: 2006, s. 98-99

[1657] Altusser, devletin toplumu yönetirken kullandığı araçları "baskı" ve "ideolojik" olarak ikiye ayırmaktadır. Hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb. yapıları baskı araçları olarak tanımlarken din, eğitim, siyasi örgütlenmeler, aile, yargı, kültür, sendika ve basını da içine alan haberleşme gibi kavram ve yapıları ideolojik aygıtlar olarak tanımlamaktadır. Althusser, devletin bu şekilde hem kamusal hem de özel alanı kontrol ettiğini belirtmektedir. Bkz. Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 32, 33

[1658] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

[1659] Mustafa Kemal Atatürk daha öğrencilik yıllarında gazeteciliğe ilgi duymuş, gazetenin kitleleri etkileme gücünü kavrayarak bu amaçla kullanma girişimlerinde bulunmuştur. Daha Harp Okulu öğrencisi iken yönetimin aksayan yönlerini öğrencilere duyurmak ve bu amaçla bir bilinç oluşturmak için gazete yayınlamaya çalışmıştır. Bkz. "Mustafa Kemal Atatürk", **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi** 9, Anadolu Yayınları, İstanbul: 1983, s. 478, Daha sonrada genç subaylık döneminde Minber adlı bir gazeteyi çıkartacaktır. Bu gazete ile zaman zaman dönemin hükümetine muhalefet yapmışlardır, diğer taraftan da hükümette görev alabilmek için gazete yoluyla İngiliz ve Osmanlı hükümetlerinin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bkz. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 1**, Öğretmen Yayınları, Ankara: 1986, s. 42, Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda da Hakimiyet'i MMillî gazetesi ve Anadolu Ajansının kurulmasını sağlamış, yerli ve yabancı basınla ilişkisini daima güncel ve sıcak tutmuştur. Basının kitle ve siyaset üzerindeki etkisinin bu denli farkında olan Atatürk'ün Cumhuriyet sonrası basın konusunda neden bu kadar tutucu davrandığı anlaşılabilmektedir.

kurması çevrede açık bir basın rejiminin benimseneceği beklentisini doğurmuştur ancak sonraki gelişmeler basın açısından hayal kırıklığına neden olmuştur.[1660] Fakat şartları okumada ve kullanma biçimlerinde oldukça pragmatist bir lider olan,[1661] basının toplumsal motivasyon ve fiiliyata geçirmedeki etkisini bilen Atatürk'ün şu sözleri açık bir basın rejimine müsaade etmeyeceğini ortaya koymaktadır:

> "Tecrübe göstermiştir ki, her şeyi söylemekten insanları menetmek, asla mümkün değildir. Fakat, millî terbiye ve büyük manevî kuvvetlere karşı hükümetin münasip hareket tarzı sayesinde, isyankâr fikirlerin yayılmasına müsaade etmeyecek toplumsal bir ortam yaratmak mümkündür. Fakat herhalde, her şeyin söylenmesine müsaade etmek ve bunun karşısında söyleyenlerin fiile geçmesini bekleyerek tedbir almakla yetinmek de mânasızdır. Bütün halkın fiile geçtiği gün, onları durduracak kuvvet yoktur. Tıbbî bir hıfzıssıhha olduğu gibi, toplumsal bir hıfzıssıhha da vardır. Her ikisi aynı ilkeye dayanır. Maddî mikropları yok etmek mümkün olmadığı gibi manevî mikropları da yok etmek mümkün değildir. Fakat, şahsın vücudunda maddî bir sağlamlık yaratmak mümkün olduğu gibi, toplumsal bünyede de manevî bir sağlamlık yaratmak ve bu suretle bir manevi direnç oluşturmak mümkündür. Bilerek veya bilmeyerek yabancı kaynakların ilhamına kapılanlar vardır. Bunlar fikirleriyle, sözleriyle toplumsal bütünlüğümüzü zaafa düşürebilecek faaliyette bulunuyorlar. Vatandaşlar, bu gibileri tanımalı ve onların sözlerindeki gerçek mânayı bulmaya çalışmalıdırlar."[1662]

Özakıncı'nın ifadesiyle Atatürk basında kalem oynatan ve isyankâr fikirlerin yayılmasında rol oynayan kişilere manevi mikroplar tanımlamasını yapmakta[1663] ve hükümetin münasip hareket tarzıyla bu isyankar fikirlerin yayılmasının öne geçebileceğini belirtmektedir. Cumhuriyet'in ilk yılları da zaten bu düşüncenin yansıması olarak gelişecektir. Önce İstiklal Mahkemeleri ile mevcut basın aktörleri tasfiye edilecek daha sonra alan yeni ideoloji çerçevesinde baştan aşağı biçimlendirilmeye çalışılacaktır. Gerçekten de Atatürk'ün ifade ettiği gibi bütün gayretlere rağmen farklı düşüncelerin ifade edilmesinin önüne tam manasıyla geçilememiştir ancak farklı düşüncelerin sindirilmesinde ve dışlanmasında başarılı olunmuştur. Kâğıt üzerinde "Basın kanun dairesinde özgürdür" denilse de Takrir-i

---

[1660] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

[1661] Ali Aslan, Taha Akyol ile Yapılan Röportaj: "Atatürk her şeyden önce pragmatistti", **Anlayış Dergisi**, Sayı: 67, 2008, s. 24-29

[1662] Koç, Yusuf ve Ali Koç: **Tarihi gerçekler ışığında belgelerle: Mustafa Kemal Atatürk**, Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yayınları, Ankara: 2004, s. 278-279

[1663] Cengiz Özakıncı, "Atatürk ve Basın Özgürlüğü: Manevi Mikroplar" **Bütün Dünya Dergisi**, Sayı: 8, 2012, s. 52

Sükun kanunu sonrası kanun mercii değişmiştir. Öcal bu dönemde kanunun Atatürk'ün ağzından çıkanlar olduğunu ve basının sınırlarının çizildiğini söylemektedir:

> "Herkes ne yazılacağı, nasıl yazacağını Mustafa Kemal Atatürk'ün ağzından çıkacak olanlara göre belirliyor. Kağıt üzerinde basın kanun dairesinde özgür ama asıl kanun Mustafa Kemal Atatürk'ün ağzından çıkacak olanlar. Bunu herkes biliyor. Örneğin Cumhuriyet döneminde harf inkılabı, kılık kıyafet inkılabı gibi altı yedi tane büyük devrim gerçekleştiriliyor -ki Falih Rıfkı Atay bu devrimlere "İtikat Devrimi" diyor- ancak gazetelerde böylesi köklü devrimlerin getirisine götürüsüne dair tek satır çıkmıyor. Kanunlar Meclis'e geldiği, kabul edileceği gün gazetelerde bu değişikliklere dair haberler yer alıyor. Bu haberler de sonradan yapılacak haberlerde olduğu gibi hepsi müspet. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren basının sınırları çizilmişti."[1664]

Burada basının sınırlarının çizilmesi sadece devrim kararlarının alınması ve uygulanmasında basının sessizleştirilmesi değildir. Daha ötesi ideolojik sınırlarının belirginleştirilmesidir. Zira devrimlerin yapılmasından daha önemli olan yaşatılması ve topluma benimsetilmesidir. Nihayetinde rejimin, devrimlerin kadrolar değiştiğinde de yaşaması gerekmektedir. Tek parti döneminin baskıcı karakterinin nedeni bu tedirginliktir. Her an geriye dönülebilir, çabalar boşa çıkabilir. Bu noktada Ünal kurucu kadronun ve yerleşik ideolojisinin korkularının kaynağını işaret ederek basına karşı sertliğinin ve İslami kesime karşı mesafesinin nedenlerine dikkat çekmektedir:

> "İttihat ve Terakki dönemini biliyoruz. 1908'de II Meşrutiyet ilan ediliyor hemen arkasından 31 Mart vakası yaşanıyor. Tabi bu ayaklanmanın içeriğini hala tam olarak bildiğimiz söylenemez. Abdülhamit'in bu işin arkasında olduğu yönünde iddialar var. Bunun dışında bir de İslami rengi var. Yani Ordu'ya, devlete, meclise yönelik bir takım İslami itirazların da bu ayaklanmayı başlattığı iddia ediliyor. Sonuç ne olursa olsun 31 Mart vakasından sonra irtica kavramı literatürümüze giriyor. Biz irtica denildiği zaman genellikle şeriat veya İslami kurallara göre yönetim anlıyoruz. Kullananlar da genelde bu amaçla kullanıyorlar ama uzunca bir süre irtica meşrutiyetin sona erdirilmesi, yani Meclis'in kapatılması, padişahın bütün yetkileri yeniden eline alma çabası olarak tanımlanıyor. Şimdi İttihat ve Terakki'deki bu korkunun, yani 31 Mart vakası benzeri bir ayaklanma olacağı ve ülkenin yeniden eski günlerine döneceği şeklindeki korkunun ben Cumhuriyet dönemine de çok yoğun bir şekilde sirayet ettiğini düşünüyorum. Zaten sirayet etmemesi de mümkün değildi. Çünkü Cumhuriyet'in kurucu kadrosu başta Mustafa Kemal olmak üzere İttihat Terakki'ye bir şekilde katılmış, içinde bulunmuş, içinde bulunmasa bile İttihat-Terakki zihniyetini çok bariz şekilde üzerinde taşıyan bir kadro. Cumhuriyet'i kuruyorlar ama sürekli de bir korku içindeler haklı olarak: "Acaba bu kurduğumuz yapı elimizden gider mi, yeniden eski günlere dönülebilir mi?". Yani İrtica, geriye dönüş korkusu o dönemde de hükümet elitlerinin gündeminde, dilinde çok yoğun bir şekilde bulunuyor. Dolayısıyla kurdukları Cumhuriyet'i ittihat-terakki dönemindeki tecrübeleri de dikkate alarak korumak istiyorlar ve birtakım tedbirler

[1664] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

almak zorunda olduklarına inanıyorlar. Bu korku ve tedbir inancı basının da biçimlendirilmesinde önemli bir neden olmuştur."[1665]

Bahsedilen korkunun gerçekten dozu çok yüksektir. Dağıstanlı ve Akın'ın da vurguladığı gibi dönem, geçmişi çok fazla aratır derecede totaliter bir niteliğe bürünmüştür.[1666] Akın, burada "devlet" kavramına dikkat çekmektedir. Basının ideolojik angajmanlarını da izah eden bu yaklaşıma göre Türkiye'de devlet tüm mülkün sahibi konumundadır. Mülkün sahibine rağmen bağımsız davranabilmek mümkün değildir: "Kemal Tahir'in tespiti olarak söylüyorum: Türkiye'de nereye giderseniz gidin mutlaka devlete toslarsınız. Çünkü mülke o sahip olmuş ve o sahip olduğu için Türkiye'de devlete rağmen zengin olamazsınız, büyük ve güçlü olamazsınız. Dün de böyleydi bugün de böyle." Akın'a göre bu bilinç toplumun zihnine işlemiştir ve inisiyatif alacak özel oluşumlar geliştirememiştir: "Kendiliğinden gelişmiş bir burjuva sınıfın yok, sivil inisiyatif alacak, ekonomik risklere girecek bir zihniyetimiz yok. Bu nedenle devlet ve devlet gücü her zaman için cazip ve elde edilmesi gereken, ya da korunması gereken bir ülkü olarak yerleşmiş bizde."[1667] Buradaki "korunması gereken ülkü" kavramı önemlidir. Zira Cumhuriyet'in kurucu kadroları hem "geriye dönüş" kaygılarından dolayı hem de idealize ettikleri laik Batıcı ulus devlet düşüncenin kanıksanması hedefleri doğrultusunda bir koruma güdüsüyle hareket ettikleri görülmektedir. Bu ideale zarar verecek maddi ve manevi tüm mikroplara karşı hem önlem alınacak hem de bünye güçlendirilecektir. Basın açısından düşünüldüğünde Barlas'ın Yahya Kemal'den aktardığı hatırası önlemlerin taktikselliği açısından önemlidir:

"Yahya Kemal anlatmıştı babama, ben de orada dinlemiştim. 1924, Atatürk İstanbul'un bütün gazetecilerini İzmit'e çağırıyor. Muhalif olanları da. 'Artık beni tenkit edin, padişahlık bitti Cumhuriyet var' diyor. Ahmet Şükrü Esmerler, Yahya Kemaller 'Ne büyük adam. Bize görev verdi, eleştir diye' diyorlar. Hepsi o görevi öyle bir yapıyorlar ki 'Yeter artık', 'Bıktık postal kokusundan', 'Dolmabahçe vardı gitti, yerine Çankaya geldi' manşetleri atılıyor. O kadar çok eleştiriyorlar, görevlerini o kadar iyi yapıyorlar ki 1924 sonunda Takrir-i Sükûn kanunu ile Çorum'a şuraya buraya sürgün ediliyorlar. Yahya Kemal 'Atatürk pusuya yattı, hepimizi açığa çıkardı. Bir daha politikaya tövbe' demişti."[1668]

[1665] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1666] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,** M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[1667] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1668] Barlas, Mehmet; Dün Dündür, Söyleşi: Göksan Göktaş, Turkuvaz Kitap, İstanbul: 2019, s. 94

Benzer bir stratejinin 1930'da SCF'nın kurulması sürecinde izlendiğine dair yorumlar vardır. Avşar çeşitli kaynaklardan derleyerek oluşturduğu yorumunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> "Serbest Fırka'nın niçin ortaya çıktığına ilişkin üçüncü yorum ise, devrimlerin halk tarafından benimsenme düzeyini ölçmek için kurulduğu yolundaki görüşlerdir. Bu görüşün savunucularına göre, ülkeyi yöneten tek partinin yanı sıra bir muhalif partinin olması, o zamana kadar çeşitli nedenlerle suskunluk içerisinde bulunan halk kitlelerinin suskunluklarını bozacak, böylece devrimlerin halk içerisinde ne ölçüde benimsenmiş olduğu anlaşılacaktır. … Serbest Fırka lideri Fethi Beyin de sahip olduğu en son görüş budur ve parti kapatıldıktan sonra Ağaoğlu'ya "Gazi'nin ikinci fırkayı sırf memleketteki vaziyeti anlamak, halkın nabzını tutmak için kurdurduğu" ve bunun için kendisini feda etmeye karar vermiş olduğu kanısına vardığını söylemiştir."[1669]

Parti için yapılan bu değerlendirmeler SCF'nı destekleyerek dönemin en sert muhalefetini yapan Yarın Gazetesi ve sahibi Arif Oruç için de yapılmaktadır. SCF'ndan sadece 9 ay önce kurulan gazete gerçekten de dönem şartlarına göre iktidara yönelik inanılmaz bir muhalif yayın çizgisi izler. SCF'nın kurucu üyelerinden olan Ahmet Ağaoğlu gazetenin bu yayın politikasına rağmen takibe ve baskıya uğramamasını Atatürk ve yakın çevresi tarafından korunmasına bağlar ve bu nedenle partilerini desteklemesine karşı çıkmıştır. Rahatsızlığını parti başkanı Fethi Okyar'a ilettiğinde ilginç bir cevapla karşılaşacaktır. Okyar, Yarın gazetesinin kendilerini desteklemesini Mustafa Kemal Paşa'nın istediğini söyleyecektir.[1670] Güz, Ağaoğlu'nun bu iddiaları ve gazetenin sahibi Arif Oruç'un sert eleştirilerine rağmen yargılandığı davalardan ceza almamasını ilginç bularak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> "Arif Oruç, Mayıs 1921 tarihindeki komünistler davasında yargılanmış, fakat ceza almamıştı. Bundan dolayı da Mustafa Kemal'in ajanı olarak suçlanmıştı. Ağaoğlu'nun yazdıklarıyla bu olay birlikte ele alındığında Arif Oruç'la Mustafa Kemal arasında doğrudan veya dolaylı bir ilişkinin olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Arif Oruç'un CHF'nı eleştiren sert yazılarına SCF'nın kapatılmasından sonra da devam edebilmesi onun Mustafa Kemal'den destek aldığı yolundaki görüşü kuvvetlendirmektedir."[1671]

[1669] A. Avşar, a.g.e., s. 68
[1670] N. Güz, **Serbest Cumhuriyet…,** s. 2-3, A. Avşar, a.g.e., s. 31-32
[1671] N. Güz, **Serbest Cumhuriyet…,** s s. 3

SCF kuruluşundan kısa bir süre sonra kendisini feshederek siyasetten çekilmiştir ve gerçekten de muhalif olarak ortaya çıkan isimler ortada kalmış, dışlanmışlardır.[1672] Ancak asıl sert süreç muhalif gazeteler için başlayacaktır. SCF'nı destekleyen gazete ve gazeteciler hakkında davalar açılırken diğer yandan da basın alanını tümüyle biçimlendirecek bir kanun hazırlıklarına girişilecektir. Basın kanununun Meclis görüşmelerinde muhalif gazeteleri ve muhalefet anlayışlarını eleştiren sert konuşmalar yapılmıştır. Ancak tüm tartışmaların, şikayetlerin ve niyetin özünü ifade eden konuşmayı Edirne Mebusu Şeref Bey yapmıştır: "benim basın hürriyetini kötüye kullanan üç beş maskarayı düşündüğüm yok. Bize bir devrim basını lazımdır, onu düşünüyorum. Çünkü devrim henüz görevini tamamlamamıştır"[1673]

Meclis'te tartışılan basın kanunu 25 Temmuz 1931 yılında kabul edilmiş ve bu kanunla basına geniş bir sınırlama getirilmiştir. Kanun "umumî siyasete dokunan neşriyat"tan dolayı hükümete toplatma ve gazete kapatma yetkisi vermekte, gazetelerde sorumluluk genişletilerek yazar, genel yayın yönetmeni ve gazete sahibi birlikte mesul tutulmaktadır. Ayrıca gazete çıkarma hakkı öğrenim koşuluna bağlanmıştır.[1674] Bu kanun tek parti hükümetinin zaten kolaylıkla uyguladığı yaptırımlarına yasal zemin hazırlamaktan başka bir şey değildir. Bir başka ifade ile basın üzerindeki denetim daha da spesifik hale getirilmiştir.[1675] Tek parti döneminde basın açısından asıl sorun kanunlarla sınırlanmak, baskı altına alınmak değildir. Asıl sorun basında ideolojik bir zihniyet inşa ederek evrensel basın ilkelerini bu zihniyetin güdümüne ve tasarrufuna bırakmaktır. Çünkü kanunların değiştirilmesi şekillenen karakter ve düşüncelerin değiştirilmesinden daha kolaydır ancak biçimlenen düşünceler kanunların değiştirilmesinin önüne de geçecektir. Osmanlı döneminde zaten fazlaca örselenmiş olan basının Cumhuriyet'in inşası gerekçesi ile daha da keskin bir şekilde karakterize edilmeye, biçimlendirilmeye çalışılması Türk basının evrensel ilkeler doğrultusunda şekillenme ihtimalini daha da zayıflatmıştır. Akın'ın

[1672] A. Avşar, a.g.e., s. 193
[1673] N. Güz, **Serbest Cumhuriyet…,** s s. 104
[1674] A. Avşar, a.g.e., s. 192
[1675] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

“ilkesizlik” diye tanımladığı[1676] bu karakter sorunu sonraki tüm dönemlere büyük oranda etki edecektir.

1930’un sonuna gelindiğinde kurucu kadro için tehlike arz edecek, rejime tehdit oluşturacak önemli bir oluşum kalmamıştır. Siyaset alanı dizayn edildiği gibi basın alanı da benzer şekilde dizayn edilmiştir. Basın alanı muhalif isimlerden arındırılmış, köşeler ve manşetler kontrol altına alınmış, bir başka ifade ile rejime entegre edilmiştir. Basının yayın politikası “yönetenleri eleştirmek değil, şevklendirmek” şeklinde belirlenmiştir.[1677] SCF denemesi hem siyaset hem de basın alanındaki aykırılıkları gidermek için verimli bir tatbikat görevi görmüştür. Bundan sonra yaklaşık 20 yıl sürecek tek parti döneminde diğer alanlar gibi basın alanı da ince politikalarla şekillenmesini sürdürecektir.

1931’de basın özgürlüğünü ortadan kaldırmakla eleştirilen basın kanununun yürürlüğe girme sürecini farklı bir açıdan ele almak faydalı olacaktır. Zira basının ideolojik zihin dönüşümünün bu dönem ve kanundan sonra başladığı iddia edilebilir. Bu kanunu ilginç kılan taraf, önerilmesi, savunulması ve yürürlüğe girmesinde en önemli payın, aynı zamanda basın kartı sahibi olan gazeteci milletvekillerine ait olmasıdır.[1678] Kanun Meclis’te görüşülürken hemen birçoğu gazeteci olan millet vekillerinin basının aleyhinde yaptıkları konuşmalar oldukça sert ve ilginçtir. Daha ilginci ise tek parti yönetiminin en önemli gazeteci isimlerinden birisi olan Recep Peker’in gazetesinde basının konumuna dair yazdığı fikirlerdir: "Basın, yaşadığı çevrenin siyasi rejimine de uyar. Her rejim, kendisine bağlı bir vatandaş tipi aradığı gibi, bir basın tipi de arar. Esaslı devrim (inkılap) yapan memleketler, gazetelerini de inkılabın yürüyüşüne, ahengine uydurmayı, inkılabın yerleşmesinin, bütünleşmesinin bir zorunluluğu sayıyor. Gazeteler bu ahenge uymayı ulusal bir görev sayıyorlar." Devletin basın ile ilgilenmemesini çağdaş devlet anlayışıyla uyuşmadığını iddia eden Peker devamında “Bu ilginin en makul ve geçerlisi ve bugünkü ihtiyaca en iyi cevap

[1676] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1677] A. Kahraman, a.g.e., s. 56
[1678] A. Kahraman, a.g.e., s. 59

verecek tarzı, basının devlet ile iş birliği yapmasıdır"[1679] diyerek basından istenen rolü açıkça belirtmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi zihinsel dönüşüm kanuni düzenlemelerden daha etkili bir yöntemdir. Bu nedenle tek parti iktidarı çıkartılan basın kanunundan sonra bir dizi çalışma başlatacak ve basının kendi otokontrol sistemlerini rejimin talepleri doğrultusunda biçimlendirmelerini sağlayacaktır. 1935'te Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'nün "basınla devletin uyumu, bilgi ve haber akışının "dengeli", "sağlıklı" biçimde koordine edilmesi amacıyla" düzenlediği "Basın Kongresi" ve 1939'da kurulan Basın Birliği örgütlenmesi bu anlamda önemli adımlardır. Kongrede yapılan konuşmalar ve Basın Birliği'nin yönetim kadrosunun oluşumu basının biçimlendirilmesinin boyutlarını ortaya koyulması açısından önemlidir. Kongrenin açılışını yapan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya iktidarlarının basına yaptığı biçimlendirici müdahaleyi gizlememektedir: "Bayağı ve hain amaçlara hizmet eden, bozguncu ve kaypak basın, ulusun haklı ve yerinde iğrentisi ve tiksintisi önünde, layık olduğu sonu bulmuştur. Bugünkü basınımız ise böylelerini artık bağrında taşımamaktadır. Taşıyamaz ve taşıyamayacaktır."[1680] Konuşmadaki "Taşıyamaz ve taşıyamayacaktır." İfadelerinin kararlılığı basında çok kalıcı bir dönüşümün gerçekleştirilmek istendiğinin kanıtıdır.

Daha sonra basın alanında oluşturulan "Basın Birliği" gibi örgütlenmeler de benzer bir amaçla teşekkül ettirilecektir.[1681] Türk Basın Birliği'nin 1939'da gerçekleşen kuruluş kongresinde konuşan Dönemin CHP'li İçişleri Bakanı Faik Öztrak iktidarın basını rejim içerisinde nasıl konumlandırdığını Recep Peker'in ifadelerine benzer bir şekilde ifade etmiştir: "Basın dördüncü kuvvet değil yardımcı kuvvettir."[1682] Yine dönemin Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü olan Selim Sarper

[1679] A. Kahraman, a.g.e., s. 58
[1680] A. Kahraman, a.g.e., s. 57
[1681] Basın Birliği'nin 19 Temmuz 1938'de (Başka kaynaklarda kongre tarihi 10 Temmuz 1939 olarak verilmektedir.) yapılan kongresinde üst yönetim hemen hemen tümüyle CHP milletvekili olan gazeteci isimlerden oluşmuştur. Özgen, Birlik hakkında şu görüşü ifade etmektedir: "Basın Birliği temelde zorunlu bir mesleki örgüttü ve tek parti iktidarının basını kontrol etmesi açısından ve otoriter işlevsel bir özelliğe sahipti. Nitekim Cumhuriyet'in kurulması ve gelişmesi aşamalarında devletin otoriter tek parti iktidarına dayalı ideolojisinin de bir yansıması şeklinde görünmekteydi." Bkz. M. Özgen; a.g.e., s. 24
[1682] Rahmi Yıldırım, **Devşirmeler Dönekler**, Karınca Yayınları, Ankara: 2010, s. 49

matbuatın "büyük ve şerefli vazifesi"ni "Hükümetin ağzı milletin kulağı" şeklinde tanımlamıştır.[1683] İlk Cumhuriyet yıllarından tek parti döneminin sonuna kadar buna benzer ifadeler sıkça kullanılmış, basının çerçevesi net şekilde pratik sahada da çizilmiştir. Daha sonraları yaşanacak darbe dönemlerinde de basının amaç ve kapsamı net bir şekilde hatırlatılacaktır. Zira başından beri basından beklenilen, yeni kurulan rejimi desteklemesi, ikamesinde ve korunmasında gayret göstermesidir.[1684] Burada değinilmesi gereken bir başka önemli konu ise kanunla oluşturulmuş bir örgütlenme olan Basın Birliği kuruluşunun sivilleşme sürecine rağmen temel ideolojik kodlarını muhafaza etmesi ve tüm dönemlerde basın alanını ilke ve örgütlenmeler noktasında domine etmiş olmasıdır. 1946'da Türkiye uluslararası politik gelişmelerin etkisiyle çok partili sisteme geçerek demokratik parlamenter rejimi canlandırdığında, kanunla kurulan ve tek parti iktidarının denetiminde hareket eden Basın Birliği'nin de ortadan kalkması gerekmiştir. Benimsenen demokratik düzene uygun olacak ve gazetecileri mesleki anlamda örgütsüz bırakmayacak bir çözüm ile Türkiye Gazeteciler Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı tüzüğünde şöyle ifade edilmektedir: "Cemiyetin temel amacı, gazete, dergi, radyo, televizyon gibi yazılı, işitsel, görsel ve elektronik iletişim alanlarını kapsayan gazetecilik mesleğini; mesleğin geleneklerini ahlak ilkelerini korumak; herkesin bilgi edinme gerçekleri öğrenme hakkının bir aracı olan iletişim ve düşünce açıklama özgürlüğünü savunmak; gazetecileri meslekleri içinde maddi ve manevi yönleriyle ilerletmek ve yüceltmektir."[1685] Dönemine göre oldukça yenilikçi bir içeriğe sahip olan ve mesleki anlamda basın emekçileri açısından önemli, faydalı bir örgütlenme işlevi gören cemiyet demokratik iddialarına rağmen devletin ideolojik kodlarından sıyrılamamış, basın içerisinde ideolojik ayrımlar yaptığı konusunda sürekli eleştirilmiştir. Daha ötesi gazetecilik mesleğinin en önemli çatı örgütü olması nedeniyle sektörde gazeteci kabul edilebilmenin referans merkezi

[1683] R. Yıldırım, a.g.e., s. 49
[1684] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[1685] M. Özgen; a.g.e., s. 30-31

olmuştur.[1686] Bu da cemiyetin benimsediği dünya görüşünün sektöre egemen olmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanı her anlamda bir kırılmanın anı olmuştur. Ünal'ın dikkat çektiği gibi bu kırılmanın tersine sonuçlanma, yani geriye dönme korkusu[1687] ise tüm kadroları adeta esir almıştır. Organik olmayan bir dönüşümün bilincinde olarak kadrolar, ortaya çıkan basit alerjik tepkimelerde bile harekete geçecek bir sistem kurgusuna girişmişlerdir. Basın da bu kurgunun önemli bir parçası olarak görülmüş ve ihtiyaç duyulan tüm müdahaleler bu anlamda yapılmıştır. Meclis'in dahi baştan aşağı yenilendiği, aykırılıkların giderildiği, Milli Mücadele'nin kudretli komutanlarının dahi tasfiye edildiği bir devlet tasavvurunda basının kendi mecrasında bırakılabileceği hem devrim mantığına hem de hayatın olağan akışına terstir zaten. Özkan basına yapılan müdahalelerin son derece etkili sonuçlar verdiğini ve basının çok radikal, atak bir şekilde günümüze kadar rejimin ideolojik beklentileri doğrultusunda kendisini güncellemeyi sürdürdüğünü ifade etmektedir.[1688] Bu bağlamda rejim ideolojisinin ve beklentilerinin ne olduğu önem kazanmaktadır.

3.2.1.1. İdeolojik biçimlendirme ve Öteki Kimliğinin İnşası

Daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi Cumhuriyet'in ilanı ile yepyeni bir siyasal rejim ortaya çıkmış ve geçmişten tümüyle farklı bir devlet toplum tasarımı

[1686] Gazeteciler Cemiyeti'nin basın alanındaki ideolojik tutumunun hala güncelliğini koruduğu söylenebilir. Dede, 21 Ocak 2021 tarihinde kaleme aldığı yazısında Cemiyet'i şöyle eleştirmektedir: "Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ne ilginç bir yer.. Havaya bakıyor, suya bakıyor, işine geliyorsa topa giriyor. Gelmiyorsa girmiyor. Misal MHP Lideri Devlet Bahçeli'nin sert sözlerle eleştirdiği Karar Gazetesi yazarları için muazzam bir açıklama yapmış. Siyasetçiler şöyle demesin, böyle demesin demiş. Gazetecilere şöyle demeyin, böyle demeyin demiş. Ne güzel söylemiş cemiyet. Muhtemelen bu hakkını savunduğu gazetecilerden hiçbiri Türkiye Gazeteciler Cemiyeti üyesi de değildir ha. Neden değildir? Biliyor musunuz neden değildir? Çünkü bugün konjonktür gereği arkasında durduğu bu yazarlar daha evvel hükümete yakın medyada kalem oynattıkları için onları almıyordu üyeliğe cemiyet. Alternatif meslek örgütleri bu sebeple kuruldu zaten. Örgütleşmede bu anlamsız tekel kırılsın diye. Hatırlayın basın kartlarını bu teşkilat versin diye kampanyalar yapmışlardı bir dönem. 'E tamam cemiyet versin kartları. Hadi o zaman bizi üye yapın' dediğinizde, yapmıyorlardı. Neden? Nedeni yok. İki eski üyeden referans istiyorlardı. Referanslarınızı beğenmezlerse almıyorlardı üye olarak. Yani tanımıyorlardı gazeteci olarak. Bkz: Dede, Ersoy; "Bazı siyasetçiler bazı gazeteciler!" **Star Gazetesi**, 21 Ocak 2021, (Çevrimiçi), https://m.star.com.tr/yazar/bazi-siyasetciler-bazi-gazeteciler-yazi-1603380/?s=02 (Erişim Tarihi: 24.10.2021)

[1687] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

[1688] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

uğraşının içerisine girilmiştir. Dolayısıyla bu tasarımı mümkün kılacak, tasarım iradesini ortaya koyan grubun dağılmasının önüne geçecek, onları motive edecek bir kılavuz ideolojiye ve hatta kendi kimlik tanımını yapabileceği bir "öteki kimliği"ne ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda kurucu kadro "Kemalizm" adını verdikleri, kendine özgü bir ideoloji[1689] ile kendilerini tanımlamaya başlamışlardır:

> Cumhuriyet Halk Partisinin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak, ortaya konmuştur. Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 19 20 1927 yılında Parti Kurultayınca da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve, Genel Başkanlığın, aynı Kurultayca onanmış olan bildiriğinde, ve 1931 kamutay seçimi dolayısiyle çıkarılan bildirikte saptanmıştır. Yalnız bir kaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarlarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kamalizm prensipleridir. (1935 C.H.P. Programı)[1690]

Parla Kemalizm ideolojisini "Kültürel Kemalizm" ve "Siyasal Kemalizm" olarak ikiye ayırmaktadır: "'Kültürel Kemalizm', özellikle laikliği, akılcılığı, köktenci kültürel reformculuğu ile ileri ve kalıcılığı korunması gereken bir ideoloji ve harekettir. Öte yandan esas olarak solidarist korporatist 'Siyasal Kemalizm', otoriterliği, devletçiliği, tek-particiliği ve 'şefçiliği' nedeniyle demokratik ve ilerici olduğu savunulamayacak bir tarihsel siyasal ideoloji ve rejim türüdür."[1691] Hem siyasal alanı hem de kültürel alanı bütünlüklü olarak tanzim etme iddiasındaki bu ideolojinin en önemli yardımcı araçlarının başında da basın gelmektedir. Benimsenen ideolojinin ana akım basına ne ölçüde yansıdığı ve ana akım basının bu ideolojiyi ne ölçüde benimsediği tartışılması gereken bir konudur.

"Siyasi erk her zaman kendi tezlerini topluma taşıyacak bir iletişim kanalı oluşturmaya çalışmıştır. Resmi sesler yanında sivil alandaki yapılanmaları güdüleme yolu da her zaman denenmiştir." diyen Taşgetiren, bunun yalın bir gerçek olduğunu belirterek Cumhuriyet devrimlerinin ikamesinde hem yeni tezlerin topluma taşınmasında hem de karşıt oluşumların baskılamasında medyanın önemli bir rol üstlendiğini vurgulamaktadır. Taşgetiren basının kendisine verilen misyonunu çok

---

[1689] Zeliha Oçak, "Chp'nin Logosu Altı Ok'un Siyasal ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm'in Kültür ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelemesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 39, 2019, s.27

[1690] T. Parla, **Kemalist Tek-Parti…,** s. 19-20

[1691] T. Parla, **Ziya Gökalp…,** s. 10

uzun zaman devam ettirdiğini, alanının çeşitlenmiş olmasına rağmen belirli ölçüde o misyon damarının hala var olduğunu söylemektedir.[1692] Akyel, Cumhuriyet sonrası oluşturulan basının tamamen ideolojik saiklerle oluşturulduğunu savunmaktadır. Dönem basını incelendiğinde bu gerçek rahatlıkla görülecektir. Cumhuriyet, Vatan, Ulus gibi önde gelen bütün gazeteler Cumhuriyeti sahiplenen iradenin yayın organı gibi davranmışlardır.[1693] Dağıstanlı Cumhuriyet'in net bir ideolojisi olduğunu, başka türlüsünün mümkün olmadığını belirterek basının da benimsenen bu ideoloji üzerinden biçimlendirildiğini söylemektedir:

> "Cumhuriyet sadece bir vatan değil, bir ulus da yaratmak istiyordu. Yaratılmak istenen ulusun bazı özellikleri de tanımlanmıştı; işte: muasır medeniyetin bireyleri olacaktı bu ulusun insanları, Batılı olacaktı, laik olacaktı, Türk olacaktı... Basın da bu ideolojiyle, bu amaçlar çevresinde, ekseninde şekillendirildi, merkezkaç hareketler gibi, merkezkaç yayınlar da baskı gördü. Örneğin Cumhuriyet'in ilanı sonrası TPCF kuruluyor ve kısa süre sonra gördüğü teveccüh onun bertaraf edilmesini gerektiriyor. Bu süreçte gazeteler ve gazeteciler de var ve onlar da ortaya çıkan sonuçlara göre ciddi şekilde etkileniyorlar. Sonra 1930'larda SCF kuruluyor ki orada da benzer şeyler yaşanıyor."[1694]

Cumhuriyet ideolojisinin temelini büyük oranda pozitivist laiklik anlayışı oluşturmaktadır. Ernest Renan'ın fikirlerine dayanan ve Osmanlı'da ilk temsilciliğini Abdullah Cevdet'in yaptığı" İslam'ın Terakkiye mâni olduğu" tezi Cumhuriyet sonrası üst yapıyı oluşturan tüm çatı kurumlarda benimsenmiştir. Çiçek, Cumhuriyet ideolojisi ve basınla ilişkisini buradan yola çıkarak açıklamaktadır: "Batılıların din terakkiye manidir tezinin Abdullah Cevdet tarafından İslam terakkiye manidir, Doğu medeniyeti diye bir şey yoktur, sadece Batı medeniyeti vardır şeklinde formüle ettiği zihniyetin içeriye uyarlanmasıyla temeli atılmış olan Cumhuriyet'in PR'nı yapma görevi tabi ki basına verilmiştir."[1695] Özkan da benzer bir görüşü savunarak kuruluş döneminde Kemalizm, jakobenizm diye tarif ettiği ideolojik kabullerin aynıyla basına yansıdığını söylemektedir. Özkan'a göre bu yansıma "Türk toplumunu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırma gayesine hizmet edecek bir yayıncılık anlayışı" şeklindedir ve

[1692] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[1693] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[1694] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[1695] Murat Çiçek, "Türk Basını ve İslamafobia" **1. Uluslararası Medya ve İslamofobi Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2021, Ankara, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=HJbLuefnRoU (Erişim Tarihi: 18.09.202)

dönemin bütün basın organlarında karşılığını bulmuştur. Bu anlayışın beslendiği ve hitap ettiği kitle de "biraz kentli, yönü daha çok batıya olan, batılı bir eğitim almış, Türkiye'nin gerçekten çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması gerektiğine ve bunu başarmak için de onları taklit etmek gerektiğine inanan kimseler"dir.[1696] Arseven de Özkan gibi Cumhuriyet dönemi basının beslendiği ve hitap ettiği kitlenin dar oluşuna vurgu yaparak okur yazar oranının azlığı nedeniyle belli bir çevreyi etkileyebildiğini söylemektedir. Ancak Arseven'e göre o dar çerçevede biçimlendirilen basın daha sonraları çeşitlenmesine rağmen ideolojik kodlarına hep sadık kalmıştır.

> "Cumhuriyet döneminde basın zaten kurucu ideolojiye uygun bir formata sokulmuştu. Matbuat tümüyle sınırlanmış, kontrol altına alınmış durumdaydı. Dönemin okur yazar kitlesini ve ulaşım iletişim imkanlarını düşündüğünüzde öyle yaygın bir basından da bahsetmek pek mümkün değildi. Belli bir çevreyi etkileyecek, Cumhuriyet elitlerinin talepleri doğrultusunda nasıl bir makbul vatandaş, aydın ve elit olunacağının öğretildiği Pravda vari neşriyatlar söz konusuydu. Bu kurulan basın sistemi süreç içerisinde demokratik düzene geçilmesiyle vs belli oranlarda çeşitlenmiş, dönüşümler yaşamış olsa da kuruluş kodlarına büyük oranda sadık kalmıştır."[1697]

Özkan basının ideolojik sadakatini biraz daha açmaktadır. Cumhuriyet ideolojisiyle yapışık giden merkez basının Batıcılığın toplumda kök salabilmesi için radikal bir uğraş içine girdiğini savunmaktadır. Ona göre merkez basın diye anılan matbuat kitlesi Batı'nın Türkiye'ye biçtiği rolün içerideki taşıyıcıları, taşeronu, bir anlamda Batı'nın distribütörlüğünü yapan kuruluşlar şeklinde organize olmuşlardır. Haliyle ülkeye ve halka biçilen rolün yeniden yeniden üretiminde, güncellenmesinde ideolojik bir görev üstlenmişlerdir. Basının çoğu zaman siyaseti de aşan gücü nedeniyle adeta toplum adına bir bilir kişi konumuna yükseltildiğini belirten Özkan basının bu anlamda makbul vatandaş olma standartlarını belirlediğini ifade etmektedir: "Vatandaş halk ayrımını yapmak, halkın vatandaş seviyesine ulaşabilmesi için girmesi ve kabullenmesi gereken kalıpları tayin etmek hakkını kendilerinde görüyorlardı." [1698]

Parla 20. yüzyıl egemen Türk siyasal düşüncesini korporatist olarak tanımlamaktadır ve Korporatizm'in toplumu nasıl tanımladığını şöyle izah etmektedir: "Korporatizm, toplumu, Atatürk'ün deyişiyle 'birbirlerinin lazımı ve melzumu' olan,

[1696] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1697] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1698] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

birbirlerini uyum içinde tamamlayan organlardan (meslek zümrelerinden) oluşan bir organizma olarak görür. Hem liberalizmin bireyciliğini hem de sosyal sınıfların varlığını, sınıf çatışmasını, emek-sermaye çelişkisini reddeder."[1699] Bükük oranda Ziya Gökalp'in düşünce sistematiğini taşıyan bu korporatist düşünce Türk siyasetinde egemen olmuş tüm görüşlerin temel parametlerini koymuştur.[1700] Öcal'da Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisini korporatizm ile açıklamakta ve basının davranışlarını bu ideolojik anlayışın yönlendirdiğini söylemektedir:

> "Kendim bu dönemi korparatist olarak niteliyorum. Korporatizm şu demek: "Görünüşte demokratik bir kurum vardır. Buna karşılık o kurumun uygulaması, hareket tarzı rejim tarafından belirlenir. Yani kurumların içindeki şahısların değişmesi suretiyle insanları ve kurumları idare edersiniz. Mustafa Kemal Atatürk gazetecileri kendi devrimci kadrosuna almıştı, onları milletvekili yapmıştı ve kurumlara koymuştu. Zaten korporatizm oradan geliyor. Bu sansür değildir. Saatlerin ayarlanması gibi kafaların ayarlanmasıdır. Hepimiz aynı şekilde düşünmeye başlarız. Örneğin Atatürk akşam sofrasına çağırıyor ve hepimizi dinliyor, konuşturuyor. Sonra 'efendiler' diyor ve kendi görüşünü ifade ediyor. Şimdi ben o masadan kalkıp Hakimiyet-i Milliye gazetesinin yarınki nüshasını hazırlayan Yunus Nadi isem farklı bir şey yazabilir miyim? Hayır. Çünkü ben artık o rejimin incorporate ettiği bir insanım. Ben o rejimin bir parçasıyım. İstersem yazabilirim; görünüşte bir engel yok bana, ama yazmıyorum işte. Ben de o rejimden, o ideolojiden yanayım. Vatanın selameti, milletin kurtuluşu, Osmanlı'nın yerini alacak olan yeni hükümetin, yeni devletin selameti, istikbali gibi bir sürü gerekçelerim düşüncelerimi yönlendiriyor"[1701]

Cumhuriyet ile kurulan ana akım basından doğal olarak rejimin bir beklentisi olduğunu ifade eden Tosun bunun basının bir ideolojisi olduğu anlamına gelmeyeceğini savunmaktadır: "Cumhuriyet ile kurulan ana akım basın Türk toplum ve devletini çağdaşlaşma, Batılılaşma adı altında kendi öz kültüründen uzaklaştırarak yabancı bir kültürü, rejimi ikame etmenin aracı, sözcüsü konumuna indirgemiştir. Bu sebepten dolayı ben Türk basınını ideolojik bir kalıba girmiş görmüyorum. Yani bir ideolojik karakter tanımlayamıyorum." Basının sergilediği tavrın bir ülküye, bir öğretiye dayanmadığını belirten Tosun basını eleştirmeden, sorgulamadan tümüyle iktidarın etkisine girmiş bir yapı olarak tanımlamaktadır: "Sosyalizm deseniz değil, Liberalizm deseniz değil, İslamcı deseniz değil, Türkçü deseniz değil. Tamamen yönetimin etkisine girmiş, politikalarını harfiyen benimseyen, eleştirmeyen,

[1699] T. Parla, **Ziya Gökalp…,** s. 7-8
[1700] T. Parla, **Ziya Gökalp…,** s. 28-29
[1701] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

sorgulamayan, bir süre sonra da tabiri caizse kraldan daha kralcı bir kişiliğe bürünen, kendi toplumuna savaş açacak kadar yabancılaşan bir yapıya dönüşmüştür Türk basını." Cömert de basının biçimlenişinde bir ideolojik derinlik olmadığını en azından içselleştirilmediğini, bu nedenle iktidar değişikliklerinde savrulduklarını ifade etmektedir: "…Bunu bir ideoloji ile adlandırasım gelmiyor. İdeolojik olsa bir tutarlılığı olması gerekirdi. Diyelim ki bir sol veya bir Kemalist ideoloji ise tutarlı olmaları gerekemez miydi? Benim gördüğüm mevsime göre değişiyorlar.[1702]

Thompson, ideolojinin genel işleyiş modlarını maddeleştirmiş ve her bir işleyiş moduna karşılık gelen "sembolik inşa stratejilerini" bir düzen içerisinde tanımlamıştır. Bu stratejik inşa süreçlerinden birisini "farklılaştırma ve ötekini dışlama" şeklinde belirlemektedir.[1703] Cumhuriyet'in kuruluşunda benimsenen Kemalizm ideolojisi de kendisini tanımlayabilmek için bir ötekisine ihtiyaç duymuştur. Çete'nin ifadesi ile "Bireyi ya da topluluğu etnik, ulusal, dini vb. parametreler ışığında tanımlamaya çalışan herhangi bir kimlik oluşturma çabası, "kendi"nin dışındakine, yani "öteki"ne işaret etmeksizin başarılı olamaz."[1704]

Özne kendisini tanımlayabilmesi için bir "öteki"ne ihtiyaç duyar. Bu nedenle "öteki" özne için vazgeçilmez bir kavramdır. Zira kendi varoluşunu ancak bu öteki

[1702] Yusuf Ziya Cömert, 07.07.2021 Tarihli kişisel görüşme
Yusuf Ziya Cömert, Eğitim hayatı kesintilerle sürdü. İstanbul'da başladığı ilkokulu Diyarbakır'da, Kırklareli Lüleburgaz'da başladığı Ortaokulu da Balıkesir'de bitirdi. Balıkesir İmam Hatip Lisesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesine kaydoldu. Bir süre devam etse de okulu bırakarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne başladı. Fakat bu okulu da yarıda bıraktı. Dil öğrenmek için Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde hazırlık okudu. Ankara ve İstanbul'da bulunduğu dönemlerde edebiyat ve kültür çevreleriyle yakın iletişim içerisinde oldu. İlk öyküsü 1982'de Ütopya dergisinde yayınlandı. Ardından İslami camianın önemli edebiyat dergilerinden olan Mavera'da öyküleri yayınlanmaya başladı. İslami basın çevresinin kaliteli gazetecilik arayışı içerisinde olduğu dönemde, 1986'da yayına başlayan Zaman gazetesinin dış haberler servisinde işe başladı. Kısa süre sonra bu servisin müdürlüğüne getirildi. 1989'da Ömer Lekesiz, Ahmet Şirin, Hasan Aycın, Cemal Şakar gibi isimlerin yer aldığı bir ekiple, Kayıtlar adlı edebiyat kültür dergisini çıkarmaya başladı. Dört yıl derginin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Daha sonra aylık ve haftalık olarak yayınlanacak olan İzlenim dergisinde yazı işleri müdürlüğü, yayın yönetmenliği görevlerini yürüttü. İzlenim dergisinin sahipleri 1995'te Yeni Şafak gazetesini satın alınca gazetenin kuruluş çalışmalarına katıldı. Bu gazetede uzun yıllar köşe yazarlığı, yayın koordinatörlüğü, genel yayın yönetmenliği gibi görevlerde bulundu. 2012 yılında Star gazetesine geçti. Bir süre gazetenin genel yayın yönetmenliğini yürüttü. Halen Karar gazetesinde yazılar yazan Cömert ayrıca gazetenin Ankara temsilcisi görevini sürdürmektedir.
[1703] Çulhaoğlu, Metin; **İdeolojiler Alanı Türkiye ve Örneği**, Öteki Yayınevi, Ankara: 1999, S. 43-44
[1704] Aslı Çete, "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Panorama Adlı Romanında İdeoloji ve "Öteki" Algısı Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: LVII, Sayı: 2, 2017, s. 1045,

kimlik üzerinden tanımlayabilir. İnceoğlu ve Çoban buradan hareketle "öteki" kavramı hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadırlar:

> "Toplumsal anlamda bir yapının kendini tanımlayabilmesi için "öteki'ne ihtiyacı vardır ve "öteki" olmadan kendi konumunu belirleyemez. Örneğin milliyetçiliğin var olması için bir düşmana ihtiyacı vardır. "Öteki" bir halk, inanç, düşünce ya da farklı olan herhangi bir grup olabilir. Bu anlamda bugün devletler de "öteki'ne ihtiyaç duyar ve egemenlerinin belirlediği "öteki"ler onların yaşaması için vazgeçilmezdir. … Egemenler "öteki'ni değiştirmek, dönüştürmek ve kendine benzetmek ister. Eğer bunu başaramazsa "öteki'ni susturmak ya da yok etmek ister. Bu bağlamda medya egemenlerin "öteki'ne karşı kullandığı en önemli baskı araçlarından biridir."[1705]

Schnapper'da öznenin "öteki" ile ilişkisini "farklılaştırıcı" ve "asimilasyoncu" şeklinde iki modelle açıklamaktadır. Farklılaştırıcı tutum saldırgandır ve "öteki'nin reddini içerir. Bu reddetme durumu dışlanma ve daha uç olarak da yok etmeye kadar gider. Asimilasyoncu ilişkide ise "özne" "öteki"ni kendi ile aynı hakları taşıyan insani bir varlık olarak kabul eder. Buna rağmen "özne" "öteki"ni kendi özgürlüğü içinde algılamaz. "Öteki"nin kendisi gibi olmasını, baskın, evrensel olduğuna inandığı kendisinin kültüründe erimesini ister. Bu asimilasyoncu siyaset "öteki"ni var eden kültürel dayanakları ortadan kaldırır.[1706]

Çiçek, Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisinde çizilen bir modern insan tipolojisinden bahsetmektedir ve ona göre bu tipolojiye sadece kurucuların kendileri uymaktadır. Toplum da bu tipolojiye göre kodlanması gereken bir kitledir ve ülkenin kamusal alanında yetkin olacak herkes bu tipolojiye uygun olmalıdır. Bu tipolojinin dışında gelişen Anadolu merkezli dindar kitle ise ülkenin sahibi olduklarına inanan, inandırılan bu kesim için daima tasfiye edilmesi gereken bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Onlara göre Modern olmak demek doğulu olmamak demek, dinle ilgili olmamak demektir. Basını da en başından beri böyle kodladıkları için operasyonların merkezi hep burası olarak görünmüştür. Çiçek'e göre kurucu ideolojinin ötekisine karşı en sert ve cesur savaşçıları ana akım medyadan çıkmıştır ve çatışmanın her türlü şiddeti

[1705] Yasemin İnceoğlu ve Çoban, Savaş; "Giriş", Yasemin İnceoğlu ve Savaş Çoban, (Ed.) **Azınlıklar, Ötekiler ve Medya**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2014, s. 8
[1706] Dominique Schnapper, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2005, s. 25-28

de yine oraya bakılarak fark edilebilmektedir.[1707] Kızıltaş ta benzer bir yaklaşım sergilemektedir ve basına telkin edilen "öteki"nin "bu toprakların değerlerine bağlı olan insanlar" olduğunu söylemektedir: "Cumhuriyet dönemi en azından önerilen, teşvik edilen, var olması için çalışılan, kendisine imkan sağlanan medyanın "öteki"sinin maalesef bu topakların değerlerine bağlı olan insanlar olduğunu söyleyebiliriz." Kızıltaş basının o dönemde sistematik olarak ülkeyi ve toplumu Batılı, modern, çağdaş bir perspektiften dönüştürmek isteyenlerin borazanı, telkin aleti gibi davrandığını ve bu davranışın yakın zamanlara kadar da sürdüğünü ifade etmektedir."[1708]

Özkan, Cumhuriyet'in ve basının "öteki"sinin kim olduğunu anlayabilmek için ilk yıllardaki oluşturulan sembollere ve uygulamalara bakılmasını önermektedir.

> "Cumhuriyet'in ilk yılları için çağdaşlık sembolleri nedir? Döpiyesli bir kadın, dansa kalkan bir çift, tarlada traktör, sofrada likör gibi birtakım görsel sembollerdir. İşte bu ideoloji ve semboller halka bir taraftan eğitim ve diğer kuruluşlarla benimsetilmeye çalışılırken bir taraftan da yayın ve matbuat yoluyla duyurulmaya, aktarılmaya çalışılıyordu. Gazete ve dergi arşivlerinden görüyoruz bu yayın anlayışını. Bu göstergelerden yola çıkarak rahatlıkla ötekisinin kim olduğunu kestirebiliriz. Doğrudan doğruya geleneksel değerleri içinde yaşayan halktır. "Halk plajlara hücum etti vatandaş denize giremiyor" şeklinde gerçekleşen formülasyon kurucu ideolojinin aslında her şeyin ne kadar farkında olarak hareket ettiğini, kendisini ve ötekisini nasıl konumlandırdığını gayet net ortaya koyuyor. Dönemin medyası da zaten büyük oranda muhalif anlayışlardan arındırılarak, gayet sterilize bir hale getirildiği, batılı değerleri savunan kadrolardan oluştuğu için halkı ve değerlerini iktidara paralel olarak ötekisi şeklinde görüyordu. İktidar ve basın elitleri nazarında halk aşağılanan, azımsanan, iradesi, kararı, kıyafeti, inancı ve kısacası tüm değerleriyle değiştirilmeye muhtaç, sırasını bekleyen kara kalabalık bir kitleydi."[1709]

Taşgetiren'de "öteki"nin tespitinde devrimlerle kendisini gösteren kurucu ideolojinin uygulamalarına bakılması gerektiğini, buradan bakıldığında da İslami referanslı her türlü oluşumun ötekisi olarak konumlandırıldığının anlaşıldığını belirtmektedir: "Yeni düzen laiklik üzerine kurulmuş, laiklik de -İslamın azaltılması- gibi yorumlanmıştır. -İslam olsun ama, yeni düzenin istediği, tanımladığı, izin verdiği ölçekte olsun- yaklaşımı, kaçınılmaz olarak belli operasyonları gerektiriyordu ve bunun hem pazarlanması hem de karşıt oluşumların mahkûm edilmesi adına bir medya

[1707] M. Çiçek, a.g.s.,
[1708] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[1709] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

misyonu devreye girdi."[1710] Tosun da toplumun öz kültürünü inşa eden İslami değerlerin "öteki" olarak kodlandığına inanmaktadır. Cumhuriyet ile kurulan ve Batılılaşma politikalarının başarıya ulaştırılmasında etkili bir aparat olarak kullanılan ana akım basının ötekisi de bu anlamda belirlenmiştir. Batılılaşma çağdaşlaşma düşüncesine uygun hareket etmeyen, geleneksel değerlerinden, öz kültüründen vazgeçmeyen herkes ötekisidir.[1711] Arseven ise kurucu kadronun "10 yılda 10 milyon genç yaratma" iddiasına atıf yaparak "öteki"ni tespit etmeye çalışmaktadır. Arseven'e göre Cumhuriyet rejimi mevcut toplumdan ayrı olarak yeni bir nesil inşa etmeye çalışmıştır. Bu neslin ise din bağı tümüyle kopartılmak istenmiştir. Matbuatın da sınırları bu anlamda belirlenmiştir. Arseven matbuat müdürlerinden Vedat Nedim Tör'ün Eşref Edip Fergan'a yolladığı resmi tezkereyi[1712] buna delil olarak göstermektedir ve bu tezkeredeki ifadelerden yola çıkarak ideolojinin ve basının ötekisinin kimler olduğunun kolayca anlaşıldığını ifade etmektedir.[1713] Arseven'e benzer bir yaklaşımla Öcal da "öteki"nin tespitinde Atatürk'ün Nutuk" kitabına bakmak gerektiğini belirtmektedir. Nutuk'ta kurucu ideolojinin hemen bütün ötekilerini görülebilmek mümkündür. Orada sadece saray ve erkanı değil aynı zamanda belli kişi ve düşünceler de "öteki" olarak kodlanmıştır. Basın da bu tavra göre kendi ötekisinin kim olduğunu belirlemiştir.[1714]

Akyel'de birçok düşünür gibi "öteki"nin İslam ile ilişkili olduğu kanaatindedir. Cumhuriyet sonrası oluşan ana akım basın, yeni rejimin geçmişi unutturma politikaları doğrultusunda binlerce yıllık İslam mirasını öteki olarak kodlamıştır. Sadece öteki olarak kodlamakla kalmamış daha da öteye geçerek İslâm mirasına düşmanlığa kadar varan bir tutum içerisine girmiştir.[1715] Öcal düşmanlığa kadar varan İslam'a karşı bu "ötekileştirme" tavrının arka planına dikkat çekmektedir:

[1710] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[1711] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[1712] Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü'nden gönderilen 653 sayılı 17 Mayıs 1942 tarihli tezkerede şu ifadeler yer almaktadır: "Biz her ne şekilde ve surette olursa olsun memleket dâhilinde dinî neşriyat yapılarak, dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dinî bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine taraftar değiliz." Bkz. E. E. Fergan, **Kara Kitap…,** s. 50
[1713] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1714] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[1715] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**

> "Bu konuya İttihat ve Terakki'nin oluşumundan daha geriye giderek bakmak istiyorum. 1839'da Tanzimat Fermanı ile başlayan bir Batılılaşma, modernleşme var. Modernleşmenin adı bizde otomatik olarak Avrupalılaşma oldu. Mesela Japonlar da aynı tarihlerde modernleşmeye başladılar ama hiçbir zaman Batıya özenmediler. Batılılaşmadılar, hele hiç Avrupalılaşmadılar. Biz nedense 1900'lere girdiğimiz anda -ki onun da bir 70 yıllık arka planı vardır- Batı'nın ortağı olmaya karar verdik. Bunda bir ölçüde Osmanlı'nın 15. 16. yüzyılda yönünü tümüyle Batıya çevirmesinin de payı vardır. Bakın Bursa Osmanlı'nın başkentiydi. Fakat karşı kıyıya geçer geçmez başkenti Edirne'ye taşımıştır. Edirne Bursa'dan daha uzun başkent olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı hep batıya yönelik olmuş, Hilafet için isyanları bastırmak amacıyla yapılan bir sefer dışında Osmanlı Doğuya sefer yapmamıştır. Gözü hep Avrupa'da yayılmakta olmuştur. Bu nedenle Batılılaşma Osmanlı için yabancı bir kavram değildi. Fakat Osmanlı'nın bu yönelimi ile 1840'tan sonraki yönelimi arasında çok büyük bir fark var. İlkinde Osmanlı yüksek kültür, medeniyet pozisyonunda gidiyor. Değişmek için değil. Ama ikincisinde edilgenliği, yenilmişliği kabul etmiş bir ruh hali var. İşte bu ruh halinin aradığı sebepler arasında en önemli bulgu da medeniyet kimliği olan İslam dini oluyor. Ziya Paşa'yı hatırlayalım "İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakkî. Evvel yoğ idi işbu rivâyet yeni çıktı". Ama çıktı işte. Kısa sürede İslam kalkınmamıza engeldir diye genişçe bir literatür doğdu. Selanik'teki edebiyatımıza bakarsanız hepsi Türkçülüktür ve İslamcılık ile ilgili hiçbir şey yoktur. Osmanlı Balkanlardan çekilince buradaki edebiyatçı, gazeteci aydınlar İstanbul'a geldiler. Tabi kendileriyle birlikte görüşleri de geldi. Bu görüşün ötekisi işte İslam'dı. Kalkınmamıza engeldi, Müslümanların aklı ticarete ermiyordu, bu kafayı devam ettirdiğimiz takdirde geri kalmaktan kurtulamayacaktık. Bu düşünce gittikçe hâkim bir düşünceye dönüştü ve Cumhuriyet sonrası tümüyle egemen oldu."[1716]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ünal'ın ifade ettiği gibi kurucu ideoloji için en öncelikli ve güçlü tehdit "irtica" olarak kavramsallaştırılan "geriye dönüş" ihtimalidir. 600 yıla yakın belli bir siyaset ve kültürel disiplin içerisinde kendisini yeniden ve yeniden üreterek gelişmiş bir toplum için düşünülen dönüşüm reçetesinin kolay uygulanamayacağı bilinmektedir. Kurtuluş mücadelesini veren kadroların hepsinin de bu siyaset ve kültürel iklim içerisinde yetiştiği göz önünde bulundurulursa kurucu iradenin "geriye dönüş" korkusunun ne denli büyük olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle kurucu kadroda toplumu hareketlendirebilecek ve liderler düzeyinde de teveccüh görebilecek bir hareketin din temelli olacağına dair kanaat hâkim olmuştur. Haliyle dini olanın, dini alanın kontrolüne dair daha sert politikalar benimsenmiştir. Bu hemen hemen toplumun bütün kesimlerinde reaksiyona sebep olacak bir tercih olmuştur ve "iktidarın etkisi toplumun tepkisi" şeklinde birbirini tetikleyen kısır bir döngüyü ortaya çıkartmıştır. İşte bu nedenledir ki Cumhuriyet ideolojisinin "öteki" olarak konumlandırdığı diğer başka kesimler ve fikirler geri planda silikleşmiştir. Akın

[1716] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

Cumhuriyet ideolojisinin bu "öteki" çeşitliliğine dikkat çekmektedir. İktidar gücünün bir noktada toplanmaya başladığı andan itibaren resmi ve sivil alanları kapatmaya başladığını belirten Akın bu gücün meşruiyet vermediği her yapının öteki kapsamına girdiğini belirtmektedir: "Özellikle bu otoriterleşmenin olduğu dönemde "öteki" kimdir sorusuna 20. Yüzyıl siyaset felsefecisi Karl Smith'e atıfla cevap vereyim; Smithyen teoriye göre iktidar kimi onaylamıyorsa öteki odur. Çünkü istisnaya karar veren, tanım yapan iktidardır. Buradan yola çıkarak Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi için ötekisi sadece muhafazakârlar değildi. Aynı zamanda soldu. Ya da damgayı kim yediyse oydu." Akın'a göre bu "öteki"ler konjonktüre göre değişikliklere uğramaktadır. Birbiriyle hiç benzeşmeyen unsurlar gücün karşısında aynı anda "öteki" olabilir. Akın, buna İstiklal mahkemelerinden yargılanan gazeteciler üzerinden örnek vermektedir:

> "İstiklal Mahkemeleri'nde yargılananlara baktığımız zaman çok farklı kimliklerle karşılaşırız. Sebilürreşad gazetesinin sahibi Eşref Edip İslamcı bir kimliğe sahiptir ama yine idamla yargılanan Ahmet Emin Yalman'ın inançlı olup olmadığı bile şüphelidir. Zihniyet olarak Atatürk ile problem yaşayacak bir kişi değildir. Yani, İstanbul basınından, henüz Cumhuriyet'e itaat etmemiş, nerede pozisyon alacağı belli olmayan 11-12 gazeteci İstiklal Mahkemelerinde idamla yargılanmış ve bir daha gazetecilik yapmayacaklarına dair kâğıt imzalayarak ancak kurtulabilmişlerdir. Bu gazetecilerin kimliklerine ve dünya görüşlerine bakıldığında bir homojenlikten bahsedemeyiz. Çok farklı düşüncede insanlardır hepsi."[1717]

Dağıstanlı da kuruluş sürecinde iktidar elitlerinin iktidarlarına tehdit olabilecek tüm hareket ve unsurları öteki olarak gördüğünü, hızla tasfiye etmeye çalıştığını belirtmektedir. Akın'a benzer bir şekilde dönemin gazetecilerinin maruz kaldığı baskılara ve dünya görüşlerine bakarak "öteki" kimliğindeki çeşitliliğe dikkat çekmektedir: "Mesela liberal fikirleri savunan gazeteci Ahmet Emin Yalman da tehdit olarak görülmüştür, gazetecilik yapması yasaklanmış, sonra Mustafa Kemal'in lütfuyla tekrar izin verilmiştir. Sol fikirleri savunan Yarın gazetesi sahibi Arif Oruç da tehdit sayılmıştır. Sonuç olarak İktidarın yanında yer alanlar milletvekillikleriyle, başka mevkilerle ödüllendiriliyor, öbürlerinin hareket imkanları kısıtlanıyor." Elitlerin dönemin şartlarına göre stratejisini değiştirdiğini de vurgulayan Dağıstanlı uluslararası siyasetin yansımaları olarak belli dönenlerde belli fikirlere göz yumduklarını şartlar

[1717] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

tersine döndüğünde de bu sessiz kalınan fikirlerin üzerlerine gidildiğini belirtmektedir: "Tek-parti yönetimi, II. Dünya Savaşı'na giden süreçte ve savaş sırasında, konjonktüre bakarak Nazileri destekleyen basına, hareketlere yol vermiş, destek vermiş sonra bu Türkçü hareketlerin üstüne sertlikle gitmiştir."[1718]

Osmanlı'dan beri fikir akımlarının daima bir yayın organı olmuştur. Zira o fikrin kitle arasında dolaşımını sağlaması, taraftar bulması ve taraftarlarına, muhalefetine, genel kamuoyuna sesini duyurabilmesi için bir yayın kuruluşu zaruri görülmektedir. Bu nedenle iktidarın hedefine giren her fikir ve kitlenin aynı zaman da destekçi yayınları da hedefe girmektedir. Bu TPCF, SCF ve daha sonraki çok partili dönemde de sıklıkla yaşanmıştır. Bir alternatif arayışının kamuoyundaki sesi olarak görülen muhalif yayınların hareket alanları, özel bir gayretle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Dağıstanlı bu tavrın tek parti düzeninde yasal mekanizmaları da aşıp şiddete varan boyutlar kazandığını belirtmektedir: "İktidar, tek-parti döneminde her türlü yolu kullanarak basını hizada tutmak için elinden geleni yapmıştır. Yasal baskı mekanizmalarıyla yetinmemiş, Serteller'in Tan gazetesine yaptıkları gibi, gençleri, karanlık güçleri kışkırtıp medyanın üstüne salmıştır." Dağıstanlı Kemalist ideolojinin bu şiddeti de içeren baskı politikalarından en çok sol fikirlerin ve bu fikirlere bağlı basın kuruluşlarının etkilendiğini ve bunun ağır bir şekilde Cumhuriyet tarihi boyunca devam ettiğini savunmaktadır. İslami basının kuruluş döneminde çok cılız bir öbek olduğunu belirten Dağıstanlı'ya göre kurucu kadronun dine karşı alerjisi nedeniyle İslami bir basına tolerans göstermesi mümkün değildir: "Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, asıl Mustafa Kemal ve yakın adamları, dini referansları ortadan kaldırmak istiyordu. Bu referansları Batılılaşmaya büyük engel olarak görüyorlardı. Dolayısıyla dini referanslı basına da müsamaha göstermeleri söz konusu değildi."[1719] Dağıstanlı'nın "sol ideoloji ve basınının daha çok baskıya maruz kaldığı ve bunun cumhuriyet tarihi boyunca devam ettiği" tezine Akın'da katılmaktadır. Çok partili döneme geçildikten sonra devletin belli gerekçelerle sol basına uyguladığından farklı

[1718] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[1719] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

olarak İslami basın ve matbuat faaliyetlerine daha müsamahalı davrandığını belirtmektedir:

> Sol kesim aslında çok daha fazla yasak ve sansüre maruz kalmıştır. Demokratik düzene geçildikten sonra devlet belli bir sınırı gözeterek İslami basın ve matbuat faaliyetlerinde daha bir esnek davranmıştır. Yani sol kesimlere uyguladığı gibi uygulamamıştır. Bunun sebeplerinden birisi şu; dini eğilimleri fazla olan ciddi bir toplumsal tabaka var ve devlet bu gerçeği göz önünde bulunduruyor. Ama sınırları da katı tutuyor. Mesela 163. Madde ile ciddi eziyetler söz konusu, yine geleneksel anlayışın dışına çıkmış, ya da iktidarın tanımının dışına çıkmış gruplara da ciddi müdahale var. Ama genel anlamda Diyanet'in Hanefi, Sünni çizgisi içerisindeki alan belli bir mesafeyi koruyarak esneklik tanımıştır. Yani tek parti dönemindeki gibi dindarlar üzerindeki radikal uygulamalar bir daha göze alınamamıştır. Çünkü yerleştirmeye çalıştığınız rejim seçime dayalı ve bu insanların oylarına ihtiyacınız var.[1720]

"Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgaları" adlı kitabında Kemalist ideolojinin kendi iktidarını inşa ve mühalefeti tasfiye süreçlerini ele alan Özoğul'da Dağıstanlı ve Akın'a paralel bir düşünce ortaya koymaktadır. Özoğul Şeyh Said İsyanı sonrası çıkartılan Takrir-i Sükûn kanunu ile İslamcı ve hükümet muhaliflerinin nasıl tasfiye edildiğine dikkat çekerken isyanın bastırılması konusunda Kemalist kadroların sert politikalarına koşulsuz destek veren sol düşünceye sahip gazetelerin de kapatılmış olmasını manidar bulmaktadır. Yargılamalar sonucu otuz sekiz kişinin "komünist örgütlenme ve propagandalarda bulundukları, böylelikle kamu güvenliğini tehlikeye attıkları, rejimi değiştirmeye çalıştıkları" suçlamasıyla tutuklanmalarına değinen Özoğul, kurucu ideolojinin "ötekisini" belirlemede izleyeceği yola işaret eden şu cümleleri kurmaktadır: "Bu, radikallere uymayan her türlü siyasi ve entelektüel hareketin, kamu güvenliğini tehlikeye düşürmekle yaftalanacağının açık bir işaretiydi"[1721] Öztürk kurucu ideolojinin benimsediği bu sert tavrı sonradan Türkiye'nin genetiğine işleyen "karşıtlık siyaseti olarak tanımlamaktadır. Dünyada da örnekleri bulunan bu karşıtlık siyasetinin Türkiye'de 1925'ten sonra içeriye yönelik olarak geliştirildiğini belirten Öztürk zaman içerisinde zemin değişiklikleri yaşasa da karşıtlık siyasetinin keskinliğini kaybetmeden bugünlere taşındığını söylemektedir:

> "Cumhuriyet'in kuruluşunun birkaç evresi var. 1920'de ilk meclisle birlikte kurulan düzen bizim son derece sahiplenmemiz gereken karaktere sahip. Zira meclis

[1720] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1721] Hakan Özoğul, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı**, Çev. Zuhal Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul: 2011, s. 146-147

olarak toplumun her rengini, her sesini temsil eden bir yapısı vardı. Bu Meclis bir bağımsızlık, kurtuluş mücadelesi veriyordu. Dolayısıyla onun ötekisi işgalci güçler ve bu güçlerle işbirliği yapanlardı. Yani birinci evrede politik duruşun karşı cephesinde bu kesim var ve basın da aynı şekilde bir duruş sergiliyor. 1925'te ise farklı bir evre başlamıştır. Bu evrede Takrir-i Sükûn Kanunu ile bütün muhalefet yok edilmiş, Meclis dikensiz bir gül bahçesine dönüştürülerek tek parti düzeni devleti kontrol eder hale gelmiştir. Bu dönemde dikkatlerin dış güçlerden alınarak içeriye yoğunlaştırıldığı görülüyor. Yani Cumhuriyet'in ilanı ile içeride bir karşıtlık yaratma çabası başlamıştır. İrtica üzerinden dindar kesimler, Kürtler üzerinden etnik kesimler, Aleviler üzerinden mezhebi farklılıklar ve siyasi alanda muhalefet potansiyeli olan kesimler zaman zaman bir öteki olarak konumlandırılmış ve iktidar bu sayede kendi tabanı ve çevresini konsolide etmiştir. Bu konuda oldukça başarılı da olmuştur. Bu karşıtlık siyaseti adeta Türkiye'nin genetiğine işlemiştir."[1722]

Cumhuriyet, bu karşıtlık, öteki pozisyonlarını yaratarak 1946 yılına kadar var olmayı başarmıştır. Öztürk 1946 sonrası çok partili döneme geçildikten sonra karşıtlık siyasetinin partiler üzerinden yaratılmaya başlandığını, CHP'nin ötekisi DP, DP'nin ötekisi de CHP olarak konumlandırıldığını ifade etmektedir. Yine oldukça keskin hatlara sahip bu karşıtlık da 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne kadar sürmüştür. Öztürk darbe sonrasını "kötü bir geleneğin başladığı dönem" olarak nitelemektedir:

"Kemalizm'in daha militarist bir versiyonunu görmeye başlıyoruz. Artık rejimin karşısında olduğu düşünülen herkes, her kesim, her fikir, her ideoloji bir karşıt, bir ötekisi olarak tanımlanmaya başlıyor. 12 Mart askeri muhtırasında bir grup asker sol kesimi karşısına alarak bir grup da sağ kesimi karşısına alarak darbe yapmak istiyorlar. 12 Eylül'de ise emir komuta içerisinde bir darbe gerçekleştiriliyor. Yani resmî ideolojiyi koruma çabasında olan bir mülki bürokrasi var ve sürekli olarak bir "öteki" biçimlendirip karşısına konumlandırıyor. Medyayı da bu anlamda kullanmak istiyor."[1723]

Kurucu ideolojinin varlığını sürdürebilmek amacıyla dönem dönem tehdit algılarının da etkisiyle "öteki"sini güncellediği anlaşılmaktadır. Başlarda İslamcılığı ve solculuğu öncelikli tehdit olarak gören ve buna göre pozisyon alan ana ideoloji şartlar değiştikçe kendi modeli üzerinden merkez gücünü muhafaza etmeye çabalamıştır. Ana akım basın da bu bağlamda pozisyonunu sürekli güncelleyerek ideolojik ana damara eklemlenmiştir. Kurucu ideolojinin rejime tam itaat etmeyen herkesi ötekisi olarak gördüğünü ifade eden Ünal'a göre ana ideolojik damara sadık statüko hala diridir. Mevcudiyetini ve gücünü solculuk, Alevilik, Kürtçülük, İslamcılık gibi düşünceleri ötekileştirerek sürdürmüştür. Statükonun "öteki"ni çoğu zaman asimilasyona uğratarak

[1722] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[1723] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**

etkisiz hale getirdiğine inanan Ünal son dönemlerde muhafazakâr dindar kesimlerin de dönüştürülerek ana damar ideolojiye eklemlendiğini savunmaktadır. Basın da bundan bağımsız değildir.[1724] Avan'ın görüşleri bu tezi destekler niteliktedir. Ona göre 2007 sonrası devletin kurumsal hafızası harekete geçerek muhafazakar basını da içine alacak şekilde yeni bir basın düzeninin kurulmasını sağlamıştır.[1725] Burada sol ideolojinin de belli oranlarda kurucu ideolojiye eklemlendiğini belirtmek gerekir. 1970'lerde sosyalist, komünist partilerin gençlik örgütlenmelerinde yer almış birçok isim daha sonra ana akım medya kuruluşlarının tepe noktalarında yer alacaklardır. Yıldırım bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Bir gözlem olarak kaydetmek gerekirse, Türkiye'de dönekler çok büyük çoğunlukla, parlamenter mücadelenin daha önemli görüldüğü, siyasi hareketler içinden çıktılar. Yani TKP, TİP, ve Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) gibi. Medyada üslenen döneklerin neredeyse tamamı bu üç hareketin içinden çıktılar."[1726] Yıldırım'ın kitabında sol ideoloji içerisinden gelme Ertuğrul Özkök, Cengiz Çandar, Mehmet Yakup Yılmaz, Can Ataklı, Hadi Uluengin, Serdar Turgut, Ergun Babahan, Zafer Mutlu gibi birçok ünlü gazeteci isimler yer almaktadır. Bu isimlerin hemen hepsi gazete veya TV'lerde üst düzey görev yaptıkları düşünüldüğünde sol düşüncenin ana akım medyada nasıl bir egemenlik kurduğu tahmin edilebilir. Koru, 1990'larda kaleme aldığı köşe yazısında bu egemenliğe ve dindarlara bakışına bir olay üzerinden değinmektedir:

> "M.Ç.'yi hatırlayacaksınız. İzmir'de bir lisede okurken, defterine orak-çekiç resmi çizip arkadaşlarına "komünizm propagandası" yaptığı için okul müdürü tarafından Emniyet'e ihbar edilen genç. Günler ve aylar boyu, "17 yaşındaki bir 'çocuk' nasıl olur da böylesine basit bir sebeple DGM'ye sevk edilir?" yollu yayınlar okumuştuk. Dönemin Milli Eğitim Bakanı, M.Ç.'yi ihbar eden müdürü görevden almış ve M.Ç. içinde açıklamalar yapmıştı. Bir de "N.A.'mız" var. İstanbul/Pendik'te okulunun duvarına "Savaşa Hayır" yazılı pankart astığı, müdürü tarafından polise ihbar edildiği için gözaltına alınan ve DGM'ye çıkartılan 16 yaşında bir kız bu. Bazı çevreler, haklılık taşıyan bir itirazla, 16 yaşındaki bir çocuğun DGM'lik hale getirilmesine karşı çıkıyorlar. Gazeteler yine devrede; N.A. için yazı yazmadık yazar kalmadı. … Ancak, M.Ç. ve N.A.'nın başına gelenlere gözyaşı dökenler, kilolarca mürekkep harcayanlar düşünce ve düşünceyi ifade özgürlüğü konusunda acaba samimi midirler? M.Ç. ve N.A. gibi "sol" ve "komünist" fikirlerini yaymak için harekete geçen gençlere karşı yapılan uygulamaları kınadıkları kadar, meselâ aynı yaştaki dindar öğrencilerin düşüncelerine de saygı duyuyorlar mı? Bunu sormamızın bir sebebi var: M.Ç. ve N.A. için ağıtlar

[1724] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1725] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[1726] R. Yıldırım, a.g.e., s. 22,

düzen bazı gazete ve dergilerle ünlü yazarlar, her biri olsa olsa o gençlerin yaşında bulunan İmam Hatip Okulu öğrencilerine sıra gelince saygılarını yitirebiliyorlar. Yalnız bir-iki genç değil, yüzbinlerce öğrenci, aralarında bir ayrım yapılma nezaketi gösterilmeden karalanıyor, yargılanmadan mahkûm edilebiliyor. Daha somut bir örneği de analım: Akhisar Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinden A.T. ile S.A. okulda dînî bir kitap okudukları için "Lâikliğe aykırı propaganda yaptıkları" gerekçesi ile İzmir Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılandılar. İki öğrenci için savcı beşer yıl hapis cezası talep etti. … Peki siz bu olayı herhangi bir yerden duyduğunuzu, meselâ önce M.Ç., daha sonra da N.A. için ortalığı inleten gazetelerde haber veya ünlü yazarların sütunlarında "inanılması güç, çağdışı bir olay" biçiminde yorum olarak okuduğunuzu hatırlıyor musunuz? Hayır, çünkü "dînî kitap okumak ve irticâî faaliyette bulunmak" ithamıyla DGM önüne çıkartılan çocuklarla ilgili yayın hiçbir gazete tarafından yapılmadı."[1727]

Ana akım basının 1923 ile kendisini yeniden tanımlayan devlet aklının uygun gördüğü ideolojik bir aidiyet içerisinde serpildiği ve geliştiği görülmektedir. Bu ideolojinin basından beklentileri kurulan yeni laik, batıcı ulus devlet anlayışını topluma benimsetmek, uygun, makbul vatandaş standartlarını belirlemektir. Diğer taraftan da yeni devlet düzeninin korunması ve kollanmasında öncü bir rol üstlenmesidir. Bu nedenledir ki ana akım basın her zaman yarı resmi bir nitelik göstermiş "millet-sistem" çelişkisinde daima tarafını sistemden yana seçmiştir.[1728] Sisteme eklemlenen basın aynı zamanda sistemin "öteki"sini de kendi "öteki" olarak bellemiş ve tavrını buna göre şekillendirmiştir. Sistem için en temel "öteki" kimliği olarak Osmanlı dönemi din ve kültürünü benimsemiş kişi ve yapılar öne çıkmıştır. Bu yapılar hem dönüştürülmesi hem de dikkatli olunması gereken yapılar olarak kodlanmıştır. Diğer taraftan bir komşu devlet olan SSCB'den güç devşirerek yeni sisteme tehdit potansiyeli taşıyan sol fikir akımları da "öteki" kapsamına alınmıştır. Zaman içerisinde yaşanan politik dönüşümler, fikir akımlarının egemen siyasete etkileri noktasında, devletin "öteki"sindeki öncelikleri değiştirmiş olsa da ana damar ideoloji, her zaman radikal sol ve dini gruplara derin bir mesafeyle yaklaşmıştır. Ancak şu da açık bir gerçektir ki ana akım basında her daim din ve dini temsil eden semboller, kitleler ve oluşumlar "öteki" olarak kodlanmıştır. 1960'lardan sonra ana akım basında egemen olmaya başlayan sol-Kemalist düşüncenin mutlak "öteki"si de gericiliği temsil ettiği düşünülen İslami çevre

[1727] Koru, Fehmi; **Türkiye'de Laiklik ve Fikir Özgürlüğü**, Beyan Yayınları, İstanbul: 1994, s. 187-189

[1728], A. Burak Bircan, "Basın ve Profesyoneller", **İktibas Dergisi**, Sayı: 134, 1990, s.11

ve ona teveccüh eden halk kitleleri olmuştur. Bu çevrenin 1990'lardan itibaren güç kazanmaya başlaması "öteki" kimliğini iyice belirgin hale getirmiştir.

3.3. Cumhuriyet Sonrası İslami Basının Görünümü

İslam referanslı basının kökenlerini Osmanlı dönemine götürmek mümkündür. Birinci bölümde bahsedildiği gibi Osmanlı'yı içinde bulunduğu bunalımdan kurtarmak için çeşitli fikir akımları ortaya çıkmış, dönemin entelektüelleri de bu akımlar üzerinden ayrışmışlardı. Bu ayrışma ise topluma basın araçları yoluyla yansımaktadır. İslami çevre de tartışmanın bir tarafı olarak entelektüel bir çabayla basında yer almış, Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Beyanu'l-Hak, İslam Mecmuası gibi gazete ve dergilerde fikirlerini ortaya koymuşlardır. Tosun, İslami kesimin bu dönem ortaya koyduğu fikirsel düzeyi ve yayıncılık faaliyetlerini zayıf bulduğunu ifade etmektedir. Ona göre İslam'ı referans alan entelektüeller Tanzimat sonrası başlayan İslam'dan uzaklaşma ve modernleşme sorunlarına itirazların ötesinde köklü çözümler önerememişlerdir. Tosun bu yüzeyselliği şöyle ifade etmektedir:

> "Devlette ve toplumda meydana gelen değişimlere karşı bir aksülamel, bir tepki ortaya koyuyorlardı ama yazdıkları şeyler güzel şiirlerden, iyi makalelerden öteye gitmiyordu. Yani bu kesimde yazan çizenlerin hiç birisinin karşı karşıya kaldıkları, şikayet ettikleri sorunlara çözüm üretecek bir projeleri, fikirleri yoktu maalesef. Bugün baktığımızda görüyoruz ki bu kesimin yazdıkları, tartıştıkları hususlar çok sıradan, geliştirdikleri bir düşünce yok. Yazılar soruna çözüm üretmekten ziyade şikayet eden bir muhtevaya sahip. Özleyen bir tavır hakim. İşte aydınların bir kısmı Batıya özenirken, bir kısmı Türkçülük hayalleri kurarken İslami kesim de Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh gibi modernist isimlere öykünüyorlar. Oysa bir Osmanlı, İslam aydını olarak o dönem isimlerin hem kendi dönemlerine hem de sonraki dönemlere katkı sağlayacak, yol gösterecek fikir geliştirmeleri gerekirdi. Ama düşüncelerde öyle bir derinlik göremiyoruz maalesef."[1729]

Işık, Osmanlı dönemi İslamcılığında görülen fikri yüzeyselleşmenin dahi Cumhuriyet döneminde aranılır olduğu kanaatindedir. Çünkü Osmanlı döneminde küresel meydan okumaya karşı İslami kesim de yine küresel bir paradigmayı esas alarak cevap arayışına girişmiştir ve bu arayış içerisinde mevcut ve yeni kavramları, kurumları tartışmaya çalışmıştır. Oysa Cumhuriyet ile küresel paradigma anlayışından vazgeçilerek "ulus devlet" anlayışı benimsenmiştir. Bu sadece coğrafyanın

[1729] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

sınırlandırılmasını getirmemiştir. Aynı zamanda gündemleri ve kavramları da sınırlamış hatta baskılamıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet sonrası İslami düşünce dünyasında önemli bir dil, kavram ve gündem daralması yaşanmıştır.[1730] Daha önceki bölüm ve başlıklarda sıklıkla bahsedildiği gibi Cumhuriyet ideolojisi kurumsallaştırmaya çalıştığı "ulus devlet" anlayışı hedefiyle tüm hareket ve yapıları biçimlendirirken İslam'ı tümüyle devre dışı bırakmayı temel bir politika olarak benimsemiştir.[1731] Basın da bu politikalardan bağımsız değildir ve hatta üzerinde çok dikkat kesilen bir alandır. Dolayısıyla İslam'ı temel alan bir düşünceyi alternatif olarak dillendirmek mümkün değildir. Yani Osmanlı'da bir düşünce akımı olarak yer bulan ve çeşitli neşriyatlarla kendisini ifade edebilen İslami çevreye Cumhuriyet'in basın alanı tümüyle kapatılmıştır. Yaklaşık 25 yıl sürecek olan bu kapanmanın İslami çevreye maliyetinin çok yüksek olduğu söylenebilir. Başta düşünsel bir sığlaşmaya, geçmiş birikimler ile bağlarının kopmasına neden olmuştur. Diğer bütün alanlardan da tasfiye edildikleri ve çok sıkı takip edildikleri için sistemin üzerine titrediği basın alanına yaklaşma cesaretlerini uzun süre yitirmişlerdir. Osmanlı ve kurtuluş savaşında basın faaliyetleri yürüten az sayıdaki kadroları sahadan tamamen çekilmek zorunda kaldıkları için de bir mesleki devamlılık imkanlarından mahrum kalmışlardır. Bu nedenle tek parti döneminin sonlarına doğru basında dergiler yoluyla görünmeye başladıklarında bu girişimlerin sahiplerinin camiaya sonradan giren isimler olması şaşırtıcı değildir. İslami düşünceleri ilk dile getiren yayınlar olarak kabul edilen Hareket ve Büyük Doğu dergilerinin sahipleri olan Nurettin Topçu ve Necip Fazıl Kısakürek İslam referanslı dünya görüşünü sonradan benimsemişlerdir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki bu isimler ve devamında gelişecek İslami çevrenin kimlik oluşumunda kurucu ideolojinin benimsediği ve dayattığı kimlik politikasının rolü olabilir. Dağıstanlı böyle bir ihtimalin varlığını kabul etmektedir: "Birtakım çağdaşlaşma adımlarıyla halkı dönüştürmeye çalışıyorsunuz ama bunun istediğiniz sonuçları vermesi o kadar kolay değil. Nihayetinde almış olduğunuz tedbirler, kullandığınız dil ve tanımladığınız kimlik bir anlamda karşıtını da oluşturuyor.

[1730] Sevda Dursun, Vahdet Işık ile Yapılan Röportaj, "İslamcı dergilerde 80 sonrası değişim: Üstadların yerini söylemler aldı", **Gerçek Hayat Dergisi**, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/roportaj/ustadlarin-yerini-soylemler-aldi/ (Erişim Tarihi: 29.09.2021)
[1731] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

1945'lerden sonra gelişmeye başlayan İslami çevrenin kendi kendini inşa etmesinde, kimlik bilincini canlı tutmasında kurucu ideolojinin tutumunun, tasarruflarının önemli bir rolü olmuş olabilir." [1732]

İslami çevrenin ideolojik baskıya dair ilk sesli itirazları tek parti döneminin sonlarına doğru yaşanan yumuşama neticesinde, dergilerle başlamıştır. Ancak bu itirazlar öyle net ve keskin ifadeler içermemektedir. Örtülü olarak sisteme sitem ve eleştiriler yapılmaktadır. Bunlar dahi rejimin reaksiyonuyla karşılaşmıştı ve dergiler sık sık küçük bahanelerle kapanmaya zorlanırken sahipleri, yazarları da sürgün, hapis gibi cezalara maruz bırakılmışlardır. Haliyle bu yayınlar bir istikrar sağlayamamış, ömürleri sınırlı olmuştur. Diğer taraftan egemen ana akım basın tarafından da tirajlarına bakılmaksızın yok sayılmışlardır bu yayınlar. Gerici olarak yaftalanmış ve bir anlamda değersizleştirilmişlerdir.[1733] Ancak her şeye rağmen tek parti döneminin sona ermesi, çok partili sisteme geçilmesi İslami basının gelişim göstermesi açısından önemli bir kırılma dönemi olmuştur. Taşgetiren, bunun nedenini "sağ" tanımlaması içine giren siyasi iktidarların, önemli ölçüde CHP'ye muhalif ve dindar kitleye dayanıyor olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Tek parti ve devrimler dönemi "halka rağmen halk için" ilkesinin uygulanmasına imkân verirken çok partili dönem ise kaçınılmaz olarak halk iradesinin öne çıktığı bir dönemdi ve tek parti dönemindeki gibi davranmak söz konusu olamazdı. Devlette bir damar ideolojik hakimiyetin devamlılığı için demokratik düzeni darbeler yoluyla kesintiye uğratsa da sonuç olarak halk iradesine geri dönülüyordu ve bu İslam referanslı basının diri kalmasını mümkün kılmıştır.[1734]

1960'lara kadar dergi yayınları ile basın alanında varlık göstermeye çalışan İslami çevre 60'ların sonuna doğru belli oranda gazeteciliği öğrenmeye, ilk günlük gazete denemelerine başlamıştır. Bu anlamda öncü isim Mehmet Şevket Eygi'dir. Eygi'nin çıkarttığı gazeteler yüksek tirajlara çıkarak önemli başarılar elde etmiştir. Örneğin Bugün gazetesi 100 bin civarında satış yaparken haftalık Yeni İstiklal ve

[1732] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[1733] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[1734] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**

Babıali'de Sabah gazeteleri de 30 bin satış rakamlarına ulaşmışlardır.[1735] Bu gazeteler İslami çevrenin gazeteciliğe adım atması, gazetecilik geleneğinin başlatılması ve küçük de olsa bir kadronun yetişmesi açısından çok önemli olmuştur fakat mevcudiyetlerini sürdürmekte başarılı olamamışlar ve ticarileşme aşamasını geçememişlerdir.

1970'lere gelindiğinde İslami çevre açısından yeni bir imkân dönemi açılacaktır. Zira rejim nazarında meşruiyet sorunu yaşayan ve sağ merkez partilerde siyaset yapmak zorunda kalan İslami çevre siyaset sahasında müstakil bir yapıya kavuşacaktır. İslami basın açısından bu gelişme önemlidir çünkü Milli Görüş Hareketi olarak örgütlenen oluşumun lideri Necmettin Erbakan "müspet ekonomi, müspet siyaset" vurgusunun yanına "müspet medya"yı da eklemiş,[1736] İslami çevrenin basına ilgisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Hareketin Milli Selamet Partisi olarak teşkilatlanmasının ardından günlük Millî Gazete yayına başlamıştır. Cömert bu dönemin İslam referanslı basın açısından geleneğin başlangıcı olduğunu ifade etmektedir. Neden olarak da İslami kesimin ancak bu dönemde ideolojik ve inanç çerçevesini oluşturabildiğini, belli oranda ekonomik imkanlara kavuştuğunu ve bu dönemde güçlü bir şekilde basına ihtiyaç duymaya başladığını belirtmektedir:

> "Birincisi söyleyecek bir şeyiniz olması gerekiyor, ikincisi bunu basın yoluyla söylemek zorunda olmanız gerekiyor. Üçüncü olarak da bunu basın yoluyla söyleyebilmek için parayı bulmanız gerekiyor. Tek başına ideoloji olursa ancak arkadaşına, akrabalarına, mahalleline anlatırsın. 1970'lerden sonra ancak yavaş yavaş bir geleneğin oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu da belirttiğim üç aşamanın bu yıllarda ilk defa İslami çevrede oluşmaya başladığını gösteriyor."[1737]

Burada hemen vurgulamak gerekir ki Millî Gazete'den üç yıl öncesinde Türkiye ve Yeni Asya muhafazakar nitelikli iki gazete olarak yayına başlamış olsalar da küçük cemaat çıkarlarını esas aldıkları, ümmet yaklaşımına mesafeli durmaları ve siyaseten esnek davrandıkları için gazetecilik anlamında etkileyici bir varlık gösterdikleri söylenemez. Türkiye gazetesi 1980 sonrası Turgut Özal'ın desteği ile tirajlı bir gazete olmayı başarsa da Millî Görüş damarından gelmediği için İslami

[1735] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[1736] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[1737] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

hareket içerisinde sayılmaz.[1738] Akyel'e göre ilk sayısında Yahudi Kongresini eleştirerek yayına başlayan Milli Gazete İslâm referanslı basının amiral gemisi olmuştur.[1739]

Öztürk'te Cömert gibi 1970 sonrasını İslam referanslı basın açısından bir dönüm noktası olarak nitelendirmektedir. İslami çevrenin bu dönemde yok olmama çabasından var olma, kendisini gösterme, kabul ettirme çabasına geçtiğini belirtmektedir:

> "Son yüzyılın orta dönemlerinde ortaya çıkan Sebilürreşad, Büyük Doğu gibi neşriyatlar bir yok olmama çabasının ürünleridir tabi. Mesela Süleymancılar gibi bazı cemaatler merdiven altında Kur'an-ı Kerim yok olmasın, unutulmasın diye kurslar açarak çocuk yetiştirmişlerdir. Yine Said Nursi ve talebeleri Risale'i Nur Külliyatı yok olmasın diye çabaladılar. Bu bağlamda tek parti dönemi sonrası ortaya çıkan İslam referanslı gazete ve dergilerin de önemli bir kısmı dinin toplumsallığının yok olmaması adına çaba sarf ettiğini görüyoruz. 1970'li yıllarda durum biraz daha değişiyor. Yok olmama çabası artık var olma çabasına, yani "biz de varız", "bizim de fikrimiz, söyleyecek sözümüz var." şeklinde bir çabaya dönüşüyor. Tabi bu fikri yaymak, genişletmek, güçlendirmek için de medyayı bir araç olarak görüyor, kullanıyorlar."[1740]

Yukarıda da ifade edildiği gibi 1970'lerle birlikte İslami çevre müstakil bir siyasi örgütlenmeye gitmiş ve ilk defa kendi kadro hareketi ile siyasette bir organizasyon yeteneği sergilemeye başlamıştır. Bu aynı zamanda kurucu ideolojinin katı rezervlerinin aşılarak siyasi meşruiyeti kazanmak anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla İslami çevre düzen içerisinde hem siyasi hem toplumsal hem de ekonomik örgütlenme hakkı elde etmiştir. Yine de bu dönem İslami çevre için siyaset, ekonomi ve basın örgütlenmeleri açısından kısmı bir gelişimin dönemi olmuştur. Asıl gelişme 1980 sonrası dönemde görülecektir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra yeniden sivil siyasete geçilmeye karar verilmesinin ardından İslami çevre içerisinde yer alan Turgut Özal'ın kurduğu ANAP iktidara gelmiştir. Ünal bu iktidar sürecinin tıpkı Adnan Menderes'in iktidarı sonrasında yaşanan bir özgürleşmeyi beraberinde getirdiğini ve İslami çevrenin bundan ziyadesiyle yararlandığını, özellikle dergicilik konusunda ciddi tirajlara da

[1738] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1739] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[1740] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**

ulaşan bir atılım gösterdiğini söylemektedir.[1741] Öztürk'te bu gelişmeye vurgu yapmaktadır. Özellikle tercüme kitaplar vasıtasıyla, Mısır, Pakistan, İran'da ortaya çıkan akımlardan etkilenerek oluşan İslami damar 1980 sonrasında entelektüel birikimini başta dergiler olmak üzere basın araçlarıyla ortaya koymaya başlamıştır.[1742] Bu dönemde gerçekten de dergicilik anlamında İslami kesim tam bir sıçrama yapmıştır. En küçüğünden en büyüğüne kadar hemen her cemaat dergi yayınlamaya başlamıştır. Daha önemlisi ise "Selamet, Hilal[1743], İzlenim, Sözleşme, Düşünce" gibi fikir dergilerinin sayıları oldukça artmıştır[1744] ki daha sonra bu dergi kadroları günlük gazetelerin yayınlanmasında öncü bir rol üstleneceklerdir. Yine bu dönemde gençliğe ve kadınlara yönelik dergilerde de ciddi çeşitlilikler görülmüştür.[1745]

Dergilerin bir anlamda İslami çevrenin basın faaliyetlerinin belkemiğini oluşturduğu söylenebilir. 1945'lerden itibaren yayınlanmaya başlayan bu neşriyatlar her serbestleşme döneminde daha bir çeşitlenerek, kökleşerek gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Bunun tersi olarak da günlük gazetecilik konusunda gerilemişlerdir. Millî Gazete, Türkiye gazetesi gibi bir iki günlük gazete olsa da bunlar hem ana akım basın hem de genel okuyucu kitlesi tarafından pek ciddiye alınmamışlardır. Peki neden dergicilikte belli bir başarıyı yakalayan İslami çevre 1990'lara kadar gazetecilik konusunda gerilerde kalmıştır? Cömert'e göre bunun sebebi ekonomik sebeplerdir. Bir anısıyla konuyu şöyle açmaktadır: "İz yayıncılıktayız, dergi çıkarıyoruz. Rahmetli Ahmet Şişman; bu sahada hakikaten epeyce gayreti olmuştur. Yayınevleri kurmuş, dergiler çıkartmıştır. Derdi ki; "biz niye aylık dergi çıkarıyoruz? Haftalık çıkaramadığımız için. Niye haftalık dergi çıkartacağız? Günlük gazete çıkaramadığımız için." Böyle sıralardı gerekçelerimizi."[1746] İz Yayıncılık daha sonra Yeni Şafak gazetesini satın alarak yayınlamak istese de ekonomik sebeplerle

[1741] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1742] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[1743] Ünal, özellikle Hilal Dergisi'nin çok büyük bir başarı göstererek 120 bin tirajlara ulaştığını söylemektedir: "İslam Dergisi bir dönem çok önemli bir tiraja ulaşmıştı ve bugün hayal etmesi çok zor bir tiraj yakalamıştı. Yani hiçbir dergi bugün bu kadar nüfus ve refah artışına, üstelik okuma yazma oranındaki artışa rağmen o tirajlara ulaşamaz. Satış rakamlarının 120 binlere çıktığını biliyorum.", A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1744] S. Dursun, a.g.r.,
[1745] S. Dursun, a.g.r.,
[1746] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

devretmek zorunda kalacaktır. Kızıltaş'a göre de sebep büyük oranda ekonomiktir. Gazete kurduğunuz zaman geliri giderine denk olmak zorundadır. Şayet bu mümkün değilse sübvanse etmek gerekecektir. Sistemin karşısında yer alan İslami bir gazetenin piyasa şartlarında kendine yeter bir ekonomik gelir sağlaması imkansızdır. Dindar çevrenin ekonomik örgütlenmeleri ve gelirleri de bu anlamda yeterli değildir. Varsa da karlı bulunmadığı ve sistemin gadrine uğramak istemediği için girişimlerden kaçınmaktadır. Haliyle günlük bir gazete çıkartmak İslami çevre açısından her zaman maliyetli bir iş olmuştur. Bu da çeşitlenmenin, sektörel tecrübe edinmenin önünü tıkamıştır.[1747] Tosun ekonomik sorunlarla birlikte yönetici sorunun da günlük gazetelerin yayınlanamamasında ciddi rol oynadığını vurgulamaktadır. Ona göre 2000'lere kadar İslami çevrede günlük bir gazete yayınlayabilecek birikime, yeteneğe sahip yönetici sayısı çok sınırlıdır:

> "Medya kuruluşu yönetmek çok farklı bir şeydir. Gazeteci muhabir olabilirsiniz, yazar, reklamcı olabilirsiniz ama basın yönetimi çok farklı ve zor bir iş. Basın yöneticisi demek gazetenizin, derginizin Türkiye'nin en ücra köşelerine kadar dağıtımından, oradaki dağıtıcıdan, muhabirinden, yazarından, kağıdından, matbaasından sorumlu olmak demektir. Yüksek bir beceri işidir. İslami kesim ise maalesef basın yönetimi konusunda çok geri kalmıştır. Bahsettiğim beceriyi ortaya koyacak isim yok denecek kadar azdı. 2000'li yılların başında İslami kesimde basın yöneticisi diye 5 kişinin adını sayamazdınız. O derece sorundu yani."[1748]

1990'lara gelinene kadar İslami çevre basın alanında birkaç günlük gazete ile varlık gösteriyor olsa da bu yayınlar gazetecilik anlamında çok değerli işler yapan, ana akım basına dahil ya da alternatif olmuş yayınlar değildir. Bir başka ifadeyle inanç temelli bir yayıncılık anlayışı benimsedikleri ve bu anlayış resmî ideoloji ile zıt düştüğü için ana akım basın tarafından dışlanmışlardır. "Öteki" psikolojisiyle hareket ettikleri için de profesyonellikten ve mesleki yeterliliklerden uzak[1749], adeta kapalı

[1747] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

[1748] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

[1749] İslami çevrenin önde gelen isimlerinden olan Ahmet Kot'un aktardığı bir anısı, İslam referanslı basın kuruluşlarının gazetecilik hassasiyetleri ve mesleki yeterlilikleri hakkında ilginç bir ipucu vermektedir: Milli Gazete'nin arşivi yoktu ve ben de bir odayı arşiv yapmıştım. İlk sefer 'oda lazım bu gazete yığınları ne işi yarıyor' deyip burayı boşaltmaya çalıştı yönetim. Bunu önleyebildik. Birkaç ay sonra geldim bu sefer bana sormadan gazetelerin odası boşaltılmış. 'Arşiv nerede' dedim, muhasebe müdürü hurdacıya vermiş dediler. O gün ben burada durulmaz dedim. 1977 seçimleri sonrası Necmettin Erbakan Başbakan Yardımcısı olacak, haber hazırlıyoruz, fotoğraf lazım ama arşivimiz yok. Nasıl oluyor? Anadolu Ajansı'ndan fotoğraflar geliyor kullanılan kullanılıyor gerisi doğru çöpe. Allah'tan

devre bir yayın yapmak zorunda kalmışlar, mesleki açılımlar yapamamışlardır. İslam referanslı basının köklü bir geleneğinin olmadığına işaret eden Cömert, amiral gemisi Hürriyet gazetesi olan katı laik, seküler ana akım basının dışında varlık gösteren İslamcı gazetelerin istisna olmaktan öteye gidemediklerini söylemektedir: "Muhafazakâr medya basın tarihinde zaman zaman görüldü ama bunların hiç birisi ana akım medya içerisinde yer almıyordu. Sanki toplumdan da medyadan da yalıtılmış, çok önemli şeyler ortaya koymayan, koyamayan, kendi aralarında bir şeyler yapmaya çalışan yapılar gibiydiler."[1750] Yenice, İslami çevrede hâkim olan sosyolojik karaktere dikkat çekerek basın alanındaki içe kapanıklığı açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre İslami kesim kendi içerisinde farklı fikirlere açık bir yapı değildir. Her yapıda olduğu gibi orada da korunan, üzerine titrenilen, riskler alınan bir şeyler vardır ama o şey özgür düşünce değildir. 1950'den 1990'lara kadar kendi içinde çatışmalı bir seyir izlemiştir yapı ve birileri hep diğerlerini domine etmek, sahaya hakim olmak için uğraşmıştır. Gazete, dergi vs çıkartma isteklerinin altında da büyük ölçüde bu motivasyon vardır. Yani sisteme karşı mücadeleden daha çok kendi inanç ve itikatlarını diğerlerine hakim kılma anlayışı baskındır.[1751] Arseven'de 1980'lerin sonuna doğru mesleğe adım attığı ana akım basından İslam referanslı muhafazakar basının görünümünü şöyle ifade etmektedir:

> "Ben 1987 yılında Güneş gazetesinde başladım gazeteciliğe. Güneş gazetesi o dönem Türkiye'nin ikinci büyük gazetesiydi ve daha çok merkez sola hitap eden bir yayın çizgisi vardı. O zamanlar bizim baktığımız dünyada muhafazakâr ya da İslam referanslı diyebileceğimiz gazeteler çok dar çerçevede hareket ediyorlardı ve daha çok kendi küçük kitlelerine hitap ediyorlardı. Zaten sayıları çok değildi ve böyle çok habercilik iddiaları da yoktu. Sadece kendi tabanlarını tutmayı, onları etkilemeyi hedef alan yapılardı. Bunun dışına bir dönem sadece Türkiye gazetesi çıkarak daha geniş kitleselleşmeye, iddia sahibi olmaya çalıştı ki o da Rahmet Turgut Özal'ın destekleriyle.

çaycımız bir amca vardı, yazı işlerinin çöpe attığı fotoğrafları alıp saklıyormuş çuvallarda. Necmettin Erbakan'ın fotoğrafını bulamayınca çaycıya gittim, iki çuvalı yere boşalttı, fotoğraflar yazılar yerde karmakarışık bir yığın halinde önüme saçıld. Ben aradığım fotoğrafı bulamadım ve o gün 'bana eyvallah İngiltere'ye gidiyorum' deyip yazı işlerini bıraktım." Bkz. Ayşe Olgun, Ahmet Kot ile Yapılan Röportaj: "Mona Roza'yla yola çıktım", Yeni Şafak Gazetesi Pazar Eki, 12 Ağustos 2018, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/hayat/mona-rozayla-yola-ciktim-3389265 (Erişim Tarihi: 30.09.2021)

[1750] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

[1751] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,** Yenice'nin tespiti yerindedir ancak bu motivasyonun arkasındaki örtük siyasi hedefleri de vurgulamak gerekmektedir. İslami çevre her ne kadar sistemin baskısı altında bir özgüven ve imkân kaybına uğramış olsa da siyasi perspektifinin ulusal sınırları aşan niteliği nedeniyle bünyeyi büyütme, gücü birleme, liderliği tesis etme gibi amaçları vardır. Bu da parçalı olanı birleştirme, tek bir merkez altında toplama siyasetini zorunlu kılmaktadır. Gelinen noktada bu gerçek olmuş, Millî Görüş çizgisi diğer tüm unsurları kuşatan, pasifleştiren güç konumuna gelmiştir.

> Dolayısıyla o dönemin ana akım gazeteleri tarafından bir gazete ya da basın örgütlenmesi olarak görülmezlerdi. Bir cemaatin, bir ekolün yayın organları olarak görülürlerdi. Haber alışverişi de yapılmazdı bunlarla, çünkü habercilik bağlamında rakip de değillerdi. Mesela bizim peşinden koştuğumuz haberlere itibar etmezlerdi. Yani o dönem ciddi anlamda bir İslami basından söz etmek pek mümkün değildi. En azından ana akım basın açısından ciddiye alınacak bir basın faaliyeti ortaya koyuyor değillerdi."[1752]

Yenice, İslam referanslı basının ana akım basından farklılaştığı bir mesleki yönelime dikkat çekmektedir. İslami basında ana akım basından farklı olarak haber değil bilgi öncelikli bir yayın anlayışı hakimdir: "Düşünün gazeteler hadis sayfası, sahabelerin hayatı sayfası, okuyucu mektupları sayfası, ansiklopedik sayfalar vs gibi aslında gazetede pek de olmaması gereken sayfalarla doluydu. Oysa bunlar kitabi bilgiler ve kitaptan ulaşırsınız." Bu anlayışın İslami çevrede kabul gördüğünü, bilgi temelli gazetelerin daha makbul ve muteber görülmeye başlanmasıyla diğer gazetelerinde aynı çizgiyi benimsemeye başladığını belirten Yenice, bu tavrın gerisinde başka bir bilincin hakim olduğunu ifade etmektedir. İslami çevre bir inanç ve ideoloji etrafında şekillendiği için yayın kuruluşları da bundan bağımsız kalamamışlardır ve dergiler, gazeteler kendilerini İslamlaşmanın bir aracı olarak görmüş ve konumlandırmışlardır. Yenice'ye göre bu hatalı bir yönelim olmuştur: "Nasıl ki gazete ile demokratlaşmak, modernleşmek, laikleşmek, toplumu dizayn etmek başarısız bir proje ise gazeteler aracılığıyla topluma din, ahlak, etik, ilkeler empoze etmenin de başarılı bir proje olmadığı tecrübe edildi. Her iki kesim de basını kullanma biçimi ile hata yaptı. Oysa basın sadece habere odaklansa, nesnel kalabilseydi belki çok daha güvenilir bir basınımız olabilirdi."[1753] Yenice'nin bahsettiği "İslamlaşmanın bir aracı olmak, İslamlaşmayı gaye edinmek" konusu basit bir tespit değildir. Bu yönelim hatalı ve başarısız bulunsa da Aydın'a göre başka türlü olması da pek imkân dahilinde değildir. Çünkü İslam'ın Sünni bakış açısıyla medyada başarılı olmak mümkün değildir. Bu geçmişten beri İslami çevrenin aşamadığı bir kafa karışıklığıdır:

> "Sünni bakış açısıyla medya sektöründe başarılı olmak pek mümkün değil. Yani Sünni bakış açısı medyada başarılı olmanın önünde engeldir. Çünkü medya dediğiniz zaman çok batılı bir kavramdan söz etmiş oluyorsunuz. Yani bütün gelenekleri Batıda

[1752] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1753] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

> oluşmuş bir kavram. Müslüman, dindar muhafazakâr birisi olarak bu alanda başarı sağlayabilmek mümkün değildir. Medya doğası itibariyle ahlaki ve tabii ki İslami sorunlar içeren bir mecra. Dindar birisi olarak sizin burada kendinize bir yol bulmanız gerekiyor. O yol ya çok dar, kısıtlanmış bir yol oluyor ya da işte birtakım şeylerden taviz vermeniz gerekiyor. Hem Müslüman hem iyi gazeteci olunabilir mi? Bu sorunun böyle net bir cevabının olduğunu düşünmüyorum."[1754]

1990'lara kadar İslami çevrenin, tarihi aksaklıklar ve inançlarından doğan kısıtlılıklar nedeni ile basın alanında bir alternatif oluşturamadığı, genel bir kabul görmediği gerçektir. Merkez medyanın kenarında marjinal nitelikli küçük bir öbek olarak var olmayı başarmıştır.[1755] Ancak 90'lardan sonra geçmişe oranla daha nitelikli, daha entelektüel ve daha kurumsal özellikler taşıyan yayın kuruluşları ortaya çıkmaya başlamıştır. Dağıstan'lı bu durumu "tıkanıklığın aşılmaya çalışılması" olarak değerlendirmektedir.

> "Doksanlardan itibaren orada bir sıkışma göze çarpıyordu. Mesela ben Yeni Yüzyıl'da çalışırken Milli Gazete'den genç bir muhabir geldi. Bu genç aynı zamanda hukuk fakültesinde de öğrenciydi. Kendi mahallesi"nde sıkıştığını anlamıştı, sınırlarını aşmak, açılmak, kendini geliştirmek istiyordu. İşte Akif Beki gelmişti Yeni Yüzyıl'a, o da kendi mahallesinde sıkışıp kalmak istemiyordu herhalde. Dediğim gibi, İslami basında bir tıkanıklık yaşanıyordu ve orada gazeteciliğe başlamış arkadaşlar da bu tıkanıklığı görüyorlardı. Bu tıkanıklığın birçok sebebi olabilir. Örneğin mecra azlığı, ekonomik yetersizlikler, entelektüel doyumsuzluk, okur sayısının azlığı (okur zaten azdı Türkiye'de, ama o cenah için daha da azdı), vs. Kurumsal anlamda da bu tıkanıklığı aşmaya yönelik çabalar gözleniyordu."[1756]

Kurumsal tıkanıklığı aşmak anlamında ilk ciddi girişim Vakit gazetesine dönüşecek olan Cuma dergisidir. Dergiyi yayınlayanların büyük çoğunluğu Milli Gazete kadrosundandır ve asıl amaçları günlük bir gazete çıkartmaktır. Ancak yukarı da Cömert'in aktardığı anıda olduğu gibi günlük bir gazete çıkartılamadığı için dergi çıkartılmaya karar verilmiştir. Dergi bir anlamda günlük gazete için fizibilite çalışması niteliğindedir. İslami camianın önde gelen isimlerinin yazdığı dergi dosya haberciliği konusunda büyük ses getirecektir. Genellikle sisteme, siyasete örtük eleştiriler yönelten İslami yayın kuruluşlarının aksine Cuma dergisi doğrudan eleştiren, rejim açısından tabu kabul edilen konuları işleyen sert bir yayın politikası benimsemiştir. Bu politikanın okuyucular tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır zira derginin tirajları

[1754] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1755] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**
[1756] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

50 bin rakamlarını aşmaya başlamıştır ki bu rakam dönemin ana akım basının önemli ve etkili dergilerinden olan Tempo ve Nokta'nın toplam satışlarından fazladır. Buradaki çaba ve ilgi "Beklenen Vakit" gazetesini doğuracaktır.[1757] Ardından İslami çevrenin en entelektüel gazetesi olarak kabul edilen[1758] Yeni Şafak gazetesi yayınlanmaya başlayacaktır. Yine İslami çevre için çok önemli bir girişim olan Kanal 7 Televizyonu da aynı tarihlerde yayına başlayacaktır. Televizyon girişimi önemlidir zira bundan sonra İslami camia küçük çaplı bir medya düzenine geçmiş bulunmaktadır.

İslami çevrenin desteklediği Millî Görüş çizgisinin geçmişe oranla daha da güçlendiği, yavaş yavaş iktidar alternatifi olmaya başladığı, haliyle siyasetin kızıştığı bir dönemde özellikle Yeni Şafak ve Kanal 7 Televizyonu çok önemli bir misyon yüklenmişlerdir. Öztürk bu iki yayın kuruluşunu İslam referanslı muhafazakâr camianın 3-4 tane önemli ana akslarından ikisi olarak ifade etmektedir.[1759] Özkan'da benzer şekilde bu iki kuruluşun İslami camianın medyada kökleşmesinde büyük rol oynadığını, adeta bir okul görevi gördüklerini belirtmektedir: "Yeni Şafak gazetesi -ki hala bir okul, ekol ve geleneği temsil eder- ve Kanal 7 İslam referanslı kadroların yetişmesinde, gelişmesinde medyada kök salmasında adeta bir okul görevi görmüşlerdir. Bugün sektörde kimle konuşsanız ya Yeni Şafak ya da Kanal 7 çıkışlıdır. Ya da yolu bir şekilde bu kurumlarla kesişmiştir."[1760] Özkan bu iki kuruluşun üzerinde daha fazla durulması gerektiğini belirterek toplumsal tabana yaptıkları etkiye de vurgu yapmaktadır: "Yeni Şafak ve Kanal 7 sadece siyaseti, siyasetin söylemeni değiştiren, etkileyen değil çevredeki toplum kesimlerinin merkeze yürüyüşüne de eşlik eden bir yayıncılık anlayışıyla hareket ettiler."[1761] Gerçekten de Yeni Şafak gazetesi 90'larda politik ve ticari kaygılar gütmeden kendisini bir fikir etrafında konumlandırarak ciddi, entelektüel bir gazete olmayı ve dönemin siyasi atmosferinde referans bir yönlendirici olmayı başarmıştır. Kanal 7'de yine yaptığı haber ve diğer program yayınlarıyla geniş

[1757] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1758] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[1759] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[1760] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1761] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

bir izleyici kitlesi kazanmış hem çevre hem de siyasi atmosfer içerisinde oldukça etkili bir konum elde etmiştir.

1980'lerde dergilerle temeli atılan ve 90'larda gazete, radyo ve televizyon kuruluşlarının da içinde yer aldığı bir medya öbeğine dönüşen İslam referanslı medyanın gelişim serüvenine bakıldığında İslam referanslı siyaset çizgisinin güçlenmesiyle paralel bir seyir gözlenmektedir. Özkan yayın kuruluşlarının dini eğilimler taşıdıklarını, dönemin siyasi aktörü olan RP ile bir fikir ve hedef birliği taşıdıklarını, aynı tabana seslendiklerini ancak RP'nin sınırlarını, tabanını, aldığı oyu aşan bir izleyici, okuyucu kitlesine ulaştıklarını, bu nedenle de siyasetten bağımsız hareket etmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Özkan Kanal 7'de şahit olduğu anlayışı şöyle aktarmaktadır: "İçeride bizzat şahit olduğum şöyle bir anlayış vardı: "Biz bir televizyon kanalıyız bizi herkes izler dolayısıyla doğru olanı, doğru olduğuna inandığımız yayıncılığı yapacağız ve herkes için yapacağız."[1762] Öztürk'te yayın kuruluşlarının İslam referanslı siyaset çizgisine yakın durduklarını kabul etmekle birlikte oluşumlarının temelinde sosyal tabanın çabalarının olduğunu bu nedenle de bağımsız hareket edebildiklerini, ideolojiden sıyrılmış olarak çok geniş bir yelpazede haberler yapabildiklerini, ideolojisine bakmadan rejim mağduru olmuş ya da iktidarlar tarafından mağdur edilmiş herkese sahip çıkan bir anlayışı hakim kıldıklarını belirtmektedir.[1763]

Ünal, 1990 sonrası İslam referanslı basında gözlemlenen gelişmenin arka planında siyasetle birlikte İslami sermayenin gelişmesinin de payı olduğunu dile getirmektedir. Aydın'a göre Özal'ın uygulamaya koyduğu liberal ekonomik politikalar sermayedeki tekelleşmeyi biraz olsun kırmış ve muhafazakar yeni bir sermaye grubunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. İstanbul sermeyesinden bağımsız olarak Gaziantep, Uşak, Manisa, Konya, Çorum, Kayseri gibi Anadolu kentlerinde yükselen bu sermayenin etkinlik alanını genişletmesi İslam referanslı medyadaki gelişmeleri tetiklemiştir.[1764] Arseven'de benzer bir düşünceyi dile getirmektedir. Ona göre de

[1762] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1763] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[1764] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

Özal'ın iktidara gelmesi İslam referanslı siyaset, sermeye ve medya açısından bir kırılma anlamına gelmektedir. Benimsediği liberal ekonomik politikalar sayesinde -daha sonraları "Anadolu Aslanları", "Anadolu Kaplanları" olarak anılacak olan- küçük müteşebbisler büyüyerek ihracat yapan sermaye grupları haline gelmişlerdir. Arseven, 1980 sonrası gelişen ve 1990'larda iyice kurumsallaşmaya başlayan İslam referanslı basının arkasında bu sermaye oluşumu olduğunu savunarak ilişkiyi şöyle ifade etmektedir:

> "Turgut Özal'ın tek başına iktidara gelmesi Türkiye siyaseti açısından bir dönüm noktası oluşturdu. Özal'ın politikaları doğrultusunda sonradan Anadolu Aslanları, Anadolu Kaplanları şeklinde tanımlanan bakkal çapındaki müteşebbislerin büyüyerek ihracat yapan sermaye grupları haline gelmeye başlaması Türkiye'de yeni bir bölüşüm mücadelesine sahne olmaya başlamıştır. Yani siyasette yavaş yavaş belirgin hale gelen değişim sonucunda Anadolu tüccar sınıfı Cumhuriyet'i kuran bürokrasinin desteklediği belli holdingler elinde bulunan sermaye üretim ve ticaret gücünü kendi lehine talep etmeye başlamıştır. Tabi bu bir çekişmeyi meydana getirdi. İşte köyden göçen ve büyük kentlerde kendi gettolarını oluşturarak siyasette etkili hale gelen bu yeni sınıfın güç dengelerinde yerini alması için medyaya ihtiyacı oldu. Çünkü medyanın tüm köşe başları tutulmuştu ve belli alanları parsellenmişti. Dolayısıyla İslam referanslı siyasal çevre sesini duyurabilmek için bir basın inşa etmek durumundaydı. Zira ellerinde bulunan Millî Gazete gibi imkanlar bu amaca hizmet etme potansiyelinden uzaktı. Bir parti bülteni gibi algılanıyor, çok ciddiye alınmıyordu. Diğer yandan Türkiye gazetesi de daha çok ticareti önceleyen bir anlayışla hareket ederek siyasi risklere karşı duyarlı davranıyordu. Bu nedenle İslam referanslı siyasetin taleplerini karşılayacak bir basın örgütlenmesi ortada yoktu."[1765]

Kurucu ideolojinin domine ettiği siyaset ve medya alanında yok olmama güdüsü ile hareket eden İslami çevre, şartların rejime dayattığı esnemelere paralel olarak kendisini en azından çevrede konumlandırmayı başarmıştır. Bu çabalarda ise basın araçlarını zorunlu bir ihtiyaç anlayışı içerisinde benimsemiştir. Taşgetiren, kıt imkanlarla oluşturulmaya çalışılan basın araçlarının muhafazakâr toplum kesimlerinin kurulu düzene karşı savunmasında önemli bir misyon ifa ettiğini belirtmektedir. Ayrıca rejim ve ana akım basın tarafından marjinal bir kimlikle gittikçe tehlike olarak görülmeye başlanmasını da yapının ciddiye alındığının bir göstergesi olarak ifade etmektedir.[1766]

[1765] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1766] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**

Kısmi bir meşruiyet tanınan İslami siyaset çevresinin 90'larda güç kazanmasının yanı sıra basın alanında da ana akıma karşı oluşan bu İslam referanslı alternatif odak neticesinde devlette zaten var olan tehlike algısı daha güçlü bir reflekse dönüşecektir. Zira 90'lar sonrası oluşan yapıda grup aidiyetini aşmış, geniş perspektifte bakan, düşünen, yazan, sisteme ciddi eleştiriler getiren etkileyici bir kitle ortaya çıkmıştır. [1767] Özkan bu kitleyi idealist kadro olarak nitelemektedir.

> "Ben bu camia içerisinde mesleğe başladım ve her zaman olduğu gibi o dönemde de kıt kanaat imkanlar vardı. Ama zihnimizin sınırı yoktu. Birlikte çalıştığım, yakın çevremde gözlemleme fırsatı bulduğum, hayranlık duyduğum kişilerde bunu görüyordum. Kişisel menfaatler ön planda değildi. Müthiş özgüvenimiz vardı. Herkesle her şeyi konuşabilecek kapasitedeydik. İyi bir gazetecilik bilincimiz vardı. Mesleğin ahlak ve kurallarına titizleniyorduk. Kurumlarımızda bu anlamda duyarlıydı. Evet birçok konuda sorunlar yaşadık ama ortalamaya vurduğunuz zaman kurumlarımızda medya etiği açısından yüksek puanlar alırdı. Böyle bir ortamda çok arkadaşımız yetişti ve sorumluluk alacak yetenek ve kabiliyetleri geliştirdiler."[1768]

Organize olma yeteneği kazanmış, kendi sesini kitlelere duyuracak belli oranda araçlara sahip olmuş ve halk tabanında geniş bir kitleyi etkilemeyi başarmış bu idealizm karşısında laikliği ön plana çıkartan devlet ve ana akım basın kuruluşları da sert bir cephe oluşturmaya başlamışlardır. Gelinen noktada 28 Şubat süreci yaşanacak, "idealizm" tüm yapıları ile baskı atlına alınacak, bir anlamda tasfiye edilmeye çalışılacaktır. Ancak sonuç beklenildiği gibi olmayacaktır. Dışlanmanın ve haklar konusunda engellenmenin vermiş olduğu psikolojiyle daha ciddi bir idealizm ve özgürlük talebi ortaya çıkacaktır. Diğer yandan katsayı uygulaması ile üniversitelerden uzaklaştırılan genç taban, eğitimlerini devam ettirebilmek için yurt dışına açılmıştır. Özkan'a göre bu, İslam referanslı basın açısından son derece önemli sonuçlar doğurmuştur. Çünkü dünyayı görmüş, birkaç dil öğrenmiş, ufku sınırları aşmış daha idealist bireyler olarak dönmüşler, önemli bir kesimi de medya içerisinde görevler üstlenmişlerdir.[1769] 2002 sonrası medya alanında yaşanacak dönüşümlerde bu kadroların büyük etkinlikleri olacaktır.

[1767] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[1768] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1769] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

3.3.1. İslami Basının Motivasyonu ve Var Olma Mücadelesi

Osmanlı'da basının gelişimi doğal olmayan bir süreç içerse de gazetecilik belli oranda meslekleşmesini sağlamış, ticari bir faaliyet olarak belli kimseler tarafından yürütülmeye başlanmıştı. Bu nedenledir ki ekonomik çıkarlar çoğu zaman gazetecilik ilkesinin önüne geçebiliyordu. Cumhuriyet dönemi de farklı gelişmemiştir. Basın alanı ideolojik çerçevesi çizildikten sonra ticari faaliyetleri serbest bırakılmış, daha önceleri de vurgulandığı gibi devlet bir ekonomik çıkar kapısı olarak kanıksanmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin de dahil olduğu kapitalist ekonomik düzen içerisinde Türk basını da yeni bir evreye girmiş, gazeteler daha çok kapitalist mantıkla hareket etmeye başlamışlardır. Daha çok, meslekleri gazetecilik olan ailelerin yer aldığı sektör 1980'lerden sonra holdinglerin egemenliğine girmeye başlamıştır. Tüm bu süreçte dikkat çeken husus gazeteciliğin büyük oranda ticari bir uğraş, gazetelerin de ticari kuruluşlar şeklinde belirginleşmesidir. Değilse zaten bir yayın kuruluşunun ayakta kalması imkansızlaşmaktadır. Kızıltaş'ın belirttiği gibi "Türkiye'de medya gelirin gidere hiçbir zaman denk olmadığı, dolayısıyla karlılığın olmadığı bir alandır."[1770] Fakat karlılık gazeteciliğin kitleselliğini kullanarak yan gelirler yoluyla farklı şekillerde sağlanmaktadır. Şu örnek karlılığı sağlamada ne kadar farklı yöntemler denendiğini ortaya koymaktadır: "Babıali'nin meşhur hikayelerindendir. Kimi gazete sahipleri devletten aldıkları ucuz gazete kağıdının bir kısmını kesekağıdı olarak satıp hanlar hamamlar almışlardır." Nihayetinde basın alanı varlığını sürdürebilmek için bir ekosisteme ihtiyaç duymaktadır ve Türkiye'de bu ekosistemin zeminine devlet imkanları oturtulmuştur. Seksenler sonrası büyük şirketlerin bu alana girmesinin gerisinde yatan motivasyon da farklı değildir. Sadece yöntem değişmiştir. Şirketler medya kuruluşlarının masraflarını karşılarken devletle kuracakları ilişkilerde ise bu medya imkanlarını kullanmaktadırlar. Ancak, basın kuruluşlarının varlıklarını sürdürebilmek ve bir ekosistem oluşturabilmek için kurala dönüşen bu gereklerin hiç birisi İslam referanslı basın kuruluşları için imkân dahilinde olmamıştır. Karlılığın

[1770] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

olmadığı, ideolojik anlamda da riskler barındıran bir alanda neden bu kadar ısrarlı piyasa mücadelesine giriştikleri anlaşılması gereken bir konu olarak durmaktadır.

İslam referanslı basın kuruluşlarının ilk zamanlarından itibaren en büyük sorunu ekonomik imkanlar olmuştur. İkinci bölümde detaylıca anlatıldığı üzere Sebilürreşad, Büyük Doğu, Serdengeçti dergilerinden, Yeni İstiklal, Bizim Anadolu, Millî Gazete, Vakit, Yeni Şafak gazetelerine kadar hemen hepsinin hikayesinde benzer bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır bu sorun. Öyle ki nice girişimler bu sebeple akamete uğramış, nicelerinden de bu sebeple fikir aşamasında vazgeçilmek zorunda kalınmıştır. Fakat basın alanında var olmak için olağanüstü bir gayret gösterilmiş, maddi ve manevi anlamda birçok fedakârlık ve bedel göze alınmıştır. Fikri anlamda ana akım basından ayrışan, piyasa kurallarına uygun hareket etmeyen, egemen güç ve siyasetin karşısında aykırı bir tavır almaya çalışan bu marjinal[1771] basın anlayışını doğuran ve besleyen sebep nedir? Yeni bir ticari girişimcilik denemesi mi? Rahatsızlık duyduğu hâkim basın düzenine karşı evrensel basın ilkelerini esas alan alternatif bir mecra yaratma isteği mi? Yoksa bir siyasi misyon çerçevesinde örgütlenme ihtiyacı mıdır?

Öcal İslam referanslı basının bir tepki olarak doğduğunu ifade etmektedir. İslam'ı ve dindarlığı gelişmeye, ilerlemeye engel gören Batılılaşma ideolojisinin egemen olmaya başlaması İslami bir tepkiyi doğurmuş ve bu anlamda fikri mücadelenin en önemli araçları olan dergi ve gazetelere yönelim olmuştur. Öcal'a göre bir düşünce etkin hale gelirken bir de reaksiyonu ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet ideolojisine karşı bu reaksiyon İslam'ı referans alan kitleden gelmiştir. Yapılanlara, yapılmak istenenlere karşı bir misyon çerçevesinde itiraz geliştirmeye çalışmışlardır. Haliyle misyon sahibi her yapı gibi İslami kesim de bunun iletişim boyutunu kurmak istemiştir: "Eğer kendinize bir misyon seçiyorsanız bunu halka anlatmak, yaymak

[1771] Bu ifade Cömert'e aittir fakat kavramı olumsuz anlamda kullanmamaktadır: "İslami basın daha çok bir inanç ve ideolojinin etrafında gelişmiştir ama merkez medyanın kenarında marjinal bir yapı olarak kalmıştır. Buradaki marjinalliği olumsuz anlamda söylemiyorum. Olağanlaştırılmışın dışında olanı kastediyorum. Herkes gibi düşünmek yüceleştirilecek bir şey değil. Aksine herkes gibi düşünmemek, farklı açılardan bakmak, farklı şeyler söylemek daha anlamlı gelir bana. Bu anlamda da İslam referanslı basın farklı bir söylem ve iddia ile merkez medyadan ayrı hareket etmiştir." Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

zorundasınız. İçeride fikri birliği, aktarımı, iletişimi sağlamak zorundasınız. Bunun için de bir basına ihtiyacınız var. Onlar da süratle bu basını ortaya çıkartmaya çalıştılar." Öcal basın alanında verilen mücadelede başarılı olundukça ortaya fikri, alternatif bir siyasi akımın çıktığını da savunmaktadır."[1772]

Cumhuriyet döneminin öncelikli ötekisinin dini referans alan değerler ve kitleler olduğunu daha önce vurgulamıştık. Laik bir toplum ve devlet anlayışının egemenliğinin kurulabilmesi için kurucu kadrolar bu değerleri ve kitleleri tasfiye etmek, dönüştürmek amacıyla baskı altına almışlardı. Taşgetiren bu gerçekten yola çıkarak İslam referanslı basının bir savunma refleksi olarak doğduğunu, bu amaçla varlığını sürdürmeye çalıştığını belirtmektedir: "Cumhuriyet sonrası dönemde İslami referanslı basın hemen tümüyle muhalefet noktasındadır. Gözaltındadır. Hukuk düzeni, her an ensesindedir. Kanunların -din istismarı- vs gibi zorlayıcı yorumlarla susturulma tehdidi altındadır. Bu dönem İslam referanslı medya için hayatın her alanındaki dini alanı daraltma operasyonlarına karşı bir 'savunma mekanizması' tanımı yapılabilir."[1773] Arseven'de benzer bir gerekçeyi öne sürmektedir. İbadetlerin yasaklanması, ezanın Türkçeleştirilmesine kadar giden dine karşı politikalar bir savunma refleksini ortaya çıkartmıştır. Özellikle Anadolu'da yoğunlaşan bu tepki zamanla güçlenip bir siyasi bilince evrilince basın araçlarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Arseven'e göre bu görünen sebeplerdir ancak görünmeyen arka plandaki sebep ise ekonomik paylaşım kavgasıdır.[1774]

İslami çevrenin Türkiye'de dönüştürücü bir siyasal iktidar alternatifi haline gelmesi bir yönüyle ilginç bir gelişmedir. Türkiye'de entelektüellik, sanat ve mücadele anlamında çok güçlü sol akımlar oluşmasına rağmen İslam referanslı siyaset geleneği kadar etkili bir konum elde edememişlerdir. Laik, sol akımlar genellikle İslami kesimin yükselişini ABD'nin projelendirdiği "Yeşil Kuşak" politikasına bağlama eğilimindedirler. 1980 sonrası devletin "Türk-İslam Sentezi"ni benimsemiş olmasını uluslararası bir politikanın yansıması olduğunu, İslami kesimin de bu politikalardan

[1772] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[1773] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[1774] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**

beslendiğini savunmaktadırlar. Devletin geçmişten farklı olarak İslami değerlere mesafeli yaklaşımını esneterek topluma, kurumlara kısmi ve kontrollü bir din şırınga etmeye çalışması bir gerçektir. İslami çevre de bu imkândan belli oranlarda yararlanmışlardır. Ancak İslami çevreyi büyük oranda temsil eden Millî Görüş çizgisinin katı bir Batı karşıtlığını benimsediği ve Cumhuriyet'in kuruluş felsefesine birtakım eleştiriler ürettiği de bir gerçektir. Dolayısıyla hem Batı hem de Türk devlet ideolojisi için Millî Görüş çizgisinin bir iktidar alternatifi haline gelmesi kabul edilecek bir gelişme değildir demek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle İslami çevrenin önce siyasette sonra da toplum katında yükselmesinin ana dinamiklerinden birisi onun maruz kaldığı baskılardır denilebilir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren uğradığı dışlanma varoluş bilincini canlı tutarken 28 Şubat döneminde yaşadığı tasfiye girişimi de dönüştürücü bir iktidar alternatifi olmasını sağlamıştır. Ünal, İslam referanslı basının sözünü ettiğimiz dışlanma sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir. Rejimin tüm sindirme çabalarına rağmen inanç ve fikirlerine gönül vermiş insanlar mücadelelerinden vazgeçmemişler, her fırsatı değerlendirmek, ortaya çıkmak için çaba harcamışlardır. Kimi zaman açıktan kimi zaman gizli olarak örgütlenen camia, fırsat buldukça da bu örgütlenme, dayanışma, mücadele ruhunu basın üzerinden yürütmeye gayret göstermişlerdir. Ünal, İslami çevrenin basın girişimlerindeki amaçlarının sadece Cumhuriyet'in modernleşme hareketine karşı itiraz etmek, eleştiri getirmek, bu anlamda da doğru bilgiyi yaymak olmadığını aynı zamanda kendisine yakın hissettiği kitleyi muhafaza etmeyi, geliştirmeyi, genişletmeyi hedeflediğini belirtmektedir. Aydın o dönem yapılanların, fikirleri gelecek nesillere taşıma çabalarının çok fedakârca olduğuna da vurgu yaparak basın alanındaki bu mücadelenin ticaretle, ekonomik çıkarlarla hatta "basında biz de yer alalım" düşüncesiyle açıklanamayacağını, tümüyle inanç kaygısıyla hareket edildiğini söylemektedir.[1775]

Tosun da İslam referanslı basının bir direniş ürünü olarak ortaya çıktığından bahsetmektedir. Cumhuriyet'in kurucularının o güne kadar, devlet ve topluma egemen olan değerlere dönük tasfiye niyetleri belli olduktan sonra toplumun ortaya koyduğu direncin bir yansıması da basın şeklinde olmuştur:

[1775] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

> "Cumhuriyet sonrası İslam referanslı basının oturduğu temel kendi kültürüne, değerlerine karşı yapılan baskıya direnme şeklinde özetlenebilir. Öyle bir dönem geliyor ki Matbuat Genel Müdürlüğü İslami olan herhangi bir yayın yapılamayacağına dair genelge yayınlıyor. İnkılapların mahiyeti ve hedefi belli zaten. Dinle alakalı her şey ya tasfiye edilmek ya da denetim altına alınmak isteniyor. Osmanlıca eserler okumak, Kur'an eğitimi vermek almak bir nevi yasak. Tutuklamalar, işkencelere varan uygulamalar söz konusu. Dönemin gazetelerinden dahi bu uygulamaları okumak mümkün. Gazetelerin dili de bu anlamda manidardır. İşte bu baskılara karşı İslami kesim, bir savunma, direnme, toplumun değerlerine sahip çıkma, kısacası bir var olma endişesiyle basın alanında yer almaya çalışmışlardır."[1776]

Kızıltaş İslam referanslı basının tamamen pratik bir ihtiyaçtan doğduğunu ifade etmektedir. Ancak bu pratik ihtiyacın ticari kaygılarla bir ilgisi yoktur. Zaten daha önce ifade edildiği gibi dönem şartlarında bir gazete yayınlamak İslami çevrenin ekonomik kapasitesini aşan bir konudur. Kızıltaş bu pratik ihtiyacı şöyle açıklamaktadır:

> "O dönemin baskı altında kalan insanları eninde sonunda bu ülkenin vatandaşları olduklarını ve bu ülkedeki herkes gibi birtakım haklara sahip olduklarını, dahası inanç hürriyeti gibi birtakım özgürlüklerin de temel insan haklarından olduğu için bu anlamda baskıların ortadan kaldırılması gerektiğini savunarak seslerini yükseltmek ve duyurmak istediler. Kesinlikle ticari bir gerekçe ile hareket edilmemiştir. "İnandığımız doğruları aktaralım, yapılanların yanlışlıklarını ortaya koyalım" gibi temel bir ihtiyaçtan doğmuştur."[1777]

Basın araçlarının çok sıkı takip edildiği ve ortamın oldukça acımasız olduğu bir dönemde gazetelerde yazmak, aykırı fikirler ima etmek son derece riskli ve büyük cesaret işidir. Kullanacağınız bir kelimenin, önerinin, talebin yanlış anlaşılması tüm hayatınızı etkileyebilir. Mesleğinizden olabilir, piyasadan silinebilirsiniz. Ünal'a göre böyle örnekler yaşanmıştır.[1778] Diğer yandan devlete dayanmadan bir basın faaliyeti yapmak isterseniz ciddi manada ekonomik fedakarlıkları göze almak durumundasınızdır. Kızıltaş tüm bu olumsuzlukların bir şekilde aşıldığını ve hem sermaye hem de cesaret noktasında İslami çevrenin gereken dirayeti ortaya koyduğunu belirtmektedir: "Cumhuriyet döneminde yayınlanmaya başlayan İslami hassasiyetteki dergilerin, gazetelerin çıkartılmasında hamiyetli varlık sahibi insanların büyük bir destekleri olmuştur. Dolayısıyla toplumun temel değerleri ile örtüşen bir takım inanç

[1776] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[1777] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[1778] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

sahibi insanlar için basın araçlarının kullanılması, sistemin daralttığı, baskıladığı bir alanda kendisini anlatma, haklarını gündeme getirme, bu anlamda taleplerde bulunma yollarından birisi olmuştur."[1779] İslami çevreyi basın anlamında motive eden bir başka konu da kurulan yeni basın rejimini algılayış biçimleridir. Zira tüm tartışma ortamlarını elinde tutan ana akım basın, rejim ile organik bir ilişki içerisindedir ve İslami değerlerin aleyhinde olacak her türlü içeriği üretme, yayma gayretindedir. Bunun önüne geçmek ve gereken cevabı aynı şekilde verebilmek için basın araçlarını kullanmak gerekmektedir:

> "O dönemin İslamcı çevresinin basının dünya üzerindeki gücü, insanlar üzerindeki etkinliği gibi konularda ne düşündüğünü bilmiyoruz ama şunu biliyor ve inanıyorlardı; Türkiye'de basın kendilerini ezen, alanlarını ve haklarını sınırlayan sistemle beraber çalışıyordu. Ülkenin değerlerine ehemmiyet vermiyor, bu değerlerin değiştirilmesi, tahrip edilmesi noktasında ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu sebeple de onlara cevap verebilmek, kendilerini anlatabilmek, tartışma ortamlarını tümüyle onlara bırakmamak için bir savunma stratejisi olarak da basın işine odaklandılar. Diğer bir husus ise sistemin basını ve diğer aygıtları da kullanarak toplumsal değerlerin dönüştürülmesine dönük organize ciddi çalışmaları olduğu için İslami çevre de daha geniş kitlelere ulaşmak, sistemin etkilediği kitlelere kendi doğrularını aktarabilmek için basını kullanılması gereken güçlü bir araç olarak görüyorlardı."[1780]

İslami çevrenin meşakkatli ve tehlikeli süreçleri göze alarak basın ısrarını Özkan "kendi sesini arama, bulma, kendi sesini çoğaltma, sesini muhatabına iletme, eriştirme arayışı" olarak yorumlamaktadır: "Necip Fazıl, Nurettin Topçu gibi düşünürlerin dönemine baktığımda da bir itiraz ve hakikati, neyin neden olduğunu gösterme mücadelesi olduğunu görüyorum. İdeolojik eksene göre bir medya üretilmesinden ziyade kendisini var kılma, bir yanlışa itiraz etme gayreti olduğunu söyleyebilirim."[1781] "Yanlışa itiraz etme" tutumunun aynı zamanda siyasi bir söyleme tekabül ettiğini ifade eden Özkan bunun "sessiz yığınların sesi olma" şeklinde

---

[1779] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,** İslam referanslı basının en prestijli gazetelerinden Yeni Şafak'ın sahibi olan Albayrak ailesinden Nuri Albayrak, gazeteyi nasıl aldıklarını ve ellerinde neden tuttuklarını şöyle anlatmaktadır: "1998 yılında zor durumda olan Yeni Şafak'ı dört ortak satın aldık. Sonra ortaklarımız bırakıp gitti, yalnız kaldık. Durumu değerlendirdik, Müslümanların sesinin güçlü şekilde duyurulmasını sağlayacak medyaya çok ihtiyacımız vardı. 'Bizim de hizmetimiz Allah rızası için bu yönde olsun' diyerek gazeteye sahip çıkmayı sürdürdük. Aslında gazetecilikle ilgimiz de yoktu. Yeni Şafak'ı aldığımız için çok da eziyet gördük ama gazeteciliği öğrenmeye çalıştık". Bkz. "Hükümeti ben yıktım", **Yeni Şafak Gazetesi,** 28 Eylül 2015, s. 1

[1780] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

[1781] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

sloganlaştığını, dahası siyaset, medya, akademi, sermaye gibi farklı alanlara yansıyarak mücadele alanını genişlettiğini belirtmektedir.[1782]

İslam referanslı basının Cumhuriyet dönemi ilk girişimleri olan Büyük Doğu ve Hareket dergileri tüm kesimler tarafından hakkı teslim edilen yayınlardır. Zor zamanlarda cesaret göstererek sisteme muhalif bir duruş sergilemenin zamanın koşulları düşünüldüğünde kolay göze alınabilecek bir durum değildir. Akın bu iki dergi incelendiğinde dönemin ağırlığının hissedildiğini söylemekte ve buradan yola çıkarak İslami kesimin birkaç sebepten dolayı basın alanına giriş yaptığını dile getirmektedir:

> "Birincisi insanların ihtiyaçları var. Çünkü insanlar üzerlerindeki baskıdan bunalmışlar ve bunun giderilmesi için sosyo-psikolojik bir haleti ruhiye içerisine girmişlerdir. İkincisi din konusunda rejimle yaşanmış bir gerilim söz konusu ve bunun giderilmesi sorunu var. Özellikle Büyük Doğu dergisinde bu beklentinin yansımasını görebiliyoruz. Yayınlandığı günlerde halktan büyük teveccüh görmüş ve çok büyük tirajlara ulaşmıştır. O kadar ki bu ilginin üzerine Büyük Doğu Partisi'nin kuruluş çalışmaları başlamış, nizamnamesi bile hazırlanmıştır. Üçüncüsü bazı siyasetçiler bu alanın tümüyle bastırılmaması gerektiğine inanıyorlardı. Dördüncüsü de kazançlı da bir alan. Yani dini sermaye ve dini matbuat ile üretilen şeylerin kazanç getiren bir yönü de var. Dini eğilimler kara kanalize edilebiliyordu."[1783]

Yenice, basın alanında verilen, verilmek istenilen mücadelenin arkasında bir ticari motivasyonun söz konusu olmadığını belirtmektedir. "Bu işe girişenler arasında zengin olanı tanımıyorum" diyen Yenice, hemen hemen hepsinin ekstra para ve desteklerle varlıklarını sürdürmeye çalıştıklarını söylemektedir. Diğer yandan Türkiye'yi basın konusunda geliştirecek, evrensel basın ilkelerini hakim kılacak bir idealizm ile de hareket etmediklerini vurgu yapan Yenice, dönemin İslami çevresindeki zihin yapısını şöyle ifade etmektedir: "Basın Yahudilerin kontrolünde olan bir alan ve bununla bizi yönetiyorlar, yönlendiriyorlar, değiştiriyorlar, dolayısıyla biz de bu anlamda kendi tedbirimizi alalım, kendi sahamızı oluşturalım."[1784] Yenice, İslam referanslı basın alanının "ekonomik bir getirisinin olmadığı" fikrinin dışında "sosyal rant" kavramını kullanarak alanın başka cazibelerinin olduğuna vurgu yapmaktadır: "Dönemin ekonomik getirisi yok ama sosyal bir rant var orada. Bir

[1782] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1783] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1784] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

kitleye hitap etme, orada değer görme, sözü dinlenme, üstat olma durumu var. Sonraları bu sosyal rantı siyasi bir getiriye dönüştürme girişimleri de olmamış değil ama yine de bireysel bir çıkar amacı güdüldüğünü söyleyemeyiz. Düşünce ve mücadele insanı bunlar ve basında mücadele ettikleri kadar siyasette de etmeyi pekâlâ düşünmüş olabilirler.[1785]

Türk basınında sık görülen fakat 2012'de kavramsal olarak basının gündemine giren bir konu da "misyon" gazeteciliğidir.[1786] Bu kavram, bir fikre taraf olma, bir amaç doğrultusunda gazetecilik icra etme, bir başka deyişle gazeteciliği kendi taraf olduğu fikir, inanç doğrultusunda araçsallaştırma şeklinde tanımlanabilir. Bu anlamda "misyon gazeteciliği" Türk basını açısından yadırganacak bir durum değildir zira basının doğuş sürecinde ve çeşitlenmesinde ortaya çıkan fikir akımlarının etkisi büyüktür. Ayrıca Cumhuriyet dönemi basınına yüklenen görevler bağlamında bakıldığında[1787] Türk basınına bir anlamda "misyon basını" da denilebilir.[1788] İslam referanslı basın da bir inanç ve ideoloji etrafında şekillendiği için[1789] misyon veya dava gazeteciliği olarak tanımlanabilir. Çünkü ortaya çıkış gerekçeleri, savundukları fikir ve değerler, öncelikler kendilerini klasik basın anlayışının dışına çıkartmaktadır. Dağıstanlı, İslam referanslı basının ilk örnekleri olan Sebilürreşad, Büyük Doğu ve Hareket Dergilerini misyon dergileri olarak tanımlamakta ve bu misyon duygusunun 2000'lere kadar devam ettiğini söylemektedir. Varlıklı dindar kişilerin bu alanı ticari bir kaygı gütmeden desteklediklerini ifade eden Dağıstanlı, 90'ların ekonomik şartlarında çok maliyetli bir iş olan televizyon kanalı kurmayı başarmalarını bu misyon duygusuna bağlamaktadır.[1790] Kıvanç da İslam referanslı basının "misyon gazeteciliği" şeklinde örgütlendiği fikrine yakındır. Ona göre İslâmcılık ve dindar kitleyi peşine takabilme potansiyeli taşıyan her siyaset Cumhuriyet'in ilk "sahiplerine"

[1785] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

[1786] Cansen, Ege; "Misyon gazeteciliği, gazetecilik misyonuyla bağdaşmaz", **Hürriyet Gazetesi**, 19 Aralık 2012, (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/misyon-gazeteciligi-gazetecilik-misyonuyla-bagdasmaz-22188032 (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

[1787] Esra Ercan Bilgiç, "Kemalist İktidar ve Basın: 1919'dan 1950'ye", Esra Arsan ve Savaş Çoban, (Ed.) **Medya ve İktidar** İçinde, (53-69), Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul: 2014, s. 65

[1788] Sözeri, Ceren; "Dönüşen Medya Değişmeyen Sorunlar", Esra Arsan ve Savaş Çoban, (Ed.) **Medya ve İktidar** İçinde, (70-83), Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul: 2014, s. 70

[1789] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

[1790] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

göre rakip, hasım olarak konumlandırılmıştır. İslami referansın kitle desteği getirmesi nedeniyle de samimi veya gayri samimi birçok oluşum bu referansı kullanmak istemişlerdir. Böylesine ilgi çeken bir alanın basın ayağının oluşmaması da mümkün değildir. İşte bu oluşan basın/medya hep bir "misyon"la faaliyet göstermiştir.[1791] Özkan'da İslam referanslı basının misyon gazeteciliği yaptığı fikrini kabul etmektedir ve bu misyonun siyasetle örtüşen taraflarına da vurgu yapmaktadır.

> "İslami medya kuruluşlarının toplumu dönüştürme, değiştirme hedefleri vardı. Zaten bu yapılar bir misyonun parçasıydılar. Refah Partisi de bir misyonun parçasıydı. Mesela Refah Partisi'nin en güçlü sloganlarından birisi "Sessiz yığınların sesi" şeklindeydi. On yıllar boyunca baskılara maruz kalmış, dışlanmış, sözü, hükmü, iradesi hiçbir zaman ciddiye alınmamış kitlelerin sesi olma iddiasındaydı. İslami medya kuruluşlarının da sloganı aynıydı. Onlarda bu bahsettiğimiz yığınların sesi olma iddiasıyla yayın hayatlarına başlamışlardı. Burada bir örtüşme söz konusuydu."[1792]

İslam referanslı basın bir misyon çerçevesinde var olmuş olsa da organize ve planlı bir şekilde gelişim gösterememiştir. Dağınık ve koordinasyondan yoksundur. Bunun en büyük sebebi ekonomik sorunlardır. Ticari bir kaygı gütmemişler ancak ekonomik döngüyü sağlayacak bir altyapı da kuramamışlardır. Fikri alanda mücadele edenler basının muhtevasını ve misyon açısından önemini kavramış olsa da sermaye sahibi kimselerin büyük çoğunluğu gereken ilgiyi göstermemişlerdir. Cömert bu durumu şöyle açıklamaktadır: "İslam referanslı muhafazakâr çevrelerde basın işi çok tali kalmıştır. Adam cami yaptırır çünkü cami minaresi ve gövdesiyle görünür bir yapıdır. Fakat basına yatırım yapmazlar. Çok istisnai kişilikler fedakârlık boyutunda basına yatırım yapmış ve emek sarf etmişlerdir. Hemen hemen hiçbiri de kâr etmemişlerdir. Sıkıntılar içinde, ite kaka yürütülmeye çalışılmıştır. Bu anlamda ticari bir başarı olmadığı gibi fırsatçılık da yapılmamıştır."[1793] Gelişi güzel bir saha

---

[1791] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**

[1792] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

[1793] Cömert, İslami basının nasıl kurulduğu sorusuna Yeni Şafak gazetesinin hikayesinin cevap olabileceğini söyleyerek şu anısını ve görüşlerini anlatmıştır: "Yeni Şafak nasıl kuruldu? Bir hikâye olarak İslami basının kuruluşuna model olabilir. İz yayıncılıktayız, dergi çıkarıyoruz. Rahmetli Ahmet Şişman; bu sahada hakikaten epeyce gayreti olmuştur. Yayınevleri kurmuş, dergiler çıkartmıştır. Derdi ki; "biz niye aylık dergi çıkarıyoruz? Haftalık çıkarmadığımız için. Niye haftalık dergi çıkartacağız? Günlük gazete çıkaramadığımız için." Böyle sıralardı gerekçelerimizi. Sonra Yeni Şafak diye bir gazete çıktı. Çıktı fakat yürümedi, kapanacaktı. Borçlanılan kağıtçıya borçlara karşılık gazeteyi bırakmayı teklif etmişler. O da camiadan okuyan yazan birisi olarak gazeteyi alıp bir süre devam ettirmeye çalışmış ama o da bir süre sonra yürütememiş. Kombassan Holding gazeteye destek verme kararı alsa da

mücadelesinden bahseden Cömert, basındaki dağınık hareketlere de dikkat çekmektedir: "Mesela Milli Selamet Partisi bir gazetemiz olsa seçmenimize yönelik yayın yapsak diyor ve bu işe koyuluyor. Ya da bir hayırsever zengin "memlekette komünistler, şunlar bunlar var, propaganda yapıyorlar, bizim adamlarımız da bunlara karşı bir şeyler söylesin, basın yoluyla da mücadele edelim diyor ve ortaya sermaye koyarak birilerini teşvik ediyor. Bu şekilde oluşuyor İslami basın." Niyetler iyi olsa da bu dağınıklık ve ekonomik sorunlardan dolayı merkez basına bir alternatif olma özelliği gösterememiştir İslami basın. Cömert bunda devlet desteğinden ve bir gelenekten yoksun olmanın da etkisi olduğunu söylemektedir: "Bir kere doğrudan doğruya merkez medya ile mücadele edecek, onunla yarışacak ne sermaye gücüne ne de devlet desteğine ne de bu desteği sağlayabilecek bir zemine sahip değiller. Diğer yandan bir geleneğe de sahip değiller. Çünkü geleneğin birbirini takip etmesi lazım. Böyle bir şey yok. Bir gazete çıkıyorsa onlarca yıl başka bir şey çıkmıyor."[1794] Avan, İslami basındaki dağınıklığın ve sermaye sorununun sebebini farklı bir bakış açısı ile değerlendirmektedir. Ona göre İslami çevre büyük oranda taşralı bir habitusa dayanmaktadır ve yazılı kültürden çok sözlü kültürden etkilenen bir kitledir. Sermaye sahipleri de bundan bağımsız değillerdir. Dolayısıyla yazılı basına karşı bir ilgisizlik söz konusudur ve basının önemini kavrayacak, bunu kuracak, yönetecek entelektüel birikim de çok zayıftır.[1795]

İslami çevrede yer alan sermaye sahiplerinin basına, medyaya olan mesafeli yaklaşımları 2000'lere kadar sürmüştür. Tosun geçmişte İslami çevre içerisinde medya üzerine birçok çalışma yapıldığını, hatta güçlü bir medya oluşturulması için holdingler kurulduğunu ancak bir türlü başarılı olunamadığını, bunun sebebinin de sermaye

sonradan caydırılmış. Ben de bizim patronlara yani "Kış" ve "Şişman" ailelerine bu gazeteye destek olmalarını tavsiye ettim ve İzlenim dergisinin bir yayın kurulu toplantısında konuyu açtım. Dedim ki biz bir gün gazete çıkarırsak ancak bu arkadaşlarla çıkartırız. Bu arkadaşlar öyle arkadaşlar dedim. Fizibilitesini yaptılar ve Yeni Şafak gazetesini satın aldılar. O öyle çıkmaya başladı. Tabi yokluk içinde yani çok sınırlı imkânlar içinde çıkmaya başladı. Bunu şunun için anlatıyorum; bu zorlu, zararlı işe kar amacıyla girilmedi. Adamın bir meselesi var ve buradan para kazanayım diye zerre bir beklentisi yok. Zaten büyük sıkıntılara girdiler aldıktan sonra. İslami basın kuruluşlarının hemen hemen hepsi bu şekilde ortaya çıkmıştır." Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

[1794] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

[1795] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**

sahibi iş adamlarının medyanın önemini tam olarak kavrayamamalarından kaynaklandığını ifade etmektedir:

> "Genel olarak camia içerisinde sermaye sahibi olan iş adamları medyanın ehemmiyetini çok iyi kavrayamadılar bana göre. Oraya yapılacak yatırımı lüzumsuz olarak gördüler. Hatta ismini vermeyeyim Türkiye'nin çok önemli, en önde gelen iş adamlarından birisi ki yakın dostumdur, yörünge dergisini çıkarmaya karar verdiğimde bana söylediği aynen şuydu: "Ya sen akıllı adamsın ama bu delice işe nasıl giriyorsun." Dostluğumuzdan dolayı her zaman bize destek de verdi, müteşekkirim. Ama bu desteği hiçbir zaman açıktan vermedi, veremedi. Dolayısıyla Türkiye'de İslami duyarlılığı olan sermaye vardı ama medyanın ehemmiyetini maalesef kavrayamamıştı. Medyanın ehemmiyeti özellikle 28 Şubat sürecinden sonra ortaya çıktı. Çünkü 28 Şubat sürecinde en etkili faktör medyaydı. Atılan manşetler ve yapılan haberler, programlar o dönem siyasi iktidarın devrilmesinde planlı olarak kullanılmıştı."[1796]

Özkan'ın ifadeleri de Tosun'un "iş adamları medyanın ehemmiyetini kavrayamadılar" düşüncesini destekler niteliktedir. Doksanların başı itibariyle görünür olmaya, geçmişe göre daha nitelikli ve entelektüel bir basın faaliyeti yürütmeye başlayan İslam referanslı basın kuruluşlarının hala en büyük sorunu meşruiyet ve ekonomik yokluktur. İdealist genç kadroların geniş ufuklar ortaya koyduğu bu yayın kuruluşlarının en önemli kaynaklarını küçük işletmelerin reklamları ve muhafazakâr kitlelerin mütevazi bağışlar oluşturmaktadır:

> "90'ların başında kendisini göstermeye başlayan İslam referanslı medya kuruluşları hala meşruiyet arayışlarından bağımsız değildi. Ciddi bir ekonomik imkan ve grup desteğine de kavuşulamamıştı. Küçük sermayelerin ve geniş muhafazakâr kitlelerin, gurbetçilerin bağışları ile ayakta durmaya çalışan yapılardı ve kesinlikle ticari kaygılardan uzaktı. Böyle bir imkân da yoktu. Mesela Kanal 7'de çok entelektüel içeriklerle yayınlar yapıyoruz, dünyaya kafa tutuyoruz ama reklam arasına girdiğimizde dönen reklamlar kanepe reklamları vs oluyordu. İşte Anadolu'daki küçük işletmeler reklam vererek destek olmaya çalışıyorlardı. Onları da biliyorsunuz, yeşil sermaye şeklinde etiketleyerek yok etmeye çalışmışlardı."[1797]

İslami değerleri esas alan ve kurucu ideolojinin bu değerlere karşı tasarrufuna bir tepki olarak önceleri gizli, daha sonraları ise açıktan örgütlenen İslami çevrenin basın faaliyetleri bilinçli ve örgütlü bir nitelik taşımamıştır. Bu durumun 2000'li yıllara kadar da devam ettiği görülmektedir. İlk girişimlerin tümüyle bireysel ve bir inanç şuuru, sorumluluk duygusu ile gerçekleştiği görülmektedir. Ticari amaç ve beklentilerden uzaktır. Dönemin ağır siyasi şartları nedeniyle sık sık kapanmaları

[1796] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[1797] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

nedeniyle bir istikrar da sağlayamamışlardır. 1970'lere kadar bir takım günlük, haftalık gazete denemeleri gerçekleştirilmişse de ticari bir ekosistem kurulamamış, dolayısıyla bir gelenek de oluşturulamamıştır. 1970 sonrası Milli Görüş çizgisinin açıktan bir siyasi örgütlenme olarak kurumsallaşmaya başlaması İslam referanslı basın açısından bir dönüm noktası oluştursa da idealize edilen sonuçlara hiçbir zaman ulaşılamamıştır. Bunun sebebi misyon duygusunun hep ticari ve gazetecilik kaygılarının önüne geçmiş olmasıdır. Kısacası İslam referanslı basın doğumundan gelişimine kadar kendisini bir misyon çerçevesinde inşa etmiş, ticaret ve gazetecilik olgularına ise ütopik yaklaşmıştır. Ancak ütopyanın gerçekliği önüne en önemli engeller olarak çıkmıştır.

3.4. İslam Referanslı Basın ve Merkez Basın Arasında ilişkiler

Basın alanına bir gazetecilik duyarlılığından ziyade tepkisel ve bir misyon duygusuyla giren İslami çevre uzun yıllar kendi içerisinde adeta kapalı devre bir yayın çizgisi izlemiştir. Rejimin dinsel alana karşı göstermiş olduğu hassasiyet nedeniyle birlik gibi görünse de kendi içerisinde cemaatler olarak parçalı yapılara bölünmüşlerdir. Birkaç dergi ve gazete haricinde ilk dönemlerden 1990'lara kadar yayın organları da bu parçalı yapı içerisinde bir grup aidiyetinde yayınlanmışlardır. Bu durumun mesleki anlamda bir kısırlaşmaya neden olduğu söylenebilir. Diğer yandan Batılı bir karakteri olan gazetecilik olgusuna karşı inanç kaynaklı birtakım rezervler de söz konusudur. Daha önce Ünal'ın ifadesiyle belirttiğimiz gibi Sünni İslam itikadıyla gazetecilik yapmak çok sorunlu bir durum teşkil etmektedir.[1798] Dolayısıyla sadece gazetecilik ilkelerinin sınırları değil İslami değerlerin de sınırları esas alınmak zorundadır. Bunun da belli ölçülerde gazetecilik anlayışını kısırlaştırdığını söyleyebiliriz. Kısacası İslam referanslı basın çevresi 1990'lara kadar gazetecilik mesleği konusunda teorik, pratik ve ekonomik anlamda çok ciddi eksiklikleri bulunan bir yapı olarak gelmiştir.

Cumhuriyet sonrası ana akım basın ise Osmanlı dönemi basın mirasının üzerine kurulmuş, Cumhuriyet sonrası devletin temel ilkeleri doğrultusunda bir misyon gazeteciliği şeklinde yeniden biçimlendirilmiştir. Bu temel ilkelerin dışına

[1798] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

çıkılmadığı, hâkim ideolojiye sadık kalındığı müddetçe gazetecilik konusunda serbest davranabilmişlerdir. Üst biçimlendirici olarak devletle kurduğu ilişkiler noktasında da ekonomik ciddi kazanımlar elde etmişlerdir. Dağıstanlı'ya göre hiçbir zaman iyi gazetecilik, iyi habercilik yapamamış olsalar da[1799] ülkenin basın merkezinde olan kuruluşlar ve gazeteciler olarak standartları belirleyen konumda olmuşlardır. Nitekim kimin gazeteci olacağına, kimlere gazeteci deneceğine ve hangi yayınların muteber olduklarına bu merkezde görev alan isimlerin oluşturduğu meslek kuruluşları karar vermişlerdir.[1800] Bu anlamda İslam referanslı basın, merkezin kenarında çok ciddiye alınmayan, basın olarak görülmeyen, "dinci basın"[1801] diye nitelendirilen dağınık bir öbek olarak olgunlaşmıştır. İslam referanslı basın için de bu merkez basın ciddi bir ötekisidir. 1970'lerin sonlarına doğru yayınlanan ve İslami basın çevresinin en entelektüel isimlerinin yer aldığı Mavera dergisinde ana akım basın hakkında şu cümlelere yer verilmektedir:

> "Özellikle Cumhuriyetten bu yana Türk basını malum çevrelerin elinde bulunuyor. Bu çevrelerin gayri islami ve hatta islama fiilen karşı zihniyetler taşıdığı kesin olarak ortadadır. Bu gazeteler ve dergiler bütün üniteleri ile insanın nefsani yönüne hitap edegeldiler. Kalbe değil, guddelere tevekküle değil isyana, sabra değil ihtirasa, ulviyete değil süfliliğe sürüklediler insanımızı. … Basın, başkalarının ayıplarını, memleketimize hiçbir yararı olmayan, tersine insanımızın beynini bulandıran gizlileri ortaya çıkarmanın peşinde."[1802]

İki basın merkezi arasındaki en temel ayrım kuşkusuz dünya görüşleri, yani ideolojik ve inançsal farklılıktır. Ana akım basın açısından İslam referanslı siyaset ve basın gericiliğin, çağdaş Türkiye'ye tehdit içeren fikirlerin temsilcileridir ve fırsat verilmemesi gereken yapılardır. İslam referanslı basına göre ise ana akım basının köşe taşları gazetelerin hemen hepsi "Masonluğun, sabataizmin, mukaddesat

---

[1799] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

[1800] Ana akım basının gazetecilik kriterlerine yansıyan ideolojisini Çiçek şu sözlerle ifade etmektedir: "Ben 1990'larda gazeteciliğe başladığımda gazeteci sıfatını ancak doğuştan CHP'liler ve belli bir elit kesimin akrabaları sahip olabilirdi. Bizler gazeteci değildik. Bizler ancak olsak olsak yandaş gazeteci olabilirdik. Başka şansımız yoktu. Oysaki ben yurt içinde ve yurt dışında eğitim gördüm. Yurt dışında iyi bir üniversitede medya eğitimi aldım. Lisanım var. Londra'da Amerika'da televizyon şirketlerinde çalıştım. Bu özellikler bir CHP'li gazeteci için alkışlanacak bir durumken bende burun bükülen, ciddiye alınmayan özelliklerdir. Zira tüm bu özelliklerime, tecrübe ve yeteneklerime rağmen dünya görüşüm gazeteci olma ehliyetimi ortadan kaldırmaktadır. Çünkü böyle kodlanmıştır medya." M. Çiçek, a.g.s.,

[1801] Çiler Dursun, "İslamcı Basında Kemalizm Karşıtlığının Kurulması", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: LVIII, Sayı: 4, 2003, s. 48, Sayfalar: 47-82

[1802] "Müslüman Basın, Yeni Devir ve Görevler", **Mavera Dergisi**, Sayı: 7, 1977, s. 49

düşmanlığının, kalem ve rotatif mafiasının esaretinde"dir.[1803] Türkiye şartlarında düşünüldüğünde dar bir sektör olan, bu nedenle de kendi içerisinde ciddi etkileşimlerin söz konusu olduğu basın alanında birbirini mutlak ötekisi olarak konumlandıran iki yapı arasında ilişkiler, iletişim ne boyutta seyretmiştir? Kadrolar arasında bir geçişgenlik yaşanmış mıdır? Mesleki kültür aktarımı olmuş mudur? İlişkilerin zayıflığı iki öbek arasındaki marjinalliği beslemiş midir? Bu soruların cevapları 2002 sonrası başlayan medya dönüşümünün anlaşılması açısından önemli hale gelmektedir.

Uzun yıllar İslam referanslı basının amiral gemisi olarak tanımlanan Millî Gazete'yi yöneten Kızıltaş ilişkilerin alt düzeyde yaşandığını, belli alışverişlerin gerçekleştiğini ancak bunun yayın politikalarını etkilemediğini, asıl olanın gazetelerin kendi benimsedikleri yayın çizgisi ve dünya görüşü olduğunu, kuruluşla gazeteci arasındaki sözleşmenin de buna göre şekillendiğini ifade etmektedir:

> "Medya kuruluşlarında temel olan gazetecilik sözleşmesinin birinci maddesidir. "Gazeteci, gazete sahibinin istediği gibi yayın yapar." Buradan yola çıkarak şöyle bir şema kurarız. Medya kuruluşunun bir yayın çizgisi vardır. Yayın yönetmeninin kontrolünde bu yayın çizgisi icra edilir ve tüm alt birimler bu çizgiye göre hareket ederler. Etmeyecek olanın orada işi yoktur. Dolayısıyla İslam referanslı bir yayın kuruluşunda çalışmış kişi başka bir kuruma gittiği zaman kendi dünya görüşünün fazla bir anlamı kalmaz. Çünkü onun düşüncesine göre bir alan açılmaz. Teknik olarak çalışır, editörlük yapar vs. ama kendisine verilen haber üzerinden başlık atar, sınırların dışına pek fazla çıkamaz. Bu nedenle geçişler hep olmuştur. Ama bu geçişler alt kademede yaşanır genelde. Sayfa sekreteri, tashihci gibi görevler almışlardır. Yoksa sizi alıp ekonomi ya da siyaset haberlerinin başına getirmezler. Çünkü gazete sahibi ve yönetiminin çizgisine rengini veren yerler oralardır. Aynı şeyler tersi olarak da geçerlidir. Seküler alandan gelen bir gazeteciye de gel sen istediğin yere otur istediğin haberi de yap denilmez. Gittiğiniz yerin şartlarını ve kurallarını daima gözetmek zorundasınız. Değilse çalışma şansınız olmaz."[1804]

Kızıltaş'ın "Gazeteci, gazete sahibinin istediği gibi yayın yapar. Değilse orada duramaz" ifadelerini destekleyen bir örnek olay Emin Çölaşan ve patronu Aydın Doğan arasında yaşanmıştır. Çölaşan, Hürriyet gazetesinde yazdığı dönem yazılarından rahatsızlığını dile getiren patronu Aydın Doğan ile arasında geçen diyaloğu şöyle aktarmaktadır: "Bak kardeşim, bir gazetede veya Türkiye'de en çok okunan yazar olabilirsin. Bu bir şey ifade etmez. Burası benim gazetem. Burada benim

[1803] Mehmet Şevket Eygi, "Basın Hürriyeti mi? Hür Basın mı?", **Sur Dergisi**, Sayı: 168, 1990, s 14
[1804] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

sözüm geçer. Kendinizi gazete sahibi zannetmeyin." "Ben aklımı yitirmedim ve böyle bir şey asla zannetmedim. Elbette sizin gazeteniz. Bugün karar verirsiniz, benim işim biter burada. Yarın iki satır yazı gönderirsiniz ve benim işim biter. Kimi isterseniz onu alırsınız."[1805]

Yukarıda bahsedilen kuralın bütün gazeteciler tarafından kanıksandığı bir gerçektir. Ne kadar sivri ve bağımsız olduğunuzu iddia ederseniz edin çalıştığınız gazetenin yayın çizgisine aykırı bir tavır sergileyip bunu sürdürmeniz mümkün görünmemektedir. Türk basını bunun örnekleri ile doludur. Ünlü birçok gazeteci yazar birbirlerini patronlarının gazetecilik dışı ilişkilerini sorgulayamamakla, ses çıkaramamakla suçlamışlardır. Bunun pek mümkün olmadığını Mehmet Şevket Eygi'nin söylediği cümleler veciz bir şekilde ifade etmektedir. Kızıltaş Eygi'yi Millî Gazete'de yazması için davet ettiğini ancak sivri kalemi nedeniyle Eygi'nin gazetenin çizgisini aşan bir tavırla yazmak isteyeceği endişesini taşıdığını ancak Eygi'nin bu endişeyi anladıktan sonra kendisini rahatlatan şu ifadeleri kullandığını aktarmaktadır: "Ben Mevlevi dergahında sema aleyhine konuşulmayacağını, ama Nakşi dergahına gidildiğinde de semanın faziletlerinden bahsetmenin uygun kaçmayacağını bilirim."[1806]

Taşgetiren'de iki medya öbeği arasında çok yoğun olmamakla birlikte profesyonel anlamda geçişkenlikler olduğunu ifade etmektedir. Ancak bunlar yazar statüsünde ve o yayın kuruluşunun siyasi, ideolojik çizgisini belirleyecek noktalarda değil daha çok alt kademelerde gerçekleşmişlerdir. Profesyonellik gereği de haber değerlendirmelerini o yayın kuruluşunun ana yönelişi istikametinde yapmak zorundadırlar. Keskin ideolojik duruşlarda bunun mümkün olmadığı da bir gerçektir.[1807] Dağıstanlı'da ilişkilerin ve kadro geçişkenliklerinin genel anlamda yaygın olmadığını hatta bir tek taraflılıktan söz edilebileceğini ifade etmektedir. Dağıstanlı sektörde yaşadığı bazı tecrübelerle konu hakkında şunları söylemektedir:

> "Yeni Yüzyıl gazetesinde editörlük yaparken Milli Gazete'de çalışan bir arkadaş muhabirlik için başvurmuştu ve biz onu aldık. Yine Akif Beki'de Yeni

[1805] Emin Çölaşan, **Kovulduk Ey Halkım Unutma Bizi**, Bilgi Yayınevi, Ankara: 2007, s. 64
[1806] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[1807] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**

> Yüzyıl'da çalışan muhafazakâr bir isimdi. Muhabir olan arkadaş epey uzun bir süre çalıştı. Hatta 28 Şubat döneminde bu arkadaşa irtica ile ilgili, başlığı belli haberler yaptırmak istediklerinde ben itiraz ettim ve yaptırtmadım. Zaten Yeni Yüzyıl da çok kötü bir sınav vermişti o dönem. … Büyük oranda rahat ve sorunsuz çalıştılar bu arkadaşlar. Fakat genel açısından bakarsak yaygın değildi bu kadro geçişkenlikleri. Az sayıdaydı. Öbür tersi zaten düşünülemezdi. Merkez medyadan birisi gidip İslami medyada çalışacak; olacak şey değildi. Ona ihtiyacı yoktu yani, niye çalışsın ki denirdi."[1808]

1980'ler ve 90'lar İslami çevrenin siyasette ve medyada daha görünür bir hale geldiği dönemlerdir. Daha öncesinde ekonomik, entelektüel ve kitle etkinliği açısından çok ciddiye alınacak bir durumda olmadıkları için bu yıllar aynı zamanda dikkatleri çektikleri farklı bir dönem olmuştur. Başka bir deyişle Cumhuriyetin kuruluş yıllarından sonraki kimlik tanımlamasının yeniden netleşmeye başladığı yıllardır. Dolayısıyla bu yıllardaki iki basın öbeği arasındaki ilişkileri Ünal, çok istisnai durumlar olarak ele almaktadır. Ona göre ilişki ve kadro geçişkenlikleri çok çok seyrektir. Dindar kesimden birisinin o tarafın gazetelerinde çalışması söz konusu bile değildir. Belki bir iki istisnası vardır. Ünal, sağ kesime hitap eden ve 80'li yıllarda etkisini kaybeden Tercüman gazetesinin[1809] bu anlamda farklı bir örnek olabileceğini ancak daha sonraki dönemlerde hatların tümüyle keskinleştiğini, kadro ilişkilerinin marjinalleştiğini ifade etmektedir:

> "Mesela isimlerini hatırlamıyorum ama İslami camiadan birkaç isim Hürriyet gazetesine gitmişti ve büyük olay olmuştu. Çok üst düzeyde gitmemişti o isimler. Muhabir falan olarak gitmişlerdi. Murat Menteş isminde genç bir arkadaş vardı Hürriyet Gazetesi'ne gitti gidecek diye söylentiler çıkmıştı. Hürriyet gazetesi de röportaj yapmıştı kendisiyle ve bu bizi çok şaşırtmıştı. Marjinal bir olaydı. Bugün bile bu geçişkenlikten söz etmek çok mümkün değil. O taraftan da İslami gazetelere gelen kimse yoktu. Öyle bir isim de hatırlamıyorum. Zaten isim yapmış biriyse gelip oralarda yazmaz, kariyerini riske atmazdı."[1810]

[1808] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

[1809] Ünal'ın Tercüman gazetesi vurgusunu Öcal'ın ifadeleri desteklemektedir. Sağ çizgide yayın yapan gazetenin ana akım basının gazeteleri ile kurduğu ilişkiler daha yoğundur: Tercüman gazetesi sağ muhafazakâr bir gazeteydi ama ben Cumhuriyet gazetesinden, Hürriyet'ten rahatlıkla eleman aldım bu gazeteye. Ancak tabi kafanıza göre almazsınız elemanları, Ahmet Kabaklı'yı kızdırmayacak, Ergün Göze'yi öfkelendirmeyecek, Rauf Tamer'e uygun düşecek, Kemal Ilıcak beğenecek ki öyle elemanı alasınız. Bizden geçenler de vardı. Mesela Taha Akyol bizde gazeteciliğe başlamıştır ve sonrasında rahatça Hürriyet'e geçmiştir. Ancak saflar belirginleştikçe bu geçişkenlikler de zayıflamıştır haliyle.", H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

[1810] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

Kıvanç, iki öbek arasında geçişken bir ilişkinin olmamasının nedenini katı bir sınırlamadan kaynaklanmadığını ifade etmektedir. Dünyalar farklı olduğu için kimse bu farklı dünyaya girmek istememektedir. Köşe yazarları gibi, kimlikleri haliyle siyasî çizgilerle ilişkilenen gazetecilerin zaten bir yakadan öbürüne intikali söz konusu olamaz. Ancak alt birimlerde istisnalardan söz edilebilir.[1811] Kıvanç'ın "farklı dünyalar" vurgusu ile Kızıltaş'ın "tercihler" değerlendirmesi birbirlerini destekler niteliktedir. "Bir kuruluşta size ihtiyaç varsa oraya gidebilirsiniz ki bu açıklar da genellikle kendi sahalarından karşılanır. Tabi tercihlerin de burada belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Kişiler kendi iklimlerinde kalmayı daha çok tercih ederler. Kendisini yabancı hissettiği ve düşünceleriyle çatışan bir ortamda bulunmak istemeyebilir. Bu nedenle de bir doğal sınırlılık oluşmuş olabilir. [1812]

Akın'a göre ise dönemler itibariyle ilişki boyutlarında farklılaşma olabilir ama genel itibariyle göze çarpan ilişkiler istisnaidir.[1813] Cömert de istisnai kavramını kullanarak İslamcı çizgideki birisinin ana akım medyada görünmesinin alışık olunan bir şey olmadığını söylemektedir. Bir ara Doğan Medya Grubu'nun iki kesimi bir araya getirmeye çalışan gazete girişimlerinin olduğundan bahseden Cömert bunun pek de başarılı olamadığını çünkü inandırıcılığının olmadığını belirtmektedir.[1814] Ünal'a göre ise bunun nedeni doku uyuşmazlığıdır.[1815]

Ana akım basın ve İslami basın çevresi arasındaki ilişkilerin istisnai boyutta gerçekleştiği ortak bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu istisnai durumun yönü ve içeriği de önemlidir. Zira ana akım basında yer bulan muhafazakâr bir kişi nasıl bir dönüşümü göze almaktadır? Aynı soruyu tersten de sormak mümkündür. Avan, bu istisnai etkileşimi "merkez-çevre" ilişkisi bağlamında açıklamaktadır ve baskın olanın merkez, edilgen olanın ise çevre olduğunu dolayısıyla merkez çevreye kapalıyken çevrenin merkeze karşı daima açık olduğunu savunmaktadır:

[1811] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**
[1812] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[1813] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1814] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**
[1815] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

> "2000li yılar ve öncesinde medyada kadro hareketliliği mutlaka durağandı. Ana akım medya merkezin söylemini dillendirmektedir. Merkezde kendini konumlandırmak isteyen herkes o kuruluşlarda iş bulabilmektedir. Çünkü merkezin dili seküler ve devletçi semboller üzerinde kendini var etmektedir. Bu durağanlık sadece basın yayın kuruluşları ile sınırlı değildir. Faizsiz bir finans kurumunda çalışan bir kişi piyasa koşullarına hizmet veren bir bankada iş bulması söz konu bile değildir. Aynı şekilde ilahiyat kökenli bir akademisyen akademik çalışmalarında mutlaka merkezin söylemlerini takınarak bir çalışma yürütmek zorundadır. İslami medya ise çevreye karşılık gelir, çevre merkezin tanımlaması üzerinden kendine yeni pozisyonlar edinir. Bu nedenle merkez ve çevre arasında hiyerarşik bir ilişki söz konu olmuştur. Merkezin güçlü aktörüne çevrenin kapıları o yıllarda sürekli açıktır."[1816]

Akın'ın görüşleri de Avan'ın "merkez-çevre" uyarlamasını destekler niteliktedir. Akın'a göre muhafazakâr İslamcı kesimden pek bir isim merkezde yer alamamıştır. 90'lı yıllarda milliyetçi muhafazakâr gelenekten gelen Taha Akyol Milliyet gazetesine geçmiştir ancak bu geçiş de belli koşullarda gerçekleşmiştir: "Hem makbul bir kişilik olması hem de Namık Kemal Zeybek'in Aydın Doğan'ın bacanağı olarak aracı olmasıyla mümkün olduğunu düşünüyorum. Birkaç istisnadan bahsedilebilir böyle."[1817] Bu anlamda bir diğer önemli isim ise Ahmet Hakan Coşkun'dur. Coşkun Kanal 7 televizyonunun haber müdürü ve ana haber sunucusu olarak İslam referanslı medya içerisinde çok öne çıkmış bir isimken önce Sabah gazetesine daha sonra da Hürriyet gazetesine transfer olmuştur. Ancak Coşkun Ünal'ın ifadesi ile "oraya değişerek dönüşerek gitmiştir."[1818] Yenice'de bu görüşe katılmaktadır ve Ahmet Hakan Coşkun gibi birkaç istisnanın ancak referanslarını değiştirdikten sonra merkez basında yer bulabildiklerini ifade etmektedir.[1819] Tosun'a göre referanslarını değiştiren bu isimlere ana akımda yer verilmesinin nedeni iyi gazetecilik yeteneklerinden kaynaklanmamaktadır. Öteki olarak gördükleri İslami kesime karşı kullanmak içindir. Zira bu isimler büyük oranda kendi camiası ile ters düşmüş, camiasına isyan etmiş kişilerdir. Diğer türlüsü ana akım medya için zenci konumundadır ve kurumlara yaklaştırılmamışlardır bile. Arseven'de Tosun ile aynı fikirdedir: "Dindar bir gazeteci katı laik, Kemalist zihniyetli, statükocu bir medyada

[1816] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[1817] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[1818] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1819] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

kendisini tamamen kaybetmeden yer bulamaz. Zaten o amaçla istihdam edilmektedirler. Bunun güncel örneklerini söylememe gerek yok."[1820]

Görünen o ki ana akım medya İslami medyada yetişmiş isimlere kapılarını çok fazla aralamamış, ancak temel referanslarını değiştirdikten ve camia ile kavgalı hale geldikten sonra ancak değerlendirilir bulmuşlardır. İslam referanslı medya için ise tersi bir durum geçerlidir. Avan'ın dikkat çektiği gibi kapılar sonuna kadar açıktır. Hatta daha makbul ve muteber kimseler olarak muamele görmektedirler. 28 Şubat süreci bu anlamda ilginç bir dönem olmuştur. Askeri baskıya karşı gelerek demokrasi ve insan haklarını savunan bir grup ünlü yazar ana akımda yer alan gazetelerinden dışlanınca Yeni Şafak gazetesi sayfalarını bu isimlere açmış ve yazma imkânı sağlamıştır. Türkiye'nin önemli ve önde gelen bu isimlerinin hemen hiçbirisinin dünya görüşleri İslami çevre ile uyumlu değildir. Ancak gazetede hiçbir sınırlamaya maruz kalmadan rahatça yazmışlar hatta el üstünde tutulmuşlardır. Akın, bunun sebebini İslami çevrenin kendisini ikincil olarak görmesinden kaynaklandığını belirtmektedir: "Dindar camia dışardan gelen, kendisinden olmayan, özellikle de beyaz Türk kategorisinde olan tipleri daha bir benimser. Onlar tarafından kaale alınmayı çok ciddiye alır. Onlar tarafından kabul edilirse statü atladığını düşünür. Onların mecralarında yer alır, yazılar yayınlatabilirse daha bir entelektüel görüneceğini düşünür. Bu nedenle katı laik cenahtan dindar camiaya istenildiği takdirde rahatlıkla geçilebilir. Herhangi bir rezerv yoktur." [1821] Özkan'da İslam referanslı basında hâkim olan bir kompleksten bahsetmektedir: "Bizim cenahta bir aşağılık kompleksi vardı. Onlar tarafından kaale alınmak, taltif edilmek, görülmek önemseniyordu. Bizim abi dediğimiz, meslek büyüğü olarak gördüğümüz kimi isimlerin bu kompleksli tavırlarına çok şahit olmuşumdur."[1822] Arseven ve Tosun'da kompleks konusunda benzer görüşlere sahiptirler: "Bu tarafta ciddi bir kompleks var. Sol kesimden gelenler iyi şartlarda çalışırlar, en iyi maaşı alırlar, en iyi odalarda otururlar. Çünkü kültürel iktidar onların zihniyetinin elindedir."[1823] "İslami basında eziklik demeyelim de bir kompleks vardı

[1820] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1821] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1822] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1823] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**

maalesef. Kendisini öne çıkarabilmek için o ana akım medyadaki bazı yazarları, çalışanları, yöneticileri kendi medyasına almakta hiçbir beis görmedi. Onların adeta kendisini aklamak gibi yahut da kendisini kabul ettirmek gibi politika izlediğini gördük. Bu çok yaşandı." [1824]

İslam referanslı basın ana akım basın yanında çevreyi temsil eden, tali bir oluşum olarak konumlanmıştır. Aralarında birtakım ilişkiler gelişmiş olsa da birbirine pek karışamayan tatlı ve tuzlu su misali birbirlerini dışlama eğilimi göstermişlerdir. Bunun en büyük nedeni iki öbeğin benimsedikleri dünya görüşü ve ideolojik yaklaşımlarıdır. Fakat bir çekim merkezinden bahsedilecekse bu merkez resmi söylemi seslendiren ana akım basın olmuştur. Güçlü ideolojik iddialar ortaya koymasına rağmen İslam referanslı basın kendi ikincilliğini söylem olarak itiraf etmese de psikolojik tavır olarak kabullenmiş, hatta içselleştirmiştir. Fakat 2000 sonrası kadrolarda bu psikolojik kompleksin gerilediği de söylenebilir. Bunda siyaseten elde edilen iktidar gücü, sermaye imkanları ve kurumsallaşma kültürü etkili olmuştur.

3.4. Üçüncü Biçimlenmenin Eşiğinde Siyaset ve Basın

Cumhuriyet'in kuruluş değerlerine bağlı ve bağımlı bir basın tasavvuru çerçevesinde ana akım basının biçimlendirilmeye çalışıldığı, basının da bu anlamda kendisine uygun görülen göreve büyük oranda sadık kaldığı önceki başlıklarda incelenmişti. Katı bir laiklik ilkesini benimseyen elitlerle çevrenin desteğiyle gelenekle çok çatışmayan bir laikliği egemen kılmaya çalışan siyaset arasındaki çekişmede ordunun eğilimleri ile basının eğilimleri daima paralel olmuştur. Demokratik düzen gereği siyasetin yanında yer alması ve halk desteğine ihtiyaç duymayan her türlü vesayet odağına karşı siyasetin yanında yer alması gereken basın en temel ilkelerini de çiğneyerek tersi bir çizgi izlemiştir. Ancak 1970'lerle birlikte ABD ve Avrupa'da başlayan ve medyayı da içine alan deregülasyon dönemi 1980'lerden sonra Türkiye'de de etkili olmaya başlayacak, basın medya sektörüne

[1824] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

dönüşürken sahiplik yapıları da kökten değişmeye başlayacaktır.[1825] 1980 sonrası yazılı basın ortamına yeni gazeteler ve sermaye sahipleri girmiş, 1990'sonrası ise Turgut Özal'ın teşvikleriyle de özel televizyon ve radyo yayınları serbest hale gelmiştir. Tüm bunlar medyadaki çeşitliliği ve beraberinde de çok sesliliği getirmiştir. Bu gelişmeler sık sık kesintiye uğrayan Türkiye'deki demokratik düzenin kalıcılığına ve daha sağlıklı işlemesine yardımcı olacağı düşüncesini doğursa da yaşanılan sonraki süreçler durumun pek de öyle gelişmeyeceğini göstermiştir. Kitlelere daha fazla ulaşan ve eskisinden daha fazla etkiye ulaşan medya blokları kendilerini siyaset üzerinde konumlandırmayı, resmî ideolojinin güdümünde "yarı resmî" statülerini sürdürmüşlerdir. Hatta zaman zaman kendilerini birinci kuvvet olarak konumlandırmışlar, düzenin koruyuculuğunu üstlenmişler, topluma, siyasete, orduya istikamet belirlemeye çalışmışlardır. Demokrasi ve özgürlük söylemlerini yüceltirken aynı zamanda ordunun yönetime müdahalesini talep edebilmişlerdir.[1826]

Turgut Özal'ın liberal politikaları doğrultusunda beliren serbestleşme ortamının en önemli sonuçlarından bir tanesi de İslam referanslı oluşumların güçlenmesi olmuştur. Zira o güne kadar hep baskılanan İslami çevre bu dönemde önemli bir kuvvet unsuru olan sermaye gücüne kavuşmuştur. Diğer yandan güçlü bir organizasyon yeteneği olan İslami siyasetin liberal düzende daha da kitleselleşme politikalarına yönelmesi siyasetin dalgalanmasına, merkez sağ ve merkez solun yanına Refah Partisi'nin temsil ettiği İslami siyasetin, bir alternatif olarak gelmesini sağlamıştır. Siyaset ve sermayenin olgunlaşmasının doğal bir ürünü olarak da İslam referanslı medya örgütlenmelerinin, daha etkili bir şekilde kurumsallaşmaya çalıştıkları görülecektir. İslami çevredeki bu çok boyutlu gelişme, bir alternatif odak haline gelme durumu kurulu düzenin bütün aktörlerinin harekete geçmesini sağlayacaktır. Bu anlamda en hareketli, atak ve acul unsur medya olmuştur.

Yukarıda ifade edildiği gibi 1980 sonrası medyada yaşanan değişim ve çeşitlilik, demokratik sistemin askeri müdahalelerden kurtulabilmesi için önemli bir

[1825] Aydın, U. Uraz; "Lanetli Süreklilik Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakarlığa Türk Medyasının 30 Yılı", U. Uraz Aydın (Ed.), **Neoliberal Muhafazakâr Medya** İçinde**,** (31-65), Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2015, s. 33-35

[1826] A. B. Bircan, a.g.e., s.11

umut oluşturmuştu. Fakat medyanın resmî ideoloji ile kurduğu ontolojik ilişki hiçbir kesintiye uğramamıştı. Zira ordunun sınırladığı[1827] siyasetin yolunu açmasında yardımcı olması gereken ana akım medya, "siyaset-vesayet" çelişkisinde tercihini ordu vesayetinden yana kullanmaya devam etmiştir. 1990'ların başı itibariyle bu ilişkinin düzeyini anlamak açısından Önkibar'ın kitabına aldığı hatıra ilginç bilgiler içermektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı sonrası Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olması nedeniyle boşalan Başbakanlık koltuğuna kimin oturacağı konusuyla her zaman olduğu gibi asker yakından ilgilenmiş ve çeşitli senaryolarla başbakanlık sürecine müdahil olarak Başbakanın kim olacağını belirlemek istemiştir. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Füsünoğlu ile dönemin Bursa Milletvekili Mehmet Gazioğlu arasındaki konuşma askerin hem siyaset hem de medya üzerindeki etkisini ortaya koyar niteliktedir: "Sayın Gazioglu, DYP'de Genel Başkanlık potansiyeli olan ve adı geçen bütün isimleri araştırıp soruşturduk. Tamamı hakkında devletin bütün bilgi ve kayıtlarını döktük. … Yedi isim içinde siz birinci çıktınız. Bizim ölçülerimize göre devletimizin bekası adına DYP'ye genel başkan ve dolayısıyla başbakan siz olmalısınız. … Her şeyinizi biliyoruz." Duruma şaşıran Gazioğlu bu görevden şeref duyacağını ancak bunun pek mümkün olmadığını ve kamuoyunda tanınmadığını, DYP içerisinde etkisinin zayıf olduğunu Füsünoğlu'nA iletir. Füsünoğlu'nun verdiği cevap ve vaatler Gazioğlu'nu daha da şaşırtacaktır: "Bakın Sayın Gazioglu, mesele tanınmak ve kongreyi kazanmak ise biz

[1827] Türkiye'de 27 Mayıs darbesi ile siyasetin sınırları çizilmiş ve bu sınırlar ordu kudretiyle güvence altına alınmıştır. Önemli bir nokta ise hiçbir parti ve görüşün bu sınırlamalardan muaf olamamasıdır. Özgürel, verdiği bir röportajda sol siyasetin önemli isimlerinden olan Bülent Ecevit ile yaptığı bir görüşmeyi aktararak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "-Bülent Bey'in bana söylediği bir söz var. "Cumhuriyet Halk Partisi değişemez, değiştirir." Söylemek istediği, yani ben de yapamam. Parti bana hiçbir zaman ayak uyduramadı, hep ben partiye ayak uydurmak zorunda kaldım" demiştir.- Mâlum Özel Harp Dairesi geldi aklıma hemen. -Evet, öyle. -Demek ki sistem ona da kapalıydı. -Tabi, kapalı. -Nitekim suikast teşebbüsü de yapıldı." Süleyman Şahin, Avni Özgürel ile Yapılan Röportaj: "CHP halka tepeden baktı düpedüz din düşmanlığı yaptı", Gerçek Hayat Dergisi, 2 Aralık 2019, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/genel/chp-halka-tepeden-bakti-dupeduz-din-dusmanligi-yapti/ (Erişim Tarihi: 26.09.2021)

Bengisu'da siyasetin üzerindeki Ordu gücünü şu ifadelerle sorgulamaktadır: "2 Mart'ta MİT'ten darbe olacağının bilgisini alamayan Süleyman Demirel'e "iktidardaydı" demek mümkün mü? Mehmet Ali Birand'ın belgeselinde MİT Müsteşarı Fuat Doğu açıkça itiraf etmedi mi? "Neden darbeyi haber vermediniz?" sorusuna verilen cevap şu: "Söylemedim, doğru olmazdı." Bir başbakana darbe olacağını söylemenin doğru olmayacağına kim karar veriyordu dersiniz?" Nihal Bengisu Karaca, "Derin devlet vardı, hatta fiilen "devlet" haline gelmişti" **Habertürk Gazetesi**, 14 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/2504208-derin-devlet-vardi-hatta-fiilen-devlet-haline-gelmisti (Erişim Tarihi: 26.09.2021)

onu hallederiz. … Siz bizim gücümüzü bilmiyorsunuz. Basın biz ne dersek onu yapar. Onu sağlarız. Çok değil, bir haftada sizi bütün ülkeye tanıtır ve önünüzü açarız. … siz evet deyin gerisini biz hallederiz."[1828] Sürecin sonunda Gazioğlu başbakan olamamıştır ancak bunun nedeni askerin gücünün yetersizliği değil kendi aralarında bölünmüş olmalarıdır. Zira devreye dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş girerek Tansu Çiller'in başbakan olmasını sağlamıştır. Gazioğlu ise içişleri bakanı olmuştur.[1829]

Merkez sağ iktidarında dahi başbakanın kim olacağına karar veren bir otoritenin, İslamcı bir gelenekten gelen ve dini söylemleri ile siyaset sahnesinde iktidar odağı olan bir partiye müsaade edeceği düşünülebilir bir şey değildir. 1994 yerel seçimlerinde, tahminlerin üzerinde bir başarı gösteren, iki büyükşehir belediyesiyle birlikte 28 ilde belediye başkanlığı kazanan RP, bir sonraki genel seçimlerin en favori partisi olacağının sinyalini verdiğinde iki yapının hızlıca refleks gösterdiği görülmektedir: Ordu ve medya. Kızıltaş, bu iki yapıdan hangisinin diğerine öncülük ettiği konusunda hala net bir kanaate varılamadığını belirtmektedir:

> "28 Şubat'ın üzerinden bunca yıl geçmesine rağmen o dönem yaşanan gerilimin nedeninin ideolojik mi yoksa ülkenin kaynaklarının yağmalanmasında ideolojinin bir maske olarak kullanılması mı olduğu tam açık değildir. Çünkü asker mi medyayı teşvik etti yoksa medya mı askerleri tetikledi? Bu süreç için henüz tam bir kanaat belirtemiyoruz. Yine sürecin sonunda onlarca banka battı, yüzlerce milyar dolarlar el değiştirdi ve Türkiye ciddi bir ekonomik zarar gördü. Acaba bu ülkenin yüzlerce milyar dolar zararı sürecin bir yan etkisi miydi yoksa asıl hedef bu muydu? Görüldüğü gibi her şeyin iç içe geçerek karmaşıklaştığı bir durum var ortada. Evet Cumhuriyet'in medyasının bir ideolojisi vardı ama tercih ettikleri yayın çizgisi sadece bu ideolojiden kaynaklanmıyordu. Ayrıca sistemin vadettiği imkân ve kaynaklar için de bu ideolojiyi

[1828] Önkibar, Sabahattin; **İtiraflarım**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul: 2019, s. 18-21, Füsunuoğlu'nun "biz ne dersek basın onu yapar" ifadesi çok iddialı olmakla birlikte bir gerçeği ifade etmektedir. 28 Şubat süreci ve "Andıç" olayında görüldüğü gibi askerlerin talepleri gönüllü veya zorunlu olarak eksiksiz yerine getirilmiştir. 28 Şubat sürecinde yaşanan şu olay da basın üzerindeki asker etkisi ve korkusunu açıkça ortaya koymaktadır: "… Düşünün bir medya patronu olarak Enver Ören, Genelkurmay'a çağrılıyor. Dönemin anlı şanlı komutanları Ören'e fırça atıyorlar. Enver Ören konuşma ilerledikçe terlemeye başlıyor. Böbrek rahatsızlığı çektiğini söylüyor ve su istiyor. Üst üste birkaç kez su isteyince Çevik Bir, görevli askere 'Oğlum sürahi getirin' talimatını veriyor. Korku, heyecan ve panikten kıpkırmızı olan Enver Ören, sürekli su içiyor. Elleri titriyor ve sürahiyi yere düşürüyor. Sürahi gürültüyle kırılıyor, Ören'in üstü başı su içinde kalıyor. Neredeyse bayılmak üzere olan Enver Ören 'Ben mesajı aldım' diyor..." Bkz. Ahmet hakan Coşkun, "Enver Ören olayı", **Sabah Gazetesi,** 8 Eylül 2003, (Çevrimiçi), http://arsiv.sabah.com.tr/2003/09/08/y05.html (Erişim Tarihi: 18.11.2021)

[1829] S. Önkibar, **İtiraflarım…,** s. 21-22

benimsiyorlardı. Hal böyle olunca, benimsedikleri kimlik çerçevesinde toplumu dönüştürücü bir pozisyon almayı da devamlılıkları açısından zaruri görüyorlardı."[1830]

Necmettin Erbakan liderliğinde 1995 genel seçimlerine giren RP'nin, oyların %21.4'ünü alarak birinci parti çıkması resmi ideolojiyi, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri var olan korkusuyla yüzleşmek zorunda bırakmıştır. 1970 sonrası sağ siyaseti bölmek adına parti olarak örgütlenmesine müsaade edilen,[1831] bir anlamda siyasette dolgu ve denge unsuru olarak varlığına tahammül edilen Milli Görüş geleneğinin son partisi, ilk defa İslami söylem ve savunduğu değerlerle hükümet kurma yetkisi almıştır. Sonuç sistem açısından ürkütücü olmuştur. Ancak zamanın şartları da göz önünde bulundurularak askeri müdahale seçeneği geri planda tutulacaktır. RP'nin iktidarı önce siyaset içerisinde bir çözümle engellenmek istenecektir. Başta RP'siz bir iktidar formülü üzerinde düşünülmüş ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in hükümet kurma yetkisini Erbakan'a vermemesi yönünde telkinler yapılmıştır. Oysa demokrasi ve siyasetin teamülleri gereği hükümet kurma yetkisi birinci çıkan partiye verilmelidir. Demirel bu telkinlere ciddiye almayarak Erbakan'a hükümet kurma yetkisini verse de Meclis'teki hiçbir parti RP ile koalisyon kurmaya yanaşmamış, Erbakan görevi geri iade etmek zorunda kalmıştır. Bu sürecin ne kadarı doğal ne kadarının kurgu olduğunun anlaşılması zordur. Zira devre dışı kalan RP sonrası hükümet kurma yetkisi alan parti liderlerinin aralarında anlaşamaması RP'yi yeniden kilit konuma getirdiğinde, ordu kademesinin devreye girdiği görülmektedir. DYP ile anlaşamayan ANAP lideri Yılmaz kendi başbakanlığında RP ile bir koalisyon ihtimalini zorladığında dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman araya girerek koalisyonun önünü kesmişlerdir.[1832] Devreye giren askerin itmesiyle 12 Mart 1996'da Anayol Hükümeti kurulmuş olsa da partiler arasındaki uyumsuzluk bu hükümetin fazla yaşamasına imkân tanımayacak, RP'nin vermiş olduğu bir gensoru ile hükümet sısa süre sonra düşecektir. Bu gelişme üzerine hükümet kurma çalışmaları yeniden başlayacaktır ve nihayetinde tüm engellemelere rağmen Erbakan başbakanlığında 54. Hükümet olan Refahyol Koalisyon Hükümeti kurulacaktır. Siyaset içinden ve dışından yapılan tüm tazyik ve itirazlara karşı gelinerek

[1830] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[1831] S. Yalçın, a.g.e., s. 67
[1832] H. Özdemir, a.g.e., s. 175

kurulan bu iktidar süreci Türk siyasi tarihine "28 Şubat Post Modern Darbesi" olarak geçecektir.

28 Şubat süreci ve sonuçları her yönü ile tartışılan bir olay olmuştur. Bu süreç Cumhuriyet sonrası oluşturulan ideolojik bilincin, kurumlar ve insan kaynağı bağlamında top yekûn harekete geçtiği bir süreç olmuştur. Siyasi partilerden, orduya, iş dünyası derneklerinden üniversitelere, sendikalara kadar tüm resmi-sivil oluşumlar, Refah-Yol iktidarının devrilmesi için darbe dahil tüm yollara müdahil ve destek olmuşlardır.[1833] Fakat en çok üzerinde durulan konu ise medyanın süreçte oynadığı roldür. Zira süreç bir yönü ile medya darbesi olarak da nitelenmektedir.[1834] Dönemin ana akım medyasının önde gelen gazete ve televizyonları hükümet karşıtı attıkları manşet ve yaptıkları yoğun haberlerle, köşe yazıları ve programlarla bir kamuoyu baskısı oluşturmaya çalışmışlar, askerlerin müdahalesi için kullanışlı bir zemin hazırlamışlardır. Sürecin sonunda RP iktidardan indirilmekle kalmamış aynı zamanda Anayasa Mahkemesi kararıyla da kapatılmıştır. Parti kapatılıncaya dek de medya müdahalesi devam etmiştir.[1835] Kapatma davasında dava dosyasına konulan delillerin hemen birçoğunun gazetelerde yayınlanan haber ve köşe yazılarından oluşmuş olması düşündürücüdür.[1836]

Postmodern darbe sürecinde, özellikle ana akım gazetelerinin manşetleri ve yaptıkları haberler çok bunaltıcı olmuştur. Bu haberler, Refahyol hükümetinin Meclis'ten güvenoyu aldığı günden hemen sonra başlamış ve RP'nin kapatılmasına kadar sürmüştür. Süreç içerisinde ana akım medyanın RP için kullandığı dil ve üslup, eleştiri sınırlarını aşan bir niteliktedir. Toplum yararını gözeten bir basın hassasiyetinden ziyade ideolojik birer misyon gazeteleri şeklinde hareket emişlerdir. Döneme damgasını vuran manşetler, haber başlıkları ve içeriklerinden bir kısmı şöyledir: "Gerekirse silah bile kullanırız! Genelkurmay başkanlığı Türkiye

[1833] H. Tek, a.g.e., s. 244
[1834] Mustafa Alpay, "28 Şubat medya darbesi", **Milat Gazetesi**, 06.Mart 2018, Oğuz, Şeref; "Yargı Darbesi" **Sabah Gazetesi**, 28 Aralık 2013, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/oguz/2013/12/28/yargi-darbesi (Erişim Tarihi: 17.11.2021)
[1835] Ertem, Barış; "28 Şubat 1997 "Post-Modern" Askeri Müdahalesi ve Medya", Hayrullah Kahya, (Ed.), **1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildiriler Kitabı** İçinde, (311-318), İstanbul: 2018, s. 312,
[1836] **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 23266, 22 Şubat 1998, s.192

Cumhuriyeti'ni yıkmaya çalışan irticaya karşı mücadelede gerekirse silah kullanılacağını açıkladı" [1837], "Muhtıra gibi brifing, "Tehlike büyük", "Silahla koruma", "İrticaya karşı özel teşkilat – BÇG"[1838],"Ordudan dört uyarı! Hükümeti Düşürme Çağrısı"[1839], "Ordudan son uyarı! Genelkurmay rejimi silahla korumaktan söz etti"[1840], "Ordudan son ihtar, Ordu her an göreve hazır"[1841] "Meclis'i darbe korkusu sardı"[1842] "Karadayı'dan Humeyni dersi! İran'da generaller Humeyni hareketinin irticanın ta kendisi olduğunu fark ettiklerinde iş işten geçmişti"[1843], "Genelkurmay'da düşman değişti! Türkiye'nin savunma anayasası yeniden yazıldı. Tarihte ilk kez dış düşmanın yerini irtica aldı"[1844], "Paşa paşa imzaladı"[1845], "İMF'den kriz uyarısı! İMF başkanı Milliyet'e konuştu", "Demirel'den Hoca'ya çok sert mektup", "Muhtıra gibi brifing", "Askerden RP'ye şok suçlamalar", "Ordudan ambargo! Genelkurmay irticacı kuruluşlardan alışveriş yapmayın", "Refahsız arayış", "Rektörler uyardı!", "Yeni hükümet tamam", "Hocayı göndermek artık vacip oldu!", "DYP milletvekillerine açık çağrı: Tarihi görev sizi bekliyor", "Refah yolun sonu"[1846], "Tahrikler bitmiyor: Refah Partisi türban, kara yolu ile Hac, kurban derileri, Takisim'e cami krizlerini yeni krizlerle daha da tırmandırıyor."[1847], "Ya uy ya çekil! DSP lideri Ecevit ve CHP lideri Baykal dün Başbakan Necmettin Erbakan'a "ya laik devleti içinize sindirin ya da çekilin" dedi."[1848], "Kur'an kursunda cihat yemini"[1849], "Muhtıra gibi tavsiye"[1850], "Tehdidin adı irtica"[1851], "Ordu demokrasiyi korur"[1852],"Silahsız kuvvetler işbaşında:

[1837] Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997, s.1
[1838] Sabah Gazetesi, 12 Haziran 1997, s.1
[1839] Cumhuriyet gazetesi, 5 Şubat 1997, s.1
[1840] Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1997, s.1
[1841] Yeni Yüzyıl Gazetesi, 12 Haziran 1997, s.1
[1842] Radikal Gazetesi, 12 Haziran 1997, s.1
[1843] Sabah Gazetesi, 1 Eylül 1996, s.1
[1844] Sabah Gazetesi, 30 Nisan 1997, s.1
[1845] Sabah Gazetesi, 6 Mart 1997, s.1
[1846] Yiğit Bulut, "28 Şubat Sürecinin Sivil Karargahı'na odaklanılmadıkça", **Star Gazetesi**, 4 Ocak 2013, (Çevrimiçi), https://www.star.com.tr/yazar/28-subat-surecinin-sivil-karargahina-odaklanilmadikca-yazi-716935/ (Erişim Tarihi: 21. 03. 2022)
[1847] Hürriyet Gazetesi, 4 Şubat 1997, s.1
[1848] Hürriyet Gazetesi, 4 Mart 1997, s.1
[1849] Hürriyet gazetesi, 5 Mart 1997, s.1
[1850] Cumhuriyet gazetesi, 1 Mart 1997, s.1
[1851] Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1997, s.1
[1852] Posta Gazetesi, 24 Şubat 1997, s.1

Kamuoyunda, sivil toplum örgütlerinde orduda büyük bir gerginliğe, devlette de bunalıma neden olan Refahyol Hükümeti dün siyaset sahnesinden silindi"[1853]

Ana akım medya organlarının manşetleri, haberleri, programları ve "Türk Kalemli Kuvvetleri"nin[1854] yazıları ile Refah-Yol hükümeti düşürülmüş, bu gayretli çaba tıpkı 27 Mayıs 1960'ta olduğu gibi askeri yönetim tarafından takdir edilmiştir. 28 Şubat sürecine adını veren ve hükümet için gerçek anlamda sonun başlangıcı olan 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu toplantısından birkaç gün sonra dönemin Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı katıldığı bir kokteylde gazetecilerle tek tek tokalaşmış, "basınımız ile iftihar ediyoruz" diyerek şu cümlelerle basının süreçteki tavrını övmüştür: "Hepinizi tebrik ediyorum, sizlerle iftihar ediyorum, çok büyük bir hizmet yapıyorsunuz, çok güzel şeyler yazıyorsunuz, bunu bütün samimiyetimle söylüyorum, çok iyi gözlüyor ve çok iyi muhakeme ediyorsunuz."[1855] Basının oynadığı rolü takdir eden sadece askerler olmamıştır. Siyasetçilerde benzer övgülerle takdirlerini belirtmişlerdir. Dönemin hükümet karşıtı kalemlerinden birisi olan İsmet Solak Refah-Yol hükümetinin devrilmesi sonrasında başbakan olan Mesut Yılmaz ile arasında geçen şu diyaloğa yer vermektedir: "Başbakan'la kuliste karşılaşınca. 'Hayırlı uğurlu olsun Sayın Başbakan' dedim. Mesut Bey işin başından ben serinkanlı ve rahattı: Teşekkür ederim canım. Buraya elbirliği ile ulaştık. Rejimi ayağa kaldırırken de katkılarınızı bekliyorum."[1856]

Daha önce de ifade edildiği gibi 28 Şubat dönemi birçok açıdan derin bir kırılmadır. Bu dönemden sonra Türkiye siyaseti, medyası, sermayesi, bürokrasisi, ordusu büyük dönüşümler geçirmiş adeta derin bir hesaplaşmanın içine girilmiştir.

[1853] Hürriyet Gazetesi, 1 Temmuz 1997, s. 1

[1854] Bu ifade o dönem Milliyet gazetesinde çalışan Zafer Arapgirli'ye aittir. Arapgirli, Genel Kurmay Başkanlığı'nda basın mensuplarına verilen brifinge katılmış ve askerlerle gazetecilerin karargahtaki bu buluşmasını "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) komuta karargahı ile Türk Kalemli Kuvvetleri'nin (TKK) komuta karargahı arasındaki tarihi bir buluşmaydı." şeklinde yazmıştır. Bkz. Cihat Arpacık, "28 Şubat'ın meşhur medya brifinginin üzerinden 23 yıl geçti" (Çevrimiçi), https://www.indyturk.com/node/171206/medya/28-%C5%9Fubat%E2%80%99%C4%B1n-me%C5%9Fhur-medya-brifinginin-%C3%BCzerinden-23-y%C4%B1l-ge%C3%A7ti-brifingi-veren (Erişim Tarihi: 17.11.2021)

[1855] Alper Görmüş, "28 Şubat Medyası: Bugünü de Etkileyen Bir Kötülük", (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/gorus/28-subat-medyasi-bugunu-de-etkileyen-bir-kotuluk (Erişim Tarihi: 27.09.2021)

[1856] H. Tek, a.g.e., s. 296

Hasret'e göre 28 Şubat Postmodern Darbesi daha önceki darbelerden çok farklıdır ve en sistemli ve organize olanıdır.[1857] Bunun nedeni ancak sistemin tehdit algısındaki yoğunlukla ölçülebilir. Zira süreçte kurulu düzenin bütün aktörleri rol almış, resmi sivil hemen her oluşum Refah-Yol hükümetine karşı gazete manşetlerine konu olacak açıklamalarda, eylemlerde bulunmuşlardır. Ayrıca İslam referanslı siyaset çevresinin sadece kendisi değil en tabandan en tavana kadar, yakın uzak tüm destekçileri sindirilmeye, tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Medyanın da önemli bir rol aldığı[1858] bu geniş eylem alanını Öztürk şöyle ifade etmektedir: "28 Şubat'ta eskiden de bir öteki kimliği olarak resmî ideoloji tarafından kodlanmış dindar kesimler hedefe alındı. İrtica kavramsallaştırması yoğun bir şekilde dolaşıma sokuldu, dindar siyasi organizasyonlar ve bağlantılı kişiler, dindar camianın içinden çıkan sermaye grupları şeriatçı, gerici, yeşil sermaye şeklinde nitelendirilerek ötekileştirildi. İslami çevreye karşı çok sert bir müdahaleye dönüşen bu dönemde her yönüyle büyük bir kırılma, ayrışma yaşandı.[1859] Böylesi bir tehdit algısını ve reaksiyonu ortaya çıkartan neden ise İslami çevrenin gerçek anlamda bir iktidar alternatifine dönüşmesidir. Ana akım basının dönem yayınları analiz edildiğinde saldırı niteliği taşıyan eleştirilerin hükümet icraatlarına yönelik olmadığı görülmektedir. Ana gündem maddeleri olarak laiklik, irtica, şeriat eksenlidir. Özkan, medyanın bu tavrının doğal bir refleks olduğunu çünkü kuruluş kodlarında bu alerjik kavramların yer aldığını, geçen onca zamana, değişime ve tecrübeye rağmen medyanın irtica hassasiyetlerin istikrarlı bir şekilde devam ettiğini, kurumsallaşma ve kadrolaşma süreçlerinde de hep bu hassasiyetin temel bir zemin görevi gördüğünü ifade etmektedir:

> "Türkiye'de medya toplumu değiştirmek, dönüştürmek konusunda her zaman çok radikal, atak olmuştur. Cumhuriyet sonrasında ideolojik anlamda tek sesli ve seküler bir anlayışla toplumu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırma gayesi yüklendiğini biliyoruz. 1990'lardan sonra bu konuda daha acul bir karaktere bürünmüştür. Bu anlamda ciddi bir istikrardan bahsedebiliriz. Kendisini hiç değiştirmemiş, çeşitlendirememiş, çoğulculaştıramamıştır. Bu durumun sebebine

[1857] H. Yıldırım, a.g.e.,
[1858] Görmüş'e göre 28 Şubat darbesine bulaşmamış seküler medya kuruluşu yok gibidir: "28 Şubat'ın iki koçbaşı, genel yayın yönetmenliğini Ertuğrul Özkök'ün yürüttüğü Hürriyet ve Zafer Mutlu yönetimindeki Sabah gazeteleriydi, ama laik-seküler merkez medya gazeteleri arasında kendisini seçilmiş iktidarı devirmesi için orduyu kışkırtma zilletinden kurtarabilmiş gazete yok gibiydi." Bkz. A. Görmüş, **28 Şubat Medyası…,**
[1859] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**

> medya organlarının iç yapıları üzerinden bir yorum getirmek isterim. Mesela o dönemin Hürriyet, Sabah, Cumhuriyet vs gazeteleri, TRT, ATV, Kanal D vs televizyon kanallarında dindar kimliğe karşı tavır belliydi. Bir de, başörtülü gazeteci, muhabir, editör, programcı olma ihtimali sıfırdı. Tahammül yoktu. Kapısından giremezlerdi. Ama kendileri çoğulculuktan, çeşitlilikten, özgürlükten, demokrasiden modernlikten bahsedip dururlardı. Fakat iç bünyelerinde ise bu kavramların hiçbir karşılığı yoktu. Bunu itiraf da etmişlerdi. Ölümünden kısa bir süre önce kendisi ile yapılan bir röportajda Mehmet Ali Birand "yönettiği televizyonlarda, programlarda neden bir başörtülü gazeteci, çalışan olmadığı" sorusuna "kanalın marka değeri düşer" diye cevap vermişti. Mehmet Ali Birand gibi cesur, Türkiye medyasına damga vurmuş bir ismin bile buna cesaret edememiş, kalıpları kıramamış olması dindar çevrelere karşı oluşturulmuş zihin kalıplarının ne kadar katı olduğunu ortaya koyuyordu. Bu durum İslam referanslı medya ortaya çıkmadan önce çok hâkim bir şeydi ve açıkçası hala da hakim olduğunu söyleyebilirim."[1860]

Demokratik toplumlarda hükümetlerin icraatlarının sorgulamasını yapan ve bu anlamda bir denetleyici mekanizma gibi hareket eden medyanın bir kez daha toplumun değil devletin benimsediği değerler ekseninde hareket ettiği görülmüştür.[1861] Zira laiklik, irtica, şeriat kavramları resmî ideolojinin ötekileştirdiği, alerjik kavramlardır. Medyanın sıklıkla bu kavramlar üzerinde durması bir korku atmosferinin oluşmasını sağlamış, askerleri siyasete müdahale etmeleri için kışkırtmış, cesaretlendirmiştir.[1862] Burada bir kez daha karşılaşılan soru: medyanın asıl iktidarı temsil eden ordu baskısından çekindiği için mi demokratik basın ilkelerini çiğnemek zorunda kalmaktadır yoksa ikinci biçimlendirme sürecinde oluşan karakterinin gereği midir? Cömert'e göre basın hep vesayete seslenmiştir ve 28 Şubat'ta da bile isteye şahit olunan rolünü oynamıştır. Çünkü dönemin vesayet odaklarının "git bana kıyıdan köşeden başörtüsü haberi bul, irticayı gündem yap ben de ona göre harekete geçeyim" demeyeceğini savunmaktadır: "Medya bunu bile isteye kendi inisiyatifiyle yapıyordu. Mesela Sincan'da tankların geçişini fotoğraflayamadıkları için bir daha yürüttüler. Doğrudan doğruya bir gerilim, toplumda çatlama, kutuplaşma istiyorlar ve kutuplaşmanın galipler tarafında bulunmak istiyorlardı."[1863] Kaplan'da ana akım medyanın haber ve gündem tercihlerinin çelişkilerine dikkat çekmektedir: "28 Şubat sürecinde artan bir şekilde İslam düşmanlığı, karşıtlığı içeren yayınlar söz konusu olmuştur. Örneğin Türkiye'de faili meçhuller olurken, Susurluk kazası olurken Uğur

[1860] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1861] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1862] A. Görmüş, **28 Şubat Medyası…,**
[1863] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

Dündar gazeteci diye ya pastanelerde böcek ya da okullarda namaz kılan öğrenci arıyordu. Buna da gazetecilik deniyordu."[1864] Kızıltaş medyanın bu tercihlerinin aksine toplumun gündeminin çok farklı olduğunu belirtmektedir: "28 Şubat döneminde çok ünlü yazar ve programcılar namaz kılan çocuklar gibi absürt haberler yapıp gündemi bunlarla meşgul edebiliyorlardı. Oysa gazete sayfaları, televizyon ekranları başka toplumsal gerçek bambaşkaydı. Bu haberlerin nedeni ne olabilirdi acaba?" [1865]

Gazetelerin sadece manşetleri ve haberleri irtica, şeriat korkusu üretmemiştir. Etkili köşe yazarları da kendilerini savcı, hâkim, müfettiş yerine koyarak dindar kitleye karşı eşitsiz bir tutum izlemişlerdir. Örneğin Fatih Altaylı "Yeni vatandaşlık görevim" başlıklı yazısında şu ifadelerle dindar kitleyi hedef almıştır: "Kendime yeni bir iş buldum. Bundan böyle kılık kıyafet kanununa aykırı olarak dolaşanları, kolundan tuttuğum gibi karakola götüreceğim. Evlerini polise göstereceğim. Otomobilde görürsem plakalarını alıp bildireceğim. Yapılan işlemi savcılığa kadar takip edeceğim. Hırsız yakalatmak iyi de bu kanun tanımayanları yakalatmak mı kötü"[1866] Altaylı'nın "bizzat takip edeceğim" ifadesi havada kalmamıştır. Diğer ısrarcı yazarlarla birlikte sürdürdüğü takip, dindar kesimlerin kamusal alanlardaki hareket özgürlüklerinin sınırlanmasında işe yaramıştır. Örneğin; 28 Şubat sürecinde başlayan okullarda başörtüsü yasağını bazı üniversiteler uygulamak istememişler, tepki çekmedikçe yasağa göz yummuşlardır. Bunlardan birisi de Bilgi Üniversitesi'dir. Hürriyet gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök, başyazarı Oktay Ekşi ve yazar Fatih Altaylı'nın üniversitenin bu tutumunu hedef alan yazıları sonrası üniversite başörtüsü yasağını uygulamak zorunda kalmıştır.[1867]

[1864] Hilal Kaplan, "Türk Basını ve İslamafobia" **1. Uluslararası Medya ve İslamofobi Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2021, Ankara, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=HJbLuefnRoU (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

[1865] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

[1866] Altaylı, Fatih; "Yeni vatandaşlık görevim", **Hürriyet gazetesi**, 03 Mart 1997, s. 10, Altaylı, dönemin sınırlarını zorlayan isimlerin başında gelmektedir. Yaptığı radyo programında üniversite önünde bekleyen başörtülü öğrenciler için sarf ettiği argo içerikli cümleler, bugün hala dindar çevrelerde unutulmuş değildir. Bkz. "Başörtülülere 'fahişe' dediğin unutulmadı!", (Çevrimiçi), https://www.yeniakit.com.tr/haber/basortululere-fahise-dedigin-unutulmadi-tetikci-fatih-altayli-sozde-kadin-haklari-savunucusu-oldu-1523040.html (Erişim Tarihi: 18.11.2021)

[1867] H. Kaplan, a.g.k,

Türk medyasının siyaseti dizayn etme hevesinin hep olduğunu ifade eden Akın, basın ve sonrasında medya gruplarının bir şeyi fark ettiklerini belirtmektedir: "Şunu fark etmişlerdi ki basın olmadan darbe yapmak ve darbe sonrası süreci yönetmek mümkün değil. Darbeci askerlerin hatıralarını okuduğunuz zaman bunu açıkça görüyorsunuz ve basın bunu fark etmişti. Bu nedenle de Türkiye'de kamuoyu oluşturma ile ilgili meselelerde kararları da yöntemi de biz belirleriz, biz karar veririz diyorlardı."[1868] 28 Şubat sürecinde de bu anlayışla hareket emişler ve kendilerini siyaseti dizayn eden, siyasetin üzerinde bir güç olarak konumlandırmışlardır. Başarılı olundukça da bu kanaatleri iyice pekişmiştir.[1869] Kızıltaş da benzer şekilde Türk basının siyasete müdahale etme alışkanlığına vurgu yaparak Batılı örneklerden[1870] farklı olarak kendisinde "yasamayı, yürütmeyi, yargıyı" aşan bir güç vehmettiğini belirtmektedir:

> "Klasik olarak demokrasilerde medya yasama, yürütme ve yargının yanında dördüncü güçtür. Çünkü medyanın yarı kamusal bir görev gördüğü, dolayısıyla bu ülkede olup bitenleri takip ettiği, doğru olanları takdir yanlış olanları da kamuoyunun dikkatine sunduğu, düşünülür. Fakat Türkiye'deki yapıya baktığımızda medyanın dönem dönem birinci güç olmaya soyunduğunu, yargıyı, yasamayı, yürütmeyi yönlendirmeye çalıştığını, daha da ileri boyutlarda olarak hükümetler kurup hükümetler yıktığını, kimlerin bakan kimlerin başbakan olacağını tayin ettiğini biliyoruz. Dolayısıyla bizdeki medya hükümetleri denetleyen bir güç olmaktan ziyade onların üzerinde gerektiğinde şantaja varan çirkinlikleri de kullanan bir vesayet odağı haline gelmişti. Medyamızın geçmişinde kendilerine boyun eğmeyen, çıkarlarına öncelik vermeyen bakan başbakan düzeyinde isimlere manşetten nasıl suikastlar yaptığıyla ilgili bolca örnek vardır. Rahmetli Adnan Kahveci bunlardan birisidir mesela. Düşünün bir

[1868] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

[1869] Medya kuruluşlarının siyasete karşı özgüvenlerinin ne derece güçlü olduğunu gösteren bir haber Yeni Şafak gazetesinde yayınlanmıştır. Habere göre Doğan Medya Grubu'nun sahibi Aydın Doğan'ın kendisini ziyaret eden Albayrak Medya Grubu'nun sahibi olan Ahmet Albayrak ve kardeşi Nuri Albayrak'a "Refah-Yol Hükümeti'ni ben yıktım" dediği iddia edilmektedir: "Refahyol şirketlerimize 60-70 kişilik teftiş ekipleri gönderdi. Arkadaşlara sordum, 'durumumuz ne' diye. 'Böyle giderse bizi batırırlar' dediler. Çiller'e sordum, beni oyaladı. Baktım kırk yıllık şirketimi batıracaklar, ben de hükümeti yıktım!". Bkz. "Refahyol'u ben yıktım", **Yeni Şafak Gazetesi**, 28 Eylül 2015, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/gundem/refahyolu-ben-yiktim-2312163 (Erişim Tarihi: 24.09.2021)

[1870] Duran, ideal basın örnekleri olarak gösterilen Batılı gazetelerin de bir ideolojiye bağlı olduklarını, bu ideolojilerin birer aktivistleri gibi davrandıklarını, sadece bunu daha sofistike yaptıklarını söylemektedir: "New York Times'dan Le Monde'a, Cumhuriyet'ten Guardian'a kadar hepsi, belirli bir siyasi, ideolojik davanın aktivistleri olarak yayın yapıyor. Kuşkusuz bu gazetelerin aktivizmi, bizim bildiğimiz ya da aklımıza ilk gelen aktivizm tarzı olan "Yaşasın!", "Kahrolsun!" sloganlarıyla yapılmıyor. Onlar çok daha ince, çok daha sofistike, üstü örtülü bir yöntemle, "objektif haber" ya da "zengin yorum" sloganlarının arkasına saklanarak yapıyor bu militanlıklarını." Bkz. Ragıp Duran, "Ana akım medya da aslında aktivisttir!" (Çevrimiçi), https://artigercek.com/yazarlar/ragipduran/ana-akim-medya-da-aslinda-aktivisttir (Erişim Tarihi: 24.09.2021)

> gazetenin genel yayın yönetmeni bir ekonomi bakanını arayıp teşvik vermediği için ağız dolusu küfrediyor, yetmiyor bakanın bağlı olduğu başbakana da ağza alınmayacak küfürler ediyor. Bu rahatlığı nereden alıyorlar? Kendilerini konumladıkları yerden tabi ki. Kendilerini hükümetlerin üzerinde, sistemin bir gücü olarak görüyorlar. Yanlış hatırlamıyorsam 1990 ve 2000'ler arasında 10'a yakın hükümet değişikliği oldu ve hepsinin arka planında bu güç zehirlenmesine uğrayan medya yapısı vardı. Yaptıkları bu hırs ve usulsüzlükleri de kendileri ifşa etmişlerdir ancak ifşa etme gerekçeleri kamu yararı için değildir. Çıkarları çatıştığı, bu nedenle birbirlerini tasfiye etmeye çalıştıkları için bel altı saldırıp, birbirlerine ait kirli çamaşırları ortaya saçmışlardır."[1871]

Demokratik ilke ve teamüllerin dışında bir karakterle hareket eden, kendisini siyasetin üzerinde görerek vesayetin bir parçası olarak konumlandıran basının bu otoriter denetleyici konumunun kaynağını Tosun, kurucu ideolojiye bağlamaktadır. Kendisini, siyasetin egemen olduğu devletin üzerinde konumlandırması bu nedenledir: "Medya demokrasilerde dördüncü kuvvet olarak konumlandırılır. Bizde ise medya özellikle Cumhuriyet sonrası, yönetimin düşüncesini topluma dayatma istikametinde yayın yapmayı kendisine misyon edinmiş, zaman zaman da önündeki birçok kuvvetin üzerine çıkarak kendisini birinci güç olarak görmeye başlamıştır. Yani devletin de hükümetin de üzerinde bir güç vehminde." Bu gerçeğin en açık ifadesinin eski Başbakan ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Hürriyet gazetesi eski sahibi Erol Simavi arasında yaşanan gerilimde ortaya çıktığını belirten Tosun, bir gazete patronun Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nı tehdit ederek parmak sallayabildiğini[1872] söylemektedir: "Rahmetli Özal'a karşı Hürriyet gazetesi sahibinin gazetenin birinci sayfasından verdiği ültimatom bu anlamda çok önemli, somutlaştırıcı bir örnektir. Bir gazete sahibi seçilmiş başbakana "siz yolcu biz hancıyız" diyerek parmak sallayabilmiştir. İfade ettiğimiz gibi Türkiye'de medya vesayetçi sistemin önemli bir aparatı, milli iradeye karşı hazırlanan her planın adeta ön hazırlayıcısı olmuş, kritik durumlarda da denetim

[1871] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

[1872] Bu konuyu detaylıca araştıran İrem Barutçu, Simavi'nin Özal'ı ordu ile tehdit ettiğini söylemektedir: "… mektubun son cümlesi, "Benim kuvvetler ayrılığı kitabım, Türkiye'de 1. kuvvet faslına, bilir misiniz ne yazar? Basın… Ya ikinci? Buyurun kalemimi zat-ı aliniz teslim alın. Aklınız ve gönlünüzden ne geçiyorsa, varın oracığa onu yazın." şeklindedir ki bu askere bir göndermedir. Nitekim röportajlar sırasında Özcan Ertuna (Hürriyet'in eski genel müdürü), ilk metinde, "Sen böyle başına buyruk davranırsan bir gün ordu gelir ve senin de hesabını görür" gibi bir ifade olduğunu bana aktarmıştır. Demokrasi anlayışıyla uyuşmayan bu ifade, Ertuna'nın müdahalesi üzerine çıkarılmıştır." Türk basının derin ilişkilerinin ve Hürriyet gazetesinin Aydın Doğan'a satılma sürecinin de yer aldığı röportaj için bkz. İrem Barutçu, "Emeç'ten önce Simavi'yi öldüreceklerdi", (Çevrimiçi), http://irembarutcu.com/emecten-once-simaviyi-oldureceklerdi/ (Erişim Tarihi: 18.11. 2021)

rolü oynamıştır."[1873] Yenice de Cumhuriyet'in ilk yıllarına vurgu yaparak "medyanın denetleyici rolünü" yorumlamaktadır:

> "Medya teorisi içerisinde bir iktidar denetçisi rolü var ama bu müfettiş edasıyla bir denetleme değil tabi. Objektif ilkeler doğrultusunda İktidarın halkı ilgilendiren tasarruflarını takip etmek ve halka duyurmak, halkta iktidara karşı oluşan olumlu ya da olumsuz tepkilere de iktidarın dikkatini çekmek gibi bir görevi var. Ama Türkiye'de bu rol böyle işlemedi ve hala da doğru işlemiyor. Çıkarlara odaklanarak doğruları yok sayan bir anlayışla hareket ediyor medyamız. Cumhuriyet'in ilk yıllarında mesela basın toplumu eğitmesi gereken bir araç olarak görülüyor. Yani arada bir yerde değil basın tepede bir yerde. Bu konumundan da hiç inmedi, inmeyi beceremedi."[1874]

28 Şubat süreci ve sonrasında seküler ana akım medyanın nasıl bir güç zehirlenmesi yaşadığına, gazetecilik duyarlılıklarından ne kadar uzaklaştıklarına dair önemli bir örnek yaşanılan "andıç" olayıdır. Basın tarihinin en kara olayı[1875] olarak tanımlanan bu olayda, düşünceleri ve yazıları ile Türk Silahlı Kuvvetleri ile ters düşen gazeteci yazarlar fişlenmiştir ve bu isimler PKK'nın iki numaralı ismi olarak yakalanan Şemdin Sakık'ın ifadesine, kimi milletvekilleri, siyasetçi, sivil toplum kuruluşu yöneticileri ile birlikte yerleştirilmişlerdir. Suçlama bu isimlerin PKK ile iş birliği yaptıkları yönündedir. Hürriyet'in o dönem baş yazarlığını yapan Oktay Ekşi "Alçakları Tanıyalım" başlıklı bir yazı ile isimleri açıkladığında ortalık karışacak, isimleri geçen gazeteciler işlerini kaybedeceklerdir.[1876] Daha vahimi ise bir terör örgütüne yardım suçlamasıyla kamuoyunda tanınmış olacaklardır. Haberin yayınlanmasından birkaç gün sonra ise ismi, sızdırılan ifadeye eklenen İnsan Hakları Derneği Başkanı Akın Birdal ofisinde silahlı saldırıya uğramıştır. Daha sonra gerçek ortaya çıksa da haberin yaratmış olduğu etkiler ve medyanın böylesi şüpheli bir haberi sorgulamadan peşin hükümlerle yayınlanması, uzun süre tartışılacaktır. Şeker, medyanın sorumsuz davranışının nedenini asker etkisiyle açıklamaktadır: "Gelen bir bilginin doğru olup olmadığını tetkik etmek, gazeteciliğin en temel kuralı değil midir?

[1873] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[1874] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[1875] Mehmet Şeker, "Kırk soruda andıç olayı", **Yeni Şafak Gazetesi**, 11 Mayıs 2006, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmet-seker/kirk-soruda-andic-olayi-612 (Erişim Tarihi: 18.11.2021)
[1876] U. U. Aydın, **Lanetli süreklilik…,** s. 45-46

Öyledir elbette. Ama gönderenler asker olunca, gazetecilik kuralları kimsenin aklına gelmez. Tak diye gönderilir, şak diye yayınlanır."[1877]

28 Şubat sürecinde medyanın oynadığı gayri demokratik rol sonraları medyanın kendi içerisinde çok eleştirilecektir. Ancak bu eleştirilerin çoğu 2002 sonrası AK Parti'nin tek başına iktidarı döneminde gerçekleşmiştir. Zira daha sonra görüleceği gibi medya siyaset üstü denetmenlik tavrını sürdürmeye devam etmiştir. Şu da vardır ki, yapılan özeleştiriler gerçek anlamda içselleştirilmiş, samimi eleştiriler değildir. Hem dönemin muhafazakâr güçlü iktidarı hem de medya da kurulan muhafazakar denge nedeniyle girişilen bu yüzleşme denemesini 28 Şubat'ta itidalini kaybetmeyen ender gazetecilerden birisi olan Zülfikar Doğan şöyle eleştirmektedir:

> "Gerçekten 28 Şubat'ta olan-biteni, yazılamayanları yazmak mühim. Ama sadece işe gelenleri, bugüne ve geleceğe bir etkisi olmayacak olanları değil, gerçekleri, tüm gerçekleri, hepsini yazmak mühim olan. Bilal'in bizzat kendisinin de halen yürüttüğü Ankara mümessilliği ile birlikte gazetelerin Ankara mümessillerinin o devirdeki 'misyonunu' da tüm çıplaklığı ile yazmak gerek. Açıkçası 28 Şubat'tan 'siyaseten - iktisaden - maddeten ve medyaten' menfaat sağlayanları, muhabirlikten gazete patronu olanları, menfaat pazarlıklarını, bu pazarlıklarda medya elitinin rolünü, 'yaz' denilenin yazılıp, 'yazma' denilenin yazılmadığı o devrin, emir-komuta zincirine bağlı, seçkin medyasını, patron komutasını da yazmalı. Asker destekli mümessilleri, siyasetçi-asker talebiyle yapılan medya atamalarını, milyon dolarlık medya transferlerinin aktörlerinin, bugün 'medya etikçisi-temiz ellerci' kesilmelerini, parasını, gücünü, bankasını, (o bankalarda yönetici olan ve ne hikmetse hortumculuktan vareste tutulan gazetecileri, paşaları) şirketlerini yitiren eski patronlarını bir gecede terk edip satmalarını da yazmak gerek. 28 Şubat'ı yazarken asıl medyayı yazmak gerek."[1878]

1980 sonrası medyaya dönüşen basında ortaya çıkan çok seslilik, dindar kitlelerin çevreden merkeze yürümesi olarak tanımlanan RP iktidarı ile kuruluş kodlarına yeniden dönerek tek sesliliğe dönmüş, daha önceki darbelerde olduğu gibi askerlerle birlikte siyaset alanının sınırlandırılmasında, mevcut statükonun sürdürülmesinde başrol oynamıştır. En temel gazetecilik ilkelerini dahi çiğnemekte tereddüt etmeyen gazetecilerin her biri gönüllü aktivistlere dönüşmüşlerdir.[1879] Toplumun gündeminden farklı olarak tüm dikkatleri dini referanslı olaylara yönlendiren manşet ve haberlerin ortak noktası irtica, gericilik, şeriat ve türban olmuştur. "İslam Faşizmi" olarak nitelemeye çalıştıkları RP iktidarının devrilmesi için demokratik sistemin askıya alınmasının daha iyi olacağını ima etmekten

[1877] M. Şeker, a.g.e.,
[1878] Doğan'dan akt. A. Görmüş, **28 Şubat Medyası…,**
[1879] A. Görmüş, **28 Şubat Medyası…,**

çekinmemişlerdir.[1880] Sonuç olarak Refah-Yol iktidarı indirilmiş, daha sonra parti kapatılmış, dindar kitlelerin ekonomik, siyasi, kültürel kazanımları sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Toplumun gözü önünde cereyan eden bu sürecin sonunda medya siyasete yönelik üstenci tavrını sürdürmüştür. Koalisyon hükümetleri üzerindeki yönlendirici tavrını pekiştirmiştir. Medyanın da katkıları ile parçalanan siyasetin iç çekişmeleri ülkeyi büyük bir istikrarsızlığa ve ekonomik krize sürüklemiştir. Bu durum toplumla devlet, medya arasındaki psikolojik bağın kopmasına, güven probleminin derinleşmesine neden olmuştur. Hocaoğlu'nun tabiriyle "yara kangrene dönüşmüştür.[1881]

Bu süreçte İslam referanslı basın ise dar kuruluş ve kadrolarına, ekonomik sorunlarına rağmen önemli bir sınav vermiş, potansiyelinin ne olduğu ortaya çıkmıştır. Ana akım medya organlarına göre yetersiz kalsa da dava şuuruyla hareket eden, kendine güvenen, okuyan, itirazını seslendirebilen, bu anlamda kreatif modeller geliştirebilen bir medya tabanının oluştuğu gözlenmiştir.[1882] Özellikle Yeni Şafak gazetesi ve Kanal 7 televizyonu seküler ana akım medyanın bütünlüklü tazyik ve saldırılarına karşı ciddi bir savunma yapmış, camianın moralinin yüksek tutulması, doğru şekilde bilgilendirilmesi noktasında önemli bir rol oynamışlardır.[1883] Aynı zamanda medyanın ne kadar önemli bir faktör olduğu da bu süreçte İslami çevre tarafından derin bir tecrübeyle öğrenilmiştir. Zira camia RP'nin iktidardan indirilmesinde en çok medyayı sorumlu tutmuştur. [1884] Bir sonraki iktidar tecrübesinde medya alanı daha temkinli davranılan bir alan olacaktır.

3.4.1. Muhafazakâr İslamcı Siyasetin Yeniden Şekillenmesi; Ak Parti

1980 sonrası siyaset ve sermaye konusunda önemli bir gelişme kaydeden ve 90'ların başı itibariyle de geniş bir seçmen kitlesini etkilemeyi başaran RP çizgisindeki

[1880] A. Görmüş, **28 Şubat Medyası…,**
[1881] Durmuş Hocaoğlu, "2023 Senesinde Türkiye Mevcut Olmayabilir", **2023-İkibinyirmiüç**, Sayı: 101, 2009, s. 32
[1882] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1883] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1884] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

İslami çevre, 28 Şubat sürecinde devletin hemen bütün ideolojik aygıtlarının seferber edilmesiyle birlikte tasfiye edilmiştir. Bu tasfiye sadece siyasi alanı değil ekonomik ve diğer kamusal alanları da kapsamıştır. Zira "Yeşil Sermaye" olarak etiketlenen kimi işletmeler doğrudan hedefe konulmuştur. Bu yıpratıcı sürecin İslami çevrede derin bir travmaya neden olduğu gerçektir ve Hocaoğlu'nun deyişiyle "İslâmcılarda, devletin ele geçirilmesinin imkânsızlığı şeklinde bir ümit kırıklığını" yerleştirmiştir.[1885] Bu ümit kırıklığı RP'nin kapatılmasından sonra kurulan FP'nin siyasi duruşunda açıkça gözlenmiştir. Nebati, FP'nin içinde bulunduğu hali "28 Şubat sürecinin tüm ataletini ve ezilmişliğini üzerinde taşıyan, her şeye rağmen merkeze eklemlenebilmek adına politikasızlığı bile kabul eden bir parti izlenimini verir."[1886] şeklinde ifade etmektedir. Yavuz'da yaşanan travmanın sonucunda RP çevresinin Kemalist yetkeciliğin güçlerine teslim olduğunu belirterek, psikolojinin FP'ye yansımasını şöyle ifade etmektedir: "RP'nin halefi olarak kurulan FP, bir değişim aktörü olmak yerine, bir değişim konusu oldu. Tekrar kapatılma korkusu FP siyasetinin ana bağlamıydı; bu da onu siyasetle iştigal etmek yerine ironik olarak, bir anlamda apolitik bir parti olmaya itti."[1887] FP'nin bu tutumu zamanın şartları açısından yadırganacak bir durum değildir. Zira RP'ni tasfiye eden güçler tüm birimleriyle partinin uzantılarını tarassut etmektedirler. Partinin teslimiyetçi tavrı İslami çevrenin kimi unsurları tarafından eleştirilse de kaygılarında yersiz olmadığı kısa sürede anlaşılacaktır. Parti dördüncü yılını dolduramadan Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

28 Şubat sürecinde RP'nin maruz kaldığı yaptırımlara yönelik izlediği politikalar parti içinde "gelenekçiler ve yenilikçiler" diye bir ayrışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aslında bu, 1990'ların başından itibaren kendini göstermeye başlayan ve değişim talep eden bir grubun sesini daha yüksek çıkartmaya başlamasıdır.[1888] Siyasi çalışmalara 1980 sonrası giren genç teşkilat mensupları ve milletvekilleri, "iktidar olduk ama muktedir olamadık" düşüncesinin etkisinde, lideri

[1885] D. Hocaoğlu, a.g.e., s. 30
[1886] N. Nebati, a.g.e., s. 193
[1887] Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, Kitap Yayınevi, İstanbul: 2005, s. 335
[1888] N. Nebati, a.g.e., s. 195

ve üst teşkilat yönetimini sorgular hale gelmişledir.[1889] FP döneminde izlenilen teslimiyetçi politikalar yenilikçiler ve gelenekçiler arasındaki ayrışmayı daha da derinleştirmiştir ve Milli Görüş geleneğinde ilk defa iki adaylı bir kongre gerçekleşmiştir. Millî Görüş geleneğinin cemaatçi yapısı göz önüne alındığında bunun nasıl bir derin kırılma olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

MNP'den RP'ye kadar Millî Görüş Hareketi Erbakan liderliğinde ilerlemiş, cemaatçi bir yapı şeklinde örgütlenen harekette Erbakan bir imam, üyeler de birer inananlar olarak konumlanmıştır. Cemaat ve tarikatlarda esas olan lidere, şeyhe itaat ve biat kültürü Millî Görüş içerisinde de baskın bir durumdur. Yenilikçiler ise sürdürülmek istenen bu cemaat hiyerarşisine karşı çıkarak parti politikalarında daha baskın rol oynamak istemektedir.[1890] Yenilikçilerin kongrede aday çıkartmaları ve neredeyse başa baş oy almaları Milli Görüş çizgisi açısından yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir. Hareket içerisindeki bu ayrışma, seküler laik bloğun istediği ve beklediği bir gelişmedir. Psikolojik olarak ayrışan ancak hala bir çatı altında mücadele iradesi gösteren iki cephenin örgütsel olarak da ayrışması için son müdahale Anayasa Mahkemesi'nden gelecektir. Tüm ılımlı yaklaşımlarına, eski sert söylemlerini unutmasına, özgürlük, eşitlik, insan hakları, hukuk devleti gibi vurgularına rağmen açılan dava sonrasında FP kapatılmış, iki taraf üzerindeki çatı kaldırılmıştır. Hareket, önceden olduğu gibi hemen partileşme sürecine girişmiş olsa da artık yenilikçiler kendi parti örgütleriyle siyasette mücadele kararı almışlardır. Gelenekçi kanat Saadet Partisi ile yola devam ederken Yenilikçiler ise liderliğini Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı grup ile AK Parti'yi kuracaklardır.

Türk siyaseti, dönemi itibariyle bu bölünmeyi konuşmuş, laik devlet düzenine tehdit olarak görülen bu güçlü siyasi bloğun parçalanması, vesayeti elinde bulunduran aktörler için sevindirici bir gelişme olarak görülmüştür. Dönem itibariyle merkez sağ zaten parçalıdır ve ciddi güven problemleri yaşamaktadır. Sol partiler ise toplumsal destek anlamında sınırlı bir orana sahiptir. 1994 ekonomik krizinin de tetiklemesi ile

[1889] Üzeyir Tekin, **AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara: 2004, s. 66
[1890] Ü. Tekin, a.g.e., s. 64

toplumsal tabanla kurduğu kültürel etkileşimle büyüyen İslami siyaset de böylece bütünlüklü bir alternatif olmaktan uzaklaştırılmıştır. Fakat anlık görüntü bu olsa da parçalanan bu yapı Türk siyasetinin en uzun ömürlü iktidar partisinin doğmasına ve en çalkantılı dönemlerinin yaşanmasına neden olacaktır.[1891]

FP'nin 22 Haziran 2001'de kapatılması sonrasında yenilikçi milletvekillerinden oluşan kanat Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında partileşme çalışmalarına başlamıştır. Farklı siyasi gelenekten gelen isimlerin de katılımıyla farklı ve heterojen bir vitrin oluşturan ekip, 14 Ağustos 2001 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin 39. partisi olarak siyasi hayattaki yerini almıştır. AK Parti'nin kurulduğu dönem Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyolojik krizlerinin zirve yaptığı bir dönemdir. 1994'te ülkenin içinde bulunduğu bunalımdan bir çıkış arayan ve RP'yi güçlendiren toplumsal dinamiklerin hakim güç odaklarının müdahalesi ile bastırılması neticesinde ortaya daha büyük sorunlar, krizler çıkmış, 2001 ekonomik kriziyle ülke adeta dibe vurmuştur. Toplum yeniden bir çıkış ararken içine düşülen bunalımdan da mevcut düzen aktörlerini sorumlu tutmaktadır. RP döneminde kısmen rahatlayan ekonomik göstergelerin 28 Şubat sonrası gittikçe kontrolden çıkması, bankaların batması, batan bankaların sahiplerinin medya ve devletle olan ilişkileri, batan banka ve holdinglerde emekli askerlerin yönetim kurulu üyeliklerinin ortaya çıkması,[1892] koalisyon hükümetlerinin iç çekişmeleri gibi gelişmeler, toplumun dönemin yönetici aktörlerine karşı bakışını olumsuz anlamda etkilemiştir. Oluşan bu atmosferde hem mağdur olmuş hem de sistem karşısında pasif kaldığı gerekçesiyle parti yöneticilerine itiraz ederek ayrılmış yenilikçi kanat, toplumun geniş bir kesiminde popülerlik kazanmıştır. Bu popülerlikte Recep Tayyip Erdoğan'ın payı yüksektir. Çünkü İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığında önemli icraatlara imza atmasına rağmen, 28 Şubat

[1891] Kahraman sağ ve sol siyaset aktörlerinin alternatif olmaktan çıkmasıyla AK Parti'nin bir iktidar alternatifi olarak öne çıktığını ve bu nedenle de "tesadüfün partisi" olduğunu savunmaktadır: "AKP … bir tesadüfün partisidir. Bugün AKP iktidara gelirken 'biz daha iyi yapalım, ülkeyi şöyle kalkındıralım' diye gelmemiştir. Burada tartışmasına girmediğimiz sebeplerden ötürü, diğer merkez sağ partiler ve bana göre asla olmamış sol partiler halkın nezdinde bir seçenek olamadığı anda, bir intikam partisi olarak AKP iş başına geldi." Bkz. Hasan Bülent Kahraman, **Türk Sağı ve AKP**, Agora Kitaplığı, İstanbul: 2007, s. 124

[1892] "Holdinglerde görev yapan generaller", 19 Temmuz 2012, (Çevrimiçi), https://www.dunyabulteni.net/genel/holdinglerde-gorev-yapan-generaller-h219318.html (Erişim Tarihi: 20.11.2021)

sürecinde hapis cezası alarak başkanlıktan indirilen ve siyasi hayatına müdahale edilen Erdoğan, halk tabanında gerçek bir mağdur olarak tanınırlık kazanmıştır. Nitekim 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde AK Parti oyların %34'ünü alarak tek başına iktidar olma hakkını elde edecektir. Özkan, bu başarıyı sadece ülkenin içinde bulunduğu idari ve ekonomik sıkıntıların bir yansıması olarak değil aynı zamanda AK Parti'nin uyguladığı stratejinin de bir sonucu olduğunu belirtmektedir: "28 Şubat sonrası İslami camia adeta lanetlendi, parti kapatıldı, bağlı sermaye grupları yeşil sermaye diye etiketlendi, son olarak parti bölündü ve AK Parti ortaya çıktı. Bu süreçler çok sıkıntılı ve yıpratıcı süreçlerdi ama AK Parti bu süreçleri iyi yönetti ve uyguladığı stratejilerle halk desteğini kendisine kanalize etmeyi bildi."[1893]

Kızıltaş da konjonktürün AK Parti iktidarı için çok uygun olduğuna ve siyasi düzlemde AK Parti'nin alternatifsiz bir aktör kaldığına dikkat çekerek şöyle söylemektedir:

> "2001 Türkiye'nin duvara tosladığı bir tarihtir. Bin yıl sürecek iddiasıyla oluşturulan 28 Şubat sürecinde ülke birtakım ideolojik örtülerin de altına gizlenilerek soyulmuş, kasası boşaltılmış ve 2001'de tam anlamıyla ekonomik ve siyasi olarak duvara toslamıştır. 2002'ye geldiğimizde mevcut siyasi partilerden ve liderlerden bir beklenti kalmamıştı ve zaten ülkeyi düze çıkartacak bir organizasyon ve programda ortada yoktu. Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğindeki AK Parti ise bu anlamda tek ümit vadeden lider ve parti konumuna gelmişti."[1894]

2000'ler öncesini muhataralı ve çok karmaşık bir dönem olarak tanımlayan Öcal'da Kızıltaş gibi dönemin bunalımlı atmosferine ve aktörlerinin yıpranmışlığına, güvenilmezlik imajına dikkat çekerek 2000 sonraki gelişmeleri ve AK Parti'nin stratejisini bir kurtuluş hareketi olarak değerlendirdiğini belirtmektedir:

> "2000'ler öncesi çok karmaşık, muhataralı bir dönem. Altı yedi ayda bir hükümet değişiyor. Büyük bir ekonomik kriz yaşanmış, 10'a yakın banka, 20'ye yakın büyük holding batmış. Toplumsal umutsuzluk, siyasete ve devlete güven azalmış, Adeta devlet çökmüş. Dolayısıyla 2000'lerden sonraki gelişmeleri, uygulanan politikaları bir tür kurtuluş hareketi olarak değerlendiriyorum. Bu kurtuluş hareketinin "öteki"si kimdi? Siyasal kaosun sebebi olan insanlar, kurumlar. İşte bir tarafta dindar, gelenekçi söylemi, kültürü yüksek bir siyasi kitle var ki bunlar liberal bir anlayışla içinde liberal, sol Kemalist, Ecevit'in ortanın solu düşüncesini temsil eden isimlere de yer vererek merkez bir düşünceyi de temsil eder hale gelmişler ve memleketin içine

[1893] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1894] E. Kızıltaş, Kişisel görüşme…,

> düştüğü kaostan, çöküşten kurtarmak istiyorlar. Bunların karşısında da Türkiye'yi daima kendi politik çizgisinde tutmak isteyen dış kaynaklı bir akıl ve içerde birlikte hareket edebileceği yapılar var. Halk birincileri seçip diğerlerini tasfiye etmek istedi."[1895]

Lider merkezli bir cemaat hiyerarşisiyle yapılanan Millî Görüş içerisinden AK Parti'nin, daha lider hayattayken ayrışmasının arka planında İslami sermayenin olduğu tezi yaygın bir kanaat olarak işlenmektedir. Kahraman'a göre FP'de kongrede aday olarak psikolojik eşiğin aşılmasını sağlayan Abdullah Gül "devletle uzlaşmayı öngören bir anlayışın" temsilcisidir. Bu anlayışın hazırlayıcısı ise Anadolu sermayesidir. "Anadolu'da yerleşik olan ve artık adına rahatça 'İslami' diyebileceğimiz sermaye, yani bu partilerin tabanında yer alan, bu partilere insan kaynağı, parasal kaynak olarak imkân yaratan, sunan kesim, devletle çatışarak elinde tuttuğu sermayeyi büyütemeyeceğini fark etmiştir."[1896] Arseven'de Anadolu'da ortaya çıkan burjuva sınıfına dikkat çekmektedir:

> Özal'ın politikaları doğrultusunda sonradan Anadolu Aslanları, Anadolu Kaplanları şeklinde tanımlanan bakkal çapındaki müteşebbislerin büyüyerek ihracat yapan sermaye grupları haline gelmeye başlaması Türkiye'de yeni bir bölüşüm mücadelesine sahne olmaya başlamıştır. Yani siyasette yavaş yavaş belirgin hale gelen değişim sonucunda Anadolu tüccar sınıfı Cumhuriyet'i kuran bürokrasinin desteklediği belli holdingler elinde bulunan sermaye, üretim ve ticaret gücünü kendi lehine talep etmeye başlamıştır. Tabi bu bir çekişmeyi meydana getirdi.[1897]

Özellikle 1994 yerel seçimlerinde RP'nin İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok büyük belediye başkanlıklarını kazanması, bahsi geçen Anadolu sermayesi için farklı bir dönüm noktasını oluşturmuştur.[1898] Zira Özal ile gelişip serpilen bu sermaye grubunu 1994 sonrası RP desteklemeye başlamıştır. Özal döneminin sağladığı neoliberal ekonomik imkanlarla gelişen ve kendi küçük-orta ölçekli şirketlerini kuran ilk orta sınıf İslamcı girişimcilerin çoğu, köy ve kasaba doğumlu olan, üniversite için büyükşehirlere gelen kişilerden oluşmaktadır. İlk dini öğretilerini geldikleri köy ve kasabalarda alan bu sınıf, üniversite eğitimi sürecinde Nurcu ve Nakşibendi tarikatlarınca işletilen yurtlarda kalarak daha bilinçli bir Müslüman kimliği oluşturma idealiyle şekillenmişlerdir. İslam'ı alternatif bir proje

[1895] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[1896] H. B. Kahraman, a.g.e., s. 125
[1897] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1898] Burak Cop, **AKP'nin Yükselişi ve Düşüşü,** Destek Yayınevi, İstanbul: 2013, s.34

olarak ortaya koymak isteyen bu yeni ekonomik sınıf, devletin imkanlarını kullanan İstanbul merkezli sermaye sınıfına ve kendilerini dışlayan devlet anlayışına eleştirel bir tavır almışlardır.[1899] Tekstil, İnşaat, ulaşım, turizm ve diğer hizmet sektörlerinde yoğunlaşan bu girişimci grup 1990'lı yıllardan itibaren RP'yi destekleyerek İstanbul sermayesi ve onları önceleyen devletin yerleşik ideolojisine karşı bir paylaşım mücadelesine girişmiştir. Ancak 28 Şubat RP'yi sistem dışına çıkartırken aynı muameleyi bu sermeye grubuna da göstermiştir. Zaten eski ve yeni, geleneksel ve modernlik arasında sıkışmış olan bu girişimci grup[1900] için baskılar bir dönüm noktası olacaktır. Müdahale ile bir sorgulama işine girilmiş ve "Devletle çatışarak mı büyüyeceğiz, devletle uzlaşarak mı?" sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak tarihsel şartlar nedeniyle devletle çatışarak büyüme imkânı bulunmadığı, devletle uzlaşılması gerektiği cevabına ulaşılacaktır. Dolayısıyla geleneksel siyaset yapısı terkedilerek AK Parti oluşumu desteklenmiştir.[1901]

AK Parti'nin ortaya çıkışını Özal dönemi neoliberal politikaların yönettiği bir devrimin sonucu olduğunu ve bu devrimin birinci failinin Anadolu burjuvazisinin olduğunu kabul eden Yavuz, ikinci fail olarak da devletin egemen alanlarının dışında yetişen yeni entelektüel sınıfı işaret etmektedir:[1902] "Burjuvazi tarafından finanse edilen ve devlet kurumları dışında çalışan yeni entelektüel sınıf, insan hakları, demokrasi ve piyasa ekonomisinin küresel söylemleriyle uyumlu bir şekilde, Türkiye'nin siyasi dilinin yeniden belirlenmesi sürecinde önemli bir rol oynar."[1903] Duran'da bu görüşe katılarak AK Parti'ye giden yolda İslami çevrenin üç ana unsurunun birlikte bir dönüşüm iradesi ortaya koyduğunu belirtmektedir: "Politikacıların, entelektüellerin ve işadamlarının da dahil olduğu İslamcı çevrenin büyük bölümü İslamcı siyasetin artık mümkün olmadığı ve daha da önemlisi böylesi politikaların Kemalist seküler yapının otoriter tarzını kışkırttığı sonucuna vardı.

[1899] Hakan Yavuz, "Giriş: Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü", Hakan Yavuz (Ed.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri** içinde, (7-28), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2010, s. 12
[1900] Ali Ekber Doğan, "İslamcı Sermayenin Gelişim Dinamikleri", İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ed.), **AKP Kitabı** içinde, (283-306), Phoenix Yayınları, Ankara: 2013, s. 285
[1901] H. B. Kahraman, a.g.e., s. 125
[1902] H. Yavuz, **Giriş…,** s. 7
[1903] H. Yavuz, **Giriş…,** s s. 26

Üstelik bu kışkırtmanın dini görevleri yerine getirme noktasında dahi iç politika alanını fazlasıyla daralttığı da fark edildi."[1904] 28 Şubat'ın neden olduğu bu muhakemeler sonrasın da İslami çevrede "Avrupa", "demokrasi" ve "Batı" kavramlarına karşı farklı bir bakış açısı gelişmeye başlamış ve büyük bir kısmında Batı karşıtı söylemler farklılaşmıştır.[1905] Arseven'de AK Parti'nin bir ekonomik bölüşüm kavgasının sonuçlarından olduğunu belirtmekle birlikte onun diğer partilerden farklı olarak çok daha derin bir mücadelenin mutabakat arayışı olduğuna dikkat çekmektedir:

> "Cumhuriyet döneminde Batı mefkuresini Anadolu'ya taşımak isteyenlerle Osmanlı mefkuresini Anadolu'ya taşımak isteyenler şeklinde iki karşıt fikir beliriyor. Osmanlı yeni küresel dengeler açısından yerinde olmaması gereken bir devlet haline gelmişti. Çünkü sınırları içerisinde kalan birçok bölgede enerji kaynakları vardı ve kaynaklar Osmanlı devletinden kopartılması gerekiyordu. Nihayetinde bu bölgeler ele geçirilince Anadolu'da da ciddi bir direnç ortaya konulunca bir mutabakat imkânı doğmuş oldu. Osmanlı devletinin borçlarını ödemek ve bazı Misak-ı Milli Sınırları içerisinde kalan yerlerden vazgeçmek kaydıyla Cumhuriyet'in yolu açılmış oldu. Yeri ve konumu itibariyle bugünkü sınırları içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması dünya dengeleri açısından da son derece önemliydi. Kurtuluş savaşında yer alan muhafazakâr çevreler ise Osmanlı mefkuresini Anadolu'ya taşımak istiyorlardı ve Lozan'da alınmış bazı kararları taviz olarak görüp itiraz ediyorlardı. Diğer yandan hilafetin Müslümanları birleştiren, temsil eden bir kurum, makam olduğunu, Hristiyanların Papa vasıtasıyla temsil edildiği bir dünya da Müslümanların da birliğini temsil eden hilafetin kalması gerektiğini, diyanet işleri gibi ihdas edilmiş kurumların oluşacak boşluğu dolduramayacağını iddia ediyorlardı. Kemalistler ve İslamcılar şeklinde tanımlanacak olan bu karşıtlık zamanla Cumhuriyet'i kurma gücü, ayrıcalığı, üstünlüğü iddiasıyla yetki ve kaynakların büyük bir bölümüne sahip olan elit kesimlerle, ülke zenginliklerinden, ticaret potansiyelinden, devlet kadrolarından vs pay sahibi olmak isteyenler arasındaki karşıtlığa dönüşmüştür. AK Parti bunlar arasında bir mutabakat alanı oluşturmaya çalışmıştır. "Zenginlikler üzerinde çatışacağımıza mutabakatla zenginlikleri paylaşalım ve daha da artıralım" önerisinde bulunan bir siyaset anlayışı ile hareket etmiştir. Fakat karşı taraf bu öneriyi öyle kolay kabul etmemiştir."[1906]

AK Parti'nin var olmasında farklı bir unsur olarak medyayı da zikretmek gerekecektir. İslami sermaye ve İslamcı entelektüellerin ortak noktası olarak da görülmesi gereken İslam referanslı medya bir blok halinde AK Parti'yi destekler

[1904] Burhanettin Duran, "AKP ve Dönüşümün Aracı olarak Polİtika", Hakan Yavuz (Ed.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri** içinde, (333-358), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2010, s. 335
[1905] B. Duran, a.g.e., s. 335
[1906] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**

konuma gelmiştir.[1907] Geçmişten beri İslami entelektüellerin toplanma yerleri gazete ve dergiler olmuştur. Hatta siyasetin fikri altyapısı, insan kaynağının biçimlendirilmesi bu entelektüeller ve yayın organları üzerinden gerçekleşmiştir. Özellikle genç kuşak üniversiteli gençler üzerinde büyük etki oluşturmuştur. 1990'lardan sonra ise gazete ve televizyon imkanlarına kavuşan bu entelektüeller hem sayı olarak hem de kapasite olarak artış göstermiş, kitle ve ana akım medya üzerinde etki oranı daha da artmıştır. Entelektüel kesimin davanın geleceğini AK Parti'de görmesi camia için son derece önemli bir faktördür ve AK Parti için stratejik bir kazanımdır. Entelektüellerin köşeleri, gazetelerin manşetleri partinin tabanıyla ve seküler kesimin siyaset medya bloklarıyla iletişiminde ciddi bir etkinlik ortaya koymuştur.

3.4.2. Şüpheci Medyanın gözetiminde İktidar Arayışı

Kökleri Osmanlı'nın son dönemlerine kadar giden bir mücadelenin kırılma noktası olan 28 Şubat Postmodern Darbe sonrası İslami çevre yeni bir strateji ile kendisini toparlamak ve yoluna devam etmek istemiştir. İlk defa tecrübe edilen iktidar sonrası, kendilerinin ne kadar zayıf, laik devlet düzeninin çekirdeğinin de ne kadar güçlü olduğu ile yüzleşen camia, geleneksel söylem ve iddialarından, devletin egemen ideolojisini rahatsız edecek tavırlardan kaçınmaya çalışmıştır. Ancak bunun stratejisinin ne olacağı hususunda yaşanan kararsızlık neticesinde siyaset bloğu ikiye bölünmüştür. Yenilikçi bir söylem ve geçmişin büyük oranda reddi üzerine kurulu AK Parti oluşumunun hem toplum hem de düzenin egemenleri açısından daha kabul edilebilir bulunduğu söylenebilir. Zira Necmettin Erbakan'ın temsil ettiği Millî Görüş çizgisi, içeride Cumhuriyet'in temel ilkeleri ile dışarıda da uluslararası düzen ile çelişir görülmektedir. Bu çelişkileri ortadan kaldıracak, meşruiyet imkanını sağlayacak bir siyaset söyleminin inandırıcılığı ise ancak kurulacak yapının niteliği ile mümkün olacaktır. Partileşme sürecine giden yenilikçi kanadın dikkat ettiği en önemli konulardan birisi budur. Partinin beyin takımı daha geniş bir toplumsal kesime ulaşmak için farklı siyasi eğilimde olan birçok ismi partiye davet etmiştir. Partinin yeni

[1907] "(Yenilikçiler) 2000 yılının başından itibaren öyle büyük bir medya desteğini arkasına aldı ki, ortada Necmettin Erbakan ve arkadaşlarını destekleyen biri yerel olmak üzere sadece iki gazete kaldı. Bunlardan biri Millî Gazete diğeri de Elazığ' da yayınlanan El Aziz isimli gazeteydi." Bkz. Merdan Yanardağ, **Bir ABD Projesi olarak AKP**, Destek Yayınevi, İstanbul: 2013, s. 70

olması ve hala vesayet grupları nezdinde meşruiyet sorunu yaşaması nedeniyle çoğu isim daveti reddetmiş olsa da ANAP'tan Erkan Mumcu, DYP'den Köksal Toptan ve Mehmet Dülger'in partide yer alması önemli bir çeşitlilik sağlamıştır.[1908] 2007 seçimlerine giderken ise eski CHP Genel Sekreteri Ertuğrul Günay'ın da yer aldığı geniş yelpazeli bir parti vitrini kurulacaktır.

AK Parti meşruiyet arayışları çerçevesinde vitrinini farklı siyasi görüşlerden oluşan renkli bir görüntüye kavuşturmuş olsa da yönetici elitin tamamı Millî Görüş kökenlidir. Bu yönetici elit siyasal İslam'dan vazgeçmiş görünmektedir ancak İslam'ın sosyal ve kültürel boyutuyla ilişkilerini kopartmamışlardır.[1909] Türk toplumunun İslam'ı algılayış ve yaşayış biçimi dikkate alındığında bu yaklaşımın AK Parti açısından oldukça reel bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Zira toplumun %80'i İslam'ı bir din olarak benimserken siyasal bir yönetim ideolojisi olarak benimseyenlerin oranı %20'yi aşmamaktadır.[1910] Bu nedenle AK Parti kimlik siyasetinden uzak, bir hizmet siyaseti söylemi ile kitlelere seslenme yolunu seçmiş ve kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak konumlandırmıştır. Dönemin Başbakan danışmanı olan Yalçın Akdoğan neden "muhafazakâr demokrat" kavramını seçtiklerini şöyle ifade etmektedir:

> "Bizim muhafazakâr demokratlığımızı, Müslüman demokrat olarak tanımlayanlar da oldu. Ama bu doğru değil. Müslüman demokrat dendiği zaman ayrıştırıcı, kutuplaştırıcı, "biz ve diğerleri" ayrımı yapan bir boyut çıkıyor ortaya. Bu tanım birtakım gerilimlere kapı açar. Böyle bir kutuplaşmaya da kapı açılırsa, sosyolojik problemler olur. Siyasal İslâm'ın temsilcisi gibi görülen ya da o şekilde adlandırılan partilerin güttükleri siyaset tarzından farklı bir siyaset tarzı yapma iddiasıyla ortaya çıktı. Muhafazakâr demokrasi kavramı da bunları aşmaya yönelik yeni bir açılım. ... AK Parti, kimlikli bir siyaset yapıyor ama kimlik siyaseti yapmıyor. Toplumun belli kesiminin, belli sorunlarını çözmeye yönelik bir siyasi parti değil. Toplumun geneli için bir demokratik zemin üretmeye çalışıyor."[1911]

[1908] Ü, Tekin, a.g.e., s. 68
[1909] H. B. Kahraman, a.g.e., s. 125
[1910] Ergun Özbudun, "Değişen Türkiye`de din, toplum ve siyaset", (Çevrimiçi), http://www.tuses.org.tr/basin_goster.php?Guid=a9810ff6-6d17-11e7-a712-9b8be6e0afcc (Erişim Tarihi: 22.11.2021)
[1911] Yalçın Akdoğan ile yapılan röportaj, "Siyasal İslam Farklı Adreste", **Sabah Gazetesi**, 16 Ağustos 2003, (Çevrimiçi), http://arsiv.sabah.com.tr/2003/08/16/g01.html (Erişim Tarihi: 22. 11. 2021)

Ak Parti'nin bir kimlik olarak "muhafazakâr demokrasi" kavramın tercih edilmesinin sebebini Dağı, bir meşruiyet arayışı olarak yorumlamaktadır. Çünkü kavram Batılı "Hristiyan demokrasi" kavramına atıf içermektedir.[1912] Dönemin Pendik Belediye Başkanı Erol Kaya'da kavramın AK Parti'nin tüm politikalarını yansıtan bir kavram olmadığını, dış meşruiyetin sağlanması için bir araç olarak kullanıldığını söylemektedir.[1913] Gerçekten de AK Parti'nin önündeki en önemli problemlerden birisi sistem nezdinde yaşadığı meşruiyet problemidir. Tepe kadrosunu Millî Görüş Hareketi içerisinde yetişmiş, RP içerisinde kıdemli görevler almış insanların oluşturduğu partiye karşı şüpheler diridir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu kaotik durum ve halkın ortaya koyduğu görmezden gelinemeyecek irade neticesinde temkinli, denetimli bir yaklaşım anlayışı öne çıkmıştır. 28 Şubat sürecinde yaşananlardan oldukça tedirgin olan ve siyasal söylemlerini neredeyse tamamen değiştiren AK Parti'nin çizilen sınırları aşmadığı müddetçe iktidar olmasına kerhen izin verilmiş gibidir. Sınırlar kabaca şöyle ifade edilebilir: Liberal ekonominin dışına çıkılmayacak, Batılı politikalardan vazgeçilmeyecek, Batılı, laik ilkelerin temellendirdiği kültürel ideallere karşı bir tasarrufta bulunulmayacak, dini olanla devletin belirlediği mesafe korunacaktır. Bu şartlara uyulduğu takdirde iktidarda kalınabilir, ülkenin ekonomik istikrarı için çabalarda bulunulabilir.

Geçmiş darbe süreçlerinde görüldüğü gibi siyasetçilerin devletin ana politikalarını belirleme yetkisi tek başına iktidar olmuş olsa da AK Parti'ye de tanınmamıştır. Yine de devletin geçmiş reaksiyonlarına bakıldığında, İslam referanslı bir siyasal iktidarın böylesi bir icazeti almış olması önemli bir gelişmedir. Özellikle medya ve sermaye alanlarının ılımlı tutumları dönem açısından şaşırtıcıdır. Tosun, bunu normal karşılamaktadır ve o dönemin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, psikolojik yapının çok kötü olduğunu belirtmektedir. Ülkede umutların tükendiği bir dönemde iktidara gelen AK Parti'ye karşı söylenecek çok bir şey yoktur ve en azından işler biraz yoluna girene kadar denetimli kontrol uygulamak en iyisidir.[1914]

[1912] D. İhsan Dağı, "Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi", Hakan Yavuz (Ed.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri** içinde, (121-140), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2010, s. 140,
[1913] H. Yavuz, **Giriş…,** s s. 17
[1914] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

AK Parti'nin iktidarına karşı egemen yapının ve medyanın takındığı ılımlı tavrın zaruri bir strateji olduğunu savunan Ünal'a göre dönem şartları, başka bir seçeneğe izin vermemiştir. Özellikle medyanın AK Parti'yi engellemek için çok uğraştığına ancak başarılı olamadığına vurgu yapan Ünal, sonraki bir çatışmayı da medyanın arkasındaki vesayet odaklarının tavrı dolayısıyla başlatamadığını, bunun yerine bir "denetimli serbestlik" yoluna gidildiğini belirtmektedir:

> "Medya 2002'den itibaren toleranslı bir tavır göstermiş, iktidara yumuşak davranmıştır. Bu biraz da medyayı yönlendiren vesayet odaklarının tavrıyla ilgilidir. Açık konuşalım Türkiye'de Ordu'nun medyayı yönlendirme gibi çok güçlü bir fonksiyonu vardı. Bunu 28 Şubat'ta da çok somut şekilde yaşadık. Ak Partinin kurulduğu ilk yıllarda bu vesayet odaklarının medya üzerinden çok fazla operasyon yapmamalarının, toleranslı davranmalarının sebebi AK Parti'nin Avrupa Birliği rüzgarını arkasına alarak özgürlükçü, liberal bir dil kullanmasıydı. O dönem medyanın bu dil ve politikaya karşı muhalefet etmesinin bir karşılığı olamazdı. Yani irtica geliyor şeriat geliyor şeklinde bahanelerle ortaya çıkmasının gerçekçi bir yönü yoktu. Bu nedenle dönemin vesayet odakları bir denetmen rolüne bürünerek izlemeyi tercih ettiler." [1915]

Kızıltaş da medyanın ılımlı bir tavır sergilediğini ancak bu tavrın arkasındaki nedenin "demokratik kültür, demokratik hoşgörü ve medya ilkelerine sadakat", olmadığını ifade etmektedir: "Toplumu öykündürecekleri, alternatif olarak sunabilecekleri herhangi bir siyasi yapı yoktu. Ülkeyi içinde bulunduğu çöküntülü durumdan çıkartacak ve topluma bu anlamda güven veren tek yapı iktidara gelmişti. Dolayısıyla diğer vesayetçi odaklarla birlikte medya bu durumu kısmen kabullendiler. Onlar için bir anlamda bu AK Parti'ye kredi açmaktı. Kendileri hala egemen güçtü ve zaman zaman bunu iktidara hissettirmeye çalışıyorlardı.[1916]

Ünal'ın bahsettiği "zaruret hali"ne Öcal'da destek vermektedir. Medya bir görev bilinci ile savunduğu laik ilkelere tehdit olarak gördüğü AK Parti'ye engel olmak için çok büyük gayret göstermiştir ancak bunda başarılı olamamıştır. Var olan kriz ortamı ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle bir sükûnet ortamına duyulan ihtiyaç medya ve arkasındaki güçleri frenlemiştir. Öcal sükunetin sağlanmasında iki kanadın iş örgütlerindeki huzursuzluğun etkili olduğunu söylemektedir: TÜSİAD ve MÜSİAD

[1915] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1916] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

için ticaretin istikrarı gerekiyordu. Bu nedenle bir tür uzlaşma dönemine girdiler."[1917] Öcal "uzlaşma" ifadesini kullansa da taraflar arasındaki dengesizliğe, ast üst konumlara da dikkat çekmektedir. Ona göre uzlaşmada hakim, üstten bakan taraf klasik vesait gruplarıdır. Öcal aynı zamanda vesayet odaklarının kimlerden oluştuğunu da açıklamaktadır:

> "Vesayet denilince ilk akla gelen askerdir. Ancak böyle sınırlamak yanlış olur. Bu grupların başında askerle birlikte büyük sermaye yapıları, iletişim organlarının üst yönetim kadroları da gelir. Büyükelçileri, müsteşarları, akademik camiayı, resmi özel fark etmez genel müdürleri de bu gruba dahil edebilirsiniz. Yani Türkiye'nin tarihine bakıldığında vesayetin hem resmi hem de sivil ayakları vardır. 27 Mayıs darbesine bakın mesela. Darbe yapılıyor en olmayacak grup profesörler heyetler halinde Ankara'ya giderek darbecileri tebrik ediyorlar. Bir de oturup darbecilere Anayasa hazırlıyorlar. Aynı şey 12 Eylül darbesinde de oldu. Dolayısıyla bu vesayet gruplarının basındaki temsilcileri kendilerini görevli saydılar 2000 sonrasında. "Biz bu adamları yola getiririz, zaten eski çizgimizi bıraktık, değiştik söylemleriyle bize yaklaşmaya çalışıyorlar" diye düşündüler."[1918]

AK Parti iktidarına karşı sadece vesayetçi olarak tanımlanan odaklar ve medya ılımlı yaklaşmamıştır. Aynı zamanda içerdeki sol-sosyalist yapılarla Batılı politika yapıcıları da benzer bir ılımlılık içerisindedirler. Fakat bu anlayışlı yaklaşımın arkasında bir buyurgan duruş, sınırları çizilmiş bir alan hakimiyeti vardır. Özkan bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> "Başından itibaren medya müsamaha gösteren, hoşgörülü davranan bir anlayışla hareket etmiştir. AB'de benzer bir ılımlılık içerisindeydi. Diğer taraftan akademiye, yayıncılığa ve reklam dünyasına hâkim olan daha sol, Sosyalist isimlerin de ılımlı bir tavır sergilediği görünüyordu. Ancak bu tolerans rezervliydi. Açıkçası sınırları çizilmiş bir hareket alanında anlayış göstermeye çabalıyorlardı iktidara. Çünkü o dönemi yaşayan, içinde olan ve bahsettiğimiz yaklaşımlarına maruz kalan birisi olarak bu insanların eşiklerini çok net gördüm. O eşiklerini aştığınız zaman size haddinizi bildirmeyi kendilerinde bir hak olarak görüyorlardı. Somut olarak bunları yaşadım ben. Diğer yandan üstlendikleri rol denetmenlikten öte bir şeydi. Denetmenliğin de bir sınırı vardır nihayetinde. Kurallara uyulup uyulmadığını kontrol eder mesela. Bu daha atak, vesayetçi buyurgan bir şeydi."[1919]

1983'ten itibaren Turgut Özal'ın tek başına iktidarı ile Türkiye'nin kazanmış olduğu siyasi istikrar onun Cumhurbaşkanlığı'na geçmesinden hemen sonra bozulmaya başlamış, ölümüyle birlikte partisi ANAP Mesut Yılmaz liderliğinde ciddi

[1917] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[1918] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[1919] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

kan kaybetmişti. Diğer yandan Süleyman Demirel'in Özal sonrası Cumhurbaşkanı olmasıyla DYP'nin başına Tansu Çiller geçmiş ancak hem Demirel ile yaşanan sorunlar hem de parti içi çekişmelerle o da DYP'nin merkez sağdaki ağırlığının hafiflemesine sebep olmuştu. Özellikle 28 Şubat süreci ve sonrasında bu iki partinin liderler düzeyinde yaşadığı yıpratıcı savaş toplum nezdinde prestij kaybetmelerine neden olmuştu. Böylelikle klasik sağ merkez siyaset ciddi bir boşluğa düşmüştü. Sol siyaset de Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), DSP ve CHP olmak üzere kendi içerisinde parçalı durumdaydı. Medyanın ve iş dünyasının siyaset içerisinde yapmak istediği kurgular da sonuç vermemekteydi. Arseven bu tasarım çalışmalarının başarısızlığının da bir anlamda vesayet odaklarını AK Parti iktidarına göz yummak zorunda bıraktığını söylemektedir: "Bir mecburiyet oluşmuştu AK Parti'ye tahammül etme açısından çünkü birlikte hareket edecek başka bir siyasi hareket ve lider yoktu. Türkiye ekonomik krizdeydi. Sistemin üreteceği bir liderlik falan da yoktu. Partiler kurulamıyordu, denemeler başarılı olmuyordu. En son İsmail Cem İpekçi liderliğinde Yeni Türkiye Partisi'ni kurmaya çalıştılar ama o da bekleneni veremedi ve sönümlendi. Kısacası onlar açısından bir çare kalmamıştı ve AK Parti iktidarını kerhen kabullenmek durumunda kaldılar."[1920]

Refah-Yol iktidarının toplumu ikna eden gerçekçi mazeretler olmadan, ideolojik reflekslerle iktidardan indirilmesi, toplumu daha önce örnekleri sıkça yaşanmış bir zıtlaşma psikolojisine soktuğu kesindir. Halkın ekonomik refahının ve demokratik iradesinin önemsenmemesinin, partilerin de bu anlamda sinik kalmasının yarattığı hava yeni siyasi anlayışlara müsait bir iklimi doğurmuştur. Avan, bu iklim nedeniyle ana akım medyanın yeni aktörlere karşı müteredditi kaldığını dolayısıyla bir süre cepheleşmeden uzak durmayı tercih ettiğini ifade etmektedir: "Ülke ekonomik ve siyasi krizlerle boğuşurken, toplum tam anlamıyla çöküş yaşarken yeni aktörler kim olursa olsun cepheleşmeden bir değerlendirme yapmak konjonktür gereğiydi. Ak partinin kuruluşu ve basının görece yumuşak tutumunun altında büyük oranda bu neden yatmaktadır."[1921] Avan, medyadaki kararsız tavrın arkasındaki bir başka neden olarak da AK Parti'nin yenilikçi söylemlerini görmektedir. Selefi olan Milli Görüş

[1920] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1921] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**

Hareketi'yle arasına koymaya çalıştığı mesafe, daha önce Türk solu ve merkez sağ siyasette yer almış isimlerin partiye dahil edilme gayreti gelenekçi kanat Saadet Partisi'nden daha sempatik bir görüntü ortaya koymuştur.[1922] Taşgetiren'de AK Parti'nin yenilikçi söylem ve tavırlarının medyanın yaklaşımında etkili olduğunu, RP'nin İslamcı ve laik düzen için tehdit görülen çizgisine karşı AK Partinin "yenilikçilik" söyleminin bir süreliğine de olsa kabul edilir bulunduğunu belirtmektedir.[1923] Akyel'de RP çizgisinin medya ve diğer laik odaklar tarafından radikal bulunduğunu buna rağmen AK Parti'nin söylem ve davranışları ile çok daha yumuşak bir görüntü çizdiğini, RP çizgisini tasfiye edebilmek için yenilikçi kanatta karar kılındığını savunmaktadır.[1924]

Ana akım medyanın AK Parti iktidarının ilk yıllarında takındığı tavrın arkasında bilinçli bir stratejiden ziyade çaresizliğin etkin olduğu anlaşılmaktadır. Şayet bir stratejiden bahsedilecekse de bu kontrol edilmeyen bir sürecin yeniden kontrol altına alınma stratejisi olarak tanımlanabilir. Zira AK Parti iktidara taşınmamış, medya ve diğer aktörlere rağmen iktidara gelmiştir. Bir anlamda toplum demokratik iradesine saygı göstermeyen ideolojik elitlerle daha önceleri de yaptığı gibi zıtlaşma içine girmiştir. Elitlerin ve medyanın arkasında durduğu CHP'nin bütün gayretlere rağmen ancak yüzde 20 oy alabilmesi yeni bir stratejiyi zaruri kılmıştır.[1925] Bu anlamda belirlenen strateji AK Parti'yi devlet adına denetim altında tutmak, egemen politikalardan sapmalarında düzeltici bir güç uygulamaktır. Dağıstanlı medyanın seçim öncesi ve seçim sonrası benimsediği tutumu şahitliğini de katarak yorumlamaktadır:

> "AKP'nin iktidara geldiği o 2002 yılını iyi hatırlıyorum. NTV'de çalışıyordum o dönem. Gerçekten de medyanın AKP'ye karşı tutumu isyan ettirici nitelikteydi. Seçim sonuçlarında da çok tarafgir bir tutum takındılar ve kabullenemediler. Sürekli dikkat çektiğim gibi o dönemde de medya devletin hâkim ideolojisiyle iç içeydi. Dolayısıyla bir anlamda kendisini devletin gerçek bir parçası gibi görüyor ve denetim, kontrol mekanizması işlevini neredeyse devlet adına görüyordu, onun bakış açısıyla, en azından. Mesela iktidarın ilk dönemlerinde hükümet Kıbrıs konusunda farklı bir politika yürütmek istediğinde medyanın tavrı eski devlet politikalarını savunma şeklinde

[1922] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[1923] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[1924] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[1925] Ertuğrul Mavioğlu, **Cenderedeki Medya Tenceredeki Gazeteci**, İthaki Yayınları, İstanbul: 2012, s. 9

olmuştu. Yani eklemlendiği, ait hissettiği yapıyı koruma güdüsüyle hareket ediyordu medya."[1926]

Medya 2000'li yıllara kadar Türkiye'de sistemin tam merkezinde bir yerde konumlanmıştır. Tam olarak konumu tarif edilecekse bu siyaset kurumunun üstü vesayet ideolojisinin ise altıdır. Daha önce Cömert'in ifade ettiği gibi medya bu ideolojik vesayete seslenen bir pozisyonda kalmıştır hep. Dolayısıyla medyanın siyaset aktörlerine yönelik tavrı vesayet odaklarının yaklaşımının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. AK Parti'nin muktedir bir iktidar olmadığı da medyanın tavrı üzerinden anlaşılabilmektedir. Medya bir taraftan büyük sermaye gruplarının almış olduğu pozisyon gereği sempatik bir duruş sergilerken diğer taraftan da "milli görüş gömleğini çıkarttık" demelerine rağmen AK Parti'ye şüpheyle bakan, başta TSK olmak üzere bürokratik gücün denetleyici ve buyurgan tavrını takınmıştır.[1927] Taşgetiren, bu durumu "gözaltının devamı" olarak nitelemektedir. Vesayet gruplarının zihinlerinin derinliklerinde "bunlar aynı kökten geliyor, bir şekilde gizli gündemleri vardır" düşüncesiyle rezervin hep korunduğunu belirtmektedir:

> "Nitekim Mecliste başörtüsü ile ilgili özgürlük kararı çıktığında medyanın amiral gemisi diye nitelenen Hürriyet, –411 el kaosa kalktı- manşetiyle çıkar. 2008 yılında kapatma davası açılırken de o medya kesimi çok heyecanlıdır. Bunu ne adına yerine getiriyordu? Tabii ki halk iradesinin yansıdığı formel siyaset adına değil, her zaman var olduğu gizlenmeyen ve medya – yargı – iş dünyası dahil birçok alanı manipüle eden derin yapının yönlendirmesi ile ve kurulu düzenin korunması adına… Kurulu düzenin halkla ilişkisi çok da önemli değildi o dönemlerde. Çünkü halk iradesi ile oluşan hükümet ayrı, büyük harfle DEVLET ayrıdır. Hükümet DEVLETin gözüne bakmak zorundadır."[1928]

Özkan'da hükümetin uzun süre medya tarafından denetlendiğini, bunun kamu yararı, halkın çıkarı ve iradesi için yapılmadığını vurgulamakta ve tıpkı Taşgetiren gibi Hürriyet gazetesinin "411 el kaosa kalktı" manşeti üzerinden kimler adına denetmenlik yaptığına dikkat çekmektedir: "Millet iradesinin tecelli ettiği TBMM'nde bir oylama yapılıyor ve bir kanun tasarısı çıkıyor. Milletin vekillerinin ezici çoğunluğunun katılım

[1926] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,** Dağıstanlı, Türk medyasının kuruluşundan itibaren devlet refleksi ile hareket ettiğini, bugün gelinen noktada da farklı olmadığını belirtmektedir. Günümüzde devletin ideolojisinde yaşanan değişim, medyanın reflekslerinin de değişimine neden olmuştur: "İdeoloji değişti medyanın koruma refleksleri de bu değişime göre yeniden şekillendi. Türk medyasının çıplak bir sorunu bu."

[1927] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 9-11

[1928] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**

ve oyuyla çıkartılmış bir yasa var ve Hürriyet gazetesi 411 el kaosa kalktı diyor. Kamu yararı desek alınan karar ve yapılan kanun kamu yararı için yapılıyor ve her şeyiyle Anayasaya uygun gerçekleştiriliyor. Meşruiyetini sorgulatacak hiçbir durum yok. Öyleyse bu gazete kimin sesini, rahatsızlığını ortaya koyuyordu?" Gazetenin kaos vurgusuyla iktidarı birilerinin adına tehdit ettiğini ifade eden Özkan manşetin yayınlandığı tarihten kısa bir süre sonra AK Parti'ye kapatma davası açıldığına da işaret ederek medyanın jakoben devletçi anlayış adına hareket ettiğini savunmaktadır.[1929]

Arseven, AK Parti'nin medyanın da içinde bulunduğu laik yönetici elitler tarafından daima semte yeni gelen ve olağan akışı bozan taşralı gibi görüldüğünü ifade etmektedir. Bu kesim değişimi rutinlerine, alışkanlıklarına, çıkarlarına, yerleşik yaşam tarzlarına bir müdahale gibi görmüşler ve kendi alanlarının daraltılacağı korkusunu yaşamışlardır hep. AK Parti'nin başlarda kendisini semtin yabancısı olarak kabul etmesi elitleri kızdıracak davranışlardan kaçınması, seçim sürecinde kendisine kalem kılıç saldıran isimleri el üzerinde tutması belli bir toleransı makul kılmıştır. Fakat işler bir süre sonra değişecektir ve medya elitleri için makuliyet sınırı aşılmış olacaktır.

> "Ana akım medya, AK Parti'nin yaptığı hamlelerin kendi alanlarını daraltmaya başladığını, gerek ticarette, gerek sivil toplumda gerekse de medyada AK Parti ile yeni gelen Anadolu insanlarının daha çok etkinlik sağlayacağını, her alanda hakimiyetlerinin gittikçe artacağını gördüler. Asıl büyük korku Anadolu sermayesinin gittikçe iddialı bir konuma gelmesiydi. Çünkü bir zamanlar "kartel medyası" diye anılan ana akım medyanın arkasında büyük ticari oluşumlar vardı. İş dünyasındaydılar, bankaları vardı, ordu bürokrasisiyle araları iyiydi. Siyasete etki güçleri çok fazlaydı. İstemedikleri kişilerin koltuğunda kalması mümkün değildi. Hatta bir bakanın yeniden askere alınmasını sağlamışlardı. İhale ve teşviklerden önemli kaynaklar elde ediyorlardı. Bu ayrıcalıkları gittikçe kaybedeceklerini görünce "zemin kayıyor, direnelim, durduralım dediler" ama zemin çoktan kaymıştı onlar için."[1930]

AK Parti'nin ilk yıllarında gündem kültürel iktidar sorunu üzerinden okunamayacak derecede aleyhteydi ve mevcut zemin entelektüel meselelerden de uzaktı. Kültürel bir çatışmaya girmeden daha kalkınmacı hamleler ile meşruiyet kazanma yolunu tercih etmişti. Bu hamlelerde de büyük oranda başarılı olmuştur.[1931]

[1929] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[1930] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1931] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**

Ekonomi de sağlanan güven ortamı, sağlıkta yaşanan dönüşüm, üniversite sayılarındaki artış, eğitimde ücretsiz kitap politikası gibi atılan adımlar, AB üyelik sürecinde güdülen aktif politikalar ve yoğun demokratikleşme vurguları; izlenen bu politikalarla sağ ve sol liberallerle kurulan ilişkiler, AK Parti'nin meşruiyet sahasını genişletirken denetimci vesayet gruplarının etki alanlarını da daraltmaya başlamıştır. Ortaya çıkan manzara karşısında laik yönetim elitlerinin rahatsız olması kaçınılmazdır. Çok geçmeden bu rahatsızlık medya üzerinden kendisini gösterecektir. AK Partinin ilk iktidar yıllarını "iktidar olamaması için farklı odakların bir tür 28 Şubat iklimi oluşturma yılları"[1932] olarak tanımlayan Taşgetiren'in belirttiği gibi darbe hazırlıklarından, askeri muhtıraya, Danıştay baskınından kapatma davasına kadar bir dizi olağanüstü gelişmeler ardı ardına yaşanmaya başlayacaktır. Diğer olağanüstü durumlarda olduğu gibi ana akım medyanın önde gelen kuruluşları bir kez daha tüm bu süreçlerin merkezinde yer almıştır. Ancak bu defa sonuç geçmişte olduğu gibi kolay ve planlanıldığı gibi gitmeyecek, iktidarın kolay sinecek bir yapıda olmadığı anlaşılacaktır. Zira iktidar bu sefer çok daha kararlı, planlı ve programlıdır. Herkesi karşılarına alacak ideolojik tavırlardan kaçınmışlardır. Çok kapsayıcı bir programla; yoksulluk, yolsuzlukla mücadele gibi somut kavramlarla, demokratik gelişim, AB'ye katılım gibi gerçekçi hedeflerle siyaset yürütmüşler, vesayetçi kesimin mazeretlerini büyük oranda ortadan kaldırmışlardır.[1933] Seküler kesim kendi aralarında parçalanırken halkın desteği de gittikçe yükselmiştir.

3.4.3. AK Parti İktidarı ve Merkez Basının Dönüşümüne Etkileri

AK Parti iktidarı İslami siyaset geçmişi nedeniyle uzun süre sistemin gözetiminde kalmak zorunda kalmış ve bir önceki başlıkta ifade edildiği gibi denetimli bir serbestlikle, çizilmiş sınırları aşmadan, sınırlı alanlarda hareket ederek koşullu bir iktidara razı olmuştur. Bir anlamda devlet gücünü elinde bulunduranlar ve medya karşısında hesap verir pozisyonundadır. Çünkü halkın desteğinin dönem şartları içinde özgül ağırlığı zayıftır, İslam referanslı medya kuruluşları da çok cılızdır. Ancak bu bir

[1932] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[1933] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

teslim olma değildir. RP iktidarından edinilen tecrübe doğrultusunda maruz kalınan asimetrik gücün yumuşatılmasıdır. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Dik duracağız ama dikleşmeyeceğiz" şeklinde formüle ettiği tavır bir anlamda mücadele yöntemini de ifade etmektedir.[1934] Erdoğan bir yandan RP'ni iktidardan eden gücün öfkesini çekmek istemezken bir yandan da hafızasını oluşturan alternatif değerleri muhafaza etmek, yaslandığı halk kitlesinin desteğini sürdürmek istemektedir. Bu anlamda denilebilir ki ekonomik istikrar ve demokratik değerler vurgusu ile her iki kesimi de dengede tutmayı başarmıştır.

Gerçekten de AK Parti iktidarının ilk yılları itibariyle bütün alanlarda çoğulculuğu, demokrasiyi, rekabetçi piyasa anlayışını savunmuştur. ABD ve AB ile kurduğu sıcak ilişkiler neticesinde de içerdeki liberal aydınların desteklerini almayı başarmıştır. Farklı toplum kesimleri ile kurduğu ilişkilerin de onu merkezi bir söyleme mecbur kıldığını söylemek gerekir. Çünkü Millî Görüş geleneği siyaseten İslami bir düşünceyi temel alarak siyasi vizyonunu geliştirmiş olsa da toplum kesimlerinin İslam dinine yaklaşımları daha çok kültürel bir benimseyişe dayanmaktadır. AK Parti'nin siyaset söylemini dönüştürmesinde bu gerçeği kavramasının da rolü yüksektir. Kısacası, AK Parti içinde siyaset yaptığı, rejimin, toplumun ve kendi gerçekliğinin tespitini yaparak pozisyonunu belirlemiştir ve kendi dönüşüm tecrübesine paralel sistemin de dönüşeceğine, meşruiyet sorunun ortadan kalkacağını düşünmüştür. Dolayısıyla ilk yıllarında medya da dahil hegemonik bir dönüştürme girişiminde bulunmamıştır. Ünal, AK Parti'nin ilk yıllarında kendisini savunacak yeterli bir medya gücü olmamasına rağmen güçlü bir medya ihtiyacı duymadığını savunmaktadır. Neden olarak da iktidara geliş sürecinde medya ile çatışmanın AK Parti'nin işine yaradığını söylemektedir: "Cumhurbaşkanı'nın Ece Ayhan'dan alıntılayarak çokça zikrettiği bir şiir dizesi vardır. Ayhan "Biz tüzüklerle çarpışarak büyüdük kardeşim" demişti. Cumhurbaşkanı da biz "Manşetlerle çarpışa çarpışa bugünlere geldik" diye tekrarlamıştır. AK Parti iktidara gerçekten de medyaya rağmen gelmiştir. Bu nedenle de ilk zamanlarda bir medya gücüne de ihtiyaç duymamıştır."[1935] Mavioğlu,

[1934] Karagül, İbrahim; "Dik duracağız, dikleşmeyeceğiz!", **Yeni Şafak Gazetesi**, 17 Temmuz, 2019, s. 15

[1935] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

Erdoğan'ın "Manşetlerle savaşarak bugünlere geldik" ifadesinden yola çıkarak "her savaşın bir galibi olacağını ve Başbakan'ında o günlerden itibaren manşetleri yanına çekmenin hesabını yapmış olabileceğini belirtmektedir.[1936] Nesnel olarak bakıldığında böyle bir niyet varlığı dönem şartları itibariyle yadırganacak bir durum değildir. Zira Millî Görüş tecrübesini yaşamış kadroların medyanın gücünü ve iktidarlarına oluşturduğu riskleri hesaplamamaları düşünülecek şey değildir. Dolayısıyla AK Parti'nin medyaya yaklaşımını ve medyaya yönelik politikalarını 28 Şubat tecrübesi şekillendirmiştir demek yanlış olmaz.[1937] Akın'ın ifadeleri de bu düşünceyi destekler niteliktedir: "2001-2002 de AK Parti kurulduğunda devlet gücünü elinde bulunduranlar karşısında hesap verir pozisyonundaydı. Medyayla olan ilişkisi de bu yöndeydi. Nitekim kendisini destekleyen medya kuruluşları da çok cılızdı. Bu sebeple medyayı bir şekilde kendisine bağlamak AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan'ın ana stratejilerinden bir tanesiydi. Çünkü medya gücünü artırdığında gücünü gerçek anlamda artıracağı algısına sahipti."[1938]

Yine de AK Parti'nin medya stratejisinde aceleci davranmadığını söylemek gerekmektedir. İlk yıllardaki medyanın üstenci ve buyurgan tavrının halk nazarında hoş karşılanmadığı ve kendisine daha yakın bulduğu AK Parti kadrolarına olan sempatilerini daha da artırdığı bir gerçektir. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ın seçkin, elit bir imajı olan bu medya sınıfına karşı eğilmeyen, geri adım atmayan duruşu halkın gözünde daha da popüler hale gelmesini sağlamıştır. Ünal, bu durumu şöyle ifade etmektedir: "3 Kasım 2002'de kazanılan zafer medya ile çarpışarak kazanılmış bir zaferdi. Sonrasında da elde edilen başarılar da medyaya rağmen elde edilmişti. Dolayısıyla medyanın bu karşıt, buyurgan tavrı bir nevi AK Parti'yi güçlendiren, hem de çok güçlendiren bir tavır oldu. AK Parti'de bunun farkındaydı ve sonuna kadar kullandı."[1939]

Stratejik olarak bir denge unsuru oluşturma açısından İslam referanslı medya kuruluşlarının genişlemesi teşvik edilmiş, planlanmış olsa dahi ana akım medyada

[1936] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 14
[1937] Vahdet Mesut Ayan, **AKP Devrinde Medya Alemi**, Yordam Kitap, İstanbul: 2019, s. 50
[1938] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[1939] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

köklü bir dönüşüm düşüncesi partiye henüz hâkim değildir. Ünal sürecin içerisinde yer alan bir isim olarak medyaya yönelik özel bir çaba içerisine girilmediğini savunmaktadır. O dönemde AK Parti'de etkili görevlerde bulunan, Başbakan'ın danışmanlığını yapan ve konuşma metinlerini de yazan Ünal'ın olaylara şahitliğini de vurgulayarak söyledikleri önemlidir:

> "O dönem aktif olarak süreçlerin içinde bulunan birisi olarak söyleyebilirim; "medyayı ele geçirelim medya bizim olsun biz medyada güçlü olalım" gibi bir kaygı yoktu. Evet bir medya sorunu vardı Türkiye'de. Özellikle AK Parti saldırılara, haksızlıklara maruz kalıyordu. AK Parti'ye yönelik kapatma davasında da o dosyalar hep önümdeydi benim. Oradaki delillere baktığım zaman özellikle Cem Uzan yönetimindeki Star gazetesinin birçok kupürünün delil olarak kullanıldığını gördüm. … Uzunca süren bu gibi saldırı ve projelere rağmen "hani bu medyayı biz alalım değiştirelim" gibi bir gayenin bir çabanın olduğunu düşünmüyorum. Biraz farklı gelişti olaylar."[1940]

İlk zamanlar AK Parti çevresi büyük bir medya dönüşümü için niyet beslemese de kendisini destekleyen medya çevresini küçük kapsamlı da olsa genişletmek istediği görülmektedir. Bu anlamda parti çevresinin "bizim de NTV CNN Türk gibi, onlarla yarışacak bir haber kanalımız olsun"[1941] diyerek kuruluşunu gerçekleştirdiği 24 TV'nin ilk Genel Yayın Yönetmeni Mustafa Hoş muhalif birisi olmasına rağmen kanal kurucuları ile nasıl anlaştığını anlatmaktadır:

> "- Merhaba Mustafa Hoş ben. … Sizi dinliyorum.
> - Öncelikle kendimizi tanıtalım. Ben Haşan Doğan. Arkadaşımsa Diyarbakır milletvekili İhsan Arslan. Biz bir televizyon kanalı kurmak istiyoruz. Uzun süredir araştırma yapıyoruz. Sizin isminiz karşımıza çıktığında kendimizce araştırma yaptık ve görüşmeye karar verdik.
> - Eyvallah. Konuşalım. Araştırma yaptıysanız benimle ilgili bir kanaat de oluşmuştur. Bu işimizi daha da kolaylaştırır.
> - Oluşmaz mı? Bildiğini okuyan, dediğim dedikçi birisi dendi. Ama en çok bizi etkileyen işini seven, dürüst bir adam olmanız. Neyse önce biz teklifimizi yapalım. Haber kanalı kurmak istiyoruz. Mevcut medyanın halini siz de biliyorsunuz. Bunun dışında namuslu ve dürüst ve hakikatin yanında duran bir televizyon olsun istiyoruz.
> - Mevcut medyada bir sürü olumsuzluk var. Ve ben bunun değişmesi gerektiğini düşünüyorum. Bunu yapabilecek bir kanal projem de var. Ama sizler siyasete yakın insanlarsınız. En önemli engel bu. Siyasetin karıştığı ve ondan taraf olacak bir kanal yapacaksanız en yanlış kişiyle konuşuyorsunuz. Baştan bunu net bir şekilde ortaya koyalım. Sonrasında kimse üzülmesin.
> - Biliyoruz sizin hassasiyetinizi. Hakikatin olduğu yerde siyaset olmaz. Siz hakikatin peşinde koşan bir gazetecisiniz. Biz de hakikat hâkim olsun istiyoruz. Bu

[1940] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1941] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

ortak paydamız. Gerisini yol devam ettikçe yaşar görürüz. Ne diyorsunuz? - Her şey çok ani oldu. Birkaç gün bana zaman verin. Siz de bir daha beni araştırın. Sonra oturup yeniden konuşalım."[1942]

Hoş, kanal yönetimi ile anlaşmış, 24 TV'nin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Konuşmadan da anlaşılacağı gibi medya anlamında niyetler iyidir ve Hoş da özellikle Hasan Doğan'ın ölümüne kadar kanalı siyasi etkilerden korumaya çalıştığını, kendisine verilen söze sadık kaldığını ifade etmektedir. Ancak kanalın daha sonrasında AK Parti'yi önceleyen bir yayın çizgisine kaymaya başladığını ve kendisinin bu duruma tepki olarak istifa ettiğini ifade etmektedir. Ancak kanalın partinin kontrolüne girmeye başladığı dönem ilginç olarak siyasetin ısındığı ve AK Parti'nin sıkıştırılmaya başladığı döneme denk gelmektedir. Zira Hoş, 27 Nisan Muhtırasında halen kanal yönetimindedir ve bildiriye karşı yönetim olarak karşı durduklarını anlatmaktadır.[1943] Diğer bir konu ise kanalın Hoş'un kontrolünde yaptığı tarafsız yayınlara rağmen ana akım medya çevresinde "dinci kanal ve dincilerin kanalı" olarak tanımlanmıştır.[1944] Öyle ki kanal Euroleague ile anlaşarak ligin yayıncı kuruluşu olmasına rağmen Efes Pilsen Euroleague yetkililerine "Bunlar dinci kanal. İmajımızı bozarlar. Maçlarımızın 24'te yayınlanmasını istemiyoruz" diyerek sözleşmenin feshedilmesini sağlamışlardır.[1945] Anlaşıldığı kadarıyla kanal başlangıçta ana akım medya içerisinde yer alabilmek için hem editöryal bağımsızlık hem de siyasi tarafsızlık noktasında ciddi gayret göstermiş ancak merkez tarafından öteki olarak görülmekten kurtulamamıştır. Diğer yandan ise AK Parti'ye karşı iç ve dış odaklı eleştirilerde yaşanan sertleşmeye paralel olarak, siyaseten bir tavır alma beklentisi doğmuştur. Türkiye tarihi açısından bakıldığında medya siyaset ilişkisinin büyük oranda siyasal güç merkezi etrafında şekillendiğini görülmektedir. İslam referanslı medya 28 Şubat sürecinden tecrübe ile daha demokratik bir basın tavrı sergilemeye çalışsa da AK Parti'ye yönelik sınırlayıcı, dışlayıcı müdahalelerin başlaması ile iktidarın savunmasında yerini almaya başlayacaktır. AK Parti'de de mücadele edilmeden, kurumlar dönüştürülmeden gerçek bir iktidarın imkânsız olduğu psikolojisi zamanla hakim olmaya başlamıştır.

[1942] Mustafa Hoş, **Abluka**, Destek Yayınları, İstanbul: 2014, s. 20
[1943] M. Hoş, a.g.e., s. 61
[1944] M. Hoş, a.g.e., s. 47-48
[1945] M. Hoş, a.g.e., s. 49

Vesayet odakları ve AK Parti arasındaki ilk kırılmanın başörtüsü tartışmalarının başlaması ve Hamas liderlerinden Halit Meşal'in Türkiye ziyareti sonrası yaşandığını belirten Ünal, bu gibi gelişmelerin pasif durumdaki vesayet gruplarını ve medyayı harekete geçirdiğini söylemektedir.[1946] Değişen bu tavır sadece içeriye özgü değildir. Özellikle ABD'de bir tavır değişikliği gözlenmekte, Hamas Lideri Halit Meşal ziyareti sonrasında eleştirilerde ciddi bir artış görülmektedir. Washington Times gazetesinde yer alan ve AKP iktidarını Arap ülkelerinden gelen Yeşil sermayeyi kullanarak laik rejime "islamofaşist" bir darbe yapmakla suçlayan yazı[1947] AK Parti'nin meşruiyet sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Dışarıdan gelen irtica içerikli bu suçlama, laik çevreler tarafından iki şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. Birincisi AK Parti ve gizli gündemi konusunda ne kadar haklı oldukları savını dillendirmeye başlamışlar, ikincisi de Batı'nın AK Parti iktidarına desteğini çektiği düşüncesi ile daha sert bir muhalefet dili kullanmaya başlamışlardır. Ünal'ın ifadesiyle medyanın dili sertleşmiş, adeta saldırıya dönüşmüştür.[1948] Medyanın başlangıçtaki ılımlı tavrını bırakarak eski buyurgan, suçlayıcı, dışlayıcı tavrına dönmesini Akın, medyanın oportünist karakteri gereği kumar oynaması olarak yorumlamaktadır: "Basın hep güç odaklarıyla bir arada olur. Bazen kumar da oynarlar. Bizim basınımız açısından söylüyorum oportünist pozisyon alma işini çok iyi becerir. AK Parti iktidarında "Genç subaylar rahatsız" diye manşet atıldı. Cumhuriyet vs gibi gazeteler tehdit dilini daha doğrudan kullanırken ana akım medyanın köşe yazarlarının büyük çoğunluğu da bu zihniyet üzerinden tavır koyuyorlardı. Çünkü ordunun, yargının, bürokrasinin, iş dünyasının iktidarı AK Parti'ye vermeyeceklerini düşünüyorlardı".[1949]

Kızıltaş'a göre kendilerini hala egemen güç olarak gören kesim açısından AK Parti'nin kendi politikalarına yönelmesi açtıkları kredinin tüketilmesi anlamına gelmektedir. Sertleşen dil ve üslup bir anlamda, ortaya çıkan bu gerilimin AK Parti'ye hissettirilmeye çalışılmasıdır. Ancak Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti bu yapılara

[1946] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1947] İlhan Uzel, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXX, Sayı: 252, 2014, s. 17,
[1948] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1949] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

rağmen iktidara geldiği için çatışma sürecinde geri adım atmayacaktır. Onların ekonomik, kültürel vb birtakım taleplerini, çizmeye çalıştıkları istikameti reddetmiştir. Bu bağımsız tavır sadece içerisini değil dışarısını da rahatsız etmiş ve önceki uyumun yerini yavaş yavaş husumet almaya başlamıştır:

> "Dışarısı diyorum çünkü benzer beklenti ve dayatmalar uluslararası güç merkezlerinden de geliyordu. Recep Tayyip Erdoğan idaresindeki AK Parti'nin kendi ayakları üzerinde duran Türkiye ideali bu anlamda sorun çıkartmaya başlamıştı. Yakın tarih işte hepimiz yaşadık. Ortada iktidarın ciddi ekonomik başarıları varken, kendilerine isnat edilen korkulara dair hiçbir işaret olmamasına rağmen darbe tehditleri başladı, kapatma davası açıldı, Danıştay saldırısı yapıldı, başka siyasi cinayetler işlendi, ardından hükümetin büyük riskler alarak terör sorununu çözmek için ortaya koyduğu bağımsız irade Oslo görüşmeleri adı altında sabote edilmeye çalışıldı."[1950]

Başlardaki uyumun bozulmasının sebebini Özkan'da AK Parti'nin kendi başına politika belirleme isteğinden kaynaklandığını savunmaktadır. İktidar ile özellikle iş dünyası ve liberal kesimin uyumunu sağlayan ana etmen AB müzakere sürecinin başlatılmasıdır. AK Parti ilk iş olarak AB müzakerelerini başlatmıştır ancak bu politikasının nedeni vesayet odaklarının talebi doğrultusunda bir memnuniyet oluşturmak değildir. Müzakerelerde istenilen kriterler zaten AK Parti'nin Türkiye'de istediği demokratikleşme sürecine katkı sağlayıcı kriterleridir. Bu nedenle AB ile yumuşak ilişkiler kurulmuştur ve sol, liberal demokrat çevreler de bu gelişmeleri desteklemişlerdir. Ancak bu destekler ve ilişki boyutu vesayeti andıran bir tarzda yürümektedir. AK Parti halkın oyu ile iktidara gelmiş olsa da meşruiyet sorunu kullanılarak hükümetin politikalarının istikameti belirlenmek istenmektedir. AB'nin gittikçe işi yokuşa süren yaklaşımı ile AK Parti'nin durum karşısında daha kendince politikalara yönelmesi nedeniyle ilişkiler bir anda gerilmeye başlamıştır: "AK Parti bu çevrelerin vesayeti andıran müdahalelerini kabul etmemeye başladı, "halktan oyu ben kendi siyasetim için aldım ve kendi siyasetimi uygulayacağım, sizin buyruklarınıza uymayacağım" dediği andan itibaren bu çevrelerle arası açılmaya başladı. İşte bu tavırdan sonra ilgili çevrelerin genel ekseriyeti AK Parti ve İslami çevreyi azarlamaya, aşağılamaya, yalnız bırakmaya başladılar."[1951]

[1950] E. Kızıltaş, Kişisel görüşme…,
[1951] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

Ünal'ın ifadelerinden, başlarda Medyanın saldırganlıklarından etkilenilmediği, ciddiye alınmadığı anlaşılmaktadır: "Cumhurbaşkanı ile yakın mesai yapmış birisi olarak söyleyebilirim ki hiçbir şekilde ciddiye almadı bu saldırıları. Dikkate almamasındaki ana sebep öncesinde ifade ettiğim gibi kendisi zaten oraya medya ile çarpışarak gelmiş olmasıydı. O dönem mesela Hürriyet gazetesi Sabah gazetesi bir şeye itiraz ediyorsa bu hükümetin o konuda güçleneceği anlamına geliyordu."[1952] Ancak ısrarlı, kişiselleştirilmiş saldırılar ve liberal yazarların politika belirleyici tavırları medyaya olan yaklaşımın değişmesine, rahatsızlığın artmasına neden olmuştur. Akinan, Skytürk televizyonunun genel yayın yönetmeni olarak iktidara yakın gazeteciler tarafından uyarıldığını aktarırken hangi konularda rahatsızlıklar duyulduğuna ve medyaya bu gazetecilerin nasıl baktıklarına dair de bilgiler vermektedir:

> "… Mustafa Karaalioğlu ve Başbakan'ın sözcüsü Akif Beki ile Cihangir'de Cuppa adlı kafede buluştuk. Bir düşmanlığım olmadığını söyledim. Amacımın sadece gazetecilik yapmak olduğunu belirttim. Akif Beki, "Serdar, beyefendi yaptığın agresif yayıncılık tan çok rahatsız. Bu muhaliflik değil" dedi. "Yani Nihat Genç yayınların olacak şey değil. Börek suratlılar diyor, hanımefendiye perdelik kumaşları giyip geziyor diyor. Toprağını vatanını satanlar diyor. Doğrudan isim mi vermesi gerek? Biz de senin kadar bu işi biliyoruz. İlla ana avrat mı küfretmek gerek? Bunlar eleştiri mi Allah aşkına? Hele Yalçın Küçük, Ali Babacan ile Sayın Başbakan'ın sarılma fotoğrafını alıp ekran dan sallıyor ve ağzından köpükler saçarak 'Devlette böyle rezalet olmaz!' diye bağırıyor. Neyi ima ettiğini herkes anlıyor. Nasıl bu deliliklere izin verirsin? Bunlar meczup ve senin başını yiyecek. Kurtul bunlardan ve olması gerektiği gibi muhalefetini yap. Ama böyle üstü örtülü hakaretlerle sen reyting alacaksın diye koskoca Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nı sana çiğnetmezler." O gece sohbet ilerlerken medyanın rolünden yakındılar ve Mustafa Karaalioğlu Akif Beki'ye dönerek, "Ben geçen gün Sayın Başbakan'a da söyledim. Medyanın hali ordudan daha önemli... Asıl medya ile uğraşmak gerek. Orduyu bir şekilde kontrol edersin, anlaşırsın. Ama medya öyle değil" dedi."[1953]

[1952] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

[1953] Serdar Akinan, **Hayatımın Haberi**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul: 2021, s. 13-14, Aslında yönetim katına bu uyarılar gizli ve kişisel ilişkiler üzerinden yapılmamaktadır. Bizzat dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kamuya açık ve doğrudan medya patronlarını hedef alan konuşmalarda da vurgulanmıştır. Örneğin 2010 yılında gerçekleşen AK Parti Genişletilmiş İl Başkanları toplantısında Başbakan Erdoğan, Genel Kurmay Başkanı'nın da katıldığı Çankaya'da gerçekleşen üçlü zirveyi eleştiren köşe yazarlarına sert çıkarak patronlara bu yazarlarla yollarını ayırmaları gerektiğini söylemiştir: "Düşünün dün (Perşembe) Cumhurbaşkanımızın başkanlığında üçlü bir zirve, toplantı yaptık. Şimdi ona bile garip yorumlar getiriyorlar. Öyle çirkin yorumlar getiriyorlar ki akla hayale gelmez şeyler. Ya siz bu ülkeye yardımcı mı olacaksınız, yoksa bu ülkede hâlâ ortamı kızıştırmanın gayreti içinde mi olacaksınız? Bir Cumhurbaşkanı'nın, ülkenin Başbakan'ı, Genelkurmay Başkanı'nı çağırmak suretiyle bir araya gelmesi, bir değerlendirme yapması yanlış bir şey mi? … Ben de şimdi o

İçerikte yer alan Karaalioğlu'nun ifadeleri AK Parti ve İslam referanslı medya çevresinin laik ana akım medyaya karşı bakışını anlatmak açısından son derece önemlidir. Karaalioğlu medyanın ideolojik anlamda ordudan daha katı bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir ve kısa süre içerisinde liberal kesimin desteklerinin de belli şartlara bağlı olduğu anlaşılınca medyaya dönük bir dönüşüm düşüncesinin daha ciddiye alınır hale geldiği anlaşılmaktadır. Kızıltaş bu düşünceyi desteklemektedir: "Bana göre başlangıçta kimi sol ve liberal kesimlerle kurulan ilişkinin yürümemesi nedeniyle iktidar kanadında kendinden olanla yol yürümenin daha sağlıklı ve faydalı olacağına dair güçlü bir inanç oluştu. Bu inanç birçok şekilde medya alanına da yansıdı tabi." [1954] Arseven de geniş bir değerlendirme ile AK Parti'nin yaşadığı tecrübeler sonrası kendi medyasını oluşturmadığı takdirde iktidar olamayacağı gerçeğini gördüğünü ve mecburi olarak harekete geçtiğini savunmaktadır:

> "AK Parti iktidara geldiğinde mevcut İslami medya kuruluşlarının desteğini almıştı. Diğer yandan da kendisini ana akım medyaya kabul ettirmeye çalışıyordu. Kavga istemediğini, eski Millî Görüş iddialarından vazgeçtiğini, Türkiye'nin temel meselelerine odaklanıp hep birlikte onları çözmek istediğini söyleyerek bir meşruiyet arayışı içerisindeydi. Medya da bu meşruiyet arayışı içerisinde şekillendi ve AK Partiyi Batıya açacak, içerde meşruiyet sağlayacak liberal tipler öne çıktı. Muhafazakâr kesimin de daha çok dışa açık olanları bu anlamda muteber hale geldiler. Dolayısıyla AK Parti bu ilk yıllarında yeni bir medya örgütlenmesine ihtiyaç duymadı. Fakat darbe girişimleri, kapatma davası, 27 Nisan e-muhtırası, 367 kararı, Cumhuriyet mitingleri ve "tehlikenin farkında mısınız?" kampanyaları gösterdi ki eski yapıların enstrümanlarıyla ancak bir yere kadar gidilebilir. Dolayısıyla AK Parti'de politikalarını, yeni açılımlarını destekleyecek yeni bir medyaya ihtiyaç olduğu fikri hâkim olmaya başladı ve bu anlamda belirlenen kuruluşlara siyaseten ve ekonomik olarak büyük destekler verildi. Bu aslında her iktidarın istediği bir şeydir ve halkın büyük çoğunluğunun oyunu almış ve tek başına iktidar olmuş Erdoğan için de gayet sıradan bir stratejidir. Çünkü şunu çok iyi anlamıştı; %100 kendisine bağlı ve bağımlı medyasını oluşturmadığı takdirde belli engelleri aşmasının mümkün olmayacağını, algı yönetiminde başarısız olunduğu

gazetelerin patronlarına sesleniyorum, 'Ne yapayım köşe yazarı, hâkim olamıyorum' diyemezsin. 'Sen bunun sorumlususun arkadaş' diyeceksin. Niye, çünkü bu ülkeyi germeye, bu ülkede ekonomiyi germeye kimsenin hakkı yok. … Bir taraftan geleceksin hükümete vuracaksın, 'niye ücretler böyle' diyeceksin. Öbür taraftan ekonominin çökmesi için de köşe yazarlarınla her şeyinle elinden geleni yapacaksın. … Köşe yazarları beni eleştirebilir, bu hakları. Ancak ben de uyarımı yapmak zorundayım. … Bu ülkeyi de germeye hakları yoktur, 'Cumhurbaşkanı ile bu görüşmeyi üçlü olarak nasıl yaparlarmış, Genelkurmay Başkanı oraya nasıl gidermiş, Genelkurmay Başkanı'nın katıldığı bir toplantıya nasıl Cumhurbaşkanlığı zirvesi denirmiş'. Böyle saçma şeyler olur mu? … Herkes fikrini söylemekte serbesttir. Gayet güzel de böyle belirlenmiş şeyler var. Tabii serbest, söyle doğru. Ama o insanlara da o kalemleri teslim edenler der ki 'kusura bakma kardeşim bizim dükkânda sana yer yok'. Çünkü herkes vitrinine layık olanını koyar" Bkz. "Başbakan'dan medya patronuna 'O köşe yazarlarını kov' mesajı", **Radikal Gazetesi**, 27 Şubat 2010, s. 1

[1954] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

takdirde de ölümcül bir sonuçla karşılaşacağını biliyordu. Çünkü iç ve dış tazyikler parti için ciddi tehditler oluşturuyordu. Mesela dünyada İslamifobia, Türk düşmanlığı, Anadolu düşmanlığı yaygınlaşıyordu, bölgede ciddi paylaşım savaşları görülüyordu, Rusya güneye inmeye çalışırken ABD PKK'yı destekliyordu, Ermeni soykırımı iddialarıyla Türkiye'ye karşı geniş bir algı oluşturulmaya çalışılıyordu ve içerde de laik muhalefet, PKK terörü ve FETÖ hareketlenmeleri görülüyordu. Bunlar hem Türkiye'nin hem de AK Parti'nin güvenliğini tehdit eden gelişmelerdi. Belirttiğim gibi tüm bunlar AK Parti kadrolarına, kayıtsız şartsız kendisini destekleyecek bir medyanın olmazsa olmaz bir ihtiyaç olduğu kanaatini yerleştirdi."[1955]

Görmüş de AK Parti'nin ana akım medyanın kendisine karşı tavizsiz tavrının yumuşamayacağını, adeta düşman bir öteki gibi algılandığını gördüğünü ve bu nedenle tedbir almaya yöneldiğini bu anlamda da çareyi yeni bir medya öbeği oluşturma girişimlerinde bulduklarını belirtmektedir: "Günümüzde "yandaş medya" diye küçümsenmeye çalışılan gazeteler ve televizyonlar öbeği işte böyle oluştu. Başlı başına bu oluşturulma biçimi bile problemli kuşkusuz. Keza, kimi gazete ve televizyonların sahiplerinin AK Parti'ye ve Başbakana yakınlıkları da bir sır değil. Fakat ortaya çıkan bu anomalinin seçilmiş iktidara "'düşman" muamelesi yapan "devlet ideolojisine yandaş" yekpare medyaya karşı geliştirilmiş bir model olduğunu da unutmayalım." AK Parti'nin bu tasarrufunun sorumlusu olarak medyayı gören Görmüş, "Bu ülkenin medyası eleştirellikle muhalifliği, muhaliflikle düşmanlığı birbirine karıştırmamış olsaydı, muhtemelen iktidar partisi de böyle bir tedbire baş vurmayacaktı.[1956] diyerek bir etki tepki yasasının hayata geçtiğini ima etmektedir. Görmüş bu düşüncesinde yalnız değildir. Yenice de medyanın geçmişten beri İslami camiaya deyim yerindeyse psikolojik bir şiddet uyguladığını, AK Parti'nin medyaya karşı takındığı tavrın arka planında bu şiddetin izlerinin bulunduğunu ifade etmektedir.[1957] Cömert'e göre de eski ana akım medya siyasetle ve toplumla ilişkisini medeni, ölçülü bir şekilde sürdürmemiştir. Şayet ölçüyü kaçırmamış olsalar iktidarın tavrı da belki bu kadar sert ve kapsamlı olmayacaktır:

"Şayet merkez medya siyasetle ilişkilerini medeni bir şekilde sürdürseydi, eleştirilerini ölçülü tutup, düşmanca bir tutum takınmasaydı belki işler daha doğru yürür, iktidarın tavrı da bu kadar şiddetli olmayabilirdi. Dediğim gibi ölçüyü kaçırdılar ve iktidarın üzerine çok geldiler. 28 Şubat sürecinde edindikleri bir alışkanlıkları vardı. Manşeti halka yönelik atmıyorlardı, doğrudan askere atıyorlardı. Askere şikâyet için,

[1955] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[1956] Görmüş, Alper; **Önsöz…,** s. 9-10
[1957] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

> bir durumu göstermek için atıyorlardı. O vesayete hitap ediyorlardı. Bunun yerine memleket gerçeklerine dayalı bir yayın politikaları tercih etmiş olsalardı iktidarın medyadaki tasarruf hırsı bu kadar olmayabilirdi. Yaptıkları yayınlar evet bir muhalefetti ama şiddetli bir muhalefetti. Başörtüsü sorununu çözme niyetiyle atılmış bir adıma "411 el kaosa kalktı" diyemezsin. Tamam bundan rahatsız olduğunu hissettirecek bir söz söyleyebilirsin ama "411 kaosa kalktı" ifadesi başka bir şeyi ifade eder. Ölçülü olamadılar maalesef."[1958]

Dağıstanlı da medyanın gazetecilik sorumluluğunu yerine getiremediğini, iktidara karşı eleştirilerinde aşırılığa kaçtığını, halkın gözünde itibarını, inandırıcılığını kaybettiğini, bir anlamda iktidara medyada yaşanan dönüşümler için fırsat verdiğini dile getirmektedir.[1959] Sönmez, 1980 sonrası medya düzenini, sanayisi, finansı ve diğer sektörleri de içine alan, kendi içerisinde ilişikli entegre bir yapının parçası, aynı zamanda büyük sermaye fraksiyonlarının kullandığı bir hegemonya aracı, iktidar alanı olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda birçok sermaye grubunun medya şirketleri kurarak ya da satın alarak TV, gazete sahibi olmalarını da "medya ile silahlanmak" refleksi şeklinde açıklamaktadır.[1960] Mavioğlu da bu yorumdan hareketle AK Parti'nin de geçmişte olduğu gibi medya üzerinden bir hegemonya stratejisini hayata geçirdiğini ve bunun da anlaşılabilir olduğunu belirtmektedir: "Yani madem bu güne kadar hegemonya alanını geliştirmek isteyenler, bu isteklerini medya silahı kullanarak gerçekleştirdiler bu durumda Erdoğan'ın kendi iktidarının selameti açısından şu son derece kritik stratejiyi gütmesi de anlaşılır." Bu anlamda Erdoğan önce hegemonik bir güç olarak medyayı silah gibi kullananların elinden almıştır. Ardından ana akım medyaya göre oldukça zayıf kalmış kendi çevresindeki medya yapılarını güçlendirmeye çalışmıştır.[1961] Akın, medyadaki bu dönüşümün aşamalı bir şekilde geliştiğini, Uzan Grubunun tasfiye edilmesi, Sabah ATV Grubunun el değiştirmesi, Aydın Doğan grubunun önce küçülmeye zorlanması ve sonunda da medyayı tümüyle terk etmesiyle de sonuçlandığını söylemektedir. Süreci bir yönüyle Takrir-i Sükûn dönemine benzeten Akın, AK Parti'nin devlet gücünü elde ettikçe bu gücün domine etme kabiliyetini kullanmaya başladığını söylemektedir: "Doğru ya da eğri olmaktan bağımsız olarak AK Parti'nin 20 yıllık hikayesine bakıldığında bu çabanın bir

[1958] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**
[1959] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[1960] Mustafa Sönmez, **Filler ve Çimenler**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 10
[1961] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 16

karşılığının olduğu görülüyor. Çünkü bir yandan bürokrasiyle mücadele ediyor, bir yandan darbe girişimlerine maruz kalıyordu, medyanın tutumu da çok sertti. Dolayısıyla devletteki gücünü artırmak onun domine etme gücünü kullanmak isterken medyada bu tasarrufun hedefindeydi. Diğer yandan gücün elde edilmesinde medyayı da güçlü bir araç olarak görüyordu."[1962]

AK Parti iktidarının anlaşılabilir gerekçelerle medya üzerinde egemenlik kurmak istediği kabul edilen bir gerçektir. Gerekçeleri sıralamak gerekirse birincisi medyanın kendisine karşı katı ve indirgemeci tutumudur. Yukarıda ifade edildiği gibi kendisi adeta düşmanlaştırılmıştır. İkincisi, daima siyasi iktidarların üzerinde konumlanmış, hareket alanlarını tayin etmeye çalışmış vesayet odaklarının medyayı operasyonel bir araç olarak kullanma alışkanlıklarıdır. Medya ve vesayet odakları arasında siyaseti de aşan bir organik ilişkinin varlığı daha önce tartışılmıştı. Üçüncüsü ise iktidar olgusunun doğasında var olan "kontrol etme, hükmetme ve zapt etme" güdüsüdür. Çünkü her iktidar devlet gücünü gerçek anlamda kullanabilmek için tüm kullanılabilir aygıtların kontrolünü hedefler. AK Parti iktidarı da bundan bağımsız kalamamıştır. Türkiye perspektifinden bakarak Öcal AK Parti iktidarının medyayı kontrol etme biçiminin diğer dönemlerden farklı olduğunu savunmaktadır. Ona göre iktidar etkisinden bahsedilebilse de rejim etkisinden, idari yaptırımlardan bahsedilemez. Bu yönüyle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinden farklılaşmaktadır:

> "Burada ben iktidarın medya üzerinde idari herhangi bir işleminin olmadığını söyleyebilirim. Bu dönemdeki basın ve iletişim ile ilgili rejim daha önceki iki döneme oranla 180 derece farklılık göstermektedir. İktidarın etkisinden bahsediliyor; evet olabilir ancak rejim etkisinden bahsedilemez. İktidarın basın rejimi dediğiniz zaman bana göstermeniz gereken şey idari kararlarla yapılan uygulamalardır. Hükümet bir karar alacak gazete kapatacak, hükümet bir karar alıp bir televizyonu kapatacak. Böyle bir şey varsa tamam, Kemalist rejim aynen devam ediyor demektir ancak bu tür uygulamalar söz konusu değil günümüzde. Bu nedenle diyebilirim ki 2002 sonrasında Türkiye'de basın demokratik bir döneme geçmiştir. Bu söylediklerime hemen itiraz gelebilir; efendim gazeteler kapanıyor, yönetimler el değişiyor, iktidara yakın duruluyor… Tamam; bunları iktidar medya ilişkisi bağlamında tartışabiliriz ancak önceki dönemlerde rejim etkisi ve tasarruflarıyla kıyaslanacak bir durum değil bunlar. … Bir iktidar baskısından söz ediliyor kabul ancak burada ancak devlet imkanlarının kullanımı bir avantaj olabilir. Diğer yandan siyaset kurumu ayakta ve canlı. Ne mecliste ne sokakta ne medyada muhalefeti sınırlayan bir durum yok. Medya büyük oranda iktidarın etkisinde olabilir ama benim kastettiğim muhalefetin ya da muhalif düşüncenin

[1962] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

> kendi medyasını kurup, işletmesinin önünde bir engel yok. Zaten şu an ki medya düzeninde oldukça cüretkâr, ağzına geleni söyleyebilen, kaleminin ucunda her şeyi yazabilen medya organları, gazeteciler var. Evet, yargılanıyorlar diyebilirsiniz ama başka türlü mücadele imkânınız var mı? Yargı bağımsızlığı vs dediğiniz anda da iş büyük, derinlikli bir felsefik tartışmaya gider. Kısacası geçmişle karşılaştırıldığında daha demokratik bir ortamın sağlandığını, mücadelenin tümüyle siyasi alana çekildiğini, siyaset kurumlarının ve siyasetçilerin güçlendirildiğini ifade ediyorum. İşte siyasete bakın; siyaset iktidara karşı kendi içerisinde çözüm arıyor."[1963]

Öcal'ın yaklaşımı çalışmamız açısından ilginçtir. Medya dengesi açısından iktidarın lehine bir dengesizlik kabul edilmekle birlikte siyaset kurumunun vesayet odaklarına ve medyaya karşı güçlendirildiği vurgulanmaktadır. Daha önceki başlıklarda öne çıktığı gibi siyaset kurumu hem bürokratik yapılar hem de medya tarafından adeta etkisizleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Siyasetin bu durumu kanıksadığı da söylenebilir. Son yıllarda ise Öcal'ın ifade ettiği gibi siyasiler arası çekişmelerin, çözüm arayışlarının diğer etki unsurlarından bağımsız seyrettiği iddia edilebilir. Fransız Jeoplolitik uzmanı gazeteci Mercet de Türkiye analizinde bu duruma vurgu yaparak demokratik düzenin işlediğini, son yerel seçimlerde iktidar partisinin üç büyük şehir belediye başkanlıklarını kazanmasının bunun kanıtı olduğunu ifade etmektedir.[1964] Yine Öcal'ın dikkat çektiği "muhalefetin ya da muhalif düşüncenin kendi medyasını kurup, işletmesinin önünde bir engel" olmadığı söylemini de tartışılması gereken bir konudur. İktidar gücü ve imkanlarının kullanılarak bir alan hakimiyeti sağlandığı doğrudur ancak son yıllarda Sputnik, The Independent Türkçe, Rudaw, DW Türkçe, BBC Türkçe, VOA (Amerika'nın Sesi), Euronews gibi yabancı yayın organlarının Türkiye'de Türkçe olarak yayın yapmaya başlamış olmaları Öcal ı destekler niteliktedir.

AK Parti'nin medya dönüşümüne etkisi noktasında farklı bir görüş de Ünal tarafından ifade edilmektedir. Ünal medyadaki dönüşümün projelendirilmiş, programlı olmadığını aksine kendi şartları içerisinde gelişen bir ilerleme şeklinde olduğunu iddia etmektedir.

[1963] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

[1964] Jean-Dominique Mercet, "Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan birçok ihtilafta durumu değiştirdi", (Çevrimiçi), https://www.trt.net.tr/francais/europe/2021/01/01/jean-dominique-merchet-le-president-turc-erdogan-a-change-la-donne-dans-plusieurs-conflits-1555609 (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

> "Yani bir dönüşüm var tabii ki. Onu yadsıyamayız ama o dönüşümün böyle Ak Parti tarafından bir operasyon yoluyla, "hadi medyayı ele geçirelim" tarzında bir yaklaşımla olmadığını iddia ediyorum. Bir medya kuruluşu TMSF ye devrolunmuş ve oradan birilerine satılacak. Şimdi siz hükümetsiniz, hem de uzun yıllardır hükümetsiniz. Halk desteğiyle arkanız sağlam bir konumdasınız. Böyle olunca TMSF'den satılacak bir medya kuruluşunun nereye gideceği konusunda hiç kuşkusuz hassas olursunuz. Bu işin bir ayağı. İkinci ayağı da siz hükümet olarak parayı elinizde tutansınız? Yani hazineyi, maliyeyi yöneten sizsiniz. Görünen o ki geçmişte yapılan operasyonlarla devrilebilecek bir hükümet yok ortada. Bu sermaye sahiplerinin de tavırlarının değişmesine sebep oldu. Medya sahiplerinin tamamı iş adamı ve bu iş adamları da hükümetteki güçlenmeye paralel olarak tavırlarını değiştirmek zorunda kaldılar. Hükümetin medyayı ele geçirmesinden ziyade medyanın hükümete yanaştığını söyleyebiliriz. Örneğin Ciner Grubu'nun, Doğuş grubunun moda tabirle hükümete müzahir hale gelme sebeplerinin hükümetin baskısı ile uzaktan yakından ilgisi yoktu. Ben böyle bir duruma asla şahit olmadım. Ama yukarıda iş yapan büyük bir iş adamı var ve bu iş adamı durumu görüyor. Hükümet gidecek gibi değil. Arkalarında halk desteği, Avrupa Birliği desteği var. Bunlar buradalar ve benim de bu duruma göre pozisyonumu gözden geçirmem gerekir diye düşündüler. Tekrar ediyorum bu Ak Parti'nin bir tasarımı, operasyonu değildi. Ele geçirmek gibi bir derdi yoktu. Biraz doğal mecralarında ilerledi bu işler."[1965]

Bir program dahilinde olsa da olmasa da özellikle 2007 sonrası medyada bir dönüşümün işaretleri görülmeye, iktidarın etkisi hissedilmeye başlamıştır. Bu etkinin niteliği merak edilmektedir ve genel itibariyle beklenti muhafazakarlaşacağı yönündedir.[1966] Büyük oranda kurumsallaşmasını sağlamış ve kadro alt yapısını oluşturmuş İslam referanslı medyanın da etkisiyle beklentinin şiddeti artmıştır. Kıvanç'a göre gelinen noktada beklenti boşa çıkmıştır ve medya tek merkezden yönetilen, gazetecilik anlamında gittikçe değer kaybeden düz bir propaganda aracına dönüşmüştür.[1967] Tosun'da medyanın İslami referanslar üzerinden hareket etmediğini, daha çok iktidara destek olabilme faktörüyle hareket ettiğini, dolayısıyla İslami hassasiyetlerin baskın olduğunu söylemenin çok zor olduğunu ifade etmektedir:

> "AK Parti iktidarına kadar İslam referanslı medya diyebileceğimiz yayın organlarındaki dini duyarlılık çok daha fazlaydı, yüksekti. 2002'den sonra aynı duyarlılığın devam ettiği kanaatinde değilim. Maalesef; tıpkı Cumhuriyet'in başlangıcında yönetimin politikalarını destekleyen medya anlayışı İslam referanslı yayın oranlarında da görülmeye başlandı. 2002'den sonra AK Parti iktidarıyla birlikte bahsettiğimiz yayın organları İslami referanslarını ön plana çıkararak, daha bilinçli ve kendi misyonuna uygun yayın yapmak yerine koşulsuz bir destekle iktidarın yanında durmaya, her hâlükârda destekleyen bir yayın politikası izlemeye başladı. Hala da bu politikaya devam ediyor. Bu iktidar açısından bir kazançtır. Daha önce belirtmiştim;

[1965] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1966] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**
[1967] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**

> medya desteği olmadan bir siyasi düşüncenin iktidar olması mümkün değildir. Yani hükümet olur ama iktidar olamaz. Bu anlamda AK Parti açısından durum anlaşılabilir. Ancak İslam referanslı yayın kuruluşları bir taraftan düşünceleriyle paralel konumdaki iktidara destek verirken diğer yandan İslami hassasiyetlerini, kültürel önceliklerini daha ön plana çıkararak hem iktidarı hem de toplumu kendi düşüncesi istikametinde şekillendirme gayretinde bulunabilirdi. Şu andaki medyayı; belki bir iki televizyon ya da gazeteyi, radyoyu dışında tutacak olursak, ne olursa olsun iktidarı destekleyen, İslami konularda ise çok durağan, çekingen bir yayın politikası izlediğini görüyoruz."[1968]

Ünal'da benzer şekilde 2007 sonrası işaretleri görülmeye başlayan dönüşümün muhafazakâr bir nitelik kazanmadığını düşünmektedir: "Medyada büyük bir değişim, dönüşüm var ama ben bunun yanına hangi kavramı kullanırsanız kullanın; İslamcılık, İslami hareket, muhafazakârlık, dindarlık kavramlarıyla izah edilebilecek bir durumun ortaya çıkmadığını düşünüyorum." Dönüşümün parti ekseninde gerçekleştiğini ifade eden Ünal, ATV ve Sabah gibi çok önemli medya kuruluşlarının iktidara yakın bir çizgiye gelmelerine rağmen muhafazakar bir değişim yaşamadıklarını, 2007 sonrası iktidara eklemlenen yayın kuruluşları ile 90'lardan sonra oluşan İslam referanslı medya kuruluşlarının iki farklı çizgi olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir.[1969]

Yenice, dönüşümün farklı konseptler şeklinde geliştiğini ancak bütünlüklü bakıldığında iktidar etkisinde birbirlerini tamamlayan bir platform şeklinde biçimlendiklerini iddia etmektedir: "Farklı konseptlerde yayın kuruluşlarının oluşturulduğunu görüyoruz. A Haber, ATV, Sabah farklı bir konsept, Star, Akşam, Güneş, 24 TV farklı bir konsept, Yeni Şafak gazetesi, alt dergi grupları ve TV Net televizyonuyla farklı bir konsept, Diyanet TV, VAV TV, VAV radyo gibi kanallar ile farklı bir konsept olarak genişlemiş görünüyor. TRT zaten çok kanallı olarak çeşitlendirildi. Bazıları apolitik kaldıklarını, siyasi iktidarın gündemiyle ilgili haber yapmadıklarını söylüyorlar ama genel anlamda birbirlerini tamamlayan platform gibiler.[1970] Öztürk'e göre de muhafazakâr bir dönüşümden ziyade iktidar paralelinde bir biçimlenme söz konusudur. 2007'de başlayan medyadaki yaygınlaşma her ne kadar muhafazakâr kadrolar eliyle gerçekleştiriliyor gözükse de aslında bu bir yanılsamadır: "2007'de başlayan yaygınlaşma ve oyunda aktör olma çabalarının tamamı iktidar tarafından gerçekleştirilmiştir. AK Parti iktidarı tıpkı Cumhuriyet rejimi gibi kendi

[1968] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[1969] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1970] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

medyasını yaratmak kendi medya gücünü inşa etmek için iktidar gücünü kullanmıştır. Yani muhafazakâr dindar camia bir dönüşüm yaratmadı iktidar bir dönüşüm yarattı. İktidar muhafazakâr temayülleri olan bir ekip tarafından kurulduğu için de medya böyle gözüktü."[1971] İktidar etkisinde oluşan medyanın davranış biçimlerine, haberlere bakışlarına, yayınlama şekillerine, kurgusuna bakıldığında geçmişte iktidarlar tarafından yaratılan medya biçimlerinden çok farklı olmadığını savunan Öztürk, fark olarak milliyetçilik nosyonunun biraz daha yüksek olduğunu, biraz daha fazla dini argümanların öne çıkartıldığını ancak sonuç olarak ana görünüm açısından bir iktidar medyası olmaktan kurtulunamadığını belirtmektedir.[1972] Akyel de benzer bir düşünce ortaya koyarak mevcut medya yapısının iktidarı desteklemek, devamını sağlamak için inşa edildiğini, bu yönüyle Cumhuriyet dönemi basın rejimi ile ciddi benzerlik taşıdığını ifade etmektedir: "Cumhuriyet dönemindeki basın, yeni kurulan rejimin ikamesi ve desteklenmesi için daha çok ideolojik yönüyle temayüz etmiştir. 2002 yılından sonra şekillendirilen basın da iktidarın devamına desteklemek için gerek ideolojik gerekse kartelin dönüştürülmesi şeklinde ortaya çıkmış, bu yönde şekillendirilmiştir.[1973]

Ana akım medya da görülen iktidar etkisinin yanında önceden beri iktidar ile ideolojik ve inanç bağlamında organik bir bağı olan İslam referanslı medya kuruluşlarında da gözle görülür bir değişim yaşandığı söylenebilir. Daha sonraki başlıklarda detaylandırılacağı gibi bir genişleme söz konusudur ancak asıl değişim iktidar olgusuna yönelik söylemsel değişimdir. Avan, İslam referanslı medya kuruluşlarının köken itibariyle başta sistem olmak üzere iktidarlara karşı hep muhalif bir tavrı benimsediğini ancak AK Parti ile bunun büyük oranda değiştiğini, hatta bu kuruluşlarda yer alan birçok ismin devlet kademelerinde ve partide görevler aldığını söylemektedir: "Muhafazakâr basında yer alan isimlerin büyük bir bölümü devlette yada partide görev almaya başlamış parti ile muhafazakar medya arasında organik bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu ilişkinin sonucunda basının AK Parti öncesi devlet politikalarına yönelik dilinde görülen eleştirelliğin yerini sistemin aksayan yönlerini

[1971] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[1972] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[1973] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**

onaran ya da meşruiyet kazandıran bir üslup ortaya çıkmıştır."[1974] Öztürk, bu ilişkiyi İslam referanslı muhafazakar medya açısından paradigmanın dağılması olarak yorumlamaktadır. 90'larda kurulan Yeni Şafak, Kanal 7 gibi İslami medya kuruluşları her şeye rağmen siyasetin etki alanının dışında kalmayı başarmış ve entelektüel etkinliğini kabul ettirmiştir. Ancak iktidar gücünün elde edilmesi ve o güçle kurulan ilişki o güne kadar korunmuş paradigmanın dağılmasına sebep olmuştur.[1975]

İktidara gelişiyle birlikte bir meşruiyet sorunu yaşayan AK Parti başlangıçta güç odaklarının sinir uçlarına dokunmadan ekonomiye ve AB'ye yönelik politikalarla doğal yollardan bir meşruiyet arayışına girmiştir. Kurumlarda ve halkta güveni sağladıkça da kendi iktidar alanını genişleteceğini düşünmüştür. Ancak sürecin böyle ilerlemeyeceği kısa sürede anlaşılmıştır. AK Parti'nin birkaç bağımsız karar alma girişimi tedirginliklere yol açarak zorunluktan kurulmuş uzlaşmayı sarssa da asıl kopuş 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısıyla yaşanan gerilimlerden sonra yaşanmıştır. Millî Görüş çizgisinden bir ismin devletin tepe noktasına gelmesini önlemek amacıyla verilen muhtıra ve hemen sonrası açılan parti kapatma davası o güne kadar gerilimden kaçmaya çalışan AK Parti'nin stratejisini değiştirmesine sebep olmuştur. [1976] Askeri vesayet ile mücadele ve orduyu siyaseten geriletme üzerine kurulan bu stratejinin[1977] bir parçasının da medyayı kapsadığı tartışmasızdır. Zira Karaalioğlu'nun dilinden ifade edildiği gibi medya ordudan daha uzlaşılmaz görülmektedir.[1978] Nihayetinde AK Parti iktidarı devlet imkanlarını da kullanarak medya gücünü sınırlandırmaya çalışmış, geçmişten beri kendisine tavır alan medya patronlarıyla kavgaya tutuşmuş, muhafazakar sermaye çevrelerini medya alanına yönlendirerek medyadaki etkinlik çerçevesini genişletmeye çabalamıştır. Atılan tüm bu adımlar sonrası buyuran ana akım medyadan direnen ana akım medyaya doğru hızlı bir geçiş yaşanmıştır. Bu direniş döneminde ana akım medya aktörleri İnsan haklarından, evrensel basın ilkelerinden, basın özgürlüğünden, iktidar baskısından, demokratikleşmenin gerilemesinden, çoğulculuğun yok olmasından yoğun bir şekilde

[1974] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[1975] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[1976] U. U. Aydın, **Lanetli süreklilik…,** s. 52 - 53
[1977] U. U. Aydın, **Lanetli süreklilik…,** s. 52 - 53
[1978] S. Akinan, a.g.e., s. 14

bahsetseler de geçmişteki imajları nedeniyle iktidar tasarruflarını engellemede, kamuoyu oluşturmada fazla bir etkili olamamışlardır. Ancak iktidar mücadelesinin tetiklediği bir dönüşüm sonucu ortaya çıkan yeni medya ortamının da çok sağlıklı olmadığı genel bir kanaat olarak ortaya konulmaktadır.

3.5. İslam Referanslı Muhafazakâr Basının Ana Akıma Yerleşme Süreci

2002'de AK Parti iktidara geldiğinde Türkiye'de siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, ideolojik anlamda köklü bir dönüşümün yaşanacağı pek tahmin edilen bir konu değildir. 28 Şubat dönemi siyaset ve toplumsal tabanda bir kırılma yaratsa da güç dengeleri açısından siyasi bir iktidarın devlette, medyada ve sivil alanlarda derin tasarruflarda bulunabileceğine dair inanç oldukça zayıftır. Hele bu İslami geçmişi olan bir iktidar olunca bu inanç iyice zayıflamaktaydı. Ancak 2002 dönemi açısından bakıldığında ülkenin içinde bulunduğu şartlar egemen bürokratik yapıların ve medyanın hareket alanını, mazeret kalemlerini sınırlamaktaydı. Ayrıca uluslararası politikaların önemli bir jeopolitik unsuru olan Türkiye'nin belli oranda istikrarı sağlaması zorunluluğu da bu anlamda AK Parti'nin elini güçlendirmekteydi. Daha önce de bahsedildiği gibi RP tecrübesi AK Parti kadrolarına gerçekçi bir iktidar stratejisi oluşturmak için epeyce bir veri sağlamıştı. Dolayısıyla ordu, sermaye ve medya konularında iktidar başlarda oldukça itidalli bir yol izlemeyi seçmiştir. Ancak siyasetteki gerilim arttıkça iktidar refleksleri de artacak, mücadelenin yükselen şiddeti tüm devlet, toplum bileşenlerine yansıyacaktır. Medya bu yansımanın en fazla hissedileceği mecra olacaktır. Duran bu yansımanın medyayı yeniden inşa edecek kadar şiddetli olduğunu, mülkiyetten yönetime, editöründen muhabirine hatta okuyucuya kadar büyük çaplı bir değişimi ifade ettiğini savunmaktadır.[1979]

AK Parti iktidarının medya alanında ilk ses getiren girişimi Uzan Grubu'nun tasfiyesi olarak kabul edilmektedir. Ancak bu tasfiye Uzan ailesinin iş dünyası ve medya sektöründeki agresifliği nedeniyle güç odaklarını tedirgin etmemiştir. Zira o

[1979] R. Duran, **Dümdüz…,** s. 20

dönem medyaya egemen olan iş adamları arasında bir kavga hali vardır.[1980] Özellikle Doğan ve Sabah grubu ile Uzan Grubu arasında bir çatışma hâli yaşanmaktadır.[1981] Dolayısıyla tasfiyesi memnun edici bir gelişme olmuştur denilebilir.

Bankacılık, medya, enerji sektöründen futbol endüstrisine kadar geniş bir sahada faaliyet gösteren Uzan ailesinin ismi yaygın olarak yolsuzluklarla anılmaya başlamıştır. İş dünyasında imzaladığı sözleşmelere sadakati de tartışılan aile İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi modelini benimseyerek siyaset sahasına da girmek için partileşmeye gider. Devletle yaşadığı sorunları kökten çözmeyi ve dokunulmazlık kazanmayı amaçlamaktadır. Ellerindeki sermaye ve medya gücünü de kullanarak Cem Uzan liderliğinde Genç Parti kurulur ve etkili bir reklam çalışması ile 2002 seçimlerine girilir. Parti yeni kurulmasına rağmen popülist milliyetçi söylemlerle küçümsenmeyecek bir oy oranını yakalar. Ancak alınan oy meclise girmek için yeterli gelmeyecektir. Zaten seçim öncesi medya kavgalarında hakkında epeyce usulsüzlük ve yolsuzluk iddiaları ortaya atılan Grup için bu "başarılı kaybediş" sonun başlangıcı olacaktır. Tek başına hükümet kurma yetkisini alan AK Parti fazla bir süre geçmeden Grubun 200'den fazla şirketine el koyacak girişimleri başlatır. İş dünyasının ve medyanın en gözü kara aktörü böylelikle sektörlerden hızla silinir. Doğan ve Bilgin sonuçtan memnun gibi görünse de bazı yorumcular için iktidarın bu tasfiyesi tüm ana akım medya için bir göz dağı niteliğindedir. [1982]

Uzan Grubu'nun el konulan medya şirketlerinin Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) geçmesiyle birlikte kurum fiilen Türkiye'nin en büyük medya ağının sahibi haline gelmiştir.[1983] Çünkü 2001 krizi ile birçok banka batmış ve batan bankaların bünyesinde bulundukları şirketlere el konularak TMSF'ye devredilmiştir. Devredilen şirketler arasında da birçok medya kuruluşu yer almaktadır. Bu el koyuş ve devirler AK Parti iktidarı öncesinde gerçekleşmiş olsa da 2002 sonrası fonun denetimi AK Parti'nin eline geçmiştir. 2005'e kadar yayın kuruluşları TMSF tarafından atanan kayyum ve yöneticilerle idare edilirler ve 21 Eylül 2005 yılında

[1980] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 15-16
[1981] U. U. Aydın, **Lanetli süreklilik…,** s. 46
[1982] U. U. Aydın, **Lanetli süreklilik…,** s. 46-47
[1983] G. Adaklı, a.g.e., s. 561

başlayan ihalelerle satışları yapılmaya başlanır. Medyadaki mülkiyet yapılarındaki dönüşümün de bu tarihten itibaren başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu ihaleler sonucu kuruluşların bir kısmı AK Parti'ye yakın iş insanlarına satılacaktır.[1984] Yine de bu baskın bir görüntü değildir. Değerleri yüksek olan çoğu yayın kuruluşlarını Doğan, Doğuş, Can West gibi iktidardan bağımsız gruplar almışlardır.[1985] İktidarla ilişkilendirilecek dikkat çekici satış Star Gazetesi ve Kanal 24'ün Ali Özmen Safa ve Alaaddin Kaya ortaklığına geçmesidir. Ancak bu isimler başarılı olamayınca iktidara yakın bir başka iş adamı Ethem Sancak şirketleri devralmıştır. Daha sonra bu kuruluşlar iktidar çevresinde kalmak koşuluyla el değiştirmeye devam edecektir.[1986]

Medyanın mülkiyet yapısındaki asıl değişim ve iktidar lehine ses getiren el değiştirmeler 2007 itibariyle başlayacaktır. Bu yıl siyasetteki gerilimin hiç olmadığı kadar tırmandığı bir yıldır. Bir nevi iktidarla kendisine kısmı bir meşruiyet alanı tanımlayan laik vesayet grupları arasındaki restleşmenin yılıdır. Cumhuriyet mitingleri ile başlayan, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve kapatma davasıyla zirveye çıkan gerilim sonucunda iktidar alttan almayı bırakarak sertleşecek, savaşmayı seçecektir. Savaşın stratejilerinden birisi de medyada dengenin iktidarın lehine yeniden kurulması şeklinde olacaktır. Çiçek, bu durumu "2007 ye kadar AK Parti mevcut kodlanmış medyaya dost elini uzattı ancak hep tokat ve yumrukla karşılık gördü. 2007 sonrası ise gelişmeler onların hoşuna gitmeyen bir şekilde gelişti."[1987] şeklinde yorumlamaktadır. Bu aleyhte gelişmenin ilk etkili adımı ATV ve Sabah Grubu'nun el değiştirmesidir.

ATV Sabah olayı oldukça uzun bir süreci kapsamaktadır ve süreç TMSF'nin 27 Ekim 2000'de Etibank'a el koyması ile başlamıştır. Bankanın büyük ortaklarından birisi ATV ve Sabah gazetesinin de sahibi olan Dinç Bilgin'dir ve fon tarafından bankaya 880 milyon dolarlık borç çıkartılmıştır. Bu gelişme üzerine Turgay Ciner'in sahibi olduğu Merkez Yayıncılık şirketi Dinç Bilgin ile 15 yıllık bir lisans sözleşmesi

[1984] G. Adaklı, a.g.e., s. 562
[1985] Aydın Çam ve İlke Şanlıer Yüksel, "Türkiye'de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım", U. Uraz Aydın (Ed.), **Neoliberal Muhafazakâr Medya** İçinde**,** (66-102), Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2015, s.71
[1986] A. Çam ve İ. Ş. Yüksel, a.g.e., s.72
[1987] M. Çiçek, a.g.s.,

imzalayarak ATV ve Sabah gazetesinin marka ve imtiyaz haklarını yıllık 10 milyon dolar üzerinden kiralamıştır. 2005'te ise Ciner TMSF ile anlaşarak ATV ve Sabah satın almıştır. Protokole göre Ciner toplamda 433 milyon dolar ödeyerek Bilgin'in sahip olduğu tüm medya şirketlerine sahip olacaktır. Ancak ödenecek tutar Bilgin'in TMSF'ye olan borçlarını karşılayacak miktarda değildir. Şirketlerini Ciner'e kaptırmasına rağmen borçlarından kurtulamayan Bilgin elindeki belgelerle TMSF'ye başvurarak Ciner ile anlaşmalı bir protokol yaptıklarını ortada bir satış olmadığını ortaklık olduğunu bildirecektir. Başvuru üzerine TMSF Sabah ve ATV ile Ciner'in 63 şirketine el koyacaktır. Böylelikle Dinç bilgin medyadan tümüyle tasfiye olurken Ciner Grubu da hükümet karşısında zor duruma düşmüştür.[1988]

Eğin tarafından iktidar medyasının kurulma sürecinin ilk adımı olarak nitelenen[1989] bu olayın nasıl ortaya çıktığı ve Bilgin'in neden 4 yıl sonra anlaşmayı ifşa ettiği sorusu tartışmalıdır. Eğin'e göre gelişmelerin arkasında iktidardan ziyade medya alanının en büyük gücü olan Doğan Grubu vardır. Başından beri Doğan Grubu Ciner ve Bilgin arasında imzalanan sözleşmeye karşıdır. Zira bu anlaşma savaş halinde olduğu en büyük rakip markaların yeniden canlanması anlamına gelmektedir. Daha kötüsü ise TMSF'nin Ciner ile anlaşarak Bilgin'e ait medya kuruluşlarının satışını onaylamasıdır. Bu, Ciner'in medya sektöründe büyümesi için tüm engellerin kalkması anlamına gelmektedir. Ciner ATV'yi halka arz için çalışmalar yaparken Doğan Grubu'nun desteğiyle yayınlanmaya başlayan Vatan gazetesi yayınları ile bu girişimin engellenmesini sağlayacaktır. Daha sonraki hamle ise TMSF'ye başvuran Dinç Bilgin'den gelecektir.[1990] İktidar ancak ATV ve Sabah TMSF'nin eline geçtikten sonra "nasıl değerlendirelim" sorusunu sormaya başlayacaktır. Çünkü öncesinde Başbakan'ın ve yakınındakilerin medyaya girme gibi bir niyetleri yoktur.[1991] Bu iddialar Ünal'ın söylediklerini doğrular niteliktedir. Ünal AK Parti'nin medyayı dönüştürmek gibi bir niyetin içerisine girmediğini, her şeyin kendi doğal sürecinde geliştiğini, TMSF'nin eline geçmiş medya kuruluşlarının nasıl değerlendirilmesi

[1988] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 26
[1989] Eğin, Oray; **İmha Planı**, Destek Yayınları, İstanbul: 2011, s. 100
[1990] O. Eğin, a.g.e., s. 104-106
[1991] O. Eğin, a.g.e., s. 101

gerektiği hususunda bir karar verilmek zorunda kalındığında karşıt gruplar alana kadar yakın çevrenin almasının daha doğru bir yaklaşım olacağına karar verildiğini ifade etmektedir.[1992]

Türkiye'nin ikinci büyük gazetesi ve en çok izlenen kanallarından birisini bünyesinde bulunduran Sabah ATV grubunun başlarda yabancılara satılacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. En güçlü taliplerden birisi Rupert Murdoch'ın News Corporation şirketidir. Alman medya şirketleri Pro 7 ve Sat bir ortaklığı da ilgililer arasındadır. Türkiye'den ise Çalık ve Nurol Holding güçlü talipler arasındadır. Fakat bu gruplardan Çalık hariç hiç birisi ihaleye katılmayacaktır. İhaleye sadece İpek ve Sancak grubuyla ortaklık yapan RTL katılacak ancak o da kısa süre sonra ihaleden çekilecektir. Sonuç olarak Çalık Grubu ihalede tek başına kalacak ve 1.1 milyar dolara Sabah ATV grubunun sahibi olacaktır. Çalık Grubu'nu farklı kılan ve tartışma konusu yapan şey ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın damadı Berat Albayrak'ın Grubun genel müdürü olmasıdır.[1993] Diğer bir tartışma konusu ise kullanılan kredinin kaynağıdır. Çalık Grubu 1.1 milyar dolarlık ihale bedelinin 750 milyon dolarlık kısmını iki kamu bankasından tedarik etmiştir. Bu tartışmaların yöneldiği kanaat ihaleye hükümetin müdahil olduğu şeklinde olsa da bunun doğruluğunu gösterecek hiçbir kanıt ortaya konulamamıştır.[1994]

Çalık Grubu'nun iktidara yakınlığı bir gerçek olsa da salt bir siyasi proje çerçevesinde bu yükün altına girdiğini söylemek zordur. Zaten Grubun Hukuk Müşaviri de iddialar karşısında bir açıklama yaparak medya işine siyasi değil ticari amaçlarla girdiklerini ATV ve Sabah'ın eski yayın çizgisini sürdüreceklerini beyan etmiştir.[1995] Şirketin bu açıklamaları muhalif çevrelerce inandırıcı bulunmasa da genel çerçevede bakıldığında ikna edicide bulunabilir. Zira Çalık Holding hem büyük bir yatırım yapmış hem de büyük bir borcun altına girmiştir. Ticari kurallardan saparak, siyasi bir plana dahil olarak hareket etmesi ciddi bir riski doğuracaktır. Zaten bir süre sonra reklam gelirlerinde yaşanan düşüşle birlikte Çalık Grubu ATV ve Sabah'ı

[1992] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[1993] O. Eğin, a.g.e., s. 120-121
[1994] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 29-30
[1995] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 29-30

elinden çıkartmak için satış girişimlerinde bulunacaktır. Bu anlamda 2012'de Rupert Murdoch'un sahibi olduğu News Corp. ile yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. 2013'te ATV ve Sabah Kalyon Grubu'na bağlı Zirve Holding'e satılmıştır.[1996] Bu satışta dikkat çeken nokta ise Kalyon Grubu'nun yine iktidara yakın bir sermaye oluşu ve devletten önemli ihaleler almış olmasıdır. ATV ve Sabah grubu özelinde yaşanan süreci yorumlamak gerekirse şöyle bir kanaate gidilebilir: Doğan Grubu ciddi bir rakibini tasfiye etmek amacıyla Dinç Bilgin ve Ciner anlaşmasını bozmaya çalışmış,[1997] Bilgin de kendi çıkarlarının zarar gördüğü düşüncesi ile anlaşmayı ifşa etmiştir. Yasal olarak şirketlere el konulması ile de Türkiye'nin ikinci en büyük medya kuruluşu devletin eline geçmiştir. Burada iktidar kuruluşların satışında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine karar vermek durumundadır. İşte burada sürece tanıklık eden Ünal'ın ifade ettiği yaklaşım devreye girerektir: "Sabah gazetesini satacaksınız bir yere; neden bunu Aydın Doğan alsın! Hani hükümete yakın bir iş adamı varken niye Aydın Doğan'a satılsın bu kurumlar."[1998] Ünal'ın ifade ettiği bu yaklaşım nesnel bakıldığında eleştirilebilir durmaktadır ancak AK Parti'nin ve içinden geldiği geleneğin medya karşısında maruz kaldığı tavırlar dikkate alındığında anlaşılabilir hale gelmektedir. Duran'ında ifade ettiği gibi zaten her iktidar iktidarını sürdürebilmek için medya desteğine ihtiyaç duymaktadır.[1999] Büyük oranda meşruiyet sorunu yaşayan ve medya tarafından denetim altında tutulan AK Parti'nin de eline geçmiş bu fırsatı değerlendirmek, en azından kendisine karşı mücadele etmiş kuruluşların daha da güçlenmesi yerine medyanın bir kısmını kendi politikalarına karşı nötrleştirecek bir yol izlemek istemesi akla yatkın bir durumdur.

Çalık Grubu'nun ATV ve Sabah'ın sahibi olması sıradan bir durum değildir. İslami çevre ana akım medyada güçlü bir temsil hakkı kazanmış, aynı zamanda İslam referanslı medyada sıkışmış geniş kadro için geniş bir icraat alanı açılmıştır. O güne

---

[1996] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 29-30

[1997] Eğin, o dönemdeki medya patronlarının geleceği kestiremediğini, işlerin yine eskisi gibi gideceğini, siyasetin medyayı bütünüyle kontrol edebileceğine ihtimal vermediklerini söylemektedir: "Türk medyası AKP dönemine, yeni alışkanlıklara hazırlıklı değildi. İşlerin eskisi gibi yürüyeceğini zannediyordu o sırada. Pazar payından daha fazla pasta kapmak dışında başka hiçbir şey önemli değildi. Bir de geçmiş tecrübeler vardı: Bütün hükümetler, başta da Özal kendi medyasını kurmaya çalışmış ama bunlar başarılı olmamıştı. Şimdiki dönemin ne farkı vardı ki?" Bkz. O. Eğin, a.g.e., s. 101

[1998] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

[1999] R. Duran, **Dümdüz…,** s. 20

kadar sınırlı imkanlarla hareket eden yönetici, yazar, muhabir programcı vs üst ve alt kadrolar daha geniş imkanlarla sahada üretme olanağına kavuşmuşlardır. Diğer yandan bu kurumlarda bulunan kalifiye kadrolarla etkileşime geçilerek kapalı devre gelişimin dışına çıkılmıştır. Ancak ATV ve Sabah'ın el değiştirmesinin asıl önemi satıştan çok kısa süre sonra siyasetteki alt üst oluşlar sonrasında anlaşılacaktır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan gerilim ve AK Parti kapatma davası sonrası iktidarın medya algısı yeniden biçimlenecek, dinmeyen gerilimler sonrasında gittikçe güçlenen AK Parti medyayı da içerisine alan hegemonik bir anlayışın hakimiyetine girecektir.

AK Parti iktidarının ana akım medyaya kendi rengini verme sürecinde önemli kırılma ise Çukurova Grubu'na ait medya kuruluşlarının önce TMSF'ye geçmesi sonrasında da yine iktidara yakın sermaye gruplarının oluşturduğu Kolin-Limak-Cengiz ortaklığına geçmesiyle yaşanacaktır. 2010 yılı itibariyle %14 pazar payına sahip[2000] bu grubun el değiştirmesiyle medyada ortaya çıkan denge iktidar lehine önemli bir gelişme olmuştur. Dönüşümün tartışmasız bir şekilde tamamlanması ise Doğan Grubu'nun önce küçülerek, daha sonra da Demirören Grubu'na satıldıktan sonra medya sektöründe çekilmesiyle tamamlanacaktır.

Doğan Grubu Türk medyası açısından sembol niteliği taşıyan bir yapıdır. Sahibi Aydın Doğan'ın medyaya giriş serüveni ve yükselişi devlet medya ilişkisi üzerinden tartışılan bir konudur. Doğan medya sektörüne Milliyet gazetesini satın alarak girmiştir. Ancak bu satın almanın zamanlaması ilginçtir. Abdi İpekçi'nin öldürülmesi sonrası Ercüment Karacan basından çekilme kararı almış ve gazete Aydın Doğan'a satılmıştır. Doğan'ın asıl medyada yükselişi ise Türkiye'nin en büyük ve etkili gazetesi olan Hürriyet'i satın alması ile olacaktır. Hürriyet'in sahibi Erol Simavi dönemin Başbakan'ı Turgut Özal ile ters düşmüş ve özellikle Özal'a yapılan suikast sonrası Hürriyet'i satmak istemiştir. Gazeteye önemli talipler çıkmıştır ancak en önemlisi dünya medya devi Maxwell'dir ve 260 milyon sterline anlaşılmasına rağmen satıştan son anda vazgeçilerek borçları da dahil olmak üzere 140 milyon dolara Aydın Doğan'a satılmıştır. Aradaki muazzam para miktarı dikkat çekicidir. Neden böyle bir

[2000] A. Çam ve İ. Ş. Yüksel, a.g.e., s. 84

karar alındığı konusunda en yaygın görüş ordunun satışa onay vermediği üzerinedir. Önkibar bu iddianın kesin olduğunu belirterek bizzat dönemin Genel Kurmay Başkanı Doğan Güreş'ten teyit ettiğini söylemektedir.[2001]

> "Bu satışı engelleyenin Türk Silahlı Kuvvetleri olduğunu öğrendim. Yakın dostum olan … dönemin Genelkurmay Başkanı rahmetli Doğan Güreş o konuyu sorduğumda önce konuşmak istememiş, ısrarlarım sonrasındaysa şu karşılığı vermişti: Evet, o satışı Genelkurmay Başkanlığı engelledi. Hürriyet'in yabancı sermaye tarafından satın alınması ülke adına iyi olmazdı, zira Hürriyet devlet gazetesi gibiydi. Doğan Güreş'e engellemenin nasıl yapıldığını ve Erol Simavi'nin Genelkurmay'a olan sadakatinin perde arkasını da sordum: Erol Bey devlete bağlıydı. Devlete rağmen hareket etmez ya da edemezdi!"[2002]

Burada dikkat çekici cümle "Hürriyet devlet gazetesi gibiydi" ifadesidir. Zira bu cümle daha sonraları Hürriyet'i alan Aydın Doğan tarafından da zikredilecektir. Verdiği bir röportajda Doğan "Hürriyet devlet gazetesi daha çok. Bunun için fazla konuşmamak lazım" diyecektir.[2003] Hürriyet'in satışında ve Erol Simavi'nin medyadan çekilişinde bir başka ilginçlik ise Milliyet gazetesinin satışındaki benzerliktir. Gazetenin etkili yazarlarından Çetin Emeç 1990'larda bir suikast sonucu öldürülmüştür. İddilara göre Hedefin aslında Erol Simavi olduğu ve bu cinayet sonrası da Simavi'nin Hürriyet gazetesinden koptuğu yönündedir.[2004] Nihayetinde iş hayatı nakliyecilikle başlayan ve kamyon bayiliği ile devam eden Aydın Doğan[2005] Hürriyet'in sahibi olarak Türk medyasının en etkili ismi haline gelmiştir.

1990'lar sonrası kurulan özel televizyonlarla birlikte medyadaki okunurluk, izlenirlik ve reklam gelirleri bakımından en güçlü oluşum haline gelen Doğan Grubu yine doksanların çalkantılı siyasi atmosferinin de en çok konuşulan isimlerinin başında gelmektedir. Özellikle 28 Şubat sürecinde Refah-Yol hükümetine karşı başlatılan medyadaki yıpratma kampanyasında başı çekmiş, hükümetin düşürülmesi ve sonrasında yerine yenisinin kurulması sürecinde oynadığı rol ile muhafazakâr çevrede derin bir öfke oluşturmuştur. 2002'de AK Parti iktidara geldiğinde ise IMF ile yapılan

[2001] Sebahattin Önkibar, **İmamlar ve haramiler**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul: 2015, s. 10-14
[2002] S. Önkibar, **İmamlar ve haramiler…,** s. 10-14
[2003] "'Hürriyet Devlet gazetesi' iddiası", (Çevrimiçi), https://www.haber7.com/medya/haber/301391-hurriyet-devlet-gazetesi-iddiasi (Erişim Tarihi: 04.12.2021)
[2004] İ. Barutçu, a.g.e.,
[2005] Karaca, Emin; **Plazaların Efendisi Aydın Doğan**, Karakutu Yayınları, İstanbul: 2003, s. 29-36

anlaşmaya sadık kalacağını, AB'ye dahil olmak için çabalayacağını, Millî Görüş fikrini terk ettiğini söylemesi üzerine ona ılımlı yaklaşmış, muhalefetini düşük profil tutmuştur.[2006]

AK Parti'nin ilk iktidar döneminde Doğan Grubu medya alanında daha da genişlemiştir. Gazete, televizyon ve dijital yayıncılık alanlarında geniş bir pazara sahip olmuş ve tüm reklam gelirlerinin %43'üne alarak sektörün lideri konumunu pekiştirmiştir. Grup sadece medya alanında değil enerji gibi diğer alanlarda da yatırımlarını, karlarını artırmıştır.[2007] Ancak 2007'de yaşanan Cumhurbaşkanlığı gerilimi sonrası gidilen genel seçimde AK Parti'nin ezici bir oy çokluğuyla yeniden iktidara gelmesi ve pretoryen güçlere karşı defansif tutumunu bırakıp ofansif tavır takınmasıyla durumlar değişecektir. Doğan grubu bu süreçte geçmişte olduğu gibi üstenci ve buyurgan bir tutum takınarak iktidara karşı muhalefetini sertleştirecektir. Asıl kopma ise Almanya'da görülen Deniz Feneri Davası'na Başbakan Erdoğan'ın isminin de karıştığına yönelik haberlerin Doğan'a ait gazetelerde yer almasıyla yaşanacaktır. Başbakan doğrudan Doğan'ı hedef alarak kendisinden talep edilen ayrıcalıklı ticari izinleri alamadıkları için bu haberleri yaptıklarını beyan edecektir. Doğan elinde bulunan tüm medya araçları ile hükümete saldırırken hükümette iktidar gücünü kullanarak Doğan'ın ticari faaliyetlerini incelemeye alacaktır. Titiz bir maliye incelemesi sonrasında ise Doğan Grubu'na 4,8 milyar lira tutarında vergi cezası kesilir. Bu gelişme üzerine Doğan geri adım atacak, ilk gazetesi Milliyet'in yanı sıra Vatan gazetesi, Star TV ve Hürriyet Medya Towers'ı satarak medyada küçülmeye gidecektir. Bu adıma karşılık ise vergi borçları düşürülerek yeniden yapılandırılacaktır.[2008] Doğan'ın tasarrufu bununla da kalmamış Grup içerisindeki devletçi-laisist yazar ve yöneticiler görevlerinden uzaklaştırılmışlar, belli oranda iktidara yakın duran isimler öne çıkartılmışlardır.[2009] Doğan Grubu çeşitli stratejiler geliştirerek mevcudiyetini ve medyadaki gücünü korumaya, zaman zaman konjonktürü kollayarak iktidara karşı muhalefet yapmaya çalışsa da AK Parti'nin uzun ve gittikçe güçlenen iktidar sürecinde

[2006] U. U. Aydın, **Lanetli süreklilik…,** s. 46-49
[2007] G. Adaklı, a.g.e., s. 566-567
[2008] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 53-54
[2009] U. U. Aydın, **Lanetli süreklilik…,** s. 49

tümüyle tasfiye olmaktan kendisini kurtaramamıştır. 2018 yılında Doğan Medya Grubu sahip olduğu "Doğan Gazetecilik, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık, Doğan TV Holding, Doğan Haber Ajansı, Doğan Dağıtım Satış Pazarlama, Doğan İnternet Yayıncılığı ve Yatırım, Doğan Media International GmbH ve Mozaik İletişim Hizmetleri'ndeki paylarının tamamını 916 milyon dolara Demirören Grubu'na" devredecektir.[2010] Doğan Medya bileşenlerinin iktidara yakın bir sermaye olarak bilinen Demirören Grubu'na geçmesiyle bir devrin sonuna gelinmiş ve Bayramoğlu'nun tabiri ile medyadaki son kalede düşmüştür.[2011]

Görüldüğü kadarıyla başlangıçta AK Parti'nin bir medya dönüşümü fikri bulunmamaktadır. Kendisine muhalif olan medya kuruluşlarının kendisine zarar vermek yerine daha da güçlendirdiği kanaatindedir. Ancak 2007'nin ilk çeyreğinde ATV ve Sabah Grubunun TMSF'nin eline geçmesiyle durumlar değişecektir. Böylesi büyük ve güçlü medya kuruluşlarının iktidar çevresinde en azından nötr bir pozisyonda kalmalarının daha iyi bir fikir olacağı düşüncesi baskın gelmiştir. Daha sonra siyasette yaşanan gerilimler iktidarı başka tasarruflara da yönlendirecektir. ATV ve Sabahla başlayan süreç Çukurova Grubu medya kuruluşlarının el değiştirmesi ile devam edecek, ardından Milliyet ve Vatan gazetelerinin son olarak da Doğan Grubu'nun çekilmesi ile ana akım medyadaki mülkiyet yapıları iktidar lehine değişecektir. Ciner ve Doğuş grupları ise farklı iş kollarındaki varlıkları nedeni ile iktidarla ilişkilerini iyi tutabilmek adına muhalif söylemlerden kaçınmışlardır. İslam referanslı medya kuruluşları ise bu gelişmelere paralel olarak genişlemelerini sürdürmüşlerdir. Sonuç olarak laik-elitist bir karakterde inşa edilen ve İslami muhafazakâr çevreye karşı daima mesafeli duran ana akım medya merkezi dönüşmüş, İslam referanslı medya kuruluşlarında yetişmiş kadrolar tabandan tavana kadar bu yeni merkeze yerleşmişlerdir.

[2010] "Hürriyet'in yeni patronu Demirören oldu", **Sözcü**, 07 Nisan 2018, s. 1

[2011] Bayramoğlu, Ali; "Doğan Medya Grubu'nun Demirören'lere satılması, son kalenin de düştüğünü gösteriyor", (Çevrimiçi), https://t24.com.tr/video/ali-bayramoglu-dogan-medya-grubunun-demirorenlere-satilmasi-son-kalenin-de-dustugunu-gosteriyor,13047 (Erişim Tarihi: 05.12.2021)

3.5.1. Genişleyen İslam Referanslı Muhafazakâr Basın

AK Parti, 2002'de iktidara geldikten sonra İslam referanslı medya öbeğinde de bazı girişim ve gelişmeler yaşanacaktır. 28 Şubat sürecinde oldukça zayıf kalmış olsalar da İslami çevrenin medya konusunda geçmişe göre epeyce bir yol kat ettiği ortaya çıkmıştır. Diğer yandan ise camia medyanın kendileri açısından ne kadar önemli olduğunu da hiç olmadığı kadar derinden kavramıştır. Millî Görüş camiası içerisinde yer almış ve AK Parti'nin ilk döneminde milletvekilliği de yapmış olan Tosun, camiadaki medya zayıflığının nasıl bir sonuç doğurduğunu şöyle açıklamaktadır:

> "Refah Partisi bana göre Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en güçlü siyasi organizasyona sahipti. Bu güçlü teşkilat sayesinde iktidar olmayı başardılar. 54. Hükümeti kurdular, ekonomide çok başarılı işler yaptılar. Hayal edilemeyecek memur zamları yapıldı. Bütçeyi denkleştirmeyi başardı, uluslararası bir başarı sayılması gereken D8 birliğini kurdu ama tüm bu başarılarına rağmen kısa sürede iktidardan indirildi. Neden? Çünkü icraatlarını destekleyecek, onları topluma anlatacak, dezenformasyonun önüne geçecek kendi medyası yoktu. Tam tersi attığı her adım çarpıtılarak birer kriz konusuna dönüştürüldü. İcraatlar görmezden gelindi, hatta devlete, topluma birer tehdit olarak sunuldu."[2012]

AK Parti dönemine de medya bakımından benzer bir mevcutla girilmiştir. İslami çevrenin en önemli medya gücü yine 28 Şubat'ta cesurca mücadele vermiş Yeni Şafak, Vakit gazeteleri ve Kanal 7 televizyonudur. Ancak 2002 sonrasında bu kuruluşların yanına yenilerinin eklendiği görülmektedir. İlk ciddi girişimlerden birisi Kanal 24 TV'dir. Bu kanalın lisansı Uzan Grubu'ndan TMSF'ye geçmiş olmasına rağmen daha öncesinde herhangi bir yayını olmamıştır. İktidara yakın iş insanları kanalın lisans hakkını aldıktan sonra "bizim de etkili bir haber kanalımız olsun" düşüncesi ile çalışmalara başlamışlardır.[2013] Kanalın ilk Yayın Yönetmeni Mustafa Hoş, teklifi kendisine getirenlerin Ramsey'in sahibi Hasan Doğan ve AK Parti Diyarbakır Milletvekili İhsan Arslan olduğunu söylemektedir.[2014] Bu anlamda bir diğer gelişme ise Kanal 7 televizyonunda yaşanacaktır. Kanal imkanlarını kullanarak Haber 7 adında bir haber kanalı kurarak yayına başlar. Daha sonra ismi Ülke TV olarak değişecektir. Yeni Şafak gazetesi sahipleri de bu anlamda girişimde gecikmez. 2005'te

[2012] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[2013] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[2014] M. Hoş, a.g.e., s. 20

çalışmalarına başladıkları televizyon kanalı ART adıyla 2006'da test yayınlarına başlamış, 1 Ocak 2007'de ise TV NET adını alarak haber kanalına dönüşmüştür. Daha sonraki yıllarda ise Beyaz TV, Yeni Akit TV; Milat, Diriliş Postası, Yeni Birlik ve Yeni Söz gibi gazeteler yayın hayatlarına başlamışlardır. Fakat bu girişimlerin siyaseten bir plan dahilinde mi yoksa Türkiye'de bütün katmanlarda yaşanan dönüşümün doğal bir sonucu mu olduğu konusunda farklı düşünceler mevcuttur. Zira AK Parti iktidarı ile Türkiye bir liberal ekonomik büyüme içerisine girmiş ve sermaye ve toplumun orta tabakasında çok ciddi değişimler yaşanmıştır. Yeni sermaye sınıfı yeni orta sınıf yeni bir medya ortamını ihtiyaç haline getirmiş olabilir mi?

Muhalif bakış açılarıyla yapılan değerlendirmelerde bu genişlemeler bir planlama ve strateji dahilince iktidarın medyayı ele geçirme projesinin parçası olarak tanımlanmaktadır. MÜSİAD çatısı altında toplanan iktidara yakın sermaye grupları 2002 sonrası geniş ölçekte sermayelerini büyütmüşler ve devamında da iktidarın teşvikleriyle medya alanına destekler vererek genişlemeyi sağlamışlardır.[2015] Akın bu görüşe yakın durmaktadır. İslam referanslı medyadaki genişlemelerin doğal olmadıklarını çünkü İslami çevrenin bu genişlemeyi doğal kılacak bir gelenekten yoksun olduğunu belirtmektedir:

> "Siyaset ve güç odaklı olduğunu düşünüyorum ve tek neden bu değil ama Türkiye'de medyanın temelde bunun üzerinden şekillendiğine inanıyorum. Doğal, kendi sürecinde bir gelişim olmadı bana göre. Ayrıca muhafazakâr çevrenin bu konularda henüz acemi olduğunu da söylemeliyim. Çok hazırlıklı ve donanımlı falan değildiler. Sadece birkaç tane çizgi var uzun süreli varlık gösterebilmiş. Millî Gazete, Türkiye gazetesi ve milliyetçi mukaddesatçı bir çizgide olarak da Tercüman gazetesi vardı. Diğerlerinin hepsi 90'lar sonrası ortaya çıkan ürünler. Neticede ben bu genişleme durumunun siyaseten, hatta biraz da planlanarak bir mücadelenin içinde gerçekleştiğini düşünüyorum."[2016]

Tosun, genişlemeyi ticari bir motivasyondan ziyade vesayet odaklarına karşı bir denge arayışının ürünü olarak görmektedir. "İslam referanslı medyadaki sayısal artış ticari bir genişlemeden ziyade vesayet odaklarına karşı medyada bir denge arayışının sonucudur. Bunda da başarılı olunmuş, İslam referanslı basın kuruluşları,

[2015] M. V. Ayan, a.g.e., s.301
[2016] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

muhafazakarlaşan diğer yayın kuruluşları ile önemli bir misyonu ifa etmişlerdi." [2017] Öztürk'e göre de büyümenin dinamiği ticariden çok siyasidir: "Büyümenin temel dinamiği ticari değil siyasiydi. Medya zor ve masraflı bir sektördür ve zaten şu an kurulmuş veya satın alınmış medya kuruluşlarının tamamı zarar ediyor. Bu nedenle ticari bir motivasyonun olduğunu düşünmüyorum."[2018] Akyel de İslam referanslı medyadaki genişlemede iktidar etkisinin baskın olduğunu belirtmektedir. 2002 sonrası bu medya kuruluşları maddi imkanlarını artırmıştır ve bu tamamen iktidarın desteğiyle doğru orantılı olarak gelişmiştir.[2019] İktidar gücünün elindeki ekonomik imkanlara vurgu yapan Cömert genişlemenin mutlaka bu imkanlarla irtibatlı düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir:

> "İktidarın elinde birtakım imkanlar var. Bankaları elinde tutuyor, iktisadi teşekkülleri var. Devlet bir büyük reklam veren ve piyasadaki reklam hacminin en az yarısını devlet dağıtıyor. Bu da kendi taraftarlarına destek olma imkânı sağlıyor. Reklam pastasından pay verilerek pekâlâ bir gazetenin kuruluşu teşvik edilebilir. Ya da bu pastaya göz dikerek bir kurnazlık sonucu gazete çıkartılabilir. Bu dönemde evet yeni gazeteler, yeni kuruluşlar ortaya çıktı ancak bunların hepsini kurnazlıkla suçlamak doğru olmaz. İçlerinde "Memlekete faydalı olayım, ben de fikrimi söyleyeyim" kaygısıyla çıkmaya başlayan gazeteler ve başka kuruluşlar da var. Bu şekilde bir genişlenme yaşandı."[2020]

Özkan ise genişlemenin bir siyasi projelendirmeden çok toplumsal tabanda yaşanan dönüşüm ve çeşitlenmeye bağlı olarak geliştiğini savunmaktadır: "Planlı, stratejik, tasarlanmış bir süreç değildi bana kalırsa. Birileri bölünerek çoğalmanın sesi çoğaltmak, yelpazeyi genişletmek olacağını fikir olarak ortaya atmış olsa da -ki bu akıl vardı aslında- bilinçli planlı şekilde hayata geçirildiğini sanmam. Daha çok toplum içindeki çeşitlenme, sosyal katmanların tercihlerinin netleşmesi, talepte bulunması ve alım gücünün artmasıyla ilgili olabilir o genleşme."[2021] Öcal'da Özkan'ın düşüncelerine katılarak piyasanın kendine özgü kurallarının siyaseti aşan bir boyutla medyadaki biçimlenmeye etki ettiğini ifade etmektedir. Başlarda bir genişleme

[2017] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[2018] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2019] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[2020] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**
[2021] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

stratejisi düşünülmüş ya da güdülmüş olsa da sonraki gelişmelerin stratejileri aşan bir nitelik taşımaktadır:

> "Doğal süreç dediğimiz şey bundan asırlar önce Adam Simith'in söylediği piyasanın görünmez elidir. Seçilmiş güçlü bir siyasi görüş var, bu görüşe insanlar oy veriyor ve destekledikleri iktidar eliyle bir burjuvazi yaratılıyor. Süreç içerisinde Türkiye'de ciddi bir orta sınıfın oluştuğu görülüyor. Bu kesim büyük oranda İslam referanslı iktidarın seçmen grubu. Kendi iktidar gücüyle kendilerini geliştirdiler, zenginleştiler. Zenginleşmiş bu geniş kitleye sadece Kanal 7 televizyonu ve Yeni Şafak gazetesi ile hitap edemezsiniz."[2022]

İster ticari bir zorunluluk isterse de siyasi bir projeksiyonun sonuçları olarak bakılsın İslam referanslı medya öbeğinin niceliksel olarak genişlediği kesin bir kanaat olarak belirmektedir. Fakat niteliksel gelişme anlamında kuşkular vardır. Hem siyasi angajmanların hem de geçmişten farklı olarak ticari kaygıların İslam referanslı medya kuruluşlarını niteliksel ve etkinlik bağlamında zayıflattığını savunan görüşler ağır basmaktadır. Öztürk genişlemenin nicelik ve nitelik olarak bir paradoksu ortaya çıkarttığını ifade etmektedir. İslam referanslı çevrenin medyada büyüme gayretinin temel motivasyonunun daha fazla sesini duyurmak, daha fazla etkin olmak, siyasetini güçlendirmek olduğunu söyleyen Öztürk sonuçların beklenti ve amaçların tersini ortaya koyduğunu savunmaktadır:

> "Nicelik olarak büyüdü fakat içerik, nitelik olarak zayıfladı. Şöyle bir şey olmadı yani; "AK Parti iktidarı ile güçlenen muhafazakâr kesim entelektüel olarak taştı, eskiler klasik kaldı ve yeni bir medyaya ihtiyaç duydu genişlemeye başladı." Hayır böyle niteliksel bir büyüme olmadı. Hatta niteliksel mevcutta erimeler oldu. Mesela Yeni Şafak gazetesinin bütün entelektüel birikimi eridi. Kuvvetli zihinler, kalemler gitti. Nitelik olarak eksiye gitmek dediğim böyle bir şey ama nicelik olarak artıya da gidiyor. Doğal olmayan, hormonlu bir büyüme olarak kabul etmek lazım bunu."[2023]

İslami hassasiyetleri olan medya kuruluşlarının AK Parti iktidarını desteklemesinin İslami açıdan bir sorun teşkil etmediğini, bunun bir tutarlılık olarak kabul edilmesi gerektiğini belirten Tosun, tutarsızlığın İslami düşünceyi temsil eden yayın kuruluşları olarak iktidarın İslami düşünce ile ters düşen yahut uymayan tasarruflarında ona muhalefet edebilme cesaretini gösterememesi olduğunu ifade etmektedir.[2024] Yenice da İslam referanslı medyanın AK Parti iktidarı ile birlikte temel

[2022] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2023] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2024] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

misyonlarından uzaklaşarak ticarileştiklerini, pragmatik bir zihniyetin hakimiyetine girdiklerine dikkat çekmektedir.[2025] Gelinen noktayı başarısızlık olarak niteleyen Akyel ise bunun sebebini Yenice'nin bahsettiği "misyondan uzaklaşılıp ticareti önceleyen" düşünceye bağlamaktadır: "Cumhuriyet sonrası İslam referanslı basın imkânsızlıklar içinde çıkmıştır. İdeolojik kaygı bu imkânsızlıklara rağmen başarıyı getirmiştir. 2002 sonrası İslam referanslı basın iktidar desteğiyle kartele dönüşmüştür. Bu geniş imkânlar tirajlara yansımasa da iktidardan yana alınan tavırdan dolayı sesi çok çıkmaya başlamıştır. Yani tiraj bağlamında bir genleşme olmamış, ancak ticari olarak bir genleşmeden bahsedilebilir."[2026]

Türkiye siyaseti 2000'li yıllara kadar keskin ayrımlar şeklinde gelmiştir. Cumhuriyet döneminde laik ve modern ilkeler doğrultusunda kurumsallaşmaya çalışan kadrolarla gelenekseli terk etmeden modernleşmeyi savunan kadrolar arasındaki gerilim süreç içerisinde farklı renklere bürünse de nihayetinde biçimlendirici etkisini hep sürdürmüştür. 1980'li yıllarda benimsenen ve daha çok muhafazakâr kesimlere yarayan neoliberal politikalar ise toplumsal tabanda ciddi dönüşümlere imkân tanımıştır. Anadolu'dan büyük kentlere göç eden kitleler yeni bir dinamizmi ortaya çıkartırken gelişen Anadolu sermayesi ise egemen siyasetten farklı taleplerde bulunmaya başlamıştır. Ortaya çıkan dinamizmin sermaye gücü ile güçlü bir siyasi organizasyona dönüşmesi ise mevcudun paylaşımı konusunda tarafları şiddetli bir karşılaşmaya mecbur bırakmıştır. Tarafların görünür kimlikleri ideolojik bir nitelik taşısa da mücadelenin temelinde ekonomik çıkarlar yatmaktadır. 2002'de merkezi isteyen çevre ile yeni sermaye iktidar gücüne ulaştığında aynı zamanda iktidar sorumluluğuna da ulaşmıştır. Siyasetin bir ideolojik kimliği olsa da toplumun çok farklı bileşenlerden oluşması, sermeye ve siyasetin "gerçekliği" politik olarak yeniden revize etmelerini mecbur kılmıştır. Öcal bu zaruretin diğer alanlarda olduğu gibi medya alanında kendisini gösterdiği dile getirmektedir. "Zenginleşen bir çevre var ve talepleri de bu zenginliğe göre değişiyor. Kendi idealizminizi dayatamazsınız. Medya anlamında farklı diziler, farklı programlar, farklı içerikler üretmeniz, alternatifler sunmanız gerekir." diyen Öcal sermayenin de iş kollarını çeşitlendirdiğini, alım gücü

[2025] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2026] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**

yükselen kitle ile birlikte düşünüldüğünde yeni bir medya konseptinin bir zorunluluk halini aldığını savunmaktadır: "Yeni duruma göre sizin bir medya konseptiniz olmalı. Alım gücü yükselmiş bu kitleye reklam satmanız gerekir. Bu kitlenin de güzellik merakı var, kendini görselleştirme, imaj oluşturma isteği var. Sürekli dini yayın yapan, nasihat veren bir medya konsepti ile bu kitleye hitap edemezsiniz. Etmeye çalışırsanız kaçırırsınız. Kısacası medyadaki bu çeşitlilik iktidarın sağlamış olduğu ekonomik gelişmenin bir sonucudur."[2027] Öcal'ın bu görüşünü Ünal'ın şu ifadeleri farklı bir bakış açısıyla destekler niteliktedir. Bakış açısındaki fark ise "sebep sonuç" ilişkisindeki tersliktir. Öcal medyadaki dönüşümü zorlayan etken olarak toplumdaki zenginleşme ve buna bağlı talepleri gösterirken Ünal, ticari kaygılarının televizyon özelinde medyayı değiştirdiğini değişen medyanın da toplumu değiştirdiğini ifade etmektedir:

> "1990'lı yıllarda, "bizim" televizyonlarımız yayına başladılar. Devlet televizyonunda haftada bir, perşembe akşamları, Asaf Demirbaş'ın sunduğu İnanç Dünyası programı olur, onda da "pekmezin faydaları" türünden sıkıcı sohbetler dönerdi. "Bizim" televizyonlar ise Besmele'yle, Kur'an-ı Kerim'le açılıyor, farklı sohbetler, farklı vaazlar sunuluyor; 24 saat helale ve harama riayet edilerek yayın yapılıyordu. Devlet ve özel kanalların tek tip haberler verdiği bir dönemde "bizim" televizyonlar bin bir meşakkate katlanarak gerçek haberler aktarıyorlardı. "Bizim" televizyonların sayısı çoğalınca, kanallar arası rekabet başladı. Ayrıca reklam pastasından pay almak, bunun için de reytingi artırmak gerekiyordu. Kur'an, ilahi, vaaz yayınlayarak reyting artmıyordu. Tesettürlü-tesettürsüz kadın sunucu, şarkı-türkü, çalgı-çengi derken eğlence programları ekranları kaplayıverdi. Mahremiyet hızla irtifa kaybetti. Sınırlar esnetildi. Helal-Haram dairesinin yarıçapı epeyce ama epeyce uzatıldı. "Bizim" televizyonlar, toplumu, televizyonculuğu dönüştürmek iddiasıyla ortaya çıkmışlardı; televizyonculuk ve show business "bizim" televizyonları dönüştürdü. Televizyonlarımız dönüşünce, toplum da dönüştü."[2028]

İslam referanslı medyada yaşanan genişlemenin sebebini birkaç farklı sebebe bağlamak mümkün görünmektedir. Genel olarak ortaya çıkış sebebi kendisini dışlayan egemen devlet anlayışını gerileterek karar mekanizmalarında söz hakkı elde etmek, toplumun dışlanan değer yargılarını sisteme eklemlemek olan İslami çevre iktidara geldiğinde birtakım gerçekliklerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Birincisi egemen güçle çatışmanın değil uzlaşmanın daha gerçekçi politika olduğunu anlamak. İkincisi liberal ekonomik sistemde sermayenin doğası gereği büyümesinin önünde

[2027] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2028] Ünal, Aydın; "Bizim" televizyonlar", **Yeni Şafak Gazetesi**, 23 Kasım 2017, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/aydin-unal/bizim-televizyonlar-2041218 (Erişim Tarihi: 30.09.2021)

durulamayacağını kavramak. Üçüncüsü de toplumun çok farklı bileşenlerden meydana geldiğini, politikanız ne olursa olsun bu farklılıkların siyaseti şekillendiren bir gücünün olduğunu görmek. Daha farklı bir ifade ile bununla yüzleşmek. Dolayısıyla iktidar gücüne kavuşan siyaset ve sermayenin yeni gerçeklikler doğrultusunda benimsedikleri stratejileri medyaya doğrudan yansımıştır.

3.5.2. Ana Akım Basına Yeni Sermaye Girişi ve Nedenleri

İslami çevre sermaye bakımından değerlendirildiğinde 1980'lere kadar herhangi bir varlık gösterdiğini söylemek güçtür. 1980 sonrası da ancak Özal'ın neoliberal politikaları çerçevesinde Anadolu'daki küçük işletmeleri teşvik etmesi ve yönlendirmesi ile mümkün olmuştur.[2029] Diğer yandan homojen bir İslami sermayeden bahsetmek de pek mümkün değildir. Bir kısmı tarikatlar şeklinde örgütlenmiş küçük veya orta ölçekli sermaye oluşumlarıdır. Bir kısmı herhangi bir tarikat bağı olmayan bireysel firmalardır ve yoğun olarak inşaat, tekstil, hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren KOBİ tipi örgütlenmeleridir. Bir diğer kısmı çok hissedarlı yapılardır. 1990'larda popüler olan bu çok ortaklı sermaye örgütlenmelerinin büyük bir bölümü 28 Şubat sonrası baskılar sonucu iflas etmiştir. Bir diğer kısmı ise Ülker, Kale gibi daha profesyonel ve daha az dinsel görünümleri olan büyük sermaye yapılarıdır ve çalışma biçimleri, ticari ilişkileri nedeniyle çoğunlukla İslami sermaye kategorisinde anılmazlar. Muhafazakâr olarak tanımlanırlar.[2030]

Anadolu merkezli gelişen bu sermaye grupları inanç ve ideolojik bağlamda yerleşik İstanbul burjuvazisine karşı tavırlı bir yükseliş içerisinde olmuşlardır. Zira geçmişten beri İslami çevre bu sermaye çevresini devletin imkanlarını orantısız olarak kendi lehine kullanmakla suçlamaktadır.[2031] Kemalist ve laik ideoloji üzerinden devletle bir mutabakat içerisinde olan İstanbul sermayesine karşı alternatif olma özelliği göstermeye başlayan Anadolu sermayesi 28 Şubat sürecinde hedef alınarak sindirilmeye, geriletilmeye çalışılsa da AK Parti iktidarı ile daha geniş büyüme

---

[2029] H. Yavuz, **Giriş…,** s s. 12

[2030] Öztürk Özgür, "Türkiye'de İslamcı Büyük Burjuvazi", Neşecan Balkan ve diğerleri, (Ed.), Neoliberalizm, İslamcı **Sermayenin Yükselişi ve AKP** İçinde, (181-214), Yordam Kitap, İstanbul: 2014, s. 186-187

[2031] Necmettin Erbakan, **Davam**, MGV Yayınları, Ankara: 2014, s. 16

imkanlarına kavuşmuştur.[2032] 2002 sonrasında siyasi gücün yanında gittikçe biçimlendirici bir güç olarak yerini alan İslam referanslı sermaye kuşkusuz ekonomik, toplumsal, kültürel alanlarda dönüştürücü etkiler ortaya koymuştur. Medya alanındaki etkileri ise tartışmaların odağında yer almaktadır. Güncel yazılmış literatürlerin hemen hemen çoğundaki ortak kanaat İslam referanslı sermaye gruplarının medyanın dönüşümünde başat rol oynadığı görüşünü öne çıkartmaktadırlar. Gerçekten de ana akım medyanın dönüşümünde iktidara yakın yeni bir sermaye öbeği etkisi vardır ancak bunun İslami bir nitelik taşıyıp taşımadığı konusu tartışmalıdır.

İslami çevre basın ve medya konusunda hep belli bir hassasiyet göstermiş olsa da sektörde daima çok geride kaldığı, daha doğru bir ifade ile çok yetersiz kaldığı daha önceki bölümlerde vurgulanmıştı. Bunun en önemli sebebi ise sermaye yokluğu olarak görülmüştü. Gerçekten de İslami camia içerisinde basına, basının önemine kafa yoran, içinde yer alıp geniş ufuklu fikirler ortaya koyan isimler ve girişimler olmuştur. Örneğin İslami çevrenin en önemli yayın organlarından birisi olan Sebilürreşad'ın sahibi Eşref Edip matbaa, gazete, dergi, telifli kitap yayıncılığı gibi geniş bir alanda faaliyet gösterecek, uluslararası bir boyutu da olan şirket kurma idealini ortaya koyar. En çok yakındığı konu ise sermayedir ve camiaya bu anlamda çağrılarda bulunur.[2033] Ancak çağrıları sonuçsuz kalacaktır ve kendi haftalık dergisini dahi yayınlamakta ekonomik güçlükler çekecektir. Benzer bir girişim 1990'ların başında yaşanacaktır ve aynı şekilde sonlanacaktır. Milli Sinema akımının öncülerinden olan Yücel Çakmaklı özel televizyon yayıncılığının başladığı dönemde İslami camianın bu alanda geç kalmaması için girişimlerde bulunmuş ve önde gelen cemaat, tarikat, sermaye sahiplerini bir araya getirerek yayıncılık şirketi kurmaya çalışmıştır. Bu çok ortaklı şirket fikrinin sebebi de aynıdır. Camiada tek başına bu yükü üstlenebilecek kişi veya grup yoktur. Fakat girişim ilgi görmeyecek ve kısa süre sonra her cemaat kendi kısıtlı imkanları ile radyo veya televizyon yayıncılığına gireceklerdir.[2034] Ancak bunların hemen hepsi iddiasız girişimlerdir ve her biri hikayesini ekonomik sıkıntılar içerisinde

[2032] H. Yavuz, **Giriş…,** s s. 12

[2033] Sebilürreşad; Cilt: I, Sayı: 1, 1948, s. 4
[2034] K. Erkal, a.g.e., s. 224-226

yazmak zorunda kalmışlardır. 2002 sonrasında ise İslami çevrede sermaye sorunun aşıldığını ve medyaya yatırım konusunda daha cömert girişimlerde bulunulduğunu söylemek mümkündür.

Geçmişte medyayı hem siyasi hem de ticari olarak tehlikeli bulan ve mesafeli yaklaşan camia içerisindeki iş insanlarının 2002 sonrası dönemde fikirlerini değiştirerek neden sektöre yatırım yaptıkları anlaşılması gereken bir konudur. Zira konunun bir siyasi bir de ticari boyutu vardır ve hangisinin daha motive edici bir güç olduğu sorusu önemlidir. Tosun her iki unsurunda sermeye girişinde etkili olduğu kanaatindedir:

> "Sermeyenin yöneliminde hem ticari hem de siyasal gelecek kaygısının etkili olduğunu söyleyebilirim. Çünkü iş adamı anında para kazanmak ister. Medya ise büyük oranda masraftır. Hele televizyon yayını ise saniyesi masraftır. İyi bir geliriniz yoksa tamamen cebinizden harcamayı göze alacaksınız. Geçmişte bunu göze alamadılar. Ama ne zaman ki AK Parti iktidar oldu ve Başkan Erdoğan da yatırım konusunda cesaretlendirdi -ki bana göre son derece akılcı ve yerinde bir tavırdır- kimi iş adamları hem ticari beklentilerle hem de siyasette bir denge arayışıyla bu alanlara yatırım yapmaya başladırlar. Söylemekte bir beis görmüyorum; belki bir takım yayın organlarını aldılar bu iş adamları ama o sayede de belki daha fazla iş yapma imkânı buldular. Öte yandan siyasal gelecek için de bu bir denge arayışıdır. Aynı iş adamları artık medyanın gücünü bu dönemde gördükleri için, yani bugün AK Parti iktidarı var yarın başka bir iktidar döneminde de medya önemli bir güç olmayı sürdürecek. Bu nedenle muhafazakâr kesimin gelecekte oluşacak siyasi denklemlerde kendi çıkar ve dünya görüşlerinin savunulması noktasında medyaya yöneldiklerini söyleyebiliriz."[2035]

Öcal'da Tosun'a benzer bir görüşü ortaya koymaktadır. O da Anadolu sermeyesinin medya alanına girişinde ticari ve siyasi ikbal endişesinin beraber rol oynadığını belirtmektedir. AK Parti iktidarı ile daha önce dışlanmış Anadolu sermayesi büyümüş buna paralel olarak da ülkedeki orta sınıf da genişlemiş ve gelişmiştir. Dolayısıyla bu yeni pazara hitap etmek, beklentilerini karşılamak, yönlendirmek gerekmektedir. Pazarı boş bıraktığınızda elinizden kayar, kontrolünüzden çıkar. Fakat bu pazar da öyle birkaç gazete ve birkaç isim ile idare edilemez. Yapmaya kalkışılırsa stratejik bir hata olur. Dolayısı bir ticari bütünlük çerçevesinde medyaya yatırımlar yapılmıştır:

> "Örneğin ATV Sabah grubunun medya kompleksine bir bakın, bir ticari beklenti olmadan, ya da ticari potansiyel görülmeden bu yatırımlar yapılmaz. Diğer

[2035] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

> taraftan siyasi beklentiler de var. Ben şahsen iletişimin siyasal amaçlarla yapıldığı kanaatindeyim. Haber vermek vs tamam, böyle başladı belki ama şimdi veri gazeteciliği diye bir şey var. Geçmişte siz bir demeci, bir eylemi bir olayı haber yapardınız. Yani rapor ederdiniz. Bu habercilik anlayışı geride kaldı. Artık %70 oranında veri gazeteciliği yapılıyor. Gazeteciler hiçbir yere gitmeden, hiçbir gözlem yapmadan sadece büyük verilerle oturup haber yapıyorlar. Peki bunu nasıl yapıyor duyguları, eğilimleri ve dünya görüşüyle yapıyor. İstediğiniz kadar ben tarafsız, nötrüm deyin. Bu mümkün değil. İşte bu nedenle verilerden yola çıkarak yapılan haberler kişinin eğilimlerinden, inançlarından bağımsız değildir. Örneğin FOX TV CNN Türkiye'de gelip yayın yapıyor. Sadece Türkiye değil dünyanın %75'inde kanalları var. Neden bu kadar yayılmacılar, ticaret mi? Belki ama daha çok siyasal bir hedef güdüyorlar. Siyasal bir denge, kontrol arayışındalar. İçerde olmaya, içerden haber yapmaya ve haber almaya özen gösteriyorlar. Bu nedenle iletişim bu dönem de çok daha siyasal bir nitelik kazanmıştır. Kitleyi anlamaz, kitleyi yönlendirmezseniz, eksiklikleri başkaları giderir. Bu da sizin kontrolü kaybetmeniz anlamına gelir."[2036]

Medya iktidar ilişkisi iletişim alanının en dikkat çekici konularından birisi olduğunu biliyoruz. Her iktidar kendi lehine bir medya gücünü hep arzulamıştır. Kimi zaman doğrudan kimi zaman ise dolaylı olarak müdahalelerde bulunarak bu imkânı yaratmaya çalışmıştır. Akın'da özellikle 2007 sonrası medyadaki gelişmeleri siyaset bağlamında ele almakta sermeye girişlerinde siyasetin büyük bir etkisinin olduğunu belirtmektedir. "2007'den sonra bu sürecin işleyişi sanki çok kendiliğindenmiş gibi konuşuluyor. Oysa medyaya yatırım yapan hatta reklam veren kişi ya da kurumların aslında bir beklentileri var. Mesela devlet kurumları reklam veriyor. Kimi yayınlar var ki aldığı reklamlara baktığınızda hiçbir ticari açıklaması olamaz reklam veren açısından. Bir destek söz konusu." [2037] İktidarın bu anlamda sadece sermaye teşvik etmekle kalmadığını vizyoner bir bakış açısı ile devletin elinde bulundurduğu medya kuruluşlarına da sermaye akışı sağladığını vurgulayan Akın TRT'deki dönüşümü örnek göstermektedir:

> "Bu süreçte TRT'de ciddi bir dönüşüm var. TRT bu süreçte çeşitlendi ve diğer taraftan da reyting yarışına girdi. Burada bir ufuk ve vizyonun olduğunu kabul etmek lazım. 90'larda özel televizyonlar açılmaya başladığında TRT marjinalleşmişti ve sadece milli maçların izlendiği bir kanal haline gelmişti. Ama şimdi öyle değil. Büyük bütçeli ve reytinglerde başa oynayan diziler ve yapımlarla popüler bir kanal haline getirildi. Burada da devletin ciddi bir kaynak aktarımının olduğunu görüyoruz. İster devlete ait yayın organlarında olsun isterse de özel medya organlarında olsun yatırım ve sermaye girişlerinde siyasetin çok büyük etkisi olduğunu düşünüyorum."[2038]

[2036] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2037] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[2038] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

Yenice, medya sektörünün artık muhafazakâr çevre için de farklı kollardan da olsa para kazandırmaya başlayan bir alan olduğunu belirtmektedir: "Bir kere bugün para da kazandırmaya başladı bu alan. Devlet imkanları var. En büyük reklam veren kurumlar devlet bankaları mesela. Başka kurumlar da var. Bu reklamlardan ciddi pay aldığınızda kar da edebiliyorsunuz."[2039] Yenice ayrıca; bir yerde ticari beklenti varsa siyasi beklentinin de olduğunu ifade ederek ilişkiyi "iki kardeş" gibi tanımlamaktadır: "İki kardeş gibi düşünebiliriz. Birisi ticarete giriyor diğeri siyasete. Geçmişten bugüne sistem böyle kurulmuş yani. Güç paylaşılıyor ama aynı sistem içerisinde paylaşılıyor. Ayrıca gücü muhafaza etmeniz için belli araçlara da sahip olmanız gerekiyor. Medya bu araçlardan en önemlileri dolayısıyla siyasi geleceğin devamı için güçlü bir medya ihtiyacındasınız. O alan boş bırakılırsa diğer getiri alanlarınız tehlikeye girebilir." [2040]

1980'lerden itibaren neoliberal politikalar doğrultusunda geleneksel basın yapısı değişerek yerini büyük sermaye sahiplerinin kontrol ettiği bir medya yapılanmasına bırakmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında teknolojinin gelişmesinin yanı sıra değişen maliyet olgusunun payı yüksektir. Sıradan bir sermeye yapısıyla güçlü ve etkin bir gazete yayınlamak zorlaşmıştır. Diğer yandan yayıncılık gazete, radyo, televizyon gibi araçları içeren bütünleşik bir yapıya dönüştüğü için de sermaye olgusu sektörde varlık gösterebilmenin ilk şartı haline gelmiştir. Bu şartlar göz önüne alındığında İslami çevrenin bir medya grubu oluşturabilme ihtimali oldukça zorlaşmaktadır. Bunun birkaç sebebi sayılabilir. İlki, İslami çevre parçalıdır ve ekonomik güç birleşiminde ilkesel sorunlar yaşamaktadırlar. İkincisi popüler ve kar elde edecek bir medya oluşumunun önünde inançsal ve kültürel engeller vardır. Üçüncüsü ise medya araçlarına sağlanacak gelir sorunudur. Merkezi kontrol eden reklam ajanları ve reklam verenler nazarında İslami çevre öteki konumdadır. Daha önce ifade edildiği gibi 24 TV kanalının aldığı Basketbol Euroleague yayın hakkı dinci olduğu gerekçesi ile iptal edilmiştir.[2041] Yine Mehmet Ali Birand kendisine yöneltilen "yönettiği televizyonlarda, programlarda neden bir başörtülü gazeteci, çalışan

[2039] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2040] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2041] M. Hoş, a.g.e., s. 49

olmadığı" sorusuna "kanalın marka değeri düşer" diye cevap vermiştir.[2042] Bir televizyon kanalının dahi böyle düşündüğü ortamda reklam verenlerin İslami kimliğiyle öne çıkan yayın kuruluşlarına nasıl yaklaşacakları ya da tereddütleri tahmin edilebilir. Dolayısıyla geçmişten beri İslami çevre ya da gelişen sermayesi açısından medya alanı hem siyasi hem de ticari riskleri birlikte taşımaktadır. Ünal, bu siyasi ve ticari risklere dikkat çekerek medyaya karşı İslami sermayedeki geçmişten gelen ikircikli, mesafeli tavrı makul, anlaşılabilir bulduğunu söylemektedir. Sıradan dindar insanların bile kimliklerinden dolayı başlarına gelenlerin malum olduğunu ifade eden Ünal "dindar bir sermaye grubunun büyük, hele de etkili olabilecek bir medya oluşumuna gittiğinde nasıl bir tehlikeyle karşılaşacağı açıktı" demektedir: "Böyle bir işin içine girmek ciddi tehditleri, tehlikeleri göze almak anlamına geliyordu. Kanal 7 ve Yeni Şafak 28 Şubat döneminde çok güçlü, çok fedakârane yayınlar yaptılar. Dönemin şartlarında olağanüstü bir şeydi bu yayınlar ama herkesten bunu bekleyemezsiniz. Vesayet odaklarının denetiminin dışında piyasaya girmek, çok güçlü bir medya oluşturmak istediğinizde bu yapıların size nasıl tavır alacağı açıkça belliydi."[2043] Kızıltaş ise 2002 sonrası başlayan sermaye girişlerini yorumlarken büyük oranda bahsi geçen risklerin ortadan kalktığını ve medya alanının, giriş koşullarının Anadolu sermayesi için elverişli hale geldiğini ifade etmektedir:

> "İslami basın kuruluşları her zaman ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. 90'larda ise bir medya olgusu vardı artık ve ekonomik gereklilikler daha ön plana çıktı. Televizyon mesela. 1990'larda kurulmaya başladı özel televizyonlar ve analog yayın yapıyorlardı. Bu televizyonun sadece aylık uydu gideri 250-300 bin dolardı. Personeldi teknik cihazlardı vs. gibi masrafları siz düşünün. Çok maliyetli olan bu alana sermaye yatırmak çok akıl karı değildi ve aynı zamanda İslami çevrede bu maliyeti tek başına karşılayacak sermaye grupları yoktu. Biliyorsunuz 28 Şubat döneminde yeşil sermaye diye birçok işletme hedef alınmış ve batırılmaya çalışılmıştı. Bir de bu boyutu var işin. Hem karlı değil hem de diğer faaliyet alanlarınızı riske edecek bir alana girmek iki kez düşünülecek bir konudur. Bugün için bu durum çok farklı. Teknoloji hem ucuzladı hem de işleri çok kolaylaştırdı. İhtiyaç duyulan kadro sayıları da azaldı. Yatırım maliyetleri çok düştü. Demokratik ortamda riskleriniz azaldı. Kurumsallaşma kültürünüz oluştu. İş yapma ve yürütme becerileriniz gelişti. 2007'den sonra Türkiye krizlerini atlatıp büyümeye geçince reklam ilan gelirleri artmaya başladı. Daha önce bir kesim tarafından bilinçli bir şekilde belli odaklara pay edilme sorunu aşıldı ve reklam ilan gelirlerinden pay alma imkanları doğru. Bu bahsettiklerimin hepsi birer teşvik unsuru. Dolayısıyla bu alanı bir hizmet alanı olarak görenler için yatırım kararı almak kolay hale geldi. Tabi

[2042] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2043] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

> Türkiye'nin iş hacimlerini artması nedeniyle de bir zenginleşme ve bu zenginliğin bir kısmının medya alanına aktarılmasına imkanının da doğduğunu söylemek lazım."[2044]

Ana akım medya merkezinin dönüşümünde yeni sermaye gruplarının alana yatırımlarının etkisi kabul edilmektedir. Bu sermaye yapılarının İstanbul merkezli sermaye gruplarının dışında, Anadolu merkezli yapılar olarak öne çıkmaları nedeniyle de İslami duyarlılıkları olduğu iddiaları gündeme gelmektedir. Özellikle İslam referanslı medya içerisinde etkili olmuş isimler bu iddialara mesafeli yaklaşmaktadır. Örneğin Taşgetiren medyaya giren sermayenin iktidar etkisi ile oluşmuş ve mevcudunun da konjonktürel olduğunu belirtmektedir: "Sözünü ettiğiniz dönemde medya alanına girenlerin İslam referanslı olup olmadığına bir kere bakmak gerekiyor. Bu tanım kolayca yapılamayabilir. … Bu medya yapılanması iktidarla ilişkiyi daha eleştirel niteliğe büründürdüğünde hala varlığını devam ettirebilir mi, bence önemli soru budur."[2045] Ünal da benzer görüş belirterek 2007 sonrasında özellikle ana akım medya kuruluşlarını satın alan sermayenin muhafazakâr İslamcı bir nitelik taşımadığını ifade etmektedir: 2007 sonrasında medya sektörüne bir muhafazakar sermaye girişinden bahsedilebilir mi bilmiyorum. Bir takım büyük iş adamları var eskiden beri Türkiye'de iş yapan. Bunlar medya sektöründe varlar ve zamanla hükümete yakın bir medya haline geliyorlar. Ama muhafazakâr sermayenin medyaya giriş örneğini bilmiyorum. Bir Ethem Sancak olayı var mesela ve ne kadar muhafazakâr olduğu tartışılır."[2046] TMSF'nin eline geçen yayın kuruluşlarının kime gideceği sorusunda bu sermayelerin ortaya çıktığını belirten Ünal, girişlerin de öyle gönüllülük esasına dayanmadığını, bir zorunluluk haliyle sahipliklerin gerçekleştiğini savunmaktadır.[2047]

Ana akım medyanın dönüşümünde rol alan sermeyenin niteliğinin ne olduğu tartışmalı bir konu olarak durmaktadır. Hatta eskiden beri İslam referanslı medya içerisinde yer alan sermaye ve yayın kuruluşlarının dahi İslami hassasiyetlerinde zayıflama olduğunu ve genel dönüşümle birlikte iktidar yanlısı bir yayın politikasına

[2044] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[2045] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[2046] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[2047] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

kaydıklarını savunanlar da vardır.[2048] Görünen gerçek ise eskiden farklı olarak ana akım medyanın muhafazakâr kültür ve siyasetle barışık bir çizgiye geldiğidir. Ancak daha sonraki başlıklarda işleneceği gibi bu durumun sürdürülebilirliği ve kalıcılığı noktasında ciddi kuşkular da vardır.

3.5.3. Ana Akım Medyada Kadro Değişimi ve Muhafazakâr Medyanın Değişimdeki Rolü

Önemli bir mücadele geçmişiyle iktidara gelen AK Parti, denetimli serbestlikten kurtulmak için 2007'de stratejisini değiştirdiğinde medya alanına kendisine yakın sermaye yapılarını yönlendirmiş ve böylelikle rejim ideolojisini koruma refleksiyle askeri ve sivil bürokrasiyi kendisine karşı harekete geçiren laik merkez medyada bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Gittikçe hegemonik bir nitelik kazanacak bu dönüşümdeki amaç iktidarın politikaları ile uyumlu hareket edecek, en azından olumsuz peşin rezervler koymayacak bir yapıyı inşa ederek medya baskısından kurtulmaktır. Ancak bu amaç sadece sermaye sorunun çözümlenmesi ve mülkiyet yapılarının elde edilmesi ile sağlanabilecek bir durum değildir. Aynı zamanda bu yayın kuruluşlarını idare edecek, içerik üretecek, politikalarla uyumlu bir yayın politikası yürütecek kadrolara da ihtiyaç vardır. Mevcut ana akım medya büyük oranda AK Parti karşıtı, "ulusalcı, milliyetçi, statükocu" eğilimleri olan ve "CHP geleneğinden gelen yazar ve yöneticilerin kontrolü altındadır.[2049] Dolayısıyla kuruluşlarının sahiplik yapısının değişmesi AK Parti iktidarı açısından sorun çözücü bir nitelik taşımamaktadır. Aynı zamanda ideolojik ve inanç perspektifinden benzer bakış açısına sahip bir medya kadrosuna da ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın giderilmesin de İslam referanslı medya kuruluşlarında yetişmiş kadroların rol aldığı söylenilebilir.[2050] Tosun bu rolü kabul etmektedir:

> "Çok önemli bir rolü olmuştur. Şöyle söyleyeyim; bilhassa 80'lerden sonra, hatta 70'lerden de başlatabilirsiniz; İslami kesim diyebileceğimiz bu mahallenin medya alanında hakikaten çok sayıda değerli yöneticiler yetişmiştir.

[2048] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[2049] E. Mavioğlu, Esra Arsan ile yapılmış röportaj: "Spin Doktorları İş Başında", **Cenderedeki Medya, Tenceredeki Gazeteci**, İthaki Yayınları, İstanbul 2012 s. 224
[2050] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

> Fikri bağlamda söylemiyorum bunu, yönetici bağlamında söylüyorum. Gazete, dergi, radyo televizyon gibi bütün medya kollarında önemli bir insan kaynağı ortaya çıkmıştır. Son dönemde ana akım medyanın özellikle kadro bağlamında dönüştürülmesinde bu yetişmiş insan kaynağı çok önemli bir rol oynamışlardır. Ben Anadolu Ajansı'nı devletin resmi ajansı olduğu için ana akım medya içerisinde görmüyorum ama oradaki yönetici arkadaşların başarıları göz önünde bulundurulduğunda İslam referanslı basın içinde ne denli kaliteli insanların yetiştiği anlaşılabilir. Bugün birçok televizyon ve gazetede geçmişte kariyerine İslami basında başlamış ve sürdürmüş, becerilerini orda kazanmış, yeteneklerini orada ortaya çıkartmış isimlerin yönetici ve yürütücü pozisyonunda görev yaptığını görüyoruz. Örneğin bugün Hürriyet gazetesinin başında bile Ahmet Hakan'ın bulunuyor olması bu soruya verilecek belki en isabetli cevaplardan birisidir."[2051]

2007 sonrası ana akım medyada başlayan kadro dönüşümünü farklı boyutlarda değerlendirmek mümkündür. Birincisi yönetici atama şeklindedir. İktidara yakın sermaye gruplarının aldığı yayın kuruluşlarının farklı yönetim kademelerine İslam referanslı medya kuruluşlarında çalışmış isimler getirilmiştir.[2052] Bu değişim hemen hemen tüm yayın kuruluşlarında görülmüştür. Örneğin Star Gazetesi el değiştirdikten sonra yönetim, editör ve yazar kadrosu çoğunlukla Yeni Şafak gazetesinde görev yapmış isimlerden oluşturulmuştur. Benzer bir durum ATV Sabah,[2053] Çukurova[2054] ve Doğan Medya[2055] gruplarının el değiştirmesi sonrasında da yaşanmıştır.[2056] Özellikle Yeni Şafak, Vakit, Türkiye gazeteleri, Kanal 7, Ülke TV, TV Net, TGRT TV5 televizyon kanallarından ciddi anlamda kadro akışları yaşanmıştır. Yine ekrana çıkan konuk ve yorumcu yüzlerde de büyük bir değişim görülmüştür. Örneğin iktidarın politikalarını destekleyen ve stratejik düşünce desteği veren Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) gibi düşünce kuruluşlarında görevli akademisyenler sıklıkla ekranlarda çıkmaya başlamışlardır. [2057]

Kadro değişimi sadece iktidara yakın sermaye grupları tarafından alınan kuruluşlarda yaşanmamıştır. Ciner, Doğan, Doğuş gruplarının ellerinde bulundurduğu yayın kuruluşlarında da çeşitli şekillerde dönüşümler geçekleşmiştir. Bu kuruluşlar

---

[2051] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[2052] E. Mavioğlu, **Spin Doktorları…,** s. 227
[2053] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 34
[2054] M. A. Dağıstanlı, **5 Ne 1 Kim…,** s. 105
[2055] "Muhafazakar Hürriyet'in geldiği yere bakın" (Çevrimiçi), https://odatv.com/muhafazakar-hurriyetin-geldigi-yere-bakin--01081900.html (Erişim Tarihi: 01.08.2019)
[2056] E. Mavioğlu, **Spin Doktorları…,** s. 227
[2057] M. A. Dağıstanlı, **5 Ne 1 Kim…,** s. 196

Ünal'ın bahsettiği gibi iktidarın kalıcılığına kanaat getirdikten sonra pozisyonlarını değiştirmişler ve çatışmadan kaçınan bir yayın politikaları izlemeye başlamışlardır.[2058] Bu stratejinin bir ayağı da iktidarla kavgalı duruma gelmiş isimlerin geri plana çekilmesi, tasfiye edilmesi diğer yandan da yerlerine iktidara yakın ya da iktidarla iletişimi iyi tutacak isimlerin getirilmesi şeklinde oluşturulmuştur.[2059] Bu anlamda Bekir Coşkun, Emin Çölaşan, Oktay Ekşi, Ertuğrul Özkök, Cüneyt Ülsever, Tufan Türenç, Özdemir İnce, Rahmi Turan, Mine Kırıkkanat, Necati Doğru, Nuray Mert, Uğur Dündar, Çiğdem Anad, Mirgün Cabas, Banu Güven, Ruşen Çakır, Ayşenur Aslan, Aslı Aydıntaşbaş, Ece Temelkuran, Derya Sazak, Can Dündar gibi birçok tanınmış medya yüzü konumlarını kaybederek merkez medyadan dışlanırken yerlerine bir kısmı muhafazakâr bir kısmı da liberal düşünceden yeni isimler yerleşmiştir. Değişim geri, editöryal planda da yaşanmıştır.[2060]

İslam referanslı muhafazakâr medya kadrolarının etkisi devlete ait TRT ve AA'da da yoğun olarak görülmektedir. TRT ve AA öteden beri siyasi iktidarların etkisi altında olmuştur ve yönetim anlamında siyasi iktidarın tasarrufu doğrultusunda şekillenmiştir. 2011'de AA Genel Müdürlüğü'ne atanan Öztürk, kurumdaki ideolojik yapıyı şöyle ifade etmektedir: "Kurum ideolojik kamplara ve tabiri caizse derebeyliklere bölünmüştü. Her birim, her editörlük çeşitli fraksiyonlar tarafından paylaşılmış, bir başkasının buraya müdahale etmesinin önü kapatılmıştı. Mesela ekonomi servisi aşırı sol ekibin, dış haberler sosyal demokratların, spor sağ kesimin, iç haberler de muhafazakârların kurtarılmış bölgeleriydi âdeta."[2061] Öztürk, ajansta yetkili sendikanın ise başkan ve yöneticilerinin aşırı sol fikirlere sahip olduklarını belirtmektedir.[2062] AK Parti'nin atadığı bürokratlar sonrasında da benzer eleştiriler yapılmaya başlanmış ve kurumların İslam referanslı medya kuruluşlarından gelen seçme personellerle doldurulduğuna dair Meclis'e soru önergeleri dahi verilmiştir.[2063] Kurumların kadrolaşmada birkaç yol izledikleri belirtilmektedir. Önce emeklilik süresi

[2058] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[2059] E. Mavioğlu, a.g.e., s. 58-62
[2060] M. A. Dağıstanlı, **5 Ne 1 Kim…,** s. 104
[2061] K. Öztürk, **Ortak Bir Hayal…,** s. 55
[2062] K. Öztürk, **Ortak Bir Hayal…,** s. 57
[2063] M. A. Dağıstanlı, **5 Ne 1 Kim…,** s. 120

dolanlar hazırlanan pirim teşvikleriyle emekli olmaya özendirilmiş, olmayanlar ise rotasyon, tayin gibi uygulamalara maruz bırakılarak ayrılmaları sağlanmıştır. Boşalan yerlere ise muhafazakâr kimlikli personeller alınmıştır. İkinci yol ise dışarıdan hizmet alımıdır. Muhafazakâr medya içerisinde yer alan isimlerin kurmuş oldukları ajanslar aracılığıyla yapılan programlar özellikle TRT'ye satılmıştır.[2064] Yine liberal ve muhafazakâr isimler TRT'de ekran yüzü haline gelmişlerdir.[2065]

Kurumlardaki bu kadrolaşma iddialarına AA eski Genel Müdürü Öztürk itiraz etmektedir ve geçmişten beri kurumların oldukça hantal bir yapıya dönüştüğünü, büyük bütçe ve kadrolarına rağmen iddiasız, vizyonsuz ve rutine dayalı çalıştıklarını savunarak, mevcut sendika ve kadro yapısıyla uluslararası iddiaları olan bir marka yaratmanın mümkün olmadığını, bu yüzden de kendi döneminde AA'nın kadrosunda önemli değişikliklere gittiklerini, her bir personeli yeni vizyona göre seçmeye çalıştıklarını, eksiklikleri de kurum içinde açtıkları "haber akademisi" ile yeni personeller yetiştirerek gidermeye çalıştıklarını söylemektedir. Öztürk'ün ifadesi ile Ajans 4 yıl gibi bir süre içerisinde kadrosunu gençleştirmiş, birçok önemli başkentte temsilcilikler açmış, Türkçe'nin yanı sıra İngilizce, Arapça, Rusça, Boşnakça haber yayınlamaya başlamıştır. Anadolu Agency olarak Batı'da referans alınan bir ajans olurken, Anadolu İmage ve AA Global TV'yi kurarak uluslararası fotoğraf ve video paylaşım platformlarıyla ticari girişimlerde de bulunmuştur.[2066] Akın'da TRT'nin bir vizyon çerçevesinde yatırımlar yapılarak güçlendirildiğini, çeşitlendirildiğini eski marjinal tutumundan kurtularak reyting yarışına giren bir kanal topluluğuna dönüştüğünü ifade etmektedir.[2067]

Arsan, ana akım medyadaki kadro dönüşümünü çok sert ve ideolojik, kültürel bir çerçeve çizerek okuma eğilimindedir. Ana akıma yerleşen kadroları "devşirme gazeteci grubu" olarak tanımlamakta ve şu izlenimlerini ortaya koymaktadır: "Asıl olarak İslami medya içinde kendini tanımlamış, o medya grubunun askeri gibi, az paralarla çalışan, bir şekilde davaya hizmet eden insanlardı bunlar. Hepsinin arka

[2064] M. A. Dağıstanlı, **5 Ne 1 Kim…,** s. 121
[2065] O. Eğin, a.g.e., s. 333-340
[2066] Anadolu Ajansının dönüşümü ile ilgili detaylar için Bkz. K. Öztürk, **Ortak Bir Hayal…,**
[2067] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

planında az çok, imam hatip mezunlugu, hattâ bir takım dini cemaatlere üyelik söz konusu."[2068] Arsan, ayrıca İslam referanslı medya kuruluşlarının nasıl bir kadro yapılanmasına sahip olduğu hakkında da görüş belirtmektedir: "Bu medya gruplarındaki durum, bizim ana akım dediğimiz medyadan farklı. Ana akımın içinde solcular, sağcılar, liberaller yer alabilirler. Fakat bu medya gruplarında yer alabilmeniz için belli arka planlara sahip olmanız gerekir. Örneğin Cuma namazlarına gidiyor olmanız, oruç tutuyor olmanız gerekir"[2069] Özkan, Arsan'ın bu görüşlerinin tam karşısında bir değerlendirmede bulunmaktadır. İslam referanslı medya içerisinde yetişmiş ve birçok kurumunda farklı kademelerde, pozisyonlarda bulunmuş Özkan, İslam referanslı medya kuruluşlarının yönü belli bir dünya görüşüne sahip olsalar bile çok kültürlülüğü esas alan bir çalışma ortamının olduğunu belirtmektedir:

> "Ben Kanal 7'de çalışmaya başladığımda gerçekten de orada Türk toplumunun bütün çeşitleri vardı. Yeni Şafak'ta da vardı. Star el değiştirdikten sonra da oldu. Bu kurumlarda kadın gördüğü zaman yüzünü çeviren erkek arkadaşlarım da oldu, ölçülü bir şekilde mini eteğiyle çalışan arkadaşlarımda oldu, ateist kimliğini saklamayan arkadaşlarımda oldu. Hatta eşcinsel eğilimleri olduğunu bildiğimiz arkadaşımız da oldu. Şimdi LGBT şeklinde rijit bir tartışma konusu bu ama biz arkadaşımızın eğilimlerini bilirdik ve o da bizim bildiğimizi bilirdi. Ama kimse bu konu üzerinden bir imada bulunmazdı arkadaşımıza. O bir gazeteciydi bizim için. İyi bir gazeteciydi ve iyi bir insandı. Bu çeşitliliğin, çoğulculuğun, özgürlüğün yaşandığı yerler dünya görüşü olarak dini referans alan, yönü belli olan kuruluşlardı."[2070]

Özkan, aynı zamanda ana akım medyada gerçekleşen kadrolaşma konusuna da farklı bir yaklaşım göstermektedir. Özkan'a göre kadro dönüşümü sınırlı olmuştur ve alt kadrolarda bahsedildiği gibi büyük bir değişim yaşanmamıştır. Özkan'ın ifadesine göre ana akım medyanın alt kadroları da tıpkı üst yöneticiler gibi laik, sol bir dünya görüşüne sahiptirler ve bu anlamda farklı olana karşı mesafelilerdir:

> "Bence bütünlüklü bir kadro değişimi yaşandığına dair yaklaşım hatalı bir bakış açısı. Evet sermaye el değiştirdi, kanalın, gazetenin vs yöneticisi de değişti ama kadrolar büyük oranda yerinde duruyor. Örneğin ben Star Gazetesi'ne geçmiştim. Sermayesi değişmişti, genel yayın yönetmeni de değişmişti ama editör, muhabir ve daha başka kadrolar olduğu gibi yerindeydi. Ben ve birkaç kişi vardı böyle İslam referanslı medyadan gelebilmiş. Çok iyi hatırlıyorum; 27 Nisan e-Muhtırası'nda Star gazetesi muhtıraya karşı duran bir manşetle çıkmıştı fakat yazı işlerinde bütün gün 10. Yıl Marşı çalınmıştı. Mesela Türkan Saylan ile bir röportaj yapmıştım. Saylan bir dermatologdu

[2068] E. Mavioğlu, **Spin Doktorları…,** s. 227
[2069] E. Mavioğlu, **Spin Doktorları…,** s. 227
[2070] F. Özkan, **Kişisel Görüşme…,**

ve cüzzam gibi insanların adeta lanetli muamelesi yaptığı hastaların tedavisi için uğraşıyor ve onlara karşı şefkat çağrısı yapıyordu ama gelin görün ki Türbanlı genç kızlara karşı son derece hoşgörüsüzdü. Bu çelişkiyi ortaya koyan bir röportaj yapmıştım ve haliyle çok ses getirmişti. İşte o röportajdan sonra bir hafta yazı işlerinde kimse benle konuşmadı ve yüzüme bakmadı. Dolayısıyla yukarısının değişmesi tek başına bir şey ifade etmiyor. Bir genel yayın yönetmeni her şeyi göremez, kontrol edemez. Alt taraf habere kendi siyasetini, dilini, kelimelerini, sunumunu katabilir. Tarafgir kelimeler, yüklemler kullanabilir. Ara dönemde böyleydi ama bugün de denge kurulabilmiş değil kanaatimce. Bazı gazetelerin yazar kadrolarında bir netleşme olduğunu bir de siyaset sayfası gibi belli kritik sayfaların editörlerinde bir değişimin yaşandığını söyleyebilirim. Alt kadroların değişmesi hem işlerliğin sürdürülebilmesi açısından hem de çalışanın özlük hakları açısından çok zordur. Bir anda yüzlerce insanı değiştiremezsiniz. Onlarla yola devam etme zorunluluklarınız var yani."[2071]

2007 sonrasında başlayan gelişmeler doğrultusunda ana akım medyada bir kadro dönüşümünden bahsetmek kaçınılmaz bir gerçek olsa da bu dönüşümün mutlaklığı konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Daha farklı bir ifade ile iktidara muhalif kesimler medyanın tümüyle kontrol altına alındığını ve kadro bağlamında da niceliksel bir dönüşüm yaşandığını savunurken ister iktidara yakın isterse de mesafeli olsun İslami çevrenin medya profesyonelleri ise dönüşümün sınırlı kaldığını, dönüşüme konu olan kadroların da büyük oranda ana akım medya kültürünün ve siyasetin etkisi ile özlerini kaybettiklerini iddia etmektedirler. Örneğin Tosun, ana akımda yaşanan değişimin boşluğu doldurduğu kanaatinde değildir ve mevcut yapının da eskiden olduğu gibi Müslüman dindar kesimin aleyhine işleyecek şekilde devam ettiğini savunmaktadır. Hala bazı konuların tabu olarak ülkede varlığını sürdürdüğünü ve ana akım medyada bunu tartışabilecek bir özgüven ve oluşumun olmadığını ifade eden Tosun eski laik düşüncenin temsilcilerinin hala bu anlamda daha baskın ve cesur olduklarını belirtmektedir:

"Medyada yazan çizen İslam referanslı muhafazakâr entelektüel bir kesim var ama bunlar bir teslimiyet içerisinde. Tartışmak gerçekleştirmek değildir ki. Bir konuyu tartışırsınız kabul edilmeyebilir. Ama bakıyoruz; şu an görece İslami referansları olan bir iktidar ve onu destekleyen bir ana akım medya var ama kimi konuları tartışma cesareti, yetkisi ve niyeti yok. Dolayısıyla ben doldurulan bir boşluk görmüyorum. Bilakis laik kesimin sözcüleri olarak milletin ensesinde boza pişiren yazar çizerlerin hala aynı cüretle ahkam kestiklerini, boşluğun Müslüman dindar kesimin aleyhine olan şekliyle devam ettiğini düşünüyorum."[2072]

[2071] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2072] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

Tartışmanın bir başka boyutu ise ana akım medyada İslam referanslı medya kökenli kadroların gittikçe ön plandan arka plana çekildiği, ana aktörlerin daha çok seküler çevrelerde yetişen isimlerden oluştuğu, bunun da iktidar medya ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi gereken bir yapı olduğu şeklinde gelişmektedir. Öztürk şu an ana akım medyanın önde gelen aktörlerinin hemen hiç birisinin Millî Görüş veya İslamcı bir kökene sahip olmadığını, dolayısıyla bir dönüşümden bahsedilecekse bunun ideolojik değil siyasi tercihler zemininde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir: "Medyanın ana aktörlerinin çoğu ne Millî Görüş geleneğinden ne de İslamcı gelenekten geliyorlar. Seküler bir çevrede yetişmişken şimdi AK Parti'yi savunduğu için gazete yayın yönetmeni, köşe yazarı olan birçok isim var. Bu şunu gösteriyor bize bir ideolojik ayrışma, ideolojik dönüşümden ziyade siyasi bir tercih ve siyasi bir dönüşümden bahsedebiliriz."[2073] Öztürk de Tosun gibi ana akım medyayı şekillendiren muhafazakar bir zihin yapısının olmadığını, fikri anlamda alanı domine edenlerin, hala seküler kesimde yetişmiş insanların olduğunu ifade etmektedir.[2074] Taşgetiren ise İslam referanslı medyada yetişmiş kadroların da zamanla iktidar etkisine girerek fikri duruşlarını kaybettiklerini belirtmektedir: "İslami referanslı basında yetişmiş kadroların bile hakikat tanıklığından ziyade iktidar ikamesine katkı misyonuna evrildiği değerlendirmesi bence daha gerçekçidir."[2075] Akyel'e göre de dönüşüm bir ideolojik boyut kazanamamıştır. Sadece konumlandığı yer itibariyle bir değişim ve iktidarın gücüne teslimiyet söz konusudur.[2076] Dağıstanlı'da teslimiyet konusuna dikkat çekmektedir ve bu kadronun eskiden farklı ve değerli bir duruşu temsil etmesine rağmen iktidar sürecinde medyadaki çarpıklığı gidermek yerine yeni düzene eklemlendiklerini ifade etmektedir:

> "Evet bu kadrolar dönüşümde önemli rol oynadılar ama dönüşen aslında onlar oldu. İktidarla birlikte o muhalif, alternatif duruş kayboldu, eleştirdikleri çarpık yapının bir başka versiyonunun aktörleri haline geldiler. AKP dönemine kadar "İslami medya" en azından bir karşı ses geliştirmeyi önemser görünüyordu. Bunun örnekleri de vardı işte, ana akımdan ayrı bir söylem geliştirme çabası görünüyordu. Gazetecilik açısından başarılı işler yaptıklarını söyleyemeyeceğim; bakış açısından, farklı seslerden bahsediyorum. Bunun da bir değeri vardı. Ama AKP iktidarından sonra bu muhalif, iktidarlara mesafeli tavır devam etmedi. İslami basında yer almış birçok gazeteci, yazar etkili isimler haline de geldi, ama geçmişte şikâyet ettikleri

[2073] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2074] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2075] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[2076] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**

> medyadaki çarpık düzeni değiştirecek tek bir adım atmadılar. Mevcut yapıyı kıramadılar. İktidarın nimetlerinden onlar da tepe tepe faydalandı."[2077]

Öcal, İslam referanslı medyada yetişmiş kadroların neden ana akım medyada geri plana düştüklerini ve seküler aktörlerin neden daha etkili olmaya başladıklarını farklı bir değerlendirme ile açıklamaktadır. Medyayı siyasetin paralelinde dönüşen bir yapı olarak tanımlayan Öcal, bu anlamda 2002 sonrası siyasetin başlattığı dönüşümü başarıya ulaştıracak kadroların yeterli olmadığını belirtmektedir: "2002 sonrası medyayı siyasetin paralelinde dönüştürecek pek isim ortaya çıkmadı. Olanlar bocaladılar, kendi bildiklerini okumaya başladılar. 2013'ten sonra bir kırılma oldu bu İslam referanslı basın kanadında. Bir grup gazeteci ayrıldı muhalif bir tavır sergilemeye başladılar ama kendilerine sunulan imkanlarla ortaya çıkarttıkları başarı çok tezattı. Nihayetinde eski ana akım medyadan getirilen isimlerle medyada etkinlik sağlanmaya başlandı."[2078] Öcal, İslam referanslı medya kanadının ana akım medyada bocalamasının ve başarısız olmasının nedenini geçmiş birikim ve tecrübelerinin çok nitelikli olmamasına bağlamaktadır. Diğer yandan İslam referanslı medyada yetişen kadroların çok farklı bir düşünce yapısıyla yetiştiklerini belirten Öcal bu kadroların AK Parti iktidarında ortaya çıkan kapitalist genişlemeyi yönetecek yetkinlikte olmadıklarının anlaşıldığını iddia etmektedir. Öcal bir anekdot ile konuyu şöyle detaylandırmaktadır:

> "Biliyorsunuz, İslami kesim denildiğinde ilk akla gelen cemaatlerdir. Bu cemaatler basın konusuna ciddi eğilmişlerdir ancak ciddi anlamda da direnmişlerdir. Giriş niyetlerini iyi tahlil etmek gerekir. Enver Ören Hakikat gazetesini cemaatinden habersiz almış ancak bunu nasıl duyuracağını, kabul ettireceğini düşünmektedir. Cemaatin ileri gelenlerini davet etmiş ve basının ne kadar önemli olduğunu, bir gazete sahibi olmanın ne demek olduğunu izah ediyor ki toplantıdakiler heyecanlansın, söylediklerini tasdik etsin ve kendisi de bu heyecan üzerine gazete satın aldığını açıklasın. Ancak anlattıkları karşısında cemaat üyelerinin hiçbirinden ses çıkmıyor. Kimse tasdik etmiyor. Bir süre sessizlikten sonra bugün hala Türkiye gazetesinde yazılar yazan Osman Ünlü söz alarak "efendim biz gazete çıkartamayız" diyor. Enver Ören hayal kırıklığı içinde nedenini sorduğunda "gıybet etmiş oluruz" yanıtını alıyor. Yani gazeteciliğe gıybet gözüyle bakan bir insan kaynağınız var. Bu anlayış ve insan kaynağı ile gidebileceğiniz mesafe sınırlıdır. Evet İslami kesim basın alanında kadrolar yetiştirmişti ancak çok farklı bir düşünce yapısıyla farklı konularda uzmanlaşmışlardır. Mesela İslam konusunda, edebiyat alanında uzmanlaşmışlardı. Gittikçe genişleyen, çeşitlenen kitleye hitap edecek, ortaya çıkan piyasada talep edilecek, satılacak basın

[2077] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[2078] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

> yayın ürünlerini üretecek imkanları, birikimleri yoktu. Kısacası kapitalist genişlemeyi domine edecek durumda değillerdi. Bakın; Hürriyet gazetesini Ahmet Hakan yönetiyor ama onun muhafazakâr basın geçmişiyle ne kadar ilişkisinin kaldığını da görmek gerekir. Dolayısıyla İslam referanslı basın kadrolarından yararlanıldı ancak bu kadrolar zamanın ruhuna, siyasetin ve kitlenin gelişimine paralel olarak bir gelişim gösteremediler. Bir kısmı işte muhalif oldular yeniden, bir kısmı da kendilerini uyarlamaya çalışıyorlar."[2079]

Avan da Öcal'ın düşüncelerini dolaylı yoldan destekleyen bir yaklaşım göstererek muhafazakâr kadroların medya alanında hegemonya oluşturacak birikimlerinin olmadığını belirtmektedir. Sosyolojik bir perspektifle konuyu ele alan Avan, sorunu şöyle ifade etmektedir:

> "Türkiye'de dindar ailelerin çocuklarının geldiği sınıfsal yapı hegemonya oluşturacak birikimden uzaktır. O aileler çocuklarını genellikle sınıfsal yükselme stratejileri adına tıp, mühendislik gibi bölümlere göndererek eğitim almalarını sağlamışlardır. Türkiye'nin özellikle kültürel sermayesi, görecede ekonomik sermeyesi yüksek seküler ailelerin çocukları ise iyi üniversitelerde sosyal bilimler alanında eğitim almaktadır. Bu ailelerin çocukları mezun oldukları okullardan aldıkları elit eğitimle ülkenin gazete ve televizyonlarında iş bulabiliyor, yazıları yayımlanıyor, söz söyleyecek konumda oluyorlar dolayısıyla kültürel iktidarın aktörleri haline geliyorlar. Muhafazakâr ailelerin çocukları ise aileleri tarafında istenmeyen, bir başarısızlık olarak gördükleri sosyal bilim bölümlerini okuyarak gazeteci, televizyoncu oluyorlar. Dolayısıyla kitleyi etkileyecek özgürlüğü ve özgüvenden yoksundurlar. Bu nedenle muhafazakâr isimlerin ana akım medyayı değiştirecek hegemonik dili üretmesi nerdeyse imkansıza yakındır."[2080]

Kadro dönüşümüne "etkileşim" kavramı üzerinden daha iyimser bakanlar da vardır. Örneğin Kızıltaş, ideolojik ve ekonomik çıkarları nedeniyle iktidarlar üzerinde baskı kurmaya çalışan medya kadrolarının tasfiyesi sonrası ortaya çıkan boşluğun İslam referanslı medyada yetişmiş kadrolar tarafından doldurulduğunu ancak bunun zapturapt altına almak değil bir eklemlenme olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Zira mevcut medya düzeni içerisinde objektif değerlendirmeler yaparak yeni durumu kavrayan aktörler bu yeni kadrolarla yollarına devam etmişlerdir.[2081] Tosun da medyada kadro geçişkenliklerinde bir normalleşme olduğunu, duvarların yıkıldığını ve iki farklı kesimin birbirlerini kabullenmeye başladığını belirtmektedir:

[2079] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2080] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[2081] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

> "Ana akım medya, İslami medyada yetişmiş isimlere kapılarını çok fazla aralamamıştır. Nadir bir geçişgenlik vardır. AK Parti iktidarından sonra bu durum değişti. Her iki taraftan da kadrolar daha yoğun olarak birbirleri arasında geçişler yapabiliyorlar. Bu da şunu gösteriyor; AK Parti iktidarı döneminde medyadaki eski keskin kutuplaşmalar zayıfladı. Dindarların da basın alanında yetkin olduğu görüldü. Siyaset ve sermaye desteğiyle İslami medyanın da etkili olduğu ortaya çıktı. Dolayısıyla eski egemen medya anlayışı esnedi. Görüyoruz işte; İslami medyada yetişmiş, kariyerine orada başlamış çok yetenekli, değerli isimler bugün ana akım medyada güzel işler çıkartıyorlar. Tam tersi olarak kariyerine ana akım medyada başlamış ama şu an İslami duyarlılığı yüksek medya kuruluşlarında çalışan başarılı insanlar da var."[2082]

Yenice de kadro akışına tam olarak bir dönüşüm şeklinde bakılamayacağını, medyanın dilini yumuşatan bir etkileşim olarak sayılması gerektiğini ifade etmektedir. "Ana akım medyada İslam referanslı basında yetişen isimleri daha çok görmeye başladık. Bu geçişlerin ana akımı medyayı tam olarak dönüştürdüğünü söyleyemem ama öfke ve hakaret dilini engellediğini, muhafazakar kitleye dönük var olan o psikolojik şiddet eğilimini baskıladığını söyleyebilirim."[2083] Yaşanan etkileşimin kalıcılığı noktasında emin olmadığını belirten Yenice, seküler kesimin hakim olduğu medya araçlarının ve sosyal medyada hakim olan kitlenin diline bakıldığında dönüşmekten ziyade iktidarın gücü ve kontrol mekanizmalarının etkisiyle bir çeşit susma, bir müddet daha tahammül etme durumu görüldüğünü söylemektedir.[2084] Cömert ise dönüşüm ya da dönüştürme iradesi denilen olayın baştan beri net çizgilerle ilerlemediğini, iki tarafı da etkileyen bir yumuşatma işlemi uygulandığını iddia etmektedir: "Hem muhafazakar medyayı ana akım medya unsurlarıyla doldurdular hem de ana akım medyayı muhafazakar medya unsurlarıyla doldurdular. İkisi de katı halinden çıkartılarak sulandırıldılar bir nevi. Düşünün şu an Ayasofya'nın açılışını savunan ve kutlayan bir sürü isim var ve ister istemez soruyorsunuz "yahu sen daha önce neredeydin" diye[2085] Cömert bu çelişkili durumun sebebini "odağın dağılması ve

[2082] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[2083] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2084] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2085] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,** Cömert'in Ayasofya için verdiği örnek ilginçtir. Cömert, ana akım medyada görev yapan seküler gazetecilerin Ayasofya Camii'nin açılışına destek verdiklerini ironik olarak ifade etmektedir ancak dikkat çekilmesi gereken konu böyle bir tavrın geçmiş medya yapısında mümkün olmadığı, olamayacağıdır. Ayasaofya Camii kurucu ideolojinin tasarrufuyla müzeye çevrilmiş, zamanla açılması bu kesimler tarafından dokunulmaz bir tabu haline dönüşürken, İslam referanslı muhafazakar çevre açısından ise ulaşılması gereken bir ülkü haline gelmiştir. Bu nedenle Ayasofya Müzesi'nin ibadete açılarak eskiden olduğu gibi camii statüsüne alınması ve bu tasarrufa ana akım medyanın, orada istihdam olan seküler isimlerin karşı durmak bir yana savunur pozisyon alması ana akım medyanın dönüşümünün derecesi açısından önemli bir olay, göstergedir.

dejenerasyon olarak tanımlamaktadır ve etkileşimin medya açısından faydalı bir sonuç doğurmadığını savunmaktadır:

> "Merkez medyanın ayarının bozulmasında, odağının dağılmasında İslam referanslı medyada yetişen kadroların etkisi olmuştur. İslam referanslı medyanın dejenerasyonun da merkez medyanın etkisi olmuştur. Yalnız bu dejenerasyonu yanlış anlaşılmamak için açmak isterim. Bir zamanlar Yeni Şafak'ta rahmetli Kürşat Bumin, Cengiz Çandar, Ali Bayramoğlu gibi farklı düşüncede insanlar yazıyordu. Bu bir dejenerasyon değildi mesela. Hem kendi okuyucu kitlene itimat ediyorsun, değişik fikirlerle karşılaşmasında bir sakınca görmüyorsun, ayrıca doğru olarak müdafaa ettiğin fikirlerinle çelişen yazıların bulunmasından gocunmuyorsun. Böylelikle okuyucunu da farklı düşüncelere açma cesaretini göstermiş oluyorsun. Belki de o düşünceler ve onların gidiş yolu doğrudur. Nihayetinde gazetecilik yapıyorsunuz. Değişik bakış açılarının olması son derece normal. Gazete ilmihal değildir ki. Fakat bugünkü dejenerasyon farklı bir şey. Bakıyorsunuz bir politik çizgiyi daha önce hiç desteklememiş insanlar o çizgiyi yoğun bir şekilde desteklemeye başlamış. Hiç inanmadığı halde destekliyor. Bu insanları bu tutuma iten sebep ya birdenbire büyük bir aydınlanma yaşadı, zihni, kalbi, ufku açıldı ya da menfaatlerini artık bu çizgide görüyordur. Kendisini daha güvenli hissediyordur, iş, refah, statü bakımından daha geniş imkanları sunuyordur. Burada bir de şu var. Oluşan bu düzene tahammül edemeyip, ilişkilerin dışında kalmayı tercih eden muhafazakâr, liberal, solcu insanlar da var. Bu bana göre daha değerli bir durum."[2086]

Ana akım medyanın 2002 sonrası başlayan dönüşümünde İslam referanslı medyada yetişmiş kadroların önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ana akım medya ortamı ve devlet medya kuruluşları da bu kadroların dönüşümünde, merkez kültürüyle biçimlenmelerinde, mesleki anlamda gelişmelerinde derin bir etki yaratmıştır. Devlet ve ana akım medya kuruluşlarına göre İslam referanslı medya kuruluşlarında çok daha mütevazı ekonomik imkan ve dar kadrolarla çalışmak zorunda kalan bu kimseler kendilerini yetiştirme, gösterme anlamında daha profesyonel, daha esnek ve daha inisiyatifli bir ortama kavuşmuşlardır. Tabi ki bu süreç durağan kalmamış, geçmişte idealist ve misyon odaklı yetişmiş bu kadrolar yeni imkanlarla yeni kadrolar yetiştirmeye koyulmuşlardır. Ünal, bu konuya dikkat çekerek özellikle TRT ve AA'da yetiştirilen nitelikli kadroların gelecekte medyanın şekillenmesinde ciddi rol oynayacaklarını ifade etmektedir:

> "2007 sonrası muhafazakâr TV kanallarında ve gazetelerde yetişenler için ciddi imkanlar ortaya çıktı. Gerek devlet medyasında gerekse de ana akım medya organlarında bu gençler kendilerini yetiştirme, gösterme imkânı yakaladılar. Yine bizzat gördüğüm şahit olduğum; TRT gibi AA gibi kuruluşlar birer okul haline getirildi.

[2086] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

> Bu okullardan çok sayıda nitelikli gazeteci genç yetiştirildi ve yetişmeye devam ediyor. Hatta AA'nın her yıl yurtdışına eğitim görmesi için belli miktarda öğrenci gönderdiğini de biliyorum. Özellikle medya sektöründe çalıştırılmak üzere gönderilen bu insanlar iyi eğitimler alıp geldiler. Yine AA yurtdışı temsilcilikleri çok güçlendirildi. Bu temsilciliklerde çok sayıda genç yetişti. Bunlar sadece Avrupa'da Amerika'da değil Pakistan, Lübnan, Çin gibi ülkelerde de istihdam edildi. Bu ülkelere gittiğinizde AA veya TRT bürolarında çok heyecanlı dinamik, dil bilen muhafazakâr dindar gençler olduğunu görürsünüz. Bunlar İslami camia için çok yeni şeyler. Ben burada yetişen insanların önümüzdeki dönemde medyayı ciddi anlamda şekillendireceğini düşünüyorum."[2087]

Sonuç olarak 2002'de iktidara gelen AK Parti kendisine karşıt olarak konumlanan ve meşruiyet sorunu yaşadığı ana akım medyayı dönüştürme iradesi ortaya koyduğunda sadece sermaye dönüşümünü esas almamış 1980'den sonra kurumsallaşmaya başlayan ve kendi dünya görüşü ile paralel gelişen İslam referanslı medya kuruluşlarında yetişmiş kadroları da bu dönüşüme dahil etmeye çalışmıştır. Kıt imkanlarla yetişmiş olsalar da inançla ve heyecanla ciddi bir entelektüel sermaye birikimi oluşturan bu kadrolar yeni olanaklarla birlikte medyaya muhafazakar bir vizyon kazandırmaya çalışmışlardır. Ancak başarılı olup olmadıkları konusu ciddi anlamda tartışmalıdır. Bir kesim bu kadroların merkezde yer alınca eski dinamizmini ve idealizmini kaybettiklerini iddia ederken bir kesim ise eski sorunlu medya alanının bu etkileşimden sonra daha da sorunlu hale geldiğini savunmaktadır. Bir kesim ise 2007'ye kadar iki farklı medya öbeği şeklinde konumlanan ana akım ve İslam referanslı medya bloklarının yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümlere paralel olarak etkileşime geçtiklerini ve bu etkileşimin ideolojik anlamda törpülenmiş yeni bir merkez medya ortaya çıkarttığın öne sürmektedir. Fakat genel kabul, yeni merkez medyanın ve kadrolarının büyük oranda iktidarın etkisinde hareket ettikleri, sol, liberal, muhafazakar İslamcı fark etmeksizin bu etkiyi kabul etmeyenlerin merkezin dışına itildikleri görüşü üzerinedir. Farklı açıdan bakarak şu tespiti yapmak da doğru olacaktır: Siyasetten bağımsız olarak düşünüldüğünde İslami çevrenin medya konusunda çok ciddi bir tecrübe ve insan sermayesi kazandığı, bir ana akım medya merkezi kuracak ve yönetecek bilgi ve birikime kavuşmuştur.

[2087] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

3.5.4. Ana Akım Basının Yeni Söylemi

Çalışmanın başından itibaren vurgulamaya çalışıldığı gibi 1840'lardan itibaren Osmanlı'da hâkim olmaya başlayan yenilmişlik psikolojisi, İslami değer ve kurallarının Batı karşısındaki gerilemenin önemli bir nedeni olarak algılanmasına neden olmuştur. Daha çok Selanik ve çevresinde etkin olan ve önemli bir literatürün de doğmasına neden olan bu kanaat; Balkanlar'daki yenilgiler sonrası İstanbul'a çekilen aydınlar vasıtasıyla İstanbul'da da etkin olmaya başlamıştır. "İslam kalkınmamıza engeldir, Müslümanların yerleşik aklı ticarete uygun değildir, bu akıl egemen oldukça geri kalmaktan kurtulunamayacaktır" temeline dayanan bu düşünce, Cumhuriyet sonrası tümüyle egemen olmuştur.[2088] Dolayısıyla Cumhuriyet kuruluş döneminde biçimlendirilen iletişim ve edebiyat ortamlarında İslam'ın biçimlendirdiği düşünce, kültür ve yaşam pratikleri, indirgemeci, dışlayıcı ve ötekileştirici bir yaklaşımla ele alınmış, işlenmiştir.[2089] Zaman içerisinde Türkiye ciddi bir demokratik kültür geliştirmesine rağmen dine ve dindarlığa olan düşünce pek fazla değişim göstermemiştir. Bunun nedenini Ay, medyanın Türk toplumunun tarihine bilimsel değil kurgusal olarak bakmasından kaynaklandığını belirtmektedir.[2090]

Gerçekten de Cumhuriyet ile başlayan dönemde medyanın ilişkili birer şubeleri olarak tanımlanabilecek basın, edebiyat, sinema ve tiyatro alanında üretilen ürünlerde dine ve dindarlara karşı bariz bir mesafe konulmuş, net bir öteki kimliği tanımlanmıştır. Bu anlamda Türk romanlarının niteliksel yönü dikkate alınarak öncü bir rol oynadığı söylenebilir. Zira çok uzun süreler en yaygın yazınsal ürünler olan romanlar "İslâm ve dindar problemi"nin zihinsel bir arka plan olarak oluşmasında etkili olmuşlar, diğer yandan da gazete tefrikalarına, tiyatro ve sinema yapımlarına "ana fikir" oluşturmuşlardır. Hemen bütün bu yapıtlarda baskın olan görüntü "din adamı ve dindar kimlikler"in kötü, sevimsiz, çirkin, çıkarcı, kaypak ve güvenilmez

[2088] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2089] T. Ural, a.g.e., s. 11
[2090] Ahmet Ay, **Medya ve Meşrulaştırdığı Günahlar**, Nev Yayınları, İstanbul: 2007, s. 119

oluşlarıdır. Bu karakterlerin karşısında ise akılcı, pozitif bilime inanan Batıcı, aydın kişiler yer almaktadır.[2091]

Tek parti döneminde yeni yeni gelişmeye başlayan Türk sineması da Türk romanlarına benzer bir yaklaşımı benimsemiştir. Türk sinemasının ilk yönetmenlerinden birisi olan Muhsin Ertuğrul, sonraki dönemleri de etkileyecek olan filmlerinde dini, dindar ve din adamı tiplerini hep olumsuz bir şablon içerisinde resmetmiştir. Diğer yönetmen ve filmlere de hâkim olan bu şablona göre dindar kişi ve din adamları hain, işbirlikçi, rüşvetçi, hilebaz, düzenbaz, şehvet ve servet düşkünü, zayıfı koruyan değil kudretlinin yanında saf tutan çıkarcı kimselerdir.[2092] Bu kurgusal bakış açısı 2010'lara kadar hakim konumunu korumuş, alanda faaliyet gösteren sanatçıların bilinçaltına da bu şekliyle yerleşmiş gibidir. Yönetmen, senarist ve oyuncu Yılmaz Erdoğan 2010 yılında bir dergiye vermiş olduğu röportajda bu yerleşik bilinç altını "5 vakit ezan neden filmlerde yok" şeklinde eleştirerek şöyle konuşmaktadır:

> "Türkiye'deki bir sette günde beş kez ezan için durursun, 'Aziz Allah' dersin, beklersin, çay içersin ama filmde duyulmaz o ezan. Bir yabancı buraya geldiğinde mutlaka bir İstanbul sabahı uyanıp ezanı çeker. Sen de Batıcı kafalı biri isen 'bunlar da bizi böyle gösteriyor' dersin. Yerelliğin bir numaralı şeyi din. Gelişim olarak materyalist bir kampın ağırlığı söz konusu. Buradaki materyalizmin bizdeki karşılığı laikliktir. Bu iş din eşittir yobazlık denklemine kadar gitti. Hepimize yansıyan din deyince gözümüzün önüne Cumhuriyet dönemi filmlerindeki deli, kötü kişiler geldi."[2093]

Erdoğan'ın bahsettiği körleşmeyi destekleyen bir anekdotu da Millî Eğitim Bakanlığı eski müsteşarı Prof. Dr. Yusuf Tekin paylaşmaktadır. Fas'a yaptıkları bir seyahatte Türk dizilerinden söz açıldığını ifade eden Tekin sinema-dizi eleştirmenliği yapan bir Faslının kendisine "Türkiye'yi çok merak ediyoruz, gelmek istiyoruz ancak namaz kılacak yerler var mı diye endişe ediyoruz."[2094] dediğini aktarmaktadır.[2095] Örneklerden de anlaşılacağı gibi Cumhuriyet dönemi biçimlenen din algısı ve dindar

---

[2091] T. Ural, a.g.e., s. 30-31,

[2092] Mehmet Akif Enderun, **Beyaz Perdenin Din Algısı**, Işık Yayınları, İstanbul: 2011, s. 115-116

[2093] Erdoğan, Yılmaz; "5 vakit ezan neden filmlerde yok", (Çevrimiçi), https://t24.com.tr/haber/5-vakit-ezan-neden-filmlerde-yok,203372 (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

[2094] Yusuf Tekin, "Türk Basını ve İslamafobia" **1. Uluslararası Medya ve İslamofobi Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2021, Ankara, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=HJbLuefnRoU (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

[2095] Y. Tekin, a.g.k.

tipolojisi çok yakın zamanlara kadar sinema, televizyon ve sanat alanındaki hakimiyetini sürdürmüştür. Bu anlamda egemen anlayışın din algısının iki türlü yansımasından bahsedilebilir: Yok sayma ve indirgeme. Erdoğan'ında bahsettiği gibi sinema ve sanat alanı dini değer ve sembolleri kendi kurduğu gerçekliklerin içinden dışlamıştır. Yok muamelesi yapmıştır. Şayet görmek zorunda kaldığı zamanlar da ise olumsuz imajlar oluşturacak şekilde yer vermiştir. Örneğin Batı'da yüzlerce Noel bayramı içerikli filmler üretilmişken Türk sinema ve dizi sektöründe son yıllara kadar halkın büyük kesimi tarafından kutlanan dini bayramlara dair ciddi, nesnel bakan bir örnek yer almamıştır.[2096] Noel konusu medyamızın dine yaklaşımı açısından basit bir sağlama işlevi de görebilir. Hristiyanların bayramı olarak kabul edilen Noel günü sembolleri ile birlikte medyamızda coşkulu bir şekilde kutlanırken dini bayramlar farklı şekilde gündeme gelmektedir. Halkın geniş bir kesimi tarafından kutlanan ve bu yönüyle de haber değeri taşıyan Ramazan ve Kurban bayramları yukarıda bahsettiğimiz gibi medyamızda indirgenerek haberleştirilme eğilimindedir. "Oruç tutmadığı için ağzını burnunu kırdılar", "mini etek giydi bacağına kezzap döktüler" şeklinde laiklik/dindarlık eksenli kışkırtıcı haberlere sıklıkla rastlanmıştır.[2097] Diğer yandan Ramazan Bayramı ana akım medyada toplumun kabullerinden farklı olarak "Şeker Bayramı" adıyla konu edinilmektedir. Kurban Bayramı ise daha eleştirel haberlerle konu edinilir. Bayramın uhrevi ve toplumsal yönü geri planda tutulurken hayvanlara şiddet ve çevre kirliliği boyutu öne çıkartılır.[2098]

Türkiye'nin zihinsel bir kolonizasyona maruz kaldığını iddia eden Uğur, sanat, edebiyat ve basın alanında toplumdan, hayattan kopuk bir anlayışın egemen olmasıyla Türk halkının bir anlamda kısırlaştığını belirtmektedir. Yaşı itibariyle uzun bir gazetecilik hayatı olduğunu da vurgulayan Uğur tecrübelerine dayanarak Türk basınında sakallı, softa, dini istismar eden insanlarla ilgili haber yapmanın adeta bir ayrıcalık olduğunu söylemektedir.[2099] Türk basınında bu anlamda dünden bugüne

[2096] Fuat Uğur, a.g.k.,
[2097] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2098] A. Ay, a.g.e., s. 102-110
[2099] Uğur, Fuat; "Türk Basını ve İslamafobia", **Uluslararası Medya ve İslamofobi Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2021, Ankara, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=HJbLuefnRoU (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

çokça haber ve köşe yazısı örneği bulmak mümkündür. Ezandan, tesettüre, Hac'dan Mirac'a Kur'an'dan namaza ibadet ve dini kavramlar, halkın dini bilgi, görgü ve pratikleri gibi hemen bütün konular haber, yazı[2100] ve karikatürlere[2101] konu edinilmiştir.

Türk medyasının dine yaklaşımında ve dinle ilişkili olanı yansıtma biçiminde iki faktörün öne çıktığı söylenebilir. Birincisi alerjik bilinçaltıdır. Daha önce de sıklıkla belirttiğimizi gibi din yeni Cumhuriyet değerleri ve nesli için geçmiş ve ötekisidir. Genel kalıp olarak zararlı bir yanılgıdır. İkincisi ise bu yanılgıyla ilişkili olarak dini konulardaki bilgisizliktir. Zararlı bir ötekisi olarak kurgulanan din, dindar ve dini alanlar yaklaşılmaması gereken mecralardır. Haliyle dini alana karşı esas olan tavır anlama çabası değil mevcut pekişmiş yargıların belirlediği eleştirelliktir. Bu da dini konularda yapılan haberlerde ciddi hataların yapılmasına neden olmaktadır. Örneğin "Hac Bu Sene Kurban'a Denk Geldi" haberinde olduğu gibi. Türkiye'nin iki önemli gazetesi Milliyet ve Cumhuriyet'te yer alan bu haber Türk medyasının dini olandan ne kadar kopuk ve bilgisiz olduğunu ortaya koyduğu gerekçesiyle çokça eleştirilmiştir. Çünkü Hac ve Kurban ibadetleri her zaman birlikte ifa edilen ibadetlerdir.[2102] İlginç olan ise bir haberin okuyucuyla buluşuncaya dek muhabir, editör gibi birden fazla denetimden geçiyor olmasına rağmen bilgi açısından hatalı haberlerin yayınlanıyor olabilmesidir. Muhafazakâr kesimler dini konu alan haberlerdeki bilgi hatalarının kasıtlı yapıldığına inanma eğilimindedirler.[2103]

[2100] Cumhuriyet'in ilk yıllarından 2008 yılına kadar geçen sürede basının din konusundaki indirgemeci ve dışlayıcı tavrına yönelik haber ve yazı içerikleri için bkz. T. Ural, a.g.e., s. 121-185

[2101] Karikatür konusu laik ve muhafazakâr çevreler için çok farklı anlamlar ifade etmektedir. Muhafazakarlar karikatür konusuna çok mesafeli kalmışlar, bir anlamda dini gerekçelerle bu çizim/anlatım/ifade türünden kaçınmışlardır. Diğer yandan laik kesim ise karikatür sanatını bir hiciv, alay ve aşağılama aracı olarak basın alanında kullanmışlardır. Karikatürist Salih Memecan'ın "her Türk karikatüristin irtica çizerek büyüdüğünü" vurgulamış olması, bu sanat alanının nasıl bir dini algıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de karikatür ve din ilişkisi, karikatür dergilerinin din algısına yönelik daha detaylı bilgiler için bkz. Tuğçe Ertem, Karikatürde Dinin Temsil Biçimleri, Mete Çamlıdere (Ed.), **Medya ve Din** içinde, (127-164), Köprü Kitapları, İstanbul: 2014, 14-141
"Tesettüre girmiş domuz" tasvirli karikatür bir dönem ülke gündemine meşgul etmiş, laik muhafazakâr ayrışmayı daha da derinleştirir bir işlev görmüştür. Hatta kasıtlı tahrik amacıyla yayınlandığına dair Ergenekon iddianamesinde yer almıştır. Bkz. "Türbanlı domuz karikatürü tahrik için yayımlandı", (Çevrimiçi), https://t24.com.tr/haber/turbanli-domuz-karikaturu-tahrik-icin-yayimlandi,36773 (Erişim Tarihi: 24.12.2021)

[2102] Y. Özkır, **Medyanın Din…,** s. 19-20

[2103] T. Ural, a.g.e., s. 140

Medyanın genel anlamda "din alerjisi" şeklinde tanımlanabilecek bu bilinçaltı refleksleri özellikle İslam referanslı siyasetin toplumsal taban bulmaya başladığı dönemlerde daha görünür ve hissedilir hale gelmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren dini söylem ve duyarlılığı yüksek ya da bu anlamda ılımlı siyasi yapıların iktidar olduğu veya olma ihtimali gösterdiği zamanlarda "irtica" kavramı ile tanımlanan birtakım gelişmelerin medyada gündem yapılmaya başlandığı bilinmektedir. TPCF, SCF, DP, AP, ANAP, RP ve AK Parti dönemlerinde tonları farklı olsa da irtica temelli gündemler sıklıkla yaşanmıştır. 28 Şubat dönemi ve AK Parti'nin ilk yıllarında ise bu ton en zirve noktasına ulaşmıştır denilebilir. Fakat AK Parti iktidarının gerek devlet gerekse toplumsal gücü arttıkça ve bu güç medyaya yansıdıkça dil ve söylemde de birtakım farklılıklar, yumuşama yaşandığı gözlenmektedir. Bu yumuşama ortamına sinema, televizyon, reklam ve sanat alanlarının da kısmen dahil olduğu söylenebilir. Daha öncesinde rastlanılması pek mümkün olmayan İslami ibadet, sembol ve ritüelleri ana akım medya da dahil olmak üzere drama yapımlarında sıklıkla görünür olmaya başlamıştır. Örneğin Kanal D'de Camiden Miraç Gecesi Mevlit programı yayınlanırken Star TV'de yayınlanan "Adını Sen Koy" dizisinde de alışılmışın ötesinde İslami ibadetlere yer verilmektedir. Zengin bir konakta geçen olaylarda mevlit, namaz, oruç, iftar, sahur gibi ibadetler bu zengin ailenin yaşamında yer bulabilmiştir. Yine ATV'de yayınlanan Huzur Sokağı dizisi de başrolünü türbanlı bir karakterin oynadığı çığır açısı bir dizi olmuştur. Reklamlarda da artık türbanlı bayanları görmek mümkündür. TRT dizileri ise çok daha ideolojik muhafazakâr semboller içermektedir.[2104] Diğer yandan tersine bir sansür geliştiği konusunda iddialar da vardır. Örneğin içki, öpüşme, çıplaklık gibi muhafazakâr düşünceye aykırı bazı sahnelerin son yıllarda senaryolardan çıkartıldığı, çekilse bile

[2104] Diriliş Ertuğrul, Payitaht Abdülhamit, Kut-ül Amare, Sevda Kuşun Kanadında gibi tarihi birçok dizi muhafazakâr politik bir arka plan içermektedir. Yeşil Deniz, Kalk Gidelim, Gönül Dağı gibi diğer farklı tür dizilerde ise ibadet ve kültürel İslami sembollere sıklıkla yer verilmektedir. Namaz kılan karakterler, faziletli ramazan ayı, bereketli iftar ve sahur sofraları, coşkulu bayram namazları etkileyici bir şekilde sahnelenmektedirler.

yayın aşamasında kesildiğine dönük şikayetler mevcuttur.[2105] Hatta yapımlarda kendiliğinden bir otosansür mekanizmasının geliştiği de belirtilmektedir.[2106]

Medyanın dil ve söyleminde yaşanan bu değişimin nedenleri nedir? Siyasi bir zorunluluk mu yoksa sosyolojik bir dönüşümün yansıması olarak mı görülmelidir? Kızıltaş, bir değişim, yumuşama olduğunu kabul etmektedir ve bunun iki sebebi olduğunu belirtmektedir. Birincisi egemen laik kitle tutumlarının yanlışlığını kavramaya başlamıştır. İkincisi ise bu kesimlerin muhafazakar İslami çevre tarafından sert bir direnç ile geriletilmiş olmasıdır:

> "Kendini merkezde gören kesim bu ülkenin, milletin inanç değerlerini taşıyan ve bağlılık gösteren kesimlerine öteki muamelesi yaptı ve birçok indirgemeci kavramı bu kesime karşı besledikleri husumeti göstermek için kullandı. Birincisi, bu kesim zaman içerisinde yaptıklarının çok saçma olduğunu anladı. Nasıl ki başı açık gezen birisine başını ört denilmesi saçma ve haksızlık ise başını örten birisine de aç demenin aynı saçmalıkta ve haksızlıkta olduğunu kavradılar. İkincisi bu ötekileştirmeyi ve husumeti planlayan, dayatan tepe noktalara karşı sert bir tepki verilince sorun normalleşme sürecine girdi. Çünkü o sorunu üreten ve besleyen odaklar yavaş yavaş geriletildiler. Dolayısıyla toplumun genel ekseriyetinin benimsediği değerlerin aşağılanmasının bir getirisi de kalmadı. Hala aynı niyet ve düşüncede marjinal dar bir kitle var olsa da halkta bir karşılıkları yok. Yeterli güçleri de kalmadığı için gündem oluşturabilecek kadar bir kurgunun içine giremiyor, etkili olamıyorlar."[2107]

Cömert, Türk medyasının ana akım olarak vesayete seslendiğini, bir anlamda kendilerinin de içinde yer aldığı egemen odakların mevcut düzenin sürdürülmesi noktasında zinde tutulması, harekete geçirilmesi için böyle bir dili benimsediğini ifade etmektedir. "Eskiden bu dille vesayete hitap ediliyordu. İrtica, dinci, türban, yobaz gibi kavramlarla vesayetin dikkati çekilmeye çalışılıyordu. Şu anda geçmişteki gibi bir askeri vesayet yok. Dolayısıyla o dilin muhatabı kalmadı. Kaldıysa da çok sınırlı kaldı."[2108] Değişimin bu anlamda medya ile sınırlı kalmadığına da vurgu yapan Cömert siyasetin ve siyaset aktörlerinin de dilinin değiştiğini belirtmektedir: "bu değişim sadece medyada görülmüyor, siyasetçilerin, partilerin dilinde de görülüyor. İşte

[2105] "O sahneyi sansürleyeceksen ne diye filmi yayınlıyorsun", (Çevrimiçi), https://odatv.com/o-sahneyi-sansurleyeceksen-ne-diye-filmi-yayinliyorsun-27071929.html (Erişim Tarihi: 27.07.2021)
[2106] "Karakaş, Burcu; "TV dizilerinin perde arkası: Sansür ve otosansür", (Çevrimiçi), https://www.dw.com/tr/tv-dizilerinin-perde-arkas%C4%B1-sans%C3%BCr-ve-otosans%C3%BCr/a-44947125 (Erişim Tarihi: 24.12.2021)
[2107] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[2108] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

CHP'nin dili ve tutumu dünden çok farklı. Tabi bu değişim çok kıymetli bir şey. Umarım bahsettiğimiz dil bir daha geri dönmez. Büyük bir kin ve nefret üretiliyordu bu konularla ilgili olarak." Cömert, medya ve siyasetteki değişimde merkez medyanın, orada yer tutan marjinal yapıların dağılmasının önemli bir payı olduğunu bununla birlikte toplumsal reaksiyonların, pasif konumdan kurtulmuş muhafazakar çevrelerin aksiyoner tavırlarının da etkili olduğunu söylemektedir.[2109] Cömert'in "siyasetin de dili değişti" uyarısı dikkat çekicidir. Son yıllarda siyasette gözlemlenen dil, toplumsal dini kabulleri dikkate alan bir şekle bürünmüştür. 28 Şubat sürecinde dini olana karşı keskin, dışlayıcı ve yıpratıcı bir dili tercih eden, bu anlamda sağ siyasetin dilini bile etkileyen sol siyaset çizgisi, şaşırtıcı şekilde dini terminolojiyi ve sembolleri kullanmaya başlamıştır. Örneğin İstanbul belediye başkanlığını kazanan CHP'li Ekrem İmamoğlu seçim öncesi ve sonrası dindar bir profil çizmeye çalışmıştır. Öncesinde İslami çevre açısından sembol bir mekân olan Eyüp Sultan Camii'nde namaz kılıp, Kur'an okurken,[2110] seçim sonrası ise göreve makam odasında imam eşliğinde dua ederek başlamıştır.[2111] Yine Ankara Büyük Şehir Belediye Başkanlığını kazanan CHP seçim öncesi sokaklara "Haydi Bismillah" afişleri asmış, [2112] seçim sonrasındaki kazanma sevinçlerini de yine il merkezinde "Allah'u Ekber" sesleriyle ortaya koymuşlardır.[2113] Sol siyaset çizgisinin söylem değişimi bu kadarla da kalmamıştır. Bir dönem dindar ve İslamcı kimliği nedeniyle Cumhurbaşkanlığı adaylığına engel olmaya çalıştıkları Abdullah Gül'ün ortak aday statüsü ile Cumhurbaşkanlığı adaylığını kabul

[2109] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

[2110] "Ekrem İmamoğlu Eyüp Sultan Camii'nde Yasin suresini okudu", (Çevrimiçi), https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/ekrem-imamoglu-eyup-sultan-camiinde-yasin-suresini-okudu,8rU_W358yEqry5oCw7wA0w (Erişim Tarihi: 25.12.2021)

[2111] Yavuz Alogan, "163. Madde", **Aydınlık Gazetesi**, 06 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/163-madde-yavuz-alogan-kose-yazilari-temmuz-2019 (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

[2112] Abdurrahman Dilipak, "Haydi Bismillah", **Yeni Akit Gazetesi**, 21 Nisan 2019 (Çevrimiçi), https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/haydi-bismillah-28223.html?utm_source=gazeteoku&utm_medium=referral (Erişim Tarihi: 27.04.2021)

[2113] "CHP Genel Merkezi'nde tekbir sesleri", (Çevrimiçi), https://m.ensonhaber.com/gundem/chp-genel-merkezinde-tekbir-sesleri (Erişim Tarihi: 27.04.2021)

etmiş ve desteklemişlerdir.[2114] Gül'ün adaylık seçeneği hala gündemdeki yerini korumaktadır.[2115]

Değişimin gerekçelerini Yenice, "zorunluluk ve mecburiyet" kavramları ile açıklamaktadır: "İktidarı belirleyen büyük bir toplumsal kesim var ve siz kendinize göre oldukça büyük bir kesimi yok sayamazsınız. Dolayısıyla hem iktidar gücünün hem seçmen gücünün hem de medya gücünün yoğunlaştığı bir kesime öyle ağzınıza geleni söyleyemez ve yazamazsınız. Dolayısıyla değişmek zorundasınız. En azından bir strateji olarak değişmek zorundasınız."[2116] Yenice, burada İslami çevrenin de dilinde benzer bir değişimin yaşandığını belirtmektedir ve kullanılan dilin 90'lar sonrası hâkim olan dilden çok daha farklı ve yumuşak olduğunu söylemektedir.[2117]

2002'de yapılan genel seçimlerin sonuçları bugün de gözlemlediğimiz gibi Türk siyasi tarihi açısından çok sürpriz ve yapıbozuma imkan veren bir nitelikte olmuştur. Devletin meşruiyetini sorguladığı bir parti Meclis'te neredeyse anayasayı değiştirecek milletvekili sayısına ulaşmıştır. Süreç içerisinde ise bu destek ve güç gittikçe katlanmıştır. Yukarıda Yenice'nin ifade ettiği gibi böylesi bir güce duyarsız kalmak, tahrik edici dili sürdürmek anlamsız olacaktır. Özkan, bu zorunluluğun yanına iktidarın ve İslami çevrenin değişim talebini ve uyarılarını da eklemektedir. Özkan'a göre ana akım medya bu uyarılara duyarsız kalamamıştır:

> "Konvansiyonel medyanın dilinin değişmesinde ise uyarıcıların artmasının rolü büyük kanaatimce. Başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere İslami değerler üzerine hassas kişi, kurum ve kitleler bu kavramların doğru kullanımlarını talep ettiler. Örneğin genel kullanım İŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti) terör örgütüyken Cumhurbaşkanı bu kullanıma karşı çıkıyor ve isimlendirmenin İslam'ı terörle ilişkilendirmek için üretildiğini ısrarla söylüyor. Tabi ki medya hangi isimlendirmeyi kullanacağı konusunda bir ayrışma yaşayacaktır. Kısacası dini ve kültürel değerleri ifade eden kavramların yanlış kullanımına yönelik toplum tabanından ve siyasetin zirvesinden gelen uyarılar ister istemez bir duyarlılığı ve farkındalığı artırmış, bir anlamda mecbur bırakmış oldu. Eskiden vur kaç taktiği gibi gazeteyi istediğiniz gibi hazırlıyor, bir milyon basıyor ve dört bir tarafa dağıtıyordunuz ve tepkiler gazeteye ulaşmadan kendi

[2114] "Meral Akşener'den Abdullah Gül itirafı", https://www.ensonhaber.com/ic-haber/meral-aksenerden-abdullah-gul-itirafi Erişim: 25.12.2021)
[2115] Abdülkadir Selvi, "Muhalefetin cumhurbaşkanı adayı kim olacak?" **Hürriyet Gazetesi**, 13 Ekim 2020, (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/muhalefetin-cumhurbaskani-adayi-kim-olacak-41634535 (Erişim Tarihi: 26.09.2021)
[2116] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2117] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

içinde sönümleniyordu. Ama şimdi öyle değil. Gazetenin, haberin yorum sayfasından, sosyal medya hesaplarından tepkinizi dile getirebiliyorsunuz. Örgütlenip tepki kampanyaları düzenleyebiliyorsunuz. Tepkinizi ülke ve dünya gündemine sokabiliyorsunuz. Dolayısıyla bunun ıslah eden bir tarafı oldu medya üzerinde. Yani içeriden bir dönüşüm ile değil dışarıdan bir ikna ve ıslah ile oldu."[2118]

Özkan'ın iktidar gücünün değişim talebine Tosun'da katılmaktadır. Normalleşmeyi, yumuşamayı sağlayan ana etkinin siyasi iktidar olduğunu vurgulayan Tosun, bu ısrarla ortaya çıkan değişimin aslında korkulacak bir şey olmadığını, İslami kesimin bir tehdit olarak görülmesinin anlamsız olduğunu geçmişin egemen çevrelerine gösterdiğini ifade etmektedir: "Dil değişiminde en önemli faktör siyasi iktidardır. İktidar mesela başörtüsü yasağını ortadan kaldırdı. Öyle ki bu başörtüsü cezalandırılmanız için tek başına bir gerekçeydi. Bugün başörtülü hâkim, subay, polis, öğretmen, memur var. Katı uygulamaların, korkuların yersiz olduğu anlaşıldı. İşte bu terimlerin ötekileştirilmesinden vazgeçilmesinde, dilin değişmesinde iktidarın normalleşmeye yaptığı katkıdan dolayıdır."[2119] Ünal'da muhalif kesimin geri atım atmasında, ayrıştırıcı ve indirgemeci yaklaşımını yumuşatmasında iktidar gücü ve kabuğunu kırmış muhafazakâr toplumsal çevrenin etkili olduğu görüşüne yakın durmaktadır. Diğer yandan da bu zorunlu etkileşimin seküler çevreye din ve İslami kesim hakkında yerleşik cehaletlerinin farkına varmalarını sağladığını ifade etmektedir:

"Bahsettiğimiz görüntü biraz iktidarın gücü ile alakalı. Kanaatimce iktidarın gücü bu konulardaki eski serbestliklerini engelliyor. Yine iktidara oy veren %50 oranında bir seçmen kitlesi var ve bu kitle eskisi kadar sinik de değil. Hızlı ve sert reaksiyon gösterebiliyor. Dolayısıyla bu sebepten dolayı da mümkün olduğunca hassasiyet göstermeye çalışıyorlar. Bir de bazı cahilliklerinde eğitildiler. Örneğin "bu yıl da Kurban Bayramı Hac zamanına denk geldi" gibi haberlere rastlamıyoruz. Dizi ve filmlerde namaz kılan insanlara saçma sapan hareketler yaptırtılmıyor. Karikatürlerinde Müslüman kimliği sakallı, şalvarlı, yobaz, elinde testere olan insanlar şeklinde karakterize edilmiyor eskisi gibi. Birçok şeyin yerli yerine oturtulduğunu söyleyebiliriz."[2120]

İslam sadece Türkiye'de ötekileştirilen ve sistem dışına itilmeye çalışılan bir din değildir. 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleştirilen "ikiz kuleler saldırısı" sonrası İslam radikal bir din olarak dünya gündemine girmiş ve ABD, İngiltere, Fransa başta

[2118] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2119] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[2120] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

olmak üzere Batı ülke ve toplumlarında İslam ve Müslümanlar aleyhine bir algı oluşmuştur. Ancak bu algı ve ötekileştirmenin sonucu Irak, Afganistan, Filistin gibi Müslüman ülkelerde başlatılan savaş ortamı ve neden olduğu dramlar Müslüman ve liberal aydınların tepkisine neden olmuş, planlı oluşturulan bu ötekileştirme projesine dünya kamuoyunun dikkatini çekmişlerdir. Batı ülke yönetimlerinin bu projeyi "Charlie Hebdo" gibi dergilerde yayınlanan İslam peygamberine hakaret eden kışkırtıcı karikatürler[2121] ve El Kaide, DEAŞ (Devlet'ül Irak ve'ş Şam) gibi terör örgütleri üzerinden sürdürmek istese de dünya kamuoyunda bu projeye karşıt ciddi bir reaksiyon oluşumunun önüne geçememişlerdir. Öcal, dünyada gelişen bu tepkinin Türkiye'de medyanın dilinde yaşanan değişimde iktidar etkisiyle birlikte paralel bir rol oynadığını belirtmektedir:

> "Bariz bir yumuşama yaşandığını söyleyemem ama gözlemlediğimiz kadarının önemli sebeplerinden birisi bana göre dış kaynaklı. 11 Eylül'den sonra İslam ve Müslümanlar terörle ilişkilendirilmiştir ve bu Amerikan Başkanı George Bush tarafından açıkça söylenmiştir. İngiltere Fransa'da bu konuda Amerikan ağzını taklit etmiştir. Müslümanların Komünizm sonrası bir düşman karaktere dönüştürülmesi Müslüman aydınlarla birlikte liberal aydınları da rahatsız etmeye başlamıştır. Çünkü bunun stratejik bir kurgunun ürünü olduğu sezilmişti. İslami terörle mücadele ediyorsunuz ama İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in karikatürleri yayınlayarak onları hem rencide ediyorsunuz hem de kışkırtıyorsunuz. Bu kurgu Batı'nın çoğu entelektüelini de rencide etmiştir. Zira Batının yerleşik değerlerinden birisi de insanların örflerine, adetlerine, inançlarına saygı göstermektir. İşte bu karşı duruş tabi ki Türkiye içerisinde de bir tepkiye ve duyarlılığa neden oldu. Bu bir boyutu. Diğer boyutu ise tabi ki iktidarda dini değerlere karşı hassas olan bir parti var ve medyada da bu etki gittikçe artıyor. "Asılmışın evinde ipten bahsedilmez" diye bir laf var. Şimdi gazetenin başına dini hassasiyeti yüksek biri gelmiş genel yayın yönetmeni olmuş, gazeteyi çıkartan sermaye de dini konularda hassas, bu durumda siz ne yazabilirsiniz? Eskisi gibi radikal olamazsınız. Cümlelerinizi artık seçerek ve dikkatli kullanmanız gerekir yani."[2122]

Avan'da değişimin küresel boyutuna vurgu yaparak, asıl etkinin dışarda aranması gerektiğini belirtmektedir. Dünyada küresel düzeyde geniş kalabalıkları etkileyen kutuplaşmadan uzak bir dil hâkim olmaya başlamıştır ve yeni medya anlayışı

[2121] Fransa'da yayın yapan "Charlie Hebdo" adlı dergide İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in, Müslümanları kışkırtıcı nitelikte karikatürleri yayınlanmış ve 7 Ocak 2015 tarihinde derginin Paris ofisine yapılan silahlı saldırı sonucu 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu saldırı dünyada geniş bir yankı uyandırmış ve İslam terör kavramlarını yeniden tartışmaya açmıştır. Karikatür olayı sadece Charlie Hebdo ile sınırlı değildir. Daha önce Danimarka gibi başka ülkelerde de benzer karikatürler yayınlanmış ve basın, düşünce ve ifade özgürlüğü çerçevesinde geniş bir tartışmaya zemin oluşturmuştur. Karikatürlerin kışkırtma amaçları ve sonuçları için Bkz. "Charlie Hebdo saldırısı", (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Charlie_Hebdo_sald%C4%B1r%C4%B1s%C4%B1 (Erişim Tarihi: 25.12.2021)

[2122] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

bu dile uygun şekilde biçimlenmektedir. Buna göre basın organları hakaret içerikli olmayan ama kendi içinde tanımlayıcı bir dili farklı bir üslupla kullanmaktadırlar.[2123] Avan, buradaki farklı üslubun Türkiye'deki egemen medyaya da yansıdığını, bir değişim gibi görünen bu yaklaşımın öteki dilini üretmeye devam ettiğini savunmaktadır. "Evet en muhalif medya organı bile şeker bayramı demiyor, gerici ya da yobaz ifadesini kullanmıyor. Ancak medyada çıkan haberler, görseller, filmlerde dikkatli bir söylem analizi yapıldığında dindar kimliğinin hala bir öteki olarak resmedildiğini görebiliriz."[2124] Avan'ın burada dikkat çektiği "örtülü üslup" oldukça önemlidir. Zira muhalif tarafta yer alan medya unsurları farklı ama aynı anlam yüküne sahip kavramlar üreterek öteki kimliğini canlı tutmaya devam ettiği söylenebilir. Örneğin "yandaş" kavramı muhalif kesimin sıklıkla kullandığı bir kavram olarak yaygınlaşmıştır. Bu kavramın anlam yüküne bakıldığında içerisine muhalif kesimin ideolojik argümanlarının tamamının yerleştirilmiş olduğu söylenebilir. Yandaş denildiğinde bu kesimin kastettiği şeyler büyük oranda "dindar, gerici, hırsız, çıkarcı, işbirlikçi, anti laik" gibi öncesinin kavram öbekleridir. Kısacası eskinin muktedir, üstenci, niteleyici kavramları zamanın ve ortamın da durumu gereği ulu orta kullanılamamaktadır ama bulunan yeni kavramlarla öteki kitle tanımlanmaya devam edilmektedir.[2125]

Tartışılan ve anlaşılmaya çalışılan konulardan birisi de değişimi kabul edilen bu dilin kalıcılığının olup olmadığıdır. Avan, bu değişimin "ontolojik bir değişim" olmadığı kanaatindedir. İktidarın gücü zayıfladığında bu dilin değişmeyeceğine dair bir izlenim mevcut değildir.[2126] Öcal da eski dilin yeniden kendisini gösterebileceğini, siyasal iktidarın ve geniş bir medya gücünün aktif durumda olması nedeniyle şimdilik muhalif kesimin dilini yumuşak tuttuğunu fırsat buldukları takdirde taktıkları maskeyi atacakları kanaatinde olduğunu ifade etmektedir.[2127] Taşgetiren ise iktidara yakın görünen medya kuruluşlarının dahi bu değişimi içselleştiremediğini iktidar değişiminde bu medya kuruluşlarının nasıl bir dil ve duruş sergileyeceklerinden emin

[2123] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[2124] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[2125] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2126] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[2127] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

olamadığını dile getirmektedir: "Bunun iktidarın hassasiyetine yakın bir dil çabası olduğunu düşünüyorum. -İslami referanslı- ise zaten o dili kullanmazdı, oysa iktidarla bağlantılı medya yapılanmasında -İslami referans- mı yoksa -bugünün gerektirdiği rol mü- sorusu daha önemli gözüküyor bana göre. Böyle bir iktidarın olmadığı dönemde bugünün aktörlerinin nerede duracağını görebilseydik daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilirdik, diye düşünüyorum." [2128] Ünal'da Taşgetiren gibi düşünmektedir. İslam referanslı medyanın dili ve duruşu dünden bugüne zaten toplumsal değerler ile çatışmayan, hassasiyet gösteren bir içeriktedir. Ana akım ve muhalif medyada ise hala etkin ve güçlü bir seküler yapı vardır. Bunların sessizliği ve yumuşamış görüntüleri konjonktürel bir tavırdır:

> "İslami kesimin medyasında din ve toplumsal değerlere karşı bir hassasiyet vardı ve yerli yerinde kullanılıyordu bu kavramları. Kavramların kullanımında asıl sorun ana akım olarak nitelendirdiğimiz seküler, laik, Kemalist medyadaydı. Önyargı, bilgisizlik, ideolojik rezervler dolayısıyla bu kavramlar toplum kabullerine ters bir şekilde kullanılıyordu. Bugün neden youn ya da olumsuz kullanımlarına rastlamıyoruz? Bunu biraz konjonktürel buluyorum. Hala ana akım medyada etkin olduklarını bildiğimiz seküler, laik kesimler dönemin ruhundan kaynaklanan bir tercihle bu kavramlara temkinli yaklaşmaktadırlar. Ama bu temkinlilik halinin, üslup, dil, bakış değişikliğinin kalıcı olduğu kanaatinde değilim. İktidarın güç kaybetmeye başlaması ile o eski aşağılayıcı, kibirli dilin yeniden geleceğine kesin gözüyle bakıyorum."[2129]

Akın'a göre söylemlerdeki yumuşama bir yanılgıdan ibarettir. Dün irtica diye yaygara yapan kişilerin önemli bir kısmı hala bir yerde etkinliklerini sürdürmektedirler. Üstleri küllenmiş ateş de denilebilir: "Yarın bir gün ciddi anlamda konjonktür değişip kendi zihniyetinde bir yapı oluştuğunda tekrar seslerinin yükseldiğini, yaygaralarına aynı tonda devam edeceklerini söyleyebilirim. Şu an ana mecralarda fazla görünmedikleri için böyle bir yanılgı içerisine giriyoruz kanaatimce. Ana mecralar onlara kapatılmış olsa da kendi gazeteleri, televizyonları ve sosyal mecralarında faaliyetlerini sürdürüyorlar." [2130] Özkan'da dilin değişmediği kanaatindedir. Sadece dili üreten kaynak yer değiştirmiştir. Ana akımdaki hakimiyetlerini kaybetseler de muhalif kanatta örgütlenen medya kuruluşlarında, özellikle de internet medyasında ötekileştirici dili kullanmaya devam etmektedirler: "Bir kesim için AK Parti hala

[2128] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[2129] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[2130] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

İslamcı parti. Bazı gazeteleri açın, bazı internet sitelerine girin hala aynı kavramlarla iktidar eleştirisi yapıldığını görebilirsiniz. Belirttiğim gibi merkez bildiğimiz medyada bu kavramların olumsuz kullanımı azaldı ancak bunun sebebi medyanın merkezinin değişmesiydi. Yoksa bu kavramlar bugünkü merkez medyanın dışında ağırlıklı olarak kullanılmaya devam ediyor."[2131]

Yukarıdaki kaygıların yersiz olduğunu söylemek pek mümkün değil gibidir. Ana akım medyada hissedilir bir yumuşama olsa da tasfiye olan eski egemen medya aktörlerinin öbeklendiği muhalif medya kesimi, sert muhalefetini sürdürmektedir. Hatta eskisinden çok daha fazla bileylendikleri de söylenebilir. Örneğin gazeteci Mine Kırıkkanat, Halk TV'de yayınlanan bir programda, salondakilerin coşkuyla alkışladıkları konuşmasında "hesap günü gelecek" diyerek şu cümleleri kurmaktadır: "Kendileri neyden şikâyet ediyorlardı? Bizim dinimizi yaşamamızı engellediler. Camilerimizi ahıra çevirdiler. Duaları bile gizli gizli yaptık. Çocuklarımızı türbanlı diye okula almadılar… E şimdi de siz bizi mağdur ediyorsunuz. … siz sayın muktedirler, mağduruz diye ağladığınız her şeyi bize yapıyorsunuz. Atatürk'ümüze dil uzatıyorsunuz... Gazeteciliğimizi sansürlüyorsunuz, hapse atıyorsunuz. Şimdi biz mağduruz. Bunun da bir hesap günü gelecek."[2132] Habercilik anlamında din hassasiyetlerinin devam ettiğine dair örnekler de mevcuttur. Muhalif medyanın en çok satan ve okunan, etkili gazetesi Sözcü'nün 21 Aralık 2017 tarihli sayısının birinci sayfasını büyük sütunlarla oluşturulmuş "Sınıfta namaz" haberi kaplamıştır. Yine "Uçakta namaza duran yolcular paniğe yol açtı" başlıklı haberde "Yabancılar görüntüden korktu, eylem yapacaklarından korktu" şeklinde ifadelerle İslam terörist ilişkilendirmesine atıfta bulunulmuştur.[2133] Bu anlamda örnekleri çoğaltmak mümkündür: "Anaokulunda üç yaşındaki çocuklara takkeli türbanlı namaz"[2134], "Anaokulunda eğitim gören yaklaşık 2 bin çocuk, 'namaz şenliği' adı altında Ataşehir

[2131] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2132] Yücel Koç, "Bu kafaya isyan ediyorum", **Türkiye Gazetesi**, 04 Kasım 2018, (Çevrimiçi), https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yucel-koc/604974.aspx (Erişim Tarihi: 29.04.2021)
[2133] "Uçakta namaza duran yolcular paniğe yol açtı", **Sözcü Gazetesi**, 19 Kasım 2015, (Çevrimiçi), https://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/ucakta-namaza-duran-yolcular-panige-yol-acti-989566/ (ErişimTarihi: 25.12.2021)
[2134] "Miniklere takkeli türbanlı namaz", **BirGün**, 29 Ekim 2018, s. 1

Mimar Sinan Cami'ne götürülerek namaz kıldırıldı."[2135], "Uzaktan eğitime 'Cuma namazı' ayarı"[2136], "Kefenli, kabirli, tabutlu, cehennemli eğitim"[2137], "Skandal umre ödüllü yarışma"[2138], "Dindar nesil için dindar öğretmen atadılar! Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde sonunda bunu da gördük."[2139] Bu gibi haberler muhalif medya öbeğinin dilinde değişim olmadığına dair örnekler olarak sıralanmaktadır. Son olarak Sözcü Gazetesi'nin Ayasofya Müzesi'nin eskiden olduğu gibi Camiye dönüştürülmesini 2020'nin felaketleri arasında sayması yumuşamanın tonu ve kalıcılığı noktasındaki kaygıları doğrular niteliktedir.

2002 sonrası başlayan medyadaki dönüşüm haliyle diline de yansımış, muhafazakar siyaset ve toplum kesimlerini indirgeyen, dışlayan elitist, üstenci, seküler dil yerini İslam kültür ve değerleriyle barışık bir söyleme bırakmıştır. Ortaya çıkan bu durumun medyanın olgunlaşmasından, demokratik kültürü içselleştirmesinden kaynaklandığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Bu sonucu iktidar gücünün medya alanına yansıması şeklinde yorumlama eğilimi daha baskındır. Bir yanda iktidar gücü, diğer yanda organize ve aksiyoner bir yetenek kazanan muhafazakâr çevre ve ayrıştırıcı dile karşı küresel çapta gelişen reaksiyon ana akım medyanın dilinin değişmesinde, dönüşmesinde ciddi rol oynamıştır. Ancak bu sonucun sürdürülebilirliği konusunda kanaatler iyimser görünmemektedir. İktidar gücü zayıfladığında, eski elitist dilin yeniden kendisini kuracağı düşüncesi yaygındır. Bunun en güçlü göstergesi olarak da mevcut muhalif medya aktörlerinin eski dili belli oranda sürdürüyor olmalarıdır. Fakat yine de medyanın gelecek kurgusunda dilinin nesnelleşeceği, ideolojik anlamda nötrleşeceğine dair iyimser düşünceler de yok değildir. Yenice, eskinin politik argümanlarına fazla bulaşmamış yeni jenerasyon gazetecilerin daha adil, daha toleranslı bir dil kurmayı başarabileceklerini ifade etmektedir: "Sağcısı, solcusu, sosyalisti, milliyetçisi, seküleri dindarı fark etmez tüm kesimlerin genç jenerasyonlarının daha farklı ve geniş bir kavramsal dünyada yetiştiklerini

[2135] "Sessiz Kaldıkça Bunları Yaptılar", **BirGün**, 28 Nisan 2016, s. 1
[2136] https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/uzaktan-egitime-cuma-namazi-1792885 (Erişim Tarihi: 25.12.2021)
[2137] "Kefenli, kabirli, tabutlu, cehennemli eğitim" **Sözcü**, 10 Eylül 2020, s. 1
[2138] "Dinci dernek ile Başkanlık el ele verdi: Skandal umre ödüllü yarışma", Birgün Gazetesi, 19 Aralık 2016, s. 1
[2139] "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde sonunda bunu da gördük!", **Sözcü**, 19 Eylül 2013, s. 1

düşünüyorum ve tolerans eşiklerinin daha yüksek olduğunu seziyorum."[2140] Yenice'nin tespiti, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Gerçekten de son 20 yılda Türkiye ve dünyada yaşanan gelişmeler geçmişin politik ve ideolojik kalıplarını, katmanlarını büyük oranda değiştirmiştir. Türkiye açısından söylenecek olursa yeni jenerasyon uzun AK Parti iktidarının da etkisiyle eskinin ayrıştırıcı kültürel, ideolojik diline ve kavramlarına çok fazla maruz kalmamıştır. Burada birkaç etkenden bahsedilebilir. Birincisi çevreyi temsil eden AK Parti'nin merkeze karşı güçlü bir denge ortaya koymasıyla ideolojik söylemin tonu zayıflamıştır ve yeni kuşaklar da siyasetle bu ortamda tanışmışlardır. Bir başka ifadeyle gençler geçmişte olduğu gibi keskin bir merkez-çevre, sol-sağ, laik-dindar, köylü-kentli çatışmalarına şahit olmamışlardır. İkincisi ise internet ve dijital ortamının getirmiş olduğu çeşitlilik ve yoğunluk nedeniyle ideolojik söylemlere tam olarak odaklanmamış, odaklanamamışlardır. Kısacası genç kuşağın zihin dünyalarının temelleri atılırken eskinin ayrıştırıcı kavramları ve politik tavırları pek fazla yer tutamamıştır. Üçüncüsü ise çok uzun bir süre anne ve babalarının politik tercihlerini yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu da daha otonom düşünen gençleri önceki kuşakların politik tavırlarından, tercihlerinden uzaklaştırmıştır. Mutlaka belli tonlarda ayrışma ve öteki algısı bu gençlerde de vardır ancak bu tavır, dil ve söylem geçmiş kuşakların kavramlarını ve beklentilerini aşan bir boyuttadır. O nedenle medyanın geleceğine dair iyimser düşünceler dikkate değerdir.

3.6. Basında Entelektüel Dengeleme ve Kültürel İktidar Çabaları

Osmanlı'dan beri aydın ve entelektüel çevre başta gazeteler olmak üzere basın çevresinde yoğunlaşmış, fikirlerini büyük oranda gazete sayfalarından yansıtmışlardır. Tanzimat aydınları, II Abdülhamit dönemi aydınları ve nihayetinde II Meşrutiyet sonrası aydınlar zamanlarının sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel boyutlarını köşe yazılarıyla tartışmışlardır. Ortaya çıkan farklı fikir akımları da yine entelektüel ve sosyal mecra olarak basın araçları üzerinden kendilerini tanımlamış, tanıtmış ve

[2140] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

kurumsallaştırmışlardır. Nitekim Cumhuriyet'in ilanı sonrasında iktidar çevresinin aydın zümresi basını, iletişim, savunma ve dönüştürücü araçlar olarak kullanmışlardır. Cumhuriyet kurumsallaştıkça egemen ideolojinin kültürel referansları da egemen olmuş, halk tabanında etkisi sınırlı kalsa da basın, edebiyat, sanat ve sinema TV gibi alanlarda tanımlı bir "kültür" iktidarı inşa edilmiştir. Tıpkı ideolojik iktidarda olduğu gibi kültürel iktidarın ötekisinde de gericilik ve irtica ile özdeşleştirilen dindarlık ve dindar kesimler vardır.[2141] Muhafazakar dindar kesimler de mevcut kültürel iktidarın küresel "kültür endüstrisi ile eklemlenmiş Kemalist beyaz Türkler" elinde olduğunu kabul etmektedir.[2142] Özellikle 2007 sonrası İslam referanslı medya aktörlerinin de etkin hale gelmeye başladığı ana akım medyada yaşanan dönüşüm süreciyle birlikte kültürel iktidar/kültürel hegemonya konusu tartışılmaya başlanmış, İslam referanslı muhafazakar çevre medya gücünü de kullanarak edebiyat, kültür, sanat alanlarına nüfuz etmek için çeşitli çabalara girişmiştir.[2143] Fakat kültürel iktidar ve hegemonya çabalarının[2144] sonucunun İslam referanslı çevre için tatmin edici bir sonuç doğurmadığını bizzat Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan dile getirmiştir.[2145]

[2141] Oğuzhan Bilgin, "Sinema ve dizilerde kültürel iktidarın ötekisi: Dindarlar", **Akşam Gazetesi**, 16 Eylül 2021, (Çevrimiçi), https://www.aksam.com.tr/yazarlar/oguzhan-bilgin/sinema-ve-dizilerde-kulturel-iktidarin-otekisi-dindarlar/haber-1204007 (Erişim Tarihi: 29.12.2021)

[2142] Harun Karaburç, İsmail Kılıçarslan ile yapılan röportaj: "Kültürel iktidara kafa tutmaya geldik", **Yeni Şafak Gazetesi**, 04 Ekim 2015, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/hayat/kulturel-iktidara-kafa-tutmaya-geldik-2314505 (Erişim Tarihi: 29.12.2021)

[2143] Sezer, Burcu; "Türkiye'de Kültürel İktidar Tartışmaları: Cins Dergisi Üzerinden Bir Değerlendirme", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara: 2019, s. 6

[2144] Çınar, AK Parti iktidarının "kültürel iktidar çabalarının 2011 sonrası başladığını belirterek, bu çabalarının amaç ve içeriğini şöyle ifade etmektedir: "AKP'nin kültürel iktidar olma arayışının/iddiasının kökenleri siyasi iktidarını konsolide ettiği 2011 sonrasına ve AKP'nin kendisine yeni bir kimlik tanımlama girişiminde bulunduğu 2012 yılına kadar götürülebilir. Adı konmamış olsa bile en başından ifade ediliş şekli itibarıyla, AKP'nin kültürel iktidar olma iddiası İslamcı bir iddiaydı ve bu bakımdan AKP liderliğinin İslamcı kökenleriyle yeniden ilişki kurma girişimini ifade etmekteydi. … Kültürel iktidardan amaç 200 yıllık modernleşme/Batılılaşma tecrübesinin bütün kurumsal, normatif, toplumsal, kimliksel ve saire sonuçlarıyla beraber reddedilerek, ortadan kaldırılamıyorsa bile gayri-meşrulaştırılması, sindirilmesi ve tahrip edilmesidir. AKP liderliği böylece 200 yıldır dışlandığını, bastırıldığını, zayıflatıldığını, paryalaştırıldığını iddia ettiği İslami kimliği, karakteri, toplumu, düşünceyi yeniden meşru, makbul ve hâkim kılarak İslam'a/İslamcılığa hizmet etme iddiasındadır. Bazen 200, bazen 100 yıl önce açıldığı iddia edilen parantezin kapatılmasından, bazı AKP çevrelerinin kullandığı restorasyon ifadesinden kastedilen de budur. Burada, orijinal olduğu öne sürülen bir İslami kimlik varsayılmakta, Batıcı/Kemalist paradigmanın yıkılmasıyla bu "orijinal" İslami kimliğin kendiliğinden yükseleceği, hâkim olacağı öngörülmektedir." Bkz. Menderes Çınar, "AKP'nin Kültürel İktidar Anlayışı" (Çevrimiçi), https://birikimdergisi.com/haftalik/10436/akp-nin-kulturel-iktidar-anlayisi (Erişim Tarihi: 24.09.2021)

[2145] "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Sosyal ve kültürel iktidarımız konusunda sıkıntılarımız var', **Hürriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 2017, s. 1

Kültür sanat alanında hala küresel kültür endüstrisinin ve onunla iş birliği yapan laik, Kemalist, sol çevrelerin etkinliği devam etmektedir.[2146] Bu anlamda medya alanındaki entelektüel sermaye ve egemenlik konusu da düşünülmesi gereken bir konudur. Zira kültür sanat alanının bir şekilde eklemlendiği, iç içe geçtiği, beslendiği, istihdam edildiği, duyurulduğu, kitleselleştirildiği alan medyadır.

Önceki bölümlerde ifade edildiği gibi 1980'lerden itibaren, özellikle 90'larda İslami çevre, entelektüel ve kültürel anlamda ciddi bir atılım sergilemişti. Sadece tavan değil bu tavanı besleyen geniş bir taban kitle de entelektüellik anlamında çaba içerisindeydi.[2147] Ünal'a göre bu çabanın gerisinde İslami çevrenin itilmiş, ötelenmiş olmasının önemli bir etkisi vardır.[2148] Bu dönemde gençler başta olmak üzere geniş bir kesim kendisini çok fazla okumaya vermiştir. Sonuçta çok zengin, güçlü bir entelektüel ortam, zengin bir birikim oluşmuştur ve çok ciddi isimler yetişmiştir. Daha çok dergi ortamında güçlenen bu isimler medyanın çeşitlenmesi ile gazete ve televizyon gibi daha etkili araçlarda yer almaya başlamışlardır. 2002 sonrası iktidar olan AK Parti de bu entelektüel sermaye üzerine kurulmuştur.[2149] Adaklı'da 2007 sonrası ana akım medyada hızla öne çıkmaya başlayan Fehmi Koru, Ali Bulaç, İbrahim Karagül, Ahmet Kekeç, Mustafa Karaalioğlu gibi isimlerin 90'lar sonrası Türk medyasına yerleşmiş olduklarını söylemektedir.[2150]

[2146] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

[2147] 1990'lı yılların İslami çevresinin kültürel ve entelektüel ortamının anlatımı için bkz. Nihal Bengisu Karaca, "Bu feryad bülbül sesi mi?", (Çevrimiçi), https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/2339803-bu-feryad-bulbul-sesi-mi (Erişim Tarihi: 30.12.2021)

[2148] 90'larda gazeteciliğe başlayan Öztürk de Ünal'ın ötelenmişlik ve bunun vermiş olduğu idealizmi, ortaya çıkarttığı birikimi şöyle ifade etmektedir: "Fakirdik ama garibanlara en çok biz yardım yapardık. Gücümüz yoktu ama zulme karşı en çok bizim sesimiz çıkardı. Devlette adamımız yoktu ama adaletsizliğe en çok biz itiraz ederdik. Paramız yoktu ama gözümüz toktu. İnsanlar bize mallarını, paralarını emanet ederdi. Hayallerimiz büyüktü. Siyasetin, ekonominin, bürokrasinin çok ötesinde, dünyayı değiştirecek hayallerdi bunlar. Çok çalışıyorduk, çok okuyorduk, çok düşünüyorduk ve çok samimiydik. İşte tüm bunlar azınlık psikolojisinden kaynaklanıyordu. Ezilen bir azınlığın hayatta kalma mücadelesiydi bu. Tüm emeklerin, mücadelenin ve var olma kavgasının sonunda ortaya muazzam bir entelektüel birikim, çok nitelikli bir insan kaynağı ve örgütlü bir sivil toplum yapısı çıktı." Bkz. Kemal Öztürk, "28 Şubat: Azınlık psikolojisinden, çoğunluk psikolojisine" Yeni Şafak Gazetesi, 28 Şubat 2019, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/kemal-ozturk/28-subat-azinlik-psikolojisinden-cogunluk-psikolojisine-2049466 (Erişim Tarihi: 27.09.2021)

[2149] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

[2150] G. Adaklı, a.g.e., s. 600-601

AK Parti döneminde başlayan medyadaki dönüşüm eski egemen, vesayetçi yapı ile entegre olmuş medya düzeninden rahatsız olan sol, liberal, muhafazakâr, İslamcı gibi hemen bütün çevreleri belli bir beklenti içerisine sokmuştur. Bu anlamda ilkesel ve de entelektüel anlamda medyanın gelişeceğine dair bir inancın oluştuğu söylenebilir. Ancak gelinen noktada; farklı gerekçeleri olsa da genel kanaat bu inancın gerçekleşmediği yönündedir. Hatta bir geriye gidişten, var olan sermayenin tüketilişinden yakınılmaktadır. Ünal İslami çevre açısından bakıldığında medyada hem başarıdan hem başarısızlıktan bahsedilebileceğini belirtmektedir. 1980-90'larda oluşan İslam referanslı entelektüel medya çevresi için AK Parti döneminde önemli bir fırsat alanı açılmıştır ve bu çevreler de iş anlamında yetkinliklerini ortaya koymuşladır. Fakat buradaki başarı medyanın idare edilmesiyle ilgili olarak yönetim ve işletmecilikle sınırlı kalmıştır. Muhafazakar bir kimlik, derinlik, ilke kazandırılamamıştır. Tam tersine ironik olarak Kemalizm idealine yakınlaşılmıştır.[2151] Tosun'da benzer bir yaklaşımla medyanın dönüşümündeki entelektüel boyutu tartışılır bulmaktadır: "Kadrolar noktasında etkin konuma gelinmiş, nitelik konusunda da bir sıkıntı yaşanmamıştır ancak model ve entelektüellik açısından aynı şeyleri söylemek zor. Kendi rengini, kültürünü, ideallerini basına hakim kıldıklarını, benimsettiklerini söyleyemeyiz."[2152]

İslami çevre içerisinde, medyanın dönüşümü sürecinde var olan entelektüel sermayenin eridiği görüşü yaygındır. 90'larda üretilen dinamizm ve idealizmin ortaya çıkarttığı kapasite iktidar süreci ile birlikte üretilememiş, aksine tüketilmiştir. Akyel, münevver yahut entelektüellerin ideolojik saiklerle daha kolay ortaya çıktığını, çıkar kaygılarının öne geçtiği topluluklarda ise aydın insanların çıkmasının zorlaştığını belirterek, AK Parti döneminde büyük imkanlara kavuşulmasına rağmen entelektüel kapasitede gerileme olduğunu söylemektedir: "Gazetenizin kâğıdının daha kaliteli olması, bütün sayfalarının dört renk olması, promosyonlar vermesi, gazete binasının plazaya taşınması, entelektüel kapasitesine olumlu hiçbir etki yapmaz."[2153] Öztürk, AK Parti döneminde özellikle İslam referanslı medya kuruluşlarının nicelik olarak

[2151] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[2152] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[2153] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**

büyüdüklerini nitelik olarak ise küçüldüklerini ifade etmektedir: "Şöyle bir paradoks ortaya çıktı. Nicelik olarak büyüdü fakat içerik, nitelik olarak zayıfladı. Şöyle olmadı yani; "AK Parti iktidarı ile beraber güçlenen muhafazakar kesim entelektüel olarak taştı, eskiler klasik kaldı ve yeni bir medyaya ihtiyaç duydu genişlemeye başladı." Hayır böyle niteliksel bir büyüme olmadı. Hatta niteliksel mevcutta erimeler oldu. Kuvvetli zihinler, kalemler gitti."[2154] Niceliksel büyümeyi doğal olmayan, hormonlu bir büyüme olarak tanımlayan Öztürk bu nedenle 20 yıl gibi uzun bir süre de yüksek düzeyli yazarların, aydınların, entelektüellerin çıkmadığını savunmaktadır.[2155]

Bir siyasal parti açısından AK Parti, tarihte eşine az rastlanır uzun bir iktidar süreci yaşamıştır. Bu süre zarfında da Türk siyasi tarihinde pek de alışık olunmayan, yoğun siyasi gerilimler ortaya çıkmıştır. Bütün gerilimlere rağmen iktidarda kalmayı başaran AK Parti, uyguladığı stratejiler sonrasında kendi içinde de ayrışmalar yaşamış, bu ayrışmalar medya sahasında da kendisini göstermiştir. Dolayısıyla, camianın önde gelen entelektüel gazetecilerinin önemli bir oranı ana akım medya alanından dışlanmıştır. Kıvanç, bu durumu "Entelektüel kapasitesi olan kim varsa süreç içinde ayıklandı" diyerek değerlendirmektedir.[2156] Duran da erimenin iktidar odaklı medya açısından bir çoraklaşmaya sebep olduğunu belirtmektedir: "İktidarın ve İslamcı sağın, 2-3 istisnai kalemi dışında, yaratıcı, yeni, zengin, güçlü tahayyülleri olan şahsiyetlerden yazar ve gazetecilerden mahrum olması da bu yeni iktidar yanlısı medyayı kuru, tekrarcı, sıkıcı içerik ve üsluptan kurtaramıyor."[2157]

Zamanımızda entelektüel çoraklaşmanın birden çok nedeni sayılabilir. Özellikle dijital çağın ortaya çıkartmış olduğu yeni medya anlayışı, eski ile yeni kuşak arasındaki ilişki, irtibat ve benzeşikliğin zayıflaması, bilginin, haberin üretiliş, sunuluş ve tüketiliş biçimlerindeki değişim, geleneksel medya düzeninde olduğu gibi yeni medya düzeninin henüz ilke ve kurallarının tam olarak yerleşememesi gibi konular sebepler arasında sıralanabilir. Fakat bir de siyaset ikliminin biçimlendirici etkisi söz konusudur. Nitekim Öztürk, bu duruma dikkat çekerek Türkiye'de medyanın politize

[2154] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2155] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2156] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**
[2157] R. Duran, **Dümdüz…,** s. 29

olmasının entelektüel üretimi yok ettiğini, özellikle İslami çevrenin politik kaygılardan dolayı ütopyasını kaybettiğini, artık fikir üretemediğini söylemektedir:

> "Politize olmuş bir medyanın entelektüel olarak büyümesi imkânsız. Çünkü zihinsel bir özgürlük yoktur. Zihinsel özgürlük olmadığı için tartışmıyorsunuz, tartışamadığınız için gelişemiyorsunuz. Düşüneceksiniz, soracaksınız, arayacaksınız, sizin için en özgün olan fikri bulacak ve ifade edeceksiniz. O soruna, probleme, olaya, olguya her neyse fikirsel bir alternatif sunacak ve zenginlik katacaksınız. Bu olmuyor maalesef. Çünkü eleştirel bakılamıyor. Bu nedenle fikri gelişme olmaz, entelektüel kapasite artmaz. Bir benzeşme çıkabilir ancak bu da erozyona, yozlaşmaya neden olur. Yani bu camianın sıkışıp kaldığı şey fikir. Fikir üretemiyor artık. Çünkü bir ütopyası yok. Bütün hayali iktidarda kalmak. Böyle bir ütopya olamaz. Ütopyasını kaybetmiş camianın durağanlaşması, gerilemesi mukadderdir. Camianın fikir üretimi durdu."[2158]

Öztürk Politize olma halinin sadece Türkiye ile sınırlı olmadığını, dünya genelinde egemen olan bir iklime dönüştüğünü de savunmaktadır. İslam dünyası, Asya, Avrupa ve Amerika medeniyetleri de benzer bir fikir kısırlaşmasını, tıkanıklığını yaşamaktadır. Aklı selimin etkisini yitirdiği, popülizm ve aşırı sağ arasında bocalayan bir dünya halidir görünen.[2159] Cömert de Öztürk'ün fikirlerine benzer bir düşünceyi ortaya koymaktadır. Medyanın aşırı politize olduğunu, siyasetin tüm alanları baskıladığını, böyle bir ortamda entelektüel kişilikler ve ürünlerin çıkmasının mümkün olmadığını, İslami çevrenin zaten zayıf olan entelektüel derinliğinin son dönem siyaset ilişkisi ile tamamen zayıfladığını, olumlu anlamda beklenen kültürel standartlaşmayı sağlayamadığını, imkanları da heba ettiğini belirtmektedir:

> Nuri Pakdil, Necip Fazıl Kısakürek ödülleri toplantısında bir cümle sarf etmişti. Mealen söylüyorum; "İktidara gelebilirsiniz ama kültürel anlamda bir kapasiteniz yoksa öbür iktidarınız fazla bir anlam ifade etmez." Maalesef böyle bir şey olmadı. İktidarlar alaka istiyorlar. Politikalarının olumlanmasını, takdir edilmesini istiyorlar. Mesela, yayınlanan tarihi dizilere bakın, bin yıl öncesinde geçiyor hikaye ama bugünün politik mücadelesi hakkında mesajlar veriyorlar. Kendi gerçekliğinin dışında bir gerçeklik kabul etmiyorlar. Böyle olunca başka türlü bir standart çıkıyor ortaya. Örneğin bir tiyatro eseri ortaya koyacaksınız; bunu kime beğendirmeniz gerekir? İzleyiciye. Ama öyle olmuyor bu standartta. Belediye başkanına beğendirmeniz gerekiyor. Çok üst düzey bir metni ve performansı belediye başkanına beğendirebilir misiniz? Şüpheli. Ama doğrudan amaca hizmet eden bir şey yaparsanız bunu beğendirmeniz garanti gibi. İşte beğeninin standardını bu anlayış belirlemiş oluyor. Bu da toplumun kültürel standardını yükseltmiyor, sizin istediğiniz seviyede baskılamış oluyor. Ya da daha aşağı doğru itiyor. Buradan entelektüel, kültürel bir iktidar çıkmaz tabi. Maalesef çıkmadı. Doğrusunu söylemek gerekirse bunu destekleyecek bir geçmişimiz de yoktu bizim.[2160]

[2158] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2159] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2160] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

İslam referanslı medyanın alanda kendini gösterdiği ve bir alternatif, yeni bir ses gibi algılandığı dönem kuşkusuz 1990'lı yıllar ve 28 Şubat döneminin darbe ortamında, askeri vesayete karşı takındığı özgürlükçü, demokratik tavırlarıydı. Türkiye'nin medya siyaset ilişkisine tarihsel olarak bakıldığında basının darbe süreçlerinin gönüllü bir unsuru olduğu görülmektedir. İşte bu teamülden rahatsızlık duyan farklı düşünce grupları İslam referanslı medya kuruluşlarının duruşunu takdir etmişler, yaşadığı meşruiyet krizlerinde yanlarında yer almışlar, kimi zaman da bir sığınak olarak benimsemişlerdi. Yine aynı zamanda İslami çevre, sadece alternatif bir medya olarak değil, fikri platformda da entelektüel kapasite olarak kendilerini kabul ettirmişler, siyasetin en önemli zemini olan ideolojik kapsamda evrensel iddialar içeren, geniş çerçeveli bir düşünce ortaya koymuşlardır.[2161] Son yıllarda yaşanan uzun iktidar süreci ile bu iddiaların kaybolduğu eleştirileri artmaktadır. Ünal, bunun bir rehavet sorunu olduğunu savunmaktadır. İktidar ortamının camianın entelektüellerine zengin imkanlar sunduğunu ancak bunun eleştirel bakış açılarını zayıflattığını hatta yok ettiğini dile getirmektedir: "İyi maaşlarla, iyi imkanlarla birçok yerde kendilerine iş bulabiliyorlar, görev alabiliyorlar ama o eleştirel bakış açısını kaybettikleri ve de iktidara yakın olmanın gerektirdiği bir duruşu muhafaza etmeleri gerektiği için aksiyoner ve etkileyici olamıyorlar. Zira en küçük özeleştiriye bile tahammülün olmadığı bir dönemdeyiz. Dolayısıyla orada sınırlanıyorlar ve kaybolup gidiyorlar."[2162] Ünal'a göre bu rehavetin camia ve ülke için pahalı sonuçları olmaktadır ve harcanan emek, yapılan yatırımlar bir anlamda boşa düşmüştür: "Buradan da şöyle bir sonuç çıkıyor; işte yatırım yapmışsın, kadro yetiştirmişsin, organizasyonlar kurup teslim etmişsin ama içerik anlamında beklenen dönüşümü gerçekleştirememiş, kültürel iktidar sorununu çözememişsin. Eleştiri ve özeleştiri atmosferi yok edildi

[2161] İslamcılık akımı, Osmanlı döneminden beri evrensel bir içerik barındırmaktadır. İlk İslamcılık akımı merkezine Osmanlı'yı almaktadır. İslam dünyası bir araya gelmelidir ve birlikte hareket etmelidir. Ancak örtük olarak söylenen şey bu birlikteliğin Osmanlı çatısı altında gerçekleşmesi gerektiğidir. Cumhuriyet sonrası İslamcılık düşüncesi ise daha çok Mısır, Pakistan eksenli bir düşünceden etkilenerek kendisini yeni bir forma sokmuştur. Talep aynıdır ve İslam dünyası Batı tahakkümü ve sömürüsüne karşı birlikte hareket etmelidir. Burada da yine örtük olarak bilinçaltında merkezin, yönetim karargahının Türkiye olması gerektiği fikri egemen durumdadır. Dolayısıyla, Türkiye'deki İslamcılık düşüncesi daima sınırlarını aşan bir muhtevaya sahip olmuştur.

[2162] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

maalesef. Nicelik olarak çok adamınız var ama nitelik anlamında adam sayınız çok az. Olan şey bu." [2163]

Medyanın ve aktörlerinin politize olma haline Akın da katılmaktadır fakat sonuca farklı bir yaklaşım getirmektedir. Ona göre, medya politize oldukça eleştirel konumdan uzaklaşmıştır ve daha çok doğrulama aracı olarak işlev görmeye başlamıştır. Haliyle bu durum medya aktörlerine ilişkin birtakım çelişkileri de ortaya çıkartmaktadır. Çelişkilerden sıyrılmaya çalışan entelektüel düzeyi yüksek, üretkenliği daha yüksek kimseler ise merkez medya alanını terk etmektedir. Daha çok edebiyat ve akademik dergilerde buluşarak nitelikli işlerle uğraşmaktadırlar:

> "Bugün basın ciddi anlamda iktidarın domine ettiği ve belirlediği alanda kalarak işini yapmaya çalışıyor. Bu daha çok doğrulama odaklı bir iş. Haliyle bu iş yapma anlayışı bizim karşımıza sürekli çelişkiler çıkartıyor. 15 yıl önce bambaşka şeyler söyleyen kişiler şimdi bambaşka bir ağızla konuşuyorlar. Gerçek şu ki yarın siyasi atmosferin değişmesiyle ya da mevcut ittifakların bozulmasıyla bu kişilerin ağızları yine değişecektir. Dolayısıyla böyle bir kurumsallaşmadan basın, medya, entelektüellik adına bir gelişme olduğunu, olacağını düşünmüyorum. Benim gözlemlediğim daha profesyonel okuyan, daha entelektüel birikimi olan kesimler gazetelerde, televizyonlarda değil. Oralardan uzaklaşmış ya da uzak kalmaya çalışıyorlar. Daha fazla üretiyorlar. Edebiyat ve Akademik dergi yayıncılığında ciddi artışlar var. Kendi kulvarlarında oldukça nitelikli işler yapmaya çalışıyorlar. Fakat bu kültürel iktidarı domine edecek seviyede değil. Bu anlamda gelinen noktayı, çeşitlenmeyi olumlu buluyorum. Her ne kadar görünür olmasalar da eskinin sloganik, reaksiyoner ve meseleyi sadece siyaset odaklı gören anlayışı bugün çeşitlenmiş bir bakış açısına sahip. Bu çeşitlenmenin de siyasete rağmen olduğunu söylemeliyim."[2164]

Camia içerisinden yapılan eleştirilerin dozu büyük oranda suçlayıcı bir nitelik taşımakta, hayal kırıklığı ifade etmektedir. Ana akım medyanın muhafazakâr bir dönüşüm yaşaması şöyle dursun İslam referanslı medyanın dahi merkez medyanın karakterine büründüğü savunulmaktadır. Bu anlamda farklı bir sonuç beklentisi gerçekçi midir? Zira çok farklı katmanları olan, farklı karakteristik özellikler taşıyan, programlı bir şekilde seküler bir eğitime tabi tutulmuş, fakat toplumsal zeminde de geleneğin biçimlendirici öğretilerine ve pratiklerine maruz kalmış geniş bir Türkiye toplumu düşünüldüğünde mutlak bir reçetenin uygulanabilmesinin güçlüğü, uygulanmak istense dahi sonuçlarının tatmin edici olamayacağı ortadadır. Zira laik

[2163] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[2164] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

karakterli medya yapısı bunu denemiş fakat başaramamıştır. Bir Cumhuriyet politikası olan "seküler toplum yaratma" ideali medyanın da dahil olduğu ideolojik aygıtların tüm gayretlerine rağmen mümkün olamamıştır. Öyle ki İslam referanslı medya çevresi entelektüel anlamda kendi kitlesini dahi dönüştürememiş, entelektüel kapasiteyi yaygınlaştıramamıştır. Yenice, bu gerçeğe vurgu yaparak, İslami medyanın entelektüel kapasitesinin çok dar bir alana hapsolduğunu, tarikat ve cemaat mantığını aşmada başarılı olamadığını, taban kitlenin de entelektüalizm konusunda istekli olmadığını belirtmektedir: "İslami basın çevresinin entelektüel birikimi dergilerde şekillenmiştir. Fakat bu başarı kitleselleşememiş, çok dar bir alana itilmiştir. Düşünün Umran, Hak Söz, Hece dergileri İslami duyarlılık ve entelektüellik anlamında önemli dergilerdir. Ama en fazla iki bin satabilirler. Tarikat, cemaat dergilerine baktığınızda ise tirajlar 200 bine kadar çıkabilmektedir. Fakat bu yüksek tirajlarına rağmen Türkiye ve meselelerine dair söyleyecek pek bir şeyleri yoktur."[2165] İslami çevrede entelektüel eksikliği bir popülerleşememe sorunu olarak gören Yenice, İslami camianın özellikle akademik merkezli ve oldukça nitelikli entelektüel kalemlere sahip olduğunu ancak bu kalemlerin seküler kesimin popüler isimleri gibi okunan, takip edilen, dil kuran bir konuma gelemediklerini, tabanın da ilgi derecesi itibariyle bu imkanı sağlamadığını dile getirmektedir.[2166]

Türkiye'deki muhafazakâr çevreler genellikle ideolojik, inanç saikleriyle Batı kültür ve değerlerine mesafeli bir bilinçle şekillenmişlerdir. Batı'nın ilerlemeci fikrine sıcak bakarken kültürel boyutuna hep bir rakip psikolojisi ile yaklaşılmıştır. Fakat kapitalist üretim ve tüketim olgusunun ortaya çıkarttığı doğal kültürel atmosfere karşı geleneğin içinden çekici bir alternatif çıkartma konusunda yetersiz kalındığı söylenebilir. Zira üretim ve tüketim biçimleri benimsenen bir sistemin kültürel biçimlerinin reddedilmesi pek mümkün olmamaktadır. İslami çevre yönetime, ekonomik alana dahil oldukça kapitalist düzenin kültürel atmosferine de maruz kalmaya, ancak bu sorunu aşabilecek bir kültürel alternatif geliştirme konusunda da sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Öcal, bu konuya dikkat ederek İslami çevrede sermaye sorunun kolay aşılmasına rağmen kültürel üretim sorunun aşılamadığını bunun da

[2165] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2166] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

nedeninin kapitalizmin kendi kurallarını dayatması olduğunu, ortaya çıkan kültürel talebin karşılanabilmesi için Osmanlıdan beri yaşanan sekülerleşme sürecinin birikimine başvurmak zorunda kalındığını ifade etmektedir:

> "İslami çevrede sermaye meselesi çok kolay aşıldı fakat unutmayalım ki kapitalizmin kendi kuralları vardır. Türkiye'de İslami kesim ciddi bir sermaye birikimi sağladı, sanayi yatırımlarını artırdılar, dış yatırımlar aldılar, yabancı ortaklıklar kurdular. Ülkenin orta sınıfı gelişti ve alım gücü arttı. Dolayısıyla bu kendi dinamizmini getiren kalkınma süreci maalesef insanları okumada yazmada, sinemada, tiyatroda klasik Türk İslam sentezi içeriğinin dışına itti. Yönelimlere, tüketilen kültürel ürünlere baktığımızda Batılı içeriklerin çok daha fazla tercih edildiğini görürüz. Diziler olsun, romanlar olsun, spor olsun, diğer sanat dalları olsun Batılı formları daha çok tercih edilir oldu. Yani isteseniz de öyle dar bir İslamcı, muhafazakâr, Türkçü içerikle bu kalkınmanın arzularını, taleplerini karşılayamazdınız. Neyle karşılanabilirdi? 1839'dan beri entelektüel sermaye olarak biriken kültürle. Biz de ona başvurduk. İşin gerçeği, İslam referanslı kitle gerçek anlamda bir ideoloji üretemedi. Bu nedenle gelişen medya olgusu da dönüştürücü bir içerik ortaya koyamıyor. Arada bir iktidar kanadı "kültürel iktidarımızı kuramadık, yayamadık" diyor ama kuramazdı, yayamazdı zaten. Bu iktidarı kurabilmek için ne kullanacaksınız? Kendi ideolojik alt yapınızı kullanacaksınız. Bunu yapıyorsunuz zaten ama sonuç vermiyor. Küreselleşen dünyada egemen bir ideolojiniz yok. Hala egemen olan, cazibeli olan kapitalizm ve Batı kültür formları. Japonya, Çin yıllarca direndiler buna, alfabelerini değiştirmediler ve hala da değiştirmiyorlar ama bakın bakalım ne kadar kendileri kalabildiler. Çin'deki kitap yayınlarına bakın; %70'i Latin alfabesi ile İngilizce, Fransızca, Hollandaca vs basılıyor. Oysa Çin bağımsızlığını İngilizlerden, Hollandalılardan kazanıyor. Bu milletleri ülkelerinden kovuyorlar, kendi özgün komünist sistemlerini de kuruyorlar ama edebiyat kültürü dediğiniz zaman Çin romanları, hikayeleri bir yere kadar tatmin ediyor insanları. Aynı şey Japonya için de bizim için de geçerli. Bu zamanın bir gerçeği, zorlamamak lazım."[2167]

Özkan ve Kızıltaş, İslami çevrenin entelektüel bir nüfuz alanı oluşturamaması ve bu bağlamda da kültürel iktidar kuramamasının nedenini uzun süren yıpratıcı, çetin bir mücadelenin içine girmiş olmasına bağlamakta "şeytan taşlamaktan salavat getirilemedi" deyimini kullanmaktadırlar. Kızıltaş konuyu şöyle açıklamaktadır:

> İnsanın aklı ağrıyan yerindedir. Muhafazakâr İslami çevre sürekli bir mücadelenin içerisinde olmuş ve bu çoğunlukta savunma şeklinde geçmiştir. Deyim yerindeyse Şeytan kovalamaktan salavat getirmeye fırsatı olmamış bir anlamda. Bu nedenle mevcut ve başına açılan sorunları bertaraf etmek isteyen bir kimse ufkunu nasıl açacak, genişletecek. Buna fırsatı yok ki. Diğer kesim için bu durum böyle değil. Zevklerine zevk, paralarına para, itibarlarına itibar katmak için en sakin steril ortamlarda düşünüyorlar, en cins kafaları bu amaçlar için kiralıyorlar, danışmanlık hizmetleri alıyorlar. Tabii ki bu insanların gelecek ufuk ve kurgusu farklı olacaktır.[2168]

[2167] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2168] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

Özkan ise 90'lı yıllarda çok idealist, üretken cesur kadrolar yetiştiğini, Türkiye vizyonu açısından önemli projeleri olan bu kadroların 28 Şubat sürecinden itibaren bugüne kadar dinmeyen bir siyasi mücadelenin içerisine girdiğini, tüm enerjisini bu mücadelelerde harcarken kültürel alana yeterli zaman ayrılamadığını, ayrıca bu mücadele süreçlerinde camiada çok ciddi kırılmalar yaşandığını, İslami terminoloji ile söylemek gerekirse kimi kişi ve kurumların imtihanı kaybettiğini, dağıldıklarını söylemektedir. Bir diğer etki olarak da güçlenen AK Parti'nin çekim merkezi olmasıyla dışardan, camiadan olmayan çıkarcı kişilerin ortama sızdığını, haliyle bunun bünyeyi bozduğunu, odağın kaymasına neden olduğunu belirtmektedir. Uzunca ifadesinde Özkan sorunu söyle detaylandırmaktadır:

> "Bu konuda çok büyük bir hayal kırıklığım, üzüntüm var. 90'lı yıllarda üniversite okumuş ve o yıllarda mesleğe girmiş biri olarak söylüyorum; büyük bir potansiyel vardı İslami kesimde. Yazılıp çizilenler çok değerliydi. En çok okuyan, itirazları ve bu itirazını seslendirme cesareti olan, bunu yaparken kreatif modeller uygulayan, kısacası umut taşıyan ve vadeden bir İslami çevre vardı. Biz bu potansiyelin, ivmenin ve etki gücünün artarak devam edeceğini düşünüyorduk. Öyle olamadı. Nedenleri farklı tabi. İnsani ve kurumsal olarak karşılaşılan sınavlar ve dağılmalar var. Bir de bunların ötesinde Türkiye'nin yaşadığı siyasi büyük karşılaşmalarla da büyük ilgisi var. Neyi kastediyorum; ben üniversite eğitimimle birlikte medyaya adım attım, haber programlarından, siyasi röportajlara, kültür sanat editörlüğüne kadar geniş bir yelpazede çalıştım, ürünler ortaya koydum. Bir taraftan da yüksek lisansa başlamıştım ve devamında da doktora yaparak akademik kariyerime devam etmeyi düşünüyordum. Edebiyata da ilgim vardı ve bu alanda da bir şeyler yapmak istiyordum. Kısacası, kendi iç sesimle oluşturduğum gelecek projeksiyonum vardı. Fakat Türkiye'nin sürekli gerilen gündemi tüm bunların gerçekleşmesinin önüne geçti. 2006'da Danıştay saldırısı yapıldı, ardından Hırant Dink, Rahip Santaro gibi bazı siyasi cinayetler gerçekleşti, 2007'de 27 Nisan e-Muhtırası oldu, 2008'de kapatma davası geldi, ardından Ergenekon davası başladı, Gezi olayları patlak verdi, FETÖ ihaneti oldu, 15 Temmuz darbe girişimi yaşandı vs. Son 15-20 yıl içinde Türkiye o kadar kritik noktalardan geçti, uçurum kenarlarından döndü ki biz bunlara şahitlik ettik. Böyle bir ortamda; işte elinize kalemi, klavyeyi alıp sinema eleştirisi yapmak, bir heykeltıraşın sergisini gezip sanatına ve çağrışımlarına dair yorumlar yazmak içinizden gelmiyor. Bana lüks gelmeye başladı mesela. Dolayısıyla tümüyle siyasete odaklanıyor ve orayı takip ediyorsunuz. Ülkenin aşması gereken çok ciddi tehlikeli sorunları var ve ben ne yapabilirim duyarlılığındasınız. Bir nevi cephede olma hali. Bu işte İslami çevrenin entelektüel sermayesinin nerede harcandığına dair sorulan sorularla ilişkili bir şey. Entelektüel sayısı artamadığı gibi var olan isimler ve o isimlerin yanındaki heybeler hep ülkenin karşı karşıya olduğu temel problemlerin hallolması konusunda harcandı. Bu şöyle de bir sonuç doğurdu; tükenmeye başlayan entelektüel alan cazibesini yitirdi ve hareketli siyasi ortamlar daha cazip hale gelmeye başladı. Kariyer hedefleri bu alana kaydı. Mesela iyi bir akademisyense, iş adamıysa kariyerini siyasete taşımaya çalıştı. Kısacası her şey siyasete tahvil edildi ve bir anlamda olası potansiyel eriyip gitti. Bir diğer husus da AK Parti'nin güçlenmesi ve merkez haline gelmesiyle, menfaat odaklı insanların partisinden, medyasına, akademisinden iş dünyasına kadar camianın her alanına sızmış

olmalarıdır. Bu insanlar çıkar kaygılarıyla hareket ettikleri için daha atak ve görünür olmaya başladılar. Bunun bu camiada ne işi var diyeceğiniz birçok insan gazetelerde yazdı, televizyonlarda konuştu, siyasette bulundu. Tabi bunların meydana getirdiği çirkinlikler de tüm camiayı etkiledi. Bu anlamda gazeteciliğe başladığımız ve geldiğimiz yer arasında büyük bir hayal kırıklığı yaşadığımı belirtmek isterim. Ancak bir kez daha şu şerhi düşmek istiyorum; camia Türkiye açısından çok çalkantılı süreçleri yaşamak ve yönetmek zorunda kaldı. Bu süreçlerde birçok zaaflarla yüzleşmek zorunda kaldı. İdealleri üzerinden bir hayli sınav da kaybetti ama Türkiye'nin de uçurumdan yuvarlanmasına müsaade etmedi. Bu sonuçta mutlaka ki medya kadrolarının da büyük gücü ve desteği olmuştur."[2169]

Türkiye açısından "kültürel iktidar" ya da "entelektüel merkez" tartışmaları basit çözümlemesi olan konular değillerdir. Zira küresel ve endüstriyel arka planı vardır ve tartışmalarda bu boyutu daha dikkatle incelenmesi gereken bir durumdur. Muhafazakâr kesimler her ne kadar kapitalist ekonomik sisteme entegre olmuş olsalar da Batı tipi kültürel entegrasyona direnme iradelerini hala diri tutmaktadırlar. Dolayısıyla, küresel ölçekte bir etki ve etkileşimi mümkün kılan Batı kültür formları ile ilişki biçimleri sınırlı kalmaktadır. Tam tersi olarak seküler kesimlerin ise bu kültür formları ile ilişki ve etkileşimleri çok yoğun ve daha ötesi organiktir. Bu kesimler bir yandan küresel kapitalist sistemle entegre olmuş iş dünyasından destek ve imkanlar sağlarken bir taraftan da "küresel olanın temsili" gibi bir statüyü, avantajı ellerinde bulundurmaktadırlar. Bu da muhafazakarların siyasi iktidarına karşı önemli bir denge hatta üstünlük sağlamaktadır. Kızıltaş, tartışmaların bu yönüne odaklanarak algısal yanılsama ve kabulleri dile getirmektedir. Ona göre entelektüel kapasite ve kültürel iktidar tartışmaları tuhaftır ve çok boyutlu değerlendirilmesi gerekmektedir:

"Şöyle bir vasattan bahsedebilirim. Türkiye'de aykırı bir kesim var ve sesleri daima çok çıkıyor, daha fazla duyuluyorlar. Bir de siyasi olarak iktidar olsa da kendisini kültürel olarak iktidarda hissetmediği için sürekli o aykırı sesleri ciddiye alan muhafazakâr kesim var. Böyle bir vasat var ve ben bunu bir tür kompleks olarak görüyorum. Entelektüel kapasite ya da kültürel iktidar dediğimizle de sadece makale, kitap yazmak, çıkıp televizyonlarda konuşmak gibi etkinlikler kast olunmuş olmuyor. Bu kavramsallaştırmanın müzik, edebiyat, sinema, spor gibi başka birçok kapsadığı alan var. Bu alanlarda üretmeniz, var olmanız, geniş ölçekte kabul görmeniz, tanınmanız gerekiyor. Tabii ki bunlar bir birikimin sonucunda gerçekleşebilecek durumlardır. Üç beş günde üç beş yılda olacak işler değildir. Belki kuşaklar boyu bir aktarımın sonucu gerçekleşebilecek sonuçlardır. Bir de bunun uluslararası boyutu var. Dünyaya hâkim olan entelektüel ve kültürel yapıya uyumluluğunuz da başarınızı belirleyen bir unsur olarak ortada duruyor. Ağzınızla kuş tutsanız o domine edilen alana nüfuz etmeniz

[2169] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

> pek mümkün olmayacaktır. Türkiye'deki kültürel iktidar bu yapıyla uyumlu ve muhafazakâr birikimleri bu alana dahil etmek istemiyorlar. Fakat yine de geçmişle kıyaslandığında muhafazakâr entelektüellik ve kültür belli bir düzeye erişmiştir."[2170]

Muhafazakâr İslami çevrenin medya ve kültürel alandaki performansını iktidar ve egemenlik kavramları üzerinden değerlendirilmesinin doğru olmadığını da ifade eden Kızıltaş, değerlendirmenin "kar zarar" noktasından yapılması gerektiğini savunmaktadır. Muhafazakâr İslami çevrenin yola çıkış zamanı ve şartları göz önünde bulundurulursa kat edilen mesafenin büyüklüğü anlaşılacaktır. Şiddetli bir baskı ve denetim altında varlık mücadelesi veren İslami çevre buna rağmen kendi kalmayı ve kendinin olanı üretmeyi başarmıştır. İktidar süreci ise başka bir tecrübedir ve dışınızdakileri de anlamanızı, dikkate almanızı mecbur kılar. Bütün taraflar için bir etkileşim ve aşınma durumudur. Bir taraftan da genişledikçe seyrelir, seyrelmiş görünür:

> "Hayat bir etkileşimdir ve taraflar da belli oranlarda aşınmalara uğrar, birbirlerine benzerler. Dolayısıyla merkezin bir sentezleme özelliği var. Totalde bakıldığında karda mıyız zararda mıyız? bunun hesabını yapmak zor. Fakat kendi analizimi yapmam gerekirse bugün muhafazakâr İslami çevre rüyasında dahi göremeyeceği bir vasata kavuşmuştur. Örneğin ben 1975-76 yıllarında Milli Türk Talebe Birliği'ndeydim o dönemde Türkiye genelinde kim var kim yok birbirimizi tanıyorduk. İdeallerimiz heyecanlarımız gerçekten de çok yüksekti. Bugün bu heyecan yok diye eleştiriyoruz. Var veya yok buna girmeyeceğim ama benim gençliğimde sağdan saysan 40 soldan saysan 40 adamdık. Neredeyse bir avuç insandık. Bugün gelinen noktada sayılar o kadar çok ki mutlaka bunların içinde idealleri ve heyecanları zirvede olan kimseler vardır. "Bizim kitlemiz meselelerle eskisi gibi ilgilenmiyor" deniyor ama eskiden de kitlenin geneli ilgilenmiyordu. Ülke meselelerine gerçek manada kafa yoran insan sayısı oran olarak her daim azdır. Dolayısıyla yapı büyüdükçe sulanır, seyrelir. Fotoğrafı net görmek zorlaşır. Çok geriye çıkıp dikkatlice baktığınızda görebilirsiniz manzarayı. 84 milyon nüfusu olan bir ülkede düşüncelerimiz iktidar olsun ve bu 84 milyon bizim istediğimiz gibi olsun demenin hiçbir gerçekliği yoktur. Entelektüel bakış da bunu görüyor ve bu geniş kitlelerin dilini yakalamaya çalışıyor. Belli bir kesimin dilini yakalayabilirsiniz ama iktidar olmak ve kalmak için bu ülkenin çoğunluğunun dilini yakalayıp onlara ulaşmanız gerekiyor."[2171]

Geçmiş dönemlerde olduğu gibi İslam referanslı entelektüel çevre de medya içerisinde öbeklenmiş, Türkiye meseleleri üzerine kendilerine yakın siyasi organizasyonlara paralel olarak kafa yormuşlardır. Özellikle 90'lardan sonra görülen

[2170] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[2171] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

gelişme İslam referanslı siyasetin ekonomik, sosyolojik zeminlerini de inşa edici bir nitelik kazanmıştır. 28 Şubat süreci sonrası siyaset strateji değiştirdiğinde, entelektüel kesim yine bu değişikliğin itikadi, ideolojik gerekçelerini kurmuştur. Tüm bunları gerçekleştirirken üslendiği yapı siyasetle birlikte medya olmuştur. 2007 sonrası başlayan medya dönüşümünde bu entelektüel kesim, yönetici, yazar, programcı, konuk gibi farklı pozisyonlarla ana akım medyaya akmış, siyasetin paralelinde düşünsel, kültürel bir inşayı hedeflemişlerdir. Ancak gelinen noktada entelektüel çevreye ciddi eleştiriler yapılmaktadır. Muhalif zamanlardan farklı olarak dinamizm ve üretkenliklerini yitirdikleri, kapasitelerini düşürürken birikimlerini harcadıkları, mücadele edilen merkeze yerleştikten sonra önceliklerini değiştirdikleri daha da ötesi siyasetin önünde giderken siyasetin denetimine girdikleri, medyanın yeniden inşasında ortaya çıkan fırsatı heba ettikleri gibi suçlamalarla ciddi eleştirilere konu olmaktadırlar. Fakat bu sonucu anlayışla karşılayan görüşler de dile getirilmektedir. Bu görüşlere göre; Türkiye'nin yaşamış olduğu iç ve dış kaynaklı siyasi türbülanslarda tüm birikimler bu alana kaydırılmış, kazanılan iktidarın sürdürülebilmesi ve üstlenilen sorumluluğun üstesinden gelinebilmesi adına tüm entelektüel sermaye seferber edilmiştir. Uzunca süren böyle bir teyakkuz durumunda entelektüel kapasitenin artmaması bilakis gerilemesi anlaşılabilir bir durumdur. Diğer taraftan dar bir çevre şeklinde, cemaat tipi bir hiyerarşi ile örgütlenmiş İslam referanslı siyasi, entelektüel çevre iktidar tecrübesi ile çok farklı toplumsal katmanlarla ilişki kurmak, iktidar sorumluluğu çerçevesinde bu farklı toplumsal katmanların ilgi ve taleplerini yönetmek için düşünsel esnemelere gitmek zorunda kalmışlardır. Bu esnemeler ise özden kopuş olarak değerlendirilmiştir. Bir başka açıdan ise karşılaşılan zorlukların aşılması noktasında ortaya çıkan fikri ayrılıklar kendi içinde dışlanmaları beraberinde getirmiştir. Bu da entelektüel merkezin zayıflamasında, erimesinde önemli bir unsur olmuştur.

3.7. Yeni Basın Düzeninin Güvenilirlik Göstergesi

Türk basını/medyası açısından güvenilirlik her zaman bir problem olagelmiştir. Genellikle 1980 sonrası büyük sermaye gruplarının basın alanına girmesiyle ticari kaygıların öne geçtiği ve bu sebeple de basının güvenilirliğini ciddi oranda kaybettiği

görüşü yaygındır. Ancak güvenilirlik sorunu 1980 öncesinin de baskın konularından birisidir. Osmanlı döneminden beri basının iktidar ya da başka güç odakları ile etik kodlarla açıklanamayacak ve de hoş görülemeyecek ideolojik, ticari ilişkileri olduğu bilinmektedir. İç işleyişinde de sorunlu yapılar olarak resmedilmiştir basın. Örneğin "Çıkarlara dayanan ilişkiler, hiçbir şeye dayanmayan çelişkiler dünyasıdır Babıali" diyen Şemsi Belli, içinde yaşadığı basın sektörünü şu cümlelerle resmetmektedir:

> "… Yazarına imzalattığı telif hakkı makbuzunda tahrifat yaparak ödediği ücreti on katına çıkaran, muhasebe kayıtlarına bu şekilde geçiren, kendisini alacaklı, yazarını borçlu gösteren çok bilmiş editör bu yokuşta saltanat sürer. Arka cebinde içki şişesi, ön cebinde din tefrikası taşıyan bilimsel yazar, bu yokuşun gediklisidir. Neler neler vardır bu yokuşta: Başında sosyalist kasketi, omuzunda burjuva ceketi, bacaklarında ticanî şalvarı, dudaklarında Amerikan purosu, yakasında basın rozeti, cebinde T.C. kimliği taşıyan, yedi katlı, yedi dinli, yedi ruhlu, yedi yürekli aydın kişiler... Kâğıt hamallığından basın işletmeciliğine atlayabilme becerisini göstermiş, gazete sahibi, basın kartı sahibi, milyar sahibi,-akıllı patronlar... Yayına hazırladığı yabancı kaynaklı eserlerin her formasını, -deneme çevirisi adı altında- bedava tercüme ettirip, uyduruk imzalarla kamuoyuna sunan süper akıllı yayıncılar... (A) firmasından birkaç yüz milyonluk reklam alabilmek için, o firmanın en büyük rakibi (B) firmasını bir punduna getirip kamuoyu karşısında yerin dibine batırmanın yollarını çok iyi bilen, işinin erbâbı, Genel Yönetmen'ler... Süper ekstra randevucuları gölgede bırakacak kadar bayağılaşmış bir beceri ile Seka'nın ak kâğıtları üstünde seks pazarının işportacılığını yapmaya çalışan korsan "Agatoman"lar... Eşcinsellerin dünyasına açılan kapıların eşiğinde, meraklılara sapık ilişkilerin yol göstericiliğini yapan, sorumsuz kalemler... Kadın sütünden yoğurt, peynir; iki yaşındaki kıza nikâh yapan bilimsel yazarlar... Kaldırım fahişelerinden star yaratan dergiler... Okurlarına armağan olarak imzalı kadın külotu dağıtan magazinler... Abartılmış, kabartılmış ve saptırılmış olayların elleri, dilleri bağlı kişilerini, savcılardan önce sorgulayan; hâkimlerden önce yargılayan ve hükümden önce mahkûm eden, adâlet üstü adalet (!) çiler…"[2172]

1980 sonrası neoliberal politikalar sonucu holdingleşen, daha doğru bir ifade ile ticarileşen basın/medya, geçmişten daha çok eleştirilir hale gelmiştir. Özellikle medya patronlarının başka sektörlerdeki ticari işleri nedeniyle medya araçlarını kullanma biçimleri ve siyasilerle kurdukları ilişkiler daima gündemde kalan bir konu olmuştur. Örneğin Sönmez, holdinglerin ellerinde neden medya araçları bulunduklarını şöyle açıklamaktadır: "Türk medyası büyük holdingler için bir tür askeri güç, ordu işlevi görüyor. Medya diğer gruplara saldırmak ve onları sindirmek için etkin bir silah gibi çalışıyor. Sahibini de rakip grupların saldırısından koruyor. Büyük iş adamları sahip oldukları medya sayesinde hükümetlere baskı uygulayabiliyorlar, hükümetleri

[2172] Şemsi Belli, **Babıali Babıadi: 1908-1988 Türkiye'de Basın Rezaletleri**, Cilt: I, Kağnı Yayınları, İstanbul: 1988, s. 14-16

destekleyebiliyor veya köstekleyebiliyorlar. Yine medya gücünü kullanarak kamu ihalelerini alabiliyorlar."[2173] Burada şu soru sorulabilir: "Holdingler medya araçlarını amacından saptırıp bir silaha mı dönüştürdü?" Belli'nin ifadelerinden böyle olmadığı, Türk basınının holdingler öncesinde de kendisini bir silah gibi kullandığı, en tepeye konumlandırdığı anlaşılmaktadır: "Güçlülere karşı güç gösterisinde bulunmak... Her güce kafa tutmak, meydan okumak... Devlet içinde devletten daha güçlü olduğu izlenimi vermek. Her şeye karşı çıkmak... Her şeyi yönlendirmeye çalışmak. BabIâli'nin, basının; ruhuna, iliklerine, kemiklerine işlemiş bir tutkudur bu. ' 'Ben BabIâli'yim Benden büyük yok!.." diye haykırır tüm yayınlar, sessiz çığlıklarla. …"[2174]

Literatür olarak Türk basının güvenilirliğini sorgulayan, örnek olaylarla eleştiriler getiren pek çok yayın varken[2175] aynı zamanda medyanın kendi mensupları tarafından güvenilir bulunmadığını ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. Örneğin 2007 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yılmaz Esmer'in başkanlığında yapılan "Medya Elitleri Araştırması"nda Türkiye'deki medya mensuplarının medyaya güvenmedikleri ortaya çıkmıştır. 70 kişinin üst düzey yönetici, 94 kişinin köşe yazarı ve yorumcu, 29 kişinin muhabir, çeşitli sayılarla da sunucu, yapımcı, temsilcilerin yer aldığı toplamda 226 katılımcı ile yapılan araştırmanın sonucuna göre "Gazetecilerin sadece %3,1'i basına tamamen, %47,3'ü bir ölçüde güveniyor. Güvenmeyenlerin oranı da %49,5." çıkmaktadır. Televizyonlara güvenenlerin oranı ise daha da düşük durumdadır. Tamamen güvenenlerin oranı %1,8 iken bir ölçüde güvenenlerin oranı %39,8, güvenmeyenlerin oranı da %58,4." dür. Aynı araştırmada başka bir sıralamada ise gazetecilerin sadece %4'ü basını en güvendiği kurum olarak görmektedir. Televizyonları en güvenilir kurum olarak görenlerin oranı ise oldukça düşüktür ve %0,4'tür.[2176] Bu sonuçlardan da anlaşılmaktadır ki medyanın içerisinde yer alan profesyonellerin kendileri dahi medya araçlarını ve içeriklerini güvenilir

[2173] Sönmez'den akt. Doğan Tılıç, **Medyayı Anlamak**, Su Yayınları, İstanbul: 2001, s. 18
[2174] S. Belli, a.g.e., s. 22-23
[2175] AK Parti öncesi medyayı eleştiren kitaplar arasında öne çıkanlar şunlardır: Rağıp Duran: Apoletli Medya, Rahmi Yıldırım: Devşirmeler Dönekler, Varlık Özmenek: Büyük Soygunda Medya, Tevfik Diker: Kurtlar Medyası, L. Doğan Tılıç: Medyayı Anlamak, Emin Pazarcı: Kara Kutu, Tacettin Ural: Medyatik Kuşatma, Ahmet Ay: Medya ve Meşrulaştırdığı Günahlar, Murat Erdin: Silahsız Kuvvetler Medya, Medyakronik: Hakiki Örneklerle Medya Eleştirisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
[2176] Araştırmaların tüm detayları için bkz. M. A. Dağıstanlı, **5 Ne 1 Kim…,** s. 241-252

bulmamaktadır. Gürsel'de ana akım medyanın hiçbir zaman düzgün olmadığını, "En başından itibaren hatalı üretilmiş bir "ekmek" var" diyerek ana akımın baştan yanlış kurumsallaştığını ima etmektedir.[2177]

1990'larda Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi bölünmüşlük ve bunun getirdiği koalisyonlar dönemi ile birlikte medya hiç olmadığı kadar kendisinde güç vehmetmiş, hükümetler üzerinde yönlendirici bir baskı içerisine girmiştir. Koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlıkları ve sebep oldukları başarısızlıklarına rağmen genel olarak medyanın kendi çıkarlarını önceleyen ve siyaseti dizayn etmeye yönelik tavrı halkın gözünden kaçmamıştır. Diğer yandan, kendi aralarında yaşadıkları kavrağalar ve çıkar ilişkilerinin karşılıklı ifşaları da medyaya karşı güvenilirliği derin bir şekilde zedelemiştir. 28 Şubat ise medya, siyaset, toplum denkleminde bambaşka bir kanaatin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Seçimlerde birinci parti olan RP'nin medyanın öncülüğünde siyasetten tasfiye edilmesi, arkasından medyanın merkezinde yer aldığı koalisyon hükümetlerinin başarısızlıkları, medya patronlarının da içinde yer aldığı batık banka olayları; 2000'li yıllara gelindiğinde toplumun medyaya yönelik güvenilirlik oranını daha da diplere indirmiştir.

2002'de gerçekleştirilen genel seçimler sonucu ülke yeni ve olumlu bir psikolojik atmosfere girerken, medya da ılımlı bir tutumla bu psikolojiyi destekler görünmekte ancak siyaset üzerindeki egemen tavrını da sürdürmektedir. Nihayetinde bir süre sonra iktidarla arasında sürtüşme başlayacaktır. Bir anlamda, iktidarın medyayı dönüştürme niyet ve girişimlerini böylelikle harekete geçirecektir. Ana akım medya, mevcut haliyle aşırı yıprandığı, güvenilirlik, inandırıcılık sorunları yaşadığı için gittikçe güçlenen iktidar karşısında mevzi kaybetmiştir. Zira AK Parti, medya muhalefetine rağmen toplumsal desteğini gittikçe artırmıştır. İktidarın medya üzerindeki tasarrufları karşısında eski yerleşik düzenin aktörleri yoğun bir direnç gösterirken önemli bir kesim ise sorunlu medya yapısının değişeceği ümidiyle medyanın dönüşümünden gelecek adına umutlanmışlardır. Çünkü ciddi bir medya mağduriyeti yaşayan AK Parti'nin programında yeni, modern, tarafsız, özgür ve

[2177] Kadri Gürsel, Ana Akım Medyanız Nasıl Olsun?, (Çevrimiçi), https://birikimdergisi.com/haftalik/9226/ana-akim-medyaniz-nasil-olsun (Erişim Tarihi: 24.09.2021)

çoğulcu bir medya vaadi yer almaktadır: "Hükümetimiz, çoğulcu demokrasi ve rekabetçi piyasa anlayışının bir gereği olarak, modern toplumlarda doğru bilgi edinme ve denetim görevi yürüten medyanın çoğulcu ve rekabetçi bir yapıda gelişmesini savunur. Kamusal bir hizmetin farklı taraflarını oluşturan siyaset ile medya ilişkisi, demokratik değerlere ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir diyalog içinde yürütülecektir."[2178] Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'da yaptığı konuşmada medyanın özgürleşmesini ve düşünce kültürünün zenginleşmesini arzuladıklarını ifade etmektedir: "Biz iktidarıyla, muhalefetiyle ve bütün yönetim kademeleriyle, bütün halkıyla, eleştiri hakkını kullanan, ayrıca herkesin hukukuna riayet eden özgür basınıyla birlikte beraber hiçbir ayrıma tabi tutmadan düşünme kültürünü zenginleştireceğiz"[2179]

Sonuç olarak, 20 yıllık AK Parti iktidarında medya tahminlerin üzerinde ve tasavvur edilmesi güç bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm bir kesim için belli açılardan olumlu iken bir kesim için ise geçmiş medya düzenini dahi aratacak cinsten kötü olmuştur. Tabi ki burada merak edilen konu medyanın yaşadığı dönüşüm sonrasında ortaya çıkan güvenilirlik göstergesidir. Bu konuda Akyel, geçmişten bugüne pek bir şeyin değişmediğini savunmaktadır. Cumhuriyet dönemi kurulan basın rejiminde güvenilirlik bir sorundur. Sonrasında kartelleşen medya daha büyük bir sorun haline gelmiştir. 2002 sonrasında ise ne yazık ki bir şey değişmemiştir. Bu son dönemde medya aşırı bir tarafgir tutum içerisine girmiştir.[2180] Yenice de en başından beri medyanın en temel işlevini yerine getiremediğini, objektif ilkelere sadık kalarak iktidarlarla toplum arasında kurulması gereken sağlıklı iletişim ortamını bir türlü kuramadığını ifade etmektedir:

> "Medya teorisi içerisinde bir iktidar denetçisi rolü var ama bu müfettiş edasıyla bir denetleme değil tabi. Objektif ilkeler doğrultusunda, iktidarın halkı ilgilendiren tasarruflarını takip etmek ve halka duyurmak, halkta iktidara karşı oluşan olumlu ya da olumsuz tepkilere de iktidarın dikkatini çekmek gibi bir görevi var. Ama Türkiye'de bu rol böyle işlemedi ve hala da doğru işlemiyor. Çıkarlara odaklanarak doğruları yok

[2178] Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 22. Dönem 1. Yasama Yılı 3. Birleşim, 23 Kasım 2002, (Çevrimiçi), https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=8137&P5=B&page1=7&page2=7 (Erişim Tarihi: 06. 01. 2022)
[2179] M. V. Ayan, a.g.e., s. 64
[2180] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**

sayan bir anlayışla hareket ediyor medyamız. Cumhuriyet'in ilk yıllarında mesela basın toplumu eğitmesi gereken bir araç olarak görülüyor. Yani arada bir yerde değil basın tepede bir yerde. Bu konumundan da hiç inmedi, inmeyi beceremedi. Dolayısıyla Muhafazakâr basın da bu karakter üzerinden hareket ediyor. Yıllarca Ulus gazetesini, Cumhuriyet gazetesini eleştirenler günün sonunda onlar gibi gazeteler yarattılar. Buradan şunu anlıyoruz: Basınımız siyasetten bağımsız hareket etmiyor ve şartlar oluşunca kendi angaje olduğu iktidarın dilini topluma konuşmaya başlıyor, sakıncalı bulduğu konulardan objektifini çevirip görünmesini engelliyor."[2181]

Yeniceye'ye göre medyaya güven konusu sadece Türkiye'de var olan bir sorun değildir. Çin, Rusya gibi otokratik ülkelerin yanı sıra gelişmiş demokrasilere sahip ABD, İngiltere, Fransa gibi hemen birçok ülkede güven problemleri vardır ve tartışılmaktadır. Çünkü bütün ülkelerde medya, ticaret, iktidar ilişkileri vardır. Türkiye'de ise bu ilişkiler daha bir abartılı şekilde yaşandığı için güvenilirlik sorunu da gündemde daha bir dikkat çekici yer almaktadır. Son yıllarda kurulan medya rejimi de bu ilişkilerden bağımsız değildir ve güvenilirlik konusunda bu anlamda şaibelidir:

"Bugün oluşturulan ve görece biraz daha muhafazakâr denilebilecek medya düzenini de geçmişten farklı görmüyorum, güvenilir bulmuyorum. Geçmişin İslami medya kuruluşlarını da güvenilir bulmuyorum. Siyaset ve ticaret kaygıları çok bariz ön planda bana göre. Mesela bir zamanların en önemli İslam referanslı televizyon kanalı olan Kanal 7 her gün prime time saatinde Hint dizisi yayınlıyor. Yani bir anlamda Hint kültürü ve Hinduizm propagandası yapıyor. Hinduizm'in bütün dini ritüellerini, kutsallarını, bayramlarını, örf ve geleneklerini orada öğreniyorsunuz. Başka bir kanal benzer bir şey yapsa İslami çevre kıyameti kopartır. Bu gibi daha birçok tutarsızlıklar söz konusu. Ticari ve siyasi ilişkilerin bariz bir şekilde sırıttığı bir ortamda güvenden bahsetmek pek mümkün değildir."[2182]

Medyanın güvenilirlik sorunu büyük oranda ticari ve ideolojik kaygılar üzerinden siyasetle kurmuş olduğu etik dışı ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Türk medyası açısından şu tespitleri yapmak mümkündür: Cumhuriyet dönemi itibariyle devlete tümüyle hâkim olmuş ideolojik iktidar basına sadece egemen olmamış aynı zamanda ilkelerini, ideolojisini, kadrolarını, ulus devlet içerisindeki konumlarını, görevlerini de yeni bir formata sokmuştur. Çok partili sisteme geçildiğinde ise oluşan ana akım belli durumlar haricinde çerçevenin dışına çıkmamıştır. Darbe dönemlerinde askeri otoriteyle çatışmadan kaçınan, hatta gönüllülük esasıyla destekleyen medya, parçalı siyaset ve koalisyon dönemlerinde ise

[2181] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2182] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**

hükümetlerin üzerinde, kendi çıkarlarını önceleyen bir baskı mekanizması kurmuştur. Dolayısıyla Türkiye'deki tüm güç odakları için medya kontrol edilmesi gereken bir yapı olarak bilinç altına işlemiştir. Bu bilinçaltı medya için de geçerlidir. Zira Türk medyası gücünü aşan bir otorite ile karşılaştığında demokratik değerleri ve basın özgürlüğü gibi kavramları bir kenara bırakarak edilgen ve kullanışlı bir araca dönüşmektedir. Diğer taraftan zayıf iktidar veya otorite karşısında ise hükmeden, yönlendiren bir karaktere bürünmektedir. Dağıstanlı'ya göre 2002 sonrası oluşan medya düzeni de bu kaidelerden bağımsız değildir ve medyanın güvenilirlik sorunu derin bir şekilde hissedilmeye devam etmektedir:

> "Medya 2002 seçimleri öncesi ve sonrası AK Parti karşıtı çok sert yayın yapmış ve gadre uğratmıştı. Bu toplumda ters etki etmişti ve güvenilirliğini bir anlamda sıfırlamıştı. Özellikle Recep Tayyip Erdoğan bunu çok iyi kullandı ve medyaya da ciddi mesafeli ve sert tavır aldı. Medya buna direnemedi. Medyanın bu tutarsızlığı tabii ki iktidarın işine yaradı. İktidara karşı ne yaparsa yapsın inandırıcılığı çok yüksek olmadı. … Medyamız kızıyor falan ama önce kendilerine kızmaları lazım. İktidarın bir anlamda işi bu. Sen bu dönüşüme fırsat verdin bir anlamda. Sen sınırını çizemezsen karşı taraf bu sınırları belirler. Bugün de güvenilirlik konusu son derece sorunlu. Ben güvenilir bulmuyorum. Kesinlikle güvenilemez medyaya."[2183]

Daha önce vurgulandığı gibi medyanın güvenilirliği konusu tüm dünyada derinliği olan bir tartışma konusudur ancak Türkiye açısından bu konu daha derin bir sorunsallık içermektedir. Akın, bu anlamda medyanın özü, yapısı itibariyle sorunlu olduğuna işaret ederken Türkiye'deki sorunun kaynağını da ilkeselliğin ve kurumsallaşmanın olmayışına bağlamaktadır. Bugün de kaynak sorun devam etmektedir ve haliyle bir güvenilirlikten de bahsetmek mümkün değildir.

> "Jean-Noël Jeanneney'in yazdığı "Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi" adlı kitapta Balzac'a ait bir görüşe yer veriliyor. Balzac gazete için "Bu gazete denilen şey ortaya çıktı ama aslında hiçbir şekilde çıkmamalıydı. Ama ne yapalım ki çıktı" diyor. Yani gazeteler veya bugünkü kavramsallaştırmasıyla medya araçları tehlikeli araçlardır bir yönüyle. Ciddi anlamda hukuki ve ahlaki sınırları çizilmediği takdirde çok tehlikeli bir şekilde kullanılabilir. Yani basının güvenilirlik problemi çok eskiye dayanan bir konu. Batı açısından baktığımızda 17. yüzyıla kadar götürüyoruz gazeteleri ve bugünümüze kadar yüzyıllarca süren bir birikim doğrultusunda bir kurumsallık geliştirmişler. Güvenilirlik bakımından da böyle bir durum söz konusu. Bir de orada gazeteler ister istemez devlet ve güç odaklarına karşı bir mücadele vererek geliştikleri için güvenilirlik konusunu biraz daha ciddiye almışlardır. Tabi bu onların mutlak anlamda güvenilir olduğu anlamına gelmiyor. Mesela Filistin gibi bir konuda her türlü

[2183] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

çarpıtmayı yapabildiklerini ben görebiliyorum. Ama bu konuda dahi aykırı sesler duyma imkânınız var. Türkiye'ye baktığımızda böyle olmadığını görüyoruz. Neden? Çünkü genel olarak ülkenin bir temel sorunu olan ilke ve kurumsallık basınımızda da yok. Önce de yoktu şimdi de yok. Kurumsallaşma ve ilkeler yoksa güven de yoktur. Dolayısıyla ne dün ne bugün basında bir güvenilirliğin olduğunu düşünmüyorum. Bu kadar iktidar ve güç odaklı pozisyon alma kabiliyetine sahip olan oportünist yapıdan böyle güveni tesis edecek duruş mümkün değildir. Bu bize özgü durumun tarihsel dayanaklarını da göz önünde bulundurmak lazım. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinin tam ortasında yaşanan Moğol istilasına kadar götürülebilecek bir korku ve güvensizlik halinin bize hakim olduğu kanaatindeyim. Korku ve güvensizlik var ilişkilerimizde. Bunun mikro düzeyde dahi örnekleri verilebilir. En küçük işlerimizde dahi tanıdık birini ya da referans bulmaya çalışırız. Mutlaka yanımızda birisini isteriz vs. Dolayısıyla devletten de korkarız ve demokrasi ve insan hakları, özgürlük gibi konuları devlete icbar ederek gerçekleştiremeyiz. Bir gün önce padişah olmuş kişinin bir gün sonra kellesinin gittiği bir kültürel arka plan var. Yakın tarih örnekler de var. Bu nedenle basının bu kültürel arka plandan ve konum kaybedildiğinde maliyetlerinin çok ağır olacağını bildiği bu ilişkiler ağından bağımsızlaşarak, güvenilirliği ön plana alan bir kurumsallaşmaya gideceğini düşünmüyorum, düşünemiyorum."[2184]

Öztürk de Akın gibi medyada var olan ilkesizlikten bahsetmektedir ve bu ilkesizliğin zemininde ticari kaygıların, çıkarların olduğunu ifade etmektedir. Medyanın sorununu "ikiyüzlülük" olarak tanımlayan Öztürk'e göre medyada bir perde önü bir de perde arkası vardır. Perdenin önünde yapılandırılmış gerçekler varken perdenin arkasında ise doğal hakikatler vardır. İktidara yakın olsun muhalif olsun "ikiyüzlülük" istisnasız medyanın hemen bütün yapılarına hâkim bir olgudur:

"Perde önünde bağımsız medya, fikir özgürlüğü, dördüncü kuvvet, denetleyici rol, doğruya doğru yanlışa yanlış diyen bir medya gibi idealize edilen görüntü var. Perdenin arkasında ise; o medyanın bir sahibi, patronu, o patronun bir ticari ilişkisi, o ilişkilerden ticari beklentisi var. Bu ticari beklentisi karşılandığında iktidarla ilişkisi son derece düzgün oluyor ve iktidarın hoşuna gitmeyecek yayınlardan olabildiğince uzak duruyor. Ticari ilişkisi bozulduğunda ise agresif bir muhalefet yapmaya başlıyor. Bazen atılan bir manşette iktidarın hatalarını, bir yolsuzluğu, haksızlığı, usulsüzlük durumlarını ortaya çıkarttığını düşünüyorsunuz ancak arka tarafta yaşanan şeyin farklı olduğunu, o medya patronunun ticari ilişkileri doğrultusunda siyasilere baskı yapmaya çalıştığını görebiliyorsunuz. Bunu hiçbir zaman kabul etmezler. Yani "ben gerçekten gazetecilik yapıyorum, hangi siyasi gelirse gelsin doğrusunu yanlışını söylerim" diyen bir ana akım medyadan bahsedilemez. Kesinlikle böyle bir tarihsel gerçek yoktur. Sadece perdeye çizilmiş bir resim vardır. Ama hakikat öyle değildir. Tabi ki burada istisnalar olarak ahlaki yanı son derece kuvvetli, taviz vermeyen yazarları ayrı tutuyorum. Bugün bu ikiyüzlülük sorunu aynı şekilde devam etmektedir. Gerçekten ahlaki olarak, gazetecilik kaygılarıyla gördüğü bir yanlışı manşet yapabilir mi iktidar çevresindeki medya kuruluşları? Yapamazlar. Ya da iktidarın gerçekten takdir edilmesi gereken bir adımında, icraatında muhalif medya yapılan bu işi takdir eden, alkışlayan

[2184] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

> bir yayın yapabilir mi? Yapamaz. Bu durumu salıncağın iki ucu gibi düşünebilirsiniz. Bu tarafa gittiğinde kategorik karşıtlık bu tarafa geldiğinizde kategorik taraftarlık. Dolayısıyla perdede gösterilen kitabi cümlelerin aslında hakikati yansıtmadığını söyleyebilirim. Bunu hem siyasetin hem de medyanın içinde bulunmuş birisi olarak bizzat şahitliğimle söylüyorum."[2185]

Bugünün ana akım medya kuruluşlarına yönelik en büyük eleştiri, iktidarın güdümünde bir yayın çizgisini benimsemiş olmaları üzerinedir. Benzer bir eleştiriyi dile getiren Taşgetiren, günümüz ana akım medyasının güvenilirliğinin ölçütünü siyasi liderliğin güvenilirliğine endekslemektedir: "Ben burada medyanın güvenilirliğinden değil, siyasi liderliğin güvenirliliğinin öne çıktığını düşünüyorum. Siyasi liderlik güvenilir ise medya onu pazarlıyor, güven kaybına uğrarsa medya artı bir güven üretemiyor. Bu medya düzeni ömrü siyasi iktidara bağlı yapay bir nitelik arz ediyor bana göre."[2186] Ünal'da ana akım medya kuruluşlarının iktidarın etkisinde olduğunu, verilen bu görüntünün toplumsal alanda hoş karşılanmadığını, propagandaya dayalı bu yayın anlayışının iktidara da zarar verir bir nitelikte olduğunu belirtmektedir. Çünkü çok yoğun ve hep iktidar yanlısı yapılan haber ve yayınlar bir süre sonra insanlarda sıkıcılığa, güvensizliğe neden olmuştur. İktidar seçmenini de içine alan geniş bir kitle artık haberleri izlemek, okumak için muhalif, alternatif yayın organlarına yönelmektedirler: "Siz doğrudan propaganda aracına dönüştürdüğünüz zaman insanlar başka mecralara yönelmeye başlıyorlar. Bugün insanların çoğu haber alma kaynakları olarak iktidara yakın medyadan çok muhalif medya organlarını tercih eder durumda. İktidarın kendi tabanı bile haber almak için muhalif medya kuruluşlarına yönelmiş durumdalar. Oraları daha fazla okuyor, takip ediyor, izliyorlar."[2187]

Ünal'ın tespitlerini Tosun'da bizzat kendisinin medya izleme yaklaşımı üzerinden doğrulamaktadır. 2002'den önce İslam referanslı basının güvenilirliği ve itibarının çok yüksek olduğunu belirten Tosun bunun nedeninin muhalif tarafta yer almaları olduğunu ve bu sayede her şeyi açıkça ve gerçekçi bir şekilde ifade edebildiklerini söylemektedir. Fakat bugün aynı durum geçerli değildir. İktidarın görüşlerine uygun düşmeyen bilgi ve haberlerin görülmediği, örtüldüğü görüşündedir:

[2185] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**
[2186] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[2187] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

"Bir takım anlık gelişmelerde ben bizim medya kuruluşları ve ajanslarda işe yarar bir bilgi bulamıyorum. Bilgiyi başka kaynaklardan almak mecburiyetinde kalıyorum. Dolayısıyla iktidarla ters düşmemek adına bazı bilgilerin görülmediğini, verilmediğini, gerçeklerin olduğu gibi yansıtılmadığını, kısacası cesur davranılmadığını görüyorum. Bu görüntü haliyle güvenilirlik seviyesini düşürüyor." [2188] Cömert de benzer şekilde aşırı politize olmuş ana akım medyanın güvenilirliğini yitirdiğini, benimsemiş olduğu bu yayın çizgisi nedeniyle insanları alternatif, muhalif medya kuruluşlarına doğru ittiğini belirtmektedir. Siyasetin kendi ilkeleri olduğu gibi medyanın da kendi ilke ve kuralları olduğunu söyleyen Cömert bu poltize olma haliyle ana akımda medya kendi ilke ve kurallarını geri plana çekmiş, siyasetin ilkelerine tabi olmaya başlamıştır. Özünden kaynaklı olarak siyaset pragmatist hareket edebilir. Şartlara göre farklı politikalar benimseyebilir. Medya açısından bu manevralar ilkesizlik anlamına gelmektedir. Toplumun siyaseti medyayı konumlandırış biçimleri ve bunlardan beklentileri de farklıdır. Bu farklılık ortadan kalktığında ise kitle alternatif arayışlar içerisine girmektedir.

> "Son dönem açısından bakıldığında gerektiğinde kendi ideolojilerini de hemen terk edebilecek, ideolojik parametrelerinden vazgeçebilecek, iktidarın taleplerini, hassasiyetlerini ilkelerinden daha fazla gözeten bir medya oluştu. Fakat bu sonuç sayıları az olsa da farklı muhalif yayın organların da doğmasına neden oldu. Bunlar okurları ve takipçileri ile daha sıkı bir ilişki kurdular. Daha etkili bir yayıncılık yapıyorlar. Mesela muhalif bir kanal seçim sonuçları açıklanırken bütün televizyon kanallarının toplam reytinginin %58'ini alabiliyor. Bu şunu gösteriyor, ister iktidara yakın olsun ister uzak olsun vatandaş doğru söyleme ihtimali daha yüksek olan bir TV kanalını tercih etmiş oluyor. Burada ciddi bir tuhaflık var. Bana öyle geliyor ki ortalıktaki gazetelerin birçoğu mükerrer gibi, aşağı yukarı aynı şeyi söylüyorlar. Mesela bazı haberler görülmeyebiliyor. Bu gazetecilik açısından çok kötü bir durumdur ve okuyucuya karşı işlenmiş bir suçtur. Bir şeylere taraf olabilirsiniz ama haberi gizleyemezsiniz. Ama büyük ama küçük, ama şöyle ama böyle illaki verirsiniz. Bu anlamda tasarımı çok kötü bir medya ortaya çıktı. … Yazmayınca, görmeyince o olayın, bilginin, haberin varlığı ortadan kalkmıyor ki. Kendi okuyucundan, izleyicinden, toplumundan haberi gizlemeye çalıştıkça varacağınız yer bir sansür toplumu olur. Böyle bir ortamda da alternatif unsurlar daha gözde hale gelir. Çünkü haber üretme, haber verme ve alma kaynakları o kadar çeşitlendi ki sizin bir şeyi görmezden gelmenizin hiçbir anlamı yok."[2189]

[2188] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**
[2189] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

Medya birçok bileşenden meydana gelmekte ve çok karmaşık bir alanı ifade etmektedir. Bu anlamda da nitelikli bir ölçüm yapmak çok da kolay olmamaktadır.[2190] Ayrıca kitlelerin ya da bireylerin psikolojileri, ideolojik angajmanları, benimsedikleri dünya görüşleri, yaşam tarzları gibi olgular medyaya yaklaşımlarında etkili olabilmektedir. Dolayısıyla medyanın güvenilirlik analizini yapmak nesnel anlamda pek de kolay değildir. Kızıltaş, bu anlamda okuyucu, izleyici ve dinleyiciler arasındaki çeşitliliğe, farklılıklara işaret etmektedir ve bir kesim için güvenilir olan bir başka kesim için güvenilir olmayabilir demektedir. Medyanın güvenilirliği konusunda bir kesimin hiçbir şekilde iyimser ve olumlu olmadığını, bunun sebebinin de siyasi tutumlarından kaynaklandığını belirten Kızıltaş, bu kesimin "hep aynı şeyi söylüyor, hiç karşı çıkmıyor ya da hep negatif bakıyor, hep muhalefet ediyor" gibi değerlendirmelerle medyaya karşı toptancı bir "güvenilmez" kanaati oluşturduğunu savunmaktadır: "Oysa yayın kuruluşlarının bireysel değil de genel bir okuyucu izleyiciye hitap ettiği bir gerçektir. Kişi "bana hitap etmiyor, güvenilir bulmuyorum dediği zaman" yayın kuruluşu güvenilmez olmuyor. Zira o bir tiraj, reyting üzerinden kendisini genelliyor. Dolayısıyla farklı kesimlerin farklı medya organlarını güvenilir bulma veya bulmama durumları var."[2191] Özkan'da Kızıltaş'ın bu düşüncesini desteklemekte ancak gazete, televizyon gibi farklı araçların ayrımını yaparak güvenilirlik konusuna yaklaşmaktadır. Gazeteyi daha kişiye özel bir yayın olarak tanımlayan Özkan, televizyonun ise böyle olmadığını, doğrudan kamuya açık bir yayının söz konusu olduğunu, kişilerin tercihlerinde de bir maddi yükümlülük bulunmadığını söylemektedir. Kitlelerin dünya görüşlerinin belirleyici olduğunu da ifade eden Özkan, sürekli kendi düşüncelerine uygun mecraları takip eden kişilerde güvenilirliğe karşı bir körleşme olduğunu, sonuç olarak medya profesyoneli olmadığınızda ayrımları net yapmanızın pek mümkün olmadığını savunmaktadır:

> "Gazete daha kişiye özel çıkan bir yayın organı. Gazete okuyucusu olmak hem belli bir miktar masraf etmeyi hem de bir seçim yapmayı gerektirir. Bir veya iki lira cebinizden verirsiniz ve rafta gördüğünüz onlarca gazete arasından birisini seçersiniz. Bu çok bilinçli bir tercihtir. Dolayısıyla seçtiğiniz gazetenin manşeti, yazarları, yorumları okumak istediğiniz şeydir aslında. Bakmak istediğiniz pencereyi size sunar ve bu pencere daha ideolojik, daha siyasi olabilir. Kimse de çıkıp sizi bu tercihlerinizden

[2190] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[2191] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

dolayı sorgulayamaz. Mesela Yeni Şafak gazetesi ne kadar taraflı, ideolojik bir gazete eleştirinizin bir anlamı yoktur, zira okuyucusuyla birlikte kendi kabulleri üzerinden gidiyor o gazete. Yine Cumhuriyet gazetesi çıkıp tarafsızım dediği zaman da ona güleriz. Çünkü taraflı olduğu ortadadır, okuyucusu da bu taraftarlığını bildiği için onu alıp okumaktadır. Ama bazı okuyucular gazetelerde nesnellik de ararlar ve aranmalıdır. Gazeteler haberde nesnel olmak zorundadır. Haberin taraflarına, kişilik haklarına ve doğruluğuna riayet edilmelidir. Güvenilirlik de böyle kazanılır. Ama dediğim gibi bu bazı okuyucular için geçerli olan bir konudur. Fakat televizyon böyle bir araç değil. Nihayetinde kamuya açık bir kaynaktan yayın yapıyor ve izleyiciye doğrudan ekonomik hiçbir bedeli yok. Kişi elindeki kumandasıyla istediği kanala erişebiliyor. Yani tesadüfi olarak rakibinizle arka arkayasınız ve her an kıyaslanabilirsiniz. Dolayısıyla çoklu bir medya düzeni var ve araçlar arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurarak bir güvenilirlik kanaati oluşturulabilir. Mesela muhalif gazeteleri okuyan kişiler okudukları gazetelerini çok güvenilir buluyor ama ben o gazetelere bakıyorum hiç de güvenilir gazeteler olarak görmüyorum. Çarpıtma veya kurgu haberler açısından, haberin nesnelliği açısından baktığımda çok sorunlu gazeteler bunlar. Taraflılığın ötesinde bir eleştiri anlayışı geliştirmişlerdir ve bunun gazetecilikle uzak yakın bir ilişkisi yoktur. Hükümete yakın gazeteler de nesnel olarak eleştirilmelidir. Toptan bir kanaate tabi tutulmamalıdırlar. İyi haberler de yapılmışlardır kötü haberler de. Nihayetinde her gazete bir değildir. Seslendikleri kitlelerin tercihlerine ve beklentilerine uygun olarak haberlerinin sunum ve nitelikleri farklılıklar gösterebilir. Demem o ki güvenilirlik kanaatini oluşturan şey çok boyutlu, değişken ve kişiselleşebilir bir durumdur."[2192]

Psikolog Elihu Katz'ın, iletişim kuramlarına da giren "Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı"na zemin hazırlayan görüşüne göre insanların toplumsal ve psikolojik temelli ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için medyadan ve diğer kaynaklardan yararlanmaya çalışırlar.[2193] Ünal, bu kurama benzer bir görüşle güvenilirlik konusuna yaklaşmaktadır. Ünal'a göre medyanın kitleler üzerindeki rolü abartılmaktadır. İzleyiciler ve okuyucular büyük oranda pragmatisttir ve ikna olmak isterlerse ancak ikna edilebilirler. Tarihi ve güncel örneklerle konuyu izah etmeye çalışan Ünal'a göre güvenilirlik meselesi ne siyasetin ne siyasetçinin ne de medyanın meselesidir. Doğrudan toplumun meselesidir ve toplum kime güvenip kime güvenmeyeceğini şaşırtıcı şekilde iyi bilmektedir:

"Siz insanları ikna etmek için medyayı kullanıyorsunuz ama insanlar ikna olmak istedikleri konularda medyadan alacaklarını alıyorlar. İkna olmak istemiyorlarsa etkilenmiyorlar. Mesela Hitler'in propagandayı çok iyi kullandığı ve kitleleri bu propaganda teknikleri ile etkilediği yaygın kanaattir ancak bu konuda farklı bir soru, bakış açısı vardır. "Hitler Almanya'yı acaba propagandası ile mi etkiledi yoksa Almanya toplumu buna hazır mıydı? Yani bir Hitler mi bekliyordu?" Buna güncel bir örnek verebilirim. Yakın zamanda muhalefet "128 milyar dolar nerede" diye bir propaganda kampanyası başlattı. Bu kampanya geniş de bir yankı buldu. Fakat bunu başarılı kılan

[2192] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2193] L. Yaylagül, a.g.e., s. 62

> muhalefetin yaptığı propaganda mı? Ben böyle görmüyorum. Muhalefetin tabanı zaten bu tür söylemlere, kampanyalara yalan da olsa inanma eğilimindedir ve sahip çıkacaktır. Tabanın dışındaki insanlarda, hatta iktidar tabanında yankı bulmasının sebebi ekonomideki birtakım sorunlar nedeniyledir. Haliyle bu bir şüphe, bir tereddüt oluşturuyor. Dolayısıyla insanlar medyadan ikna olacakları malzemeleri alıyorlar. Olmayacakları konuda da medya ne derse desin inanmıyorlar, güvenmiyorlar. Çok karmaşık bir ilişkidir medya ve medyayı takip edenlerle arasındaki ilişki. Örneğin A Haber üzerinden gidersek insanlara A haberin ne olduğunu ne yaptığını ne yapmaya çalıştığını çok iyi biliyorlar. Ama işlerine geleni alıyorlar işlerine gelmeyen de almıyorlar oradan. Toparlarsak güven meselesi ne siyasetin, siyasetçinin ne de medyanın meselesi. Toplumun meselesi. Toplum kime güvenip kime güvenmeyeceğini iyi biliyor. Bu anlamda bana göre işini gerçekten iyi biliyor."[2194]

Medyanın dünü ve bugünü kıyaslandığında Öcal, bugünkü medya yapısını daha güvenilir bulduğunu ifade etmektedir. Öcal, medyanın eskiden olduğu gibi malayani işlerle uğraşmadığını bunun nedenini de iktidarın medyaya karşı çok ciddiyetle yaklaşması olarak açıklamaktadır: "Hükümet önemsiz bir iletişim yapmak istemiyor ve malayani pek bir şey gelmiyor hükümetten medyaya. Sanırım son 20 yıldır tek espri, sanayi bakanının "bu canlandırdığınız kişi bana benziyor ama bıyıklar olmamış" diye TRT'ye tweet atmasıdır. Hükümet kanadında olağanüstü bir ciddiyet var medya konusunda." Geçmişte medyanın siyaset üzerinde kurduğu dengesizliğin ve laubali ilişkilerin AK Parti iktidarı ile ortadan kalktığını savunan Öcal, yine de medyanın tam anlamıyla ideal bir güvenilirlik imajına kavuşmadığını belirtmektedir: "Hala güvenilirliği şüpheli hale getiren durumlar söz konusu. İşte televizyonların durumu ortada. Programlar çok iç açıcı değil. Gazetelerin tarafsızlık sorunları var ama genel itibariyle hükümet yanlısı ya da karşıtı olsun geçmişe oranla bir ciddiyet var." Öcal, siyasette görülen kutuplaşmaya benzer medyadaki kutuplaşmaya da dikkat çekmektedir ve bu anlamda da bir güvenilirlik değerlendirilmesinin yapılması gerektiğini belirtmektedir: "Son yıllarda medyada bir kutuplaşma var. Bu iki kesim arasında bir kıyas yapmam gerekirse; biraz taraflı olarak ifade etmiş olacağım ama başka çarem yok, muhafazakâr karakterli medyayı, burada yazan çizenleri, yaptıkları işleri daha güvenilir buluyorum. Tamam bu tarafta biraz abartı, taraftarlık var ama diğer tarafta adeta bir yalan kampanyası hüküm sürüyor."[2195]

[2194] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**
[2195] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

Medya araçlarının güvenilirliğinin ilk koşulu olarak özgür ve bağımsız olması gerektiği temel bir ilke olarak savunulmaktadır. Bu yüzdendir ki demokratik sistemlerle yönetilen ülkelerde basın özgürlüğü anayasal bir hak olarak kanunlarla güvence altına alınmışlardır. Ancak "basın özgürlüğü", "bağımsız basın" gibi kavramların, teorik anlamda ve metinsel olarak çok ileri düzey geliştirilmesine rağmen pratikte mümkün olmadığını, olamayacağını savunan çevreler de vardır. Arseven de bu görüşe katılanlardan birisi olarak "basın özgürlüğü" kavramının bir ütopya olduğunu, böyle bir özgürlüğün şu ana kadar mümkün olmadığını ve bundan sonra da mümkün olamayacağını, basını içinde bulunduğu şartların yönlendirdiğini savunarak güvenilirlik konusunu yorumlamaktadır. Arseven'e göre son yıllardaki basın, medya yapısı da içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda şekillenmiştir. AK Parti meşruiyet arayışında dönemin medyasıyla mücadele etmek zorunda kaldığı için zaman içerisinde, kendisine bağımlı bir medya oluşturmayı zorunlu bir ilke olarak benimsemiştir. Zira böyle bir medya oluşturmadığında belli engelleri aşamayacağını, algıları yönetemediği takdirde kendisi için ölümcül sonuçlarla karşılaşacağına inanmıştır. Dolayısıyla medyayı kontrol edecek politikalara ağırlık vermiştir:

> "Fakat bu politikalar medya açısından şöyle bir sonucu doğurdu: Tamamen siyasal iktidara eklemlenmiş, endekslenmiş, iktidarın bugün "a" dediğine yarın "b" demesi üzerine hızlıca fikir değiştiren ve onu kıvraklıkla savunan sağlıksız bir yapı ortaya çıktı. … Gazetecilik şu anda iktidar karşıtı gazetecilik yapıyorsan iktidarın açıklarını aramak, iktidar taraftarı bir gazetecilik yapıyorsan iktidarı övmek ve karşı tarafa sövmek şeklinde iki ana noktaya ayrılmış durumda. Yani tamamen konjonktürel, dönemsel, tamamen anlık ve kariyeristik arayışlara dayalı, gazeteciliği maraton koşusu olarak görmeyen, o anki ilişkilere eklemlenen bir medya yapılanması oluşmuş durumda."[2196]

Medyanın güvenilirliği konusunda son dönem dönüşüm sürecinde de tatmin edici bir mesafe kat edilemediği anlaşılmaktadır. Ana akım medya geçmişte olduğu gibi bugün de güce eklemlenmiş, iktidarın güdümüne girmiş, temel görevlerinden birisi olan "vatandaş adına yönetimin tasarruflarını denetleme, toplumda yönetime karşı oluşan tepkilere yöneticilerin dikkatini çekme" işlevini yerine getirememiş bir sektör olarak eleştirilmektedir. Bu anlamda sorunlu olan sadece iktidara yakın ana akım medya unsurları değildir. İktidar medyasının dışında kalan muhalif unsurlar da benzer

[2196] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**

bir güvenilirlik problemi yaşamakta ve eleştirilmektedirler. Gazeteci Cüneyt Özdemir "Bunları muhalif kanallarda duyamazsınız" diye eleştirdiği muhalif medya kuruluşlarının muhalefet partileri tarafından fonlandıklarını, eleştiri özgülüklerinin bu kurumlarca belirlendiklerini ima etmektedir.[2197] Gazeteci Cilara'da "medyanın partileşmesi" kavramını kullanarak iktidar ve muhalefet gruplarının kendi yayın organlarını fonladıklarını, kendi gazetecilerini istihdam ettiklerini yaşadığı tecrübelerden yola çıkarak ifade etmektedir.[2198] Dolayısıyla Türkiye'de son dönem oluşan medya düzeni, siyasette yaşanan yarılmaya paralel olarak iki ana kutba ayrılmıştır. "Yandaş" ve "fondaş" şeklinde kavramsallaştırılan bu iki kutup güvenilirlik konusunda politize olmuş kitleleri dışında pek inandırıcı görülmemektedirler. Öztürk'ün ifadesi ile siyaset bütün alanları kapladığı gibi medyayı da kaplamıştır ve ortada kalmak riskli olmaya başlamıştır.[2199]

3.8. Dijitalleşen Basının Üçüncü Biçimlenmeye Etkileri

Ak Parti iktidarı ile medyada yaşanan dönüşümün beklenmedik bir genişlikte ve derinlikte gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bunda tabi ki kendisini muhafazakâr demokrat ve dini değerlere saygılı bir parti olarak tanımlayan, referansları Osmanlı'da güçlü bir ideolojik gelenek oluşturan İslamcılığa kadar dayanan AK Parti'nin uzun iktidar döneminin büyük payı vardır. 20 yıllık bu iktidar döneminde ana akım medyanın keskin bir şekilde muhafazakârlaştığı söylenemez ancak eski egemen, Türkiye'ye özgü ve kurucu ideolojiye paralel laiklik anlayışını kutsallaştıran bir medya görünümünden de büyük oranda uzaklaşılmıştır. Daha önceki başlıklarda ifade edilmeye çalışıldığı gibi bu sonucun ortaya çıkmasında birkaç önemli unsur sayılabilir. Birincisi siyasi iktidar merkezinin medya ve bürokrasinin gücünü aşacak kadar güçlenmesidir. İkincisi devlet imkânlarına kavuşan kimi sermaye gruplarının ana akım medyaya kaynak aktararak sahiplik yapılarının iktidarlar ve muhafazakârlar lehine değişmesini sağlamalarıdır. Üçüncüsü İslam referanslı medya kuruluşlarında yetişen

[2197] "Cüneyt Özdemir'den Canan Kaftancıoğlu'na Atatürk eleştirisi", (Çevrimiçi), https://m.ensonhaber.com/gundem/cuneyt-ozdemirden-canan-kaftanciogluna-ataturk-elestirisi (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

[2198] Çağlar Cilara, "Medya Dünyasının Bilinmeyenleri! Reklam Arasında Konuşulanlar", 27 Şubat 2020, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=Yojx4rrwb7Y (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

[2199] K. Öztürk, **Kişisel görüşme…,**

kadroların ana akım medya ve devlet medya kuruluşlarında kilit noktalara gelmeleridir. Dördüncüsü eski egemen medyanın, katı laik ideolojiyi benimsemiş kilit ve güçlü isimlerinin farklı gerekçelerle de olsa alandan tasfiye olmuş olmalarıdır. Fakat tüm bunlara rağmen laik muhalif kesimler, medya faaliyetleri anlamında ana akım medyayı dengeleyecek kadar etkin olmayı başarabilmiş gibi görünmektedirler. Geçmişten farklı olarak iktidar ve sermaye gücü olmadan ana akım medyaya karşı böylesine güçlü, dengeleyici bir etkinlik ortaya koymak tartışılması gereken bir konudur ve bu bağlamda "dijitalleşen yeni medya ortamı"nın niteliği, sağladığı imkânlar oldukça önem arz etmektedir.

İnternet ortamının gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel medya anlayışı, yapılanması küresel ölçekte aşama aşama değişmeye, dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşümün sıradan ve organik bir dönüşüm olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü medya açısından düşünüldüğünde kendi iç dinamikleri ve doğrusal gelişimiyle açıklanabilecek bir konu değildir. Tamamen teknolojide yaşanan sıra dışı gelişmeler, yenilikler, ortaya çıkan hızlı, interaktif iletişim ortamı ve bu ortamda biçimlenen yeni bir nesil; geleneksel medya olgusunu, ortamını temelinden sarsmıştır. Dönüşüm araç, biçim, içerik ve tüketici olmak üzere dört katmanlı ele alınabilir. Medya sunum araçları olarak değişmiştir zira gazeteler büyük oranda kâğıt baskılardan vazgeçmiş, dijital ortama taşınmışlardır.[2200] Televizyon kanalları varlıklarını sürdürseler de program sayılarını azaltmak, kendilerini mobil ekranlara, ortamlara uyarlamak zorunda kalmışlardır. İkinci olarak içeriklerin sunum biçimleri de değişmiştir. İnternet ortamında yazıların egemenliği tamamen görselliğin egemenliğine geçmiştir. Metinler kısalırken fotoğraf ve videolar çoğalmış, öncelenir olmuşlardır.

[2200] Bu, tercih değil bir zorunluluk olmuştur basılı medya için. Zira bilgisayar ve mobil araçların yaygınlaşması ile okuyucu kitle, kolay ve ucuz olarak kurulmuş, ücretsiz bir şekilde erişilebilen haber sitelerine yönelmeye başlamışlardır. Bu hem gazete ve dergilerin satışlarını düşürmüş hem de reklam gelirlerinin önemli bir kısmının internet alanına kaymasına neden olmuştur. Yüksek kâğıt, dağıtım ve personel maliyetleriyle birlikte basılı yayıncılık sektörünün ayakta kalabilmesi imkansız hale gelmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Serdar Turgut, **Yeni Medya**, Destek Yayınları, İstanbul: 2013, s. 63-65

Üçüncü olarak içerikler değişmiştir. Haber ve bilgi içerikleri popülerleşmiş, tüketimi kolay formatlara dönüştürülmüşlerdir. Kaza, şiddet, cinsellik, yemek, moda gibi olay ve konular daha sık işlenir olmuşlardır. Dördüncüsü ise medya içeriklerini tüketen kitlenin okuma ve izleme alışkanlıklarının değişmiş olmasıdır. Eski geleneksel medya yapılanmasında tamamen edilgen konumda olan okuyucu, izleyici kitle, dijital medya ortamında bir anlamda haberi, bilgiyi üreten, yorumlayan, hatta gündemi yönlendirebilen bir konuma gelmişlerdir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken diğer bir konu da "dijital nesil" diye adlandırılan bu kitlenin beyin yapısıdır. Yapılan çalışmalarda 21. yüzyıl insanının 20. yüzyıl insanına göre beyin yapısı olarak farklı olduğu görülmüştür. 20. yüzyıl insanı rasyonel düşünüp algılamaktadır ve geleneksel medya düzeni bu rasyonel beyin yapısına göre şekillenmiştir. 21. yüzyıl dijital insanı ise daha çok duygusal düşünüp, algılama eğilimindedir ve 20. yüzyıl dünyasına ait rasyonellik üzerine kurulu varsayımları kabul etmekten kaçınmaktadır. Bu, medyanın bilgiç, nasihatçi ve otorite tavrına karşı bilinçli veya bilinçsizce bir isyandır. Diğer taraftan dijital kitle, anlık olarak binlerce mesaja maruz kalmaktadır ve bu mesajlar arasında bocalarken odaklanma sorunları yaşamaktadır. Böylelikle analiz yetenekleri körelen kitle, medyadaki mesajları hızla tüketmekte, uzun metinlerden, ciddi, buyurgan, otoriteyi çağrıştıran içeriklerden kaçınmaktadır. Bu gerçeklerden yola çıkıldığında geleneksel medya yapısıyla dijital kitleye hitap etmek imkansızlaşmaktadır.[2201] Cömert'in ve Öcal'ın şu ifadeleri iki kuşak ve iki medya yapılanması arasındaki farkı ifade eder niteliktedir:

> "Kitlenin neye değer verdiği de önemli bir konu. Siz haberi yapıyorsunuz ama haber okunmuyor. Yazılı basın biraz daha farklıydı mesela. Bir gazete çıkartıyorsunuz ve seçtiğiniz haberleri bir tabaka şeklinde okuyucuya satıyordunuz. Okuyucu o tabaka içerisinde beğendiği şeyleri okuyordu ve beğenilmeyen haberler de satılmış oluyordu. Fakat internet medyası öyle değil. Önemli marka gazetelerin matbu baskılarına bakıyorsunuz gayet düzeyli içerik ve haber dili hâkim ama internet sitelerine girdiğiniz zaman çok çirkin sayfalarla karşılaşıyorsunuz. Gazeteyi de doğrudan suçlamak pek mantıklı değil. Okuyucunun talepleri artık onları daha fazla yönlendiriyor. Bir cinayet haberi yüz binlerce tıklanıyor ama yeni çıkmış bir kitap değerlendirme yazısı bunun yüzde biri kadar bile tıklanmıyor. Haliyle bu okuyucu tercihi belirleyici oluyor. Bütün suçlu basın değil yani. Toplum da aynı oranda suçlu. Neden? Çünkü pazara çıktığı zaman, ucuz ve pahalı, kaliteli ve kalitesiz arasında rasyonel bir ayrım, faydaya dönük

[2201] S. Turgut, a.g.e., s. 31-48

rasyonel tercihler yapabilen akıllı bir toplum, medyada da neyin doğru neyin yanlış olduğunu tespit ve tercih edebilir. Ama medyada bunu yaptığını söyleyemiyoruz."[2202]

"Z kuşağı, hatta bir ölçüde X kuşağı geçmiş kuşaklardan biraz farklı. O onu dedi, bu bunu dedi, şu şöyle yaptı, öteki böyle yaptı tarzı haberleri istemiyor. Demeçler, trafik kazaları dışında olup bitenleri analiz eden ve onu bir manada oyunlaştırarak sunan haber tarzına, internet tabanlı iletişime ihtiyaç var. Ama geleneksel medya kültüründe yetişmiş isimler; liberali, muhafazakarı, İslam referanslısı, sosyalisti fark etmez hepsi yeni medya kültürüne, yeni medya takipçisine, internet içine doğmuş dijital kuşağa ayak uydurmakta güçlük çekiyor."[2203]

Teknoloji, medya ve sosyoloji üçgeninde yaşanan bu ilişkili dönüşüm, medya-iktidar, rıza-propaganda ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. Geçmişte kitleleri ve algıları yönlendirebilmek, rızayı üretebilmek adına lazım gelen ihtiyaçlar için devasa bütçelere, kurumsallaşmalara, iş profesyonellerine ihtiyaç duyulurken bugün, teknolojinin sağlamış olduğu interaktif, ucuz iletişim olanak ve ortamları sayesinde çok daha efektif iletişim modelleri geliştirilebilmektedir. Bu durumun, iktidar ve sermaye gücünün domine ettiği medya ortamında muhalif kesimlere, farklı düşünce gruplarına, asimetrik bir denge kurma imkânı tanıdığına yönelik ciddi görüşler vardır. Örneğin Taşgetiren bu durumu "Asimetrik savaş diye bilinen yöntemin dijital devrimle birlikte medya alanına da girdiği açık."[2204] diyerek yorumlamaktadır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de dijital medya etkisi geleneksel medyayı temelinden sarsmış, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız bütün olgu ve gelişmeler aynıyla yaşanmıştır. Bugün, Türkiye'nin en çok takip edilen haber sitelerinin önemli bir kısmının arkasında büyük medya sermayeleri yoktur. Örneğin Ensonhaber.com gibi mütevazi şartlarda yayın yapan bir haber sitesi medyanın amiral gemisi olarak tanınan Hürriyet gazetesinin internet haber sitesinden daha fazla ziyaret edilmektedir.[2205] Bu anlamda örnekler artırılabilir. Yine sosyal medya kullanımında Türkiye dünya ortalamasının epeyce üzerindedir ve oldukça yoğun bir içerik üretimi de söz konusudur.[2206] Bu bilgilerden hareketle konumuzla ilişkili olarak şu soruları

[2202] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2203] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2204] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**
[2205] "En Çok Kullanılan Siteler: 2020", (Çevrimiçi), https://www.magnadijital.com.tr/blog/icerik-pazarlama-1/en-cok-kullanilan-siteler-2020 (Erişim Tarihi: 12.01.2022)
[2206] "Verilerle İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri", (Çevrimiçi), https://bigumigu.com/haber/verilerle-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/ (Erişim Tarihi: 12.01.2022)

gündeme getirebiliriz. Birincisi, Türkiye'nin gündemini belirleme de ve kitlelerin siyasal tercihlerini etkilemede sosyal medyayı da içine alan dijital medya aktörleri geleneksel medya unsurlarının önüne mi geçmiştir? İkincisi; İnternet ve sosyal medya ortamı sağlamış olduğu imkanlar dolayısıyla muhalif kesimlere bir demokratik eşitlik sağlamış mıdır yoksa sermaye ve iktidar egemenliği devam mı etmektedir? Üçüncüsü internet ve sosyal medya ortamında muhafazakar kesim mi yoksa muhalif laik kesim mi daha aktif ve etkin faaliyetler yürütmektedir? Bu sorulara verilecek cevaplar dijitalleşen medyanın üçüncü biçimlenmeye etkisini ortaya koymada etkili olacaktır.

3.8.1. Sermaye Avantajına Karşı Dengeleme Gücü

Neoliberal dönemde iktidar ve sermaye ikilisinin medya araçlarını kullanarak bir egemen yapı oluşturduğu tezi, eleştirel kuramların başat konularından birisidir. Dolayısıyla bazı muhalif ve aktivist kesimler bu egemen yapıya karşı alternatif bir iletişim, medya etkinliği ortaya koyma gayreti içerisinde olmuşlardır. Ancak devasa bir sermaye, organizasyon ve hiyerarşi gücüne sahip egemen yapıların karşısında, etkinlik sağlayabilecek bir iletişim, medya modeli geliştirmek ve sürdürebilmek kolay, başarılı bir uğraş olamamıştır. Buradaki en temel problem ise hangi modeli geliştirirseniz geliştirin ekonomik kaynaklara ihtiyaç duyulması ve hangi aracı kullanırsanız kullanın merkezi bir otoritenin kontrolüne tabi olmasıdır. Bu nedenlerle de alternatif medya arayışları etkisiz ve marjinal uğraşlar olarak kalmıştır. Ancak bu durumun internetin yaygınlaşmasıyla birlikte değiştiğini, egemen iktidar yapılarına direnmeye çalışan toplumsal hareketlerin, interaktif bir iletişimi mümkün kılan bu imkanla çok daha etkin hale geldiklerini savunan, kabul eden araştırmacılar vardır.[2207] Türkiye'de de bu anlamda yoğun tartışmalar görülmektedir. İktidarın ana akım medya bileşenlerini kontrol ettiği, muhalif kesimlerin ise sosyal medyayı da kapsayan dijital ortamlarda, alternatif ve etkili bir medya hareketi oluşturduklarına dair düşünceler yaygındır. Hatta dijital medya ortamlarının ana akım medyanın önüne geçtiği, ana akım medya araçlarının bu ortamda tali kaldığı da ifade edilmektedir.[2208] Bu bağlamda

[2207] Joshua D. Atkinson, **Alternatif Medya ve Direniş Siyaseti: Bir İletişim Perspektifi**, Kafka Yayınları, İstanbul: 2015, s. 36-39
[2208] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

düşünüldüğünde egemen yapıların elinde bulundurduğu sermaye avantajının ortadan kalktığı, farklı düşünen muhalif gruplara bir dengeleme gücü sağladığı söylenebilir mi? Avan, bu soruya cevap vermenin oldukça güç olduğunu çünkü geleneksel ve dijital medya ortamlarının belli özelliklerle birbirlerinden ayrıştığını, bir başka açıdan ise iç içe geçtiğini, bütüncül bakıldığında ise sermaye gücünün etkinliğini tabi ki de devam ettirdiğini belirtmektedir. Avan'a göre haber kuşaklarında ajansların içeriğinden çok bireysel kullanıcıların cep telefonlarıyla çektiği haberler yer almaktadır. Diğer taraftan, ana akım medyada öne çıkmış bir konu sosyal medyada viral olmaktadır ve o mecranın gündemini oluşturmaktadır. Birçok sosyal medya içeriği ise ana akım medyada gündem olmaktadır. Sermaye gücünün hala etkin ve yönlendirici olduğunu vurgulayan Avan, Acun Medyayı örnek göstermektedir: "Acun Medya bünyesindeki Exxen adlı dijital platform, sosyal medyada popüler olmuş isimlerin transfer edilmesiyle insan kaynağı ihtiyacını karşılamıştır. Bu isimlere yaptıkları anlaşma süresince sosyal medyada içerik üretme yasağı getirilmiştir."[2209]

Dijitalleşme geleneksel medya ortamını derinden etkilemiş ve kurallarını değiştirmiş olsa da nihayetinde bir entegrasyon dönemi ile sentez durumu ortaya çıkmıştır. Gazeteler baskılarını durdururken internet üzerinden yayınlanmaya devam etmişlerdir. Televizyonlar her ne kadar program türlerini, formatlarını değiştirmiş olsalar da internet imkanlarını da yine efektif şekilde kullanmışlardır. İnternet üzerinden canlı yayınlar gerçekleştirilirken aynı zamanda yayınlanmış programların tekrarlarına yeniden erişim imkânı sunulmaktadır. Böylesi geniş bir ağı kontrol etmek ve bu ağa içerik üretmek için haliyle güçlü bir ekonomik alt yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Akyel, bu anlamda geleneksel medya ve sermayenin gücünün devam ettiğini belirtmektedir: "Geleneksel medya da elindeki geniş imkânlarla dijital dönüşüme uyum sağlıyor. Diğer yandan, sosyal medya ve dijital dönüşüm ne kadar ilerlese ilerlesin Türkiye'de en geniş etki alanına sahip alan televizyondur. Bu büyük avantajdır ve bu makasın kapanması çok zordur. İnternet tv ve YouTube kanallarından yapılan yayınlar biraz daha okumuş yazmış kesim üzerinde daha etkilidir. Geniş halk kitlelerinin en kolay ulaştıkları mecra televizyondur."[2210] Kıvanç ve Dağıstanlı da

[2209] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**
[2210] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**

sermaye gücünün hala etkili olduğunu belirtmektedirler. Kıvanç; "Gazetecilik her şeyden önce haber-muhabir ağı demektir ve elbette sermaye gücüyle kurulabilecek bir ağ ile rekabet etmek zordur" derken[2211] Dağıstanlı da muhalif olsun olmasın etkin bir yayın mecrası için ekonomik kaynağa ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Bünyesinde ciddi kadro bulunduran T24 gibi birkaç etkili haber sitesinden bahsedilebileceğini söyleyen Dağıstanlı, bunların da dışarıdan fonlandıklarını iddia etmektedir: "Bunlar genellikle dışarıdan fonlanıyor ve özellikle George Soroz'un "Açık Toplum Vakfı" ciddi paralar aktarıyor bu sitelere. Diğer çok takip edilen haber sitelerine baktığımızda ise haber kaynaklarının ya bir başka haber sitesi olduğunu ya da gazeteler olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla dijital medyanın iktidarından bahsedemeyiz. Hala sermaye gücü burada belirleyicidir, avantajları devam etmektedir."[2212]

Teknolojik gelişmelerin geleneksel medyayı nasıl etkileyeceği konusunun ilk tartışıldığı mecralar gene geleneksel medya mecraları olmuştur. Medya aktörleri "dijital medya, yeni medya, sosyal medya" diye kavramsallaştırmaya çalıştıkları bu yeni durumun geleneksel medya için nasıl bir yıkıcı tehdit oluşturduğunun farkına varmışlardır.[2213] Dolayısıyla varlıklarını sürdürebilmek için kâğıttan kaleleri dijital kalelere[2214] çevirmek için alana yatırım yapmalarının gerektiğini kavramışlardır. Akın ve Tosun; güçlü sermayeye sahip medya kuruluşlarının dijital ortamlara yatırım yaptıklarını ve geleneksel medya gücünü internete de taşıyarak bütün platformları birleştirdiklerini, bu nedenle sermaye gücünün medya alanında hala başatlığını sürdürdüğünü dile getirmektedirler:

> "Medya bir bütün olarak dijital ortama kaymaya ve sermaye de buralara yatırım yapmaya başladı hatta yapmış durumda. Çünkü bir gazetenin matbaada

[2211] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**
[2212] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2213] K. Öztürk, **Ortak Bir Hayal…,** s. 184
[2214] New York Times Genel Yayın Yönetmeni Bill Keller, 2008 yılında Davos'ta katıldığı bir programda basılı gazetelerin maruz kalacağı dijital tehdide dikkat çekmiş ve dijital kalelere dönüşmeleri gerektiğini ifade etmiştir: "Kâğıt fiyatları pahalı. New York gibi bir kentte gazete dağıtımı ise maliyeti artırıyor. Önümüzdeki on yıl içinde bu gazeteyi kâğıda basıp dağıtacağımızı sanmıyorum. Dijital kalelere dönüşmek zorundayız..." Bkz. Mehmet Soysal, "Dijital dönüşüme doğru", **Milliyet Gazetesi**, 16 Kasım 2018, (Çevrimiçi), https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-soysal/nereden-nereye-27727 https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-soysal/dijital-donusume-dogru-2778752 (Erişim Tarihi: 11.01.2022)

basılarak dağıtılmasının pek bir anlamı kalmadı. Televizyon da belli bir saatte başına geçip izlenilecek bir araç olmaktan çıktı. Yayınlanan bir programın tekrarı YouTube hemen yükleniyor ve yayınlandığı saatten çok daha fazla izleniyor. Gündem belirleme noktasında da dijital medya daha etkili olmaya başladı. Ama dediğim gibi hepsi bir bütün olarak kullanıldığında daha etkili oluyor ve bunu yapabilecek güç de sermaye gücü. Sermaye bu fırsatı es geçmeyecektir."[2215]

"Hala sermayenin avantajlı konumda olduğunu düşünüyorum. Çünkü cep telefonu yahut da bilgisayar üzerinden yapacağınız çalışmalarınızın etki ve çapı bir bakıma sermayenizle de paralellik arz edebilir. Daha güçlü ve planlı çalışmalar arasında etkiniz zayıflayabilir. Belki bazı konularda sesinizi duyurma, kamuoyu oluşturmada etkili olabilir, fırsatlar kullanabilirsiniz ancak işlemek istediğiniz konuda güçlü bir sermeye, organizasyon ve kadro ile etkinlik noktasında boy ölçüşmeniz zor olacaktır. Zaten şu anda geleneksel medya sermayedarları dijital alana ciddi yatırımlar yaptılar ve yapıyorlar. Bu nedenle dijital medya ortamını değişim, dönüşüm, etkinlik ve aktörler noktasında iyi tahlil etmek gerekiyor."[2216]

Dijital ortam genel olarak medya faaliyetleri açısından sunmuş olduğu ucuz imkanlarla öne çıkartılmaktadır. Özellikle egemen yapılarla iç içe geçmiş sermaye güdümündeki medya yapılarına kaşı alternatif medya çalışmaları için geçmişe oranla muazzam fırsatlar sunduğu bir gerçektir. Ancak haber, haber ağı, haberi sunum olanakları ve güvenilirlik konuları bağlamında düşünüldüğünde dijital alanın öyle sıfır maliyet bir alan olmadığı da bir gerçektir. Haber dediğimiz kavram sadece bir olayın, bilginin paylaşımı değildir. Haberi bulmak, erişmek, doğrulamak ve yayınlamak bir emek, ekip ve ekonomik imkanı zaruri kılmaktadır. Geleneksel medya yapısında her şeye rağmen bu anlamda bir ilke, kurumsallık ve ekonomik örgütlenme oluşmuştur. Türkiye özelinden bakıldığında ise dijital haber ortamlarında var olan haber site ve portalların gereken kurumsallıklardan ve yatırımlardan yoksun oldukları söylenebilir. Cömert bu konuya vurgu yaparak Türkiye'de dijital medyanın öneminin yeterince kavranmadığını, kavranılmasının da epeyce bir zaman alacağını, dolayısıyla mevcut internet medyasının ciddi bir güven sorunu yaşadığını, arkasında matbu bir yayın bulunmayan dijital haber ortamlarının güvenilir bulunmadığını savunmaktadır:

"Dijitalleşme ile çok farklı bir döneme girildi. Ele avuca sığar tarafı kalmadı bu işin. Bir kere bilgiye erişimi engellemek imkânsız. Bir yolunu bulup engellenen bilgiye ulaşıyor insanlar. Diğer taraftan matbu gazetelerin tirajları dramatik bir şekilde düşüyor. Ama bir video bir buçuk milyondan fazla izlenebiliyor. Bu değişimi dikkate almak lazım. Fakat dijital medya da çok ciddi yatırım, istihdam ve çalışma gerektiren bir alan. Maalesef bizim toplumun bunu anlaması epeyce bir zaman alır. Birilerinin bu alana yatırım yapması da ayrıca bir zaman alır. Biz hep ucuzdan götürdük işi. Bakın internet

[2215] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**
[2216] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

> sitelerine muhabir yok, ajanslara abonelik yok, doğru düzgün eleman yok, düzgün bir ücret politikası yok vs. Halbuki haber çok pahalı bir yatırımdır. Haberi doğru düzgün verebilmek için organize olmak, birçok yere, habere, kaynağa ulaşabilmek, yerine göre muhabir, kameraman, yazar istihdam etmek, teknolojik altyapıyı sürekli güncellemek vs bunlar ciddi şeyler. Bu nedenlerle henüz internet medyası bir itibar, güvenilirlik kazanamadı. Bunun sebebi bir kısım insanların sorumsuzca davranmasıydı. İleri geri, yalan yanlış, oradan buradan çalarak çırparak bir medya oluşturmaya çabaladılar ve böylelikle ortaya ciddi bir güven sorunu çıktı. Bu nedenle matbu gazeteler hala güven konusunda etkinliğini koruyor. Bu internet için de geçerli. Matbu gazetelerin internet siteleri daha güvenilir durumda. Bir anlamda çekin arkasındaki ciro gibi matbu gazeteler."[2217]

Geleneksel medya yapılanması ve anlayışının dijital medya kavramının gerisine düşmesindeki ana neden, kuşkusuz sosyal medya mecralarının yaygınlaşması ve bireysel medya etkinliklerine de imkan tanımasıdır. Birçok bireysel kullanıcı hiçbir kurumsal yapıyla ilişiği olmadan milyonlarca takipçi sayısına ulaşarak habercilik faaliyetleri yürütebilmektedir. Kurumsal ana akım medya kuruluşları haber kaynağı olarak ciddi oranda sosyal medya hesaplarından yararlanmaktadırlar.[2218] Yine toplumun önemli bir kesimi sosyal medyayı habere ulaşmak için tercih etmektedir.[2219] Ancak yapılan kimi araştırmalar dijital ortamdaki güvenilirlik sorununun sosyal medyada daha üst seviyelerde olduğunu ortaya koymaktadır.[2220] Ünal hem bu güvenilirlik sorununa hem de sosyal medya üzerinde ittifak edilen yanılgıya dikkat çekmektedir. Herkese açık olan ve gizli kimliklerle de etkileşime girilebilen bu mecralarda yüksek bir bütçeyle ciddi manipülasyonlar yapılabildiğini belirten Ünal, bu anlamda para gücünün egemenliğini ve etkileme avantajını hala elinde tuttuğunu söylemektedir: "Tabi ki sermaye gücü dijital ortamda da etkili ve geçerli. Basitçe düşünelim; eğer paranız varsa Twitter'da, Facebook'ta, Instagram'da kendinize operasyon hesapları alabilirsiniz veya paralı ekipler oluşturup bu mecralarda

---

[2217] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

[2218] Duman, Kenan; "Haber Kaynağı Olarak Sosyal Ağların Kullanımı: Türk İnternet Haber Siteleri Üzerine Bir Analiz", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 3, 2019, s. 1643

[2219] https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-toplum-do%C4%9Fru-bilgiye-eri%C5%9Fmek-i%C3%A7in-direniyor/a-58036955

[2220] Deniz Kılıç ve N. Bilge İspir, "Sosyal Medyada Kullanıcının Haber Güvenilirliği Algısı" Gülay Öztürk ve İhsan Eken (Ed.), **İstanbul Ticaret Üniversitesi 1.Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı** içinde, (402-409), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara: 2017, s. 409

operasyon yaptırabilirsiniz, algı oluşturabilirsiniz. Bu parayla ilgili bir konu ve gücü elinde tutan buralarda daha baskın olabilir ve oluyorlar da zaten."[2221]

3.8.2. Kamuoyu Oluşturmada Demokratik Eşitlik

Web 2.0 teknolojisinin ortaya çıkmasıyla hem insanlık hem de internet açısından yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Çünkü web 2.0 teknolojisi klasik anlamda gerçekleşen tek taraflı iletişim akışını zaman ve mekândan bağımsızlaştırarak her bir bireye ilgili ve ilişkili olduğu bir konuda anlık etkileşime geçme imkânı tanımıştır. Twitter, Facebook, İnstagram, Youtube ve başka benzer yeni medya mecraları ile kişiler, oluşturdukları hesaplarla dijital ortamın işleyen her bir alanına ve anına kendi özgünlükleriyle dahil olabilmektedirler. Bir başka ifadeyle bu platformlarda bireyler kendi düşünce ve dünya görüşleriyle var olabilirken, zaman ve mekân sınırlılıkları olmadan farklı gruplarla kamusal tartışmalara katılabilmektedirler. Bu özelliklerinden hareketle sosyal medyayı, demokrasiyi mümkün kılan yeni, gelişmiş, dijital bir kamusal alan[2222] olarak görme eğilimleri vardır.[2223] Hatta ana akım medyadan bağımsızlaşarak muazzam bir güce kavuştuğu, demokrasiyi daha çoğulcu hale getirerek müesses nizamlara meydan okuduğu iddiasıyla "Beşinci Kuvvet" olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır.[2224]

[2221] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

[2222] Alman felsefeci, sosyolog ve siyaset bilimci Jürgen Habermas'ın kavramsallaştırdığı "Kamusal Alan", toplumsal yaşamın içerisinde bir parça olarak kamuoyuna benzer bir alanın oluşturulmasıdır. Bu anlamda "kamusal alanın en önemli niteliği tüm vatandaşlara açık olmasıdır." Habermas, vatandaş olarak tanımladığı bireylerin toplumsal çevrelerinde herhangi bir sınırlamaya maruz kalmadan -yani kendi düşüncelerini özgürce açıklama, yayınlama ve özerk grup örgütlenmeleri kurma, katılma hakkına sahip olarak- herkesi ilgilendiren sorunlar hakkında birbirleriyle etkileşime geçebilecekleri bir kamusal alanın mümkün olduğunu belirtmektedir. Geniş bir etkileşim alanı olarak tanımlandığında ise kamusal alanın içerisinde gerçekleşecek iletişim ve bilginin bireyleri etkileyecek şekilde sunulmasında, birtakım araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. 20. yüzyıl kamusal alanlarında, bu türden ihtiyaç duyulan iletişim araçlarını gazeteler, dergiler, radyo ve televizyonlar oluşturmuştur. Bkz. Jurgen Habermas, "Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale", Çev. Nuran Erol, **Birikim Dergisi,** Sayı 70, 1995, (Çevrimiçi), https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-70-subat-1995/2269/kamusal-alan-ansiklopedik-bir-makale/4966 (Erişim Tarihi: 22.01.2022)

[2223] Mustafa Ali Minarlı, "İletişimsel Bir Ortam Olarak Sosyal Medya ve Demokrasi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul: 2019, s. 227-228

[2224] Hans Köchler, "Yeni Sosyal Medya ve 21. Yüzyılda İletişim: Diyalog Mümkün mü?", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı: 35, 2013, s. 225

Sosyal medya, hayatın yaşanan bütün alanlarını kapsayan iletişim ortamı olmakla birlikte onu asıl önemli kılan husus, siyasal faaliyetlerde oynadığı rol veya oynayacağı rol potansiyelidir. Zira eskiden kamusal alanlarda yürütülen siyasal faaliyetler "daha büyük bir özerklik, esneklik ve ifade potansiyeli ile" bugün sosyal medya mecralarında yürütülmektedir.[2225] Örneğin siyasi görüşleriniz doğrultusunda doğrudan hedefine tweetlerinizi sıralarken online bir protesto faaliyetine katılabilirsiniz. Kendinize ait bir internet sitesi ya da blog sayfasında siyasi görüşüşünüzü, önerilerinizi; aidiyet hissettiğiniz bir forumda düşüncülerinizi paylaşabilirsiniz. Bir YouTube sayfasında güncel demeçler verebilir, hazırlanmış içeriklere yorumlar yapabilirsiniz. Diğer yandan belli bir düşünce etrafında oluşturulmuş whatsapp, telegram gruplarında siyasi tartışmalara, bilgilendirmelere dahil olabilir, Twitter ya da Clubhouse'da açılmış sohbet odalarına konuşmacı, dinleyici olarak katılabilirsiniz. Daha birçok farklı mecrada ve türde etkileşim içerisine girebilirsiniz. Tüm bunları gerçekleştirirken büyük oranda zaman, mekân ve ekonomik sınırlılıklarla karşılaşmazsınız. Dolayısıyla "dijital kamusal alan" bir muhaliflik hareketi oluşturma için ciddi fırsatlar, egemen yapılara karşı eşitlik imkanları sunmaktadır. Taşgetiren, bu görüşlere paralel bir düşünceyle internet ve sosyal medyanın asimetrik bir denge unsuru oluşturduğunu, siyasi ve sermaye gücünü önemli oranda etkisizleştirdiğini ifade etmektedir: "Asimetrik savaş durumu bu işte. Neyin kitleleri nasıl etkileyeceği, motive edeceği, öngörülemiyor. Konvansiyonel medya alanı büyük sermaye gerektiriyorsa ve iktidara yakın iş dünyası o alana sermaye akıtıyorsa, dijital alan çok az masraflı hamleler yapıp daha derin etkiler uyandırabiliyor. Şu an, iktidarın medya dilinin -bütün konvansiyonel yığınağa rağmen- savunma eksenli olduğu açık."[2226]

Geleneksel medya düzeninde gündem, genel olarak gazete manşetleri ile belirlenir ve siyaset, aydınlar, halk o gündem üzerinde tartışırdı. Bugün ise ülkenin gündemini bir tweet, bir video ya da bireysel bir gayretin ortaya çıkarttığı haber belirleyebilmektedir. Öztürk ve Özkan sosyal medya mecralarının bu özelliklerine

[2225] Christian Fuchs, **Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş**, Çev. İlker Kalaycı ve Diyar Saraçoğlu, Nota Bene Yayınları, Ankara: 2016, s. 256
[2226] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**

dikkat çekerek devasa bütçelere karşı kişisel ve ucuza mal edilen girişimlerin daha güçlü sonuçlar doğurabildiğini savunmaktadırlar. Öztürk, bir YouTube kanalında yapılan röportajın gündemi değiştirebildiğini, milyarlık yatırımlarla kurulmuş gazetelerin, televizyonların yapabildiğinden daha güçlü etkiler bırakabildiğini söylemektedir.[2227] Özkan'da konvansiyonel medyanın gücünün artık tartışmalı hale geldiğini belirterek sıradan bir Twitter kullanıcısının gündemi belirleyebildiğini ifade etmektedir: "Hemen hemen kimse gazeteyi sayfa çevirerek okumuyor artık. Her şey dijital ve cep telefonu olan herkes gündem belirleme imkân ve potansiyeline sahip durumda. Koca plazada yerleşik bir medya kuruluşunun yazacağı bir haberin yaratacağı etkiden daha fazlasını bugün oturduğu yerden tweet atan kimseler yaratabiliyor."[2228] Kıvanç ve Tosun ise dijital medyanın bireysel gazeteciliğe sağladığı olağanüstü imkana dikkat çekmektedirler. Kıvanç'a göre kimseye bağımlı olmadan bir kişi kendi çabasıyla ortaya çıkartacağı haberle dünyayı sarsabilir ve böyle örnekler vardır.[2229] Tosun'a göre ise Tek bir kişi medyaya yüklenen kamuoyu oluşturma, haber ve bilgi verme misyonunu paylaşabilir konuma gelmiştir: "Geldiğimiz nokta geleneksel iletişim ve medya düzeninden çok farklı. Artık herhangi bir vatandaş sadece elindeki cep telefonunu kullanarak bile sosyal medya üzerinden kamuoyu oluşturabilme imkanına sahip olmuştur. Bu gelişmelerden hareketle kısmen de olsa bir demokratik eşitlikten bahsedilebilir."[2230]

Sosyal medya mecralarının yeni bir kamusal alan haline gelmesiyle siyasal alanda yüksek bir etkinlik kazandığı, sermaye, iktidar gücünü ellerinde bulunduran egemenlere karşı farklı toplumsal kesimlere "özgürlük", "çoğulculuk", "katılım", "söylem" noktasında demokratik eşitlik imkanları sağladığına dair iyimser görüşlerin yanı sıra şüpheci ve kötümser yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşımların kaynak noktası iyimser görüşlerde öne sürülen "bilgiye kolay, eşit ve yeterli erişim", "otoriteye karşı bağımsızlaşma", "ifade özgürlüğünün önündeki engellerden kurtulma", "siyasal

[2227] "'Gazete manşetlerini yayınlamadan önce bana yolluyorlardı' diyen Kemal Öztürk '3 kuruşluk' tazminat davası açtı", (Çevrimiçi), https://tele1.com.tr/gazete-mansetlerini-yayinlamadan-once-bana-yolluyorlardi-diyen-kemal-ozturk-3-kurusluk-tazminat-davasi-acti-103137/ (Erişim Tarihi: 25.09.2021)
[2228] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2229] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**
[2230] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

katılımda artış", "sivil gruplaşmalarda yerelden küresele doğru genişleme" gibi hususların gerçeklikle ilgisinin bulunmadığı iddiasıdır. Bir başka ifadeyle bu konularda istenilen seviyeye erişilmesi, dijital teknoloji ve mecralarla ideal, katılımcı temsili demokrasinin gerçekleşmesi imkansızdır.[2231] Dahası her türlü söylenti ve dedikoduların sınırsız şekilde bu mecralarda yayınlanması, yayılması, neyin doğru neyin yanlış olduğunun önemsizleşmesi, gerçek bir demokrasi için lazım olan bilgi ile propaganda ayrımının yapılamaz hale gelmesi ciddi bir tehdit olarak görülmektedir. [2232] Hatta olayların manipüle edilmesinde, kitlelerin zihinlerinin biçimlendirilmesinde ve egemen fikirlerin telkin edilmesinde "görünmez yönetimler"e çok daha büyük imkanlar sunduğu bile söylenebilmektedir.[2233] Özkan iki farklı açıdan bakarak çelişkili durumu değerlendirmektedir:

> "Bir tür demokratik eşitlik oluştu ve bu iyi bir şey. Yerel medyanın sesini duyurabildiği, bireysel gazeteciliğin yaygınlaştığı, bol alternatif imkanların doğduğu bir dönemdeyiz. Düşünün, geçmişte bir kanal kurup, videolarınızı çekip düşüncelerinizi yayınlama imkanınız yoktu. Olsa bile bu milyonlarca lira maliyet demekti ki bireysel bir girişim için hayal de rüya da değildi. Ama bugün kişi YouTube'da kanal açıyor, kendi hazırladığı videolarını, düşüncelerini, değerlendirmelerini yayınlayarak önemli bir kitleye erişebiliyor, gündem oluşturabiliyor ve reklam alıp kazanç da sağlayabiliyor. Mesela uzun yıllar Hürriyet gazetesinde magazin içerikli röportaj yaparak markalaşmış bir isim olan Ayşe Arman şimdi bu röportajlarını kişisel İnstagram hesabından yayınlıyor. Daha özgür, daha bireysel daha demokratik bir şey bu. Diğer taraftan çok parçalı bir yapı olduğu için de insanların doğru habere, doğru gazeteciye ulaşması zorlaşıyor ya da tekil bir gözden olayı yorumlaması çeşitli riskler doğuruyor. Haberin çoğulculaşması, demokratikleşmesi açısından iyi bir şey ama habere ulaşmak isteyen okur açısından çok sorunlu, istismara açık bir durum. Tabi ki konvansiyonel medyada da konuştuğumuz bütün konular istismar ediliyordu ama karşınızda kurumsal bir kimlik vardı. Bu kurumsallık üzerinden sorgulayıp bir eleştirel mahkeme kurabiliyordunuz. Ama bugün bunu yapmak çok güç. Bazen haberin kaynağını bile bulamıyorsunuz. Yayılım hızını kontrol edemiyorsunuz. Bir anda yalan bir evren yaratılabiliyor ve dijital ekranlarda yorulmuş zihinler bu evrene dahil olabiliyorlar. İşte dijital linç kültürü diye bir durum ortaya çıktı. Hakikatin sorgulanmadığı muhakemeye ihtiyacın duyulmadığı bir evren yaratımı yani. Bunun ortaya çıkarttığı çok ciddi sorunlar var. Ve gittikçe daha da ufalanıyor dijital medya alanı."[2234]

Dijital medyanın demokratik bir eşitlik sağladığı iddialarına yönelik önde gelen eleştirilerden birisi "internet ve sosyal medya ortamlarının zaten küresel şirketlerin

[2231] M. A. Minarlı, a.g.e., s. 233
[2232] H. Köchler, a.g.e., s.234
[2233] H. Köchler, a.g.e., s.233
[2234] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

kontrolünde olduğu"dur ve bu da doğrudan küresel sermaye gücünün işin içinde, merkezinde olduğunun göstergesidir.[2235] Kızıltaş da bu iddia üzerinden hareketle sermaye kavramını yerel ve küresel olarak ayırımlamanın daha doğru olacağını ifade etmektedir. Kızıltaş, sosyal medya etkinliklerinin yerel ölçekte sermaye güçlerini aşan ve görece demokratik değerlerin gelişmesi, korunması gibi konularda etkili olan bir görünümü olsa da küresel anlamda her alanın kontrol edildiği distopik bir sermaye kontrolünün egemen olduğunu savunmaktadır:

> "Evet ana akım medyanın arkasında belirli sermaye gruplarının parasal desteği var ve profesyonel kadrolar istihdam ediyor. Bu elbette ki örgütlü bir medya gücü ve etkisi, etkinliği yadsınamaz. İnternet mecrası görece daha bireysel görünüyor ama ortamı sağlayan ve kurallarını koyan çok daha büyük küresel sermayeler. Bu bireysel kullanıcılar aslında bir nevi bu şirketlerin işçileri konumundalar. İstedikleri hesabı askıya alabilirler, tasvip etmedikleri konuları gündemden düşürebilir istedikleri konuları da kitlelerden bağımsız olarak gündeme taşıyabilirler. Dolayısıyla ulusal ölçekte ana akım medyada sermaye gücü hala etkili ve güçlü. Ancak küresel ölçekte daha büyük sermaye gruplarının egemenliği ve gücü söz konusu."[2236]

Dünyanın küresel ölçekte en değerli şirketleri sıralamasında ilk 10'da yer alan şirketlerin 7'sini teknoloji şirketleri oluşturmaktadır. Google, Youtube, Faceebook, İnstagram, Whatsapp, Linkedin gibi sosyal medya mecraları da bu şirketlerin bünyesinde yer almaktadır.[2237] Tabi burada konuyu sosyal medya sahipliği ile sınırlamak yanıltıcı olacaktır. Zira servis sağlayıcılar, uygulama servisleri gibi bilişim alt yapılarının hemen tümü de bu şirketler bünyesindedirler. Örneğin mobil telefonlar bugün kişilerin internet erişim ve medya mecralarında kullandıkları en yaygın ve önemli araçtır. Bütün mobil telefonlarda Android ve İOS işletim sistemleri kullanılmaktadır ve tüm mobil uygulamalar da ancak bu iki sistemde yer alan uygulama marketlerinden indirilebilmektedir. Bu da küresel anlamda internet, mobil ve sosyal medya mecralarının hemen bütün kontrolünün birkaç teknoloji şirketinin elinde bulunduğunu göstermektedir. Bu şirketlerin hemen hepsinin de ABD merkezli olması da ayrı bir konudur. Öztürk, bu durumu bütün ülkeler ve toplumlar için çok büyük bir tehlike olarak görmektedir. "Buradaki tehlike şu: hepimiz Amerika'nın

---

[2235] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**

[2236] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

[2237] "Dünyanın en değerli 10 şirketinden 7'si teknoloji şirketi", (Çevrimiçi), https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dunyanin-en-degerli-10-sirketinden-7si-teknoloji-sirketi/1708989 (Erişim tarihi: 20.01.2022)

tekelleşmiş kitle iletişim araçlarını kullanarak var olabiliyoruz. Evet, çok büyük tehlike. Youtube, Twitter, instagram, Facebook tamamı Amerikan menşeli ve bir tekel oluşturmuş durumdalar. Ve siz sadece orada var olabiliyorsunuz. Peki bizim Amerika ile ilişkilerimiz bozulduğunda ne olacak?" Bu platformların politik angajmanlarının olduğunu, sahiplerinin bizim dışımızda gündemleri olduğunu ve izin verdikleri ölçüde demokratik hakların kullanılabildiğini belirten Öztürk, Filistin meselesi üzerinden bu platformların politik tavırlarının, özgürlük sınırlarının anlaşılabileceğini, İsrail'in açık bir şekilde bu platform sahipleri tarafından kayırıldığını, İsrail karşıtı tiweetlerin silindiğini, YouTube kanallarının ve Facebook sayfalarının kapatıldığını, videoların engellendiği ifade etmektedir: "Benim başıma geldi. Filistin, Kudüs nasıl kurtulur diye Türkçe, İngilizce, Arapça bir infografik video yaptım. Bunları yayınladığımda Youtube bana "bu videoyu reklama kapatıyoruz" diye uyarı yazısı gönderdi."[2238]

Arseven de benzer bir yaklaşımla bu platformların tekel haline geldiklerini, demokratik eşitliği veya katkı sağladıkları iddialarının bütünüyle yalan olduğunu savunmaktadır. "İnternet, sosyal medya demek bugün Google, Twitter, İnstagram, Facebook ve diğer bazı sosyal mecralardır. Çünkü bu alanı domine eden onlar. Google'nin ve diğer sosyal medya mecralarının dili, yönlendirmeleri ve engellemeleri belli bir mantığa dayanmaktadır. İstediklerini gündem yapabilirken istediklerini de yok sayıp, yasaklayabilmektedirler." Arseven, örnek olarak da aşı ve LGBT tartışmalarını verirken bu mecraların manipüle yetenek ve güçlerine de dikkat çekmektedir:

> "Güncel örnekler vermek gerekirse aşı karşıtı düşüncelere bu mecralarda pek yer verilmiyor. Engelleme, cezalandırma ve kapatma gibi tehditlerle karşılaşıyorsunuz. Aynı şekilde LGBT (Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Trans) meselesi ile ilgili olumsuz görüşlerinizde önce uyarı alıyorsunuz, ikinci uyarıda bir hafta gönderi yapamıyorsunuz üçüncü uyarıda ise tümüyle hesabınız kapatılıyor. Yine Ermeni soykırımı iddialarına karşı yapılan yayınlar da sık uyarılara maruz kalmaktadır. Birkaç arkadaşımın bu anlamda çok izlenen kanalları kapatılmak istendi. Yani sizlerin, bizlerin gerçeği yok; onların gerçeği var ve bu gerçeklerin dışına çıktığınız zaman mecralardan silinirsiniz. Bir anda hoşlarına gitmeyen hesapları kapatabilirler. Tabi manipüle edebilme güçlerini de düşünmek gerek. İstedikleri bir konuyu gündeme getirerek algılarımızı kolayca yönetebilme imkanlarına sahipler. Bizler bireysel dijital işçiler konumundayız. Asla karar verici, yönetici konumlarda değiliz. İzin verilmiş sınırlı alanlarda düşüncelerimizi

[2238] Öztürk, Kemal; "Medya Dünyasının Bilinmeyenleri! Reklam Arasında Konuşulanlar", 27 Şubat 2020, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=Yojx4rrwb7Y (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

ifade ettiğimizi sanıyoruz. İfade özgürlüğü hiç yok demiyorum ama gerçek sınırlama yetkisi bizim elimizde değil. Mesela seçmen davranışlarını etkiliyor. Seçmen eğilimlerini önceden kestirebiliyor ve buna müdahale edebiliyor. Birçok iddia ortaya atıldı bu konuyla ilgili ve en son ABD başkanlık seçimlerinde yaşananlar ortada. Bunlarla da bitmiyor tabi. Alışveriş eğilimlerimizi, beğenilerimizi, zevklerimizi, nefretlerimizi ve hayatımızın daha birçok özelliklerini depoluyorlar, analiz ediyorlar ve buna uygun sübliminal mesajlar üretiyorlar. Biz de tüm bunlar olurken özgürlük şarkıları söylüyoruz. Etik sorunlarda da işin bir başka önemli boyutu. İlgi çekmek, ilgi oluşturmak için her türlü manipülasyon yapılabiliyor. Herkes birbirinin üretimini çalabiliyor. Kişilik hakları hiçe sayılabiliyor. Telif hakkını korumak, haberin, bilginin doruluğunu test etmek de oldukça zor. Sahte bir hesap açıp istediğiniz kişinin hayatını kaydırma imkânınız var gibi. Takipçi ve hitap edildiği iddia edilen kitlenin varlığı da şaibeli. Birkaç kez böyle şeylere şahit oldum. Adam bir gecede 100 binlerce takipçi kazanıyor. Tabi bu da bir sektör olmuş durumda ve bir sürü hilesi var."[2239]

Dijital medya ortamı için öne çıkan iki temel problem dikkat çekmektedir. Birincisi kontrol ikincisi ise güvenilirliktir. Arseven'in de dikkat çektiği gibi ABD'de 3 Kasım 2020'de gerçekleşen başkanlık seçimleri sonrası yaşanan siyasi gerilim teknoloji ve sosyal medya şirketlerinin nasıl bir tekel gücü oluşturduklarını gözler önüne sermiştir. Başa baş giden başkanlık seçimleri sonucunda Demokrat Parti adayı Joe Biden'ın seçimi kazandığının ilan edilmesinden sonra, seçimde hile yapıldığını iddia eden Cumhuriyetçi Parti adayı Donald Trump'ın resmi Twitter, Facebook ve Instagram hesaplarına, bu şirketler tarafından paylaşım engeli getirilmiştir.[2240] Kongre baskınının yaşandığı günlerde ise Trump ve sosyal medya kuruluşları arasında ciddi bir mücadele yaşanmıştır. Başta Twitter olmak üzere birçok sosyal medya platformu olayların sorumlusu olarak gördükleri Trump'un hesaplarını askıya almışlar, erişime kapatmışlardır. Daha ilginci ise Trump'ın Twetter yerine kullanmak istediği Parler adlı sosyal medya platformunun başına gelenlerdir. Trump'ın hesap açması ve destekçilerinin de hızla bu platforma geçmesi sonucu Amazon, şiddet içeriğine izin verdiği gerekçesiyle Parler'in sunucu hizmetlerini sonlandırmış, Apple ve Google'da uygulama marketlerinden Parler'i kaldırmışlardır.[2241] Gelişmeleri "şok edici" diye tanımlayan Parler'in CEO'su John Matze vermiş olduğu bir röportajda teknoloji şirketlerinin gelmiş olduğu tekel durumunu ortaya koyan şu ifadeleri kullanmaktadır:

[2239] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**

[2240] "Trump'a sosyal medya engeli", (Çevrimiçi), https://www.trthaber.com/haber/dunya/trumpa-sosyal-medya-engeli-544832.html (Erişim Tarihi: 22. 11. 2021)

[2241] "Parler: Trump destekçilerinin rağbet ettiği sosyal medya platformu kapandı", (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55622055 (Erişim Tarihi: 21. 11. 2021)

“ilginç olan yanı ise, bunu her üç şirketin de aynı günde, herhangi bir ön uyarıda bulunmaksızın yapmış olması. … Bu yalnızca temel haklarımızla ilgili bir durum değil. Bir gecede bir milyar dolarlık, yarım milyar dolarlık şirketi kapatabiliyorlar"[2242]

ABD’de yaşanan olaylar detaylı düşünüldüğünde ürkütücü bir durum ortaya çıkmaktadır. Sansürlenen isim ve kitlenenin gücü, genişliği düşünüldüğünde ise ürkütücülüğün boyutu daha da büyümektedir. Zira dünyanın hemen bütün ülkelerinde sosyal medya kullanım oranları çok yaygındır ve genç kuşaklar gündemi takip etmek için eski geleneksel medya araçları yerine yeni medya mecralarına yönelmektedirler. 2021 verilerine göre dünyada internet kullanıcılarının sayısı dünya nüfusunun %60’ına ulaşmıştır. Bu insanlar ortalama olarak günde 7 saatlerini internet ortamında harcamaktadırlar. Kullanıcıların %92,6’sı internete mobil telefonlarından erişirken bilgi amaçlı kullandığını söyleyenlerin oranı %63’tür. En çok kullanılan mecralar ise Google, Facebook, Youtube, Whatsapp, FB Messenger ve İnstagram’dır ve sosyal medya kullanımı, buralarda vakit harcama oranları her geçen gün artmaktadır.[2243]

Veriler, dünyada internet erişimi olan hemen her bölgede kitlelerin haber, bilgi ve sosyalleşme konusunda teknoloji şirketlerine bağımlı olduğu anlamına gelmektedir. Türkiye’de de durum farklı değildir. Hatta kullanım ve vakit geçirme oranlarında dünya ortalamasının bir hayli üzerinde seyretmektedir.[2244] Bu bilgilere paralel olarak Yenice, internet, sosyal medya ve özgürlük kavramlarının ilişkilendirilmesinde temelsiz bir iyimserlik olduğunu, zira ortaya çıkan fotoğrafta küresel bir kontrol merkezinin göründüğünü, iletişim eylem ve özgürlüğümüzün sınırlarımız dışında kalan bu şirketlerin inisiyatifi ve insafına kaldığını, yine de yerel ölçekte sağladığı serbestliğin değerli görülmesi gerektiğini belirtmektedir:

[2242] “Trump destekçilerinin akın ettiği Parler'in CEO'su Matze: Ölüm tehditleri alıyorum”, (Çevrimiçi), https://tr.sputniknews.com/20210114/trump-destekcilerinin-akin-ettigi-parlerin-ceosu-matze-olum-tehditleri-aliyorum-1043574156.html (Erişim tarihi: 20.01.2022)

[2243] “Dijital 2021 Raporunda Türkiye ve Dünyada İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Karşılaştırması, Ocak 2021”, (Çevrimiçi), https://recrodigital.com/dijital-2021-raporunda-turkiye-ve-dunyada-internet-ve-sosyal-medya-kullanimi-karsilastirmasi-ocak-2021/ (Erişim tarihi: 20.01.2022)

[2244] “Dijital 2021 Raporunda Türkiye ve Dünyada İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Karşılaştırması, Ocak 2021”, (Çevrimiçi), https://recrodigital.com/dijital-2021-raporunda-turkiye-ve-dunyada-internet-ve-sosyal-medya-kullanimi-karsilastirmasi-ocak-2021/ (Erişim tarihi: 20.01.2022)

> "Sosyal medya mecraları büyük sermaye gruplarına ait ve bunlar dünyanın en büyük şirketleri. Biz sosyal medyada özgürüz, Twitter'da istediğimizi yazıyoruz, Tik Tok'ta istediğimiz videoyu paylaşıyoruz, İnstaram'da istediğimiz akımı başlatıyoruz diyorsun ama yasak bir alana girdiğinde mecralardan tamamıyla siliniyorsun. Tüm emeklerin bir anda boşa gitmiş olabiliyor. Çünkü kumanda kontrol onların elinde. Bu şirketlerin yasak bölgelerine, yasak konularına girmediğin sürece özgür hissedebilirsin kendini. Bu anlamda geleneksel medyadan bir farkı yok yani. Ülkedeki güç odaklarına dokunmadığın sürece medyada olabildiğince özgürsünüz zaten. Yine de bunun yerel ölçekte sağladığı özgürlüğün bile kitleler açısından son derece önemli olduğunu düşünüyorum."[2245]

Dağıstanlı'da gelinen noktada sansür mekanizmasının sosyal medyada çok daha spesifik işlediğini, geleneksel medyada ağır aksak da olsa işleyen editöryal sürecin büyük oranda ortadan kalktığını söylemektedir:

> "Bilgiyi vs. demokratikleştirdiğine dair ciddi tezler var ama internetin kurucusu, alternatif bir yapı arayışı içinde. Güçlü sosyal medya ağları (Facebook, Twitter, Google) ciddi şekilde sansür uyguluyor, manipüle ediyor. Habere ulaşma özgürlüğü sağladı deniyor ama orada da gizleme mekanizmaları işliyor. Google mesela; algoritmasına müdahale edebilir ve kimi haber ve bilgileri gizleyebilirsiniz. Yine bakın Wikipedia'ya; mesela İsrail-Filistin çarpıtmaları yaygındır. Yani bu tezlerin doğruluğu var ama iki tarafı keskin bıçak durumunda şu an. Bir de şu var tabii. Geleneksel medyada bir hiyerarşi vardı. Haber dediğiniz zaman bir editöryal süzgeçten geçerdi. Kaynak, kanıt aranırdı, taraflar incelenirdi, kim ne dedi diye bakılırdı vs. Ama şimdi böyle bir şey yok. Editöryal süreç çoğu zaman devre dışı ve bu tümüyle dezenformasyona giden bir süreç olarak işliyor. Güvenilir bilgi alma sorunu çok yüksek bu mecralarda. Güven kazanılması zor ama kaybetmesi çok kolay bir olgudur. Bir sürü çer çöp şeyler var. Herkes yazıp çiziyor ve bunların arasından neyi nasıl seçip okuyacağınız da önemli bir problem haline geliyor. Dolayısıyla güvenilirliği yüksek bilgi ve haber her zamanki gibi nadir ve önemli."[2246]

Sosyal medya mecralarının yaygınlaşmasıyla geçmişin normatif, kuralcı, kontrolcü devlet toplum yapılarının birey ve güçsüzleştirilmiş kitleler lehine bozulduğu tezi oluşan mevcut tabloyla birlikte tartışılır hale gelmiştir. Cömert bu durumu "Habere ulaşma imkanlarının çoğalması aynı zamanda yalan habere ulaşma imkanlarının da çoğalması anlamına geliyor. Özgürleşme iyi bir şey de yalanın özgürleşmesi o kadar iyi değil."[2247] cümleleriyle eleştirmektedir. Gerçekten de araştırmalara göre sosyal medyada üretilen yalan haberler gerçek haberlerden 6 kat daha hızlı yayılmaktadır ve içerik üreticileri etkileşim, beğeni oranlarını artırmak için

[2245] S. Yenice, **Kişisel görüşme…,**
[2246] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[2247] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**

olmadık yöntemleri kullanma eğilimine girmektedirler.[2248] Bunu bir kontrolsüz kötülük olarak yorumlayan Cömert "kötülüğün özgürleşmesini sağlıklı bulmuyorum" dedikten sonra geleneksel medya anlayışının kontrolcü yaklaşımının hala değerli olduğunu ve değerini yitirmemesi gerektiğini ifade etmektedir:

> "Herhangi bir kritere göre söylemiyorum, sadece insani kriterlere göre söylüyorum; kötücüllüğün, art niyetin, insana zarar vermek isteyenlerin, yanıltmak isteyenlerin özgürleşmesini sağlıklı bulmuyorum. … Basılı medyanın hep bir avantajının olduğunu düşünmüşümdür. Fakat basılı medyayı avantajlı hale getiren kuşak yavaş yavaş dünyadan göçüyor. Zannedersem şu anda son günlerini yaşıyor. Ancak internet haber medyası güvenilirlik noktasında çok kötü bir sınav verdiği için bir internet haber portalının arkasında basılı bir gazetenin imzasının olması hala önemli bir faktör. Evet, basılı medya bir süre sonra belki tamamen ortadan kalkacak ama meslek olarak gazetecilik; formu ne kadar değişirse değişsin devam edecek. Haberin kıymeti hiçbir zaman ortadan kalkmayacak. Hatta sansürden yakasını kurtaran haberin kıymeti daha da bir artacak. Zamanla insanların bir kısmı edindikleri tecrübelerle gerçek haberi yalanından ayırt etmeyi öğrenecekler ama hızlı akan bu süreçte yeni neslin ne kadarı bu tecrübeyi edinebilecek bilemiyorum."[2249]

Dijital medya ortamları üzerine tartışılması gereken konulardan birisi de kitle iletişim araçlarının "bilgi ve haber verme, eğitme, eğlendirme, güdüleme, kültürel gelişme" gibi işlevleri arasından hangisinin sosyal medyada öne çıktığı hususudur. Akademik tartışmalarda işlendiği gibi kitleler bu mecralarda demokratik katılım süreçlerinde yer alarak siyasi ortamın ideal olana doğru şekillenmesine katkı mı sağlamaktadırlar yoksa çoğunlukla eğlence ve mevcut kanaatlerini pekiştirici içerikler tüketmek için mi kullanmaktadırlar. Türkiye ölçeğinden bakıldığı zaman sosyal medya mecraları için apolitik bir mecra tanımlaması da yapılabilir. Üretilen ve tüketilen içeriklerin önemli bir bölümü eğlence odaklıdır denilebilir. Örneğin YouTube'da en çok izlenilen videolara bakıldığında **"**ürün incelemesi, yorum, nasıl yapılır? videoları, Vlog'lar, ssoru cevap, komedi, oyun, müzik, eğitim, spor" videoları öne çıkmaktadır.[2250] İnstagram büyük oranda kişisel görselliğin ve pazarlama ürünlerinin öne çıktığı bir mecraya dönüşmüştür. İnstagram'da başarılı olmak için önerilen içerik türleri şunlardır: "Evcil hayvanlara özel hesaplar, stilist, kendin yap uzmanı, fırıncı,

[2248] Deniz Yengin, "Sosyal medyada yalan haberler gerçek haberlerden 6 kat hızlı yayılıyor", (Çevrimiçi), https://www.dha.com.tr/istanbul/sosyal-medyada-yalan-haberler-gercek-haberlerden-6-kat-hizli-yayiliyor/haber-1809572 (Erişim Tarihi: 22.11.2021)
[2249] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**
[2250] En Çok İzlenen YouTube Video Türleri Nelerdir?, (Çevrimiçi), https://turkeyvideonetwork.com/en-cok-izlenen-youtube-video-turleri-nelerdir/ (Erişim tarihi: 20.01.2022)

yemek blogcusu, seyahat paylaşımları, makyaj sanatçısı, saç stilisti, infografik tasarımcısı, sihirbazlık & hokkabazlık, fitness koçu,"[2251] Yaygın olarak siyasi ve haber içeriklerinin kullanıldığı belirtilen Twitter'da bu anlamda incelenmesi gereken mecralardandır. Örneğin büyük bir siyasi olay Twitter'da 100 bin civarında atılan tweetlerle gündem olurken Survivor yarışmasıyla ilgili bir olay 1 milyona yakın tweet ile gündem olabilmektedir. Dikkatlice takip edildiğinde Twetter'da siyasi olaylarla ilgili yapılan "hastag" çalışmalarının etkileşim sayısı ortalama olarak 100 binler civarındadır. Bir hesabın birden çok, onlarca tweet paylaşabildiği de düşünülürse mecranın kullanıcı oranı ile orantılı olarak politik özelliği anlaşılabilir. Akın, bu anlamda sosyal mecraların her şeyi popüler kültürün ambalajına soktuğunu, ciddi olanı da sulandırdığını ve gündem, kamuoyu oluşturma konusunda birtakım sınırlılıklarının olduğunu ifade etmektedir:

> "İnternet ve YouTube kanallarının gündem ve kamuoyu oluşturma konusunda bazı sınırlılıkları var. Popülerlik çok daha öne çıkmış durumda. Siyaset ve gündemle ilgili konularda ancak alaycı yaklaşımlarla dikkat çekilebiliyor. Ama ciddi anlamda haber değeri olan ve bu işi daha ciddiyetle yapan kişilerin ilgi görme oranları düşük. Farz edelim ki Mehmet Ali Birand yaşasaydı ve bu platformları kullansaydı aynı etkiyi bugün uyandırabilir miydi? Bence uyandırmazdı. Çünkü yaptığı işler o dönemin alıcısına uygun şeylerdi. Diğer bir boyut da sosyal medyada linç kültürünün hakim olması. Başka bir dil oluşmuş durumda. Kullanıcıların kullanma pratikleri, amaçları ve alışkanlıkları çok farklı. Birçoğu oraya haber ve bilgi almak için girmiyor. Gördüğüm kadarıyla oluşmuş ve yerleşik kanaatlerini, birikmiş öfkelerini aktarmak ve atmak için giriyorlar."[2252]

Geleneksel medyanın tahtını kaybettiği, dijital ortama ve yeni okuyucu kitlesine göre şekillendiği gerçektir. Bu alanın tıpkı geleneksel medya gibi kendi kurallarını, ilkelerini ortaya koyacağı, sermayenin sınırlayıcılığından bağımsız olarak medyada çoğulculuğu sağlayacağına yönelik umutlu değerlendirmeler yaygındır. Ancak her şeyin teknoloji sayesinde hızlandığı, mutlak dönüşüme uğradığı bir zamanda dijital medyanın bugününün yarına nasıl taşınacağı da merak konusudur. Arseven, bu anlamda geleceği kaygı verici olarak görmektedir ve internet

---

[2251] "Instagram'da Ne Tür Sayfalar Tutar?", (Çevrimiçi), https://www.medyabudur.com/2021/06/instagramda-ne-tur-sayfalar-tutar-2021.html (Erişim tarihi: 20.01.2022)

[2252] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

gazeteciliğinin de geleneksel medya gibi gerilediğini, daha ötesi siyasi ideolojilerin, paradigmaların da dağılma sürecine girdiğini söylemektedir:

> "İçinde bulunduğumuz durum pek çok şeyi tüketiyor. Zira teknoloji çok farklı boyutlarda mutlak dönüştürücü güç olarak gelişiyor. Bu noktadan baktığımızda gazeteler bitiyor ve yerlerini internet gazetelerine bırakıyorlar ama burada kalmayarak internet gazeteciliğinin de gerilemesi söz konusu olacak. İşte Tik Tok gibi kısa içerikli videoların egemen olduğu, hızlı paylaşılan, hızlı tüketilen bir sosyal medya yapısı kuruluyor. YouTube'da da öyle uzun videolar izlenilmiyor artık. Oluşan bu yeni iklim içerisinde siyasi ideolojilerin de paradigmalarının dağılacağını düşünüyorum. Çünkü bu iklimde idealizm yaşayamaz. Ne İslamcı düşünce ne de Kemalist düşünce ne de milliyetçi düşünce bu süreçten eski bütünlüklü idealizmleriyle çıkamayacaktır. Birbirlerine olan tepkiselliklerinden doğan aksiyon yanıltıcı olmasın. Bu nedenle medyanın siyasetle bir işlevinin kalmadığını düşünüyorum. İş şuraya doğru gidiyor; kişilerin bireysel veya ailesel çıkarına hangi parti uygunsa onu destekleyecekler. Bundan 20 yıl önce Amerikan Başkanı soykırım iddialarından bahsetseydi tepkimiz çok farklı olurdu. 20 yıl önce İsrail'in başkentinin Kudüs olarak tanınacağı söylenseydi yine tepkimiz çok şiddetli olurdu. Bundan 20 yıl önce bazı televizyon dizilerimizde yer alan kimi sahneler yayınlansaydı tepkimiz çok farklı olurdu. Bugünkü toplum bireylerinin gündemleri, beklentileri çok farklılaşmış durumda. Gramschi'nin bahsettiği rıza üretimi çok farklı bir şekilde gerçekleşmiş gibi."[2253]

Günümüzde insanlık tarihi boyunca görülmedik bir teknolojik gelişme yaşanmaktadır ve yukarıda da ifade edildiği gibi bu gelişmeler her şeyi olduğundan, insan açısından olması gerektiğinden daha fazla hızlı yaşanır hale getirmektedir. Bilginin üretimi, yayılımı, tüketimi büyük oranda başkalaşmış durumdadır. Artık bilgiye ulaşmak sorun olmaktan çıkmış, bilginin tasnif ve muhakeme edilmesi daha önemli bir konu haline gelmiştir. Hızla akan bilgilerin, imajların insan beynine yükü bir "tembel seçimi" zaruri hale getirmektedir. Geleneksel medya işte bu sosyolojik ve teknolojik gerçeklik içerisinde kendisini yeniden tanımlamaya ve ayakta kalmaya çalışırken fırsat ve tehdit değerlendirmelerinde bocalamaktadır. Bir tarafta resmi otoritenin ve ilişkili sermaye güçlerinin baskısından kurtulma, ucuz imkanlarla etkili bir şekilde alternatif düşünceleri ortaya koyma, kaynak çeşitliliği ile uygulanan sansürleri aşma olanaklarına kavuşulurken bir tarafta da çok daha güç yetirilemez, erişilemez küresel kontrol mekanizmalarının denetimine girildiğine yönelik kaygılar artmıştır. Bir diğer kaygı ise haber ve bilginin güvenilirliği konusunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle sosyal medya mecralarında yayılan haberlerin kaynak, güvenilirlik ve denetim sorunu endişe verici boyutlarda değerlendirilmektedir. Oluşan

[2253] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**

genel kanaat ise geleneksel medya örgütlenmelerinin her şeye rağmen doğru bilginin referans kaynağı olmaya devam ettiği yönündedir.

3.8.3. Dijital Medya Düzeninde Laik-Muhafazakâr Etkinlik

AK Parti'nin medya üzerinde yumuşak hegemonik bir denetim kurduğu, yazılı ve görsel basını içerisine alan dev bir parti medyası oluşturduğuna dair iddialar yaygın ve egemen durumdadır. Oluşturulan bu medya gücüyle muhalefet ya da iktidar karşıtı seslerin kısıldığı, sindirildiği belirtilmektedir.[2254] Ancak konvansiyonel medya açısından bu bir gerçek olsa da dijital medya ortamı açısından bu yaklaşım geçerli midir? Özkan, sadece konvansiyonel medyaya bakmanın yanıltıcı olacağını savunmaktadır ve "eski egemen, jakoben vesayetçi anlayışın" dijital medya imkanlarını kullanarak ciddi bir denge oluşturduğunu iddia etmektedir. Muhafazakâr İslami çevrenin bu alanda oldukça zayıf kaldığını belirten Özkan, karşı tarafın dijital olanaklarla farklı, başarılı olan iletişim modelleri geliştirdiklerini ifade etmektedir:

> "Bana göre jakoben vesayetçi anlayış dijital dönüşümün sağlamış olduğu internet ve sosyal medya imkanlarını kullanarak dengeyi yeniden kurmuş durumda. Dijital ortamda oldukça güçlü ve örgütlüler. Muhafazakâr İslami çevre bu alanda maalesef zayıf kalmış durumda. Bakın sosyal medya alanına pek öyle güçlü bir ses göremezsiniz. Onlar ise özellikle Gezi olaylarından sonra sokak yayınları ve her yer medya anlayışını geliştirdiler. Bugün alternatif medya imkanları üzerinden örgütlenen ve sesi çok çıkan yeni bir vesayetçi yapının ortaya çıkmış olduğunu, hatta bunun önceki vesayetçi medyanın devamı olduğunu düşünüyorum. Ak Parti'nin medyaya tümüyle hakim olduğu söylemi gerçek dışı, içi boş, algıya dayalı bir söylemdir."[2255]

Özkan'ın "muhafazakâr İslami çevre bu alanda zayıf kaldı" vurgusu önemlidir ve adeta İslam referanslı çevrenin karakteristik bir özelliğinin tekrarına atıf niteliği taşımaktadır. İslami çevrenin tarihsel gelişimine bakıldığı zaman modern iletişim ortamlarına karşı hep bir mesafeli yaklaştıkları görülebilmektedir. Örneğin gazeteler gıybet araçları olarak görülürken[2256] uzun süre gazetelere insan fotoğrafı basılmalı mı basılmamalı mı? gibi tartışmalar yaşanmıştır. Televizyon bu anlamda daha bir ihtiyatla

[2254] Özdağ, Ümit; İkinci Tek Parti Dönemi, Kripto Yayınları, Ankara: 2011, s. 117
[2255] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2256] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

karşılanmış, hatta şeytan icadı olarak nitelenmiştir.[2257] Haliyle bu alanlar tedbirli olunması, mecbur kalındığında da İslami hassasiyetler gözetilerek ilgilenilmesi gereken alanlar olarak tanımlanmışlardır. Batı merkezli bir icat olan, özünde kültürel bir modernleşmeyi de barındıran bu araçların İslamileştirilmeye çalışılması neticede birçok sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir. İslami çevrenin medya konusunda yaşadığı bocalamayı bu sınırlılıklara bağlayan ciddi bir görüş mevcuttur.[2258] İslami çevrenin internet medyası konusunda da benzer bir yaklaşım ve bocalama içine girdiği söylenebilir. Daha özel olarak ifade etmek istersek sosyal medya konusu da tıpkı diğer geleneksel medya araçları gibi başlangıçta "malayani uğraşlar" olarak konumlandırılmıştır[2259] ve geçmişte olduğu gibi uğraşılması zaruret olarak görüldükten sonra bu alana girişler ve yatırımlar yapılmaya başlanılmıştır. Denilebilir ki muhafazakâr kesimlerin sosyal medyaya ilgileri Gezi Parkı Olaylarından[2260] sonra artmıştır. 27 Mayıs 2013 tarihinde Taksim Gezi Parkı'ndaki ağaçların sökülmesine bir tepki olarak çevre hareketi şeklinde başlayan olayların sosyal medya üzerinden örgütlenen muhalif kitleler tarafından birçok şehre yayılması ve iktidarı düşürmeye yönelik protestolara dönüşmesi iktidarı destekleyen muhafazakâr çevrelerin sosyal medyaya yaklaşımını temelden değiştirdiği söylenebilir. Kızıltaş, bu tarihe atıf yaparak muhafazakâr çevrede sosyal medyaya karşı değişen bakışı ve bocalamayı anlatmaktadır:

> "Şöyle bir şey var; kitlelerimizi tasnif edip, onlara direktifler verip yönlendirme şansımız yok. Burada tabii akışlar söz konusu. Bu tabii akışların içerisinde bir kesim

[2257] Altuğ, Yakup; "Unutulmuş Bir İhtiyaç: Sosyal Medya Fıkhı", **Elif Elif Dergisi**, Sayı: 32, 2015, s. 92

[2258] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

[2259] Örneğin Meclis Eski Başkanı ve AK Parti kurucularından Bülent Arınç, bakanların ve danışmanların twitter kullanımlarını eleştirerek "boş iş" olarak nitelendirmiştir. Bkz. "Arınç'tan Yalçın Akdoğan ve tweet eleştirisi", (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/gundem/arinctan-yalcin-akdogan-ve-tweet-elestirisi-25492773 (Erişim Tarihi: 21. 11. 2021)

[2260] Gezi Parkı Olayları sebepleri ve sonuçları itibariyle çok tartışmalı bir konu olarak Türkiye tarihindeki yerini almıştır. Başlarda bir protesto, asayiş sorunu gibi başlayan olaylar, daha sonrasında iktidarı devirmeye yönelik ülke geneline yayılan yıkıcı protestolara dönüşmüştür ve ülke adeta iki farklı görüş arasında bölünmüştür. Dolayısıyla okunması, çözümlenmesi çok boyutlu ve incelikli yapılması gereken bir konudur. İki farklı değerlendirme için bkz. Seyfettin Aslan ve diğerleri, "Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirmesi", **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: VI, Sayı 2, 2017, s. 153 - 178 – Mustafa Yiğit, "Gezi Parkı Eylemlerinin Görünen Yüzü", Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2013, (Çevrimiçi), https://www.tasav.org/media/k2/attachments/analiz_4_shy_4_gezi_parki_yIGIt_son.pdf (Erişim Tarihi: 27.01.2022)

> gelişmeleri fark edip, organize olup yenilikçi bir tavır sergileyebiliyor. Bizde doğruyu muhafaza etme gibi bir anlayış var. Daha önce de bahsettiğim gibi sosyal medya ilk başlarda fotoğraf ve hikayeler paylaşılan bir platformdu. Bunun bir silah olarak kullanılabileceği 2013'ten itibaren ortaya çıkmaya başladı. Tabi bu mecralarda çok yalan içerikler döndü. Muhafazakâr kesim hem bu yalanı yadırgadı hem de yalan üretilen bu mecraya kafasında bir mesafe koydu. Aktif şekilde kullanıp kullanmama konusunda kararsızlıklar yaşadı. Kullandığında da doğru içeriklerle kullanmaya çalıştı ve bu oldukça etkisiz ve moral bozucu oldu. Bir söz vardır: "Yalan kıtalar dolaşırken doğru yerinden yeni hareket ediyormuş" diye. Doğruda kaldığın sürece sosyal medyada popüler ve etkin olma imkânınız pek yok. Bu nedenle internet ortamı geç kavranan, geç çözümlenen ve bilindik tavırlarla mücadelesi zor olan bir alandı İslami çevre için."[2261]

Sosyal medya alanına hala "Müslüman, mahremiyet, yalan, malayanilik …" kavramları üzerinden "uyarıcı" bir görüş egemen konumdadır denilebilir.[2262] Taşgetiren, genelleştirerek İslam dünyasının dijital devrim konusunda Noval Harari'den de alıntı yaparak geç kalındığını belirtmektedir: "Herkes işin sırrını keşfetmeye çalışıyor? … İnsan ve kitlelerin motivasyonu üzerine yeniden kafa yoruluyor. Dijital dünya her toplum için yeni keşif alanı. Homo Deus kitabında Noval Harari, İslam dünyasının dijital devrimi kaçırdığını, bunun ise zamanı kaçırmak anlamına geldiğini söylüyor. Ne yaman bir tespit bu. Biz Türkiye olarak, İslami referanslı bir siyasi yapının elinde bu devrimi yakalayabildik mi? O kadar soru var ki."[2263] Öcal ise İslami çevrenin medyaya karşı hep ikircikli olduğunu ancak enteresan bir şekilde medyayla ilişkisinde hep bir çözümü mümkün kıldıklarını söylemektedir: "İslami kesimde hep bir direnç var medya ve içeriklerine karşı ama diğer taraftan da istekli bir kesim de var. Yani sorun çıkıyor ama çözüm de üretiliyor. Takılıp kalınmıyor, vaz geçilmiyor. Geleneksel bakış açısına hapsolunmuyor. Tıkanıklıkları açan da bir yapısı var İslami kesiminin."[2264]

Taşgetiren ve Öcal'ın değerlendirmelerinden yola çıkarak İslami çevrenin; ana akım medyayı da kontrol ettiği varsayıldığında dijital medya etkinliklerinde nasıl bir eylemlilik ve performans sergilediği, geçmiş tecrübelerde olduğu gibi dijital ortamlarda da seküler kesime göre bir geri kalma durumunun mu söz konusu olduğu

---

[2261] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

[2262] Erkan Aydın, "Sosyal medya ile Müslüman'ın imtihanı", **Hürriyet Gazetesi**, 25 Mayıs 2019, (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dr-erkan-aydin/sosyal-medya-ile-muslumanin-imtihani-41225118 (Erişim Tarihi: 21. 11. 2021)

[2263] A. Taşgetiren, **Kişisel görüşme…,**

[2264] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**

ya da bu sefer imkanlarını da kullanarak öngörülü mü hareket ettiği sorgulanabilir. Kıvanç, bu anlamda seküler, laik kesimlerin dijital medya ortamlarını çok daha etkili kullandıklarını belirtmektedir. "Medyascope, Duvar, T24, Diken, Bianet, Evrensel, BirGün ve hemen aklıma gelmeyen başka birçok yayın organı, -kimileri ara sıra kimileri çoğu zaman aklıma yatmayan işler yapsalar da- etkili gazetecilik yapıyorlar." diyen Kıvanç bu saydığı mecralarda da kalite, kapsayıcılık, sağlam ve dayanaklı habercilik, dil yanlışları, aşırı militanlık gibi bazı sorunların olduğunu ancak yine de iktidarın sınırladığı bir alanda gazetecilik yapmaya çalışmalarının önemli bir konu olduğunu ifade etmektedir.[2265] Avan'da dijital alanı domine eden kesimin seküler laik kesim olduğunu belirtmektedir. Ana akım mecralardan tasfiye olan eski egemen aktörlerin dijital mecralardan başka bir şansı kalmadığını bunun ise alternatif bir kanal bulabilmeleri noktasında çok önemli bir imkan olduğunu ifade eden Avan'a göre Cüneyt Özdemir, Ruşen Çakır gibi daha bir çok önemli ismin internet ortamında ciddi bir takipçi kitleye hitap ettiklerini dile getirmektedir. Bu anlamda muhafazakâr kesimin dijital ortamlarda pek bir varlık gösterebildiğinin söylenemeyeceğini belirten Avan'a göre bunun sebebi muhafazakarların konjonktür gereği bağımsız hareket etme imkanlarından yoksun olmalarıdır: "Muhafazakar isimlerin pozisyonu bağımsız bir etkinlik yapmaya müsait değil çünkü bulundukları pozisyona gelme şekilleri siyasal iktidarın desteği ile alakalıdır. Bu sebeple birçoğunun bağımsız bir şey yaparak etkinlik üretmesi pek mümkün görünmemektedir."[2266]

Medya hegemonyasının en önemli etki ve sonuç değerlendirmeleri siyaset ilişkisiyle ele alınmaktadır. İster iktidar ister muhalif düşünceler olsun medya araçlarını kullanım amaçları büyük oranda kitlelerin rızalarını oluşturmaya, savunulan düşünceye bir aidiyeti, sempatiyi, hoşgörüyü harekete geçirmeye yöneliktir. Özkan, dijital medya ortamlarında muhafazakâr kesimlerin zayıf, seküler, laik muhalif çevrelerin ise daha etkin, güçlü olduklarını ancak Türkiye geneli geniş kitlelere, hele hele siyaseten sonuç alabilecekleri kadar geniş kitlelere ulaşma konusunda güçlük çektiklerini savunmaktadır:

[2265] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**
[2266] M. H. Avan, **Kişisel görüşme…,**

> "Muhalif medya dijital ve sosyal medyada çok daha etkin. Siyasi bakımından tek handikapları Anadolu insanının hala o kadar da çok Twitter, Instagram vb. sosyal medya ağlarını kullanmıyor oluşudur. Yani siyasetin sandıkta belirlendiğini düşünürsek ve oy bazında değerlendirirsek Anadolu'da hala konvansiyonel medya belirleyiciliğini sürdürüyor. Diğer taraftan yakın döneme kadar merkez medyada olan fakat halktan kopuk, halkı hakir gören, millet iradesine karşı tavır alan ve aslında çok marjinal olan isimler merkez medyadan dışlanarak marjinal köşelere çekilmek zorunda kaldılar. Medyada bir çeşitlilik sağlasalar da halka ulaşma ve etkileme, sandığa yansıma kapasiteleri oldukça zayıflamış durumda. Yazdıkları siteleri daha çok profesyonel medya okuyucuları ve akademisyenler ziyaret ediyor. Fakat muhafazakâr kesimle karşılaştırıldıklarında çok daha etkin bir kullanımları söz konusu. Daha acullar."[2267]

Özkan'ın değerlendirmelerinden hareket edildiğinde hatları keskin bir şekilde ayrılmış iki medya mecrasının, iki egemen yapının olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır ve her iki ortamın da ulaşılan kitleleri "hipodermik iğne modeli"nde olduğu gibi doğrudan etkilediği ve istenilen tutum, davranışları kitlelerde ortaya çıkarttığı izlenimi doğmaktadır. Ünal, bu yaklaşımın özellikle gençler üzerinden hareketle baskın gale getirilmeye çalışıldığını ancak bunun bir yanılgı olduğunu savunmaktadır. "Aslında sosyal medyanın bu kadar gündem olmasının sebebi yoğun olarak gençlerin tercih ediyor olması ve genç kuşakların gittikçe artan bir şekilde seçmen nüfusuna dahil olması. Bu mecralardan etkilenen gençlerin Türkiye siyasetini şekillendireceği öngörülüyor." diyen Ünal gençlerin oy potansiyelleriyle seçimleri belirleyeceği konusunun doğru olmakla birlikte onların dünya görüşlerinin sadece sosyal medya üzerinden edindikleri bilgi ve haberlerle şekillendikleri, sadece bu mecralar ile yetindikleri fikrine katılmadığını belirtmektedir: "Bana göre gençler kullandıkları mecralara karşı temkinliler ve işlerin nasıl döndüğünü, neyin doğru neyin yalan olduğunu, neyin propaganda neyin gerçek olduğunu çok daha iyi biliyorlar."[2268] Bayram'ın gençler arasında yapmış olduğu çalışma Ünal'ın bu görüşlerini destekler niteliktedir. Çalışmanın sonuç kısmında yer alan şu bilgiler oldukça ilginçtir:

> "Katılımcıların siyasal gündem konularını en çok yeni medya araçları ve sosyal medyadan takip ettikleri de ortaya çıkmıştır. Bu durumun siyasal tutum ve davranış geliştirme noktasında geçerli olduğu söylenemez. Zira katılımcıların bir siyasal tutum geliştirmenizde üzerinizde en çok etkili olan faktör nedir sorusuna verdikleri cevaplara göre internete dayalı enformasyon kaynaklarının kendine daha alt sıralarda yer bulduğu görülmüştür. Gençlerin siyasal gündem konularını takip etmek için internet ve sosyal medyayı yüksek oranda kullanması gerçeğine rağmen iş siyasal tutum geliştirmeye

[2267] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**
[2268] A. Ünal, **Kişisel görüşme…,**

gelince daha geleneksel enformasyon kaynaklarını ve birincil ilişki şekillerinin geçerli olduğu ortamları (arkadaş, aile grupları, sivil toplum örgütleri vb.) daha çok kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında sosyal medya veya web tabanlı haber ortamlarında bilginin değişken olmasının yanında yalan, yanlış veya yanıltıcı bilginin denetlenememesinin, en azından hukuki bir çerçeve içerisinde bertaraf edilemeyeceği düşüncesinin etkili olduğu sanılmaktadır."[2269]

Her ne kadar dijital medya ortamlarında ana akım medyanın eski egemen aktörleri etkin ve daha başarılı görünseler de yukarıda bahsedildiği gibi kitleler üzerindeki etkileri tartışmalı bir konudur. Burada şu soru ortaya atılabilir: "Seküler, laik medya elitleri Cumhuriyet döneminden beri ayrıcalıklı uzun yılların ürünü olarak basın, medya geleneğine, ünlü, birikimli, yetenekli, zengin, entelektüel kadrolara, teknik, teknolojik altyapılara, parasal imkanlara sahip olmalarına rağmen neden yeni bir merkez medya ortamı oluşturamadılar? Neden dijital ortamın marjinal görünen çevrelerinde mücadele etmek zorunda kaldılar?" Özkan, bu soruya "öngörüzlük" olarak cevap vermektedir ve Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren toplumu değiştirmek üzerine yapılandırılan medyanın aksi olarak kendisini değiştirmek, eleştirmek gibi bir bilinç geliştiremediğini bunun da yeni dönemi görmelerini engellediğini savunmaktadır: "Toplumu değiştirmek konusunda çok acul bir medyamız vardı bizim. Çok radikal, çok cesur bir medya vardı ama kendisini değiştirmek, eleştirmek anlamında ise son derece tutucu, ürkek bir medyaydı bu. Dolayısıyla kahir ekseriyeti yaklaşan durumu, gerçekliği, değişimi göremediler. Başlarına geleni hiçbir şekilde ummuyorlar, ihtimal vermiyorlardı. Dolayısıyla kendi geleceklerini dahi okuyamadılar ve yeni dönemde tüm çabalarına rağmen etkisizleştiler."[2270] Dağıstanlı ise bu soruya "sermaye ellerinden kaçtı" olarak cevap vermekte ve muhalif seküler alanda ortaya çıkan dijital medya ortamını şu ifadelerle eleştirmektedir:

"Ana akım medya dijital ortama geçiş yaptı ama tabii bunlar el değiştirdiği için imkanlar elden gitmiş oldu. Dışarda kaldılar ve bir şeyler de yapmıyor değiller ama ne kadar etkili ve başarılılar, tartışılır. Mesela birileri T24 de birikti. Çok zamandır takip etmiyorum açıkçası. Ciddiyet göremedim. Tık alma kaygısıyla bazı dolaylı müstehcen görsellere bile tevessül etmişlerdi. ... Bir de bol bol köşe yazarları var. Dışlanan gelmiş internet sitelerinde yazıyor. Yazmakta sorun yok. Herkes yazar, hatta internet imkanlarıyla çok yetenekli bilgili kalemler de ortaya çıktı ama ortaya haber

[2269] Yavuz Bayram, "Gençlerin Siyaset Gündemi Konularına Yaklaşımı ve Medya Kullanım Alışkanlıklarının Belirlenmesi: 15 Temmuz Darbe Girişimi Örnek Olayı", **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 13, 2017, s. 908
[2270] F. Özkan, **Kişisel görüşme…,**

> koyamıyorsunuz. Twitter karakter sınırlamasının ötesine geçemiyorsun. Sosyal medyada dolaşan içeriklerin ötesinde bir içerik sunumu yok. Yani okunabilir haberler var ama yapılmıyor, uğraşılmıyor. Çünkü habercilik ölmüş, haber yazmayı bilmiyoruz, unutmuşuz, boş vermişiz, önemsemiyoruz. Bu da seni farklı kılmıyor, ayrıştırmıyor. Merkez olamıyorsun işte. Köşe yazıları ve yazarlarıyla bir şey yaratamazsın. Yazı kalitesi yok, Analiz yok, dört başı mamur hikâye yok, söylenmeyen bir şey de söylemiyorsun! Niye okunasın? Niye ciddiye alınasın?"[2271]

Akyel ve Kıvanç, Dağıstanlı'nın "sermaye yokluğu" görüşüne şerhli olarak katılmaktadırlar. Akyel, geleneksel medya anlamında bir medya merkezi kurmanın sermaye gücünü mecbur kıldığını, ancak dijital medya ortamında eski medya mensuplarından bazılarının küçümsenmeyecek oranda bir ilgi, çekim merkezi oluşturduklarını söylemektedir.[2272] Kıvanç da geleneksel anlamda bir merkez oluşturmanın ciddi bir sermaye yanında, gayret, sebat ve fedakarlık gerektirdiğini, bu anlamda da herkesin kendisini ve parasını riske atmasının beklenemeyeceğini ifade ederek "ana akımın dışında kalan pek çok gazeteci mesleğini bir şekilde, bazıları karşılıksız olmak üzere sürdürüyor. Ayrı ayrı, birçok kanaldan gazetecilik yapıyorlar. İllâ merkez oluşturmaları gerekmiyor. Hattâ oluşturmamaları daha iyi gazetecilik bakımından."[2273] diyerek merkezsiz bir medya ortamının daha iyi olacağını savunmaktadır.

Eski ana akım medya aktörlerinin neden dijital medya ortamına damga vuramadıkları, etkili, referans olabilecek bir mecranın ortaya çıkmasını sağlayamadıkları sorusunun bir başka cevabı da "kuşak farklılığı" olarak belirmektedir. Daha önce ifade edildiği gibi 20. yüzyıl rasyonel insanı ile 21. yüzyıl duygusal insanı arasında algılayış, kavrayış ve inanış olarak ciddi farklar bulunmaktadır ve yeni insan modeli eski kuşağı dinlemek, referans almaktan kaçınmaktadır. Akın, bu kopuştan hareketle eski medya aktörlerinin yeni kuşağı çözümleme ve onlara uygun içerik, söylem üretmekte yetersiz kaldıklarını ifade etmektedir. "Yeni neslin kendine özgü bir tarzı, karakteri, beğenisi var ve tüm bu özellikleri bilmek ve hitap edebilmek durumundasınız. Bu nedenle eski ana akım medyanın isimlerinin buna cevap vermesi ve yetişebilmesi mümkün değil."[2274] Kızıltaş ve Tosun da eski medya aktörlerinin dijital medya ortamına etkisinin sınırlı kalmasında "kuşak farklılığı"na vurgu

[2271] M. A. Dağıstanlı, **Kişisel görüşme…,**
[2272] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[2273] Ü. Kıvanç, **Kişisel görüşme…,**
[2274] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

yapmaktadırlar ve özellikle teknolojik dönüşüm ve hıza ayak uyduramadıklarını ifade etmektedirler:

> "Ana akım medyanın en etkili olduğu dönemlerin önde gelen isimleri bildiğiniz gibi artık yaşlandılar. Hem enerji olarak zayıfladılar hem de hızlı akan zamanının ruhunu ıskaladılar. Yeni jenerasyonun dilini yakalayamadılar. Bir de geçmişten beri bir tartışma vardı; "gazete mi yazarı okutturur yoksa yazar mı gazeteyi sattırır." Şimdi bu tartışma da anlamsızlaştı zira gazete satışları, kalite, güvenilirlik ve bilinirlik unsurlarından bağımsız olarak hızla düştü. Yazarlık ve gazetecilik kavramları eski itibarından yoksun hale geldi. "Marifet iltifata tabidir" derler ki bu eski yazar çizer kadrolarına iltifatta ciddi bir azalma oldu. Muhtemeldir ki bir kısmı bu sebeple köşelerine çekildiler. Bir kısmı da ihtiyaç olmadığı için kenara itildiler. Daha genç olan isimler ise internet üzerinden birtakım girişimlerde bulunuyorlar, belli çabalar harcıyorlar ama etkinlikleri tartışılır."[2275]

> "Geleneksel medya içerisinde bulunmuş, şekillenmiş birisi olarak kendimi de katarak söyleyeyim, dijital teknolojiler ve medya araçlarıyla aramız, ilişkimiz pek iyi değil. Mesela sosyal medyayı kullanmıyorum. Çünkü içine girince çıkamıyorum. Yaşı 60'ın 70'in üzerinde olan geleneksel medya mensuplarının büyük çoğunluğu benzer bir deneyim ve dışlama yaşıyor. Durum böyle olunca yeni medya üzerinden bir merkez inşa etmek kolay değil. Artık dijital çağa girmiş ve içine doğmuş kuşakların işi bu alan."[2276]

Gerçekten de Türk medyasının son 30 yılına damga vuran birçok ünlü isim meslek kariyerlerine geleneksel medya düzeni içerisinde başlamışlar ve günümüze göre oldukça yavaş sayılabilecek bir teknolojik dönüşüm içerisinde mesleklerini sürdürmüşlerdir. Birçoğunun bilgisayar ve akıllı telefon kullanma konusunda dahi sıkıntılar yaşadığı bilinmektedir ve yine birçoğu değişimi kabul etmekle birlikte dijital medyayı ciddiye almakta isteksizdirler. Tosunun da ifade ettiği gibi sosyal medya mecralarını kullanma ve takibinde gönülsüzdürler. Kendilerinin zamanlarının geçtiğini düşünmektedirler. Öcal'da yaşlanma ve kuşak uyumsuzluğunu kabul etmekle birlikte bu kesimin tümüyle geriye çekildiğini söylemenin yanlış olacağını, kendilerini ait hissettikleri ideolojik düşünce dünyası ile genç jenerasyonlar arasında köprü vazifesi görmeye çalıştıklarını savunmaktadır: "Geleneksel medyanın muhaliflerine bakarsak birçoğu yoruldu, yaşlandı. Bilgisayarı, telefonu çocuk oyuncağı sayıyorlar. Daha doğru bir ifade ile zamanın kuşağına ve teknolojisine uyum sağlayamıyorlar. Ancak bu kesimi düşünsel olarak takip eden bir kuşak var ve onlar internette, sosyal mecralarda aktifler. Açık Toplum Vakfı'nın fonladığı bir internet medyası var ve

[2275] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**
[2276] R. Tosun, **Kişisel görüşme…,**

bunlar eski geleneksel medyacılarıyla genç kuşak medyacıları bir araya getiriyorlar."[2277] Arseven ise seküler kesimin bu ünlü isimlerinin istedikleri takdirde dijital mecralarda etkin olabileceklerini, zira etkileşime geçecekleri kitlelerinin hazır olduklarını, asıl problemin muhafazakâr çevrede olduğunu iddia etmektedir:

> "Eskinin tanınmış isimleri yaşlandılar ama isteseler, hevesleri olsa etkili olacaklarını düşünüyorum. Mesela Emin Çölaşan, Uğur Dündar vs. bu alana ciddiyetle girseler çok rahatlıkla etkili olurlar. Çünkü kitleleri mevcut. Sosyal medyadan istifade eden grupların çoğu onların zihniyetine, dünya görüşlerine daha yakınlar. Daha organizeler, daha faaller, birbirlerine sahip çıkma noktasında daha fazla bilince sahipler. Asıl İslami çevrede bu işler zor. Kitlelerinin büyük çoğunluğu hala YouTube'u diğer sosyal medya mecralarını bilmiyorlar. Mesela karşıt cenahların sosyal medya takipçi ve etkileşim sayılarına bakarsanız ne demek istediğimi anlarsınız. Sosyal medyada varlık gösterme noktasında camianın ciddi bir sorunu var. Diğer yandan kısıtlılıklar da var."[2278]

İslam referanslı muhafazakâr çevrenin medyaya yaklaşımını inanç temelli sınırlılıklarını yukarıda irdelemeye çalışmıştık. Batı kökenli bir kavram ve icraat alanı olan medya sektörünün her bir ortamına İslami hassasiyet gösteren kesimler ihtiyatlı yaklaşmışlardır. İnternet mecraları da benzer bir ihtiyat payı ile değerlendirilmiştir. Arseven'in "kısıtlılıklar var" dediği konu ihtiyatlılığı çağrıştırmaktadır ve Kızıltaş, bu kısıtlılıkları yüzeysel de olsa ifade etmeye çalışmaktadır. Kızıltaş'a göre muhafazakâr kesim dijital medya ortamına henüz hazır değildir. Bunun en temel nedeni olarak da muhafazakâr kesimin yalan söyleme konusunda tutucu olmasını göstermektedir: "Sosyal medyada yalan söyleyemiyorsanız başarı şansınız da yok maalesef. İnternet medyası dediğiniz şey önünde sonunda daha fazla tıklanmayı hedefler. Tıklamanın oranını yükseltmek için de belli taktikler geliştirmek durumundasınız. Diğer taraftan çok malayani, müstehcen içerikler de böyle tıklattırma teknikleriyle veriliyor ki bunlar da bizim temel anlayışımıza çok uygun bir yaklaşım değil." [2279]

Muhafazakâr çevrelerin dijital medya ortamlarında görünen geriliklerinin arka planında ana akım medyaya ağırlık vermelerini, iktidarla entegre oluşlarını ve muhalif, eleştirel konumlarını kaybetmelerini gören anlayışlar da mevcuttur. "Muhafazakar kesimin dijital medyaya aslında bir bakıma ihtiyacı yok. Mevcut kendisine ait medya,

[2277] H. Öcal, **Kişisel görüşme…,**
[2278] S. Arseven, **Kişisel görüşme…,**
[2279] E. Kızıltaş, **Kişisel görüşme…,**

ya da kendisini onla özdeşleştirmiş medya bir çizgi tutturmuş gidiyor ve bu çizginin dışına pek taşmıyorlar. Böyle bir medya dijital ortamda olsa da alternatif bir ortam olamaz. Aynı çizgiyi dijitale taşımış olurlar. Olanı da öyle zaten." diyen Cömert'e göre dijital mecralar büyük oranda iktidar ve muhalefet unsurlarının çatışma, güncel tabiriyle trollük[2280] eylemlerinin ortamları haline gelmiştir ve dijital ortamlara ilginin sebebi de budur. Muhalif kesim zaten mecburen dijital medya ortamlarına yönelmiştir muhafazakâr çevre ise her şeye rağmen bu alanı boş bırakmak istemediğinden buralarda görünmeye çalışmaktadır. Her iki taraf için de amaç gazetecilik, habercilik, kamuoyu bilgilendirme değildir.[2281] Akyel ve Akın da muhalif seküler, laik kesimlerin dijital mecralarda daha görünür, etkili olduğunu, muhafazakarların ise alanda oldukça pasif kaldıklarını kabul etmektedirler ancak bunun sebebini muhafazakâr çevrenin ana akım medya ortamını domine etmesine, oraya ağırlık vermesine bağlamaktadırlar. Akın ayrıca iktidar muhalifliğinin her zaman ilgi çekici olduğunu, ana akım medyanın iktidarı olumlayan tavrının kitleleri muhalif görüşlere yönlendirdiğini bunun da seküler laik kesimin görünürlüğünü daha da artırdığını vurgulamaktadır: "Muhafazakârların dijital alandaki etkinliği çok daha zayıf. Muhafazakârlar halen iktidarın etkisiyle elde ettikleri medyanın gücüyle kendini avutmakta. Bir zamanlar ana akım medyanın şımarık ve üstenci tavrı gibi. Ancak dijital medyanın her geçen gün artan önem ve başarısına kayıtsız kalan herkes kaybeder." [2282]

> "Muhalif kesimlerin dijital medyada daha etkin olduğu fark ediliyor ama bunun sebebi ana akım medya alanının domine edilmesiyle alakalı bir şey. İktidar yanlısı medya o alanı kapattığı için ağırlığı oraya kaydırıyorlar. Bir de muhaliflik ilgi çekici bir şey. İktidara karşı girişilen mücadele her zaman için ilgi çeker. Medyanın özünde de vardır bu. Kanal 7 ve Yeni Şafak gazetelerinin parlaması 28 Şubat'ta yaşanan benzer bir tepkinin soncudur. Bugün de ana akım medyanın büyük oranda iktidarı olumlayan tavrı karşısında kitleler bu muhalif alternatif kaynaklara yöneliyorlar ve bu da daha etkin bir görünümü ortaya çıkartıyor."[2283]

Seküler kesim, muhafazakâr çevrenin ana akım medya mecralarında baskın hale gelmesi sonrası zorunlu olarak dijital alana yönelmiş ve muhalif duruşlarını bu

[2280] Trollük, çevrimiçi ortamlarda farklı kullanıcıları tahrik ederek duygusal tepkiler vermeleri yönünde kışkırtmak anlamına gelmektedir. Bkz. Barış Mercimek, ve diğerleri; "Dijital Dünyanın Yeni Gerçeği: Troller", **Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı 1, 2016, s. 67
[2281] Y. Z. Cömert, **Kişisel görüşme…,**
[2282] S. Akyel, **Kişisel görüşme…,**
[2283] M. H. Akın, **Kişisel görüşme…,**

ortamlarda sergilemeye başlamışlardır. Bu ise onlara dijital alanın imkanları ile var olma ve bu alanı daha efektif kullanma konusunda motive etmiştir. Muhafazakâr çevreler de bu dijital mecralarda varlık göstermeye çalışmaktadırlar ancak buradaki uğraşlar yaratıcı, aksiyoner, biçimlendirici niteliklerden uzaktır. Bunun sebebi ana akım medya araçlarının daha öncelikli görülüp kullanılması olarak görülebilir. Diğer bir konu ise laik, seküler çevrelerin medya ortamında muhalif, eleştirel tarafta kalmış olmalarıdır. Medya özü itibariyle muhalif bir karakter taşımaktadır ve ilgiyi de bu yönü çekmektedir. Medya unsurlarının iktidar gibi egemen yapılara eleştirel yaklaşımını zayıflattığında kitle tarafından takip edilirliği, güvenilirliği azalmaktadır. Dolayısıyla kitleler iktidar erkiyle yakın ilişkili olarak görülen ana akım mecralardan alternatif, farklı içeriklere, mecralara yönelme eğilimi göstermektedirler. Bu da dijital ortamlarda etkinlik gösteren muhalif site, blog ve sosyal medya hesaplarının popülaritesinin ve takip oranlarının artmasına neden olmaktadırlar. Ancak dijital alanda yaşanan bu seküler, laik muhalif egemenliğin kitlelerin kanaatlerini biçimlendirici, siyasal anlamda değiştirici bir sonuç oluşturduğu görüşü zayıf kalmaktadır. Bunun sebebi ilk olarak hala belirleyici bir kitle olan Anadolu insanının bilgi ve haber kaynağı olarak geleneksel medya mecralarını kullanıyor oluşlarıdır. İkinci olarak da her ne kadar bilgi ve haber alama konusunda sosyal medya mecralarını tercih etmiş olsalar da gençlerin siyasal kanaatlerinin oluşmasında sosyal medya mecralarının etkisinin çok az olmasıdır. Hatta gençlerin önemli bir kesiminin bu mecraları güvenilirlik noktasında oldukça yetersiz ve sıkıntılı buldukları söylenebilir.

SONUÇ

Türk Basının gelişim sürecini Türkiye'nin yaşadığı siyasi dönüşüm süreçlerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Gerileme devrinde, uluslararası arenada tutunmaya çalışan tedirgin Osmanlı İmparatorluğunun geliştirmeye çalıştığı modernleşme siyasetinin bir ürünü olan basın girişimi, Cumhuriyet döneminde de kurtuluş, kuruluş ideolojisinin kullanışlı bir siyasi aracı olarak görülmeye devam etmiştir. Osmanlı modernleşme aktörlerinin basına yüklemiş oldukları anlam ve görev, Cumhuriyet'in kuruluş aktörlerinin basına yüklediği anlam ve görev arasında önemli benzerlikler vardır. İki dönemde de basın devletin politikaları doğrultusunda hareket eden, düşünen, bu doğrultuda toplumu biçimlendiren bir yapıda kurgulanmaya çalışılmıştır. Bir farktan bahsedilecekse; Osmanlı döneminde devletin içinde olan, ancak devletin modernleşme politikalarına karşı çıkan bir basın yapısının, devletin tepe ideolojisine karşı direniş gösterme gayreti içerisinde olmasıdır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken husus, gösterilen direncin yine siyasi bir hedef doğrultusunda, politize olmuş kadrolar tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Nihayetinde Cumhuriyet'e kadar süren çatışmanın temelinde basının özgürleşme çabası değil kurtuluş senaryolarının egemenlik mücadelesi vardır.

Cumhuriyet dönemi ise dönemin olağanüstü şartları gereği basın üzerindeki egemenliğini daha katı bir şekilde uygulamak zorunda kalmıştır. Buradaki zorunluluk, yeni Cumhuriyet'in Batıcı bir modernleşme politikasını bütüncül olarak uygulamaya koyma arzusundan kaynaklanmıştır. Yüzyılları aşan bir sürede, İslam inanç ve kültürüyle biçimlenmiş toplumun modernleştirilmesi amacını ilke edinen Cumhuriyet rejimi için basın, başına buyruk bırakılmayacak kadar önemli bir araç olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle tıpkı resmî, yarı resmî kurumlar gibi ana akım basın alanı da pozitivist modernleşme ideolojisi çerçevesinde biçimlendirilmiştir. Devrimci bir anlayışla girişilen biçimlendirme sonrasında fikri temelleri, hayat görüşü, kültürü ve kadroları bağlamında devletin yeni ideolojisine uygun, bağlı, bağımlı ve sadakatli bir basın düzeni yaratılmıştır. Çok partili dönem sonrasında basın, "demokrasinin parçası, teminatı gibi" söylemlerle modern bir görüntü ortaya koymaya çalışmış olsa da demokrasi adına imtihan olduğu kritik süreçlerde, demokratik siyasetin ve taleplerin

yanında değil, kurucu ideolojinin hakimiyetini sürdürmeye dönük vesayetçi odakların yanında yer almaya devam etmiştir. Bu anlamda darbe dönemleri, basının kuruluş kodlarının istemsizce harekete geçtiği dönemler olmuştur. Ordunun "laik cumhuriyet düzeni" adına duyduğu tedirginlik halini ve bu nedenle siyaset merkezine karşı takındığı mesafeli, denetleyici tutumu, ana akım basın da aynıyla takınmış, duyumsamıştır. Kimi değerlendirmeler darbe dönemlerinde basının korkuyla hareket ettiğini ileri sürse de 1980 sonrası başlayan, 1990'larda tümüyle egemen olan neoliberal dönemde benimsediği tavır bu değerlendirmeleri açıkta bırakmaktadır. SSCB'nin çökmesi, liberal demokrasinin zaferini ilan etmesiyle Türkiye'de esmeye başlayan serbestleşme rüzgarları, devlet tekelinden kurtulan radyo ve televizyon alanının özel kuruluşlar şeklinde öğütlenmesine izin çıkması, basın/medya alanında daha özgür, demokratik ve sorgulayıcı bir ortamın oluşacağına dair beklentileri yükseltmişti. Ancak beklentiler boşa çıkmıştır. Özel radyo ve televizyon kuruluşlarıyla daha da zenginleşen ana akım medya merkezi, kuruluş kodlarına sadık kalmaya, bürokratik vesayetçi iktidarı siyasi iktidarların önünde konumlandırmaya devam etmiştir.

Cumhuriyet'in kurucu kadroları Batıcı bir modernleşmeyi esas almışlar ve laikliği de en katı haliyle gericiliğin, dinci tehlikenin etkili bir panzehiri olarak benimsemişlerdir. Laiklik hassasiyeti devlet elitlerinin adeta kırmızı çizgisi şeklinde konumlanırken aynı zamanda devletin "öteki" kimliğinin de tanımını yapan önemli bir gösterge halini almıştır. Hala güncelliğini koruyan devletteki bu laiklik vurgusunun karşısında konumlanan kimlik, din ve dini referans alan yapılar olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar, merkez devlet gücü, ideolojisi ile meşruiyet sorunu yaşayan birçok yapının, düşüncenin, farklı zamanlarda bir "öteki" kimliği olarak kodlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak devletin daha kuruluş sürecinde asıl reaksiyon gösterdiği, kadim bir tehdit olarak kodladığı "öteki", din ve dini temel alan yapılardır. Bunun için iki sebep sıralanabilir. Birincisi, kurulan yeni devletin reddettiği kimliğin büyük oranda dini bir nitelik, özellik taşıyor olmasıdır. Zira kurucu elitlerin tasfiye ettikleri sadece saltanat değildir. Aynı zamanda dinin devlet düzenindeki yeri ve etkisidir. İkincisi ise kurulmaya çalışılan modern, laik düzene en ciddi tehdidin dini söylemler üzerinden organize edilebileceği kanaatidir.

Kurtuluş savaşı sürecinde dinin motive edici etkisi bizzat kurucu kadro tarafından kullanılmış ve sonuç alınmıştır. Dolayısıyla bu gücün kullanılma ihtimalinin daha başından itibaren ortadan kaldırılması gerektiğine inanılmıştır ve basına da bu anlamda özel bir anlam, görev yüklenilmiştir. Kısacası yeni rejimin laiklik ve Batıcılığı esas alan ilke ve inkılapları basının da temel referans ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Osmanlı'nın kültürel arka planını oluşturan hemen bütün değerler, gericilik, irtica gibi kavramsallaştırmalarla basının temel kodlarına işlenmiştir. Böylelikle yeni rejim için tanımlanan "öteki" kimliği aynıyla basına da tanımlanmıştır. Bu nedenledir ki Türk basın/medyasında 2000'li yıllara kadar din, dindarlar ve dini semboller "öteki" ve indirgemeci bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı siyasi anlamda tasfiye edici büyük bir ayrışmanın da temellerini atmıştır. II Abdülhamid döneminde devlet politikası, II Meşruiyet sonrasında da muhafazakâr modernleşmeyi temel alarak bir kurtuluş ideolojisi olan İslamcılık yeni devlet tasavvurunda dışlanan bir unsur olarak konumlandırılmıştır. Laikliğe dayalı, İslam'ı dışlayan yeni Cumhuriyet düzeninin benimsediği bu sert tutum, siyasal bilinç taşıyan İslami çevreyi belli stratejiler geliştirerek hayatta kalmaya zorlamıştır. Bu stratejinin ilk aşaması, sivil alana çekilerek kendisini unutturmak şeklinde olmuştur. İkinci aşama, doğacak fırsatlardan yararlanarak kamusal alanda yeniden meşruiyetini kazanmaktır. Üçüncü aşama ise siyasi örgütlenme yoluyla alternatif bir hareket başlatmaktır. Tek parti döneminin hüküm sürdüğü 1946'ya kadar var olma mücadelesi veren çevre için meşruiyet sorununu çözme girişimleri bu tarihten sonra başlamıştır. İç ve dış koşulların etkili olduğu çok partili düzene geçişle birlikte İslami çevre, kamusal alanda görünürlüğünü artırmıştır. Burada izlenen strateji, kurucu ideolojinin temsilcisi konumundaki CHP'nin karşısında yer alan DP'yi desteklemek olmuştur. Fakat bu açıktan değil örtük bir destek şeklindedir. Olabildiğince İslami söylemlerden kaçınılmıştır. Komünizm tehlikesinin belli oranda meşruiyet alanı oluşturduğu milliyetçi mukaddesatçı çizgi üzerinden hareket etmişlerdir.

İslami çevre içinde basın faaliyetleri de bu yıllarda başlamıştır. Fakat 1960'ların sonuna kadar basın faaliyetleri zayıf ve etkisiz kalmıştır. Bu sonucun

açıklaması için birkaç önemli neden öne çıkmaktadır. Birincisi, tek parti döneminde rejim İslami yayın ve neşriyatlar konusunda çok hassastır. Dolayısıyla basın ve yayın alanı İslami çevreye tümüyle kapatılmıştır. Çok partili döneme kadar hiçbir yayın faaliyetinde bulunamayan camia mesleki anlamda bilgi ve kadro aktarımını yapamamış, basın alanına yabancılaşmıştır. İkincisi, sert bir tasfiye süreci ve kovuşturmalarla yıldırılan camia, rejimin en çok denetlediği basın alanına yaklaşma cesaretini iyice kaybetmiştir. Korku, çok partili dönem sonrasında da devam etmiştir. Bu nedenledir ki ilk basın faaliyetlerini camiaya sonradan giren Necip Fazıl Kısakürek ve Nurettin Topçu gibi isimler yürütmek zorunda kalmışlardır. Üçüncüsü ise ekonomik sebeplerdir. Kamusal alandan dışlanan camia, devlet imkanlarından ve desteklerinden tümüyle dışlandığı için zengin bir zümre ortaya çıkartamamıştır. Basının büyük oranda devlet desteklerine muhtaç olduğu bir dönemde, bir neşriyatı doğrudan finanse edecek sermaye desteği bulunamamıştır. Varlıklı birkaç aile ise dönemin sert ikliminde yayıncılığı tehlikeli ve malayani bir hizmet olarak görmüştür. Dördüncüsü ise İslami çevrede okur yazar oranının ve de neşriyatlara olan ilginin düşük olmasıdır. Bu da yayın çeşitliliğinin artmasını, ticari bir basın ekosisteminin kurulmasını engellemiştir.

1970'ler İslami çevre açısından hem siyaset hem de basın anlamında yeni bir "imkânlar" dönemi olmuştur. Daha öncesinde merkez sağ olarak gelişen DP çizgisinde siyaset yaparak varlığını sürdüren çevre, 1970 itibariyle MNP ile müstakil bir siyaset merkezi oluşturmuştur. Bu girişim İslami çevre açısından muazzam bir adımdır. Çünkü MNP, çevre için idealizmin, dava şuurunun, inanç gayelerinin somut bir organizmaya dönüşmesi, ihtiyaç duyulan, hasreti çekilen kurumsallaşmaların organizasyon merkezinin kurulması anlamına gelmektedir. Çok kısa süre sonra sistemin din ve irtica alerjisine takılarak kapatılmasına rağmen, burada teşekkül eden yapı siyasi kimliğini sürdürmeye, kurumsal çevresini inşa etmeye devam edecektir. Laik Cumhuriyet ideolojisinin biçimlendirdiği ana akım basın/medyanın çeperlerinde, alternatif bir öbek olarak büyüyecek olan İslam referanslı basın/medya da bu kurumsal çevre inşasının en önemli ayaklarından birisidir. Çünkü MNP ile yeni bir Türkiye modeli vadeden çevrenin sesini duyurabilmek, iddialarını kitlelere duyurabilmeye ihtiyacı vardır. Dışlandığı, görmezden gelindiği, görüldüğünde de küçümsendiği ana

akım basın alanında, ihtiyaçlarına cevap alamayacağının bilincindedir. Bu nedenle müspet siyaset, müspet ekonomi anlayışının yanına müspet basın ideali de eklenmiştir. Böylelikle 1950'lerden beri istikrarsız ve etkisiz bir şekilde var olma mücadelesi veren İslam referanslı basın, bir gelenek oluşturmaya başlamıştır.

İslam referanslı basın olgusu İslami çevrenin siyasal kimliğini oluşturmasından sonra daha anlamlı bir şekilde ele alınmış, önemi kavranmışsa da ana akım basın/merkezine alternatif olabilecek kapasiteden uzun yıllar mahrum kalmıştır. Bir anlamda başarısızlık olan bu durum birtakım nedenlere dayanmaktadır. İslami çevre geniş bir toplumsal tabanı ifade etse de kendi aralarında sağlam bir birlik tesis edememişlerdir. Büyük oranda parçalı, cemaat kültürü üzerinden organize olmuşlardır ve çoğunlukla kendi cemaat çıkarlarını öncelemişlerdir. Bu yaklaşım aynıyla basın faaliyetlerine de yansımıştır. Her cemaat, kendi sesini duyurabilmek için bir basın aracına sahip olmaya çalışmıştır. Bu psikolojinin arka planında, Laik Cumhuriyet ideolojisinin baskısının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Cemaatlerin öncelikli amacı dini inançlarını ve cemaat faaliyetlerini sürdürebilme imkanından mahrum kalmamaktır. İtikat farklılıklarıyla birlikte, İslamcı bir siyasi birliğin tek parti dönemi ortamına götüreceğinden endişe edilmektedir. Dolayısıyla birçok yapı için sisteme karşı başarılı olamayacak birliğe, örgütlenmeye gitmek, elde edilen hakların da kaybedilmesi anlamına gelmiştir. İslam referanslı basın için de sonuç aynı yere çıkmaktadır. Cemaatler arasındaki fikri ayrışmalar, ellerinde bulundurdukları basın araçlarına da yansımıştır. Birbirlerinden yararlanma, destekleme, bir ekosistem kurma girişimlerinde bulunmamışlardır. Cemaat çıkarları üzerinden düşünüldüğü için basın konusunda söylem farkındalığını fiiliyata geçirememişler, teknik, mesleki ve insan kaynağı noktasında zayıf kalmışlardır. Bir diğer sorun ekonomik yoksunluktur. İslami çevre bu ekonomik problemi 1990'lı yıllara kadar gidememiştir. Bu yıllarda da kısmen giderebilmişlerdir. Yukarıda ifade edildiği gibi parçalı cemaat yapıları, sermaye sorunu açısından da etkili olmuştur. Büyüme hedefinden uzak, küçük gruplar şeklinde, kendi yağlarında kavrulmaya çalışmışlardır. Devletin ve ideolojisine yakın çevrelerin kontrol ettiği iş dünyasına giremedikleri için de hemen hiç birisi büyük iş potansiyeli ortaya koyamamışlardır. Haliyle bu yoksunluk, en yüksek oranda basın alanına yansımıştır. 1950'lerden itibaren, basın alanında var olmanın hayati bir ihtiyaç

olduğunu savunan düşünceler yüksek sesle dile getirilmesine, her kesimin bu kanaati paylaşmasına ve belli girişimlerde bulunulmasına rağmen başarılı olunamamasının arkasındaki sebep, bu parçalanmışlık ve ekonomik yoksunluktur.

İslam referanslı basının etkisizliğinin arkasındaki bir başka önemli neden de basın sektörünün bir ticari alan olduğunun kavranamamasıdır veya kavranılsa bile, dini inanç ve itikat nedeniyle ticarileşme iradesinin ortaya konulamamasıdır. Kesin olan şudur ki; İslami çevre tabandan tavana, basın konusuna bir misyon bilinciyle yaklaşmıştır. Ticari kazanç daima ikinci hatta üçüncü planda kalmıştır. Zira kendiliğinden değil reaksiyoner bir uğraş alanı olarak belirmiştir. En temelindeki reaksiyon gerekçelerinden birincisi; İslam'ı dışlayan Cumhuriyet modernleşmesine karşı fikri mücadele etmektir. İkincisi; sistem tarafından biçimlendirilen, laik, seküler ana akım basının İslam aleyhine ürettiği algıların ve haber içeriklerinin önüne geçecek bir mekanizma oluşturabilmektir. Üçüncüsü ise muhafazakâr, İslami hassasiyetleri yüksek kitleyle iletişim kanallarını kurmaktır. Bu sayede kendisine yakın kitleyi aidiyet noktasında muhafaza ederken aynı zamanda fikri etkileşim alanını da genişletmektir. Ancak ideolojik, inanç temelli bu bilince rağmen basın araçlarında, hedef birliğini sağlayacak siyasi uzlaşı ve ekonomik döngüyü sağlayacak bir ticari alt yapı oluşturulamamıştır. Sistemsiz, kopuk, koordinasyonsuz, fedakarlığa dayanan bir anlayışla yürütülen basın faaliyetleri etkisiz kalmaya mahkûm olmuştur.

İslami referanslı basının ticarileşememesinde öne çıkan bir başka konu da basının genel anlamda algılanış biçimidir. İslami çevreye göre basın/medya kavramları Batılı kavramlardır. Mesleki ve ticari anlamda itikâdî sorunlar içermektedir. Mevcut haliyle benimsendiğinde ve uygulandığında, inançla çelişen durumların ortaya çıktığı düşünülmektedir. 1990'lara kadar geniş bir çevre açısından, zaruri olmadığı müddetçe uzak durulması gereken araçlar olarak kabul edilmiştir. Bu nedenledir ki basın/medya içerikleri, haber değil bilgi öncelikli oluşturulmuştur. Bu bilgiler dolaylı veya doğrudan inanç, ideolojiyi besleyen bilgiler şeklindedir.

İslami çevrenin gazete, dergi, televizyon ve radyo girişimlerinin arka planında, inanç ve ideolojinin yaygınlaştırılması, toplumun İslamlaştırılması gayeleri önemli bir

yer tutmuştur. Bu yönüyle laik, seküler ana akım basının ideolojik amaçlarıyla benzerlikler taşıdığını söylemek mümkündür. Kurucu ideolojinin laik, seküler basına yüklediği görevlerin başında, "uygun vatandaş tipinin inşası" görevi vardır. İslam referanslı basının ideali de muhafazakâr, İslami duyarlılığı yüksek insan tipidir. Ancak laik, seküler ana akım basın hem devletin ekonomik imkanlarından yararlandığı hem de Batılı bir düşünceyi esas aldığı için İslam referanslı basının karşı karşıya kaldığı sınırlılıkları yaşamamış, ideolojik yükümlülüklerinin yanında, ticari kaygıları da önceleyen güçlü bir ekosistem kurabilmiştir.

Çok partili düzene geçilmesiyle tek partili dönemin sona ermesi, 1970'lerden itibaren müstakil bir siyasi organizasyona kavuşulmasından sonra 1990'lar, İslami çevre ve İslam referanslı basın için üçüncü bir kırılma dönemi olarak kabul edilebilir. Bu tarihe kadar yukarıda ifade edilmeye çalışılan problemler nedeniyle İslam referanslı basın, ana akım basının dışında sönük ve ciddiye alınmayan küçük bir öbek olarak varlığını sürdürmüştür. Gerici, dinci, İslamcı basın olarak nitelendirilen bu öbekle ana akım basın/medya arasındaki ilişkilerin, kadro geçişkenliklerinin çok sınırlı kaldığı görülmektedir. Adeta birbirlerinin "öteki"leri olarak konumlanmışlardır. Ancak, merkez çevre ilişkisi bağlamında İslam referanslı basın, daima çevrenin temsili olarak kalmıştır. Bu anlamda merkezin çevreye kapatılması, İslam referanslı basında mesleki bir durağanlığa, içe kapanık bir yapıya neden olmuştur. Başka bir ifadeyle kısır bir döngü içerisinde hareket eden bir meslek anlayışı gelişmiştir.

İslam referanslı basın çevresinin basın mesleği anlamında gelişememesinin gerisinde, birbiriyle ilintili sebepler ortaya çıkmaktadır. Öncelikli neden; İslami çevrenin basını zaruretten dolayı kullanılması gereken bir misyon aracı olarak konumlandırmasıdır. İkinci neden ise ticari kaygıların gerçekçi bir şekilde ele alınmamış olmasıdır. Dolayısıyla bu alanda istihdam edilecek kişilerde mesleki profesyonellikten ziyade cemaat, camia aidiyeti daha ön plana çıkmıştır. Kadrolardan beklenti, çizilen sınırlara riayet ve ekonomi de dahil her anlamda fedakarlıktır. İslami çevre, Cumhuriyet sonrası yaşadığı dışlanma nedeniyle hep kıt imkanlarla, "Allah rızası"nı içeren fedakarlıklarla ayakta durmaya çalıştığı için sonraları bu durum bir karakter halini almaya başlamıştır. Basın alanında girişilen faaliyetlerde de benzer bir

tutum egemen olmuştur. Hem basın kuruluşlarının örgütlenmesinde hem de kadrolarının oluşturulmasında beklenti, karşılıksız bağış ve parayı öncelemeyen, "Allah rızası" için ortaya konacak emektir. Bu nedenle maaş oranları çok düşük, ödeme periyotları büyük oranda düzensiz seyretmiştir. Basının profesyonel bir meslek alanı, oldukça maliyetli ve en başat unsurunun da sermaye olduğu düşünüldüğünde böylesi bir yaklaşımın başarı getirmeyeceği ortadadır. Haliyle İslam referanslı basın alanı mesleki ve ekonomik anlamda çekici bir alan olmamıştır. Bilinçli, profesyonel bir kadrolaşmadan ziyade gelişi güzel, işin sürdürülmesine odaklı bir personel politikası izlenmiştir. Kadroların hemen birçoğu ana akım medya tecrübesinden ve mesleki eğitimden yoksun olarak bu kuruluşlarda işe başlamışlardır. Gelişimleri de ifade edilmeye çalışılan sınırlılıklar içerisinde seyretmiştir. İzlenilen tüm bu tutumlar zaman içerisinde homojen bir yapının oluşmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, parasal ve ideolojik nedenlerle ana akım medyadan kadro istihdamının sınırlı kalması, belli inanç ve ideolojik rezervler, mesleki yetkinlik sorunları nedeniyle ana akım medya alanına girişlerin istisnalar haricinde mümkün olmaması, homojenleşme sürecini beslemiştir. Dolayısıyla İslam referanslı basın camiası misyonları çerçevesinde, sınırlarını aşmadan, asgari gazetecilik mesleğini icra ederek varlıklarını sürdürmeye çalışmış ve alışmışlardır. 1990'lardan itibaren ise basında bir sıçrama, kurumsallaşma ve mesleki yetkinlik noktasında sınırlılıklarını aşma durumu görülmektedir.

İslami çevre açısından 1990'lı yıllar her anlamda bir yükseliş dönemini ifade etmektedir. 1983'ten sonra, geçmişi İslami çevre ile kesişen Turgut Özal'ın tek başına iktidar olmasından sonra, özellikle İslam referanslı sermaye çevresinin önünü açacak birtakım politikalar izlediği görülmüştür. Küçük ölçekli olarak faaliyet gösteren bu işletmeler Özal dönemi ile orta ve büyük ölçekli işletmelere doğru bir evrim göstermişlerdir. İslam referanslı basındaki kurumsallaşma girişimleri, büyüme, alternatif olma istekleri de sermayedeki bu gelişmelerden sonra ciddiyet kazanmıştır. Öteden beri İstanbul merkezli sermayenin ülke kaynaklarını tek başına kullandığından yakınan bu Anadolu merkezli sermaye grubu hem inanç hem de ticari anlamda kendilerini sınırlayan sisteme karşı bir direnç ortaya koymak amacıyla, siyaset ve medya alanında kendisini göstermeye başlamıştır. Sermayenin bu adımları, 1970'ten

itibaren inanç temelli bir motivasyonla, sadık, dinamik bir siyasi teşkilatlanmaya kavuşan, kadrolar yetiştiren Millî Görüş Hareketi'nin, toplumsal tabanda popülaritesinin daha da artmasına imkân sağlamıştır. İşte; sermeye ve siyasette elde edilen bu imkân ve dinamizm, kendi içerisinde kapalı devre yaşayan İslamcı medya öbeğine de yansımıştır. Bir türlü başarı kaydedilemeyen günlük gazete sahasında etkili yayınlar ortaya konulmaya başlanmış, televizyon gibi dönemi itibariyle çok pahalı uğraşların içerisine girilmiştir.

İslam referanslı medyada yaşanan yükselişin arkasında sadece sermeye etkisi yoktur. Ciddi bir entelektüel kapasitenin sermeye etkisiyle devreye girmesi de söz konusudur. Sistemden dışlanan İslami çevre içerisinden düşünce alanında, tepkisel düşünen epeyce idealist, entelektüel isimler yetişmiştir. İmkansızlıklar nedeniyle dergicilik üzerinden basın faaliyetleri yürüten bu isimlerin çoğu 1990'lardan sonra kavuşulan gazete, radyo ve televizyon gibi güçlü mecralarda kendilerini gösterme, yeni bir medya jenerasyonu yetiştirme imkânı bulmuşlardır. 1990'larda kurulan TV ve gazeteler, İslam referanslı medya çevresi için bir okul niteliği taşımaktadır. Üniversitelerin, başta medya olmak üzere farklı bölümlerinden mezun olmuş eğitimli bireyler bu ortamlarda mesleğe atılma imkânı yakalamışlardır. Tüm bu gelişmeler haliyle, İslam referanslı basını kapalı devre sisteminden çıkmaya, evrensel bir bakış açısıyla medyaya yaklaşmaya zorlamıştır.

Bir ideolojinin iktidar olabilmesi açısından gerekli olan, siyaset, sermaye ve medya unsurlarını belli standartlarda sağlamış olan İslami çevre, 1990'lar itibariyle artık alternatif bir siyaset odağı haline gelmiştir. 1923'ten beri "yeninin karşıtı", "çağdaşlığın, medeniyetin ötekisi" olarak konumlandırılan, kerhen, sınırlı meşruiyet alanları tanınan bir düşünce modelinin yaklaşık 70 yıl sonra böyle bir yükselişi göstermesi, görmezden gelinemez bir sosyal tabana sahip olması, kurucu ideolojik çevrenin ölümcül tehdit algısını harekete geçirmiştir. Meşru seçimler sonucu tarihinde ilk defa Başbakanlık makamını kontrol etme imkanı bulan RP, irticanın odağı olmak suçlamasıyla iktidardan indirilmiş, arkasında yer alan İslami çevre, Cumhuriyet'in kuruluşunda yaşananlara benzer bir tavırla kamusal alanın dışına itilmeye, elde ettiği sosyal, siyasal, ekonomik imkanlardan arındırılarak tehdit olmaktan çıkartılmaya

çalışılmıştır. “28 Şubat Postmodern Darbesi” olarak adlandırılan bu süreçte yaşananların sertliği ve doğurduğu sonuçlar, gelecek Türk siyaseti açısından en derin kırılmalardan birisine neden olmuştur. Kurucu ideolojinin koruyucuları olarak harekete geçen kurumsal unsurlar, İslam referanslı çevreyi tümüyle tehdit olmaktan çıkartmak amacıyla siyaset yapma yeteneğini, sermaye gücünü, medya etkinliğini, sosyal taban hareketliliğini, kanuni yollar başta olmak üzere farklı birçok yöntemle hedef almışlar, sınırlamaya, parçalamaya çalışmışlardır. Kurucu ideoloji açısından pek de zorlanılmadan elde edilmiş gibi görünen bu başarılı tasfiye sürecinin sonuçlarının ise hiç de tasavvur edilemeyecek bir yöne gittiği AK Parti iktidarı ile anlaşılmıştır.

1970’lerden itibaren kurumsallaşma ve insan kaynağı noktasında önemli gelişmeler kaydetmiş olan İslami çevre 2000’lere geldiğinde genç kuşak siyasetçiler, iş insanları, medya profesyonelleri ve entelektüellerin karar mekanizmalarında söz hakkı talebi daha yüksek sesle gündeme getirilir olmuştur. Çevre içinde “yenilikçi ve gelenekçi” şeklinde başlayan bu ayrışma temelde sistemle mücadelede izlenen yöntemde kendisini göstermiştir. Geleneksel yaklaşımın sonuç vermediğini anlayan genç kuşak siyaset, sermaye ve medya çevresi, kurumsal hiyerarşide istedikleri pozisyonları elde edemeyince AK Parti çatısı altında kendi müstakil hareketlerini başlatmışlardır. Eski İslami söylemlerinden uzak duran, sistemin sinir uçlarına dokunmamaya özen gösteren, iç ve dış güç dengelerini stratejik bir okumayla değerlendiren bu genç kuşak siyaset grubu, Türkiye’nin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve siyasi çöküntüyü de iyi değerlendirerek toplumdan tek başına iktidar yetkisini almayı başarmıştır. Bu sefer bölünme sırası laik seküler, liberal kesimlere gelmiştir.

Medya ve egemen bürokrasinin iş birliği içerisinde AK Parti’nin iktidar süreci engellenmek istenmiş ancak başarılı olunamamıştır. Özellikle ekonomik çöküntü ve siyasi bunalımlar toplumsal tepkinin olumlu anlamda AK Partiye yönelmesine neden olmuştur. RP içerisinden çıkmış bu iktidar öbeği de laik düzen için tedirgin edici bulunsa da ülkenin içinde bulunmuş olduğu derinleşmiş sorunlar ve 28 Şubat sürecinin öngörülemeyen sonuçları nedeni ile yeni bir siyasi tasfiye, bunalım göze alınamamıştır. Yani, laik ideolojiye karşı söylemlerini yumuşatan, AB katılım

müzakerelerini öne alan, sistemi rahatsız edecek adımlardan mümkün olduğunca kaçınan, kendisine çizilen sınırların farkında olan bu partiye "denetimli iktidar" yolunun açılması, konjonktür açısından daha uygun görülmüştür. Liberal ekonomi modeli terk edilmediği, Batıya dönük politikalardan vazgeçilmediği, laik, çağdaş Batı kültürü idealine karşı gelinmediği, dini olanla devletin belirlediği mesafe korunduğu müddetçe AK Parti iktidarda olabilecek, ülkenin ekonomik istikrarı için çabalarda bulunabilecektir. Bu anlamda denetim görevini seküler, laik ana akım medya üstlenmiştir. İktidarın alerji oluşturan girişimlerinde meşruiyet sınırları, manşetler ve köşe yazılarıyla hatırlatılmıştır.

Denetimli durumuna rağmen AK Parti iktidarı, İslami siyaset, sermaye, medya ve entelektüel çevresi açısından önemli bir fırsat anlamına gelmektedir. Devletin geniş imkânlarının kullanım yetkisi elde edilmiştir. 28 Şubat'ta sistemin ve kendi gücünün ölçülerini anlamış olan İslam referanslı çevre yetkiyi tekrar kaybetmemek adına titiz stratejiler uygulamıştır. Sistemle çatışma içerisine girmekten kaçınmış, sosyal tabanda ve ekonomik alanda meşruiyetini pekiştirecek adımlar atmaya çabalamıştır. Diğer bir strateji ise İslam referanslı medya alanının etkisini ve çeşitliliğini artırmaya yönelik adımlardır. Burada iki amaç güdüldüğü görülmektedir. İlki, ana akım medyanın aleyhte propaganda gücünü dengelemektir. 28 Şubat'ta demokratik değerleri hiçe sayan ve marjinal bir tavır takınan ana akım medyanın, RP'nin iktidardan düşürülmesindeki etkili rolü bilinmektedir. Kendisini gayretli bir şekilde destekleyen küçük bir medya grubuna rağmen İslamcı çevre medya baskısına karşı koyamamış, kamuoyu önünde kendisini ifade etmekte büyük zorluklar yaşamıştır. 28 Şubat darbesine bir yönüyle "medya darbesi" denilmesinin arkasındaki gerekçe bu çaresizlik olmuştur. Dolayısıyla İslami çevrenin medya konusuna yüklediği anlam önem kazanmıştır. İkinci olarak ise İslam referanslı medyada yaşanan sıkışmayı aşmaktır. 1980'li yıllardan sonra İslami çevrede önemli bir entelektüel birikim ortaya çıkmıştır ve bu birikim daha çok dergicilik sahasında kendisini ifade etmeye çalışmıştır. Ancak 90'larda hızla liberalleşen toplumsal tabanda görülmeye başlayan çeşitlilik ve dinamizm, çok sesliliği sağlayacak farklı ve daha güçlü mecraların ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Diğer taraftan eğitimli kimselerin mesleki anlamda medyaya ilgisi artmıştır. Ancak camiada bu ilgiyi karşılayacak ve oluşmuş insan kaynağını nitelikli

olarak değerlendirecek medya kuruluşları sınırlıdır. Kamusal alan ve sermaye konusunda yaşanılan tıkanıklığın belli oranda aşılması sonrasında medyada oluşan sıkışmanın aşılması için de adımlar atılmıştır. Fakat atılan bu adımlar ana akım medyanın kontrolünü sağlamak amacı gütmemektedir. Tam kontrolü hedefleyecek adımlar, AK Parti'nin karşı karşıya kalacağı 28 Şubat benzeri siyasi bunalımlar sonrası gerçekleşecektir.

İktidarının ilk yıllarında AK Parti kültürel çatışmalardan uzak, kalkınmacı bir siyaset modelini benimseyerek kendi güç sınırlarının da bilincinde politikalar izlemiştir. Bu tavrı nedeni ile sol liberal siyaset ve entelektüel çevrelerinden destek görmüş, böylelikle meşruiyet zeminini genişletmiştir. Hemen hepsinin sahipleri iş adamları olan ana akım medya grupları da ekonominin iyileşmesinden duydukları memnuniyet ve AK Parti'nin kültürel iddialarını gündem dışı tutması nedeniyle ılımlı bir yayın politikası izlemişlerdir. Fakat yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimi taraflar arasındaki ılımlı ilişkinin bozulmasına neden olmuştur. Sınırlandırılmış bir iktidar alanında kalması gereken AK Parti'nin Cumhurbaşkanı'nı belirleme ihtimali laik ideolojik çevreleri rahatsız etmiştir. Danıştay saldırısı, Gazeteci Hırant Dink'in katledilmesi gibi kanlı olayların yanı sıra, darbe söylentilerinin yaygın olarak tartışılmaya başlaması, 28 Şubat sürecine benzer bir atmosferin oluşmasına neden olmuştur. Tüm ikazlar ve oluşan gerilimli atmosfere rağmen Cumhurbaşkanının belirlenmesinde AK Parti yetkisini kullanmaktan vazgeçmemiştir. 27 Nisan 2007'de Genel Kurmay Başkanlığı'nın sitesinde yayınlanan e-Muhtıra ile Türkiye yeni bir siyasi bunalıma girmiştir. AK Parti'nin ana akım medyaya yönelik dönüştürücü politikalarının da bu bunalımlı süreçten sonra başladığı görülmektedir. Zira 28 Şubat'ta olduğu gibi ana akım medyanın önemli bir kesimi, e-muhtıra, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve AK Parti kapatma davaları başta olmak üzere, yaşanan hemen bütün gerilimli süreçler de aleyhte rol oynamış, yıpratıcı, askeri müdahaleye meşruiyet sağlayacak bir yayın politikası izlemiştir.

İktidarının ilk yıllarında AK Parti ana akım medyaya yönelik herhangi bir tasarrufta bulunmamış, herhangi bir politika geliştirmemiştir. Medya konusunda yukarıda ifade edildiği gibi İslam referanslı medyanın genişlemesi teşvik edilmiş,

birtakım adımların atılması sağlanmıştır. AK Parti çevresinin bu tavrının arka planında önemli bir gerekçe görülmektedir. Ana akım medyanın partiye, İslamcı çevreye karşı itirazcı, saldırgan tutumunu seçmen nezdinde faydalı bulmaktadırlar. AK Parti ana akım medyanın kendisine karşı yürüttüğü kampanyalara rağmen iktidar olmuş ve iktidarda olduğu sürece de medya ile girdiği çatışmalarda toplumsal desteğinin arttığını görmüştür. Bir anlamda, güvenilirliğini önemli oranda yitirmiş olan, iktidara karşı üstenci, buyurgan, kibirli tavrı toplum katında itici bulunan ana akım medyanın yayınları ters tepkilere neden olmuştur. AK Parti'de bu durumdan faydalanarak medya ile savaşını popüler hale getirmiştir. Muhtıra ve kapatma davası sonrası ise AK Parti çevresinde ana akım medyaya karşı yaklaşım değişmeye başlamıştır. Yeni bir tasfiyeye maruz kalmamak adına sistemle mücadele etme kararı alan İslami çevre belirlediği stratejinin merkezinde medyayı yerleştirmiştir. Medyanın ideolojik katılığı aşılmadan diğer ideolojik kurumlarla mücadelenin başarılamayacağı, gerçek manada iktidar olunamayacağı, hatta RP gibi iktidardan tasfiye olunacağı kanaati güçlenmiştir. Kısacası, ana akım medyanın, geçmişten gelen alışkanlıklarını devam ettirerek iktidara karşı yayınlarını muhaliflik sınırını aşarak düşmanlığa vardırması, medya iktidar arasındaki hassas dengeyi kuramaması, İslam referanslı çevreye karşı psikolojik şiddet dozunu ayarlayamaması, AK Parti'nin bastırılmış medya korkusunu tetiklemiş, biçimlendirici bir tonda harekete geçmesine neden olmuştur. Bu anlamda ilk hamle Sabah-ATV Grubu'nun satın alınmasıyla yapılmıştır.

AK Parti iktidara geldiğinde batık bankalar sorunu nedeni ile birçok medya şirketine TMSF tarafından el konulmuş durumdadır. Devletin zararlarını karşılamak adına bu yayın kuruluşları ihale usulüyle satışa çıkartılmıştır. Kuruluşların önemli bir kısmı Doğan Grubu, Doğuş Grubu gibi ana akım medyanın büyük aktörlerine satılmıştır. Yine TMSF tarafından el konulan Sabah-ATV Grubu ise sahibi Dinç Bilgin'in anlaşması üzerine Ciner Grubunun kontrolüne verilmiştir. Sadece Star gazetesi ve hiç yayına başlamamış Kanal 24'ün yayın lisansı AK Parti'ye yakın iş adamları tarafından satın alınmıştır. Satış süreci ve yayın kuruluşlarını satın alan şirketlerden de anlaşıldığı üzere iktidarın medyaya yönelik planlı bir stratejisi bulunmamaktadır. Ancak 2007'ye kadar yaşanılan siyasi çalkantılar ve medyanın oynadığı rol nedeniyle, TMSF üzerinden oluşacak benzer fırsatlarda farklı bir yol

izlenilmesi gerektiği fikri, iktidar çevrelerinde baskın hale gelmiştir. "Madem bu kuruluşlar satılacak öyleyse karşımızda olanlar değil bize yakın iş adamları bu kuruluşlara sahip olsun" şeklinde formüle edilen fikir açısından ilk fırsat, 2007'de ATV-Sabah Grubunun yeniden TMSF'ye devrolunmasıyla doğmuştur. Türkiye'nin ikinci büyük medya grubu olan ve bünyesinde birçok yayın kuruluşunu bulunduran Grup, AK Parti çevresine yakın olan ve daha önce medya içerisinde hiç yer almamış Çalık Holding'e 1.1. milyar dolara satılmıştır. Bu satış, sadece bir şirketler topluluğunun el değiştirmesi değildir, aynı zamanda iktidar çevresinin ana akım medyaya sermaye, kadro ve söylem noktasında çok güçlü bir müdahalesidir. Ana akım medyanın, iktidara ve İslami çevreye karşı ideolojik anlamda homojenleşmiş yapısı, bu satışla birlikte heterojen hale gelmiştir. İslam referanslı medya öbeğinin çevreden merkeze akışının önü açılmıştır. İktidara ve İslami çevreye yakın sermaye gruplarının medya sektörüne yönelik ön yargıları kırılmıştır. Farklı gerekçelerle de olsa medya alanına yatırım konusunda cesaretleri artmıştır. Medya üzerinden her zaman egemen konumda olan laik seküler çevrelerin söylem üstünlüğü dengelenmiştir. İslam referanslı medya öbeğinde sıkışmış insan kaynağı açısından; kendilerini ispatlayacakları, geliştirecekleri geniş imkanlı bir mecraya kavuşulmuştur. Daha sonraları TMSF eline geçecek olan Çukurova Medya Grubu gibi yayın kuruluşları da benzer şekilde iktidara yakın sermaye tarafından alınmışlar, böylelikle ana akım medyada iktidar karşıtı ağırlık gün geçtikçe zayıflatılmıştır. Son olarak Doğan Medya'nın blok halinde Demirören Grubu'na satılması ile ana akım medya merkezinde iktidarla ideolojik çatışma içerisinde olan medya grubu kalmamıştır. Diğer taraftan İktidar ve İslami çevre ile doğrudan ilişkisi olmayan önemli yayın kuruluşları da pragmatist bir yaklaşımla hareket etmişler ve iktidar gücü ile çatışma içerisine girmekten kaçınmışlardır. Ticari kaygılarla benimsenen bu tavırla birlikte, ana akım medya alanının doğrudan veya dolaylı şekilde iktidar kontrolüne girmiş olduğu söylenebilir.

2007 sonrasında başlayan ana akım medyaya yönelik iktidar politikalarının zaman içerisinde üç farklı sonucundan bahsedilebilir. Birincisi sermaye dönüşümüdür. İslami çevrenin sermaye karakterine bakıldığında 2000'li yıllara kadar medya alanına karşı ilgisiz kalındığı görülmektedir. Sebepleri noktasında birkaç görüş öne

çıkmaktadır. İslam referanslı sermaye çevresi için medya alanı karlı değildir. Çünkü reklam sektörü tarafından dışlanmaktadırlar. Diğer taraftan kurucu ideolojinin kontrolünde, denetiminde olması nedeniyle tehlike içermektedir. Sistemle çatışma yaşandığı takdirde faaliyet alanları sınırlanabilir, sermayeleri daralabilir. AK Parti'nin medya dönüşümünde, yakın sermaye gruplarını teşvik etmesinden bağımsız olarak öne çıkan bu sorunların aşılmış olmasının da medya alanına giriş konusunda cesaretlendirici unsurlar olduğu anlaşılmaktadır. AK Parti, iktidarını güçlendirdikçe kurucu ideolojinin tutucu unsurları gerilemiş, etkileri zayıflamıştır. Medya alanındaki tehlike büyük oranda azalmıştır. Diğer taraftan iktidar desteğiyle medyanın karlı bir alan olabileceği de anlaşılmıştır. Zaten öteden beri sermaye grupları medyayı, faaliyet gösterdikleri asıl sektörlerindeki karlılıklarını artırmak, devlet teşviklerinden yararlanmak amacıyla kullanmaktaydılar. İktidar olanakları ile güçlenen bu yeni sermaye grubu da iktidarın ve karlarının devamlılığını sağlamak amacıyla medyaya yönelmeyi pragmatik bulmuşlardır. Devletin kamu kuruluşları aracılığıyla büyük bir reklam kaynağı da yine iktidar kontrolündedir. Bu kaynakların kullanımı da medyaya giriş açısından teşvik edici bir unsur olmuştur. Son olarak, Türkiye'de ekonomik orta sınıf önemli bir genişleme göstermiştir. Bu ise geniş bir ekonomik pazar anlamına gelmektedir. Geçmişe oranla Türkiye ekonomisinde ciddi söz sahibi olmaya başlayan Anadolu sermayesi için bu pazarın kontrol edilmesi önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla çeşitlenen pazara yön vermek açısından medya örgütlenmeleri ve faaliyetleri önemli hale gelmiştir.

İktidar politikalarının sonuçlarından ikincisi, ana akım medya alanının, homojene yakın seküler kadrolaşmasının yapıbozumuna uğratılmasıdır. Özellikle yönetici ve medyatik yüzler noktasında önemli tasfiyeler yaşanmıştır. Çünkü sadece sermayenin değişmesi medya baskısından kurtulmak için sorun çözücü değildir. Bu önemli yatırımları, aynı inanç ve ideolojik bakış açısına sahip ya da yakın kadroların yönetmeleri elzem bir konudur. Duyulan ihtiyacın giderilmesi noktasında, İslam referanslı medya öbeğinde yetişmiş isimler önemli oranda görev almışlardır. Bu kadrolaşmaları farklı boyutlarda değerlendirmek gerekirse; öncelikle yönetici pozisyonları değiştirilmiştir. 90'lardan itibaren kurumsal bir kimlik kazanmaya başlayan İslam referanslı basın kuruluşlarında görev yapmış yönetici isimler satın

alınan yayın kuruluşlarının başına geçmeye başlamışlardır. Yine köşe yazarlığı, editör, TV yorumculuğu, haber ve program sunuculuğu, yapımcılığı, muhabirlik gibi pozisyonlarda önemli oranda kadro aktarımı gerçekleşmiştir.

Kadro akışı iktidara yakın sermaye tarafından alınan yayın kuruluşlarıyla sınırlı kalmamıştır. İktidarla çatışmaktan kaçınan, iş ilişkileri nedeniyle medya etkinliklerinde iktidar hassasiyetlerini gözetmeye çalışan medya grupları da kadrolarında İslam referanslı medya kökenli isimlere yer açmışlardır. Bu yaklaşımın sebebi, iktidarın talebinden ziyade ilişkileri iyi tutmak, iletişim kanalları açmak isteyen grup yöneticilerinden kaynaklanmış gibi görünmektedir. Diğer taraftan devlete ait TRT ve AA gibi medya kuruluşlarında da yoğun bir kadro hareketliliği görülmüştür. Bu kurumlara atanan yönetici kadrolar arasında İslam referanslı medya kökenli isimler dikkat çekicidir. Alt kadroların genişletilmesi ve yenilenmesi süreçlerinde bu yöneticilerin büyük etkisi olmuştur. 2010'dan sonra oldukça aktif gale gelen ve uluslararası nitelik kazanarak yabancı dilde yayınlara başlayan, birçok ülkede temsilcilikler açan bu kuruluşlar sayesinde İslami çevre, daha nitelikli basın kadroları yetiştirme imkânı yakalamıştır. Farklı ülkelerde yaşama, eğitim görme, dil öğrenme, ilişkiler kurma fırsatı yakalayarak uluslararası medya tecrübesi kazanan bu kadroların, gelecekte Türkiye medyasının şekillenmesinde önemli rol oynayacakları kesindir.

Genel anlamda değerlendirildiğinde yaşanan hareketliliğin dikkat çekici bir başka sonucu da muhafazakâr kadroların mesleki, ekonomik ve kurumsal anlamda bir üst lige çıkmış olmalardır. Geçmişte, küçük, dar kadrolarla, kıt imkanlarla yayıncılık yapmaya çalışan kadrolar ana akım ve devlete ait devasa medya kuruluşlarında kendilerini geliştirme, ispat etme imkânı bulmuşlardır. Ekonomik olanakların sınırladığı hemen birçok alanı tecrübe etme, ürünler ortaya koyma fırsatları yakalamışlardır. Güçlü bir ekonomik döngünün içerisinde, geçmişten farklı olarak medya profesyonelleri haline gelmişlerdir. Misyon işçiliği ikinci plana gerilemiş, medyanın ticari boyutu öğrenilmeye başlanmıştır.

Ana akım medyada yaşanan kadro hareketliliği ve İslam referanslı medya etkisi görünür hale gelmiş olsa da eski seküler kadro yapısının tümüyle tasfiye olduğunu

söylemek imkansızdır. Hatta taban olarak önemli oranda varlığını korumaktadır. Medyadaki genel değişimi, yeni düzeni kavrayan, uyum sağlayan profesyoneller yerlerini koruyarak görevlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu vesileyle de geçmişin merkez çevre ayrışması kalkmış, ilişkilerdeki keskin dil ve bakış açıları yumuşamıştır. Başka bir ifadeyle iki müstakil öbek olarak gelişmiş İslam referanslı ve laik, seküler medya gruplarının zorunlu etkileşimi, iki tarafın da dilinin yumuşamasına, ayrıştırıcı söylemlerin din ve kültür alanından önemlioranda siyaset alanına kaymasına neden olmuştur.

Ana akım medya öbeği Cumhuriyet biçimlendirilmesinden itibaren modernleşme, Batılılaşma çizgisinde, bir anlamda geçmişi temsil ettiği, modernleşmenin önünde engel olduğu gerekçesi ile dinle ilişkili olan her şeyi bir öteki olarak konumlandırmıştır, söylemini, görselleştirme biçimlerini bu kimliklendirmeye göre oluşturmuştur. Özellikle gericilik, irtica, şeriat kavramlarıyla Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türk toplumunun büyük bir kesiminin kültürel arka planını oluşturan İslam'a karşı indirgemeci, dışlayıcı bir tavrı benimsemiştir. Kullanılan sembolleştirmeler, dil ve söylem tarzı, İslami çevrenin görünür olmaya başladığı dönemlerde gittikçe sertleşmiştir. Ancak ana akım medyada yaşanan dönüşüm ile benimsenen indirgemeci, dışlayıcı, elitist, üstenci, seküler dil, yerini İslam kültür ve değerleriyle barışık bir söyleme bırakmıştır. Fakat değişimin arkasındaki nedenler medyanın olgunlaşması, demokratik kültürü içselleştirmesinden kaynaklı değildir. Siyasi ve sosyolojik gelişmelerdir. AK Parti'nin gittikçe siyasetteki gücünü artırması, devletin ideolojik aygıtlarının hemen birçoğunu kontrol eder hale gelmesi medyanın öteden beri seslendiği güç odaklarının işlevsizleşmesine neden olmuştur. Zira ana akım medya, siyaseti indirgediği, irtica kaygısı duyduğu dönemlerde topluma değil, kurucu ideolojinin vesayetçi merkezlerine seslenmiştir. Dolayısıyla halkın zaten tasvip etmediği, reaksiyon gösterdiği bu dili kullanmanın bir gerekçesi, getirisi kalmamıştır. Aynı zamanda, dayanaksız bir şekilde devlet ve seçmen gücünü elinde bulunduran bir iktidar erkiyle çatışmak stratejik değildir. Diğer taraftan ana akım medyayı söylem olarak marjinalleştiren, yönetici ve yazarların konumlarını kaybetmesi de değişimin nedenlerinden birisi olarak görülmektedir. Bu isimler ana akım medyanın dışında, dijital mecralarda marjinal söylemlerini sürdürmeye devam etmektedirler.

İslam referanslı muhafazakâr çevrenin sosyolojik gelişimi, kamuoyu oluşturma gücü de medyanın dilinin, söylemlerinin yumuşamasında etkili olmuştur. Sivil ve kamusal alanda önemli bir güce kavuşan çevre, geçmişin pasif, etkisiz konumundan sıyrılmış, indirgemeci söyleme karşı uyarıcı, caydırıcı reaksiyonlarda bulunmaya başlamıştır. Bir anlamda siyasi gücün yanına kitle gücünü de dahil etmişlerdir. Değişime etki eden bir başka unsur ise dış kaynaklıdır. Amerika'da yaşanan 11 Eylül saldırılarından sonra İslam dini ve Müslümanların ötekileştirilmesi, bu algı sonrasında savaş ortamına sokulan Irak, Afganistan, Filistin gibi ülkelerde yaşanan trajik olaylar, dünya ile birlikte Türkiye kamuoyunda da tepkilere neden olmuştur. Oluşan bu havadan medyanın da etkilendiği, daha duyarlı bir dil, üslup geliştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Ancak tüm bu etkenlere, değişim göstergelerine rağmen laik, seküler çevrelerin indirgemeci bir örtük dil geliştirdiklerine, bu şekilde ötekileştirici dili üretmeye devam ettiklerine dair ciddiyet taşıyan görüşler de ortaya çıkmaktadır. Geçmişin irrite edici kavramlarının tedavülden kalkmasına rağmen, bu kavramları da içeren daha geniş anlam yüküne sahip kavramlar geliştirildiği söylenebilir. Örneğin, muhalif çevrelerin sıklıkla kullandığı "yandaş", "troll" gibi kavramların anlam yüklerine bakıldığında laik, seküler kesimin ideolojik argümanlarının hemen tümünün ifadelendirildiği söylenebilir. Yine yazılı, görsel medya içeriklerine dikkatlice bakıldığında ifade ve görselleştirme biçimlerinden dindar kimliklerin kerhen kabullenilmiş, iliştirilmiş öteki kimlikler şeklinde resmedildiği sezilebilmektedir.

Türkiye'de ana akım medya bir anlamda, kültürel ve entelektüel iktidarın belirlenmesinde çatı unsur olarak konumlanmıştır. Kültürün üretilmesinde, popülerleşmesinde, edebiyattan sinemaya, müzikten spora, akademiye kadar hemen her alanda gündemin, yıldızların belirlenmesinde ana akım medya tasarım merkezi olmuştur. 2007 sonrası yaşanan dönüşüm ile birlikte entelektüel, kültürel iktidarın muhafazakâr bir denetime geçeceği beklentileri oluşmuştur. Ancak gelinen noktada beklentilerin gerçekleşmediği, Hatta İslami çevre açısından daha da geriye gidildiğine, birikimlerin tüketildiğine dair rahatsızlık ifade eden kanaatler yaygın görülmektedir. Bu kanaatlere göre, AK Parti ile ana akım medyada entelektüel ve kültürel hakimiyet

açısından önemli bir fırsat kapısı açılmıştır. Ancak bu fırsat değerlendirilememiş, başarı, medyanın yönetilmesi ve işletilmesi noktasında sınırlı kalmış, kendi kültürel rengini verme konusunda başarısız olunmuştur. Hatta, İslam referanslı medyanın merkez kurumları da dahil olmak üzere eski idealist, misyon odaklı bakıştan uzaklaşılmış, seküler ana akım medya anlayışına yakınlaşılmıştır. Bir başka ifadeyle, İslami medya çevresi niceliksel olarak genişlerken niteliksel olarak zayıflamış, ana akım medyaya yerleşme sürecinde, 90'larda zirveye ulaşan entelektüel birikimini üretmekten ziyade tüketmiştir. Karşılaşılan bu sonuç İslami çevre içerisinde öfke ve kırgınlık içeren ifadelerle değerlendirilmektedir. Ancak duygusal yaklaşımların dışında, sonuca etki eden gerçekçi sebepler gözlenmektedir.

Birincisi, İslami çevre tarihi boyunca hep sistem dışında, merkezden uzak, yönetim sorumluluğu olmayan eleştirel bir pozisyonda bulunmuştur. Ancak iktidar süreciyle birlikte çok katmanlı, faklı karakterlere sahip birçok yapıdan oluşan Türkiye toplumunu yönetme sorumluluğuyla yüzleşmiştir. Temelde yaşam tarzı olarak seküler, kültürel anlamda dini değerlere saygıyı esas alan böyle bir topluma radikal reçeteler uygulamanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Tıpkı Kemalist ideolojinin radikal laiklik düşüncesini, toplumun merkeziyle yüzleştikçe yumuşatmak zorunda kalması gibi İslami çevre de toplumun merkeziyle yüzleştikçe bu merkezin dönüştürücü etkisi altına girmiştir. Dolayısıyla ne siyaset ne de medya konusunda İslami değerleri esas alan bir kültürel model kurmak mümkün olmamıştır.

İkinci sebep, Türkiye'de siyasette yaşanan sert çatışmanın medya alanını kuşatan niteliğidir. Birbirini tasfiye etmeye çalışan iki siyasi kampın tutumları moral, motivasyon anlamında medya alanını da politize etmiştir. Mücadeleye odaklanmış bir ortamda entelektüel ve kültürel üretim kaygılarının öne geçmesi ya da varlığını sürdürmesi pek mümkün olmamıştır. Yani, entelektüel çevre, enerjisini sistemle girişilen politik mücadelede seferber etmek, harcamak zorunda kalmış, kültürel alanın inşası ve üretimi konusunda gerekli odaklanmaya vakit, imkân bulamamıştır. Politik mücadele kaygısının yanı sıra iktidar imkanlarıyla elde edilmiş zengin ortamın kaybedilmesi endişesi de medyada eleştirel bakış açılarının kaybedilmesine neden olmuştur. Kısacası, sisteme muhalif olunan dönemlerde siyasetten ve hemen birçok

sorumluluktan bağımsız olarak hareket eden İslami referanslı medya ve entelektüel çevresi, iktidar olma, iktidarda tutunma sürecinde eleştiri ve özeleştiri atmosferini, yeteneklerini kaybetmiştir. Yine politik alanın güçlenen cazibesi, akademi de dahil medyanın entelektüel alanını soğuran bir çekim merkezine dönüşmüştür. Yetişmiş ve yetişmekte olan insan kaynağı, kariyer sahası olarak kültürel alana değil siyaset alanını hedefler hale gelmiştir. Bu da medyanın entelektüel anlamda çoraklaşmasına neden olmuştur.

Üçüncü sebep, biraz da birinci sebeple bağlantılı olarak İslami entelektüel çevrenin, toplumun gelişme ve çeşitlenmesine ayak uydurmakta güçlük çekmesi sonucu, ana akım medyada etkinlik bağlamında geriye düşmeye başlamasıdır. Liberal ekonomi modeli çerçevesinde AK Parti iktidarı ile sağlanan ekonomik istikrarın sonucunda orta tabaka genişlemiştir. Büyük oranda muhafazakâr seçmenlerden oluşan bu geniş yeni sınıfın alım güçlerinin artması, taleplerinin netleşmesi, seküler yaşam tarzına yakınlaşmaları gibi gelişmelerle başlayan çeşitlenme, siyaseti de aşan, yönlendiren bir niteliğe bürünmüştür. Dolayısıyla, piyasa şartlarının egemen olması şeklinde ifade edilebilecek bu değişim, kontrol edilmeye başlanan medyaya da yansımaya başlamıştır. Bunun anlamı değişen toplumsal yapıya, yeni ekonomik ortama uygun medya konseptlerinin geliştirilmesidir. Ancak, geçmişin mücadele ciddiyetiyle gelişmiş, içerik üretiminde ve ticarileşmede inançlardan kaynaklanan sınırlılıklar arasına sıkışmış İslam referanslı medya ve entelektüel anlayışının bu yeni duruma çözüm üretme kabiliyeti sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla iktidar ve yeni sermaye sınıfının da etkisiyle, oluşan çeşitliliğe uygun medya konseptlerinin geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örneğin bir tarafta ATV gibi seküler medya egemenliği dönemlerini dahi aşan, muhafazakâr camiayı irrite edecek kadar aşırılıklarla eleştirilen ATV varken, diğer tarafta Diyanet, Vav TV gibi dini içeriklerle oluşturulmuş televizyonlar yayın yapmaktadırlar. Yine Vakit, Yeni Şafak gibi gazeteler muhafazakâr duruşlarını devam ettirirlerken, Sabah, Akşam gibi gazeteler seküler çizgilerini sürdürmekte, at yarışı ilaveleri gibi ek gazeteler hazırlamaya devam etmektedirler. Fakat dikkatle bakıldığında tüm bu konseptlerin birbirini tamamlayan iktidar etkisinde bütünlüklü bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Dördüncü sebep ise küresel kültür etkisi olarak belirmektedir. Geleneksel olarak Batı kültürüne mesafeli bir bilinç yapısı ile şekillenmiş İslami çevre, kapitalist üretim ve tüketiminin dayattığı kültürel ortama alternatif bir model geliştirememiştir. Diğer taraftan seküler, laik çevreler, küresel kültürle daha entegre olan ilişkileri nedeniyle, zenginleşen muhafazakâr orta sınıfın kültürel ilgisini yönlendirme konusunda daha başarılı olmuştur. Dolayısıyla, küresel anlamda nüfuz gücü bulunan postmodern kültürün desteklediği seküler kültür çevresi karşısında, İslami çevrenin çaresiz kaldığı, karşı koyamadığı söylenebilir.

İslam referanslı çevrenin temsilcisi olarak AK Parti'nin 2007 sonrası reaksiyoner bir tepki şeklinde gelişmeye başlayan medya politikalarının ilk başlarda, geniş bir çevre tarafından belli gerekçelerle anlayışla karşılandığı görülmüştür. Zira, öteden beri devletle kurduğu ideolojik bağ ve ticari kaygıları nedeniyle evrensel medya ilkelerine sadakati ve güvenilirliği sorgulanır durumdadır. İktidar eliyle de olsa, başlayan dönüşüm sürecinin Türk medyası açısından faydalı bir sonuç doğurabileceği beklentileri ise dikkate değerdir. Ancak gelinen noktada reaksiyoner olarak gelişen dönüştürme politikalarının "tam kontrol"e yönelik bir karaktere dönüştüğü eleştirileri baskındır. Bu anlamda eleştirilerin odaklandığı nokta, medyanın güvenilirliği konusudur. Ana akım medya geçmişten farklı olarak güvenilir bir sektör haline gelememiştir. Eskiden olduğu gibi bugün de iktidar gücüne eklemlenmiş bir görüntü söz konusudur. Toplumla iktidar arasında karşılıklı iletişimin nesnel aracı olmaktan öte iktidar politikalarının olumlayıcısı, doğrulayıcısı şeklinde görev yaptığı kanaati egemendir. Dolayısıyla haber ve bilgi almada muhalif medya kuruluşlarına olan ilginin arttığı anlaşılmaktadır. Ancak bu ilgi, muhalif medya alanının güvenilir olduğu anlamına gelmemektedir. Muhalif medya alanında da siyasi söylemin baskın olduğu, muhalif siyasi örgütlenmelerin yayın politikalarını etkilediği, yönlendirdiğine yönelik güçlü eleştiriler de ortaya konulmaktadır. Başka bir ifadeyle, son dönem Türk medya düzeni, siyasette görülen keskin ve derin yarılmaya paralel olarak iki farklı öbek şeklinde yeniden yapılanmıştır. "Yandaş" ve "Fondaş" şeklinde adlandırılan bu iki öbeğin, ideolojik olarak angaje olmuş kitleler dışında güvenilirlikleri tartışmalıdır. Politik atmosferin dışında kalarak güvenilir bir medya alanı oluşturmaya çalışan bir

öbekten bahsetmek mümkünse de politize olmamış kitlenin azlığı nedeniyle medyanın güvenilirlik endeksine katkısı, fark edilmeyecek kadar sınırlı kalmaktadır.

Ana akım medyanın dönüşümü açısından tarihlediğimiz 2000'li yıllar aynı zamanda dijital medya kavramının geliştiği, geleneksel medya anlayışının sosyoloji teknoloji bağlamında çok boyutlu şekilde biçimlenmeye başladığı dönemdir. Dijital medya olgusunun iktidar ve sermaye gücüne, kamuoyu oluşturma imkanlarına getirdiği yeni boyut, Türk medyasının 2007 sonrası dönüşümüne ciddi anlamda etki etmiştir. Her şeyden önemlisi ise geçmişten farklı bir şekilde iktidarın ve sermayenin kontrol ettiği medya alanlarının dışına itilen muhalif kesimlere, etkili bir iletişim ortamı sağlamış olmasıdır. Zira dijital medya ortamı ucuz, interaktif etkileşime açık, gündem oluşturma yeteneği yüksek ve yerel ölçekte sansürlenmesi zor bir alan olarak gelişmiştir. Dolayısıyla AK Parti iktidarının domine etmeye başladığı ana akım medya alanından tasfiye olan isim ve yapılar dijital medya ortamına yönelmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre de dijital medya ortamlarındaki muhalif medya etkinlikleri, iktidar etkisindeki ana akım medyanın gücünü dengeleyecek, karşıt kamuoyu oluşturacak kadar gelişmiş, genişlemiştir.

Dijital ortamlar sadece muhalif gruplara değil iktidar etkisindeki tüm medya gruplarına da açıktır. Elde bulunan sermaye gücü de düşünüldüğünde daha aktif bir başarı gösterilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ancak sermaye, profesyonellik ve teknik imkanlara rağmen iktidara yakın ana akım medyanın dijital ortamlarda sınırlı bir başarı sağlayabildiği anlaşılmaktadır. Bunun nedenleri açısından birkaç madde sıralanmaktadır. Birincisi, ana akım medyadan tasfiye olan muhalif seküler kesim zorunlu olarak dijital alana yönelmek zorunda kalmıştır. Haliyle dijital ortamda var olmak, iletişim ve propaganda dengesini kurabilmek adına bu alanı daha efektif kullanmak için motive olmuşlar, daha efektif, özgün haber, iletişim modelleri geliştirmişlerdir. İkincisi, muhafazakâr medya çevrelerinin önceliği, ana akım medya mecralarına vermesidir. Dolayısıyla dijital ortamlardaki uğraşlar yaratıcı, aksiyoner olmaktan uzak kalmış, geleneksel medya kuruluşlarının uzantıları şeklinde gelişmiştir. Üçüncüsü ise seküler, laik çevrelerin muhalif tarafta yer alıyor oluşlarıdır. Medya özü itibariyle muhalif karakter kazandığında daha ilgi çekici ve güvenilir görünmektedir.

İktidar ve sermaye gibi egemen yapılarla ilişkili olduğunda ise kitle nazarında güvenilirliği sorgulanmaktadır. İşte bu nedenle iktidar etkisindeki ana akım medya mecralarından uzaklaşan izleyici, okuyucu kitle ilgisini alternatif medya olanaklarına yöneltmektedirler. Bu da muhalif dijital medya ortamlarının popülerleşmesine, kitlelere erişim oranlarının artmasına neden olmaktadır.

Popülerleşme ve ana akım medya gücünü dengeleme oranlarının yüksek olmasına rağmen, kitlelerin siyasal kanaatlerinin biçimlendirilmesi, yönlendirilmesi noktasında aynı başarının gösterildiğini söylemek güçtür. Zira ana akım medyanın gündem oluşturma ve gündemi yönetme anlamında, profesyonel üretim, organizasyon yeteneği, gücü; özellikle televizyon kanallarının gençler dışındaki geniş kitlelere erişim egemenliği devam etmektedir. Diğer taraftan, kitlelerin dijital ortamlarda her türlü haber bilgiye erişmesine rağmen kanaatlerini oluştururken sadece bu mecralarla sınırlı kalmadıkları anlaşılmaktadır. Yine sosyal mecralarda görülen kontrolsüzlük hali, yalan, manipülatif haber ve bilgilerin yaygınlığı, güvenilirlik sorununu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla sosyal mecralar kitlelere ulaşabilmesine rağmen etkilerlik noktasında tatmin edici sonuçlar doğurduğu şüpheli hale gelmektedir. Yerleşik kanaatlerin beslenmesinde etkili olduklarını söylemek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Buradan yola çıkarak haber ve bilginin erişiminden ziyade güvenilirliğinin ön planda tutulduğu, bu nedenle de kurumsal bir referans arayışının hala önemini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. "Haber-muhabir ağı" anlamına gelen bu kurumsallık arayışının temelinde ise ekonomik imkanlar öne çıkmaktadır. Kısacası, dijital ya da geleneksel olması fark etmeksizin, sermaye gücünün medya alanının birincil önceliklerinden olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Türk medyası açısından ise dijital mecraların kurumsallaşma nitelikleri, yatırım, istihdam ve güvenilirlik bağlamında tartışmalı durumda oldukları görülmektedir.

2007'den itibaren başlayan Türk basını/medyasındaki dönüşümün, bütün derinliğine rağmen karakteristik bir değişimi ifade etmediği anlaşılmaktadır. Zamanının ruhunun dayattığı sosyolojik, teknolojik etkilere rağmen devletçi, ideolojik ve edilgen karakterini, başka bir merkez şeklinde hala muhafaza ettiği görülmektedir. Bu çıkarımlar doğrultusunda araştırmamızın varsayımları arasında yer alan "üçüncü

biçimlenme olgusu" belli oranda doğrulanmış görünmektedir. Elde edilen bulgular; devlet erkinin ideolojik zemininde görülen değişimlerin olduğu gibi medyanın ideolojik zeminine de yansıdığını ortaya koymaktadır. Zira dönüşümün başlaması ve tamamlanması süreçlerinde yaşanan mücadelelerin esası, evrensel basın ilkelerinin, basın özgürlüğünün sağlanması ya da muhafazası amacından uzaktır. Tersi, yerleşik ideolojik zeminin muhafazasını sağlamak ya da yenisiyle değiştirilmesine yönelik çabalardır. Bu anlamda Osmanlı'daki başlangıç ve gelişim, Cumhuriyet'teki ideolojik kurumsallaştırma ve 2007 sonrası muhafazakâr ideolojik müdahale dönemleri ciddi benzerlikler göstermektedir. Dolayısıyla üçüncü biçimlenme dönemi olarak kavramsallaştırılan 2007 sonrası dönemde, medyanın neden sadece sermaye değil de aynı zamanda ideolojik söylem ve kadro boyutlarıyla da çaplı bir dönüşüme maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

Yine, dönüşümde etkin bir rol alan İslam referanslı medya öbeğinin ötekileştirildiği ve sisteme karşı mücadele verdiği dönemlerde elde ettiği medya etiği, eşitlik, özgürlük gibi takdir edilen tecrübelerini, İslam referanslı siyasi iktidar döneminde muhafaza edemediği sorusu da tespitler doğrultusunda cevaplanabilir hale gelmektedir. Çünkü Türk medyası tarihi boyunca, kendisi adına, bürokratik veya siyasi devlet erkine karşı, sonuç almayı hedefleyen, müstakil ve özgül bir bağımsızlık mücadelesi vermemiş, verememiştir. Tersi olarak, yerleşik hale getirildiği ideolojik zeminin savunusunda, zaman zaman kendi özgürlük alanının sınırlanmasını da talep eden bir cesaret içerisinde olmuştur. Eskinin ana akım medya aktörleri sahayı "basın özgürlüğü, demokratik eşitlik, şeffaflık mücadelesi" sloganlarıyla terk ederken İslam referanslı medya öbeği de aynı kavram ve sloganlarla sahaya yerleşmişlerdir. Tasfiye edilen şeyin gazetecilik veya basın özgürlüğünden ziyade benimsenen devlet ideolojisi olduğunu söylemek daha doğru bir tespit olacaktır. Gelinen noktada Türk medya tarihinin tartışma başlıklarında bir değişikliğin görülmemesi, şikayetlerin, eleştirilerin aynı temelde devam etmesi bu tespite önemli bir delil teşkil etmektedir. Şinasi, Namık Kemal, Suavi'den başlayarak günümüz medya aktörlerine kadar devam eden hemen bütün önemli medya figürlerinde ideolojik, siyasi hedeflerin, gazetecilik kaygılarından daha önde göründüğünü söylemek mümkündür.

Araştırmamız, Türk medyasının dönemsel davranışlarından, evrensel, ileri medya söylemlerinden bağımsız olarak, doğumundan günümüze kadar ve geliştiği kültürel ortamda edindiği, edilgen siyasi karakterine odaklanmıştır. Buradan elde edilen verilerle de Türk medyasının tartışma model ve argümanlarına yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamıştır. Diğer taraftan, geniş bir tarihi alanı ve iç içe geçmiş dönemleri bir arada okuma zorluğuna rağmen hem laik Cumhuriyet ideolojisi karşısında İslam referanslı kitlenin siyaset arayışını hem de laik ana akım medya karşısındaki İslam referanslı medya öbeğinin varoluş mücadelesini karşılaştırmalı olarak incelemeye çalışmıştır. Bu iki kanadın siyaset ve medya alanındaki tasarruflarının, birbirleriyle mesafe ve ilişki boyutlarının tespitleri üzerinden son dönem medya dönüşümü okunmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle güncel literatüre farklı bir katkı sunduğu, sonraki çalışmalara ise özgün bir kaynak oluşturduğuna inanılmaktadır. Zira son dönem medya dönüşümünün, teorik olarak medya-iktidar ilişkisi modeliyle okunmaya çalışılmasının, medyanın Türkiye'ye özgü karakterinin anlaşılmasında ve sorunların gerçekçi tespitinde sınırlı sonuçlara ulaşılmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Yine araştırmamızda Türk medyasının yerleşik edilgen karakterinin ideolojilerden bağımsız bir nitelik taşıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu, gücün müdahalesini meşrulaştıran bir karakterdir. Kendi özgürlük alanını tanımlayan, benimseyen ve bu sınırları korumaya cesaretli bir karakter değildir. Araştırmamızın genelinden ortaya çıkan en önemli sonuçlardan birisi medyanın özgür ve bağımsız olmak için gereken bedeli hiçbir zaman ödemeye yanaşmamış olduğu gerçeğidir. Tarihi boyunca az da olsa, egemen otoriteyle ya da egemen olmaya çalışan güçlerle girdiği kavgalardan bahsetmek mümkündür. Ancak öncesinde de ifade edildiği gibi bu kavgalar ne yazık ki medyanın kendi özgürlük alanı için değil, benimsenmiş ideolojilerin bekası için verilmiş görülmektedir. Medyanın demokrasilerdeki yeri ve önemi kendi içerisinde metin ve retorik bağlamında çokça tartışılmıştır. Ancak bu anlamda olması gereken tavır ve davranışın gösterildiğine, eylemlerde bulunulduğuna şahit olunmamıştır. Denilebilir ki Türkiye'de tabandan tavana medya profesyonelleri, dünden bugüne medya gerçeğine siyasi, ideolojik bir perspektiften yaklaşmışlardır. Dolayısıyla Türkiye'deki medya sorununun çözümüne yönelik odaklanılması gereken

öncelikli konunun, siyasi müdahalelerden ziyade kendi içerisindeki bu içselleştirilmiş edilgen karakter sorunu olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü egemen siyasi bir yapının, gönüllülük esası, gönüllü aktörler olmadan medya gibi bir iletişim ortamını, uzun süre zorla tahakküm altında tutabileceğini düşünmek gerçekçi değildir. Bu nedenle Türk medyasının demokrasilerde şart olan saygınlığını ve etkinliğini kazanabilmesi, egemen güçlerin etkisinden kurtulabilmesi için şu önerilerde bulunulabilir:

Öncelikle bütün medya çevrelerinde "siyasallaşmış edilgen karaktere" karşı samimi bir farkındalığın oluşması, oluşturulması gerekmektedir. Sonrasında ise medyanın evrensel tecrübelerden oluşmuş kural ve kültürü çerçevesinde sınırlarının belirlenmesi, benimsenmesi, savunma bilincinin geliştirilmesi gerekir. Bilindiği gibi Türkiye'de siyaset çok güçlü ve geniş bir kültürel alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla her bir birey düşünsel dünyasını, eleştirel kapasitesini, değer yargılarını oluştururken bu kültürel iklimden olabildiğince etkilenmektedir. Medya alanına giren bireyler de bu gerçekten bağımsız değildir. Hatta bilinç ve ilgi düzeyi bağlamında daha fazla etkilendikleri söylenebilir ve bu medya alanına bölünme, ayrışma ve öteki olarak yansırken parçalanmışlığın değersizleşmesini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenledir ki Türk medya profesyonellerine, medyanın evrensel kural ve kültürünün inşa ettiği, bilgi ve haberin nesnelliğini esas alan ideolojik bilincin aşılanması önem arz etmektedir. Bir sonraki adımda ise medyanın bilincine vardığı bu ideolojisini diğer egemen yapılara kabul ettirmesidir. Kısacası medyanın sınırlarını, ufkunu kendi ilkeleri ve iradesi ile belirlemesi ve tüm güç gruplarının bu sınırları tanımasını sağlamasıdır. Böylelikle medyadan yararlanma düşüncesinde olan her bir yapıya karşılaşacağı şartlar ve taleplerinin sınırları benimsetilmiş olacaktır. Değilse medya alanı gücün güdümünde, yedeğinde, kimliksiz bir mecra olarak varlığını sürdürmeye, tanımlanmış "öteki"yle mücadele etmeye, üretilmiş çok çeşitli mazeretlerle asıl sorumluluğundan kaçınmaya devam edecektir.

KATILIMCILAR KISA BİYOGRAFİLER

AHMET TAŞGETİREN

1948 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. 1965'te Kahramanmaraş İmam Hatip Lisesi'nden 1970'te de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. Henüz İmam Hatip Lisesi'nde iken okulun Gonca adlı dergisinde yazmaya başladı. Üniversite yıllarında Yeniden Millî Mücadele hareketinin içinde yer aldı. Hareketin aynı adı taşıyan dergisinde yazarlığa başladı. Pınar dergisinde şiir, hikâye ve denemeleri yayınlandı. 1975'te Yeniden Millî Mücadele hareketinin gazete denemesi olan Bayrak gazetesinin yazarlarından oldu. 1978 yılında Tercüman gazetesinin yazı işleri kadrosuna dahil olarak ilk profesyonel gazetecilik hayatına başlamış oldu. 10 yıl kadar bu görevini sürdürdü. 1986 yılında Altınoluk dergisinin kuruluş çalışmalarında bulundu. İslami camianın önemli gazete girişimlerinden birisi olan Yeni Şafak gazetesinde yazarlığa başladı. Yaklaşık 10 yıl gazetenin başyazarlığını yaptı. Daha sonra sırasıyla Bugün, Star gazetelerinde köşe yazarlığı, Altınoluk dergisinde genel yayın yönetmeliği görevlerini yürüttü. Ayrıca çeşitli radyo ve televizyon kanallarında yorumcu olarak programlar yaptı. 2013 yılında başlatılan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından başlatılan "Demokratik açılım ve çözüm süreci" kapsamında "Akil İnsanlar Heyeti"nde yer aldı. Halen Karar gazetesinde köşe yazılarına devam eden Taşgetiren'in yaklaşık 20'ye yakın yayınlanmış kitabı vardır.

AYDIN ÜNAL

1970 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Merkez İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Öğretmenliği bölümüne kaydoldu. Üniversiteyi bitirdikten sonra Yörünge dergisiyle basın alanına girdi. Daha sonraları Belde, Ülke, İkindi Yazıları, Hece, Tezkire gibi dergilerde yazılar kaleme aldı. İslam referanslı medyada gazete, radyo ve televizyon alanında muhabir, yazar ve yönetici olarak çalıştı. 6 yıl boyunca Hak-İş işçi sendikasının basın danışmanlığını yürüttü. AK Parti iktidarı ile siyaset sahasına girdi. Sırasıyla Ekonomiden Sorumlu

Devlet Bakanlığı Danışmanlığı, Başbakanlık müşavirliği, Başbakan Başmüşavirliği ve Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı görevlerinde bulundu. 2008'den 2015'e kadar Başbakan ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşma metinlerini hazırladı. Haziran ve Kasım 2015'te gerçekleştirilen genel seçimlerde AK Parti'den Ankara Milletvekili olarak Meclis'e girdi. TBMM'nde "İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu" ve "Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu" üyeliklerinde bulundu. Milletvekilliği sonrasında bir süre Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. Ünal ayrıca Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde akademisyen olarak da görev yapmıştır.

EKREM KIZILTAŞ

1958 Ordu doğdu. İlk ve orta tahsilini orduda tamamladı. Daha sonra İstanbul'a gelerek İstanbul Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu'nu (Marmara İletişim) bitirdi. 1976'da henüz öğrenciyken Milli Türk Talebe Birliği'nin Çatı dergisinde gazeteciliğe başladı. 1980'de haftalık Sebil gazetesine geçerek yazı işleri müdürü oldu. İslami camianın ilk entelektüel gazetesi olan Yeni Devir gazetesinde editörlük, Hikmet Yayınları'nda yayın müdürlüğü yaptı. 1984'ten itibaren Millî Gazete'de çalışmaya başladı. 2011'e kadar ilk 21 yılı yazı işleri müdürlüğü, sonrasında ise yazar ve yayın danışmanı olmak üzere Milli Gazete çalışmalarını sürdürdü. 2004-2007 arasında TV5'de Gündönümü ve Ortak Zemin adlı programları hazırlayıp sundu. 2008'de kanalın ana haber bültenlerini sundu. 2010 yılında kurulan Medya Derneği'nin kurucu üyelerinden olup halen başkanlığını sürdüren Kızıltaş, aynı zamanda Takvim gazetesinde köşe yazarlığı yapmaktadır. Kızıltaş'ın 2011'de yayınlanan "Herkesin Hocası Erbakan" isimli bir de kitabı bulunmaktadır.

FADİME ÖZKAN

Eskişehir doğumlu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Eskişehir'de tamamladı. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünden 1994'te mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "İletişim Bilimleri" dalında yüksek lisans

yaptı. Prof. Dr. Ünsal Oskay'ın danışmanlığında hazırladığı "Popüler Kültürün Özel TV Kanallarının Haber Bültenlerine Etkisi" başlıklı teziyle master derecesi aldı. Medya sektörüne Kanal 7'de yapımcı-yönetmenlik yaparak girdi. Üç yıl boyunca haber, medya ve kültür sanat programları hazırladıktan sonra 1999 yılında Yeni Şafak gazetesine geçti ve muhabirlik, editörlük, kültür-sanat şefliği ve köşe yazarlığı yaptı. Yeni Şafak Kitap ekini çıkardı. 2006 yılında Star gazetesine transfer oldu ve 13 yıl boyunca gazetenin siyasi gündem ağırlıklı "pazartesi röportajlarını" yaptı, köşe yazmayı sürdürdü. Halen Akşam gazetesi bünyesinde yayınlanan haftalık fikir eki Açık Görüş'ün kurucu editörlüğünü üstlendi, üç yıl boyunca koordinatörlüğünü yürüttü. Medya Derneği'nin kurucu üyesi. 2016 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından röportaj dalında ödüllendirildi. Nisan 2013'te Hükümet tarafından oluşturulan 63 kişilik Akil İnsanlar Heyeti'nde yer aldı ve PKK terörünün sonlandırılması için çalıştı. Halen Star gazetesinde köşe yazarlığı, Ülke TV'de İnce Fikir programını yapıyor, siyasi gündemi takip ediyor. Özkan'ın "Yemenimde Hare Var", "Kral Şeffaf", "Dil Yarası-Kürt Meselesini Konuşmak", "Deneme Bir İki", "2007'den 2017'ye Hükümet Sistemi Tartışmaları" adında yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

HAKKI ÖCAL

1949 yılında Ankara'da doğdu. Lise eğitimini Ankara, Kırıkkale ve Yozgat olmak üzere üç farklı şehirde tamamladı. 1971'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Henüz üniversite öğrencisiyken, 1969 yılında Hürriyet gazetesi Ankara bürosunda gazeteciliğe başladı. Mezuniyet sonrasında İstanbul'a gelerek Hürriyet Haber Merkezi Müdür yardımcılığı görevini üstlendi. İki yıl sonra ise gazetenin Yazı İşleri Müdürü oldu. 1975'ten itibaren akademik kariyerine başladı. Boğaziçi Üniversitesi'nden yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. Daha sonra Amerika'ya giderek Harvard Üniversitesi'nde Prof. Samuel Huntington'ın başkanı olduğu Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'nde doktora-sonrası çalışma yaptı. Türkiye'ye dönünce Tercüman gazetesi Genel Yayın Müdürlüğüne getirildi. Uluslararası Basın Enstitüsü'nden Basın Özgürlüğü Ödülü aldı. Daha sonra

Amerika'nın Sesi radyosuna katıldı. UUNet isimli bir servis sağlayıcının bünyesinde Internet devriminin temellerinin atılmasına tanık olacak bir konumda görev yaptı. George Mason Üniversitesi ve Northern Virginia Community College'da masaüstü yayıncılık, görsel tasarım ve Web Tasarımcılığı dersleri verdi. Byte, PCWorld, PCLife dergilerinde yazı ve bilgisayar programlara dilleriyle ilgili kitaplar yazdı. Bahçeşehir Üniversitesi'nde Rektör Danışmanı ve İletişim Fakültesi öğretim üyesi olarak çalıştı. Öcal halen İbn Haldun Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

KEMAL ÖZTÜRK

1969'da Ağrı'da doğru. İlk, orta ve lise öğrenimini Sakarya'da tamamladı. 1996'da Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun oldu. Okul yıllarından itibaren İslami camianın sivil toplum kuruluşlarında yöneticilik yaptı. 1995'te *Yeni Şafak* gazetesinde çalışmaya başladı. 1997' yılında ise Kanal 7 Televizyonuna geçti. 1999 yılından itibaren belgeseller çalışmaları gerçekleştirdi. Yapmış olduğu belgeseller yerli ve yabancı televizyon kanallarında yayınlandı. 2000 yılında Kanada ve ABD'de bulunarak dil eğitimi aldı. Bu ülkelerde kaldığı süre boyunca belgesel üzerine araştırmalar yaptı. AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte siyaset alanına geçti. 2003 yılından itibaren TBMM eski başkanı Bülent Arınç'ın danışmanlık ve başdanışmanlık görevlerini yürüttü. Daha sonra dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Basın Danışmanlığını yaptı. 3 Ağustos 2011 yılında Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdür olarak atandı. Üç yıldan fazla bir süre bu görevleri yürüttü ve 1 Aralık 2014 tarihinde istifa etti. 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığına başladı. Haziran 2015 genel seçimlerinde AK Parti'den milletvekili aday adayı oldu. Bu tarihten sonra siyasetten uzaklaşan Öztürk gazeteciliğe ağırlık vermeye başladı. Halen Habertürk televizyonunda yorumcu, Habertürk internet gazetesinde de yazarlık yapan Öztürk'ün "Ortak Bir Hayal Kurmak", "İlk Meclis", "Pera Palas" gibi yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

PROF. DR. MAHMUT HAKKI AKIN

1981 yılında Karaman'da doğdu. Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden 2003 yılında mezun oldu. 2004 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat, Sosyoloji Bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında 2005 yılında yüksek lisansını tamamladı, 2009 yılında doktora eğitimini tamamladı. Doktora eğitimi devam ederken bir süre Maastricht Uluslararası İletişim Fakültesi'nde siyaset ve iletişim üzerine dersler aldı. 2013 yılında sosyoloji alanında doçent oldu. 2018 yılında Profesör ünvanı alan Akın, halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. "Türk Sağı", "Çağa İz Bırakan Önderler: Aliya İzzetbegoviç", "Aliya İzzetbegoviç, Hikmet, Özgürlük ve İslam", "Türkiye'de Modernleşme", "Toplumsallaşma Sözlüğü", "Siyasallığın Toplumsal İnşası", "Bir Müslüman Batı Medeniyeti'ne Nasıl Bakmalı?" adlı yayınlanmış kitaplarının yanı sıra Akın, bir çok derleme kitaba da imza atmıştır.

MESUT HAYATİ AVAN

1978 yılında Ankara'da dünyaya geldi. Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. Hacı Bayram Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler alanında yüksek lisans öğrenimi görüyor. 2014-2018 tarihleri arasında Muş Alparslan Üniversitesinde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. Siyaset, Eğitim, Popüler Kültür, Gündelik Hayat Sosyoloji ilgi alanını oluşturmakta ve bu başlıklarla ilgili dersler vermektedir. Halen Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

S. YENİCE

Yenice, İslami camia içerisinde bulunmuş, İslamcılığın farklı konu başlıkları üzerine kitap çalışmaları yapmış, kimi dergiler de yayın yönetmenliği görevlerinde bulunmuş, akademisyen kimliği de taşıyan bir katılımcı olarak çalışmamıza destek olmuştur. Gerçek isminin kullanılmasını istemediği için S. Yenice ismiyle kodlanmıştır.

MUSTAFA ALP DAĞISTANLI,

1960 yılında İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu.1885'te basın sektörüne girdi. Güneş, Cumhuriyet, Yeniyüzyıl gazeteleri, Şehir, Start, Gergedan, Argos adlı dergiler ve NTV, Show TV, ATV, Kanal D gibi televizyonlarda editörlük ve muhabirlik yaptı. Atlas, Express, Birikim dergilerinde ve birçok internet sitesinde yazıları yayınlandı. Diğer taraftan akademik çalışmaların içerisinde de yer aldı. 10 yıldan fazla bir süre İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde dersler verdi. Halen "diken.com.tr" adlı internet haber sitesinde yazıları yayınlanmaya devam etmektedir. Dağıstanlı'nın "5 Ne 1 Kim" ve "Bildiğin Gibi Değil – Osmanlı" adlı yayınlanmış iki kitabı bulunmaktadır.

RESUL TOSUN

1956'da Tokat'ta doğdu. 1974'te İmam Hatip Okulu'nu, 1975'te de Tokat Gazi Paşa Lisesi'ni bitirdi. Hacettepe Üniversitesi İş İdaresi Bölümünü kazandı. Fakat dönemin anarşi olayları nedeni ile üniversiteye kaydını yaptıramadı. Daha sonrasında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne kayıt yaptırsa da burada da derslerin büyük oranda boykot ve eylemlerle geçmesi nedeniyle devam etmedi. İstanbul'dan otostop ile Suudi Arabistan'a gitti. Burada Medine İslâm Üniversitesi'ne kaydoldu. Davet ve Din Usulleri Fakültesin'nden mezun olarak 1981'de Türkiye'ye döndü. Bir süre özel eğitim kurumlarında öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulundu. Akademik olarak da çalışmalar yürüten Tosun, 1986 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Hukuku Bölümü'nden "*İslâm Hukukunda Mahkeme Sicilleri ve İsbat Gücü"* adlı tezi ile mastır derecesi aldı. 1987'de Milli Gazete'de yazmaya başlayarak gazeteciliğe adım attı. 1988'de Türkiye'nin ilk İslami Edebiyat dergisi olan ve aynı adı taşıyan derginin yayın yönetmenliğini üstlenerek yayına hazırladı. Asıl önemli yayıncılık girişimini ise 1990'da haftalık siyasi Yörünge dergisi ile yaptı. Dergi 408 sayı yayınlandı ve 2000 yılına kadar yayınını sürdürdü. Dergi birçok açıdan İslami basın çevresi açısından önemli bir girişim olarak görüldü. Baskı tekniği, içerik formatı ve yönetim anlayışı açısından İslami basın çevresine önemli yenilikler getirdi.

Dönemin önemli seküler dergi markalarıyla rekabet eder duruma gelen dergi ekonomik anlamda da ciddi başarılar gösterdi. Diğer yandan yetiştirdiği kadrolar daha sonra yayına başlayacak gazete ve televizyonlara ciddi bir insan kaynağı oluşturdu. Yörünge dergisi kapandıktan sonra Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığı yapmaya başlayan Tosun AK Parti'nin kurulmasıyla birlikte siyasete atıldı. 2002 yılında AK Parti'den Tokat milletvekili olarak Meclis'e girdi. Milletvekilliğinden sonra Star gazetesinde köe yazarlığına devam eden Tosun, birçok İslami sivil toplum kuruluşunun yönetim kurulu üyeliklerinde görev almaktadır.

SERDAR ARSEVEN

1965 yılında Almanya'da doğdu. Üniversite hayatına Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde başladı.1987'de henüz üniversite öğrencisiyken Güneş gazetesinde gazeteciliğe başladı. 1991'de babasının sağlık sorunları ve vefatı üzerine gazeteciliğe bir süre ara verdi. Bu dönemde dini yönelimleri artan Arseven tekrar gazeteciliğe dönmek istediğinde bu mesleği dindar bir çevrede yapmaya karar verdi. O dönem yayınlanmaya başlayan ve bugünkü Yeni Akit gazetesini doğuracak olan Cuma dergisinde işe başladı. Dergide muhabirlik yaptı, röportajlar yayınlandı. 1993'te Beklenen Vakit gazetesinin yayın kadrosunda yer aldı. Gazetenin muhabir, haber müdürü, Ankara Temsilcisi, Genel Yayın Danışmanlığı gibi hemen her kademesinde görev aldı. Ama en çok Ankara temsilciliği görevini yürüttü. Kısa sürelerle de olsa Türkiye ve Tercüman gazetelerinde de çalıştı. Halen Milat gazetesinde Genel Yayın Koordinatörü ve Köşe Yazarı olarak görev yapan Arseven'in "Sona Doğru", "Dostmodern Darbe" adlı yayınlanmış iki kitabı bulunmaktadır.

SİYAMİ AKYEL

1975'te Tokat'ta doğmuştur. Zile İmam Hatip Lisesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve A.Ü İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Akademik kariyerine Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yaparak devam etti. Üniversite yıllarından itibaren Ali Nar, Doç. Dr.

Nedim Urhan, Mehmet Şevket Eygi, Enver Baytan ve Prof. Dr. Osman Öztürk gibi İslami camianın önde gelen entelektüelleri ile çalıştı. Mehmet Şevket Eygi ile "Yakın Tarihimizde Cami Kıyımı" kitabını hazırlayıp yayınladı. İslami Edebiyat dergisinin Yazı İşleri Müdürlüğü ve Genel Yayın Yönetmenliği görevini yürüttü. Haseki Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi Müdürü Hafız Ramazan Pakdil'den aşere, takrip ve tashih-i huruf ile hafızlık dersleri aldı. Ali Nar Hoca'nın vasiyeti üzerine İslami İlimler, Kültür ve Edebiyat Vakfı'nın, başkanı oldu. İslami camia içerisinde önemli bir konu olarak ele alınan Sabetaycılık üzerine araştırmalarda bulundu. Bu anlamda Osmanlıca yazılmış yüzlerce sayfa tercümeler gerçekleştirdi. Tv 5, Tv Net, Akit Tv ve Kanal 42 gibi İslami camianın önde gelen televizyonların da İslam İslam üzerine anlatımlarda bulundu. Değişik yerlerde konferans ve seminerler verdi. İlmi, dini ve siyasi makaleler yazdı. 2016 yılından itibaren, haftada iki gün olmak üzere Milli Gazete'de dini, ilmi ve edebi yazılar yazmaya başladı ve halen yazmaya debam etmektedir. "MTTB ve MTTB'liler", "Türkiye'deki Ünlü Çerkesler", "İslam'da Reform Projesini Tenkid", "Cizlavet'ten Togo'ya" başta olmak üzere 9 kitabı yayınlanan Akyel önemli 5 esere de katkıda bulunmuştur.

ÜMİT KIVANÇ

1956 yılında İstanbul'da doğdu. Mareşal Fevzi Çakmak İlkokulu, İstanbul Erkek Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nu bitirdi. Sırasıyla Altın Kitaplar Yayınevi, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri, *Yeni Gündem, Birikim* dergileri ile İletişim Yayınlarında redaktörlük ve düzeltmenlik yaptı. 1997'den itibaren Medyakronik İnternet Sitesi editörü olarak çalışmalarını sürdürdü. Yazarlık, çevirmenlik, grafikerliğin yanında müzisyenlik yönü de bulunan Kıvanç üç yıl "Mozaik" grubunda davulcu olarak yer almıştır. "Nikaragua: Bir Kıvılcım", "Demiş Bulundum: memleket ahvali üstüne yazılar", "Pan-İslâmcının Macera Kılavuzu" gibi eserler başta olmak üzere siyasi, edebi birçok kitabı yayınlanan Kıvanç'ın yine önemli çeviri eserleri de bulunmaktadır.

YUSUF ZİYA CÖMERT

1959’da Trabzon’da doğdu. Eğitim hayatı kesintilerle sürdü. İstanbul’da başladığı ilkokulu Diyarbakır’da, Kırklareli Lüleburgaz’da başladığı Ortaokulu da Balıkesir’de bitirdi. Balıkesir İmam Hatip Lisesi’nden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesine kaydoldu. Bir süre devam etse de okulu bırakarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne başladı. Fakat bu okulu da yarıda bıraktı. Dil öğrenmek için Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde hazırlık okudu. Ankara ve İstanbul’da bulunduğu dönemlerde edebiyat ve kültür çevreleriyle yakın iletişim içerisinde oldu. İlk öyküsü 1982’de Ütopya dergisinde yayınlandı. Ardından İslami camianın önemli edebiyat dergilerinden olan Mavera’da öyküleri yayınlanmaya başladı. İslami basın çevresinin kaliteli gazetecilik arayışı içerisinde olduğu dönemde, 1986’da yayına başlayan Zaman gazetesinin dış haberler servisinde işe başladı. Kısa süre sonra bu servisin müdürlüğüne getirildi. 1989’da Ömer Lekesiz, Ahmet Şirin, Hasan Aycın, Cemal Şakar gibi isimlerin yer aldığı bir ekiple, *Kayıtlar* adlı edebiyat kültür dergisini çıkarmaya başladı. Dört yıl derginin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Daha sonra aylık ve haftalık olarak yayınlanacak olan İzlenim dergisinde yazı işleri müdürlüğü, yayın yönetmenliği görevlerini yürüttü. İzlenim dergisinin sahipleri 1995’te Yeni Şafak gazetesini satın alınca gazetenin kuruluş çalışmalarına katıldı. Bu gazetede uzun yıllar köşe yazarlığı, yayın koordinatörlüğü, genel yayın yönetmenliği gibi görevlerde bulundu. 2012 yılında Star gazetesine geçti. Bir süre gazetenin genel yayın yönetmenliğini yürüttü. Halen Karar gazetesinde yazılar yazan Cömert ayrıca gazetenin Ankara temsilcisi görevini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

Adaklı, Gülseren: 2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi, İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ed.), **AKP Kitabı** içinde, (559-613), Phoenix Yayınları, Ankara: 2013

Ahmad, Feroz: **İtihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul: 1996

Akandere, Osman ve Semiz, Yaşar: **Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Eğitim Yayınevi, Konya: 2019,

Akçam, Taner: Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Akçura, Yusuf: **Yeni Türk Devletinin Öncüleri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2001

Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1976

Akdere, Osman: Mütareke Dönemi İstanbul Basınında Kuvayı Milliye Aleyhindeki Bazı Suçlamalar (Bolşeviklik, Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik), **Türk Basın Tarihi**, Cilt: II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara: 2018, **s. 1063-1089**

Akgül, Ahmet: **Adil Düzen ve Yeni Bir Dünya**, Yayınevi Yok, İstanbul: 2013

Akgün, Birol ve Çalış, H. Şaban: Tanrı Dağı Kadar Türk Hira Dağı Kadar Müslüman: Türk Milliyetçiliğinin Terkibinde İslamcı Doz, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (584-617), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Akgün, Seçil: "Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri", ***VIII. Türk Tarih Kongresi***, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1983, **s. 2187 – 2196**

Akın, H. Mahmut: "İslamcılığın Fetret Devri, Büyük Doğu Dergisi ve Necip Fazıl Kısakürek", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı**

Uyandırmak içinde, (103-120), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018

Akın, Rıdvan: **TBMM Devleti: 1920-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2001

Akinan, Serdar: **Hayatımın Haberi**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul: 2021

Akman, Ayhan: Etnik Sivil Kuramsal İkileminin Ötesinde Modern Milliyetçilik: Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (81-90), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Akpınar, Turgut: **Türk Tarihinde İslamiyet**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994,

Akşin, Sina: 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Gerçek Yayınevi, İstanbul: 1980

Akşin, Sina: **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2018

Akşin, Sina: **Türkiye Tarihi: 1600-1908**, Cilt: III, Cem Yayınları, İzmir: 1997

Aktaş, Cihan: "İslâmcı Harekette Roman'tik Huzursuzluk", İsmail Kara ve Asım Öz, (Ed.), **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri** içinde, (639-652), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları: 2013

Aktay, Yasin: "Halife Sonrası Şartlarda İslamcılığın Öz-Diyar Algısı", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (68-95), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Akyol, Hüseyin: **Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara: 2009

Akyol, Taha: "Millî Mücadele ile İstiklal Geldi Hürriyet Gitti", Neşe Düzel, (Ed.), **Korkusuz Tarih içinde**, (87-96), Alkım Yayınları, İstanbul: 2011

Akyol, Taha: **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul: 2016

Akyol, Taha: **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul: 2012

Albayrak, Sadık: **Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı**, Araştırma Yayınları, İstanbul: 1989

Albayrak, Sadık: **Türkiye'de İslamcılığın Doğuşu**, Risale Yayınları, İstanbul: 1989

Alkan, Ö. Mehmet: Resmî İdeolojinin Doğuşu ve Evrim Üzerine Bir Deneme, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Biriki**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Alper, Hülya: Sırât-ı Müstakîm, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXVII, İstanbul: 2009, s. 119-120

Alpkaya, Faruk: "Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** içinde, (477-500), İletişim Yayınları, İstanbul 2009,

Alpkaya, Faruk: Kazım Karabekir, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul 2003

Altay, Fahrettin: **Görüp Geçirdiklerim: 10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul: 1970, s. 238

Althusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Altun, Fahrettin: "M. Şemsettin Günaltay", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (160-173), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Arabacı, Caner: "Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Arabacı, Caner: İttihat ve Terakki Basını, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset**, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, Konya: 2010

Arai, Masami: **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev. Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul: 2008

Arcayürek, Cüneyt: **Demokrasi Döneminde Üç Adam**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2000

Arı, S. Mehmet ve Sırât-ı Müstakîm ve Volkan'a Göre 31 Mart Vakası,

Arıkan, Zeki: **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 1989

Armağan, Mustafa: **Türkçe Ezan ve Menderes**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010

Arsan, Esra ve Savaş Çoban: **Medya İktidar**, Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul: 2014

Atatürk, K. Mustafa: **Nutuk**, En Kitap, İstanbul: 2107,

Atatürk'ün Bütün Eserleri: **Kaynak Yayınları**, Cilt: XII, İstanbul: 2003

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Cilt: I-II, Ankara, 1989,

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt: II, Ankara: 2006

Atay, R. Falih: **Çankaya**, Cilt: IV, Cumhuriyet Gazetesi Kitaplığı, İstanbul: 1999

Atay, R. Falih: **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul: 1999

Atkinson, D. Joshua: **Alternatif Medya ve Direniş Siyaseti: Bir İletişim Perspektifi**, Kafka Yayınları, İstanbul: 2015,

Avşar, Abdülhamit: **Bir Parti'nin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul: 1998

Ay, Ahmet: **Medya ve Meşrulaştırdığı Günahlar**, Nev Yayınları, İstanbul: 2007

Ayan, M. Vahdet: **AKP Devrinde Medya Alemi**, Yordam Kitap, İstanbul: 2019

Aybars Ergün: **İstiklal Mahkemeleri**, Ayraç Yayınları, Ankara: 2009

Aybars, Ergun: **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul: 1975,

Aydemir, S. Şevket: **Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)**, Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1999

Aydın, Bünyamin: "II Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki, Siyaset ve Basın", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (43-72), Palet Yayınları, Konya: 2010

Aydın, Hakan: Basın", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (237-260), Palet Yayınları, Konya: 2010

Aydın, Mustafa: "Süleymancılık", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (314-318), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Ayvazoğlu, Beşir: "Tanrıdağ'dan Hira Dağı'na Uzun ince Yollar", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (541-578), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Azmi, Özcan: "31 Mart Vak'ası: II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesiyle Sonuçlanan Askerî İsyan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXIV, 2007, s. 9-11

Balcı, Ramazan: **Beyaz Atlının Ölümü: Sultan Abdülaziz**, Nesil Yayınları, İstanbul: 2007

Başbuğ, İlker: **Osmanlı'dan Cumhuriyete Güç Odaklarının Mücadelesi**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul: 2018

Başgil, F. Ali: **Din ve Laiklik**, Yağmur Yayınevi, İstanbul: 2007

Başpehlivan, Hasan: **Kâğıt Kokulu Yıllar**, Beyan Yayınları, İstanbul: 2013

Baykara, Tuncer: **Millî Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1985

Baytok, Taner**:** **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbası, Ankara: 1970

Bayur, H. Yusuf: **Türk İnkılâbı Tarihi,** Cilt II, Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1983

Bektaş, Ekrem: "Bugün", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt XLI, İstanbul: 2012, s. 360-361

Belli, Şemsi: **Babıali Babıadi: 1908 – 1988 Türkiye'de Basın Rezaletleri**, Cilt: I, Kağnı Yayınları, İstanbul: 1988

Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2012

Beyatlı, K. Yahya: **Çocukluğum Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 2008

Beyaz, Yasin: "Büyük Doğu Dergisinin İslam Dünyasına Bakışı (1943-1960)", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (353-390), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018

Bilgiç, E. Esra: "Kemalist İktidar ve Basın: 1919'dan 1950'ye", Esra Arsan ve Savaş Çoban, (Ed.) **Medya ve İktidar** İçinde, (53-69), Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul: 2014

Birand, Mehmet A. ve Yalçın, Soner: **The Özal: Bir Davanın Öyküsü**, Doğan Kitap, İstanbul: 2012

Birand: A. Mehmet: **12 Eylül: Saat 04.00**, Karacan Yayınları, İstanbul: 1984

Birekul, Mehmet: "Bir Dönemin Hafızası Sırât-ı Müstakîm- Sebilürreşad Dergileri ve İslamcılık Düşüncesi Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (341-369), Cilt: I, İlem Yayınları, İstanbul: 2018,

Birinci, Ali: "Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı Destekleyen Matbuat", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (197-210), Palet Yayınları, Konya: 2010

Birol: **Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Bora, Tanıl: **Türk Sağının Üç Hali**, Birikim Yayınları, İstanbul: 2003

Bozarslan, Hamit: "M. Ziya Gökalp", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi** içinde, (314-327), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Bozdağ, İsmet: **Basın Kurt mu Kuzu mu?,** Emre Yayınları, İstanbul: 2006

Bozkurt, E. Mahmut: **Atatürk İhtilali**, Cilt II, Cumhuriyet Kitap, İstanbul: 2000

Briggs, Asa ve Burke, Peter: **Medyanın Toplumsal Tarihi**, Çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul: 2004

Bulaç, Ali: "İslamcılığın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (48-67), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Bulut, Yücel: Türkiye'de İslâmcılık ve Tercüme Faaliyetleri, İsmail Kara ve Asım Öz**, (**Ed.) **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri** içinde, (339-368), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul: 2013

Burhanettin Duran: "AKP ve Dönüşümün Aracı olarak PolİtikA", Hakan Yavuz (Ed.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri** içinde, (333-358), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2010

Büyüköztürk, Şener ve diğerleri: **Bilimsel Araştırma Yöntemleri,** Pegem Yayıncılık, Ankara: 2016

Cantek, Levent: "Büyük Doğu", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (645-655), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003

Cebesoy, F. Ali: **Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**, Temel Yayınları, İstanbul: 2000

Cebesoy, F. Ali: **Siyasi Hatıralar: Büyük Zafer'den Lozan'a**, Cilt: I, Temel Yayınları, İstanbul: 2002

Cem, İsmail: **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Can Yayınları, İstanbul: 1997

Cop, Burak: **AKP'nin Yükselişi ve Düşüşü,** Destek Yayınevi, İstanbul: 2013

Copeaux, Etienne: "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (44-52), İletişim Yayınları, İstanbul 2002

Çakır, Hamza ve "II Meşrutiyet Dönemi Basın ve Sansürü, Siyaset ve

Çakır, Hamza: "Tercümân-ı Ahvâl", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XL, İstanbul: 2011, s. 495-497

Çakır, Ruşen: "Millî Görüş Hareketi", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (544-575), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Çakır, Ruşen: **Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar**, Metis Yayınları, İstanbul: 1991

Çakır, Ruşen: **Ne şeriat Ne Demokrasi**, Metis Yayınları, İstanbul: 1994

Çakmak: O. Ali: "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığının Kurucu Tavrı Olarak Sebilürreşad Dergisi (1948-1950)", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (312-338), Cilt: I, İlem Yayınları, İstanbul: 2018

Çalış, H. Şaban: **Hayalet Bilimi ve Hayalet Kimlikler**, Çizgi Kitabevi, Konya: 2001

Çalış, H. Şaban: "İslamcıların Dünyası: Uluslararası İlişkilerin Dini Politiği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Çam, Aydın ve "Türkiye'de Medyanın 2002 Sonrası Dönüşümü:

Çelik, Hüseyin: **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1993

Çetinkaya, Y. Doğan: "Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik,** Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Çetinsaya, Gökan: "İslamcılıktaki Milliyetçilik", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (420-451), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Çetinsaya, Gökan: "İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi** içinde, (265-272), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Çınar, Menderes: **Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık**, Dipnot Yayınları, Ankara: 2005

Çoban, Savaş: **Azınlıklar, Ötekiler ve Medya** İçinde, (7-10), Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2014

Çolak, İsmail: **Kuvayı İlmiye**, Nesil Yayınları, İstanbul: 2008,

Çölaşan, Emin: **Kovulduk Ey Halkım Unutma Bizi**, Bilgi Yayınevi, Ankara: 2007

Çulhaoğlu, Metin: **İdeolojiler Alanı Türkiye ve Örneği**, Öteki Yayınevi, Ankara: 1999

Dağı, D. İhsan: "Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi", Hakan Yavuz (Ed.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri** içinde, (121-140), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2010

Dağıstanlı, A. Mustafa: 5Ne 1 Kim, Postacı Yayınevi, İstanbul: 2014

Davison, Rodcric: **Osmanlı imparatorluğu'nda Reform**, Çev. Osman Akınbay, Cilt I, İstanbul, 1997

Davison, Rodcric: **Osmanlı imparatorluğu'nda Reform**, Çev. Osman Akınbay, Cilt II, İstanbul, 1997

Demirel, Ahmet: **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1996

Demirel, Ahmet: **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2015

Demirel, Fatmagül: **II Abdülhamid Döneminde Sansür**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 2007

Dilipak, Abdurrahman, **Menderes Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul: 1990

Dilipak, Abdurrahman: **Cumhuriyete Giden Yol**, Beyan Yayınları, İstanbul: 1989

Dilipak, Abdurrahman: **İnönü Dönemi,** Beyan Yayınları, İstanbul: 1989

Dimitra Dimitrakopoulou: Hayata Yansımaları: Dönemin İstanbul ve Selanik Gazeteciliği, **Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu (21-22 Ekim 2010)**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul: 2010, s. 53-59 (Çevrimiçi) http://www.suatgezgin.com/yayinlar/Tercuman-

i_Ahval_in_150._Yilinda_Istanbu.pdf Erişim Tarihi: 29.03.2022

Doğan, D. Mehmet: "Nurettin Topçu", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (438-450), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Doğan, E. Ali: "İslamcı Sermayenin Gelişim Dinamikleri", İlhan Uzgel ve Bülent Duru, (Ed.), **AKP Kitabı** içinde, (283-306), Phoenix Yayınları, Ankara: 2013

Duran, Burhanettin: "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (129-156), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Duran, Ragıp: "Dümdüz... Sessiz...Hareketsiz...Ulvi Gibi... Medya Nasıl Kürtaj Edilir?", U. Uraz Aydın (Ed.), **Neoliberal Muhafazakâr Medya** İçinde**,** (19-30), Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2015

Duran, Ragıp: **Apoletli Medya**, Belge Yayınları, İstanbul: 2000

Düzdağ, M. Ertuğrul: "Volkan: 1908-1909 Yıllarında Yayınlanan Dini, Siyasi Günlük Gazete", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (211-220), Palet Yayınları, Konya: 2010

Düzdağ, M. Ertuğrul: "Volkan: Derviş Vahdetî'nin 1908-1909 Yıllarında Çıkardığı Dinî, Siyasî Günlük Gazete", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XLIII, İstanbul: 2013, s. 123-125

Düzdağ, M. Ertuğrul: **Mehmet Akif Ersoy**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1996, s. 74

Ebuzziya Tevfik: **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Yay. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul: 1973

Ebuzziya, Ziyad: "Ceride-i Havadis," TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: VII, İstanbul 1993, s. 406-407

Efe, Adem: Sebilürreşad, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXVI, İstanbul: 2009, s. 251-253

Eğin, Oray: **İmha Planı**, Destek Yayınları, İstanbul: 2011

Eliaçık, R. İhsan: **Adalet Devleti**, Bakış Yayınları, İstanbul: 2003,

Emre, A. Süleyman: İstanbul: 1990 **Siyasette Otuz Beş Yıl**, Cilt: I, Akabe Yayınları,

Enderun, A. Mehmet: **Beyaz Perdenin Din Algısı**, Işık Yayınları, İstanbul: 2011

Eraslan, Cezmi: **Doğrularıyla Yanlışlarıyla II Abdülhamid**, Nesil Yayınları, İstanbul: 1996

Erbakan, Necmettin: **Davam**, MGV Yayınları, Ankara: 2014

Erbakan, Necmettin: **Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılgılar**, Rehber Yayıncılık, 1991

Erdin, Murat: **Silahsız Kuvvetler Medya**, Destek Yayınları, İstanbul: 2010

Erdoğan, İrfan: **Pozitivist Metodoloji**, Erk Yayınları, 2. Basım, Ankara: 2007

Erer, Tekin: **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul Ticaret Postası Matbaası, 1963

Ergin, N. Osman: **Türk Maarif Tarihi**, Cilt: I-II, Eser Neşriyat, İstanbul: 1977

Erkanlı, Orhan: **Anılar Sorunlar Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul: 1972,

Eroğul, Cem: **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara: 1990,

Erol, Mine: **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi: 1919 -1920**, İleri Basımevi, Giresun: 1972

Ertem, Barış: "28 Şubat 1997 "Post-Modern" Askeri Müdahalesi ve Medya", Hayrullah Kahya, (Ed.), **1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildiriler Kitabı** İçinde, (311-318), İstanbul: 2018

Ertem, Tuğçe: Karikatürde Dinin Temsil Biçimleri, Mete Çamlıdere (Ed.), **Medya ve Din** içinde, (127-164), Köprü Kitapları, İstanbul: 2014

Esed, Muhammed: **Kalbin Yuvaya Dönüşü: Mekke'ye Giden Yol II**, İşaret Yayınları, İstanbul: 2018

Etienne Copeaux, "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de**

Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde, (44-52), İletişim Yayınları, İstanbul 2002

Evren, Kenan: **Kenan Evren'in Anıları**, Cilt: I, Milliyet Yayınları, İstanbul: 1990

Ezel Kural Shaw: **Turkey**, Volume II, Cambridge University Press, Cambridge: 2002

Fergan, E. Eşref: **Kara Kitap**, Beyan Yayınları, İstanbul: 2018

Feroz, Ahmad: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),** Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul: 1992

Fromkin, David: **Barışa Son Veren Barış**, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul: 2008

Fuchs, Christian: **Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş**, Çev. İlker Kalaycı ve Diyar Saraçoğlu, Nota Bene Yayınları, Ankara: 2016

Gencer, İ. Ali: Berlin Antlaşması, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: V, 1992, s. 516-517

Georgeon, François: **Osmanlı- Türk Modernleşmesi: 1900-1930**, Çev. Ali Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2006

Georgeon, François: **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktay, Homeros Kitabevi, İstanbul: 2006

Georgion, François: **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, Çev. Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1996

Gevgilili, Ali: **Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi: Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 1990

Glosneck, Johannes: **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III**, Cumhuriyet Gazetesi Kitaplığı, İstanbul: 1998

Gologlu, Mahmut: **Cumhuriyete Doğru: 1921-1922**, Nüve Matbaası, Ankara: 1971

Gologlu, Mahmut: **Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930**, Baştur Matbaası, Ankara: 1972

Gologlu, Mahmut: **Üçüncü Meşrutiyet, Nüve Matbaası**, Ankara: 1964

Göçek, M. Fatma: **Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorlugun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Ayraç Yayınları, Ankara: 1999

Göçek, M. Fatma: Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2002

Gökberk Macit: **Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk,** Cumhuriyet Gazetesi Kitaplığı, İstanbul: 1997

Gökdemir, Orhan: **AKP'li Yıllarda Türkiye'nin Düzeni**, Tekin Yayınları, İstanbul: 2018

Görmüş, Alper: "Önsöz", **Yaz. Zafer Özcan, Arz Ederim** içinde, (9-1), Kaynak Yayınları, İstanbul: 2010

Gün, Fahrettin: "Eşref Edip Fergan'ın Hayatı, Eserleri ve Sırât-ı Müstakîm Sebilürreşad Mecmuası", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (251-265), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018

Günay, Ünver ve Ecer, A. Vehbi: **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri: 1999

Güneş, İhsan: **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı 1920-1923**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul: 2009

Güngör, Erol: **Türk Kültürü ve Milliyetçiliği**, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2006

Güz, Nurettin: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Sonrası Basında Muhalefet ve 1931 Matbuat Kanunu**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara: 1993,

Güz, Nurettin: **Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri: 1920-1927**, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara: 1991

Hanioğlu, M. Şükrü: **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul: 1981

Hanioğlu, M. Şükrü: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jön Türklük, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985

Hanioğlu, M. Şükrü: **Osmanlı'dan Cumhuriyete: Zihniyet Siyaset ve Tarih**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 2006

Hoş, Mustafa: **Abluka**, Destek Yayınları, İstanbul: 2014

Huntington, P. Samuel: **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Çev: Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir, Okuyan Us Yayınları, İstanbul: 2015

Işık, Vahdettin, "Türkiye'deki Değişimi İslamcı Dergiler Üzerinden Okumak", Berkehan Kıran, (Ed.), **Toplumsal Değişim Sempozyumu Kitabı** İçinde, (411-444), 2016, s. 414, (Çevrimiçi), https: //tde.org.tr/index.php/toplumsal-degisim-sempozyumu-kitabi/ (Erişim Tarihi: 19.03.2022)

İnan, Arı: **Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları,** TTK Basımevi, Ankara: 1996

İnceoğlu, Yasemin ve "Giriş", Yasemin İnceoğlu ve Savaş Çoban, (Ed.)

İnsel, Ahmet: "Giriş", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** içinde, (17-28), İletişim yayınları, İstanbul: 2002

İnsel, Ahmet: **Türk Toplumunun Bunalımı**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2019

İnuğur, M. Nuri: **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul: 1982

İskefiyeli, C. Zeynep: "Sırat-I Müstakim/Sebilü'r-Reşad Dergisi Örneğinde Osmanlı Basınında Misyonerlik Algısı", Merve Uğur, (Ed.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Kitabı** içinde**,** (413-476), Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2018

İskit, Servet: **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 1943

İslamoğlu, Mustafa: **İslami Hareketler ve Kıyamlar Tarihi 2**, Denge Yayınları, İstanbul: 2003

Jeanney, Noel-Jean: **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, Çev: Esra Atuk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2006

Jeltjakov, A. D: **Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın**. Çev. Orhan Koloğlu. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1979

Kabacalı, Alpay: Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1994

Kabacalı, Alpay: **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1994

Kabacalı, Alpay: **Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 1990

Kabacalı, Alpay: **Türkiye'de Siyasal Cinayetler**, Altın Kitap, İstanbul: 1993

Kahraman, B. Hasan: **Türk Sağı ve AKP**, Agora Kitaplığı, İstanbul: 2007

Kandemir, Feridun: **Hatıraları ve Söylemedikleriyle Rauf Orbay**, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul: 1965

Kara, İsmail: "Diyanet İşleri Başkanlığı: Devletle Müslümanlar Arasında Bir Kurum", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (178-200), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Kara, İsmail: "**Topçu Nurettin: Fikir Adamı, Ahlâk Felsefecisi, Hareket Dergisinin Kurucusu"**, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: XLI, İstanbul: 2012, s. 248-253

Kara, İsmail: "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", İsmail Kara ve Asım Öz, (Ed.), **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri** içinde, (15-43), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları: 2013

Kara, İsmail: **İslâmcıların Siyasî Görüşleri**, İz Yayıncılık, İstanbul: 1994

Kara, İsmail**:** **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, İz yayıncılık, İstanbul: 1994, s. 20-22

Kara, İsmail: **Şeyhefendinin Rüyasında Gördüğü Türkiye**, Dergah Yayınları, İstanbul: 2011

Kara, İsmail: **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1: Metinler Kişiler**, Dergah Yayınları, İstanbul: 2014

Kara, İsmail: "İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Karaalioğlu, Mustafa, **Hilal ve Ampul: Fazilet'ten Saadet ve AK Parti'ye Bir Hareketin Öyküsü**, Bakış Yayınları, İstanbul: 2001

Karabaşoğlu, Metin: "Said Nursi", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (270-289), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Karaca, Emin: **Plazaların Efendisi Aydın Doğan**, Karakutu Yayınları, İstanbul: 2003

Karaca, Emin: **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, Gendaş Yayınları, İstanbul: 1998

Karakoç, Sezai: **Günlük Yazılar II: Sütun**, Diriliş Yayınları, İstanbul: 1989

Karal, Z. Enver: "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, (Ed.), **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İçinde, (65-83), Phoenix Yayınları, Ankara: 2006

Karal, Z. Enver: **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2007

Karal, Z. Enver: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1981

Karaman, Ahmet: **Cici Basının Sefalet ve Rezaleti**, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul: 1996

Karaman, Hayrettin: Cemaleddin Efgani**, TDV İslam Ansiklopedisi,** Cilt: X, 1994, s. 456-466

Karatepe, Ç. Tuba: İslâm Mecmuası: I. Dünya Savaşı Yıllarında Yayımlanan Fikir Dergisi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXIII, İstanbul: 2001, s. 53-54

Karpat, H. Kemal: **Elitler ve Din**, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul: 2009

Karpat, H. Kemal: **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara: 2006

Karpat, H. Kemal: **Türk Siyasi Tarihi**, Çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul: 2017

Karpat, Kemal: **İslam'ın Siyasallaşması**, Çev. Şair Yalçın, Timaş Yayınları, İstanbul: 2017

Karpat, Kemal: **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2017

Karpat: H. Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010

Kaya, A. Raşit: İktidar Yumağı: Medya Sermaye Devlet, İmge Kitabevi, İstanbul: 2009

Kayalı, Kurtuluş, İslamcılığın 1940'lı Yıllarda Şekillenişi Üzerine Bazı Düşünceler, Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (15-25), Cilt: I, İlem Yayınları, İstanbul: 2018

Kaynar, Reşat: **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1991

Kentel, Ferhat: "1990'ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller: Bilgi ve Hikmet, Umran, Tezkire Dergileri", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (721-781), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Kılıç, Deniz ve İspir, N. Bilge: "Sosyal Medyada Kullanıcının Haber Güvenilirliği Algısı" Gülay Öztürk ve İhsan Eken (Ed.), **İstanbul Ticaret Üniversitesi 1.Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı** içinde, (402-409), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara: 2017

Kılıçaslan, E. Çakmak: **Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi**, Kriter Yayınevi, İstanbul: 2008

Kısakürek, F. Necip: **Babıâli**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul: 1999

Kısakürek, F. Necip: **O ve Ben**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul: 1999

Kısakürek, F. Necip: **Rapor**, Cilt: II, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul: 1976

Kışlalı, T. Ahmet: **Kemalizm Laiklik ve Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara: 2001

Kışlalı, T. Ahmet: **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, Ankara: 2000

Kızıltaş, Ekrem: **Herkesin Hocası Erbakan**, Hayat Yayınları, İstanbul: 2011

Killi, Suna: **Türk Devrim Tarihi III**, Cumhuriyet Gazetesi Kitaplığı, İstanbul: 2000

Kinros, Lord: **Atatürk: Bir Milletin Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul: 1994

Kocabaşoğlu, Uygur: "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", **SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllık**, Cilt: VI, Ankara: 1981

Kocabaşoğlu, Uygur: "İkinci Meşrutiyet'in Birinci Meşrutiyeti: Matbuat", Hakan Aydın, (Ed.), **İkinci Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset** içinde, (221-236), Palet Yayınları, Konya: 2010

Koç, Yusuf ve Ali Koç: **Tarihi gerçekler ışığında belgelerle: Mustafa Kemal Atatürk**, Kamu Birlik Hareketi Eğitim Yayınları, Ankara: 2004

Koçak, Cemil: "Atatürk Ordu Siyasete Karışmasın Demedi", Ed. Neşe Düzel, (Ed.), **Korkusuz Tarih** içinde (16-25), Alkım Yayınları, İstanbul: 2011

Kologlu, Orhan: Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985

Kologlu, Orhan: **Osmanlı Dönemi Basının İçeriği**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul: 2010

Koloğlu, Orhan: **Abdülhamid Gerçeği**, Gür Yayınları, İstanbul: 1987

Koloğlu, Orhan: Abdülhamid'in Basın Karşısında Açmazı, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985

Koloğlu, Orhan: **Avrupa Kıskacında Abdülhamid**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1998

Koloğlu, Orhan: **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul: 2006

Koloğlu, Orhan: **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1992

Koru, Fehmi: **Türkiye'de Laiklik ve Fikir Özgürlüğü**, Beyan Yayınları, İstanbul: 1994

Koytak, Elyasa: "İkinci Yeni ve İslamcılığın Yeniden Doğuşu: Sezai Karakoç'un Şiir Sanatı Dergisi", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (465-486), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 20182007

Köker, Levent: **Modernleşme. Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2007

Kösoğlu, Nevzat: "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (208-225), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Kuran, B. Ahmed: **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2012

Kuran, B. Ahmet: **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul: 2000,

Kurdakul, Necdet: **Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1997

Kurt, Emre ve Mengüaslan, Hikmet: Modernleşmenin Getirdiği Tepki mi? Kuleli Vakası Üzerine Bir Değerlendirme, **Adnan Menderes Üniversitesi Uluslararası Darbe Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Cilt I, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın: 2017

Kurtoğlu, Zerrin: Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Kushner, David: **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Çev. Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul: 1998

Kutay, Cemal: **Prens Sebahattin Bey, II Abdülhamid, İttihat ve Terakki**, Tarih Yayınları, İstanbul: 1964

Kutay, Cemal: **İstiklal Savaşı'nın Manevi Ordusu**, Yelken Matbaası, İstanbul: 1977

Kutluer, İlhan: "İslamcılık", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXIII, İstanbul: 2001, s. 62-65

Küçük, Cevdet: "II. Abdülhamid", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: I, 1988, s. 216-224

Küçük, Cevdet: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara: 2006

Küçükkaya, İsmail: **Fikri Hür Vicdanı Hür**, Nemesis Kitap, İstanbul: 2020

Landau, M. Jacop: **Pantürkizm,** Çev. Mesut Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul: 1999

Landau, M. Jacop: **Türkiye'de Aşırı Akımlar**, Çev: E. Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara: 1978

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Çev. Metin Kıratlı, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1993

Mahmut Şevket Paşa: **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü,** Arba Yayınları, İstanbul: 1988

Manaf, Akif: **Siyaset Nedir ve Nasıl Yapılır?,** AZ Kitap, İstanbul: 2019

Maoz, Moshe: "Tanzimat 'ın İlk Yıllannda Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara: 2006

Mardin, Şerif: Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul: 2008

Mardin, Şerif: Tanzimat ve Aydınlar, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985

Mardin, Şerif: **Türkiye, İslam ve Sekülarizm**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2018

Mardin, Şerif: **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2006

Mardin, Şerif: **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul: 1996

Mardin: Şerif: **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2018

Mavioğlu, Ertuğrul: **Cenderedeki Medya Tenceredeki Gazeteci**, İthaki Yayınları, İstanbul: 2012

Mazıcı, Nurşen: **Tek Parti Dönemi**, Pozitif Yayınları, İstanbul: 2011

Meriç, Cemil: **Mağaradakiler**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1998

Mert, Nuray: Cumhuriyet'in İlk Döneminde Yurtdışında İki Muhalefet Yayını: Yarın ve Müsavat, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 69, 1996

Mert, Nuray: "Türkiye İslamcılığına Genel Bir Bakış", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Mishra, Pankaj: **Asya'nın Batı'ya İsyanı**, Alfa Yayınları, İstanbul: 2013

Mumcu, Uğur: **Saklı Devletin Güncesi**, Umag Yayınları, Ankara: 2006

Mumcu, Uğur: **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Tekin Yayınları, İstanbul: 1990

Mutlu, Erol: **İletişim Sözlüğü**, Ütopya Yayınları, Ankara: 2017

Mutlu, Halis: **İslamcı Medyanın Kindar Yüzü**, Sertan Yayınları, İstanbul: 2014

Müftüoğlu, Mustafa: **31 Mart Vak'ası İrticâ mı? İngiliz Oyunu mu**?, Risale Yayınları, İstanbul: 1995

Müftüoğlu, Mustafa: **Her Yönüyle Sultan II Abdülhamid**, Çile Yayınları, İstanbul: 1985

Nadi, Yunus: **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar**, Sel Yayınları, İstanbul: 1955

Nebati, Nurettin: **Milli Görüşten Muhafazakar Demokrasiye**, Alfa Yayınları, İstanbul: 2014

Ocak, Y. Ahmet: **Türkler, Türkiye ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2013

Oğurlu, Anita ve Öncü, Ahmet: "Türkiye'de Egemen Sınıfında Laik/İslami Hizipleşme ve Medya", Neşecan Balkan ve diğerleri, (Ed.), **Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP** içinde, (383-407), Yordam Kitap, İstanbul: 2013

Okay, Orhan: **Necip Fazıl Kısakürek: Kendi Sesinin Yankısı**, Etkileşim Yayınları, İstanbul: 2007

Oktay, H. Emre: **Türk Tarihinin Kayıp Yılları: İnönü Dönemi**, Akis Kitap, İstanbul: 2013

Okumuş, Mesut: **Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri, Bir Kur'an Mütefekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2016

Okutucu, H. Mustafa: **İstikamet Şeriat: Refah Partisi**, Yeryüzü Yayınları, İstanbul: 1996

Okyar, Fethi: **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul: 1980

Onur, Hüdavendigar: **Türk Sağının Kronolojisi,** Sam Yayınları, İstanbul: 2011

Oral, Özgür: "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (184-190), İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 186

Oran, Baskın: **Atatürk Milliyetçiliği**, Dost Yayınları, Ankara: 1988

Orbay, Rauf: **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul: 2005

Orhon, E. Nezih ve Geç Osmanlı Dönemi Basını ve Dönemin Toplumsal

Ortaylı, İlber: "Menkıbeler", Suavi Aydın ve diğerleri**,** (Ed.), **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler** İçinde, (11-22), İmge Yayınları, Ankara: 2000,

Ortaylı, İlber: **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitapçılık, İstanbul: 2007

Ortaylı, İlber: **Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı**, Kronik Kitap, İstanbul: 2018

Ozan, H. İbrahim: Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (227-247), Cilt: I, İlem Yayınları, İstanbul: 2018, s.227

Öğün, S. Seyfi: "Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (539-589), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003

Öğün, S. Süleyman: **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul: 2004

Öneren, Reşat: "Tunahan, Süleyman Hilmi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XLI, İstanbul: 2012, s. 375-377

Önkibar, Sabahattin: **İtiraflarım**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul: 2019

Önkibar, Sebahattin: **İmamlar ve haramiler**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul: 2015

Özcan, Ömer: **Ağabeyler Anlatıyor 4**, Nesil Yayınları, İstanbul: 2010

Özçelik, Ayfer: **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İlgi Yayınları, İstanbul: 2006

Özdalga, Elizabeth: **İslamcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif**, Çev. Gamze Türkoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul:

Özdamar, Mustafa: **Yaşı ve Başıyla Mim Sin Harekâtı**, Çığır Yayınları, İstanbul: 1977

Özdemir, Hikmet: 1960-1980 Dönemi, **Türkler Ansiklopedi,** Cilt: XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

Özdemir, Yasin: "1939-1953 Dönemi Hareket Mecmuasında Milliyetçi-İslamcı Düşünce", Lütfü Sunar (Ed.), **İslam'ı Uyandırmak** içinde, (189-204), Cilt: II, İlem Yayınları, İstanbul: 2018

Özdenören, Rasim: "Necip Fazıl Kısakürek" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (136-149), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Özdoğan, G. Günay: "Dünyada ve Türkiye'de Turancılık", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (388-408), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Özgen Murat: **Türkiye'de Basının Gelişimi ve Sorunları**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul: 2004

Özgür, Öztürk: "Türkiye'de İslamcı Büyük Burjuvazi", Neşecan Balkan ve diğerleri, (Ed.), **Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP** İçinde, (181-214), Yordam Kitap, İstanbul: 2014

Özipek, B. Berat: Serbest Fırka'nın Mürtecileri, Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (245-259), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Özkır, Yusuf: "Medya'nın Din Bilgisi"**,** Mete Çamlıdere (Ed.), **Medya ve Din** içinde, (13-31), Köprü Kitapları, İstanbul: 2014

Özoğul, Hakan: **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı**, Çev. Zuhal Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul: 2011

Öztoprak, İzzet: **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1981

Öztürk, Kemal: **Ortak Bir Hayal Kurmak**, Yarın Yayınları, İstanbul: 2020

Öztürk, Mahmut: "Sebilürreşad Mecmuası'nın Çanakkale Savaşları Münasebetiyle İzlediği Yayım Politikası: Tefsir Yazıları", Merve Uğur, (Ed.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Kitabı** içinde**,** (379-412), Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2018

Parla, Taha, **Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 1980-1989**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1993

Parla, Taha: **Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, Cilt: III, İletişim Yayınları, İstanbul: 1992

Parla, Taha: **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1993

Safa, Peyami: **Türk İnkılabına Bakışlar**, Kanaat Kitabevi, İstanbul: 1938

Sarıbay, Y. Ali: "Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Parti Programının İçeriği", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (576-590), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Sarıbay, Y. Ali: **Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, Alan Yayıncılık, İstanbul: 1985

Sarıhan, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 1**, Öğretmen Yayınları, Ankara: 1986

Sarıkoyuncu, Ali: **Milli Mücadele'de Din Adamları,** Cilt: I-II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2012

Sayılgan, Aclan: **Türkiye'de Sol Hareketler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul: 2009

Sazak, Derya: **İtirazım Var**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2017

Sazak, Derya: **Batsın Böyle Gazetecilik**, Boyut Yayınları, İstanbul: 2014

Schnapper, Dominique: **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2005

Sebük, H. İsmail: **Atatürk İçin: Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatındayken Yazılanlar**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul: 1939

Sencer, Muzaffer: **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**, May Yayınları, İstanbul: 1974

Sertel, Sabiha: **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul: 1987

Sertel, Zekeriya: **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul: 2001

Sezgin, Ömür: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara: 1984

Shaw, J. Stanford ve **History Of The Ottoman Empıie And Modern**

Sitembölükbaşı, Şaban: **Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960**), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1995

Somel, A. Selçuk: "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi** içinde, (88-116), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Soysal, A. Gün: Tatarlar Arasında Türkçülük, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce**

Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004,

Soysal, İlhami: "12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt: VIII, İstanbul: 1995

Sönmez, Mustafa: **Filler ve Çimenler**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003

Sözeri, Ceren: "Dönüşen Medya Değişmeyen Sorunlar", Esra Arsan ve Savaş Çoban, (Ed.) **Medya ve İktidar** İçinde, (70-83), Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul: 2014

Subaşı, Necdet: "1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme Tefekkür Tahayyül", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (217-235), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Şamsutdinov, A. M: **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul: 1999

Şaylan, Gencay: **Türkiye'de İslamcı Siyaset**, Verso Yayıncılık, Ankara: 1992

Şen, Serdar: **AKP Millî Görüş mü**?, Nokta Kitap, İstanbul: 2004

Şengül, Serdar: "İslâmcılık, Kürtler v e Kürt Sorunu", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (525-543), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Şentürk, Hulusi: **Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset: İslamcılık**, Çıra Yayınları, İstanbul: 2015

Şimşek, Sait: "İslamcılık ve Kuran", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

T. Bedia Ahmad ve Ahmad, Feroz: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1971

Tamer, Aytül: **İrâde-i Milliye: Ulusal Mücadele'nin İlk Resmi Yayın Organı**, TÜSTAV Yayınları, İstanbul: 2004

Tanör, Bülent: "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985

Tanör, Bülent: **Kurtuluş Üzerine 10 Konferans: Türkiye 1918-1923**, Der Yayınları, İstanbul: 1995

Tanpınar, Hamdi: **19. Asır Türk Edeebiyatı Tarihi,** Çağlayan Kitabevi, İstanbul: 1988

Tansu, N. Samih: **Teşkilat-ı Mahsusa: İki Devrin Perde Arkası**, Nokta Kitap, İstanbul: 2012

Taşyürek, Muzaffer: **İslam'ın Sisli Yılları**, İhtar Yayıncılık, İstanbul: 1995

Tek, Hayati: Darbeler ve Türk Basını, **Bilge Oğuz Yayınları**, İstanbul: 2006

Tekin, Üzeyir: **AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara: 2004

Tekin, Yusuf ve Akgün, İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri, **Modern**

Temo, İbrahim: **İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 2000

Tevetoğlu, Fethi: **Atatürk ile Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1987

Tılıç, Doğan: **Medyayı Anlamak**, Su Yayınları, İstanbul: 2001

Timur, Taner: **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara: 2018

Timur, Taner: **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları Cep Üniversitesi, İstanbul: 1991

Toker, Metin: **Şeyh Sait ve İsyanı**, Cumhuriyet Kitaplığı, İstanbul: 1998

Toker, Metin: **Tek Partiden Çok Partiye: 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1990

Toker, Nilgün ve Tekin, Serdar: "Batıcı Siyasî Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetim 'Kamusuz Demokrasi'ye", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil**, (**Ed.) **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık** İçinde, (82-106), İletişim Yayınları, İstanbul: 2007

Toprak, Binnaz: "Milli Selamet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınlan, Cilt: VIII, 1983

Toprak, Zafer: "Atatürk Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyetini Kurdu", Neşe Düzel, (Ed.) **Korkusuz Tarih içinde**, (65-76), Alkım Yayınları, İstanbul: 2011

Topuz, Hıfzı: **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul: 1973

Topuz, Hıfzı: **II Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul: 2003

Tunaya, Z. Tarık: "1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985

Tunaya, Z. Tarık: **İslamcılık Cereyanı**, Cilt: II, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul: 1998

Tunaya, Z. Tarık: **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul: 1960

Tunçay, Mete: "Millî Mücadele Dini İstismar Etti", **Korkusuz Tarih**, Ed. Neşe Düzel, Alkım Yayınları, İstanbul: 2011

Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**", Yurt Yayınları, Ankara: 1981

Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu**, Bilgi Yayınevi, İstanbul: 1995

Turgut, Serdar, **Yeni Medya**, Destek Yayınları, İstanbul: 2013

Türker, Hasan: **Türk Devrimi ve Basın**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir: 2000

Türkmen, Hamza: "Hareket Dergisi (1939-1982)", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (715-720), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Türkmen, Hamza: **Türkiye'de İslamcılık ve Özeleştiri**, Ekin Yayınları, İstanbul: 2014

Türkmen, Zekeriya: Kuleli Vak'ası, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XXVI, İstanbul: 2002, s. 356-357

Ulubelen, Erol: **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Aykaç Kitabevi, İstanbul: 1967

Ural, Anıl: **Medya Siyaset Sermaye Üçgeni**, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul: 2010

Ural, Tacettin: **Medyatik Kuşatma**, Etkin Kitaplar, İstanbul: 2008

Uriel, Heyt: **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1979

Uzun, İ. Mustafa: "Muallim Abdullah Mahir İz", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII** içinde, (217-237), Cilt: II, Üsküdar Belediyesi, İstanbul: 2015

Ülken, Z. Hilmi: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul: 1992

Ünder, Hasan: "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm** içinde, (138-155), İletişim Yayınları, İstanbul: 2009

Ünsal, B. Fatma: "Mehmet Akif Ersoy", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (72-89), İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Ünüvar, Kerem: "Ziya Gökalp", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (28-35), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Yalçın, Aydın: **Türk Komünizmi Üzerinde Bazı Gözlemler**, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara: 1976

Yalçın, C. Hüseyin: **Edebiyat Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1975

Yalçın, H. Cahit: **Edebiyat Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1975,

Yalçın, Soner: **Hangi Erbakan**, Başak Yayınları, 1994

Yalman E. Ahmet**:** **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt II-II, Pera Turizm ve Ticaret Yayını, İstanbul: 1997

Yalman, E. Ahmet: **Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın: 1831-1913**, Çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2018

Yanardağ, F. Mehmet: Tanzimat Dönemi Fikir Gazeteciliğinin Önemli İsmi Tasvir-i Efkâr ve Toplumsal Değişime Katkısı, **Tercüman-ı Ahval'in 150. Yılında İstanbul'da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu, (**21-22 Ekim 2010), İstanbul Üniversitesi, İstanbul: 2010, s. 01-16

Yanardağ, Merdan: **Bir ABD Projesi olarak AKP**, Destek Yayınevi, İstanbul: 2013,

Yanardağ, Merdan: **Medya Nasıl Kuşatıldı**, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul: 2008

Yasin Aktay, "Sunuş Yazısı" Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (13-25), İletişim Yayınları, İstanbul 2004

Yavuz, Hakan: "Giriş: Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü", Hakan Yavuz (Ed.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri** içinde, (7-28), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2010

Yavuz, Hakan: **Modernleşen müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî Görüş ve AK Parti**, Kitap Yayınevi, İstanbul: 2005,

Yavuz, M. Hakan: "Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık** içinde, (591-603), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004

Yaylagül, Levent: **Kitle İletişim Kuramları**, Dipnot Yayınları, Ankara: 2006

Yazıcı, Nesimi: "Takvim-i Vakayi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XXXIX, İstanbul: 2010, s. 490-492

Yeşil, Ahmet: **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 2001

Yeşil, Bilge: Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State, Champaign, IL: University of Illinois Press, 2016

Yıldırım, Rahmi: **Devşirmeler Dönekler**, Karınca Yayınları, Ankara: 2010

Yılmaz, Murat: "Darbeler ve İslamcılık", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi**

Düşünce: İslâmcılık içinde, (632-639), İletişim Yayınları, İstanbul: 2004,

Yılmaz, Murat: "Rauf Orbay", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (54-65), İletişim Yayınları, İstanbul 2003

Yorgancılar, Serkan, **Millî Görüş: 1960-1980**. Pınar Yayınları, İstanbul: 2012

Yörük, Zafer: Politik Psişe Olarak Türk Kimliği, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** içinde, (309-324), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002

Yüce, Nuri: "Âgâh Efendi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: I, 1988, s. 447-448

Yücekök, Ahmet: **100 Soruda Devrim Tarihi**, Gerçek Yayınları, 1968

Yüksel Ş. İlke: Ekonomi Politik Bir Yaklaşım", U. Uraz Aydın (Ed.), **Neoliberal Muhafazakâr Medya** İçinde**,** (66-102), Ayrıntı Yayınları, İstanbul: 2015

Zaim, Sabahattin: **Bir Ömrün Hikayesi**, İşaret Yayınları, İstanbul: 2008

Zurcher, J. Eric: **Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: (1908-1928)**, Çev. Ergun Aydınoğlu, Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul: 2005,

Zürcher, J. Erik: **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 2000,

Zürcher, J. Erik: **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul: 1992

Zürjher, J. Erik "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık** içinde, (40-53), İletişim Yayınları, İstanbul: 2003

DERGİLER

Abadan, Yavuz: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 1, 1957, s. 3-37

Akdemir, Furat: "Kur'an'da İtaat Kavramı ve Peygambere İtaatin Mahiyeti", **KADER Kelam Araştırmaları Dergisi,** Cilt: XI, Sayı 1, 2013, s. 425-442

Aksay, Hasan: "Yeni Bir Gazete", **Cuma Dergisi**, Sayı: 162. 1993

Alperen, Abdullah: "Cemâluddîn Afgâni'nin İslam Birliği ile ilgili Görüşlerinin Günümüz Müslüman Dünyasındaki Parçalanmışlık Sorunsalı Açısından Değerlendirilmesi", **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 7, 2016, s. 81-96

Altan, Cemal: "Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 12, 2005, s. 174-190 (Çevrimiçi), https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6126/82175 (Erişim Tarihi: 18.03.2022)

Altuğ, Yakup: "Unutulmuş Bir İhtiyaç: Sosyal Medya Fıkhı", **Elif Elif Dergisi**, Sayı: 32, 2015, s. 92-93

Alver, Köksal: "Anadoluculuk ve Hilmi Ziya Ülken", **AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1, 2001, s. 133–138.

Arpacı, Işıl ve Baharçiçek, Abdulkadir: "Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi"**, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: İktisat Özel Sayısı, 2017, s. 115-126

Arseven, Serdar: "Dergi ile büyümek" **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000,

Aslan, Ali: Taha Akyol ile Yapılan Röportaj: "Atatürk her şeyden önce pragmatistti", **Anlayış Dergisi**, Sayı: 67, 2008, s. 24-29

Aslan, Seyfettin ve diğerleri: "Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirmesi", **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: VI, Sayı 2, 2017, s. 153-178

Aydın, Abdülhalim: "Batı Kavşağında Şinasi ve Duruşu", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: XXVII, Sayı: 2, 2017, s. 17-26,

Aydın, U, Utku: "28 Şubat Muhtırası ve Yeni Şafak Gazetesi: Bir Yayın Politikasının Analizi", **SOBİDER**, Sayı: 6, 2016, s. 449-468

Bakırcı, Mustafa: "II. Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisinin Önemli Bir Kaynağı: İslâm Mecmuası (1914-1918)", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: 17, 2004, s. 177-210

Balkan, Selahattin ve Çimen, Hasan: "Türk Siyasi Değişiminde Anadolu Burjuvazisi", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt: IX Sayı: 2, 2018, s. 32-58

Baykal, Hülya: Millî Mücadele'de Basın, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 11, 1988, s. 471-479

Baykara, Tuncer: "II Abdülhamid Devrinin Atatürk'ün Yetiştiği Ortam Olarak Tahlili Denemesi", **Sultan II Abdülhamid ve Devri Semineri,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul: 1994, s. 1-13

Bayram, Yavuz: "Gençlerin Siyaset Gündemi Konularına Yaklaşımı ve Medya Kullanım Alışkanlıklarının Belirlenmesi: 15 Temmuz Darbe Girişimi Örnek Olayı", **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 13, 2017, s. 889-911

Binark, F. Mutlu ve İrvan, Süleyman: "1994 Yerel Seçimleri ve Kamuoyu Yoklamaları: Temsiller ve Koro", **Amme İdaresi Dergisi**, 1991, Cilt: XXVII, Sayı: 3, s. 101-116

Bircan, A. Burak: "Basın ve Profesyoneller", **İktibas Dergisi**, Sayı: 134, 1990,

Boyacıoğlu, Ramazan: "Beyanü'l- Hak'ta Ulema, Siyaset ve Medrese", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, 1998, s. 51-92

Bozkurt, Celil: "Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları", **History Studies**, Cilt: V, Sayı: 2, 2013, s. 79-106

Cem, Abdurrahman: "Haberler ve Bir Yorum: Basın Hürriyeti", **Mavera Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 14, 1978, s. 49

Ceylan, Ayhan: "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", **Türk Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 2006, s. 139-155

Çakır, Hamza: "II, Meşrutiyete Kadar Osmanlıda Basın-İktidar ilişkileri", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, , Sayı: 11, 2012, s. 95-113

Çakır, Hamza: "Türkiye'de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, 2012, s. 49-71

Çete, Aslı: "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Panorama Adlı Romanında İdeoloji ve "Öteki" Algısı Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: LVII, Sayı: 2, 2017, s. 1037-1054

Çiftçi, Ali: "Cumhuriyet Modernleşmesi ve Kazım Karabekir", **Muhafazakar Düşüne Dergisi**, Sayı: 18, 2008, s. 189-216

Çiftçigüzeli, C. Mehmet: "Gazeteci Necip Fazıl", **Mavera Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 80,81,82, 1983, s. 139-144

Çiftçigüzeli, C. Mehmet: "Yorumlu Haberler: Bu Millet Neden Ağlar, Serdengeçti Hayatta ya", **Mavera Dergisi**, Cilt: LXXXV, Sayı: 85, 1983, s. 1-8

Demir, Şerif: "Beyânü'l-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 32, 2012, s. 309-325

Doğan, Necmettin: "Türk Düşüncesinde 'Mani-İ Terakki' Meselesi", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010, Sayı:17, s.177-187

Duman, Doğan: "Türkiye'de İslamcı Yayıncılık", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 4, 1994, s. 77-94

Duman, Kenan: "Haber Kaynağı Olarak Sosyal Ağların Kullanımı: Türk İnternet Haber Siteleri Üzerine Bir Analiz", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 3, 2019, s. 1637-1654

Dursun, Çiler: "İslamcı Basında Kemalizm Karşıtlığının Kurulması", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: LVIII, Sayı: 4, 2003, s. 47-82

Efe, Adem: "Uzun Soluklu İslâmcı Bir Dergi: Sebilürreşâd", **Marife**, Sayı: 2, 2008, s.159, s. 155-178

Erdem, H. Fazıl ve Coşkun, Vahap: "Askeri Yargı ve Askeri Vesayet", **SETA Analiz**, Sayı: 9, 2009, (Çevrimiçi), http://file.setav.org/Files/Pdf/askeri-yargi-ve-askeri-vesayet.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

Erol, Salih: "Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 2, 2019, s. 273-295

Ertok, Hüseyin: "İşte Beklenen Vakit İşte Kadro", **Cuma Dergisi**, Sayı: 161, 1993

Ertürk, Ahmet: "Türkiye'de İslami Hareketin Gelişim Süreci: 60 ve 70'li Yıllar," **Dünya ve İslam**, Sayı: 4, Güz 1990, s. 119-130

Ertürk, Ahmet: "Türkiye'de İslami Hareketin Gelişim Süreci", **Dünya ve İslam**, Sayı: 3, 1990, s. 101-108

Eygi, M. Şevket: "Basın Hürriyeti mi? Hür Basın mı?", **Sur Dergisi**, Sayı: 168, 1990

Fergan, E. Eşref: "Ebu'l-Ula Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sırat-ı Müstakim'i Nasıl Çıkardık?" **Sebilürreşad**, Cilt: X, Sayı: 238, 1956

Göçmen, Mesut: "Yeni Şafak Yayında", **Yeni Yeryüzü Dergisi**, Sayı: 16, 1994

Gülen, Ahmet: "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci'nin ilk Yansımaları: 1946 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XV, Sayı: 30, 2015, s. 221-249

Habermas, Jurgen, "Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale", Çev. Nuran Erol, **Birikim Dergisi,** Sayı 70, 1995, s. 62-66

Hasırcı, Metin: "Cuma'm İntişan En Samimi Temennim" **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000

Hocaoğlu, Durmuş: "2023 Senesinde Türkiye Mevcut Olmayabilir", **2023-İkibinyirmiüç**, Sayı: 101, 2009, s. 28-41

Ilgar, M. Zeki ve İlgar, C. Semra: "Nitel Bir Araştırma Deseni Olarak Gömülü Teori", **İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, s. 197-247

İnan, Akif: "Hayatından Çizgiler", **Mavera Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 80, 81, 82, 1983, s. 5-18

İrem, Nazım: "Cumhuriyet Modernleşmesinin Sınırları ve Bir Sınır Dili Olarak Muhafazakâr Modernite", **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı:18, Güz 2008

İşler, Ahmet: "Osman Yüksel Serdengeçti'nin Muhalefet Anlayışı", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt: IV, Sayı 3, 2018, s. 162-180

Kalay, Şule: "Yeniden Yeni Şafak", **Matbuat**, Sayı: 10, 1995

Kalay, Şule: Mehmet Ocaktan ile yapılan Röportaj: "Gazete haberin tarafında olmalı", **Matbuat**, Sayı: 10, 1995

Kalsın, Berrin: "12 Mart 1971 Muhtırası'na Gidilen Süreçte Türk Basını: Kanlı Pazar ve 15-16 Haziran Olayları", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 18, 2015, s. 231-246

Kapcı, Z. Hikmet: "Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün İstihbarat Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", **International Journal of Social Scienc,** Sayı: 33, 2015, s. 261-278

Kara, Hidayet: "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme: Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies**, Cilt: XI, Sayı: 21, 2016, s. 551-564

Karahasanoğlu, Mustafa: "Cuma Dergisi, Tavizsiz Çizgisinden Hiç Ayrılmadı" **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000

Karahasanoğlu, Mustafa: "Cuma'dan" **Cuma Dergisi**, Sayı: 162. 1993,

Karakılıç, Selçuk: "Rasim Özdenören'in Açık Mektuplar'ı", **Türk Dili Dergisi,** Cilt: VI, Sayı: 749, 2014, s.126-128

Karaman, Hüseyin: "Nurettin Topçu ve İslâm Ahlâkı", **Din ve Hayat**, Sayı: 1, 2009, s. 72-76

Karan, Hayrettin: "Millî Mücadele'de Sebilürreşad", **Sebilürreşad**, Cilt: X, Sayı: 235

Kaya, Rıdvan: **"Vakit Niçin Hedef Alınıyor?", Haksöz Dergisi**, Sayı: 113, 2006

Kısakürek, F. Necip: "Eceze Basın", **Büyük Doğu Dergisi**, Sayı: 2, 13 Ocak 1971

Kızıltan, Yılmaz: "I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı" **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,** Cilt: XXVI, Sayı 1, 2006, s. 251-272

Koyuncu, A. Ayhan: "1970 Sonrası Türkiye'deki İslamcılar Ve Demokrasi: Şirkten Sahiplenmeye Paradigma Değişiminin İz Sürümü", **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume**, Cilt: X, Sayı: 6, 2015, s. 619-636

Köchler, Hans: "Yeni Sosyal Medya ve 21. Yüzyılda İletişim: Diyalog Mümkün mü?", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Sayı: 35, 2013, s. 223-241,

Mercimek, Barış ve diğerleri: "Dijital Dünyanın Yeni Gerçeği: Troller", **Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı 1, 2016, s. 67-77

Mert, Nuray: "Cumhuriyet'in İlk Döneminde Yurtdışında İki Muhalefet Yayını: Yarın ve Müsavat", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 69, 1996, s. 128-148

Miş, Nebi: "AK Parti Belediyeciliği: Gelenek, Uygulama ve Beklentiler", **Kriter Dergisi**, Sayı: 29, 2018, (Çevrimiçi), https://kriterdergi.com/dosya-ak-parti-ve-yerel-yonetimler/ak-parti-belediyeciligi-gelenek-uygulama-ve-beklentiler (Erişim Tarihi: 24.11.2020)

Oçak, Zeliha: "Chp'nin Logosu Altı Ok'un Siyasal ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm'in Kültür ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelemesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 39, 2019, s. 19-37

Önder, Mehmet: "Mustafa Kemal Solcu muydu", **Gerçek Hayat Dergisi**, Sayı: 1040, 28 Eylül- 4 Ekim 2020, s. 61-63

Özacun, Orhan: "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:2, 2013, s. 205-233

Özakıncı, Cengiz: "Atatürk ve Basın Özgürlüğü: Manevi Mikroplar" **Bütün Dünya Dergisi**, Sayı: 8, 2012, s. 51-53

Özcan, Ali: "Serdengeçti Dergisi ve Siyasal İktidarlarla İlişkisi", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 3, 2014, s. 300-316

Özcan, Ali: "Serdengeçti Dergisi'nde Mizah", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Cilt: XXI, Sayı 21, 2019, s. 106-130

Özdemir, Hakan: "28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz)", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XX, Sayı: 2, 2015, s. 165-193

Özdemir, Mustafa: "Mütareke Dönemindeki Siyasal Akımların Türk Basınına Yansımaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Cilt: VII, Sayı: 16, 2008, s. 203-226

Özkaya, Yücel: "Millî Mücadelenin Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 3, 1985, s. 871-912

Sarp, İbrahim: "Şafak Yeniden Söktü", **İzlenimler Dergisi**, Sayı: 20, 1995

Sayarı, Binnaz: "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı: 33, 1978, s. 173-185

Seyhan, Recep: "Üstad'ı Anlamak", **Mavera Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 80,81,82, 1983, s. 64-68

Sinan, Fatih: "Millî Gazete 25 Yaşına Giriyor", **Yörünge Dergisi**, Sayı: 302, 1996

Sinan, Fatih: "Akit Suçsuzdur", **Yörünge Dergisi**, Sayı: 237, 1995

Sinan, Fatih: "Vakit Geldi", **Yörünge Dergisi**, Sayı: 144, 1993

Söğütlü, İlyas: "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modernleşme: Kırılmalar ve Süreklilikler", **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı:18, Güz 2008, s. 35-36

Şahin, Süleyman: "Menderes Niçin İdam Edildi", **Gerçek Hayat Dergisi**, Sayı: 1022, 25-31 Mayıs 2020

Şimşek, Erdal: "Cuma Direnişin Sembol İsmi", **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000

Tekin, H. Hasan: "Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme", **Sosyoloji Dergisi**, 2006, Cilt: III, Sayı: 13, s. 101-116

Tosun, Resul: "Yeni Şafak ve Ustura Üzerine", **Yörünge Dergisi**, Sayı: 214, 1995

Tosun, Resül: "İslami Kesime Hitap Eden Bir Gazeteye İhtiyaç Olduğunu Düşünmüyorum", **Yörünge Dergisi**, Sayı: 351, 1997

Tuğrul, Talip: "Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri**"**, **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 10, 2017, s. 617-657.

Turan, Mustafa: "II. Viyana Muhasarası: Osmanlı Devleti'nde Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme" **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 9, 1998, s. 429

Turan, Refik ve Kırpık, Güray: "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", (Çevrimiçi), http://www.alicinki.com/wp-content/uploads/2012/06/02-SelcukluTarihi.pdf (Erişim Tarihi: 29.05.2020)

Turgut, Yalçın: "Hakkın Hatırını Dostların Hatırından Aziz Bilmek", **Cuma Dergisi**, Sayı: 501, 2000

Uğurlu, Fatih: "Günümüz İslâm Alimleri Türkiye'ye Hilâl Dergisi ile Girdi", **Altınoluk Dergisi**, Sayı: 8, 1986

Uğurlu, Fatih: "Yıllar Sonra Bugün Gazetesine Dönüşecek Olan Yeni İstiklal", **Altınoluk Dergisi**, Sayı: 6, 1986, (Çevrimiçi), https://www.altinoluk.com.tr/yillar-sonra-bugun-gazetesine-donusecek-olan-yeni-istiklal.html Erişim Tarihi: 24.01.2021

Uzel, İlhan: "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXX, Sayı: 252, 2014, s. 7-18

Yalçın, K. Abdullah: "Sistem Karşısında Milliyetçi Muhafazakâr Bir Siyasi Model: Osman Yüksel ve Serdengeçti Dergisi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 23, 2018, s. 320-335

Yıldırım, Hasret: "Askeri darbelerin hazırlayıcısı ve tetikçisi masonik medya", **Gerçek Hayat Dergisi**, 4 Mart 2019, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/askeri-darbelerin-hazirlayicisi-ve-tetikcisi-masonik-medya/ (Erişim Tarihi: 27.09.2021)

Yiğit, Mustafa: "Gezi Parkı Eylemlerinin Görünen Yüzü", **Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı**, 2013, s. 1-14, (Çevrimiçi), https://www.tasav.org/media/k2/attachments/analiz_4_shy_4_gezi_parki_yIGIt_son.pdf (Erişim Tarihi: 27.01.2022)

TEZLER

Basi, M. Chatitze: "Yaygın Bir Cemaat Olarak Süleymancılık ve Hadise Bakışı", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Bursa: 2019

Kaplan, Mustafa: "1980 Sonrası Türkiye'de İslamcılık", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD, Kütahya: 2016

Akıncı, Mehmet: "Türk Muhafazakâr Düşüncesinde Ana Temalar: 1946-1980 Dönemi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara: 2008

Akıncı, Mehmet: "Türk Muhafazakâr Düşüncesinde Ana Temalar: 1946-1980 Dönemi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara: 2008

Sezer, Burcu: "Türkiye'de Kültürel İktidar Tartışmaları: Cins Dergisi Üzerinden Bir Değerlendirme", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara: 2019

Önder, Özge: "12 Mart'ın Basına Etkisi: Milliyet – Cumhuriyet Örneği", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Ankara: 2008

Aşgın, İ. Halil: " Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Çorum: 2018

Demir, Fatma: "Türkiye'de İslamcılık Söylemi Milli Görüş'ten Ak Parti'ye", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya: 2012

Yarıcı, Müslüm: "Millî Görüş Hareketinin Fikri Temelleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Konya: 2017

Temiztürk, Hakan: "Türk Basınında Alternatif Arayışlara Bir Örnek: İslamcı Basın", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul: 1998

Akbaş, M. Kadir: "Millî Görüş Hareketi'nin Gazetesi Milli Gazete Bağlamında Türkiye'de İslamcı Basın", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kocaeli Üniversitesi Soayal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimler Ana Bilim dalı, Kocaeli: 2015

Cevher, T. Yasir: "Beyânü'l-Hak (1-3. Ciltler): İnceleme: Edebiyat ve Eğitimle İlgili Metinlerin İrdelenmesi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Elâzığ: 2013

Kaan, Nurten: "II. Meşrutiyet Dönemi: Volkan Gazetesi'nde Meşrutiyet Düşüncesi (1908- 1909)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırklareli: 2019

Güler, Ruhi: "İslâm Mecmuası (1914=1918) ve İçeriği", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bölümü, İstanbul: 1995

Çavdar, R. Tuğba: "İslam Mecmuası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul: 1988

Gedik, Eser: "Türkiye'de Fikir Gazeteciliğinin Gelişimi Bağlamında Millî Gazete: 28 Şubat Örneği", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Medya ve Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı, İstanbul: 2019

Çınar, Metin: "Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara: 2007

Vahapoğlu, Sedat: "Hareket Dergisi'nin Türk Fikir Hayatındaki Etkileri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: 2006

Çetin, Şule: "Bir Edebiyat Dergisi Olarak Büyük Doğu", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul: 2016

Gün, Fahrettin: "Sebilürreşad Dergisi'nde Din Siyasete ve Laiklik: 1948-1954", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı, İstanbul: 1998

Kurt, Hülya: "Sebilürreşad Dergisi'nde Yayımlanan Yazılar Bağlamında Laiklik, İnkılaplar ve Din Eğitimi (1948-1955), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Denizli: 2019

İlhan, Fatih: "Türk Muhafazakârlığı ve Serdengeçti Dergisi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Trabzon: 2019

Erkal, Kürşad: "Bazı Türk Özel Televizyonların Yapılanması Üzerine Bir Araştırma", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Ana Bilim Dalı, Konya: 2008

Arslan, Hüseyin: "Dinî Gruplar ve Siyaset: Yeni Asya Grubu Örneği", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Ankara: 2011

Erdem, Zeynep: "Yeni Asya Gazetesi"**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul: 1993

Petek, Şaban: "Siyasal ve Teknik Açıdan Türkiye Gazetesi (1970-1990)", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul: 1992

Şark, Elif: "Yeni Şafak Gazetesi'nin Yayın Politikası ve Haber Söylemi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, İstanbul: 2010

Minarlı, A. Mustafa: "İletişimsel Bir Ortam Olarak Sosyal Medya ve Demokrasi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul: 2019

GAZETELER VE İNTERNET

Abdurrahman Dilipak, **Sözlü Tarih Görüşmesi**, 29 Ocak 2018, (Çevrimiçi), https://sozlutarih.idp.org.tr/mulakatlar/abdurrahman-dilipak-ile-sozlu-tarih-gorusmesi (Erişim Tarihi: 03.10.2020)

Afyoncu, Erhan: "Avrupalılaşma Maceramız Böyle Başladı", **Sabah Gazetesi**, 27 Kasım 2016, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2016/11/27/avrupalilasma-maceramiz-boyle-basladi (Erişim Tarihi: 06.04.2020)

Akbal, Oktay: "Yeni bir tarih yaprağı", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Eylül 1980, Ekşi, Oktay: "Oh olsun demeli mi?", Milliyet Gazetesi, 14 Eylül 1980

Akgül, Ahmet: "Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi", s. 25, (Çevrimiçi), http://www.necmettinerbakan.net/kitaplar/erbakan-devrimi.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.2020)

Akkoca, Mustafa: "Barbaros Hayreddin Bey'in Vefatı Dolayısiyle...", **Önce Vatan Gazetesi**, 13 Mart 2004, (Çevrimiçi),

https://www.oncevatan.com.tr/barbaros-hayreddin-beyin-vefati-dolayisiyle-makale,16603.html (ErişimTarihi: 30.01.2021)

Akkoca, Mustafa: "KİT, BİT ve Ciltler!..." **Önce Vatan E Gazete**, 05 Şubat 2010, (Çevrimiçi), https://www.oncevatan.com.tr/kit-bit-ve-ciltler-makale,25885.html Erişim Tarihi: 26.01.2021

Akkoca, Mustafa: Camia ile Sonraki Temaslarım!.., **Önce Vatan Gazetesi**, 02 Ocak 2006, (Çevrimiçi), https://www.oncevatan.com.tr/camia-ile-sonraki-temaslarim-makale,15935.html (Erişim Tarihi: 30.01.2021)

Aköz Emre: "Kız gibi Meclis'in tek seçeneği M. Kemal'di", **Sabah Gazetesi**, 18 Mart 2007, (Çevrimiçi), http://arsiv.sabah.com.tr/2007/03/18/gnd113.html (Erişim: 14. 06.2020)

Aksay, Hasan: "Çıkarken", **Millî Gazete**, 12 Ocak 1973, s.1

Akyel, Siyami: "Yeni İstiklal Gazetesi ve M. Şevket Eygi", (Çevrimiçi) http://www.siyamiakyel.com/haber/genclerbirligi/yeni-istiklal-gazetesi-ve-msevket-eygi/102.html (Erişim tarihi: 20. 06. 2018)

Alogan, Yavuz: "163. Madde", **Aydınlık Gazetesi**, 06 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/163-madde-yavuz-alogan-kose-yazilari-temmuz-2019 (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

Alpay, Mustafa: "28 Şubat medya darbesi", **Milat Gazetesi**, 06.Mart 2018

Altaylı, Fatih: *"Yeni vatandaşlık görevim"*, **Hürriyet gazetesi**, 03 Mart 1997

Altınok, Melih: Mehmet Barlas ile yapılan röportaj: "Darbelerin arkasında ABD var, bunlarda oyun bitmez", **Sabah Gazetesi**, 06 Kasım 2016, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/pazar/melihaltinok/2016/11/06/darbelerin-arkasinda-abd-var-bunlarda-oyun-bitmez (Erişim Tarihi: 23.10.2021)

Arpacık, Cihan: Özlem Albayrak ile Yapılan Röportaj: "Gazetecilik değil holiganlık yapmamız isteniyor", 12 Eylül 2019,

(Çevrimiçi), https://www.indyturk.com/node/70001/medya/yaz%C4%B1s%C4%B1-sans%C3%BCrlendi%C4%9Fi-i%C3%A7in-yeni-%C5%9Fafak%E2%80%99tan-ayr%C4%B1lan-%C3%B6zlem-albayrak-gazetecilik-de%C4%9Fil (Erişim Tarihi: 17.03.2021)

Arpacık, Cihat: "28 Şubat'ın meşhur medya brifinginin üzerinden 23 yıl geçti" (Çevrimiçi), https://www.indyturk.com/node/171206/medya/28-%C5%9Fubat%E2%80%99%C4%B1n-me%C5%9Fhur-medya-brifinginin-%C3%BCzerinden-23-y%C4%B1l-ge%C3%A7ti-brifingi-veren (Erişim Tarihi: 17.11.2021)

Arslan, Faruk: "24 yıldır değişmeyen çizgi", **Yeni Akit Gazetesi**, 12 Eylül 2016

Arslan, Şaban: "Hadiseler ve Bugün Gazetesi", **İlahi Işık Gazetesi**, 15 Şubat 1968

Arslan, Yunus: "Ekrem Kızıltaş ile Yapılan Röportaj: Basında bir Osmanlı Beyefendisi: Mehmet Şevket Eygi", **Lacivert Dergi**, (Çevrimiçi) http://www.lacivertdergi.com/soylesi/2019/10/01/basinda-bir-osmanli-beyefendisi-mehmet-sevket-eygi (Erişim Tarihi: 27.01.2021)

Avcı, Nabi: "Gençliğimizdeki dergiler edebiyatı bize sevdirdi", **Türkiye Yazarlar Birliği 40'lar Meclisi Edebiyat ve Hayat söyleşileri**, (Çevrimiçi), https://www.tyb.org.tr/gencligimizdeki-dergiler-edebiyati-bize-sevdirdi-37242h.htm (Erişim Tarihi: 04.02.2021)

Aydın, Erkan: "Sosyal medya ile Müslüman'ın imtihanı", **Hürriyet Gazetesi**, 25 Mayıs 2019, (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/dr-erkan-aydin/sosyal-medya-ile-muslumanin-imtihani-41225118 (Erişim Tarihi: 21. 11. 2021)

Ballı, Rafet: "1960-80: Tercüme İslam'ın hikayesi", 17 Mart 2015, (Çevrimiçi), https://www.aydinlik.com.tr/1960-80-tercume-islamin-hikayesi, "Erişim Tarihi: 13.10.2020"

Bardakçı, Murat: "Mehmed Âkif devlet tarafından "İrtica-906" diye kodlanmış, ölüm döşeğinde yatarken bile izlenmiş ve Safahat'ı da imha edilmişti!", **Habertürk Gazetesi,** 19

Ekim 2018 (Çevrimiçi), **https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2225662-mehmed-akif-devlet-tarafindan-irtica-906-diye-kodlanmis-olum-doseginde-yatarken-bile-izlenmis-ve-safahati-da-imha-edilmisti** (Erişim Tarihi: 18.03.2021)

Barutçu, İrem: "Emeç'ten önce Simavi'yi öldüreceklerdi", (Çevrimiçi), http://irembarutcu.com/emecten-once-simaviyi-oldureceklerdi/ (Erişim Tarihi: 18.11. 2021)

Bayramoğlu, Ali: "Demirel darbe komisyonu önünde ne anlatmış olabilir?", **Yenişafak Gazetesi**, 16 Haziran 2012, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/alibayramoglu/demirel-darbe-komisyonu-onunde-ne-anlatmi-olabilir-32840 (Erişim Tarihi: 27.11.2020)

Bayramoğlu, Ali: "Doğan Medya Grubu'nun Demirören'lere satılması, son kalenin de düştüğünü gösteriyor", (Çevrimiçi), https://t24.com.tr/video/ali-bayramoglu-dogan-medya-grubunun-demirorenlere-satilmasi-son-kalenin-de-dustugunu-gosteriyor,13047 (Erişim Tarihi: 05.12.2021)

Bilgin, Oğuzhan: "Sinema ve dizilerde kültürel iktidarın ötekisi: Dindarlar", **Akşam Gazetesi**, 16 Eylül 2021, (Çevrimiçi), https://www.aksam.com.tr/yazarlar/oguzhan-bilgin/sinema-ve-dizilerde-kulturel-iktidarin-otekisi-dindarlar/haber-1204007 (Erişim Tarihi: 29.12.2021)

Bol, Üstün: "Herkes Biliyor Zarların Hileli Olduğunu", 13 Mart 2021, (Çevrimiçi), https://hertaraf.com/haber-herkes-biliyor-zarlarin-hileli-oldugunu-ustun-bol-6520 (Erişim Tarihi: 13.03.2021)

Bulut, Yiğit: "28 Şubat Sürecinin Sivil Karargahı'na odaklanılmadıkça", **Star Gazetesi**, 4 Ocak 2013, (Çevrimiçi), https://www.star.com.tr/yazar/28-subat-surecinin-sivil-karargahina-odaklanilmadikca-yazi-716935/ (Erişim Tarihi: 21. 03. 2022)

Cansen, Ege: "Misyon gazeteciliği, gazetecilik misyonuyla bağdaşmaz", **Hürriyet Gazetesi**, 19 Aralık 2012, (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/misyon-gazeteciligi-gazetecilik-misyonuyla-bagdasmaz-22188032 (Erişim Tarihi: 10.11.2021)

Ceyhan, Alnur: "Sarıkamış Faciası", (Çevrimiçi), https://www.alnurceyhan.com/detay.php?id=120 (Erişim Tarihi: 14.10.2021)

Cilara, Çağlar: "Medya Dünyasının Bilinmeyenleri! Reklam Arasında Konuşulanlar", 27 Şubat 2020, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=Yojx4rrwb7Y (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

Coşkun A. Hakan: "Enver Ören olayı", **Sabah Gazetesi,** 8 Eylül 2003, (Çevrimiçi), http://arsiv.sabah.com.tr/2003/09/08/y05.html (Erişim Tarihi: 18.11.2021)

Coşkun, Muharrem: "Debus'un Övdüğü, Subayın Kızdığı Gazete", **Belge Haber**, 5 Nisan 2010, (Çevrimiçi), https://www.belgehaber.com/?artikel,1297/debus-un-ovdugu-subayin-kizdigi-gazete/muharrem-coskun (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

Çakır, Ruşen: "Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın", (Çevrimiçi), http://rusencakir.com/Milli-Gorus-hareketi-Dun-bugun-yarin/2020 (Erişim Tarihi: 02.12.2020)

Çetin, Oğuz: "Bilimsel Araştırma Yöntemleri", (Çevrimiçi), https://oguzcetin.gen.tr/bilimsel-arastirma-yontemleri.html (Erişim: 14. 06.2020)

Çınar, Menderes: "AKP'nin Kültürel İktidar Anlayışı" **Birikim Dergisi,** (Çevrimiçi), https://birikimdergisi.com/haftalik/10436/akp-nin-kulturel-iktidar-anlayisi (Erişim Tarihi: 24.09.2021)

Çiçek, Murat: "Türk Basını ve İslamafobia" **1. *Uluslararası* Medya ve *İslamofobi* Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2021, Ankara, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=HJbLuefnRoU (Erişim Tarihi: 18.09.202)

Dede, Ersoy: "Bazı siyasetçiler bazı gazeteciler!" **Star Gazetesi**, 21 Ocak 2021, (Çevrimiçi), https://m.star.com.tr/yazar/bazi-siyasetciler-bazi-gazeteciler-yazi-1603380/?s=02 (Erişim Tarihi: 24.10.2021)

Deliğöz, Muzaffer: "Milli Gazete Sıradan Bir Gazete Olmadı", **Milli Gazete**, 14 Ocak 2016, (Çevrimiçi),

https://www.milligazete.com.tr/haber/951427/milli-gazete-siradan-bir-gazete-olmadi (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Dilipak, Abdurrahman: "Haydi Bismillah", **Yeni Akit Gazetesi**, 21 Nisan 2019 (Çevrimiçi), https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/haydi-bismillah-28223.html?utm_source=gazeteoku&utm_medium=referral (Erişim Tarihi: 27.04.2021)

Dilipak, Abdurrahman: "Tebbet yeda", **Yeni Akit Gazetesi**, 11 Mayıs 2015, (Çevrimiçi), https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/tebbet-yeda-10544.html (Erişim Tarihi: 21.10.2021)

Doğru, Necati: "Gazeteci için 5 Ölüm", **Sözcü Gazetesi**, 25 Temmuz 2021, (Çevrimiçi), https://www.sozcu.com.tr/2021/yazarlar/necati-dogru/gazeteci-icin-5-olum-6555293/ (Erişim Tarihi: 04.10.2021)

Duran, Ragıp: "Ana akım medya da aslında aktivisttir!" (Çevrimiçi), https://artigercek.com/yazarlar/ragipduran/ana-akim-medya-da-aslinda-aktivisttir (Erişim Tarihi: 24.09.2021)

Dursun, Sevda: "Türkçe Ezanın Hatırlattıkları", **Gerçek Hayat Dergisi**, Sayı: 943, 19 Kasım 2018, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/turkce-ezanin-hatirlattiklari/ (Erişim Tarihi: 09.10.2020)

Dursun, Sevda: Vahdet Işık ile Yapılan Röportaj, "İslamcı dergilerde 80 sonrası değişim: Üstadların yerini söylemler aldı", **Gerçek Hayat Dergisi**, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/roportaj/ustadlarin-yerini-soylemler-aldi/ (Erişim Tarihi: 29.09.2021)

Ekinci, B. Ekrem: "Mehmet Şevket Eygi'nin Ardından", 14 Temmuz 2019, (Çevrimiçi,), https://www.ekrembugraekinci.com/articles/?ID=1 (Erişim Tarihi: 27.01.2021)

Ekşi, Oktay: "163 için artık çok geç...", **Hürriyet Gazetesi**, 3 0 Eylül 1997, (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/163-icin-artik-cok-gec-39266633 (Erişim Tarihi: 20.11.2020)

Erdoğan, Yılmaz: "5 vakit ezan neden filmlerde yok", (Çevrimiçi), https://t24.com.tr/haber/5-vakit-ezan-neden-filmlerde-yok,203372 (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

Erdoğan, Yılmaz: "5 vakit ezan neden filmlerde yok", (Çevrimiçi), https://t24.com.tr/haber/5-vakit-ezan-neden-filmlerde-yok,203372 (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

Genç, A. Orkun: **Beraber Yönettik Biz Bu Yıllarda 3,** 21 Ağustos 2015**,** (Çevrimiçi), **https://www.gazetebilkent.com/beraber-yonettik-biz-bu-yillarda-3-refahyol-anasol-d-dsp-mhp-anap/** (Erişim Tarihi: 27.1.2020)

Gönüllü, Mustafa: "İttihadımız Gazete ile Olacaktır", **Genç Yorum Dergisi**, 11 Nisan 2018, (Çevrimiçi), http://www.gencyorumdergisi.com/2018/04/ittihadimiz-gazete-ile-olacaktir/ (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

Görmüş, Alper: "28 Şubat Medyası: Bugünü de Etkileyen Bir Kötülük", (Çevrimiçi), http://www.aljazeera.com.tr/gorus/28-subat-medyasi-bugunu-de-etkileyen-bir-kotuluk (Erişim Tarihi: 27.09.2021)

Güldoğan, Asiye: "Erdoğan Nasıl 'Medya Patronu' Oldu" 26 Şubat 2015, (Çevrimiçi), https://odatv4.com/erdogan-nasil-medya-patronu-oldu-2602151200.html (Erişim Tarihi: 02.07.2021)

Güner, Abdurrahman: "Dünden bugüne Yeni Şafak Gazetesi'nin haber politikası", 12 Ağustos 2020, (Çevrimiçi), https://www.haksozhaber.net/dunden-bugune-yeni-safak-gazetesinin-haber-politikasi-132271h.htm (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Gürçay, Osman: "Konuklarımız Milli Görüş Neferleri", (Çevrimiçi), http://agazete.com.tr/yazi/konuklarimiz-milli-gorus-neferleri-3232.html (Erişim Tarihi: 02.12.2020)

Gürkan, S. Emrah: "Matbaa Osmanlı'ya Geç mi Geldi?", **Olmaz Öyle Saçma Tarih**!, Bölüm 7, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=1bvDRXcUXT4 (Erişim Tarihi:: 03.04.2020)

Gürsel, Kadri: "Ana Akım Medyanız Nasıl Olsun?", **Birikim Dergisi,** (Çevrimiçi), https://birikimdergisi.com/haftalik/9226/ana-akim-medyaniz-nasil-olsun (Erişim Tarihi: 24.09.2021)

Hanioğlu, M. Şükrü: "İki Türkiye" nasıl ayrıştı ve kutuplaştı? **Sabah Gazetesi**, 30 Temmuz 2017, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2017/07/30/iki-turkiye-nasil-ayristi-ve-kutuplasti (Erişim Tarihi: 21. 09.2020)

Hilal Kaplan, "Türk Basını ve İslamafobia" **1. *Uluslararası* Medya ve *İslamofobi* Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2021, Ankara, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=HJbLuefnRoU (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

Kahraman, Mehmet: "Türkiye'nin Birikimi", **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Mayıs 2019, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/hayat/turkiyenin-birikimi-3469308 (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Kaplan, Yusuf: "Gönül Coğrafyamız, Fokur Fokur Kaynıyor, Bizi Bekliyor…" **Yeni Şafak Gazetesi**, 08 Eylül 2017, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/gonul-cografyamiz-fokur-fokur-kayniyor-bizi-bekliyor-2040021 (Erişim Tarihi: 29.05.2020)

Kara, Vehbi: "İstanbul Sözleşmesi ve Aileyi Yok Etmek İçin Alınan Kararlar", **Yeni Akit Gazetesi**, 31 Ağustos 2019, (Çevrimiçi), https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/vehbi-kara/istanbul-sozlesmesi-ve-aileyi-yok-etmek-icin-alinan-kararlar-29588.html (Erişim Tarihi: 20.03.2022)

Karaburç, Harun, İsmail Kılıçarslan ile yapılan röportaj: "Kültürel iktidara kafa tutmaya geldik", **Yeni Şafak Gazetesi**, 04 Ekim 2015, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/hayat/kulturel-iktidara-kafa-tutmaya-geldik-2314505 (Erişim Tarihi: 29.12.2021)

Karaca, B. Nihal: "Bu feryad bülbül sesi mi?", (Çevrimiçi), **Habertürk Gazetesi**, https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/2339803-bu-feryad-bulbul-sesi-mi (Erişim Tarihi: 30.12.2021)

Karaca, B. Nihal: "Derin devlet vardı, hatta fiilen "devlet" haline gelmişti" **Habertürk Gazetesi**, 14 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), https://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-

karaca/2504208-derin-devlet-vardi-hatta-fiilen-devlet-haline-gelmisti (Erişim Tarihi: 26.09.2021)

Karagül, İbrahim: "Dik duracağız, dikleşmeyeceğiz!", **Yeni Şafak Gazetesi**, 17 Temmuz, 2019

Karaman, Hayrettin: "Din istismarı", **Yeni Şafak Gazetesi**, 27 Eylül 2012, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/din-istismari-34214 (Erişim Tarihi: 20.11.2020)

Kasadar, Mustafa: "Millî Görüş Hareketi'nin Kökleri", **Milli Gazete**, 11 Kasım 2019, (Çevrimiçi), https://www.milligazete.com.tr/makale/3301668/mustafa-kasadar/milli-gorus-hareketinin-kokleri (ErişimTarihi: 06, 11.2020)

Kılıçkaya, Belkıs: Yeni Şafak Gazetesi İcra Kurulu Başkanı Mustafa Albayrak ile Yapılan Röportaj: "28 Şubat ve Medya", Yayınlanma Tarihi: 17 Nisan 2012, (Çevrimiçi), https://www.haberturk.com/video/haberturk/izle/28-subat-ve-medya/59848 (Erişim Tarihi: 16.03.2021)

Kızıltaş, Ekrem: "Mehmed Şevket Eygi….", **Takvim Gazetesi**, 14 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), https://www.takvim.com.tr/yazarlar/ekrem-kiziltas/2019/07/14/mehmed-sevket-eygi Erişim Tarihi: 20.032022

Koç, Yücel: "Bu kafaya isyan ediyorum", **Türkiye Gazetesi**, 04 Kasım 2018, (Çevrimiçi), https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yucel-koc/604974.aspx (Erişim Tarihi: 29.04.2021)

Koçak, Cemil: "CHP'nin 1950'deki Ekmeleddin'i Şemsettin Günaltay", **Star Gazetesi**, 28 Haziran 2014, (Çevrimiçi), https://www.star.com.tr/yazar/chpnin-1950deki-ekmeleddini-semsettin-gunaltay-yazi-902503/ (Erişim Tarihi: 7.10.2020)

Kural, Beyza: "Komutanlar Ültimatom Verdi", (Çevrimiçi), https://bianet.org/biamag/siyaset/144929-komutanlar-ultimatom-verdi (Erişim Tarihi: 18.10.2021)

Kutlular, Mehmet: "Birliğimizi Gazete Sağlar", **Yeni Asya Gazetesi**, 17 Ağustos 2018, (Çevrimiçi), https://www.yeniasya.com.tr/dizi/birligimizi-gazete-saglar_470529 (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

Kutlular, Mehmet: "**Gazetemiz yokken neler yapıyorduk?", Yeni Asya Gazetesi**, 14 Ağustos 2018, (Çevrimiçi), https://www.yeniasya.com.tr/dizi/gazetemiz-yokken-neler-yapiyorduk_470254 (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

Maraş, A. Mehmet: "Entertip'te kurşun döken işçiler", (Çevrimiçi), https://ankaraekspresi.com/makale-entertip-te-kursun-doken-isciler-796 (Erişim Tarihi: 08,02,2021)

Mercet, Jean-Dominique: "Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan birçok ihtilafta durumu değiştirdi", (Çevrimiçi), https://www.trt.net.tr/francais/europe/2021/01/01/jean-dominique-merchet-le-president-turc-erdogan-a-change-la-donne-dans-plusieurs-conflits-1555609 (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

Oğur Yıldıray: "Kullanışlı bile olmayan bir aptallık üzerine...", **Türkiye Gazetesi**, 05 Şubat 2014, (Çevrimiçi), https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/578075.aspx (Erişim: 21.03.2022)

Oğuz, Şeref: "Yargı Darbesi" **Sabah Gazetesi**, 28 Aralık 2013, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/oguz/2013/12/28/yargi-darbesi (Erişim Tarihi: 17.11.2021)

Olgun, Ayşe: Ahmet Kot ile Yapılan Röportaj: "Mona Roza'yla yola çıktım", **Yeni Şafak Gazetesi Pazar Eki**, 12 Ağustos 2018, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/hayat/mona-rozayla-yola-ciktim-3389265 (Erişim Tarihi: 30.09.2021)

Olgun, Ayşe: Nabi Avcı İle Yapılan Röportaj: "Nabi Avcı, Zaman ve Yeni Şafak Dönemlerini Anlattı", **Yeni Şafak Gazetesi**, 23 Ocak 2017, (Çevrimiçi), https://basin.ktb.gov.tr/TR-172558/kultur-ve-turizm-bakani-nabi-avci39nin-yeni-safak-gazet-.html (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Özbudun, Ergun: "Değişen Türkiye`de din, toplum ve siyaset", (Çevrimiçi), http://www.tuses.org.tr/basin_goster.php?Guid=a9810ff6-6d17-11e7-a712-9b8be6e0afcc (Erişim Tarihi: 22.11.2021)

Özcan, Gökan: Yeni Şafak'la geçen yıllar, **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) https://www.yenisafak.com/hayat/gokhan-ozcan-yeni-

safakla-gecen-yillar-3469299 (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Özkır, Yusuf: "27 Mayıs Darbesi ve Basın", (Çevrimiçi), https://www.setav.org/27-mayis-darbesi-ve-basin/ Erişim: 21.03.2022

Öztürk, Kemal: "28 Şubat: Azınlık psikolojisinden, çoğunluk psikolojisine" **Yeni Şafak Gazetesi**, 28 Şubat 2019, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/kemal-ozturk/28-subat-azinlik-psikolojisinden-cogunluk-psikolojisine-2049466 (Erişim Tarihi: 27.09.2021)

Öztürk, Kemal: "Medya Dünyasının Bilinmeyenleri! Reklam Arasında Konuşulanlar", 27 Şubat 2020, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=Yojx4rrwb7Y (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

Pakdemir, Melih: "Sınıftaki Ders", (Çevrimiçi), https://www.birgun.net/haber/siniftaki-ders-14894 (Erişim Tarihi: 17.10.2021)

Saçıkaralı, Tolga: "Süleyman Arif Emre: Milli Görüş'ü Ümmeti Ayağa Kaldırmak İçin Kurduk", **Milli Gazete**, 02 Mart 2018, (Çevrimiçi), https://www.milligazete.com.tr/haber/1510036/suleyman-arif-emre-milli-gorusu-ummeti-ayaga-kaldirmak-icin-kurduk (Erişim Tarihi: 13.11.2020)

Saruhan, Emeti: "Hayrettin Karaman İle Yapılan Röportaj: "Kalemlerimiz 18 Yıla Şahit", **Yeni Şafak Gazetesi Pazar Eki**, 27 Ocak 2013, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/amphtml/yenisafakpazar/kalemlerimiz-18-yila-sahit-462786 (Erişim Tarihi: 12.12.2017)

Saydam, Mahmut: "Fırtına Devam Ederken", **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Haziran 1931

Selvi, Abdülkadir: "Muhalefetin cumhurbaşkanı adayı kim olacak?" **Hürriyet Gazetesi**, 13 Ekim 2020, (Çevrimiçi), https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/muhalefetin-cumhurbaskani-adayi-kim-olacak-41634535 (Erişim Tarihi: 26.09.2021)

Soysal, Mehmet: "Dijital dönüşüme doğru", **Milliyet Gazetesi**, 16 Kasım 2018, (Çevrimiçi),

https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-soysal/nereden-nereye-27727
https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-soysal/dijital-donusume-dogru-2778752 (Erişim Tarihi: 11.01.2022)

Soysal, Mehmet: "Dijital dönüşüme doğru", **Milliyet Gazetesi**, 16 Kasım 2018, (Çevrimiçi), https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-soysal/nereden-nereye-27727 https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-soysal/dijital-donusume-dogru-2778752 (Erişim Tarihi: 11.01.2022)

Süngü, Yaşar: Türkiye'nin Birikimi, **Yeni Şafak Gazetesi**, 03 Mayıs 2019, (Çevrimiçi) https://www.yenisafak.com/hayat/turkiyenin-birikimi-3469308 (Erişim Tarihi: 11.03.2021)

Şahin, Süleyman: Avni Özgürel ile Yapılan Röportaj: "CHP halka tepeden baktı düpedüz din düşmanlığı yaptı", **Gerçek Hayat Dergisi**, 2 Aralık 2019, (Çevrimiçi), http://www.gercekhayat.com.tr/genel/chp-halka-tepeden-bakti-dupeduz-din-dusmanligi-yapti/ (Erişim Tarihi: 26.09.2021)

Şeker, Mehmet: "Kırk soruda andıç olayı", **Yeni Şafak Gazetesi**, 11 Mayıs 2006, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmet-seker/kirk-soruda-andic-olayi-612 (Erişim Tarihi: 18.11.2021)

Tahir, Celal: "Eskiyen ve yenilen Kemalizm, 27 Mayıs'la hayat buldu," **Gerçek Hayat Dergisi**, 24 Eylül 2019, (Çevrimiçi) http://www.gercekhayat.com.tr/kapak/eskiyen-ve-yenilen-kemalizm-27-mayisla-hayat-buldu/ (Erişim Tarihi: 26.04.2021)

Tatlıcan, İsa: Mehmet Şevket Eygi ile Yapılmış Röportaj: Eygi: 'Siyasetin yanındayım', **Sabah Gazetesi**, 19 Şubat 2014, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/02/19/eygi-siyasetin-yanindayim (Erişim Tarihi: 27.01.2021)

Temizcan, Yusuf: Hasan Aycın ile Yapılan Röportaj: "İnsan Soyunun En Yorgun Kuşağıyız Ama Daima Ümit Halindeyiz",

Genç Dergisi, Sayı: 160, 2020, (Çevrimiçi),https://gencdergisi.com/13593-insan-soyunun-en-yorgun-kusagiyiz-ama-daima-umit-halindeyiz.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

Tosun, Resul: Sözlü Tarih Görüşmesi, 12 Temmuz 2018, (Çevrimiçi), https://sozlutarih.idp.org.tr/mulakatlar/resul-tosun-ile-sozlu-tarih-gorusmesi (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

Turan, Adem: Ali Sali ile Yapılan Görüşme: "Müslüman gençlerin sığınabilecekleri kültürel bir liman", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

Turan, Adem: Fadime Özkan ile Yapılan Görüşme: "Özlenen Bir Gazete", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi),https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

Turan, Adem: Ferman Karaçam ile Yapılan Görüşme: "Şimdi Geriye Dönüp Baktığımızda", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

Turan, Adem: Hasan Aycın ile Yapılan Görüşme: "İlk İmzamı Orada Atmıştım", 02 Kasım 2009, (Çevrimiçi), https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/adam-gibi-gazeteydi-yeni-devir-h2179.html (Erişim Tarihi: 09.02.2021)

Uğur, Fuat: "Türk Basını ve İslamafobia" **1. *Uluslararası* Medya ve *İslamofobi* Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2021, Ankara, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=HJbLuefnRoU (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

Ünal, Aydın: "Bismihi", **Yeni Şafak Gazetesi**, 29 Şubat 2016, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/aydinunal/bismihi-2027122 (Erişim Tarihi: 16.03.2021)

Ünal, Aydın: "Bizim" televizyonlar", **Yeni Şafak Gazetesi**, 23 Kasım 2017, (Çevrimiçi), https://www.yenisafak.com/yazarlar/aydin-unal/bizim-televizyonlar-2041218 (Erişim Tarihi: 30.09.2021)

Yekta, Şirin: "12 Mart'ın 50. yılı... Medya tarihinde kötülüğün sıradanlığı" (Çevrimiçi), https://www.star.com.tr/acik-gorus/12-martin-50-yili-medya-tarihinde-kotulugun-siradanligi-haber-1617547/ (Erişim Tarihi: 17.10.2021)

Yengin, Deniz: "Sosyal medyada yalan haberler gerçek haberlerden 6 kat hızlı yayılıyor", (Çevrimiçi), https://www.dha.com.tr/istanbul/sosyal-medyada-yalan-haberler-gercek-haberlerden-6-kat-hizli-yayiliyor/haber-1809572 (Erişim Tarihi: 22.11.2021)

Yusuf Tekin, "Türk Basını ve İslamafobia" **1. *Uluslararası* Medya ve *İslamofobi* Sempozyumu**, 25-26 Mayıs 2021, Ankara, (Çevrimiçi), https://www.youtube.com/watch?v=HJbLuefnRoU (Erişim Tarihi: 18.09.2021)

Zentürk, Ardan: "Medya patronları... Siyaset... Oligarşi..." **Star Gazetesi**, 8 Ekim 2015, (Çevrimiçi), https://www.star.com.tr/yazar/medya-patronlari-siyaset-oligarsi-yazi-1061266/ (Erişim Tarihi: 26.09.2021)

DİĞER KAYNAKLAR

Akşam Gazetesi: "Cesetler yem makinelerinde kıyılıp toz haline getirilmiş", **Akşam** 4 Hairan 1960

Akşam Gazetesi: "Hükümet İstifa Etti", **Akşam**, 13 Mart 1971

Anayasa Mahkemesi: **Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi**: Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı: 9, Ankara: 1991 s. 5-9

Ant Dergisi: "Ant'a Sabotaj, **Ant,** Sayı: 42, 17 Ekim 1967

Beklenen Vakit Gazetesi: "İmam-Hatipliler üvey evlat mı?" **Beklenen Vakit**, 12 Eylül 1993

BirGün Gazetesi: "Miniklere takkeli türbanlı namaz", **BirGün**, 29 Ekim 2018

BirGün Gazetesi: "Sessiz Kaldıkça Bunları Yaptılar", **BirGün**, 28 Nisan 2016

BirGün Gazetesi: "Umre ödüllü skandal yarışma", **BirGün**, 19 Aralık 2016

Bugün Gazetesi: “Bildirici profesörler komünizmi himaye ediyor”, **Bugün**, 30 Mart 1967

Bugün Gazetesi: “CHP aşırı solcuların eline geçiyor”, **Bugün**, 16 Mart 1967

Bugün Gazetesi: “Yurdun her yanındaki liseli imanlı gençler din ve ahlak dersi okutulmasını istiyor”, **Bugün**, 14 Mayıs 1967

Bugün Gazetesi: “Reisicumhur ‘liselerde din dersi okutulmalıdır’ dedi” **Bugün**, 25 Haziran 1967

Cumhuriyet Gazetesi: “Komutanların ültimatomu üzerine Demirel istifa etti” **Cumhuriyet,** 13 Mart 1971

Cumhuriyet Gazetesi: “Muhtıra gibi tavsiye”, **Cumhuriyet,** 1 Mart 1997

Cumhuriyet Gazetesi: “Ordudan dört uyarı! Hükümeti Düşürme Çağrısı”, **Cumhuriyet,** 5 Şubat 1997

Cumhuriyet Gazetesi: “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1980

Cumhuriyet Gazetesi: Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı”, **Cumhuriyet,** 27 Mayıs 1960

Değişim Dergisi: “Yayın Dünyası”, **Değişim,** Sayı: 8, 1993

Fazilet Partisi: Kapatma İddianamesi: Fazilet Partisi'nin Kapatılması İstemiyle Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nca Anayasa Mahkemesi'ne açılan davanın iddianamesi, 7 Mayıs 1999, Sayı: SP.95 Hz.1999/116, (Çevrimiçi), https://silo.tips/downloadFile/fazilet-partisinin-kapatlmas-stemiyle-yargtay-cumhuriyet-basavclnca-anayasa-mahk?preview=1 (Erişim Tarihi: 30. 11. 2020)

Girişim Dergisi: “14. Yılında Millî Gazete”, **Girişim,** Sayı: 5, 1989

Girişim Dergisi: “Milli Gazete’de Neler Olup Bitiyor”, **Girişim,** Sayı: 8, 1986,

Günaydın Gazetesi: “Amaç Demokrasiyi rayına Oturtmak”, **Günaydın,** 13 Eylül 1980

Günaydın Gazetesi: “Silahlı kuvvetler demokrasiyi kurtarma çabası içinde”, **Günaydın**, 13 Mart 1971

Haber Gazetesi: “İşadamları Milli Güvenlik Konseyi'nin ekonomik kararlarından memnun”, **Haber**, 21 Kasım 1980

Haber Gazetesi: “Ordu Millet Elele”, **Haber**, 15 Eylül 1980

Haksöz Dergisi: “Akit Gazetesine Dostça Bir Uyarı!”, **Haksöz,** Sayı: 78, 1997

Havadis Gazetesi “Beyazıt meydanında dün ordu ve gençlik büyük bir heyecanla kucaklaştı.”, **Havadis**, 14 Haziran 1960

Hürriyet Gazetesi: “Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Sosyal ve kültürel iktidarımız konusunda sıkıntılarımız var', **Hürriyet**, 28 Mayıs 2017, s. 1

Hürriyet Gazetesi: “Gerekirse silah bile kullanırız”, **Hürriyet,** 12 Haziran 1997

Hürriyet Gazetesi: “Hükümetin istifası için generallere söz verildi.”, **Hürriyet**, 12 Mart 1971

Hürriyet Gazetesi: “Hürriyet şehidi gençlerimiz hakkında dün Milli Birlik Komitesi açıklama yaptı”, **Hürriyet,** 4 Haziran 1960

Hürriyet Gazetesi: “Kur’an kursunda cihat yemini”, **Hürriyet,** 5 Mart 1997

Hürriyet Gazetesi: “Ordu yönetime el koydu”, **Hürriyet Gazetesi**, 12 Eylül 1980

Hürriyet Gazetesi: “Silahsız kuvvetler işbaşında”, **Hürriyet,** 1 Temmuz 1997

Hürriyet Gazetesi: “Siyasi Hayatı Bitti”, **Hürriyet,** 24 Eylül 1998, s. 1

Hürriyet Gazetesi: “Tahrikler bitmiyor”, **Hürriyet,** 4 Şubat 1997

Hürriyet Gazetesi: “Ya uy ya çekil!” **Hürriyet**, 4 Mart 1997

Hürriyet Gazetesi: “Kumandanlar Çankaya’da”, **Hürriyet Gazetesi**, 14 Mart 1971

Hürriyet Gazetesi: “Türk Ordusu Vazife başında”, **Hürriyet,** 27 Mayıs 1960

Mavera Dergisi: “Müslüman Basın, Yeni Devir ve Görevler”, **Mavera,** Sayı: 7, 1977

Mazlum Der Dergisi: Mazlumder Faaliyet Raporu, **Mazlum Der,** Sayı: 36, 1999

Millet Partisi: "Program ve Tüzük", Sakarya basımevi, Ankara: 1948

Milli Selamet Partisi**:** **"2. Büyük Kongre"** Elif Matbaacılık, Ankara: 17 Kasım 1974

Milliyet Gazetesi: "Evren: Yeni Yönetime Herkes Yardımcı Olmalı", **Milliyet**, 13 Eylül 1980

Milliyet Gazetesi: "Kemalist gazete Yeni Akit mi oldu?", **Milliyet**, 16 Ekim 2010,

Milliyet Gazetesi: "Menderes Orgl. Gürsel'e "Beni kurtardınız, dedi ", **Milliyet**, 1 Ekim 1960

Milliyet Gazetesi: "Ordudan son uyarı!", **Milliyet,** 12 Haziran 1997

Milliyet Gazetesi: "Silahlı Kuvvetler Sunay'a ve meclislere muhtıra verdi", **Milliyet**, 13 Mart 1971

Milliyet Gazetesi: "Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu", **Milliyet**, 12 Eylül 1980

Milliyet Gazetesi: "Tehdidin adı irtica", **Milliyet,** 12 Haziran 1997

Milliyet Gazetesi: "Harbokulunun imha plânları açıklandı", **Milliyet**, 9 Haziran 1960

Posta Gazetesi "Ordu demokrasiyi korur", **Posta,** 24 Şubat 1997

Radikal Gazetesi: "Başbakan'dan medya patronuna 'O köşe yazarlarını kov' mesajı", **Radikal,** 27 Şubat 2010

Radikal Gazetesi: "Meclis'i darbe korkusu sardı", **Radikal,** 12 Haziran 1997

Sabah Gazetesi "Muhtıra gibi brifing" **Sabah,** 12 Haziran 1997

Sabah Gazetesi: "Genelkurmay'da düşman değişti!", **Sabah**, 30 Nisan 1997

Sabah Gazetesi: "Karadayı'dan Humeyni dersi!" **Sabah**, 1 Eylül 1996

Sabah Gazetesi: "Paşa paşa imzaladı", **Sabah,** 6 Mart 1997

Sabah Gazetesi: "Siyasal İslam Farklı Adreste", **Sabah**, 16 Ağustos 2003,

Sebilürreşad Dergisi: “22 Sene fasıladan sonra Allah’ın inayetiyle yeniden Sebilürreşad’a başlıyoruz”, **Sebilürreşad**, Cilt: I, Sayı: 1, 1948

Sebilürreşad Dergisi: “Asil Türk Milletinin Evladlanna Halisane Tavsiyemiz”, **Sebilürreşad,** 1952 Cilt: V, Sayı: 124

Sebilürreşad Dergisi: “Dine Hiçbir Suretle Müdahale Edilemez”, **Sebilürreşad**, Cilt: CCCXI, Sayı: 13, Temmuz 1960

Serdengeçti Dergisi: “Abonelik duyurusu”, **Serdengeçti**, Sayı: 5, 1948, s. 16

Serdengeçti Dergisi: “Bizim milliyetçiliğimiz”, **Serdengeçti**, Sayı 1, 1947, s. 2

Sözcü Gazetesi: “Hürriyet’in yeni patronu Demirören oldu”, **Sözcü**, 07 Nisan 2018

Sözcü Gazetesi: “Kefenli, kabirli, tabutlu, cehennemli eğitim” **Sözcü**, 10 Eylül 2020

Sözcü Gazetesi: “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde sonunda bunu da gördük!”, **Sözcü**, 19 Eylül 2013

Sözcü Gazetesi: “Uçakta namaza duran yolcular paniğe yol açtı”, **Sözcü**, 19 Kasım 2015,

T.C. Resmî Gazete: **Resmi Gazete,** Sayı: 23266, 22 Şubat 1998

Tercüman Gazetesi: “Menderes’in korkunç tasavvurları ortaya çıktı”, **Tercüman**, 31 Mayıs 1960

Tercüman Gazetesi: “Menderes’in korkunç tasavvurları ortaya çıktı”, **Tercüman**, 31 Mayıs 1960

Tercüman Gazetesi: “Yeni Anayasa Yapılacak”, **Tercüman,** 13 Eylül 1980

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi: “Mustafa Kemal Atatürk”, Anadolu Yayınları, İstanbul: 1983

Türkiye Gazetesi: “40. Yıl Heyecanı”, **Türkiye,** 22 Nisan 2009, s.1

Türkiye Gazetesi: Erbakan’dan ‘ferah’ işareti, **Türkiye,** 26 Haziran 2001, (Çevrimiçi), https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a114295.aspx (Erişim Tarihi: 02.12.2020)

Vatan Gazetesi: “DP İdarecilerinin Korkunç Planları”, **Vatan**, 31 Mayıs 1960

www.aa.com.tr: “Dünyanın en değerli 10 şirketinden 7'si teknoloji şirketi”, (Çevrimiçi), https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dunyanin-en-degerli-10-sirketinden-7si-teknoloji-sirketi/1708989 (Erişim tarihi: 20.01.2022)

www.aa.com.tr: “Gerekceli karar resmi gazetede” https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/-gerekceli-karar-resmi-gazetede/428212 Erişim: 23.08.2020

www.anayasa.gen.tr: http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm, Erişim: 26.11.2019

www.bbc.com: “Parler: Trump destekçilerinin rağbet ettiği sosyal medya platformu kapandı”, (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55622055 (Erişim Tarihi: 21. 11. 2021)

www.bigumigu.com: “Verilerle İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri”, (Çevrimiçi), https://bigumigu.com/haber/verilerle-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/ (Erişim Tarihi: 12.01.2022)

www.biyoğrafi.net: Mehmet Şevket Eygi ile yapılan Röportaj, “Hiçbir işe yarayamıyorum”,(Çevrimiçi), **https://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=948, (**Erişim Tarihi: 24.01.2021)

www.cnturk.com: “Erdoğan CHP'yi Atıf Hoca'yla vurdu”, (Çevrimiçi), https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/05/18/erdogan.chpyi.atif.hocayla.vurdu/617205.0/index.html, (Erişim Tarihi: 21. 08. 2020

www.cumhuriyet.com: “Uzaktan eğitime 'Cuma namazı' ayarı”, (Çevrimiçi), https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/uzaktan-egitime-cuma-namazi-1792885 (Erişim Tarihi: 25.12.2021)

www.dunyabulteni.net: “Holdinglerde görev yapan generaller”, 19 Temmuz 2012, (Çevrimiçi), https://www.dunyabulteni.net/genel/holdinglerde-gorev-yapan-generaller-h219318.html (Erişim Tarihi: 20.11.2021)

www.dw.com.tr: "Türkiye'de toplum doğru bilgiye erişmek için direniyor", https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-toplum-do%C4%9Fru-bilgiye-eri%C5%9Fmek-i%C3%A7in-direniyor/a-58036955

www.dw.com.tr: "Karakaş, Burcu; "TV dizilerinin perde arkası: Sansür ve otosansür", (Çevrimiçi), https://www.dw.com/tr/tv-dizilerinin-perde-arkas%C4%B1-sans%C3%BCr-ve-otosans%C3%BCr/a-44947125 (Erişim Tarihi: 24.12.2021)

www.ensonhaber.com: "CHP Genel Merkezi'nde tekbir sesleri", (Çevrimiçi), https://m.ensonhaber.com/gundem/chp-genel-merkezinde-tekbir-sesleri (Erişim Tarihi: 27.04.2021)

www.ensonhaber.com: "Cüneyt Özdemir'den Canan Kaftancıoğlu'na Atatürk eleştirisi", (Çevrimiçi), https://m.ensonhaber.com/gundem/cuneyt-ozdemirden-canan-kaftanciogluna-ataturk-elestirisi (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

www.ensonhaber.com: "Meral Akşener'den Abdullah Gül itirafı", (Çevrimiçi), https://www.ensonhaber.com/ic-haber/meral-aksenerden-abdullah-gul-itirafi Erişim: 25.12.2021)

www.esam.gov.tr: Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, Nüve Matbası, Ankara: 1970, s.1 (Çevrimiçi) http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/1%20MNP/MNP%201970%20Kurulu%C5%9F%20Beyannamesi.pdf (Erişim Tarihi: 06.11.2020)

www.esam.org.tr: **Günışığında Türkiye**, Fazilet Partisi 18 Nisan 1999 Seçim Beyannamesi, (Çevrimiçi), http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/4%20FP/fp_1999_secim_beyannamesi.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

www.haber3.com: "Millî Görüş'te 2. yenilikçiler krizi!", (Çevrimiçi), **https://www.haber3.com/guncel/milli-gorus8217te-2-yenilikciler-krizi-haberi-355975 (**Erişim Tarihi: 03.12.2020)

www.haber7.com: "Hürriyet Devlet gazetesi' iddiası", (Çevrimiçi), https://www.haber7.com/medya/haber/301391-hurriyet-devlet-gazetesi-iddiasi (Erişim Tarihi: 04.12.2021)

www.haberler.com: "Arınç: 163. Madde Giyotin Gibi Çalıştı", (Çevrimiçi), https://www.haberler.com/duzeltme-arinc-163-madde-giyotin-gibi-calisti-2264930-haberi/ (Erişim Tarihi: 20.11.2020)

www.hurriyet.com.tr: "Arınç'tan Yalçın Akdoğan ve tweet eleştirisi", (Çevrimiçi),

https://www.hurriyet.com.tr/gundem/arinctan-yalcin-akdogan-ve-tweet-elestirisi-25492773 (Erişim Tarihi: 21. 11. 2021)

www.ihlasgazetecilik,com: "Tarihçe"; (Çevrimiçi), http://www.ihlasgazetecilik.com.tr/tarihce (Erişim Tarihi: 02.02.2021)

www.internethaber.com: "Gazeteci yazar Mehmet Şevket Eygi vefat etti Erdoğan taziye mesajı yayınladı" https://www.internethaber.com/gazeteci-yazar-mehmet-sevket-eygi-vefat-etti-erdogan-taziye-mesaji-yayinladi-2036133h.htm

www.islamansiklopedisi.org.tr: İslam Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/hile-i-seriyye (Erişim Tarihi: 06.04.2020)

www.lugatim.com: "Bendegan", (Çevrimiçi) http://www.lugatim.com/s/bendegan (Erişim Tarihi:: 03.04.2020)

www.magnadijital.com: "En Çok Kullanılan Siteler: 2020", (Çevrimiçi), https://www.magnadijital.com.tr/blog/icerik-pazarlama-1/en-cok-kullanilan-siteler-2020 (Erişim Tarihi: 12.01.2022)

www.medyabudur.com: "Instagram'da Ne Tür Sayfalar Tutar?", (Çevrimiçi), https://www.medyabudur.com/2021/06/instagramda-ne-tur-sayfalar-tutar-2021.html (Erişim tarihi: 20.01.2022)

www.medyatava.com: "Anadolu'da Vakit Gazetesi'nin İsmi Değişti!", https://www.medyatava.com/haber/anadoluda-vakit-gazetesinin-ismi-degisti_55411

www.ntv.com: "Ekrem İmamoğlu Eyüp Sultan Camii'nde Yasin suresini okudu", (Çevrimiçi), https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/ekrem-imamoglu-eyup-sultan-camiinde-yasin-suresini-okudu,8rU_W358yEqry5oCw7wA0w (Erişim Tarihi: 25.12.2021)

www.odatv.com: "O sahneyi sansürleyeceksen ne diye filmi yayınlıyorsun", (Çevrimiçi), https://odatv.com/o-sahneyi-sansurleyeceksen-ne-diye-filmi-yayinliyorsun-27071929.html (Erişim Tarihi: 27.07.2021)

www.odatv.com: "Saadet Partisi'nde Erbakan tasfiyesi", (Çevrimiçi), https://odatv4.com/saadet-partisinde-erbakan-tasfiyesi-0112121200.html (Erişim Tarihi: 03.12.2020)

www.odatv.com: "Muhafazakar Hürriyet'in geldiği yere bakın" (Çevrimiçi), https://odatv.com/muhafazakar-hurriyetin-geldigi-yere-bakin--01081900.html (Erişim Tarihi: 01.08.2019)

www.recrodigital.com: "Dijital 2021 Raporunda Türkiye ve Dünyada İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Karşılaştırması, Ocak 2021", (Çevrimiçi), https://recrodigital.com/dijital-2021-raporunda-turkiye-ve-dunyada-internet-ve-sosyal-medya-kullanimi-karsilastirmasi-ocak-2021/ (Erişim tarihi: 20.01.2022)

www.sozluk.com: Türk Dil Kurumu Sözlüğü, https://sozluk.gov.tr/ Erişim: 06.04.2020

www.sputniknews.com.tr: "Trump destekçilerinin akın ettiği Parler'in CEO'su Matze: Ölüm tehditleri alıyorum", (Çevrimiçi), https://tr.sputniknews.com/20210114/trump-destekcilerinin-akin-ettigi-parlerin-ceosu-matze-olum-tehditleri-aliyorum-1043574156.html (Erişim tarihi: 20.01.2022)

www.t24.com.tr : "Türbanlı domuz karikatürü tahrik için yayımlandı", (Çevrimiçi), https://t24.com.tr/haber/turbanli-domuz-karikaturu-tahrik-icin-yayimlandi,36773 (Erişim Tarihi: 24.12.2021)

www.tbmm.gov.tr.: Demokrat Parti Programı 1946, s. 4, (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 06. 10. 2020)

www.tbmm.gov.tr: "Siyasi Partiler Kanunu", s. 692-693, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800648.pdf (Erişim Tarihi: 08.11.2020)

www.tele1.com.tr: "'Gazete manşetlerini yayınlamadan önce bana yolluyorlardı' diyen Kemal Öztürk '3 kuruşluk' tazminat davası açtı", (Çevrimiçi), https://tele1.com.tr/gazete-mansetlerini-yayinlamadan-once-bana-yolluyorlardi-diyen-kemal-ozturk-3-kurusluk-tazminat-davasi-acti-103137/ (Erişim Tarihi: 25.09.2021)

www.trthaber.com: “İşte Darbe Komisyonunun "28 Şubat" Raporu”, 19 Kasım 2012, (Çevrimiçi), https://www.trthaber.com/haber/gundem/iste-darbe-komisyonunun-28-subat-raporu-63907.html (Erişim Tarihi: 16.03.2021)

www.trthaber.com: “Trump'a sosyal medya engeli”, (Çevrimiçi), https://www.trthaber.com/haber/dunya/trumpa-sosyal-medya-engeli-544832.html (Erişim Tarihi: 22. 11. 2021)

www.turkeyvideonetwork.com: “En Çok İzlenen YouTube Video Türleri Nelerdir?”, (Çevrimiçi), https://turkeyvideonetwork.com/en-cok-izlenen-youtube-video-turleri-nelerdir/ (Erişim tarihi: 20.01.2022)

www.wikipedia.org: “Charlie Hebdo saldırısı”, (Çevrimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Charlie_Hebdo_sald%C4%B1r%C4%B1s%C4%B1 (Erişim Tarihi: 25.12.2021)

www.yeniakit.com: “Başörtülülere ‘fahişe’ dediğin unutulmadı!”, (Çevrimiçi), https://www.yeniakit.com.tr/haber/basortululere-fahise-dedigin-unutulmadi-tetikci-fatih-altayli-sozde-kadin-haklari-savunucusu-oldu-1523040.html (Erişim Tarihi: 18.11.2021)

www5.tbmm.gov.tr: Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 22. Dönem 1. Yasama Yılı 3. Birleşim, 23 Kasım 2002, (Çevrimiçi), https://www5.tbmm.gov.tr//develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=8137&P5=B&page1=7&page2=7 (Erişim Tarihi: 06. 01. 2022)

Yeni Gazete: “Ordu yönetime el koyacak. Komutanlar parlamentoyu uyardı” **Yeni Gazete**, 13 Mart 1971

Yeni İstanbul Gazetesi: “Başkumandan Meclis’i Fes Etti”, **Yeni İstanbul,** 28 Mayıs 1960

Yeni İstanbul Gazetesi: “DP’lilerin silahlandırılmasına dair Menderes’in emri”, **Yeni İstanbul**, 4 Ekim 1960

Yeni İstanbul Gazetesi: “Genelraller Liste Verdi”, **Yeni İstanbul**, 14 Mart 1971

Yeni İstanbul Gazetesi: “Ordu Ültimatom verdi ve Demirel İstifa Etti”, **Yeni İstanbul**, 13 Mart 1971

Yeni İstanbul Gazetesi: “Sakıtların yurtta iç harbi nasıl hazırladıkları açıklandı” **Yeni İstanbul**, 5 Ekim 1960

Yeni Şafak Gazetesi: "Hükümeti ben yıktım", **Yeni Şafak,** 28 Eylül 2015,

Yeni Şafak Gazetesi: “Akit'e 'sansür' baskını”, **Yeni Şafak,** 29 Ekim 1999

Yeni Şafak Gazetesi: “Akit Gazetesi'ne 'ekonomik' infaz”, **Yeni Şafak,** 03 Aralık 2001

Yeni Yüzyıl Gazetesi: “Ordudan son ihtar”, **Yeni Yüzyıl,** 12 Haziran 1997

Yörünge Dergisi: “Basında Beklenen Gazete ve Dergiler”, **Yörünge,** Sayı: 142, 1993

EK:

KATILIMCI BİYOGRAFİLERİ

AHMET TAŞGETİREN

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. Henüz İmam Hatip Lisesi'nde iken okulun Gonca adlı dergisinde yazmaya başladı. Üniversite yıllarında Yeniden Millî Mücadele hareketinin içinde yer aldı. Hareketin aynı adı taşıyan dergisinde yazarlığa başladı. Pınar dergisinde şiir, hikâye ve denemeleri yayınlandı. Yeniden Millî Mücadele hareketinin gazete denemesi olan Bayrak gazetesinin yazarlarından oldu. Daha sonra Tercüman gazetesinin yazı işleri kadrosuna dahil olarak ilk profesyonel gazetecilik hayatına başlamış oldu. 10 yıl kadar bu görevini sürdürdü. Altınoluk dergisinin kuruluş çalışmalarında bulundu. İslami camianın önemli gazete girişimlerinden birisi olan Yeni Şafak gazetesinde yazarlığa başladı. Uzun yıllar gazetenin başyazarlığını yaptı. Daha sonra sırasıyla Bugün, Star gazetelerinde köşe yazarlığı, Altınoluk dergisinde genel yayın yönetmeliği görevlerini yürüttü. Ayrıca çeşitli radyo ve televizyon kanallarında yorumcu olarak programlar yaptı. Halen Karar gazetesinde köşe yazılarına devam eden Taşgetiren'in yaklaşık 20'ye yakın yayınlanmış kitabı vardır.

AYDIN ÜNAL

Ankara Merkez İmam Hatip Lisesi'ni bitirdikten sonra Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Öğretmenliği bölümüne kaydoldu. Üniversiteyi bitirdikten sonra Yörünge dergisiyle basın alanına girdi. Daha sonraları Belde, Ülke, İkindi Yazıları, Hece, Tezkire gibi dergilerde yazılar kaleme aldı. İslam referanslı medyada gazete, radyo ve televizyon alanında muhabir, yazar ve yönetici olarak çalıştı. Uzun yıllar Hak-İş işçi sendikasının basın danışmanlığını yürüttü. AK Parti iktidarı ile siyaset sahasına girdi. Sırasıyla Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı Danışmanlığı, Başbakanlık müşavirliği, Başbakan Başmüşavirliği ve Cumhurbaşkanlığı

Başdanışmanlığı görevlerinde bulundu. 2008'den 2015'e kadar Başbakan ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşma metinlerini hazırladı. Haziran ve Kasım 2015'te gerçekleştirilen genel seçimlerde AK Parti'den Ankara Milletvekili olarak Meclis'e girdi. TBMM'nde "İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu" ve "Güvenlik ve İstihbarat Komisyonu" üyeliklerinde bulundu. Milletvekilliği sonrasında bir süre Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. Ünal ayrıca Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde akademisyen olarak da görev yapmıştır.

EKREM KIZILTAŞ

İlk ve orta tahsilini orduda tamamladı. Daha sonra İstanbul'a gelerek İstanbul Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu'nu (Marmara İletişim) bitirdi. Henüz öğrenciyken Milli Türk Talebe Birliği'nin Çatı dergisinde gazeteciliğe başladı. 1980'de haftalık Sebil gazetesine geçerek yazı işleri müdürü oldu. İslami camianın ilk entelektüel gazetesi olan Yeni Devir gazetesinde editörlük, Hikmet Yayınları'nda yayın müdürlüğü yaptı. Daha sonraları Millî Gazete'de çalışmaya başladı. 2011'e kadar ilk 21 yılı yazı işleri müdürlüğü, sonrasında ise yazar ve yayın danışmanı olmak üzere Milli Gazete çalışmalarını sürdürdü. 2004-2007 arasında TV5'de Gündönümü ve Ortak Zemin adlı programları hazırlayıp sundu. 2008'de kanalın ana haber bültenlerini sundu. 2010 yılında kurulan Medya Derneği'nin kurucu üyelerinden olup halen başkanlığını sürdüren Kızıltaş, aynı zamanda Takvim gazetesinde köşe yazarlığı yapmaktadır. Kızıltaş'ın 2011'de yayınlanan "Herkesin Hocası Erbakan" isimli bir de kitabı bulunmaktadır.

FADİME ÖZKAN

İlkokul, ortaokul ve liseyi Eskişehir'de tamamladı. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "İletişim Bilimleri" dalında yüksek lisans yaptı. Prof. Dr. Ünsal Oskay'ın danışmanlığında hazırladığı "Popüler Kültürün Özel TV Kanallarının Haber Bültenlerine Etkisi" başlıklı teziyle master derecesi aldı. Medya sektörüne Kanal 7'de

yapımcı-yönetmenlik yaparak girdi. Üç yıl boyunca haber, medya ve kültür sanat programları hazırladıktan sonra 1999 yılında Yeni Şafak gazetesine geçti ve muhabirlik, editörlük, kültür-sanat şefliği ve köşe yazarlığı yaptı. Yeni Şafak Kitap ekini çıkardı. 2006 yılında Star gazetesine transfer oldu ve 13 yıl boyunca gazetenin siyasi gündem ağırlıklı "pazartesi röportajlarını" yaptı, köşe yazmayı sürdürdü. Halen Akşam gazetesi bünyesinde yayınlanan haftalık fikir eki Açık Görüş'ün kurucu editörlüğünü üstlendi, üç yıl boyunca koordinatörlüğünü yürüttü. Medya Derneği'nin kurucu üyesi. 2016 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından röportaj dalında ödüllendirildi. Nisan 2013'te Hükümet tarafından oluşturulan 63 kişilik Akil İnsanlar Heyeti'nde yer aldı ve PKK terörünün sonlandırılması için çalıştı. Halen Star gazetesinde köşe yazarlığı, Ülke TV'de İnce Fikir programını yapıyor, siyasi gündemi takip ediyor. Özkan'ın "Yemenimde Hare Var", "Kral Şeffaf", "Dil Yarası-Kürt Meselesini Konuşmak", "Deneme Bir İki", "2007'den 2017'ye Hükümet Sistemi Tartışmaları" adında yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

HAKKI ÖCAL

Lise eğitimini Ankara, Kırıkkale ve Yozgat olmak üzere üç farklı şehirde tamamladı. 1971'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Henüz üniversite öğrencisiyken Hürriyet gazetesi Ankara bürosunda gazeteciliğe başladı. Mezuniyet sonrasında İstanbul'a gelerek Hürriyet Haber Merkezi Müdür yardımcılığı görevini üstlendi. İki yıl sonra ise gazetenin Yazı İşleri Müdürü oldu. 1975'ten itibaren akademik kariyerine başladı. Boğaziçi Üniversitesi'nden yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. Daha sonra Amerika'ya giderek Harvard Üniversitesi'nde Prof. Samuel Huntington'ın başkanı olduğu Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'nde doktora-sonrası çalışma yaptı. Türkiye'ye dönünce Tercüman gazetesi Genel Yayın Müdürlüğüne getirildi. Uluslararası Basın Enstitüsü'nden Basın Özgürlüğü Ödülü aldı. Daha sonra Amerika'nın Sesi radyosuna katıldı. UUNet isimli bir servis sağlayıcının bünyesinde Internet devriminin temellerinin atılmasına tanık olacak bir konumda görev yaptı. George Mason Üniversitesi ve Northern Virginia Community College'da masaüstü yayıncılık, görsel tasarım ve Web Tasarımcılığı dersleri verdi. Byte, PCWorld, PCLife

dergilerinde yazı ve bilgisayar programlara dilleriyle ilgili kitaplar yazdı. Bahçeşehir Üniversitesi'nde Rektör Danışmanı ve İletişim Fakültesi öğretim üyesi olarak çalıştı. Öcal halen İbn Haldun Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

KEMAL ÖZTÜRK

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun oldu. Okul yıllarından itibaren İslami camianın sivil toplum kuruluşlarında yöneticilik yaptı. 1995'te *Yeni Şafak* gazetesinde çalışmaya başladı. 1997' yılında ise Kanal 7 Televizyonuna geçti. 1999 yılından itibaren belgeseller çalışmaları gerçekleştirdi. Yapmış olduğu belgeseller yerli ve yabancı televizyon kanallarında yayınlandı. 2000 yılında Kanada ve ABD'de bulunarak dil eğitimi aldı. Bu ülkelerde kaldığı süre boyunca belgesel üzerine araştırmalar yaptı. AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte siyaset alanına geçti. 2003 yılından itibaren TBMM eski başkanı Bülent Arınç'ın danışmanlık ve başdanışmanlık görevlerini yürüttü. Daha sonra dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Basın Danışmanlığını yaptı. 3 Ağustos 2011 yılında Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu Başkanı ve Genel Müdür olarak atandı. Üç yıldan fazla bir süre bu görevleri yürüttü ve 1 Aralık 2014 tarihinde istifa etti. 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığına başladı. Haziran 2015 genel seçimlerinde AK Parti'den milletvekili aday adayı oldu. Bu tarihten sonra siyasetten uzaklaşan Öztürk gazeteciliğe ağırlık vermeye başladı. Halen Habertürk televizyonunda yorumcu, Habertürk internet gazetesinde de yazarlık yapan Öztürk'ün "Ortak Bir Hayal Kurmak", "İlk Meclis", "Pera Palas" gibi yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

MAHMUT HAKKI AKIN

Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden yılında mezun oldu. 2004 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat, Sosyoloji Bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında 2005 yılında yüksek lisansını tamamladı, 2009 yılında doktora eğitimini

tamamladı. Doktora eğitimi devam ederken bir süre Maastricht Uluslararası İletişim Fakültesi'nde siyaset ve iletişim üzerine dersler aldı. 2013 yılında sosyoloji alanında doçent oldu. 2018 yılında Profesör ünvanı alan Akın, halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. "Türk Sağı", "Çağa İz Bırakan Önderler: Aliya İzzetbegoviç", "Aliya İzzetbegoviç, Hikmet, Özgürlük ve İslam", "Türkiye'de Modernleşme", "Toplumsallaşma Sözlüğü", "Siyasallığın Toplumsal İnşası", "Bir Müslüman Batı Medeniyeti'ne Nasıl Bakmalı?" adlı yayınlanmış kitaplarının yanı sıra Akın, bir çok derleme kitaba da imza atmıştır.

MESUT HAYATİ AVAN

Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden mezun oldu. Hacı Bayram Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler alanında yüksek lisans öğrenimi görüyor. 2014-2018 tarihleri arasında Muş Alparslan Üniversitesinde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. Siyaset, Eğitim, Popüler Kültür, Gündelik Hayat Sosyoloji ilgi alanını oluşturmakta ve bu başlıklarla ilgili dersler vermektedir. Halen Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

MUSTAFA ALP DAĞISTANLI

Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1985'te basın sektörüne girdi. Güneş, Cumhuriyet, Yeniyüzyıl gazeteleri, Şehir, Start, Gergedan, Argos adlı dergiler ve NTV, Show TV, ATV, Kanal D gibi televizyonlarda editörlük ve muhabirlik yaptı. Atlas, Express, Birikim dergilerinde ve birçok internet sitesinde yazıları yayınlandı. Diğer taraftan akademik çalışmaların içerisinde de yer aldı. 10 yıldan fazla bir süre İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde dersler verdi. Halen "diken.com.tr" adlı internet haber sitesinde yazıları yayınlanmaya devam etmektedir. Dağıstanlı'nın "5 Ne 1 Kim" ve "Bildiğin Gibi Değil – Osmanlı" adlı yayınlanmış iki kitabı bulunmaktadır.

RESUL TOSUN

Tokat Gazi Paşa Lisesi'ni bitirdi. Hacettepe Üniversitesi İş İdaresi Bölümünü kazandı. Fakat dönemin anarşi olayları nedeni ile üniversiteye kaydını yaptıramadı. Daha sonrasında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'ne kayıt yaptırsa da burada da derslerin büyük oranda boykot ve eylemlerle geçmesi nedeniyle devam etmedi. İstanbul'dan otostop ile Suudi Arabistan'a gitti. Burada Medine İslâm Üniversitesi'ne kaydoldu. Davet ve Din Usulleri Fakültesin'nden mezun olarak 1981'de Türkiye'ye döndü. Bir süre özel eğitim kurumlarında öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulundu. Akademik olarak da çalışmalar yürüten Tosun, 1986 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Hukuku Bölümü'nden "İslâm Hukukunda Mahkeme Sicilleri ve İsbat Gücü" adlı tezi ile mastır derecesi aldı. 1987'de Milli Gazete'de yazmaya başlayarak gazeteciliğe adım attı. 1988'de Türkiye'nin ilk İslami Edebiyat dergisi olan ve aynı adı taşıyan derginin yayın yönetmenliğini üstlenerek yayına hazırladı. Asıl önemli yayıncılık girişimini ise 1990'da haftalık siyasi Yörünge dergisi ile yaptı. Dergi 408 sayı yayınlandı ve 2000 yılına kadar yayınını sürdürdü. Dergi birçok açıdan İslami basın çevresi açısından önemli bir girişim olarak görüldü. Baskı tekniği, içerik formatı ve yönetim anlayışı açısından İslami basın çevresine önemli yenilikler getirdi. Dönemin önemli seküler dergi markalarıyla rekabet eder duruma gelen dergi ekonomik anlamda da ciddi başarılar gösterdi. Diğer yandan yetiştirdiği kadrolar daha sonra yayına başlayacak gazete ve televizyonlara ciddi bir insan kaynağı oluşturdu. Yörünge dergisi kapandıktan sonra Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığı yapmaya başlayan Tosun AK Parti'nin kurulmasıyla birlikte siyasete atıldı. 2002 yılında AK Parti'den Tokat milletvekili olarak Meclis'e girdi. Milletvekilliğinden sonra Star gazetesinde köe yazarlığına devam eden Tosun, birçok İslami sivil toplum kuruluşunun yönetim kurulu üyeliklerinde görev almaktadır.

S. YENİCE

Yenice, İslami camia içerisinde bulunmuş, İslamcılığın farklı konu başlıkları üzerine kitap çalışmaları yapmış, kimi dergiler de yayın yönetmenliği görevlerinde bulunmuş,

akademisyen kimliği de taşıyan bir katılımcı olarak çalışmamıza destek olmuştur. Gerçek isminin kullanılmasını istemediği için S. Yenice ismiyle kodlanmıştır.

SERDAR ARSEVEN

Üniversite hayatına Mimar Sinan Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde başladı. Henüz üniversite öğrencisiyken Güneş gazetesinde gazeteciliğe başladı. 1991'de babasının sağlık sorunları ve vefatı üzerine gazeteciliğe bir süre ara verdi. Bu dönemde dini yönelimleri artan Arseven tekrar gazeteciliğe dönmek istediğinde bu mesleği dindar bir çevrede yapmaya karar verdi. O dönem yayınlanmaya başlayan ve bugünkü Yeni Akit gazetesini doğuracak olan Cuma dergisinde işe başladı. Dergide muhabirlik yaptı, röportajlar yayınlandı. 1993'te Beklenen Vakit gazetesinin yayın kadrosunda yer aldı. Gazetenin muhabir, haber müdürü, Ankara Temsilcisi, Genel Yayın Danışmanlığı gibi hemen her kademesinde görev aldı. Ama en çok Ankara temsilciliği görevini yürüttü. Kısa sürelerle de olsa Türkiye ve Tercüman gazetelerinde de çalıştı. Halen Milat gazetesinde Genel Yayın Koordinatörü ve Köşe Yazarı olarak görev yapan Arseven'in "Sona Doğru", "Dostmodern Darbe" adlı yayınlanmış iki kitabı bulunmaktadır.

SİYAMİ AKYEL

Zile İmam Hatip Lisesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve A.Ü İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Akademik kariyerine Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yaparak devam etti. Üniversite yıllarından itibaren Ali Nar, Doç. Dr. Nedim Urhan, Mehmet Şevket Eygi, Enver Baytan ve Prof. Dr. Osman Öztürk gibi İslami camianın önde gelen entelektüelleri ile çalıştı. Mehmet Şevket Eygi ile "Yakın Tarihimizde Cami Kıyımı" kitabını hazırlayıp yayınladı. İslami Edebiyat dergisinin Yazı İşleri Müdürlüğü ve Genel Yayın Yönetmenliği görevini yürüttü. Haseki Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi Müdürü Hafız Ramazan Pakdil'den aşere, takrip ve tashih-i huruf ile hafızlık dersleri aldı. Ali Nar Hoca'nın vasiyeti üzerine İslami İlimler, Kültür ve Edebiyat Vakfı'nın, başkanı oldu.

İslami camia içerisinde önemli bir konu olarak ele alınan Sabetaycılık üzerine araştırmalarda bulundu. Bu anlamda Osmanlıca yazılmış yüzlerce sayfa tercümeler gerçekleştirdi. Tv 5, Tv Net, Akit Tv ve Kanal 42 gibi İslami camianın önde gelen televizyonların da İslam İslam üzerine anlatımlarda bulundu. Değişik yerlerde konferans ve seminerler verdi. İlmi, dini ve siyasi makaleler yazdı. 2016 yılından itibaren, haftada iki gün olmak üzere Milli Gazete'de dini, ilmi ve edebi yazılar yazmaya başladı ve halen yazmaya debam etmektedir. "MTTB ve MTTB'liler", "Türkiye'deki Ünlü Çerkesler", "İslam'da Reform Projesini Tenkid", "Cizlavet'ten Togo'ya" başta olmak üzere 9 kitabı yayınlanan Akyel önemli 5 esere de katkıda bulunmuştur.

ÜMİT KIVANÇ

Mareşal Fevzi Çakmak İlkokulu, İstanbul Erkek Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nu bitirdi. Sırasıyla Altın Kitaplar Yayınevi, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri, *Yeni Gündem, Birikim* dergileri ile İletişim Yayınlarında redaktörlük ve düzeltmenlik yaptı. 1997'den itibaren Medyakronik İnternet Sitesi editörü olarak çalışmalarını sürdürdü. Yazarlık, çevirmenlik, grafikerliğin yanında müzisyenlik yönü de bulunan Kıvanç üç yıl "Mozaik" grubunda davulcu olarak yer almıştır. "Nikaragua: Bir Kıvılcım", "Demiş Bulundum: memleket ahvali üstüne yazılar", "Pan-İslâmcının Macera Kılavuzu" gibi eserler başta olmak üzere siyasi, edebi birçok kitabı yayınlanan Kıvanç'ın yine önemli çeviri eserleri de bulunmaktadır.

YUSUF ZİYA CÖMERT

Eğitim hayatı kesintilerle sürdü. İstanbul'da başladığı ilkokulu Diyarbakır'da, Kırklareli Lüleburgaz'da başladığı Ortaokulu da Balıkesir'de bitirdi. Balıkesir İmam Hatip Lisesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesine kaydoldu. Bir süre devam etse de okulu bırakarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne başladı. Fakat bu okulu da yarıda bıraktı. Dil öğrenmek için Orta Doğu

Teknik Üniversitesi'nde hazırlık okudu. Ankara ve İstanbul'da bulunduğu dönemlerde edebiyat ve kültür çevreleriyle yakın iletişim içerisinde oldu. İlk öyküsü 1982'de Ütopya dergisinde yayınlandı. Ardından İslami camianın önemli edebiyat dergilerinden olan Mavera'da öyküleri yayınlanmaya başladı. İslami basın çevresinin kaliteli gazetecilik arayışı içerisinde olduğu dönemde, 1986'da yayına başlayan Zaman gazetesinin dış haberler servisinde işe başladı. Kısa süre sonra bu servisin müdürlüğüne getirildi. 1989'da Ömer Lekesiz, Ahmet Şirin, Hasan Aycın, Cemal Şakar gibi isimlerin yer aldığı bir ekiple, *Kayıtlar* adlı edebiyat kültür dergisini çıkarmaya başladı. Dört yıl derginin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Daha sonra aylık ve haftalık olarak yayınlanacak olan İzlenim dergisinde yazı işleri müdürlüğü, yayın yönetmenliği görevlerini yürüttü. İzlenim dergisinin sahipleri 1995'te Yeni Şafak gazetesini satın alınca gazetenin kuruluş çalışmalarına katıldı. Bu gazetede uzun yıllar köşe yazarlığı, yayın koordinatörlüğü, genel yayın yönetmenliği gibi görevlerde bulundu. 2012 yılında Star gazetesine geçti. Bir süre gazetenin genel yayın yönetmenliğini yürüttü. Halen Karar gazetesinde yazılar yazan Cömert ayrıca gazetenin Ankara temsilcisi görevini sürdürmektedir.

ÖZGEÇMİŞ

Eğitim

Doktora: İstanbul Üniversitesi / 2022

- Sosyal Bilimler Enstitü
- Gazetecilik Ana Bilim Dalı
- Gazetecilik Bölümü

Yüksek Lisans: Selçuk Üniversitesi / 2008

- Sosyal Bilimler Enstitü
- Radyo TV Ana Bilim Dalı
- Radyo TV Sinema Bölümü

Lisans: Selçuk Üniversitesi / 2005

- İletişim Fakültesi
- Radyo TV Sinema Bölümü

Akademik Görevler

Öğretim Görevlisi / 2015-

Kırklareli Üniversitesi / Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu / Görsel-İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü / Basım ve Yayın Teknolojileri Programı Öğretim Görevlisi /

Öğretim Görevlisi / 2011-2015

Muş Alparslan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu / Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü / Büro Yönetimi Programı

İdari Görevler

Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü / 2011-2015 Muş Alparslan Üniversitesi

Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü / 2022 – Kırklareli Üniversitesi

Yayınlar

Kürşad Erkal: "Türkiye'de İslami Kesimin Siyasete Giriş Arayışları ve İslami Basının Gelişim Seyri", Faruk Temel ve Ahmet Tarık Türkmenoğlu, (Ed.), Medya ve Siyaset İçinde, (81-126), Çizgi Kitabevi, İstanbul: 2019, (ISBN:978-605-196-352-5)